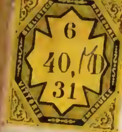
6
40,
31

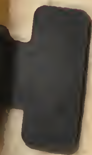

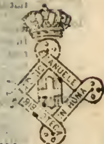

DOCTORIS FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV

In Michæam Prophetam Commentarij.

Tomus Secundus.

PROOEMIVM: DE SANCTARVM ORATIONVM *vi ad veram, sanamque intelligentiam Scripturarum.*

SEXTVS in libro duodecim prophetarum est sanctus Michæas, qui, (vt recte ait Hieronymus) in medio, quasi in corde voluminis, positus profunda debet continere mysteria. Atque ita re ipsa experiemur hanc prophetiã tot tamq. illustria Domini Seruatoris mysteria seruare, vt iure illi medius locus datus sit inter duodecim non solum ratione temporum, sed etiã magnitudine, & multiplicitate sacramentorum. & esse quasi cor libri prophetarum. Sed ad hæc quis tã idoneus? præsertim cùm nos, quibus hoc munus demandatum est, exiguam habeamus scripturarum cognitionem, & multa peccata nos indignos reddant, vt cum sponsa introducamur à rege in cellam vinariam. Verum hæc me consolata est in humilitate mea, quod bonum habeo Dominum, & misericordem, qui precibus flectatur, & orari velit, ac dixerit:
Matth. 7. Petite, & accipietis, quærite, & inuenietis, pulsate, & aperietur vobis. Certe si dare nollet sermonem in os meum, sciebat qualis sim; minime ad hæc scribenda me per suos ministros impelleret. Nec ingenio igitur meo in re tanta confido, quod sentio quam sit exiguum neque exercitationi exponendi scripturas, in qua me non inficior aliquot

B iam annos studiose fuisse versatum, neque vigilijs, & labori in hoc genere studiorum, à quibus, postquam adolescentulus Theologicas litteras attigi, nullũ fere ætatis meæ tempus abhorruit: Sed sanctis orationibus, quæ magnam, & veram, & vtilem impetrare solent diuinorum intelligentiam mysteriorum.a
* Hoc primum intelligentes inquit Pe 2
trus, quod omnis prophetia scripturæ, 2. Pet. 1.
propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto in
C spirati locuti sunt sancti Dei homines. Non sunt ergo humano ingenio, & humana eruditione interpretandi libri illi, quos non humana eruditio, sed diuina peperit reuelatio. Prodest quidẽ ingeniũ, vtilis est sæculi eruditio, sed cum omnia, quæ in nobis sunt, adhibuerimus, sciamus veram scripturarum intelligentiam illius esse, & ab illo dari, cuius sunt scripturæ, & à quo tantus hominibus thesaurus est datus. Super senes,
& super omnes docentes se Dauid in- Psal. 118.
telligebat, & supplex tamẽ orabat: Reue
D la oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Si propheta cœlestium mysteriorum cognitione egregie illustratus, quasi velum impositum oculis suis agnoscit, & amoueri cupit, non aliter mirabilia de lege Domini consideraturus, quid nos petere par est, qui non velatos modo, sed obcæca-

Isa. 29. tos pene oculos habemus? In Isaia li- A
ber signatus datur scienti literas, & ius-
sus ille legere, respondet: Non possum,
si[illegible] Apostolis sensum ape-
Lucæ vlt. ruit Dominus vt intelligerent scriptu-
3 Ioann. vl. ras. * Merito ergo Hieronymus in proœmio cōmentariorum in Hosee dixit: In explanatione omnium prophetarum sancti Spiritus indigemus aduentu, vt cuius instinctu scripti sunt, illius reuelatione pandantur. Sed quid Hieronymum refero, cum spiritus ipse manifeste dicat;

Eccli. 15. Cibabit illum pane vitæ, & intellectus, & aqua sapientiæ salutaris potabit illum, & firmabitur in B illo, & non flectetur, & continebit illum, & non confundetur, & exaltabit illum apud proximos suos. Et in medio Ecclesiæ aperiet os eius, & adimplebit illum spiritu sapientiæ, & intellectus, & stola gloriæ vestiet illum. Quomodo autem hoc Dei donum sit impetrādum, idem spiritus pulcherrime explicauit Primum docet euoluendos esse sanctorum patrum libros, quos Deus Ecclesiæ suæ doctores, & magistros dedit, ne (quod hæretici huius temporis faciunt) per nos ipsos scripturas legere, & interpretari audeamus: est enim id C & insignis cuiusdam temeritatis, & omnium hæresum origo.

Eccli. 39. Sapientiam, inquit, omnium antiquorum exquiret sapiens, & in prophetis vacabit narrationem virorum nominatorum conseruabit; & in versutias parabolarum simul introibit. Non solus audebit introire in obscura scripturę sacramenta, sed simul cum viris nominatis, & celeberrimis in Ecclesia doctoribus, quorum narrationem, id est, enarrationem, & explanationem (id enim significat διήγησις) conseruare præcipitur. * Sed ne hoc satis putemus, & nihil præterea curę in D eo studio ponamus, laborare nos iubet, & orare, vt per orationem tādem perfectam, & integram ex illorū libris cognitionem hauriamus. Subijcit enim: Cor suum tradet ad vigilandum diluculo ad Deum, qui fecit illum, & conspectu altissimi deprecabitur. Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur: Si enī Dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit illum, & ipse tanquā imbres mittet eloquia sapientiæ suæ, & in oratione confitebitur Domino. Ipse palam faciet disciplinam doctrinæ suæ, & in lege testamenti Domini gloriabitur. Collaudabunt multi sapientiam eius, & vsque in sæculum non delebitur. Hoc ergo nūc quidem nobis satis sit, tribus maxime rebus veram, ac solidam scripturarum intelligentiam contineri labore, & studio nostro, sanctorum patrum lectione, oratione, Imitemurque, cum patres ceteros, tum beatissimum Thomam, qui lectionem semper, & scriptionē ab oratione auspicabatur, in locis vero difficilioribus scripturæ etiam nonnullorum dierum orationes, & ieiunia adhibebat. Qui ita scripturas didicerit, is demum & intelliget optime, & Ecclesiæ exponendo proderit maxime: aliter enim mentem nostram instruit, & commouet, quod humana ratio excogitat, aliter, quod Dei spiritus suggerit. Quare nos, qui magnum opus aggressi sumus, Dei bonitate freti, & quāuis multum operę in hoc literarū genere posuimus parum & tarditate ingenij, & vitæ impuritate consecuti sumus, ac per nos ipsos ad Deum accedere veremur, ipsum beatum Michæam: per quem tot, & tam præclara sacramenta Ecclesiæ prodita sunt inuocamus, vt per eūdem germanam eorum explanationem habeamus à patre luminum, qui dat omnibus affluenter, & non improperat.

Tribus rebus vera scripturæ intelligētia continetur.

ARGVMENTVM.

CAP. I.

Vaticinatur aduersus Samariam & Ierusalem. Samariæ vastitatem maximam, quæ paulo post inferenda erat ab Assyrijs: Ierusalem autem euertendam esse etiam ab Assyrijs multas vrbes munitas Iudææ, ita vt fere ad portas ipsas Ierusalem peueniat plaga.

CAP. II.

Commemorat Israelis auaritiam, & rapinas, & captiuitatem, quæ eum illarum causa manebat. Et quoniam Dei misericordię confidentes Israelitæ vana fore sperabant, quę de captiuitate prædi-

A prædicebant prophetæ: respondet Dominus, eos suis sceleribus, & rapi-
5 nis non reliquisse locum misericordiæ. Itaque non dubitent ventura esse, quæ prophetæ prænuntiant. Deinde læta prophetia eos consolatur, conuersionē illius populi futuram tempore Euangelij, & maxime in sæculi fine prædicens, & de Christi, sanctorumque in cœlum ascensione breuiter vaticinans.

CAP. III.

Inuehitur in crudelitatem, & rapacitatem principum duarum tribuum, & in pseudoprophetas ad quæstum prophetantes, in iudices, sacerdotes, quorum peccatis prædicit Ierusalem solo esse æquandam, & arandam, vt agrum.

CAP. IIII.

Vaticinatur gentium conuersionem magna cum alacritate ad Ecclesiam venientium, deinde, & conuersionem Iudæorum. Consolatur etiam Ierusalem, quod ad eam venturus sit Christus, & de captiuitate Babylonica reducenda, hostesque suos ditioni suæ subiectura sit.

CAP. V.

Prædicit Ierusalem imminentem captiuitatem Babylonicam, nec tamen ideo abijciendum esse genus Iudæorū,
4 donec populi gentilium conuerti incipiant. Deinde multa vaticinatur de successu Euangelicæ prædicationis, & de eius per orbem victoria, de protectione Dei erga eos, qui crediderint, de supplicijs non credentium.

CAP. VI.

Increpat principes duarum tribuum & populo ingrato vetera beneficia exprobrat, ac deinde docet quibus officijs demereri Deū possit; & rursus peccata reprehendit, & captiuitatem Babylonicam prædicit.

CAP. VII.

Paucitatem bonorum deplorat, & morum deprauationem. Deinde captiuitatem Babylonicam, & futuram liberationem, populique iam liberi felicitatem prædicit.

CAP. I.

Erbū Domini quod factum est ad Michæā Morasthitē, in diebus Ioatham Achaz, & Ezechiæ regum Iuda: quod vidit super Samariam, & Ierusalem. Audite populi omnes: &
B *attendat terra, & plenitudo eius: & sit Dominus Deus vobis in testem, Dominus de templo sancto suo. Quia ecce Dominus egredietur* Esa.26.
de loco suo: & descendet, & calcabit super excelsa terræ. Et consumentur montes subtus eum: & valles scindētur sicut cera à facie ignis sicut aquę, quę decurrūt in pręceps. In scelere Iacob omne istud, & in peccatis domus Israel. Quod scelus
C *Iacob? nonne Samaria? Et quæ excelsa Iudæ? nonne Ierusalem? Et ponam Samariam, quasi aceruum lapidum in agro cum plantatur vinea: & detraham in vallem lapides eius, & fundamenta eius reuelabo. Et omnia sculptilia eius concidentur, & omnes mercedes eius comburentur igne, & omnia idola eius ponam in perditionem: quia de mercedibus meretricis congregata sunt,*
D *& vsque ad mercedem meretricis reuertentur. Super hoc plangam, & vlulabo: vadam spoliatus & nudus: faciam planctum velut draconum, & luctum quasi struthionū: quia desperata est plaga eius, quia venit vsque ad Iudam, tetigit portam populi mei vsque ad Ierusalem. In Geth nolite annuntiare, lachrymis*

A *mis ne ploretis: in domo pulueris puluere vos conspergite. Et transite vobis habitatio pulchra, confusa ignominia: non est egressa, quæ habitat in exitu: planctum domus vicinæ accipiet ex vobis, quæ stetit sibimet. Quia infirmata est in bonum quæ habitat in amaritudinibus: quia descendit malum à Domino in portam Ierusalem. Tumultus quadrigæ stuporis habitanti Lachis: principium peccati est filiæ Sion, quia in* B *te inuenta sunt scelera Israel. Proptereà dabit emissarios super hæreditatem Geth: domos mendacij in deceptionem regibus Israel. Adhuc hæredem adducam tibi, quæ habitas in Maresa: vsque ad Odollam veniet gloria Israel. Decaluare, & tondere super filios deliciarum tuarum: dilata caluitium tuum sicut aquila: quoniam captiui ducti sunt ex te.*

C

HISTORIA.

1 *Ad Michæam Morasthiten.* Morasthi, vt hic ait Hieronymus in prooemio, & in Locis Hebraicis, ipsius etiam Hieronymi tempore viculus erat haud grandis iuxta Eleutheropolin vrbem Palæstinæ. Multi, in quibus sunt, Vatablus, & Andreas Masius in cap. 15. Iosue, affirmant Morasthi esse Maresam vrbem Iudææ nobilem cuius meminit Iosue. cap. 15. Quod non videtur prorsus improbabile, nam & Chaldæus vertit: Ad Michæam de Maresa, & Eusebius prodidit Maresam abfuisse ab Eleutheropoli bis mille passibus. Ita citat Masius: locus est autem in libello de locis Hebraicis, qui ex Eusebio desumptus est additque in Hieronymo Maresa scribendum esse, vbi legitur Masera. Sed verius tamen arbitror diuersas esse vrbes, quamuis Eleutheropoli proximas, quoniam Iosue 15. scribitur מראשה Maresa, hic autē scribitur מרשתי Morasthi. Deinde quoniam in eodem libello

Maresa Morasthi.

D

A vtriusque recordatus est Hieronymus. Primum ait: Maresa (ita enim & ego legendum arbitror) in tribu Iuda cuius nunc tantummodo sunt ruinæ; in secūdo lapide Eleutheropoleos. Et postea: Morasthi, vnde fuit Michæas propheta, est autem vicus contra Orientem Eleutheropoleos. Et in prooemio commētariorum ait: Ad Michæam de Morasthi, qui vsque hodie Eleutheropolim Palæstinæ haud grandis est viculus.

Super Samariam & Ierusalem, De Sa- 2
maria diximus in capit. 3. Hamos nu. 6. Subindicat autem argumētum prophe-
B tiæ, cum enim post prophetias, Isaiæ, Hoseæ, Ioelis, & Hamos nec decem tribus resipuisset, nec duę; & magis in dies immineret vtrique populo captiuitas, præsertim Israeli, qui captus est sexto anno Ezeciæ, sub quo etiam prophetauit Michæas, alios atq; alios prophetas mittebat misericors Deus vt calamitatem illam magnam, quæ instabat euaderent. Sed super Samariam prius dicit, quoniam illa prius capta est, vt ait Hieronymus, & quoniā scelere, & impietate prior erat, potissimumq; contra illam vaticinatus erat. Dixit autē, Super pro
C Contra, vt sæpe fit apud Hebræos in præpositione על: vt Psal. 2. Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Ierem. 46. Quod factum est verbum Domini ad Ieremiam prophetam contra gentes ad Ægyptū, aduersus exercitum Pharaonis. 2. Reg. 12. Ecce ego suscitabo super te malum de domo tua, idest, cōtra te, quod etiam adnorauimus in Hamos. 7. cap. n. 21.

Super.

Audite populi omnes. Hoc est tam de-
cem quam duæ tribus, audite, vt expo- 3
nunt Theodoretus, & alij, Omnes enim compellant, quoniam omnium erat ca-
D lamitas, quam prædicit. Atque, vt rem magis exaggeret, attentioresq; eos reddat, iterum alijs verbis idem dicit. *Attendat terra, & plenitudo eius*. Plenitudinem eius vocat omnia, quæ in ea sunt, vt Psalm. 23. Domini est terra, & plenitudo eius sed quia nunc homines appellat, sensus est: Audiant vniuersi, qui habitant in terra promissionis. Lxx. Terra, & oēs, qui in ea. Et terrā quoque

alloquitur, vt significet illam esse vastādam, & depopulandam. Ex hoc loco vidēmus falsum esse quod adnotauit, Galatinus libro 5. de arcanis catholicæ veritatis, capit. 4. עַמִּים, id est, populos sēpet in scriptura intelligi de gentilibus.

Et sit Dominus Deus vobis in testem. Omnino legendum est, Et sit Dominus Deus in vobis in testem, vt constat ex Hebręo, & ex Lxx. et ex Chaldęo, ceterisq; fere interpretibus. Et est sensus: Deus mihi testis cōtra vos sit, me officio meo fideliter defungi, ac nihil reticere eorū, quæ ex ipso audiui ad vos. Quasi dicat: Deo audiente, ac vidente loquar, quæcumque ipse præcepit, vt vobis nūtiatem, & inexcusabiles eritis, omniq; pœna digni, si eum per me loquentem non audieritis: Si quid vobis acciderit non poteritis conqueri, neminem fuisse, qui admoneret. * Ceterum בָּכֶם,

4 In pro contra. id est, In vobis, sępe ita ponitur, vt significet contra vos. Vt Genes. 16. Manus eius contra omnes, & manus omnium contra eum Exhod. 14 Fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos, Et quod vulgo solet legi in Psal. 43. In te inimicos nostros vētilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis, si legatur; In nobis positum est pro contra nos. Nec abhorret ab hac locutione illud Homeri in quo, vt ante dixi, multas scripturæ phrases inuenimus.)

Lib. 2. Iliados.

Τόσσοι ἔσαν προπάροιθε καρηκομόωντες
Ἀχαιοὶ
Ἐν πεδίῳ ἵσταντο. id est,
Tot in Troianis, (id est contra Troianos) Criniti Achiui
In campo stabant.
Et lib. 17.
Ἀλλ' ὅτε δὴ ῥ' ἐν τοῖσιν ἑλίξεται ἀλκὶ πεποιθώς,
Sed quando in his conuertitur viribus confisus, pro In hos.
Et libr. 5.
Τληπόλεμον δ' Ἡρακλείδην ἠΰν τε μέγαν τε
ὦρσεν ἐπ' ἀντιθέῳ Σαρπηδόνι μοῖρα κραταιή.
Hoc est: Tlepolemum autem Herculis filium, bonumque, magnumq,
Excitauit in diuino Sarpedone fatū

A violentum. Pro In diuinum Sarpedonem.

Video posse eumdem sensum reddi si legamus: Et sit Dominus Deus vobis in testem, vt Mathæi. 8. Offer munus, quod præcepit Moyses in testimonium illis, id est, Vt testimonium sit contra illos, cum me calumniari volent, quasi legis transgressorem. Et cap. 10. Et ad reges, & præsides ducemini propter me in testimonium illis, & gentibus, id est, vt hoc contra illos testificetur in die iudicij. Quod apertius dictum est Luc. 9. Etiam puluerem pedum vestrorum excutite in testimonium supra illos, id est

B contra illos, vt paulo ante adnotauimus. Sed quoniam obscurius redditur sensus hic, & in Hebræo, & in Lxx. est, In vobis: ita potius putamus legēdum: Quod autem ait, *Erit in testem*, significare more Hebræorum, Erit testis, adnotauimus iam in cap. 8 Hos. num. 16.

Dominus de templo sancto suo. Hęc verba pertinent ad præcedentia, Dominus Deus erit contra vos in testem, ille, inquam, Dominus, qui in cœlo habitat, vt verus Deus, vnde omnia despectat, quæ in terris fiunt, & quem effugere nihil potest. Crebro diximus pro

C signo veri Dei poni habitare eum in cœlis. Inde Homerus.

Ζεῦ κύδιστε, μέγιστε, κελαινεφὲς, αἰθέρι ναίων, id est Iuppiter gloriosissime, maxime, nigras nebulas faciens, in æthere habitans. Iliad. 2.

Quia ecce Dominus egredietur de loco sancto suo. Egredi Dominus dicitur, cum supplicium magnum de aliquo sumere parat, siue (vt quidem ait Moses Ægyptius lib. 1. Directoris dubiorum cap. 23.) Cum aliquo opere exerit potentiam suam, quę prius abscondita videbatur, sed arbitror potius dicendum: 5 Egredi.

D cum exerere vult potentiam suam: sumpta metaphora ab eo, qui domi quiescebat, & iniuria aliqua lacessitus foras ruit, vt capiat vltionem. Quamuis Hieronymus hic, & in Isaia. 26. videtur ita accepisse: Egredietur ex se ipso, & quasi naturam suam relinquet, hoc est, Puniet, quod alienū est ab eius ingenio: Ita enim ait: Dominus, qui natura benignus est, vestris peccatis coge

tur personam, quam non habet, crudelitatis assumere, vt Isa. 26. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem habitatoris terræ cōtra eum Psal. 43. Nunc autem repulisti, & cōfundisti nos, & nō egredieris Deus in virtutibus nostris, id est, cum exercitus nostri pugnauerint, non exibis simul cum eis, vt ostendas potentiam tuā contra inimicos nostros. Eodem modo intelligi videtur illud Psal. 67. Deus cum egredereris in conspectu populi tui, vt, scilicet, perderes eius aduersarios. Simili locutione dicitur exurgere, vt Psal. 7. Et exurge Domine Deus, meus in præcepto, quod mandasti. Psal. 43. Exurge, quare obdormis Domine, exurge, & ne repellas in finem.

Exurgere

6 *Et descendet, & calcabit super excelsa terræ.* Moses Ægyptius li. 1. Directoris dubiorum cap. 10. & lib. 2. cap. 30. descensum Domini interpretatur pœnas, quas de peccatoribus sumpturus est. Quamuis si vis, & proprietas vocabuli spectetur, descensus non ipsam punitionem significat, sed appropinquationē, quasi ad propius intuendum peccata, quæ puniturus est, vt Gen. 11. Descēditq; Deus, vt videret turrem, & ibidē: Venite igitur, & descendamus, & confundamus linguam ipsorum. Et cap. 18. Descendam igitur, vt videam an clamorem, qui venit ad me, opere compleuerint. Itaque sicut qui nuntio iniuriæ, aut iniuria aliqua prouocatus domo exit, & propius accedit quasi iniuriam inspecturus, ac tum demum se vlciscitur: ita Dominus dicitur egredi, & descendere, *& calcabit super excelsa terræ*, id est, potentissimos quoque conculcabit, & conteret. Ita etiam Hamos 4. Faciens matutinam nebulam, & gradiens super excelsa terræ.

Descendere.

7 *Et consumentur montes subtus eum.* Montes, appellat principes, valles populos, vt interpretatur Hiero. Montes cōsumentur, id est, tabescent, & liquescent Dño calcante Heb. ונמסו, id est, & dissoluentur, vel liquescent vt Exo. 16. de mannā: Cumq; incaluisset sol, liquefiebat. Psal. 21. Factum est cor meū tanquam cera liquescens in medio ventris mei. *Et valles scindentur*, id est, liquescent, & quasi in nihilum redigētur eo veniente, & defluent more ceræ liquefactæ, aut aquæ in preceps currentis. Huiusmodi metaphoris frequenter vtitur scriptura, cum magnam Dei potentiam vult ostendere, cui nullo modo homines etiā potētissimi possint resistere, sed metu potius cōtabescant, & consumantur, & arescant, vt Isai. 64. Vtinā dirumperes cœlos, & descēderes. A facie tua mōtes defluerēt, sicut exustio ignis tabescerent. Hamos 9. Et Dñs Deus exercituum, qui tangit terram, & tabescet, & lugebunt omnes habitātes in ea.

8 *In scelere Iacob omne istud.* Omnia hæc mala, quæ vaticinor, venient propter iniquitatem Iacob, id est, decem tribuum, & domus Israel, id est, duarum. Lxx. Propter impietatē Iacob omnia hæc, & propter peccata domus Israel. Chald. Propter scelera familiæ Iacob istud, &c. Cogimur autem exponere domum Israel duas tribus, quoniā de vtroque populo loquitur, vt videmus in verbis sequentibus, in quibus per Iacob docemur significatas esse decē tribus: Quod scelus Iacob? nonne Samaria? Quare domus Israel erunt duæ tribus. Nec immerito, cum enim decē tribus, & duæ dicantur, duæ domus Israel, vt Isa. 8. In lapidem autem offensionis, & in petram scandali duabus domibus Israel: recte ea pars filiorum Israel quæ templum, ritusq. seruabat sacrorum, & Deo magis adhærebat, vocatur domus Israel. Atq; hoc c. 3. perspicue videbimus, cū .n. manifeste loquatur de duabus tribubus, vt ex fine ca. constat, ait: Audite pricipes Iacob, & duces domus Israel. Et postea. Audite hoc principes domus Iacob, & iudices domus Israel.

Quod scelus Iacob? nonne Samaria? Notissimū est quod nā sit scelus Iacob, nēpe Samaria, id est, idololatria Samariæ. Chaldæus, vbi nam scelus istud commiserūt domus Iacob? An nō in Samaria?

9 *Et quæ excelsa Iuda? nonne Ierusalem?* Montes, & excelsa loca, vbi duæ tribus colunt idola sua, quæ nam sunt? Nonne Ierusalē est plena huiusmodi excelsis, & altaribus idolorum? Chaldæus: Et quo loco peccauerunt domus Iuda? nonne in Ierusalem? Tam Samaria, quam Ierusalem

ſalem emphaſim habent indignatione plenam, ſed præcipue Ieruſalem. Quaſi dicat, Samaria, quam ego alijs vrbibus imperare volui, & caput eſſe regni decem tribuum, maxime omnium ſeruet idololatria, in ea enim ſunt rex, & principes, qui duces pietatis eſſe debuerant, & ipſi idola erigunt, ac tuentur, reliquoſq; ad eorum cultũ prouocant. Ieruſalem autem vrbs ſancta, quã ex omnibus vnam elegi, & templo, ac ſacerdotio conſecraui, quæ tueri debebat pietatem ſola, cum reliquæ idola colerent, maxime omnium dedita eſt idololatriç & plura in ea excelſa inueniũtur, quam in vlla alia. De excelſis diximus multa in c. 4. Hoſeæ n. 24. Solet autem poni ſępe in ſcriptura Nonne, vt ſignificetur notiſſimũ eſſe id, quod quæritur, & quod nemo vel neget, vel ignoret vt Deut. 32. Nonne hæc condita ſunt apud me & ſignata in theſauris meis? & in Habdia: Nonne furati eſſent ſufficientia ſibi? Hinc toties dicitur in libris Regum: Nonne ecce hæc ſcripta ſunt in libro dierum regum Iuda? Ita igitur nunc ait: Quod ſcelus Iacob? nonne Samaria? Et quæ excelſa Iudæ? nonne Ieruſalem.

Nonne.

10 *Et ponam Samariam, quaſi aceruum lapidum in agro.* Quia prior fuit in impietate Samaria, prior etiam erit in pœna. Duplex autem eſſe poteſt horum verborũ ſenſus: Prior eſt, efficiam vt per Aſſyrios ſubuertatur Samaria, ita vt ex tãta vrbe non maneat niſi aceruus lapidũ quemadmodum cũ plantatur vinea, *lapides ex ea in aceruum aliquem extra conijcientur, quem ſenſum reddidit noſtra tranſlatio, & ſecutus eſt in commẽtatijs Hier. Alter autem non ſolum recentioribus placuit, qui libenter ſolent à tranſlatione noſtra recedere, ſed etiã Lxx. interpretibus, & Chaldæo. Eſt autem huiuſmodi: Ponam Samariã omnino euerſam, ita vt vbi nunc ſunt domus, vineæ plantentur. Quem etiã verba Hebræa rectè admittũt. Nam pro eo, quod Hier. vertit: Cum plãtatur vinea, in Heb. eſt למטעי כרם, quod verti poteſt: Et in plantationes vineæ, i. vinearum, quomodo verterũt Lxx. & Chald. & alij, & ſine coniunctione, Et, vt eſt in Heb. vt ſit ſenſus: Ponam Samariam in aceruum lapidũ in agro, in plantationẽ vineæ, id eſt, qui aceruus fieri ſolet vt vinea, plantetur ſiue cũ vinea plãtat ur. 11 *Sed poſteriorẽ ſenſũ putabit quiſpiã eſſe probabiliorẽ (quod illis auctoribus cõtigit) quoniã ſequitur cõtinuo: Et detrahã in vallẽ lapides eius. Erat enim in excelſo mõte cõdita Samaria, & ideo lapides ruinarũ eius in ſubiectã vallẽ demitti videtur, vt vineç plantẽtur in eodẽ loco. At nõ minus, immo etiã magis priori fauẽt hæc verba, hoc. n. ait Propheta: Eius ampla, & magnifica ædificia ſolo çquabo, & in aceruũ lapidũ redigã, qualis fieri ſolet cũ vinea plantatur. Et quia cum vites ſeruntur, & noua vinea plantatur, lapides ex ea educuntur, & ſeorſum in locũ aliquẽ congeruntur, ita ego lapides ruinarũ eius proijciam in vallẽ proximã. Atque hic ſenſus noſtræ translationis probabilior eſt, quoniam non poſſumus oſtẽdere quod alter vult in loco vrbis Samariæ vineas fuiſſe plãtatas. Quid? quod & hunc ſenſum tranſlatio noſtra non reſpuet, ſi verus eſſe cõprobetur? Nã ita exponi poteſt. Ponam Samariã, quaſi cũ lapides coaceruantur cũ plantatur vinea, qui ideo coaceruantur, vt in eodem loco vinea plantetur. Quare hoc etiã nomine præferenda eſt translatio noſtra, quod vtrumq ſenſũ reddit Hebræorum verborum, cũ aliæ alterum reddere videantur. * Vbi nos habemus: In aceruum lapidum, in Hebræ. eſt לעי Lxx. verterunt. εἰς ὀπωροφυλάκιον, id eſt, In pomorum cuſtodiam. Quod etiam fecerunt pſalm. 78. Poſuerunt Ieruſalem in pomorum cuſtodiam, quod ita ab Euthymio in eundem locum expoſitum eſt: Per pomorum cuſtodiam, id eſt, per ὀπωροφυλάκιον, tugurium quodpiam intelligit, in quo pomarij cuſtos ſolet matureſcentes fructus à furibus obſeruare. Poſuerunt enim ipſam Ieruſalem veluti ruinam quandam, & rudera, ciuitatis tantum habentem figuram, exteriori quadam ſpecie, & non reipſa, quemadmodũ & tugurium illud, quod Græci vocant ὀπωροφυλάκιον. domus quidem ſpeciem præſefert, tametſi vere domus non eſt, ſed caſula, & tuguriolum ex paucis quibuſdam lapidibus tumultuario 12

Pomorũ custodia.

opere constructum. Hæc Euthymius, A cuius mihi parum ratio probatur, nam vrbs ita euersa, vt in aceruum lapidum redierit, nequaquam figuram vrbis habet, Sed hinc ducta est similitudo: in vineis, aut in hortis tugurium construitur informe, quod magis aceruus quidam lapidum, aut terræ videtur quam domicilium, ita cum vrbs funditus subuertitur in illa magna area, quam magnificæ domus occupabant, aceruus lapidū tantum relinquitur, & quæ olim erat vrbs, similis redditur vineæ, siue pomario, in cuius area est vnicum tugurio lum, quod aceruus videtur. Quod rectius intelligimus ex Isai. 1. Et derelinquetur filia Sion, vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario, B sicut ciuitas, quæ vastatur; vbi pro Tugurium, Lxx. similiter verterunt. ὀπωροφυλάκιον.

13 *Et fundamenta eius reuelabo*. Ruent omnia ædificia, ita vt sola fundamenta extrema relinquantur, & oculis omniū pateant.

Et omnia sculptilia eius concidentur. Non enim solum in Bethel, & in Dan idola habebant, quæ adorarent, sed etiā Samariæ in suis domibus more gentiū. C confringentur igitur hæc cum vrbs subuertetur.

Et omnes mercedes eius comburentur igne. Mercedes vocat dona, siue diuitias, quas collegit Samaria ex commercio, & amicitia gentium, quarum idola colebat: quas mercedes vocat, quoniā propterea ipsi dabantur, quòd idola earundem gentium adoraret sicut ait statim; Quia de mercedibus meretricis congregata sunt, id est, Lucrata est ea quæstu meretricio cum aliarum nationum hominibus fornicando, hoc est, eorū Deos adorando. Fieri etiam potest, vt iuxta D ipsius Samariæ mentem loquatur, quæ omnia bona, & omnes diuitias idolis suis accepta referebat, vt Hos. 2. nu. 45. exposuimus, ibi enim ait. Vadam post amatores meos, qui dant panes mihi, & aquas meas, lanam meā, & linum meū, oleum meum, & potum meum. Et postea: Et corrumpam vineam eius, & ficum eius, de quibus dixit: Mercedes hæ meæ sunt, quas dederunt mihi amatores mei. * Quod autem Vatablus putat, 14
mercedes dici donaria appensa in templis idolorum, idolaq; meretrices dici, toto cœlo errat, numquam enim idola meretrices vocantur in scriptura, sed idolorum cultores. Quod quoniam notissimum est, non videtur comprobandum, passim enim videmus in scriptura, vt Iere. 2. Ezecie. 16. Hoseæ. 2. & alibi sæpe: sensus ergo est. Omnes diuitias eius igni tradam, & omnia idola, quæ ab alienigenis dono accipiebat, aurea, atque argentea omnino conteram & disperdam, quoniam hæc omnia meretricio quæstu comparauit.

Et vsque ad mercedem meretricis reuertentur. Quoniam meretricis Samariæ erant hæ diuitiæ, à meretrice transibunt ad meretricem, à Samaria ad Niniuem caput regni Assyriorum, à quibus Samaria diripienda erat, & meretrix specialiter vocatur à Nahum. c. 3. Tradentur omnia in manus Niniues, vt eis pro arbitrio vtatur, & ipsa Niniue credet illas opes datas sibi esse ab idolis suis, tam quam mercedem quandam adorationis & cultus, atque eorum opera putabit se victoriam illam, & triumphum de Samaria retulisse. * Sed si igne comburenda 15
erant omnia, & perdenda, quomodo ad Niniuem reuertentur? Solet scriptura quasi omnia tollere, & sequentibus tamen verbis ostendit se non omnia sustulisse, vt Hos. 9. Ephraim, quasi auis auolauit gloria eorum, à partu, & ab vtero, & à conceptu. Cumq; omnes filios tollendos esse dicat vix dum natos, addit postea: Quod & si genuerint filios suos, absq; liberis eos faciam in hominibus. Et postea: Percussus est Ephraim, radix eorum exiccata est, fructum nequaquā facient. Quod etsi genuerint, interficiam amantissima vteri eorum. Ita Iohan. 1. In propria venit, & sui eum non receperunt. Et tamen postea ait. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Ita igitur vsque ad mercedem meretricis reuertētur omnes illæ diuitiæ Samariæ, quæ ignem, & vastitatem euaserint.

Regul. Scriptura interdum videtur omnia tollere, cum non tollat omnia.

ALLEGORIA.

Hæc fere omnia ab initio capitis, qui volet explicata videre de Iudæorū excidio

cidio post Christi aduentum, legat Euse-
bium lib. 6. Demonstrationis Euang. c.
13. Mihi enim (vt in cap 3. Hamos ad-
monui) nihil iam cum Iudæis esse vo-
lo, tantum ad Christi, & Ecclesiæ myste-
ria descendam in Allegorijs.

TROPOLOGIA.

Michæas auctore in proœmio hu-
16 Humilis heres Christi fit. ius operis Hier. humilitatem, Mora-
sthi autem hæredem sonat, quia ille re
vera hæres est, & postea regni cœlestis,
& nunc cognitionis mysteriorum Chri-
sti, & donorū Spiritus sancti, qui est hu-
milis corde, sicut ait Dominus: Confi-
Matth. 11 tebor tibi pater Domine cœli, & terræ,
quia abscondisti hæc à sapientibus, &
prudētibus, & reuelasti ea paruulis. His
Dominus loquitur aduersus Samariā,
& Ierusalē quia humiles eligit, per quos
corripiat, & terreat, conuertatq; pecca-
tores. Nam superbi prędicatores, & à
Dei lege recedentes, etiam si verbū eius
1. Cor. 13 sonent, & disertissime loquantur, facti
sunt velut æs sonans, aut cymbalum tin-
niens, vixque vllū Deo lucrifaciunt. In
Samaria, & in decē tribubus hæreticos
indicari confirmat Hier. quem sensum,
& in hoc propheta, & in ceteris ipse
abunde persequitur, eo lectorem mitti-
mus. Nos, quoniā hoc moribus vtilius
putabimus, eum tenebimus, quæ in 2.
c. Ham. n. 12. & 23 explicauimus: in
Israel. Israele, siue Samaria eos significari, qui
quondam legem Dei obseruabant sed
postea palam à Deo recedentes perfri-
Iudas, cta fronte colunt idola vitiorum. In Iu-
da autē, siue Ierusalem illi intelligūtur,
qui loci, & cōditionis suæ ratione pecu-
liariter Deo dicati in peccata labūtur,
17 & turpiter viuunt. * Audite, inquit, po-
Populus & populi. puli omnes: videtur mihi in scriptura
interdum populos in malā partem ac-
Psal. 77. cipi, præsertim cum non de gentilibus
sermo est, sed de filijs Israel: qui in bo-
nam partem solent appellari populus:
vt, Attendite popule meus legem meā,
inclinate aurem vestram in verba oris
mei. Audi populus meus, & loquar. Ita
vocantur, cum vocantur populus Dei,
& sancti morientes apponuntur ad po-
pulum suum. Sed quia, & in scripturis,
& in profanis libris male audit multitu-
do, & multi vocantur stulti, & peccato-

A res, & vulgus imperitum; inde populi
nonnumquā significationem mali quā-
dam habent, maxime cū ad filios Israel
hoc nomen refertur, propterea quod
qui populus singularis, & electus, & e-
gregius esse debebant, in viam multitu-
dinis populorum abeant, & ita viuant,
vt ceteri, Quod aperte videmus Actuū
4. Qui Spiritu sancto per os patris no-
stri Dauid pueri tui dixisti: Quare fre-
muerunt gentes, & populi meditati sūt
inania? Astiterunt reges terræ, & princi-
pes conuenerunt in vnū aduersus Do-
minum, & aduersus Christum eius. Con-
B uenerunt enim vere in ciuitate ista ad-
uersus sanctum puerū tuum Iesum, quē
vnxisti, Herodes, & Pontius Pilatus cū
gentibus, & populis Israel. * Ex quibus 18
intelligimus cū Dauid ait: Quare fre- Psal. 2.
muerunt gentes, id de populo gentiliū
intelligi, in eo vero, quod sequitur; Et
populi meditati sunt inania, populum
Iudæorum indicari, qui similes genti-
bus effecti populi dicuntur. Inde etiam Psal. 32.
illud: In ira populos confringes. Et Do- Psal. 55.
minus dissipat consilia gentium, repro-
bat autem cogitationes populorum, & re-
probat consilia principū. Quo loco Eu-
C thymius populos de Iudæis etiam in-
terpretatur. Et: Sagittæ tuæ acutæ, po- Psal. 44.
puli sub te cadēt, populi gentium & po-
puli Iudæorū. Ita nunc iubentur audire
populi omnes, qui nō more populi Dei
viuunt, sed more populorum, qui ambu-
lant in vanitate sensus sui. Quod ma-
gis sequentia indicant.

Et attendat terra, & plenitudo eius. Ni-
si plenitudo eius adderetur, putaremus
terram pro habitatoribus terræ poni, at
cū plenitudo eius homines, qui sunt in
terra, significet, terra proprie accipi vi-
D detur. Quæ iubetur attendere per Pro-
sopopœiam, cum attendere non possit,
vt sentiat periculum sibi imminens, &
vastitatem, atque inde corda eorū per-
cutiantur, qui terræ adhærent, & terre-
na mirantur. * Rarum est, & insolens 19
terrā inuocari, cum sanctis loquitur scri-
ptura, nihil enim ad illos de terra, qui
quærunt cælestia. At cum peccatores
appellat, & Dei, cæliq; oblitos, terræ Deut. 32.
meminit, vt: Audite cœli, quæ loquor, Isai. 1.
audiat terra verba oris mei. Et Audite

cæli,

cæli,& auribus percipe terra, quoniam A
Dñs locutus est: Filios enutriui, & exal
taui, ipsi autē spreuerunt me. Neq; vero
obstat cœlum quoque hic nominari,
cœlum enim inuocatur in testimoniū
cōtra improbos quemadmodum in no
20 stro propheta legimus; Et sit Dominus
Deus in vobis in testem. * Terra etiam
vocatur in testem quia mali sunt, &
terrena amant, cum deberet amare cœ
lestia. Cœlum quasi contemptum, &
Ierem.6. iniuria affectum, terra quasi toto corde
amata. Et Ieremias: Audi terra, Ecce
Iere.22. ego adducam mala super populum istū.
Et iterum: Terra, terra, terra audi ser- B
monem Dñi: Hæc dicit Dñs: Scribe vi-
rum istum sterilem, virum, qui in diebus
suis non prosperabitur. Plenitudo autē
Psal.23. terræ, & si poni simpliciter solet, vt ni-
Psal.84. hil mali indicet, vt: Dñi est terra, & ple
nitudo eius, Et: Orbē terrarum, & ple-
nitudinē eius tu fundasti: tamē videtur
mihi intentū ita dici, vt hominum mo-
res notētur, quod mali sint, & inutiles,
& quasi ad implendum terram tantum
nati. Quomodo dictum est:
Horatius *Nos numerus sumus,* ---
lib.1 epist. & quomodo prouerbio quidam dicun-
epist.2. tur, terræ pondus, vt apud Homerum C
Achilles, cum Græcos nihil iuuaret.
Iliad. 18. *ἀλλ' ἧμαι παρὰ νηυσὶν ἐτώσιον ἄχθος*
Isai.34. *ἀρούρης*, id est: Sed sedeo apud naues inu
tile pondus terræ. Tale videtur esse il-
lud apud Isaiam: Accedite gentes, & au
dite, audiat terra, & plenitudo eius quo
ea, quæ hactenus dicta sunt, confirmari
Iere.8, videntur. Et in Ieremiam de Chaldæis
supplicium sumpturis de impijs, Et de-
uorauerunt terram, & plenitudinem
eius, & habitatores eius. Nā & habitator
in malā partē accipi solet, quia boni nō
habitatores sunt sed peregrini, & hospi
tes. Et in Eze. Et dissipabo terrā, & pleni D
Ezec. 30. tudinem eius in manus alienorum. * Ni
21 hil autem terrere homines magis de-
bet quam quod sequitur. *Et sit in vobis
Dominus Deus in testem.* Ille Dominus,
cuius oculis cūcta nuda, & aperta sunt,
qui Dominus omnium, & iudex omnia
ex alto despectat nam testis videt qui-
dē; quod fit, sed punire non pōt, inter-
dum ne probare quidē iudici, quod te-
statur. Iudex punire potest, sed testium

dictis indiget, vt puniat, adeo vt absol-
uere etiam debeat quē sontem ipse co-
gnouit, si testes ad probandum desint.
At cū idem est testis omnia sciens, ac vi
dens, & iudex omnia potens, cuius nec
oculos quisquā effugere possit nec ma-
nus: nihil potest fingi terribilius. Inde
in Malachia dictum est: Et accedam ad Malac. 3.
vos in iudicio, & ero testis velox male-
ficis, & adulteris, & periuris, & qui calū
niantur mercedē mercenarij. * Quid igi 22
tur faciet. *Egredietur de loco suo & calca
bit super excelsa terræ*, quæ Deo excelsa
nō sunt, sed in terra videntur excelsa.
Subijciet sibi omnē potestatem, omnes
diuitias, omnē tumorē animi. Hæc om-
nia conculcabit cū extremo sæculi die
de summo cœlo egressus veniet ad iudi
candū orbem terrarū in æquitate. Cal-
cabit etiā in morte cuiusque nostrū, ni
hil enim proderūt thesauri in die vindi
ctæ, & furoris, nihil potētia. Idē terror
tūc habitatores terræ capiet, siue mon-
tes sint. i. potentes, siue valles, hoc est
minores, vtriq; metu liquescent, & in-
uiti pati cogentur, quidquid seuerus iu
dex iudicabit. Sed & quotidie egreditur
vt puniat superbos, & eos, qui magni vi
deri volunt, sinat à tentationibus, & à
vitijs cōculcari, & eorū fortitudinē ta-
bescere, atq; consumi: valles quoq; quę
olim abundabant frumento .i. fertiles
erant virtutibus, scinduntur amissa for-
titudine, nec magis inimici incursioni-
bus resistūt, quā cera igni, & sicut aquæ
decurrunt in præceps, ita feruntur præ
cites in vitia & post adinuētiones suas
currunt. * Omnia hæc Dño permitten 23
te patiuntur, & de peccatis in peccata
decidunt propter scelus Iacob, & pecca
ta domus Israel. Nam peccare eos, qui
Deū non norunt, & turpiter viuere, bo
naq; seculi sectari, qui meliora, neque
sperant, neque norunt, tolerabile est: at
idola inueniri Samariæ, idest, in anima
quā Deus in amplissimā dignitatē eue-
xit, & in Ierusalem, id est, in illis, quos
Deus elegit, & sibi peculiariter conse-
crauit, & tot excelsa in eis videri idolo-
rū, nequaquam ferendum est. Sed pœ-
nas Samariæ prius videamus, idest, il-
lius animæ quæ posito pudore, & fron
te meretricis assumpta palam à Deo re-
cedit,

Supplicium animæ, quæ deposito pudore à Deo recessit.

cedit,& vitulos aureos colit.i. diuitias, A
potestates,honores, voluptates. Ponã
Samariam quasi aceruũ lapidũ in agro,
cũ plantatur vinea. Sicut ex lapidibus
ædificium vrbis constat, ita animæ ædi-
Ædificiũ animæ. ficium ex virtutibus. Earum calx, qua
inter se lapides colligãtur,& ornantur,
Coloss.3. caritas est, sicut ait Apostolus: Super
omnia antẽ hæc caritatẽ habete, quod
est vinculum perfectionis.i.vinculum
perficiẽs: colligat enim virtutes,& per
24 ficit mirabiliter. *Sed vt magno impe-
tu muro pulsato calx dirumpitur, & ex
cutitur, & lapides soluti ferũtur deor-
sum:ita peccati mortalis ariete pulsata
anima, & superata, Caritas tollitur, &
virtutes dissolutę cõcidunt, ac pulchrũ
ædificium terrę æquatum in lapidũ ver
titur aceruum, in quo nullus cũ altero
cohæret. Mox in eodẽ loco vinea plan
tatur:de qua scriptum est:De vinea So-
Deut. 32. domorũ vinea eorum, & de suburbanis
Gomorrę,vua eorum,vua fellis, & bo-
trus amarissimus.In quá vites sunt mul
tæ vitiorum, & peruersarum cupidita-
tum propagines. Et ne locus desit va-
cuus vineæ plantandæ, lapides veteris
ædificij demittuntur in vallẽ,vbi terra,
& herbis operiãtur nulliusq; vtilitatis
in posterum sint.Virtutes enim illæ so- C
lutæ, & emortuæ loco suo deturbatæ,
puluere terrenarum curarum,& noua-
rũ cupiditatum germinatione, ita ope-
25 riũtur,ac si nullæ vnquã fuissent.* Tũc
reuelantur fundamenta ædificij fides,
& spes,forma,& vita carẽtes,id est,ani-
maduertitur ex operibus ceteras deesse
virtutes, & relicta esse sola fundamẽta,
neq, ea quidẽ satis firma.Et quia Deus
ijs,quos ad se reuerti vult, sæpe etiam
aufert ea,quæ maxime amabãt,& quo-
rum causa à Deo recesserant addit: *Et
omnia sculptilia eius concidentur, & om-
nes mercedes eius comburentur igne*: quæ D
scilicet,peccatis suis sibi comparauerat.
Iterumq, ad maiorem veritatis confir-
mationẽ,ait: *Et omnia idola eius ponam
in perditionẽ*. Sæpe enim fit vt honores,
& opes,& alia huiusmodi,quę Deus pec
catoribus adimit,iustis nõ tribuat,quos
talibus curis implicari minime vult:
Sed in pœnam priorum possessorũ alijs
etiã peioribus obuenire permittat, qui
malis artibus ea consequantur, & mer-
cedem putent esse suarũ fraudũ, & suæ
potentiæ,atque dignitatis, sicuti,& ij,
qui prius habebant,mercedẽ ea esse cẽ-
sebant suæ idololatriæ,id est, ambitio-
nis, & solicitudinis suæ in quærendis
opibus,Et tunc fit quod dicitur: *Quia
de mercedibus meretricis congregata sunt,
& vsq; ad mercedẽ meretricis reuertẽtur.*

HISTORIA.

Super hoc plangam. Propheta,cũ gra- 26
uissimam calamitatẽ Samariæ prænun
tiasset, ne ridiculam putarent prophe-
tiã decẽ tribus, vt sępe facere solebãt,
B dicit se dolorem suũ factis testaturum.
Vadam,inquit, *spoliatus, & nudus*, præ
dolore maximo,quemadmodũ insani fa
cere solent, edam miserabiles gemitus,
quoniam nulla mihi iam relicta est spes
salutis decem tribuũ.Neq;hoc satis est,
maior est causa lugendi, ad duas quoq;
perueniet eadem calamitas,(quã plagã
vocat,intelligit autem,bellum,famem,
pestem,& ceteros belli comites) vsque
ad portas Ierusalem hæc plaga veniet,
quia multis Iudæę vrbibus vastatis à Sẽ
nacherib rege Assyriorum vsq;ad Ieru-
salem eius perueniet exercitus.4. Reg.
18. Hoc autẽ facit Propheta non solũ,
vt suum declaret dolorem,sed vt signi-
ficet ipsos etiam nudos,& spoliatos, cũ
miserabili gemitu captiuos esse ducen-
dos.Ita Isa.20.Vade,& solue saccum de
lumbis tuis,& calceamentum tuum tol
le de pedibus tuis. Et fecit sic,vadẽs nu
dus,& discalceatus.Et dixit Dñs: Sicut
ambulauit seruus meus Isaias nudus, &
discalceatus, trium annorũ signum, &
portentũ erit super Ægyptum,& super
Æthiopes; sic minabit rex Assyriorũ ca
ptiuitatem Ægypti, & trãsmigrationẽ
Æthiopiæ iuuenum,& senum, nudam,
& discalceatã, &c. Propterea Lxx. hic
verterunt.*Propter hoc plaget, & lu-
gebit tibi discalceata & nuda, & Chal- 27
dæus:Ob id plangẽt,& vlulabunt, ibũt
nudi in captiuitatẽ, intelligẽtes videli-
cet in luctu,& nuditate Prophetę Iudę,
& Israelis luctũ, & nuditatẽ significari.
*Faciam planctum velut draconum, &
luctum quasi struthionum*. Cetera vsque
ad illud: In Geth nolite annũtiare, iã
exposuimus,hęc tantũ supersunt:Faciã
planctum,

planctum, &c. Dracones tradit Hiero- A ny. iuxta historias eorum, qui de physicis scripserunt, cum ab elephantis vincuntur, terribili sibilo personare. De luctu struthionũ difficilior quæstio est. Sed, vt res melius intelligatur, in Hebræo ita legimus: Et luctum, quasi filiarum struthionis כבנות יענה, vel, quasi filiæ struthionis. Putat autem Rabbi Dauid filias struthionis esse pullos, qui matris præsidio destituti, & fame confecti flent, atque vlulant. Hunc secutus est recens Michææ expositor vir admodum eruditus, & diligẽs, sed qui in hoc mihi valde displicet, quod Hebræorũ, B & Vatabli supra modum studiosius libẽter illos vt sequatur, à nostra translatione, & à sanctorum expositione recedere soleat. * Mihi non placet hæc sẽ-
28 tentia, nam si de pullis Struthionis sermo est, cur filia potius dixit, quam filij? Deinde cum Struthio dicatur, יענה, interdumque hoc nomen per se ponatur, tamẽ fere semper dicit scriptura יענה בת id est, filia struthionis, vbi de pullis recte interpretari nequeas, aut certe nihil habeas, cur id magis in pullos conuenire dicas, quam in parentes vt Iob. 30. Frater fui draconum, & socius Stru- C thionum Heb. Filiarum Struthionum Et Iere. 50. Propterea habitabunt dracones cum fatuis ficarijs, & habitabunt in ea struthiones Heb. Filiæ Struthionum. Quare existimo feminas in hoc genere gregatim gradi solere, ac frequentius videri, acrioremque, ac lugubriorem habere vlulatum cum queruntur. Struthiones ergo feminæ dicuntur
Filiæ. filiæ Struthionis more Hebræorum, sicut filij Adam, homines, filiæ Adã, mulieres, filie Ierusalem, mulieres Ierusalem, filiæ Philisthijm, Palæstinæ mulieres 2. Reg. 11. Ne forte lætentur filiæ D Philisthijm, vbi nõ de solis virginibus, sed de omnibus mulieribus loquitur. Et Genes 34. Egressa est autem Dina filia Liæ, vt videret mulieres regionis illius. Hebr. vt videret filias terræ, siue regionis illius. Recte etiam Vatab. interpretatus est. solent enim, inquit, dracones terrestres, & struthio cameli feminæ
29 edere vocem maxime lugubrem. * Scribit autẽ Petrus Gyllius in historia animalium, quam ex Æliano, alijsque autoribus concinnauit, lib. 14. cap. 21. Struthionem non omnia oua fouere, sed quædam, venatores autem nidum cum pullis obsidere per acutis ex ferro cuspidibus, per quas tamen mater omnia prius speculata, vbi alia ingredi non datur, in nidum se inijcit, & cuspidato ferro transfixa enecatur. Probabile itaq; est prophetam de hoc luctu loqui Struthionum, cum mater saucia lamentatur, quem maximum, & tristissimum esse necesse est. Ceterum, Struthio, siue struthiocamelus, vtroq; enim nomine à Græcis appellatur partim quadrupes animal, partim auis est, & in desertis locis, atque in ruinis vrbium, quo nemo iam accedit, libenter habitat, quod sæpe videmus apud prophetas, vt apud Isai cap. 13. & 34. & 43. apud Ieremiam capite. 50. & apud Iob capite. 30. Inter aues immundus numerat Leuit. 11. & Deut. 14. & licet aliquando sirenes vertant Lxx. vt in locis fere citatis prophetarum, tamen sæpe etiam vertunt Struthio, siue *σπίθος*, quod idem est, & Leui. 11 & Deut. 14. & Iob. 30. quare falsum est quod R. Dauid putauit esse auem, quæ vlula dicitur Latinis.

In Geth nolite annuntiare. Quæ vsque ad finem capitis sequuntur, tot sunt difficultatibus inuoluta vt Hier. hæc fuerit præfatus: Multũ Hebraicum à Lxx. discordat, & tantis tam mea, quam illorum translatio, difficultatibus inuoluta est, vt si quando indigimus spiritu Dei (semper autem in exponendis scripturis sanctis illius indigemus aduentu) nunc vel maxime eum adesse cupiamus, & quæ in prophetis locutus est, pandere. Deinde in fine ait, Hunc vsque secundum Hebraicũ, vt potuimus, & vt nobis visum est, certe, vt ab Hebræis audiuimus, quasi inter saxa, & acutissimos scopulos, nauiculam nostram reximus: quæ vtrum intrauerit portũ, an adhuc in salo fluctuet, lectoris erit prudentiæ iudicare, &c. Recentiores scriptores adhuc in salo fluctuare censent, nec defuit ex illis, qui diceret, vix percipi posse quid sibi Hier. voluerit, & magnis eum coqui angustijs, nec satis sibi placere quæ afferebat, quoniã 30

lectoris

31 lectoris prudentiæ reliquit.* At iudicauerunt eum recte exposuisse Rup. & vtriusq. Glossæ autores qui eius expositionem sequuntur, & Lyra. qui parum ab ea discrepat, speramus etiam nos magni Hieron. precibus probatu iri os lectori hanc eandem explanationem ceteris omnibus esse ante ponendam, quas recentiores autores ex Hebræorum scholis depromunt, quas ego non referam, ne refutare cogar, & longior sim, quã velim, tantum Hier. sententiam confirmabo, & additis quibusdam explicabo, atque inde falsas esse reliquas ex parte constabit. Quod eo faciã libentius, quod eius expositio si impugnetur, & nostrã translationem impugnari necesse est, quam defendi mauult Ecclesia, quam impugnari. * Putant ergo recentiores

32 scriptores nõ esse tolerabilem explanationem Hier. quoniam nonnulla nomina vrbium immutat, & cũ propria sint, communia facit, ex quo sensui prophetæ magnæ tenebræ offunduntur. In quo si Hieronymus errauit, & nostra errat translatio, à qua ille ne latum quidem vnguem discedit. Nam vbi legimus: In domo pulueris, legi volunt, In domo Hophra, & pro Habitatio pulchra, Habitatio Saphir, Pro; Quæ habitat in exitu, Quæ habitat in Saanan, pro, Domus vicina, Bethaesel, pro, Quæ habitat in amaritudinibus, Quæ habitat in Maroth, pro, Super hæreditatẽ Geth, Moreseth Geth, siue Gath, pro Domos mendacij, Domos, Achzib: sunt enim hæc nomina in Hebr. & vrbium quarumdã Iudææ esse volunt. Immo vero sanctes Pagninus in epistol. ad Clementem. 7. quam suæ Bibliorum translationi præfixit: Eam, inquit, quæ passim legitur. D. Hieron. germanam editionem haud quaquam esse arbitramur. Deinde inter alia hoc etiam pro argumento affert in hoc Michæę loco nomina adiectiua, vel substantiua pro vrbium nominibus poni. In quo sane miror eius diligentiam, qui in commẽtariis non viderit Hiero. ipsum affirmantem suam esse translationem, & omnia, vt in illa sunt ex-

33 plicantem. * At enim oportebat, vt ipsi demonstrarent hæc nomina esse vrbium Iudææ, vt recte Hiero. reprehen- A dere viderentur, quod minime faciunt, quasi dixisse tantum satis sit. Nos enim Iosu. 15. vbi vrbes Iudææ recensentur, nullam earum inuenimus, quas communibus nominibus vertit Hieronymus præter Achzib, & præter Hophra, siue Hophera, cuius meminit Iosu. capit. 18. Deinde non Hieronymus solum, sed etiam Lxx. quibus illæ vrbes ignotæ esse non potuerunt, & Chaldæus communia nomina fecerunt ea, quæ ipsi propria esse vrbium volunt, præter quam vbi habemus, B quæ habitat in exitu, ibi enim nomen Hebraicum reliquerunt Senan, siue Saanan. Intellexerunt ergo omnes hi veteres interpretes, nomina propria non esse, quæ vt communia transtulere; & , Vt nemo de eorum sensu possit dubitare, nonnulla vrbium nomina, ita vt erant in Hebr. & vt ponenda erant posuerunt, Maresa, Geth, Hodollam, Lachis, & idem in ceteris fecissent, si propria esse intellexissent. Nec refert quædam Hebraica nomina relicta esse in translatione commentariorum. Hieronymi quandoquidem C in ipsis commentarijs ita omnino explicantur, vt sunt in nostra translatione. Ex quo apparet Hierony. ipsum correxisse postea quod prius transtulerat, id est, Hebraica illa vocabula vertisse in Latina, vt res tota esset apertior: nisi quis fortasse dicat à viris Ecclesiasticis id factum esse ex eiusdem Hiero. commentarijs. Illud etiam erat his autoribus explicandum, si nomina vrbium sunt, cur in generali Iudaicarum vrbiũ calamitate, earum potius Propheta meminerit, quam aliarum? Sed nimis multa fortasse cum his autoribus, cum & Caietanus Thomas in cap. 28. Exho[illegible] D & omnes Hebræorum studiosi ingenue fatentur iam diu apud Hebræos periisse cognitionem nominum propriorum lapidum, & animalium & locorum. Nunc singula exponamus.

In Geth nolite annuntiare, lacrymis ne ploretis. Geth, vna est de quinque vr- 34 Geth.
bibus Palæstinæ vicina Iudææ confinio, & de Eleutheropoli euntibus Gazam nunc vsque vicus vel maximus, vnde fuit Goliath, vt ait Hieronymus.

Hoc

Hoc ergo ait: Nolite hæc mala, quæ vobis prædico, annuntiare in Geth, ne audiāt, & læ entur inimici, dolor vetter internus ne erūpat in lacrymas, ne exultent aduersarij. Tale est illud, 2. Reg. 1. Nolite annuntiare in Geth, neque annuntietis in compitis Ascalonis; ne forte lætentur filiæ Philisthijm, ne exultent filiæ incircumcisorum. A

In domo pulueris puluere vos conspergite. Lugete, & puluere vos conspergite in vrbe ruente, atque ideo ex ruinis plena puluere, ne externi atque inimici audiant. Mihi videtur singularis numerus poni pro plurali, & domum pulueris dici vrbes ab hostibus euertendas. Chaldæus: Qui habitatis in domibus pulue- B rulentis, cinere operite capita vestra. So-
Domus. lent autem Hebræi domos vocare receptacula, aut repositoria rei cuiusuis, vt Bethlehem domus panis, quia fertilis erat. Psal. 44 Myrrha, & gutta, & casia à vestimentis tuis à domibus eburneis, id est, suauissimus, & varius odor à vestimentis tuis spirat ex eburneis thecis, in quibus asseruantur. Atque ita nunc domum pulueris vocat vrbes captas, & ruinis ædificiorum plenas puluere. Quanto hoc melius intelligitur, quā si dicamus, In domo Hophra puluere C vos conspergite? Aut cur Hophram alloquatur maioribus vrbibus, & nobilioribus relictis?

35 *Et transite vobis habitatio pulchra.* O Samaria, quæ pulcherrima, & vberrimo in loco sita es, transi in captiuitatē, abi ad Assyrios. De vbertate Samariæ legimus Isai. 28. Qui erant in vertice vallis pinguissimæ. Et Hamos 6. Qui confidiris in monte Samariæ. Itaque cum dicit: *Habitatio pulchra*, non locum, sed homines compellat, id est, non vrbem, sed ciuitatem, quod est in Hebræo apertius יושבת שפיר, id est, habitatrix pul- D chra, aut pulchri, scilicet, loci. Quod autem ait: *Transite vobis* (ita enim legit Hiero. vt manifestum est ex commentarijs, non vt male habetur in translatione adiuncta commentarijs & vt quidam legunt, Transit à vobis) notum est cur dicat, *Transite*, quoniam licet nomen singularis numeri sequatur, est tamen nomen quod multos significat, vt sæpe adnotauimus, quomodo à quodam eorum, quibus maxime curæ fuit elegantia sermonis dictum est.

Pars in frusta secant, verubusque tremententia figunt. Sed, *Vobis* additur more 1. Æneid. 36 Hebræorum ornatus tantum causa, vt apud Latinos Mihi, aut Tibi, vt Cicero in Pisonem, Is mihi etiam gloriabitur se omnes magistratus sine repulsa assecutum. Quod in verbis motum significantibus, & similibus, sæpe faciunt Hebræi, vt Cant. 2. Surge, propera amica mea, formosa mea, & veni. Hebraice; Et veni tibi, Ibidem: Reuertere, similis esto dilecte mi capreæ, Hebraice: Reuertere, assimilare tibi dilecte mi capreæ. Et ca. 4. Vadam ad montem myrrhæ, Heb. Vadam mihi, & alibi sæpissime: est ergo sensus, Quamuis diues sis & superba, atque gloriosa, exibis tamen in captiuitatem confusa, & plena ignominia.

Non est egressa quæ habitat in exitu. Symma. referente Hier. vertit: Non est egressa habitatio abundans, quamuis in Heb. sit, Habitatrix Saanam, habemus ergo, & Symmachi testimonium contra recentiores, qui volebant Saanan esse vrbem. Quod Hiero. exponit de vrbe Samaria, quam pulchram, & diuitem esse iam diximus. Hæc habitat in exitu, id est, in ipsis Assyriæ captiuitatis foribus, & statim vt mota fuerit, in hostilem terram ingreditur. Non est autem egressa, sed vi ducta est in Assyrios. Mihi ita etiā videtur locus exponendus. * Pars decē 37 tribuum capta fuerat Michææ tempore, ipse enim prophetauit in diebus Ioatham, Achaz, Ezeciæ regum Iuda, Ioatham autem regnare cæpit anno secundo Phacee filij Romeliç regis Israel. 4. Regum 15. & ibidem scriptum est: In diebus Phacee regis Israel venit Theglath Phalasar rex Assur, & cepit Aion, & Abel domum Maacha, & Ianoe, & Cedes, & Asor, & Galaad, & Galilæam, & vniuersā terrā Nephthali, & transtulit eos in Assyrios, &c. Loquitur igitur Propheta de decem tribubus, vt perspicitur ex eo, quod sequitur: Planctū domus vicina accipiet ex vobis: duas enim tribus vocat domum vicinam, alteri, scilicet, domui decem tribuum, quæ Isai. 8. dictæ sunt duæ domus Israel. Erant autē decem

decem tribus multo propinquiores Assyrijs quam dux,& ideo dicuntur in exitu habitare, id est, in ipsa via Assyriorũ. Ne autem putarent decem tribus se iam captiuitatis miserijs fuisse perfunctas, cum bona earum pars ducta est in Assyrios regnante Phacee, ideoq; iam nullã esse timendam captiuitatem, ait Propheta: Non est egressa quæ habitat in exitu, id est, non est illa prior vocanda captiuitas, aut transmigratio, si cum ea, quæ restat, conferatur. Nondum sunt egressæ decem tribus, sed cito egrediẽtur vniuersæ. Hæc captiuitas, quam nunc prænuntio, exitus vocari debet, nam illa prior nõ fuit exitus, multi etiã tunc in suis vrbibus & domibus manserunt, nunc manebit nemo. Puto autem Lxx.& Chaldæũ reliquisse nomen Saanan, quod esset fortasse nomen loci, at non locum illum significat, sed regionẽ decem tribuum, quia in exitu erat iuxta Hier.& propter abundantiam, & fertilitatem, iuxta Symmachum, sicut Hose.4. Bethauen ponitur pro Bethel propter etymologiam. Atque idem respondere possemus de ceteris nominibus, cũ nomina vrbium fuisse constaret.

38 *Planctum domus vicina accipiet ex vobis.* Non est legendum: Domus vicinæ, vt nonnulli codices habent, sed domus vicina vt ex commentarijs Hie.& ex ipsa sententia manifestum est, Domum autem vicinam, siue domum lateris, vt est in Heb. vocat domum duarum tribuum siue regnum Iuda, vt ait Hie.& nos paulo ante exposuimus. Quasi dicat: vos ô Israel nunc lugetis, quia venit vestra captiuitas, sed non multo post lugebunt vicini vestri, cum illis venerit sua captiuitas. Itaque *Ex vobis* positum est pro

Ex. Post vos, quod in vsu etiam esse apud Græcos docuit Arist. lib.5. Metaphys. c. 24.& Isai. vltim. idem videmus. Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato, id est, post vnam festiuitatem sequetur altera.

Quæ stetit sibimet. Alia, atque alia addit, vt melius intelligatur hanc domum vicinam esse domum, siue regnum duarum tribuum, ac si diceret, Illã, inquã, domus vicina, quæ stetit, siue steterat, cum domus vestra diriperetur ab Assy-

A rijs, nec tunc euersa, aut capta est. *Sibi* additur ornatus causa ab interprete phrasin Heb. imitante, de qua diximus. num.36. Heb. עמדתו, id est, statio eius, quod est ipsa stetit, siue quæ stetit.

Quia infirmata est in bonum, quæ habitat in amaritudinibus. Quæ habitat in amaritudinibus est eadem domus duarum tribuum, quæ plena est amaritudinibus, id est, peccatis Deum ad iram, & amaritudinem prouocantibus, ab effectu enim peccata vocantur amaritudines, vt diximus. cap.12. Hos. num. 20. & in cap.5. Hamos num.18 Quod Sym- 39

B ma. magis exposuit, vertens Habitatio ad amaritudinem prouocans, vt refert Hier. Lxx. Quæ habitat in doloribus. etenim peccata etiam ab effectu dicuntur dolores, vt Psal.7. Vides quoniam tu laborem, & dolorem consideras. Vide lector Lxx.& Symmachum, atque etiam Chaldæum, qui vertit; Quæ habitat in amœnitate terræ, nostrã translationem tueri aduersus recentiores, qui volebant Maroth, quod est in Hebræo, esse vrbem, cum minime huius nominis vrbem in Iudæa legerint apud scripturas. Disce nihil eorum transla-

C tionibus, & expositionibus dimoueri ab auctoritate antiquissimæ, probatissimæ, verissimæque translationis, nisi vis etiã à veritate dimoueri. Hæc igitur domus ad bonum infirmata est, quia peccatis succumbens paulatim infirmior redditur ad bona opera, cito defatigata est in bono, cito benefacere desijt, cito reliquit pietatem, quam tempore Ezeciæ colebat. Potest etiam intelligi infirmata in bonum, amisit vires ad protegendum se ab hostibus, & ad tuendum se à malo.

Quia descendit malum à Domino in 40

D *portam Ierusalem.* Quoniam Senacherib rex Assyriorum post vastatam Samariam cepit ciuitates Iuda munitas, & obsedit Ierusalem, Isai.36. 4. Reg.18.

Tumultus quadrigæ stuporis habitanti Lachis. In Lachis vrbem Iudææ veniet Lachis. tumultus quadrigarum Assyriorum, & ipsam in maximam admirationem, atq; in stuporem excitabunt. Hoc autem dicit, quoniam prius Assyrius venit in Lachis, & inde misit Rabsacem in Ierusalẽ

Isai.

Isai.36.& 4.Reg.18. Quod autem Lyranus, & Brocardus in Descriptiõe terræ sanctæ, & alij nonnulli putant Lachis esse vrbem ad radices Libani, quæ Dan dicta est, in qua posuit vitulum aureum Ieroboam, & ideo dici: Principium peccati est filiæ Sion, &c. vehementer errant, cum Lachis vrbem Iudææ esse cõstet non solum ex Hieronymo in Locis Hebraicis, sed etiam ex Iosue.10.& ex.4.Reg.14. &.18. & ex Isai.36. facile posset intelligi. Dan autem decem tribuum erat, & extra Iudæam, immo in fine terræ promissionis versus Septẽtrionem, nec Lachis vnquam dicta est, sed Lais, vt videmus Iud.18.

41 *Principium peccati est filiæ Sion.* Ex hoc loco discimus (neque enim constat ex alio) hanc vrbem primam in vrbibus Iudææ imitatam esse Idololatriam Israelis, vt merito in eam primum quadrigæ Assyriorum venerint, prima ceteras Iudææ vrbes corrupit, illisque autor fuit impietatis.

Propterea dabis emissarios. Pro Emissarios, in Hebreo est שלוחים, quod recentes Hebræi munera interpretantur quæ alicui mittuntur, quoniam שלח idem est, quod misit. Sed sciendum est hoc nomine missiones significari, idest, omnes res, quæ mittuntur, vt 3.Reg. 9. Et dedit eam (vrbem Gazer) in dotem filiæ suæ vxori Salomonis. Hebraic. Et dedit eam שלוחים, id est, missiones filiæ suæ. Lxx. καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Φαραὼ ἀποστολὰς τῇ θυγατρὶ αὐτῆ, id est, Et dedit eã Pharao missiones filiæ suæ Quod nihil est aliud, quã, Dedit eam minus, siue dotem filiæ suæ. Et Exod. 18. Tulit Sephoram vxorem Moysi, quam remiserat. Hebraice אחר שלוחיה, id est, post missiones eius, id est, postquam illam miserat ex Ægypto. Ita etiam Lxx & Chaldæus. Ex quibus locis intelligitur, non magis dona significare, quam quoduis aliud, quod mittatur, ideoque ex ijs, quæ dicuntur, accipiendum esse quid eo in loco potissimum significet.

42 * Hoc autem in loco munera significare non potest, quorsum enim Lachis vrbs Iudææ munera mittat ad Geth vrbem infestissimam Palæstinorum, cui erat, vehementer inuisa, & à qua non

A auxilium sperare poterat, sed pestem? Quomodo etiam mitteret obsessa magno exercitu Assyriorum? Multo melius vidit Hieronymus, nõ munera indicari, sed emissarios, quod etiam viderunt Lxx. qui verterunt δώσει ἐξαποστελλομένους, id est, dabit emissarios, siue eos, qui emittuntur. Emissarij autem dicuntur milites expediti, qui exercitum præcurrũt, & emittuntur, vel ad explorandum, vel ad deprædandum hostiles agros, vel ad prœlium lacessendum, vel ducem, & regem circunstant, vt ei obtemperent, & quolibet emitti possint, qui solent in nostra translatione vocaB ri Latrunculi, vt interpretatur Hieronymus. Dicuntur etiam Hebraice רצים, id est, currentes, aut cursores, vt 1.Reg. 22. Et ait rex emissarijs, qui circunstabant eum: Conuertimini, & interficite sacerdotes Domini. Lxx. Et ait rex παρατρέχουσι, id est, currentibus. 2.Reg. 15. Fecit sibi Absalom currus, & equites, & quinquaginta viros, qui præcederent eum. Hebraice: Quinquaginta רצים, Lxx quinquaginta viros præcurrentes ante faciem suam. * Notandum etiam 43 cum ait: *Propterea dabis emissarios*, non esse intelligendum, Assyrius dabit emissarios, vt glossa existimauit, & Lyranus, C sed vrbs ipsa Lachis, est enim תתני, quod feminei generis verbum est, ideoque necessario ad Lachis refertur, est etiam secundæ personæ, ideoque legendum videtur propterea dabis, &c. Vrbi enim ipsi loquebatur: Quia in te inuenta sunt scelera Israel. Propterea dabis emissarios. Verum parum refert, Dabis ne legamus, an Dabit, nam & Lxx. verterunt Dabit, dummodo de vrbe Lachis id dici intelligatur. Propterea igitur ò Lachis, quod idololatriæ Israelis D auctor fuisti vrbibus Iudææ, ita ab Assyrio expugnaberis, vt præter eos, qui in bello cadent, multos ex te captiuos extracturus sit rex Assyriorum, quos emissarios faciat, & cum suis mittat super hereditatem Geth, id est, contra agros, quos possidet Geth, metropolis Palæstinorum, vt depopulentur agros & deprædentur pecora, & omnia quæ possident Gethæi. Nobiscum sentire videtur Theodoretus, qui emissarios

Emissarii

rios captiuos esse dicit.

44 *Domos mendacij in deceptionem regibus Israel.* Hoc ad Geth refertur, iuxta Hieronymum, cuius domus sunt domus mendacij, id est, idola colentes, quæ nihil sunt, & deceperunt reges Israel. Dicant qui Achzib non hic mendaciũ, sed vrbem significare volunt quomodo Achzib vrbs Iudææ potuerit esse in deceptionem regibus Israel? Sed neque quomodo Geth deceperit reges Israel, in scriptura, vt opinor, legitur. Probabile est autem reges Israel, qui bellum sæpe gerebant cum regibus Iuda, fœdus iniJsse cum Getheis, qui propinquiores erant ab Occasu Iudæis, & infestissimi, vt communibus odijs, & communibus armis vexarent duas tribus. Gethæos autem, vt qui vniuersum genus Iacob vehementer oderant, nequaquam postea impleuisse, quod promiserant, ne potentior fieret Israel. Itaque domus mendacij & deceptrices regum Israel dici possunt, vel quia eos fallebant, ita vt dixi, vel quia reges Israel, vt morem gererent Gethæis, eo-
45 rum etiam idolis sacrificabant. *Lyrano coniectura nostra non displicet, qui ita h ec verba exposuit. Dicit R. Salomon quod Gethæi confœderati fuerunt eum Phacee rege Israel ad veniendum contra regnum Iuda cum rege Syriæ, de quo habetur Isa. 7. & tamen postea fuerunt in conspiratione occisionis Phacee cum Hosee filio Ela. 4. Reg. 15. & fuerunt mendaces, & deceptores, propter quod meruerunt, quod terra eorum deuastaretur ab Assyrijs, &c. Sed de hoc nihil inuenio neque in 4. Reg. cap. 16. neque Isaiæ 7. neque vero apud Iosephum lib. 9. Antiq. cap. 12. & 13. vbi de his agit.

Adhuc heredem adducam tibi, quæ habitas in Maresa. Quoniam Maresa hæreditatem significat, alludit per amaram irrisionẽ ad nominis Etymologiã, & ait: Non Lachis sola vastabitur, tibi etiam heredes adducam o Maresa, id est, hostes, qui te possideant, & in te ingrediantur, quasi in heredictatẽ suam. Loquitur autem ciuitati, id est, multitudini hominum, ac si mulier esset, vt in præcedentibus etiam, & ideo ait:

A Quæ habitas in Maresa: de quo diximus plura cap. 5. Hamos num. 4.

Vsque ad Hodollã veniet gloria Israel. Hodollam, siue Adullam Iosue 15. numeratur inter vrbes tribus Iudæ, quæ sunt in campestribus. Hieronymus in Locis Hebraicis: Adullam in tribu Iuda, & vsque hodie vicus non paruus ad Orientem Eleutheropoleos in decimo
milliario hoc nomine vocatur. * Sed 46
gloria Israel per antiphrasin dicitur iuxta Hieronymum, siue per Ironiam, vt significetur captiuitas, & vastitas. Hoc ergo ait: Gloria, quam suis egregijs fa-
B ctis commeritus est Israel, hoc est vastitas, quam sua idololatria comparauit, perueniet vsque ad Hodellam remotissimam vrbem, quæ eandem idololatriam imitata est, atque ita per vrbes intermedias transibit. Eleganter autẽ in Hebræo dictũ est כבר pro quo Lxx. & Symmachus, sicut & Hieronymus, gloria verterunt, ita enim gloriam significat vt significet etiam grauitatem, in qua intelligitur onus, & supplicium graue, quod has vrbes manebat.

Decaluare, & tondere O terra Israel, quam tanta manet calamitas, luge, cal-
C uitium fac, & crines tuos tonde. De caluitio, & tonsione, quæ magnæ tristitiæ, & calamitatis signa sunt, diximus in cap. 8. Hamos nu. 30. Israelem alloquitur, de quo erat proximus sermo: Sed Israelem vocat terram Israelis, & ideo femineis verbis vsus est ĩ Hebræo, vt M[illegible]ch. 1. Quod dixerit Idumæa in Hæbræo est Edom, & verbum Dixerit, femineum est.

Super filios deliciarum tuarum. id est, Quos in magnis delicijs nutrieras, & nunc in durissimam captiuitatem ducentur.

D *Dilata caluitium tuum, sicut aquila.*
Ne quouis caluitio contenta sis, maxi- 47
mum fac, quoniam maxima est causa doloris, decalua totũ caput, sicut aquila quæ certo tempore amittit plumas, & tota manet implumis, donec postea nouas habeat, de qua renouatione dictum est Ps. 102. Renouabitur, vt aquilæ iuuentus tua, vt hic adnotat Hieronymus, & Euthymius in eundem Psal. Hoc etiam est illud Isai. 40 Qui sperant

in Domino mutabunt fortitudinem, & A
assument pennas sicut aquilæ, vbi Hie-
ronymus: Crebro diximus aquilarum
senectutem reuirescere mutatione pen
narum. Et Ambrosius sermone 54. rũ
eadem verba Psalmi 102. retulisset, &
de aquila, inquit: Quæ auis assidua cõ-
mutatione habitus sui longam ducere
fertur ætatem, & vetustis iam fatiscen-
tibus plumis noua pennarum mutatio-
ne iuuenescere, ita vt depositis anti-
quitatis exuuijs rediuiua indumentorũ
natiuitate se vestiat. Vnde intelligimus
quod senectutem aquilæ non sentiunt B
membra, sed plumæ. De nouo ergo se
vestit; & pullulantibus pennis vetusta
mater iterum renouatur in pullum.

TROPOLOGIA.

48 *Super hæc plangam & vlulabo*. Mi-
Qualis debeat esse concionator Euangelicus. cheas humilis Euangelici prædicato-
ris typum portat, qui siue amici sint,
siue inimici, domestici, aut alieni, id il-
lis sincere dicat, quod à Domino acce-
Acto. 22. pit etiam si triste sit, sicut Paulus se fe-
cisse dicit: Quomodo nihil subtraxe-
rim vtilium quo minus annuntiarem
vobis, & docerem vos publice, & per
domos testificans Iudæis, atque gen- C
tibus in Deum pœnitentiam, & fidem
in Dominũ nostrum Iesum Christum.
Sed hoc cum fecerit, tantæ debet esse
caritatis, de supplicijs peccatorum do-
leat, doloremque factis testetur, vt &
Deum populo placet iratum, & eun-
dem populum commiseratione sua ædi
ficet, & ad amorem sui alliciat, & tan-
to magis credens, quanto magis præ-
dicatorem suũ amat, inde ad Dei amo-
rem magis excitetur. Vaticinatus est
Michæas super Samariam, & Ierusalẽ,
nihil impendentium malorum tacuit,
sed eorum commiseratione, aduersus D
quos prophetauerat, ita afficitur, vt
plangat, & vlulet, vadat spoliatus, &
nudus, faciat planctum, velut draconũ,
49 & luctum quasi struthionum. * Merito
Peccatorum supplicia. autem plangit, & vlulat, & cetera fa-
cit, quæ diximus, vt nobis similitudine
quadam, vtcumque declaret, qualia
post hanc vitam securos peccatores, &
nihil tale metuentes maneant suppli-
cia. Quis enim putaret cum Michæam
videbat plangentem, & nudum fore, vt

A in magna tranquillitate viuentes ciues
paulo post acerbissime plangerent, &
vlularent, & spoliati, ac nudi, plenique
ignominia abducerentur in captiuita-
tem? Et nunc qui videt peccatores
ducentes in bonis dies suos, quorum Psal. 144.
filij sicut nouellæ plantationes in iu-
uentute sua, & filiæ circum ornatæ, vt
similitudo templi, & promptuaria eo-
rum plena eructantia ex hoc in illud,
vix poterit sibi persuadere fore, vt pau-
lo post in gehennam deturbati, & tot
bonis spoliati conculcentur à dæmoni
B bus, qui beati vocabantur ab homini-
bus. Plãgat igitur verus verbi Dei præ-
dicator, & vlulet, vt peccatores con-
uertantur ad Deum, quoniam nisi con
uertantur, in æternum plangent & hor
ribiliter vlulabunt, sicut ait Dominus:
Væ vobis: qui ridetis nunc, quia luge- Luc. 6.
bitis, & flebitis. Et. Exibunt angeli, &
separabunt malos de medio iustorum, Mat. 13.
& mittẽt eos in caminum ignis: Ibi erit
fletus, & stridor dentium. Et quoniam
non pauci sunt, qui hoc sæpe audiunt
sed non satis intelligunt, citoq; oblini-
scuntur, recte interrogat: Intellexistis
C hæc omnia? Respondent illi pro omni-
bus electis; Etiam Domine. * Spoliabun 50
tur omnibus diuitijs suis, & honoribus, Psal. 48.
& potentia, quia diues, cum interierit,
non sumet omnia, neque descendet cũ
eo gloria eius. Nudabuntur, quia eorũ
ignominia, & damnatio nota, & grata
omnibus erit, & fiet illud: Videbunt iu Psal. 51.
sti, & timebunt, & super eum ridebunt.
Quare recte dictũ est: Suadeo tibi eme- Apoc. 3.
re à me aurum ignitum, probatum, vt
locuples fias, & vestimentis albis in-
duaris, vt non appareat confusio nudi-
tatis tuæ: nisi enim hoc aurum ignitũ,
D quod caritas est, habuerimus: necesse
est pauperes esse, & nudos, plenosque
ignominia. Nec tamen erit eorum qua-
liscunque planctus, & luctus, sed quasi
draconum, & struthionum. Dracones
victi ab Elephantis horribili sibilo per-
sonant. Quid aptius nomine draconis
ferocis animalis, & venenosi significari
intelligemus, quam Diabolum, qui ne- Draco.
scit mitescere, & semper malarum, &
noxiarum cogitationum venena diffun
dit? Ita legimus in Apocalypsi: Mi- Apoc. 12.
chael,

chael, & angeli eius prœliabantur cum
dracone, & draco pugnabat, & angeli
eius, & non valuerunt, neque locus in-
uentus est eorum amplius in cœlo. Et
proiectus est draco ille magnus, serpens
antiquus, qui vocatur Diabolus, & Sa-
tanas, qui seducit vniuersum orbē: Ille
qui princeps malitiæ est, draco magnus
dicitur, ceteri eiusdem malitiæ imita-
tores, & eiusdem veneni participes ea-
51 dem ratione dracones vocantur.* Ele-
phanti autem iustos significant, & ante-
quā mansuescant, & multo magis post
mansuefactionem. Ante quidem, quo-
niam vt ex Plinio lib. 8. ca. 1. discimus,
ex omnibus animalibus proximi sunt
humanis sensibus, inestque in illis pro-
bitas quædam, & prudentia, & æqui-
tas, & religio. Post mansuefactionem
vero, quia cum sint natura feri, tamē
magistrorum imperio obtemperant, &
ita erudiũtur, vt vti ratione videantur.
Sic iusti deposita feritate magistris Ec-
clesiæ obediũt, & ita ratione vti docen
tur, vt omnia, quæ vident, contemnen
tes, & quæ alijs gratissima sunt, fasti-
dientes cœlestia sequantur, & ita cupi-
ditates à ratione abhorrentes coercēt,
vt soli inter homines vere sapiant, si-
Lib. 10. Odyss. cut de Tiresiæ Thebani vatis anima est
apud Homerum, hanc solam sapere ce
teras vmbras volitare. Præterea Ele-
phanti sanguine vuæ excitātur ad præ-
lium, & mirabiliter pugnant, vt est in
1.Mach.6. primo Machabæo. Et Elephantis osten
derunt sanguinem vuæ ad acuēdos eos
in prælium. Et statim ait singulos por-
tasse singulas turres ligneas, & super
eis machinas, in turribus autē fuisse vi-
ros bellatores, & magistrum bestiæ. Si-
militer enim iusti sanguine Christi ex-
citari, in gladios, & in hastas, & in ignes
52 Matth.11 ruunt.* Turris non lapidea, aut fer-
rea, sed lignea est, lex Euangelica, cuius
iugum suaue est, & onus eius leue. Ma-
chinæ sunt præcepta, & consilia, qui-
bus aduersariorum doli, & artes, quasi
arces, euertuntur. Viri bellatores sunt
virtutes, præsertim Theologicæ. Magi-
ster bestiæ est ipse Spiritus sancti per se,
& per suos eruditio, & manu ductio.
Cum igitur ab huiusmodi Elephantis
victi dracones omnes in die iudicij in

A ignem detrudentur æternum, horribi-
li sibilo personabunt, & sine fine luge-
bunt. Et quia impij, eodem igne, quo
dæmones, cruciandi sunt, & cum illis
æternum lugebunt, dicitur eorum plan
ctus futurus, sicut planctus draconum.
Filiæ struthionis, id est, struthiones fe-
minæ eosdem dæmones significant
propter crudelitatem, quæ huic be-
stiæ tribuitur, vt Filia populi mei cru- Thren.4.
delis, quasi struthio in deserto, habent
etiam struthiones pennas, quibus le-
uari in altum possent, sed grauitate cor
poris manent in terra, Ita dæmones na
B turam habebant, qua possent super om
nia vitia leuari, sed grauitate malitiæ
hæserunt in superbia, & inuidia. Qui
cuspidibus æternorum suppliciorum
transfixi semper cruciabuntur, & sine
spe libertatis aut salutis lamentabun-
tur. Recte ergo luctus damnatorum ho
minum, quia similis erit luctui dæmo-
num, vocatur luctus struthionum, &
quidem si illi spem aliquam de se præ-
berent, aut soli in peccatis iacerent,
solique præda Diaboli essent, qui iam
diu perierant, & peccatum suum, sicut
Sodoma, prædicabant, tolerabilior es-
C set sanctorum prædicatorum luctus, &
dolor. At cum illi etiam cadunt, & ma
gnis vitijs implicantur, qui Deo adhæ-
rebant, & ad eius hæreditatem maxi-
me pertinere videbantur, intolerabi-
lis dolor est. Propter quod ait Prophe-
ta. * *Quia desperata est plaga eius, quia* 53
*venit vsque ad Iudam, tetigit portam po-
puli mei vsque ad Ierusalem.* Tunc vs-
que ad Ierusalem plaga peruenit, cum
multi boni cadunt, paucissimique re-
linquuntur probatissimæ virtutis, & fit
D aliquid simile ei, quod scriptum est: Et Mat.24.
nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret
salua omnis caro, sed propter electos
breuiabuntur dies illi. Quanta autē sit
hæc vastitas animarum, optime osten-
dit verbis sequentibus. *In Geth nolite
annuntiare.* Minora enim essent hæc
mala, si vel intra Ecclesiam manerent,
neque illi qui sunt à Christi fide alieni
cognoscerent morum nostrorum tur
pitudinē, qua & nomen, quod est super
omne nomen, polluitur in gentibus, &
ipsi ab eiusdem fidei susceptione vehe-

mētius abalienantur; neque enim persuadere sibi possunt, probabilem, ac suscipiendam esse religionem eam, quæ tam deprauatos habeat cultores. Ideo ait Propheta: *In Geth nolite annunciare.* Nesciāt Gethæi, nesciant infideles stragem Christianarum animarum, quam Diabolus edit, ne lætentur filiæ Philisthijm, ne insultēt filiæ incircumcisorū. Gratulantur sibi hæretici, & gentiles, cum eosdem mores vident in Ecclesia, quos in se agnoscunt. *In domo pulueris puluere vos conspergite.* Domos pulueris vocat peculiares Ecclesias, quę propter hominum impietatem magis in dies ruunt, ibi lugete calamitatem vestram, ne sentiant quæ patimini, inimici.

54 * Religiosi etiam, si quando per infirmitatem labantur humanam, lugeant in suis domibus. & si ruentis religionis fortasse puluerem viderint, agant pœnitentiam in domo pulueris, & restaurent, quod possunt: caueant, ne sæculares ea peccata cognoscant, qui de religionibus libenter detrahunt, ne inde Euangelica vitæ ratio in contemptum imperitorum, & improborum veniat, & sibi in peccatis suis placeant vitamq; communē religiosæ anteponant. *Transite vobis habitatio pulchra.* O pulcherrimi, atque vberrimi loci habitatrix. O anima, quæ in Ecclesia habitas, quæ terra promissionis est, & de cœlo expectat pluuiā, & lacte, atq; melle fluit, de qua

Isai. 5. dictum est: Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei, id est, in terra feracissima. O, inquam, anima ingrata, & ignaua, quæ diuitijs spiritus abundare poteras, & dulcissima perfrui libertate: trāsi in captiuitatē Diaboli, quæ Deum reliquisti, nuda, & spoliata, ac plena ignominia, quæ poteras vestimentis albis indui, & talis esse, vt de te diceretur: Omnis gloria eius filię regis ab in-

Psal. 44. tus in fimbrijs aureis circumamicta va

55 rietatibus. * *Nondum est egressa quæ habitat in exitu.* Aliquando a Deo recesseras, & in captiuitatem exieras: at hæc, quæ nunc imminet, captiuitas, tanto erit maior ceteris captiuitatibus, tam grauis erit, tam diuturna, tam plena miserijs, vt nunc demum egredi in captiuitatem videare. Sed quia ad meliores, & Deo cariores animas serpit nonnumquā mali contagium, & malarum exēplo viciniaq; læduntur, quamuis prius steterint, & similiter à Deo puniuntur; merito subijcit: *Planctum domus vicina accipiet ex vobis, quæ stetit sibimet.* Vt enim domus Iuda timere debuit, & quiescere à peccatis, cum vidit domum Israel ab Assyrijs duci in captiuitatem, & quia id facere neglexit, & se meliorem, ac Deo gratiorem existimauit, simili supplicio affecta est. Sic animæ iustæ, quæ reliquarum ruinis erudiri, & humiliari debuerant, & peccata sua corrigere, cum id facere omittunt, & sibi firmitatem suam arrogant, in eadem mala cum illis incidunt. * Malorum au- 56

tem causa est vel maxima: *Quia infirmata est in bonum, quæ habitat in amaritudinibus*, id est, Instabilitas leuium, & mutabilium animarum, quæ cito deficiunt ab eo, quod eis traditum est, sancto mandato, atque ita breui defatigantur, ac si longissimum iter confecissent. Animæ, quæ defatigatur in bono.

De quibus ait Dauid: Et crediderunt verbis eius, & laudauerūt laudem eius: Psal. 105. cito fecerunt, obliti sunt operum eius, & non sustinuerunt consilium eius. Cū cœpissent verbis Dei credere, cumeum ex animo laudarent, cito fecerunt, (non est enim legendum, Defecerunt, vt nonnulli putant,) id est, cito perfecerunt illam fidem, & illas laudes Dei, cito opus suum absoluerunt, & obliti sunt beneficiorum Dei, nec sustinuerunt expectare eius consilium, id est, quid Deus de eis ageret, quo eos perduci, quomodo ali vellet. Sed concupierunt concupiscentiam in deserto, & tentauerunt Deum in aquoso, infirmati sunt in bonum. De qua re satis erit subscribere quod beatus pater Gregorius dixit in illud Iob: Sic faciebat Iob cunctis diebus. * In cassum quippe, inquit, bonum agitur, si ante terminum vitæ deseratur: quia & frustra velociter currit, qui priusquam ad metas veniat, deficit. Hinc est enim quod de reprobis dicitur: Væ his, qui perdiderunt sustinentiam. Hinc electis suis veritas dicit: Vos estis, qui permansistis mecū in tētationibus meis. Hinc Ioseph, qui inter fratres vsque in finem iustus perseuerasse

Grego. 1. Mor. c. vl. Iob. 1. 57

Eccli. 2. Luc. 22.

ſeueraſſe deſcribitur, ſolus talarem tunicam habuiſſe perhibetur. Nam quid eſt talaris tunica, niſi actio conſummata? Quaſi enim protenſa tunica talum corporis operit cum bona actio ante Dei oculos vſque ad vitæ nos terminum tegit. Hinc eſt quod per Moyſem caudam hoſtiæ in altari offerre præcipimur, vt & videlicet omne bonum, quod incipimus, etiam perſeueranti fine compleamus. Bene igitur cœpta cunctis diebus agenda ſunt, vt cum malum pugnando repellitur, ipſa bona victoria conſtantię manu teneatur. Hæc Gregorius: Atque hæc infirmatio in bonum, & inconſtantia efficit, vt anima habitet in amaritudinibus, & plena ſit peccatis, vnde enim in tot peccata incidimus, quibus iram Dei in nos prouocamus, niſi quia molles ſumus, & bonorum operum laborē

Exod. 29. Leui. 3.

58 ferre recuſamus? * *Inde deſcendit malum à Domino in portam Ieruſalem.* Vaſtantur vrbes munitæ Iudææ, id eſt, multæ animæ, quæ caritate, & ceteris virtutibus quaſi muro fortiſſimo muniebantur. Et ipſa Ieruſalem, in qua erat Sanctum Sāctorum, hoſtes videt ad portam, vixq; lacrymis, & oratione liberatur: quod profecto fit cum iuſtiſſimi, & lectiſſimi quique etiam in cadendi periculo ſunt. Verum quia ſunt nonnulli in Eccleſia, quos ita ſpiritus ſuperbiæ occupauit, vt cum turpiter viuant, nullo modo ferre poſſint turpiter viuere videri; ſed ſuas turpitudines excuſare, & commendare etiam velint, ac mirum in modum laborent, vt alijs tradant imitādas, & hi digniſſimi ſunt omni acerbitate pœnarum, ſolentque & prius, & grauius puniri, pulchre Propheta ait: *Tumultus quadrigæ ſtuporis habitanti Lachis. Principium peccati eſt filiæ Sion, quia in te inuēta ſunt ſcelera Iſrael.* Quadrigis nobiliſſimi, & potentiſsimi bellatores vehuntur, ideoque maximas, & potentiſſimas Diaboli tentationes deſignant, quæ animarum bona diripiunt, & in tot ſcelera inducunt, vt in ſtuporē magnum excitentur qui earum vim, &
59 efficacitatem animaduertunt. * Et quia ſæpe huiuſmodi homines in tantum impietatis barathrum incidunt, vt verbis, aut etiam ſcriptis Diabolum adiuuent ad perditionem hominum, qui iam Eccleſiam per infidelitatem reliquerunt, vel carnaliter viuentes, & bonam conſcientiam repellentes in periculo ſunt circa fidem naufragandi, vt ait Apoſtolus eleganter additum eſt: *Propterea dabit emiſſarios ſuper hæreditatem Geth.* Nā eorum conciones, diſputationes, colloquia, libri quid aliud ſunt, quā milites, quos dant regi Aſſyriorum, id eſt, Diabolo, vt cum eius militibus, id eſt, cum eius fraudibus, & tentationibus ſimul pugnent aduerſus hæreditatem Geth? Geth autem vrbs erat inimicorum populi Dei, & ſignificat torcular, vt merito hæreditas Geth ſint infideles, & illi qui vino, & cibis indulgēt, ac pecudum more viuunt: Hi enim maxime capi ſolent, & erroribus peruerſorum dogmatum, & omni turpitudine vitiorum. Si de hæreticis loquamur, ſuppeditant nobis noſtra tempora exempla non pauca perditiſſimorum hominū, qui, vt impune ſeſe carnis libidinibus traderent turpiſſimas hæreſes excogitauerunt, & voce, atque ſcriptis in vulgus ediderunt.
* An non illi etiam emiſſarios dant regi Aſſyriorum, qui prodigi ingenij ſui, at- 60
que otij, ac nequitiæ ſuæ poetæ peccatum ſuum, velut Sodoma, prædicantes, amatoria, & laſciuia carmina ſcribunt, perinde, ac ſi ethnici eſſent, à quibus, cū ſenſu, & voluntate nō admodum diſcrepent, lætantur etiam verbis non diſcrepare. At quot ſunt ex hoc genere, & apud nos, & apud Italos, & Gallos? Eiuſdem factionis ſunt, qui Arcadias, & Dianas, & id genus vaniſſimos libros conſcribunt, quos adoleſcentuli tenera ætate imbibant, & virgines, atque honeſtæ feminæ in ſinu geſtent, vt fiant inhoneſtæ. Quid dicam de vanis, ac perditis hominibus errantibus, & in errorem mittentibus, qui fictorum heroum quaſi res geſtas literis mandant, & ardentes amores eorum, amatoria colloquia, & facta turpiſſima confingunt, quibus in animis iuuenum atque etiā virorum ignem incendunt Gehennæ? Huius generis libros quam plurimos aut ſoli Hiſpani habemus, aut plures quam alij, neque prohibentur vnquam, ſed impune à quauis ætate, à quauis conditione leguntur,

Milites Diabolo mittunt, ſcriptores rerum impudicarū.

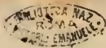

guntur, in magnam honestorum mo-
61 rum deprauationem.* Vidi pudicitiæ,
& virtutis amatorem iuuenem, qui cũ
numquam huiusmodi libros legisset, ca
súque incidisset in quatuor Amadisi vo
lumina, quæ ingenij, & eloquentiæ no-
mine laudari audierat, quibus ipse re-
bus multum delectabatur, cœpit lege-
re, vt experiretur an par esset opus lau-
dibus, sed cum primum nondum euo-
luisset, tot in se excitari carnis incen-
dia sensit, tam turpes cogitationes, vt li-
brum iratus proiecerit, neque vnquam
postea videre sustinuerit. Nec pudet ho
mines, non dico doctos, aut ingeniosos,
sed homines, ea legere studiosissime,
quæ sciunt à nugacissimis hominibus,
& tempore, ac mente abutentibus ina-
nissime fuisse conficta. Noui adolescens
Sartorem Salmanticæ, qui diebus pro-
festis tacitus artẽ exercebat suam, sem-
perque fere quasi in stuporem raptus
videbatur, festis autem ea scribebat, quæ
per hebdomadam de fictorum heroum
factis, amoribusq; confingere libuerat.
Hæc meditabatur, his sacrorum dierum
otia tribuebat. Is mihi libro iam vno cõ
scripto cupide dicebat, si duodecim he-
roum Galliæ, quos vulgo Pares, aut Pa
tres vocant, primordia memoriæ man-
darentur, quæ ceteri prætermisissent, li
brum illum fore maxime venalem; ad-
debatq; se id optare. Cum ego quære-
rem, num aliquid ipse de his rebus ha-
beret, quod scriberet? nihil, inquit, ha-
62 beo, sed fingam.* Quot putabimus
ab illis emissarios dari regi Assyriorum,
vt expugnent pudicitiam, & Christia-
næ vitæ puritatem? Sed leuia sunt
hæc, olim cum legenda flagitia præ-
bebantur, nunc spectanda præbentur.
Nouit versutissimus artifex malorum
segnius irritare animum demissa per au
res.

*Quam quæ sunt oculis subiecta fideli-
bus, & quæ*
Ipse sibi tradit spectator: --

Idcirco, quæ turpiter legebantur, no
uis comœdijs agendis multo turpius
spectari voluit in theatro. Deplorauit
hoc olim Cyprianus his verbis: Admo-
netur ætas omnis auditu fieri posse,
quod factum est, numquam æui senio

Comœdiarum, quę nunc aguntur turpitudo

Horat. in Arte. poe.

Cypr. lib. 1. epist. 2. in veteribus vero lib. 2. epistol. 2.

A delicta moriuntur, numquam tempori-
bus crimen obruitur, numquam scelus
obliuione sepelitur, exempla fiunt, quæ
esse iam facinora desierunt, tunc dele
ctat in mimis turpitudinum magisterio,
vel quid domi gesserit recognoscere,
vel quid gerere posset, audire. Adulte-
rium discitur, dum videtur, & lenocinã
tę ad vitia publicæ auctoritatis malo,
quæ pudica fortasse ad spectaculum ma
trona processerat, de spectaculo reuer-
titur impudica. Adhuc deinde mo-
rum quanta labes? quæ probrorum fo-
menta? quæ alimenta vitiorum histrio-
B nicis gestibus inquinari, videre contra
fœdus, iusque nascendi patientiam in-
cestæ turpitudinis elaboratam?* Euirã- 63
tur mares, honor omnis, & vigor sexus
eneruati corporis dedecore mollitur,
plusque illi placet quisquis virum in fe
minam magis fregerit, in laudem cre-
scit ex crimine, & peritior, quo turpior,
iudicatur. Spectatur hic pro nefas, & li-
benter. Quid non possit suadere, qui
talis est? Mouet sensus, mulcet affectus,
expugnat boni pectoris conscientiam
fortiorem: nec deest probri blandientis
auctoritas, vt auditu molliore pernicies
C hominibus obrepat. Hæc, & plura Cy-
prianus, sed de suorum temporum ma-
lis. Quid faceret si nunc in Christiano-
rum theatris sederet, si comœdias, quæ
aguntur, spectaret? Non iam euitantur
mares, sed feminæ ipsæ viri fiunt, non
frangitur in feminam vir, sed femina in
virum roboratur. Non satis fuit huma-
ni generis hosti fictas turpitudines agi,
veras profert, femina prodit in scenam,
& feminam agit, quæ à viro agi solebat,
& minus mouebat. Nunc compta, atq;
ornata procedit in medium pulchra mi
ma corpore, sed moribus turpissima, vt
incendia maiora excitentur. Agit etiam
D eadem virum, aut amore captum ado-
lescentulum, luget, deperit, perdit, exhi
bet oculis, quæ celari in feminis debue
rant, & quæ honeste dici non possunt,
inhoneste cogitantur, saltant, corpora
lasciue inflectunt, dumque ea, & peiora
fortasse auari mariti, patresque patiun-
tur, non maioribus Ætna incendijs æ-
stuat, quam eorum pectora, qui spectãt,
& audiunt. *Nec hæc impudicis tantũ 64
oculis

oculis contemplanda proponũtur, sed sacris etiam interdum, ac Deo dicatis. Adde, quod eo maxime tempore hæc agi videntur, quo multo concionatorũ, & cæterorum Dei ministrorum sudore Diabolus ex hominibus fuerat fugatus id est continuo post Dominici natalis, & sancti Paschæ ferias, vt videlicet assumat septẽ alios spiritus nequiores se, & inueniat veteres domos scopis mundatas, & fiant nouissima relapsorum peiora prioribus. Audite ergo reges, & intel- Sap. 6. ligite, discite iudices finium terræ, Præbete aures vos, qui continetis multitudines, & placetis vobis in turbis nationum quoniam data est à Domino potestas vobis, & virtus ab altissimo, qui interrogabit opera vestra, & cogitationes scrutabitur. Et quoniam ministri estis il lius, vt ait spiritus sanctus, cohibete hos emissarios ministrorum Diaboli quos iã commemoraui, idque vos obtestor, qui potestis, per aduentum Domini nostri Iesu Christi qui iudicaturus est viuos, & mortuos, qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redimeret ab omni Tit. 2. iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilẽ, sectatorem bonorum ope- 65 rum. * Omnes etiam qui hęc legent, (si quis tamen legere volet) per eundem Dominum obtestor, vt vel in concionibus, vel in sacris confessionibus, vel in priuatis colloquijs, quocumquę tempore se dabit occasio, reges admoneant, & principes, ac regios senatores, prætoresque ciuitatum, nec tãtum admoneant, sed etiam per Iesum Christũ obtestentur, vt in istos morum Christianorum corruptores seuere animaduertant, libros illos de medio tollant, infames huiusmodi comœdiarum auctores, & actores, actricesque procul relegent, & hanc terram reipublicæ sentinam, quocumque exonerent. Mihi quidem, & fidei catholicæ iudices, ac patroni, rẽ officio suo, zeloque officij sui dignam facere videbuntur, si vt suspectæ doctrinæ libros, ita etiam eos, quos dixi, legi publico edicto prohibeant. Nam sicut illi fidem, ita & illi bonos mores, pudicitiamque corrumpunt, vnde facilis ad hæreses transitus est, & vnde omnes hæretici cœpere. Nec enim transitur ad hæreses à caritate, & humilitate, ab oratione, à ieiunijs, à pœnitentia, à sui abnegatione, sed ab immoderato amore sæculi, à tumore animi, ab obliuione Dei, à commessationibus, & ebrietatibus, ab otio, & libidine, à cæco amore sui. Redeamus ad verba Prophetæ. Quos nam tandem agros, quas domos diripiunt emissarij, qui exeunt, vt latrocinentur cum militibus Assyrij regis? * *Hæreditatem Geth*. Epulones, bibaces, 66 & voluptatum amatores, magis quam Dei. Horum domos vocat domos mendacij, quoniam confitentur se nosse Deum, factis autem negant. Ijdem sunt in deceptionem regibus, non Iuda, sed Israel. Nam reges, qui Deum non timent, neque ambulant in via Dauid regis Iuda, sed in vijs Ieroboham filij Nabat, qui peccare fecit Israel, id est, qui non Dei gloriam, & laudem, sed sua emolumenta per fas, perque nefas quærunt: amicos inueniunt, qui nunquam fidem seruent, neque vere diligant, aut recta suadeant, sed ad sua idola trahant; id est, vitijs, quibus ipsi abundant, impleant miseros principes. Et quoniam non probauerunt Deum habere in notitia, neque regem regum colunt, iusto eiusdem iudicio fit, vt apud eos auctoritate maxime valeant, affeminati homines, & turpes cupiditatum serui, adulatores sponsi Penelopes, nebulones, Alcinoique, qui sint in deceptionem regibus Israel.* Et quia sunt in Ecclesia 67 multi, qui boni videntur, sed immodico diuitiarum, & possessionum amore à via iustorum abducuntur, neque animarum suarum salutem quærunt, sed in suis opibus, & in partum suorum hæreditate cœlestium promissionum obliti conquiescunt, & recte in habitatoribus Maresæ intelliguntur, quod hæreditatem sonat: ne nulla sibi supplicia impendere existiment recte additur. *Adhuc hæredem adducam tibi quæ habitas in Mare sa*. Enim vero in huiusmodi hominũ animas sæculi amatorum: & possessiones suas tantum dilatare cupientium, quasi in hæreditatem suam, ingrediuntur auaritia, crudelitas, libido, obliuio Dei, futurorum bonorum contemptio. An nõ videmus, quas cogitationes in animo suo

Regum consiliarij.

 voluat

voluat diues ille, cuius vberes fructus A
Luc. 12. ager attulit? Cogitabat intra se dicens;
Quid faciam, quia non habeo quo con
gregem fructus meos? Quasi pauperes
nullos haberet, in quorum sinus opes
congregaret in æternum sibi mansuras.
quæ tunc vere fructus sui essent, nã
in apothecis seruatæ, non sui fructus
sunt, sed hæredum. Et dixit: Hoc faciã,
destruam horrea mea, & maiora faciã,
illuc cõgregabo omnia, quæ nata sunt
mihi, & bona mea. Erras nebulo, erras,
nõ tibi nata sunt, sed alijs, nõ bona tua
sunt sed eorum, qui post te posidebũt.
Dicam, inquit, animæ meæ: Anima, habes
multa bona posita in annos plurimos.
Recte sane, si & vitam habeas in
68 annos plurimos. * Requiesce, comede
bibe, epulare. Sed & in eorum opes adducit
Deus hæredes, vt non ipsi, qui nimis
illas amabant, sed alij eis fruantur,
quemadmodum, eidem diuiti dictũ est,
nocte eadem, qua de horreorum dilatatione
solicitus erat: Stulte, hac nocte
animam tuam repetunt à te: quæ autẽ
Psal. 38. parasti, cuius erunt? Et Dauid ait: Verumtamen
in imagine pertransit homo,
sed & frustra conturbatur: Thesaurizat,
& ignorat cui congregabit ea. C
Præterea, cum is, qui per iniquitatem
diuitias collegerat, & viuens eas amittit,
ac male parta male, vt est in prouerbio,
dilabuntur, hæredem adducit Deus
in habitatores Maresæ, iuxta illud: Væ
Isai. 33. qui prædaris, nonne & ipse prædaberis?
Sed quamuis alij ab spiritualibus Assyrijs
diripiantur, sunt tamen quidam,
qui omnibus vsque adeo diuites, & fortes
videntur, ac videri ipsi volunt, palamque
omnibus significant, vt qui rerum
spiritualium imperiti atque inexperti
fuerint, facile iudicent eo tutos D
ab illa hostium iniuria futuros. Hi sunt
qui magnis donis aucti à Deo, quæ &
ipsi agnoscunt, non dicunt: Secretum
meum mihi secretum meum mihi, sed
sine causa & sine vtilitate effutiunt, &
bona, quæ faciunt minime abscondunt.
69 * Qui bene significantur in Hodollam,
quod sonat, vt ait Hier. Testimonium
haustus, vel hauritionis eorum, semper
enim testantur, ac produnt, quæ hauriũt
à Deo. Verum quoniam non solum ani

mæ aliæ, quæ magis patebant incursioni,
& direptioni expugnantur ab aduersariis
generis nostri, sed hæ ipsæ etiam
sæpe amissis donis, quæ prædicabant,
turpiter labuntur, & capiuntur, quamuis
remotiores erant ab impetu hostiũ,
Propheta ait: *Vsque ad Hodollam veniet
gloria Israel.* Eadem ignominia afficietur
Hodollam, & si remotior erat, similiter
vincetur atque vrbes aliæ, capientur
intermediæ, & tandẽ capietur Hodollam.
Hoc mihi dicere visus est Ecclesiasticus: Eccli. 19.
cum ait: Operarius ebriosus
non locupletabitur, quia quæ operando
colligit per ebriositatẽ dissipat.
Quis est autem ebriosus operarius, nisi,
qui in stadio mandatorum Dei diligenter
currit, & desudat, sed ipso suo cursu,
id est, factis suis, delectatur, & placet sibi,
& alijs placere quærit, &, quasi vino
quodã suo, inebriatur Ita Noe vir agricola Genes. 9.
plantauit vineam, sed vino eiusdẽ
inebriatus est. * Propterea de Ioanne Baptista, 70
qui magna quidem facturus, sed
prudenter, & humiliter celaturus, ac sibi
placiturus non erat, dictum est ab angelo:
Vinum, & siceram non bibet. Et
de Nazaræis scriptum est: Vir, siue mulier, Luc. 1.
cum fecerint votum, vt sanctificentur,
& se voluerint Domino consecrare, Num. 6.
à vino, & omni, quod inebriare potest,
abstinebunt: Eleganter etiam Salomon Prou. 31.
scripsit: Noli regibus ò Lamuel, noli
regibus dare vinum quia nullum est
secretum, vbi regnat ebrietas. Regibus
autem, qui sibi, atque affectibus suis dominantur,
sobrietas valde necessaria est
ne donis Dei superbiant, & inebrientur,
non enim potest secretum Dei celari,
vbi regnat hæc ebrietas. Quid iam post
hæc mala superest, nisi vt Ecclesiæ, de
qua tot animæ pereunt luctus, & caluitium
induatur, sicut ait: *Decaluare, et tondere
super filios deliciarum tuarum,* vt poenitentiam
agat, & lacrymis impetret vt
quæ perierant, reuiuiscant? Verum &
animæ ipsi dicamus, ex qua tot filij captiui
ducti sunt, id est, tot sanctas meditationes,
tot ieiunia, eleemosynas, tot
humilitatis, & caritatis actiones Diabolus
abstulit, & abduxit. * Quid enim 71
erant hæc nisi filij deliciarum eius, filij
dilecti, gratissimi, in delicijs amoris Dei,
&

& vbertate donorum sancti Spiritus nutriti? De his dictũ est in Hosea. Quod & si genuerint; interficiam amantissima vteri eorum. Quid igitur faciet anima tam miserabiliter vastata? *Decalnare*, inquit, *& tondere*. In lege mulier captiua, si vxor futura erat domini sui, cæsariem radere iubebatur. Agnoscat ergo anima se esse captiuam, & vt sit sponsa Dei, radat cæsariem. At non ita erit deformis, & ingratior illi, cuius vxor esse vult? Quid habet mulier cæsarie pulchrius? Non abijcitur prorsus cæsaries, sed illa, in qua mulier capta est: nam & vestem deponere iubetur, in qua capta est: Crescet alia sub nouo viro, quam non radet, sed in ornatum, & decorem retinebit. Deponat anima cogitationes illas, in quibus erat, cũ capta, est & quæ per capillos significãtur, vt ait Isychius in illud Leuit. 13. Et pilum eius, si in album mutatus fuerit, quoniam sicut caput capillos generat, & ornatur ex eis, ita mens cogitationes parit, & eisdem contegitur: caput enim ipsa, quia principale est animæ, dicitur. * Sed cum pili omnes corporis, eodem Isychio teste, cogitationes significent, mihi videntur in cæsarie cogitationes sublimiores potissimum indicari quoniam altissima hominis pars caput est. Placebat sibi igitur homo, cum captus à Diabolo est, tumebat virtutibus, eruditione, nobilitate, eloquentia, gloria sibi dignus videbatur, & honore magno, dignum se censebat qui præponeretur ceteris, qui fortunatior esset, lautiori mensa, pretiosioribus vestibus vteretur. Radat omnino hanc cæsariem, altera in nouo coniugio crescet melior, & pulchrior, cum de Deo cogitabit, de cœlesti hereditate, de orationum altitudine, de perfectione caritatis. Hæc autem cæsaries nequaquam iubebitur radi sed nutriri semper, & ornari, quia nihil habet superflui, sed tota speciosa, & necessaria est. Proprerea, (vt ab eodem Isychio erudire adnotarũ est) in caput Nazaræi ferrum ascendere prohibetur in lege cunctis diebus, quibus ex voto Domino consecratur, quod in capita aliorum sine culpa ascendit, quia, quibus sunt superflui capilli, non solum nihil nocet, sed, & lucrum est tonderi, quibus autem non sunt superflui, damnosa est, & indecora capillorum depositio propter naturalis decoris spoliationem. * Sic, quibuscumque superfluæ cogitationes importunæ sunt, bene illis capillis per tonsionem carent, Nazaræus autem sanctus est, & nihil debet habere, quod tõdeat. Hæc Isychius. Præterea in decaluatione, & tonsione, amouetur id, quod nos extrinsecus ornabat, & apparet quod interius fœdum est. Quare decaluati animam, quid est aliud, quam amota externa virtutis specie, & abiectis ijs, quibus ornari videbatur, fœditatem suorum peccatorũ intueri, & sacerdotibus detegere per humilem, & veracem confessionem? Quod, cum per Dei misericordiam accipimus, sit illud, quod irati videtur, & minantis, sed est ad animam tran slatũ propitij, & miserentis: Decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit. Sed quale futurum est caluitium? Dilata, (inquit) caluitiũ tuum, sicut aquila. Aquila, vt iam diximus, senio confecta veteres plumas abijcit, & nouis sumptis iuuenescit, sicut ait Dauid: Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Dilatat ergo caluitium, sicut aquila, qui veterem hominem exuit cum actibus suis, & per pœnitentiam renouatur, & veterũ morum, atque operum plumas abijciens, nouas, melioresque assumit, quibus in cœlum tolli possit, & longe supra omnia terrestria leuari. Caluitium dilatat, qui omnia externa ornamenta, quibus apud Deum non commendatur, fortiter contemnit, & quidquid habebat fœditatis, omnino Dei ministris detegit, Vt rasis prioribus capillis noui erescãt meliores, & pulchriores, quibus ita Deus capiatur, vt quolibet illorum vulneretur sicut ait: Vulnerasti cor meum soror mea sponsa, vulnerasti cor meum in vno oculorum tuorum, & in vno crine colli tui.

Marginal notes: Hos. 9. — Deut. 21. — 72 — Num. 6. — 73 — Isa. 3. — Psal. 102. — Cant. 4.

CAP.

CAP. II.

VAE qui cogitatis inutile, & operamini malum in cubilibus vestris: in luce matutina faciunt illud, quoniã contra Deum est manus eorum. Et concupierunt agros, & violenter tulerunt, & rapuerunt domos: & calumniabantur virum & domum eius, virum & hæreditatem eius. Idcirco hæc dicit Dominus: Ecce ego cogito super familiam istam malum: vnde non auferetis colla vestra, & non ambulabitis superbi, quoniam tempus pessimum est. In die illa sumetur super vos parabola, & cantabitur canticum cum suauitate, dicentium, De populatione vastati sumus: pars populi mei commutata est: quomodo recedet à me, cum reuertatur qui regiones nostras diuidat? Propter hoc, non erit tibi mittens funiculum sortis in cœtu Domini. Ne loquamini loquentes, Non stillabit super istos, non comprehendet confusio. Dicit domus Iacob: Numquid abbreuiatus est spiritus Domini, aut tales sunt cogitationes eius? Nonne verba mea bona sunt cum eo, qui recte graditur? Et è contrario populus meus in aduersarium consurrexit. Desuper tunicam pallium sustulistis: & eos qui transibãt simpliciter, conuertistis in bellum. Mulieres populi mei eiecistis de domo deliciarum suarum: à paruulis earum tulistis laudem meam in perpetuum. Surgite, & ite, quia non habetis hic requiem: propter immun- A ditiam eius corrumpetur putredine pessima. Vtinam non essem vir habens spiritum, & mendacium potius loquerer: Stillabo tibi in vinum, & in ebrietatem: & erit super quem stillatur populus iste. Congregatione cõgregabo Iacob totum te: in vnum conducam reliquias Israel, pariter ponã illũ quasi gregẽ in ouili quasi pecus in medio caularum: tumultuabuntur à multitudine hominum. Ascendet enim pandens iter ante B eos. Diuidet, & transibunt portam, & egredientur per eam: & transibit rex eorum coram eis, & Dominus in capite eorum.

HISTORIA.

Vae qui cogitatis inutile. Sermo est ad Israel, cui, & in fine cap. 1. loquebatur, id est, ad decem tribus, vt manifeste perspicitur ex eo, quod paulo post ait: De populatione vastati sumus, pars populi mei commutata est, quomodo recedet à me, cum reuertatur, vt regiones nostras diuidat? Pro; Inutile in Hebræo est C און, quod inutile significat, & peccatum quia nemini prodest, sed nocet maxime, & idolũ, quia nullius vtilitatis est, cum nihil sit, vt latius exposuimus. ca. 4. Hos. num. 31. Hoc ergo nunc ait væ vobis, qui omnes vestras cogitationes confertis, non in Deum, neque in salutem vestram, sed in res nullius momenti, id est, in pecuniæ coarceruationem per fas, & per nefas. Ideo Chaldæus vertit. Væ cogitantibus ad rapinã. Et Lxx. Facti sunt cogitantes labores id est, pec D cata, ita enim peccatum dicitur ab effectu, vt Psal. 9. Vides, quoniam tu labore & dolorẽ consideras, vt tradas eos in manus tuas. Ps. 54. Iniquitas, & labor in medio eius, & iniustitia. Itaq, cap. 1. reprehendit peccata, quæ in Deũ fiebant, id est, idololatriam: nunc ea, quæ fiunt in fratres. * Est autem in his verbis adnotanda consuetudo scripturæ, quæ sæpe vtitur figura, quæ vt placet quibusdã liptote dicitur, id est, diminutio seu Labor. Regul.

potius

Scriptura vtitur verbis, quæ parum significare videntur, cum multa significent.

potius ἄπορος, id est, tenuitas, solet enim res magnas verbis exponere, quæ humilia, & parum significantia videntur, sed si recte considerentur, neque humilia sunt, neque parum significantia. Hoc & Homerum, & Virgilium fecisse docet A. Gellius libr. 2. noctium Atticarum capit. 6. vt:

3. Georg. *--- Quis aut Eurysthea durum*
Aut illaudati nescit Busiridis aras?

Videtur enim Illaudati, parum idoneum esse verbum ad faciendam sceleti hominis detestationem, qui hospites immolare solitus fuit: verum optime dictum est, nam, qui omni iure, atque omni tempore laude omni vacat, is illaudatus est, isque omnium pessimus, deterrimusque est. Quare illaudatus, finis est extremæ malitiæ, inquit Gellius, qui nihil vnquam fecit, aut dixit, quod laudari posset. Ita idem dixit.

6. Æneid. *--- Tristique palus inamabilis vnda,*

id est, Odiosissima, quæ nihil vnquam habuit, quod amari posset. Homerus etiam magnos viros, & insignibus virtutibus ornatos crebro appellat ἀμύμονας, id est, inculpatos in quibus, cum nihil culpari possit, omnia laudanda sunt. Et de Menealo, ait Helena. ἔτευ δευόμενον ὔτ' ἄρ φρένας, ὔτε τι εἶδος, id est, nul-
4. Odyss. lius egentem, neque quod ad mentem attinet, neque quod ad formam. Et de Pallante Virgilius.

11. Ænei. *--- Quem non virtutis egentem*
Abstulit atra dies.

In scriptura vt 1. Reg. 12. Et nolite declinare post vana, quæ non proderunt vobis, id est, maxime nocebunt, 1. Machab. 2. Non est nobis vtile relinquere legem, & iustitias Dei. Ita nunc inutile vocat Michæas, quod valde noxium est.

Et operamini malum in cubilibus vestris. Noctu, cum quiescendum erat, vobiscum diligenter cogitatis scelera, quæ facturi estis, & quasi differre non liceat, in luce matutina, id est, statim vt dies claruerit, festinatis exequi. Est autem nox meditationi apta, & homines cogitabundi, cum omnibus silentibus in lecto quiescunt, magis solent de rebus agendis cogitare, sic cum:

1. Æneid. *Alituum pecudumque genus sopor al-*

A *tus habebat.*
Aeneas tristi turbatus pectora bello
Procubit seramque dedit per membra quietem.

Tacite autem in eis accusat Propheta, quod eo tempore de furtis, & sceleribus cogitent, quo de rebus diuinis cogitare debebant: sicut scriptum est: In noctibus extollite manus vestras in sancta, & benedicite Dominum. Aut certe de peccatis illius diei recensendis, & luctu, atque pœnitentia expurgandis, sicut est apud eundem prophetam: Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubili- Psal. 133. Psal. 4.
B bus vestris compungimini. Et: Lauabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo. Sed & apud Poetam maximum, Vir bonus & sapiens. Psal. 6.

Non prius in dulcem declinat lumina somnum,
Omnia quã longi reputauerit acta diei:
Quo prætergressus? quid gestum in tempore? quid non?
Cur isti facto decus abfuit? aut ratio illi? &c.

Virgil. in Epig. de viro bono.

Matutina etiam lux, quæ optari debuerat vt iuxta Prophetam exiret homo ad opus suum, & ad operationem Psal. 103.
C suam vsque ad vesperam, id est, ad compensanda præcedẽtia peccata nouis virtutũ actionibus, ad noua facinora optatur. Iuxta Tropologiam in luce matutina faciunt mala, qui non ex ignorantia peccant, sed ex malitia.

Quoniam contra Deum est manus eorum. Recentiores interpretes affirmant ita esse vertendum: Quoniam facultas in manu eorum est, scilicet, ad opprimendum, id est, cum sint diuites, & potentiores, facile opprimere possunt minores, & egenos. Eodem modo
D vertit Chaldæus. In Hebræo est ידם כי יש לאל, quod ad verbum sonat: Quoniam est ad Deum manus eorum: Quibus verbis, si negare velimus eum sensum reddi posse, quem recentiores volunt, facile ex ipsa nostra translatione conuincemur. Nam Gen. 31. vbi nos, & Lxx. habemus: Et nunc quidem valet manus mea reddere tibi malũ. In Hebræo eadem verba sunt, & ad verbũ legitur: Est in Deum manus mea red-

dere tibi malum. Eodem modo est in Heb. illud Prouer. 3. Si vales, & ipse benefac. Et Nehemiæ, 5. illud: Nec habemus vnde possint redimi: pro quo Lxx. verbum è verbo dixerunt: Nec est potentia manuum nostrarum, & Deuter. 28. Et non sit fortitudo in manu tua, Hebraicè: Et non ad Deum manus tua. Lxx: Et non poterit manus tua. Quamuis in his locis nolunt לאל significare ad Deum, sed fortitudinem, vt in loco Deuteronomij nunc indicato, vt sit איל, id est, fortitudo, vnde addita litera ל, fiat לאל * Fatemur ergo & ita posse hæc verti, vt recentiores volunt, neque id aut Lxx. interpretes, aut Hieronymum latuit, qui sæpe ita verterant, vt iam demonstrauimus: Sed è duabus interpretationibus eam elegerunt, quæ ad sensum Prophetæ videbatur commodior, Lxx. transtulerunt. Quia non leuauerunt ad Deum manus suas, id est, noluerũt Deo subijci: supplicum enim est manus leuare ad eum, cui se supplices tradunt, vnde orantes manus ad Deum tollimus, vt supplices nos eius esse ostendamus, vt: In noctibus extollite manus vestras in sancta, Et exaudi Domine vocem deprecationis meæ, dũ oro ad te, dum extollo manus meas ad templum sanctum tuũ. Hieronymus autem eumdem sensum reddidit: Quoniã contra Deum est manus eorum. Manuum autem, non tam opera intelligo, quam consilium, & industriã, vt 2. Reg. 14. Numquid manus Ioab tecum est in omnibus istis. De veritate interpretationis dubitare nemo potest, cum notũ sit אל Deum significare à fortitudine, quam habet, atque ita לאל esse ad Deũ, siue in Deum, hoc est contra Deum vt 2. Reg. 13. Fecerũt ergo pueri Absalom aduersus Amnon, sicut præceperat eis. Hebraicè לאמנן idest in Amnon, ad Amnon. * Videmus etiam eandem interpretationem esse hoc quidem loco magis consentaneam, maiorem enim vim, & acrimoniam habet oratio, si dicas: Operamini malum in cubilibus vestris, in luce matutina faciũt illud; quoniam contra Deum est manus eorum, quam; In luce matutina faciunt illud, quoniam fortitudo in manu eorum est, quod satis ex se intelligitur, quomodo enim facerent, nisi fortitudo esset in manu eorum ad faciendum? In trãslatione Lxx diligenter adnotemus, & cupiditates in nobis oriri, & scelera magna, quoniam orationis obliuiscimur. Si enim assidue, humiliterq; in orationem incumberemus, neque locum in nobis haberent, cupiditates sæculi, neque si aliquã do irreperent, in opera exirent; quoniam prope est Dominus omnibus inuocantibus eum, omnibus inuocantibus eum in veritate. Facti sunt (inquiũt Lxx) cogitantes labores, & operantes mala in cubilibus suis, & simul cum die consummabant ea, quia non leuauerunt ad Dominum manus suas. * Si quæras cur dixerint, Facti sunt, cum Hieronymus vertit: væ, in promptu causa est, Hieronymus legit הוי vt est in libris Hebraicis, & vt legit Chaldæus Lxx autem היו fuerunt, siue facti sunt, quod tunc facile fieri potuit, cum puncta nulla erant & cum literæ י & ו sola longitudine differant. Et quamuis in Hebræo nulla sit negatio, ideoque vertendum potius esset, Quoniam ad Deum est manus eorum, Lxx, vt apertius conuerterent, sensum potius, quam verba attendentes dixerũt: Quoniam manus suas ad Deum non leuauerunt, id est, noluerunt illi supplices fieri noluerunt ei subijci, & eum orare.

Psal. 133. | Psal. 27. | Manus. | A | B | C | D | Oratio. | Psal. 144.

Et concupierunt agros. Hoc erat, quod in cubilibus suis cogitabant, quomodo fratribus suis auferre possent agros & domos.

Calumniabantur virum, & domum eius. Calumnijs opprimebant homines, & simul eorum domos, atque hæreditatem diripiebant persequentes, & personas, & bona.

Vnde non auferetis colla vestra. Imponam vobis onus grauissimum quod nullo modo possitis excutere, nec poteritis ceruices vestras auferre, ne illud fęratis intelligit autem grauissimam afflictionem captiuitatis.

Quoniam tempus pessimum est id est, Afflictione plenissimum vt exposuimus in capit. 2. Ioelis. num. 21. tunc superbia vestra humiliabitur.

In die illa sumetur super vos parabola.

Cum

Cum hæc mala in vos venerint, inimici vestri assument parabolam id est, lugubre carmen de vastitate vestra canẽt magna cum voluptate. Hoc carmen משל, id est, parabola vocatur, quoniam huiusmodi lamentationis plenæ sunt, similitudinibus Metaphoris, & Allegorijs ad commouendam miserationem, vt Tre. 1. Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gentium? &c. quod perpetuo in illis lamentationibus obseruatur. Isaias decimo quarto. Et erit in die illa, cum requiem dederit tibi Deus à labore tuo, & à cõcussione tua, & à seruitute dura, B qua ante seruisti, sumes parabolã istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributũ? contriuit Dominus baculum impiorũ, virgam dominantium cædentem populos in indignatione, &c. Tota oratio est figurata, & Allegorica. * Ex quo intelligimus illud Psal. 68. Et factus sum illis in parabolam, id est, factus sum illis
9 parabola, cum me afflictum viderent inimici mei, assumebant super me parabolam, & lamentationem, quasi lugentes, cùm tamen irrisionis causa id facerent. Et illud eiusdem Psalmi: Et in me C psallebant, qui bibebant vinum, id est, in conuiuijs suis, cum mero incaluerãt, ridentes psallebant in me parabolam. Atque vt semel explicemus vocabulum, quod sæpe occurrit in scriptura, & obscuritate sua studiosum solet exercere lectorem: משל, proprie significat Hebræis obscuram orationem, aliudq; significantem, quam primo aspectu videatur, quæ plerumque similitudinibus Metaphoris, Allegorijs solet obscurari siue læta sit, siue tristis, siue vtilem aliquam sententiam contineat, siue non contineat. Pro Masal Lxx. & apostoli modo uertunt Parabola: modo Παροιμία, id est, prouerbium. Vt Ezech. 16. Ecce, omnis, qui dicit vulgo prouerbium, D in te assumet illud dicens sicut mater, ita & filia eius. Et capite decimo octauo. Quid est, quod inter vos parabolam vertitis in prouerbium illud in terra Israel? Idem vocat parabolam, & prouerbiũ, In Hebræo apertius hoc est, sonat enim, si ita loqui liceret: Quid est, quod vos parabolatis parabolam istam super terram Israel, dicendo, id est, crebro vtimini hac parabola, parabola autem est: Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt. * Allegorica oratio est significans filios luere peccata parentum. Et 10
Iohan. 10. cum dixisset Dominus: Qui non intrat per ostium in ouile ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est, & latro, &c. Quod totum allegoricum est; subijcit: Hoc prouerbium dixit eis Iesus. Illi autem non cognouerunt, quid loqueretur eis. Et capite decimo sexto: Hæc in prouerbijs locutus sum vobis, venit autem hora, cum non iam in prouerbijs loquar vobis, sed palam de patre annuntiabo vobis. Loqui ergo in prouerbijs est obscure loqui, ideo paulo post aiunt apostoli: Ecce nunc palam loqueris, & prouerbium nullum dicis. Hinc optime intelligimus illud Eccli. 39 Narrationem virorum nominatorum conseruabit, & in versutias parabolarum simul introibit, id est, aditus expositionibus sanctorum doctorum, siue maiorum, ingredietur in reconditos sensus propheticum, qui obscuritate sua facile in curiosis occasio esse possunt errandi. Idem est quod sequitur, Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conuersabitur. * Si locos 11
scripturæ obseruemus, vbi ponitur משל, & apud Græcos & Latinos Parabola, semper inueniemus obscuram, & figuratam orationem, aliudque vt dixi, significantem, quam primo aspectu videatur. Vt Numer. 23. & 24. videmus in verbis Balaham, Iob. 27. & 29. apud quem verba capit. vigesimi septimi, non videntur figurata, & Allegorica, sed protinus capite vigesimo octauo, plenius apparet obscuritas. Inde apud Ezechiel parabola dicitur ænigma, capit. 17. Fili hominis, propone ænigma, & narra parabolam ad domum Israel: Hæc est autem parabola, & hoc ænigma. Aquila grandis magnarum alarum longo membrorum ductu, plena plumis, & varietate venit 12
ad

ad Libanum, & tulit medullam cedri, &c. Hinc Salomonis diuinæ sententiæ parabolæ dictæ sunt, quod aliud seruāt in recondito sensu, quam exterius sonare videantur. Hinc parabolæ Euangelicæ; quæ de rebus quotidianis, & communibus videntur esse, sunt autem de cœlestibus, & abscōditis mysterijs, quæ rerum humilium similitudinibus conteguntur, ideoque parabolis vtebatur Dominus cum loqui volebat obscurius, Luc. 8. Vobis datum est nosse mysteriū regni Dei, ceteris autem, in parabolis, vt videntes non videant, & audientes
12 non intelligant. * Et Matth. 13. Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas, & sine parabolis non loquebatur eis, vt impleretur quod dictum erat
Psal. 77. per Prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meū. Ac vt sciremus, quid esset aperire os in parabolis, addit: Eructabo absconditā à constitutione mundi: Lxx. Loquar propositiones ab initio. Græce: Loquar problemata, quæ sunt obscuræ propositiones, (vt ait Euthymius:) Hieronymus: Loquar ænigmata antiqua. Merito ergo Propheta noster lugubre carmen propter obscuritatem vocat Masal, id est, parabolam, vt intelligitur ex Habacuc. 2. Numquid non omnes isti super eum parabolam sument, & loquelam ænigmatum eius, &c. quo in loco ęnigmata vocantur חדות quod est in verbis illis psal. 77. Loquar propositiones ab initio, siue iuxta Matthæi Græcum interpretem. Eructabo abscondita. At, cum aperta oratione lugetur Tyri vastitas Ezec. 27. non meminit Masal, neque parabolæ: Et assument, inquit: super te carmen lugubre, & plangent te. Quæ est vt Tyrus, quæ obmutuit in medio maris? &c.

13 *Depopulatione vastati sumus.* Vehementer vastati sumus, Assyrij cum suauitate canentes hoc carmen imitantur verba Israelitarum, vt solet fieri, in huiusmodi lamentationibus.

Pars populi mei commutata est. Hæreditas populi mei ablata est ei, & data est alienis. Lxx: Pars populi mei dimensa est in funiculo, id est, sorte distributa est hostibus meis. Loquitur de bona parte decem tribuum, quæ in captiuitatem ducta est à Theglath Phalasar rege Assyriorum. 4. Regum. 15. Deinde paulo post ascendit Salmanasar rex Assyriorum contra Hosee. regē Israel, & factus est ei Hosee seruus, reddebatque illi tributa. 4. Regum. 17. Eo tempore recesserunt Assyrij ab Israelitis, quasi numquam in posterum Iæsuri, sed, vt ibidem legimus, iterum rediit Salmanasar regnāte eodem Hosee, & transtulit Israel in Assyrios extrema captiuitate. Cum ergo Israel videret graui obsidione premi Samariam à Salmanasar, cum fletu dicebat: Iam pars regionis meæ tradita est hostibus abductis priscis habitatoribus. Nec post tantam calamitatem securus esse possum, quomodo enim putabo Assyrium à me vnquam recessurum, donec me omnino disperdat, cum videam etiam postquam ei tributa soluo, redijsse, vt regiones meas suis distribuat?
* Hæc autem verba Israelis Assyrij cum irrisione imitabantur. Quod autem in 14
codice Complutensi, & Regio legitur: Quomodo recedis à me, mendose legitur, cum legendum sit, Quomodo recedet à me, vt ex Hebræo, & ex Hieronymo, ceterisque interpretibus, & ex codice antiquo manu scripto constat.

Propter hoc non erit tibi mittens. O Israel iam non habitabis in terra Domini, in terra patribus tuis promissa, neque vt hactenus, funiculo agros diuides, proculdubio enim te nunc superabunt, ac in captiuitatem ducent Assyrij. Verba extrema sunt lamentationis. Nunc in eorum gratiam, qui exactissime volunt sacras literas cognoscere, quædam adnotemus, quæ ad translationem attinent, vnde alij sensus videntur posse reddi, in tota hac parabola, siue lamentatione. Principio, vbi Hieronymus vertit: Et cantabitur canticum cum suauitate dicentium, in Hebræo est, אמר ונהה נהי נהיה, pro quo sanctes Pagninus vertit, Et sumet lamentator

tor super vos lamentum, lamentum dixit: Vatablus vero; Et lamentabitur lamentum lamentationis. * Et certe,
15 cum negari non possit, quin verbum, נהה significet lamentari, & נהי lamentum, siue θρῆνον vt vertere solent Lxx. Vt Ieremias 31. Vox in Rama audita est lamentationis נהי Lxx. & Græcus Matthæi interpretes θρῆνος, noster, Ploratus; & capit. 9. eiusdem Ieremiæ in paucis lineis ter repetitur: Festinent, & assumant super nos lamentum, & quia vox lamentationis audita est de Sion. Et: docete filias vestras lamentum: atque in hoc ipso loco Lxx. verterunt, καὶ θρηνηθήσεται θρῆνος, id est, Et plangetur planctus. Mirum est vnum Hieronymum transtulisse, Et cantabitur canticum, quod sensum videtur habere contrarium. At respondendum est Hieronymum, non de læto, sed de lugubri carmine locutum fuisse, quod lamentatio dicitur, siue Trenus, quales sunt lamentationes Ieremiæ. Quod ex Ezecie. 32. intelligitur, vbi verbum נהה interpretatus est canere carmen lugubre. Fili hominis, cane carmen lugubre super multitudinem Ægypti. Itaque sensus est idem, sed aptius vertit: * Canta-
16 bitur canticum, quam si diceret, Et lamentabitur lamentum; quoniam ex verbis ipsis sequentibus, Depopulatione vastati sumus, satis constat carmen esse lugubre, ad id vero, quod sequitur: cum suauitate, accommodatius erat nomen cantici, quam lamentationis. Præsertim cum non conducititius lamentator cantaturus esset (vt putarunt Pagninus, & Vatablus, & alij,) neque propheta falsus (vt Vatablus idem postea addidit) sed inimicus, id est, Assyrius, vt ex locis similibus prophetarum, quos retulimus, cognoscitur. Sed noui interpretes in eo mihi decipi videntur, quod נהיה nomen esse putauerunt, significans lamentum, cum neque nomen hoc alicubi inuenerint, & satis literæ indicent passiuam vocem esse verbi היה quæ interdum significat frangi, vt omnes faten-
17 tur. * Est ergo sensus: Cantabitur canticum illud, frangetur, id est, voce,

A quasi fracta mollibus, & delicatis flexionibus canetur, quod recte intelligens eruditissimus, & in scripturis exercitatissimus senex, quem isti noui imitari nolunt, vertit, Cum suauitate. Quod si hoc parum videtur, Lxx. etiam senes verterunt ἐν μέλει quod nomen cantum suauem, siue suauitatem cantus significat, vt quod Cicero 2. de natura deorum refert ex Actij Tragedijs.

Siluani melo
Consimilem ad aures cantum, & auditum refert.

B Demum quoniam in Hebræo est. In die illo leuabit, siue sumet super vos parabolam, & cantabit canticum, ipsi ita intellexerunt: Leuabit cantum, scilicet, lamentator, aut Propheta, sed non debuerant viri docti ignorare, quod passim occurrit in scriptura, futurum actiuum, siue præteritum sine supposito passiuam habere significationem, vt melius Lxx. intellexerunt vertentes: Sumetur super vos parabola, & plangetur planctus, vt in eo, quod sequitur: Pars populi mei commutata est. Hebræus. Partem populi mei commutauit, quod etiam Lxx. passiue C
verterunt. * Porro vbi nos habemus; 18
Quomodo recedet à me, cum reuertatur, qui regiones nostras diuidat, in Hebræo est ad verbum: Quomodo recedet mihi ad reuertendum, agros nostros diuidet. Quod & ita possumus interpretari. Recedet Deus à me, & non reuertetur, sed potius terram nostram hostibus dabit. Nec displicet translatio Leonis Hebræi: Quomodo, quod ablatum est mihi vendicabo? Agros nostros distribuit, Et idem est fere sensus, nisi quod futura D pro præteritis sine causa accipere videtur. Sed maiorem energiam habet ad fletum nostra translatio, & proprietatem temporum melius obseruat in verbis. Itaque לשובב, quod ponitur, vbi Hieronymus transtulit, Cum reuertatur, erit Reuertens, vt ait Isai. 32. לשרים principes: Et principes in iudicio præerunt, vt sit sensus: Quomodo recedet à me reuertēs, regiones nostras diuidet, pro, Qui regiones nostras diui-

Reg. Præteritum aut futurum sine supposito passiuã habet significationem.

diuidet. Nemo enim ignorat relatiuum (qui sæpe subauditur) apud Hebræos, vt notauimus Hoseæ.10.numer.17. id est, cum reuertatur, qui regiones nostras diuidit.

TROPOLOGIA.

19 Malum in cubilibus suis operantur. Vt ait Rupertus, qui eiusmodi sunt, vt non ab aliquo inducatur, sed proprio de corde malum confingant, & adinueniant de semetipsis, vt: Dixitque Ierobohams
2.Reg.11. in corde suo: Nunc reuertetur regnum ad domum David, si ascēderit populus iste, vt faciat sacrificia in domo Domini in Ierusalē, &c. Et excogitato consilio fecit duos vitulos aureos, & dixit eis: Nolite vltra ascendere in Ierusalem. Ecce dij tui Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti. Illorum autem manus est contra Dominum, qui peccatum suum, dum redarguuntur, fortiter defendunt: vt idē ait. Illi etiam, qui diuinis inspirationibus resistunt, & rebelles sunt lumini.
Inspirationes sanctæ sunt manus Dei. Quid enim sunt diuinę inspirationes, & verba Dei, siue dum in scriptura leguntur, siue dum ex ore ministrorum eiusdem audiuntur, quam manus quædam Dei ad peccatores extensæ, vt è luto
Psal.143. peccatorum, & curarum sæculi ad se alleuet? Sicut ait David: Emitte manum tuam de alto, eripe me, & libera me de aquis multis. Quam Dei manum, dum manu nostra: idest, obstinata voluntate, amouemus, ne nos apprehēdat, vere cōtra Deum est manus nostra.
20 Gen. 16. * Ita de Ismahel, qui huiusmodi hominum typum gerit, prædictum est: Hic erit ferus homo, manus eius contra omnes, & manus omnium contra eum. Hebraice pro Ferus est פרא, id est, Onager. Hic erit onager homo, id est, agrestis, & nemini obtemperans, sed huc, illuc discurrens, quo eum rapuerit concupiscentiæ vis, instar onagri, de quo in libro Job: Quis
Iob. 39. dimisit onagrum liberum, & vincula
Ierem. 2. eius quis soluit? Et Ieremias: Onager assuetus in solitudine in desiderio animæ suæ attraxit ventum amoris sui. Cuius manus est cōtra omnes, quia & Dei, & benemonentium hominū cōsilijs resistit: & manus omnium cōtra eum, quia nemini placere potest, qui sibi soli placere contendit. Sed qui nemo Dei in-

A spirationibus resistit, nisi qui amore sui, & rerum huius sæculi tenetur, præclare de illis ipsis, quorum manus contra Deum sunt, dicitur.

Et concupierunt agros, & violenter tulerunt, & rapuerunt domos, & calumniabantur virum, & domum eius, virum, & hereditatem eius. Quod de illis dicitur, qui nullum cupiditati suæ modum imponere didicerunt, sed quasi soli ipsi terram acceperint habitandam, omnia occupant. * His Isaias ait. Væ qui con- Isai 5.
iungitis domum, ad domum, & agrum 21
agro copulatis vsque ad terminum lo-
B ci, Numquid habitabitis vos soli in medio terræ? Hieronymus ibi: Quæ est enim rabies, cum tecta, & agri, ad depellendos imbres, & ad ferendas fruges haberi debeant, ea habere cupere in quibus cunctis habitare non possis, & quæ colere non sufficias, alteriusque necessitatem tuam facere voluptatem? Et in hæc nostri Prophetæ verba: Videas alios agros agris, & terminos iungere terminis, & paruo hominis corpusculo rura vbi non sufficere, &c. Tantus est ignis concupiscentiæ, quo intus æstuant, vt quasi ardentibus febribus correpti nullo in loco quiescere valeant,
C & vt illis nullus lectus, ita his nullæ domus, nulli agri satis sint. Quibus tamen haud multo post satis futura est terra non pluribus septem pedibus longior. * Alexander, dum vnum mundum esse 22
putabat æquo animo ferebat, capi enim posse quāuis magnus esset non desperabat. Verū vbi innumerabiles esse credidit delirante Epicuro, lacrymas tenere nō potuit, quod capi à se videbat nō posse. Sed quem mundus propter inexplebilem sitim dominandi non capiebat, postea Babylone modica vrna cepit. De quo præclare est apud Satyricum.

D *Vnus pellæo iuueni non sufficit orbis*
Aestuat infelix angusto limite mundi. Iuuenal.
Vt Giaræ clausulus scopulis, paruaque Sat.10.
Seripho.
Cum tamen à figulis munitam intrauerit vrbem
Sarcophago contentus erit. Mors sola fatetur
Quantula sint hominum corpuscula.

Huius immensæ cupiditatis fontem docet

docet Propheta esse superbiam, dum
Deum, qui cogitare solet cogitationes
pacis, & non afflictionis, inducit mala
cogitantem super familiã istam; vnde
non auferant colla, neque ambulẽt su-
perbi, quoniam ante ambulabant ere-
cto collo. Minatur ergo eis extremum
malorum, id est, æternam damnationẽ,
per quam eorũ humilietur superbia, &
in qua non tempus pessimum erit, sed
æternitas pessima, id est, inexplicabili-
bus doloribus, & cruciatibus plena. Sed
23 recte reprobis dicitur. * *Ecce ego cogito*
super familiam istam malum, vnde nõ au
feretis colla vestra, quibus etiam in hac
vita malum contingit, vnde colla sua
non auferunt, traduntur enim aliquan
do in reprobum sensum, ac denique in
peccatũ aliquod incidere sinuntur, vn-
de nunquam exurgunt. At electis nul-
la tanta calamitas nullum tantum sup
plicium superuenit, vt non euadant, &
colla sua auferant, quoniam diligenti-
Rom. 8. bus Deũ omnia cooperantur in bonũ,
ijs, qui secundum propositũ vocati sunt
sancti. Siue ergo inopia, morbis, infamia
premantur, siue etiam humanum quip
piam patientes in peccata grauiora la-
bantur, meliores lapsu, & afflictione
fiunt, & cautiores, atque humiliores re
surgunt. Itaque non tam sagitta vulne
rati fuisse videntur, quam sonitum ar-
cus audijsse, vt sagittas fugiant paratas
in corda inimicorum regis, vt ait Pro-
Psal. 59. pheta: Dedisti metuentibus te significa
tionem, vt fugiant à facie arcus, vt libe
24 rentur dilecti tui. * Sed iam miseriam
impiorum omni calamitate tristiorem,
cum summaque ignominia coniunctã
audiamus, aut videamus potius quomo
do videri hinc potest. *In die illa sumetur*
super vos parabola, & cantabitur canti-
cum cum suauitate. Nulla re terreri
homines magis solent, quam ignomi-
niæ timore eiusque vitandæ causa, nul-
lum non facinus suscipiunt, nulla non
pericula subeunt. Intelligant ergo.
summam sibi ignominiam, eandemque
æternam, & in oculis omnium Ange-
lorum, & hominum paratam. In die il-
la (inquit) quam nunquam affutu-
ram homines putant, in die mortis in
die iudicij, erunt omnibus, in oppro-
A brium, & in parabolam, ridebuntur à
sanctis, sicut scriptum est, Videbunt iu- Psal. 51.
sti, & timebunt, & super eum ridebunt;
ridebuntur ab inimicis, canent hi in eo
rum dedecus, canticum, quorum voces
imitabuntur dicentes: * *Depopulatione* 25
vastati sumus, at hæc parabola est, ob-
scurior lamentatio est: audiamus eius
explicationem: Errauimus à via verita-
tis, & iustitiæ lumen nõ luxit nobis, &
sol intelligentię nõ est ortus nobis. Las- Sap. 5.
sati sumus in via iniquitatis, & perdi-
tionis, & ambulauimus vias difficiles,
viam autẽ Domini ignorauimus. Quid
B nobis profuit superbia? aut diuitiarum
iactantia quid contulit nobis? Transie-
runt omnia illa tanquam vmbra, &c.
Hoc est omnino, quod his verbis signi-
ficatur: *Depopulatione vastati sumus*
Pars populi mei commutata est. Quo-
niam pars, & hæreditas malorũ fuerant
diuitiæ, honores, delicię. At tunc ignis,
& sulphur, & spiritus procellarum pars
calicis eorum, quoniã iustus Dominus, Psal. 10.
& iustitias dilexit, æquitatem vidit vul
tus eius. Scimus, quid Abraham diuiti Luc. 16.
Epuloni responderit: Fili, recordare
quia recepisti bona in vita tua, & Laza-
rus similiter mala: nunc autem hic cõ-
C solatur, tu vero cruciaris.* Vt igitur 26
ijs, qui in his regionibus habitãt, & po-
lum Arcticum vident in Indiam profe-
ctis, post longam nauigationem subie-
cta circulo æquinoctiali transeuntibus
polus noster absconditur, & alter ap-
parere incipit, quem nunquã viderant:
ita peccatoribus in summa voluptatũ
affluentia viuentibus per mortem, &
transitum huius seculi, in quo æquales
omnes sumus, prior illa qualiscumque
tandẽ fuit, felicitas absconditur, & sem
piternus cruciatus, quasi aduersus po-
lus, videri incipit. Deliciæ veræ bo-
D nis distribuuntur, & sortes vtrorumque
commutantur. Et quia, cum vultum su
premi iudicis viderint iratũ, & minacẽ,
terroreque plenum in iudicio, aut etiã
animæ è corporibus egredientes pecca
ta sua agnoscentes, eũ sibi vehementer
iratum intelligent, ac penitus de salute
sua desperabunt, merito dicent: *Quomo*
do recedet à me, cũ reuertatur, vt regiones
vestras diuidet? Hoc est, Quomodo salu

tem spectare possum, cum videam iudicem reuerti, vt nos extrema captiuitate puniat, atque omnibus bonis, quæ
27 possidebamus, exuat? * In morte singulorum reuertitur quodammodo Dominus, vt morientes iudicet, & bona, quæ possidebāt, alijs, pro vt vult, distribuat. In iudicio autem vere reuertetur, & in corpore, quod assumpsit, iudicabit, quia
Iohan. 5. pater potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est; Tūc agros, siue regiones malorum diuidet, quia terra gratior, quam ante fuerat, & ornatior, sanctorum oculis relinquetur, & mali quicquid habebant gaudij, amittent, omnisque felicitas transibit ad bonos. Et quoniam mali cum seductore Diabolo in profundum sine spe vlla libertatis demittentur, & hoc ipsum plane etiam tunc intelligent, vere addunt. *Propter hoc non erit tibi mittens funiculū fortis in cœtu Domini*, id est, Nulla tibi pars in æternum relinquitur in hæreditate Domini, & in cœtu sanctorum, quoniam non intrabit in eam aliquid
Apoc. 21. coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendaciū, nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.

HISTORIA.

28 *Ne loquamini loquentes: Non stillabit super istos*. Verba sunt per se admodum difficilia, sed si cum Hebræis conferantur, multo difficiliora, ideo noui interpretes variant, nec solum ab auctoritate veterum, sed etiam à veritate longe aberrant. Mihi ita videntur exponēda, vt non in persona Prophetæ dicantur, sed in persona Dei, in qua & sequentia dicuntur, & præcedentia ab illis verbis: Idcirco hæc dicit Dominus, &c. Et sensus est. Domus Iacob, idest, principes Israel, qui potissimum dicuntur domus Iacob, prophetas meos increpant, & dicunt eis, Ne loquamini loquentes, semper nobis prædicitis mortem, & captiuitatem, ne toties nobis id inculcetis, id enim indicat eiusdem verbi geminatio. Et verba Hebræa magis declarant, quod dicimus: Ne stilletis stillantes; nā stillare non de quibusuis verbis dicitur, sed de comminatorijs, & grauibus vt in cap. 7. Hamos num. 20. demōstrauimus.

A Ne igitur nobis toties cōminemini extrema supplicia, non stillabit super istos, id est, nihil tale patietur iste populus, non venient hæc mala, quæ vaticinamini. Ostendimus enim in idem caput Hamos num. 21. stillare dici de verbis, & de factis, & significare etiā idē, quod punire. Confusio, & ignominia, quam prædicitis, non comprehendet populū istum. In Hebræo est: Non stillabitis, stillabunt, vbi verbum: * Stillabunt, (quod 29
recentiores præterijt) ponitur pro participio, Stillantes, vt sæpe fieri apud Hebræos adnotauimus in cap. 12. Hoseæ
B nu. 16. Hoc quam verum sit, intelligitur abunde ex veterum interpretatione. Symmachus enim (vt refert Hieronymus) vertit: Ne stilletis stillantes, quod idem est ac si diceret: Ne stilletis stillatione. Et Chaldæus; Ne prophetetis prophetiam. Sed & Lxx. quamuis stillare pro flere acceperunt, tamen Hebraicam phrasin non ignorarunt, transtulerunt enim: Ne lacrymemini lacrymis. Pro eo vero, quod ait: *Non stillabit super istos*, in Hebræo est: Non stillabunt ad istos, siue super istos, sed nihil refert. Si enim legas, Non stillabunt, subaudi-
C tur, supplicia Domini, aut pœnæ prædictæ à vobis ò prophetæ, si autem, Non stillabit, subauditur furor siue ira Domini, vt 2. Paralip. 34. Idcirco stillabit furor meus super locum istum, aut, Nō stillabit captiuitas. Hieronymus enim exposuit, Non veniet captiuitas quam timemus: * Deinde vbi legimus: *Non cō- 30
prehendet confusio*. in hebræo est: Nō cōprehendet confusiones. Sed notum est, & vsitatissimum apud Hebræos cū verbo singulari poni nomen plurale, quod Attici etiam faciunt, cum neutrius ge- Reg.
neris nomen est, vt verbum illud singulare doceatur conuenire cuilibet è sin-
D gularibus, quæ latēt in nomine plurali numeri. Vt Isa. 3. Populū meum exactores sui spoliauerūt, Hebraice: Exactores sui spoliauit, id est, hic exactor spoliauit, & ille, & ille. Ita nūc, *Nō comprehēdet confusiones*, id est, neq; illa cōfusio cōprehēdet, neq; illa, neq; vlla alia. Illud obstare videtur huic interpretationi, quod verbū: Cōprehēdet apud Heb. masculini generis est יסג cū debe-

ret

ret esse feminei. Verum hæc permuta-
tio generum non est in ea lingua infre-
quens, vt obseruauerunt qui Hebraicas
31 institutiones tradunt. * In eo vero est
magna difficultas, quod vbi Hierony-
mus vertit: Dicit domus Iacob, noui in
terpretes vertunt: O dicta domus Ia-
cob. Vt pagninus, & Vatablus. Est enim
האמיר quod Passiuum participium est.
At fortasse legendum est האמיר, id est,
dicere fecit, siue dixit, nã vtroque modo
huiusmodi verba solẽt exponi. Quod si
quis cõtendat esse participiũ האעסור
sicut החגור Iudicum. 18. id est, accin-
ctus; non magnopere repugnabo modo
ipse intelligat hæc participia actiuam
etiam interdum habere significationem
vt Hos. 3. Vade, dilige mulierem dilectã
amico in Hebræo אהבת רע pro quo
tamen Lxx. interpretes hanc Hebræo-
rum consuetudinem intelligentes non
dubitarunt vertere, Diligentem mala.
Certe hoc in loco, actiue accipiendum
esse docent Lxx, qui transtulerunt: Ὁ
λέγων οἶκος Ἰακώβ. Dicẽs domus Iacob,
& Chaldæus manifeste vertit: Dicit do
mus Iacob, sed & Leo Hebræus vertit:
Dictum est à domo Iacob. Scio hęc mul
tis ingrata fore, nec mihi grata valde
sunt, sed nihil pręterire debui, quod vel
ad nostræ translationis defensionem,
vel ad integram Prophetæ intelligen-
tiam necessarium iudicarem.

32 *Numquid abbreuiatus est spiritus Do-
mini?* Possumus spiritum Domini intel-
ligere, quo prophetas mouet ad pro-
phetandum, de quo ait paulo post: Vti-
nam essem vir non habens spiritum, vt
sit sensus: Numquid non poterit Domi
nus prophetis suis læta prænunciare, vt
ante faciebat? Abbreuiatus est eius spiri
tus, vt iam non nunciet læta? Sed mihi
magis placet duci Metaphoram ab ijs,
qui aut aquis, aut stupore, aut vi aliqua
deficiẽte spiritu agũtur, & quasi suffocã
tur, in his enim proprie minuitur, defi-
cit, abbreuiatur spiritus, Vt Ionæ. 4. Et
percussit sol super caput Ionæ, & æstua
bat. Lxx. ὠλιγοψύχει, id est, angustaba-
tur, siue minuebatur anima eius. Tale
est illud Iud. 16. Cumque molesta esset
ei, & per multos dies iugiter adhære-
ret, spatium ad quietem non tribuens,

A defecit anima eius, & ad mortem vsque
lassata est. Et 3. Reg. 10. Videns autem
regina Saba omnem sapientiam Salo-
monis, & domum, quam ædificauerat,
&c. non habebat vltra spiritum * Red- 33
dunt ergo causam principes Israel, cur
putent sibi non esse timendam captiui-
tatẽ: *Nũquid abbreuiatus est spiritus Do
mini?* id est, Ita ne opprimetur Deus pec
catis nostris, & coangustabitur, & quasi
suffocabitur, vt misericordiæ suæ obliui
scatur, & prorsus delere velit tantum
populum? Aut tales sunt cogitationes
B eius, quales vos ò prophetæ malorum
prænuncij fingitis? Non cogitat perde-
re nos, meliora nobis cogitat.

Nonne verba bona sunt. Retulit hacte-
nus Dominus verba Israelitarum, nunc
ipse respondet, quoniam si captiuitatẽ
inducere velit, videtur eius misericor-
dia ab illis reprehendi. Non est abbreuia
tus spiritus meus, neque sponte mea pu
nio, misericordiam potius promitto, sed
ijs, qui recte ambulant, & præcepta mea
seruant, non vobis, qui semper peccata
peccatis additis, neque vnquam ad me
reuertimini.

C *Et è contrario populus meus in aduer- 34
sarium consurrexit.* At vos nullum mise
ricordiæ meæ locum relinquitis, nam
cum populus meus vos esse gloriemini,
non vos geritis erga me vt populus
meus, sed vt aduersarius: omnibus enim
in rebus meæ legi repugnatis. Itaque,
Populus meus, tacitam habet irrisio-
nem. Ceterum vbi habemns, *Et contra-
rio*, in Hebræo est ואתמול, de quo Hie
ronymus ita scribit. Hoc autem, quod
nos vertimus; Et è contrario, &c. quia
verbum מול & contrarium, & diem he
sternum sonat, Symmachus apertius
transtulit, vt diceret: Ante vnam diem
D populus meus quasi inimicus restitit, vt
solueret quæstionem, quod Deus non
præterita vitia imputaret populo, sed re
centia. Hæc Hieronymus. Sed possu-
mus iuxta Symmachi translationem
ita etiam interpretari. Heri populus
meus contra me insurrexit, non sunt
noua huius populi in me peccata. ante
etiam in me insurgebat; nam Heri tem Heri.
pus præteritum significat, sicut hodie Hodie.
tempus præsens, vt Hebræorum. 13.

Iesus Christus heri, & hodie, ipse & in A
sæcula. Ita etiam Lxx. Et prius popu-
lus meus restitit, &c. Potest & ita verti:
Et contra, siue coram, populus meus in
surrexit in aduersarium, id est, in oculis
meis, me vidente, quod insignis impu-
dentiæ est.

35 *Desuper tunicam pallium sustulistis*.
Notat mirabilem rapacitatem, spolia-
stis inopes, & per vim rapitis, non solū
alia minus necessaria, sed pallium etiam
ipsum, quo operiebantur. Pallium ve
stem exteriorem vocat, tunicam vero
interiorem, quasi diceret, tantum non
tunicam ipsam eripitis eis. B

Et eos, qui transibant simpliciter. Eos,
qui secuti sunt, ac simpliciter per viam
transeunt, id est, innocenter, & sine vl-
lo mali timore, ita vexatis, & spoliatis,
ac si belli tēpus esset, quo impune per-
mittuntur rapinæ. Chaldæus: Tran-
seuntes per terram eorum confidenter
conuertuntur in eos velut bello cōtra-
ctos, id est, perinde ac si nocētes essent,
Simplex. eosque iusto bello vicissent. Simpliciter
exposuit innocenter, & absque mali ti-
more, iuxta nostri interpretis cōsuetu
dinem, qui, quem Hebræi vocant תם,
vocare solet simplicem, intelligit au- C
tem simplicem, qui neminem iniuria af
ficit, aut lædit, vt Genes. vigesimo quin
to, Iacob autem vir simplex habitans
in tabernaculis Iob. 1. Vir rectus, & sim
plex. Hinc illud Genes. 20. In simpli-
citate cordis mei, & munditia manuum
meanum feci hoc, id est, Non fuit mihi
36 animus illum lædere. * Ex his intel-
Locus ex ligitur optimus locus Matthæi 10. E-
Matt. 10. stote prudentes, sicut serpentes, & sim-
plices, sicut columbæ. Quod Chry-
sosto. & Theophyl. & Euthym. ita in-
terpretantur. Columbæ simplicita-
tem postular, ne iniuria affectus vlci-
scaris, aut ad punitionem insidiantes D
adducas. Et illud Hoseæ septimo. Fa-
ctus est Ephraim quasi columba sedu-
cta Hieronymus ait hunc ipsum Mat-
thei locum exponens: Simplicitas est,
vt nulli noceamus. Sed in Propheta
nostro est: Transeuntes confidenter,
quod idem est, qui enim neminem læ-
dit, confidit, nec timet se ab vllo fore
lædendum. Noui interpretes puncta,
quæ nunc sunt, sequentes vertunt: De
transeuntibus, coniunguntque cum
præcedentibus: Tunicam, & pallium
abstulistis à transeuntibus confiden-
ter, ac si de bello reuerterentur, legunt
enim מעברים sed seruatis eisdem li-
terris Hieronymus legisse videtur,
מעברום. id est, Transeuntes, atque
ita esse legendum Chaldæus transla-
tione sua docuit.

Mulieres populi mei eiecistis. Domos 37
deliciarum vocat, in quibus cum volu-
ptate habitabant. Illis, quia neminem
habebant, à quo defenderentur, domos
suas carissimas abstulistis.

*A paruulis earum tulistis laudem
meam*. Docebatis enim eos à prima
ætate idola colere, vel certe abstuli-
stis illis maternam hæreditatem, in
qua iucunde viuerent, meque pro-
pter id beneficij laudarent, qui nunc
afflicti, & inopes queruntur, & ge-
munt.

*Surgite, & ite, quia non habetis hic re-
quiem*. Quare surgite, & ite ex hac ter-
ra in captiuitatem, non patiar vos am-
plius in illa esse. Itaque requiem di-
cit terram, in qua quiescatis, & manea-
tis, vt Psalm. 131. Hæc requies mea in
sæculum sæculi, hic habitabo, quoniam
elegi eam.

*Propter immunditiam eius corrumpe-
tur putredine pessima*. Hæc vestra re-
quies, id est, hæc terra vestra, in qua nūc
habitatis propter suam immunditiam,
id est, quia fœdata est, & contaminata
peccatis vestris, corrumpetur putredi-
ne pessima, id est, vehementer vasta-
bitur tota, & omni sua pulchritudine
spoliabitur.

Vtinam non essem vir habens spiritum. 38
Cum sciret Propheta multos esse in po
pulo, qui negarent ventura esse, quæ ip
se, & alij prophetæ de captiuitate vati-
cinabantur, contraq; Dn̄m audiret ea-
dem confirmantem, atque dicentem:
Surgite, & ite, quia non habetis hic re-
quiem, & se diuina autoritate cogi, vt
hæc, & alia similia populo prophetaret:
dolens eorum vicem, & calamitatem:
vtinam, inquit, non haberem spiritum
propheticum, & quæ loquar, non ex
Dei reuelatione, sed de meo dicere, ne

vos

vos tanta mala pateremini; sed scio nihil me dicere, nisi quod ex Deo accepi, & futura esse, quæ vaticinatus sum. De hoc spiritu diximus Hos. 9. num. 10. ad hoc enim pertinet, quod ibi scriptũ est: Scitote Israel stultum prophetam: insanum virum spiritualem.

39 * Non optat autem Propheta mentiri, id est, cõsulto fallere auditores, quod semper malum est; sed vulgi more mendacium vocat, quidquid aliter euenit, quã prædictum est, etiam si non sit dictum animo fallendi: quomodo nos, cum tamen ita fore putemus, vt diuinamus, solemus dicere: Vtinam ego mentiar, quia

B nollemus id euenire, quod euenturum putamus. Hebræa verba difficillima sũt ideoque noui interpretes vertunt: Si vir essem ambulans post ventum, & falsitatem mendatij, prophetaremque tibi, de vino, & sicera, propheta essem pro hoc populo. Alij paulo aliter, sed ad eundem sensum, id est. Si ego propheatarem huic populo, quæ ipse vult, pro vino, & sicera, gratus ei essem, & prophetam me suum diceret. At non satis videntur animaduertisse, quid sit stillare, quod de graui tristique prophetia dicitur. Deinde לו quod est in huius

C sententiæ initio, cum Grammaticam disceremus, nouimus notam esse Optatiui, & idem valere, quod vtinam, denique Hieronymus palam docet hanc suam translationem esse veterum Hebræorum.

40 * Hebræa certe multum habent ambiguitatis, & breuitatis כזב לו איש הלך רוח ושקר quod sonat: Vtinam vir vadens Spiritum, & mendacium mentirer. Sed הולך, id est, Vadẽs, idem est quod Recedens, vt Ge. 15. Ego vadã absque liberis, id est, Ego recedo ex hac vita sine liberis. Et Ecclesiast. 1. Generatio præterit, (הולך, abit, recedit) generatio aduenit. Sensus ergo est: Vtinam essem vir recedens ab spiritu, id est, qui non haberem spiritũ.

Stillabo tibi in vinum, & in ebrietatẽ. Quasi dicat, At non possum Dei præcepto resistere, quisme prophetare tibi iubet tristia: idcirco prophetabo tibi magna supplicia, quæ te inebrient, *Et erit super quem stillatur, populus iste,* id est, omnes prophetię tristes, & acerbę, quas

A stillationes voco, cadent super te populε insipiens, qui pseudoprophetis credis, & incolumem te fore speras.

41 * Sed locutio scripturæ obseruanda est: Vinum, aut calicem vocare solet iram, siue punitionem Dei vnicuique, quasi ex calice, tantum pœnæ diuidentis, quantum ille meretur, aut quantum ipse satis iudicat. Psal. 74. Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto, & inclinauit ex hoc in hoc: verumtamen fæx eius non est exinanita, bibent omnes peccatores terræ Ierem. 25. Sume calicem vini furoris huius de manu mea, & propinabis de illo cunctis gẽtibus, ad quas ego mittã te. Apocalyp. 14. Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne, & sulphure: Ira illud intelligendum est Matthæi 20. Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sũ? Et Ioan. 18. Calicem, quem dedit mihi pater, non vis, vt bibam illum? Neq; enim vt quidam putant, Metaphora ibi à veneno sumitur, quod calicibus porrigi solebat, vt Socrati capitis damnato porrectum est, Sed vnde diximus, vt tot Loci scripturę docent: neq; enim veneni calix dicitur, sed vini.

42 * Talis ergo est locutio in Euangelistis, qualis in locis indicatis, & qualis apud Ieremiã Thr. 4. Gaude, & lætare filia Edõ, quæ habitas in terra Hus, ad te quoque perueniet calix, inebriaberis, atque nudaberis. Atque ita calix non semper significat mortem, semper tamen significat afflictionem, & pœnam à Deo immissam, cum in malam partem accipitur nam in bonam etiam capitur interdum. Crescit autem oratio, & pœna augetur, si vinum merum, siue meracum dicatur, fortius enim est, vt in eo, quod ex Psalm. 74. attulimus; Quia calix in

D manu Domini vini meri plenus misto. In quo multi quærunt, quomodo sit calix vini meri, si plenus est misto. Et Euthymius duos commemorat calices putat, sed vnus est, sumiturque à vino Metaphora, quod aqua videbatur dilui, sed pro aqua alterum ei vinum infunditur, & citius, ac vehementius inebriat illa mistione. Quod satis intelligitur ex illo Apocalyp. 14. Et bibet de vino iræ

Vinũ, calix.

Vinũ merum.

c 3 Dei,

Dei, quod mistum est mero in calice irę A ipsius: Ideoque Hieronymus vertit ex Hebræo; Quia calix in manu Domini est vino meraco, vsque ad plenum mistus. *Verū, & amplius crescit, si inebriari dicantur qui bibūt, vt: Ad te quoque perueniet calix, inebriaberis, atque nudaberis. Etenim nomine ebrietatis copia magna solet significari Vt Psal. 35. Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ. Deuteron. 32. Inebriabo sagittas meas sanguine. Gen. 43. Biberuntque, & inebriati sunt cum eo, id est, abunde biberunt. Quoniam igitur magna erat vastitas, quam prædicebat Propheta, non solum dixit: Stillabo tibi in vinum sed etiā addidit, Et in ebrietatē. Quod autē ait: *In vinum, & in ebrietatem*, Hebraico more dictum est pro, Vinum, & ebrietatem nam ל, pro quo, In, vertūt interpretes, sæpe ornatus causa additur personæ patienti, vt 2. Reg. 3. legitur. Ioab, & Abisai frater eius interfecerunt Abner. Psal. 115. Dirupisti vincula mea. Gen. 1. Appellauit lucem diem, & tenebras noctem. In Hebræo Abner, vincula, lucem, tenebras habent additam literam ל, eademque litera additur, cum
dicitur. Ego ero illi in patrem, In Deū, C in protectorē, &c. In eisdē verbis ebrietas videtur pugnare cum stillatione, nā ebrietas copiam, stillatio inopiam indicat. At stillatio dicitur collata cum pœna Gehennæ, quæ ad extremum manet peccatores, vt diximus Hamos 7. num. 20. Atque ita exigua est omnis præsentis vitæ pœna, sed tamē per se nunc magna est, & ita inebriat.

43 Inebriari.

TROPOLOGIA.

44 Quemadmodū Deus prophetas suos mittebat ad populum peccatorem, qui eum suppliciorum prædictione terrerent Diabolus cōtra mittebat suos, qui verorum prophetarum verba eleuarēt, falsamque populo securitatem inducerent. ita nunc videmus in nobis eadem duo genera spirituum. Quidam terrent recordatione mortis, & iudicij, iustitiæque Dei: quidam hos reprehendunt, ac dicunt: *Ne loquamini loquentes, non stillabit super istos, non comprehendet confusio.* Dicunt, Pax, pax, & non est pax. Quare, quemadmodum Iehu à Deo electus, vt extingueret vniuersum genus impij Achab, vno, atque altero nuntio Ioram regis Israel quærente: Numquid pax est? ne pacis quidem nomen audire voluit, sed respondit: Quid tibi, & paci Transi, & sequere me: ita spiritus bonus quem nobis Deus dat, vt omnia Diaboli semina eradicet, & perdat, vbi regis impij Ioram, id est, Diaboli, nuntij venerint pacem offerentes, & pollicentes nequaquam credat, aut opus suum differat à Deo iniunctum. 4. Reg. 9.

Duo genera spirituum in nobis.

45 * Etenim si peccator, cui fallaces illæ cogitationes blādiuntur, secum ipse cogitet qualis sua vita sit, facile videbit nullam sibi pacem esse sperandam, nisi reconcilietur Christo, qui est princeps pacis. Videbit quā fallaciter sibi dicatur: *Non stillabit super istos, non comprehendet confusio*, cum non stillæ tantum, sed tota ira Dei sit super eum effundenda, & confusio eum comprehēsura sit, qua maior excogitari nulla potest, cum omnibus angelis, & hominibus patebūt turpitudines, & flagitia, quæ ipse studiosissime contegebat. Hi sunt, de quibus legimus in Isaia, Qui dicunt videntibus: Nolite videre, & aspicientibus, Nolite aspicere nobis ea, quæ recta sunt, loquimini nobis placentia, videte nobis errores. Nam spiritus huiusmodi, qui nobis indicant peccata, & iustitiam Dei, vere prophetæ, vere vidētes sunt, ceteri cæci sunt, & duces cæcorum, nihil aspiciunt, nisi errores. Qui manifestior error, quam. *Non stillabit super istos* * Super quos ergo stillabit? Isai. 5. Isai. 30.

46 Si verum est Deum esse iustum, & diligere D iustitiam, & odio habere peccatores, & Deum vltionum esse Dominū, quos puniet, nisi istos? Quos apprehendet confusio nisi istos, qui pleni confusione peccatorum patientia Dei abutuntur? Hæc dicit Dominus: State super vias, & videte, & interrogate de semitis antiquis, quæ sit via bona, & ambulate in ea, & inuenietis refrigerium animabus vestris, & dixerunt: Non ambulabimus: Iubet eos ex alijs discere viam rectam, quos Deus dedit pastores, & doctores ad consummationem sanctorum; sed Ierem. 6.

quia

quia id facere neglexerunt, addit continuo quod magni beneficij est: Et constitui super vos speculatores, audite vocẽ tubæ, & dixerunt: Non audiemus. Quid sunt speculatores, nisi spiritus, siue motiones Dei, futura supplicia malorum prospicientes, nobisque nunciantes diẽ mortis incertum, vitæ breuitatem, æternitatem pœnarum? Cum hæc nobis nũtiant, quasi tuba canũt, quia magno clamore nos ad audiendum prouocant. Hæc si audire nolimus, ira Dei experienda est.

47 * Ideo audite gentes, & cognosce congregatio, quanta ego faciam eis. Audi terra: Ecce ego adduco mala super populum illum, fructum cogitationum eius, quia verba mea non audierũt & legem meam proiecerunt. Gentes audire iubet, vt quoniam ipsi more gentium viuunt, sciant saltem gentes, apud quas nomen Dei polluerunt, non placere sibi eorum mores, quos punit. Vocatur etiam congregatio iustorum, vt recte norint quam vtile sit adhærere Deo, & terra, in qua illi summam suæ felicitatis collocauerant, vt adnotauimus cap. 1. numer. 19. Eorum argumentum maximum ad depellendum timorem stillantium prophetarum est: *Numquid abbreuiatus est spiritus Domini? aut tales sunt cogitationes eius?* Non solum Dei beneficijs abutuntur mali, sed etiam ipsa Dei misericordia, quæ fons est beneficiorum. Si dicerent; Peccauimus, impie gessimus, iniquitatem fecimus, sed reuertamur ad Dominum, non enim est abbreuiatus spiritus Domini; recte, & laudabiliter dicerent, misericordiaque Dei vterentur.

Peccatores ipsa Dei misericordia abutũtur.

48 * At misericordiæ Dei recordari, vt in peccatis maneant, & sine metu peccent, abuti misericordia est. Quare sicut sancte cautum est, vt Ecclesiæ immunitate non fruatur, qui crimẽ in Ecclesia patrauit, peccat enim contra ipsam Ecclesiam, cuius priuilegijs erat iuuandus: ita, qui misericordia Dei, qua excitari ad pœnitentiam debuerant, ad peccandum confirmantur, indignissimi sunt misericordia. In hoc etiam vehementer in caput suum errant, quod Dei partem quandam (vt ita de eo loquar, qui simplicissimus est) considerant, id est, misericordiam, al-

Cap. vlt. de immunitate Ecclesiarum

A terã (hoc est) iustitiam, minime vident, quæ tamen, non magis separari à Deo potest, quam misericordia. Dicant ergo: Numquid abbreuiatus est spiritus Domini, aut tales sunt cogitationes eius? Sed dicant etiam: Numquid abbreuiata est iustitia Domini, si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in Tartarum tradidit cruciandos in iudicium reseruari, & originali mundo, non pepercit, sed octauum Noe iustitiæ præconem custodiuit diluuium mundo impiorum inducens, & ciuitates Sodomorum, & Gommorrhæorum in puluerem redigens euersione damnauit, exemplum eorum, qui impie acturi sunt ponens: num verebitur magis, aut minus poterit disperdere nos? Num tales sunt cogitationes eius, quales nostræ, vt nostræ vitæ turpitudine delectetur? 2. Pet. 2.

B

49 * Quod si nobis non credunt credant Deo ipsi pro se respondenti. *Nonne verba mea bona sunt cum eo, qui recte graditur.* Nouit Dominus loqui verba bona, verba consolatoria, sed ei, qui recte graditur: non adulatur, non decipit, non promittit, quod factu rus non est. Cum sancto sanctus eris (inquit quidam ex sanctis) & cum viro innocente innocens eris, & cum electo electus eris, & cum peruerso peruerteris. Illi recte gradiũtur, qui audiũt Paulum dicentem: Propter quod remissas manus, & soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus vestris, vt nõ claudicans quis erret, magis autem sanetur. Si quæramus quid sit claudicare, sanctus Elias docet. Vsquequo (inquit) claudicatis in duas partes? Si Dñs est Deus, sequimini eum, si autẽ Bahal, sequimini illum; Et non respondit ei populus verbum. Merito sane, quid enim respondere posse, non habebat. Hi sunt, qui contra Domini sententiam volunt duobus dominis seruire, Deo, & mundo, Christo, & Mammonæ.

C Psal. 17. Heb. 12. 3. Reg. 18.

D Matth. 6.

50 * Qui pec camelos designantur, qui partim mundi sunt, quia ruminant, partim immundi, quia non findunt vngulam, nec habent dorsum rectum sicut cetera animalia, sed tortuosum. Ita illi partim legem seruant, partim contemnunt:

ideoque de Iob in figura Christi dictum est: Et fuit possessio eius septem millia ouium, & tria millia camelorum, quoniam præter oues, id est, præter electos, sunt multi in Ecclesia, qui Deo, & mundo seruire simul volunt, & ita Deo non seruiunt, neque cum ouibus eius pascentur in vberrimis pascuis cœlestis Ierusalem. Hos omnes inimicos suos esse, docet Dominus, cum ait: *E è contrario populus meus in aduersarium consurrexit.* Verum quia, vt Deo nihil gratius fieri potest, quam animas, pro quibus ipse mortuus est, ad suum reducere creatorem; ita nullos magis odit, quam eos, qui easdem à se auertunt, & ad peccata pertrahunt. Quod vel ex eo intelligi potest quod ea maxime retinemus memoria, quibus læsi sumus vehementius, de iisque crebrius cum detestatione loquimur, Vnde illud.

Iob. 1.

A

Deus vehemēter eos odit, qui homines à se auertunt.

Æneid.

— *Manet alta mente repostum,*
Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ.

In Dei autem memoria nihil videtur insidere tenacius, quam quod contra salutem fit animarum.
51 * Inde toties dicitur, in libris Regum: Ambulauit in vijs Ieroboham filij Nabat, qui peccare fecit Israel. Dolebat, Deo maxime (vt ita more nostro loquamur) quod peccare fecerat Israel, neque obliuisci poterat, &, vt solent homines insigni iniuria affecti, quoties de illo homine mentio incidebat, doloris sui signa promebat. De his igitur peccatis locuturus ait: *E è cōtrario populus meus in aduersarium consurrexit.* Erant enim in illo populo multi, præsertim principes, & magistri, qui verbo, & exemplo mores aliorum corrumpebant, ideoque de populo loquitur, quorum isti duces erant, & capita, & quos stulta multitudo tolerabat aut etiam amabat, & ait, In aduersarium cōsurrexit. Nam, qui sunt potius aduersarij Dei dicendi, qui vult omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire: qui potius aduersarij Christi, qui semetipsum dedit, vt mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum, quam ij, qui opus illius maximum, id est salutem hominum impediunt?
52 * Quantus erat Petrus, cui promissæ iam erant claues regni cœlorum, qui & beatus, & petra Ecclesiæ fuerat vocatus paulo ante, sed cum salutē generis humani humano etiam errore, sed ex magno amore profecto nescius impediret, cum acerba increpatione repulsus est? Vade (inquit) post me satana (id est, aduersarie) scandalum es mihi, quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea, quæ hominum. Quo ergo nomine appellandos putabimus à Christo eos, qui scientes, prudentesque æternum hominibus exitium afferunt? Sed iam mala audiamus aduersariorum Dei.

1. Tim. 2.

Matth. 16

B

Desuper tunicam pallium sustulistis. Infelicem populū, (inquit Hieronymus) auxilio Dei spoliastis, quo, videlicet, vt pallio optimo, aduersus omnes tentationum iniurias protegebatur. Verum aliter etiam exponamus. Vestimentum atque amictum Christi esse omnes fideles docemur in Apocalypsi: Et conuersus vidi septem candelabra aurea, & in medio septem candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & præcinctum ad mammillas zona aurea.
53 * Poderis, id est, vestis ad pedes vsque demissa, fideles Christi sunt, qui sunt omnes cum eo per fidem coniuncti. Sed superior vestis pars, quæ propius ei hæret, quia zona aurea constringitur, illi mihi videntur intelligi, qui caritate cū Christo coniunguntur, & sunt illi carissimi, & cordi eius admoti, neque enim frustra zona præcingere mammillas dicitur, inter quas situm est cor. Nec nouū est in vestimēto regnum indicari, id est, eos, qui regi alicui parent, quandoquidem Abias Silonites propheta inuenit Ieroboham in via pallio nouo opertus, apprehendensque Abias pallium suum nouum quo coopertus erat, scidit in duodecim partes, & ait ad Ieroboham. Tolle tibi decem scissuras, hæc enim dicit Dominus Deus: Ecce ego scindam regnum Israel, de manu Salomonis, & dabo tibi decem tribus. Quid erat pallium nouum, nisi regnum nouum, ante paucos annos institutum, & Sauli traditum? Igitur in tunica illi significantur, qui Christo sunt coniunctissimi, & magna fortitudine tentationum machinis resistunt, Ceteri autem, qui minus coniuncti

Apoca.

C

Vestimentum significat regnum.

3. Reg. 12.

D

functi sunt, tametsi caritate multi eorũ A non careant, in pallio intelliguntur. Pallium igitur desuper tunicam ablatũ esse dicit, quoniam multos à Christo illi auerterunt, eosque solos auertere nõ potuerunt, qui, quasi tunica ei fortius, ac propius adhærebant.* Possumus hoc
54 Isai. 49. de Ecclesiæ filijs interpretari, qui sunt eiusdem Ecclesiæ vestimentum, sicut ait Isaias: Omnes isti congregati sunt, venerunt tibi, viuo ego dicit Dominus; quia omnibus his velut ornamento vestieris, & circudabis tibi eos, quasi sponsa. Quare cum hæretici libris, & fallacibus disputationibus fideles peruer- B tunt, quid aliud faciunt, quam illã suis vestibus spoliare? Sed pallium auferunt, tunicam, quæ interior est, id est, humiles, & iustos, semperque fidem bonis operibus nutrientes, & confirmantes, velint, nolint, relinquunt: seruat enim eos sub tegumento manus suæ Christus, qui
2. Tim. 2. longe tentatore fortior est. De quo Apostolus. Profana autem, & inaniloquia deuita, multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum, vt Cancer, serpit: ex quibus est Hymenæus & Philetus, qui à veritate exciderunt dicentes, resurrectionem esse iam factã & sub- C uerterunt quorumdam fidem. Sed firmum fundamentum Dei stat habens signaculũ hoc: Cognouit Dominus, qui sunt eius. Hoc est eorum fidem subuertere non poterunt, quos Deus elegit, &
55 seruat. * Ex fidelibus autem quidam, in hoc sæculo ita viuunt, vt non recordentur futuri, qui proprie habitatores terræ dicuntur in scriptura, alij transeunt, qui non habent hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirunt confitentes se esse peregrinos, & hospites super terram, & quia vel nihil amant eorum, quę in terra sunt, vel non ita amant, vt sibi D cum alijs magnopere de his putent esse certandum, neminem lędunt, nemini male volunt, sed simpliciter, & confidẽter transeunt. In hos impij bellum cõuertunt, qui dissimiles eis sunt, hos; quantum possunt, insectantur, vt similes sibi reddant, & à via virtutis abducant, propter quod ait: *Et eos qui transibant simpliciter conuertistis in bellum.* Deinde ait: *Mulieres populi mei eiecistis de domo deliciarum suarum.* Mulieres dicuntur infirmi, & parum in virtute constantes. Domus deliciarum profecto sancta religio est, in qua, qui mundo, & omnibus, quæ possidebant, bene renunciarunt, secreti iam à rerum mortalium tumultu, & à curis, quæ animos merore conficiunt, securi habitant, solumque Deum quærunt, & soli placere cupientes, cui se totos deuouerunt, vere in domo deliciarum sunt. * Si qua 56 enim est in terris vita, quæ cœlesti illi, quam speramus, similis esse videatur, hæc sine dubio religiosorum vita est, quorum ab instituto mores non degenerant. Cum igitur parentes, & cognati omni fera sæuiores, omni peste nocentiores, & quidem erga eos, quos à se maxime diligi profitentur, iuuenes blanditijs, & promissis à religiosa vita abstrahunt, parum adhuc fortes, & instructos, quid aliud faciunt, quam mulieres populi Dei de domo deliciarum eijcere? Et quia nouos conceptus nuper edere cœperant, id est, opera virtutum, quæ semper Deum laudarent, aliosque ad laudandum prouocarent, ijque quasi teneri infantes desertione susceptæ religionis extinguuntur, recte addidit. *A Paruulis earum tulistis laudem meam in perpetuum.* Hoc idem etiam ad eos referre possumus, qui à via iniquitatis, quæ difficilis, & laboriosa est, ad meliorem vitam, extra religiones transeunt, in qua conscientiæ perturbatione sedata, & à Deo indulgenter accepti, consolationibusque aucti, quasi in domo deliciarum quiescunt. * Verum, quoniam 57 qui ita animas fratrum lædunt, & Dei operi aduersantur, nullam bonorum spiritualium iacturam reformidant, solumque præsentis vitæ terminum metuũt, cum qua omnes eorum voluptates terminantur: hunc illis post tot mala comminatur, in quo æternus quoque cruciatus latet, cum ait: *Surgite, & ite, quia non habetis hic requiem.* Non diu hic manebitis, non diu in his, quæ tantopere amabatis, conquiescetis. Sæpe etiã fit, vt malis morientibus, requies eorum, id est, domicilia, agri, horti, diuitiæ, simul propter eorum peccata intereat, & vastetur: ideo subijcit. *Propter immunditiã*

Qui homines ab ducunt à religionibus.

Religio domus deliciarum.

ditiã eius corrumpetur putredine pessima. A
Quod in die iudicij terrę, vniuerseque
eius pulchritudini continget propter
scelera impiorum, quibus contaminata
est, At propheta huiusmodi hominũ
misertus, pœnarumq, æternarum magnitudine,quas illis paratas videbat exterritus
dolet vanum esse non posse
quod prædicit, vt vel ita ipsi terreantur,
58 tur,& redeant ad Deum. * Et hoc est,
quod ait: *Vtinam non essem vir habens spiritum, & mendacium potius loquerer.*
Sed quia vt iam diximus sancti prædicatores
ita peccatorum miserentur, vt fideles
Dei ministri esse non desinant, illud
etiam ait: *Stillabo tibi in vinum, & in ebrietatem, & erit super quem stillatur populus iste.* B
Quod vinum dicat, nouimus
Psal.74. ex Propheta: Quia calix in manu Domini
vini meri plenus misto, & inclinauit
ex hoc,in hoc:veruntamen fæx eius
non est exinanita, bibent omnes peccatores
terræ. Calix vini meri plenus misto
in hac vita illis propinatur, qui in
grauissima peccata decidere sinuntur,
& dantur in reprobum sensum.Hæc est
enim maxima omnium,& vehementissima
Dei indignatio,sed fæx in futuram
vitam reseruatur bibẽda peccatoribus,
fæx amara, & tristissima nec tamen vnquam
ebibenda, semper enim bibent, C
nec poterunt illam exhaurire. Quanta
tunc erit eorum ebrietas,cum Deum ipsum
incredibili odio prosequentur, parentibus
cognatis amicis,qui adiutores
ad scelera fuerunt, sibi denique; ipsis cum
maxima execratione maledicent,& infixa
erit in peccatis miserrima volũtas?

HISTORIA.

59 *Congregatione congregabo Iacob totum te.*
Non desunt,qui hæc omnia vsque ad
finem capitis, de excidio Ierusalem à D
Chaldæis illato interpretẽtur, vt Theodoretus,
R. Dauid, Vatablus;sed eorum
interpretatio,& male eum verbis cohæret,
non enim poterunt quædam nisi
duriter ita exponi,vt postea demonstrabo,
& communi sententiæ aduersatur
non Christianorum modo doctorum,
sed etiã Chaldæi, & veterum Hebræorum,
quorum verba refert Petrus Galatinus
libr. 8. de arcanis catholicæ fidei
cap. 23. omnesque de Christo exponunt.
Quoniam igitur Israelem Propheta
terruerat, facit, quod prophetæ solent,
vt post minaces prophetias consolentur
eos spe futuræ redemptionis per
Christum,vt fecit Hoseas cap. 3 & 6. &
13. Ioel.cap. 2. Hamos ca. 4 & 9 & Habdias.
Quam prophetarum consuetudinem
adnotauimus in capit. ' Ioelis nu.
34. Sed tempore huius prophetia non
leuis dissentio est. Lyranus impletam
eam tunc putat,cum Dominus descendit
in lybum.Quam expositionem tetigerunt
ex Hebræis nonnulli, vt apud
Galatinum videmus. * Hieronymus 60
vero intelligit de tempore primi aduẽtus,
quo multi ex Iudæis crediderunt, si
ue potius de fine sæculi, in quo omnes
cõuertẽtur Iudæi.Mihi videtur de vtroque
tempore esse prophetia.Sed in primo
aduentu Christi,& in prima prædicatione
Euangelij per apostolos cœpit
impleri, & perfectè implebitur in consummatione
mundi. Mos etenim prophetarum
est multa prædicere,quæ nõ
simul, sed per longum spatium temporis
implentur,vt quod Psal. 2. scriptum
est:Astiterunt reges terræ, & principes
conuenerunt in vnum aduersus Dominum,
& aduersus Christũ eius. In Christi
passione cœpit impleri, & quotidie
paulatim impletur regibus,& principibus
infidelium in eiusdem Christi membra
sæuientibus Ita exposuimus, quod
est in cap. 1. Hos. Et congregabuntur
filij Iuda,& filij Israel pariter, & ponent
sibimet caput vnum. Et in cap. 3. Post
hæc reuertentur filij Israel, & quærent
Dominum Deum suum, & multa alia
sæpe in prophetis. * Ita igitur videtur 61
locus exponendus:O Iacob,quem nũc
propter peccata tua acerbe punio, ne
desperes,cum iratus fuero,misericordię
recordabor, veniet filius meus in carne,
& congregare incipiam te per eum,
pleniusque in mundi fine congregabo.
Nunc tu captiuus duceris in Assyrios,
& longe disiungeris à fratribus tuis, id
est,à duabus tribubus: sed eo quo dixi,
tempore cõgregabo totum te, tam decem
tribus, quam duas,in vnam, eamdemque
fidem reducam, vt sit vnum
ouile

Regul. Prophetiæ incipiunt impleri, & paulatim implentur.

A ouile, & vnus pastor, quod etiam prædictum est Hoseę primo & 11. & Ieremię. 31. & Ezec. 34. 36. 37. & alibi sæpe: Sed, quomodo dictum est: *Congregatione congregabo totum te*, cum pauci crediderint in primo aduentu, nec constet satis omnes nemine dempto saluos futuros in consummatione mundi? Respondēdum est totum Iacob vocari omnes electos ex semine Abrahæ, vt præclare docet Apost. Rom. 9. Non enim omnes, qui ex Israel, ij sunt Israelitę: neque qui semen sunt Abrahę, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen, idest, nō qui filij sūt
B promissionis, æstimantur in semine.
62 * Ita dictum est Iohan. 12. Et ego si exaltatus fuero à terra; omnia traham ad meipsum. Omnia dixit omnes electos, vt exposuit Augustin. tractatu 52. in Iohann. & Gregorius epistolarum libr. 6. epistola 178. Idcirco ait: In vnum conducā reliquias Israel, electos enim vocat reliquias, quos ceteris pereuntibus sibi seruauit, vt adnotauimus capit. 9. Hamos num. 38. Quod vero ait: *Congregatione congregabo*, significat, plene, congregabo, nihil relinquam quod nō
C congregem, vt cap. 1. Sophoniæ latius explicabimus. Chaldæus, In fine plane congregabo vos, qui de domo Israel vniuersos, captiuitatem vestram, reliquias Israelis, vna applicando copulabo.

Pariter ponam illum, quasi gregem in ouili. Omnes erunt intra Ecclesiam, & erit vnum ouile, & vnus pastor. Quam alienum est, & improprium, quod ad Iudaicæ expositionis patrocinium commentus est Vatablus, pastores intelligi hostes? Vt enim recte diceretur Israelitas oues dici, propterea quod imbelles
D essent, caulas vero vrbes, intra quas ab hostibus obsidētibus cogebantur. Quomodo pastores erunt hostes, cum pastoris sit oues curare, errantes reducere ad caulas, non vt occidat, sed vt earum sa-
63 lutem tueatur? * Si lupos diceret, aut fures, qui veniunt, vt furentur, & mactent, & perdant aut latrunculos, recte exponeret Vatablus, at pastores, nihil habent, cur hostes significent. Vbi nos habemus: *In Ouili*, in Hebræo בצרה, ideo noui interpretes vertunt, Quasi oues Bostræ, quam vrbem esse dicunt Idumææ ouibus abundantem. At eorum interpretatio non Hieronymi solum, sed etiam veterum interpretum, (vt solet sæpe) translationi repugnat, quorum nemo vrbem significari sensit. Chaldæus vertit: Poam eos ouium instar in medio ouilis. LXX. Sicut oues in tribulatione: duas enim partes esse intellexerunt בצרה, hoc est nomen cum præpositione. Et sane duas esse partes probabilissimum est, vt צרה significet septum, quo oues clauduntur, quandoquidem צור significat obsidere, & coarctare: inde enim צרה afflictionem significat, quia affligi solent qui obsidentur, & coarctantur. Hieronymus autem, vnam dictionem fecisse videtur, vt בצרה dicatur ouile, quia munitum est, & muro firmo septum: significat enim hoc nomen munitam, vt idem dixit Isai. 34. & Hamos 1. & בצר significat munire. Et ideo in commentarijs dixit, in ouili meo te cum gentium populo copulabo, tunc te muro firmissimo sepiam.

Quasi pecus in medio Caularum, tumultuabuntur, &c. Caulas vocat ciuitatum omnium Ecclesias. Deinde vt magnam fore multitudinem ostendat, eorum, qui conuertentur ait: *Tumultuabuntur à multitudine hominum*. Tumultus enim; vt ait Hieronymus vox plurimorum est, & nimiæ multitudinis clamor pariter emissus. Non igitur indicat tumultus commotionem, & confusionem, sed tantummodo maximam multitudinem. A multitudine, autem, dicit Hebraica locutione, id est, præ multitudine, aut propter multitudinem, vt passim faciunt Hebræi, vt Hoseæ. 9. Ecce enim profecti sunt à vastitate, Quod adnotauimus in Hoseæ. 7. numero. 31. Chaldæus. Qui instar gregis in media caula tumultum edent, præ hominum frequentia. 64

A, pro, præ.

Ascendet enim pandens iter ante eos. Præteritum עלה more prophetico pro futuro positum est. Non videtur, autem declarari, qui sit, qui ascendendet pandens iter ante eos, sed in Hebræo, articulus, quo latini carent, aper-

apertiorem reddit orationem : הפרץ
עלה id est, ascendit, siue ascendet, ille,
qui diuidit ante eos, nam Diuidere, di-
ctum est pro Pandere iter (vt elegan-
65 ter vertit Hieronym.) * Sed ne quis du
bitare posset statim fere ait Et transibit
rex eorum coram eis. Sensus ergo est:
Rex eorum Christus ascendet in cœ-
lum, & secum eos vehet, viamque illis
aperiet, vt etiam interpretatus est S.
Thom. 3.part.q.57.art.6. Hoc, quem-
admodum initio dixi, in primo aduen-
tu impleri cœpit, quo Dominus cum
sanctis omnibus, qui ad illud vsque tem
pus obierant, ascendit in cœlum. Sed
plenius implebitur in die iudicij, cum
omnes electos secum feret in cœlestia
domicilia. Ipse igitur ascendet in cœlũ
cum sanctis pandens iter seu diuidens
ante eos. Diuidi dicitur quod obstru-
ctum, & compactum erat, id est, præbe-
bit illis domicilium vsque ad id tempo
ris hominibus negatum, aperiet portam
fortissimis vectibus ante obseratam. Ip-
si etiam diuident, vt habent castigatissi-
mi codices, & vt est in Hebræo, non *Di
uides*, vt Regius, & complutensis habẽt.
Diuident murum oppositum, qui exitũ
eis, ad superos prohibebat. Quod magis
explicat cum ait, *Et transibunt portam,
& egredientur per eam*, portam videli-
cet inferorum, quæ descendentibus, ex
hoc mundo patebat, sed ascensuris inde
66 ad nos semper fuerat clausa. * Ipse igi-
tur sanguine suo viam aperuit, in cœ-
lum, & sanctæ animæ cum eo ascenden
tes diuiserunt, quasi dicat, irruperunt,
qua nullæ ante animæ irruperant, &
transierunt portam illam, & egressę in-
de in summum cœlum ascenderunt. De
his Dauid Psalm. 23. Attollite portas
principes vestras, & eleuamini portæ
æternales, & introibit rex gloriæ. At in
fine seculi sancti portam inferorum di-
uident, sicut Christus ante fecerat, &
transibunt, nec teneri poterunt ab eo.
Sed cur dicit. Ascendet enim, cum ea,
quæ sequuntur, minime causam supe-
riorum reddere videantur? In Hebræo,
non est Enim, neque apud cæteros in-
terpretes, itaque non erraret fortasse,
qui diceret, ornatui tantum deseruire.
Sed melius dicemus ab Hieronymo fuis

A se additam hanc particulam, quoniam
intellexit causam reddi eorum, quæ di-
cta fuerant. Dixerat magnam multitudi
nem fidelium esse congregandam in Ec
clesiam, causa vero huius congregatio-
nis est, quod Christus ascendit in cœlũ
pandens iter suis, vt morte superata eo
ascendant, vbi ipse est, & ascensione sua
locum eis parabit: sicut ipse testatus est
antequam ascenderet Ioan. 14. Vado pa
rare vobis locum. Et si abiero: & præpa
rauero vobis locũ, iterum venio, & ac-
cipiã vos ad me ipsum, vt vbi sum ego,
& vos sitis. Hoc tanto testimonio diui- 67
B nitatis Christi, & hac tanta promissione
immortalitatis, & cœlestis habitationis
excitati homines per apostolos, & præ-
dicatores Ecclesiæ confluere cœperunt
ad Ecclesiam, & multo magis postea cõ
fluẽt Iudęi. Ita videmus in Actibus Apo
stolorum Iudæos audientes Christũ a-
scendisse in cœlum (quod facile intel-
ligebatur ex Spiritu sancto misso de cœ
lo in eos tantum, qui cum eo fuerant,
aut qui tunc in eum credebant) fidem
recepisse vt c.2. Dextera igitur Dei exal
tatus, & promissione Spiritus sancti ac-
cepta, à patre effudit hunc, quem vos vi
C detis & auditis, &c. His autem auditis
compũcti sunt corde, & dixerunt ad Pe
trum, & ad reliquos apostolos: Quid fa 4.Reg.vl.
ciemus viri fratres? Quomodo hæc po-
terunt referri ad Sedeciam? Quomodo
ille ascendit pãdens iter ante eos, quã-
do noctu exiit de Ierusalem? certe qui
venit in Ierusalem, semper dicitur ascẽ Matt. 20.
dere, vt: Ecce ascendimus Ierosolymã, Luc. 10.
erat enim in excelsis montibus condi-
ta. Et quicumque exibat, descendebat,
vt: Homo quidam descendebat ab Ieru
salem in Iericho. Si muros ruperunt,
quomodo transierunt portam, & exie-
D runt per eam? 68

*Et transibit rex eorum coram eis, & Do
minus in capite eorum.* Rex eorum tran-
sibit deferens secum eos in cœlũ, prius
quidem animas multorum sanctorum,
postea vero omnium animas, & corpo-
pora in resurrectione: Si autem quæras
quis sit hic rex, audi eum esse Iehoua,
Et Dominus in capite eorum, id est, ipse
rex, qui Dominus, & creator omnium
est, ante eos ibit, ipse primus omnium
ascen-

ascendet, sicut dictum est Hamos 6. Quapropter nunc migrabunt in capite transmigrantium, id est, primi erunt in transmigrantibus. Iudicet lector, quam frigida, & quam aliena sit Vatabli interpretatio. Et Dominus in capite eorum. id est, Dominus illis ante fauebat, sed nũc nõ fauet. Nec melior est illa Theodoreti: Dominus autem princeps erit, (ita enim habent LXX.) Sed ait ipse: Non ad ferendam opem, sed ad eos perdendos.

TROPOLOGIA.

69 *Congregatione congregabo Iacob totum te.* Primum his verbis recte vti possumus ad commendandum communis fructus caritatis. Si enim vel totus populus Christianus, vel tota ciuitas, vel quæuis alia Christiana congregatio mutua caritate inter se copuletur, vt sit totus Iacob congregatus, & in vnum reductus, nec sint vllæ dissensiones, augetur mirabiliter, & crescit. Et Dominus præcedet pandens iter, omniaque viæ impedimenta amouebit, nihil ei obstare poterit, omnes hostes vincet, semperq; Dominum amatorem, & autorem caritatis habebit adiutorem. Sed aliter, atque ad mores etiam vtilius explicemus. Iacob, qui iuxta nomen suum carnalem fratrem supplantauit, & ei primogenita abstulit, spiritualis hominis, typus est, qui carnis affectus supplantat, & vincit, & omnibus virtutibus ornatur, omnibusque, cum res postulat, vtitur. 70 * Sed interdum accidit, vt dispergatur Iacob, & amissa caritate, vel etiam non amissa, desinat multos bonorum operum fructus ferre, quos ante ferebat, siue ignauia, siue defatigatione quadam, siue tentatione aduersarij, siue inusitato onere curarum sæculi. Quo tempore, quia remissior est, magis paret tentationibus, & quia infirmior est: facilius superatur. Huic dicitur à Dño: Sed habeo aduersũ te pauca, quod caritatem tuam primã reliquisti. Memor esto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam & prima opera fac. Sin autem venio tibi, & mouebo candelabrum tuum, de loco suo, nisi pœnitentiam egeris. At cum Dei beneficio ad seipsum redit, & feruoris sui pristini recordatus dolet se non esse quod fuit, & alacrior inde, atque ardentior ad omnia virtutum opera prodit, totus Iacob congregatur, & carnis multo plenius supplantatur affectus. * Tunc etiam in vnum conducuntur reliquiæ Israel. 71 Si quidem Israel à fortitudine nomen habet, quod angelo luctando præualuerit, cui etiam dictum est: Si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines præualebis? Quid ergo sunt reliquiæ Israel, nisi pœnitentia, oratio, mortificatio, contemptus sui, & cæteræ id genus virtutes, quas Deus in spirituali homine seruauit, quibus contra omnes luctando superior euadat? Quæ cum timore Dei, quasi muro forti, septæ, congregantur sicut oues, vt pastori suo pareant, id est, caritati, vel etiam Deo, nec, nisi eo iubente moueantur: vehementer augentur, & multiplicem prolem edunt, ita vt tumultuentur præ multitudine. Ante hunc virtutum pulcherrimum exercitum, & ante has generosas reliquias Israel ascendet Christus pandens iter, & diuidens omnia, quæ obstant, vt nullo modo queri possit Iacob, & dicere: Nunc autem repulisti, & confudisti nos, & non egredieris in virtutibus nostris, id est, cum exercitu nostro. Sed diuini auxilij præsidijs fretus, & spe victoriæ excitatus confidenter clamabit: Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant, qui oderunt eum à facie eius. Sicut deficit fumus, deficiant, sicut fluit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei. 72 * Itaque diuidens omnia cœlestis itineris impedimenta. *Et transibunt portam.* De qua Dominus: Intrate per angustam portam, quia lata porta, & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem, & multi sunt, qui intrant per eam. Quam angusta porta, & arcta via est, quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui inueniunt eam? Hanc transibunt delicijs hujus vitæ & voluptatibus spretis. *Et egredientur per eam*, vt per viam illam angustam veniant ad vitam; neque enim in porta hærere volunt,

sed

Caritate paruæ res crescunt.

Iacob, Gene. 27.

Apoc. 2.

Israel.

Genes. 32.

Psal. 34

Psal. 67.

Matt. 7.

ſed ad ea quæ priora ſunt, extendunt ſeipſos. *Et tranſibit rex coram eis, & Dominus in capite eorum.* Iuxta illud: Ego
Iſai. 45. ante te ibo, & glorioſos terræ humiliabo, portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. Et dabo tibi theſauros abſconditos, & arcana ſecretorum, vt ſcias, quia ego Dominus, qui voco nomen tuum. Huic nullæ poterunt reſiſtere vires inimici, quia Dei præeuntis potentiam formidabunt, & ipſe nouo ſemper rore cœlitus refrigerabitur, ſicut
Pſal. 67. ait Dauid: Deus, cum egredereris in cõſpectu populi tui, cum pertranſires in deſerto terra mota eſt, (id eſt, fortiſſima quæque aduerſariorum trepidabunt.) Etenim cœli diſtillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Iſrael.

CAP. III.

T dixi. *Audite principes Iacob, & duces domus Iſrael: Num quid non veſtrum eſt ſcire iudicium, qui odio habetis bonum, & diligitis malum: qui violenter tollitis pelles eorum deſuper eis, & carnem eorum deſuper oſſibus eorum? Qui comederunt carnẽ populi mei, & pellem eorum deſuper excoriauerunt: & oſſa eorum confregerunt, & conciderunt ſicut in lebete, & quaſi carnem in medio ollæ. Tunc clamabunt ad Dominum, & non exaudiet eos: & abſcondet faciem ſuam ab eis in tempore illo, ſicut nequiter egerunt in adinuentionibus ſuis. Hæc dicit Dominus ſuper prophetas, qui ſeducunt populum meum: qui mordent dentibus ſuis, et prædicãt pacem: & ſi quis nõ dederit in ore eorum quippiam, ſanctificant ſuper eum prælium. Propterea nox vobis pro viſione erit, & tenebræ vobis pro diuinatione: & occumbet ſol ſuper prophetas: & obtenebrabitur ſuper eos dies. Et confundentur, qui vident viſiones, & confundẽtur diuini: & operient omnes vultus ſuos, quia non eſt reſponſum Dei. Veruntamen ego repletus ſum fortitudine ſpiritus Domini, iudicio & virtute: vt annuntiem Iacob ſcelus ſuum, & Iſrael peccatum ſuum. Audite hoc principes domus Iacob, & iudices domus Iſrael: qui abominamini iudicium, & omnia recta peruertitis. Qui ædificatis Sion in ſanguinibus, & Hieruſalem in iniquitate. Principes eius in muneribus iudicabant, & ſacerdotes eius in mercede docebant, & prophetæ eius in pecunia diuinabant: & ſuper Dominum requieſcebant, dicentes: Numquid non Dominus in medio noſtrum? non venient ſuper nos mala. Propter hoc, cauſa veſtri, Sion quaſi ager arabitur, & Hieruſalem quaſi aceruus lapidum erit, et mons templi in excelſa ſyluarum.*

Ezec. 22. Soph. 3. Hier. 26.

HISTORIA.

Audite principes Iacob. Inuehitur in crudelitatem principum Iudæ, vt ex fine capit. apparet. Sion, quaſi ager, arabitur, &c. qui cum potentiores eſſent, pauperes opprimebant, & ſpoliabant, & affligebant, quantum poterant, perinde atque illi, qui pecus excoriant, & carnes deuorant, atque oſſa etiam ipſa confringunt, quod eſt extremæ crudelitatis. Cur autem duas tribus vocet Iacob & Iſrael diximus cap. 1. num. 8.

Numquid non veſtrum eſt ſcire iudicium? Multi putant hæc iudicibus dici, quoniam iudicij meminit, vt Lyranus, & Vatablus: ſed melius dicemus, ad nobiles, & ad potẽtes referri, quorũ eſt maxime ſcire iudiciũ, id eſt, cognoſcere quid iuxta

iuxta Dei legem faciendum sit vnicuique. Quod à Ierem. explicatum est ca. 5. Ego autem dixi Forsitan pauperes sunt, & stulti, ignorantes viam Domini iudicium Dei sui. Ibo igitur ad optimates, & loquar eis, ipsi enim cognouerunt viam Domini, iudicium Dei sui. Et ecce magis hi simul confregerunt iugũ. Loquitur autem de cognitione, quæ cũ operibus coniuncta est, vt solet scriptura.

2 *Qui violenter tollitis pelles eorum.* Summam rapacitatem, & summã simul crudelitatem describit sub Metaphora pastorum, qui ouium lacte, & lana non contenti pelles etiam detrahunt eis, & carnes secant, & quasi id non satis sit, ossa confringunt, atque in ollam, seu lebetẽ cum carnibus conijciunt. Ita notat reges, & principes, ac duces, & potentissimos quosque, qui subditos, & pauperes penitus spoliabant, & quasi ad nihilum redigebant. Eadem Metaphora, seu potius Allegoria respondit Tiberius Cæsar, boni pastoris esse pecus tondere, nõ deglubere: Est autem hæc Allegoria frequens in scriptura, vt Ezecielis 34. Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Nonne greges à pastoribus pascũtur? Lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod crassum erat, occidebatis, gregem autem meum non pascebatis. Ierem. 23. Væ pastoribus, qui disperdũt, & lacerant gregem pascuæ meæ, dicit Dominus. Et Zachariæ 11. & sæpe alibi. Quod bene Chaldæus sine figura dixit, Violenter populi facultates ab eo rapientes, pecuniamque eorum pretiosam ab eis tollentes, & qui diripuerunt substantiam populi mei, & pecuniã eorum pretiosam tollunt, reliquiasq; eorum consumunt, conuersi diuidunt eos, quemadmodum qui concidunt membra in frusta in medio lebetis, & particulas in ollæ medio. Hac autem locutione, *Qui violenter tollitis pelles eorum,* pro quo est in Hebræo, Violenter tollẽtes pelles eorum, causam reddi dictorum adnotauimus Ham. 8. numer. 33.

3 *Tunc clamabunt ad Dominum, & non exaudiet eos.* Tunc, cũ venerint hæc mala, quæ prænuntio, clamabunt laborantes, & maxima afflictione oppressi, Dominus autem non liberabit eos, sed sinet occidi, & capi ab hostibus; quia qui declinat aures suas, ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis, Prouerbij 28. Et illis præ magna afflictione clamãtibus auertit Dominus faciem suam more eorum, qui nec videre laborantes volunt, neque audire clamantes.

Adinuentionibus suis, id est, In suis cõsilijs, & operibus, vt exposuimus Hos. 9. cap. numer. 30.

Qui mordent dentibus suis. Nunc ad pseudoprophetas conuertit orationem, qui quæstus causa securitatem populo, & principibus promittentes, & quæ illis grata erant prophetantes, tot tãtorumque populi peccatorum causa fuerunt: Quod copiosius, & expressius videmus Ezec. 13. & Ierem. 23. Hæc ergo dicit Dominus super prophetas, id est, ad prophetas, vt explicauimus Hoseæ. 12. num. 13. vel contra prophetas, vt Ham. 7. num. 21. & cap. 1. huius prophetę num. 2. Quod ait, *Qui mordent dentibus suis, & prædicant pacem,* hoc significat. Cum illis munera dantur. & comedunt, ventremque implent, prænũtiant pacem dantibus, & prosperitatem, metumque captiuitatis adimunt.

Sanctificant super eum prælium. Si qui autem eis munera non mittant, statim terrent eos dicentes imminere hostes, & direptionem, hoc enim est sanctificare bellum, id est, parant, & adornant in eos bellum, vt exposuimus Ioel. 1. num. 25. Est autem ea phrasis, qua nos frequenter vtimur, vt cum dicimus: Hic concionator omnes in infernũ mittit, id est omnibus infernũ minatur, Chaldæus sic dicit: Dñs contra pseudoprophetas, qui seducunt populũ meũ; quod qui offert eis conuiuium carnis, pacem ei vaticinantur, aduersus autem eum, qui non offert eis, bellum instruunt. 4

Propterea nox vobis pro visione erit. In Hebr. est, A visione, & statim, A diuinatione, id est, propter visionem vestram, & prophetiam, quia populo prophetabatis, quod ego nõ dixeram nam ita capi A; more Hebræorum, diximus Hos. 7. num. 31. & Mich. 2. num. 64. Noctem autem, & tenebras vocat futuram captiuitatem, & vastitatẽ, vt diximus Ham. 8. numer. 29.

Et

Et occumbet sol super prophetas. De ea A dem re loquitur, simile est illud Am. 8. Et erit in die illa, dicit Dominus: Occidet sol in meridie, & tenebrescere faciam terram in die luminis. Quod ibi iam interpretati sumus.

5 *Et confundentur, qui vident visionem.* Cum viderint acerbitatem prælij, longeque abesse pacem, quam ipsi promiserant, erubescent, quia mendaces videbuntur, & dicentur. Per irrisionem vocat eos prophetas, & videntes visionē, quasi dicat: Ipsi dicebant se vidisse visiones Dei, exitus ostendet mentitos fuisse, nec esse prophetas, sed diuinos. Ideo B subijcit, Et *confundentur diuini.*

Et operient vultus suos, quia non est responsum Dei. Præ pudore vultus suos operient, quia non est responsum Dei, id est, quia nullum à Deo habebunt responsum, & iam sua responsa proferre non audebunt, ne iterum mendacij arguantur. Ita intellexisse videtur Chaldæus, qui vertit: Quandoquidem nō sit in eis spiritus propheticus, à facie Domini. Aliter etiam, Non audebunt tūc prophetare, & dicere, vt solebant, se habere responsum Domini, quod reddāt, quia nemo illis credet, etiam si se habēre dicant: ideo LXX. verterunt: Quia nō C est, qui exaudiat eos. Operire autē vultum erubescentis pariter & dolētis est. Vt Eze. c. 3. In caligine efferetis, faciē tuam velabis, & non videbis terrā. Daniel. 13. At iniqui illi dixerūt, vt discooperiretur Susanna, erat enim cooperta, vt vel sic satiarentur decore eius.

Operire vultum.

6 *Veruntamen ego repletus sum fortitudine.* Ego longe aliter eis prophetabo, nō enim dicam quæ illi audire volent, sed quæ Deus dicere iusserit. Repletus sum fortitudine spiritus Domini i. spiritu Domini forti, & dicitur spiritus fortis D in prophetis, qui dura, & aduersa minatur, Iudicio etiā repletus sum, id est supplicijs quæ Deus comminatur malis. Repletus sum virtute i. potentia, hoc est operibus magnis, quæ Deus potenter facturus est in populū hunc. Et quia multa de his à Domino accepit prophetanda, dicit se repletum esse. Quasi dicat. Hæc illis loquar, hæc vaticinabor, non illis assentabor, vt intelligant, quā grauiter in Deum peccauerint. Videtur ita intellexisse Hieronymus cum ait: Ego quæ loquor ab Spiritu sancto institutus loquor, & loquor, iudicium domini, & virtutem. Sed apertius hæc intelligunur ex loco simili Ierem. 6. Ecce verbum Domini factum est eis in opprobrium, & non suscipient illud. Idcirco furore Domini plenus sum, laboraui sustinēs. i. plenam minis prophetiam accepi, nec possum sustinere tantum onus comminationum. Itaque spiritus fortis Domini vocatur furor, siue ira eius, vt ex Ieremia intelligimus & Hoseæ. 4. nu. 23. ostendimus spiritum significare impulsum magnum, & volūtatem, quæ quasi præceps fertur ad aliquid faciendum.

TROPOLOGIA.

Documentum est vsitatum à patribus, quod lectori notum, & obseruatū esse debet, & quo nos sæpe vsi sumus, quemadmodum quæ Historice dicuntur in prophetis de Christo, & Ecclesia, non sunt Allegorice exponenda, quoniam in ipsa Historia est quod, quærere in Allegoria solemus, ita cum Historia ipsa moralis est. i. mores instruit aut virtutibus commendandis, aut vitijs reprehendendis, cum sensum alterū spiritualem, quia ad mores pertineat, nequaquam requiramus, ne ille prior altera expositione quasi euanescat, & eludatur. Quod ita docet Gregorius in calce, lib. 20. Moral. Huc vsque beatus Iob describit mala, quæ pertulit, hoc vero ex loco incipit narrare subtilius bona, quæ fecit, sed doloris verba Historica atque Allegorica expositione transcurrimus, virtutum vero opera ex magna parte iuxta solius Historiæ textum tenemus, ne si hæc ad indaganda mysteria traxerimus, veritatem fortasse operis vacuare videamur. Hæc Gregorius. Itaque lector Moralem expositionem ne expectet, vbi Historia ipsa moralis est, vt in his: Numquid nō vestrum est scire iudicium. Qui odio habetis bonum, & diligitis malum. Potest tamen fieri nonnunquā, vt opus malū, quod memoratur, alterum significet Tropologice, & idem est de bono operе iu-

Reg. 7

Cū historia moralis est, nō est iterum Moraliter exponēda.

8

re iudicium:quomodo nos quædã ante A
exposuimus, & nunc exponere tentabi
mus quod dicitur. *Qui comederunt car-*
nem populi mei, & pellem eorum desuper
Pellis. *excoriauerunt,&c.* Pellis, quæ summa est
in animalibus, & suis coloribus distin-
guitur in vno quoque genere, per quos
ipsa animaliã cognoscuntur, bona signi
ficat, quæ externa sunt, & quasi tegu-
mentum quoddam internorum, ex qui
bus sæpe, qualis vnusquisque sit, intelli
gitur; vt locutio, genuflexio, leuatio ma
nuum, modestia exterior, composito
vultus, & totius corporis. Ceremoniæ
Ceremoniarũ Ecclesiasticarũ vis. denique Ecclesiæ, & sanctarum religio- B
num. Hæc enim tegunt virtutes inter-
nas, atque conseruant, & si absint, cito
virtutes, & maiora illa, quę latebant,
9 peribunt. * Itaque id sunt internis vir-
tutibus, quod frondes pomis, quod cor
tex arbori: vt iam diximus Ioel. 1. nu.
21. Sicut ibi scriptum est: Posuit vineam
meam in desertum, & ficũ meam decor
ticauit, nudans spoliauit eam, & proie-
cit, albi facti sunt rami eius. Rident hæc
hæretici, & vani homines, qui quid ve-
ra virtus sit ignorant. At serui Dei ob-
seruant diligēter, & magni faciunt, quo
Eccli. 19, niam, vt est apud Ecclesiasticum. Ami- C
ctus corporis, & risus dentium, & ingref
sus hominis enuntiãt de illo. Propterea
Psal. 1. de beato viro scriptum est: Et erit tan-
quam lignum, quod plantatum est se-
cus decursus aquarum, quod fructum
suum dabit in tempore suo, & folium
eius non defluet. Cui ergo folia hæc de
fluunt, satis declarat se neque fructus
ferre bonorum operum, neque planta-
tum esse secus decursus aquarum. Non
enim possunt hæc dissociari, sed arbor,
quæ secus decursus aquarum est, fructũ
suum dabit in tempore suo, & folia reti
nebit. Quæ autem folia nõ retinet, nec D
fructum feret: quod si fructum non fert,
in sicca, & sterili humo plantata est, nõ
10 secus decursus aquarum. * Quare, qui di
cunt satis sibi esse cor mundum coram
Deo, & externa negligunt in vestibus,
& verbis, in conuictu quotidiano, & in
ceteris huiusmodi, quæ ædificationi fra
trum, & decoro vitæ humanæ inseruiit
aut illam cordis munditiem, quam ia-
ctant, iam amiserunt, aut cito amittent.

Vt igitur desertor religionis suæ cense
tur qui vestibus illius vti non vult, vt
desertor Ecclesiæ putatur, & est, qui ce
remonias Ecclesiæ tollit, & vtiles esse
negat, ita profecto desertor virtutis est
qui externum virtutis ornatum, & de-
corem abijcit. Sed quemadmodum sub
pelle caro est, & ossa: ita sub hoc exter-
no virtutis tegumento virtutes sunt,
quarum quædã carni similes sunt, quæ
magis scilicet, vidētur, & quasi tangun
tur, & molliores videntur, vt liberali-
tas, misericordia, iustitia, temperatia.
Quædam vero similes sunt ossibus, quia Virtutes quędam carni, quędam ossibus similes.
magis latent, & fortiores sunt, ac durio
res, vt pœnitentia, vera abnegatio sui,
contemptus sæculi, fortitudo, siue con
temptio omnium periculorum. * Et- 11
enim sine ossibus caro fluida, mollis-
que natura non consisteret, neque sine
his virtutibus, quas ossibus similes dixi-
mus, reliquæ carni similes sese tueren-
tur. Quare eleganter de interiori homi
ne dictum est: Pelle, & carnibus vestisti Iob. 10.
me: ossibus, & neruis compegisti me:
Carnium enim, & pellis consistentia, &
compactio ossibus debetur, ac neruis.
Quia ergo ministri Diaboli, tam qui
extra Ecclesiam, quam qui in Ecclesia
sunt, crudelissimi animarum interfecto
res, non solum externa, quæ diximus
tegumenta, atque indicia virtutum è
medio tollunt, sed etiam omnes virtu-
tes, quantum possunt, comedunt, siue
consumunt, iure ait Propheta: Qui co-
medunt carnem populi mei, & pellem
eorum desuper excoriauerunt, & ossa
eorum cõfregerunt. Elegãter (inquit)
confregerunt, virtutes enim illæ durio-
res, & quasi osseæ, nisi magno ictu, & va
lido malleo tentationum non conte-
runtur. At cum conteruntur, secũ fru-
stra deferunt reliquarum, quasi ossa car
nium. Si enim tollas pœnitentiam, &
abnegationem sui, & contemptionem
bonorum sæculi, secum ferent tempe-
rantiam, castitatẽ, misericordiã. Disiun
ctæ autem virtutes atque discissæ con-
sumuntur, & pereunt, sicuti frusta car-
nium, & ossium missa in lebetẽ, siue in
ollam, & ideo ait: *Ossa eorum confrege-*
runt, & conciderunt sicut in lebetem, &
quasi carnem in medio ollæ. * De prophe- 12

tis autē promittentiōus pacem,& alios A
prophetare vetantibus diximus cap. 2.
numer.44.& sequentibus.Et Hoseæ.9.
num. 12. & Hamos.7.num.24. sunt si-
quidem in nobis nonnumquam mali-
gnorum spirituum impulsus, siue etiam
sapientiæ carnis,quibus si alimenta præ
beas, id est, si eos nutrias, & foueas,
prædicant pacem, & vitam quietam iucū
damque pollicentur. At si non dederis
in ore eorum quippiam, sed relictis ope
ribus carnis secundum spiritum te viue
re velle profitearis,sanctificant super te
prælium, minantur labores, ægritudi- B
nes,inopiam,vitam denique in suauem
& acerbam. Sed quid his ait Dominus.
Nox vobis pro visione erit, & tenebræ pro
diuinatione. Dabit enim Dominus suis
spiritum pœnitentiæ, & resipiscent à
Diaboli laqueis,à quo captiui tenentur
ad ipsius voluntatem, & exterminabun
tur, atque occidentur huiusmodi pseu-
doprophetæ ac noua vita, & pœnitētia
laboribus exercita illis nox erit & tene
13 bræ. * Et *occumbet sol super prophetas*,
quos diximus, quoniam, cum illi arbi-
tratu suo homines regebant,& luce pro
speritatis fruebantur, subita pœniten- C
tiæ,& melioris vitæ caligine, tanquam
nube quadam obscura contegentur. *Et*
confundentur qui vident visionem,quoniā
iam nō audiet homo interior illorum
responsum,sed aliud certius, atque vti-
Rom. 8. lius audietur,Ergo fratres debitores su-
mus non carni, vt secundum carnem
viuamus.Si enim secundum carnem vi-
xeritis,moriemini,si autem spiritu facta
carnis mortificaueritis,viuetis.Et illud:
Galat.5. Qui autem sunt Christi, carnem suam
crucifixerunt cum vitijs, & concupiscē
tijs.Verus igitur propheta, & veri Spiri
tus sancti impulsus bellum carni,& cō- D
cupiscentijs indicunt,& venturis suppli
cijs terrent,vt latius in locis propheta-
rum indicatis aperuimus, & hominem
in veram sui peccatorumque suorū co-
gnitionem reuocant propter quod ait.
Verumtamen ego repletus sum fortitudi-
ne spiritus Domini,&c.

HISTORIA.

14 *Audite hoc principes domus Iacob*.Vbi
habemus, *Et iudices domus Israel*.in He
bræo est, קְצִינֵי quod initio huius capi-
tis Hieronymus vertit Duces, quare
fortasse hic etiam legendum erat Du-
ces,non Iudices, nam & Chaldæus si-
militer hic vertit, atque in principio ca
pitis שלטני, id est, dominatores, aut
præfecti.Sed rectè possumus legere Iu-
dices, quoniam ipsi sunt etiam princi-
pes,& duces:sicut ait statim : Principes
eius in muneribus iudicabant.
Qui ædificatis Sion in sanguinibus, id
est,Magnas domos ædificatis in Ierusa-
lem,sed sanguine pauperum,id est, spo
liantes pauperes,& adimentes illis ali-
menta, quibus vitam tueri debuerant,
quod perinde est,ac si occideretis Quod
optime intelligitur ex Ecclesi.34,Panis
egentium vita pauperum est, qui defrau
dat illum,homo sanguinis est. Qui au-
fert in sudore panem, quasi qui occidit
proximum suum.Sion mons est, in quo Sion.
est condita Ierusalem. In huius montis
excelsiori parte,quæ proprie dicebatur
Sion, id est,specula,ab altitudine, fuit
rex Iebusæorum,quæ dicebatur arx Siō
siue Sion,quam cepit Dauid,eamq; vr-
bis partem ædificijs, & regia sua or-
nauit,ideoque dicebatur ciuitas Dauid.
2. Reg.5. cepit autem Dauid arcē Sion.
Hæc est ciuitas Dauid. Dicebatur & ea
pars ciuitatis,superior,lege libr. 2. Reg.
cap.5.& Iosephum lib.6.de bello capit.
6.Inde tota vrbs dici solet Sion,vt Psal.
86.Diligit Dominus portas Sion super
omnia tabernacula Iacob. Et Psal. 125.
in conuertendo Dominus captiuita-
tem Sion,&c.
Principes eius in muneribus iudicabāt. 15
Cum gratis iudicare deberent, muneri-
bus corrupti iudicabant, & illis magis
fauebant,qui plura dedissent,contra id,
quod scriptum est Deuter.16. Non acci
pies personam,nec munera,quia mune
ra excæcant oculos sapientium, & mu-
tant verba iustorum. Sacerdotes etiam
nolebant docere populum, nisi prius
mercedem accepissent,& prophetæ re-
sponsa sua vendebant, & ad volunta-
tem interrogantium accommodabant.
Itaque ב, id est, In, idem valet in his In id est, Propter, aut Pro.
omnibus,quod Propter aut Pro, Quod
frequens est, vt Genes.29.Seruiam tibi
pro Rachel filia tua, Et ibidem: Serui-
uit,

uit ergo Iacob pro Rachel septem annis, & Hoseę. 12. Et seruiuit Israel in vxore, & in vxore seruauit, loquitur autem de Pseudoprophetis, vt ostendit, verbum Diuinabant, id est, קסמו cuius participio paulo ante vsus est de eisdem loquens; Et confundentur diuini. Nunquam enim (vt Hieronymus ait) In
Num. 22. scripturis in bonam partem accipit. Nō est (inquit) augurium in Iacob, nec diuinatio in Israel. Ad Sanctos prophetas legimus delata fuisse munera, vt ad Samuelem, 1. Regum. 9. ad Ahiam 3. Reg. 14. Sed, vt idem Hieronymus inquit, non legimus illos accepisse, Deferebantur autem, quoniam harioli multi erāt, quos cum muneribus consulebant, & putabant idē facturos prophetas. Quā-
11 uis, & accepisse eos nihil obstat, aut in sustentationem vitæ, aut beneuolentiæ causa, non tamen vendebant responsa, vt diuini, neque falsa respondebant.
16 *Et super Dominum requiescebant*. Cū tot peccatis Dei iram in se prouocassēt, tamen ita impudentes erant, vt requiescerent super Dominum, id est, super Dominum inniterentur, & quia templum eius habebant putarent non esse euertendam vrbem. Inniti super Dominum, siue requiescere, dicit pro sperare in Domino vt 1. Paralipomenon. 13. Et vehementissime confortati sunt filij Iuda, eo quod sperassent in Domino Deo patrum suorum. Et cap. 6. Quia habuisti fiduciam in rege Syriæ, & non in Domino Deo tuo: &c. idem enim verbum Hebraicum est in locis duobus, & in propheta nostro. Est ergo locus egregius contra præsumptionem, reprehendit enim eos, quod tot sceleribus contaminati fiduciam & spem libertatis haberent in Domino, cum illa, non spes dicenda sit, sed præsumptio. Hoc autem adnotaui, nequis cum alijs in locis legerit idem verbum Requiescere, eundem putet esse sensum; vt Isai. 7. Et nuntiauerunt domui Dauid dicentes: Requieuit Syria super Ephraim idest vt verterunt Lxx, consensit Syria cum Ephraim. Et 1. Reg. 7. Et requieuit omnis Israel post Dominum, Nam in his duobus locis est in Hebræo verbum נוח, quod est quiescere, in nostro autem propheta &

Inniti aut requiesce re super Dominū.

A in locis citatis Paralipomenon נשען. quod est inniti aut sustineri, vt super baculum, aut aliquid simile vnde & baculus dicitur משען.

Numquid non Dominus in medio nostrum? Deus habitat inter nos: templum eius habemus: quomodo suam vrbem, & suum templum patietur euerti? Quam stultam fiduciam eleganter reprehendit Dominus Ierem. 7. Nolite confidere in verbis mendacij dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est, &c. Sunt qui putent his verbis indicari firmam, & diuturnam mansionem, idque intelligi quoties aliquis dicitur habitare in medio aliorum, siue in medio populi: quoniam 4. Reg. 4. dicente Elisæo, Numquid habes negotium, & vis, vt loquar regi, siue principi militię? mulier respondit, In medio populi mei ego habito, id est, quieta sum, & tranquilla. Sed insolens est hæc loquendi, & explicandi ratio in scripturis, & repudianda est, cum res ipsa sit aperta, nec egeat noua commentatione. In medio rei alicuius esse dicitur, quod intra illam est, vt in hoc ipso capite. Et conciderunt sicut in lebete, & sicut carnem in medio ollæ. Apocalyp. 1. Et conuersus vidi septem candelabra aurea, & in medio septem candelabrorum similem filio hominis, id est, inter septem candelabra. Luc. 24. Dum autem hæc loquuntur, stetit Iesus in medio eorum, & dicit eis: Pax vobis, id est stetit inter illos. * Nisi forte, cum dixit Isai. cap. 6. Quia vir pollutus labijs ego sum, & in medio populi polluta labia habētis ego habito, existimamus eum significare, quiete, & tranquille habitare, cum sit planus, & manifestus sensus. Habito inter homines polluta labia habētes. Ait ergo mulier se habitare in medio populi sui, id est, habitare inter suos, à quibus, scilicet, iuuari posset, si quid negotij haberet apud regem, vt posuerunt Pagninus, Varablus, & Isidorus Clarius.

Habitare in medio aliquorū.

Propter hoc causa vestri Sion, quasi ager arabitur. Nūc eā partē indicat vrbis, quę proprie appellabāt Siō, siue ciuitas Dauid, quæ nobilissima erat, & in qua habi-

 tabant

bant reges Iuda. Duo sunt in hoc loco quærenda. Prius est quo tempore fuerit hæc prophetia impleta Babylonicę ne captiuitatis tempore, an cum vrbs euer sa est à Romanis? Nam impletam fuisse non possumus dubitare, cum dicat Hieronymus, videmus completa ea, quæ dicta sunt: oris eloquium oculi probant,
19 prophetiæ testis aspectus est. * Eusebius lib. 8. demonstrationis Euangelicæ Demonstratione 3. contendit nunquã vere impletam esse hanc prophetiam, donec Christus à Iudæis crucifixus est. At sine dubio impleta est cum capta, & subuersa est vrbs à Chaldæis, & de hoc tempore loquitur Propheta. Nam modo vrbem dicit esse euertendam propter crudelitatem, & rapinam potentiorum, & oppressionem pauperum propter fallacia responsa, & auaritiam pseudoprophetarum, sacerdotum, & ducum. Quando autem vastata est à Romanis, propter incredulitatem Iudæorum, & propter necem Domini constat esse vastatam. Huic argumento tacite videtur occurrere Eusebius, quasi Propheta affirmet vastandam esse propter necem Christi, cum ait: *Qui ædificatis Sion in sanguinibus*, quorum vnus, inquit, est sãguis Christi effusus. Sed refellitur facile eius responsio ex vera loci interpretatione, quam indicauimus. Nam quomodo Iudæi sanguine Christi ædificauerũt Sion, cum diruerint potius, & sanguinis
20 illius effusio causa fuerit vastitatis? * Præterea vnde probare potest nobis Eusebius, aut quisquam alius post passionem Domini fuisse in Ierusalem pseudoprophetas, qui pretio populum docerent, & propter templum iactarẽt vrbẽ non esse capiendam? Deinde omnia præcedentia non ad captiuitatem vltimam spectant, sed ad eam, quam à Chaldæis passi sunt. Atque eo tempore, quo dicimus impleta fuisse hæc omnia, facile intelliget, qui legerit finem Regum, & Paralipomenon. Ita intellexit Theodoretus. De hac eadem vastitate scriptus est Psal. 78. Deus venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum: posuerunt Ierusalem in pomorum custodiã, vt docet Arnobius. Multo enim melius huic tempori hæc

A conueniunt, quam tempori Antiochi, de quo quidam dicta arbitrantur, vt bene probat in eumdem locum Lyranus. Neque enim est difficile eorum refellere sententiam, si quæ initio lib. 1. Machab. de Antiocho scripta sunt, cum his nostri prophetæ conferamus. Fateor hæc eadem plenius impleta esse, cum capta est vrbs à Romanis, non tamen inde fit sensum Historicum esse de Romanis, sed Allegoricum, in quo sæpe melius implentur, quæ prædicta erant, vt vidimus Hos. 10. cum ait: Et dicent montibus Operite nos, & in cap. 11.
B Ex Ægypto vocaui filium meũ. Quod in horum locorum explanatione copiosius exposuimus. Itaque vastitas illata à Chaldæis figura eius fuit, quæ postea erat à Romanis inferenda. * Altera dubitatio ex verbis Ierem. cap. 26. exoritur, quibus plane tota huius loci explicatio refelli videtur: Surrexerunt (inquit) viri de senioribus terræ, & dixerunt ad omnem cœtum populi loquentes, Michæas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezeciæ regis Iuda, & ait ad omnem populum Iudæ dicẽs: Hæc dicit Dominus exercituum: Sion,
C quasi ager arabitur, & Ierusalem in aceruum lapidum erit. Et mons domus in excelsa siluarum. Numquid morte condemnauit eum Ezecias rex Iuda, & omnis Iuda? Numquid non timuerunt Dominum, & deprecati sunt faciẽ Domini, & pœnituit Dominũ mali, quod locutus fuerat aduersus eos: Ex quibus duo discimus, primum est: hanc prophetiam de Sion aranda editam fuisse tempore Ezeciæ; alterum est Iudæos conuersos fuisse ad Dominum, eum-
D que mutasse, quod minatus fuerat. Siue ergo de victoria Romanorum, siue de Chaldæorum sermo sit, cum vtrique vrbem ceperint, & deuastauerint quomodo Dominum pœnituit mali, quod locutus fuerat aduersus eos? * Hæc quæstio ab huius loci explanatoribus omissa est, sed videtur ita soluenda: Hæc verba non esse Ieremiæ, sed seniorum populi qui putabant iam non esse implendum, quod Michæas dixerat, quia vsque ad illud tempus impletum non fuerat propter populi pœnitentiam, vt ait

(right margin) 21 [beside "stea erat à Romanis inferenda. * Altera"]; 22 [beside "stio ab huius loci explanatoribus omis-"]

ait ibi Hieronymus, & Rupertus hic. A Sed possumus siue errore eorum interpretari, ita vt dicunt ipsi. Prophetia Michææ impleta non est propter sanctitatem Ezeciæ, & populi pœnitentiam, sed huc vsque dilata est: agamus ergo nos pœnitentiam vt illi, atque ita prophetiam similem Ieremiæ propulsabimus à nobis, & in aliud saltem tempus differri faciemus. Ex quo videmus Deum differre supplicia, quæ minatur, cum populus ad pœnitentiam conuertitur, quæ tamen inferret, si non conuerteretur, & postea infert cum ad priora peccata reuertuntur, vt diximus in fine Ionæ B de Niniue, & iterum dicemus in Nahū, si Dominus dederit. * Et 3. Reg. 21. Nonne vidisti humiliatum Achab corā me? Quia igitur humiliatus est mei causa, non inducam malum in diebus eius, sed in diebus filij sui inferam malum domui eius.
23

Et Ierusalem quasi aceruus lapidum, erit. Pulcherrima illa ędificia corruent, & in magnos aceruos lapidum conuertentur. Lxx: Et Ierusalem quasi pomorum custodia erit. Vtramque horū verborum translationem exposuimus cap. 1. num. 12.

Et mons templi in excelsa siluarum. C Ierem. 26. Et mons domus, & ita est hic in Hebræo. Sed domum vocat templū. Sensus est Mons Moria ante nobilissimo templi ædificio illustris, & longe, lateque conspicuus, templo euerso & complanato redibit in siluam quandam excelsam, vt olim fuerat. Nihil in illo erit nisi iuga, & cliui excelsi.

TROPOLOGIA.

24 Quoniam aduersus principes, & iudices domus Israel prophetia est, in qua Ecclesia solet intelligi: Hieronymus copiose: & erudite de principibus D Ecclesiæ interpretatur, & in eorū mores libere inuehitur. Quæ, quoniā sunt ab eo fusius dicta, non sunt à me repetēda, inde petat, cui vtile erit. Nos autem nunc quidem principes, & iudices appellare possumus viros spirituales quoniā, vt est apud Apostolū, Spiritualis iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur. 1. Cor. 2.

Qui domos ædificant in Sion. Cum eleemosynis, & reliquis pietatis officijs hoc agunt, vt cum defecerint, recipiantur in æterna tabernacula, & domum habeant in cœlo paratam. De quibus Isaias ait: Et ædificabunt domos, & habitabunt, vt optime ibi exposuit Hierony. De quibus etiam illud intelligi vult: Quoniam Deus saluam faciet Sion, & ædificabuntur ciuitates Iudæ, & habitabunt ibi, & hæreditate acquirent eā, Et illud Domini: Omnis enim qui audit verba mea, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Psal. 68. Mat. 7.

* Nam, qui verba Domini audiunt, & faciunt, talem sibi domum ædificant, vt nulla vi tempestatum possit euerti. Est enim firmata super petram, id est, super Christum, cuius meritis nituntur merita nostra, & ideo cœlesti mercede fraudari non possunt. Sed qui ita virtutibus ædificari, sibi domum volunt, vt domos aliorum per imprudentiam euertant, id est, vt alijs scandalo sint, illi *ædificant Sion in sanguinibus*: Vt si quis, quasi spiritualis lucri causa, in suspectas domos ingrederetur, aut liberius cum impudicis loqueretur. Si quis religionis causa parentes extrema inopia laborantes desereret, quibus vsui esse poterat: aut filijs suaderet, vt eleemosynæ, quibus egeni parentes iuuandi erant, in templum potius, & in sacerdotes conuerterentur, vt illi faciebant, quos Dominus in Euangelio reprehendit tanquam transgressores mandatorum Dei. Etenim, dum infirmioribus ruinæ causa sunt, quasi sanguinem effundunt animarum, sicut ait Apostolus: Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Et postea: Noli propter escā destruere opus Dei. 25 Mat. 15. Rom. 14.

26 * Quare, vt illi, qui rapinis pauperum ædificabant Sion, destruebant potius, quam ædificabant, quia eorum causa vastata est Ierusalem: ita qui dispendio salutis alienæ domos in cœlo ædificare cupiunt, magis euertunt quod ædificauerant. *Principes in muneribus iudicant*, cum viri spirituales non secundum spiritum iudicant de officijs, &

de via Dei,sed affectibus superati ad ho-
minum voluntatem se se accommodãt,
Esai.5. quibus ait Dominus. Væ qui dicitis ma
lum bonum,& bonum malum, ponen-
tes tenebras lucem, & lucem tenebras,
Sacerdotes in mercede docent, cum recta
quidem docent,at non gloriã Dei quæ-
runt,& animarum vtilitatem,sed fauo-
rem principum,& auram popularem,&
honores Ecclesiasticos, de quibus Do-
Matth. 6. minus ait: Amen dico vobis, rece perũt
mercedem suam. ***Propheta in pecunia di
uinant***, cum lucri causa, aut gratiæ, aut
honoris pacem peccatoribus pollicen-
tur, & metum mortis, iudicijque adi-
munt,atque animos eorum inani fidu-
cia explent vt libentius, & securius in
27 vitæ suæ turpitudine conquiescant.* Id
autem faciunt, ***requiescentes super Do-
minum***, dicentes elementem esse Do-
minum,& misericordem,nec velle mor
tem peccatoris, sed vt conuertatur, &
viuat,præsto esse sacramenta,neminem
è Christianorum numero damnari, nisi
qui forte subita morte in peccatis op-
primatur, sed eos esse quam paucissi-
mos.Sed vt sciant hi,quam grauiter ani
mas hominum lædant, & quantorũ eis
malorum causa sint subijcit Propheta:
***Propter hoc causa vestri Sion, quasi ager,
arabitur: & Ierusalem in aceruum lapi-
dum erit.*** Causa vestri, inquit; vos enim
poteratis omnia animarũ incommoda
auertere, si in officio maneretis. Tot
animarum ruinæ, & mortis causa vos
estis. Vniuersarum sanguinem de manu
vestra seuerus iudex requiret. Si tot ani
mæ causa vestri in omni æternitate
pereunt, quid de vestris fiet, quæ mor-
tis,atque exitij omnium reæ sunt apud
28 Deum? * In Sion, & in Ierusalem sin-
gulæ fidelium animæ significantur,quæ
Deo dicatæ sunt, quarum pulcherrimũ
ædificium à Deo fabricatum vertitur,
in aceruum lapidum, quomodo exposui
mus cap.1.num.23.& 24. ***& solum ara-
tur*** à Diabolo, vt serat zizania,& iam in
illo ædificium illud spirituale surgere
non possit. Denique ***mons templi verti-
tur in excelsa siluarum***,quia cum anima
templum Dei esse desinit,nec iam in ea
sacrificium Deo virtutum offertur in
odorem suauitatis, paulatim in siluam

A vertitur,vbi noxiæ arbores crescunt, &
lucus fit,in quo idola coluntur, & no-
centes bestiæ discurrunt,id est, fœdæ,&
belluinæ cogitationes,quæ homines la
cerant, hoc est, homine digna opera cõ
sumunt, vt iam non hominum, sed bel-
luarum more viuatur. Has bestias non
est Deus passus crescere in terra promis
sionis,sicut ait:Non eijciam eos à facie Exod. 23.
tua anno vno, ne terra in solitudinem
redigatur, & crescant contra te bestiæ,
quia in electis non finit crescere bellui
nas cogitationes, quæ dum rationis &
B spiritus actiones tollunt, quasi homi-
nes dilacerant,vt diximus.

CAP. IIII.

T erit in nouissimo dierũ mons domus Domini præparatus in vertice montium, et sublimis super colles: et fluent ad eum populi. Et properabunt gen
C *tes multæ,& dicent. Venite, ascen-*
damus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob:& docebit nos de vijs suis, & ibimus in semitis eius, quia de Sion egredietur lex,& verbum Domini de Ierusalem. Et iudicabit inter populos multos, & corripiet gentes fortes vsque in longinquum, & concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones: non sumet gens aduersus gentem gla
D *dium,& non discent vltra belligera*
re. Et sedebit vir subtus vinam suã, & subtus ficum suam, & non erit, qui deterreat:quia os Domini exercituum locutum est.Quia omnes populi ambulabunt vnusquisque in nomine Dei sui:nos autem ambulabimus in nomine Dei nostri in æternũ, & vltra. In die illa dicit Dominus, Soph 3.

con-

congregabo claudicantem: & eam, quam eieceram, colligam, & quam afflixeram. Et ponam claudicantem in reliquias: & eam, quæ laborauerat, in gentem robustam: et regnabit
Luc. 1. Dan. 7. *Dominus super eos in monte Sion, ex hoc nunc & vsque in æternum. Et tu turris gregis nebulosa filia Siō vsque ad te veniet: & veniet potestas prima regnum filiæ Ierusalem. Nunc quare mœrore contraheris? Numquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus perijt, quia comprehēdit te dolor sicut parturientem? Dole, & satage filia Sion quasi parturiens: quia nunc egredieris de ciuitate, & habitabis in regione, & venies vsque ad Babylonem: ibi liberaberis: ibi redimet te Dominus de manu inimicorum tuorum. Et nunc congregatæ sunt super te gentes multæ: quæ dicunt, Lapidetur, & aspiciat in Sion oculus noster. Ipsi autem non cognouerunt cogitationes Domini, & non intellexerunt consilium eius: quia congregauit eos quasi fenum areæ. Surge, & tritura filia Sion: quia cornu tuum ponam ferreum, & vngulas tuas ponam æreas: & comminues populos multos, & interficies Domino rapinas eorum, & fortitudinem eorum Domino vniuersæ terræ.*

HISTORIA.

1 ***Et erit in nouissimo dierum.*** Postquam eos minis perterruit, & tristi prophetia, iterum more suo, & ceterorum prophetarum, vt diximus cap. 2. num. 59. redit ad læta, & consolantia, & de felicitate temporis aduentus Christi prædicit eadem, eisdemque verbis pene cum Isai. cap. 2. qui eiusdem Ezeciæ tempore prophetauit, vt in ore duorum testiū A stares hoc verbum. Hic locus à Christianis, & ab Hebræis de Messia intelligitur. Sed vt referunt Lyranus hic, & Isai. 2. & Galatinus lib 5. cōtra Iudæos cap. 1. & Hadrianus Finus lib. 7. Flagelli contra Iudæos. c. 5. Iudæi negant posse hanc prophetiam intelligi de Iesu Nazareno, quem Christiani Messiam promissum esse confitemur, de Messia suo interpretantur, quem ipsi sibi in fine mūdi venturum crassa spe spollicentur. Confirmant hoc verbis Prophetæ. Et erit in nouissimo dierum. Tempus autem, quo floruit Iesus Nazarenus, ne B gant nouissimum dici posse, post quod plurimi iam anni fluxerint. Alterum argumentum est: Propheta docet montē Sion eleuandum esse super omnes mōtes: Erit mons domus Domini præparatus in virtute montium, qui tamen tempore Iesu non fuit altior, quā ante fuerat. * Tertium: Numquam hactenus 2 factum est, quod prophetæ dicunt. Et concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones, &c. Immo post mortem Iesu consecuta sunt grauissima bella, vt Ierosolymitanum, & alia. Quartum: Nondum est impletum illud C Et fluent ad eum populi, & properabūt gentes multæ, & dicent. Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, &c. Multæ enim sunt gentes, quæ non fluxerunt ad Iesum, vt Sarraceni, Tartari, & alij, qui autem fluxerunt, non dicunt: Eamus ad domum Dei Iacob, sed eamus ad domum sancti Petri, aut Pauli, aut alterius eiusmodi. Hæc, & id genus alia sunt argumenta Iudæorum, velamen enim positum est super cor eorum vsque in hodiernum diem, cum leguntur Mosis, & prophetarum vaticinia. Quæ nos sigillatim diluemus, cum ad verba ipsa, quibus er-D rorem suum confirmare contendunt ventum erit. Nunc primum soluamus, quod verbis, quæ modo exponimus, nititur. *Et erit in nouissimo dierum, &c.* cuius causa explicandum nobis est, quid sit nouissimum tempus, quod sæpe occurrit in prophetis, nec satis vt mihi videtur, explicatur. * Inter tractatores 3 scripturarum constat, & quasi communi consensu traditur, nouissimos dies,

Nouissimum tempus.

siue nouissimum tempus appellari tempus noui testamenti,& legis gratiæ. Ita Hierony. Isai. 2. & hic & Lyranus locis citatis, & alij multi, idque satis cõprobari videtur ex locis scripturæ, quos mox indicabimus. At cur tempus aduẽtus Christi dicatur, nouissimum, non ita inter omnes constat. Galatinus lib. 5. cap. 2. huic ipsi iuniorum Hebræorũ argumento occurrens negat tempus nouissimum dici finem sæculi, sed illud tempus intelligi, quod fuit à tempore Cyri regis Persarum, qui Iudæos liberos Babylone dimisit, vsque ad excidiũ secundi templi, cum scilicet, excisum B est à Romanis. Probat ex Ierem. 49. Et erit in fine dierum reducam captiuitatem Ælam, dicit Dominus. Pro quo in Hebræo est, quemadmodum hic in nostro propheta: In nouissimo dierum: in nostra autem translatione: in nouissimis autem diebus reuerti faciam captiuitatem Ælam id est captiuitatem Cyri, vt quidem Galatinus interpretatur, quoniam Cyrus erat Ælamita, id est, Persa, & intra hoc tempus cecidit aduẽtus Domini. *Confirmat etiam ex hoc, quod nomini הימים, id est dierum additur, articulus, ה, quem Grãmatici Hebræi vocant vulgo notificatiuum, quia C instar articulorum Græcorum apponitur, vt significet nomen, cui præponitur, de re nota, & certa dici. Quemadmodum Deute. 31. Et occurrent vobis mala in extremo tempore, quando feceritis malum in conspectu Domini, &c. Certum his verbis tempus indicatur, quo scilicet Christum non receperunt, quod extremum dicitur eum eodem articulo ה. Alij dicunt dies nouissimos appellari tempus Christi, quoniã tunc defecit regnum Iudæorum, & sacerdotium. Ita Iulianus archiepiscopus Toletanus lib. 1. contra Iudæos. Sed ratio quam Lyranus locis citatis, & Hadrianus Finus, & plerique reddunt, hæc est, hos dies appellari nouissimos, quoniam post legem gratiæ non erat futura altera lex, sicut fuit post legẽ Mosis.

Mihi videtur hoc paulo aliter esse explicandum, si recte omnes scripturæ loci, qui dierum nouissimorum meminerunt, interpretandi sunt. Fateor equidẽ A in his locis Michææ, & Isaiæ, & in alijs nonnullis tempus Euangelij significari, cum tempus nouissimum, aut nouissimos dies legimus; at alijs locis alia tempora intelliguntur. Si igitur consuetudinem scripturæ obseruemus (quæ diligentissime vbique obseruanda est, vt recte quod dicitur, intelligamus) videbimus Tempus extremum, Finẽ dierum, Dies nouissimos, siue Tempus nouissimum dici tempus illud, quod id, de quo tunc agitur, consecuturum est, siue fit ante tempus Messiæ, siue post, siue sit ipsum tempus Messiæ, siue finis sæculi. Tempus nouissimum. Quando vero tempus Messiæ, quando alterum significet, ex rebus ipsis, tum ex præcedentibus, & sequentibus cognoscendum est. Itaque nouissimum non tam, vt ita loquar, superlatiui nominis vim habet in nostra translatione quam comparatiui, vt postea demonstrabimus apertius. Hoc videre licet in verbis, quæ autores, quos nominaui, pro se afferunt ex Gen. 49. Vocauit autem Iacob filios suos, & ait eis: Congregamini vt annuntiem quæ ventura sũt nobis in diebus nouissimis, * Etenim, 6 quoniam hic celeberrimam illam de Christi aduentu prophetiam viderunt: Non auferetur sceptrum de Iuda, nec dux de femore eius, &c. docuerunt dies nouissimos appellari tempus Euangelij, cum sanctus patriarcha dies nouissimos simpliciter eos dixerit, qui post se futuri erant. Quare mirum est non vidisse eos multa in hoc capite prædici, quæ multo ante Christi ortum gesta sunt, quædam etiam multo post: vt vel hoc vno loco satis, ac super sententia nostra cõfirmetur. Quod ait de Simeõ, & Leui: Diuidam eos in Iacob, & dispergam in Israel, in ingressu terræ promis- D sionis factum est, vbi Leui non accepit sortem, sed diuisus est per omnes tribus & tribus Simeõ recepta est in sortẽ tribus Iudæ. De Simeon (inquit Hieron. in Trad. Hebr. in Genes.) in libro Iesu scriptum est, quod & ipse proprium funiculum non fuerit consecutus, sed de tribu Iuda quiddam acceperit. * Deinde illud: Iuda, te laudabunt fratres tui: 7 manus tuæ in ceruicibus inimicorum tuorum; notum est Historice dici de rebus

bus gestis, & victorijs Dauid. De quo
Hieronymus in Trad. Hebr. in Genes.
Licet de Christo, inquit, grande myste-
rium sit, tamen iuxta literam propheta
tur, quod reges ex Iuda per Dauid stir-
pem generentur, & quod adorent eum
omnes tribus. Non enim ait Filij matris
tuæ, sed, Filij patris tui. Quod dicit de
Zabulon: Zabulon in littore maris ha-
bitabit, & in statione nauium, pertingēs
vsque ad Sidonem: quis non videt in di
uisione terræ facta à Iosue fuisse imple-
tum? Eodem tempore impletum est,
quod dicitur de Isachar. De Dan ait:
Dan iudicabit populum suum, sicut &
alia tribus in Israel; quod, vt testatur in
eisdem Traditionibus Hieronymus, in
Samson iudice de tribu Dan impletum
est. Secundum locum pro se afferunt, &
pro nobis omnino est, ex Daniel. cap.
2. Est Deus in cœlo reuelans mysteria,
qui reuelauit tibi, quæ ventura sunt in
8 nouissimis temporibus. * Fateor quæ-
dam esse ibi de regno Christi, vt quod
de lapide sine manibus exciso prædici-
tur. Sed sunt multa de imperio Medo-
rum, & Persarum, & Græcorum, quæ
gesta sunt ante ortum Christi. Quare si-
cut prius dixit: Qui indicauit tibi, quæ
futura sunt in nouissimis temporibus:
ita paulo post ait: Deus magnus osten-
dit regi, quæ ventura sunt postea; vt di-
sceremus nihil aliud esse, in nouissimis
temporibus, quam, Postea. Idem dicen
dum est de tertio loco eorum ex Ioe. 2.
Et erit post hæc, effundam de spiritu
meo super omnem carnem. Quem refe
rens Petrus Act. 2. dixit: Et erit in no-
uissimis diebus, ex quo plane intelligi-
mus idem esse, In nouissimis diebus, &
Post hæc. Vt omittam in eodem con-
textu simul cum eo, quod in die Pente-
costes impletum est, poni aliud quod in
sæculi consummatione sit implendum:
Sol conuertetur in tenebras, & luna
in sanguinem, &c. Apostoli quoque,
qui iuxta hos autores, iam erant in die-
bus nouissimis, dies nouissimos vo-
cant ventura post se tempora. 1. Ti-
mot. 4. Spiritus autem manifeste dicit,
quia in nouissimis temporibus disce-
9 dent quidam à fide * Et. 2. Timot. 3.
Hoc autē scito, quia in nouissimis die-
A bus instabunt tempora periculosa, &
erunt homines seipsos amantes. Quod
paulo post ipsis apostolis viuentibus im
pleri cœpit. Ita ipsa apostolorum tem-
pora dicta sunt dies nouissimi, vt ait Au
gust. epist. 80. ad Hesychiū. Et 2. Petr.
3. Venient in nouissimis diebus in de-
ceptione illusores: quod Iudas, qui post
ceteros apostolos scripsit, impletum
iam fuisse docet in sua epistola. Ad
hæc: tempus quoque mundi extremum
dici nouissimum notum est in scriptu-
ra, vt 1. Petr. 1. Qui regenerauit nos
in spem viuam, &c. paratam reuelari in
B tempore nouissimo Hos 3. Et post hæc
reuertentur filij Israel, & quærent Do-
minum Deum suum, & Dauid regem
suum, & pauebunt ad Dominum, & ad
bonum eius in nouissimo dierum. Qua-
re inane est, quod Galatinus affert, tem
pus aduentus Christi vocari dies nouis-
simos, quia incidit in dies secundi tem-
pli, cum alia etiam tempora, & ante se-
cundum templum, & post dicantur
dies nouissimi. * Inane est etiam, tem 10
pus Euangelij idem nomen habere,
quia nulla post hanc legem futura sit
lex: nam & si alia futura esset, recte vo-
C caretur tempus nouissimum, sicut &
Iacob. Genes. 49. vt iam vidimus, tem
pus legis scriptæ nuncupauit dies no-
uissimos, etiam si non ignoraret post il-
lam venturam esse legem gratiæ. Ita-
que (vt semel dicamus) nouissimum
in scriptura non dicitur respectu eius,
quod sequitur, sed respectu eius, quod
præcessit, id est, non dicitur nouissi-
mum, post quod nullum aliud sequi-
tur, sed id, quod sequitur post aliud,
etiam si post hoc alia sequantur, vt Isai.
9. Primo tempore alleuiata est terra
Zabulon, &c. nouissimo autem aggra-
D uata est via maris. Primum tempus di-
citur expositore Hieronymo, quo Do-
minus prædicare, & miracula facere cœ
pit in Galilæa. nouissimum vero, quo
postea prædicantibus apostolis credere
noluerunt. Quod nihil est aliud quam
si diceret: Prius alleuiata est, & po-
stea aggrauata, &c. * Sed est apertis- 11
simus locus Genes. 33. Et posuit vtram
que ancillam, & liberos earum in prin
cipio, Liam vero, & filios eius in se-

cũdo loco, Rachel autem, & Ioſeph no-
uiſſimos. In Hebr. eſt, Liam vero, & fi-
lios eius nouiſſimos, Rachel autem &
Ioſeph nouiſſimos. Vtroque enim in lo
co eſt אחרנים, pro quo Hieronymus
in fine vertit, Nouiſſimos: atque hoc
nomen ab eadem radice ortum eſt, cum
hoc, quo Michæas, & Iſaias, & Hoſ. ca.
3. & Iacob Gen. 49. & Dan. cap. 2. vtun
tur, quod eſt אחרית, id eſt, extremitas,
aut, ſi ita loqui licet, poſterioritas.
Quare cum aiunt: In nouiſſimo dierũ,
non ita accipitur, ac ſi diceretur: In die
nouiſſimo dierum, ſed ſubſtantiue poni
tur, Nouiſſimo, pro extremitate, ſeu po
tius (ſi ad verbum reddendum eſſet) po
ſterioritate, id eſt, in poſterioribus tem
poribus. Inde etiã אחרי, id eſt, poſtea.
Dan. 2. Deus magnus oſtendit regi quæ
ventura ſunt poſtea. Hinc noſter inter-
pres ſæpe vertit Nouiſſime pro ὕστερον,
id eſt, Poſterius, vt Matth. 25. Nouiſſi-
me vero veniunt, & reliquæ virgines,
id eſt, poſtea. Et cap. 21. Nouiſſime vero
miſit ad eos filium ſuum. Et capit. 22.
Nouiſſime autem omnium & mulier
defuncta eſt. Et 1. Timoth. 4. Spiritus au
tem manifeſte dicit, quia in nouiſſimis
12 temporibus, Græce ἐν ὑστέροις καιροῖς in
poſterioribus temporibus. * Ex quo
ſoluitur quæſtio Auguſt. lib. 3. de Con-
ſenſu Euangeliſtarum. cap. 25. Cur di-
ctum ſit Marci vltimo: Nouiſſime re-
cumbentibus vndecim diſcipulis appa-
ruit illis Ieſus quaſi vltimo tunc appa-
ruerit, cum apparuerit poſtea ad mare
Tiberiadis. Nã cum pro Nouiſſime ſit in
Græco, ὕστερον, vt in ceteris locis, quos
nunc indicaui: ſi intelligas noſtrum in-
terpretem more ſuo dixiſſe, Nouiſſime,
pro Poſtea, nulla relinquitur quæſtio, ſi
ue hanc vltimam apparitionem fuiſſe
velis in die aſcenſionis, ſiue alias poſt
eam factas eſſe. Sed vltimã fuiſſe & cer-
tius eſt, & Auguſtinus ibidem docet. In-
terdum quoq; LXX. interpretes, & apo-
ſtoli, vt in quibuſdam locis ex citatis
animaduertimus, χρόνον ἔσχατον, ſiue
ἡμέρας ἐσχάτας, id eſt, tempus nouiſ-
11 ſimum, ſiue extremum, & dies nouiſſi-
mos dicunt, pro ἡμέρας ὑστέρας, id eſt,
dies poſteriores, vt intelligamus Nouiſ
ſimũ pro poſteriori, & poſterius pro no

Nouiſſime pro poſtea.

Locus Marci.

A uiſſimo vſurpari, quos noſter interpres
imitatus eſt.
Erit mons domus Domini præparatus
in vertice montium. Iudæi (vt referunt 13
nominati ante autores) putabant, atq;
ita ſcripſerunt nonnulli ex eorum ma-
giſtris, quorum verba refert Galatinus
lib. 5. cap. 2. fore vt Deus adduceret tẽ-
poribus Meſſiæ montes Thabor, atque
Carmelum, eorumque verticibus im-
poneret Ieruſalem, ita vt tribus leucis,
vt aiunt, ſurſum eleuaretur. Ita nobis
ſcripturas exponit hoc ſtupidiſſimum
ſcriptorũ genus, quos multi modo ſtu-
dioſis tradunt, atque commendant ma
B xime, quoſque ipſis relictis ſanctis patri
bus imitantur. R. Salomon paulo in hac
re cordatior, & ipſe humi ſerpit, nec po
teſt oculos attollere à monte illo Sion
terreſtri, quem futurum affirmat tem-
poribus Meſſiæ caput ceterorum mon
tium dignitate, & æſtimatione: & ele-
uandum eſſe ſuper omnes colles, quo-
niam maiora in illo miracula Deus fa-
ciet, quam facta ſunt in Sinai, & in Car
melo, & in Thabor. Serpunt, & quidam
ex noſtris cum eo, ſed, vt Chriſtiani,
hoc ad dignitatem eam referunt, quam
mons Sion adeptus eſt Chriſto in tem-
C plo præſentato, & in eo docente, ac mi
racula faciente, ac in eundem poſtea
Spiritum ſanctum mittente in apoſto-
los. * At enim non video quomodo 14
de hoc mõte recte poſſit intelligi quod
Michæas, & Iſaias vaticinantur, cum
obſtent maxime huic ſenſui eorundem
verba prophetarum. Quando vnquam
confluxerunt ad montem Sion populi?
quando properauerunt ad eum gentes
multæ dicentes. Venite, aſcendamus ad
montem Domini, & ad domum Dei Ia
cob, & docebit nos de vijs ſuis, & am-
bulabimus in ſemitis eius? Chriſto do-
D cente id factum dicunt, & poſtea fieri
peregrinis ſe mutuo exhortantibus ad
loca ſancta inuiſenda. Sed hoc de pere-
grinis ridiculum eſt, nam qui ſe hortan-
tur vt in montem Sion aſcendant, di-
ſcendi cauſa, & nouam legem accipien
di ſe aſcendere velle teſtantur. * Chri- 15
ſto autem docente vbi vnquam legē-
runt populos cõfluxiſſe, & gentes mul-
tas properaſſe, vt legem ab eo diſceret,
& ac-

Lyranus, Paulus Palacius, & alij.

Palacius.

&accipérent? Certe ipse Iudæos à se tā
Mat. 15. tum docendos significat cum ait: Non sum missus, nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel. Et Paulus: Dico enim,
Rom. 15. Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum. Nam salus gentium, paucis admodum exceptis, illi tempori reseruabatur, quo
Marc. vlt. Dominus ipse dicturus erat: Euntes in mundum vniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ. Deinde, qui ascē dunt in Ierusalem, Deum se velle audire dicunt: Ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos de vijs suis: Quis autem dicat gētiles qui veniebant in Ierusalem Christum audituri, credidisse tunc illum Deū esse? Iohan. 12. gentiles quidam Philippo dicunt: Domine volumus Iesum videre, quasi hominem videlicet mirabilium effectorem, non quasi Deum.
16 * Nihil ibi videas, vnde Deum esse crediderint. Denique merito ille rideretur, & exploderetur, qui putaret tam illustrē, & celebrem propheciam de eo tantum tempore editam esse, quo Christus docuit, aut apostoli in Ierusalem manserunt, ac non etiam quotidie impleri in Ecclesia, nationibus ad eam confluentibus, & properantibus, credentibusque verbo, quod audiunt ex Ecclesiæ ministris, Christum verum Dei filium verū Deum, atque hominem esse, nullam sine eo salutem posse contingere. Altiorem sensum habent verba prophetica, quem nos melius ex sanctis patribus, & veris Ecclesiæ doctoribus, quam ex stolidis, & imperitis Iudæorum magistris dicemus. Sancti autem patres partim de Christo hæc exponunt, vt Hierony. hic, & Isai. 2. & August. lib. 18. de ciuitat. capit. 30. & in oratione aduersus Iudæos capit 7. Sanctus Ildefonsus Toletanus archiepiscopus, in lib. de illibata virginitate Mariæ cap. 4 & Rupertus, & quidam ex recentioribus, vt Galatinus lib. 5. cap. 2. & Adamus in Isaiam. Idem sensit Tertul. lib. 3. contra Marcionem & in libro aduersus Iudæos fere in principio, quoniam, iuxta Daniel. capit. 2. lapis excisus sine manibus creuit in mōtem magnum, & impleuit terram. Hic

A mons est in vertice omnium montium, & eleuatur super omnes colles, quia præstantior est Mose, & omnibus patriarchis, & prophetis. Partim de ipso corpore Domini interpretantur, vt Basilius, & Procopius in Isaiam. * Alij, 17
quibus magis assentior, mōtem domus Domini Ecclesiam interpretantur, vt Chry. in Isaiam, & in Demonstratione quod Christus sit Deus, & Cyrillus, & Procopius in eundem locum Isaiæ. Origenes etiam fere in medio quinto libro
B contra Celsum explicat, quo modo Ecclesia sit super omnes colles, & in vertice montium. Non enim dicitur simpliciter mons, sed mons domus Domini, id est, mons, in quo ædificatum est templum, sicut in calce cap. 3. vidimus: Et mons templi in excelsa siluarum, pro quo in Hebræo est. Mons domus, quēadmodum & nostra translatio habet apud Ieremiam capit. 26. Mons autem domus semper in scriptura intelligitur mons Sion, aut mons Moria, qui pars erat montis Sion, id est, ea pars Sion, in qua ædificatum erat templum. 2. Para
Mons domus.
C lip. 33. Et abstulit deos alienos, & simulacrum de domo Domini, aras quoque, quas fecerat in monte domus Domini, & in Ierusalem. 1 Mach. 4. Et ascenderunt in montem Sion, & viderunt sanctificationem desertam, & altare profanatum, & portas exustas, &c. Et reposuerunt lapides in monte domus in loco apto, quo adusque veniret propheta, & responderet de eis. * Idem mons 18
eadem causa, id est, quia templum in eo erat extructum, vocatur passim mons Domini, & Mons sanctus, & ideo dicitur Dominus exaudire de monte sancto suo, id est, de templo. Psalm. 47. Ma-
Mons Domini, siue sanctus.
D gnus Dominus, & laudabilis nimis in ciuitate Dei nostri, in monte sancto eius. Sapien. 9. Et dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo. Isai. 30. Sicut qui pergit cum tibia, vt intret in montem Domini, ad fortem Israel. Ideo quē prius prophetæ vocauerunt montem domus Domini, postea vocant montem Domini: Venite ascendamus ad montem Domini. At in mōte Sion nō Christum significari, sed Ecclesiam, toties videmus in prophetis, vt nemo, qui quidem
Mons Sion Ecclesia.

quidem eos legerit, ignorare possit, vt A Psal. 2. Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion mõtem sanctum eius. & Isa. 4. Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem per diem, & fumum, & splendorem ignis flammantis in nocte. Et cap. 28. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatũ,
19 angularem, &c. * Cur autem mons Sion significet Ecclesiam, ex ijs, quæ dicta sunt, intelligitur: cum enim in eo esset templum, quod est Ecclesiæ figura manifesta, dicebatur Deus illum montem diligere, & in eo habitare, vt Psal. B 77. Et repulit tabernaculum Ioseph, & tribum Ephraim non elegit. Sed elegit tribũ Iuda montẽ Sion, quẽ dilexit. Et Psal. 67. Mons Dei, mons pinguis. Mõs coagulatus, mons pinguis, vt quid suspicamini montes coagulatos? Mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo. Psal. 73. Mons Sion, in quo habitasti in eo. Hæc autem multo melius in Ecclesiam conueniunt, quam Deus vnice diligit, & quæ domus Dei est, & mons pinguis, & coagulatus. Mons, cur dicatur, docet Chrysosto. in Isa. 2. his verbis: Vocat autem nomine montis Ecclesiam, simul & inexpugnabilem dogmatum eius traditionem. Quemadmodum enim montibus, licet quis obuallet, & obijciat militum millia decem, & hi quidem intorqueant arcus, isti euibrent hastas, & iaculẽtur, illi genus omne molitionis admoueãt, & bellica machinamenta, illa vt adsint omnia, nihil noxiæ, aut detrimenti inuehent soliditati montium, illinc potius secedere cogentur consumpta inaniter sua fortitudine. Sane idipsum contigit ad vnum omnibus, qui oppugnarunt Ecclesiam: hæc quidem inconcussa perstitit, illi è diuerso deperdita propria virtute in decoris infamiæ notam incurrerunt: dum eam feriunt, euanescunt; dum iaculantur in eam, imbelles redduntur: dum cædunt flagris, ab his vincuntur qui male affecti sunt. * Et Cyrillus:
20 Legitur quidem, inquit, Sion illa terrena Iudæorum in monte sita, & ædificata, intelligi tamen potest hic non crasse, aut sensibiliter, at spiritualiter Ecclesia, quæ etiam monti comparatur. Etenim vere est excelsa, & illustris, & omnibus vbique notissima. Aliter etiã excelsa est, quoniam terreni nihil sapit, at supra res terrenas est, & gloriam Dei, quatenus licet, animi oculis intuetur, & sublimibus admodum de Deo opinionibus gloriatur. Græcorum enim cohortes lectissimæ, etiam si sapientiæ nomine valde supercilium tollerent, creaturam tamen quasi deificant, mundique elementis venerationem attribuunt. Terrenam siquidem habent mentem, & speculamenta humi repentia, & cor obtenebratum: cum se dicerent esse sapientes, infatuati sunt sicut scriptum est. At Sion Intelligibilis, Ecclesia, scilicet, supra omnem creaturam, & aspectabilem, & inaspectabilem euolat, & ad ipsam adeo vniuersitatis naturam pertingit (luce enim diuina plena est) illamque agnoscit opificem, artificemque vniuersorum, illi, atque adeo soli potentiam in omnia tribuit, eaque ipsa gloria tanta Deum, ac Christum optimum maximum regem coronat. Hinc igitur mons intelligibilis, & domus Dei iure dici possit. Est & C illustris, vtpote quæ supra colles eleuata, de qua merito illud dici poterit, quod illustris exempli causa Seruatoris voce dictum est: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. * Tantum Cyrillus: Ex quo videmus hunc montẽ qui est Ecclesia, positum esse in vertice montiũ, & eleuatum esse super omnes colles, quoniam eius doctrina, tam quæ ad fidem, quam quæ ad mores spectat, altior est omni humana sapientia, & altitudine sua longe superat quidquid altum apud homines videtur. Idem docet Origines lib. 5. cõtra Celsum: Hãc con D templemur (loquitur autem de domo Dei, quæ est Ecclesia) quomodo ædificata sit in summis montibus, omnibus propheticis sermonibus, qui eius fundamenta sunt. Extollitur autem hæc domus super omnes colles, qui videntur aliquid eximiũ in sapientia, & veritate polliceri apud homines, &c. Restat iam illud, Præparatus, pro quo in Hebræo est נָכוֹן, id est, firmatus, & stabilitus, nõ concidet Ecclesia, vt synagoga, portæ inferi

Cur Ecclesia dicatur mons.

Rom. 1.

21 Matth. 5.

Matth. 16

inferi non præualebunt aduersus,eam vt Dominus pollicitus est, & semper vidimus. Esse autem hanc verbi Hebraici vim,sæpe docet noster interpres, vt 3.Reg.2. Et firmatum est regnum eius nimis, quod nos ostendimus in cap.6. Hos.num.9.

22 *Et fluent ad eum populi,& properabūt gentes multæ.* Ad Ecclesiam confluent ex omnibus mundi nationibus,seseque mutuo hortabuntur: Venite intremus per fidem in Ecclesiam, & quæramus Deū verum, qui nos vias suas doceat, quibus ad vitam æternam veniamus. Hoc factum est,cum apostolis per totū orbem Euangeliū prædicantibus corda hominū diuino illo splendore illustrata errores gentilitatis deserebant,& ad Ecclesiam confluebant.Sed & quotidie impletur dum in remotis insulis,& regionibus noua fidelium proles semper exoritur. Sed quid Iudæis respondebimus, quorum secundum argumentum fuit,nō omnes gentes venisse ad Iesum Dominum Deum nostrum, sicut Isaias futurum prædixit? quamuis Michæas tantum dicat:Et fluent ad eum populi, & properabunt gentes multæ?Galatinus quidem facile illud repellit libr. 5. cap.4. docet enim morem esse scripturæ,vt cum dicit;Omnes, non sit necesse vniuersos intelligere nemine excepto,sed magnam multitudinē,vt 2.Re. 16.Ingressusq; est ad concubinas patris sui coram vniuerso Israel. Et c.17. Dixitq; Absalom,& omnes viri Israel:Melius est consilium Chusai. Et propterea Isaias, cum dixisset:Et fluent ad eū omnes gentes, quasi explicandi causa subiecit: Et ibunt populi multi, ne omnes venturi putarentur.

23 * Documentū Galatini verum est, sed ad hunc locū minime, vt opinor,pertinet, existimo enim nullam esse in orbe nationem, in qua non sit Euangelium prædicandū ante diem iudicij, vt à Domino prædictū est Matth.vigesimoquarto: Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso orbe in testimonium omnibus gētibus, & tunc veniet consummatio. Quare neque vlla natio est, ex qua non sint aliqui prædestinati. Apo. 7.Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat,ex omnibus gentibus,& tribubus, & populis, & linguis.Itaque recte exponunt Lyranus,& Hadrianus Finus lib.7.ca.5.non omnes omnium gentium homines ventūros esse ad Christum,& ad Ecclesiam,ventūros tamen esse multos ex singulis nationibus.Quod autem putauit Galatinus, subiecisse Isaiam:Et ibunt populi multi, ne de omnibus intelligere videretur;probari nobis non debet; nomen enim multitudinis non tollit vniuersitatem, præsertim eū post signū vniuersale ponitur, vt Rom. 5. Sicut per vnius delictum in omnes homines in condemnationem, &c. Et statim: Sicut enim per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi,&c.cum tamen de omnibus intelligi velit.Quod autem ait Populi, & gentes, videtur ita exponi posse, vt populi sint Israelitarum, gentes cæterarum nationum,capit.1.num.17.interpretati sumus, Sed multo vero similius est pro eodem Prophetam accepisse, quemadmodum pro eodem, accepit fluere,& Properare.Nam priorem sensum non esse aptum nume. 56. constabit,quoniam nunc non de Iudæis loquitur, sed de gentibus. 24 * Tertia Iudæorū obiectio fuit, temporibus Iesu Nazareni nunquam dictum esse: Ascendamus ad domum Dei Iacob, sed ad domum Petri:vel Pauli.Sed bene respōdet Galatinus lib.5.cap.5. nihil aliud esse:Ascendamus ad domum Dei Iacob, quā, Ascendamus ad domum veri Dei, quē coluerunt Iacob,& omnes patres veteris testamenti. Templa autem non ædificari sanctis, sed Deo in honorem sanctorum: ita cum dicitur: Eamus in domum Sancti Petri, in domum Dei dici. Sed hoc addamus Galatino, Quū prædicabant apostoli,& eorū discipuli,semper docebant eundem esse Deum, quē patres veteris testamenti coluerant, & quem ipsi colere monebāt, vt videmus Act.3.& 7. & 13. & alibi sæpe. Quare qui eorum prædicatione conuertebantur, intelligebant se cōuerti ad Deum, quem coluerunt Iacob, & cæteri patres, atque hoc sese magis ad credendum excitabant, quod non nouum aliquem, & ignotum Deum adoraturi essent,

essent, sed quem omnes sancti adoraue-
25 rant. * Si autem altius scripturæ con-
suetudinem obseruemus, intelligemus multa verba prophetari tanquam ita dicenda, vt sunt in prophetis, quæ tamen non necesse est dici, neque id voluerunt prophetæ, sed necesse est fieri, quod illa significant, & id voluerũt prophetæ. Vt Isai. 8. Voca nomen eius: Accelera, Spolia detrahe, Festina prædari: his nominibus Christum fuisse aliquando appellatum non legimus, sed factũ esse per Christum quod illa significant, omnes scripturarum paginæ loquuntur. Quod est in Psalm. 21. Partiti sunt vestimenta mea sibi, & super vestẽ meã miserunt sortem, non legimus Christũ ore suo protulisse, sed cum ipso tacente milites diuiserunt, & sortẽ miserunt, impleta est scriptura, vt ait Ioannes cap. 19. Dixit Dominus Iesus, in cruce priora eiusdẽ Psalmi verba: Deus meus Deus meus, quare me dereliquisti? Totum Psalmum non dixit: at totus Psalmus in eo impletus est, quia de eo scriptus erat, & verba illa, quæ in eius persona dicta erant, ipso tacente implebãtur cum fiebant, quæ illa significabant. Non ergo opus erat, vt gentes dicerẽt totidem verbis: Ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob; impleta est tamen hæc prophetia, & impletur quotidie cum gentes ad Deum illum concurruntur, quem adorauerũt Iudæi? Scholastici ita dicerent, & quidẽ aptissime. Qui conuertebantur, dicebant: Ascendamus, &c. in actu exercito, non in actu signato.

Reg.

Multa prophetatur vt dicẽda quæ non est necesse dici, sed fieri vt dicuntur.

26 *Et docebit nos de vijs suis*. Chaldæus recte exposuit: Docebit nos vias, quæ coram se rectæ sint, & ambulabimus in doctrina legis eius. Vias autem vocat opera, vt solent scripturę. Docebit nos, quid agere, & quomodo viuere debeamus, & cum docuerit, eam viam tenebimus, quam ipse monstrauerit. Hebraice autem dixit: *De vijs eius*, qua phrasi Hebraicæ linguæ periti significari existimant partem alicuius totius, id est, docebit nos aliquas vias suas, quis enim intelligat omnes vias Domini? vt exposuit Vatablus. Quomodo etiam illud exponunt Cant. 1. Osculetur me osculo

A oris sui, pro quo in Heb. est; De osculis oris sui, id est, aliquot osculis. Mihi non placet hæc interpretatio, sed præpositio, De, redundat more Hebræorũ, nec aliud est, Docebit nos de vijs suis, quã: Docebit nos vias suas, vt Psal. 93. Beatus homo, quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum. i. legem tuam docueris eũ. Quare Lxx. & Chal. verterunt: Docebit nos vias suas. Sed & Isaiæ. 2. vbi similiter est in Hebræo: Docebit nos de vijs suis: non solum Lxx. & Chaldæus, sed etiam Hieronymus vertit: Docebit nos vias suas.

De, redundans.

B *Quia de Sion egredietur lex, & verbum Domini de Ierusalem*. Cum diximus montem Domini esse Ecclesiam, nec se hortari populos, vt ascendant in Ierusalem terrenam, sed vt per baptismum Christi intrent in Ecclesiam, obscurum est, qua nunc verborum consequentia dicatur: Quia de Siõ, &c. Mihi planus, & perspicuus sensus videtur, hæc verba non esse iam gentium se se ad veniendum in Ecclesiam hortãtium, sed ipsius Prophetæ causam reddentis cur tanta festinatione, & animorum consensione gentes properaturæ essent ad Euangelium. Hæc, inquit, dicent, quoniam noua lex dabitur in Ierusalem, quæ nõ se cõtinebit intra illius populi angustias, vt lex data à Mose. sed in omnem terrã exibit sonus eius, dicente eius latore: Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni creaturæ, atq; ita omnes audient, & venient ad Ecclesiam. Hæc explanatio valde consentanea est sanctorũ patrum sententiæ. His enim verbis pugnant cõtra Iudæos Irenæus li 4. c. 67. Hieron. Basilius, Chrys. Cyrillus, Procopius: manifeste loqui Prophetã de lege Euangelica nec posse vllo modo de lege Mosis intelligi, D quæ data est in monte Sinai extra terrã promissionis, & nõ exiuit ad alias gentes. At lex Euãgelica data est à Dño in Ierusalẽ, & exiuit inde in vniuersum orbẽ. Idẽ sensisse videtur Orig. lib. 5. contra Celsum, quãuis nihil contra Iudęos dicat, accipit tamẽ legis egressionẽ, ita vt diximus.* Recte etiã diceremus, Siõ, & Ierusalem capi pro Ecclesia, cuius typũ præferunt, sicut cum dixit: Erit mõs domus 27

C

Marc. vlt

28

domus Domini præparatus in vertice montium: vt sit sensus de Ecclesia exibit lex vera,& verbum, ac doctrina Domini ibi inuenietur, extra illam inueniri non poterit. Sed sine dubio præferenda est prior interpretatio. Neque absurdum alicui videri debet proprie nunc accipi Sion,& Ierusalem pro vrbe,cum paulo ante capiatur pro Ecclesia, ita enim sæpe vsu venit in scriptura, & in ipso sermone cõmuni.Vt Ioan.4. Omnis,qui bibit ex aqua hac,sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua,quã ego dabo ei,non sitiet in æternum Prius proprie capitur, & aqua, & verbum Sitio, postea Metaphorice. Et ibidem:Nonne vos dicitis.quod adhuc quatuor mẽses sunt & messis venit? Ecce dico vobis, leuate oculos vestros, & videte regiones quia albæ sunt iam ad messem. Ro. 8.Et de peccato damnauit peccatum. 2.Cor.5. Eum, qui peccatum non nouerat,pro nobis peccatum fecit. Adnotarunt hanc scripturæ consuetudinem, vt in vno sermone proprie, & figurate idem vocabulum accipiat, Origenes lib.3.in epist. ad Rom. & August. 2. de Consensu Euang cap.30.

Regul. Idem verbũ in eodem contextu proprie,& figurate accipi potest.

29 *Et iudicabit inter populos multos.* Prænuntiat apertius magnitudinem ditionis,& imperij Christi,& Ecclesiæ, ac si diceret: Multos populos subditos habebit, & multæ gentes etiam ex remotissimis,& asperis,ac nullius imperium ferentibus audient eius correptionem & obtemperabunt illi. Iudicium enim, & correptio non feruntur nisi in subditos,vt Sap.3.Iudicabunt nationes,& dominabuntur populis. Ita de rege futuro dictum est.Psal.71.Deus iudicium tuum regi da,& iustitiã tuam filio regis: Iudicare populum tuum in iustitia, & pauperes tuos in iudicio.Et in Habdia: Et ascendent saluatores in montẽ Siõ iudicare montem Hesau: vt ibi exposuimus.Sed verbũ,*Corripiet*,emphasin quã dam habet, indicat enim subiectionem gentiũ,quæ tanta erit,vt corripiantur, & taceant,atq; obtemperent. Habent itaq; singula verba amplificationẽ:Non modo imperabit Christus,siue Ecclesia,
28 sed etiam corripiet, & quidem gentes non imbelles,sed indomitas ante,& for-

A tes, nec propinquas modo. sed etiã remotissimas Dixi autem: Christus, siue Ecclesia quoniam vtrumque subaudiri potest,id est,Mons domus Domini, ad quem dicunt se ascendere, & ipse Dñs. Sed maiorem,atque expressiorem energiã habebunt hæc verba, si de Ecclesia dicãtur, cuius tanta erit potestas,vt gẽtes fortes,ac remotas corripiat.Quod si de Christo interpreteris, sensus est idẽ, iudicat enim Christus, & corripit per Ecclesiam.Scio varie hæc verba à varijs exponi,sed eum sensum posui, qui mihi maxime probatur.

Et concident gladios suos in vomeres. 30

B Multis docet ad amplificationem, magnam pacem Christi temporibus futuram vbique,quod Hieron.hic,& in Isaiam de pace tẽporali exponit. Eius verba hæc sunt in Isaiam:Veteres reuoluamus historias, & inueniemus vsque ad vigesimũ octauum annum Augusti,(cuius quadragesimo primo anno Christus natus est in Iudæa) in toto orbe terrarum fuisse discordiam,& singulas nationes contra vicinas gentes arsisse studio præliandi,ita vt cæderent, & cæderentur. Orto autem Domino saluatore quãdo sub præside Syriæ Cyrino prima

C est in orbe terrarum facta descriptio, & Euangelicæ doctrinæ pax Romani imperij præparata, tunc omnia bella cessauerunt, & nequaquam per oppida, & vicos exercebantur ad prælia, sed ad agrorum cultus,militibus tantum, legionibusque Romanis contra barbaras nationes bellandi studio delegato,quando impletus est angelorum ille concẽtus,Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis: & in diebus eius orta est iustitia, & multitudo pacis,& c.tunc & templum Iani Qui

D rini Clausum est.Ita etiam Cyrillus, & Chrysostomus, & Eusebius lib.9. Demonstrationis Euangelicæ Demonstratione decima septima. Est tamen alter sensus (quem ego,vt nunc explicabo, verbis ipsis aptiorem, & germaniorem iudico) de pace & concordia omnium gentium confluentium ad Euangelium & in eo pacifice viuentium. De qua alijs in locis locuti sumus latius,vt Hos. 31
2.Et percutiã eis fœdus in die illa cũ be-

stia

stia agri, & cum volucre cœli, & cum A
reptili terræ: & arcum, & gladium, &
bellum conteram de terra, & dormire
eos faciam fiducialiter. Et cap. vltimo
eiusdem prophetæ, & Hamos vltimo:
Ecce dies veniunt, dicit Dominus, &
comprehendet arator messorem, & cal
cator vuæ mittentem semen & stilla-
bunt montes dulcedinē, & omnes col-
les culti erunt. Et conuertam captiui-
tatem populi mei Israel, & ædificabunt
ciuitates desertas, & inhabitabūt, & plā
tabunt vineas, & bibent vinum earum.
& facient hortos, & comedent fructus B
eorum. Vide horum locorum interpre
tationem. Eadem prophetia in alijs pro
phetis nobis postea occurret, vt So-
pho.3. & Zachar.9. Immo & in cap. se-
quenti huius prophetæ. Ita multi San-
cti exponunt, vt postea dicam. Vt igitur
& dissidentes patres conciliemus, & lo
cum obscurissimum, qui non immerito
Iudæos mouit, explicemus: Verba hæc
prophetæ possunt quasi quoddam Si-
gnum, & quædam notatio temporis ac
cipi, quo ea gerenda erant, quæ prædi-
cta sunt, vt sit sensus: Tunc populi, & gē
tes multæ fluent, & properabūt ad mō C
tem Domini, & ad domum Dei Iacob,
& cetera, quæ diximus, fient, cum tan-
ta erit in terris pax, vt concidantur gla
32 dij in vomeres, & hastæ in ligones.* At
que ita exposuit Cyrillus, itaque respō
deri Iudæis potest, non necesse esse, vt
vigeret hæc pax, satis esse tunc viguisse
cum prophetica verba implebātur. At-
que ita factū est, nam summa pax erat,
cum Christus natus est, vt diximus, &
postea Nerone imperante, cum disper-
si per orbem apostoli prædicabant, pax
etiam in orbe fuit, ita vt Nero quoque
Ianum clauserit, vt docuimus Hose.2. D
num. 94. Possunt etiam accipi non vt
signum cito transiturum, sed vt pro-
phetia diu permansura, quomodo acci-
pimus in posteriori expositione: verū
ægre potest illa prior explicatio defē-
di, cum addat Propheta: Nō sumet gēs
aduersus gentem gladium, & non di-
scēt vltra belligerare. Propterea Chry
sostomus nititur ostendere tam in hoc
loco, quam in Demonstratione, quod
Christus sit Deus; post aduentum Do-
mini bella quidem fuisse, at non qualia
prius fuerant, sed pauciora, ac minora,
idque etiam Cyrillus significat. Sed ne
que hoc satis firmum videtur cum eo-
dem tempore bellum Ierosolymitanū
extiterit, quo nullum fuit vnquam gra
uius, aut luctuosius, sicut Dominus ait:
~~Erit~~ enim tunc tribulatio magna, qua-
lis non fuit ab initio mundi, vsque mo-
do, neque fiet. Quid dicam de vrbe Ro- Matth.24
ma à Gothis, & à Barbaris nationibus
sæpe direpta? de Romano imperio to-
ties bellis labefactato, donec tandē cō-
cidit, deque alijs grauissimis bellis om-
nibus seculis exortis, quibus plenæ
sunt historiæ? * Itaque templum Qui- 33
rini Iani breuissimo tempore clausum
fuit: Neque Augusto, & Tiberio, ceteris
que imperatoribus, sua bella, nouique
tumultus defuerunt, lege Tranquillū
in Tiberio capit. 21. & 37. & in Caio.
ca. 43. & in Claudio ca. 17. & in Nero
ne. cap. 16. & 40. & 42. Quare non in-
telligo quo modo de illa pace, quæ im
perante Augusto fuit in orbe terrarum
prophetia nostra exponi queat, vt hi
auctores volunt: præsertim cum nō de
eo tempore scripta sit, neque enim im-
peratore Augusto Ecclesia nota fuit na
tionibus: sed prædicantibus apostolis,
quorum prædicatio cœpit extremis
Tiberij temporibus per tempora Caij
Caligulæ, & Claudij, (cuius meminere
Actus apostolorum. c.11.) & Neronis,
in cuius imperio passa sunt duo orbis
terræ lumina Petrus, & Paulus quam
passionem breui consecutum est exci-
dium Ierosolymitanum. Per hæc tem-
pora fiebat, quod ait Propheta: Et fluēt
ad eum populi, & properabunt gentes
multæ, &c. quæ bellis, & tumultibus
fuere plena desciscentibus à Nerone
prouincijs, & Iudæis acerrime Roma-
norum armis resistentibus. * Iam vero 34
in Iudæa, & Samaria, in tota Syria qui
motus eisdem temporibus extiterint, &
quam grauia bella, qui ignorat, legat
Ioseph. 2. & sequētes lib. de bello Iudai
co, quibus si Romanorū adiungat histo
rias, videbit ægerrime ita explanari pos
se prophetiam. At & sine alijs historijs,
nonne satis est scire, quasi pro miracu-
lo scribi, Ianum clausum esse ab Augu-
sto, &

sto, & postea à Nerone? Si enim ab his clausus est, apertus antea fuit, nec aperiebatur nisi bella gerente populo Romano. Cito autem fuisse eorumdem imperatorum tempore apertum facile intelliget, qui vitas eorum legerit. Atque idcirco in hoc paululum immoratus sum, quoniam plurimorum est hæc explanatio, neque ea, quæ longe verior est, locum suum tenere poterit, nisi hanc è medio sustulerimus. Dicamus ergo Prophetã loqui de vera pace, non ea so lũ, quę in animis credentiũ fuit etiã inter tormenta, & ignes, sed de ea quoq; quã vulgus intelligit sedato bellorũ tumultu, & strepitu armorũ. At non dicit pacẽ in omnibus terris, atq; inter omnes homines futurã (quod multi non animaduerterũt.) Sed inter eos tantũ, qui crediderint. Cum enim gentes bellicosę: & truces in Euãgelii conuenissent, ita deposita feritate in vnum populum, atque in vnum corpus coaluerunt, vt summa esset vbiq; Christianis tranquillitas.

Pax, quæ Christi tẽpore futura promittitur.

35 * Ad hæc in eadem gente, & in eadem vrbe mores, & conditiones hominum dissimiles, & varia atq; turbulenta ingenia Euangelicis institutis mitigata bella inter se gerere desierũt, sicut prædixit Isa. c. 11. Habitabit lupus cũ agno, & pardus cum hœdo accubabit. Vitulus & leo, & ouis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos. Et quod retulimus ex Hosee. 2. Et percutiam eis fœdus in die illa cum bestia agri, & cũ volucre cœli; & cũ reptili terrę, & arcũ, & gladiũ, & bellũ conterã de terra; & dormire eos faciam fiducialiter. Hoc ipsum nunc Michęas vaticinatur; cum enim ait: Et concident gladios suos in vomeres, &c. Subauditur sine dubio, Populi, & gentes multæ, videlicet ad Euãgelium venientes, de his enim loquebatur. De eisdem dicitur: Non sumet gens aduersus gentem gladium, & non discent vltra belligerare, & quę sequuntur, quod statim, nequis possit dubitare apertius ostendit, Quia oẽs populi ambulabunt vnusquisq; in nomine Dei sui, nos autẽ ambulabimus in nomine Dei

36 nostri in æternum, & vltra. * Nõ itaq; de omnibus hominibus sermo est, sed de illis, qui ambulaturi erãt in nomine Dei

A nostri. Ideo Isai. cum eadem dixisset ad populum suum se vertit, vt Christum recipiat, ne felicissimæ pacis expers sit: Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dñi. Hæc expositio vetustioribus patribus maxime placuit, quorũ verba, quia magis obscuritatem prophetiæ aperiũt, subscribã in primisq; beatissimi martyris Irenæi, ex l. 4. aduersus hær. c. 67. Vbi cum verba Prophetæ retulisset hæc subiicit: Si igitur alia lex; & verbũ exiens ab Ierusalẽ tantam pacem fecit apud eas gentes, quæ id receperunt, & per eas arguit imprudentiæ multũ po-

Isai. 2.

B pulum, videtur consequẽs de altero dixisse prophetas. Si autẽ libertatis lex, id est, verbũ Dei ab apostolis, qui ab Ierusalẽ exierunt, annuntiatum vniuersã terrã in tantã transmutationẽ fecit, quod gladios, & lanceas bellatorias in aratra fabricauerũt ipsi, & falces, quas donauit ad metendum frumentũ in organa pacifica demutauerunt, & iam nesciunt pugnare, sed percussi & alterã prębent maxillã, nõ de alio prophetæ dixerũt hęc, sed de eo, qui fecit ea. * Hic autem est Dominus noster, &c. Et Orig. li. 5. contra Celsum: Illis autem percontantibus, vnde veniamus, quẽ ve ducẽ sequa-

37

C mur respondemus venire nos ad mandatũ Iesu, vt recudamus rationales nostros gladios bellicos, & sęuos in aratra, & ex pugnacibus olim nostris lãceis falces faciamus. Iam enim non sumimus cõtra vllam gentem gladium, neque bellare discimus facti filij pacis per Iesum, quem sequi malumus, quam instituta patria, &c. Tertul. initio fere lib: aduersus Iudæos: Iudicabit inter gentes, id est, inter nos, qui ex gentibus sumus vocati, & concidẽt gladios suos in aratra, &c. Igitur intelliguntur alij quam nos,

D qui noua lege edocti ista obseruamus oblitterata veteri lege, cuius abolitionẽ futurã actus ipse demonstrat? Nam vetus lex vltione gladij se vindicabat, & oculum pro oculo eruebat, & vindictam iniuriæ retribuebat. Noua autem clementiam designabat, & pristinam ferocitatem gladiorum, & lancearum ad tranquillitatẽ conuertebat, & belli pristinam in æmulos legis, & hostes executionem in pacificos actus arandæ, & co-

e lendæ

lendæ terræ reformabat idem fere ait A
libr. 3. aduersus Marcionem. Et Iustinus
in Apologia secunda pro Christianis af-
firmat ita gesta esse omnia, vt hic prædi
cta sunt. Deinde ait: Ac nos qui quon-
dam mutuis cædibus nos metipsos con
taminabamus, non modo non gerimus
bellum cū Inimicis, & hostibus, sed etiā,
ne mentiamur, eosque qui nos quærūt,
captemus, & fallamus, libenter Christū
38 profitentes mortem oppetimus. * Sed
& Cyrillus in fine expositionis ait. Gen-
tibus enim imperitante Christo, qui est
pax, è medio submota est omnis dissen-
sio, & contentio, & pugna, & omne ge- B
nus cupiditatis: & sublata sunt, quæ ex
bello oriuntur incommoda, & metus,
qui inde nascitur: valuit autem eius vo
luntas, qui nobis dicit: Pacem meam do
vobis. Sed est contra hanc sententiam
obiectio (quam prætermisisse patres vi-
dentur) neque infirma, neque impro-
babilis. Videmus & nostra: & multo ma
gis auorum memoria, Christianos cum
Christianis ferro, odijsque acerbis diu di
micasse, multumque vtrinque sangui-
nis effusum esse, testis est Italia, quæ mul
tis dominis cessit, & florentium vr-
bium vidit ruinas, Testis est vniuersus C
orbis Christianus. Quomodo ergo verū
est, quod dicitur: Non sumet gens ad-
uersus gentem gladium, & non discent
vltra belligerare? Ac ne dicas fortasse
id non vt Christianos fecisse, neque es-
se Christianorum bellum gerere: quis
est tam hebes, qui nesciat posse Chri-
stianos bellum non solum cum infide-
libus gerere, vt semper fere gerunt, sed
etiam cum Christianis sine Euangelicæ
legis iniuria? Nam si rex alterius regis
vrbes occupet, nec restituere velit, quis
dubitet licere huic per Euangelium bel D
39 lo repetere? * Respondemus sane quo
tes tota magis elucidetur, legē Euange
licam pacis effectricem, & conseruatri-
cem esse euellit enim stirpitus radices
bellorum, auaritiam, ambitionem, ini-
quitatem, iram. Deinde docet iniurias
ferre, tantumque abesse nos vult à red-
Matth. 5. dendo, vt nouas potius accipere pa-
rati simus. Ego autē, inquit, dico vobis:
nō resistere malo, sed, si quis te percus-
serit in dexteram maxillam tuam, præ-
be ei, & alteram: & ei qui vult tecum
in iudicio contendere, & tunicam tuā
tollere, dimitte ei & pallium, &c. Qui
autem hæc, quę à Christo dicta sunt ob-
seruauerint, sine dubio magna, & perpe
tua pace fruentur. Ideo Salomon, qui à
pace nomen habet, & summa in pace re
gnauit figuram Christi gessit vere paci-
fici regis, qui vocatur princeps pacis, &
de quo dictum est: Orietur in diebus Psal. 71.
eius iustitia, & abundantia pacis, donec
auferatur luna. Quod in Salomone
impletum non est, sed impletur in Chri
sto, de quo, & dicitur, Non pax orie-
tur, Sed abundantia pacis, non cito fi
nienda, sed mansura donec auferatur
luna. Atque ita Christiani diu impu-
gnati à tyrannis inter se ipsos mutuæ
fœdere pacis copulabantur. * Quo- 40
modo ergo bella inter se nunc gerunt Reg.
Christiani? hoc enim vrget semper. Pro
phetiæ regula est cum primis vtilis, vt
cum aliquid vel synagogæ promittitur,
vel Ecclesiæ, non vniuersis plene pro-
mitti intelligatur, sed Dei cultoribus,
& ad præscriptum legis diuinæ viuen-
tibus: si enim aliter acceperimus, necesse
erit multa non impleri, in ijs vero, quos
diximus semper veræ inuenientur pro-
phetiæ, quia de illis sunt. Vt Num. 24.
Qui benedixerit tibi, erit & ipse benedi
ctus, qui maledixerit tibi, in maledictio
nem reputabitur. Hoc viris bonis pro
mittitur, vt Dauidi cui maledixit Go- 1. Reg. 17
liath in dijs suis, & ipse potius fuit male
dictus. At Moyses Deut. 27. iubet le-
uitas maledicere transgressoribus legis,
qui tamen non fuerunt maledicti. Iere.
31. Ecce dies venient, dicit Dominus,
feriam domui Israel, & domui Iuda fœ-
dus nouum, non secundum pactum,
quod pepigi cum patribus vestris, &c.
Sed hoc erit pactum, quod feriam cum
domo Israel; Post dies illos, dicit Domi
nus dabo legē meā in visceribus eorū,
& in corde eorum scribam eā, & ero eis
in Deum, & ipsi erunt mihi in populū,
&c. Notum est hoc non omnibus fuis-
se datum, sed iustis. Quod de noua lege
exposuit Paulus. He. 8. Et quod de eius-
dem legis tempore apud Isaiā legimus
c. 11. * Habitabit lupus cū agno, & par- 41
dus cum hœdo accubabit. Vitulus, &
leo,

A leo, & ouis, simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos: non impletur, nisi in ijs, qui secundum Euangelij præcepta, & consilia viuunt. Nam in reliquis potentiores opprimunt, & spoliant pauperes, & erga illos truces sunt, ac feri. Ita ergo quod nunc promittitur de pace perpetua, in illis semper impletum est, impleibiturque semper, qui recte, atque integre Euangelij monitis obtemperant in ceteris neque hoc tempore, neq: alio vnquam impletum est: Hi enim iram deponunt, & vlciscendi cupiditatem, iniurias ferunt, diuitias non ita amant, vt illarum causa sanguinem fra-
B trum suorum fundendum putent. Ita sensit Euthymius, cum illud exponeret Psal. 71. Orietur in diebus eius, &c. Quod si iustitia, inquit, & pax modo omnibus non permanent vsque ad tempus consummationis, sed multę adhuc hodie ciuitates inter se inimice agunt, non mireris. Neque enim de vniuersali iustitia Propheta loquitur, aut de viuersali pace, sed de ea, quæ inter veros erit fide-
42 les, & Christi seruos. * Et in eadem verba Theodor. Et euentus verba testificantur, nam humana natura à pristina impietate liberata pietatem didicit.
C Si autem aliqui eorum, qui crediderũt secundum Euangelicas leges non viuunt, tamen myriades sunt, quæ numerum superant, & inter milites, & idiotas, & vrbanos, & agrestes, qui de virtute multam rationem habent, &c. Recte, inquis, sed bella etiam sine peccato geri possunt. Sine peccato defendẽtium se, & res suas repetentium; quas aut retinere, aut recuperare sine bello non possunt, non nego: At non sine peccato eorum qui lacessunt iniuria, & res alienas inuadunt recte enim dicitur, non posse bellum esse ex vtraque parte iustum. Ita-
D que qui se tuentur, inuiti armantur, nec occidere, aut lædere volunt, sed res suas recipere parati semper ab armis abstinere, cum receperint, magisque pacis amatores dicendi sunt, quam belli, si quidẽ nõ bella gerunt, vt gerãt, sed vt in pace viuant, sed bellum vitari non potuit, quia aduersarij legem Euangelicam vio-
43 larunt. * Quamuis cum de alicuius oppidi ditione, aut de solis diuitijs agitur,

& si contra legem alteri non faciant, contra consilia certe vtrique faciunt, melius enim esset, ac Deo patri omniũ gratius, si diuitiarum iacturam facerent, ne fieret tot animarum, ne tot virgines coniugesque violarentur. Quod ita accipi volumus, si nullum esset in futurũ periculum, ne patientia nostra hostes abuterentur, & plura eriperent, ac sæuius nocerent, quod vix vllo tempore, quæ hominum est cupiditas, & intemperantia, non timendum est. Quod si etiam nunc vrgeat quis, si ita prophetia interpretanda sit, nihil in ea nouæ legi tribui, quod vetus non haberet facile hoc repellemus verbis illis Domini, quæ veteris, nouæque legis, quod ad id attinet, quod agimus, differentiam ostendit: Audistis, quia dictum est: Oculum pro oculo, dentem pro dente. Ego Matth. 5.
autem dico vobis non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexterã maxillam tuam, prebe illi & alteram, & ei, qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuã tollere, dimitte ei & pallium. Et quicumque te angariauerit mille passus, vade cum illo alia duo.* Et sta 44
tim: Ego autẽ dico vobis, Diligite inimicos vestros, vsque ad finem capitis. Nam neque hæc cõsilia, neque quod in eis præcepti est; tam aperte explicatũ lex vetus habebat, neq; exemplũ admirabile, & efficacissimũ patiẽtiæ, & caritatis Christi, neq; gratiã tribuebat, qua posset pax ipsa conseruari. At lex Euan. errores magistrorũ Iudæorũ detegit; consilia sublimia tradit, gratiã ad implendũ cõfert, radices discordię, & belli aufert, cõtemptũ rerũ omniũ, & paupertatem, & humilitatem docet, & sibi obtẽperantes in beata quadã, & indissolubili pace continet. Est ergo, (vt vno verbo dicamus) prophetia de hac pace, quã in se ipsis, & cũ alijs hominibus perpetuã conseruant boni Christiani, diligentesque Euangelicæ perfectionis obseruatores. Verba iã satis manifesta sunt, vbiq; enĩ in diuturna pace, cũ nullus belli metus est, arma bellica in pacis instrumenta vertuntur, vt in vomeres, & ligones, & hæc cõtra in arma, vbi bella instãt, quẽadmodũ est apud maximum poetarum.
Tegmina tuta cauant capitum, flectuntque Æneid. 7.
salignas.

Vmbonum crates, alij thoracas ahenos, A
Aut leues ocreas lento ducunt argento
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor. ---

Ioe. 3. Sanctificate bellum, suscitate robustos, accedant, ascendant omnes viri bellatores. Concidite aratra vestra in gladios, & ligones vestros in lanceas. Quod autē Lxx. vertunt, In aratra, vbi nos habemus, In vomeres, tam hic, quā Isa. 2. idē sensus est, aratra enim sumunt pro ferrea aratri parte, quā vomerē vocamus, idq; satis constat, nā gladius nō pōt verti in aratrū, sed in vomerē. Vbi B
vero habemus, In ligones, Lxx. vertetūt, In falces. Hier. modo falces vertit, vt Isa. 2. modo ligones, vt hic, & Ioe. 3. vbi ait: Et ligones vestros in lanceas: Vtrumque enim significat מזמרה.

45 *Et non discent vltra belligerare*. Cum bella feruent, aut eorum metus est, aut denique pugnandum sibi aliquando putant, non solum milites exercentur, sed pueri etiam in belli exercitationibus educantur, vt apud eundem.

7. Æneid. *Ante vrbem pueri, et primaeuo flore iuuentus*
Exercentur equis, domitantque in puluere currus, C
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis,
Spicula contorquent, Cursuque, ictuque lacessunt. At vbi securitas est:

4: Æneid. *Non coepta assurgunt turres, non arma iuuentus*
Exercet, portusue, aut propugnacula bello
Tuta parant. --

Longam igitur, & securam pacem Propheta pollicetur, cum ait. *Et non discent vltra belligerare.*

Et sedebit vir subtus vineam suā. Vnusquisque sedebit sub vmbra vineæ suæ, id D
est, sub vite sua, & sub ficu, quod summæ securitatis est. Simile est illud Hamos. 9. Et plantabunt vineas, & bibent vinum earum, & facient hortos, & comedent fructus eorum. Et 4. Reg. 18. Facite mecū quod vobis est vtile, & egredimini ad me, & comedet vnusquisque de vinea sua, & de ficu sua. Vbi habemus, vineam suam, in Heb. est nomen

A גפן quod vitem significat & Hiero. modo vineam vertit, sed hic vineam vocauit vites vineæ. Lxx. Et requiescet vnusquisque sub vite sua. Chaldæus. Sed sedebunt vnusquisq; sub fructu vitis suæ.

Et non erit qui deterreat. Quia multa 46
pace, & caritate copulabuntur Christiani de his enim loquitur, non de infidelibus, qui sæpe eos infestauerunt.

Quia os Domini exercituum locutum est. Quoniam mirum videri poterat, tātam pacem, & tantam bonorum copiā futuram in Christianis, & neminem futurum, qui deterreat; ne quis dubitet
B ait: Omnia, quæ dixi, ita euenient quia ita Dominus promisit, qui fallere non potest. Et quia, cum reliqui populi ambulent in nomine deorū suorum .i. colant deos suos, & ita pacē habere non possint, nō est enim pax impijs nos ambulabimus in nomine Dei nostri, sēper Deum verum colemus, & eius vnigenitum filium Iesum Christum, qui cultoribus suis tribuit iustitiam, & abundantiam pacis Associat se Propheta populo Christiano, quem amabat, & ad quē iam spiritu pertinebat per fidem, quæ est in Christum Iesum. Viæ, vt sæpe di-
C ximus, opera significant inde & ambu- Ambulare.
lare significat operari, inde toties in scriptura ambulare cum Deo, coram Deo, post Deum in vijs Dei, in præceptis, siue in lege Dei. Ita ambulare in nomine Domini est Deum colere, & in eo sperare: ideo vertit Chaldæus. Etenim vniuersi populi peccabunt ad ea quæ venerati sunt, idola: nos vero fiduciam collocabimus in nomine Domini Dei nostri. Zach. 10. Confortabo eos in Domino, & in nomine eius ambulabunt, dicit Dominus.

In æternum, et vltra, id est, Vltra om-
D nem mensuram durationis, quam homi 47
nes mente complecti queant, vt Exod. 15. Dominus regnabit in æternū, & vltra, vbi Lxx. verterunt: In sæculū, & sæculū. Chaldæus autē in vtroq; loco; In sæculū, & in sæcula sæculorū. Est autem phrasis Hyperbolica. quia vltra æternū nihil est. Origenes homi. 6. Exod. verba indicata iuxta Lxx. ita exponit Quoties in sæculum dicitur, longitudo quidem temporis, sed esse finis aliquis significatur.

ficatur. Et si in aliud sæculum dicatur, aliquis sine dubio longior quidem, sed tamen finis ponitur. Et quoties dicitur, In sæcula sæculorũ. terminus statuitur, licet ignotus nobis: Cum vero hic addidit: In sæculum, & sæculum, & adhuc, siue, Et vltra, omnem terminum abstulit. Sed oblitus videtur Origenes locutionis Scripturæ, quæ cum dicit, sæculum, & sæculum, siue sæculum sæculi, aut sæcula sæculorum, æternitatem significat idest omnia sæcula, quæ excogitari possunt, quod ex parte adnotauimus loc. 2. n. 3. Quare sicut hic ponitur עולם quod cum litera ו. æternitatem indicat, vt sequenti capite dicemus: & postea additur, *Et vltra*, ita Lxx. postquam dixerunt: Dominus regnabit in sæculum, & sæculũ, quod est in æternum, addiderunt: Et adhuc idest. Et vltra, vt incomprehensibilis æternitatis duratio declaretur. Dixit autem: *Ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum, & vltra*, quia non in hac vita, solum, sed in æterna etiam beatitudine illum colẽt, & venerabuntur electi; & in eo fiduciã suam repositam habebunt, hoc ipsum aliter, ac fortasse melius, explicabimus num. 55.

In sæculũ & sæculũ.

TROPOLOGIA.

48 Quæ de moribus in his omnibus occurrũt, aut nihil aut parum admodũ ab Historia sensu recedunt, idcirco breuiter quædam attingemus. Mons Sion, qui typus Ecclesiæ Catholicæ fuit, firmissimus est, & montibus cinctus, inter quos eminet, sicut ait Propheta: Montes in circuitu eius. Docemur non esse extra Ecclesiam firmitatem vllam doctrinæ, siue de cognitione rerum diuinarum sit, siue de conformatione morum. Nam quæ veteres illi sapientes, quos Theologos vocabant, de rebus diuinis tradiderunt, exceptis quibusdam, quæ à nostris acceperunt, plena erant erroribus, & tenebris, neque certa erãt, & constantia, sed quæ hic affirmabat, ille refellebat, nec iidem sibi ipsis constabãt. Idẽ in Philosophis videmus, qui foedos de Dei natura, de anima, de moribus errores docuerunt priusque ipsi à se mutuo, quã à Christianis refutati sunt. In Ecclesia autem Dei viui, quæ columna est, & firmamentum veritatis, tam firma, tam constans, tam immutabilis doctrina est, vt quidam ex eis, per quos tradita est, cõfidenter dicat: Sed licet nos, aut angelus de cœlo Euangelizet vobis præterquam quod Euangelizamus vobis, anathema sit. Sicut prædixi, & nũc iterum dico: Si quis vobis Euangelizauerit præter id, quod accepistis, anathema sit. * Causa est, quod reliquæ doctrinæ multorum sunt, hæc autem nostra per multos quidẽ tradita, sed vnius tamen est in multis illis loquentis, vt sapienter est à Salomone dictum: Verba Sapientium sicut stimuli, & quasi clavi in altum defixi: quę per magistrorum consilium data sunt à pastore vno. Præterea, vt Sion montibus, ita Ecclesia firmissimo Dei præsidio septa est. Quare optime in eam, & in filios eius conuenit Psal. 124. Qui confidunt in Domino, sicut mons Sion; non commouebitur in æternum, qui habitat in Ierusalẽ. Montes in circuitu eius, & Dominus in circuitu populi sui ex hoc nunc, & vsque in sæculum. Quemadmodum autem qui vndecumque veniebant in Ierusalem, semper ascendebant, propter vrbis altitudinem, ita qui ad Ecclesiam veniunt, siue ex Stoicis, qui beatitudinẽ in virtute reponebant, siue ex Pythagoræis, quorum secta religiosissima iudicabatur, siue ex quocumque alio vitæ genere semper ascẽdunt, quia purior multo, & sublimior illis omnibus est vitæ ratio, quam Christus docet. Quare merito dicunt. *Venite, ascendamus ad montem Domini, & ad Domum Dei Iacob.* Hieronymus. Ascensione opus est, vt quis ad Christum valeat peruenire, & ad Domum Dei Iacob Ecclesiam, quæ est Domus Dei, columna, & firmamentum veritatis. * Quare mores filiorum Ecclesiæ longe puriores esse oportet, quam reliquorum hominum, ita vt à labe terrenarum curarum secreti longe humana pro nihilo habeant, cœlestia sapiant, & ament. Videant etiam non suo more viuendum sibi esse, non more sæculi, sed eundum esse semper, qua Deus per scripturas suas, & per Ecclesiam suam docet. Hoc est enim, quod dicunt: *Et docebit nos de vijs suis, & ibi-*

Psal. 124. Galat. 1. 49 Eccle. 12. 50

Rom. 12. *et ibimus in semitis eius*. Ideo Paulus
clamat, Obsecro itaque vos fratres per
misericordiam Dei, vt exhibeatis corpo
ra vestra hostiam viuentem, sanctam,
Deo placentem, rationabile obsequiũ
vestrum. Et nolite conformari huic se-
culo, sed reformamini in nouitate sen-
sus vestri, vt probetis, quæ sit voluntas
Dei bona, & bene placens, & perfecta.
Nec difficile hoc videri debet, quoniam
& si multũ à nobis exigat sanctus Chri-
sti Apostolus, debitores omnino sumus
quia *de Siõ exiuit lex* filios patriarcharũ
relinquens, & ad nos transiens, qui era-
Deut. 32. mus sine Deo in hoc mundo: *& verbum*
Domini de Ierusalem, cui promissũ erat;
Exiuit ad non gentem, ad gentem insi-
51 pientem. * Et quoniam scriptum est:
Luc. 10. Qui vos audit, me audit, & qui vos sper
nit, me spernit: si in semitis Christi am-
bulaturi sumus, oportet vt Ecclesiæ, &
eius ministris legitimam ad iubendum
auctoritatem habentibus vbique parea
mus, quamuis fortes, quamuis eruditi,
quamuis potentes in seculo simus. Pro
pterea de Ecclesia dictũ est, siue de Chri
sto per Ecclesiam iubente: *Et iudicabit*
inter populos multos, et corripiet gentes for
tes vsque in longinquum. Quos populos,
& quas gentes? eos profecto, qui dicunt
Et docebit nos de vijs suis, et ibimus in se-
mitis eius. Quare qui Ecclesiæ doctrinæ
non acquiescit legesue contemnit, non
acquiescit sermonibus sanis Domini
nostri Iesu Christi, qui per Ecclesiam
docet, & iubet, nec vult doceri vias
eius, aut ambulare in semitis eius. Cur
igitur de Sion exiuit lex, si non sumus
audituri, & verbum Domini de Ierusa-
lem, si credituri non sumus? Nam lex
Domini de terrena Sion exijt ad Sion
spiritualem, id est, ad Ecclesiam, quæ so
la scit, pleneque intelligit, quid facien-
dum sit: & verbum Domini, quod prius
audiebatur in Ierusalem, quæ est in Iu-
dæa, iam non auditur, nisi in vera Ieru-
salem, quæ est eadem Ecclesia. * At
52 quoniam iusti, qui donum Dei agno-
scunt, quod in Ecclesiam adducti, & tot
malis, periculisque liberati fuerint, non
sibi videntur plene vocationi suæ respõ
dere, si bene viuant: nisi etiam ea, quibus
olim aut Ecclesiæ doctrinam, aut fra-

A tres suos oppugnabant, in eorum ipso-
rum vtilitatem conuertant, quibus no-
cebant, & tunc vera pace se frui decla-
rant, addit continuo Propheta: *Et con-*
cident gladios suos in vomeres, & hastas
suas in ligones. Quid est enim gladius, ni
si maledica, & effrenata lingua, sicut ait
Propheta: Filij hominum, dentes eorũ Psal. 56.
arma, & sagittæ, & lingua eorum gla- Gladius.
dius acutus? Quid est hasta, nisi blandus
sermo amicitiam simulantis, & tacite
ad abnegationem Dei allicientis, sicut
est apud eundem: Molliti sunt sermo- Psal. 54.
nes eius super oleum, & ipsi sunt iacula? Hasta.
B Tales sunt sermones hæreticorum, vel
eorum etiam, qui ad quoduis peccati
genus exhortantur. Vomere, & ligo- Vomer,
ne terra proscinditur, & semini exci- ligo.
piendo, frugibusque ferendis præpara-
tur. Quare cum illi, qui prius maledi-
ca lingua, & conuicijs plena, vel Eccle
siæ fidei nocebant, vel mores insectabã
tur bonorum, pacemq; turbabãt om-
nium, eadem lingua fidem ædificant,
mores emendant, & quasi spinas euel-
lunt, vt terra cordis humani semen di-
uinarum inspirationum accipiat, & fru-
ctum ferat bonorum operum; gladios
C profecto suos conciderunt in vomeres,
& hastas suas in ligones. * Cum autem 53
omnes patienter iniurias toleramus, &
percussi in dexteram maxillam præbe-
mus percutientibus & alteram, & iur-
gia præcidimus, nosque non ad vltionẽ
sed ad patientiam exercemus Domini,
ac Seruatoris nostri mansuetudinem
imitantes; impletur quod continuo se-
quitur: *Non sumet gens aduersus gentem*
gladium & non discent vltra belligerare.
Cum quisque in vinea Domini opera-
tur, quantum potest, id est, vel in iuuan
da Ecclesia, vel in virtutibus animæ suæ
excolendis, quæ vites Dei sunt, & ficus
D dulcissimorum pomorum, & fructu ho-
nestissimi laboris sui delectatur, neque
alijs inuidet, tunc *sedet vir subtus vi-*
neam suam & subtus ficum suam. *Et non*
erit qui exterreat, quia nihil timet bona
conscientia, & modo Deo suo placere
non desinat, facile pericula contemnit,
sicut scriptum est: Fugit impius nemine Prou. 18.
persequẽte, iustus autẽ, quasi leo, confi-
dens absque terrore erit. Merito autem
nul-

nullis minis, nullisque periculis terretur, quia os *Domini locutum est*, cui credit, & sibi dictum putat illud: * Dominus custodit te, Dominus protectio tua super manum dexteram tuam. Quæ autem maior, aut fortior fiduciæ causa, quam hæc: *Quia omnes populi ambulabunt vnusquisque in nomine Dei sui: nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum & vltra.* Qui Deũ amat, eique ex animo seruit, quod est tã tum malum, aut tantum periculum, vt illo terreri debeat, aut possit? Turris fortissima nomen Domini, ad ipsam currit iustus, & exaltabitur. Sed duo in his considera, quæ vehementer fiduciam nutriunt, & augent. Non acquiescunt errori multitudinis hominum, non mouentur numero errantium, vt à via recedant. Omnes populi colũt idola sua, nos & si numero pauciores, & sapientia sæculi minus illustres, non credemus Philosophis, non Iudæorum magistris, non oraculis dæmonum, nulla auctoritate à cultu Dei nostri dimouebimur. Hoc maxime obseruare debent, qui seruire Deo volunt, vt errantem contemnant multitudinem; quod enim patrocinium errori afferre potest numerus? An potest rerum natura mutari pro arbitrio hominum? Propterea dictum est. Non sequeris turbam ad faciendum malum: nec in iudicio plurimorum acquiesces sententiæ, vt à vero deuies. * Et de sancto Tobia legimus: Denique cum irent omnes ad vitulos aureos, quos Ieroboham fecerat rex Isael, hic solus fugiebat consortia omnium, & pergebat in Ierusalem in templum Domini, & ibi adorabat Dominum Deum Israel, omnia primitiua sua, & decimas suas fideliter offerens. Alterũ est quod aiunt: *Nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternũ, & vltra* Nã sæpe multi viam Dei ingressi cum cogitant multos sibi annos in illa austeritate disciplinæ esse viuendum, & in abnegatione sui, despondent animum, & difficillimum arbitrantur tamdiu laborare. Quo fit, vt aut viam deserant, quam ingressi erant aut si non erant ingressi, in tempus senectuti, mortique proximũ differant. At cogitare debent, qui Deo seruiunt, vitam esse breuem, & semper instanter esse laborandum, sicut admonet Sapiens: Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare, quia neque opus, nec ratio, nec sapiẽtia, nec scientia erunt apud inferos, quo tu properas. Deinde eo animo esse debent, vt si infinitis sæculis illi labores essent subeundi, & illa austeritas toleranda, nullam diuturnitatem longam putent, sciẽtes seruire se illi, cui seruire regnare est. Propterea qui bene hoc norunt, dicũt: *Nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum, & vltra*, id est nunquam defatigabimur, nunquam lõgitudini cedemus annorum. Bonum autem facientes (ait Paulus) non deficiamus, tempore enim suo metemus non deficientes.

Margin notes (left column): 54 — Psal. 120. — Prou. 18. — Iusti non acquiescunt multitudini erranti. — Exod. 23. — 55 — Tob. 1. — Iusti non debẽt defatigari.

Margin notes (right column): A — Eccle. 9. — B — Gal. 6.

HISTORIA.

In illa die, dicit Dominus, congregabo claudicantem. Theodoretus gentilitatem putat nunc dici claudicantem; at melius Hieronymus, & Rupertus, & Lyranus de synagoga exponunt, iam enim locutus est Propheta de conuersione gentilium, nunc de conuersione Iudæorum vaticinatur. Eleganter autem synagogam vocat claudicantem, quoniã vix vmquam recte incessit, sed modo Deum colebat, modo diuertebat ad idola gentium. Cui propterea dixit Elias. 3. Reg. 18. Vsquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum: Si autem Bahal, sequimini illum. Postquam vero idola habere desijt, nũc post Dominum ambulabat, nunc post concupiscentias suas. Et eo tempore, quo Dominum docentem audiebat, nunc eum admittebat, nunc reijciebat. Dicit: *Congregabo, & colligam*, quoniam per varias orbis partes dispersa in vnũ populum cum conuersis ex gentibus redacta est. Cœpit autem impleri hæc prophetia Domino, & apostolis prædicantibus, & quotidie impletur, pleniusque in fine sæculi implebitur.

Et eam quam eiecera, colligam. Cui propter infidelitatem suam, qua filium meum abiecerat, libellum repudij dederam, vt vidimus Hos. 2. 57

Quam afflixeram. Possumus hoc de

Margin notes: C — D

præteritis captiuitatibus interpretari, vel de ea captiuitate, quapropter incredulitatem suam in Christum, in potestatem diaboli concesserat: vtroque enim modo Hieronymus exponit.

Et ponam claudicantem in reliquias. Licet multi pereant è Synagoga, quidā tamen relinquentur, quidam seruabuntur, quos ideo vocat reliquias, vt diximus Hamos.9. num.38. De quibus Isaias cap.1. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, sicut Sodoma fuissemus.

Et eam, quæ laborauerat, in gentem robustam. Et synagoga, quæ à me relicta, & varijs calamitatibus fuerat afflicta, educam gentem robustam, idest, apostolos, & eorum discipulos, qui intrepide verbum Dei per barbaras prædicent nationes.

Et regnabit Dominus super eos in monte Sion. Semper manebunt in Ecclesia, quæ significatur in monte Sion, vt diximus num.17. & 18. semper Domino obedient, & vsque in æternum Deo subditi erunt in militante Ecclesia, & postea in triumphante.

58 *Et tu turris gregis nebulosa filia Sion.* Postquam de vniuersa Iudæorum gente dixerat, ad Ierusalem iam conuertit sermonem, in qua Christus docturus, & moriturus erat. Cur autē Ierusalem vocet filiam Sion, diximus Hamos 5. num. 3. nunc videndum cur turrim gregis nebulosam appellet. Nam Ierusalem nunc dici turrim gregis, non potest esse dubium, cum statim eandem nuncupet filiam Sion: neque enim legendū est: Et tu turris nebulosa filiæ Sion, vt quidam putant, sed filia Sion, vt legunt Lxx. & Symmachus, referente Hieronymo. Causam nominis his verbis docet Hieronymus in trad. in Genes. in expositione illius, quod legimus Gen.35. Egressus inde fixit tabernaculum trans turrim gregis, siue trans turrim Hader, vt est in Hebræo. Hunc locum Hebræi esse volunt, vbi postea templum ædificatum est, & turrim Hader, turrim gregis significari, hoc est cōgregationis, & cætus: Quod & Michæas propheta testatur dicens. Et tu turris gregis nebulosa filia Sion, & cetera: illoque tempore Iacob trans locū, vbi postea templum ædificatū est, habuisse tentoria, &c. Recentiores, qui de terra sancta scripserunt, Turrim gregis malunt esse locum prope Bethlehem, vbi nato Dño Seruatore Angelus pastoribus apparuit. Quam sententiā Hieronymus magis sibi probari docet, si ordo vix Iacob sequendus sit. At nihil nos cogit ordinem viæ sequi, & à veteribus Hebræis recedere. Quamuis fieri potuit, vt vterque locus turris Hader, siue gregis diceretur. 59

* In hunc locum idem Hierony. turrim gregis templum, tametsi sic obscure interpretatur, de quo dictum est Matt 21. Homo erat pater familias, qui plantauit vineam, & sepē circundedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, haud dubium quin templum, de quo dicitur per Michæam: Et tu turris nebulosa filia Sion, &c. Merito autem templū vocatur turris Hader, id est, gregis, siue cōgregationis, aut cætus, vt interpretatus est in Traditionibus in Genes. quoniam in illud conueniebat grex, siue congregatio Domini, id est, filij Israel ex tota terra promissionis ter singulis annis cō fluentes. Siue igitur hoc significet turris gregis, siue illud, quod prius diximus, siue vtrumque, vrbs ipsa à parte sui nomē accepit, sicut à Sion, quæ est vrbs superior, tota vrbs Ierusalē dici solet Sion. Nec aberraret qui diceret ipsam vrbem totam appellari, turrim gregis: Turrim quidem propter altitudinem, gregis vero, quia in illam conueniebant ter omnes filij Israel singulis annis. vt de templo diximus. 60

* Nebulosam autē vocat, id est, עפל propter eximiam altitudinem, nā & in sublimi monte posita erat & altissimis ædificijs ornabatur. Refert autē Hieron. in illud Isai 32. Tenebræ, & palpatio factæ sunt super speluncas, iuxta Hebræorum sententiam, duas turres fuisse in Ierusalem, quarū alteri nomen erat עפל, id est, tenebræ, siue nubilum, quod vsque ad nubes erigeret caput: alteri בחן, id est, probamentum & firmitas, siue (vt Symmachus vertit) inquisitio, eo quod in contemplando culmine eius oculi fallerentur. Nomen igitur turris vrbi ipsi dedit propter altitudinem.

Turris gregis.

Vsque

Vsque ad te veniet, & veniet potestas prima, regnum filia Ierusalem. Veniet, & veniet dixit ad maiorem asseuerationē. Ad te, ô Ierusalem, veniet pristina potestas, quam olim habuisti, quæ potestas est regnum Ierusalem. Quasi dicat: Iterum regnum Dauidis videbit Ierusalem videbit enim Christum verum regē Iudæorum, cuius regnū spirituale, & æternum præfiguratum est in temporali regno Dauidis. Luc. 1. Et dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum. Itaque *Potestas prima* dixit, pro potestas antiqua, sicut Apo. 2. Ideo age pœnitētiam, & prima opera fac, id est, quæ facere solebas. Chaldæus: Sed & dominatio prisca adueniet regno cœtus Ierusalem.

61 *Nunc quare mœrore contraberis, &c.* Hebræa, למה תריעי רע sonant: Quare vociferaris vociferationē, vt alij verterunt, propter duplicem verbi significationem, sed sensus idem est. Cum tanta bona te maneant. Cur nunc doles audita prophetia captiuitatis, quasi nunquā restituenda esse? *Nunquid non rex est tibi*, qui te regat, & tui curam habeat? Certe Deus non te deseret, etiam si captiua ducaris. Non perijt cōsiliarius tuus, qui tibi salubria consilia inspiret, quibus libereris, & in pristinam libertatem restituaris. Immo vero regem habes, & consiliarium semper viuentem, Deum, à quo si regi velis, & moniris illius obtemperes, quidquid tibi imminet vastitatis, & calamitatis, facile vitare possis. In dolore autem parturientis maximum dolorem indicare scripturam sæpe diximus.

Dole, & satage. Fateor tibi in præsenti causam esse doloris, si præsentia solū consideres; abduceris enim captiua de terra tua, & habitabis in regione (siue, vt est in Hebræo, & apud Lxx.) in campo; Intelligit autem (vt ait Hieronym.) magnum illum campum Sennahar, in quo erat Babylon, & totam illam regionem Verum erigere, & lætare spe futuræ libertatis, educet enim te Dominus inde. Pro Dole, est חולי, id est, infirmare, quod est dole, vt dixi Hamos 6. num. 26. Pro Satage, est גחי, quod recentiores interpretantur, Ingemisce, Chaldæus: יעי, id est, cont emisce, trepida. Lxx. ἀνδρίζου, viriliter age, quam interpretationem in commentarijs secutus est Hieronym. * Videtur autem mihi eleganter positum esse *Satage*, quo 62 niam nullum verbum inueniri potuit, quod ita apte redderet vtramque significationem. Etenim Satagere est anxium esse, & distorqueri difficultate alicuius rei conficiendæ, quod ad primam significationem pertinet, Est etiam diligentem esse, & festinare cum quadam cura, aut potius solicitudine, quemadmodum Martha Luc. 10. satagebat circa frequens ministerium: quod pertinet ad secundam, ac si dicat: Dole, sed ne ita vt dolore langueas, & tota iaceas, quasi salutem desperans tuam. Spera libertatem, precare Dominum, in lege eius te exerce, patienter tolera labores exilij: & hoc est, quod Lxx. dixerunt; Viriliter age. Vt Psalm. 26. Viriliter age, & confortetur cor tuum, & sustine Dominum. Quibus verbis explicatur, quod volumus.

Satagere.

Et nunc congregatæ sunt super te gentes multæ. Nunc quidem variæ nationes congregabuntur cum Chaldæis super te, id est, contra te, quæ vnanimi consilio dicent: Lapidetur Ierusalem: Interitum eius lapidationem vocat, quæ pœna erat mulieris adulteræ, vt intelligat se propter adulterium puniri id est, quod à Deo recesserit.

Aspiciat in Sion oculus noster. Talis 63 sit Sion, & talibus obruatur miserijs, vt cum voluptate magna, & irrisione eam spectemus. Hunc locum exposuimus in Habd. num. 64.

Ipsi autem non cognouerunt cogitationes Domini. Ij, qui aduersum te pugnabunt, non intelligent quid Dominus de te, & de se cogitauerit. Putabunt se sua fortitudine vicisse, & diripuisse opes tuas, se imperaturos esse semper, te nunquā exurrecturam cecidisse: Cū tamen te Deus ad tempus corripere voluerit, vt viuas, & qui contra te pugnauerunt, disperdantur.

Quia congregauit eos, quasi fœnum areæ. Quod scilicet, congregatur, vt comminuatur, & trituretur. Ita eueniet hostibus

bus tuis. Quoniam enim ipsi crudelitate, qua in Ierusalem vsi sunt, & arrogantia sua Dei iram prouocauerunt, meruerunt que, vt simili crudelitate & ipsi vastarentur, propterea ait. *Congregauit eos, quasi fenum areæ*, hoc est, congregari eos aduersus Ierusalem nihil aliud fuit, quam si congregati fuissent, vt triturarentur instar feni. Hoc de rege Assyriorum Sennacherib late, & pulchre scriptum est. Isai. 10. de Nabuchodonosor rege Chaldæorum. c. 14. de alijs nationibus. Ezec. 25. & sequentibus, & in fine Ioelis, & Habdiæ, vt alia omittamus.

64 Fenum. Porro Fenum in scriptura non solum herbam, sed etiam paleas, siue culmos spicarum significat, est enim עמיר, id est, manipulus, vnde Psal. 128. De quo non impleuit manum suam, qui metit, & sinum suum מעמר, id est, qui manipulos colligit. Iere. 9. Quasi fenum post tergum metentis, & non est, qui colligat. Chaldæus: Sicut manipulus post messorem. Zach. 12. Ponam duces Iuda, sicut caminum ignis in lignis, & sicut faciem ignis in feno. Lxx. Sicut faciem ignis in stipula. Chaldæus: Quasi lampadem ignis inter manipulos. Ita accipitur Hamos. 2. Sicut stridet plaustrum onustum feno. Lxx. Onustum stipula. Chaldæus: Onustum manipulis. Eodem modo, & in hoc loco interpretandum est, nam herba non trituratur, sed palea.

Surge, & tritura filia Sion. Surges, quæ iacebas in captiuitate, & continuo fere incipies triturare inimicos tuos. Plaustra ferrea. Veteres enim plaustris ferratis terebant fruges, & eisdem nonnumquam stratos hostes triturabant. Ham. 1. Eo quod triturauerit in plaustris ferreis Galaad, quod ibi iam ostendimus. Hæc prophetia impleta, & ante quidem ex parte, sed maxime tempore Machabæorum, vt copiose in Habdia demonstrauimus, ab illis verbis: Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Hesau stipula, & possidebit domus Iacob eos, qui se possederant, &c. Dixit autem: *Surge, et tritura*, potius quam. Et triturabis, ad celeritatem significandam, vt adnotauimus Hos 10. numer. 36. & Hamos. 5. numer. 8.

Quia cornu tuum ponam ferreum. Quo, A scilicet, ventiles omnes inimicos tuos, & non possit cornu tuum confringi, id est, suggeram tibi vires magnas, & infragiles ad vincendum omnes hostes tuos. De cornu diximus Hamos. 6. num. 41.

Et vngulas tuas ponam æreas. Non solum plaustris ferratis, sed etiam ex parte taurorum, aut equorum vngulis paleæ teruntur. Dabo igitur tibi vngulas æreas, id est, fortissimas ad calcandum, & triturandum corpora inimicorum tuorum, & eiusmodi, vt si diu tritures, non defatigentur, aut fatiscant. Hieron. vero in illud Isai. 28. Neque vexabit eum rota plaustri, nec vngulis suis comminuet eum: vngulas partem esse vult rotarum ferrearum instar serræ, quæ super demessas segetes trahebantur in Palæstina. Itaq; dentes illi rotarum in vngularum similitudinem facti videntur: & inde vngulę dicti. Et quamuis in Hebræo est: Nec equis suis comminuet eū (ita enim Hieronymus vertit בפרשיו, quod ceteri semper vertunt: Equitibus suis) nequaquam putat verba fieri de equis, qui solent immitti ad triturandum, quoniam non potuit dicere Propheta, quod prouincia Palęstina non habet. Mihi vtrumque videtur satis probabile, quoniam bobus terebantur fruges C vt Hos. 10. Ephraim vitula docta diligere trituram. Et quod Paulus. 1. Corinth. 9. refert ex Deuteron. 25. Non alligabis os boui trituranti: Quare similiter tere re poterant equis. Nostræ translationi vtrumque conuenit, nam vngulæ possunt esse boum, & equorum, & plaustrorum ferratorum: Si autem interpreteris: Equitibus suis, illi dentes ferrei metaphorice dicuntur equites, quia instar equitum insident rotæ.

65

Et interficies Domino rapinas eorum. D Pecora, & armenta, quæ eis rapies, segregabis, vt Domino immoles in gratiarum actionem pro victoria.

Et fortitudinem eorum Domino vniuersæ terræ. In Hebræo est, חילם significat autem hoc vocabulum exercitum fortitudinem, diuitias, vt Prouerbiorum vltimo. Multæ filiæ congregauerunt diuitias. Et Soph. 1. Et erit fortitudo eorum in direptionem. Vbi Chaldæus vertit: Erunt itaque eorum diuitiæ Fortitudo.

tis in spolium. Hic etiam vertit: Et pretiosam eorum pecuniam coram Dominatore vniuersæ terræ. Quæ interpretatio apta mihi videtur huic loco. Dicuntur autem diuitiæ fortitudo, quia fortes sunt, & quiduis efficiunt, Eccles. 10. Pecuniæ obediunt omnia: & quia homines fortes, id est, potentes efficiunt. Possumus etiã exponere: ***Fortitudinem eorum***, armenta eorum fortia, aut, milites eorum fortes, quos tamquam victimam Domino interficies. Sed multo magis mihi placet prima interpretatio.

ALLEGORIA.

66 Interdum Ecclesia, cum rumorem bellorum audit, quæ suscitant infideles aut cum hæreticorũ potentiam, & multitudinem contra se insurgentem videt, mœrore contrahitur, quasi regem non habeat, aut consiliarius eius Christus, cuius sapientia & consilio aduersus omnes inimicorum impetus confirmanda est, perierit, qui in cælis regnat immortalis, & mors illi vltra non dominabitur. Sed flere prohibetur, quoniam & si ex parte spolietur, & captiua ducatur, hæreticis oppida, & vrbes peruenientibus: mittet Deus liberatores, & soluentur de captiuitate Diaboli, & redibunt ad pristinam fidem ciuitates. Nunc quidem multæ gentes aduersus Ecclesiam congregantur, partim paganorum, partim hæreticorum, quæ lapidare eam conantur, & dispedere. Nec vident Deũ affligere suam Ecclesiam, vt paleas secernatur, & mundum maneat frumentum Dei, & qui probati sunt, manifesti fiant in nobis, seque, dum contra Ecclesiam congregantur, in certum interitum congregari, vt contererentur quasi fenum areæ.

1.Cor.11.

67 * Merito ergo ei dicitur vt surgat reparatis viribus & inimicos suos sibi subijciat acceptura à Domino fortitudinem inuictam, iuxta illud: Ego enim dabo vobis os, & sapientiam, cui non poterunt resistere, & contradicere omnes aduersarij vestri. Tunc Ecclesia, cum per prædicatores suos vicerit infideles, immolabit Domino rapinas eorum, id est, spolia, quæ illis ademerat, & fortitudinem eorum, id est, diuitias, quibus superbiebant conuertet in gloriam Dei, & in multorum vtilitatem. Ita immolauit Dominatori vniuersæ terræ eloquentiam Cypriani, subtilitatem Augustini, Iustini martyris eruditionem. Nec tamen putemus de his tantum temporibus esse prophetiam, de toto legis Euangelicæ tempore est. Nam & initio exierunt apostoli, & eorum discipuli, & adduxerunt prouincias, & regiones ad Dominatorem vniuersæ terræ.

Luc.2.

TROPOLOGIA.

68 Satis ex his, quæ hactenus dicta sunt, constat Claudicantem recte intelligi animam, quæ à Dei cognitione aliena misere aberrabat, & nunc ad Deum accedebat, nunc affectibus, illecebrisque peccatorum rapiebatur, neque constãs erat, nisi in sua mobilitate. Denique ita volebat Deo seruire; vt mundo, cui iam renuntiauerat in baptismo, seruire non desineret, vt plenius diximus capit. 2. numer 49. Quam peccatis suis eiectam, & dura vitiorum, dæmonumque seruitute afflictam, & vexatam cum Deus ad se reuocat, pulchra congregare, & colligere dicitur, ab illa enim multiplicitate, in quam diuisa erat, eo reducitur, vt vnum opter, vnum amet, vni se tradat, de quo ait Dominus: Porro vnum est necessarium. Et quoniam hæc mutatio dexteræ excelsi est, vt quæ ita fallaces sæculi voluptates amauerat, sanata iam rectos gressus faciat pedibus suis, & prius mortua nunc ita viuat, vt multam gignat prolem bonorũ operum, quæ Deum glorificent, recte claudicantis nomen reperit dicens. ***Et ponam claudicantem in reliquias & eam, quæ laborauerat in gentẽ robustam & regnabit Dominus super eos in monte Sion ex hoc nunc, et vsque in æternũ.*** * Solent enim qui peccato seruierunt, & iugum durissimum experti sunt, cum ad Deum redeunt, constantissime permanere, neque enim credunt mendacibus Diaboli pollicitis, quæ vana esse cognoscunt, respondet potius, quod est in prouerbio, Tollat te, qui non nouit. Vident etiam quanto sit mitior, & humanior,

Anima claudicãs quæ sit.

Luc.10.

69 Qui peccato seruierunt constãtius in virtute permanere.

nior, atque amabilior seruitus Dei, sicut
Hos. 2. est apud Hoseam. Vadam, & reuertar
ad virum meum priorem, quia bene mi
hi erant tunc, magis, quã nunc. Et apud
Iere. 3. Ieremiam: Ecce nos venimus ad te, tu
enim es Dominus Deus noster. Vere
mendaces erant colles, & multitudo
montium, (in quibus videlicet idola gẽ
tium colebamus) vere in Domino Deo
nostro Salus Israel. At qui rudes sunt,
& inexperti, facile abducuntur tentatio
nibus, cupiunt enim experiri quod ne-
sciunt, & credunt solidam se voluptatẽ
inde percepturos, & ne suspicari quidẽ
possunt tantam esse in Mundi, Diaboli-
que promissionibus vanitatem, donec
70 malo tandem predifcunt suo. * Sed il-
lud non prætereibo, quod mirum, atque
insolitum videtur: de ea, quæ per vitio
rum voluptates libere vagabatur, & sibi
vbique morem gerebat, ait: *Et eam, quæ*
Peccatores semper laborant. *laborauerat*. Vere enim laborant, qui
Deo non seruiunt, iugum durissimum,
& onus grauissimum portant, nec in tã
tis voluptatibus norunt, quid vera læti
tia sit. Inde peccatum in scriptura dici
tur amaritudo, vt diximus cap. 1. num.
Isa. 19. 39. & labor, & dolor, vt capit. 2. adnota
uimus, nu 1. Quam bene hoc nouit, di-
xit: Et tradam Ægyptum, (id est, animã
peccatis obscuratam) in manum domi-
norum crudelium, & rex fortis domina
bitur eorum, ait Dominus exercituum.
Sed ne in re perspicua moremur, hoc sa
tis sit, scripturam, cuius mira est in lo-
Peccatũ seruitus dicitur. quendo elegantia, & proprietas pecca-
tum etiam vocare seruitutem, & affli-
ctionem, vt Thrẽ. 1. Migrauit Iudas pro-
pter afflictionem, & multitudinem ser-
uitutis. Quod si quid hæc significent,
quæris, paulo post interpretatur: Pecca
tum peccauit Ierusalem, propterea in-
stabilis facta est, id est, propterea migra-
uit, sed propter peccatum migrauit, pec
catum ergo vocauit afflictionem, & ser
71 uitutem.* Hãc eandem animam reuer-
suram ad Deum, sed nondum reuersam,
quam hactenus vt mulierem compella
bat, nunc, vt vrbem compellat. *Et tu*
turris gregis nebulosa filia Sion, vsque ad
te veniet, &c. Mira est in singulis proprie
tas. Turris gregis caula ouium fuit, hu-
milis locus, & ignotus, in quo postea cõ

A structa est vrbs nobilissima Ierusalem
sedes vnici templi veri Dei. Animam
ergo significat, quæ prius rationis ex-
pertium cogitationum hospitium fuit,
sed Deus in ea ædificauit sibi vrbem,
& templum, in quo per gratiam habita
ret, & nullis suis meritis ex tanta humi
litate in tantæ celsitudinem dignitatis
prouecta est, vt eum in se haberet, qui Anima superba obscuritate plena est.
cælum, & terram implet. Sed eandem
nebulosam appellat, id est, excelsam, &
propter nimiam celsitudinem nebulis,
& caligine contectam, quia humilis ani
ma, & suæ paruitatis non ignara luce
B Dei fruitur, at quæ alta sapit, & sibi ex-
celsa videtur, caligine vitiorum obscu-
ratur, sicut ait Salomõ: Vbi fuerit super Prou. 11.
bia, ibi erit & contumelia: vbi autem est
humilitas, ibi & sapientia. Contumeliã
vocat multitudinem vitiorum, quæ cõ-
tumeliam affert, & ignominiam, cui op
ponit sapientiam, id est, virtutes, & splẽ
dorem diuinum, quo animæ illustran-
tur. Nam superbiæ comes indiuiduus
est cæcitas mentis, sicut de superbis Phi
losophis scripsit Paulus. Et obscuratũ Rom. 1.
est insipiens cor eorum, dicentes enim
se esse sapientes, stulti facti sunt. * Huic 72
igitur animæ per pœnitentiam illustrã-
C dæ, atque purgandæ aduentus magni
regis ad se promittitur, vt iterũ regnet
in ea, quemadmodum & prius regna-
bat, quæ magna iustarum animarum fe-
licitas est. *Vsque ad te, inquit, veniet, &*
veniet potestas prima regnum filiæ Ierusa
lem. Tunc enim anima vere regnat, cũ
se plene Christo subijcit, cui seruire re-
gnare est: quia tunc prauis cupiditati-
bus imperat, & sui dominatum tenet.
Sed verbis sequẽtibus mire statum ani
mæ huiusmodi describit, quæ inter bo-
num, & malum fluctuat, & hinc à Deo
vocatur per internas inspirationes,
D hinc peccatorum illecebris, & consue-
tudine trahitur ad peccandum. Et quia
sequi Deum quidem vellet, & volu-
ptatibus vitiorum non carere, atq; hoc
fieri non posse videt, dolore cruciatur,
& ambigua hæret. * Quam merito re- 73
prehendit Propheta: *Nunc quare mœro-*
re contraheris? quod vides te in captiui-
tatem ducendam à Diabolo, quasi ne-
scias, aut non possis hac te ambiguitate
expli-

A explicare. *Numquid rex nō est tibi?* cuius
potentia adiuta contra omnes illecebras, contra cōsuetudinem, contra car-
Rom. 8. nem pugnes, & vincas? Sentiebat hoc
& Paulus, & clamabat: Video autem
aliam legem in membris meis repu-
gnantem legi mentis meæ, & capti-
uantem me in lege peccati, quæ est in
membris meis. Infelix ego homo, quis
me liberabit de corpore mortis huius?
Vides quo mœrore contrahatur? At
non desperat, scit regem sibi esse, & sibi
ipse respondet: Gratia Dei per Iesum
Christum Dominum nostrum. *Aut cō-
siliarius tuus periit?* Cur doles, quasi con-
B siliarum non habeas, cuius consilijs his
te laqueis expedias? Perijt quidem tuus
consiliarius in cruce, sed propter te, vt
viuas: mortuus est, vt morte sua destrue-
ret eum, qui habebat mortis imperium
sed tertia die resurrexit, & adhuc tecū
est, ad dexteram patris regnat immorta-
lis in secula seculorum. Vide quot tibi
consilia reliquit in Euangelio, quot mo-
nita, quibus instructa beatam, & tran-
74 quillam ages vitam. * Hæc de anima
nondum bene ad Deum conuersa, quia
ita contextus ordo exigebat, explicaui-
mus: at possunt & ad animam referri,
C quoties in dolorem, & in luctum inci-
dit, siue ex difficultate bonorum operū,
siue ex tentationum magnitudine, siue
ex cordis ariditate, & absētia Dei. Quo
tempore & illud ei dici potest; Quare
tristis es anima mea, & quare contur-
Psal. 42. bas me? Spera in Deo, quoniam adhuc
confitebor illi: Salutare vultus mei, &
Deus meus: Quasi dicat; Ita angeris, ac
si regem, aut consiliarium non haberes:
Spera in Deo, quia ipse est salutare tuū,
& Deus tuus. Scimus hoc nomen Cō-
siliarij celebre esse inter Christi nomi-
Isai. 9. na: Et vocabitur nomen eius, admira-
D bilis, consiliarius. Pro quo LXX. Et voca-
bitur nomen eius, magni consilij Ange-
lus. Ad hunc igitur consiliarium sem-
per confugiamus, ab eo doceamur, de
hoc maxime illud accipiamus. Multi pa-
cifici sint tibi, & consiliarius sit tibi
vnus de mille. * Sed redeamus ad id,
75 Eccl. 6. quod contextum verborum, & senten-
tiæ poscere diximus: nec illud prætere-
mus, quod ait. *Quia comprehendit te do-*
lor quasi parturientem. Talis est enim do-
lor animæ, de quo nunc sermo nobis
erat. Parturit conceptis Dei inspiratio-
nibus, quibus obsequi vellet, nisi caro
cupiditate victa repugnaret, & ideo nū-
quam parit nec experitur gaudium il-
lud, de quo Dominus ait: Cum autem Ioan. 16.
pepererit puerū, iam nō meminit pres-
suræ propter gaudium, quia natus est
homo in mundum. Semper est in illo
dolore: Dies tribulationis dies hęc, quia Isa. 37.
venerunt filij vsque ad partum, & vir-
tus non est pariendi. Quare apte subij-
citur: *Dole, & satage filia Sion, quasi par-
turiens.* Dole, quia vere parturiens es,
non desines dolere, donec pepereris.
Ita nato Isaac dixit Sara: Risum fecit mi- Gen. 35.
hi Dominus, quicunque audierit, corri- Sanctæ a-
debit mihi. At sanctæ animæ beatissimā nime fere
virginem Mariam quodammodo imi- sine dolo-
tantes fere sine dolore pariunt filios, id re pariūt.
est, bona opera. * Hieronymus: Lega- 76
mus scripturas, & nunquam inuenie-
mus sanctas mulieres, excepta Rachel,
cum dolore peperisse: quæ quia in via
erat, & in Hippodromo, id est, equorū Gen. 35.
cursu, qui in Ægypto venundantur, fi-
lium peperit doloris, quem postea vo-
cauit pater filium dexteræ. Heua eiecta Gen. 3.
de paradiso, & audiens: In doloribus pa-
ries, peperisse describitur in dolore.
Vxor Phinees contracta, nec se erigēs, 1. Reg. 4.
sicut illa, quā in Euangelio Diabolus al- Luc. 13.
ligauit, peperit post quam arcam Dei,
populiq; cognouisset ruinam. Hæc Hie-
ron. Quæ ego ad sanctarum animarum
partus refero, quas fere sine dolore pa-
rere dixi, quia Deū amant ardentius, &
concupiscentiā, quæ dolorem efficere
solet, magna ex parte spiritui per Dei
gratiam subiecerunt. Non itaque dolo-
ris experres omnino sunt, sed earū cō-
paratione, quas diximus, nullum fere
habere doloris sensum videtur. Nec in-
telligamus sanctas mulieres sine dolo-
re peperisse, sed tacet scriptura earum
in partu dolorem, vt in eo, quod dolor
ille nescitur, figura sint sanctarum ani-
marum, sicut Melchisedec patrem qui-
dem habuit, & matrem, initiū vitæ, &
finē, quæ tacentur, tamen ab scriptura,
vt in eo, quod hæc nesciuntur, figura sit
filij Dei. Verum quātūis doleat, satage-
re iu-

re iubetur, quoniam tunc preces adhibendæ sunt eorum, qui Deo placent, in opera pœnitentię incũbendum est, boni viri adeundi sunt, quorum consilijs, & ex hortationibus patiat. Satagendũ etiam & aliter est. *Quia nunc, inquit, egredieris de ciuitate, & habitabis in regione, & venies vsque ad Babylonem.*

77 * Tepidos homines, & nihil pro virtute laborãtes incidere Deus sinit magna bonitatis suę prouidentia in turpissima peccata, vt tandem miseriam suã agnoscentes tepidi esse desinant, & magno animi ardore virtutem complectantur. Nam dum te ipsa admoniti intelligunt se illo suo tempore vires, & audaciam suggesisse tentatori, (quia eos ille maxime aggreditur, quos remissos, & tepidos videt) deinceps ad pugnam, & ad bona opera inardescunt. Propterea ait: *Nunc egredieris de ciuitate*, de illa videlicet quam ædificat amor Dei, vsque ad contemptum sui, quæ est Ierusalem, siue societas iustorum. Egredieris, inquam, secundum præsentem iniustitiã tuam. Et *habitabis in regione*, siue in campo, id est, in latitudine, recedes ab angusta via, quæ ducit ad vitam, & transibis ad spatiosam, & latam, à via mandatorum Dei arta ad spatia concupiscentiæ tuæ, vt nemini, nisi tibi obsequatis. Et *venies vsq; ad Babylonem* vsq; ad confusionem & fœditatem teterrimã vitiorum, etisq, secundum præsentẽ statum in illa ciuitate, quam ædificat amor sui vsque ad contemptum Dei.

Tepidos cadere sinit Deus.

78 * Ibi dole, & satage, ne desperes de salute tua, ne omnino abijcias bona, quibus te ante exercebas, ne relinquas, ac deseras temetipsam. Memor esto vnde excideris, dole non esse te, qualis fueras, recorda re prioris ciuitatis, considera miserias tuę Babylonis. *Ibi liberaberis, ibi redimet te Dominus de manu inimicorum tuorum.* Cum eo veneris, cum te agnoueris, torporemque tuum damnare cœperis, extrahet inde te Dominus per spiritum pœnitentiæ, quem dabit, & reducet in ciuitatem tuam pristinam. *Et nunc congregatæ sunt super te gentes multæ, quæ dicunt: Lapidetur, & aspiciat in Sion oculus noster.* Dæmones multi, & tentationes magnæ in te insurgent, vt te tanquam

A adulteram lapident, ea enim pœna dignaes, quod à Deo recesseris sponso tuo. nihil aliud quam interitum tuum, quærent, vt tuis malis crudelitatem satient suam. Nec intelligunt id sibi ad tempus licere per Deum, vt te agnoscas, & teporem excutias, & cautior atq; ardentior resurgas. Non vident quem sibi interitum, quod exitium moliantur; tu enim ipsa hæc omnia peccata conteres per pœnitentiam, & per studium bonorum operum, quasi fænũ areæ. 79

* *Surge, & tritura filia Sion*, aliquãdo surges ò filia Sion, & in Dei amicitiam redibis, nec iam terræ hærebis,

B sed cœlũ suspicies, & cœlestia concupisces, & simul atque surrexeris. triturabis hostes tuos. Conteres fortiter libidines, cupiditatem auri, honorũ & gloriæ, & cætera vitia, quibus turpiter seruieras, honeste confringes, & disperdes. Si quæris vnde tibi vires, vnde arma, quibus honestissimam victoriam obtineas, Dominus firmamentum tuũ, refugiũ tuũ, liberator tuus de inimicis tuis iracundis. Audi quid loquatur in te Dominus Deus tuus. *Quia cornu tuum ponam ferreum, & vngulas tuas ponam æreas, & comminues populos multos.*

C Cornu, quod fortissimum est, & potẽtissimum ad pugnãdum caritatem significat, quæ omnium virtutum fortitudo est, & sicut cornua duo sunt in animali, ita in caritate amor Dei; & proximi. Tunc dices: Exultauit cor meũ in Domino, & exaltatum est cornu meũ in Deo meo. Cornu. 1. Reg. 2.

Vngulæ solidæ, & duræ, ad triturandũ, si equorum sint, eas virtutes significant quibus magis terrena calcamus, vt fidem, spẽ, orationem abnegationem sui. Si autem sint dentes ferreatum rotatũ, (quod Hier. visum est, nosq; probabile

D esse diximus) virtutes eædẽ intelliguntur, quatenus illis magis aduersarios nostros confringimus & cõminuimus. i. dæmones, & tẽtationes.

80 * De fide, quæ per caritatem operatur, scimus quid Paulus dicat: Cõmemorat siquidẽ multos sanctos, qui per fidem deuicerũt regna operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones obturauerũt óra leonũ, extinxerũt impetũ ignis, &c. Et idem: In omnibus sumẽtes scutũ fidei, in quo Hebr. 11. Ephe. 6.

possitis

possitis omnia tela nequissimi ignea
extinguere Spes autem firma cœlestiũ
facile à nobis impetrat vt humana con
temnamus. Oratio in cœlum nos tollit
abnegatio nostri nihil optat in terra, ip
sa etiam omnia tela nequissimi ignea
repellit, & extinguit, quia quia didicit
animo suo non obsequi, sed Deo, inui-
ctus est: Tunc enim vincimur cum no-
bis morem gerimus, nec Dei monita
curamus. Huiusmodi aduersarios qui vi
cerit, immolabit Domino rapinas eorũ,
id est, otium, quod illis abstulit, solebat
enim tempus conterere diuitijs, aut vo
luptatibus, aut honoribus quærendis.
His etiam aciem mentis suæ, & ingenij
vires dabat, in hæc quidquid habebat bo
Ephe. 5. ni, conferebat. Quare cum resipiscit, &
iuxta Apostolum, videt quomodo cau-
te ambulet, non vt insipiens, sed vt sa-
piens, redimens tempus, quoniam dies
mali sunt: & iam de vita æterna cogitat
ac cetera contemnit, profecto *immolat
Domino rapinas eorum, & fortitudinem
eorum Domino vniuersæ terræ*. Hæc enim
eadem erant diuitiæ aduersariorum.

CAP. V.

*NVNC vastaberis
filia latronis: obsi-
dionẽ posuerunt su-
per nos, in virga
percutient maxillã
Matth. 2. iudicis Israel. Et tu Bethlehem
Ephratha, paruulus es in millibus
Iuda: ex te mihi egredietur qui sit
Ioan. 7. dominator in Israel: & egressus eius
ab initio à diebus æternitatis. Pro-
pter hoc dabit eos vsque ad tempus
in quo parturiens pariet: et reliquiæ
fratrum eius conuertentur ad filios
Israel. Et stabit, & pascet in fortitu-
dine Domini, in sublimitate nominis
Domini Dei sui: & conuertentur,
quia nunc magnificabitur vsque ad
terminos terræ. Et erit iste pax: As
syrius cum venerit in terram nostrã,*

A *& quando calcauerit in domibus no
stris: & suscitabimus super eum se-
ptem pastores, & octo primates ho
mines. Et pascent terram Assur in
gladio, & terrã Nemrod in lanceis
eius: & liberabit ab Assur, cum ve-
nerit in terram nostram, & cum cal
cauerit in terminis nostris. Et erunt
reliquiæ Iacob in medio populorũ
multorum quasi ros à Domino, &
quasi stillæ super herbam quæ non
B expectat virum & non præstolatur
filios hominum. Et erunt reliquiæ
Iacob in gentibus in medio populo-
rum multorum, quasi leo in iumen-
tis syluarum, & quasi catulus leo-
nis in gregibus pecorum: qui cum
transierit, & conculcauerit, & ce-
perit, non est, qui eruat. Exaltabitur
manus tua super hostes tuos: & om-
nes inimici tui interibunt. Et erit in
die illa, dicit dominus auferã equos
C tuos de medio tui, & disperdam qua
drigas tuas. Et perdam ciuitates
terræ tuæ, & destruam omnes mu-
nitiones tuas. Et anferam male-
ficia de manu tua, & diuinationes
non erunt in te. Et perire faciam
sculptilia tua, & statuas tuas de
medio tui: & non adorabis vltra opę
ra manuum tuarum. Et euellam lu-
cos tuos de medio tui: & conterã
ciuitates tuas. Et faciam in furorę
D & in indignatione vltionem in om-
nibus gentibus quæ non audierunt.*

HISTORIA.

Nunc vastaberis filia latronis. Loqui-
tur de excidio Ierusalem à Babylonijs
inferendo, de hoc enim potius interpre
tanda hæc puto, quam de vltimo exci-
dio, quo euersa est vrbs à Tito Vespa-
siani

fiani filio, quoniam nihil præcessit de captiuitate Romanorum ad quod hęc pertineāt: de captiuitate autem Babyloniorum præcessit: Quia nunc egredieris de ciuitate, & habitabis in regione. & venies vsque ad Babylonē. Quoniam ergo dixerat postea hostes Ierusalem ab ea esse superandos, reuertitur ad captiuitatem, de qua loqui cœperat, & ait: *Nunc vastaberis filia latronis*. Ac si diceret: Postea hæc fient, sed prius vastaberis. Deinde quoniam proprietas verborum ipsa admonet ita interpretari: Nunc vastaberis, semper enim hæc dictio Nunc, ad tempus proximum refertur. Ita loqui solet Hoseas de captiuitate propinqua decem tribuum prophetans, vt ca. 5 Nunc deuorabit eos mensis cum partibus suis. Et cap. 8. Deuoratus est Israel, nunc factus est in nationibus quasi vas immundum. Cum igitur de captiuitate prophetia sit, & duplex futura esset captiuitas, altera proxima, longissime distans altera, quis dubitet, cum ait: Nunc vastaberis, de proxima interpretari, præsertim cum ipse sese Propheta exposuerit, qui ca. 4. dixit. Nunc egredieris de ciuitate, & habita-

2 bis in regione, & venies vsque ad Babylonem?* Postremo quoniam statim ait. Et tu Bethlehē Ephratha, paruulus es in millibus Iuda, quam opponit Ierusalē, propterea quod ex ea nasciturus esset Christus post illud tempus Babylonicę captiuitatis. Quod magis postea aperit cum ait: Propter hoc dabit eos vsque ad tempus, in quo parturiens pariet.i. seruabuntur Iudæi, nec omnino delebuntur donec Christus adueniat. Quæ non possunt recte cohærere, si de excidio à Romanis inferendo hęc exponātur. Vocat autem Ierusalem filiam latronis.i. latrociniis, & rapinis deditam, sicut ca. 3. satis exposuit: Qui odio habetis bonum, & diligitis malum, qui violenter tollitis pelles eorum desuper eis, & carnem eorum desuper ossibus eorum, &c. Nam filia latronis est latro, siue latrocinans, quam phrasin late explicauimus Hos. 10. num. 29. est autem in Hebræo iucunda vocum inter se allusio תתגדדי בת גדוד ; Quasi diceret: Nunc vastaberis filia vastatoris, aut,

3 * Nunc diripieris filia direptoris. De translatione nunc contentio superest, nam Pagninus vertit: Nunc militabis filia militis. Vatablus autem: Nunc congregabis te turmatim filia turmæ, siue turbarum militarium. Eodem modo Chaldæus: Nūc per turmas sociaberis. At sciendum est verbum גדד significare colligere exercitum siue accingere, & expedire se ad prælium, vt. 2. Reg. 22. In te enim curram accinctus. Hinc גדודים dicuntur milites expediti, qui mittebantur ad depopulandum agros hostium, quos nostra translatio vocare solet latrones, & latrunculos. Sed & quilibet latrones hoc nomine ab Hebræis significantur, vt Hos. 6. Et Quasi fauces virorum latronum. De quo plura diximus Hos. 6. in principio. Propterea Hieronymus vertit: Filia latronis. Idem verbum significat concidere, siue incidere, vt Deuter. 14 Non vos incidetis, nec facietis caluicium Et. 3 Reg. 18. Incidebant se cultris, & lanceolis. Quare sensus est: Nunc vastaberis, siue concideris, vtroque enim modo Hier. in cōmentariis interpretatus est·· Quæ in- 4

terpretatio commodior profecto est, & plus habet energiæ, & minarum, quam si diceret: Nunc militabis, aut nunc cōgregabis te turmatim: & multo melius conuenit cum eo, quod sequitur: In virga percutient maxillam iudicis Israel, quod fieri non potest, nisi capta iam vrbe. Hunc locum ita, vt Hieronymus, transtulerūt veteres, præter Lxx, quod his verbis docet Hieronymus: Hoc iuxta Hebraicum, cui interpretationi Aquila, & Symmachus, & Theodotio, & editio quinta consentiunt.

Obsidionem posuerunt super nos. Cito vrbem hanc obsidebunt Chaldæi Dicit autem, *Super nos*, quia & ipse ex terra, & tribu Iuda fuit.

7 *In virga percutient maxillam iudicis Israel*. Non de vno iudice loquitur, sed singularis pro plurali positus est, idest, Capieris à Chaldæis, qui victoria elati iudices, ac principes tuos, quos maxime honorabas, virga percutient in maxilla, id est, contumeliis afficient, ac ludibrio habebunt. Ex quo intelligere potes, quid minoribus, & plebeiis fiet, quando

do ita ignominiose tranſtantur princi-
5 pes. * LXX. In virga percutient ſuper
maxillam tribus Iſrael, id eſt, principes
tribuum. Chaldæus: Percutiebant vir-
ga maxillas iudicum Iſrael. Propterea
non eſt addita in Hebræo litera ה, quæ
ſignificationem Græci articuli habet, vt
ſciremus non de aliquo certo iudice
verba fieri. Quod ſi quis velit iudicem
Iſrael intelligi Sedeciam regem, de quo
ſcriptum eſt 4 Reg. vltimo. Filios autem
Sedeciæ occidit corā eo, & oculos eius
effodit, vinxitque eum catenis, & addu-
xit in Babylonem: & dicat inter hos
quoque percuſſum eſſe in maxilla, diui
nare poterit, certū aliquid profertre nō
poterit. Idem faceret, qui hæc verba ad
Chriſtū Allegorice referret: Nam neq;
de figura conſtat, regem, ſcilicet, Se-
deciam percuſſum eſſe in maxilla, neq;
de Chriſto. Calamo percuſſum fuiſſe
eius caput legimus, maxillam non legi
mus. Colaphos quidem legimus, non ta
men maxillam fuiſſe percuſſam virga.
Forte, inquies, virga etiam percuſſus eſt
in maxilla: ſed pari ratione, & pari pro-
babilitate dicet alter: Forte non eſt vir-
ga percuſſus in maxilla. Mihi diuinare
non libet. Omitto nec tempora conue
nire figuræ, Sedecias. n. ſi percuſſus eſt,
capta iam vrbe, & ſoluta obſidione per-
cuſſus eſt: cum autē Chriſtus eſt irriſus,
6 neq; obſeſſa fuerat, neque capta vrbs.

Et tu Bethlehem Ephratha Hunc locū
Iudæi, vt refert Theodoretus, & in ca-
pit. 2. Matthæi Chryſoſtomus, & Theo-
phylactus & Euthymius, de Zorobabe-
le interpretabantur, qui dux fuit redeū-
tium Babylone. Sed quantum deli-
rēt, ex verbis ipſis abunde intelligitur.
Etenim Propheta de duce naſcituro in
Bethlehem loquitur. Zorobabel autem
Babylone natus eſt: Cum igitur hęc ver
ba multo poſt Dauidis tempora dicta
ſint à Propheta, de quo ſolo ſuſpicari
fortaſſe poterant Iudæi eſſe intelligen-
da, quod ortus eſſet in Bethlehem. Con
ſtat de nemine intelligi poſſe, niſi de
Domino ſeruatore, qui in diebus profeſ
ſionis natus eſt in Bethlehem; neque
enim poſſunt nobis oſtendere alium du
cem natum in Bethlehem. Quare inter
veteres Iudæos conſtabat omnium cō-

A ſenſu, neque de Zorobabele hæc dici,
neque de quouis alio, ſed de Meſſia, ſiue
Chriſto, vt videmus, Matth. 2. Et con-
gregans omnes principes ſacerdotum,
& ſcribas populi ſciſcitabatur ab eis vbi
Chriſtus naſceretur. At illi dixerunt ei:
In Bethlehem Iudæ. Sic enim ſcriptum
eſt per Prophetam: Et tu Bethlehē ter-
ra Iuda, &c. Prætetea verba adiuncta:
Et egreſſus eius à diebus æternitatis, ne
que Dauidi neque alicui homini, qui
Deus non ſit conuenire poſſunt, vt po-
ſtea dicemus. * Hunc locum difficilli- 7
mum reddidiſſe videtur ſanctus Euange
B liſta Matthæus capit. 2. refert enim eū
longe aliter, vt videtur, quam ſit in He-
bræo, & apud nos. Primum, quoniā vbi
Propheta ait: Et tu Bethlehem Ephra-
tha, ipſe retulit: Et tu Bethlehem terra
Iuda Deinde cum Propheta dicat: Par-
uulus es, vt ſis in millibus Iuda, ipſe po-
ſuit: Nequaquam minima es in princi-
pibus Iuda. Tertio, quia Propheta ait:
Ex te mihi egredietur, qui ſit domi-
nator in Iſrael; Euangeliſta vero: Ex
te enim exiet dux, qui regat populum
meū Iſrael. Quæ ſunt eodem ordine ſol
uenda. Prima quæſtio per exigua eſt;
C Etenim cum duplex eſſet Bethlehem,
altera in Iudæ tribu notiſſima omnibus
cuius meminit ſcriptura Iudic. 19 & pri
mo Reg. 17. altera in tribu Zabulō, cuius
meminit Ioſue, ca. 19. addidit Prophe-
ta neceſſario Ephratha, vt oſtenderet ſe
de illa loqui, quæ eſt in tribu Iuda pro-
xima Ieruſalem, & in qua natus eſt Da-
uid, naſciturusque erat Dauidis filius
Chriſtus. Vnde Matthæus ca. 2. vt im ple
tam iam eſſe hanc Michææ prophetiam
doceret, verumque Meſſiam veniſſe, di-
xit. Cum natus eſſet Ieſus in Bethlehē
Iudæ in diebus Herodis regis: Et cum
D retulit prophetiam: Et tu Bethlehē ter Bethlehē
ra Iuda, quod nihil aliud eſt quam ſi di- Ephrath.
ceret: Et tu Bethlehem Ephratha, id eſt,
quæ es in terra Iuda, & cognon.inat
Ephratha. * Olim enim Bethlehem di- 8
cta eſt Ephratha. Gen 35. & 48. Mortua
eſt ergo Rachel, & ſepulta eſt in via, quę
ducit Ephratham, hęc eſt Bethlehem. Eſt
autem Bethlehem tribus Iudæ in ſexto
milliario ab Ieruſalem contra Meridia-
num, vt ſcribit Hierony. in locis He-
f brai-

braicis, iuxta viam, quæ ducit Hebron, A vbi & sepulchrum Dauid, & Iessæ osten ditur. Bethlehem, id est, domus panis, di cebatur propter fertilitatem; & ob eandem causam dicta est Epratha. i. fructifera, vt hic ait Hierony. & in Locis Hebrai. & alibi sæpe, semperque sacramento tribuit, quod ex ea nasciturus esset Christus panis verus, qui de cœlo descẽdit. Quamuis si scripturarum recordemur, magis vtrumque nomen habuisse videtur ab antiquis hominibus tribus Iudæ, de quibus legimus. 1. Parali. 4. Isti sunt filij Hur primogeniti Ephratha patris Bethlehem. Quod apertissime indicant Lxx. vertentes καὶ σὺ οἶκος τοῦ Βηθλεὲμ τοῦ Ἐφραθά quod propter articulos additos omnino ita vertendum est: Et tu domus Bethlehẽ filij Ephratha. Atque ita loqui Lxx. & Græcos passim videbis, qui obseruare volet, vt in primis verbis Sophoniæ & Luc. 3. in vniuersis illis generationibus υἱὸς Ἰωσὴφ τοῦ Ἡλὶ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, &c. Itaque hic apud Lxx vertisset idem interpres. Et tu domus Bethlehem, qui fuit Epratha, f. filius. Hieronymus quidem, & Theodoretus legunt: Et tu Bethlehẽ domus Ephratha Et Euseb. li. 2. de Demonstra- C tione Euang. Demonstratione. 51. & li. 6. c. 13. Et Cypria li. 2. contra Iudæos, c. 12. Et Ambrosius li. 5. epist. epi. 1. & alij veteres. Sed in hac etiam lectione Ephratha nomen viri est. Sed nominũ significatio conuenit optime mysterio Christi, vt Hier. & alij patres exponũt.

9 In secunda quæstione variæ sunt doctissimorum hominum sententiæ, quas ego libenter omitterem & eam tantum ponerem, quam iudico veriorem, nisi viderem multa esse falsa, quæ veris probabiliora videãtur, nec satis veritatem in tuto consistere; nisi refellantur, quæ illi D probabilitatis specie aduersantur. Hier. propositis Matthæi verbis, & nodũ dissoluens hæc scribit: Quod testimoniũ neque Hebraico neque Lxx. interpretibus cõuenire, me quoque tacente perspicuum est: & arbitror Matthæum volentem arguere scribarum, & sacerdotũ erga diuinæ scripturæ lectionem negligentiam, sic etiam posuisse, vt ab eis dictum est. Hieron. sequitur hic Glossa. & Ansel. & S. Thom. in Matthæum, & sequi videtur Canus li. 2. de locis Theolog. ca. 14. cum dicit, verba pontificum, & Scribarum Matthæum retulisse fide, qua oportuit. Quamuis Anselmus, & Thomas nonnihil addũt. Anselmus quidem ait: scribæ obliuiscendo, vel inuidẽdo minus ponunt, & quædam aliter dicunt, sensum tamen, & veritatem exprimunt. Thom. addit, fieri etiam potuisse, vt scienter ita retulerint, vt ita Herodes melius intelligeret: ita tamẽ vt sensum seruauerint. * Hæc Hierony. ratio 10 in huiusmodi hominibus, in quibus ma B iora etiam vitia notabantur, satis tolerabilis est: si tamen ad viros Spiritu sancto plenos trãsferretur, esset intolerabilis, vt si quis diceret Stephanum lapsum esse memoria in ijs, quæ refert Act. 7. aut Iacobum apostolum in illis, quæ Act. 15. affert. Detraheretur enim multum autoritatis grauissimorum virorum verbis, quæ potius Spiritus sancti sunt quo pleni esse dicuntur. Quamuis durũ profecto videtur tot scribas legis peritissimos totque sacerdotes, atque vtrosque principes, & Ierosolymitanos, ita in verbis Prophetæ errasse, vt ne vnus quidẽ extiterit, qui bene recordaretur. Præsertim cum prophetæ omnibus Sabbatis legerentur in Synagoga, sicut ait Paul. Act. 13. Hunc ignorantes, & voces prophetarũ, quæ per omne Sabbatum legũtur: quod hodie quoque fieri videmus. Tenent etiam memoriter legẽ, & prophetas, atque illa potissimum quæ ad Messiam pertinebant: quare interrogati ab Herode continuo Michææ testimonium proferunt. * Vidi Salmanticæ 11 Iudæum quendam satis ineruditum, ex quo cum multa Hispanico sermone quærerem: quòd ille Latinè nesciret, siue ex historia, siue ex prophetia, continuo iubebat, vt nihil amplius dicerẽ, memoriterque referebat, & decantabat Hebraica. Quod cum alteri iam Christiano narrarem nihil, inquit, mirum, à pueris enim hæc omnia mandant memoriæ Quomodo igitur credẽdum est eo tẽpore, quo maxime florebãt studia legis, scribas, & principes sacerdotum nobilissimæ ciuitatis ita oblitos esse celeberrimæ prophetiæ? Videas in Euãgrepre-

reprehendi eos quod male verba legis, A & prophetarum interpretarentur, sed quod verba non tenerent, aut à legis studio abhorrerent, nusquam, quod meminerim, reprehensi sunt. Quod autem Ansel. & Thom. addunt Hier. quæstionem non soluit, dicunt enim scribas sensum seruasse Michææ: atque id nunc quærimus, quomodo in verbis specie contrarijs seruatus sit sensus idē.

12 Post suam sententiam Hier. quid etiā alij senserint, non tacet, sunt autem, inquit, qui asserant, in omnibus pene testimonijs, quæ de veteri testamento sumuntur, istiusmodi esse errorem, vt aut ordo mutetur, aut verba, & interdum sensus quoque ipse diuersus sit, vel apostolis, vel Euangelistis non ex libro carpentibus testimonia, sed memoriæ credentibus quæ nonnunquā fallitur. Hæc solutio plusquam par erat, placuisse videtur Erasmo in annotat. in ca. 2. & 27. Matth. licet artifici dissimulatione contegat, vt solet, & celet. Verum & falsa est prorsus, & orthodoxis minime ferenda. Si enim semel in libris canonicis aliquid falsi inesse concedamus, continuo ruit tota scripturæ autoritas, vt est apud Augu. epi. 19. ad Hier. Interest autem fere nihil, sit ne C ex obliuione falsum, an ex malitia: nā si semel apostolus, aut Euangelista oblitus sit, potuit eadem ratione sæpius obliuisci. Nec iuuat Erasmum, qui multum de hoc errore tuendo solicitus videtur, non fuisse hanc sententiam reiectam ab Hier.

An possint labi memoria apostoli verbis veteris testamenti citandis?

13 *Est enim eius mos (quod valde memoriæ mandādū est, ne putemus eum multa dicere, quæ à fide catholica in primis abhorrent) tacitis sæpe autorum nominibus opiniones referre, quæ apertum continent errorē, quas neque refutat, neque improbat, vt inexperto lectori affirmari ab eo vi- D deantur quæ refert, vt passim videre licet in commentarijs epistolarum ad Galatas, & ad Ephesios, in quibus plurima affert ex Origene, & ex alijs cum veritate fidei, & cum sana doctrina parum congruentia. Cuius rei hāc ipse rationem reddit lib. 1. Apologiæ aduersus Ruffinum: Expositoris officiū esse, vt veterum referat sententias, nec iudicium de illis ferat, sed lectoribus optionem relinquat, vt id probent, quod verius esse iudicauerint. Nihil etiam huic causæ fauet, quod pro ea citatur ab Erasmo Augustinus, & Beda in ca. 1. Marci: Nempe Euangelistas non seruare ordinem rerum gestarum, sed sæpe ita eas referre, vt recordabantur. Fateor ita loqui Augustinum nonnunquam, vt lib. 2. de consensu Euangelistarum, ca. 12. Imo & lib. 3. ca. 7. aperte concedit potuisse fieri, vt Matthæus in testimonio illo Ierem. quod citat cap. 27. nomen Ieremiæ scripserit per obliuionem pro Zachariæ. Beda quoq; in Marc. ca. 1. eadem causa positū dixit à Marco, Isaiæ, pro Malachiæ.

Hieronymus in cōmentarijs multa etiam aperte falsa, non reijcit.

14 *Etenim non sensit vnquam Augustinus, aut Beda, ex humana quadam, & naturali obliuione ita eos scripsisse, sed Spiritus sācti dispensatione, & prouidentia illa tunc eorum menti, & considerationi nō fuisse obiecta, quæ oblita videntur, vt ea potius scriberentur, quæ scripta sūt, quæque eo tēpore magis scribi oporte bat. Sed ita tamen vt in huiusmodi ordinis, aut nominum mutatione nihil inesset falsi, quoniam eius quod falsum est, Deus autor esse non potest. Hoc quod diximus, ex ipso August. intelligitur. Nam li. 3. c. 7. ita ait: Quid ergo intelligendum est, nisi hoc actum esse secretiore consilio prouidentiæ Dei, qua mentes Euangelistarum sunt gubernatæ? Potuit enim fieri, vt animo Matth. Euangelium conscribentis pro Zacharia Ieremias occurreret, vt fieri solet: quod tamen sine vlla dubitatione emendaret, saltem ab alijs admonitus, qui ipso adhuc in carne viuente hoc legere potuerunt, nisi cogitaret recordationi suæ, quæ Spiritu sancto regebatur non frustra occurrisse aliud pro alio nomen prophetæ. Hæc August. & eadem verba sunt apud Bedam in ca. 1. Marci, longe alio sensu quam Erasmus putauit, & li 2. c. 12.

15 *Omnem autem, inquit, falsitatem abesse ab Euangelistis decet non solum eā, quæ mentiendo promitur, sed etiam eā, quæ obliuiscēdo, At vero si huiusmodi obliuionē, quā ponebāt illi, quos refert Hieron. admittamus in hoc loco omnino falsi argue-

tur Euangelista. Aut enim seruat eundem sensum Prophetæ, & ita non est oblitus, id enim dicit, quod ille dixerat, tametsi non verbis eisdem: aut dicit aliud, quod Propheta non dixit, & ita falsum est, quod dicit, profitetur enim se Prophetiæ vaticinium recitaturum. Sic enim, inquit scriptum est per Prophetam. Quare absit à filijs Ecclesiæ, vt credant alicuius libri canonici autorem lapsum esse memoria vel in re minima. Hæc vero, quæ ex Augustino, & Beda adduximus, rectè interpretanda sunt: Nam Euangelistas oblitos fuisse ordinis rerum gestarum, cum scribebant, mihi persuaderi nō potest, sed omnia memoria tenentes ea tantū scribebant, quæ dictabat Spiritus sanctus, & singula eo tempore, atque loco, quod dictabantur. Multo minus illud, in animum inducam, vt credam, fieri potuisse, vt Matthæo scribenti occurrerit Iere. pro Zacharia, aut Marco Esaias pro Malachia. Sed non est huius loci copiosius hæc persequi, forsan in Zach. aliquid iterum dicemus.

16 Alia huius nodi solutio est, quæ placere quibusdam iam cœpit, est autem Andreæ Osiandri hominis audacis, & arrogantis, in annotationibus in lib. 1. suæ Harmoniæ, in cap. 10. quam retulerunt Canus li. 2. de Locis Theolog. c. 14. & Cornelius Iansenius in sua Concordia. c. 9. Sed ego plenius referam. Docet ille Euang. rectè reddidisse sensum Prophetiæ, si eiusdem Prophetæ verba rectè etiam Hieron. transtulisset. Et vt necessario reprehendenda Hier. translatio videatur, causatur Euang. errasse, si nō errauit Hiero. quandoquidē verba Prophetæ, vt ab eo versa sūt, plane contrarium sensum habent ei, quē expressit Euang. quoniam Hier. vertit: Paruulus es, vt sis in millibus Iuda, Euang. vero ait: Nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex quo perspicuum fieri putat errasse Hierony. quādoquidem errare non potuit Euang. verba autem Prophetæ ita vertenda esse dicit: Et heus tu Bethlehema Ephratha, parum est vt sis inter Chiliadas, seu Chiliarchos Iudæ. &c. quod nihil est aliud, quam quod ab Euan. dictum est: Nequaquam minima es in principibus Iuda. * Nam qui inter principes esse dicitur, non excellit alijs principibus, sed si de eo dicas: Parum est, vt sit inter principes, iam principe maior esse intelligitur, aut certe cum paucis inter reliquos principes excellere. Quare Bethlehem inter excellentissimas principum vrbium his verbis à Propheta collocatur: rectè igitur Euangelista dicit, eam nequaquam esse minimā, vel inter minimas, sed maximam potius inter principes vrbes Iudæ, id est, inter reliquas insignes vrbes, excepta Ierusalem, quæ non numeratur inter principes sed vrbs regia est, & rex maior est principe. Probat autem & ab Hieron. male, & bene à se conuersi verba Prophetica, hoc maxime argumento. Hebræi neutro genere carent, ideoque pro illo nunc masculino vtuntur, nunc femineo. Vt cum dicitur. Non est bonum hominem esse solum in Heb. est; Non est bonus homo esse solus. Ita in Hebræ. est apud Mic. Et tu Bethlehem Ephratha צעיר להיות באלפי יהודה צעיר autem idem est quod paruulus, Sed more Hebræ. ponitur masculinum genus pro neutro. i. Paruulus pro Parū, quod cum non videret Hier. vertit: Paruulus es, vt sis in millibus Iuda, cōtra sensum Prophetæ ab Euan. explicarum. * Quod si quis, inquit, Hiero. defendere velit, dicatque rectè translatū: Paruulus es, alterius erroris eum accusabit, multo enim aliter tota sententia vertenda erat, quam ab Hieron. versa est; nempe sic: Et tu Bethlehem Ephratha minor es, quam, vt sis inter principes Iuda. Hoc non aliter probat, quam quod omnes Hebraicæ linguæ periti ita esse fatebuntur, & Chaldęus, qui masculino genere accepit Sahir, ita etiam vertit: Et tu Bethlehē Ephratha, quodā modo minor fuisti, quā vt numerari potueris inter Chiliadas domus Iudę. Sed hanc trāslationē ineptā, & absurdā esse dicit, qui enim cōuenit, vt Bethlehē dicatur minor, quā vt numerari possit inter millia Iudę & statim sequatur: Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel, quo rō redditur superioris sniæ, vt indicauit Euāg. dicēs: Ex te. n. exiet dux,

Marginalia: 17 (beside "esse dicitur"); Gen. 2. (beside "femineo. Vt cum dicitur"); 18 (beside "rum. * Quod si quis"); section letters A, B, C, D.

dux, &c. Deinde quasi parta victoria triumphum canit. Sed vbi, inquit, interim sunt superstitiosuli quidam, qui cælum terræ miscendum putant, si quis alicubi à vulgata sacrorum librorum editione dissentiant? An dissimulare poterunt Hiero. & quisquis alius, vt ipse transtulit, hoc loco in vnius adiectiui nominis genere discernendo tam periculose errasse, vt eius erroris occasione autoritas Euangelistæ apud infirmiores propemodū in dubium vocata sit, idq; in re minime obscura, in qua etiam Euāgelistam clarissimum lumen præferentem habuit? Quid putabimus in alijs innumerabilibus locis factum esse, vbi rē per se obscuram abstrusa aliqua sermonis proprietas reddit obscuriorem, & nemo interim sit, quem tuto sequi potuerit? Hæc Osiander veritus fortasse ne se non satis suis, hoc est hæreticis, probaret, nisi de vulgata nostra editione detraheret, quam omnes hæretici odio plusquam Vatiniano prosequuntur. Eant nunc Orthodoxi autores, & eam reprehendant, vt hæreticis faueāt: quibus vel hoc solo nomine deberet esse carissima, quod hæreticis inuisa sit. In eandem sententiam ire iam cæpere nonnulli apud nos, & ne plures eant, breuiter à nobis confutanda est.

19 Martinus Martini libro 6. Hypotyposeō cap.t. & Graiac hic.

* Et quoniam fundamento illo, quo tota nititur sublato, spōte ipsa corruet, id euertamus nempe nomen צעיר pro aduerbio hoc in loco poni. i. non paruulum significare, sed parum. Principio omnes veteres interpretes, noui etiam quos vidimus, ita transferunt vt Hier. & nomen esse volunt, non aduerbium. LXX. Et tu domus Bethlehē filij Ephratha parauula es, vt sis in millibus Iuda. Chald. Et tu Bethlehem Ephratha, quę minima fuisti, &c. Pagninus: Et tu Bethlehem Ephratha paruulus es, vt sis in millibus Iehudah. Leo Hebræus: Et tu Bethlehem Ephratha, paruula quidē es inter chiliarchias Iehuda. Vatablus: Parua es vt sis in millibus Iuda. Galatinus, lib. 4. de arcanis catholicæ veritatis, c.13. Paruula es in millibus Iuda. Sed quid moramur? Ipse Osiander fatetur recentiores Hebræos omnes ita vertere, & quorundam ex eis verba retulit

A Galatinus loco indicato. De veteribus autem interpretibus Aquila, Symmacho, Theodotione, non videtur dubiū, quin ita quoque verterint: quandoquidem Hiero. eos sequi solet, & nunc nihil diuersum ex eorum translationibus notat. * Erit ne igitur fas, vt vnum Osiandrū vniuersis, & veteribus, & recentioribus translatoribus anteponamus? 20 Sed respondet se his omnibus opponere pontifices, & scribas, quos in Euang. consuluit Herodes, quasi vero nullo alio modo possint eorum verba conciliari cum propheticis. Præterea cum tā

B sæpe in scriptura legamus, Parum est; Non parum est, ostendat Osiander ex his locum aliquem, vbi pro Parum, sit in Heb. Sahir. Aut ostendat potius vbi Sahir aliud significet, quam adolescentulum, aut paruulum, minoremque natu. צעיר. Nos enim plurimos locos indicare possumus, in quibus nemo dubitet ita, vt diximus, accipi, vt Psal. 67. Ibi Beniamin adolescentulus in mentis excessu. Et Psal. 118. Adolescentulus sum ego, & contemptus, & alia multa. Hæc autē significatio non bene conuenit cum Parum, non enim videtur hoc nomen si-

C gnificare quod quouismodo paruū est, sed hominem ætate paruum, vt Gene. 25. Maior seruiet minori. Gen. 43. Sederunt coram eo, primogenitus iuxta primogenita sua, & minimus iuxta ætatē suam, Heb. Et minor, siue minimus, iuxta minoritatem suam, si ita dicere liceret. Iob 30. Nunc autem derident me iuniores tempore, Pro iuniores tempore est צעירים. Et multa sunt huiusmodi.

Masculinū genus, aut femineū vsurpant Hebræi pro neutro.

* Vertamus hoc nomen in aduerbiū iuxta phrasin Hebr. quam nos quoque vsitatam esse fatemur, & obseruatam ab Hieron in Eccle. cap. 7. in fine: Et facia- 21

D mus ex Adolescentulus, aut ex Minor natu aduerbia, Adolescentule, & Minus natu, aut Parum ætate, siue Paruulum ætate; & Latine verba Hebr. reddamus: Et tu Bethlehem Ephratha, adolescentule, aut minus natu, vt sis in millibus Iuda. Potest ne reddi absurdior sensus? At hoc sonare debuit, si Sahir aduerbij loco ponitur, quoniam vt dixi, non Parum significat, sed ætate paruum, quod non intellexit Osiander. Quomodo

autem hæc significatio in verba Prophetæ conueniat, paulo post explicabo, vt magis Osiandri inscitia cum summa arrogantia coniuncta eluceat. Valeat ergo noua, & falsa, & arrogans interpretatio,& veterē veram, congruentem omnibus interpretibus, & omnibus doctis, omnibusque sæculis probatam amplectamur.

92 Tertia conciliatio est, quæ sola fere recipitur à plerisq;. Paruula es ò Bethlehem,si murorum ambitum, & ciuium numerū consideremus: sed re vera magna es, quia ex te egredietur maximus rex,& dux,atque ideo Euang.dixit:Nequaquam minima es. Græci licet breuissime loquantur, in eam videntur inclinare in c. 2. Matth. r. Chrys. Theop. Euthymius.& Lyranus hic,& in Matth. Canus lib.2.de Locis,cap.14.Iansenius in Concordia, c.9. Ludouicus Viues in scholijs. ca.30.lib.18.de Ciuitat.Dei,& nonnulli alij ex recentioribus.Nec multum discrepat,quod ait Rupertus: Paruula es in oculis hominum, sed nequaquam minima es in oculis Dei. Et omnino ita videtur intellexisse Chaldæus, qui vertit: Et tu Bethlehem Ephratha, quæ minima fuisti, adeo vt computateris inter millia domus Iuda, ex te rotā me prodibit Messias, si quis neget satis quæstioni fieri hac responsione, (nam ea verba: *Ex te mihi egredietur,&c.* causam sine dubio reddunt superioris sententiæ, vt Matth. indicauit dicens; Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel: absurdeq, loqueretur qui diceret:Tu Bethlehem paruula es,ex te enim egredietur maximus dux:) dicemus subaudiendum esse aliquid in fine:

93 * Paruula es,ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel, & ideo non es minima,sed maxima:vel:Paruula es cōsiderato murorum ambitu, sed maxima es,quia ex te mihi egredietur,qui sit dominator in Israel. Potest etiam obijci, Euang.si ita res habet non integre reddidisse sensum Prophetæ, quandoquidem ipse vnum dicit: Non es minima, quia ex te egredietur, qui regat populum meum Israel: Propheta autem dixit duo, nunc paruulam esse, & tamen ratione quadam esse maximam. Sed & huic obiectioni respondebitur, eadem dixisse Euang. Nequaquam minima es, vt nunc videberis consideranti murorū ambitum, & ciuium numerum. Si autem quis obijciat subaudiri in verbis propheticis ea, quæ & nemo possit suspicari esse subaudienda, & quæ ipsi sensui videantur aduersari: ipse enim ait: Paruulus es, vt sis in milibus Iuda, nos autem subaudimus; Et ideo maximus

24 es: * Falsum, est quod obijcitur, immo & sensui Prophetæ cōgruit,quod subauditur, & lector non oscitans facile sibi persuadet id esse subaudiendum. Cum enim dicat Propheta. Et tu Bethlehem Ephratha,paruulus es,vt sis in millibus Iuda: & continuo subditur: Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel: quis non videt hæc verba non efficere, vt sit paruulus, sed potius vt maximus sit,alumni enim nobilitant vrbes? Adde quod si forte obscurum id erat, iam ab Euangelista explicatum est. Quare probabilissima est hæc solutio, & satisfacere cordato lectori debet. Sed possumus facilius,& expeditius respondere, ita vt nihil etiam subaudiendo omnino Euangelistæ conueniat cum Propheta:Si dicamus verba Prophetę cum interrogatione esse legenda.Et tu Bethlehem paruulus ne es,vt sis in millibus Iuda: Non sane,ex te enim mihi egredietur, qui sit dominator in Israel.Hoc autem Euangelista declarauit cum dixit:Nequaquā minima es, &c. * Hoc vt ab alijs ante se

25 dictum referunt Isidorus Clarius in huius loci scholijs,& Iansenius cap.9 Concordiæ Euangelicæ, & Viues ita etiam exposuit in scholijs cap.30.li.18.de Ciuit.Dei.At non probant,neque confirmant, Sed confirmanda est,quoniam & expeditissima,vt dixi, & verissima mihi hæc conciliatio videtur. Primum notū est, & certum, multa esse in scriptura, quæ nisi pronunciatione, & gestu adiuuentur, recte intelligi non possint, vt quæ ironice dicuntur, vt Genes.3.Ecce Adam factus est quasi vnus ex nobis. & 3. Reg. vltimo: Michæa ire debemus in Ramoth Galaad ad pugnandum, an cessare?Cui ille respondit. Ascende,& vade prospere, & tradet Dominus in manus regis. Quæ nisi ironicè pronun-

Reg. Verba pronunciatione, & gestu adiuuanda.

tien

tientur, mentitus omnino Propheta vi
debitur, vt ex consequentibus perspi-
cuum est. Et quæ per Interrogationem
dicuntur: vt Rom.8 Quis accusabit ad-
uersus electos Dei, Deus qui iustificat?
Quis est qui condemnet? Christus Ie-
sus, qui mortuus est, &c Si sine interro-
gatione legas. Deus qui iustificat, &
Christus Iesus, qui mortuus est absur-
dus sensus efficitur; intelligetur enim
Deũ, qui iustificat, accusare, & Christũ
Iesum, qui pro electis Dei mortuus est.
Sed adde interrogationem vtrique, ni-
hil dicitur commodius. Quis accusabit
aduersus electos Dei? Deus, qui iustifi-
cat? Christus Iesus, qui mortuus est?
Quomodo illos accusabit, qui iustificat,
& qui pro eis mortuus est, qui etiam in-
terpellat pro nobis? Ita hæc exposuit
Augustinus lib. 3. de doctri Christiana
26 cap. 3. * Ita ergo aduersari videbitur
Prophetæ Euangelista. Sed si verba Pro
phetæ interrogando dicantur, consen-
tiunt. Proferam præterea locum simil-
limum, vnde omnia confirmentur, ex
Isaiæ 49. Parum est, vt sis mihi seruus ad
suscitandas tribus Iacob, &c. Pro quo
LXX. verterunt. Magnum tibi est, vt vo
ceris puer meus, vt suscites tribus Ia-
cob. Cur LXX. quod in Hebræo dicitur,
Parum est, vertunt: Magnum est? Plane,
quoniam & si apud nos nota interroga-
tionis non sit, ipsi viderunt per interro
gationem legi debere ex traditione ma
iorum, qui interrogando legebant for-
tasse. Quod Chaldæus prorsus aperuit,
cum vertit: Numquid parum vobis est,
quod vocemini serui mei? &c. Si ergo
hic, cum notam interrogationis nullã
videamus, (quæ vt arbitror, nulla erat
apud veteres) per interrogationem ta-
men dictum merito accipimus, quia ita
LXX. interpretes transtulerunt, qui in
re perspicua falli non potuerunt: cur
non dicamus in Propheta cum interro
gatione quoque positum: Et tu Bethle-
hem Ephratha, paruulus es, vt sis in mil
libus Iuda, quandoquidem Euangelista
27 vertit: * Nequaquam minima es? Deni-
que extant duo antiquissimi codices
Gothici Sancti Isidori contra Iudæos:
extant & Biblia Gothica antiquissima,
quæ Ecclesia Toletana dono accepit à
A Sancto Ludouico rege Galliæ, vt tra-
dunt, & honorifice seruat, vt pretiosis-
simum thesaurum: in quibus omnibus
legitur hoc loco: Et tu Bethlehẽ Ephra
tha, numquid paruula es? &c. Verum
antequam reliqua explicem, admone-
re visum est, in nonnullis veterum li-
bris referentium hoc Michææ testimo-
nium iuxta LXX. translationem, ita le-
gi: Et tu Bethlehem domus Ephratha,
nequaquam minima es, &c. Vt apud
Orig. lib. 1. contra Celsum, versus finẽ,
apud Euseb. lib. 6. de Demonstr. Euang.
cap. 13. apud Ambr. lib. 3. epistolarum,
B epist. 1. apud August. 18. de Ciuit c. 30.
& quidem cum se Michææ verba reci-
tare profiteantur. Immo in versione
LXX. interpretum, quæ est apud Hie-
ronymum, eadem est lectio. Sed omni-
no arbitror librariorum errore id factũ
esse putantium ita esse debere in LXX.
sicut est apud Matth. Nam apud Euseb.
in Græco codice Roberti Stephani pla
ne legimus in loco indicato: Et tu Beth
lehem domus Ephratha paruula es, siue
paruulus. Et Ambros. loco citato paulo
post ait: Propheta dixit: Minimus es:
Euangelista: Nõ minima es; quæ discre-
C pantia verborum est, non sensuũ. Quã-
uis video etiam obliuione ipsorum pa-
trũ fieri potuisse, vel potius perspicui-
tatis causa, quoniam apertius quod ipsi
volebant, dictum est ab Euãgelista, quã
à Propheta: & ideo consulto vtrinsque
verba miscent. Quod apertius cernitur
in Chrysostomo, qui in Demonstratio-
ne: Quod Christus sit Deus, ita ait, Et
alius locum, in quo nasciturus erat, o-
stendit dicens: Et tu Bethlehem terra
Iuda, nequaquam es minima in princi-
pibus Iuda, ex te enim egredietur dux,
qui reget populum meum Israel. Et
exitus eius ab initio à diebus sæculi.
D At hoc non est ab autoribus explica 28
tũ, sine quo tamen recte Propheta in-
telligi non potest, Cur Bethlehem di-
catur צְעִיר cum probauerimus eo no-
mine significari hominẽ natu minorẽ,
siue adolescentulũ. Et simul explicabi-
tur cur dixerit; *Et tu Bethlehẽ paruulus
es*, cũ constet nomina vrbiũ, & oppido-
rũ feminea esse, qua causa Matth. dixit:
Nequaquam minima es. Iansenius qui-

dem dixit, subaudiendum esse, Vicus, A quod & alij senserunt, vt sit: paruulus vicus es, sed nomen Hebraicum masculini generis signari oportuit, quod cum signatum esset, iterum quæreremus, cur vrbs dicta sit Sahit id est. adolescentulus, aut minor natu. Est ergo in memoriam reuocandum quod ad Regul. notauimus Hamos. 5. num. 3. Scripturam loqui de vrbibus, perinde ac si homines essent, aut mulieres, vt in eodẽ capite. Virgo Israel proiecta est in terram. Et Ezec. 16. dicitur Ierusalem: Soror tua maior Samaria, ipsa & filiæ eius, quæ habitant ad sinistram tuam. B Soror autem tua minor te, quæ habitat à dextris tuis, Sodoma & filiæ eius.
29 * Quam phrasin Lxx. minime ignorantes, Iosue. 14. vbi nos habemus: Nomen Hebron ante vocabatur Cariatharbee, Adam maximus ibi inter Enacim situs est. Et in Hebr. est Adam maximus in Enacim ipse, siue homo maximus (nã Adam Hebræis & proprium nomẽ est primi parentis, & commune omnium hominum) ipsi verterunt μητρόπολις τῶν ἐνακὶμ αὕτη, id est, Metropolis Enacim hæc, hoc est, ipsa est maxima omnium vrbium, quæ fuerunt in terra gigantũ illorũ, qui erant de stirpe Enac. C Atque vtraq; versio satis apta est. Quare de Bethlehem Propheta loquitur, quasi de homine adolescẽtulo, & quia adolescentuli, siue pueri, non sunt inter maiores honorandi, & numerandi; præterea etiam parui sunt, nec eam molem corporis habent, quam virilis poscit ætas, recte ait, ò Bethlehẽ, adolescẽtulus es, paruulus es, vt possis inter millia Iuda computari, & honorari, minimus homuncio es, computeris inter principes, quos habet terra Iuda. Propterea etiam Lxx. dixerunt ὀλιγοστὸς, id D est, paruulus es. At Euangelista apertius, quasi de vrbe locutus est: Nequaquam minima es, quamuis in verbo sequenti ad eandẽ metaphoram, & phrasin Prophetæ redijt. Nunc explicemus quid sit: *In millibus Iuda*, & cur Euãgelista dixerit: In principibus Iuda. * Iansẽ 30
nius docet causam huius varietatis esse duplicem Hebraici nominis significationẽ, nam אלפים significat millia, &

A principes. Sed hinc videtur effici, cum Euangelista minime decipi potuerit, deceptum esse nostrum interpretem ambiguitate vocabuli, qui vertit, *In millibus Iuda*, cũ Euangelista doceat vertendum fuisse, In principibus Iuda. Quod si ille deceptus est: Lxx etiam, & Chaldæus, & plurimi interpretes decepti sunt, qui similiter verterunt. Possemus pro Iansenio respondere vtrumq; significatum fuisse à Propheta, sed cum Hieronymus videret alterum expressum esse ab Euangelista, alterum ipse expressit, vt vtraq; significatio intelligeretur.
B Sed melius fortasse dicemus, Millia in Millia. scriptura pro magno quouis numero poni, id est, pro multitudine, vt Cant. 5. Dilectus meus candidus, & rubicundus, & electus ex millibus. Pro quo in Hebræo est: Electus ex multitudine. Quoniã ergo Propheta multitudinem posuerat, neq; cuius rei esset illa multitudo, indicauerat, hoc Euangelista exposuit dicẽs: In principibus Iuda. Principes autem vocat nobiliores vrbes, ac si de hominibus loqueretur, nã ἡγεμὼν est princeps, aut dux, ab ἡγοῦμαι, quod est, præeo, aut duco. Sensus ergo est: O
C Bethlehẽ Ephratha, paruula ne vrbs es, vt numeretis inter tam multas vrbes, quæ sunt in tribu Iuda? Non sane, sed omnium maxima, & nobilissima. Causa autem redditur sequentibus verbis.

Ex te mihi egredietur, qui sit dominator
in Israel. Hic iam videmus sensu nihil 31
discrepare Euangelistam, qui dixit: Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. Etenim Propheta dixit מושל, id est, dominator, Lxx. ἄρχων quod idem est, vt regiã Christi potestatem exprimerent. Euangelista dixit: Dux, quod principatus nomen est, &
D addidit verbum ποιμανεῖ, id est, pascat, Pascere. pro quo noster interpres posuit Regat, videlicet more pastoris. Ita etiam Psal. 22. Dominus regit me, & nihil mihi deerit, pro Reget, est ποιμανεῖ, pascet. Quo verbo & eadẽ regia potestas declaratur, & ratio dominandi, ac regendi, 32
quod sicut pastor futurus sit, in quo paterna cura ostenditur. Vnde Homerus propter vtrumq; Agamemnonem, quẽ mire vbique collaudat, passim vocat

ποι-

ποιμένα λαῶν, id eſt, paſtorem populorum. Id circo de Chriſto & hoc prædictum erat Ezec. 34. Et ſuſcitabo ſuper eas paſtorem vnũ, qui paſcat eas, ſeruũ
32 meum Dauid. * Notandum etiã illud: *Ex te mihi egredietur.* Loquitur enim de eo pater, quomodo patres loqui ſolent de filijs, Mihi natus eſt filius. Gen. 21. Vocauitque Abraham nomen filij ſui, quem genuit ei Sara, Iſaac, & cap. 24. Filia ſum Bathuelis filij Nachor, quẽ peperit ei Melcha. Ita Rom. 1. Qui factus eſt ei ex ſemine Dauid ſecundũ carnẽ. Ita etiam ceteræ gentes loquũtur. Vt:

6. Æneid. *Quem tibi longæuo ſerum Lauinia coniux Educet Siluis regem, regumque parentẽ.*

Et Homerus:

Iliad. 5. ἐκ γὰρ ἐμεῦ γένος ἐσσί, ἐμοὶ δέ σε γείνατο μήτηρ, id eſt, Ex me enim genus es, & mihi te genuit mater. In eo quod ait: *Qui ſit dominator in Iſrael.* impius R. Dauid, & Chriſtiani nominis hoſtis putat probari Ieſum Dominum noſtrum non eſſe Meſſiam. Chriſtianis autem, inquit, qui Ieſu Nazareno hanc prophetiæ partem attribuentes, ipſum & in Bethlehem natum eſſe, & Deum ab initio, & diebus ſeculi fuiſſe affirmant, ex eo reſponſum datur, quod ipſe in Iſrael dominator nõ fuit, ſed magis illi de Iſrael dominati ſunt ei.

Quomodo probetur cõtra Iudæos Christum fuiſſe dominatorẽ in Iſrael.

33 * Ad alterum de diebus ſeculi, ſiue æternitatis paulo poſt, nunc ad hoc, de quo agimus, reſpondeamus. Errat perfidus Iudæus neſciẽs ſcripturas, neque virtutem Dei. Et quia nihil norunt, niſi carnaliter interpretari, nullum Iſraelem agnoſcit, niſi ſecundum carnem natum ex Iſraele. Nos ſcimus ex Paulo eſſe Iſraelem ſecundũ carnem, & ſecundum ſpiritum, ſiue Iſraelem Dei; ſcimus omnes credentes ſiue ex Iudæis, ſiue ex gentibus vocari Iſraelitas, vt eleganter docuit Apoſtolus Rom. 9. & vocari domum Iacob, & Sion, vt Luc. 1. Et dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternũ. Et Pſal. 2. Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius. Quod ſi de ſolo Iſraele ſecundũ carnem eſſet prophetia, nonne multa Iudæorum millia conuerſa ſunt ad Chriſtum prædicantibus apoſtolis? De quibus Iacobus ait: Vides frater quot millia ſunt in Iudæis, qui crediderunt? Deinde prophetæ docent, vt vidimus Hoſ. 3 Iudæos in fine ſeculi ad Chriſtum eſſe conuertendos, & quotidie multi conuertuntur. Dominator ergo eſt in Iſrael Ieſus noſter Nazarenus. * Et quia illi 34
noui teſtamenti libros non recipiunt: ex ijs, quos recipiunt, poſſumus illis probare Iſraelem vocari etiam eos, qui ex gentibus veniunt ad Chriſtum. Satis autem erit vnum, aut alterum locum indicare, vt ex ijs ſimiles intelligãtur. In Hoſee ſcriptum eſt: Et congregabuntur filij Iuda, & filij Iſrael pariter, & ponent ſibimet caput vnum. Dicat Iudæus, qui nam ſint hi filij Iſrael. Nõ decem tribus, alioqui intra paucas lineas ſibi ipſi Propheta aduerſaretur, dixit enim paulo ante: Voca nomẽ eius, Abſque miſericordia, quia non addam vltra miſereri domui Iſrael, ſed obliuione obliuiſcar eorum. Quod de decem tribuum perpetua captiuitate dictum eſt, vt ſuo loco demonſtrauimus. Non de hominibus aliarum tribuum, qui erant cum tribu Iuda, nam ij nomine Iuda intelliguntur, neque quidquam dicitur de domo Iuda, aut de viris Iuda, ſiue de Iuda, quod non ijs quoque commune ſit. Neceſſe eſt ergo filios Iſrael vocari, qui ex gentibus credituri erant. * Et Iere. 31. Ecce dies venient,
dicit Dominus, & feriam domui Iſrael 35
& domui Iuda fœdus nouum, non ſecundum pactum, quod pepigi cum patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, pactum, quod irritum fecerunt, & ego dominatus ſum eorum, dicit Dominus. Sed hoc eſt pactum, quod feriam cum domo Iſrael poſt dies illos. Dabo legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam, &c. Quod nam eſt hoc fœdus nouum, quod vocat ברית, id eſt, teſtamentum, pactum, niſi lex Euangelica, quæ non eſt ſcripta in tabulis lapideis, vt vetus ſed in tabulis cordis carnalibus? Cum autem hanc legem ex Iſraele ſecundum carnem pauci admodum, ex gentibus autem infinita pene multitudo ſuſceperit, in quibus fieri expe-

Iſrael. 1. Cor. 10 Gal. 6.

Act. 21.

Hoſ. 1.

experimur, quod ait Propheta, id est nouam legem eos accepisse in corde scriptam, & in visceribus, Deum esse eis in Deum, illos autem ei in populum, & cetera, quis dubitet Israelem etiam vocari, qui ex gentibus venerunt ad Euangelium, nam multo plenius in illis impleta est prophetia, quam in populo Iudæorum? Sed hoc apertius etiam in nostro propheta videbimus. nu. 74. vsque ad 80.

36 *Et egressus eius ab initio, à diebus æternitatis.* Quoniam dixerat: Ex te egredietur, ne homo tm̄ putaretur is, qui egressurus dicitur, vt Dauid, qui etiam natus fuerat in Bethlehem, recte addidit: *Et egressus eius ab initio, à diebus æternitatis,* quæ verba diuinam Christi naturam apertissime comprobant cōtra Iudæos, & contra Arianos. Est autem, quemadmodum ait Hieronymus: ac si diceret: Carnis assumptio diuinam non impedit maiestatem, de me enim natus est ante omnia secula, & temporum conditor in tempore non tenetur Ab initio, id est, antequam quidquam fieret. Ne autem possemus excogitare vllo modo tēpus, aut durationem, qua cœperit esse, addit: A diebus æternitatis. Itaque quamuis egressus plurali numero dicantur, quod est in Hebræo apertius מוצאתיו, id est, egressiones eius, & in Græco ἔξοδοι nō de duplici Christi natiuitate nūc loquitur, (vt vult Galatinus citans suū Rabbenu Haccados lib. 4. cap. 13. & quidam recentiorum) sed tantum de diuina, & æterna natiuitate, vt volunt veteres patres, Hieronymus cuius iam expositionem retulimus, & Euseb. libr. 7. de Demonstr. Euang. cap. 2. Demonstratione. 4. Chryso. in Demonstratione. Quod Christus sit Deus, & in illud Psal. 44. Sedes tua Deus in seculum seculi, Cyrillus libr. 2. de Trinitate versus finem, &, in homilia quadam contra Nestorium, quæ est quarta ex paucis, quæ sunt post eius epistolas, & Theodore-
37 tus, & Rupertus. * Nec immerito hoc dicunt, quoniam de humana natiuitate iam dixerat: Ex te mihi egredietur, &c. nec necesse erat continuo iterum dicere, vt bene ait Chrys. locis citatis, sed quod non erat dictum, id est, de diuinitate id addendum fuit. Nec potest recte explicari quomodo egressus Christi secundum carnem sit ab initio, à diebus æternitatis, nisi nobis à Galatino obtrudi patiamur somnia Iudæorum, particulam materiæ, ex qua virgo Maria formanda erat, signatam fuisse in Adā à diebus æternitatis, siue seculi, id est, ab initio mundi, inde per successiones ad beatissimam virginem venisse. Quæ persuadere nobis nititur lib. 4 cap 13. & lib. 7 cap. 1. & 3. & 4 Sed falsa esse hæc, neque alio modo corpus virginis fuisse in patribus, quam corpora ceterorum, satis docet S. Thom. 3. part. q. 31. art. 6. Quare patres pro eodem accipiunt Ab initio, & à diebus æternitatis, siue seculi, vt cū LXX. legunt. Cur igitur *Egressus*, pluraliter dicit. Si tantum de diuina, eademque simplicissima natiuitate sermo est? Ad hoc ita respondet Vatablus. Plurali vtitur, quia semper procedit à patre iugi emanatione, & processione, heri, hodie, & olim. Placet responsio, cuius sensus est, quia hæc natiuitas coexistit multis durationibus, & varietatibus temporum, & æternitati ipsi, perinde ac si multę natiuitates essent, quæ varijs temporibus fierent. Sed addamus alteram petitam ex obseruatione locutionis scripturę. Solet illa in rebus maximis nominādis plurali vti pro singulari, siue quantitate sint magnæ, siue qualitate. * Habent enim Hebræi propter energiam linguę suæ varia genera locutionum ad amplificandum, vt Iob. 40. Ecce Behemoth, quem feci tecum. Behemoth pluralis est, & ponitur pro magna bestia, quę videlicet tantæ molis est, vt multas in se continere videatur. Prou. 1. Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocē suā. Hebr. חכמות, id est, sapiētia. Loquitur enim de sapientia diuina, quæ omnem continet sapientiam. Ita Deum vocat scriptura plurali nemero אלהים, id est, iudices, quod in se contineat omnes iudices, id est, omnem ad iudicandum potestatem, & sapientiam. Eadem ratione dicitur pluraliter Dominus, id est, אדנים: quod omnem contineat dominatum. Eadem causa opinor magnum draconem vocari לויתן, id est, congregationem

Regul. 38 In rebus maximis scriptura plurali vtitur pro singulari.

gationem eorum, quod in vno multi videantur esse congregati: quod est in Heb. Psal.73. Tu confregisti capita draconis, id est, Diaboli draconis maximi. Et Psal 103. Draco iste, quem formasti ad illudendum ei. Isa.27. In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & forti super Leuiathan serpentem vectẽ, & super Leuiathan serpentem tortuo-
Leuiathã. sum. Leuiathan vocat Diabolum, quasi draconem magnum, plenum & ferocitate, & veneno. Ita ergo natiuitatem omnium nobilissimam, & quæ perfectionem omnium natiuitatum continet, egressus vocauit.

39 Sed magna est in hoc loco quæstio, atque eo difficilior explicatu, quo intacta relicta est ab autoribus, quomodo possimus his verbis vel Iudæos conuincere, vel Arianos, cum constet ex scriptura hæc, quibus nos demõstrari Christi diuinitatem arbitramur, nempe; Ab initio, &: A diebus æternitatis, dici etiã de rebus creatis, quæ tẽpore ceperunt.

Quomodo ex his verbis probeť Christi diuinitas aduersus Iudæos, & Arianos.

Ab initio. Nã pro: Ab initio, est in Hebręo מקדם quod de paradiso dicitur. Genes. 2. vbi habemus: Plantauerat autem Dominus Deus paradisum voluptatis à principio Isa. 45. Quis auditum fecit hoc ab initio? Psalm.76. Cogitaui dies antiquos, Hebr. Dies מקדם. Similiter pro eo,
Dies sęculi. quod nos hic habemus: A diebus æternitatis, in Hebræo est, A diebus עולם, in Græco: A diebus αἰῶνος, id est, sæculi. Sed holam, & dies holam scriptura sæpe accipit pro longissimo tempore, & de rebus creatis dicuntur, vt Am.9. Et reædificabo eum, sicut in diebus antiquis, Heb. In diebus holam. Deut. 32. Memento dierum antiquorum, cogita
αἰών. generationes singulas. Similiter αἰών,
Sæculum siue sæculum, sæpe non æternitatem significat, sed longissimum tempus, siue quod præcessit, siue quod futurum est, & ita dicitur toties in scriptura: A sæculo & vsque in sæculum. Ita etiam apud Homerum, Penelope mortem sibi optans, causam reddit:
18. Odyss. Ἵνα μηκέτ' ὀδυρομένη κατὰ θυμὸν αἰῶνα φθινύθω.
id est, ne adhuc animo lugens, in sæcu-
40 Æternũ. lum macerer.* Imo vero si rem ad viuũ resecare volumus, neque Æternũ quidẽ semper dicitur quod principio, vel fine caret, sed quod vetustissimum est, etiam si aliquando cœperit, & quod diu duraturum est, etiãsi aliquando finem sit habiturum, Nec mirum cũ pro æterno in Hebr. Semper fere sit holam, in Græco autẽ αἰών, siue αἰώνιον. Quod etiam patres docent. August. lib. 16. de Ciuit. cap. 26. & in libro contra Origenistas, & Priscillianistas, cap. 6. tradit αἰώνιον, siue æternum, in scriptura dici quod non habet finem, aut vsque in huius sæculi redditur finem. Vt Isa. 34. de Ierusalem: Ascendet fumus eius in sempiternum. Et in quæstionibus in Gene. quæst. 31. docet æternum dici in scriptura, cuius finis non constituitur, vt etiam apud Horat.
Seruiet æternum, quia paruo nesciet vti. Hor. lib. 1. epist. 10.
Damasc. lib. 2. cap. 1. ait αἰῶνα, id est, sæculum, accipi pro vniuscuiusque hominis vita, quomodo acceperunt Homerus, & Horatius in verbis citatis, & apud eundem Homerũ Sarpedon Saucius Hectorem precatur.
Πριαμίδη, μὴ δή με ἕλωρ Δαναοῖσιν ἐάσῃς Κεῖσθαι, ἀλλ' ἐπάμυνον, ἔπειτά με καὶ λίποι αἰών
Ἐν πόλει ὑμετέρῃ. Hoc est:
Priamide, ne me prædam Danais sinas Iacere, sed auxiliare: postea etiam me deserat æon, (id est, vitæ meæ tempus)
In vrbe vestra.
Accipi etiã dicit pro vniuersa vita præsenti. i. pro totius temporis termino, quod ante docuerat Arist. lib. 1. de Cœ-
lo, c.9.* Loci scripturæ apertissimi sũt: 41
Exo. 21. Perforabitq; aurem eius subula, eritq; ei seruus in æternum. Ps. 23. Et eleuamini portæ æternales, cum tamẽ aliquando non fuerint. Legimus etiam in Paulo tẽpora æterna, siue sæcularia, pro antiquissimis, siue ab initio mundi, vt Ro. vlt. Secundũ reuelationẽ mysterij temporibus æternis taciti, quod nũc patefactũ est per scripturas propheticũ: Loquitur autem de aduentu, & mysterio Christi. Ad Titũ. 1 In spem vitæ æternæ, quam promisit, qui non mẽtitur, Deus ante tẽpora sæcularia, manifestauit autem temporibus suis verbum suũ. Vtroq; loco vocat χρόνους αἰωνίους, quæ

A quæ videlicet currere cœperunt ab initio sæculi. Ita etiam sæculum accipiũt Euangelistę pro initio mundi, vt Luc. 1. Sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt prophetarum eius. Ioã. 9. A sæculo non est auditum, quod quis aperuit oculos cęci nati. Quę si ita sũt, non est mirandum Dauidem Kimhi aduersus Christianos hæc scripsisse: Et cũ Messiam Deum esse probant, eo quod à diebus sæculi fuisse dicatur: responde eos in hoc falso argumentati, cum ante mundi initium Deus fuerit, & per eos tunc ipsum creatum fuisse sequeretur, quod absurdum est dicere, &c.

Obiectio R. Dauidis aduersus Christianos.

42 B * Ac si dicat: Non possunt hinc probare suum Iesum esse Deum, quoniam Deus ante sæculum est. Michæas autem non dicit Messiam ante sæculum fuisse, sed à diebus sæculi. Præterea omnia, quæ in scriptura æterna fore promittũtur, hac eadem responsione eludi poterunt. Et cum Origenes, & eius sectatores pœnas damnatorum æternas esse negauerint, quomodo illos conuincemus? Nã si de Matthæi Euangelio protulerimus: Et ibunt hi in supplicium æternum, iusti autem in vitam æternam; æternum, & αἰώνιον esse dicent, quod multo tempore duraturum est. (Mat. 25.) Iam fortasse aliquis dicat inutile esse ita morose proprietates vocabulorum expendere, neque iuuari ea re Ecclesiam, sed labefactari eius arma, ac retundi. Sed huius ego inscitiæ misertus dicam non latere hæc Iudæos, aut hæreticos, quare si impræmeditati, atq; imparati cum illis disputantes hæc obijceremus, neque pro veritate respõdere, vimque testimoniorum tueri sciremus, risum illis moueremus, ac pertinacius in posterum in suis erroribus hærerent. Quare multum sine dubio Ecclesiæ fidem, & eos, qui aduersus Iudæos, aut hæreticos disputaturi sunt, iuuat quisquis ea prænidet, quæ illi responsuri sunt, & ea refutare, & coarguere docet.

43 Difficilis omnino quæstio est, sed si tantum verba nostri prophetæ explicare velimus, non erit difficile diuinitatẽ Christi tueri. Etenim dicere possumus egressus eius vocari opera, per quæ egrediebatur, & incognitionem hominum se se dabat, vt cap. 1. num. 5. diximus Deum egredi, cum aliquo opere mirabili ostendit potentiam suã. Quasi dicat, ab initio mundi, & à diebus primis operabatur is, qui nascetur in Bethlehẽ. Hieronimus: Egressus eius ab initio æternitatis, siue ab initio sæculi; quia semper ipse locutus est per prophetas, & sermo Dei factus est in manu eorũ. Ostẽditur autẽ Deus esse, qui ab initio operabatur, & nihil aliud est, quam si diceret: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est. (Ioan. 1.) Verum & si dicamus exitus eius vocari diuinam natiuitatem, vt ex patrum sententia explicauimus, liceret dicere, æternitatem non probari necessario ex eo, quod egressus eius sint ab initio, neque ex eo, quod sint a diebus æternitatis, si hæc disiungamus; at si alterum cum altero iũgamus, probari omnino. Neque enim inueniemus vnquã de re, quę aliquando cœperit, scriptum, simul: Ab initio, & A diebus æternitatis. Nam geminatio auget valde, vt si dicas, In sæculum, non est necesse æternitatem intelligere: Si vero dicas: In sæculum, & sæculum, aut in sæculum sæculi, aut, In sæcula sæculorũ, proculdubio æternitas indicatur, vt diximus capit. 4. nu. 47.

44 C * Sed ne defugere videamur, & aliorum locorum, qui obiecti sunt, vim, atque intelligentiam aperiamus: prima obiectio ita videtur posse solui. Scriptura solet sæpe dicere. Ab initio, pro Ab æterno. (Ab initio) Vt Prou. 8. Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquã faceret à principio. Ab æterno ordinata sunt, & ex antiquis antequam terra fieret. Et 1. Ioan. 1. Quod fuit ab initio, quod audiuimus, &c. Tunc autem ab initio, non significat à tempore, quo res esse cœperunt, D sed antequam quidquam fieret. Hoc autem dicit scriptura sæpe pro eo, quod est, Ab æterno, vt Psal. 89. Priusquam montes fierent, aut formaretur terra, & orbis, à sæculo, & vsque in sæculum tu es Deus, Ephe. 1. Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutione, vt essemus sancti, & immaculati. Loquitur autem ita scriptura, quoniam antequam orbis fieret, non erat nisi æternitas. Ita

vero

vero accipi: Ab initio, pro Antequam quidquam fieret, vel illud docet, quod in Psalm. 54. Vbi legimus: Exaudiet Deus, & humiliabit illos qui est ante saecula, pro eo quod Lxx dixerunt, Ante secula, in Hebreo vnica est dictio קֶדֶם, id est, initio, עולם autem (vt docet Hieronymus, in illud Gal. 1. * Vt eriperet
45 עולם nos de praesenti saeculo nequam) cum scribitur sine littera ו, significat annum iobilei, id est, quinquagesimum, vt Exod. 21. Eritque ei seruus in aeternum.
αἰών Saeculum. Cum habet literam ו, significat aeternitatem. Itaque propria huius nominis notio haec est, vt id, quod finem non habuit, aut principium non habuit, hoc nomine intelligatur. Idemque nobis significat Aeternum, siue Aeternitas, & Graecis αἰών, siue αἰώνιον. Ita enim docuit Aristot. 1. de caelo, cap. 9. αἰῶνα significare finem, qui continet vniuersum tempus infinitum, eo quod semper sit, & dictum esse αἰῶνα ab ἀεὶ ὤν, id est, ab eo, quod semper sit. Dixit hoc iuxta errorem suum, quo tempus semper fuisse, & semper futurû existimauit. Quare Aristoteli αἰών significat durationem, quae principio caret & fine. Sed quoniã quę incertum, & remotissimum principium aut finem habent, perinde hominibus censentur, ac si principio carerent, aut fine. hinc fit vt similitudine, siue proportione quadam, tametsi minus proprie, ad res etiã huiusmodi haec nomina trãsferantur, Holam, Aeternum, αἰών, vt in obiectione satis probatum est. Ex quo multa scripturae, & sanctorum patrum, qualia iam retulimus, perspicue intelliguntur. Dicitur etiam aeternum ex hypothesi quadam, quod finem quidem, aut principium habere non dubitatur, sed si res essent aeternae, id quod de eis dicitur, esset etiam aeternum, vt in propositis exemplis: Perforabitque aurem eius subula, eritque ei seruus in aeternum. Si enim huiusmodi homo nũquã esset moriturus, semper esset seruus, nulla tẽporis successione manumitteretur. Ita qui paruo nescit vti, aeternum seruiret, si aeternum viueret. Et Penelope si ęternum coniuge suo careret, ęternum cruciaretur. Itaque proprie in his omnibus accipitur aeternum facta illa hypothesi. * Sed quoniam vocabula, nisi quid cogat aliter interpretari, semper 46
proprie accipienda sunt, & haec regula non magis scripturae, quam omnium disciplinarum est, semper aeternum intelligemus, quod durationis terminum non habet. Atque idem dico de Holã, & de Aeone, siue saeculo Vt cum dicitur Psalm. 44. Sedes tua Deus in saeculũ saeculi, & Dan. 12. Et qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates: Nihil est, quod nos cogat improprie accipere, dicemus ergo proprie accipi. Similiter: Et ibunt hi in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam. Proprie hic aeternum ponitur, quia nihil est quod coarctet, & (vt Dialecticorum more dicamus) restringat hanc aeternitatam. Est enim anima immortalis, & immortalia esse par est eius praemia, & supplicia. At cum dicitur in Hamos: Et reaedificabo eum, sicut in diebus antiquis, aliquid additur, Ham. 9.
quod aeternitatem proprie capi non sinat, siquidem quod aedificatum est, initium aliquando habuit: ideoque Hieronymus pro: In diebus Holam, vertit: In diebus antiquis. Illud etiam: Memento Deut. 32.
dierum antiquorum, cogita generationes singulas: Concitaui dies antiquos, Psal. 76.
& annos aeternos in mente habui. Nam qui cogitat generationes, aut annos aeternos, id est, quae illis ãnis gesta sunt, ea cogitat, quae aliquando non fuerunt. * Et cum annos aeternos, siue saeculares 47
(nam idem vocabulum in Graeco est) commemorat Paulus, satis declarat se loqui de re, quę habuit initium. Nam cũ dicit, Ante tempora saecularia, nihil dicit de aeternitate, ante quam nihil est. Tit. 1.
Cum meminit mysterij tẽporibus aeternis taciti, in aeternitate neque erant anni, neque quidquam tacitum esse poterat, quia extra Deum nihil erat, & Deo Rom. vlt.
nihil vnquam fuit ignotum. Si igitur aeternitas Dominatoris, qui nasciturus praenuntiatur in Bethlehem, cuiquam videtur non satis contra aduersãrios cõstabilita cum dicitur: Egressus eius ab initio, propterea additur: A diebus ęternitatis, vt dubitare nemo possit, & omne os infidelium obstruatur. Solet enim Regul.
scriptura geminatione verborum, vel Geminationis.

corundem

tione res magnę cō firmantur in scriptura.

eorundem, vel idem valentium res magnas confirmare, quas certas, & indubitatas esse vult. Vt Prou. 8. Dominus possedit me in initio viarum suarum. Sed ne putes sapientiam cum mundo cœpisse, subijcit: Antequam quidquam faceret à principio. Ab æterno ordinata sū, & ex antiquis: ne putes antiqua dici prima mundi nascentis exordia, vide quid sequatur: Antequam terra fieret. Eccli. 24. Ab initio, & ante sęcula creata sum,

Psal. 89. Priusquam montes fierent, aut formarentur terra, & orbis, à sæculo, & vsque

48 in sæculū tu es Deus. * Manent ergo firma, & inconcussa scripturæ testimonia aduersus hæreticorum, & Iudæorū cauillationes, præsertimque Dauidis Kimhi: tametsi iste adeo stultus est, vt suis ipse verbis retexat, quod texere voluerat. Obijcit enim sibi illud: A sæculo, & vsque in sæculum tu es Deus, respondetque, ibi A sæculo positum esse pro Ante sæculum: nec videt homo inconsideratus, se nobis suis verbis præbere respōsionem, vt dicamus, eodem modo cum dicitur: Egressus eius ab initio à diebus æternitatis, Ab initio poni, pro Ante initium, & A diebus æternitatis siue sæculi, pro ante dies sæculi, si ita æternitatem, aut sęculum accipere vellemus.

Propter hoc dabit eos vsque ad tempus. Propter hoc, idest, quia Christus in Bethlehem nasciturus est ex tribu Iuda, dabit eos, id est, Iudæos in terra sua manere patietur reuersos ex captiuitate Babylonica, neque dispergi, aut perire sinet vsque ad tēpus, quo gentilitas, quæ prius erat sterilis, pariet multos filios coniuncta cū Christo, iuxta illud, quod ex ca. 54. Isaiæ ad hoc citauit Paulus Gal. 4. Lætare sterilis, quæ non paris, erumpe, & clama, quæ nō parturis, quia multi filij desertæ, magis quā eius, quæ habet virum. * Atque ita factum est; nā

49 vt ex eo populo nasci posset Dominus, atque in eo per carnem conuersari, & docere, mansit in patria sua, gens Iudęorum varijs licet casibus agitata: & eo tēpore, quo gentium multitudo intrabat in Ecclesiam, vastata est à Romanis, & in alienas sedes translata. Atque hoc tēpore, quo sterilis ante gentilitas, & non parturiens parturire cœpit, & parere,

A synagoga, quæ solebat esse fecunda, parere desijt excæcatis Iudæis, & Euangelio resistētibus, iuxta illud. 1. Reg. 2 Donec sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios infirmata est. Et hoc ipsum putat Hieronymus mysticè significari verbis illis Ecclesiast. 3. Tempus nascendi, (siue, vt ipse legit, pariendi) & tempus moriendi, quia cum nati sunt gentiles, mortui sunt Iudęi. Ita parturientem interpretātur Hieronymus, Theodoretus, Lyranus, Vatablus. Possumus tamen interpretari parientem beatam virginem Mariam, vt Hieronymus

B secundo loco interpretatur, & Eusebius lib. 7. de Demonstr. Euang. cap. 2. modo intelligamus cum dicitur, Parturiens, nullum dolorem, nullamque difficultatem pariendi declarari, sed simpliciter dici, ac si diceretur: vsque ad tēpus, quo pariens pariet, ita enim est omnino in Hebræo. * Et quamuis melius mihi hoc 50 videtur ad gentilitatem referri, quoniā tunc te vera pariebat, cum venerunt Romani, & tulerunt locum Iudæorum, & gentem: quod non est factum cū immaculata virgo peperit, sed post annos

C septuaginta: tamen potest hic quoque sensus admitti, quoniam paulo post virginis partum deleti sunt. Paulo, inquā, quoniam septuaginta anni, aut quadraginta post mortem Christi, non magna summa censetur in magno numero annorum, qui ab hac prophetia vsque ad excidium Ierusalem computantur. Est igitur totius capitis cū verbis, quæ modo interpretamur, hic contextus. Quamuis magna te felicitas in futurum tēpus maneat ô Ierusalem, prius tamen propter auaritiam, & rapinas tuas vastaberis, & diripieris. Obsidebunt te Chaldæi, & principes tuos contumeliose tra

D ctabunt. Tu autem Bethlehem, quantūuis nunc parua, atque abiecta videaris, omnium horum bonorum caput, & initium futura es: ex te enim prodibit Christus Deus, & homo. Et vt de te nasci possit totius mundi salus, & verorum Israelitarū rector, & dux, sustinebit interea Deus iniquissimos mores Iudæorum, reducenturque de captiuitate Babylonica, & quamuis digni erant, qui penitus perderentur, patietur eos Deus

incolumes

incolumes in patria sua manere, donec A
prædicetur Iudæis Euangelium.

51 *Et reliquiæ fratrum eius conuertentur ad filios Israel.* Reliqui e fratrū eius sunt Iudæi, qui tempore illo crediderunt, vt apostoli, & eorum discipuli, & alij, qui conuersi sunt, vt recte exposuit Euseb. lib. 7. de Demonstrat. Euang. cap. 2. Proprie enim reliquiæ dicuntur, qui ex magna pereuntium multitudine seruati sunt, vt ex Isaia, & Paulo docuimus. Hamos 9 n. 38. Qui fratres dicuntur Christi, quia ex eodem populo, & ex eisdem patribus sunt. Filius autem Israel vocat prophetas, & patriarchas. Hiero. Et fratres Christi, id est, apostoli, conuertentur ad prophetarum, & patriarcharum fidem, qui venturum Christum annuntiauerunt, & complebitur Psalmi vaticinium: Pro patribus tuis nati sunt tibi filij, & cetera, quæ sequuntur, Psal. 44.

Et stabit, & pascet eos. Quamuis tūc peribunt Iudæi, tamen reliquiæ eorū, & illi, quos pariet Ecclesia gentium, minime peribunt, sed eos Dominator, qui nasceretur in Bethlehem pascet, & reget: quod verbum iam exposuimus nu.
52 31. * Verbum *Stabit*, Hieronymus ita interpretatur: Dominus, qui prius ambulabat, & cum Iudæis necdum fixum C habebat gradum, stabit, &c. id est, Manebit semper cum eis, non ambulabit quasi eos aliquando relictutus, & ad alias gentes transiturus, iuxta illud Matth. vltimo: Ecce ego vobiscum sū omnibus diebus vsque ad cōsummationem sæculi. Sed aliter etiam interpretemur. Stabit, vt eos protegat, & eis auxilietur, ne vnquam ab inimicis expugnentur; hoc enim significare solet situs, & positio stantis, vt initio cap. 9. D Hamos diximus: Cum autem eos Dominus pascet, dicent securi: Dominus reget (siue pascet) me, & nihil mihi deerit. Psal. 22.

In fortitudine Domini Pascet eos maxima fortitudine, quā à patre habebit, ita vt nemo possit ei ouem vllā rapere. Hunc locum egregie explicant verba Domini Ioan. 10. Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternū, & non rapiet eas quisquam de manu mea. Pater meus quod dedit mihi maius omnibus est, & nemo potest rapere de manu patris mei.

53 *In sublimitate nominis Domini Dei sui.* Nomen in scriptura potentiam, ac virtutem, id est, robur, & vires alicuius significat, vt Isai. 30. Ecce nomen Domini venit de longinquo, grauis furor eius, &c. Psal. 43. In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis. Psal. 117. Benedictus qui venit in nomine Domini. Ita capitur hic, & exponitur omnino locus hic ex illo Ioan. 17. Pater sācte, serua eos in nomine tuo, quos B dedisti mihi, vt sint vnum, sicut & nos: Cum essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo, id est, fortitudine, & potentia, quam mihi dedisti. At non dixit: In nomine Domini Dei sui, sed: In sublimitate nominis Dei sui. Lxx. In gloria nominis Dei sui. Pro sublimitate in Hebræ. est גאון quod superbiam & arrogantiam significare solet, vt Hos. 7 Et humiliabitur superbia Israel in facie eius. Et Ham. 6. Detestor ego superbiam Iacob. Interdum etiam significat gloriam, & maiestatē, vt Isai. 2. A facie timoris Domini, & à gloria maiestatis eius. Pro maiestatis est גאון Dicitur autem à verbo גאה quod significat magnificari, & exaltari, superbire. Est ergo sensus: Pascet, & reget, & proteget eos illa potentiæ, atque virtutis magnitudine, & maiestate, quam Deum ostentate par est. Quod Hieronymus vertit eleganter: In sublimitate nominis Domini Dei sui. Ita Deus eos proteget, ac si in eo gloria nominis, & honoris sui ageretur, indignum maiestate sua Deus putabit non optime eos pascere & protegere.

54 *Et conuertentur, quia nunc magnificabitur.* In Hebr. est ישבו quod recentiores vertunt, sedebunt. Sed & Hiero. ipse ait: Et conuertentur, siue, vt melius interpretatus est Symmachus, habitabunt: ישבו enim verbum Hebraicum vtrumque significat, &c. At verba sequentia: Quia nunc magnificabitur, vsque ad terminos terræ ostēdunt melius conuenire: Cōuertentur, quam habitabunt, quare & Chaldæus posuit, Conuertentur: Est enim sensus:

Cum

Cum hæc fient statim Christus in toto A
orbe magnificis laudibus prædicabitur. Est autem Conuertentur, plures in dies, ac plures venient ad Euangelium. Si autem vertatur: Habitabunt, vt sit à verbo ישב, id est, sedeo, vel habito, & non vt nos volumus à שוב, quod est reuertor, aut conuertor, sensus erit: Et habitabunt in Ecclesia illi, quos Dominus pascet in fortitudine. Quis autem non videt magis Christi nomen per vniuersum orbē prædicari, atque laudari cum multi in dies ex nationibus conuertuntur, quam cum illi,
qui olim erant conuersi, manent in Ecclesia? B
Iure ergo viri Ecclesiastici semper retinuerunt, Conuertentur, quamuis ipse Hieronymus dixerit melius verti, Habitabunt.

55 *Et erit iste pax Assyrius, cum venerit in terram nostram.* Hæc & quæ sequuntur de septem pastoribus, & octo primatibus hominibus, longe difficillima sunt & varie exponuntur. Hieronymi expositio plane Allegorica est. Lyrani, & quorumdam ex recentioribus expositionem Hieronymus numerat inter deliramenta, & somnia Hebræorum.

Paulus Palacius.

Quidam qui nuperrime explanauit C
duodecim prophetas, non potuit exponere, nisi contra fidem Hebræorū, Græcorum, Latinorumq; codicū poneret: Et erit iste pax, finem præcedentis sententiæ, vt noua ita inciperet: Assyrius quia venit, ita enim vertendum putat contra nostram translationē vulgatā, & cōtra Lxx. Dicā ergo, ne tot sententijs referendis, & refutandis molestus lectori sim, quod mihi videtur multo probabilius. In primis tamen maneat non esse legendum: Et erit iste pax assyrijs, vt multi libri habent, & vt magis Ruperto
placuit, sed: Et erit iste pax, Assyrius cū D
venerit, &c. Vt manifesto vertetūt Lxx. Et erit hæc pax, quando Assyrius venerit super terram nostrā. Chaldæus etiā vertit: Quod Assyrius venerit, &c.
56 Ita Hebræi hæc distinguunt, & omnes fere expositores. * Intelligamus etiam non posse hæc intelligi, nisi de rebus noui testamenti, ad id enim nos cogūt præcedentia, & sequentia, quod multi non animaduertentes alienas expositiones commenti sunt. Dixit de conuertēdis ad Christum multis, tam ex Iudæis, quam ex gentibus nomenque eius per totum orbem esse laudandum concurrentibus ad fidem nationibus. Deinde ait: Et erit iste pax, Assyrius cum venerit, &c. Tunc ergo erit pax, cum multi ex omnibus regionibus confluent ad Euangelium. Et paulo post de eodem tempore vaticinatur: Et erunt reliquiæ Iacob in medio populorum multorum, &c. Quomodo igitur recentiores exponere possunt de bello ab Assyrijs inferēdo Iudæis? Aut si interpretatur ita: Erit iste pax, non nunc, sed prius venient Assyrij, & vastabunt Iudæos & postea ipse nascetur: quomodo dicitur Christus liberaturus nos ab Assyrijs, qui quādo ipse natus est, nihil Iudæos lædebat? Ita enim ait: Et liberabit ab Assur, cū ve-
nerit in terrā nostrā.* Propterea nullo 57
modo hæc intelligi queunt de Assyrijs, sed per Assur (ita enim est in Hebræo, & significat arguentem, atque corripiētem, vt ait Hier. aut etiam grassatorem) quia tunc reges Assyriorum erant potentissimi, cum hęc Michæas scribebat: & à Iudæis maxime timebantur, omnes hostes Ecclesiæ intelliguntur, tam visibiles tyranni, & infideles nationes, quā inuisibiles, à quibus illi ad persequendū Ecclesiam concitantur. Merito autem hi Assyrij dicuntur, & propter nominis significationem, & quia figura eorum fuerunt Assyrij, & res figurata solet habere nomen figurę, vt in Haggęo latius explicabimus. Erit igitur Christus pax nostra, vt Paulus scripsit Ephe. 2. qui nos in pace, & tranquillitate continebit, etiam si inimici nostri in nos irruāt, & nos grauiter vexent domos ipsas nostras occupantes. Quantumuis enim Ecclesiam persecutionibus dæmonum, & tyrannorum omni tempore vexata fuerit, semper illam Christus consolatus est, & ei parem animi in ipsis persecutionibus dedit. 2. Corin. 1. Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, vt possimus & ipsi cōsolari eos, qui in omni pressura sunt, per exhortationem, qua exhortamur & ipsi à Deo: quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio

Assyrius.

solatio nostra. Inde Act. 5. Ibant apostoli gaudentes à conspectu concilij, quonia digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. Et ad Hebræos scri-
Heb. 10. bit Paulus: Nam & vinctis cõpassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem, & manentem substãtiã.

58 Et *suscitabimus super eum septem pastores*. Septem pastores, qui suscitandi sunt super eum, id est, contra eũ, haud dubie quin contra Assyrium, id est, cõtra hostes, & persecutores Ecclesiæ, rectores, & episcopi eiusdẽ Ecclesiæ sunt, qui eam verbo Dei, quasi semper vernantibus herbis pascunt: propter quod dictum est: In loco pascuæ ibi me col-
Psal. 11. locauit. Nam Christiani voce doctorũ, & exhortatorum suorum mirifice muniebantur, & excitabantur aduersus omnes omnium inimicorum impetus. *Octo primates homines*, qui Hebraice dicuntur נסיכים, id est, principes constituti, ijdem præsules intelliguntur, qui sunt principes Ecclesiæ, quos (vt refert Hieronymus) Symmachus interpretatus est, Christos hominum, quod ad episcopos maxime pertinet; qui sunt vncti sacro oleo, Theodorio vero, & quinta editio, principes hominum, Aquila, graues, cõstitutos homines. Chaldæus: Octo principes hominum. Ex quorum fere omniũ translatione, simul & ex Lxx. qui verterũt: Octo morsus hominum, constat non esse legendũ: Octo primates homines, sed, Octo primates hominum, aut certe: Octo primates hominis, id est, Adam, pro Hominum. Quod etiam ex Hebræo facile intelligitur נסיכי אדם, id est, primates Adam. Hieronymus etiam in commentarijs ait: Ipse enim Dominus ait: Suscitabimus super eum septem pastores, & Octo primates hominum. Sed eum paulo post dicit: Octo primates hominis, omnino Homines, vt & in contextu ipso Prophetiæ, ponitur mendose pro Hominis, quoniã in Hebræo est: Octo primates Adam, id est, hominis. Sed cũ librarius non intelligeret, Octo primates hominis, emendandum putauit, Homines. Atque hoc ex eo magis cernitur, quod noster interpres pro אדם, id

A est, hominis, solet plurali numero vertere, Hominum, vt passim videmus, & Hieronymus in illud Ecclesiast. 9. Nescit homo finem suum: Notandum, inquit, est, quod per totum librum vbicũque dicitur, Filij hominum, in Hebræo habet, בני האדם, id est, filij hominis, hoc est filij Adam. Et omnis pene scriptura hoc idiomate plena est, vniuersum genus hominum Adam filios vocans, &c. Interdum etiam vertit singulari numero, Hominis, vt in Ezeciele, Filij hominis. Quare nequaquam Homines legi debet, sed Hominis aut Homi-
B num, sicut Psalmo quarto, בני איש, filij hominis, pro quo Lxx. Filij hominum, vsquequo graui corde?* Neque sine cau- 56
sa episcopi pastores, & primates dicti Episcopi
sunt: quoniam cum primates vocãtur, primates
id est, principes constituti, sicut præpo- hominũ.
siti, siue Christi eorum dignitas indicatur, vt admoneamur eos in Ecclesia locum habere apostolorum, & illis, quasi Christo, esse obediendum, sicut ait Paulus Hebręo. vltimo: Obedite pręposi tis vestris, & subiacete eis. Cum vero dicũ- Episcopi
tur pastores, ipsi sui muneris admonen- pastores.
tur, vt sciant se in eo dignitatis fastigio
C fuisse collocatos, non vt dominarentur in cleris, sed vt verbo Dei pascerent cõmissum sibi gregem, & pro salute ouiũ Christi indefessa cura vigilarent, ijdem enim pastores, & doctores dicti sunt ab Apostolo Eph. 4. Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero Euangelistas, alios autem pastores, & doctores, ad consummationem sanctorum, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi. Quo loco Hiero. & Chrysost. Augustinus etiam epistola. 59. eosdem docent esse pastores, & doctores, & hæc duo no
D mina coniunctim esse accipienda, non disiunctim, vt cetera. Cuius rei causa Sess. 24. c.
sancta Synodus Tridentina prædicatio 4.
nẽ verbi Dei præcipuum episcoporum munus esse iudicauit. * Sed cur septem, 60
& octo constituendos esse dixit Propheta? Numerus septenarius (vt docet Hieronym. in illud Isai 4. Apprehẽdẽt Septem.
septem mulieres virum vnum) familiaris Iudæis est propter sabbatum, sicut & denarius propter pręcepta decem: signi-

ficari autẽ multos hoc numero, (quod etiam tradidit in.ca.54.eiusdem, fere in in principio) confirmat ex Ieremię.15. Infirmata est quæ pepetit septem, defecit anima eius, &. 1.Reg.2. Donec sterilis pepetit multos, pro quo in Heb. & apud LXX. legimus: Donec sterilis peperit Septem. Septem ergo pastores plurimi pastores sunt. Sed, vt diximus. Ham. 1.n.10. & 11. Tria peccata multa peccata significare & cum huic numero vnum additur, declarari magnam, & inusitatam multitudinem peccatorum, vt, *O terque quaterque beati*, id est, millies beati: ita cum septenario additur vnum indicatur incredibilis, & infinita pene multitudo, vt Eccle. 11. Da partem septẽ, nec non, & octo, quia ignoras quid futurum sit mali super terra, id est, Esto misericors in multos, immo, & in multo plures, in infinitos etiam homines, si posses. Ita in Ecclesiæ defensionem suscitabuntur plurimi pastores, & doctores, nullo enim tempore à Christo spõso suo deseretur, & his multo plures, & fere infiniti, ita vt quantumuis persecutiones crescant, nunquam desint magistri fidei, & hortatores. Hoc ipsum est, quod alijs verbis dixit Habdias: Et ascendent saluatores in montem Sion iudicare montem Hesau. Vnde LXX. verterunt: septem pastores, & octo morsus hominum. Dicuntur morsus, quia mordent Assyrium, id est, hostes populi sui suis dentibus lacerant, vt exposuit Hieronymus: quæ expositio egregie confirmatur ex Hos. 13. Morsus tuus ero inferne. In eo vero, quod ait: *suscitabimus*, sicut, & in tota hac sententia, Propheta adiungit sese populo noui testamenti, ad quem per fidem Christi venturi pertinebat, sicut & capite quarto cum dixit: Nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum, & vltra Chaldæus: Super nos constituemus septem reges, & octo hominum principes: etenim Ecclesiæ pastores, & duces suos eligere solent.

Locus Ecclesiastæ. 11.

61

62 Et *pascent terram Assur*. Docet septẽ, & octo pastores, id est, episcopos, & doctores Ecclesiæ tantæ fore virtutis, vt sibi subijciant infideles, à quibus impugnabantur. Plenæ sunt Ecclesiasticæ historiæ victorijs Ecclesiæ, adeò enim nũquam potuit vllis persecutionibus vinci, ac perdi, vt creuerit etiam, & quo magis coangustabatur, eo latius fines extenderit suos: atque, illi ipsi qui fidem impugnabant, sæpe se fidei subiecerint. *Terram Assur*, & Nemrod vocat hunc mundum, id est, vrbes, & regna infidelium. Assyrij enim, & Babylonij, quorum primus rex fuit Nemrod, & è quibus egressus est Assur, qui condidit Niniuen, Gẽ. 10. semper hostiliter vexauerunt populum Dei, & significant hostes Ecclesiæ, quorum figura fuerant, quoniam (vt iã diximus) res figuratæ nomen figuratum habere solent. Iuuant & etymologiæ, Assur. n. significat, (vt paulo ante dictũ est) arguentem, corripientem, insidiantem, Nemrod vero tentationem descẽdentem, vt ait Hieronymus. * Pascere autem, pro quo noster interpres solet vertere, Regere, interdum paternam curam, & gubernationem in rege significat, vt diximus, numer. 31. interdum vero rigidam gubernationem, & seuerã, qualis in repugnantes, & duræ ceruicis subditos exerceri solet, idq; fere ratione adiuncti, nam per se positum in bonam potius sumitur partem, vt Psalmo secundo: Reges eos in virga ferrea, Hebræ. Pasces eos in virga ferrea. Et Apocaly. 19 de Christo iudicaturo: De ore eius procedit gladius ex vtraque parte acutus, vt in ipso percutiat gentes. Et ipse reget eas in virga ferrea. Ita etiam intelligitur illud Hoseæ. 4. Nunc pascet eos Dominus, quasi agnum in latitudine, id est, hostiliter vexari finet domina tu Assyriorum. Itaque Pascere in gladijs, siue in lanceis, est forti ter, & potenter dominatui nostro subijcere, & cum potestate imperare. Ita Ecclesiæ rectores per se, & per ministros suos vi verbi Dei, & exemplo virtutum, ac signis nationes infidelium sibi subiecerunt, quasi bello victas, & in eos, qui crediderũt, si forte autoritati Ecclesię resistant, nec eius monitis acquiescant, exercent potestatem, quam à Domino acceperunt, & tradunt Satanæ, ac pœnis, vel per se, vel per sæculares iudices coercent. * Non est igitur aliena à Christi, & Ecclesiæ mansuetudine seueritas discipli-

63 Pascere.

64

næ, qua hæretici, & schismatici coercentur, quamuis ipsis hæreticis displiceat, semper enim malis pœnæ displicent, qui mali esse impune cupiunt. Possumus etiam accipere Pascere, pro Depascere, & absumere, nam terra, cum depascitur, pulchritudinem suam amittit, vt sit sensus, atque is valde elegans: auferent omnem pulchritudinem, & ornatum terræ infidelium, id est, principes, & eruditos, atque eloquentes, & nobiles ad Euangelium conuertent, & ab infidelitate abstrahent. Hæc autem victoria, & subiectio fiet in lanceis eius, id est, terræ Assur, & Nemrod, est enim in Heb. Eius feminei generis, & ad terrã refertur בפתחיה, pro quo Symmachus vertit, ἐντὸς πυλῶν αὐτῆς, intra portas eius. Aquila vero quem secutus est Hieronymus, In lanceis eius. פתח, enim significat portam, siue aperturam, & lanceam, aut pugionem, siue sicam, vt vertit Theodotio, quia corpus aperiunt. Lanceis igitur eius pascunt Ecclesiæ rectores terram Assur, & Nemrod, quia eisdem armis eam subigunt, quibus ipsa aduersus Ecclesiam pugnauerat, & quæ illi ademerunt, quod est iucundissimum, & gloriosissimum victoriæ genus.

65 * Multum infidelitas pugnauit aduersus Ecclesiam eloquentia, & subtilitate disputandi Augustini, & multorum Philosophorum, eisdemque postea Ecclesia infideles vicit, ac subegit. Idem de potentia imperatorum, & regum dicimus, de nobilitate, de fortitudine, de omnibus denique dotibus eorum, quos ex infidelitate adduxit ad Euangelium.

Et liberabit ab Assur. Potest hoc ad septem, & octo pastores, ac primates referri, vt more Hebræorum verbum singulare *Liberabit*, conueniat vnicuique pastorũ. Sed melius est vt ad Christum referamus, cuius prouidentia, & D gratia tales pastores suscitantur in Ecclesia, per quos de suis hostibus ipsa triumphet. Ipse igitur, qui est pax nostra, liberabit nos per episcopos, & vicarios suos, & per gratiam suam ab omnibus aduersarijs, cum ad nos venerint, & in terram nostram potenter intrauerint, vt iam illam capturi videãtur, hoc enim significatur cum dicitur: *Et cum*

A *calcauerit in finibus nostris*, quemadmodum & pauloante dixit: Assyrius cũ venerit in terram nostram, & quando calcauerit in domibus nostris.

TROPOLOGIA.

Nunc vastaberis filia latronis. Quemadmodũ in Historia hæc illi ciuitati dicuntur: cui dictum prius fuit: Dole, & satage filia Sion, quasi parturiens, quia nunc egredieris de ciuitate, & habitabis in regione, & venies vsque ad Babylonem: Ita etiã in tropologia Quare non est noua expositio inchoanda, sed illa persequenda est, quam cœpimus. 66 Cap.4.

B Diximus autem capite superiori, num. 77. animam, quæ recessit à Deo salutari suo, educendam esse de consortio iustorum, & ducendam Babylonem, hoc est in confusionem, & fœditatem vitiorum, vt ciuis sit illius ciuitatis, quam ædificat amor sui vsque ad contemptum Dei. Eidem ergo dicitur: *Nunc vastaberis filia latronis*, nimirum à Babylonijs, id est, ab aduersarijs potestatibus, vt perducaris Babylonem. Quia latrocinijs dedita es, & animas multorum interemisti, ac bonis spoliasti virtutum, quod capit. 3. latius exposuimus, vastaberis, id est, dæmonum potestati traderis, dabit te Deus In reprobum sensum, & in desideria cordis tui.

C * Obsidionem ponet super te. Quis huius obsidionis miserias verbis æquare possit? Cingit eã vndique Diabolus, ac omnes portas obstruit, ne exire possit ad salutem quærendam, non sinit audire verbum Dei, aut ministros eius cõsulere, lectionem sanctam impedit, ieiunia, orationes, confessiones, & quidquid animam iuuare potest, quantum potest, auertit. De quo Dominus, & quidem non sine fletu: Quia venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo, & circundabunt te, & coangustabunt te vndique, & ad terrã prosternent te, & filios tuos, qui in te sunt, & non relinquent in te lapidẽ super lapidem, eo quod non cognoueris tempus visitationis tuæ. Postquam te coãgustauerint, tandem ad terram prosternent, & non relinquent lapidem super lapidem, quomodo explicauimus cap. 1. huius prophetæ nume. 23. & 44. 67 Anima obsessa à Diabolo. Luc. 19.

g 2 Et quia

Et quia cum Diabolus ita miserrimæ animæ dominatur, irridentur, & contumelia afficiuntur inspirationes Dei, & recta mentis iudicia, quæ olim erant vt iudices Israel, quia vitium à virtute secernebant, & quæ videbantur damnanda, damnabant, merito ait: *In virga*
68 *percutiam maxillam iudicis Israel.* In Bethlehem autem, quæ domus panis dicitur, & Ephratha, id est, fructifera, anima cuiusuis iusti, sed maxime Euangelici hominis, & sapientis, & factis, ac dictis alios ædificantis, & iuuantis recte intelligitur. Quæ quamuis parua, ac contemptibilis exterius videatur, nec cum alijs conferenda censeatur, tamen Deo iustum iudicium iudicanti, & non secundum faciem, maxima est, & inter ceteras animas insignis. Nam quamuis magnifaciat omnes iustos, illos tamen carissimos, & in magno pretio habet, qui non sibi solis prosunt sed reliquos etiã, quantũ possunt, ad creatorem, ac Dñm suum reduount, sicut scriptum est, in Daniele: Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellę in perpetuas æternitates. Rationē ergo reddit, cur hos magni præter ceteros faciat, cum ait: Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel. Ex his enim Christus quodammodo nascitur, quia cum per salutares exhortationes, & per exempla virtutum in aliorũ animis gignunt. Quos, iuxta Gregorium homi. 3. in Euangel. Dominus matres etiam appellat dicens: Qui fecerit voluntatem patris mei, qui in cœlis est, ille meus frater, & soror, & mater est.
69 * Sciendũ nobis est, inquit, Gregorius, quia qui Christi soror, & frater est credendo, efficitur mater prædicando. Quasi enim parit Dominum, qui eum cordi audientis infundit, & mater eius prædicando efficitur, si per eius vocem amor Domini in proximi mente generatur. Et quoniam ex his, ita vt dictum est, nascitur quasi noua natiuitate ille, cui debetur regnum Israel, qui constitutus est rex à Deo super Sion montem sanctum eius, cuius egressus sunt ab initio, à diebus æternitatis, & ideo merito omnibus dominatur; bene subijcitur:

Qui alios ędificant, quāti sint apud Deum.

Dan. 12.

Mat. 12.

A *Propter hoc dabit eos vsque ad tempus, in quo parturiens pariet.* Nam spe tantæ vtilitatis, & futuræ per bonum operam cõuersionis Deus tolerat iniquos, multorum mores, donec huius conuersionis tempus veniat, & parturiens pariat, id est, Ecclesia eos per sacramenta sua, quasi iterum pariat, & nouam efficiat creaturam, sicut ait Paulus: Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. * Tunc autē per hos ministros reliquiæ fratrum Christi, qui est primogenitus in multis fratribus, conuertuntur ad filios Israel, ad Israel Dei, ad veros imitatores patriarcharũ.
B i. incipiunt viuere sicut filij Israel, qui prius viuebant sicut filij Diaboli: Quos Dominus magna sua potentia reget, & pascet, vt nihil illis desit, nihil proficiat inimicus in eos, & filius iniquitatis nõ apponat nocere eis. *Et conuertentur*, sicut in Deo pastore glorians canit Dauid: Dominus reget me, & nihil mihi deerit in loco pascuæ ibi me collocauit. Super aquam refectionis educauit me, animã meam conuertit. Etenim illos, qui in pascuis Domini vberrimis versantur, id est, in orationis, & scripturarum, virtutumque studio, paulatim ad se conuer-
C tit Deus, vt iam omnibus sæculi voluptatibus auersi solum Deum vbiq; spectent, solum quærant, soli placere desiderēt; Atque ita Dominus noster Iesus Christus, cuius virtute tanta, tamque mitanda fiunt, *Magnificabitur vsque ad terminos terræ*, quoniam ipsi etiam, qui terrena sapiunt, virtutem, & gloriam Domini mirabuntur, & imitandi studio excitabuntur.* *Et erit iste pax, Assyrius* 71
cum venerit in terram nostram, & quãdo calcauerit in domibus nostris. Cum venerit Assyrius, id est, grassator, & insidiator Diabolus in terram nostram, ille nos
D proteget, & in pace seruabit. Diabolus venit in terram nostram, cum corpus nostrum commouet carnalibus desiderijs, & calcat in domibus nostris, quando inferiorem animæ partem occupat, & malitia sua implet, vt succensa concupiscentia bellum cum spiritu gerat, & legi Dei repugnet. At cum Christus gratia sua superiorem portionem, id est, spiritum, gratia sua illustrat, & munit, vt in-

Gala. 4. 70

Psal. 22.

vt inuicta aduersus impetus tentationũ perseueret, tunc pax nostra est. quia nihil nobis bellum illud externum nocet si voluntas generose resistit, & pax in mente seruatur. Quando Paulus clamabat: Sentio aliam legem in mẽbris meis
Rom. 7. repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis: quid sentiebat nisi Assyrium in terra sua, & calcantem domi suæ? Non tamen ignorabat Christum esse pacem suam aduersus Assyrium, ait enim: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum no-
72 strum.* Quid preterea faciemus aduersus Assyrium? *Suscitabimus super eum septem pastores, & octo primates hominũ.* Eleganter sane hoc dictum est: neque enim ita gratiæ Dei confidere debemus, vt nos interim otio, & inertia torpeamus, ne in vacuum eam recipiamus, sed cooperatores Dei nos esse oportet, vt ab eo adiuti suscitemus super nos pastores, & primates contra Assyrium. Pastores, & primates in nobis sunt illa, quæ animam docent ad pugnam, & instruunt, ac regunt, & aduersus Diaboli tentationes fortem, inuictamque reddunt, vt diuinæ inspirationes, oratio, meditatio, sacra lectio, abnegatio sui, ieiunia, vigiliæ, carnis maceratio. Et quoniam, cum multa ex his adhibuerimus, plura etiam, ac plura adhibenda sunt, quantum necessitas poscet, & quãtum naturæ nostræ infirmitas feret, præclare dictum est. *Et suscitabimus super eum septem pastores, & octo primates hominũ.*
73 * Qui pastores, & primates *pascent terram Assur in gladio, & terram Nemrod in lanceis eius,* quoniam omnem aduersariorum potestatum virtutem conterẽt, & subijcient sibi prauos animi affectus, vt incipiat regnare Christus, vbi regnabat Assyrius, non regnante iam peccato in nostro mortali corpore, sed eo pro captu suo obediente iustitiæ. Sed aduersarios nostros vincimus lanceis suis, cum illis ipsis armis, quibus illi per inertiam nostram abusi sunt ad peccatum, nos per gratiam Dei vtimur ad iustitiam, vt cum membra nostra, quę exhibueramus arma iniquitatis peccato,

A exhibemus arma iustitiæ Deo: cum diuitijs non ad libidines, sed ad inopum virginum pudicitiam conseruandam vtimur, cum corporis vires ad ieiunia, & ad ceteros spiritualis vitę labores tolerandos conuertimus, cum ingenium, & eruditionem non ad superbiam vt antea, sed ad gloriam Dei, & ad fratrum nostrorum salutem exercemus. Et quoniam tunc vere à Diaboli potestate liberamur, cum ita gratiæ Dei innitimur, vt nostram etiam operam diligenter adhibeamus, iterum ait: *Et liberabit ab Assur, cum venerit in terram nostram, & cũ*
B *calcauerit in finibus nostris.*

HISTORIA.

Et erunt reliquiæ Iacob in medio populorum multorum. 74
Successum Euãgelicæ prædicationis vaticinatur. Reliquiæ Iacob, id est, apostoli, & reliqui Euangelij prædicatores, erunt quasi ros à Domino missus, id est, eorum doctrina refrigerabit, & fecundabit corda hominum, & ardorem cupiditatum sæculi extinguet. *Et erunt quasi stillæ super herbam,* quæ non irrigatur ab hominibus, neque humana crescit industria: quia
C eorum doctrina, & prædicatio non nitetur mundi præsidijs, nec eloquentia, aut sapientia humana, sed diuina virtute fecundabit corda populorum. Loquitur autem iuxta id, quod in terra promissionis fiebat, in qua, quoniam à Maio, ad Octobrem vsq; mensem pluuia non est fructus terræ rore conseruãtur, ne nimio calore arescant, & pereãt, vt diximus. Hos. c 4. nu. 13. vbi Dominus ait: Ego ero quasi ros Israel. Sed cur doctrinam Euangelij non magnis imbribus, sed rori, & stillis similem esse dicit? Satis vtraque similitudine vtitur
D scriptura vt Hoseæ. 6. Et veniet quasi imber nobis temporaneus, & serotinus terræ. Zach. 10. Petite à Domino pluuiam in tempore serotino, & Dominus faciet niues, & pluuiam imbris. Sed imbri assimilat, vt eius vim, atque efficaciam exprimat: rori autem, & stillæ, propterea quod videtur primo contẽptibilis, & paruæ ad persuadendum virtutis, cum tamen sub vili & contemptibili specie mirificam vim habeat, vt

75 ros. * De vtroque ait Paul. 1. Cor. 1. Placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. Stultitia primo aspectu videtur, & omni sapientiæ præsidio destituta, sed eius tamen est tanta, tamque mirifica virtus, vt saluos faciat credentes. Inde idem Apostolus Rom. 1. Non enim erubesco Euãgelium, virtus enim Dei est in salutem omni credenti.

Quæ non expectat virum, & non præstolatur filios hominum. Videlicet vt eorum opera irrigetur, & crescat, cum solo cœlesti rore nutriatur.

Et erunt reliquiæ Iacob in gentibus. Magis explicat, quod paulo ante dixerat, tantam fore vim Euangelicæ prædicationis, vt nemo ei resistere valeat: sed quomodo leoni nullum iumentorum, siue bestiarum nulla potest resistere, & catulo leonis non resistunt greges pecorum sed transit, qua vult, & conculcat imbecilliora animantia, & capit, ita prędicatores Euangelij superabunt infideles, & potentissime subijcient Euangelio. Quare autem post leonem, catulũ quoque leonis commemoret, diximus Hos. 5. nu. 40. & 41.

Exaltare manum.

Exaltabitur manus tua super hostes tuos. Manus tua o Iacob, siue Israel, exaltabi-
76 tur super hostes tuos, id est, subiectos tibi, & supplices habebis, nam illi super quos manum exaltamus, & eleuamus, sub manu nostra sunt iam victi, & nequaquam manus suas vicissim tollentes cõtra nos, sed nos eos libere percutere possumus. Isai. 26. Domine, exaltetur manus tua, vt non videant, videant & confundantur zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret. Psal. 9. Exurge Domine Deus, & exaltetur manus tua. Psalm. 8. Firmetur manus tua, & exaltetur dextera tua.

Et omnes inimici tui interibunt. Quatenus infideles esse desinent, peribit eorũ infidelitas, neque enim interfectio corporum hic intelligitur, sed vita animarum. Hanc, & superiorum verborum expositionem confirmat Hier. multis.

77 *Auferam equos tuos de medio tui, & disperdam quadrigas tuas.* Hæc, & quæ sequuntur vsque ad finem capitis, simul sunt interpretanda quoniam ad eandẽ

A sententiam pertinent Sed vt recte intelligantur, illud prius expediendum est, quo hactenus, vt certo, & inconcusso fundamento, vsi sumus, nullum fuisse inter Iudæos idolum, cum venit Christus. Videtur enim modo euerti penitus, nam cum de eodem tempore loquatur Propheta ait: Et auferam maleficia de manu tua, & diuinationes non erũt in te. Et perire faciam sculptilia tua, & statuas tuas de medio tui, & non adorabis vltra opera manuum tuarum. Respondendum tamen est verum esse, quod iã sæpe diximus, nulla eos idola habuisse

An cũ venit Christus, adorauerint Iudæi idola.

B tempore Domini seruatoris, immo neque post Babylonicam captiuitatem: quod diligentissimè memoriæ mandandum est; sunt enim multa in prophetis perobscura, quæ huius responsionis luce illustrantur, & quæ, nisi illa adhibeatur, præpostere intelligi necesse est. * Hoc primum ex ipsorum Iudæorum
confessione cognoscimus, nam duo Iosephi, qui diligenter res eorum temporum scripsere, post tempora captiuitatis Babylonię nusquam vllius idolatrię meminerunt. Et R. Samuel in epistola sua cap. 1. & 2. & sequentibus, affirmat 78
C Iudæos LXX. annorum captiuitatẽ pertulisse Babylone propter idololatriã, & cædes prophetarum: sed cum captiuitatem à Romanis illatam nulla idololatria præcesserit, nec vnquam illa finiatur, necesse esse peccatum aliquod fuisse commissum à patribus suis grauius idololatria, & cæde prophetarum. Hoc ipsum late confirmat Galatinus, lib. 4. c. 23. ex Thalmud Ierosolymitano, ex cõfessione omnium Iudæorum. Consentiunt enim peccata Iudæorum, qui pri-
D mi templi tempore vixerunt, fuisse idololatriam, libidinem, effusionem sanguinis; Iudæos autem, qui secundi templi tempore vixerunt, nulla idola coluisse. Itaque inde aduersus omnes Iudæos cõuincunt R. Samuel, & Galatinus mortem Christi causam fuisse extremæ huius captiuitatis: quo argumento ante eos vsus est Hieronymus in epistola ad Dardanum, cuius initium est: Quæris
Dardane. * Sed habemus firmiorem pro- 79
pheticum sermonem Tobiæ vltimo: Fratres nostri, qui dispersi sunt à terra Israel,

Israel, tenerentur ad eam: omnis autem deserta terra eius replebitur, & domus Dei, quæ in ea incensa est, iterum reædificabitur, ibique reuertentur omnes timentes Deum, & relinquent gentes idola sua, & venient in Ierusalem, & in habitabunt in ea. Non autem venirent gentes relinquentes idola in Ierusalē, si in ea idola colerentur. Fateor equidem hæc ad tempus Euangelicæ prædicationis etiam pertinere, sed prophetiam continet, quæ à solutione captiuitatis Babylonicæ impleri cœpit, & plenius tempore Euangelij consummationem accepit. Denique cum Dominus, & apostoli seuere omnia Iudæorum peccata reprehenderent, nunquam eos idololatriæ accusarunt, nō tacituri certe si illi eo contaminati fuissent, cum crimen sit maximum, & maxime omnium à prophetis olim reprehensum, atque damnatum. Nec obstat temporibus Machabæorum quosdam Antiocho regi obsecutos aras idolorum extruxisse, & sacrificasse dijs gentium: peccatum enim illud non populi fuit, sed nonnullorum impiorum, & cito sublatum est.

20 Ex his capitur vera totius sententiæ explicatio, hæc, & quæ sequuntur omnia in hoc capite, nequaquam Iudææ dici, aut terrenæ Ierusalem, (quod fere constat inter expositores) sed Israeli Dei, id est, Ecclesiæ Catholicæ, tam de Iudæorum reliquijs, quam de gentibus collectæ, quæ vere dicitur Ierusalem, & Israel, & Iacob, vt diximus. num. 33. & 34. Et quoniam in terris, & prouincijs, in quibus erat hæc Ecclesia tunc dispersa, multæ ciuitates erant infidelium, qui Euangelio resistebant, & Christianos impugnabant: pollicetur Dominus vniuersas eorum munitiones, & præsidia se demoliturum, id est, effecturum, vt sine contradictione obediant Euangelio, nec possint ei resistere, vt verba ipsa indicabunt. Atque hæc mihi videtur germana admodum explanatio, eamque ceteris antepono, quas breuitatis causa prætereo. Id contextus ipse verborum docet. Dixerat Ecclesiæ, siue Israeli Dei: Exaltabitur manus tua super hostes tuos, &c. Quare non possumus dubitare, quin eidem continuo dicat: Et erit

A in die illa, dicit Dominus, auferā equos
tuos de medio tui, &c. * Dicamus idem 81
aliter. Loquitur Deus Ecclesiæ, de mē- Regul.
bris, quæ habet, & quæ mox habitura est, id est, non solum de conuersis ad fidē, sed de conuertendis, quemadmodū Ioannes cap. 11 locutus est. Hoc autem à semetipso non dixit, sed cum esset pōtifex anni illius, prophetauit quod Iesus moriturus erat pro gente, & non tātum pro gente, sed vt & filios Dei, qui erant, dispersi, congregaret in vnum. Filios Dei vocauit, non qui tunc erant, sed qui electi erant vt essent secundum B Dei præscientiam, qui vocat ea, quę nō sunt, tanquam ea, quæ sunt. Ita nunc quasi vna Ecclesia, & vnum corpus numerantur, qui tunc erant in Ecclesia, & qui electi erant, vt postea essent. Sed hoc apertius in singulorum verborum enarratione intelligetur, vt cum nunc ait: *Auferam equos tuos de medio tui, &c.* hoc significat; Auferam omnem fortitudinem, & omnem munitionem tuam, cui confidebas, & Euangelio resistebas, disperdam quadrigas tuas, & omnia belli instrumenta, vt victa concedas veritati, & ab infidelitate recedas. Hoc Ec- C clesiæ conuenit, non quantum ad membra attinet, quæ, tunc habebat, sed quātum attinet ad ea, quæ postea habitura erat. Eidem dicitur quod sequitur.

82 *Et perdam ciuitates terræ tuæ.* De munitis vrbibus, & ad pugnandum instructis loquitur, vt indicat quod sequitur: Et destruam omnes munitiones tuas, id est, loca munita, vt arces, castella. Tales vrbes erant Roma, Athenæ, Corinthus, & aliæ, quæ eruditione Philosophorum, & potentia sæculi, atque diuitijs tumebant.

Et auferam maleficia. Hæc non erant D apud Iudæos eo tempore, sed in terris gentium, quæ conuersæ sunt. Quod etiā apertius cernimus in eo, quod subijcit, Et perire faciam sculptilia tua, &c.

Et euellam lucos de medio tui. In quibus gentes dijs suis sacrificabant, vt exposuimus Hos 4. num. 24.

Et conteram ciuitates tuas. Quibus tu maxime confidis, & quæ cum plenæ essent templis idolorum, minime Euāgelio cessuræ videbantur.

Et faciam in furore, & indignatione. A Minatur ciuitatibus, quæ Euangelium recipere detrectabūt. Ac si dicat: si quæ autem gentes post prædicatum Euangelium, & tot miraculis confirmatum, etiam tū credere noluerint, acerrimas mihi pœnas dabunt tā in hoc sæculo, vt Ierusalem, & Iudæis contigit, quam in futuro, iuxta illud, quod ait Dominus: * Et quicumque non receperit
83 Matth. 10. vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo, vel ciuitate, excutite puluerem de pedibus vestris. Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum, & Gomorrhæorum in die iudicij, quam illi ciuitati. Itaque B ex verbis Euāgelicis intelligimus quid sit: *In omnibus gētibus, quæ non audierūt*, id est, quæ non obedierunt Euangelio.

Omnia fere, quæ diximus, confirmat Chaldaica paraphrasis, quæ ita habet. Disperdam equos populorum de terra tua, (id est, gentium) atque currus eorū perdam. Subertam etiam gentium ciuitates de terra tua, nec non omnes eorū arces munitas destruam. Succidam & maleficos de medio tui, & præstigiatores non erunt tibi. Concidam insuper & simulacra populorum, & statuas eorū C de medio tui, & non subijcieris vltra operibus manuum tuarum. Deniq; eradicabo plantationes gentium de tui medio, atque exterminabo inimicos tuos. Atque exequar cum ira, & furore vltionem iudicij in populos, eo quod haud doctrinam legis susceperint. Hæc Chal. sed vt Iudæus ad doctrinam legis retulit, quod de doctrina Euangelij dictum est, nullam enim gētem vnquam Deus punijt, quod legē Moysis nō recepisset.

84 TROPOLOGIA.

Et erunt reliquiæ Iacob in medio populorum multorum. D Quod de prædicatoribus Euangelij dictum est, ad iustos omnes quadam tenus pertinet, nam operibus suis docent, & Christo testimonium reddunt. Quemadmodum autem reliquiæ Iacob dicuntur, qui ex populo Iudæorū in Christum crediderunt, & ceteris pereuntibus relicti, atque seruati sunt: ita reliquiæ Iacob illi intelliguntur, qui ex Christianorū numero virtutibus excellunt, & electi sunt, vt cū Christo regnēt in cælis, quoniam multis pereuntibus seruantur. Nam per Iacob, minorem fratrem designari minorē populum Christianum, nemo dubitare poterit, qui verba illa teneat cælestis oraculi: Duæ gen- Gen. 25. tes sunt in vtero tuo, & duo populi ex ventre tuo diuidentur, populusque populum superabit, & maior seruiet minori. Hæ igitur reliquiæ in medio populorum multorum, id est, inter Christianos illos, qui non more populi Dei, sed more populorum gentium viuunt, vt adnotauimus ca. 1. huius prophetæ nu. 17. sunt quasi ros à Domino, & quasi stillę super herbam. * Ardent enim igneis ne- 85 quissimi telis corda populorum, quasi clibanus igne succensus, sicut legimus in Hosea: Omnes adulterantes quasi Hos. 7. clibanus succensus a coquente. Iustorū autem exemplis refrigerantur, ne æstu tentationum pereant, & fouentur, atq; seruantur. Angelus Domini (vt est apud Dan. 3. Danielem) descendit cum Hazaria, & socijs eius in fornacem, & excussit flammam ignis de fornace, & fecit medium fornacis quasi ventum roris flantem, & non tetigit eos omnino ignis, neq; cōtristauit, neque quidquam molestiæ intulit. In quo recte intelligimus eos, qui in fornace regis Babylonis, idest, in incendio concupiscentiarum, igne consumendi erant, venientibus inter eos iustis, (qui merito angeli Dei vocantur, quia sunt omnes quasi administratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis), refrigerati, & liberari à flammis. * Hoc Heb. 1. rore, & his stillis herbæ ante emortuæ, 86 id est, corda peccantium reuiuiscunt, & lætissimæ fiunt, adeo vt roris infusio mirificam quandam hilaritatem significare soleat, vt Pro. 19. Sicut fremitus leonis, ita & regis ira: & sicut ros super herbam, ita & hilaritas eius. Dicuntur etiam iusti ros, & stillæ, quia eorum facta quasi Dei verba sunt, quæ homines Iusti di- instruunt ad salutem: verba enim do- cūtur ros, ctrinæ rori, & stillis similia dicit esse scri- & stillæ. ptura, vnde illud Mosis: Concrescat in Deut. 32. pluuiam doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum, quasi imber super herbā, & quasi stillæ super gramina. Merito er-

go de herba in aquā hic ros cecidit, dici A tur statim: *Qua non expectat virum, neq; praestolatur filios hominum*: quoniam si ne vllo deinde hominum adiumento crescit Deo, & vernat, neque indiget doctrinis Philosophorum, aut pręmijs, aut laudibus hominum.* Atque vt ma-
87 Exempla quantum moueant. gis explicet, exempla quantam vim habeant ad commouendum animos hominum, easdem reliquias Iacob futuras esse dicit in medio populorum multorum, sicut leonem in iumētis siluarum, & quasi catulum leonis in gregibus pecorum, quibus nihil est, quod resistat, B omnia capiunt, & sibi subijciunt. Verbis enim resistitur, sed exempla tam valide mouent, vt nihil non conficiant. Nec vero mirandū est, hos similes esse leoni, & catulo leonis, cum in se Christum habeant, & facta eorum, quasi verba quædam Christi sint, qui est leo de
Gen. 49. tribu Iuda, & cui mystice dicitur: catulus leonis Iuda, ad prædam fili mi ascendisti, & requiescens accubuisti vt leo. Ad eandem victoriam pertinet, quod sequitur. *Exaltabitur manus tua super hostes tuos, & omnes inimici tui interibunt*, Omnes enim amicos Deo, & sibi red- C dunt, vt iam eundem omnes amet, eidē
88 pariter seruiant. * Hoc idem sigillatim exponit, & quædam commemorat, quę maxime obstant veræ pietati, cum ait: *Et erit in die illa, dicit Dominus, auferam equos tuos de medio tui, & disperdam quadrigas tuas.* Etenim homines, quāuis deprauatis moribus, & animis, honestum natura diligunt, & diuinis prætereain spirationibus, & motionibus ad pietatem incitantur, quam libenter sequerētur nisi quædam in se haberent corruptione naturæ, atque morum vehementer aduersantia virtuti. Atque hæc nūc D
Equus. se se ablaturum pollicetur. Equos Hieronymus interpretatur lasciuientes impetus, & equorum more ruptis vinculis proruentes: nota est enim huius animalis libido, de qua legimus in Ieremia. E-
Ierem. 5. qui amatores, & emissarij facti sunt, vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat. Quamuis idem fortasse in equis atque in quadrigis significatur, id est, tumor animi nimium sibi cōfidens, & placens, siue ex opinione sanctitatis, siue ex eruditione, aut nobilitate aut diuitijs, aut ex quauis alia causa oriatur. Qui vsque adeo veræ virtuti obstat, vt nisi eo abiecto, atque deposito altas illa radices agere non possit.* Illud etiā 89
cum primis profectum nostrum impedit, quod non satis intelligimus, quantum diuina ope indigeamus, sed animæ bona illa omittentes, quæ Deus in nobis operatur, bona corporis amamus, quæ vbi suppetunt abunde, satis nos præsidij ad vitam habere existimamus. Alij sapientiæ suæ tantum tribunt, vt aliorum etiam duces se esse posse confidant, eaque superbientes alienis consilijs minime acquiescant. De vtrisque ait: *Et perdam ciuitates terræ tuæ*: qui enim in vrbibus munitis habitant, nihil alienis auxilijs indigere se credunt. In his autem quidam ita sapientiæ opinione efferuntur, vt rationes etiam meditatas habeant, quibus statum suū, suamque viuendi rationem alijs probent, nulloque modo reprehendendi videantur, quod aut ambitiose honores quærant, aut iniurias persequantur, aut diuitias omni ratione congregent. Quæ quoniam male animam contra virtutē muniunt, bene ait: *Et destruam omnes munitiones tuas.* * Sed maleficia, haud 90
scio, an maxime omnium impediant perfectionem vitæ, & in peccatis teneant quam plurimos. Maleficia autem Maleficia
dico, cum vel tentatione Diaboli, vel hominum eloquentia, & maxime amicorum, & consanguineorum persuasione, aut impiorum hominum errore, & temeritate iudicium de rebus inuertitur, & honesta apparent, aut speciosa, aut vtilia, aut iucunda, aut honorifica, quæ turpia sunt, & deformia, & noxia, & insuauia, atque perniciosa. Nam qui hæc persuadent, & faciunt, vt à quodam dictum est:
Cādida de nigris, & de candentibus atra. Ouid. lib. 11.
Merito malefici vocantur, & quidem multo illis nocentiores, qui oculis cor Metam.
poris illudunt. Quos non iniutia luget Isai. 5.
Isaias: Væ qui dicitis malum bonum, & bonum malum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras, ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Propterea Moses hoc hominum genus nul Exod. 22.
lo mo-

lo modo tolerandum esse putabat: Ma-
91 leficos,inquit,non patieris viuere.* Il-
Isai. 47. lud autem, quod Babyloni dicitur, quis
non timeat? Venient tibi duo hæc subi-
to in die vna,sterilitas,& viduitas. Vni-
uersa venerunt super te propter multi-
tudinem maleficiorum tuorum,& pro-
pter duritiam in cantorum vehemen-
tem: Anima enim,quę maleficos audit,
& viro suo priuatur,id est,Deo, & steri-
lis fit, quia bonorum operum fructus
non profert, Propter quod ait, *Et aufe-
ram maleficia de manu tua.* Rem præte-
rea nocentissimam ablaturum se polli-
cetur: *Et diuinationes non erunt in te.* Ma-
leficorum sunt huiusmodi diuinatio-
nes,& somniatorum,qui dicunt pecca-
tori: Iuuenis es,diu viues, nulli hoc tur
pe videbitur, qui tuam considerauerit
ætatem, aut causam, qua ad vlciscen-
dum te incitatus es? Christianus es,nō
Iere. 27. damnaberis æternis pœnis,& multa hu
iusmodi. De quibus Dominus per Iere-
miam: Vos ergo nolite audire prophe-
tas vestros, & diuinos, & somniatores,
& augures, & maleficos, qui dicunt vo
bis: Non seruietis regi Babylonis: quia
mendacium prophetant vobis, vt lon-
ge vos faciant de terra vestra, & eijciāt
92 vos,& pereatis.* Originem autem ma-
lorum omnium indicat,cum ait: *Et peri
re faciam sculptilia tua, & statuas tuas
de medio tui.* Nam si homines idola nul-
la,colerent,nullos maleficos, aut diui-
nos audirent: sed cum adorent ventrē
gulosi, quorum Deus venter est, diui-
tias auari,quod est idolorū seruitus,ho-
nores, & gloriam ambitiosi, corrupte
de rebus iudicant, & specie bonorum
apparentium luduntur,& vt sine timo-
re impendentium suppliciorum ludan-
tur,ad diuinos, & ad somniatores con-
Homines inferiores se colunt. fugiunt. Hoc tamen est, nescio vtrum
admiratione, an commiseratione di-
gnius, quod homo superbus, & natura
cupidus honoris deos colit longe sei-
pso inferiores, eos, quos ipse sua manu
fabricauit, de quibus maximus Pro-
pheta: Simulacra gentium argentum,&
aurum,opera manuum hominum. Ado
Psal. 113. rat diuitias, quas ipse sua comparauit
industria, & tanquam rebus sacris par-
cit, & ne pro salute quidem animæ suæ

A sustinet vel exiguam earum partem
pauperibus,imo Christo, elargiri: Ho-
norem, & gloriam, quæ sibi suis factis
parauit,ita colit, & amat, ita se eis subij
cit,vt pro illis tuendis non solum mul
ta omittat ad Dei gloriam vtilia, sed Deus ijs, quos amat aufert idola.
etiam nihil sit tam nefarium, vt facere
vereatur. Idcirco ijs, quibus Deus bene
vult, dicitur: *Et non adorabis vltra opera
manuum tuarum.* * Nec tantum idola 93
his aufert,sed loca etiam in quibus cole
bantur, id est, lucos religione illa inani
horrendos, & vrbes plenas templis su-
perstitionum suarum: *Et euellam lucos
tuos de medio tui, & conteram ciuitates
B tuas.* Hoc autem facit,cum loca ipsa no
bis adimit, quibus ad peccata & ad in-
sanum amorem sæculi incitabamur vt
cum longe recedere cogimur ab ijs,
quæ immodice amabamus, vt amor ille
euanescat, cum pereunt, aut abiunt
amici, cum morbis impedimur, ne in
loca voluptatum eamus, aut infamia,
aut iactura rei familiaris,aut labore ma-
gno, cum displicere incipimus ijs, qui-
bus cum familiarissime,& iucundissime
viuebamus. Nec vero hoc tanquam ma
lum odio habendum est, sed tanquam
pignus Dei erga nos misericordiæ am-
C plectendum, quo nos ad se aberrantes
reuocat,sicut est in Hosea: Propter hoc Hos. 2.
ecce ego sepiam viam tuam spinis, &
sepiam eam maceria, & semitas suas nō
inueniet. Et sequetur amatores suos,&
non apprehendet eos,& quæret eos, &
non inueniet, & dicit: Vadam,& reuer-
tar ad virum meum priorem, quia bene
mihi erat tunc, magis quam nunc. Qui
autem hæc beneficia non agnouerint,
neque Deum sibi intus loquentem au-
dierint, sed similes facti idolis suis ocu
los habentes non viderint, & aures ha-
D bentes nō audierint, seuerissime à Deo
punientur, vt tradantur in reprobum
sensum,& faciant ea, quæ non conue-
niunt,repleti omni iniquitate, & ma-
litia, & fiat mensa optimorum ciborū,
id est, inspirationum, & præceptorum,
atque consiliorum Euangelicorum, co Rom. 11. &
ram ipsis in laqueum, & in scandalum, Psal. 68.
& in retributionem ipsis.

CAP.

CAP. VI.

Vdite quæ Dominus loquitur, Surge, contende iudicio aduersum montes: & audiant colles vocem tuã. Audiant montes iudicium Domini, & fortia fundamenta terræ: quia iudicium Domini cum populo suo, & cum Israel diiudicabitur. Popule meus quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? responde mihi. Quia eduxi te de terra Aegypti, & de domo seruientium liberaui te: & misi ante faciem tuam Moysen, & Aaron, & Mariam? Popule meus memento quæso quid cogitauerit contra te Balac rex Moab: & quid responderit ei Balaam filius Beor, de Settim vsque ad Galgalã, vt cognosceres iustitias Domini. Quid dignũ offeram Domino? curuabo genu Deo excelso? Numquid offeram ei holocautomata, & vitulos anniculos? Numquid placari potest Dominus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium? Numquid dabo primogenitum meũ pro scelere meo, fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? Indicabo tibi o homo quid sit bonum, & quid Dominus requirat à te, Vtique facere iudicium, & diligere misericordiam: & solicitum ambulare cum Deo tuo. Vox Domini ad ciuitatem clamat, & salus erit timentibus nomen tuum: audite tribus, & quis approbabit illud? Adhuc ignis in

Exod. 15.

Num. 22. & 23.

A *domo impij thesauri iniquitatis, & mensura minor iræ plena. Numquid iustificabo stateram impiam, & sacculi pondera dolosa? in quibus diuites eius repleti sunt iniquitate, & habitantes in ea loquebantur mendacium, & lingua eorum fraudulenta in ore eorum. Et ego ergo cœpi percutere te perditione super peccatis tuis. Tu comedes & non saturaberis, & humiliatio tua in medio*
B *tui. Et apprehendes, & non saluabis: & quos saluaueris, in gladium dabo. Tu seminabis, & non metes: tu calcabis oliuam, & non vngeris oleo: & mustum, & non bibes vinum: & custodisti præcepta Amri, & omne opus domus Achab: & ambulasti in voluntatibus eorum: vt darem te in perditionem & habitãtes in ea in sibilũ, & opprobrium*
C *populi mei portabitis.*

HISTORIA.

Audite, quæ Dominus loquitur. Post enarata Messiæ beneficia populum reprehendit, qui tantarum promissionum spe ad Deum non reuertatur, sed semper peccare pergat: & exprobat vt ingrato beneficia ab initio in eũ collata. Propterea Propheta attentionem captat quasi rem vtilem dicturus. 1

D *Surge, contende iudicio aduersum montes.* Pro Iudicio, est in Hebræo ריב, quod est increpatio, vt pleiade exposuimus Hos. 2. num. 36. idem vocabulum est vbi ait: Audiant montes iudicium Domini, & vbi ait: Quia iudicium Domini cum populo suo Perinde ergo est, ac si diceret: Surge increpa nomine meo montes, & colles, annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. Montes autem, & colles vocat regem, & principes populi,

Montes, & colles.

li, vt ex Psal.71. intelligere possumus, vbi legimus: Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam: Maiores, & eminentiores in populo appellat mōtes, & colles. Habacuc.3. Aspexit & dissoluit gentes, & contriti sunt montes sæculi. Isai.2. Dies enim Dñi exercituum super omnem superbum, & excelsum, &c. Et super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos.
2 Vbi Hieron. Inter impios, inquit, pro diuersitate vitiorum, & maxime superbiæ, alij montes sunt, alij colles, super quos erit dies Domini, &c. Itaque alloquitur potissimum principes, & primores populi, qui, vt diuitijs, & potētia ita etiam superbia ceteris præstabant. In quibus qui maiores sunt, montes dicuntur, qui minores, colles.

Et audient colles vocem tuam, id est, Audiant etiam colles, etiam colles reprehende.

Et fortia fundamenta terræ. Eosdem principes appellat fortia fundamenta terræ, vt recte ait Rupertus, quia vt fundamenta quædam solida, & fortia ceteros sustinent, & conseruant, nam sine eis populus infirmus, & pauper vitam suam tueri non posset, sed rueret continuo velut sublatis fundamentis: à potentioribus enim aluntur, & defenduntur, atque in pace conseruantur tenuiores. Sed cur potius fundamenta terræ dixit, quam ædificij? Vt eorum fortitunem, & potentiam magis ostendat, vel potius vt superbiam, & elationem notet, qui omnia se sustinere credebant, vt fundamenta terræ, quæ non hanc, aut illam vrbem, sed omnes vrbes, & regiones, & quicquid in terra est, sustinet.

Et cum Israel diiudicabitur. Hebr. cū
3 Israel יתוכח, id est, arguet, ac reprehendet se, quod est patietur se reprehendi ab Israele, si qua in re eum læsisse, aut iniuria affecisse deprehendatur. Quod ostendunt verba sequentia: Popule meus, quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? responde mihi. Quasi dicat, licet per me, vt quemadmodum ego tibi malefacta exprobro, (propter quod dixit: Quia iudicium Domini cum populo suo, id est, Dominus vult arguere, & increpare populum suum) ita tu mihi vicissim exprobes, si quid habes aduersum me. Simile est illud Isaiæ.43. Reduc me in memoriam, & iudicemur simul, narra si quid habes, vt iustificeris, id est, vt iuste sententia pro te feratur. Ambros. in Apologia Dauid cap. 10. Veniens ad iudicium Deus dicit: *Populus meus, quid feci tibi, &c.* Singula in conspectu tuo locat beneficia sua, vt tanquam de ijs iudices, quæ seruare debueras, quo magis reus fias, qui diuinis non potueris stare beneficijs. *Quid feci, inquit, tibi?* Tanquam reum se constituit, & te iudicem, &c.

Quia eduxi te de terra Aegypti. Quasi dicat: Non video quid mihi obijcere possis, nisi beneficia mea erga te.

Et de domo seruientium. De loco, in quo seruiebas, id est, de ergastulo, Chaldæus: De domo seruitutis.

Et misi ante faciem tuā Moysem. Moysem ducem, Aharon sacerdotē, Mariam eorum sororem prophetissam. Chaldæus: Misique ante te tres propheta, Moysem, vt doceret iudiciorum traditionem, Aharon, vt expiaret populum, & Mariam, vt instrueret mulieres.

Memento quæso, quid cogitauerit contra te Balac. Nota est historia ex Nu.22. & 23. & 24 Misit Balac rex Moabitarum ad Balaam hariolum, vt veniret ad maledicendum populo Israel: sed Balaam à Deo prohibitus maledicere, benedixit ei potius, & mira de illius futura prosperitate prædixit. Loci autem obscuri difficultas in illis verbis latet. De Settim vsque ad Galgalam. Settim vallis est trās Iordanē in campestribus Moab, in qua nascūtur eiusdem nominis arbores. De loco, & de arboribus diximus Ioe.3.nū.24. De Galgala vero diximus Hos.4.nu.28. Est autē locus, in quo trāsito Iordane primū constiterunt filij Israel. Vatablus, & quidam alij, ita interpretantur vt sint hæc, quasi nouæ sententiæ initium, ac si diceret: Memento, inquam, eorum, quæ feci in gratiam tui à Settim vsque ad Galgalam. Immo & Chaldæus vertit: Nonne egregia facinora edita sunt in vestri gratiam à conualle Settim vsque ad domum Galgalæ, quo

4 (Memento quæso) — Settim.

quo agnoscerentur iustitiæ Domini?
Sed repugnat contextus, clamatque
hæc verba pertinere ad præcedentia;
Memento quid cogitauerit contra te
Balac, & quid responderit ei Balaam à
5 Settim vsque ad Galgalam." Vidit hoc
Hieronymus & ideo ita exposuit: Vide
quomodo contra voluntatem suam cu
piens tibi maledicere hariolus, benedi-
xerit, de Settim vsque ad Galgal totum
exercitum Israel oculis lustrans, & mu
tans loca. Eadē verba sunt apud Rupert.
In qua expositione nihil mihi deside-
randum videretur, si docuisset nos Hie.
quomodo Balaā oculis lustrauerit exer
citum à Settim vsque ad Galgal. Nam
si velit loca illa, quæ maledicendi cu-
piditate mutauit, esse à Settim vsque ad
Galgalam, obstat sacra historia, quæ ca.
22. docet Balac occurrisse venienti Ba-
laam in extremis finibus Arnon, id est,
versus Orientem, & mane facto duxis-
se eum ad excelsa Bahal, vbi primum
populo benedixit, iterum benedixit
in vertice montis Phasga, & tertio in
vertice montis Phogor, Num. 23. Quæ
loca non sunt inter Settim, & Galga-
lam, sed potius trans Settim versus
Orientem, cum Settim habeat Galga-
lam ab Occidente. Si autem velit Hie-
ronymus, totum exercitum diffusum
per campestria fuisse à Settim vsque ad
Galgalam, neque id recte intelligi po-
test, nam. ca. 25. legimus: Morabatur au-
tem eo tempore Israel in Settim. Dein-
de non transierat tunc populus Iorda-
nem, trans quem erat Galgala in terra
promissionis, sed mortuo etiam Moyse
manebat in campestribus Moab (vt vi-
demus extremo cap. Deuteron.) & in
Settim, (vt est in 1. cap. lib. Iosue,) atq;
6 inde exploratores misit in Iericho." Lo
cum ergo difficillimum ita cēseo inter-
pretandum: Memento insidiarum, quas
consilio impij Balaam tibi struere vole
bat Balac, per totam ditionem suā, id
est per totam terram Moab, donec ve-
nires Galgalam, id est, donec ingredere
ris in terram promissionis Cogita quā-
tum tibi nocere voluerit, nisi ego obsti
tissem. Quod vt recte intelligamus, me-
minerimus ex Iosep. li. 4. Antiq. c. 6. Ba-
laam, cum non potuisset populo male-
A dicere, vt optabat, consilium dedisse re-
gi Balac, vt si nocere Hebræis vellet,
eleganti forma mulieres mitteret, qui
eos amore captos ad suos deos colēdos
allicerent, atque ita fornicati sunt cum
filiabus Moab; & earum idola adoraue-
runt. Num. 25. Hoc autem consilio Ba-
laam factum esse docet Ioan. Apocal. 2.
Sed habeo aduersus te pauca, quia ha-
bes illic tenentes doctrinam Balaam,
qui docebat Balac mittere scandalum
coram filijs Israel, edere, & fornicari. At
que hoc & ipse Balaam subindicat Nū.
24. cum ait: Veruntamen pergens ad
populum meum dabo consilium, quid
B populus tuus populo huic faciat extre-
mo tempore. Quare quod Michæas ait:
Et quid responderit ei Balaā filius Behor,
ad hoc etiam consilium, quod postea
dedit, referendum est." Consilium autē 7
hoc non fuit, vt semel ad Hebræos exi-
rent mulieres, neque enim multi pos-
sent ita decipi, sed vt sæpius id facerēt
toto tempore, quo morarentur in cam
pestribus, & terra Moab, donec ex eius
finibus egrederentur pertranseuntes
Iordanem, & venientes Galgalam, vbi
post transitum fluuij primum constite-
runt filij Israel. Videbat enim Balaam, si
C ita fieret, quasi pluribus prælijs plures
esse perdendos, & grauissimam futuram
illius populi calamitatem. Idcirco ait:
Et quid responderit ei Balaam filius Be-
hor de Settim vsque ad Galgalam, id
est, quas insidias tibi parari iusserit in to
to illo itinere, quod est à Settim, donec
ingredereris in terram tibi promissam,
in cuius initio est Galgala. Et quidem
mulieres semel exijsse videntur, cum
populus erat in Settim, sed quia Balaam
per totam terram Moab, quā transituri
erāt, insidias parari voluerat, & prohibi-
D tæ sunt tam fornicatorum supplicio, de
quo Num. 25. quam clade magna, quam
à filijs Israel acceperunt Madianitæ
Num. 31. merito ait Dominus: Memen
to, quid cogitaueris contra te Balac, &
quid responderit ei Balaam de Set-
tim vsque ad Galgalam: nisi enim ego
prohibuissem, totus fere populus pe-
rijsset.

Vt cognosceres iustitias Domini. Me- 8
mento, inquam, horum, quæ ego tunc
feci,

fecì, vt cognosceres iustitias Domini, A
id est, vt videres quam iustus sim, & fide
lis in promissis, qui, vt te in terrā pro-
missam introducerem, multis licet pec
catis prouocatus, non sum passus te aut
Iustitiæ Domini. bello Balac, aut insidijs Balaam perire.
Possumus etiam iustitias Domini inter
pretari legem eius, iuxta illud Psalm.
18. Iustitiæ Domini rectæ lætificantes
corda; vt sensus sit: Hæc feci, vt tanto
beneficio obstrictus, atque deuinctus
semper Deum coleres, & eius præcepta
seruares.

TROPOLOGIA.

9 *Audite, quæ Dominus loquitur.* Qui B
nolunt homines audire, & aliorum
monitus, atque consilia respuunt, quasi
minorum, vel potentia ad corripiendū,
vel prudentia ad docendum, Dei saltē
verba audiant, qui est rex regum, & qui
Psal. 93. docet hominem scientiam. Eleganter
autē dicit: *Surge contende iudicio aduersus
montes, & audient colles vocem tuam.*
Surge, qui quasi priuatus sedebas, & à
Autoritas eius, qui à Domino mittitur. me missus cum auctoritate increpa. Nā
qui à Domino mittitur, & auctoritatē
eius habet, nemini cedere debet, om-
nibus se se tunc altiorem putet, cete-
ros vel iacere, vel sedere, se vnum ius- C
sum surgere, siue præsit in Ecclesia, siue
prædicet Euangelium, siue cōfessiones
audiat regum, & principum, curet ne
officio suo desit, ne humano aliquo ti-
more capiatur, ne aduletur potentio-
ribus, ne contra Dei voluntatem pla-
Ierem. 1. ceat hominibus. Tu ergo, inquit, Iere-
miæ Dominus, accinge lumbos tuos, &
surge, & loquere ad eos omnia, quæ
ego præcipio tibi. Etenim magnopere
Dei minister animaduertere debet, ne
loquatur incertos rumores hominum,
aut quæ sibi impotens animi impetus,
& imprudens zelus suggerunt, sed quæ D
10 Deum sibi præcepisse nouit. *Cum hęc
autem loquitur, audiat, quod sequitur:
Ne formides à facie eorum, nec enim
timere te faciam vultum eorum. Ego
quippe dedi te hodie in ciuitatem mu-
nitam, & in columnam ferream, & in
murum æreum super omnem terram,
regibus Iuda, principibus eius, & sacer-
dotibus, & populo terræ. Et bellabunt
aduersum te, & non præualebunt, quia

ego tecum sum, ait Dominus, vt liberē
te. Montes autem, & colles increpari Potētiores magis increpandi.
iubet, id est, potentiores, & superbio-
res, ij enim maxime indigent & incre-
patione, & supplicio, placent siquidem
sibi, nec se vnquam ipsi corripiunt. At
humiles, qui parui sunt in oculis suis,
& verentur omnia opera sua, semetip-
sos quotidie iudicant, & quātus ille sit,
cui seruiunt contemplantes, quamque
sint ipsi ignaui in seruiendo, reprehen-
dunt se, & pœnitentiam agunt in fauil-
la, & cinere, veniamque supplices pe-
tunt, atque ita à Domino non iudicā-
tur: ait enim Apostolus: Quod si nos-
metipsos diiudicaremus, non vtique 1. Cor. 11.
iudicaremur. *Inde etiam Isaias diem 11
Domini venturum esse dicit super om- Isai. 2.
nem superbum, & excelsum, & super
omnem arrogantē, & humiliabitur. Et
super omnes montes excelsos, & su-
per omnes colles eleuatos. Et incur-
uabitur sublimitas hominum, & hu-
miliabitur altitudo virorum, exaltabi-
tur autem Dominus solus in die illa.
Ergo super eos, qui se humiliauerunt
coram Domino, & se demiserunt, ac
Dominum exaltauerunt in cordibus
suis, non veniet dies Domini. Non
super eos, sed eis potius veniet, vt
exaltentur, quia scriptum est: Om-
nis qui se humiliat, exaltabitur. *Au-* Luc. 14.
diant igitur montes iudicium, id est, in-
crepationem Domini, vt fiat, quod
ait Isaias: Omnis mons, & collis humi- Isai. 40.
liabitur, & erūt praua in directa, & aspe
ra in vias planas. *Audiant & fortia fun-
damenta terræ*, quia nihil est tam validū,
neque tam absconditum, quod non
conficiat, & quo non penetret incre-
patio, & ira Dei, sicut ait Dauid: Et Psal. 17.
apparuerunt fontes aquarum, & reue-
lata sunt fundamenta orbis terrarum.
Ab increpatione tua Domine, ab inspi
ratione spiritus iræ tuæ. Et apud Mo-
sem: Ignis succensus est in furore meo, Deut. 32.
& ardebit vsque ad inferni nouissima,
deuorabitque terram cū germine suo,
& montium fundamenta comburet.
*Nec montes tantum, & colles incre- 12
pat, sed etiam populum suum, vt non
cum hoc mundo damnetur. Mirabilis
vero misericordię, & bonitatis est, quod
ait:

11 ait: *Et cum Israel diiudicabitur.* Nō mirum est, si homo factus dicat: Quis ex vobis arguet me de peccato? quandoquidem & antequam homo fieret, voluit eum Israel diiudicari. Ne dedignetur homo cum homine iudicari, & ab homine corripi, quandoquidem & qui fecit hominem, diiudicari vult cum homine. Ita sāctus Iob institutus dicebat: Si contempsi subire iudicium cum seruo meo, & ancilla mea, cum disceptarēt aduersum me. Quid enim faciā, cum surrexerit ad iudicandū Deus? & cū quæsierit, quid respondebo illi? Vbi præclare Gregorius: Sæpe transitoria potestas animum per abrupta elationis rapit. Et quia eo quisque extollitur, quo se esse super alios videt: illū oportet, qui super se est, semper aspiciat, vt eius metu, qui supra omnia est, crescentem intrinsecus animi tumorem premat. Intueatur enim qui sub ipso sint, sed consideret sub quo ipse sit, vt ex consideratione veri Domini decrescat tumor falsæ dominationis, &c.

Ioan. 8.

Iob. 31.

21. Mor. ca. 10.

13 * Sed vtile nobis est vt nobiscum Dominus diiudicetur, non solum vt eius miram mansuetudinem, & humanitatem intelligamus, sed etiam quoniam quo magis iudicatur, eo iustior cognoscitur, & iustificatur in sermonibus suis, & vincit cum iudicatur. Quid enim illi vnquam obijcere possumus quod non eius in nos beneficium sit? Si de rei familiaris, aut liberorum iactura queratis, beneficiū Dei est, vt discas à creatis ad creatorem amorem tuum conuertere. Si te insectantur inimici, coronam tibi Deus parat in cœlo, si honoribus spoliatis, doceris honorem non in terra, sed in cœlo esse quærendum. Tentationibus vrgeris, vt discas non tuis viribus, sed diuino præsidio esse cōfidendum. Deo seruis ex animo, & orationi vacas, sed aret tamen animus in oratione, & nullo cœlesti rore humectatur: id efficere vult bonus pater, vt patientiam, & humilitatem compares, & Deo propter seipsum seruire assuescas. Denique quidquid in se dicat Deus nihil nisi beneficia erga nos inueniet, ideoque si quid dicturus est, ea necesse
14 est commemoret, & ideo ait.* *Quia eduxi te de terra Aegypti, & de domo seruientium liberaui te.* De terra Ægypti eduxit nos, cū de seruitute spiritualis Pharaonis, id est, Diaboli, liberauit, qui nos mundo, & impuris cupiditatibus seruōtes affligebat operibus duris luti, & laterum. Tunc etiam liberauit nos de domo seruientium. Nam qui voluptatibus indulgent, & honores, atque diuitias indefesso labore captant, quid sunt nisi misserrimi serui, multo illis infeliciores qui durissimam seruiunt apud Turcas seruitutem. * Qualis hæc sit, licet ex parte intelligere ex Domini verbis: Ego Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Ægyptiorum, ne seruiretis eis, & qui confregi catenas ceruicum vestrarum, vt incederetis erecti. Sed de hoc sæpe dictum est. Illud potius consideremus, quod subijcitur: *Et misi ante faciem tuam Moysem, & Aharon, & Mariam?* Cum nos ex Ægypto educit, nequaquam in longo, & difficili itinere deserit, ante faciem nostram mittit ducem maximum, id est, Mosem, & pontificem Aharon, id est, Christū, qui est dux noster, idemq; sacerdos noster, & pontifex. Dux, quia nobis reliquit exemplum, vt sequamur vestigia eius, & quemadmodum ipse fecit, ita & nos faciamus. Nec solum docet facienda, & exemplo præit, sed etiam vires suggerit ad sequendum. Pontifex, vt peccata nostra expiet, & nos sanctificet vt simus sancti: sicut ipse sanctus est. Et ne in deserto huius vitæ sine matre essemus, cuius amor est in filios ardens, & indulgens, misit etiam ante faciem nostram Mariam, non Mariam sororem Mosis, quæ lepra aliquando conspersa est, sed Mariam matrem Iesu Christi Domini nostri, quæ ne minima quidem vnquā labe, vel āte, vel post ortum fœdata est. O Christianorum genus tali matre felicissimum. O veram matrem, quæ semper monstrat se esse matrēm, cuius tāta est caritas, vt omnem naturæ affectum superet, multoque magis nos diligat, quam ille ipse, ex quibus geniti sumus. * Quanta est felicitas, quanta in hac lacrymarum valle consolatio, vt sciamus nos in cœlis habere omnium, quæ aut fuerunt vnquam, aut erunt, Deo gratissimam

Mali seruiunt.

15 Leu. 26.

1. Pet. 2.

Maria missa ante populū Christianum.

16

fimam aduocatam, & patronam, immo & dulcissimam parentem, quæ singulorum commodis diligenter prospiciat, & cui carissimos nos esse sentimus? Ipsa est stella lucidissima, quæ huius maris tenebras illustrat, cuius vita inclyta cũ ctas illustrat Ecclesias, quæ virginitatis gloria permanente lumen æternum mundo semel effudit Iesum Christum Dominum nostrum, & cui peccatis nostris irato nos sæpissime reconciliat. Obseruent sane Sidonij nautæ stellam illam, quam Cynosuram vocant, Græci, quam vocant Helicen: ego hanc stellã semper obseruabo, nec tali duce naufragium timebo. Si ambulauero in medio
Psal. 26. vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam ipsa mecum est. Si consistãt aduersum me castra, non timebit cor meum, si exurgat aduersum me prœlium, in hoc ego sperabo. Pater meus, & mater mea dereliquant me, & mater Domini mei assumat me quia melior mihi est quam decem matres.
17 * Nũc etiam Moysem, & Aharon mittit Dominus ante faciem nostram, id est, magistros fidei, & morum, quos in Mose intelligimus, & episcopos, ac presbyteros, quos significat Aharon. Nec de est Maria, in qua alij Dei ministri indicantur, qui infirmiores consolentur, & ad laudes Dei excitent, vt ipsi quoque viriles animos concipiant, sicut de Maria scriptum est:
Exod. 15. Sumpsit ergo Maria prophetissa soror Aharon tympanum in manu sua, egressæque sunt omnes mulieres post eam, cum tympanis, & choris, quibus præcinebat dicens: Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equum, & ascensorem eius deiecit in mare. Quod carmen paulo ante cecinerant Moses, & filij Israel Domino. Præterea dedit nobis Mosem, id est, spiritualem legem, Aharon, id est, sacerdotium, Mariam, id est, vaticinium prophetarum, vt interpretatus est Hie. Sed post hæc beneficia meminerimus oportet quid cogitauerit contra nos Balac, & quid responderit ei Balaam, de Settim vsque ad Galgalam. Balac, inquit Hieronymus, interpretatur ἐκλείχων, id est, elingẽs, & significat Diabolum, qui deuorare voluit, & nostram congregationem elingere.

18 * Balaam sunt falsi morum magistri, & pseudoprophetæ, siue hæretici sint, siue ex iis, qui manent in Ecclesia, qui docent peruersa, & legi Dei aduersantur, mundi errorem sequentes, non esse ferendas iniurias, fugiendam esse paupertatem, persequendos honores, & id genus alia. Per hos vult nos Diabolus seducere, vt in Dei maledictionem incidamus. De his dicitur episcopus Ecclesię, qui huiusmodi pestes tolerant, nec a suis procul ablegant: Sed habeo
Apoc. 2. aduersus te pauca, quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filijs Israel, edere, & fornicari. Has autem insidias sẽper nobis Diabolus per illos struit, dum moramur in terra Moab, id est, in hoc mundo, donec ingrediamur in terram promissionis cœlestem, id est, *de Settim vsque ad Galgalam Vt ergo cognoscamus iustitias Domini*, & videamus quam sit verax in promissis, atque memoria beneficiorum in illius amorem rapiamur, legemque eius ob seruemus, recordemur quoties, quantumque nobis per ministros suos vbique Diabolus nocere voluerit, tantamque fuisse Dei erga nos beneficentiam, vt inde potius benedictionem victis tentationibus, laqueisque di ruptis reportauerimus. Nõ potuimus vitare quin aliquid admisceremus hic Allegoriæ, ita enim verborum, & rerum contextus exigebat.

HISTORIA.

19 *Quid dignum offeram Domino.* Vt doceat illos sanctus Michæas quo potissimum obsequio demereri possint Deum iratum, & quo sacrificio sit placandus, introducit populum loquentem quasi conuersum, & Dei beneficia agnoscentem, quærentemque quid ipse offerre Domino possit, quo sibi eum reconciliet. In Hebr. est במה אקדם יהוה, id est, In quo præueniam, siue præoccupabo Dominum? id est, Quo munere illum mihi placabo? qua victima? Ita enim interpretandum est, Præueniã, siue præoccupabo, vt cum dicitur Psal. 94. Præoccupemus faciem eius in confessione, id est, Præueniamus eum confessione, & laude, antequam in nos animaduertat,

quod

quod est: Placemus eum iratum. Idem verbum est, vbi statim ait: Numquid offeram ei holocautomata. Hebr. Numquid praeoccupabo, siue praeueniam eũ in holocautomatis? Quare cum dicit:

Dignum. *Quid dignum offeram?* Dignum vocat quod satis esse iudicetur ad satisfaciendum, & placandum Deum, vt Gen. 23. Intercede pro me apud Ephron filium Seor, vt det mihi speluncam duplicem, quam habet in extrema parte agri sui: pecunia digna tradat eam mihi coram vobis in possessionem sepulcri, id est, pecunia quae ei satisfaciat, & aequet pretium speluncae, pro qua bene possit dari spelunca. Hoc modo accepit Homerus dignum.

23. Iliad. Καδδὲ λέβητ' ἄπυρον βοὸς ἄξιον, ἀνθεμόεντα.

Et lebetem nouum, dignum boue, variegatum, id est, cuius pretium iustum est bos vnus. Et Odyss. 8. de gladio Vlyssi porrigendo.

πλέος δὲ οἱ ἄξιον ἔςαι, id est,

Multo illi dignus erit, magno vendere

Locus Pau. Ro. 8. poterit. Ita Paulus dixit Rom. 8. Existimo enim quod non sunt condignae passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae reuelabitur in nobis, id est, multo maior est gloria nobis reddenda pro malis, quae patimur, quam mala ipsa: mala enim tempore finiũtur, neque vsque adeo excruciant, gloria vero perpetua est, & multo plus habet iucunditatis, atque dulcedinis, quam huius tẽporis dolores acerbitatis, atque molestiae.

20 * Ex quo videmus quod quidam quaerunt, cur non de actionibus loquatur, sed de passionibus, confert enim contentionem doloris praesentium calamitatum cum contẽtione futuri gaudij. Videmus etiam non negare Paulũ, passiones dignas esse aeternae beatitudinis retributione.

Curuabo genu Deo excelso? Satis ne erit pro meis peccatis genua corã Deo flectere? Recte hoc positum est, multi enim videntur sibi satis pij si curuerint genu Deo. Et quidem genuum curuatio sancta est, ac Deo placet, nam & Stephanus Act. 7. genua Deo flexit, & Paulus genibus flexis orauit in littore Act. 21. & Eph. 3. ait: Flecto genua mea ad

A patrem Domini nostri Iesu Christi. Vide ibi Hieronymum. Verum non satis est genu flexio, aut reliqua eiusmodi, quae externa sunt, ad Deum placandũ, nec vllius momenti sunt apud Deum, si animus fixus manet in peccato, nec per poenitentiam Deo satisfacere studet. * Dominus quaerit cor, homo autẽ praebet illi, quae sunt extra cor, nihil illi datur, si cor non datur, ideo dixit: Diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua. Si cor auferas, & cetera des, male diuidis. Totam animam vult, totam fortitudinem vult. Sed si cor abstuleris, nihil vult, hoc est, non ei placet, quod das. 21 Deut. 6.

B *Numquid offeram ei holocautomata.* Holocautomata (ita enim legendum est non holocaustoma) idem est quod holocaustum, id est, sacrificium, quod totum in Dei gloriam concremarur, & cuius nulla pars relinquitur sacerdotibus. De quo diximus Hos. 6. nu. 28. Vituli anniculi tenerrimi sunt, & ad sacrificia optimi.

Numquid placari potest Dominus in millibus arietum? Et si poterant haec à Propheta dici, vt errore populum liberaret, nihil tamen obstat vt à populo

C eodem dici intelligamus intelligente ex doctrina legis, & prophetarum nequaquam Dominum his placari. Non placabitur Deus, dum homo aliquid extra se obtulerit. Numquid, inquit, manducabo carnes taurorum? aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis. Psal. 49.

* Quid est sacrificium laudis? Sanctus Iosue docet: Fili mi, da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, atque indica mihi, quid feceris, ne abscondas. Tunc. n. vere Deo sacrificium laudis immolamus, cũ nosmetipsos per veram contritionem ma- 22 Iosue 7.

D ctamus, & peccata aperimus sacerdoti. Quare statim respondet Acham: Vere ego peccaui Domino Deo Israel, & sic, & sic feci. Facile homines offerunt sacrificia, & eleemosynas, sed sacrificiũ Deo spiritus contribulatus, cor contritum, & humiliatum Deus nõ despiciet. Inde cum in Isa. ait: Quo mihi multitudinẽ victimarum vestrarum, dicit Dominus? Psal. 50. Isai. 1.

h Plenus

Plenus sum. Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorũ, & agnorum, & hircorum nolui: statim docet quid velit, vt hæc quæ ipsi offerunt, placeant. Lauamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestratũ ab oculis meis, quiescite agere peruerse, &c. Sed de his multa diximus Hos. 6. nu. 19. & sequentibus.

23 *Numquid dabo primogenitum meum pro scelere meo?* Immolabo ne filiũ meũ primogenitum, & mihi omnium carissimum, quemadmodum fecit rex Moab. 4. Reg. 3. Mos enim hic gentilium fuit, vt filios etiam immolarent, si quando magnis difficultatibus laborarent, quẽ & filij Israel imitati sunt. Psal. 105. Et immolauerunt filios suos, & filias suas dæmonibus, & effuderunt sanguinem innocentem, sanguinem filiorum suorum, & filiarum, quas immolauerunt sculptilibus Chanaan. Idem alio modo dicit: *Et fructum ventris mei pro peccato animæ meæ?* Fructus ventris omnes liberi dicuntur, siue mares sint, siue feminæ, siue de filijs mulieris sermo sit, vt, Benedictus fructus ventris tui, siue de filijs viri. Vt Psal. 131. Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eum, De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Gen. 18. Non erit hic hæres tuus, sed qui egredietur de vtero tuo, ipsum habebis hæredem. Inde ad hominum similitudinem dictum est Psal. 109. Ex vtero ante luciferum genui te.

Venter, fructus vẽtris. Luc. 8.

Indicabo tibi homo quid sit bonum. Ita legendum est, non, o homo, vt ex Heb. & ex Græco, & Chaldæo constat. Verba sunt Prophetæ populo respondentis, docentisque summam pietatis, & quomodo Deus sit placãdus. Ne, inquit, labores quærendo sacrificia, ego tibi paucis indicabo quid sit bonum, & quid Dominus à te requirat. Bonum definitur, quod omnia appetunt. Sed in homine maxime hic appetitus boni elucet, adeo vt ne malum quidem vllum appetat, nisi quadam boni specie velatum, nemo enim respiciens ad malum operatur. Quare exactissima à nobis ratio exigitur, qualiter hoc appetitu boni vsi fuerimus. Quid enim iniquius esse potest, quam appetitu boni in malum

A vti? * Quam rationem reddet qui terrã feracem accepit excolendam, si plena sit noxijs herbis? Qui hoc appetitu à natura ad bonum insito abutitur ad malum, perinde facit, atque homo validus, & fortis, qui virtute multum prodesse reipublicæ poterat, nec quicquã tamen aliud quam latrocinia exercet: aut qui optimum ingenium, quo altissima, & vtilissima perdiscere poterat, totum ad nocentes artes conuertit. Non igitur habes o homo excusationem, nisi forte causeris bonum te ignorare quod sequaris: sed ne causeris indicabo tibi quid sit bonum. Pro indicabo tibi, B in Hebr. est הגיד, nunciauit, indicauit, quomodo nonnulli ex recentioribus vertunt. Sed proprietas est linguæ Hebraicæ, præteritum actiuum accipi nõnunquam pro passiuo, vt adnotauimus ca. 13. Hos. n. 29. Propterea perinde est, ac si diceret: Indicatum tibi est homo, siue, Indicabitur tibi homo. s. à me, præterito pro futuro posito more prophetico. LXX. Nunciatum est tibi homo. ἀπηγγέλη. 24

Præteritũ actiuũ apud Heb. poni solet pro pas siuo.

Et quid Dominus requirat à te. Creatus es à Deo, & aliquod officium habeas necesse est, quod à te requirat, C qui creauit te. Hoc tibi nunc indicabo. 25

Vtique facere iudicium Tu aliquid extra te offerebas, Deus autem quærit te, offer illi cor mundum, contritum, & humiliatum. Augustinus sermon. 236. de tempore: Quærebas, quid offerres pro te, offer te. Quid enim Dominus quærit à te, nisi te? Quia in omni creatura terrena nihil melius fecit te, quærit te à te, quia tu perdideras te. Iudicium facere, non possumus dubitare quin idem sit quod iudicare quandoquidem Ioann. quinto legimus: D Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est, secundo Regum. 8. Faciebatque Dauid iudicium, & iustitiã omni populo suo, tertio Regum 10. Et constituit te regem, vt faceres iudiciũ, & iustitiam. Est etiam punire, quod iudicium consequitur. Vt Exod. 12. Et in cunctis dijs Ægypti faciã iudicia. Psal. 9. Cognoscetur Dominus iudicia faciens, in operibus manuum suarum com-

Iudicium facere.

comprehensus est peccator. Iudicia au A
tem dicit, quoniam de multis erant sup
plicia sumenda. Iudicare autem est suũ
vnicuique tribuere. Hoc ergo primum
à peccatore exigitur, vt ipse arbiter se
deat, & seipsum iudicet, vt non iudice-
tur à Domino. Iudicet se, damnet vitã
priorem, reddat Deo, quod suum est,
compenset veteres iniurias lamentis
pœnitentiæ, reddat Deo honorem, sibi
confusionem, & ignominiam; sicut ait
Dan. 9. sanctus Daniel: Tibi Domine iustitia,
26 nobis autem confusio faciet. * August.
sermo. 236. de tempore ita hæc expo-
nit: Si autem facias quod iussit, inuenit B
in te iudicium, & iustitiam. Iudicium
primo in teipso, iustitiam, ad proximũ
tibi. Quomodo iudicium in teipso? vt
displiceas tibi quod eras, & possis esse
quod non eras Iudicium, inquam, de te
ipso in teipso sine acceptione personæ
tuæ, vt non parcas peccatis tuis, nec
ideo tibi placeant, quia tu facis. Nec te
laudes in bonis tuis, & Deum accuses
in malis tuis. Hoc enim est peruersum
iudicium, & ideo nec iudicium. Cum ti
bi ergo peruersus displicueris, teque il-
lo, qui creauit, adiuuante, correxeris, C
rectus seruabis iustitiam, &c. Deinde,
quoniam facere iudicium, punire est:
puniat peccator primum in se volupta
tem peccati pudore confessionis, &
quod contra Deum superbus admisit,
supplex sacerdoti ministro Dei dete-
gat. Puniat præterea gemitibus, & dolo
re, & fructibus veræ pœnitentiæ atque
satisfactionis Qui hoc fecerit, recte
illud dicere potest: Feci iudicium, & iu
Psal. 118. stitiam, non tradas me calumniantibus
27 me. * Denique ille etiam facit iudiciũ,
qui legibus obtemperat, & quod perso-
næ ac conditioni suæ debet, facit, vt D
Prouer. 21. Gaudium iusto est facere iu-
dicium, & pauor operantibus iniquita-
tem. Genes. 18. Scio enim quod præce-
pturus sit filijs suis, & domui suæ post
se, vt custodiant viam Domini, & faciãt
iudicium, & iustitiam. Cum ergo per
pœnitentiam solutus fuerit à peccatis,
nequaquam se etiam à lege solutum
putet, vt hæretici volunt, sed tunc etiã
faciat iudicium omni tempore, & legẽ
Psal. 1. Dei obseruet, iuxta id, quod de viro bea

ro scriptum est: Sed in lege Domini vo
luntas eius, & in lege eius meditabitur
die ac nocte.
Et diligere misericordiam. Non facien
da tantum misericordia est, sed etiam di
ligenda, quod enim diligimus, prom-
ptius facimus, atque hilarius. Talem 2. Cor. 9.
vult esse misericordiam Paulus: Vnus-
quisque pro vt destinauit in corde suo,
non ex tristitia, aut ex necessitate, hila-
rem enim datorem diligit Deus. * Me- 28
rito autem post facere iudiciũ adiecit,
diligere misericordiam: multum enim
pœnitentiã iuuat misericordia, & quasi
pennis quibusdam eam tollit in cœlũ,
vt ait Chryso. hom. 5. de pœnitentia.
Præterea accepta per pœnitentiam iu-
stitia multum misericordia conserua-
tur, sicut docet sanctus Dauid: Beatus Psal. 40.
qui intelligit super egenum, & paupe-
rem: in die mala liberabit eum Domi-
nus. Dominus conseruet eum, & vi-
uificet eum, & beatum faciat eum in
terra, & non tradat eum in animam
inimicorum eius.
Et solicitum ambulare cum Deo tuo. Ambula-
Ambulare cum Deo est amice illi adhæ re cum
rere, & placere. Hoc intelligimus ex il- Deo.
lo Hamos. 3. Numquid ambulabunt
duo pariter, nisi conuenerit eis? Et ex
Paulo Hebræ. 11. vbi de Henoch ait:
Ante translationem autem testimoniũ
habuit placuisse Deo. Nihil autem de
hoc scriptura dicit, nec vllum huius-
modi testimonium legimus. Genes.
5. tantum ait: Et ambulauit Henoch
cum Deo: Sed Paulus interpretatus
est illud verbum: Et ambulauit cum
Deo, idem esse, quod Placuit Deo.
Similiter interpretatus est. Ecclesiast. c.
44 Henoch placuit Deo, & translatus
est in paradisum. Cum ergo legimus
Gen. 6. Noe vir iustus, atque perfectus
fuit in generationibus suis, cum Deo
ambulauit: intelligimus, Deo adhæsit,
& placuit. Hanc autem consensionem Ambula-
animorum, & beneuolentiam solet ex- re
plicare scriptura verbo ambulandi, vt
Prou. 1.* Sortem mitte nobiscum, mar- 19
supium vnum sit omnium nostrum. Fi-
li mi, ne ambules cum eis, prohibe pe-
dem tuum à semitis eorum, id est, ne
acquiescas eis, vt paulo ante dixerat, ne

illis assentiaris Ecclesiastici.7. Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula, id est, idem senti quod illi, eo animo esto, ac si tua essent illa mala. Nec vt segnes ambulemus iubet, sed soliciti. Solicitudinem prohibere solet scriptura, vt Matth.6. Nolite ergo soliciti esse dicentes: Quid manducabimus? aut quid bibemus? Et mox: Nolite soliciti esse in crastinum. Et 1. Cor.7. volo autem vos sine solicitudine esse. Sed ideo hanc, quæ ad res temporarias pertinet, prohibet, vt totam curam nostram, & solicitudinem in æternas, & in Dei obsequium conferamus. Sicut ex eodē discimus. Hebræor. 6. Cupimus autem vnumquenque vestrum eandem ostentare solicitudinem (quam, scilicet, hactenus ostentastis) ad expletionem spei vsque in finem: vt non segnes efficiamini, verum imitatores eorum, qui fide, & patientia hæreditabunt promissiones. Pro eo quod

Solicitudo an bona sit.

30 nos habemus: * Et solicitum ambulare, LXX. verterunt: Et paratum esse ad ambulandum. Theodotio: Et caue diligenter vt ambules cū Deo tuo: Quinta editio: Solicite cura vt ambules cum Deo tuo, in Hebræo est והצנע לכת quod est: Et cum humilitate solicitum esse ad ambulandum. Significat enim hoc verbum cum solicitudine humilitatem: quod fidelium seruorum est, qui quamuis prompte, & liberaliter seruiant, tamen nihil se magnum facere existimant, & dominorum gratiam reuerentia, & modestia promereri studēt. Chaldæus: Eris ergo humilis ambulando in timore Dei tui. Quod significari videtur Psalm.2. Seruite Domino in timore, & exultate ei cum tremore.*

31 *Vox Domini ad ciuitatem clamat*. Quoniam longissime aberant ab ijs, quæ Propheta Dominum velle dixerat, iterum redit ad eorum vitia reprehendenda, ac potissimum auaritiam, & rapinas. Ad te ò ciuitas Ierusalem clamat vox Domini iterum loquentis. Quicumque timuerint nomen eius id est, qui eum venerati fuerint, eique obedierint, salui erunt: ceteri peribunt. Pro salui, in Hebræ. est תושיה quod quidam sapientiam interpretantur. Sed

A non est dubium hoc nomine etiam salutem significari, quomodo, & LXX. hic verterunt: Et saluabit timentes nomen eius. Et Prouerbio. 2. Custodiet rectorum salutem, LXX. similiter σωτηρίαν, vbi habemus: Timentibus, recentiores vertunt; Videbunt, at LXX. & Chald. ita vt Hieronymus, interpretati sunt.

Audite tribus, & quis approbabit illud? Audi ò familia Israel. Et quoniam rem quidem vtilem dicebat, sed videbat paucos futuros esse, qui obtemperarent, dolore incitatus addit:

B *Et quis approbabit illud*, scilicet, assentiendo, & opere adimplendo. Quasi dicat, pauci, aut nullus. Pro Tribus est in Hebr. מטה quod virgam interdum significat, quomodo hic quidam vertunt. Sed notum est significare etiam tribum, vt Hieronym. & LXX. verterunt, vt Num.36. Nę commisceatur possessio filiorum Israel de tribu in tribum. Est autem singularis numeri, Tribus, sed quia nomen collectiuum est, verbum habet numeri pluralis, vt notauimus c.1. nu.35.

C *Adhuc ignis in domo impij*. Recentiores in huius loci interpretatione non meminerunt ignis, sed ex LXX. translatione constat, non איש legendum esse, sed אש, id est, ignis. Est autē sensus elegantissimus: Adhuc, id est, post tot monita, & increpationes prophetarum, impij retinent Thesauros per iniquitatem, & rapinam comparatos, nec volunt suis dominis restituere. At eiusmodi Thesauri non Thesauri eis erunt, sed ignis, qui eos consumet, veniet enim propter eos maxima ira Dei super illos. Ita etiam Iacobus cap.5. Aurum, & argentum vestrum æruginauit, & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras, sicut ignis. 32

D *Et mensura minor iræ plena*. Habent minores iusto mensuras, quibus decipiant, & spolient ementes pauperes: at quantum his detrahunt mensuris, tantum addunt iræ Dei, & vindictæ in se venturæ: quod deest mensuræ, supplebitur de ira Dei. In Hebr. est, œpha tenuitatis iræ, id est, mensura parua ad iram prouocans, & vindictā efficiens: quamuis

quamuis enim mensuram vocat œpha, siue œphi, vt diximus Hamos. 8. numero. 13.

33 *Numquid iustificabo stateram iniquã.* Num mihi, cum iustus sim, placere putant posse fraudes in mensuris, & ponderibus, quas in lege, & in scriptura mea detestatus sum? Lege Deutero. 25. Prouerb. 11. Quod quidem quodammodo tolerabile videretur, si id pauperes inopia coacti facerent, sed faciunt diuites eius, id est, ciuitatis huius, & ita repleti sunt iniquitate, id est, multis vitijs, quæ cupiditatem pecuniæ consequuntur, 1. Timot. 6. Radix enim omnium malorum est cupiditas, id est, φιλαργυρία, pecuniæ cupiditas. Vel iniquitatem vocat, opes iniquè quæsitas. Saecelli pondera dolosa sunt pondera minora iusto, quæ in saccello seruabantur ad decipiendum ementes, quod, vt diximus, lege prohibebatur. Deuter. 25. Non habebis in sacculo diuersa pondera, maius, & minus; nec erit in domo tua modius maior, & minor. Pondus habebis iustum, & verum, & modius æqualis, & verus erit tibi.

Iustificare

Iustificare dicit probare, & iustum pronũtiare: est enim proprie absoluere aliquem in iudicio. Roman. 8. Deus qui iustificat, quis est qui condemnet? Isa. 5. Qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. Psal. 50. Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris. De Morali sensu harum mensurarum diximus iam Hos. 12. num. 10. & Hamos. 8. num. 26. & 27.

34 *Et habitantes in ea loquebantur mendacium* Huius ciuitatis homines auaritia corrupti, & quæstui tantum studentes nullã charitatis, aut amicitiæ rationem habent, sed omnes decipiunt, & fraudes vbique nectunt.

Et ego cœpi percutere te perditione. Ideo cœpi affligere te varijs calamitatibus, sed quia minime resipiscis, pergã porro, & hostes inducam, qui te fructu laborum tuorum, & omnibus opibus spolient. Et hoc est, quod ait: *Tu comedes, & non saturaberis*, spoliatus enim, & direptus tanta inopia laborabis, vt nunquam possis saturari. Ita in multis loquitur, ac si vni loqueretur, cui di-

A xit: Audite tribus. De Mensura soli huius, vide Hos. 4. num. 19 & cap. 6. eiusdem. num. 57.

Humiliare.

Et *humiliatio tua in medio tui.* Humiliationem vocat afflictionem, & vastitatem inferendam ab hostibus, est enim humiliare affligere, & ignominia afficere. Psalm. 118. Bonum mihi quia humiliasti me. Psal. 146. Humilians autem peccatores vsque ad terram. Humiliaberis ergo, & affligeris ab hostibus in medio tui, id est, intra te, in terra tua, obsideberis enim, & vastaberis, LXX. Et eijciam te in temetipsam, siue proijciã te, efficiam, vt supra teipsam ruas. B Potest etiam humiliatio more Hebraeorum capi pro eo, quod efficit humiliationem, quem adnotauimus Hos. 5. numero. 4. vt sit sensus: Harum calamitatum tu ipsa tibi autor es, nec hostibus imputes, sed tibi, non illi pugnant contra te, sed peccata tua.

35 *Et apprehendes, & non saluabis.* Verba sunt valde obscura, & varie exponuntur, quoniam non dixit Propheta quid apprehensuri essent. Mihi ex proximorum verborum explanatione videtur hæc facile posse explicari. Dixit: Humiliatio tua in medio tui, id est, supra teipsam concides o ciuitas iniqua, siue o tribus, vel, in terra tua vastaberis. C Nunc ait: *& apprehendes*, scilicet, filios tuos, cum in hac afflictione, & vastitate versaberis, cupies filios tuos liberare, & hostium furori, atque telis subtrahere, *& non saluabis*. id est, non poteris eos liberare. Si quos autem liberaueris, & si qui forte euaserint, nec isti quidem liberabuntur, sed in gladium hostium eos tradam. Consuetudinem scripturæ, vt omnia tollere videatur, cum non omnia tollat, vt hic facit, adnotauimus ca. 1. num. 15. Recentiores expositores Iu- D dæorum vestigijs insistentes legunt: Et tanges, siue apprehendes, & non saluabis, & ad congressum maritalem referunt, & ad abortum mulierum, quod mihi magis somnium, quam interpretatio videtur: quorsum enim in hostili vastitate de conceptione, partuque mulierum loquatur?

36 *Tu seminabis, & non metes.* Subito enim venient hostes, & omnes fructus

terræ, & labores agricolarum intercipient. Hoc quam verum sit, videmus quarto Reg. 25 Mense decimo, decima die mensis, venit Nabuchodonosor rex Babylonis, ipse & omnis exercitus eius in Ierusalem, & circumdederunt eam, & extruxerunt in circuitu eius munitiones. Et clausa est ciuitas, atque vallata vsque ad vndecimum annum regis Sedeciæ nona die mensis, prævaluitque fames in ciuitate, nec erat panis populo terræ, id est, nullus eis cibus erat. Cum autem apud Hebræos, & Orientales omnes, primus mensis sit October, vt Hieronymus autor est in ca. 1. Ezech prope initium, decimus mensis, quo obsessa est Ierusalē, fuit Iulius, quo omnes fructus colligendi erant, ideoque ab hostibus intercepti sunt.

Et custodisti præcepta Hamri. Imitata es mores, & impietates Hamri idololatræ regis Israel, & patris Achab, & ipsius Achab, & posterorum eius, quasi præcepta Dei sequereris. Cur autem horum regum meminerit, intelligitur ex 3. Reg. 16. videlicet quoniam fuerunt quasi instauratores idololatriæ Ieroboham primi regis Israel, quæ quodammodo fuerat interrupta, aut imminuta celeri, & inopinata morte regum, qui præcesserant, & bellis ciuilibus.

37 * Regnare autem cœpit Hamri quadragesimo sexto anno, ex quo Israel recessit à Domo Dauid. De quo ita ibidem legimus: Fecit autem Hamri malum in conspectu Domini, & operatus est iniquiter super omnes, qui fuerant ante eum, ambulauitque in omni via Ieroboham, &c. De Achab autem eius filio: Et fecit Achab filius Hamri malum in conspectu Domini super omnes, qui fuerunt ante eum, &c. Nonnulli existimant ab illis verbis: vox Domini ad ciuitatem clamat, Prophetam ad decem tribus sermonem conuertere, quoniam dicit: *Et custodisti præcepta Hamri, &c.* Sed mihi verisimilius fit etiā nunc loqui eum Ierusalem, & duabus tribubus quibus manifeste locutus est in toto capite quinto. Cum autem dicit: contende iudicio aduersus montes, nihil habemus cur de alijs intelligamus, quam de principibus duarum tribuum. Itaque quod postea sequitur: Vox Domini ad ciuitatem clamat, cur non de eadem ciuitate accipiamus, de qua ante loquebatur? Non enim sunt sine causa mutandæ personæ. Nam quod nunc ait: *Et custodisti præcepta Hamri*, maiorem emphasim habet, si ad Ierusalem, siue ad duas tribus referatur, ac si dicat: Eos, à quibus animo, & voluntate dissidebatis, impietatis studio imitati estis, & in Ierusalem, vbi templum, & sacerdotes Dei habebatis, fecistis quidquid in Israel præceperunt impij reges, ita vixistis in Ierusalem, ac si essetis in medio Samariæ.

Et ambulasti in voluntatibus eorum. 38
Quoniam in multis codicibus corrupte legitur, In voluptatibus eorum, deceptus Lyranus exposuit. Quia non solum fuerunt idololatræ, sed etiam carnalibus vitijs subditi: Sed legendum est: *In voluntatibus eorum*, id est, fecisti quidquid illi volebant, capitur enim voluntas more Hebræorum sæpe inculcato, pro re, quam volumus, vt Psalm. 110. Magna opera Domini exquisita in omnes voluntates eius. Et quod citatur Actor. 13. Inueni Dauid filium Iessæ virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas. Simile mendum est in multis codicibus latinis in Psalm. 26. vbi legitur: Vt videam voluntatem Domini, pro, vt videam voluptatem. Legendum autem esse; In voluntatibus, docent nonnulla manu scripta exemplaria, & ita legitur apud Hieronymum. Docet etiā apertissime nomē מעצות, quod significat consilia, & voluntates, vt Prouerb. 1. suisque consilijs saturabuntur Psalm. 5. Decidant à cogitationibus suis, Et Psalm. 80. Ibunt in adinuentionibus suis. Quæ tria idem prorsus significant quod in hoc loco, Voluntates. LXX. Et ambulauistis in consilijs eorum.

Voluntas

Vt darem te in perditionem, id est, Atque ita dabo te in perditionem, disperdam te. De qua phrasi diximus Hamos. 2. num. 9. & de altera: Dabo te in perditionem, pro Perdam te, Hose. 11. num. 28.

Et habitantes in ea in sibilum. Sibilus 39

Sibilus.

lus popularem irrisionem, atque insultationem in miseros indicare solet, vt Thren. 2. Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viam. Sibilauerunt, & mouerunt caput suum. Ierem. 19. Et ponam ciuitatem hanc in stuporem, & in Sibilum: omnis qui transierit per eam, obstupescet, & sibilabit super vniuersa plaga eius. Habitantes autem in ea, intelligit in Ierusalem.

Et opprobrium populi mei portabitis. Montibus loquitur, & collibus. Vos ò principes portabitis opprobrium populi mei, id est, quia populo autores fuistis malorum, ab eodem probris, & contumelijs, & diris imprecationibus afficiemini. Alter sensus est: Portabitis opprobrium, quo digni estis, propter scelera, & rapinas, quibus populum meum afflixistis. Alij exponunt, quod mihi etiam placet: Portabitis opprobrium, quod comminatus sum populo meo Deutero. 28. Ducet te Dominus, & regem, quem constituit super te, in gentem, quam ignoras tu, & patres tui, & seruies ibi dijs alienis, ligno, & lapidi. Et eris perditus in opprobrium, & fabulam omnibus populis, &c. LXX. vt etiam notat Hieronymus, verterunt: Opprobria populorum accipietis, quo niam non legerunt עַמִּי, id est populi mei, sed עַמִּים, id est, populorum.

TROPOLOGIA.

40 Ab illis verbis: Quid dignum offeram Domino? omnia moralia sunt, neque aliter sunt interpretanda, ideoque in ipsa Historica explanatione diutius, quam solemus, commorati sumus. Superest tamen, vt pauca ex sequentibus explicemus. Animæ peccanti recte dicitur: *Et humiliatio tua, in medio tui*, nam quæ foris stans, atque honorata à Deo videbatur, intra seipsam prauis cupiditatibus miserabiliter concidit, & facile tentationibus cedit, & mortua est, quæ viuere videbatur. Talis erat episcopus Ecclesiæ Sardensis, cui dicere iubetur Ioannes: Scio opera tua, quia nomen habes, quod viuas, & mortuus es. Esto vigilans, & confirma cetera, quæ moritura erant, non enim inueni opera tua plena coram Deo meo. Nihil enim est quod ita animam humiliet, id est, dedecore afficiat, & vilem, abiectamque faciat, atque peccatū, quo rebus infimis, & multo se vilioribus vltro se subijcit ad seruiendum. Quam pudendum nobis est cum ad cœlum vocati cogitatione atque animo degimus in terra, & serui efficimur iræ, libidinis, auaritiæ, ambitionis? Hæc autem humiliatio magis crescit quo minus cum tentationibus, & nobiscum ipsis pugnamus: nec iuuat nonnunquam non videri ab hominibus, cum sit in medio nostri Deo nota, & nobis.

(Apoc. 3. — Nihil peccato ignominiosius)

41 * Cumque ita anima humiliatur, multa facit, quæ natura sua bona erant, sed prauo fine corrumpit, & magnorum operum mercedem amittit, quia mercedem hominum quærit. Propter quod dicitur: *Et apprehendes, & non saluabis*, videtur enim filios suos, idest, opera sua velle liberare, & in Deū, atque in salutem suam referre, sed tandem affectu inanis gloriæ, aut ambitionis, aut alterius vitij superatur, & non seruat. Si quæ autem seruat, & conuersa ad Deum quædam, quæ ei placeant, facit, cito amittit in peccatum lapsa, & illa gladio peccati mortalis iugulātur. Quoties seminat opera bona, de quibus dicitur Eccl. 11. Mane semina semē tuum, & vespere non cesset manus tua, & non metit, quia quod Dei amore facere cogitauerat, tandem hominū causa facit: & bonum, quod cœperat, humano aliquo metu relinquit, ac deserit? Seminat profecto qui de perfectione cogitare cœpit, seque assidua sacramentorum communicatione, oratione, ieiunijsq; exercet, sed curis sæculi, & tentationibus, & vanis hominū rumoribus, repente in medio cursu resistit, ac deficit. Propterea dictū est: Mane semina semē tuū, & vespere nō cesset manus tua, quia laborasse aliqñ satis non est, nisi ad finē vsq; vitæ laboremus.

42 * Nec minus miserū est quod sequitur: *Tu calcabis oliuā, et non vngeris oleo, et mustū, et nō bibes vinū*. Fit enim interdum vt incipientiū laborum fructu priuemur, cum quidem longe fructus aberat, vt vsu venit seminanti, & non metenti, at cum iam fructus pene erat in manibus diu speratus, & subito euanescit, aut intercipitur, miserrimū est: Qui calcat oliuam, iā oleū

habet, quid superest nisi vt vngatur? Sed non inquit, vngeris oleo. Oleum pinguedinem spiritualium donorum significat, sicut ait Propheta: Propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Oliuam calcant, qui se illis operibus exercent, quæ hæc dona consequuntur, vt pœnitentia, meditatione rerum sacrarum, oratione, abnegatione sui. Sed quia nonnunquam labore defatigantur, & cum iam proximus erat fructus, deficiunt, aut aliqua vehementiori tentatione ad intermissas voluptates rapiuntur, nec illa spirituali pinguedine inunguntur, recte ait: *Calcabis oliuam, & non vngeris oleo.*

Oleum.

Psal. 44.

43 * Alij quærebant multo labore humilitatem, aut charitatē, aut integram abnegationem, aut contemptionem sæculi, & non habentes post longam exercitationem, quod quærunt, desperant se iam habere posse, & laborare desinunt, quod tamen, si modicum præterea laborarent, sine dubio inuenirent; nō enim est durus Deus, vt obliuiscatur operis nostri; hi calcarunt oliuam, & non sunt vncti oleo. Alij donis spiritualibus abundant, sed vino cœlestis consolationis interdum carent, dum varijs ad vtilitatem suam tentationibus exercentur, & anxij quærunt, quod cupiunt, sed cum iam in proximo erat consolatio, & vinum cœleste, quo ebrij erant sancti apostoli; aut occulta quadam elatione postea intumescunt, cum acceptuti erant, aut quasi iam accipere debuissent, secū tacite queruntur, quod inhumaniter, aut duriter à Deo tractentur, ideoque non accipiunt; hi calcant mustum, & non bibunt vinum. Hæc eadem ad eos quoque accommodari possunt, qui eleemosynis, & ieiunijs, & huiusmodi operibus quærebāt in amissam gratiam restitui, sed labore deficiunt, aut tentationibus, atque ita quærunt, & non inueniunt.

44 * Ne vero mirari peccator possit Deum sibi esse iratū, seque varie anima, & corpore puniri, causam iræ suæ, atque malorum omnium Deus aperit, cum ait: *Et custodisti præcepta Hamri, & omne opus domus Achab, & ambulasti in voluntatibus eorum.* Cum enim nos filius liberauerit, & vere liberi simus: vt

A voluptatibus, ac bonis sæculi fruamur, vltro nos Diaboli, & mundi legibus subijcimus, & quidquid volunt, facimus: atque in perditionē iustam incidimus, cum finimur ambulare in desiderijs animatum nostratum; & in sibilum, vt omnibus irrisioni, & contemptui simus, qui dignitatem filiorum Dei retinere nescimus. Opprobrium quoque populi Dei portamus, de quo scriptum est: Quicūque honorificauerit me, glorificabo eū: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles. 1. Reg. 2. Portamus præterea opprobrium populi Dei, quoniam si, qui exemplo esse debemus, & ad bona opera populum B exhortari, ab officio recedamus, & nomen Dei polluamus; populus imitatur, quod videt, & nullum peccati genus prætermittit, cuius peccata opprobrium, & iudicium nostrum sunt.

CAPVT VII.

AE mihi, quia factus sum, sicut qui colligit in autumno racemos vindemiæ: C *non est botrus ad comedendum, præcoquas ficus desiderauit anima mea. Perijt sanctus de terra, & rectus in hominibus non est, omnes in sanguine insidiantur, vir fratrem suum ad mortem venatur. Malum manuum suarum dicunt bonum: princeps postulat, & iudex in reddendo est: & magnus locutus est desiderium animæ suæ, & conturbauerunt eam. Qui optimus* D *in eis est, quasi paliurus: & qui rectus, quasi spina de sepe. Dies speculationis tuæ, visitatio tua venit: nūc erit vastitas eorum. Nolite credere amico, & nolite confidere in duce: ab ea, quæ dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui. Quia filius contumeliam facit patri, & filia consurget*

get aduersus matrem suam, nurus aduersus socrum suam: & inimici
Matth.10 *hominis domestici eius. Ego autem ad Dominum aspiciam, expectabo Deum saluatorem meum: audiet me Deus meus. Ne læteris inimica mea super me, quia cecidi, consurgam: cũ sedero in tenebris, Dominus lux mea est. Iram Domini portabo, quoniam peccaui ei: donec causam meam iudicet, & faciat iudicium meum: educet me in lucem, videbo iustitiã eius. Et aspiciet inimica mea, & operietur confusione, quæ dicit ad me, Vbi est Dominus Deus tuus: Oculi mei videbunt eam: nunc erit in conculcatione, vt lutum platearum. Dies vt ædificentur maceriæ tuæ: in die illa longe fiet lex. In die illa & vsque ad te veniet Assur, & vsque ad ciuitates munitas: & à ciuitatibus munitis vsque ad flumen, & ad mare de mari, & ad montem de monte. Et terra erit in desolationem propter habitatores suos, & propter fructũ cogitationum eorum. Pasce populũ tuum in virga tua, gregem hæreditatis tuæ habitantes solos in saltu, in medio Carmeli: pascentur Basan & Galaad iuxta dies antiquos. Secundum diem egressionis tuæ de terra Aegypti ostendam ei mirabilia. Videbunt gentes, & confundentur super omni fortitudine sua: ponent manum super os, aures eorum surdæ erunt. Lingent puluerem sicut serpentes, velut reptilia terræ turbabuntur de ædibus suis: Dominum Deum nostrum desiderabunt, & timebunt te. Quis Deus similis tui, qui aufers iniquitatem, & transfers*

A *peccatum reliquiarum hæreditatis tuæ? Non immittet vltra furorem suum, quoniam volens misericordiã est. Reuertetur, & miserebitur nostri, deponet iniquitates nostras: & proijciet in profundum maris omnia peccata nostra. Dabis veritatem Iacob, misericordiam Abraham: quæ iurasti patribus nostris à diebus antiquis.*

B

HISTORIA.

Væ mihi, quia factus sum, sicut qui colligit in autumno. Postquam & decem tribubus, & duabus Propheta prædixit captiuitatem, dolet, & queritur parum se suis concionibus profecisse, neminem esse iustum, qui possit iræ Dei resistere. 1
Væ mihi, inquit, quia idem mihi vsu venit, atque ijs, qui autumno colligunt racemos vindemiæ, id est, qui quærunt post vindemiam racemos, qui (quoniã immaturi sunt, solent à vindemiatoribus relinqui) & tamen nullum inue-
C niunt: ita ego nullum inuenio virum iustum. Dicit autem se similem esse quærentibus racemos post vindemiam, quia illi non multos racemos se inuenturos putant, cum facta iam fuerit vindemia, sed nonnullos relictos esse sperant, & nullum inueniunt. Ita Propheta videbat multos esse peccatores, & obstinatos, sed sperabat suis concionibus nonnullos esse conuertendos; videt autem conuersum neminem. Quod forrasse dicit non quod nemo prorsus sit conuersus sed quod multo pauciores, quam sperabat, ita vt cum tanta multitudine
D malorum comparati vix vlli dici queãt.
*Ita enim fere intelligimus cum absolute dicit scriptura neminem esse sanctum, vt Psal. 11. Saluum me fac Domine, quoniam defecit sanctus. Et Psalm. 13. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. De translatione controuersia non parua est. In Hebræo legimus: Væ mihi, quia factus sum, כאספי קיץ כעללת בציר. Quæ possunt, 2 Regul.

sunt, si sola verba spectemus, ita verti: sicut collectiones autumni, sicut racemi vindemiæ. Hanc interpretationem recentiores amplectitur, vt Pagninus, & Vatablus. At quomodo recte intelligere possumus Prophetam factum esse sicut collectiones æstatis, & sicut racemos vindemiæ? Non ignorauit hunc sensum Hieronymus, sed contempsit. Altera translatio: Væ mihi, quia factus sum sicut colligentes autũni, siue collectores autumni, vel æstatis, sicut racemorum vindemiæ, & subaudiendum est collectores. Ita vt אספי, non sit nomen, vt volebant recentiores, sed participium verbi אסף, & קיץ significet æstatem, vel fructus æstatis, vt docuimus Hamos 8. num. 2. * Ita interpretati sunt Lxx. Væ mihi, quia factus sum sicut colligens stipulam in messe, & sicut racemos in vindemia. Collectores æstatis vocant colligentes stipulas in messe. Deinde cum dicunt: *Et sicut racemos in vindemia*, subauditur ex proximo συνάγων id est, colligens. Quare recte similitudo referri potest ad duo, id est, ad stipulam in messe, sicut voluit Lxx. siue ad fructus æstatis, & ad racemos vindemiæ. At Hiero. ad vnum retulit, id est, ad colligentes autumno racemos vindemiæ. Atque optime eum vertisse constabit, si consideremus קיץ non significare solum æstatem, vt hactenus diximus, sed etiam autumnum, qui æstati adhæret. Quare sicut quia æstatem significat, datur etiam hoc nomen fructibus æstatis, vt in Hamos diximus: ita quia etiam significat autumnum, fructus autumni dicuntur קיץ, vt vindemia, sicut Isaiæ decimo sexto legimus: Super vindemiam tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit. Et massæ ficum aridarum, id est, palathæ, quia autumno fiunt, dicuntur similiter cais, vt secundo Regum decimo sexto. Panes, & palath e ad vescen-
4 dum pueris tuis. * Si ergo, vt interpretabamur, sicut colligentes, aut collectores æstatis interpretemur, collectores autumni, quis dubitet collectores autumni esse qui colligunt in autũno? Verum in nostra translatione litera כ non est similitudinis, sed temporis, id

A est, nõ significat sicut, sed quando, quod est frequentissimum apud Hebræos, & ab his autoribus hic non animaduersum. Est ergo sensus integer: Væ mihi, quia factus sum sicut collectores autumni, quando racemi vindemiæ. Pro quo eleganter vertit Hieronimus; Væ mihi, quia factus sum sicut qui colligit in autumno racemos videmiæ. Nã cum dixisset Propheta: sicut colligentes in autumno, nec explicasset quid colligetent, in eo, quod addit: Quando racemi vindemiæ, satis indicauit loqui sede colligentibus racemos vindemiæ.

B *Non est botrus ad comedendum*, id est. Et non inuenio ne vnum quidem botrũ, sicut accidit quærenti racemos, nõ inuenio iustum quod statim explicat, cum ait: Perijt sanctus de terra, &c.

Præcoquas ficus desiderauit anima mea. 5
Dupliciter hęc verba interpretari licet, atque vtroque modo aptissime. Primum vt præcoquas ficus, id est, ante tẽpus maturescẽres intelligamus esse sanctos patriarchas, Abraham, Isaac, & Iacob, qui ante reliquos homines cõuersi sunt ad Deum. Atque hoc ex Hos. 9. cap. discimus: Quasi vuas in deserto inC ueni Israel, quasi prima poma ficulneæ in cacumine eius vidi patres eorum. Vt sit sensus: Optabam illam priorum parrum virtutem, cupiebam videre aliquos eis similes in tanta multitudine malorum, sed neminem vidi. Alter sensus est simplicior. Cum post tot monita, & comminationes prophetarum, qui tempore Hoseę, & Isaiæ cœperant prædicere vniuerso Israeli captiuitatẽ, iam omnes correcti, atque conuersi esse debuissent: Optaui, vt quandoquidem ceteri minime resipiscebant, saltem aliqui, veluti pręcoq; ficus apparerẽt qui
D Deum ex animo colerent, & reliquis exemplo essent. * Sed dicet quispiam: 6
Præcoquæ ficus non autumno, sed æstate quæruntur, melius ergo vertisset Hieron. paulo ante: Sicut qui colligit in æstate racemos, quam; In autumno. Immo vero hoc magis indicat, quam ille verterit eleganter: ita enim de se Prophera loquitur, ac si viator quispiam esset, qui post vindemiam racemos quæreret in vinea, sed cum nullũ

inuenisset

inueniſſet, præcoquas ficus deſiderauit. Quibus verbis acute notat Iudæorum
11 duritiem, qui poſt tot increpationes prophetarum duri etiam tum eſſent, nec tot eorum concionibus ematuruiſſent Ac ſi diceret: Autumno quo tempore ficus matureſcunt omnes, quæſiui ficus aliquas, quæ ſaltem prius ceteris maturuiſſent, & ne tunc quidem vllam inueni. Quando aliæ ficus maturæ iam ſunt, in meis ne vllam quidem vidi præcoquam. Simul etiã docet, ſi quos iuſtos inueniſſet, eos Deo futuros fuiſſe gratiſſimos, vt præcoquæ ficus eſſe ſolent.

7 *Perijt ſanctus de terra*. Huc pertinebant ſimilitudines, vt diximus. In Heb. eſt חסיד, id eſt, miſericors, ſed miſericors ponitur pro ſancto, quia miſericordia homines virtutibus implet, & ſanctos efficit Iſai. 58. Frange eſurienti panem tuum, &c. Tunc erumpet, quaſi mane, lumen tuum, &c. Lxx. verterunt εὐλαβής, id eſt, reuerens, & religioſus. Et Pſal. 4. Et ſcitote quoniam mirificauit Dominus ſanctum ſuum, Hebræus: Miſericordem ſuum.

Miſericors id eſt, ſanctus.

In ſanguine inſidiantur. Pro: In ſanguinem, vt verterunt Lxx. Chaldæus: Omnes parant inſidias ſanguinis iuſti effundendi cauſa.

Vir fratrem ſuum ad mortem venatur, id eſt, Vnuſquiſq; vt vertũt Lxx. & nos adnotauimus Ioel. 2. nu 6. & ſæpe alias. Venatur dicit eleganter, id eſt, diligenter, & callide quærit, vt venatores ſolẽt.

Malum manuum ſuarum dicunt bonũ. Quod extreme perditorum eſt, & ex malitia peccantium, nec iam peccata tegentium, ſed impudenter defendentium, & bona vocantium.

8 *Princeps poſtulat, & iudex in reddendo eſt*. Principes poſtulant aliquid à minoribus, contendunt cum illis iudicio de poſſeſſione, aut domo, aut re ſimili. *Et iudex eſt in reddendo*, id eſt, cum iudicat, retribuit principi, qui petit, quod ab illo accepit, vel quod ſe accepturum ſperat cum ipſe ſimili iudicio cum alio cõtenderit. Quod apertius ita dicitur: Iudex adiudicat principi quod petit, etiam ſi re vera pauperi eſſet adiudicandum, vt ſimiliter ille princeps, cum iudex fuerit adiudicet ſibi, quod petierit, vt præſtent ſceleribus ſuis mutuum fauorem, vt ait Hieronymus, qui ita fere, vt diximus expoſuit. Chaldæus, Princeps poſtulat, & iudex dicit: Fac pro me, & retribuam tibi, id eſt, faue mihi cum mihi opus fuerit, & reddam tibi nunc quod vis.

Et magnus locutus eſt deſiderium animæ ſuæ. Hierony. Quicumque magnus eſt, & quaſi in lege doctiſſimus, nõ Dei, ſed ſuam loquitur voluntatem, &c. id eſt: non reſpondet, aut docet ſecundum legem ſed ſecundum cupiditatem ſuam. Reddit reſponſa quaſi ex lege, cũ tamen non, vt Deus vult, reſpondeat, ſed vt rebus ſuis vtilius eſſe putat, id eſt, ambitioni ſuæ, aut auaritiæ. * Pro Magnus, in Hebræo cum articulo ponitur הגדול, id eſt, ipſe, qui magnus eſt quo nomine inſignem quemuis legis magiſtrum ſignificat. Eadem ratione magiſter legis dicitur רב & רבי, id eſt magnus vt Pſal. 47. Ciuitas regis magni, Heb. Regis rab. ideo magno in honore habebantur, vnde illud Matth. 23. Amãt primas cathedras in ſynagogis, & ſalutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi. 9

Magnus Rab.

Et conturbauerunt eam. Terram videlicet, vt ait Hieronymus de qua dixerat: Perijt ſanctus de terra. Turbauerũt eam terram verbis & moribus ſuis, & multis erroribus implicauerunt iudices, & principes, & magiſtri.

Qui optimus in eis eſt, quaſi paliurus. Hierony. Qui optimus inter eos eſt, quaſi paliurus pũgens, & retinens, vulnerans appropinquantem ſibi, & adunco dente comprehendens. Et qui rectus fuerit inuẽtus, quaſi ſpina de ſepe, vt ibi inueniatur dolor, vbi putabatur auxiliũ. Paliurũ inter arbores numerat Plinius li. 13. ca. 19. ſpinoſumq; eſſe dicit, & aſperũ, in Cyrenaica regione maxime prouenientẽ, cuius baccæ ſaporem vini ſuo ſucco commendant. Sed eſt quoq; ſpinæ genus, vt idẽ Plinius autor eſt li. 24. ca. 13. De quo Virgilius. 10

Carduus, & ſpinis ſurgit paliurus acutis. Ecloga 5.

Atque hoc magis ad locum hũc pertinet. Ita Iſa. 34. Orientur in domibus ſpinæ, & vrticæ, & paliurus in munitionibus eorum; quãuis in hoc Iſaiæ loco

non

non est חדק, vt hic, sed חוח de cuius vocis interpretatione diximus Hos. 9. num.7.&8.

Quasi spina de sepe. Apprehendens, & vulnerans appropinquantes.

Prophetæ Speculatores.

Dies speculationis tuæ. Iam Iam aderit, immo adesse iam existima tempus captiuitatis; quam speculatores tui prædixerant tibi.i.prophetæ. Solent enim prophetæ speculationem vocare prophetiam, vt Hos.5. Laquei facti estis speculationi, de quo suo loco diximus. Potest etiam hoc accipi per irrisionem dictũ, ac si diceret: En venit dies, quam tibi prophetæ tui prædicebant, qui tibi pro spera omnia pollicebantur. Vide quam recte vaticinati fuerint. Ideo, & Chald. vertit: Dies mala, in qua bonum expectabas. Significat autem adesse iam illis supplicium. LXX. væ, vltiones tuæ venerunt.

11 *Visitatio tua venit.* Idem repetit vt & rem amplificet, & certior esse intelligatur; nunc enim visitatio punitionem significat, de quo diximus Hos. 1. numero 64.

Nolite credere amico. Alij aliter exponunt, sed mihi hæc videtur germanissima explanatio. Tanta erit miseria Ierusalem, & tantæ angustiæ cum à Chaldæis obsidebatur, vt nullius cognationis, nullius necessitudinis habeatur ratio, sed quisque sibi consulet, vt mortẽ, & pestem, & famem fugiat, ceteros, etsi artissime coniunctos, in medijs periculis deseret, vt ipse euadat. Atque ita in hac re nemo alteri fidem seruabit, nec patrem filius reuerebitur, neque matrẽ filia, sed sibi cibos, & salutem quærent spretis parentibus, & amicis, immo & contumeliose repulsis, tantum fames, & pericula vrgebunt. Nulli amico credas, nemo enim tunc fidem seruabit, sibi soli prospiciet.

Noli confidere in duce tuo, siue sit dux belli, siue princeps, siue magister. Ipsi vxori tuæ caue quidquam vt dicas, qua ratione famem, aut periculũ depellere posse confidas, ne ipsa anteuertat, & præripiat, quod tu saluti tuæ parabas. Tanta erit enim tunc rerum omnium perturbatio, vt inimici hominis illi maxime futuri sint, qui solent esse amicis-

A simi. i. domestici, dum quisque sui curã habet, & alteri præripit cibos, quos domi habebat. * Video recte etiam hæc 12
referri ad pseudoprophetas, qui pacem populo, liberatemque pollicebantur, vt sit sensus: Ne ergo credatis pseudoprophetis vestris, qui vos blandis, & suauibus verbis decipiunt, & venturam esse captiuitatem negant. Si enim inter sanguine coniunctos videtis fidem minimè seruari, sed omnia plena esse fraudibus: quanto magis vobis mentientur pseudoprophetæ auarissimi, vt lucrum suum augeant. Itaque dum pseudoprophetas reprehendit, obiter deprauatos

B mores ciuitatis notat. Cur autem priorem explicationem huic præferam, dicam. Primum præcedentia ostendunt de tempore obsidionis vrbis verba fieri: Dies speculationis tuæ, visitatio tua veniet, nunc erit vastitas eorum, & pro vastitas, est in Hebr. מבוכה quod (vt Hieron. docet) obsidionem significat: Deinde quoniam verba prophetæ nostri referuntur haud obscure a Domino seruatore Matth. 10. Nolite arbitrari, quia pacem venerim mittere in terrã, non veni pacem mittere, sed gladium;

C veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam, aduersus matrẽ suam, & nurum, aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. * Si 13
autem Prophetam ita exponamus, vt Hieronymus, & multi alij exposuerũt, sensus eius omnino diuersus est à sensu seruatoris, ita vt vel hinc eum nõ sumpsisse dicendum sit, vel certe in alium sensum sumpsisse, vt si de eodem seruatore in cruce pendente quis diceret illud Virgilij:

An hæc verba referantur à Christo Matth.10

D *Talia perstabat memorans, fixusque manebat.* 2.Æneid.

Quare Hieronymum hæ[?]res valde dubium habuit, nam in Matth. ait: Hic locus prope eisdem verbis in Michæa propheta scribitur. Et notandum vbicumque de veteri testamento testimonium ponitur, verum sensus tãtum, an sermo consentiat. Et in huius loci commentarijs: Scire autem debemus, quod in Euangelio prope eadem verba sunt, quæ nunc legimus in Propheta, & iuxta contextum illius loci alterum habere

bere sensum. Quæ verum assumpta sint
de Propheta, an propria autoritate præ
cepta, nosse Domini est, qui & in pro-
phetis, & in Euangelijs locutus est. Et
Chrysost. hom. 36. in Matth. ait: Pro-
phetiæ mentionem fecit, quæ quamuis
ad hoc propositum dicta non sit, hoc ip
sum tamen signanter expressit. Idem cũ
Chrys. ait Euthym. & Iansẽ in Euange-
lica Concordia ca. 55. Quoniam Domi
nus de illo dissidio loquitur, quod inter
parentes, & filios futurum erat, quibus-
dam ad Euangelium venientibus, qui-
busdam manentibus in infidelitate, &
alios persequentibus: quod diuersum
14 prorsus videtur à sensu Prophetæ. * At
si ostendero expositionem illam, quam
magis mihi probari dico, cum sensu pro
phetæ nostri conuenire: Simul, vt opi-
nor, demõstrauero, & ex eo Dominum
sumpsisse testimonium, & ita esse sine
dubio explicandum, vt à me explicatũ
est. Aio igitur idem à Domino, & à Pro
pheta dici, non quidem Historico sen-
su, sed Allegorico, quo nonnulla ex
prophetis desumi à Domino, & ab apo-
stolis Hos. 11. num 3 & sequentibus, &
alias sæpe declarauimus. Quod vt me-
lius intelligatur, Allegoria præceden-
tium ab initio capitis verborum expli-
canda est. Cum clamat Propheta: *Væ
mihi, quia factus sum, sicut qui colligit in
autumno racemos vindemiæ, &c.* Manife
ste typum gerit Christi Domini, qui
post prædictam Iudæis captiuitatem, &
vastitatem vrbis, paucissimos ex tanta
eorum multitudine conuersos vidit. Ip
se enim post prophetas colligebat, &
vix paucos inuenit racemos. Deinde ce
tera ita exponenda sunt de Iudæis, qui
tempore Christi viuebant, vt à nobis
exposita sunt de temporibus Michææ.
Excidium vero vrbis à Chaldæis, typus
erat excidij à Romanis afferẽdi, ac mul-
to magis spiritualis captiuitatis, & vasti
tatis, qua gentibus subintrãtibus vastati
sunt Iudæi, & excæcati, & populus Dei
esse desierũt, quod magis explicabimus
15 Habac. 1. n. 6. & 7. * Quare quod de illa
obsidione dicitur: Nolite credere ami-
co, & nolite confidere in duce, & quæ
sequuntur, Allegorice ad tempus illud
pertinent, quo prædicabatur ab aposto-

ALLEGORIA HVIVS CAPITIS.

A lis Euangelium in Iudæa, & vniuerso
orbe, & inter credentes, & non creden
tes in eadem domo magna erat dissen-
sio animorum, qualis à Domino apud
Luc. ca. 12. ad eadem verba Michææ al-
ludente explicatur: Erunt enim ex hoc
quinq; in domo vna diuisi, tres in duos,
& duo in tres: diuidentur pater in filiũ,
& filius in patrem suum, mater in filiã,
& filia in matrẽ, socrus in nurum suam,
& nurus in socrum suam. Tunc igitur
amici, & parentes, & filij infideles dese-
rebant amicos, filios, patres credentes,
B & nullam eis fidem seruabant, sed con-
tumeliose etiam tractabant. Ad hæc sæ
uissime cruciabantur credentes, & à
suis quoque in supplicia tradebantur,
sicut ait Dominus Luc. 21. Trademini
autem à parentibus, & fratribus, & co-
gnatis, & amicis, & morte afficient ex
vobis, & eritis odio omnibus homini-
bus propter nomen meum. Et Ioan.
16. Absque synagogis facient vos. Sed
venit hora, vt omnis qui interficit vos,
arbitretur obsequium se præstare Deo.
Atque ideo parentes, & propinqui cre-
dentium, omnia iura sanguinis, & neces
C situdinis violabant, non solum odio no
uæ religionis, sed etiam, vt periculum
suum vitarent: Nam si quomodo etiam
suis fauerent iam ad Christi fidem con-
uersis, quasi hostes patriæ plectebantur.
* Arbitror etiam excidium vrbis pec- 16
catricis, & idololatria plenæ significas-
se, & gentilitatis, siue infidelitatis exci-
dium futurum per Euangelium: atque
ita possumus verba Domini intelligere
non de Iudæorum tantum gente, sed
etiam de gentilitate, apud quam eadem
sæuiebat in credentes persecutio, &
vtriusque typum fuisse vastationem Ie-
rusalem. Sed quæret aliquis, cur quasi
D mirum quippiam dictum sit: Nurus ad-
uersus socrum suam, ait enim Hierony
mus: Terẽtius in Hecyra: Quid est hoc?
inquit, omnes socrus oderunt nurus.
Quod quanquam ambiguum sit tamen
prope modum naturale est, vt nurus so-
crum, & socrus oderit nurum. Non de
sunt qui dicant pro Nurus, in Hebræo
esse כלה, quod significat nouam nu-
ptam, siue sponsam, quam LXX. vocant
νύμφην huiusmodi autem nurus solent
gratissi-

gratissimæ esse socribus, & inter filias numerari. Placeret hęc ratio, nisi viderē כלה commune nomen esse nuribus, ijs etiam, quæ iam diu nuptæ sunt, vt Gen. 38. de Iuda, & Thamar. Nesciebat enim quod nurus sua esset, quę videlicet ante annos non paucos nupserat filio Iudæ. Græcum vocabulum νύμφη, quo vtuntur Euangelistæ, commune etiam est
17 omnibus nuribus. * Dicendum est potius, quod & ratio docet, & vsus rerum: nihil referre si nonnullæ socrus oderint nurus, neque de his loqui aut Prophetam, aut Dominum Iesum, sed de socribus, & nuribus quæ se mutuo diligunt, ceu matres, & filiæ. De his dicitur: Consurget nurus aduersus socrum suam, vel certe de illis, quibus, & si nurus odissēt, pudor obstabat, ne odium patefacerēt. Quæ vero palam oderant, iam antè cō surrexerant, nec erat opus de illis dicere: Nurus aduersus socrum suam. Quēadmodum & filij sæpe vsu venit, vt infesti sint parentibus, & contumeliosi, non de illis sermo est, cum dicitur. Quia filius contumeliam facit patri: sed de ijs, qui parentes diligebant, aut certe illos contumelia afficere verebantur. Vbi in quibusdam codicibus legitur: *Et filia consurget aduersus matrem suam*, in Hebr. præsentis temporis est consurgit, quamuis apud LXX. futuri sit, legendum ergo est: Filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersus matrem suam. Ita legit Hieron. & ita habetur in emendatioribus codicibus Latinis.

18 *Ego autem ad Dominum aspiciam*. Verba sunt prophetæ, vt ait Hierony. quare, & Chaldæus vertit: Dixit Propheta: Ego autem, &c. sed loquitur Propheta in persona populi sui, id est, in persona sua, & virorum bonorum, ac fidelium, qui erant in illo populo, & spē suam non in principibus, sed in Domino collocauerant, à quo liberandi erāt de captiuitate, & in veram libertatem tandem restituendi per Christi aduentum, & passionem. Pro *Aspiciam*, est in
צפה Hebræo אצפה quo verbo attentissima quædam spectatio significari solet, cuius modi est illud Isa. 38 Attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum. Psal. 5. Mane astabo tibi, & videbo, quoniam non Deus volens iniquitatem tu es. Psal. 120. Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi: Notandum est etiam verbū *Expectabo*, quasi dicat, Quantumuis morari videatur, non desinam expectare. Hab. 2. Si moram fecerit expecta illum. Saluatoris autem nomen, & ad Deum ferri potest, qui educturus erat populum de Babylone, & proprie ad Christum, cuius nomen est Iesus, id est, seruator.

TROPOLOGIA.

Nequaquam desperare debent prædicatores Euangelij cum viderint factā esse vindemiam, & collegisse Diabolū fructus vineę Dñi Sabbaoth, quæ est populus eius, id est, corda hominum possedisse, & quidquid illi faciebant, quidquid boni habebant, in curas sæculi, & in voluptates conuertisse. Quærāt vindemiæ racemos diligenter, & quod à Diabolo relictum est, colligant. Multos inuenient, quos honores, & voluptates ipsæ destituerint, quos mundus luserit, & quos, saltem affecta, vel etiam extrema ætate, possint ad Christum adducere, & cum iam sæculo non erant apti, Deo apti esse incipiant, & à mundo eiecti à Deo admittantur. In alijs etiam, quamuis corruptis moribus sint, quædam semina, & quasdam inchoationes virtutū, quasi racemos offendent, quos vindemians Diabolus, Deo pro illis meliora cogitāre prætererit, vt misericordiam in pauperes, castitatis studium, ieiuniorum, & austeritatis affectū. * Præcoquæ ficus nonnullæ occurrēt, id est, bonæ indolis adolescentes, qui male ab impijs parētibus educati verbo Dei audito, & bonis præceptoribus traditi quasi ante tempus repente maturescāt. Quid aliud faciunt nostræ societatis homines, qui in Germania, & Anglia morantur, cum hæreticorum filios Christiane erudiunt, & primis literis, ac simul pietate imbuunt, quam præcoquas ficus Christo decerpere? Idem & reliqui sancti prædicatores, qui in regionibus infidelium prædicant Euangelium regni, & morituros infantes baptizant, grandiusculos ab infidelitate parentum ad Christum aduocant, nonne præcoquas

19 Cōcionatores desperare nō debent cū exiguus appareat prouētus. Racemi relicti in vinea Dñi.

quas ficus colligunt? Sed & in grandio- A
ribus natu cũ nullũ relictũ putabat
Elias, qui sincere Deũ coleret, quid ait
Ro.11.ex illi diuinũ responsum? Reliqui mihi se-
3.Reg.19. ptẽ millia virorũ, qui non curuauerunt
20 genua ante Baal. * Quod si forte bo-
trũ non inueniant, plangant populum
Dñi patris affectu, & pro gloria Dei, at-
que hominũ vilitate intimo cordis do
lore clament ad Deũ: *Væ mihi, quia fa-
ctus sum, sicut qui colligit in autumno ra*
Isa.53. *cemos vindemiæ, &c.* quemadmodũ apud
Isaiã clamãt apostoli, & apostolici præ
dicatores. Quis credidit auditui nr̃o, &
brachium Dñi cui reuelatũ est? Et post-
quam planxerint, adhuc quærant dili-
gentius, non. n. deerunt racemi, quam-
uis perierit sanctus de terra, & rectus in
hominibus non sit. Tales sint Euange-
lij prædicatores, ita Deo confidant, ita
orationibus, ieiunijs, laboribusque in-
stẽt, vt nouã vindemiã in illa sterilitate
22 à Dño impetrent. * Nec prætereun-
dum est, cum petit sanctus de terra, &
rectus in hominibus non est, qui exẽplo
præeat, & quasi dux Dei exhortetur po
pulum, & ducat; vehementer hominum
mores corrũpi, & fieri quod ait Prophe
ta: *Omnes in sanguine insidiantur, vir fra* C
trem suum ad mortem venatur. Etenim
non solum insurgunt multi, qui corpo-
ra occidant, quod esset longe tolerabi-
lius, sed etiam hæretici, & prauarum do
ctrinarum disseminatores, qui occidunt
animas, quod nostris tẽporibus magno
cũ Ecclesiæ malo experti sumus. Atque
adeo impudentes, adeo perditi sunt, vt
malum manuum suarum dicant bonũ,
& teterrimos errores Euãgelij nomine
cohonestare velint, sacrilegia fœdissi-
ma tanquam à Deo præcepta commen
23 dent. * *Princeps postulat*, cum poscunt
sibi principes licere quidquid volunt, D
etiã per Deũ, volunt æqui videri, & lau
dari in desiderijs animarum suarũ, *Et iu
dex in reddendo est*, cũ viri spirituales, &
scribæ docti in regno cælorum honorũ
Ecclesiasticorũ causa principibus respõ
dent, quod volunt, & quasi canes muti
non valentes latrare, quia bouẽ (vt est
in prouerbio) sæpe portãt in faucibus,
nihil pro gloria Dei dicunt. Sic vniuersi
3.Reg.vlt. prophetæ Israel Achab vincẽdo, & mo-
rituro prophetabant vno ore dicentes:
Ascẽde in Ramoth. Galaad, & vade pro
spere, & tradet Dñs in manus regis. Cũ
hoc fit, & lingua doctorũ pecuniarum,
& honorũ, & voluptatũ causa adulatio-
nibus inseruit, & errat, atq; in errorem
inducit, profecto euenit, quod sequitur:
*Et magnus locutus est desiderium animæ
suæ, & conturbauerunt eã* Quomodo. n.
non conturbetur terra, si doctores veri-
tatis aliud docent, quã faciunt, & sermo
nem Dei venalem habent? * De quibus 24
merito dicit: *Qui optimus in eis est, quasi
paliurus: et qui rectus, quasi spina de sepe.*
B Huiusmodi. n. magistri, qui optimi vide
bantur omniũ, & recta via incedere, ra-
pinis inhiant, & quidquid possunt, ra-
piunt, vt paliurus, & spina, quæ lanam
ouiũ transeuntium, & mollia quæq; ap
prehendũt, & retinent. Sic ipsi imbecil-
los, & pauperes non valentes resistere
spoliant, & lacerant. Præterea & malo
exẽplo pungũt, & dolorẽ bonis afferũt.
Sed quoniã Deus tanta flagitia non si-
net inulta, sequitur: *Dies speculationis
tua* Iã imminẽt, quæ tibi prophetæ præ-
dixerant, quale est illud: Væ qui præda- Isa.33.
ris, nõne & ipse prædaberis? & qui sper
nis, nonne ipse sperneris? Cum consum
mauetis deprædationẽ, deprædaberis,
cũ fatigatus desieris contemnere, con-
temneris. * *Visitatio tua venit.* Putabãt 25.
enim, quia vindicta differebatur, abiecisse
se Deum curam rerum humanarum, &
nulla impendere supplicia peccãtibus.
Sed veniet, cum minime sperabunt, se-
uerissimi iudicis visitatio, vt plangant,
qui ante riserunt, vt ait Hieronymus,
& statim exeuntes de sæculo tormenta Luc.16.
sustineant, quæ diues ille quondã pur-
puratus, & delicijs affluens sustinet in
inferno, vbi est fletus, & stridor dentiũ.
Et quod ait: *Nunc erit vastitas eorum*,
vel, vt vertunt LXX. Nunc erunt fletus Matth.8.
eorũ: Nunc (eodem Hieronymo expo-
sitore) vel in fine vniuscuiusq; vitæ in-
tellige, vel in consummatione rerũ om
niũ, & in die iudicij, quãdo in vniuersos
horribilis veniet, & ineuitabilis vltio.
Verum qm̃ scriptum est: Cũ iratus fue- Habac.3.
ris, misericordiæ recordaberis: eos etiã,
quos puniturus est, salubriter commo-
net. * *Nolite credere amico, & nolite confi-* 26

dere in duce. Ne confidatis modo amicis, aut ducibus, vt à via Dei recedatis, & audeatis impia, nemo alterũ liberare poterit illo acerbissimæ vindictæ die. Mali, quamuis potentes, & fortes fuerint in sæculo, pro seipsis erunt soliciti, & neque se liberare poterunt: iusti præclare secum actum putabunt si animas suas liberauerint, impios, quãuis coniũ-
Matth. 7. olim, & caros, à se auertent, & cum iudice suo dicent: Nũquam noui vos, discedite à me omnes, qui operamini ini-
Ierẽ. 15. quitatem. Et Ierem. ait: Et dixit Dominus ad me: Si steterint Moyses, & Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum: eijce illos à facie mea, & egrediatur. Ezecieli quoque dictum:
Ezec. 14 Fili hominis, terra cum peccauerit mihi, vt præuaricetur præuaricans, extendam manum meam super eam, & conteram virgam panis eius, & immittam in eam famem, & interficiam de ea hominem, & iumentum. Et si fuerint tres viri isti in medio eius Noe, Daniel, & Iob, ipsi iustitia sua liberabunt animas suas, ait Dominus exercituum. Et paulo post: Viuo ego dicit Dominus, non liberabunt filios, neque filias, sed ipsi so-
27 li liberabuntur. * Nolite ergo credere amicis, quibus vt gratificemini Dei legem violatis, quasi sitis ab eis in die vltionis liberandi. Nolite confidere in duce, nulli eorum acquiescatis, qui prauã doctrinam tradunt, vt à via veritatis aberretis, & leges mũdi sequamini, potius quam Dei. *Ab ea, quæ dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui.* Consilia tua de pietate sequenda, & vanitate sæculi fugienda ne cum coniunctissimis quidem communices, si impedituri sint, ne eorum amore captus, & impeditus in sæculo remaneas, & ad vitæ turpitudinem reuertaris. Sed per eam, quæ dormit in sinu nostro, proprie mihi cum Hieronymo significari videtur caro nostra, quã amamus, & fouemus, & qua nihil habemus coniunctius. Nesciat caro quid facturi simus, ne cum illa cogitationes nostras communicemus, obmurmurabit enim, & obloquet, & omni nobis ratione contradicet, prodet nos, nihil intentatum relinquet, donec nos à sancto proposito auertat. Atque hoc est (si im-

Consilia de pietate sequenda cum quibus sint communicanda.

perfectorum in Matthæum commentariorum credamus autori) quod Dominus ait: Te ergo faciente eleemosynam nesciat sinistra tua, quid faciat dextera Matth. 6.
tua. In dextera volũtatem animæ in sinistra voluntatem carnis intelligit. Plenæ sunt (inquit Hiero.) historiæ Græcæ, & Latinæ, quanti viri ab vxoribus suis decepti sint, eorumque vita sit prodita. 28
* Secretum Sampsonis septem dierum Iudic. 16.
lacrymis Dalida expressit, & amore simulato, quod latebat, inuenit. Sed simul ei Samson locum fortitudinis suæ ostendit, & eam amisit, & ad pistrinum Palæstinorum vir olim fortissimus, qua si iumentum, ductus est oculis prius erutis. Cur autem his non sit confidendum, exponit. *Quia filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersus matrem suam, &c.* Quoniam cum Dominus ad iudicandum venerit, & extrema in peccatores sententia proferetur, filius contumelia afficiet patrem; quod male ab eo educatus, turpiter viuere didicerit, & filia matrem suam detestabitur, cuius scelera imitata est. Nurus socrui suæ maledicet, quam habuit peccatorum adiutricem, & autorem. Domestici maxime quemq; accusabunt, quod mores suos neglexerit, & ad luctum, & turpes voluptates instituerit. Omnes tentabunt flagitia sua in coniunctos sibi reijcere, &, vt sibi, si possunt, aliqua ratione consulant, eorum capita prodẽt, quos maxime quondã amabant. Et quoniam eo die non amici, non opes, non honores, sed vita innocenter acta, & Deus eius autor, & protector hominem in iudicio liberabunt, sapienter addidit Propheta. *Ego autem ad Dominum aspiciam, expectabo Deum saluatorem meum, audiet me Deus meus.*

HISTORIA.

Ne læteris inimica mea super me. Loquitur in persona populi sui Propheta, id est, in persona Ierusalem, quæ Babylonem inimicam suam, à qua vastata est, exultare prohibet, eo quod sit iterum post captiuitatem ædificanda, & habitanda. Ita Hieronymus, & alij Ne læteris ò Babylon de ruina mea, quæ mihi 29

nunc

nunc à Propheta prædicta est: cadam à te expugnata, sed iterum ædificabor.

Cum sedero in tenebris. Sedere mœrentium est, vt diximus Hos. 3. num. 18. sed magis id explicat quod additur, *In tenebris*, Luc. 1. Illuminare ijs, qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent.

Dominus lux mea est. In lucem me educet, lætitiam mihi dabit, & prosperitatem.

Iram Domini portabo. Hieronymus. Iram Domini sustinebo, quia scio me meruisse quod passa sum. Chaldæus addit, hæc verba esse Ierusalem.

Donec causam meam iudicet. Tam diu portabo iram Domini, donec mei misertus pro me iudicet quasi iniuria affecta, & inimicos meos puniat, meque liberet. Ita dictum est Psal. 42. Iudica me Deus, & discerne causam meam, de gēte non sancta (quæ me iniuste affligit) ab homine iniquo, & doloso erue me. Idem valet: *Et faciet iudicium meum*, (ita enim legendum est, vt est in Heb. & apud LXX.) id est, pro me iudicabit, & me in pristinam libertatem restituet. Psalm. 19. De vultu tuo iudicium meū prodeat, oculi tui videant æquitates. Psal. 9. Quoniam fecisti iudicium meū, & causam meam, sedisti super thronū, qui iudicas iustitiam.

Causam alicuius iudicare.

Facere iudicium alicuius.

30 *Educet me in lucem, videbo iustitiam eius.* Vt certius, ac firmius esse ostendat quod de liberatione sua dixerat, iterum repetit, & visuram se dicit, iustitiam Dei, ac si dicat: Cum me in lucem, & in prosperitatem eduxerit, videbo, & experiar, quam iustus & fidelis sit in promissis suis.

Et aspiciet inimica mea. Babylon, quæ mihi solebat insultare quasi omni auxilio, & prouidentia Dei destitutæ, aspiciet (velit nolit) liberationem meam, cum me Cyrus rex Persarum dimittet liberam; & pudefiet, cum viderit vana fuisse, quæ dixerat in me, neque iā amplius posse mihi insultare. Itaque: *Quæ dicit*, positum est pro, Quia dicit, quam phrasim adnotauimus Ham. 8. nu. 33.

Oculi mei videbunt in eam. Ego video eam capi, & externorum dominatu premi. Atque ita factum est, nam cum implebantur septuaginta anni captiui- A tatis Ierusalem, capta est Babylon à Dario rege Medorum, & à Syro rege Persarū, à quo Iudæi in patriā suam dimissi sunt. De hac phrasi: *Oculi mei videbunt in eam*, diximus in Habdiā. nu. 64. Chaldæus: Oculi mei ruinā eius conspiciēt.

Nunc erit in conculcationem. Nunc, id est, cito iam capietur à Medis, & Persis, & conculcabitur ab eis vt victa, & subacta, eo modo, atque eo contempta, quo conculcari solet lutum platearum multis in eas conueniētibus, vt in loca spatiosa, & publica.

B *Dies vt ædificentur maceriæ tuæ.* Cum hæc fient, cum Babylon à Medis capietur, & Persis, crede iam venisse diem reædificationis tuæ o Ierusalem. Chaldæus: Tunc temporis reædificabitur cœtus Israel. 31

In die illa longe fiet lex. Pro lege est חק, id est, preceptum, & iussio, ita exponit Hieronymus, & ita verterunt Symmachus, & Theodotio ἐπιταγή, καὶ πρόσταγμα, id est, nequaquam iam Babyloniorum præceptis subiacebis. Hūc sensum Hieronymus sibi, & prudentioribus Iudæorum probari dicit. Chaldæus: In tempore illo irrita fient decreta gentium. Et merito, solet enim vocari lex in scriptura præceptum, & iussio vrgens, ac cum potestate imperans instar legis. Ex quo illud intelligimus Rom. 7. Sentio aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. Quamuis & lex hic proprie accipi potest: Nō ferent in te leges Babylonij, non timebis eorum edicta, non eris in eorum potestate.

C Lex.

D *In die illa & vsque ad te veniet de Assur.* Ita omnino legendum est consentientibus Hieronymo, & Chaldæo, & recentioribus, quod est ex Heb. perspicuū למני אשור ab Assur, siue de Assur, vt statim: A ciuitatib' munitis למני מצור quod nonnulli non animaduertentes male hunc locū exposuerunt. Eum difficillimum reddidit expositionum varietas; mihi ita videtur plane, & simpliciter explicari. In die illa cum Babylone capta soluetur Iudæorū captiuitas, de Assur veniet ad te, id est, illi, qui sunt in 32

terra Assur, venient vsque ad te o Ieru-
salem. Terram Assur vocat Babylonẽ,
non solum quoniam in eam translatum
iam erat imperium Assyriorum, sed etiã
quoniam ibi natus est Assur Genes. 10.
Fuit autem principium regni eius Ba-
bylon, & Arach, & Achad, & Chalanne
in terra Sennaar. De terra illa egressus
est Assur, & ædificauit Niniuen. Possu-
mus etiam Assur interpretari terras Ba-
byloniæ proximas olim possessas ab As-
syrijs, in quas multi Iudæorum transla-
ti sunt. Venient igitur de Assur vsque
ad Ierusalem Iudæi, & ad vrbes muni-
tas, quas olim possederant, vt scriptum
est Hesdræ 2. Habitauerunt ergo sacer-
dotes, & Leuitæ, & de populo, & canto-
res, & ianitores, & Nathinæi, in vrbibus
suis, vniuersusque Israel in ciuitatibus
33 suis. * Vrbes autem munitas vocat, quę
natura munitæ erant, & tunc facile ar-
te munitæ sunt, has enim ante ceteras
occuparunt, cum essent adhuc hostium
turba septi. Deinde vrbibus munitis
paulatim omnia vsque ad flumen tene-
bunt, id est, vsque ad Iordanem, qui, cũ
de Iudæorum terra sermo est, flumen
per antonomasiam dicitur. Mox cre-
scente populi multitudine fundent se
à mari Galilææ, siue à mari Mortuo v-
sque ad mare Mediterraneum, quod est
ad Occasum: & à monte Libano, qui est
terminus terræ promissionis ad Septẽ-
triones, vsque ad montem Carmelum,
qui extremus Iudææ est ad Meridiem.
Signauit quatuor terminos terræ, Iu-
dæorum ab Ortu, & Occasu, à Septem-
trionibus, & Meridie, vt indicet totam
esse implendam ijs, qui ex captiuitate
redierint, neque delendum esse ea cala-
mitate genus Iudæorũ, sed recuperata
libertate longe, lateque propagandum.
34 * Verum vbi nos habemus: *Et vsque
ad ciuitates munitas*, potest iuxta He-
braici sermonis ambiguitatem verti e-
tiam: Et de ciuitatibus munitis, quo-
modo in commentarijs legit Hierony-
mus, & sensus erit: Venient de terra As-
sur, & de vrbibus munitis, id est, illi etiã
venient, qui in vrbibus munitis serua-
bantur, nihil eorum reditum impediet.
Sed si ita legeretur, continuo repeten-
dum esset: A ciuitatibus munitis, quod

A incommodũ sensum haberet, nisi priori
loco exponeretur: A ciuitatibus mu-
nitis, quæ sunt in terra Chaldæorum:
in posteriori autem, à ciuitatibus muni-
tis Iudææ, quod cum expositione no-
stra conuenit. Sed si locus recte intelli-
gatur, longe commodius vertitur. Et
vsque ad ciuitates munitas, vt copule-
tur cum vsque ad te. Vsque ad te o Ie-
rusalem veniet de Assur, & vsque ad ce-
teras Iudææ vrbes munitas. Vbi legi-
mus: *Ad mare de mari, & ad montem de
monte*: in Hebræo est: Ad mare de ma-
ri, & ad montem montis, possemusque
B interpretari mare de mari esse mare Oc-
cidentale, siue Mediterraneum, vt in-
terpretatus est Chaldæus vt in flumine
latus Orientale terræ promissionis in-
telligatur, in mari autem latus Occi-
dentale, voceturque mare de mari, quiã
nõ est lacus, vt mare Galilææ, siue Mor-
tuum, sed pars veri maris, id est, Ocea-
ni. * Montem de monte vocaremus 35
Antilibanum, qui est prope magnum
montem Libanum, & quasi pars eius
circa regionem Damasci, quæ cecidit
in partem tribus Manasse. Nec multum
refert ita ne vertas, an vt ante diximus;
C cum translatio nostra, quæ etiam LXX.
interpretum est, recte vtroque modo
exponatur. Flumen cum Hieronymo
Iordanem interpretati sumus, nam & si
soleat pro Euphrate accipi sæpe, tamen
nunc cum de terra promissionis sermo
est, non potest nisi Iordanis intelligi.
Ita Exodi 4. & sequentibus, quia de Æ- Flumen.
gypto loquitur scriptura, cum fluuius
dicitur, non Euphratem, sed Nilum ac-
cipimus. Et 2. Reg. 17 Surgite, & tran-
site cito fluuium, quoniam huiuscemo-
di dedit consilium contra vos Achito-
phel: quoniam in Iudæa versatur histo-
D ria, fluuium Iordanem esse constat, &
statim sequitur: Surrexit ergo Dauid &
omnis populus, qui cum eo erat, & tran
sierunt Iordanem.

Et terra erit in desolationem. Terra
Chaldæorum, vt recte exponit Hiero-
nymus, quæ inimica tua est, tandem
propter peccata sua desolabitur, de qua
desolatione Isa. cap. 13. & alij prophetæ
multa locuti sunt. Fructum cogitatio-
num vocat peccata. Est autem irrisio,

quasi dicat: Hunc fructum ex cogitationibus suis percipient, has diuitias, & voluptates illis afferet fructus cogitationum suarum.

ALLEGORIA.

36 Diximus Allegorice de Christo intelligi, quæ de se propheta ab initio capitis loquitur. Conquestus est de duritia, & peccatis Iudæorum, eorumque excidium prædixit. Mox, quoniam & si Iudæi non crederent, expectabat Dominus conuersionem gentium sibi à patre promissam, vt est in Psalmo 2. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatē tuam, & possessionem tuam terminos terræ: & Isa 53. Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuū: hac ipse excitatus ait: Ego autē ad Dominum aspiciam, expectabo Deum saluatorem meum, audiet me Deus meus. Deinde sancta eius humanitas, siue ipse pro humanitate sua ad mortem loquitur: Ne læteris inimica mea super me, quia cecidi. Consurgam tertia die, & postquam sedero in tenebris in sepulcro, Dominus me in lucem resurrectionis educet. Portabo iram Domini, id est, mortis iniurias, & sepulcri irā, qua humano generi iratus est, cuius ego caput sum, & redemptor, & cuius peccata mea voco, quia Dominus posuit in me iniquitates omnium. Itaque eo modo dicit: Peccaui ei, quo Psal. 21. dixerat: Longe à salute mea verba delictorum

37 meorum. * *Donec causam meam iudicet*, & me vitæ pro ipsius gloria amissæ restituat. *Et faciet iudicium meum*, vt mortis, & inferni, & peccati victor agnoscat, & post ignominiam crucis educet me in lucem, id est, clarificabit me per vniuersum orbem, & ostendet iustitiam suam exaltando eum, qui plus omnibus sponte sua humiliatus est. Tunc videbit gloriam resurrectionis meæ mors, & confundetur, quia putabat me non esse à patre resuscitandum. Ego ei victor illu-

1. Cor. 15 dam, & dicam: Vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus? Et conculcabitur, atque contemnetur à meis. Cum autem ait: *Dies vt ædificentur maceriæ tuæ*, transit à corpore suo vero ad corpus suum mysticum, quod est Ecclesia, quæ recte in Ierusalem significatur. Cum hæc fient, cum ego resurrexero, existima o Ecclesia aduenisse tempus reædificationis tuę cuius maceriæ nonnullæ conciderant prædicante me ad populum non credentem, & contradicentem. Tunc longe fiet lex, id est, decreta gentium, de idolis colendis, & de vana religione. Quod etiam de ipsa lege Mosis intelligere licet, quæ tunc antiquata est, & paulatim relicta, atque abiecta. * Tunc de terra Assur, id est, de 38

Babylone, de nationibus remotis, olimque Iudæis infestissimis, venient ad Ecclesiam, & vniuersum orbem implebūt. Primum enim venient ad vrbes munitas, quas religiones interpretor, quæ sunt in regione Ecclesiæ vrbes Dei gratia, atque contemptu rerum sæculariū munitissimæ. Nam primorum fidelium vita, quid aliud fuit quam communis quædam religio, cum nihil proprium habebant, sed vendebant possessiones, & pecuniam proijciebant ad pedes apostolorum? Hanc vitæ rationem religiosorum hominum instituta, quæ postea consecuta sunt, renouarunt. Sed & tunc monachi erant, vt ex Dionysij Ecclesiastica hierarchia, & ex libello Philonis de vita cōtemplatiua intelligimus. Mox ab ijs vrbibus munitis venerunt vsque ad flumen, quia viri vitæ apostolicæ doctrina sua multos conuerterunt ad Christum vsque ad Orientem, qui significatur in flumine, quod pars illius terræ Orientalis fuit, vt diximus. Postea à mari vsque ad mare propagati sunt fideles, id est, ab Oriente vsque ad Occidentem, & à monte ad montem, id est, à desertis, & inhabitatis montibus, qui sunt in fine terræ habitabilis ad Septemtriones, vsque ad desertos montes in extrema terra habitabili ad Meridiem. Nam post vastum mare ad Meridiem inuenta est terra lata, & montosa trecentis, & quinquaginta leucis distans à promontorio, quod vulgo Bonæ spei dicitur. Atque de vtrisque montibus dictum apparet illud Psalm. 74. Quia neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque à desertis montibus.

Religiones vrbes munitæ.

Locus Psal. 74.

* Sed hoc Allegoriæ addamus, ab illis 39

 verbis:

verbis: *Ne læteris inimica mea*, vbi Ierusalem loquitur, non minus, sed magis fortasse proprie de Ecclesia omnia intelligi, quæ multum collapsa, & diruta per infidelitatem Iudæorum, reparata est intrante multitudine gentiũ. Quomodo etiam locutus est Hamos cap. 9. & suo loco explicauimus: In die illa suscitabo tabernaculum Dauid, quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius, & ea, quæ corruerant, instaurabo, & reædificabo eum, sicut in diebus antiquis. Huius inimica est Babylon, id est, regnum infidelitatis, quæ tunc vbique vigebat, & populum Dei persequebatur. Verum recte etiam Ierusalem ciuitas sancta, in qua erat templum Dei, & verum sacerdotium, humanitatem Christi significat, de quo dixit: Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. Et de Christo homine dictum est: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Quod autem sequitur: *Et terra erit in desolationem*, de terris infidelium dictum est, qui pertinacius restiterunt Euangelio, de quorum supplicio dixit capit. 5. Et faciam in furore, & indignatione vltionem in omnibus gentibus, quæ non audierunt, &c.

TROPOLOGIA.

40 In Morali expositione non erit multum laborandum, cum Hieronymum ducem habeamus, quem nunc potissimum sequemur, dum à translationis nostræ expositione non recedit, eadem dicentes apertius, & quæ videbuntur, addentes. Ierusalem, in qua ædificatum fuit templũ Domini, & in qua est visio pacis, & cognitio scripturarum, omnem animam Christianam significat, quæ postea superata à peccatis ducta est in captiuitatem, tormentisque tradita dicit contra Babylonem, id est, contra confusionem huius mundi: *Ne læteris inimica mea super me, quia cecidi, cõsurgam enim*, quoniam scriptum est: Alleuat Dominus omnes, qui corruunt, & erigit omnes elisos. Et in alio propheta: Numquid qui cadit, non resurget? & qui

Ierusalem

Psal. 144.

Ierem. 8.

A auersus est non reuertetur? Nunc in tenebris sedeo, sed Dominus illuminabit me: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo? Visitauit nos Oriens ex alto, illuminare ijs, qui in tenebris, & vmbra mortis sedent. * Sed valde notandum est quod sequitur: *Iram Domini portabo, quoniam peccaui ei.* Nam peccare volumus, & nolumus plecti, prouocamus iram Domini, & nolumus eam sustinere. Ita angimur, ita conquerimur, ac si nihil ira dignum fecissemus. Portemus iram Domini, & peccata nostra agnoscentes plura, ac maiora

B nos commeritos esse confiteamur, & supplicia per patientiam vertamus in medicinam, iram in beneuolentiam. Imitemur iustum, qui dicebat: Iustus es Domine, & omnia iudicia tua iusta sunt, & omnes viæ tuæ misericordia, & veritas, & iudicium. Quoniam non obediuimus præceptis tuis, ideo traditi sumus in direptionem, & captiuitatem, & mortem, & in fabulam, & improperium omnibus nationibus, in quibus dispersisti nos. Et nunc Domine, magna iudicia tua, quia non egimus secundum præcepta tua, & non ambu-

C lauimus synceriter coram te. Hieronymus: Sentiens igitur anima se peccasse, & habere vulnera peccatorum, & in mortuis carnibus viuere, & indigere cauterio, constanter dicit ad medicum: vre carnes meas, reseca, vulnera, humores omnes, & rheuma noxium dura hellebori potione constringe. Mei vitij fuit, vt vulneratet, mei doloris sit, vt tormenta sustineam, & postea sanitatem recipiam, &c. * Quamdiu portanda est ira Domini? Dum iustus iudex plectere nos voluerit, donec pro nobis iudicet, & nos purificet, vt lu-

D cem miserationum eius videre possimus. Tunc cognoscemus iustitiam eius, qui post iram inducit misericordiam, sicut sæpe pollicitus est, & post tempestatem tranquillum facit. Tunc etiam anima sanata, & plena spirituali lætitia exultabit, & Babylon inimici eius, (id est, mundani, & amatores sæculi huius, & filij confusionis) confundetur, quæ putabat eam derelictam esse à Domino, neque vltra visuram iam bona

Psal. 26.

Luc. 1.

41 Peccare volumus, & nolumus plecti.

Tob. 3.

42 Quamdiu portanda ira Domini.

na Domini. Et anima iusti videbit eam A
victam, & confusione plenam, & con-
culcatam à filijs Dei: quia omnes eius
voluptates, & diuitias non pluris fa-
ciunt quam lutum platearum. Sed ad-
dit: *Dies vt ædificentur maceriæ tuæ*, quia
cum Babylon conculcatur vt lutum
platearum, maceriæ Ierusalem ædificā-
tur, & anima renouatur, de quo dixi-
mus plura in cap. 9. Hamos num. 48. &
sequentibus. Et cum multi contemnūt
res sæculi (lutum enim plateaȓū à mul-
tis conculcatur) tunc magis, ac magis
reparatur, & reædificatur ciuitas bono-
43 rum Ierusalem. *In die illa longe fiet lex*, B
quia iā iustus lege Dei viuere vult, non
legibus mūdi. Magnus fructus iustitiæ,
& magnum donum Dei, magna felici-
Leges mū- tas filiorum Dei, iniquis, atque insanis
di graues, mundi legibus minime subijci, sed eius
& duræ. ineptias, atque portenta, quæ timen-
tur à multis, tota animi libertate con-
temnere. Quam graues, & duræ, quam
imperiosæ leges eius sunt? Nullam feras
iniuriam, omni ratione compara diui-
tias, & ignominiosam puta paupertatē,
compara pretiosam supellectilem, fa-
mulos, qui præeant, & sequantur, sine
his ne cupiens quidem domo exeas, ne C
que è lecto surgas, neque cibum capias.
Vide quam te quisque comiter alloqua-
tur, quod si inurbane alloquetur, non
te decet ferre, par pari referto, quod il-
lum mordeat. Contumeliam colapho,
colaphum fuste, fustem cæde vlciscere.
Graue iugum super filios Adam, & in-
tolerabile, &, quod mirum est, sponte
susceptum. Quis hanc vanis, & munda-
nis hominibus potestatem dedit leges
44 ferēdi? Quis perditissimis legum lato
ribus obsequi cogit? Qui obsequuntur,
sentiunt onus grauissimum, & adeò in-
sani sunt, vt portent. Vos autem, inquit D
Gal. 5. Apostolus, in libertatem vocati estis
fratres, tantum ne libertatem in occa-
Gal. 4. sionem detis carnis. Portent Babylonis
onera ciues Babylonis, mater nostra est
Ierusalem, quæ sursum est, quæ libera
est, non sumus ancillæ filij, sed liberæ,
qua libertate Christus nos liberauit. Ste
mus ergo, & nolimus iterum iugo serui
tutis contineri, si enim his legibus viua
mus, Christus nobis nihil proderit.

A Quod si ex parte huic iugo ceruices sub
dere cœpimus, abijciamus illud, & subea
mus iugum Domini leue, & suaue. Au-
diamus clamantem: Venite ad me om- Matth. 12
nes, qui laboratis, & onerati estis, & ego
reficiam vos. Tollite iugum meum su-
per vos, & discite à me quia mitis sum,
& humilis corde, & inuenietis requiem
animabus vestris (quam videlicet in iu-
go mundi, & in superbia seculi nun-
quam inuenire potuistis) iugum enim
meum suaue est, & onus meum leue.
Et quoniam cum serui Dei omnino se 45
soli iugo Domini, eorumque, qui pro il
B lo imperant, subdunt, legesque sæculi à
se longe repellunt, & bona contem-
nunt, quæ cæteri mirantur, plurimos ad
se exemplo suo alliciunt, remotissimos
etiam, & inimicos olim virtutum splen
dore sibi conciliant, optime ait: *In die il
la vsque ad te veniet de Assur, & vsque
ad ciuitates munitas*, non enim solum
ad vitam meliorem, sed quodammodo
etiam in religiosas domos ingredi com
pellunt, quas vrbes munitas esse dixi-
mus. Atque ita paulatim versus omnē
terræ plagā Ecclesia iustis implebitur,
hoc enim significant verba sequentia,
C vt in Allegoria diximus. Et terra Baby-
lonis, ac ciuitas illa confusionis, quam
ędificat amor sui vsque ad cōtemptum
Dei, magis in dies erit in desolationē,
& in vastitatem decrescente numero
peccatorum.

HISTORIA.

Pasce populum tuum in virga tua. Ver 46
ba sunt Prophetæ pro populo suo pre-
cantis: Chaldæus, Dixit Propheta: Pa-
sce populum tuum. Hoc ergo ait: Igi-
tur Domine, memento semper popu-
D li tui, qui sunt oues hæreditatis tuæ, id
est, quos tu possides, & hæreditatem
tuam esse voluisti Psal. 94. Nos autem
populus eius, & oues pascuæ eius. *Pasce
eas virga tua*, id est, baculo tuo pastora-
li, semper eas ducendo, & gubernando,
vt pastor virga oues pascit, & dirigit.
Hęc oratio prophetica est, ac si diceret:
sine dubio pasces populum tuum, &c.
Habitantes solos in saltu. Qui soli
nunc, & destituti omni præsidio habi-

tant in medio Chaldæorum sine pastore, & expositi omnium bestiarum crudelitati, sicut oues, quæ solæ errant in nemore, aut in silua magna.

In medio Carmeli pascentur. Verba Dei sunt libertatem populi sui pollicentis Prophetæ. Ne dubita, exibunt Babylone, & in patriam suam redibunt, iterum possidebũt Carmelum & Galaad, & Basan. De Carmelo diximus Ham. 1. numer. 6. De Galaad Hoseæ 6. numer. 31. vterque mons est fertilissimus. De Basan diximus Hamos 4. numero 2. in quo sunt herbosa pascua.

Iuxta dies antiquos. Vt possidebant
47 ex quo egressi sunt ex Ægypto vsque ad tempora captiuitatis. In Hebræo est Iuxta dies holam, de quo diximus multa capite 5. numero 44. & sequentibus.

Secundum diem egressionis tuæ ex Aegypto. Quemadmodum cum egressus es ô Israel de terra Ægypti, ostendi tibi mirabilia: cùm enim desperares te posse inde educi, eduxi te mirabiliter optantibus etiam, & vrgentibus festinare Ægyptijs: ita nunc ostendam mirabilia in exitu è Babylone. Nam cum minime putabis fieri posse vt è tam potentium dominorum captiuitate liberteris: subito eos Darius, & Cyrus superabunt, & te liberum, ac multis diuitijs auctum dimittent in patriam. Cum autem dicit: Ei, aut Eis vt habent LXX. & vtrumque significare potest אראנו, more prophetico à secunda persona transit ad tertiã, vt adnotauimus in Habd. nu. 73.

Videbunt gentes, & confundentur. Gẽtes finitimæ, cum viderint eos redire, & vrbem templumque ædificare, & se à Cyro, & à Dario impediri, ne eis noceant, vt legimus in Hesdra, & in Nehemia, confundentur, quòd quamuis fortitudine polleant, impedire eorum conatus nequeant.

48 *Ponent manum super os.* Non audebũt quidquam contra loqui, neque enim habebunt, quid dicant. Ponere manũ super os hominis est tacentis, ac quid respondeat nescientis. Ecclesi. 5. Si est tibi intellectus responde proximo: sin autem, pone manum tuam super os

Ponere manũ super os

A tuum, ne capiaris in verbo indisciplinato.

Aures eorum surdæ erunt. Obturabũt aures præ inuidia, ne eorum felicitatẽ audiant: Aut etiam ita: Tacebunt, ac si surdi essent, & nihil audissent. Surdi videbuntur, & muti. Quod videtur intelligi ex Psalmo. 37. Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo redargutiones.

Lingent puluerem sicut serpentes. Lingere puluerem, aut terram, victorum est, & supplicum, qui terram coram

Lingere puluerẽ.

B victoribus, & coram regibus suis osculantur, & Psalmo. 71. Coram illo procident Æthiopes, & inimici eius terram lingent. Isaia. 49. Vultu in terram demisso adorabunt te, puluerem pedum tuorum lingent. Vaticinatur de gentibus à Iudæis vincendis post reditum è captiuitate, de quo multa legimus in libris Machabæorum.

Velut reptilia terræ proturbabuntur de ædibus suis. Facillime vincentur, & ex vrbibus, atque domibus suis ita exire cogentur impellentibus victoribus, vt reptilia è cauernis fugari, ac proturbari solent.

C *Dominũ Deum nostrum desiderabunt.* 49
Pro Desiderabunt est יפחדו, id est timebunt, iuxta frequentem verbi significationem, quomodo verterunt LXX. & Chaldæus, & recentiores. Immo & ita habetur in translatione Hieronymi, quæ est cum commentarijs, & in ipsa explanatione, & in Glossa ordinaria. Dominum Deum nostrum formidabunt. Ita quoque legunt, & exponunt Rupertus, & Dionysius Carthusianus, & Lyranus. In quo, licet ibi legatur: Dominum Deum nostrum non desiderabunt, tamen eius interpretatio aperte docet eum legisse: Formidabunt, exponit enim, timore serutli, timentes ab eo puniri propter mala, quæ conabũtur facere populo tuo reuertẽti. Arbitror ergo errore librariorũ scriptũ esse, Desiderabunt, quod verbũ Hebraicum non significat, pro Formidabunt, quod semper significat. Vidi in codice manu scripto: Dominum Deum nostrum nõ desiderabunt, & ita habent vetustissima quæque exemplaria typis excusa, quorum

rum multa vidi: Et Glossa intel. & Hugo cardinalis eodem modo legunt, & exponunt, sensus ergo est: Timebunt gentes illæ Deum Israel, videntes tam celebres victorias obtinere Iudæos ab illo adiutos. Propterea scriptũ est: Non desiderabunt sed auersabuntur, & fugient: & Glossa interlin. interpretans: Non desiderabunt, ait; vel formidabunt.

Et timebunt te. Ad Israel se conuertit, cui & paulo ante loquebatur. Timebunt, ac formidabunt tuam potentiam o Israel.

50 *Quis Deus similis tui*. Considerata tanta Dei bonitate, & populi sui felicitate Propheta præ lætitia exclamat gratias agens: Quis Deus similis tui? Pro Deus est אל, quo nomine commendatur Dei fortitudo & potentia, quod à tot miserijs populum suum extraxerit.

Qui aufers iniquitatem. Donans pœnitentiam, & parcens.

Et transis peccatum reliquiarum LXX. ὑπερβαίνων, id est, transcendens, quod ita interpretatur Hieronymus: Transcendit iniustitias, vt quomodo exterminator in Ægypto transcendit populum Israel, & non vastauit eum, sic Deus parcens transit eorum iniquitates, nequaquam eas ipsis imputans. Reliquias hæreditatis suæ vocat eos, qui ex captiuitate seruati, & in patriam translati sunt.

Non immittet vltra furorem suum. Propitius erit, at beneuolus ijs, qui de captiuitate referentur. Dicit autem: *Non immittet vltra*, videlicet si illi eum timuerint, & mandata eius obseruauerint, semper enim subaudienda est huiusmodi conditio. Sed quia impij fuerunt, postea vastati sunt à Romanis. Denique in capit. 2. Ioelis numero 38. docuimus, cum dicitur: Non vltra, non perpetuitatem significari, sed longum tempus.

51 *Reuertetur, & miserebitur nostri*. Etiam si auersus à populo suo videatur tradẽs illum in captiuitatem, tandem reuertetur ad eum, quem videbatur reliquisse, & miserebitur nostri.

Deponet iniquitates nostras. יכבוש, quod verbum significat opprimere, & A subijcere; vt Genes. 1. Replete terram, & subijcite eam, secundo Regum 8 De vniuersis gentibus, quas subegerat. Ac si diceret: Imperabant nobis iniquitates nostræ, vt dominæ, & capitibus nostris impositæ erant. Iuxta illud Psalm. 37. Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me: sed ipse eas deijciet, & subiugabit sibi. Chaldæus: Subijciet iniquitates nostras suæ misericordiæ. Manifeste iam (quod & verba sequentia magis indicant) de aduentu Christi loquitur, per quem deletæ sunt iniquitates, & deletæ, sicut & B Daniel 9. legimus: Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt super populum, & super vrbem sanctam tuam, vt consummetur præuaricatio, & finem accipiat peccatum, & deleatur iniquitas, & adducatur iustitia sempiterna. Est ergo sensus: Non solum nos à captiuitate Babylonica liberabit, sed etiam postea per aduentum filij sui nos eripiet è captiuitate peccati, cuius figura fuit hæc Babylonica.

Et proijciet in profundum maris omnia peccata nostra. Prouerbialis locutio videtur: In profundũ maris, pro eo quod est, vbi in æternum lateant, & nunquã emergant, aut appareant. Aiunt Iudæos quæcumque dira, & infausta, ac detestãda essent, in mare Mortuum proijcere solitos, idque ex libro Misneioth. in tractatu de Phase comprobari, vt ad id alludere Propheta videatur, cum ait: *Proijciet in profundum maris omnia peccata nostra*. Verum ego recentioribus Iudæis tantum credo, quantum aut ex scriptura, aut ex probata historia probare poterunt. Nihil de hac re in scriptura inuenio, neque huius consuetudinis meminere hic Hieronymus, aut Theodoretus, aut Rupertus. Veteres certe solebant fordes, quas religionis causa abluebant, mittere in mare, de quo Homerus. 52 Proijcere in profundũ maris. C D

Λαοὺς δ' Ἀτρείδης ἀπολυμαίνεσθαι ἄνωγεν· Iliad. 1.

Οἱ δ' ἀπελυμαίνοντο, καὶ εἰς ἅλα λύματ' ἔβαλλον,

id est,

At vero populos purgari iussit Atrides

Hi purgabantur, mittebantque in mare sordes.

Sed quoniã idem in scriptura ostendere non possum, libentius dicam cum Theodoreto: Quemadmodum id, quod in profundum maris subijcitur, penitus non extat: sic, inquit, peccata nostra funditus obliuio obruet. * Praeterea quod
53 Rupertus ait, probabilissimum est: Dixerat: secundum diem egressionis tuae de terra Ægypti ostendam ei mirabilia.
Exod. 14. Quoniam ergo tunc currus Pharaonis, & exercitum eius proiecit in mare Rubrum: ita per baptismũ Christi omnia peccata nostra, quasi Ægyptios persequentes, dicit eum in mare proiecturũ, vt non magis in posterum appareant, quam currus, & milites Pharaonis. Quod etiam paulo post attigit Theodoretus.

Dabis veritatem Iacob. Implebis, & re ipsa praestabis, quae pollicitus es patribus nostris, & quae eis iurasti de Christo venturo, & de libertate generis humani, sicut Lucae. 1. Iusiurandum, quod iurauit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis, vt sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati seruiamus illi in sanctitate, & iustitia coram ipso omnibus diebus nostris. Hoc autẽ est iusiurandum, quod Genes. 22. commemoratur: Per me metipsum iuraui, Dicit Dominus, quia fecisti rẽ hãc, &c. possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, & benedicentur in semine
54 tuo omnes gentes terrae. * Quaerit autem Paulus Burgensis in additione secunda huius capitis, nec immerito, cur de re eadem variè loquatur Propheta, vt Iacob veritatem dandam esse dicat, Abrahae misericordiã. Respondet, Abrahae primo factam esse promissionem de Christo venturo, quae promissio ex misericordia Dei orta est, nulla enim merita humana ad id sufficerent: Sed promissio misericordia facta, veritate implenda erat, quę est fides praestans quod promissum est. Sed rursus quaeri potest, cur non etiam Isaac meminerit, cum legamus in Psal. 104. Memor fuit in saeculum testamenti sui, verbi, quod mandauit in mille generationes, quod disposuit ad Abraham, & iuramenti sui, ad Isaac: & statuit illud Iacob in praeceptũ, & Israel in testamentum aeternum. Nec possumus dubitare eandem promissionem de Christo venturo factam esse Isaac, quae, & Abrahae, & Iacob, cum eã legamus in Genesi capit. 26. Illud etiã quaerendum, cur Iacob ante Abraham nominatus sit. Melius igitur ita ad omnia respondebimus. In Abraham vniuersus populus fidelis intelligitur, siue Iudaicus sit, siue gentilis, cui dictum est Gen. 17. Sed vocaberis Abraham, quia patrem multarum gẽtium constitui te.
* Et apostolus Rom. 4. de eodem scribit: 55
Et signum accepit circuncisionis signaculum iustitiae fidei, quae est in praeputio, vt sit pater omnium credentiũ per praeputium, vt reputetur & illis ad iustitiam, & sit pater circumcisionis, non ijs tantum, qui sunt ex circumcisione, sed & ijs, qui sectantur vestigia fidei, quę est in praeputio patris nostri Abrahae. Atque ita filios habuit, ex quibus populi multi gentilium propagati sunt. In Iacob vero tantummodo populus Iudaicus designatur, cuius omnes filij patres illius populi fuere. Huic populo promissa erant aduentus Christi, & gratia Euangelij, & ideo veritas dictorum, atque promissorum poscebat, illi vt redderentur, ait enim idem Paulus Roma. 9. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundũ carnem, qui sunt Israelitae, quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa. Et capit. 15. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei ad confirmandas promissiones patrum. * Gentibus autem non 56
erat facta promissio de Christo, sicut idẽ ait Ephes. 2. Alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo. Quare non veritate, sed misericordia vocatae sunt ad Euãgelium: ideo postquam dixit Christum venisse ad Iudaeos propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum; subiecit de gentibus: Gentes autẽ super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est: Propterea confitebor Psalm. 17.
tibi

tibi in gentibus Domine, & nomini tuo
cantabo. Non veritatis hic meminit,
aut promissionis vllæ, sed misericor-
diæ. Propterea dat veritatem Iacob, cu-
ius prius meminit, quia huic populo
promissa est: & misericordiam Abrahā,
cuius filiorum magnam partē post Iu-
dæos vocauit ex misericordia. Ideo di-
ctum est: Non enim erubesco Euange-
lium, virtus enim Dei est in salutē om-
ni credenti, Iudæo primum, & Græco:
primū Iudæis, quibus promissum erat,
deinde Græcis, id est gentilibus, qui si-
ne vlla promissione ex misericordia vo
57 cati sunt. * Hæc nos docet Hierony-
mus his verbis: Dabit veritatem Iacob,
& misericordiam Abraham, vt supplan
tatori populo, & nouello, & semper in
lucta posito reddat in Christo veritatē
suam, & multitudini gentiū (Abraham
quippe vocatur pater multarum gen-
tium) tribuat misericordiam, sicut iu-
rauit eis, qui patres extiterunt fidei no
stræ secundum dies antiquos, quod de
tota hominum multitudine alios sal-
uet in veritate, alios in misericordia.
Quam doctrinā vberius Rupertus ex-
plicauit. Videmus ergo quod Psal. 24.
scriptum est. Vniuersæ viæ Domini mi
sericordia, & veritas. Isaac autem præ-
teritus est, quoniam duos filios habuit
Iacob, & Hesau. In Iacob omnes electi
Malach. 1 intelliguntur, in Hesau reprobati, iuxta
illud: Iacob dilexi, Hesau autem odio
habui. Electi ex Iudæis, & ex gentibus
in Abraham commemorati sunt, & in
Iacob: reprobati vero ad sermonem,
quē à Propheta hoc loco institutus est,
minime pertinent. At cum Psalm. 104.
Dauid dixit: Et iuramenti sui ad Isaac,
ipse de qua promissione loquatur expli
cat: Dicēs: Tibi dabo terram Chanaan,
funiculum hæreditatis vestræ.

Qua iurasti patribus nostris à diebus antiquis. Dauidi etiam, & ceteris, qui-
bus promisit ante plurimos annos, Lu-
cæ 1. Sicut locutus est per os sanctorū,
qui à sæculo sunt, prophetarū eius. Si-
cut Lucas dixit: A sæculo, ita propheta
מקדם, de quo diximus c. 5. nu. 44. & seq.

ALLEGORIA.

Allegorice omnia ad Ecclesiam per-
58 tinent, facileque ex ijs, quæ dicta sunt,
A explicantur. Pasce Domine populum
tuum, id est, tu pasces Ecclesiam tuam,
quæ per orbem terræ dispersa inter ini
micos fidei, & persecutores, sicut in sal
tu habitat exposita bestijs. Pascentur in
medio Carmeli, & Basan, & Galaad, id
est, in pascuis vberrimis, vbi spiritualiū
bonorum copia affluant, iuxta illud: In
loco pascuæ ibi me collocauit. Et Eze-
chielis 34. Et pascam eas in montibus
Israel, in riuis, & in cūctis sedibus terræ.
In pascuis vberrimis pascā eas, & in mō
tibus excelsis Israel erunt pascua earū; Psal. 22.
B ibi requiescēt in herbis virētibus, & in
pascuis pinguibus pascentur super mon
tes Israel, iuxta dies antiquos, id est, iux
ta id, quod in figura illa beneficiorum
veteri populo collatorum significaui, &
promisi, nam illa magnam copiam spi-
ritualium bonorum futuram significa-
bant, vt ex parte explicauit Apostolus,
primæ Corinthiorum decimo, sicut o-
stendi mirabilia populo meo cum illū
ex Ægypto eduxi præter ipsius, atque
omnium spem: ita in conuersione gen-
tium, & Iudæorum ostendam. Nam ho-
mines veteribus ritibus supra modum
C addictos, & qui nullo modo animum
inducturi videbantur, vt nouam legem
admitterent, contra suam, & omnium
spem liberabo ex Ægypto mirabiliter,
vt Paulum, & Augustinum, & alios, qui
pro patria, religione, aut pro inuete-
ratis erroribus vehementer pugnabant
in Euangelium. * Gentes adhuc repu-
gnantes Euangelio videbunt illam mul
torum conuersionem, & confundentur 59
super fortitudine sua, videntes se ma-
gna sua potentia non posse deterrere
Christianos, & exquisitis supplicijs ty-
rannorum non minui Ecclesiam, sed
augeri. Legamus sanctorum martyrum
D passiones, & videbimus tyrannos con-
fusos, & pudefactos, quod multarum
prouinciarum victores vincantur à vir
gunculis, & à puerulis. Ponent manum
super os stupefacti tam mira constan-
tia, & fortitudine sanctorum, & tot con
uersione populorum. Obturabunt au-
res ne audiant sanctos Deum inter tor
menta laudantes, & de ipsis tyrānnis
triumphantes: & ne audiant victoriam
Euangelij, quod vbique recipitur. Lin-

gent

gent puluerem, id est, tandem se se victos esse confitebuntur, & formidabunt Deum Christianorum, à quo tot mirabilia fieri vident, & ipsum populum Christianum. Eijcientur, & quasi exire cogentur è suis domibus, id est, è sua infidelitate. Cetera iam exposita sunt superius. Reliquias modo intelligamus eos, qui ex Iudęis vocati sunt ad Euangelium, vt sæpius explanauimus. A

TROPOLOGIA.

60 In Morali sensu nihil fere occurrit præter ea, quæ hactenus dicta sunt, adnotabo tamen pauca ab Allegoria quidem parum diuersa, sed ad morum conformationem vtilia, & apta. Qui non tam orationem, quam prophetiam esse intelligũt, quod dicitur: *Pasce populum tuum in virga tua*, & reliqua, discant se non suo more, sed voluntate Dei viuere debere. Virga Dei ducendi sunt, non vulgi erroribus, non carnis concupiscentia, non propria voluntate. Nemini igitur parere debent, nisi Deo, & ijs, qui habent à Deo potestatem imperandi, & qui loco Dei præsunt, hos habeant vitæ duces, morumque confor matores: sicut ait Dauid: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, Siue vt est in Hebræo, Dominus pastor meus. Lege decimum caput Euangelij Ioannis. Idem intelligamus cũ additur: *Gregem hereditatis tuæ*. Nam si grex Domini sumus, alienos pastores ne agnoscamus; & si sumus eius hæreditas, ne patiamur nos ab alijs possideri, refugiamus iugum ferreum Diaboli, & mundi, & carnis, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus, ne illud dicamus Ieremiæ: serui dominati sunt nostri, non fuit qui redimeret de manu eorum.* Nunquam tamen obliuiscamur *habitare nos solos in saltu*, id est, dũ in hac vita sumus, semper versari in periculis, metuendos esse lupos, & ceteras feras, sicut ait Petrus: Aduersarius vester Diabolus, tamquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret. Cui resistite fortes in fide. Nemo securus sit, nemo iam se à peccato liberum esse cõ fidat, beatus homo (inquit sapiens) qui B C D

Deum pastorem sequi debemus.

Psal. 22.

Thren. 5.

61

1. Pet. 5.

Prou. 28.

semper est pauidus. Non comprehensores sumus, sed viatores, non angeli, sed homines. Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat, nam militia est vita hominis super terram, aut, sicut veteres patres cum LXX. legunt; Tentatio est vita hominis super terram. Accersamus ergo semper diuina præsidia, quibus protegamur, & liberemur, confugiamus ad Deum, qui liberare potest nos: Dominus firmamentum meum, & refugiũ meum & liberator meus, Deus meus adiutor meus, & sperabo in eũ: protector meus, & cornu salutis meæ, & susceptor meus. Promittuntur nobis pascua Carmeli, Basan, & Galaad, pascua vberrima Ecclesiæ, abundantia doctrina verbi Dei, & sanctorum morum, exemplisque sanctorum: in his versemur, neque quæramus pascua voluptatum sæculi, quæ, cum vernare maxime videntur, subito marcescunt. * De pascua sæculi sectantibus dicitur: Quid ingemuit animal, mugierunt greges armenti? Quia non est pascua eis, sed & greges pecorũ disperierunt. At nobis Dominus noster pollicetur: Ego sum ostium. Per me si quis introierit, saluabitur, & ingredietur, & egredietur: & pascua inueniet. Atque vt magis intelligamus qualia sint hæc pascua, ait: *Iuxta dies antiquos*. Ea pascua habebimus, quæ veteres sancti habuerunt, in quibus lætabantur, & exultabant, de quibus ouis Domini pinguis, & pulchra ait: In loco pascuæ ibi me collocauit. Et: Nos autem populus tuus, & oues pascuæ tuæ confitebimur tibi in sæculum. Cum vero dicit: *Secundum diem egressionis tuæ de terra Aegypti ostendam ei mirabilia*: repetamus eorum memoriam, quæ Deus operatus est in nobis cum è regione peccati eduxit nos, & cum è sæculo nos vocauit, vt per desertum in terra viuentium iter faceremus, & religiosam vitam tenere inciperemus: quã fortiter nos extraxerit è laqueis, quam suauiter nos allexerit, quomodo flentes reliquerimus quæ iucunda erant in sæculo, quomodo à fletibus parentibus, & amicis auulsi fuerimus, & eam vitam amare cœperimus, quã exhorrueramus, & oderamus: facile intelligemus ostendisse nobis Deum mira-

1. Cor. 10.

Iob. 7.

Psal. 17.

62

Ioel. 1.

Ioan. 10.

Psal. 22.

Psal. 78.

Mirabilia operatus est Deus in nobis, cum nos ex Ægypto eduxit.

mirabilia maiora ijs, quæ ostendit in
63 exitu Israel de Ægypto. * Illud vero: *Videbunt gentes, & confundentur super omni fortitudine sua*: quoties in sanctorum historijs legimus? Cum missæ sunt ad beatum Thomam Aquinatem sorores, & post eas lasciua muliercola, vt eum à sancto proposito reuocarēt: nonne gentes, id est, homines sapientes, & viuentes, vt gentes, de quibus Domi-
Matth. 6. nus ait: Hæc enim omnia gentes inquirunt: confusæ sunt videntes industriam suam, & fortitudinem vnius pueri constantia superari? Sed quid vetera loquor? multa eiusmodi habemus in manibus. Sæpe videmus pueros paulo ante religionem ingressos cum parentum, & sororum lacrymis, blanditijsque pugnare, cum minis, cum promissis, & inuictis animis omnia contemnere. Vident hæc, & alia multa gentes, & confunduntur super omni fortitudine sua. *Ponunt manus super ora*, & obstupescunt à pueris, & puellis facillime contemni opes, voluptates, honores, & quidquid admirantur grandiores. Aures eorum surdæ sunt, cum ne audire quidem sustinent puerorum, & virginum triumphos de parentibus, & amicis, de voluptatibus carnis, de pretiosis vestibus, de famulorum comitatu, ac tremunt, ne sui quoque filij de se, deque rebus eisdem similiter trium-
64 phent. * Dum hi in domum Dei recepti cibis mensæ Domini sui vescuntur, & magna multitudine illius dulcedinis, quam abscondit Deus timentibus se: gentes, quæ bella volunt, & manum ponebant super os, *lingent puluerem, sicut serpentes*, vescentur terra more serpentium, & id est, terrenis diuitijs, terrenis gaudijs, non manducabunt panem angelorum. Victos etiam se esse fatebuntur, ac tandem resipiscentes intelligent illos optimam partem elegisse: atque his exemplis cogentur quodammodo exire è veteri conuersatione veluti reptilia terræ. Etenim agnoscent se non tam homines ad illud vsque tēpus fuisse, quam reptilia terræ qui cœlestia reliquerint, & terrena solum quæsierint, eisque toto corpore semper

A adhæserint, *Dominum Deum nostrum formidabunt*, à quo tanta, & tam mirabilia fieri videbunt: & timebunt eos ipsos, quos ante contemnebant, videntes caros esse Deo, ac displicere illi valde omnes, qui eis repugnant, & aduersantur. Deinde Propheta animaduertens quā sit Deus beneficus in suos, cum gratiarum actione exclamat: *Quis Deus similis tui, qui aufers iniquitatem, & transis peccatum reliquiarum hæreditatis tuæ?* * Nā 65
qui ad Deum toto corde reuertuntur, propitium eum inueniunt, & mitem, qui facile peccata condonet, & auferat,
B atque abstergat omnes vitæ prioris sordes, & transeat sine vindicta vel maxima scelera reliquiarum hæreditatis suæ, id est, eorum, quos ex toto populo Christiano selegit, & ex pereuntium numero excepit. In quos adeo misericors est, vt non immittat vltra furorem suū, sed vt filios habeat, & regat. Si quando, vt homines, tentationibus inimici succubuerint, si corde respexerint in Ægyptum, nequaquam immittit furorem, sed paterno animo corripit, virga, & pœnis ad se reuocat, non vt feriat, aut occidat, sed vt dolore illo errati admo-
C neantur, & resipiscentes redeant ad clementissimum patrem. Atque hoc est Psal. 88.
quod Dauidi sub figura Christi promittitur, Si autem dereliquerint filij eius legem meam, & in iudicijs meis non ambulauerint: Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eo, neque nocebo in veritate mea. Neque profanabo testamentum meum, & quæ procedunt de labijs meis non faciam irrita.
* Quantumuis iratus, & auersus videatur, cum nos corripit, cito tamen reuer- 66
tetur ad nos, & miserebitur nostri, pacemque nobis reddet. Non sinet re-
D gnare peccatum in nobis, sed, vt olim Ægyptios in mare Rubrum demersit, qui populum iustorum insequebantur: ita omnes iniquitates nostras demerget in mare sanguinis sui, vt vltra non appareant hostes nostri Ægyptij, id est, peccata nostra, quæ nobis olim dominabantur. *Dabis veritatem Iacob*, id est,

id est, præstabit, quæ promisit seruis suis fidelibus, qui in Iacob significãtur, neque cibis, aut alijs bonis sæculi commutãt cœlestia, vt profanus Hesau. His satu titatem, gaudium, tranquillitatem, atque animum eatum rerum contemptorem, quas homines maximi faciunt, victoriamque vbique promittit in scripturis à diebus antiquis. Sed & eos, qui more gentium viuunt, quasi sine Deo in hoc mundo (gentes enim in Abrahã significantur patre multarum gentiũ) nõ abijciet, sed præstabit illis misericordiam, & educet eos de Vr Chaldæorũ, vt egrediantur de terra sua, & de cognatione sua, & de domo patris sui, & veniant in terram, quam mõstrauerit eis, id est, ad vitam nouam, & conuersationem transeant meliorem. * Liceat & mihi in fine voluminis (vt Hieronymi verbis vtar) laborem opusculi mei Domini inuocatione consignare. Aufer iniquitates meas Domine Iesu, transi peccata pueri tui multa nimis. Proijce in profundum maris Rubri passionis tuæ omnia peccata mea, ne eorum causa mihi succensens desinas mihi prę̃stare, quę

Gen. 12.

67

A promisisti patribus nostris. Inter scripturæ tuę verba versor, & inter eloquia tua dulcia faucibus meis, & super mel ori meo: Promissiones tuas interpretor quibus præuenis filios tuos in benedictionibus dulcedinis. Præbe & mihi benedictionem, ne alijs ostium demõstrãs foris maneam, ne cum alijs prædicauero ipse reprobus efficiar. Pota & me torrente benedictionum tuarum, quoniam seruus tuus sum ego, indignus licet, & inutilis, sed seruus tuus sum ego, & filius ancillę tuę, id est, societatis tuę, quę nomen habet à te, quam mundo B nescente tibi despondisti in iustitia, & iudicio, & in misericordia, & in miserationibus. Secundũ magnitudinem brachij tui posside solus omnino animam serui tui, adueniat regnum tuum, fiat in ea voluntas tua, sicut in cœlo, vt quæ lego, quæque doceo, vertam in opera, & facere sancta malim, quam dicere, videamque in anima mea promissiones tuas, quas & per te locutus es, & per os sanctorum, qui a sæculo sunt, prophetarum tuorum. Amen.

DOCTORIS FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV

In Nahum Prophetam Commentarij.

PROOEMIVM, DE SACRAE SCRIPTVRAE eloquentia.

Ommunis est,& inueterata multorum opinio, qua simul cum Grammatica imbuti sunt, nullam esse in Scripturis sacris eloquentiam, earumque autores omni dicendi laude caruisse. Sed qui animaduerterit eloquentiam partem esse sapientiæ, neque posse sapientes viros non benè,& propriè, & aptè dicere, facilè sibi persuadebit scriptores sacros, quos sapientissimos fuisse nemo negat, fuisse etiam valdè eloquentes. Cum verò diligenter eorum scripta obseruauerit, Inuenerítque in eis, quæ summa, & admiranda censentur in oratoribus, veritate ipsa edoctus, atque conuictus fatebitur nihil illis ad grauissimum, & ornatissimum dicendi genus, nihil ad summam eloquentiam defuisse. Sed quoniam hæc quæstio in
Lib.4.c.6. extremo de doctrina Christiana libro diligenter est ab Augustino tractata, & idem mecum sentit, illius verbis dicere malo quam meis. Hæc, inquit, quæstio apud me ipsum,& apud eos, qui mecum quod dico sentiunt, facillimè soluitur. Nam vbi eos intelligo, non solùm nihil eis sapientius, verùm etiam nihil eloquentius videri potest. Et audeo dicere, omnes qui rectè intelligũt quod illi loquuntur, simul intelligere nō eos aliter loqui debuisse. Sicut est.n. quædam eloquẽtia, quæ magis ætatem iuuenilē decet, est quę senilē; nec iā dicenda est elo quentia, si personę non congruat loquētis: ita est quædā, quæ viros summa autoritate dignissimos, planeque diuinos decet. Hac illi locuti sunt, nec ipsos decet

A alia, nec alios ipsa: ipsis.n. congruit, alios autem quanto videtur humilior, tāto altius non ventositate, sed soliditate trāscendit. Vbi verò non eos intelligo, minus quidem mihi apparet eorum eloquentia, sed eam tamen nō dubito esse talem, qualis est vbi ego intelligo. Hæc Augustinus verissime. Nam inuentionem,& collocationem, quæ maximam vim habent ad eloquentiam, cum propriæ sapientiæ sint, nemo ita plumbeus B est, vt summas fuisse in nostris neget. Elocutio deesse existimabitur, cum rudi ferè vti,& impolita oratione videātur. At hæc tū perfecta est, cū singula verbis, quibus maximè oportet, explicantur. Quam ob rem eius fundamentum, vt præclarè inquit M. Tullius, est sapiētia. Vt enim in vita, sic in oratione nihil est accuratius obseruandum, quā quid res, personasq; deceat, quod Græci τὸ πρέπον appellant, nos decorum. Est quodC dā dicendi genus, quod in prouectæ ætatis, aut magnæ vel sapientiæ, vel fortunæ viris facilè probatur, in adolescentibus, aut priuatis exagitatur, atque ridetur. Decuit quidē Iouem apud Virgiliū dicere :

Cicero in Bruto.

----- *Tros, Rutulusue fuat:*

quod Ascanium, aut Euryalum, aut ipsum etiam Æneam dedeceret. Q. Hortensius floruit adolescens in dicendo,& quanquam inciderat in Antonij, Cras-D sique summorum oratorum tempora, in principibus patronis numerabatur: senem verò tametsi admirabantur adolescentes, & multitudo mouebatur; erant tamen eruditi qui sæpè sine risu, interdum sine stomacho audire non possent. Vtebatur enim Asiatica oratione

10. Æneidos.

tione redundante, & superefluente, sententijs venustis quidem illis, sed parum grauibus, & summam iuuenis admirationem concitabat. Sed cum iam ætas, & autoritas maior grauius quiddam postularent; quod in nobili adolescente tantopere laudabatur, cœpit in consulari sene displicere. Videbimus igitur in nostris autoribus proprium quendam dicendi characterem, nō illum quidem ad Ciceronis, aut Demosthenis exemplar expolitum; sed amplum tamen (si rectè intelligimus) & magnificum, plenumque grauitatis. Non enim decebat summos, atque diuinos viros, non decebat rerum tantarum amplitudinem, & maiestatem illa oratorum huius sæculi, quasi puerilis oratio: nouum, & veluti senile, aut regale scribendi genus inueniendum fuit, quo augusta Dei mysteria in oculis, conspectuque omnium exponerentur. Quod, vt in illis plurimum habet autoritatis, & decoris; ita in alijs, quasi adolescentibus, aut inferioris notæ hominibus, minimè reciperemus. Quare cum intelliguntur, non res solùm probantur, sed verba etiam ipsa, quibus dicuntur (vt est apud Augustinum) non à dicente adhibita, sed ipsis rebus velut sponte subiuncta videntur, quasi sapientiam de domo sua, id est, pectore sapientis procedere intelligas, & tāquam inseparabilem famulam, etiam non vocatam sequi eloquentiam. Possemus etiam (vt cum eodem dicam) si vacaret, omnes virtutes, & ornamenta eloquentiæ, de quibus inflantur isti, qui linguam suam nostrorum autorum linguæ non magnitudine, sed tumore præponunt, ostendere in istorum literis sacris, quos nobis erudiendis, & ab hoc sæculo prauo in beatum sæculum trāsferendis prouidentia diuina prouidit. Hæc omnia, vel sancti Nahum prophetia, quam Spiritus sancti gratia aspirante, & Propheta ipso pro nobis precante interpretari paramus, verissima esse cōprobabit. Nam tantam in ea vim eloquentiæ, tot lumina orationis, tam miram sententiarum grauitatem inueniemus, nihil vt possit dici ornatius, aut eloquentius. Qui igitur Rhetorū præceptis instructus ad eam accedet, inueniet, quæ miretur, & rerum, verborumque maiestate magnopere delectabitur. Sed nos, qui non res verborum, sed verba rerum causa adhiberi non ignoramus, verba quantum poterimus, percipiamus; eorumque vim, & proprietatē obseruemus: rebus animum, affectumq; tradamus; & quod legimus, atque intelligimus, in opera vertamus recordati ab ipso Scripturarum autore dictum esse: Si hæc scitis, beati eritis, si feceritis ea. Ioan. 13.

ARGVMENTVM PROPHETAE.

CAP. I.

Minatur Dominus Niniue vastitatem, & potentiæ suæ magnitudinem demonstrat, quo eam magis exterreat. Deinde Iudæos consolatur, quòd minime capiendi sint à Senacherib rege Assyriorum, sed eius mortem citò audituri, & cum gaudio & tranquillitate festiuitates suas in posterum celebraturi.

CAP. II.

Eleganter describit Propheta Chaldæorum in Assyrios venientium ferocitatem, & multitudinem, vrbisque excidium.

CAP. III.

Prædicit magnitudinem vastitatis Niniue, & multitudinem interfectorum, & ipsius vrbis apud nationes ceteras igominiam, auxiliarium militum defectionem, suorumque trepidationem.

CAPVT I.

Nus Niniue. Liber visionis Nahū Elcesæi, Deus æmulator, & vlciscens Dominus: & habens furorem: vlciscens

scens Dominus in hostes suos, & ira scens ipse inimicis suis. Dominus patiens, & magnus fortitudine, & mũdans non faciet innocentem: Dominus in tempestate & turbine viæ eius & nebulæ puluis pedum eius. Increpans mare & exiccans illud: & omnia flumina ad desertum deducens. Infirmatus est Basan, & Carmelus: & flos Libani elanguit. Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt: & contremuit terra à facie eius, & orbis, & omnes habitãtes in eo. Ante faciem indignationis eius quis stabit? & quis resistet in ira furoris eius? indignatio eius effusa est vt ignis: & petræ dissolutæ sunt ab eo. Bonus Dominus, & confortans in die tribulationis: & sciẽs sperantes in se. Et in diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius: & inimicos eius persequentur tenebræ. Quid cogitatis contra Dominum? Consummationem ipse faciet: non consurget duplex tribulatio. Quia sicut spinæ se inuicem complectuntur: sic conuiuium eorum pariter potantium, consumentur quasi stipula ariditate plena. Ex te exibit cogitans contra Dominum malitiã: mente pertractans præuaricationẽ. Hæc dicit Dominus, Si perfecti fuerint & ita plures: sic quoque attondentur, & pertransibit: afflixi te, & non affligam te vltra. Et nunc conteram virgam eius de dorso tuo, & vincula tua dirumpam. Et præcipiet super te Dominus, non seminabitur ex nomine tuo amplius: de domo Dei tui interficiam sculptile & conflatile: ponam sepulcrum tuum,

A *quia inhonoratus es. Ecce super montes pedes euangelizantis, & annuntiantis pacem: celebra Iuda festiuitates tuas, & redde vota tua: quia non adijciet vltra vt pertranseat in te Belial, vniuersus interijt.* Esa. 52. Rom. 10.

HISTORIA.

Onus Niniue. Quoniam in secundo 1
præludio nu. 13. & 14 & 15. & in cap. 3.
B Ionæ num. 28. diximus quæ ad tempus
prophetæ, atque ad prophetiæ argumentum
pertinebant, verba iam ipsa
explicemus. Onus frequentissimum Onus.
est in prophetis, tres illud habent in titulo
prophetiæ, Nahum, Habacuc, Malachias,
alijs locis alij. Significat autem
tristem, & plenam minarum prophetiã,
quemadmodum docet Hieronymus, li.
5. in Isa. cap. 13. in principio, & cap. 15.
eiusdem libri in principio, & in Ierem.
cap. 23. prope finem, & in prologis cõmẽtariorum
in Nahum, & in Habacuc.
Ratio nonnullis est, quod eos aduersus
C quos dicitur, premat vt pondus magnũ,
nec sinat eleuare ceruicem, vt idem ait
in prologo comment. Nahum. Et in
prologo comment. Habacuc adnotat,
vbi LXX. translatores, & Symmachus,
& Theodotio λῆμμα, id est, assumptionem
interpretati sunt, in Hebræo poni
משא, quod Aquila vertit in pondus.
Massa autem, inquit, nunquam præfertur
in titulo, nisi cum graue, & ponderis,
laborisque plenum est, quod videtur.*
Dicitur autem משא à verbo משא 2
quod significat leuare, siue assumere;
ideoque Græci interpretes, vt modo
D ex Hieronymo retulimus, vertunt λῆμμα,
id est, assumptio, Aquila autem ἆρμα,
vt hic ait Hieron. quod, vt ipse explicuit
in prologo Habacuc, pondus significat,
quamuis etiam eleuatio verti
potest. Verum in Græcorum nominum
interpretatione nec cum Hieronymo,
nec cum nostra translatione Græci patres
conueniunt, existimant enim nonnulli
λῆμμα generale vocabulum esse λῆμμα, siue assumptio.
cuiusuis prophetiæ, eo quod prophetia
à Deo assumitur, nec de suo loquuntur

Pro-

Prophetæ. Ita interpretantur Basilius in cap. 1. Isaiæ, Cyrillus in cap. 1. Malachiæ, & Theophylactus hic. Alij aiunt λῆμμα esse repentinam assumptionem, cum Spiritus sancti gratia mentem Prophetæ apprehendit, eamque detinet, & ab humanis separans per ipsam futura loquitur, vt Chrysostomus in capit. 1. Isaiæ, Theophylactus hic, Theodoretus in initio Nahum, & Habacuc, & Malachiæ. Sed docendum illis erat cur vsu Scripturæ non omnes, sed quædam tantum prophetiæ λήμματα vocentur, nec nisi in rebus tristibus vsus huius nominis sit. * Nec animaduerterunt Hebraicæ linguæ consuetudinem, qua assumptio ponitur pro re assumpta, id est, pro onere quod assumitur, vt ceruicibus peccatorum imponatur; ἄρμα id est, leuatio, pro re leuata, id est, pro pondere: siue onere, quod leuatur, vt Hieronymus interpretatus est in Habac. & in Ierem. 23. Id quod vox Hebræa, massa, facile indicat, quę propriè pondus significat, vt Exod. 23. Si videris asinum odientis te iacentem sub onere, Psa. 37. Et sicut onus graue grauatæ sunt super me. Hoc nomen adeo familiare prophetis fuit, præsertim Ieremia prophetante, & captiuitate iam proxima, quo tempore tristia prædici necesse erat, id est, vrbis excidium, vt in os vulgi cum derisione quadam venerit, quasi minimè euenturum esset, quod toties Prophetę iactabant, vt sentit Hieronymus, in cap. 23. Ieremiæ, vt autem ego arbitror, cũ indignatione quadam quasi Deum accusare crudelitatis vellent, quod semper dura, & acerba per prophetas suos loqueretur. Ita enim loquitur Dominus apud Ieremiam: Si igitur interrogauerit te populus iste, vel propheta, aut sacerdos dicens: Quod est onus Domini? (quasi dicat: Numquam nobis loquetur nisi onera) dices ad eos: Vt quid vobis onus? Proijciam quippè vos, dicit Dominus, id est, quid de onere interrogatis? Semel vobis veniet hoc onus; proijciam vos, & captiuos mittam Babylonem. * Deinde subijcit: Et propheta (videlicet falsus) & sacerdos, & populus qui dicit: Onus Domini, visitabo super virum illum, & super

Margin: 3 (beside "nis sit"); Locus Ierem. 23.; 4 (beside "bylonem")

domum eius. Hæc dicetis vnusquisque ad proximum, & ad fratrem suum Quid respondit Dominus? &, Quid locutus est Dominus? Et onus Domini vltra nõ memorabitur, quia onus erit vnicuique sermo suus, id est, Quicunque onus dixerit, ipse onus portabit, id est, eius verbi causa punietur à Domino. Ex his verbis hoc etiam intelligimus onus vocari pœnam, qua quisque pro peccatis suis afficitur, quemadmodũ est & apud Paulum, Galat. 6. Vnusquisque enim onus suum portabit: atque ideò minax prophetia meritò onus dicitur. Hoc Niniues esse dicit, quia contra Niniuen vaticinatur, de qua diximus in Ion. cap. 1. & cap. 3. in principio Cum enim propter eius pęnitentiam dilatum esset supplicium, quod comminatus fuerat Ionas: Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur, nec multo post ad eadem scelera redijsset, tandem à Nabuchodonosor rege Babylonis subuersa est. Si autem scire velimus, quot anni fluxerint à Ionæ prophetia vsque ad hoc excidiũ Niniues, de quo prophetat Nahum, nequaquam Hebræorum Chronologiam, aut Hebræorum sectatores audiamus, qui malè subducunt rationem: sed ex tabula quam in præludio. 2. prefiximus, id est, ex veritate sacræ Historiæ, annos computemus.* Ionas vixit tempore posterioris Ieroboham. 4. Reg. 14. Sed eum ille regnauerit in Israel annis vno, & quadraginta, non constat, quoto eius regni anno Ionas prophetauerit Niniuitis, nec vtrum ante eius regnum prophetauerit, an post. His quadraginta & vno deductis vsque ad captam Samariã anni numerantur quadraginta duo: Zacharias enim regnauit sex mensibus, Sellum vno, Manahen decem annis, Phaceia duobus, Phacee viginti, Hoseae nouem, nono enim eius anno capta est Samaria. Lege. 4. lib. Regum. c. 15. A capta vero Samaria vsque ad excidium Ierusalem illatum à Chaldæis anni sunt centum triginta tres cum dimidio. Siquidem sexto anno Ezeciæ capta est, & ille regnauit postea viginti tribus, Manasses quinquaginta quinque, Amon duobus, Iosias vno, & triginta, Ioachaz tribus mensibus, Eliacim, siue Ioacim vndecim

Margin: Ion. 3. — Anni à prophetia Ionæ vsq; ad prophetiã Nahũ, & vsq; ad excidium Niniues, & Ierusalem, & à capta Samaria vsque ad captam Ierusalem. — 5 (beside "phetauerit, an post")

vndecim annis, Ioachin mensibus tribus, Sedecias annis vndecim. Itaque à prophetia Ionę, vsque ad subuersionem Niniues, quæ, vt capit. 2. dicemus, quinto aut sexto post anno consecuta est, anni fiunt centum octoginta vnus. Sed ijs addendi sunt anni, quibus ante mortem Ieroboham prophetauit Ionas, de quibus nihil certum habemus. Addendi, inquam, sunt quia numerare cœpimus à Zacharia, qui successit huic Ieroboham. Cum igitur in eodem 2. præludio numer. 13. & 14. constituerimus Nahum prophetasse post sextum annum Ezeciæ, & ante quartum decimum; si dicamus eum prophetasse decimo anno Ezeciæ, habebimus prophetasse anno fere centesimo trigesimo quinto, antequam Niniue euerteretur à Chaldæis: post prophetiam vero Ionæ plus, minusve quinquagesimo.

6 Visio. *Liber visionis*. Familiare est prophetis vt prophetias suas appellent visiones, vt certum esse ostendant, quod prædicunt, atque ex Deo acceptum, deinde etiam videre se, & intelligere quæ Deus ostendit. Non.n. loquuntur in ecstasi (vt Hieronymi verbis vtar) vt Montanus hæreticus, & eius comites Prisca, & Maximilla delirant; Sed quod prophetant liber est visionis, quia vniuersa, quæ loquuntur, intelligunt. De visione multa diximus in capit. 1. Hos. numer. 3. & sequentibus. Librum autem proprie accipiamus; nam & si liber quoque epistola vocari possit, tamen hæc prophetia liber omnino est, vt & reliquorum prophetarum, nullamque habet epistolæ similitudinem.

Nahum Elcesæi. Hieronymus in prologo commentar. huius prophetiæ: Quidam putant Elcesæum patrem esse Nahum, & secundum Hebræam traditionem ipsum etiam prophetam fuisse, cum Elcese (Elcese.) vsque hodie in Galilæa viculus sit, paruus quidem, & vix ruinis veterum ædificiorum indicans vestigia, sed tamen notus Iudæis, & mihi quoque à circumducente monstratus. Eiusdem meminit in locis Hebraicis, his verbis: Elcese, de quo loco & Nahū propheta fuit, nam appellatur Elcesæus. Nomen quoque loci esse con-

A sentiunt Epiphanius in libello de prophetarum vita, & interitu, & Theophylactus hic, tametsi Epiphanius trās Iordanem esse existimet, cum fuerit in Galilæa, teste Hieronymo citra Iordanem.

Deus æmulator, & vlciscens Dominus. 7
Conueniens oneri initium. Vbi apud nos est *Æmulator*, apud LXX. est: Zelotes. Est autē zelus, siue æmulatio ira, (Zelus: Æmulatio.) non quidem qualis est inter inimicos, sed quæ ex ardēti amore proficiscitur, qualis est in parētibus, & in amātibus, cum vident rem, quam amant, ab alijs
B possideri, aut duriter, & iniquè tractari; vt Ioel 2. Zelatus est Dominus terram suam. Quia igitur appellatur vlciscēs, merito prius dicitur æmulator, vt, cur vltor sit, appareat. Ac si diceret: Vehementer irascitur Dn̄s vobis, ò Assyrij, quod in suum populū ita fuistis crudeles, & diri, & in eius calamitate rabiem vestram satiaueritis. Simile est illud Zachar. 1. Zelatus sum Ierusalem, & Sion zelo magno, & ira magna ego irascor super gentes opulētas, quia ego iratus sum parū, ipsi vero adiuuerunt in malū. Et Isa. 10. de eisdem Assyrijs, plusquam
C Dn̄s voluerat, in Iudæos sæuiētibus, & suis viribus victoriam superbè tribuentibus: Væ Assur, virga furoris mei, & baculus ipse est. in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittā eū, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prędam, & ponat illum in conculcationē, quasi lutum platearum. Ipse autem nō sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit, sed ad contendendum erit cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum, &c. * Inest autem in verbis 8
ferè singulis vis, & elegantia non mediocris, priùs enim אל dicitur, id est, fortis,
D vbi habemus; *Deus æmulator*, continuo addit; *Æmulator*, vt vlciscendi in eo cupiditas ostendatur. Cum vero ait, Dominus, semper est in Hebræ. יהוה vt intelligant Deum verum, & omnipotentē sibi esse iratum, qui nullius potentia prohiberi, aut impediri potest. Ter autem *vlciscens*, siue *vltor* dicitur, quod asseuerationem magnam habet, maximamque indicat, & certissimam vltionem.

nem. Etenim Ternatius magnam vim habet ad amplificandum, vt in cap. 1. Ham. numer. 13 ostendimus. Sed nomē Iehoua vbique additum significat & magnam eam futuram, vt ab omnipotente, vt Ioel. 1. Et quasi vastitas à potente veniet; & nullius opera posse impediri, vt diximus.

* *Habens furorem.* Iram magnam, quā θυμὸν vocant LXX. qualem habere homines solent, cum nō tam irasci, quàm furere videntur.

Et irascens ipse inimicis suis. נוטר id est, iram in animo reseruans, vt Leuitici. 19. Non quæres vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum. pro, Memor eris iniuriæ, est, תטר quod idē verbum est. Et Ieremiæ. 3. Numquid irasceris in perpetuum? Pro, Numquid irasceris? est: הינטר. Hoc autem dicit, ne si vltio differretur aliquot annos post vaticiniū, vt dilata est, centum ferè, & vndecim; minus certa putaretur, aut oblitus iā Dominus vindictæ crederetur.

9 *Dominus patiens.* Pro, Patiens est ארך אפים id est, latus naribus. LXX. μακρόθυμος, id est, lōganimis, Chaldæus: Longè propellit iram. Qui enim angustis naribus sunt, fumos ex corde ascendentes citius concipiunt, & tardius efflant ob meatuum angustias. Inde Hispanico idiomate inflari eorum nares dicimus, qui irascuntur. Præterea in ira sanguis circa cor efferuescit, & cor ipsum supra modum calet: quo autem latiora sunt narium foramina, eo plus frigidi aeris immittitur ad cordis refrigerationem, & homines placidiores, minusque ad irascendum apti fiunt. Quare cum Dominus patientiam demonstrat, & iram repellit à se vt hominum more loquamur, dicitur latus naribus. Ita solet dici in Scriptura aliquoties, vbi in nostra translatione est, Patiens, vt Numer. 14. Dominus patiens, & multæ misericordiæ, ferens iniquitatem, & scelera. Ioel. 2. Quia benignus, & misericors est, patiens, & multæ misericordiæ.

Et magnus fortitudine. Nunc eam fortitudinem, intelligere videtur, quæ in aduersis, atque in iniurijs perferendis posita est, & quàm propriè patientiam

A vocamus, sicut Hieronymus explicat his verbis: Diu quidē sceleris Assyriorū patiens fuit, & magnanimitatis suæ fortitudine iniquitates eorum sustinuit, prouocans eos ad pœnitentiam. Eodē modo locutus videtur Moses Num. 14. cum enim peteret populo ignosci, qui grauiter peccauerat: Magnificetur ergo, inquit, fortitudo Domini, sicut iurasti, dicens: Dominus patiens, & multæ misericordiæ, auferens iniquitatem & scelera.

Fortitudo.

* Ne igitur causam haberent 10
Assyrij querendi, dicerentque Deum in se acerbum, & seuerum extitisse, subiecit Propheta: Dominus patiens, & magnus fortitudine, id est, diu vos tulit o Assyrij, & non egistis pœnitentiam, meritò nunc pœnas reposcit. Sed quoniā proprietatem vocabulorum obseruare debemus, quantum licet scripturis interpretandis, libentius ita interpretabor. Dominus patiens quidem est, sed est tamen etiam fortis, & potens ad vlciscendum se, & propterea qui diu patientiam demonstrauit, nunc potentiā, & fortitudinem suam in vos exercet. Ideò sequitur: Et mundans non faciet innocentem, id est, Non desinet pœnas sumere de nocentibus. Quæ verba mul-C tò melius cum hoc sensu congruunt, quam cum priori. Si enim diceret: Patiens Dominus, & magnus fortitudine, id est, patientia, non rectè subijci videretur: Et mundans non faciet innocentē, dicendum esset potius: Sed mundans non faciet innocentem. Adde quòd in Hebræo, pro Fortitudine est כח quod vires, roburque significat, & LXX. verterunt, καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, Et magnum robur eius, siue: Magnæ vires eius. Pro quo Chaldæus.

* Et est multa 11
potentia coram eo. Atque eodem modo accipi potest in verbis illis Nume. 14. Imò omnino ita accipiendum est: causatus enim est Moses dicturos fuisse Ægyptios: Non poterat introducere populum in terram pro qua iurauerat, idcircò occidit eos in solitudine. Sequitur continuò: Magnificetur ergo fortitudo Domini sicut iurasti, &c. id est, Ne patiatis hoc cogitare Ægyptios, sed parce huic populo, & introduc in terrā promissam, vt agnoscatur fortitudo, & potentia

potentia tua, nec puteris ideò eos occidisse, quod terram illam eis præstare non poteras.

Et mundans, non faciet innocentem. Quemadmodum cum Deus in aliquem animaduertit, nocentem, ac peccatorem declarare videtur, ita cum peccatorem non punit, innocentem existimare censetur, vulgarium hominum iudicio. Sensus ergo est: Non aget vobiscum, quasi cum innocentibus, non mundabit, aut faciet vos innocentes, sed vt nocentes puniet. Si enim non puniret vos, videretur mundare, & innocentes iudicare. In Hebræo est ינקה ונקה לא Et mundare non mundabit, siue mundans, aut mundando, non mundabit, id est, Nullo modo vos mundos, & innocentes tacendo, & patiendo declarabit. Eadem omnino verba sunt, Num. 14. vbi Hieronymus vertit: Nullumque innoxium derelinquens, id est, Plectens eum, qui plecti debet. LXX. ibi: Et emundatione non emundabit noxium. Ergo cum vertit hic: *Et mundās non faciet innocentem*, idem est, ac si diceret: Et non desinet pœnas sumere, de eo, qui pœna dignus est: quod nunc ad Assyrios dicit.

12 Reg. *Dominus in tempestate, & turbine via eius.* Solet Scriptura, præsertim in Prophetis, commemorare, quæ Deus in natura rerum facit, aut facere potest, mirabilia, & supra omnem humanarum virium captum, vt hac potentiæ suæ repræsentatione, hostes terreat, & malos ad pœnitentiam prouocet, videntes se nullo modo posse Dei fortitudini resistere, vt Am 4 Quia ecce formās montes, & creans ventum, & annūtians homini eloquium suum, faciens matutinam nebulam, & gradiens super excelsa terræ: Dominus Deus exercituum nomen eius. Et cap. 5. Qui conuertitis in absinthium iudicium, & iustitiam in terra relinquitis. Facientem Arcturum, & Orionem, & conuertentem in mane tenebras, & diem in noctem mutantem: qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ. Quod in horum locorum explanatione, & Mich. 1. num. 7. adnotauimus, & alijs locis confirmauimus. Ita nunc, vt Assyrios potentissimos, & superbissimos terreat, multa huiusmodi congerit. Si Dominus, inquit, ad hostes suos puniendos venire voluerit, veniet cum tēpestate, & turbine, id est, cum magno impetu, & fragore, qualis solet esse exercitus magni, & puluere pedum suorum, quē gradiens commouebit, nebulas excitabit, & cœlum obscurabit, vt facere solet magnus exercitus. * Ita de magno exercitu exposuimus illud Ioel. 2. Sol, & Luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum, idque Virgilianis versibus: 13

Hic subitam nigro glomerari puluere nubem 9. Æneid.
Prospiciunt Teucri, & tenebras insurgere campis.

Indicat autem hac circumlocutione Deum solum esse quasi magnum quendam exercitum, cuius fortitudini nemò queat resistere, nihil enim magno exercitu fortius cognoscunt homines.

Increpans mare, & exiccans illud. Ne miremini hæc à me de Deo dici, cū tantæ virtutis sit, vt verbo vno mare, & flumina exiccare possit. Psal. 105. Increpuit mare rubrum, & exiccatum est, & deduxit eos in abyssis sicut in deserto. Est autem increpare imperantis cum potestate, & quasi obiurgantis. Ideo LXX. verterunt ἀπειλῶν id est, comminans, quo etiam verbo ad rem eandem vsus est Marcus, cap. 4. Et exurgens comminatus est vento, & dixit mari: Tace, obmutesce. Hoc est quod nos diximus, cum potestate imperare, & quasi obiurgare; tace, obmutesce. Increpare.

Infirmatus est Basan, & Carmelus. Si ipse velit, Carmelus, & Basan, qui fertilissimi sunt (de quibus diximus Mich. 7. num. 46.) infirmabuntur, id est, vigorem, & fertilitatem amittent, atque exarescent. Eodem verbo אמלל vsus est Ioel cap. 1. vbi habemus: Elanguit oleum. Et ibidem: Et ficus elanguit. Et in verbis, quæ modo interpretamur, cum ait: Et flos Libani elanguit, id est, Ne flos quidem manebit in Libano, tam vasto monte, & tam feraci, quòd semper niuibus albeat. 14

Montes commoti sunt ab eo. Montes contremiscent, si ipse veniat, & colles

desolabuntur, siue tabescent, ita enim vertere solet verbum מוג cuius vim interpretati sumus Ham. 9. numero sexto.

Et contremuit terra à facie eius. Pro, Contremuit, est תשא id est, Leuata est, ablata est, quasi dicat: Timore subito refugit. Ideo LXX. eleganter vertecunt: ἀνεστάλη, retracta est. Aquila, (vt refert Theodoretus) ἐφρίξεν, cohorruit, Symmachus, ἐκινήθη, mota est, id est, Montes, & colles dissoluentur metu, eo veniente, & terra eis subiecta tremet, nec hæc tantum, sed etiam orbis vniuersus cum habitatoribus suis, quamuis fortibus, & potentibus. Quorsum autem præcedentia omnia dixerit, ostendit verbis sequentibus.

15 *Ante faciem indignationis eius quis stabit?* Hoc ad Niniuem, & Assyrios loquitur, quos vult ex ijs, quæ dicta sunt, intelligere; quamuis opibus & potentia floreant, vt Carmelus, & Basan, & Libanus herba, & floribus, quamuis pleni sint hominibus, vt aquis mare, ac magni sint, & potentes, vt montes, & colles, quamuis multis regionibus imperent, nequaquam se posse resistere indignationi Dei, qui solus instar & magni, & terribilis exercitus, & mare increpat, & simul cum fluminibus exiccat, & florentissima quæque vertit in sterilitatem, & in cuius conspectu contremiscunt montes, & terra, & vniuersus orbis cum habitatoribus suis.

Effusio. *Indignatio eius effusa est vt ignis.* Effusio copiam largiorem indicat, vt diximus Ioel 2. nu 54. & 55. Cito effundetur in vos Assyrij magna Dei indignatio, quæ vt ignis per proxima quæque celerrime discurret, & nihil erit tam durum, quod non conficiat, & consumat. Propterea dixit: *Et petra dissolutæ sunt ab eo.* Solet enim ignis vel petras dissoluere, vt Iob 28. Ferrum de terra tollitur, & lapis solutus calore in æs vertitur.

15 *Bonus Dominus, & confortans.* Hæc omnia quæ hactenus dicta sunt, & si ad vastitatem Niniues quoque pertineant de qua expressius c. 2. & 3. vaticinantur magis proprie tamen pertinent ad ex-

A peditionem Senacherib regis Assyriorum contra Iudæam, in qua magnas copias amisit, & cum ignominia rediit in Niniuen, vt legimus. 4 Reg. 18 & 19 de qua post hæc verba aperte prophetat, quoniam ante octo annos futura erat. Quemadmodum ergo priora illa dixit ad terrorem Assyriorum, ita hæc nunc dicit ad Iudæorum consolationem, ne desperent cum paulo post viderint regem potentissimum, cum florentissimo exercitu capere vrbes Iudææ, & postremo in Hierusalem ducere copias, vt nomini respondeat prophetia: Nahum enim vertitur consolator.

B *Et sciens sperantes in se.* Tunc dicitur Deus aliquem scire, vel cognoscere, cum ei benefacit, vt notauimus Hos. 13 num 4. & Ham. 3. nu. 2. Ac si dicat: Ne timeatis Assyrios, confidite Domino; & in eo spem vestram reponite, nunquam deseret sperantes in se. Possumus etiam ita dicere, & idem sensus est. Ita sciens, vt non deserat, ita Paulus 2. Tim. 2. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: Cognouit Dominus qui sunt sui, id est, Cognouit, & cognitos seruabit, ne pereant. Et Matth. 6. Scit enim pater vester, quia his omnibus indigetis. i. scit,
C & non patietur vos egere necessarijs.

Et in diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius. Locus difficilis, & varie à varijs expositus, quique breuius fortasse, & dilucidius explicari queat. 17
Cladem illam insignem inuectam ab exercitu regis Senacherib more diluuij Iudææ ciuitates inundante, & diruente, eleganti, & illustri vocabulo diluuiū vocat præteriens; citò enim transijt illius furor, & vastitas. Ita de re eadem locutus est eloquentissimus vates Esaias cap. 8. Ecce Dominus adducet super
D eos aquas fluminis fortes, & multas, regem Assyriorum, & omnem gloriam eius, & ascēdet super omnes riuos eius, & fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudam, inundans, & transiens vsque ad collum veniet. Quæ potest esse hac Isaiæ, & Nahum illustrior oratio? Ita etiam Poeta maximus.

Quanta per Idæos sæuis effusa Mycenis 7. Æneid.
Tēpestas ierit cāpos, quibus actus vterq;
Europæ,

Europa, atque Asia fatis concurreris orbis,&c.
Et statim:
Diluuio ex illo tot vasta per æquora vecti,&c.
Sciamus etiam quum dicit loci eius,
non posse intelligi eius, id est, Diluuij;
nam שטף id est, diluuium masculinū
est, vt indicat nomen ei additum עבר
at Eius, fœminei generis est מקומה Lo
ci eius, quare referendum est sine dubio
ad nomen צרה quod proximè præcessit,
18 sit,cum ait, * Et confortans in die tribulationis.
Facilè ergo nunc locum obscurissimum
explicabimus, quoniam
dixit: Bonus Dominus & confortans in
die tribulationis, & sciens sperantes in
se, ne dicerent Hebræi, cùm à Senacherib
oppugnabantur: Quomodo Deus
confortat in die tribulationis? quomodo
cognoscit sperantes in se? cum videamus
potentissimum hostem impunè
per totam Iudæā grassari, & omnia
perdere? futuræ obiectioni respondet.
In diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius. Hoc est clades hæc Senacherib,
erit veluti diluuiū quoddā incitatum,
& vehemens, sed citò tamen
transiens, & hac clade contentus Deus
finiet calamitatem vestram. Sed hoc postremo
adnotare opus est, cum dicit:
Consummationem faciet loci eius, perinde
esse, ac si diceret; Consummationem faciet
eius.i.tribulationis. Est enim Hebræorum
phrasis, vt locus alicuius te periit
dicatur, aut non esse, quando res,
quæ in illo loco erat, periit: vt Psal. 36.
Vidi impium exaltatum, & eleuatum
sicut cedros Libani, & transiui & ecce
non erat, quæsiui eum, & non est inuentus
locus eius. Dan. 2. Tunc contrita
sunt pariter ferrum, testa, æs, argentum,
& aurum, & redacta quasi in fauillam
19 æstiuæ areæ, quæ rapta sunt vento, nullusque
locus inuentus est eis. Zach. 10.
Et reducam eos de terra Ægypti, & de
Assyrijs congregabo eos, & ad terram
Galaad, & Libani adducam eos, & non
inuenietur eis locus. s. in terra Ægypti,
& Assyriorum, id est, Nullus eorum manebit
in illis regionibus. Apoc. 12. Et
draco pugnabat, & angeli eius, & non
valuerunt, neque locus inuentus est eo-

Locus periens.

A rum amplius in cœlo. Simile est illud
Eccle. 10. Sedes ducum superborum
destruxit Deus, & sedere fecit mites
pro eis. Ipsos enim destruxit potius
quam sedes, quando quidem alij pro eis
sederunt. Quod autem quidam dicunt,
inundatione Euphratis subuersam fuisse
Niniuen, ex Diodoro Siculo lib. 3. atque
de hac inundatione modo loqui
Prophetam; in magna quadam quæstione,
qua postea de tempore excidij Niniues,
quod à Propheta prædicitur, disputabimus,
& falsum esse apertè, vt spero,
conuincemus.

B *Et inimicos eius persequentur tenebræ.*
Inimicos eius, id est, Dei, de quo loquebatur:
Bonus Dominus & cōfortās, &c.
In diluuio prætereunte consummationem
faciet loci eius. Sūt autem inimici
Dei Assyrij, quos tenebræ persequētur,
id est, mors inopinata, & celerrima eos
comprehendet; cum enim illi omnia læta,
& prospera sperabant, vna nocte centum
octoginta quinque millia extincta
ab angelo sunt. 4 Reg. 19.

ALLEGORIA.

Hieronymus in proœmio: Sciēdum 20
autem est, quoniam Niniue in nostra
lingua de Hebræo speciosam sonat, speciosus
C autem mundus hic dicitur. Vnde,
& apud Græcos κόσμος ab ornatu
nomen accepit: quicquid nunc aduersum
Niniuen dicitur, de mundo figuraliter
prædicari. Et postea: De consummatione
itaque mundi secundum ἀναγωγὴν
o Paula, & Eustochium, in consolatione
Sanctorū prophetia texitur,
vt quæcunque in mundo vident, quasi
prætereuntia, & caduca contemnant,
& præparent se ad iudicij diem, vbi vltor
aduersus veros Assyrios futurus est
Dominus. Ex his Hieronymi verbis intelligimus
iuxta allegoricum sensum,
D siue secundum anagogen, hoc est secundum
sensum altiorem, Niniues vastitatem
significare mundi interitum cum
Dominus veniet ad iudicium; & in Assyrijs
hostibus Iudæorum significari malos,
& impios, qui sanctos in hoc mundo
persequuntur, qui nunc Iudæorū nomine
indicantur. Rupertus; Porrò Niniue
hoc loco totus mundus est, mundus
damnatus, id est, reproborum omnium

totum corpus, & mundus, qui electos Dei persequitur, nō solùm propter interpretationem nominis, quia Niniue speciosa interpretatur, & mundus Græcè κόσμος, id est, speciosus, siue ornatus dicitur, verum & quia tunc Niniue mūdi erat caput, & regnum Assyriorum, super cætera regna principatum obtinēs contra Dominum, sicut apud Esaiam legimus, gloriabatur. Hāc expositionem Hieronymus, Rupertusque persequuntur, neque erit difficile nobis tacentibus, quæ de Niniues excidio dicuntur ad mundi interitum referre. Si quæ autem erunt, aut obscuriora, aut notatu digniora breuiter attingemus. Nahum ergo iuxta nomen suum consolator Sanctorum visionem videt, aduersus hunc mundum, & ait. *Deus æmulator, & vlciscens Dominus*, quod audiat gemitum Sāctorum suorum, vt ait Hieronymus, Et in consummatione mundi faciat aduersarios sentire supplicia. Et reliqua possunt similiter explicari.

TROPOLOGIA.

21 Morali sensu in Niniue intelligi animam multis à Deo dotibus ornatam, eis tamen abutentem, & voluptatibus deditam, latius exposuimus in cap. 1. Ionæ, nu. 30. Sed hoc nunc addendum est, significari eiusmodi animam, aliquando quidem à Deo perterritam, & cōuersam, sed paulò post in prioris vitæ turpitudinem collapsam, & mortiferis sæculi voluptatibus inescatam, sui denique oblitam, ac Dei. Huic onus post hanc vitam prænuntiatur, & visionem, id est, non fictam, aut apparentem, sed certā, manifestamque prophetiam contra eā videt Nahum, quam libro etiam mandat, ne possit illius obliuisci. *Deus æmulator*, qui hanc animam suo sanguine redemit, & illas, quæ huius exemplo voluptates, & vitia sectantur. *Vlciscens Dominus*, quoniam quantumuis nunc sileat, & peccata dissimulet, tandem aliquando loquetur, & extremā in ipsam sententiam pronuntiabit. Prodet dolorem suum, quod quam sibi iterum, ac sæpè per pœnitentiā desponđit, post adulteros viderit abeuntem. De quo apud Ezechielem ait; Et iudicabo te iudicijs adulterarum, & effundentium sanguinem, & dabo te in sanguinem furoris, & zeli. Meritò, quoniam hæc & adultera fuit à Deo recedendo, & sanguinem fudit eorum, quos peruertit, & contaminauit exemplo. Cap. 16. 22 Et quia qui animā mille gehennis dignam, mira mansuetudine, non solùm recepit venientem, sed vltro etiam vocauit, idque sæpius putari poterat nescire irasci, aut punire; iterum ait: *Vlciscens Dominus, & habens furorem*. Et quidem talem, vt electis quoque terrorem magnum incutiat. Quidam sanè ex eis dixit: Domine ne in furore tuo arguas me, neq; in ira tua corripias me. Psal. 6. Et alter: Horrendum est incidere in manus Dei viuentis. Heb. 10. *In tempestate, & turbine via eius*: quia cum peccator securus est, & in delicijs quiescit, ad eum veniet Dominus per mortem, quasi in tempestate, & turbine, id est, subitò, violentoque aduentu, vt illi accidit, cui dictum est: Stulte, hac nocte animam tuam repetent à te, quæ autem congregasti, cuius erunt? Mors peccatoris tenebris plena. Luc. 12. Nec multo post ait Dominus: Quod si dixerit seruus ille in corde suo: Moram facit Dominus meus venire, & cœperit percutere seruos, & ancillas, & edere, & bibere, & inebriari: veniet Dominus serui illius in die, qua non sperat, & hora qua nescit, & diuidet eum: partemque eius cum infidelibus ponet. 23 Nonnunquam etiam fit, vt illo mortis repentino nuncio, & inexpectatæ calamitatis aduentu ita ille perturbetur, vt nebulæ sensibus offendi videantur, & obscurata mens partim dolore, & metu, partim curis rei familiaris, & hæredum, ita commoueatur, vt versari in tenebris, & in cæca quadam caligine videatur, & neque satis apud se sit, neque certi quidquam de rebus suis statuat, atque ita migrare cogatur è corpore. Propter quod eleganter addidit. *Et nebulæ puluis pedum eius*. Rectè ergo Sophonias: Dies iræ dies illa, dies tribulationis, & angustiæ, dies calamitatis, & miseriæ, dies tenebrarū, & caliginis, dies nebulæ, & turbinis. Soph. 1. Eodem ferè pertinet quod sequitur. *Increpans mare, & exiccans illud, & flumina ad desertum dedūcens*. Mare mēs humana. Mare (inquit Grego-

Gregorius 29. Mor. c. 7.) est mens huma na: ita exponit illud Iob 38. Nunquid ingressus es profundum maris? Mare er go quia profundissimum est, cor hominis profundum, & consilijs, quasi aquis abundans significat: de quo, quia Deus comprehendit sapientes in astutia eorum, & omnem humanæ sapientiæ alti tudinem longè superat, scriptum est; Longior terra mensura eius, & latior
24 mari. * Hoc mare sæpè alias vita, sed
Psal. 33. maximè cum dies mortis venit ingrata peccatoribus, siquidem mors peccatorum pessima, increpatur à Domino do lore subito præsentium, quæ deserit, & terrore futurorum, quæ, velit, nolit, co getur citò experiri. Exiccatur ergo, & inops consilij hæret, neque quo se vertat, scit, neque vnde præsidium quærat, videtque omnia, in quibus ad id vsque tempus laborauerat, nihil sibi opis
Flumen. afferre, nihil solatij. Flumina quæ intrant in hoc mare, consilia amicorum sunt, sed quia neque suis consilijs, neque alienis occurrere aduenienti calamitati potest, sæpeque aut dum dubius hæret, aut aliquid molitur, morte rapitur, & rebus infectis excedit è vita, ad-
Matth. 25 dit: *Et omnia flumina in desertum deducens.* Ita fatuæ virgines, quæ non sumpserant oleum cum lampadibus, dum trepidant, & à sapientibus poscunt, & tandem ad vendentes eunt, venit spon sus, & quæ paratæ erant intrauerunt cũ eo ad nuptias, & clausa est ianua. Eo tem-
25 pore *infirmatus est Basan, & Carmelus,*
Basan. *& flos Libani elanguit.* Basan confusio-
Carmel. nem significat, & in eo intelligimus car
Libanus. nis voluptates, confusione, & pudore plenas. Carmelus significat spicam ple nam, & locum quemuis cultum, plerumque fructiferis arboribus, in quo indicantur diuitiæ. Libanus magnus, & editus mons, in quo erant sublimes ce dri, potentiam, & superbiam huius sæculi ostendit. Quoniam igitur mortis terrore, diuinique iudicij ingruente, neque carnis voluptates vsui esse poterũt, neque diuitiæ, aut potentia vlla sæculi proderit, sed sola iustitia, sicut scriptum
Prou. 10. est: Nihil proderunt thesauri impietatis, iustitia vero liberabit à morte; iure dicit infirmatum esse Basan, & Carme-

A lum, & florem Libani. Et Dominus ait: Matth. 24
Sol obscurabitur, & Luna non dabit lu men suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum commouebuntur, & tunc patebit signum filij hominis in cę lo; quia cum omnis huius vitæ prosperitas obscurabitur, sola crux fulgebit in cęlo, sola virtus, & imitatio crucis enitescet, & lucẽ dabit Christi imitatoribus.
Montes commoti sunt ab eo, & colles de solati sunt: quia nihil habent homines, 26
tam validum, tam forte vt iræ Dei, & morti possit obsistere, non firmitatem virium, & valitudinem corporis opti-
B mam, non medicamenta, non salubritatem ciborum, non ædificia, non delicias, non opes, non harmoniam vocũ, aut quidquid lætitiam afferre hominibus, aut altum, firmumque videri solet. *Terra contremuit,* quia membra omnia corporis trepidabunt, & subitò timore cohorrescent. *Et orbis,* quia idem reliquæ terræ accidet. id est, omnium corporibus, *Et omnes habitantes in eo.* Non enim solùm corpora contremiscent; sed animæ etiam in illis habitantes, me tu, dolore, angore tabescent. Nemo poterit resistere iræ Dei, & furori, qui tunc
C sese in peccatores incipiet prodere. *Et indignatio eius effundetur vt ignis,* quia ce lerrimè omnes corporis vires & animę occupabit, & vbiq; sentietur ira Dei. *Petra dissolutæ sunt ab eo:* quia fortia corda, quæ mortem, & pericula contẽnebant, & aduersus omnes casus obduruerant, tunc magno horrore concutientur, cũ iam iudicij Dei minas, & vultum furore plenum videre sibi videbuntur, & iam iã fore vt in oculos, & conspectum seuerissimi iudicis veniant, cuius pręcepta sem per, legesque violarunt, sicut ait Sopho nias propheta. Iuxta est dies Domini 27
D magnus, iuxta est & velox nimis: vox Soph. 1.
diei Domini amara, tribulabitur ibi for- Isa. 13.
tis. Et Isaias: Vlulate, quia propè est dies Domini, quasi vastitas à Domino veniet. Propter hoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & contereteur. At qui pœnitẽtia mature peccata deleuerunt, & non sperauerunt in incerto diuitiarũ, aut in flu xis sæculi bonis; sed in Deo viuo, nihil est quod timeant, siue morborũ vis ma-

gna ingruat, siue mors immineat, siue A
iudicium proximum sit, *quoniam bonus Dominus, & confortans in die tribulationis, & sciens sperantes in se.* Vox de cœ-
Apoc.14. lo est, quam Ioannes audiuit: Beati mor tui qui in Domino moriuntur, adeo vt impius quoque exclamet: nec, vt mihi
Num.23. quidem videtur, sine suspirio: Moriatur
Isa.25. anima mea morte iustorum, & fiant no uissima mea horum similia. Super hoc inquit Isaias: Laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum timebit te, quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes à turbine, vmbraculum ab æstu. B Ne autem iusti, quibus tanta felicitas in futurum promissa est, mœrore confi cerentur in huius vitæ calamitatibus, citò eas præterituras esse confirmat, quasi diluuium quoddam, quod omnia vastaturum videtur, sed cito decrescit,
28 & transit. *Et in diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius.* Proptec
Psal.33. hoc confidenter ait iustus: Multæ tribu lationes iustorum, & de omnibus libe-
Psal.32. rabit eos Dominus. Et iterum: Anima nostra sustinet Dominum, quoniam adiutor, & protector noster est, quia in eo lætabitur cor nostrum, & in nomine C
2.Cor.4. sancto eius sperauimus. Apostolus quoque omnia huius vitæ mala, & leuia esse dicit, & momentanea, ac parere magnam, & æternam felicitatem. Id enim quod in præsenti est momentaneum, & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. At post huius diluuij celerem transitum, *inimicos eius persequentur tenebræ* Semper persequentur, deficiet eorum lux, extinguetur eorum lucerna, id est, caduca mundi prosperitas, & sempiternis tenebris malorum operientur, mittentur in tenebras D exteriores, ibi erit fletus, & stridor dentium. Itaque post breuem lucem, æternam sentient caliginem, sicut est apud
Iob.18. Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius? Lux obtenebrescet in tabernaculo illius, & lucerna quæ super eum est extinguetur. Non sic iusti anima, non sic de qua
Prov.31. dictum est: Non extinguetur in nocte lucerna eius.

Quid cogitatis contra Dominum? Ad Assyrios conuertit orationem. Quid Assyrij vos, & rex vester cogitatis blasphemias contra Deum, & ita insanitis, vt putetis Deum non posse liberare populum suum à vobis, vide. 4. Reg. 18. & 19. & 2. Paralipo. 32. Quamuis non absurdè hæc etiam referri possunt ad Iudæos illos, qui trepidabant, & diffidebant se esse liberandos. Atque hoc mihi magis placet, vt dicam nu. 31. 29

Consummationem ipse faciet. In Hebr. non futurum est, sed præsens עשׂה facit, & ita est in translatione quæ est in commentarijs Hieronymi. LXX. tamé verterunt: Faciet, sed nihil re fert, nam: Facit dictum est pro Faciet, vt significaretur iam iam adesse consummationem. Ipse Dominus faciet consummationem tribulationis, de qua dixi: In diluuio prætereunte consummationé faciet loci eius, non disperdet rex Assyriorum Ierusalem.

Non consurget duplex tribulatio. Semel Deus afflixit decem tribus per Sal manasar regem Assyriorum, & captiuas abduxit: non ita nunc affliget duas, quæ supersunt, vt capiantur, & abducantur à Senacherib. vt Hebræi Hieronymusque exponunt. Chaldæus. Non consurget domui Israel bis angustia. Heb. Non consurget bis tribulatio. Symmachus: Non sustinebunt impetum secundæ angustiæ. Theodotio: Non consurget secũda tribulatio. LXX. Non vindicabit bis in idipsum in tribulatione.

Quia sicut spinæ se inuicem complectuntur. Sicut spinæ componuntur in aceruum, seu fascem, & se inuicem coniunctæ complectuntur, vt concrementur, sic Assyrij in obsidione Ierusalem læti, & conuiuijs, vinoque indulgentes vna nocte ab angelo interficientur, & tam facilè consumentur, atque stipulæ consumi ab igne solent. Solent victores, aut qui se victores forè putant, conuiuijs vacare, & lætitiæ se dare, quemadmodum sæpè apud Homerum, & Virgiliũ videmus. Ita ea nocte qua occisi sunt Assyrij, vino, & hilaritati se dederant, & securi, ac sopiti iacebant, sicut de Rutulis scribit Virgilius. 30

9. Æneid. ... *Passim vino, somnoque per herbam*
Corpora fusa vident, arrectos littore currus
Inter lora, rotasque viros, simul arma iacere,
Vina simul.

A Hæc verba nostri Prophetæ variè vertunt interpretes, sed planissima omniũ est Hieronymi interpretatio, quã transl latio Leonis Iudæ magis explanat, quę ita habet: Nam planissimè ritu veprium implicitarum, cum fuerint comessando referti absumentur, ceu culmus ad plenum torridus. Hieronymus: Siquidem dum adhuc in terra Iuda sunt Assyrij, & quasi spinæ se inuicem complectuntur lætantes, atque gaudentes, ab angelo consumentur, quando vna nocte centum octoginta quinque millia cæsa sunt hostium. Pulchre quoque exercitus eorum multitudinem ebriorum conuiuio cõparauit, & ipsum conuiuium non rosarum, non liliorum dixit esse, non florum, sed simile spinarũ se inuicem complectentium, quæ semper traduntur igni, & quasi stipula ariditate plena leui comburuntur ardore.

31 *Ex te enim exibit cogitans contra Dominum.* Hieronymus: De Rabsace intelligi volunt, (Hebræi) quòd de Assyrijs egressus blasphemauerit Dominum, & populo persuadere voluerit, vt desperans de auxilio Domini se Assyrijs traderet, non Deo, sed idolis seruiturus. Mihi, vt vitemus, quantum fieri poterit, mutationem personarum, probabilius videtur hæc Iudææ dici, ad quã loqui cœpit ab illis verbis: Bonus Dominus, & confortans, &c. & ad eandem dicitur. Quid cogitatis contra Dominum? videlicet existimantes capiendos vos esse ab Assyrijs. Deinde ait: Consummationem ipse faciet, scilicet, calamitatis inuectæ ab Assyrijs, quoniam sicut spinæ congregantur, vt igni tradantur, sic ipsi peribunt. Consummationem etiam faciet, quia ex te exibit, o Iudæa, Senacherib accepta clade trepidus, & in terram suam reuertetur. Qui Senacherib cogitabat contra Dominũ malitiam, putans Deum Iudæorum nõ magis à sua potentia erepturũ Iudæos, quam dij aliarum gentium ipsas eripuerant. Et mente pertractabat præuaricationem, quia cogitabat vt de Dei auxilio desperaretis, vt ad idola Assyriorũ vos conuerteretis, & abducere vos à templo Domini, vt libentius idola coleretis. Atque ita optimè conuenit, sine vlla personæ mutatione (quæ semper quantum licebit, vitanda est) quod continuò eidem Iudææ dicitur: Hæc dicit Dominus: Si perfecti fuerint, &c. Vbi habemus: Præuaricationem, in Heb. est Belihal, quod vocabulũ in calce huius capitis ponitur in nostra translatione, & ibi eius vim explicabimus num. 44. & sequentibus.

B *Si perfecti fuerint & ita plures.* Hieronymus: Iuxta literam manifestus est sensus; licet robusti sunt Assyrij, & fortitudo eorum numero augeatur cunctarum gentium, sic quoque angelo vastante tondentur. Quomodo enim numerus capillorum acutæ forcipi non repugnat, ita & numerus aduersariorum Dei facili succisione tolletur; *Et pertransibit Assur.* Vel esse desistet, siue vastato exercitu suo reuertetur in patriam, &c. Chaldæus: Et si fuerint perfectæ consilio, multæque numero gentes, quæ cõgregantur, vt te ad angustias adigant Ierusalem. Sed Hieronymus perfectos interpretatur viribus, id est, fortes, quod magis placet. Porrò Attondentur pro Attondebuntur positum videtur, verba enim secundæ coniugationis veteres sæpè faciebant tertiæ: nisi dicamus præsens pro futuro positum esse, vt certũ, atque indubitatũ intelligatur esse quod dicitur, more Scripturæ, sicut in Hebr. est נגזו id est, attonsi sunt. Vtitur autẽ metaphora vsitata prophetis, vt internecionem, & stragem multorum hominum, quæ minimi negotij est eam facientibus, tonsionem vocet, vt Am. 7. Et ecce Serotinus post tonsionem regis. Simili metaphora dixit Isaias. cap. 7. In die illa radet Dominus in nouacula cõducta, in ijs, qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput & pilos pedum, & barbam vniuersam.

33 *Et pertransibit.* Scilicet, Assur vt interpretatus est Hieronymus, idest, Senacherib rex Assyriorum: Quod idem exposuit, Esse desistet, vel reuertetur in patriam. Hoc est, occidentur eius milites, & ipse

& ipse non amplius videbitur in Iudęa.

Afflixi te, & non affligam te vltra. O Iudæa afflixi te, cum multas vrbes tuas passus sum capi à Senacherib, sed non affligam te amplius, non sinam capi Ierusalem. Quare, vt rectè Hieronymus adnotauit, non perpetuam illis securitatem pollicetur, sed illius temporis, & ab illis hostibus, à quibus tunc obsidebatur, atque ita intelligi. Non vltra, iā diximus Ioel 2. num. 38.

Et nunc conteram virgam eius. Qua te cædebat, & affligebat, & vincula, quibus te o Iudæa alligabat, cum vrbes capiebat tuas. Metaphora sumpta est à seruis, qui vincti, & virga cædi solent à dominis crudelioribus, Isa. 14. Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium cædentem populos in indignatione, plaga insanabili.

Et præcipiet super te Dominus. Ad Senacherib conuertit orationem ex Hieronymi, veterumque sententia. Puniet te Deus, o Senacherib. Super te, id est, contra te, vt notauimus Mich. 1. nu. 2. Præcipiet, id est, pœnas statuet, & decernet vt in te veniant. Quæ autem sint pœnæ, continuò exponit.

34 *Non seminabitur ex nomine tuo amplius*. Hæc verba quendam ita permouerunt vt diceret: Errant grauissimè autores, qui hanc prophetiam accommodant, aut Sardanapalo, aut Senacheribo, siquidem Senacheribo successit filius Asarhaddon, qui regnauit in Niniue, & ideò nō potest ei cōuenire, quod dicitur. Nō seminabitur ex nomine tuo amplius. Et quidem quod de Sardanapalo intelligi negat, assentior, postea. n. demonstrabo nullo modo hoc dici posse. Sed cum ad Senacherib referri hæc nō vult: Hieronymo repugnat, & Theodoreto, & Ruperto, & Lyrano, & plerisque, ex recentioribus expositoribus, planeq; immeritò repugnat. Ipse enim exponit: Non suscipiet amplius Niniue semen nominis tui, id est, regem, qui vocetur filius tuus, cum sit longè alius sensus, id est, nullum iam filium gignendū esse à Senacherib, vt intelligere videntur Hieronymus, & Rupertus, & multò apertius Lyranus, quoniam postquā redijt in Niniuen, citò interfectus est à

Pau. Pala.

A duobus filijs suis. Adramelech, & Sarasar in templo Dei sui. Nesroch. 4. Reg. 19. cuius etiam meminit Tobias cap. 1. ijsque fugientibus in Armeniam regnauit Asarhaddon filius eius pro eo. Seminati autem est procreati, nullus ex te amplius procreabitur, ex nomine tuo, id est, qui tuus filius dicatur, quoniam citò interficietis, ideò sequitur: De domo Dei tui interficiam. * Fieri 35
autem potest, vt hoc de vniuerso semine Senacherib dictum fuerit, quod omninò eius genus esset extinguendū tribus filijs sine liberis decedentibus, vt
B quibusdam visum est, & vt subindicauit Chaldæus vertēs: Nec erit amplius memoria nominis tui. Simile est quod de Nabuchodonosor legimus. Isa. 14. Non vocabitur in æternum semen pessimorum. Præparate filios eius occisione, in iniquitate patrum suorum, non consurgent, neque hæreditabunt terram, neque implebūt faciem orbis ciuitatum. His verbis probabile fit valdè quod dicimus. Sed pro certo omnino affirmare non possumus, cum nihil certi habeamus ex historia: idcircò priorem interpretationem, quę certior est, & ad propheticì sermonis veritatem tuendā sa-
C tis idonea, teneamus. Quod vero ait idem autor, regem de quo modo loquitur Propheta, esse Darium vltimum regem Persarum, quem vicit Alexander, neque cum historiæ, nec cum Scripturæ veritate satis congruit. Nam Darius non regnabat Niniue, sed Babylone; & cap. 2. huius prophetæ apertissimè docebimus Niniuen à Chaldæis fuisse expugnatā, quod etiam Iosephus, & Hieronymus, & multi alij prodiderunt, vt postea dicemus, idque regnante Nabuchodonosor, qui multis annis pręcessit Alexandrum.

D *De domo Dei tui interficiam*. Hieronymus: inde punieris, vnde sperabas auxilium. Erit sculptile, & conflatile sepulcrum tuum, vt inter aras, & puluinatia adorantis idola sanguis nefarius effundatur. Hieronymum sequuntur quidā, sed multum in hac explicatione inest difficultatis: nam & durum, & inusitatū videtur, De domo, pro In domo, & nō satis videtur occisum fuisse Senacherib in tem- 36

in templo, vt verè dici possit: Sculptile, A
& conflatile ponam sepulcrum tuum, nisi in eodem loco sepultus diceretur. Nec desunt, qui dicant ibi sepultum fuisse, sed quo historico autore dicunt? Quomodo etiam conueniet quod sequitur. Quia inhonoratus es, cum honorifica potius sepultura sit vel inter aras deorum, vel dijs ipsis sepulcro impositis, vel circa sepulcrum collocatis, quemadmodum apud Athenienses Hermæ imponebantur tumulis? Hæc vt vitarent Theodoretus, & Theophylactus, & Rupertus, & quidam alij, ita verba distinxerũt: De domo Dei tui interficiam B
sculptile, & conflatile. ponam sepulcrũ tuum. Sed inciderunt in incommoda
37 non minora. * Etenim interficere sculptile, & cõflatile durissimè dicitur: scio in Hebræo esse אכרית, id est, succidam, vel succidere faciam, quod etiam ad nõ viuentia bene refertur. Sed Ruperto, & Latinis habenda fuit ratio nostræ translationis, in qua est. Interficiam: Theodoreto autem, & Theophylacto suæ id est. LXX interpretum, in qua est verbũ, idem significans: ἐξολοθρεύσω, quæ ad res mortuas non pertinent. Deinde C
quomodo probare nobis possunt idola illius templi fuisse dissipata, siue confracta in cæde Senacherib: cum non ei hostis successerit, sed filius Asarhaddon? Quod si in excidio Niniues id contigisse confirment, quomodo huic tempori conuenire potest, quod continuo subijcitur: Ponam sepulcrum tuum? Denique quocunque tempore dispetdita fuerint sculptilia, quomodo rectè sequi potest: Ponam sepulcrum tuum, quia inhonoratus es, cum omnium, qui haberi possunt mortuis, honos pene maximus existimetur sepulturæ? vt est apud D
Virgilium.

11. Ænei. *Interea socios inhumataque corpora terra*
Mandemus, qui solus honos Acheronte
sub imo est?

Et de Ioacim rege Iuda in magnorum scelerum vltionem prædicitur Ierem. 22. Non plangent eum: væ frater, & væ soror: non concrepabunt ei: væ domine, & væ inclyte: sepultura asini sepelietur putrefactus, & proiectus extra portas
38 Ierusalem. * Hæc proposui ne loci obscuritas ignota esset lectori, nunc vt poterimus, exponamus. Quod primo loco proponitur, non est admodum difficile, perinde enim est, ac si diceretur. Ab ipsa domo Dei tui, vnde tu prosperitatem sperabas, mortem in te immittam, inde filij tui prodibunt ex insidijs, vt te interficiant. Præterea, De, poni pro: In. Sanctes Pagninus etiam adnotauit, li. 1. Institutionum Hebraicarum, cap. 15. atque ex eo confirmat quod Psalm. 71. scriptum est. Et florebunt de ciuitate sicut fœnum terræ, id est, in ciuitate. Reliqua sunt difficiliora. Verum existimo cadauer Senacherib diu relictum fuisse inhumatum in templo illo, quia inhonoratus erant, & contemptus ab omnibus, propter ignominiam, quã omnibus Assyrijs retulerat ex Iudæa, & propter cladem acceptam inuisus erat populo non ignoranti illius superbia tãtas copias amissas fuisse. * Atque hoc 39
fortasse odio sepulcrum illi negabat, quod sibi Mezentius moriens timebat.

De, pro. In.

Corpus humo patiare tegi, scio acerba meorum 10. Ænei.
Circunstare odia, hunc oro defende furorẽ
Et me consortem nati concede sepulcro.

Metu etiam eorum, qui eum occiderant, poterant à sepeliendo cadauere deterreri. Sculptile igitur, & conflatile dicitur sepulcrum eius, quoniam nihil circum se habebat, nisi idola templi, & de inhumatis ita loqui solemus, vt quacunque re, quæ vel circum circa, vel supra sit, illos tegi, & sepeliri dicamus: vt quod ex Mœcenate refert Cælius Rhodiginus lib 7. lectionum antiquarum cap. 19.

Nec tumulũ curo, sepelit Natura relictos.
Et Lucanus. Lib. 7.
---------- capit omnia Tellus
Quæ genuit, cælo tegitur qui nõ hẽt vrnã.

Forte etiam in templi tecto imagines deorum collocabuntur, vt rectè dici potuerit sepultus sculptilibus, & conflatilibus sicut à Lucano dictum est: Cœlo tegitur qui non habet vrnã. Potuit & cadauer trahi, & à festinantibus, aut cõtemnentibus sub altari aliquo idolorum abscondi, vt diu iaceret inhumatum. Dicet in me quis: Quo & tu hæc historico autore dicis? Ego alios, non

non tam quod sine autore dicebant, reprehendebam, quam quod id dicerent, quod cum sequentibus verbis non cohæreret. At quod dico, cohæret rectè, & communis sermonis consuetudine comprobatur, quod nemini non satis esse debet, vbi nullum habemus historiæ scriptorē, vnde certiora capiamus.

40 Sculptile, & conflatile, & ductile, & fusile. * Nunc vocabula interpretemur, quæ sæpe occurrunt in scriptura. Ex omni materia fiebant idola sicut videmus. Dan. 5. Et laudabant deos suos aureos, & argenteos, æreos, ferreos, ligneosq; & lapideos. Quod dolando, siue sculpendo fiebat, ex ligno aut lapide, aut ebore dicebatur, פסל, id est, sculptile à פסל, quod significat dolare, scindere, sculpere, Græcè γλυπτὸν. Si verò fit ex auro, aut argento, aut ære liquefacto, Latinè dicitur conflatile, vel fusile. Cōflare enim est liquefacere, & fundi metalla dicuntur, cum liquefiunt, & effigies aliqua formatur, vt cum fundi dicimus equum ex ære. Græcè χωνευτὸν, Hebr. מסכה à נסך quod est fundere. Ita differre inter sculptile, & conflatile docet, & Hieronymus in illud Hab. 2. Quid prodest sculptile, &c. Tametsi nō vbique seruatur hæc proprietas, vt Isa. 40. Numquid sculptile conflabit faber? Et cap. 44. Et sculptile conflauit ad nihil vtile. Quod autem malleo fit ex metallo, ductile dicitur, quod facilè ducatur, vt Psal. 97. In tubis ductilibus, & voce tubæ corneæ. Aes enim ductile dicitur, quod malleis obsequitur, attenuaturque in laminas, & extenditur, vt apud Virgilium.

7. Æneid. --- *Alij thoracas ahenos*
Aut leues ocreas, lento ducunt argento.
vbi Seruius interpretatus est, Ducunt, id est, extendunt. Hoc autem propriè dicitur cum metallum; aut etiam lapis sequitur tundentem, siue polientem, id est, ducitur, & obsequitur; & fit, quod vult artifex, vt apud eundem.

6. Æneid. --- *Et viuos ducent de marmore vultus,*

41 *Ecce super montes pedes euangelizantis.* Significat famam mortis Senacherib citò esse ad Iudæos afferendam, eosque tunc securiores, & hilariores festa sua esse celebraturos. Videre, inquit, iam mihi videor nuntium montes, collesq; transcurrentem, & tibi, ò Iuda, gaudiū, pacemque nuntiantem, extincto Senacherib. Quod autem sequitur: Celebra Iuda festiuitates tuas. Hieronymus, quem quidam sequuntur, de pascha dictum putat, quod (inquit) in libro Paralipomenon scribitur in primo mense fieri non potuisse, obsidente Senacherib: cæso autem per angelum exercitu eius, & fuga, & morte eius annuntiata in secundo mense summa festiuitate celebratum est. Sed, si Scripturæ recordemur, nullo modo dubitabimus hæc minimè dici de pascha: nam non simul ac rediit in patriam, occisus est Senacherib; sed minimū post quadraginta quinque dies. Scriptum est enim Tobiæ 1. Denique cum reuersus esset rex Senacherib fugiens à Iudæa plagam, quam circa eū fecerat Deus propter blasphemiam suam, & iratus multos occideret ex filijs Israel, Tobias sepeliebat corpora eorum. At vbi nuntiatum est regi, iussit eum occidi, & tulit omnem substantiam eius. Tobias verò cum filio suo, & cum vxore fugiens nudus latuit, quia multi diligebant eum. * Nemo est qui non videat aliquot dies, aut fortasse mēses elapsos esse, dum reuersus Senacherib occidebat filios Israel, dum Tobias sepeliebat, dum accusatus est, & damnatus à rege, dum apud amicos latebat. Et tamen post hæc ait: Post dies verò quadraginta quinque occiderunt regē filij eius, & reuersus est Tobias in domum suam. Hi quadraginta quinque dies ab eo videntur numerādi, quo rex iussit occidi Tobiam, aut certè, vt multum contrahere velimus, à reditu eius in Niniuen. Sit ita sanè, primo mense non potuit pasca fieri, propter obsidionem Senacherib; numeremus tempus itineris à Iudæa in Niniuen. Addamus deinde quadraginta quinque dies, atq; alios itineris eius, qui nuntium mortis Senacherib attulit, quomodo potuit pascha secundo mense celebrari? Adde quod 2. Paralip. 30. non hanc, sed longe aliam causam fuisse docemur, cur in secundum mensem pascha dilatum sit: ita enim scriptum est: Inito ergo consilio regis, & pincipum, & vniuersi cœtus Ierusalem, decreuerunt vt facerent 42

phase

phase mense secundo. Non enim potuerant facere in tempore suo, quia sacerdotes qui possent sufficere, sanctificati non fuerant, & populus nondum congregatus fuerat in Ierusalem. Quare cum dicit: *Celebra Iuda festiuitates suas*, hoc significat: securè, & sine metu poteritis, o duæ tribus posthac celebrare omnes festiuitates vestras: iam non perturbabunt, neque terrebunt vos Assyrij. Ita ferè exponunt Theophylactus, & Theodoretus, & recentio-

43 res. * Quod verò addit. *Et redde vota tua*, ea intelligit, quæ pro salute, & libertate sua vouerat. Hæc videntur significari. 2. Paralip. 32. Et præstitit, inquit, ei quietem per circuitum. Multi etiam deferebant hostias, & sacrificia Domino in Ierusalem, & munera Ezeciæ regi Iuda, qui exaltatus est post hæc coram cunctis gentibus. In his verbis: *Ecce super mõtes pedes euangelizantis, &c.* Ecce, celeritatem indicat, quod breui esset ad Iudæos afferendum de morte Senacherib. *Super montes*, potest ita accipi, vt iã diximus, quæ Hieronymi expositio est, aut ita vt veterũ Hebræorũ consuetudinẽ respexerit Propheta, vt ex mõtibus, vnde audiri clamor posset, populus conuocaretur, audiretque, quod notũ omnibus esse oporteret, vt Isa. 40. Super mõtem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion. Et c. 52. Quam pulchri super montes pedes annuntiantis, & prædicantis pacem? Hose. 5. (quod ibidem adnotauimus) Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama. Euangelizantis autẽ dixit, vt verbum ipsum indicat, pro eo quod est prospera, & fausta nuntiantis, vnde Domini seruatoris doctrina euangelium dicta est. Verbum enim בשר semper LXX. vertunt in euangelizare.

44 *Quia non adijciet vltra, vt pertranseat in te Belihal.* Senacherib, intelligit, & eius exercitum, quem, nihil erat, cur iã Iudæi timerent, ideo adiecit: *Vniuersus interijt*, exercitus enim perijt in Iudæa, Senacherib in patria sua. Vocabulum

Belihal. Belihal valde vsitatum est in scriptura. Hieronymus idem valere docet, quod apud nos valet præuaricator, & Apostata. Hebraice nunc ita scribitur בליעל dictumque putant à בלי quod est sine,

A & יעל, id est, ascendet, eo quod non ascendet, nec prosperabitur. At, vt in multis sæpe demonstraui, male puncta posuisse Hebræos, male proferre, & male scribere, ita in hoc vocabulo ostendam. Prophetæ scripserunt בליעל quod sonat Belihal, id est, sine iugo, à בלי sine, & על iugum, vt Hoseas 11. Iugum autem imponetur eis simul. Sed Hebræi inepte alterum, i, & a, addiderunt proferentes Beliiahal, Proferendũ autem esse Belihal, vel illud manifestissime probat. 2. Corinth. 6. Quæ autem conuentio Christi ad Belihal? Neque

B enim vnquam legimus in vllo codice veteri, aut nouo vulgatæ editionis, Beliiahal, neque etymologia conuenit, neque significatio. * Cum autem dici- 45
tur Belihal, id est, sine iugo, rectissime omnia scripturæ loca explanantur, significat enim vel præuaricationem ipsam, vt hoc cap. Mente pertractans præuaricationem, quod contra legem Dei fit, & ideo LXX. ibidem verterunt *ἐναντία*, id est, contraria. Chald. rus, consiliũ impietatis. Psal. 17. Et torrentes iniquitatis conturbauerunt me. Heb. torrentes Belihal. Psal. 40. Verbum iniquum

C constituerunt aduersum me. Hebr. verbum Belihal. Significat etiam præuaricatorem, & iugum Dei abijcientem, ac potissimum diabolum, qui à sæculo cõfregit iugum, dixit: Non seruiam. Nunc omnia ex scriptura comprobemus. Iud. 19. Venerunt viri ciuitatis illius filij Belihal, & adiecit continuo noster interpres, id est, absque iugo. LXX. Filij *παρανόμων*, id est, præuaricatorũ, siue transgressorum. 1. Reg. 2. Porro filij Heli, filij Belihal, nescientes Dominum, neque officium eius ad populum, id est, præuaricatores, trãsgressores legis Dei. LXX.

D *υἱοὶ λοιμοί*, filij pestilentes. 2. Reg. 16. Egredere vir sanguinũ, vir Belihal. LXX. *παράνομος*, id est, transgressor. 1. Reg. 1. Hanna cum æstimaretur ab Heli sacerdote temulenta, ait: Ne repute ancillam tuam, quasi vnam de filiabus Belihal. LXX. *εἰς θυγατέρα λοιμήν*, id est, in filiã pestilentem. 3. Reg. 21. Et adductis duobus viris filijs diaboli, fecerunt eos sedere contra eum. Hebr. filijs Belihal. LXX. vt solent *υἱοὶ παρανόμων*, id est, filij trans-

46 transgressorum.* Et statim. At illi, scilicet vt viri diabolici, dixerunt contra eum testimonium. Hebr. Et testimoniũ dixerunt viri Belihal contra Naboth. LXX. ἄνδρες ἀποσασίας, id est, homines apostatę, hoc est, recedentes à lege Dei, & abjicientes eam. Ita quoque vertit noster interpes. Prouerb. 6. Homo apostata vir inutilis. Hebr. Homo Belihal. Ex quo facile intelligimus, quod scribit apostolus 2. Corint. 6. Quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belihal? id est, ad diabolum, siue ad impietatem. Aut potius, Quæ conuentio Christi, qui fuit obediens vsque ad mortem, ad Belihal, id est, ad absque iugo, siue ad inobedientiam? Lõgissimè à Christo abest quicunque inobediens est. Videtur autem Belihal potius vt substantiuum nomen accipi, quàm vt adiectiuum, vt ex locis indicatis intelligitur: nam ferè semper dicitur, filius Belihal, homo Belihal, torrens belihal. Sed adiectiuè etiam ponitur, vt cũ ait: Non adijciet vltra, vt pertranseat in te Belihal, id est, impius, rebellis, & blasphemans in Deũ, quales fuerunt Senacherib, & Rabsaces, & alij eius duces; cum enim idem sit, quod apud nos, Absque iugo, rectè vtroque modo ponitur.

ALLEGORIA.

47 Allegoria de consummatione sæculi facilis est explicatu. Ad electos infirmos, & in tot malis dubitantes loquitur. *Quid cogitatis contra Dominum?* Quid diffiditis, & malorum terrore superamini? ipse Dominus, vt iam dixi: consummationem faciet tribulationis, quæ vos affligebat. Modo datum est eis seuire in vos, post hanc vitam, siue post finem sæculi non poterunt. *Non consurget duplex tribulatio*, præsentem æquo animo tolerate: Hoc est quod Domi-

Matth. 10 nus ait: Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Et apertius apud Lucam:

Luc. 12. Dico autem vobis amicis meis: Ne terreamini ab ijs, qui occidunt corpus, & post hæc non habent amplius, quid faciant. Ideò etiam dixit cum comprehé-

Luc. 22. debatur: Sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum; Non poterunt posthac crudelitatem suam exercere in vos; quoniam cum conuiuijs, & voluptatibus se dabunt, veniet dies Domini, & quasi spinæ in fasces componentur, & æternis flammis tradentur, sicut ait Dominus; Sicut autem in diebus Matth. 24
Noe, ita erit, & aduentus filij hominis. Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes, & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes, vsque ad eum diem, quo intrauit Noe in arcam, & nõ cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit, & aduentus filij hominis. De hac combustione legimus: Et Matth. 13
in tempore messis dicam messoribus: Colligite primum zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendum.* Tunc, 48
o electi, exibunt impij, neque amplius inter vos versabuntur, qui vos ad præuaricationem allicere studebant, etiam si plures, robustioresque sint hostes vestri, facilè à Deo consumentur, & transibunt, & virgam, ac persecutionem eorum auferam à vobis. Super vos, o impij persecutores Sanctorum, præcipiet Dominus, & supplicia grauissima in vos statuet, peribit memoria vestra cum sonitu. Inter idola vestra, & inter vestras nefarias voluptates moriemini, & vt inhonorati proijciemini in sepulturam inferni. Hæc ita exposui, quamuis de excidio Niniues Propheta loqui non intelligatur: quoniam Senacherib, & eius milites Assyrij pereũtes, nec amplius iã Iudæis incommodare valentes figura sunt impiorum, qui à Deo disperdentur in æternum, nec iam nocere electis poterunt. Vos autem iusti, & electi, cum hæc fieri videbitis, scitote regnum Dei esse in ianuis. Tunc lætum nuncium audietis cædis hostium vestrorum, & æternas secuti festiuitates celebrabitis in cœlis, & Deo gratias, laudesque, quas vouerątis, reddetis: nullus enim ex impijs supererit, qui vobis iam nocere possit, omnes æterna morte interibunt.

TROPOLOGIA.

Tropologia quoque similem ferè habet explicationem. *Quid cogitatis contra Dominum?* quasi vos deserturus sit? sine dubio consummationem faciet malorũ, 49

quæ

Hic ferendi labores, vt postea non ferantur.
1.Cor.11

quæ patimini. *Non consurget duplex tribulatio*. Si nunc huius vitæ laboribus omnes sordes vestras abluatis, vt nihil supersit luendum, nihil quoque supererit laboris in futura vita, sicut ait Apostolus: Quod si nos metipsos diiudicaremus, non vtique iudicaremur. Cyprianus in sermone de passione Christi: Cum iudicis, & tortoris vices non parcens peccator assumit, semetipsum persequens, dum confessionem confusione honorat, holocausti huius incensio in conspectu Dei veniã impetrat. Neque enim bis in idipsum iudicat Deus, sed impœnitentes ipse iudicat, & damnat. Pœnitentes verò, quia à se ipsis suscipit iudicatos, absoluit, neque iudicio, quod pœnitentiæ humanæ seueritas protulit, aliquid iustitia cœlestis apponit, &c. Lege Gregorium, libro decimo octauo Moralium, capite duodecimo *Quia sicut spinæ se inuicem complectuntur, &c.*

50

Curæ sæculi spinæ sunt.
Luc. 8.

Quid sunt spinæ, nisi sollicitudines, & diuitiæ, & voluptates vitæ, quæ suffocant bonum semen, vt Dominus ipse exposuit: Nihil ex his erit in futura vita, comburentur spinæ, id est, consumentur hæc omnia, auferetur conuiuium pariter potantium, id est, deliciæ, & gaudia præsentis vitæ, & ita nulla erit iam afflictio, quia nulla erit iniquitas, nullus erit, qui ad peccatum alliciat, quia diabolus iam non poterit inter seruos Dei versari. Et ideò sequitur. *Ex te enim exibit cogitans contra Dominum malitiam, mente pertractans præuaricationem*, id est, Diabolus autor peccati. Ita possumus omnia interpretari vsque ad finem capitis, si quod de electis dicitur ad animam iustam referamus: quod autem dicitur de persecutoribus Sanctorum, de eorum capite diabolo dici intelligamus. Possunt tamen hæc omnia ad animam in hac vita suo etiam modo accommodari. Dominus consummationẽ faciet huius, aut illius tentationis, siue calamitatis, qua nunc angimur. Non consurget duplex tribulatio, quoniam si benè semel pro peccatis nostris, integreque satis fecerimus, nullas prætereà pro eis pœnas dabimus. Comburet spinas, & curas sæculi, quæ nos perturbabant, vt humana contemnamus, & cœ-

A destia curemus. *Exibit ex nobis diabolus, non quod dum viuimus, liberi ab eius impugnatione simus, sed quod per pœnitentiam, & studium bonorum operum verè fugatur, & seruos Dei timet, quos totis viribus in cœlum contendere animaduertit. Et quamuis præ malitia sua tentare non desinat, segnior tamen, ac timidior aggreditur, ne dũ nocere cupit, magis prosit. *Si perfecti fuerint, & ita plures, &c.* Solent dæmones, cum superari se à sanctis videt pudore, & furore vires coniungere, & facto agmine in eos irruere, vt quos singuli nõ poterant, omnes terreant, vt in Sancti

51

B Antonij, aliorumque Sanctorum historijs legimus. Sed si in Deo totam victoriæ spem reponamus, etiam si fortes hostes nostri, multiq; fuerint, attondebũtur, id est, minimo negotio fundentur, & transibunt. Immò & animæ viriliter pugnanti hoc etiam promittitur. *Afflixi te, & non affligam te vltra*. Seruus enim Dei non tam affligitur, cum tentatur, quàm cũ tentatus vincitur. Solet autem Deus hoc dare fortissimè pugnãtibus, vt vel nunquam postea, vel certè rarissimè vincantur. Et de hoc ait: *Et*

C *nunc conteram virgam eius de dorso tuo, & vincula tua dirumpam*: non enim verberantur, aut vinciuntur, nisi qui sunt in seruitutem redacti.* Et ad diabolum ait: *Non seminabitur ex nomine tuo amplius*. Magna est humilis, & perfectæ pœnitentiæ virtus. Cum diabolus malas cogitationes in animam nostram immittit, sicut cum misit in cor Iudæ, vt magistrum suum traderet, si nos eas admittimus, & delectatione, assensuque excipimus, tunc seminatur ex nomine eius, & inde pariuntur opera, de quibus Dominus dixit: Vos facitis opera patris

52

Io. 13.
Malæ cogitationes semẽ diaboli.

Ioan.8.

D vestri. Et paulò post: Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Quando autem concipitur hoc semen, & manet diu, nec per pœnitentiã interficitur, luget Sanctus: Quare ergo impij viuunt, subleuati sunt, cõfortatique diuitijs? Semen eorum permanet coram eis, propinquorum turba, & nepotum in conspectu eorum. Sed quia peccata in domo Dei, quæ est Ecclesia, per sacramenta tolluntur, rectè ait:

Iob. 21.

dit ait, *De domo Dei tui interficiam*, cum enim peccata delētur, & diabolus in anima esse desinit, quā possidebat, quodāmodo ipse interficitur, qui tunc se viuere putat, cum nocet, & animam ad Dei imaginem factam dominatu suo occu-
53 pauit. * Et quoniam per pœnitentiam fugatus, ad eos transit, & in ijs conquiescit, qui colunt idola, id est, diuitias, & honores, voluptatesque sectantur, continuò addit. *Sculptile, & conflatile ponam sepulcrum tuum.* id est, In illis sepelieris, & iacebis victus, & inhonoratus, qui sculptilia & conflatilia, id est, opera manuum hominum quasi Deum adorantes, ipsi in ea mutati sunt, & sculptilia, & conflatilia effecti, sicut scriptum
Psal. 113. est: Similes illis fiant, qui faciunt ea, & omnes, qui confidunt in eis. Nec mirū si diabolo dicatur: De domo Dei tui, etenim & si præ superbia illi subijci noluit, tamen vel inuitus agnoscit eius se esse creaturam, ab eo se cruciari, & ei (velit, nolit) parendum esse. Quamuis & domum Dei animam dicere possumus, quam sibi Deus per baptismum
54 consecrauit. * Quod si anima aspicere
Psal. 120. terrena desierit, & cum Propheta leuauerit oculos suos in montes, vnde veniet auxilium sibi, audiet vocem euangelizantis, & annunciantis pacem, sicut
Psal. 84. idem ait: Audiam quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor. Tunc dicetur ei: *Celebra Iuda festiuitates tuas.* Sicut statim additur: Verumtamen propè timentes eum salutare ipsius, vt inhabitet gloria in terra nostra.
Quando celebret anima festiuitates suas. Tunc anima celebrat festiuitates suas, cum verè Deum confitetur verbis, & factis, & Iudæ nomine digna efficitur, cū eius conuersatio in cœlis est: nam in Babylone posita, id est, in confusione peccatorū, non potest celebrare, sed di-
Psal. 136. cit: Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena? Tunc verè reddit vota sua, quæ vouit in baptismo, & in conuersione sua, si autem ritè has festiuitates celebret, & ab omni opere seruili, id est, à peccato abstineat, nequaquam vltra eam possidebit Belihal, id est præuaricatio, siue præuaricator dia-

A bolus, hoc est, nequaquam vltra seducetur: non enim habet locum in nobis, nisi cum festiuitates Dei colere desistimus, sicut in Hamos scriptum est: Quā- Ham. 8.
do transibit mensis, & venundabimus merces? & Sabbatum, & aperiemus frumentum? Quod suo loco, id est, c. 8. nu. 24. iam exposuimus, & duobus sequentibus.

CAP. II.

Scendit qui dispergat coram te qui custodit obsidionem, contemplare viam: conforta lumbos,
B *robora virtutem valde. Quia reddidit Dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israel: quia vastatores dissipauerunt eos, & propagines eorum corruperunt. Clypeus fortium eius ignitus viri exercitus in coccineis: igneæ habenæ currus in die præparationis eius, & agitatores*
C *consopiti sunt. In itineribus conturbati sunt, quadrigæ collisæ sūt in plateis: aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia. Recordabitur fortium suorum, ruent in itineribus suis: velociter ascēdent muros eius, & præparabitur vmbraculum. Portæ fluuiorum apertæ sunt, & templum ad solum dirutū. Et miles captiuus adductus est: & ancillæ eius minabantur gementes*
D *vt columbæ murmurantes in cordibus suis. Et Niniue quasi piscina aquarum aqua eius: ipsi verò fugerunt. State, state: & non est, qui reuertatur. Diripite argentum, diripite aurum: & non est finis diuitiarū ex omnibus vasis desiderabilibus. Dissipata est, & scissa, & dilacerata, & cor tabescens, & dissolutio geniculorum,*

culorum, & defectio in cunctis renibus: & facies omnium sicut nigredo ollæ. Vbi est habitaculum leonum, & pascua catulorum leonum? ad quam iuit leo, vt ingrederetur illuc: catulus leonis, & non est qui exterreat? Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leænis suis: & impleuit præda speluncas suas, & cubile suum rapina. Ecce ego ad te dicit Dominus exercituum, & succendã vsque ad fumum quadrigas tuas, & leunculos tuos comedet gladius: & exterminabo de terra prædam tuã, & non audietur vltra vox nuntiorum tuorum.

HISTORIA.

Ascendit qui dispergat corã te. Quoniam ea, quæ nos veteres secuti de Senacherib exposuimus; non desunt qui de Sardanapalo intelligi velint, in quo finitum Assyriorum florentissimũ quondam imperium putant: & iam Propheta noster manifeste de excidio Niniues agere incipit, & eius auctores describit, eorumque exercitum, & fortitudinem; vt omnia recte intelligantur, multaque in Scriptura, præsertim in libris Regum explicentur: necessario videtur disputandum, quo tempore impleta fuerit hæc prophetia Nahum, id est, quando capta est Niniue, & à quibus, & quo tempore Assyriorum perierit imperiũ.

Quo tẽpore capta sit Niniue, & destructum imperium Assyriorũ.

Magna est profecto, & apud aliquos autores, & apud scripturas ipsas huius quæstionis difficultas. Sed vt ordine, & cum perspicuitate explicemus: notum est ex omnibus mundi monarchijs, quæ omnium scriptorum sermone celebrantur, primam fuisse Assyriorum, quorum primus rex fuit Ninus, qui Genes. 10. dicitur Assur, qui & Ninum vrbem, siue Niniuen metropolin Assyriorum condidit, & multas gentes, vniuersamque Asiam, præter Indiam, expugnauit; quã eius vxor Semiramis cepit, vt ait August. 18. de Ciui. cap. 2. Sed & partem Africæ tenuerunt. Durauit eorum imperium annis 1360. Diodoro Siculo autore, lib. 3. rerum antiquarum cap. 7. Trogo Pompeio vero, & Iustino, libro. 1. 1300. Eusebio in Chronicis. 1240. à primo anno Nini: Metasthene illo Ioannis Annij autore, qui & Berosum citat. 1224. Augustino. 18. de Ciuit. cap. 21. fere 1305. Orosio lib. 1. c. 11. 1160. Sed Augustinus hos. 1305. intelligit numeratis annis Beli patris Nini, qui iuxta Berosum Annianum, lib. 5. Antiq. & iuxta Metasthenem regnauit annis. 62. quibus subductis restat idem fere numerus annorum, qui positus est ab Eusebio, tribus enim annis tantum dissentiunt.

Conuenit autem inter autores, vltimum Assyriorum regem fuisse eum, qui dicebatur Tonos concoleros, Græcis autem Sardanapalus. Hoc docent Metasthenes, Diodorus, & Iustinus locis citatis, Eusebius in Chronicis, Orosius libro primo, capit. 19. & libro secundo, capit. 2. & Beda in libello de sex ætatibus mundi, & in libro de temporibus, capite. 20. Quos & sacræ Scripturæ enarratores, & recentiores historici sequuntur, vt Antonius Sabellicus Enneade secunda, lib. 3. versus finem, & Iohannes Lucidus, libro 4 de temporibus, cap. 1. & 2. & multi alij. Immo & Hieronymus, & Augustinus, vt Eusebij sectatores, huic sententiæ subscribunt, vt ostendemus cum tempora cõputabimus.* Tradunt igitur autores citati Sardanapalum bello superatum fuisse ab Arbace Medo, & à Beleso Babyloniorum duce seruis suis. Sed Arbaces (vt ait Diodorus) adiunxit sibi Persas; Belesus autem Arabes. Tunc diuisum esse dicunt imperium Assyriorum in Medos, & Babylonios. Ita etiam sensisse videtur Iosephus, qui libro. 10. antiquita. capit. 3. loquens de Ezecia à morbo liberato ante quindecim annos mortis suæ, circa eadem, inquit, ferme tempora imperium Assyriorum per Medos dissolui contigit. Et capite. 6. scribit Assyriorum imperium euersum fuisse à Medis, & Chaldæis. Georgius Cedrenus Græcus autor, in com-

in compendio historiarũ, folio.13.tradit Sardanapalum, qui Magnus dictus est, victum fuisse à Perseo Iouis, & Danaes filio, & ab eodem regnum translatum ad Persas. Deinde folio.88.docet Salmanasarem regem Assyriorum dictum esse Sardanapalum, patremque esse Nabuchodonosor, sed anno.96.ante hunc Salmanasarem regnum Assyriorũ abolitum esse ab Arbace, & ad Medos trãslatum. At hunc Georgium sanè dimittamus Græcæ fidei historicum, tantum accipiamus in quo cũ ceteris conuenit, dissolutam esse monarchiam Assyriorum ab Arbace, & ad Medos traductam.

4 * Huic sententiæ illud plurimum fauere videtur, quod cum sæpè in libris Regum, & in prophetis legamus reges Assyrios, & eorum potentiam, nusquã mentio fit de regibus Babylonis vsque ad tempora Ezeciæ. Tunc primum nominatur rex Babylonis Merodach Baladan filius Baladan, qui ad eumdem Ezeciam literas misit, & munera.4.Regum.20.Hunc autem Baladan esse Belesum expugnatorem Niniues tradunt nonnulli. Hæc tot, tantique autores humanæ historiæ fidem sequentes. Sed cum humana historia nulla fere vbique vera sit, autoritate diuinæ, quæ falsa esse nõ potest corrigenda est, & in multis corrigitur. Dabimus ergo operam, vt rei obscurissimæ, & in qua grauissimi autores lapsi sunt, lucem sacræ historiæ adhibeamus, qua illustrati omnia recte explicemus. Quod ego dum paulatim demõstro, & humanæ historiæ errores detego, si quis hæc leget, quæso, diligenter & patienter attendat.

5 Principio illud statuo, quod luce clarius ostendam, nullo modo prophetare Nahum de euersione Niniues regnante Sardanapalo, neque de illo termino regni Assyriorum, (si quis tunc fuit, vt autores scribunt) quoniam hæc, cum prophetabat Nahum, iam ante multos annos contigerant. Ex quo perspicitur grauiter errare eos, qui omnia huius prophetæ verba referunt ad ea quæ libro.3.capit.7.scripsit Diodorus Siculus de expugnatione Niniues sub Sardanapalo. Sed ostendamus quod statuimus. Sardanapalus, iuxta Eusebium in Chronicis, mortuus est initio regni Hoziæ, sub quo prophetauerunt Hosee & Hamos, & tunc, eodem autore, regnum cessauit Assyriorum. Hieronymus etiã scribit initio comment.in Hamos, tempore Hoziæ regis Iuda regnasse apud Assyrios Sardanapalum, apud Latinos Procam Siluium, cui successit Amulius, & Amulio Romulus. Similiter Augustinus, decimo octauo de Ciuitate.c.21. auctor est, regnũ Assyriorum, quod omnium maximum erat, eodem tempore finem tantæ diuturnitatis accepisse, ad Medosque fuisse translatum. Idem affirmat Sabellicus loco citato.

Nahũ nõ loquitur de Niniue euersa sub Sardanapalo.

6 * Atque eadem est sententia Metasthenis, qui antiquissima exemplaria Susianæ bibliothecæ secutum se dicit: nam post Sardanapalum, & bipartitam monarchiam Assyriorum in Medos, & Babylonios septem, & nonaginta annos numerat vsque ad finem regni Senacherib filij Salmanasaris. Ab initio autem regni Hoziæ vsque ad decimum quartum Ezeciæ, quo Senacherib ascendit in Iudæam, quo etiam tempore prophetauit Nahum, vt initio capit.1.diximus, octoginta duos annos numerat sacra historia libro.4.Regum. Præterea constat Niniuen non fuisse subuersam nisi post mortem Ezeciæ; siquidem Senacherib ascendit anno decimo quarto Ezeciæ, regnauit autem Ezecias 29.annis. At Tobias qui post mortem eiusdem Senacherib vixit plus annis quadraginta duobus, (iam enim occisus erat Senacherib cum lumẽ amisit, vt ex primo, & secundo eius libri capite constat; & capit.14.scriptum est; Et postquam illuminatus est Tobias vixit annis quadraginta duobus) docet suo tempore non fuisse euersam Niniuen: moriens enim dixit, vt ibidẽ legimus. Prope erit interitus Niniue, non enim excidit verbum Domini.

4.Reg. c. 15. vsque ad 19.

7 * De hoc autem interitu consentiunt omnes, & apertissimũ est prophetare Nahum: multos ergo annos post Sardanapalum stetit imperium Assyriorum, quod maximum erat cũ prophetabat Nahum, vt capit.2.& 3. videmus. Certe non de illo excidio sub Sardanapalo locutus est, hoc enim nunc agimus. Postremo octogesimo anno post

post mortem Ezeciæ mortuo iam pridem Nahum 1. in fine regni Iosiæ Nechao rex Aegypti ascendit in bellum contra regem Assyriorum. 4. Regũ. 23. stabant ergo tum etiam Assyrij. Nec me latet Iosephum lib. 10. Antiquit. c. 6. pro hoc dicere: contra Medos, & Babylonios, qui Assyriorum imperiũ euertetant, quasi rex iste Babyloniorum fuerit. Sed errat profecto. Semper enim scriptura reges Assyriorum distinguit à Babylonijs, & suo quosque nomine appellat, vt in eodem capite, & sequenti videmus. Cur igitur quem scriptura regem vocat Assyriorum, nos Babylonio rum esse existimabimus? Denique siue Iosephus, siue qui illi credere volent, ostendant nobis Babylonios vnquam vocatos esse in scriptura Assyrios. Verũ tunc stabant Niniue, & Assyrij, quoniã nondum regnabat Nabuchodonosor, qui cepit Niniuen, vt docebimus, & transtulit imperium ad Chaldæos. * Ex his etiam constat falsum esse illud Belesum ducem Babyloniorum, qui cũ Arbace Sardanapalũ vicit, fuisse Baladan regẽ Babylonis, qui munera misit Ezeciæ, cum Belesus multis annis præcesserit Baladan, qui vixit tempore Ezeciæ. Nec minus hallucinatus est Genebrardus, qui prope finem libri primi suæ Chronographiæ contẽdit Asarhaddon filium Senacherib fuisse eum, quẽ Græci, & Latini vocant Sardanapalum. Etenim Asarhaddon regnauit tẽpore Ezeciæ, successitque patri Senacherib decimo quinto anno Ezeciæ, & regnauit decẽ annis, vt auctor est Metasthenes. Cum autem Ezecias regnauerit 29. annis, quindecim vixit post Senacherib.

Tobias 14 At, vt iam ex Tobia retulimus, plus quã quadraginta duobus annis exactis à morte Senacherib dixit Tobias, Prope erit interitus Niniue, non enim excidit verbum Domini. Nullo ergo modo Asarhaddon potuit esse Sardanapalus, quem extremum Assyriorum regẽ fuisse & alij, quos iã nominauimus, volunt, & ipse Genebrardus in eodem libro.

9 Regnum Assyriorũ florentissi- Secundum est, siue verum sit, quod tot auctores scripserunt, siue non sit, nẽ pe terminatum esse regnum Assyriorũ in Sardanapalo, diuisamque magnam illam monarchiam: necessario fatendũ est regnum Assyriorum validissimum, & florentissimum fuisse, non solum tẽpore Nahum prophetæ, & Ezeciæ regis, sed etiam temporibus regum superiorum, idest Hoziæ, Ioatham, Achaz, & prophetarum, qui horum ætatibus floruerunt, Hoseæ, Isaiæ, Ioelis, Hamos, Habdiæ, Ionæ, Michææ. Docet hoc plane scriptura, Hoseæ quinto. Et abijt Ephraim ad Assur, & misit ad regem vltorem. Quo loco regem Assyriorum vltorem dici affirmauimus, quod cum esset omnium potentissimus, ad eum confugiebant quicunque ab alijs regibus iniuria afficiebantur, sicuti postea confugerunt ad Romanos. Inde 4. Regum 15. Veniebat Phul rex Assyriorũ in Thersam, & dabat Manahem Phul mille talenta argenti, vt esset ei in auxilium, & firmaret regnum eius. Et c. 16. Misit autem Achaz nuntios ad Theglath-phalasar regem Assyriorum, dicens: Seruus tuus, & filius tuus ego sum: ascende, & saluum me fac de manu regis Syriæ, & de manu regis Israël, qui consurrexerunt aduersum me. * Eo autem tempore quo decem tribus captæ sunt, Assyrij Medis imperabant, & Chaldæis, vt facile intelligimus, ex eo quod legimus. 4. Reg. 17. Anno autem nono Hoseæ cepit rex Assyriorum Samariam, & transtulit Israel in Assyrios, posuitque eos in Hala, & in Habor iuxta fluuium Gozan in ciuitatibus Medorum. Et postea: Adduxit autem rex Assyriorum de Babylone, & de Cuta, & de Auah, & de Emath, & de Sepharuaim, & collocauit eos in ciuitatibus Samariæ. Quæ verba si ante nominatis autoribus in mentem venissent, nullo modo dixissent tempore Sardanapali diuisam fuisse monarchiam Assyriorũ, & translatam ad Medos, & Chaldæos, cum etiam temporibus Ezeciæ, de quibus nunc loquimur, Assyrij Medis, & Babylonijs, multisque alijs nationibus dominarentur. Apertius etiam hoc intelligimus ex c. 19. vbi rex magnus, (ita enim vocatur Senacherib) misit nuntios ad Ezeciam, dicens: Tu enim ipse audisti, quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quomodo vastauerunt

mum post Sardanapalum, & prophetã te Nahũ.

10

eas:num ergo solus poteris liberari?
Numquid liberauerunt dij gentium singulos,
quos vastauerunt patres mei,
Gozam, videlicet, & Haram, & Reseph,
& filios Eden, qui erant in Thelassar?
Vbi est rex Hemath, & rex Arphad, &
rex ciuitatis Sepharuaim, Ana, & Aua?
Hemath erat in principio Syriæ Damasci,
Arphad in campo Sennaar, in quo
extructa est Babylon, vt ait Hieron. in
Isa. 10. Et cap. 18. Et quomodo potestis
resistere ante vnum Satrapam de seruis
11 Domini mei minimis?* Hoc ipsum videbimus
in 2 & 3. capite nostri prophetæ,
vt cap. 2. de Niniue, & de regum Assyriorum
potentia, quam omnes reges
formidabant, ait: Vbi est habitaculum
leonum, & pascua catulorum leonum,
ad quam iuit leo, vt ingrederetur illuc,
catulus leonis, & non est qui exterreat?
Et quoniã rapinis multarum gentium,
quas bello subiecerant, supra modum
ditati erant, addit: Leo cepit sufficienter
catulis suis, & necauit leænis suis, & impleuit
præda speluncas suas, & cubile
suum rapina. Et capite tertio: Omnes
qui audierunt auditionem tuam, compresserunt
manum super te, quia super
quem non transijt malitia tua semper?
id est, Omnes gẽtes de excidio tuo gaudebunt,
quia omnes læsisti & infestasti
bello. Nil ergo mirum si in illud Isa. 7.
Sibilabit Dominus, &c. scribat Hieronymus:
Apem Assyrios vocat, quorum
illo tempore potentissimum regnum
erat, & ad bella promptissimum. Sed
audiamus verba Isaiæ, cap. 10. de Senacherib,
& nihil erit amplius, quod requiramus:
sed ad conterendum erit cor
eius, & ad internecionem gentium plurimarum.
Dicet enim: Nunquid non
principes mei simul reges sunt? Nunquid
non vt Charcamis, sic Chalanno,
& vt Arphad, sic & Hemath? Numquid
non vt Damascus, sic Samaria? Quomodo
inuenit manus mea regna idoli, sic
& simulacra eorum de Ierusalem, & de
Samaria. Nunquid non sicut feci Samariæ,
& idolis eius, sic faciam Ierusalem,
12 & simulacris eius?* Subscribam autem,
& expositionem Hieronymi quo res
fiat manifestior. Ipse autem (Senacherib)
modum iracundię meæ egressus est,

A & non solum contra Israel, ad quem directus
fuerat, sed in gentes plurimas debacchatus
est, vt omnia per circuitum
regna contereret, & vsque ad internecionem
gentium plurimarum illius mucro
fœuiret. Erectus enim in superbiam
hæc ausus est dicere: Duces mei aliarum
gentium reges sunt, & mihi subiecti cũctis
nationibus imperabunt. Quomodo
cepi Charcamis, sic cepi, & Chalanno:
quomodo Arphad, sic obtinui & Hemath:
quomodo Damascum, sic mihi subieci
& Samariam. Quomodo cetera regna
quæ idolorum cultui seruiebant,
meis subieci pedibus. Sic & Ierusalem,
B & Samariam, in qua eadem idola sunt,
meæ subijciam potestati, &c. Dicet fortasse
quispiam: Reges Assyriorum, quos
commemorasti, reges Babylonis, siue
Chaldæorum sunt, qui iam euerterant
imperium Assyriorũ. Et ne sine probabilitate
aliqua dicere videatur, confirmabimus
eius responsionem, ex Eusebio
in Chronicis, qui cum venit ad
octauam olympiadem, scribit decem tribus
captas esse a Senacherib, qui & Salmanasar,
rege Chaldæorum, & translatas
esse in montes Medorum.* Imo ve- 13
ro Metasthenes affirmat bipartita mo-
C narchia Assyriorum in Medos, & Babylonios
post mortẽ Sardanapali, regnasse
apud Babylonios Phul Belochum, Phul
Asar, Salmanasar, Senacherib, Asarhaddon,
Merodach, Bẽmerodach, Nabuchodonosor,
&c. His authoribus respondemus.
Si quidẽ dicant reges Assyriorum
Chaldæis etiã imperasse eo tempore, verũ
esse quod volunt, vt nu. 10. ostendimus
ex 4. Reg. 17. Si autem putent fuisse
Niniuen subuersam, neq; in ea tũc vixisse
reges Assyriorũ, plane errãt, & sacræ
historiæ aduersantur, quandoquidẽ
D ex ea intelligimus reges Assyriorũ, quorũ
iã meminimus, regiã habuisse in Niniue,
illuc redijsse ex Iudæa Senacherib, in
ea occisũ, in eadẽ regnasse filiũ eius Asarhaddõ.
Propterea Niniue Nahũ. 2. vocatur
habitaculũ leonũ, & pascua, & cubile
leonũ, id est regũ Assyriorũ. Idẽ etiã
intelligimus ex libro Tobiæ apertissime.
Atq; vt melius huius cõmẽtitij Metasthenis
errorẽ agnoscãt, qui cũ eo putãt
hos Babylone regnasse, nec Assyrios
propriæ

proprie fuisse, sed Chaldæos, videantq; errasse etiam Eusebium, si id sensit. 4. Reg. 19. Legimus regnasse Asarhaddon apud Niniuen, simul ac mortuus est pa-
14 ter eius Senacherib.* Ex ca. autem 20. constat eodem tempore regnasse apud Babylonem Merodach Baladan. Nam decimo quarto anno Ezeciæ venit Senacherib in Iudæam, post cuius abscessum ægrotauit Ezecias, & vixit annos quindecim, regnauitque & ante morbum, & post 29. annis. Aegrotauit itaq; incipiéte regno Asarhaddon in Niniue. In tempore illo (inquit sacra historia) misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babyloniorum literas, & munera ad Ezeciam: audierat enim quòd ægrotasset Ezecias. Habemus ergo simul duos reges, alterum Niniues, inimicum Ezeciæ, alterum Babylonis, qui literas ad eum misit, & munera. Quare in manifestissimo versantur errore, qui reges illos Assyriorum Babylonios fuisse cõtendunt. Nec minus apertus est error Sabellici, qui reges Assyriorum contendit Medorum fuisse præfectos. Quid dici potuit ab scripturæ veritate magis abhorrens? Vocat eos reges magnos, C dicit in Niniue habitasse, & hic præfectos Medorum existimat. Vtrùm præfectus est ille, an rex magnus, cuius dux
4. Reg. 18. ait: Et quomodo potestis resistere ante vnum Satrapam de seruis Domini mei
Isa. 10. minimis? Et qui ait apud Isaiam: Numquid non principes mei simul reges sunt? At si Assyrij Chaldæis quoque imperabant, vt paulò ante diximus, quomodo nunc rex Babylonis Merodach dicitur? Respondeo, & in Babylonia, & in alijs prouincijs ditionis Assyriorum reges fuisse, sicut & in monarchia Romanorum, sed parebant nihilominus D Assyrijs. Ideo dixit Senacherib: Numquid non principes mei simul reges
15 sunt?* Ex ijs, quæ dicta sunt satis cõstat Niniuen non fuisse subuersam sub Sardanapalo, nam eodem fere tempore in ea prædicauit Ionas, cum tanta esset, vt iter haberet trium dierum Ionæ. 3. Hozias enim, cuius tempore regnauit Sardanapalus, regnum assumpsit 27. anno Ieroboham regis Israel. 4. Reg. 15. & eius tempore prophetauit Ionas. 4. Reg.

Niniue non fuit subuersa sub Sardanapalo.

A 14. Sed ad finem regni eius, id est, post Hoseæ, vt in præludijs diximus. Videmus deinde semper Niniuen fuisse regiam Assyriorum vsque ad Ezeciam, & vsque ad mortem Tobiæ post annos plures quadraginta duobus, & tunc Tobiam dixisse: Prope erit interitus Niniue, non enim excidit verbum Domini, quod dixit per Ionam, vt est ibi in Græco.

Scio Diodorum siculum lib. illo 3. rerum antiquarum, cap. 7. & Strabonẽ lib. 16. affirmare subuersam fuisse eo tẽpore Niniuen, sed corrigit, vt dixi, eorum historiam scriptura, quæ quo tempore illi subuersam scribunt, stetisse docet, & quidem tanta magnitudine, vt iter haberet trium dierum. 16

Verum tẽpus vastitatis Niniues

Superest nunc id, cuius causa potissimum hæc suscepta est disputatio, quo tempore perierit Assyriorum imperiũ, & impleta fuerit prophetia Nahum. Res est valde difficilis. Sed sine dubitatione credendum est, id tempore Nabuchodonosor regis Babylonis factum esse, eiusdem inquam Nabuchodonosor, qui anno 18. euertit Ierusalem. Hęc est Hebræorum sententia in Chronologiæ suæ, quam vocant Sederholam capit. 24. Consentiunt & nostri. Nam Hieronymus in procemio comentar. Niniuen euersam esse dicit à Chaldęis, & initio huius cap. & postea in consequentibus affirmat captam esse à Nabuchodonosor. Eadem est sententia Theodoreti in procemio, & postea c. 1. & Ruperti initio cap. 2. & Lyrani. Beda in libello de sex ætatibus mundi docet scripturam à quarto anno Ioacim regis Iuda numerare regnum Nabuchodonosor, quia ex eo non solum Chaldæis, & Iudæis, sed etiam Assyrijs, & Ægyptijs, alijsque innumeris gentibus cœpit dominari: Sed sine autoribus res aperta est. Nam Assyriorum monarchia, quæ prima omniũ fuit, non ad Medos, aut ad aliam nationem transijt, sed ad Babylonios, adeo vt cum quatuor monarchiæ ab autoribus numerentur, prima sit quæ à Nino rege cœpit in Niniue vsque ad Balsasar regem Babylonis huius Nabochodonosor nepotem. * Hoc à 17 Dario rege Medorum, & à Cyro rege

I 3 Persarum

Persarum victo. Secunda iuxta pluriũ A sententiã monarchia cœpit Persarum, & Medorum, atque eo tempore scripsit Cyrus: Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cœli. 2. Paralip. vlt. Ad Babylonios autem transisse per Nabuchodonosor non est dubium, ex eo enim tempore cœperunt Chaldei multis nationibus dominari, illo capiente, atque debellante. Inde Ierem. 27. Et nũc itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor regis Babylonis serui mei, insuper, & bestias agri dedi ei, vt seruiant illi. Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio B filij eius, donec veniat tempus terræ eius (id est, donec Babylon capiatur à Persis, & Medis) & ipsius, & seruient ei gentes multæ, & reges magni. Et Hab. 1. Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt: ipse super omnem munitionem ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam. Dan. 2. Tu rex regum es, cui Deus cœli, regnum, & fortitudinem, & imperium, & gloriam dedit, & omnia in quibus habitant filij hominum, & bestiæ agri, & volucres cœli dedit in manu tua, & sub ditione tua vniuersa consti- C

18 tuit. * Tu ergo es caput aureum. Hinc Iose. 10. antiq. c. 11. lib. 1. contra Apionem: affirmat Megasthenem in quarto rerum Indicarum libro ostendere velle, regem Nabuchodonosor, virtute, & rerum gestarum magnitudine Herculem longe superasse, subiugasse enim eum, & maximam Africæ partẽ, & Hispaniã. Ita vertit interpres cõtra Apionem, quamuis in antiquitatibus verterat: Subiugasse enim eum, & vrbẽ Africæ primariam, & Hispaniæ partem, est eñ ibi, καὶ λιβύης τὴν πόλιν καὶ Ἰβηρίαν at contra Apionem, καὶ λιβύης τὴν πολλὴν, καὶ Ἰβηρίαν. id est, Et Libyæ mul- D tam, scilicet, partem, & Hispaniã. Ex quo locus antiquitatũ corrigendus est, vt legatur etiã πολλὴν. non πόλιν, id est, vrbem, quo errore vertit interpres. Et Libyæ primariam vrbem, & ex suo addit: Et Hispaniæ bonã partem, cũ sit in Græco: Et Hispaniam. Deniq; Niniuen excisam fuisse antequam rueret monarchia Chaldæorum, manifestissimè docet Ierem. c. 50. Grex dispersus Israel, leones eiecerunt eum: primus comedit eũ rex Assur, iste nouissimus exossauit eum Nabuchodonosor rex Babylonis. Propterea hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel: Ecce ego visitabo regẽ Babylonis, & terram eius, sicut visitaui regem Assur. * At nequaquam ar-

19 bitror vastatam esse à Nabuchodonosor Niniuen primo anno regni sui, vt multi cum Hebræis in Chronologiæ c. 24. opinantur, sed multo post, id est, capta iam Ierusalem. Itaque cõsolatur Nahum iuxta nomen suum, non solum decem tribus, vt Hieronymus inquit, sed etiã duas, vt cum viderent captam Ierusalem, scirent etiam citò ruiturum Assyriorum imperiũ, à quo tot clades acceperant. Nouum hoc videri potest, & quasi παράδοξον, sed ego ni fallor verum esse conuincam. Primo, quoniam primo anno regni non potuit Niniuem inuadere Nabuchodonosor, eo enim anno venit in Iudæam, & cepit regem Ioacim, cuius regni annus quartus fuit primus Nabuchodonosor. Ierem. 25. In anno quarto Ioacim filij Iosiæ regis Iuda, ipse est annus primus Nabuchodonosor regis Babylonis. Dan. 1. Anno tertio regni Ioacim regis Iuda venit Nabuchodonosor rex Babylonis in Ierusalem, & obsedit eam, & tradidit Dominus in manu eius Ioacim regem Iudę, & partẽ vasorũ domus Dei, & asportauit ea in terram Sennaar, in domum Dei sui. Nec nos moueant quod Daniel dixerit: Anno tertio Ioacim: cum enim venit Nabuchodonosor, nondũ erat finitus annus tertius Ioacim. Itaq; finis tertij anni Ioacim, & initiũ quarti inciderunt in primum annum Nabuchodonosor. * Quis autem tam hebes est, vt

20 non videat fieri non potuisse, vt Nabuchodonosor cũ magno exercitu longissimum iter conficeret ad Iudæam, & vrbem obsideret, obsessam caperet, & cũ rege capto, & vasis templi rediret Babylonem: moxque expeditionem in Niniuen pararet, & florentissimum imperium euerteret, vrbemq; tot regnorum dominam caperet, atque hæc omnia eodem anno? Non hæc vnius, sed plurium annorum opera sunt, cum referas

Niniue non est capta primo anno regni Nabuchodonosor, sed post captam Ierusalem.

referat Iosephus lib. 1. contra Apionẽ, A
eundem regem septimo regni sui anno
Tyrum obsedisse, ac tredecim annos du
rasse obsidionem. Quod autem Beda in
libello de sex ætatibus mundi, & non-
nulli alij dicunt, Scripturam numerare
regnum Nabuchodonosor à quarto an
no Ioacim, quia ex eo non solùm Chal
dæis, & Iudæis, sed etiã Assyrijs, & Æ-
gyptijs, alijsque cœperit dominari, ve-
rum non est: quoniam re vera ille fuit
annus primus regni eius, sicut ait Iose.
10. antiquit. cap. 7. Anno (inquit) quar
to, ex quo is (Ioacim) regnare incepit, B
quidam Nabuchodonosorus apud Ba-
bylonem regno potitus, cum instructis
12 simo exercitu Carchabesam ad Euphra
tem sitam petijt. Et ibidẽ: Quarto de-
inde regni Nabuchodonosori anno Ioa
21 simi verò octauo, &c.* Atque ita sem-
per numerat Scriptura annos Nabu-
chodonosor, vt 4. Reg. 24. Egressusque
est Ioachin rex Iuda ad regem Babylo-
nis, & suscepit eũ rex Babylonis anno
octauo regni sui, siquidem Ioachin tri-
bus mensibus regnauit, pater verò eius
Ioacim vndecim: quare annus ille, quo
regnare cœpit Ioachin, erat octauus Na C
buchodonosor, qui regnare incepit
quarto anno Ioacim. Iuxta eandem cõ
putationem dictum est, 4. Reg. 25. Men
se quinto, septima die mensis, ipse est
annus nonus decimus regis Babylonis,
venit Nabuzardam princeps exercitus
seruus regis Babylonis in Ierusalem.
Hoc ipsum apertius etiam paulò post
confirmabimus, ex c. 2. Dan. Præterea
Niniue non est vastata à Nabuchodono
sor, nisi postquam idẽ subuerterat Ale-
xandriam Ægypti metropolin, vt pla-
nè docet Nahum, c. 3. Numquid melior
est Alexandria populorũ? &c. Sed & ip-
sa in transmigrationẽ ducta est in capti D
uitatem. Alexandriam autem cepit vi-
gesimo tertio anno regni sui, vt ait Ios.
10. antiq. c. 11. Quinto. n. inquit, post
22 excidium Ierosolymitanum anno, qui
fuit regni ipsius Nabuchodonosor vige
simus tertius, cũ magnis copijs inuasit
Cœlen Syriam; qua subacta bellum ges
sit contra Ammonitas, & Moabitas, &
his quoque perdomitis Ægyptum ho-
stiliter est ingressus, occisoq; qui tũc re

gnabat, & alio rege cõstituto, repertos
ibi Iudæos Babylonem abduxit.* Quod 22
etiam Ieremias, c. 25. haud obscurè indi
cat. Et accepi Calicẽ de manu Domini,
& propinaui cunctis gentibus, ad quas
misit me Dominus Ierusalem, & ciuita-
tibus Iuda, Pharaoni regi Ægypti, &
seruis eius, & principibus eius, & omni
populo eius. Deinde cõmemoratis mul
tis nationibus, quæ inter se pugnantes,
tandem à Nabuchodonosor erant expu
gnandæ, addit: Et cunctis regibus Ælã,
id est (Persarum) & cunctis regibus Me
dorum, cunctis quoque regibus Aquilo
nis, de propè, & de longè. Reges Aqui-
lonis, de propè sunt reges Assyriorũ vi-
cini Medis, & Babylonis, de quibus Iu-
dith. 16. Venit Assur ex montibus ab
Aquilone. Atq; vt planè intelligamus
has gẽtes debellatas esse à Nabuchodo
nosor, quem iuxta Hieronymũ colum-
bam in fine capitis appellat, post exci-
dium Ierusalẽ, addit paulo post: Cumq;
noluerint accipere calicẽ de manu tua,
vt bibant, dices ad eos: Hęc dicit Domi
nus exercituum: Bibentes bibetis, quia
ecce in ciuitate in qua inuocatũ est no-
men meum, ego incipiam affligere, &
vos quasi innocẽtes & immunes eritis?
Nõ eritis immunes, gladium enim ego
voco super omnes habitatores terræ,
Dicit Dominus exercituum.* Atq; hoc 23
res ipsa loquitur, nempè cũ Assyrij an-
tequã regnaret Nabuchodonosor, mul
to potentiores Chaldæis fuissent, vt sa-
tis ante demonstrauimus, essentq; om-
nium, qui tunc viuebant, hominum po
tentissimi, non est credibile ausurum
fuisse Nabuchodonosor bello aggredi
tantam potentiã, nisi prius multas gen
tes vicisset, quas ad bellum maximum
auxiliares haberet. Quod si quis post
hæc etiam apertiora testimonia requi-
rat, ne hic quidẽ ei morẽ gerere graua-
bor. Isa. 10. scriptũ est: Et erit cum im-
pleuerit Dominus cuncta opera sua in
monte Sion, & in Ierusalem (id est, cum
vrbem euerterit, & suppliciũ quod vo-
lebat sumpserit) visitabo super fructum
magnifici cordis regis Assur, & super
gloriã altitudinis oculorũ eius. Quo ni
hil videtur dici posse apertius. Et Soph.
2. Cũ multa de vastatione earũ gẽtium

dixisset, quæ de excidio Ierusalem læta
tæ sunt, hæc etiam de Niniue prædicit:
Et extendet manum suam super Aqui-
lonem, & perdet Assur, & ponet Specio
sam in solitudinem, & in inuiũ, & quasi
in desertum, quod suo loco explicabi-
mus. Ex his optimè intelligemus quod
Dan. 2. scriptum est: In anno secundo
regni Nabuchodonosor, vidit Nabucho
donosor somnium, & conterritus est
spiritus eius. Nemo, qui quidem præce-
dentia in Daniele legerit, dubitare po-
test non loqui Prophetam de annis re-
gni eius, quandoquidem Daniel, & socij
eius, quos anno primo sui regni secum
abduxerat ex Ierusalem, non venerunt
in conspectum regis antequam per trië
niũ imbuerentur omni sapientia Chal-
dæorum. Quare necesse est intelligere
secundum annum esse monarchię eius.
Quod Hieronymus, quem cæteri se-
quuntur, his verbis exponit: Si post tres
annos pueri ingressi sunt in conspectũ
eius, vt ipse præceperat, quomodo nũc
secundo anno regni sui somnium vidis
se narratur? Quod ita soluunt Hebræi:
secundum hic annum dici regni eius
omnium gentium barbararum, non Iu-
dææ tantum, & Chaldæorum, sed Assy
riorum quoque, & Aegyptiorum, &
Moabitarum, & reliquarum nationum,
quas Domino concedente superarat.
24 *Vnde & Iosephus in decimo antiqui-
tatum scribit libro: Post annum secun-
dum Aegyptiæ vastitatis rex Nabucho
donosor vidit mirabile somnium, &c.
At cum quotidie Nabuchodonosor no-
ua regna debellaret, non mutabatur nu
meratio annorum regni eius, cum re-
gnum nouum suo adiungebat: Sed tunc
iure optimo mutatus est, cum ex rege
factus est monarcha, translato ad se ma-
gno illo Assyriorum imperio, quemad-
modum si rex aliquis fiat Imperator, an
ni eius incipient computari à die, quo
creatus est Imperator. Atque vt videa-
mus quam benè verum vero consonet:
Iosephus in loco ab Hieronymo indica
to, id est. 10. antiq. cap. 11. qui dixit: Post
annum secundum Aegyptiæ vastitatis;
paulò ante in eodem cap. docuerat
Aegyptiam vastitatem contigisse quin
to anno post excidium Ierosolymita-

A nũ, qui fuit vigesimus tertius Nabucho
donosor, vt retulimus nu. 21. quo etiã
loco nos probare cœpimus Niniuen ab
eo vastatam fuisse post vastationẽ Ale-
xandriæ. Hinc etiam cognoscimus, cur
in Scriptura semper numerentur anni
Nabuchodonosor à die, quo regnare
cœpit, id est, à Quarto anno Ioacim re-
gis Iuda, & tantum in Daniele nume-
rentur anni monarchiæ: nempè quòd
cum cepit Ierusalem, nondum vicerat
Assyrios, nec transtulerat eorum impe-
rium ad Chaldæos. In libris autem Re-
gum, & Paralipomenon non loquitur
B Scriptura de Nabuchodonosor, nisi an-
tequam caperet Ierusalem, & cum ce-
pit.* Si quis iam quærat, quomodo tam 25
florens imperium potuerit euertere Na
buchodonosor, facilè ex dictis intelligi
tur. Defecerant iam eo tempore non-
nullæ prouinciæ ab Assyrijs, & Nabu-
chodonosor nouis semper victorijs eua
debat in dies potentior. Herodotus lib.
1. ferè in medio, autor est, ab Assyrijs la
tissimè imperantibus primos omnium
Medos defecisse, fortiterque cum eis
pro libertate pugnasse, & excusso serui
tutis iugo sese in libertatem asseruisse:
C deinde, & alias nationes idem fecisse,
quod iam successerat Medis. Non tamẽ
ait Herodotus propter hanc defectio
nem desijsse regnare Assyrios apud Ni-
niuen, imò vero semper regnasse decla
rat, vsque ad ea tempora, quibus nos eo
rum imperium penitus corruisse dixi-
mus. Nam etiam si sui iuris iam essent
Medi, sine rege vixerunt non paucos
annos, vsque ad Deiocem, qui paulatim
ad regni honorem voluntate populi
prouectus est. Quod etiam cum Hero-
doto fatetur Eusebius, licet in eius li-
bro non Deioces legatur, sed Diocles.
D In quo errat fictitius iste Metasthenes
Annij, & Luridus, & alij, qui eum sequũ
tur, ponentes nonnullos reges Medo-
rum ante Deiocem, cum nulli fuerint,
vel nomine, vel imperio regio.* Hic iã 26
verba Herodoti subscribam: Deioce de-
functo, qui annos tres, & quinquaginta
regnauit, filius eius Phraortes suscepit
imperium. Qui solo Medorum imperio
non contentus, bellum ante omnes in-
tulit Persis, eosque primus in potestatẽ
Medorum

Medorum redegit. Quibus nationibus potitus valida vtraque, mox Asiam subegit, aliam, atque aliam inuadendo gẽtem, donec ad Assyrios oppugnandos peruenit, ad eos Assyrios, qui Ninum incolebant quondam omnium principes, sed tunc à socijs per defectionem desertos, alioqui per se bene habentes. Aduersus hos expeditione sumpta Phraortes secundo ac vicesimo, postquam potitus est anno, cum pleraque exercitus parte perijt, &c. Vides etiam tunc stetisse, ac floruisse Assyriorum imperium in vrbe Nino: ita enim Græcis dicta est Niniue? Si tempus quæras, decimo quarto anno Iosiæ regis perijt Phra-
27 ortes, vt indicat Eusebius. * Sed oritur ex Herodoti verbis difficilis quæstio, cõtinuò enim narrat Cyaxarem Phraortis filium, ac Deiocis nepotem patri successisse, bellum cum Lydis gessisse, ac postea collectis omnibus, quibus imperabat, castra mouisse ad ciuitatem Ninum, vt simul & patrem vlcisceretur, & vrbem ipsam caperet. Sed cum esset in obsidione, magno Scytharum exercitu Mediam diripiente, coactus est in patriã redire, & à Scythis victi Medi Asiæ imperium amiserunt. Viginti octo annos imperium Scythæ tenuerunt, quod postea recuperauit Cyaxares, & tandem Ninũ expugnauit. Omnia ex Herodoto. Si ergo à Medis capta est Niniue, quomodo nos stetisse dicimus, donec à Nabuchodonosor vastata est? Mihi videtur hæc expugnatio Niniues, quam Herodotus tribuit Cyaxari, eandem esse cũ ea, quam nos tribuimus Nabuchodonosor; nam tempora conueniunt, siquidẽ, (vt est apud Eusebium) Cyaxares regnare cœpit anno decimo quinto Iosiæ, quadraginta autem annos regnauit Herodoto autore. Si igitur deducamus è regno Iosiæ septem, & decem annos (vno enim & triginta regnauit Iosias. 4. Reg. 22.) & addamus regni Ioacim vndecim annos, totidemque Sedeciæ, quorum extremo Ierusalem capta, & incensa est à Nabuchodonosor, colliguntur triginta nouem anni regni Cyaxaris, & post sex annos vastata est ab eodem Nabuchodonosor Niniue, vt iam demon-
28 strauimus. * In quatuor itaque aut quinque annis dissentio est, quæ nullius momenti est in tot annorum numeratione, & in re tam vetusta. Si ergo vera est Herodoti historia, dicemus Cyaxarem regem Medorum auxilium tulisse Nabuchodonosor contra Assyrios, atque ita Medos expugnasse Niniuen, sed Nabuchodonosor duce, eorum auxilio, atque opera maximè vtente. Etenim vt ex Iere. 25. diximus, prius Medos expugnauit Nabuchodonosor, deinde iam subactos, atque Assyrijs iam diu infensos facilè ad vicinæ vrbis expugnationem adduxit. Atque hoc est quod Iosephus audierat, & quasi nesciens vnde acceperat, aut quo tempore factum esset, scripsit, à Medis, & Chaldæis dissolutum fuisse Assyriorum imperium. Hoc etiam est quod Hieronymus, & multi alij dicunt: Niniuen expugnatam esse à Chaldæis, & à Medis. Postremo sequitur ex dictis, Assyriorum regnum stetisse ad mille quadringentos quadraginta annos, licet non semper eadem potentiæ magnitudine. Nam ab ortu Abrahæ vsque ad excidium Ierusalem tempore Nabuchodonosor, anni numerantur mille trecenti nonaginta. Centum ab Abraham ad ortum Isaac, inde vsque ad exitũ ex Aegypto quadringenti, inde vsque ad templum ædificari cœptum quadringenti octoginta, inde vsque ad templi incendium, & vrbis excidium, decem, & quadringenti. At Abraham natus est quadragesimo tertio anno Nini conditoris Niniues, vt initio Chronicorum tradit Eusebius. Quibus si addamus sex annos post excidium Ierusalem, quo tempore vastata est Niniue, summa colligetur, quam diximus.

Sed cupientem iam dudum ex difficili, & molesta disputatione ad Prophetæ contextum redire, difficilior penè quæstio remoratur, quæ ex. 1. cap. libri Iudith enascitur, in quo hæc scripta sunt. Anno igitur duodecimo regni sui Nabuchodonosor, rex Assyriorum, qui regnabat in Niniue ciuitate magna, pugnauit contra Arphaxad, & obtinuit eum. Si autem tempore Iudith regnabat in Niniue Nabuchodonosor rex potentissimus, qui Arphaxad regem Medorum, & multarum gentium victorem bello 28

Quo tempore gestum sit quod scribitur in libro Iudith.

bello superauit, quomodo imperium Assyriorum sexto post excidium Ierusalem anno concidisse dicimus, quod etiam post reditum Iudæorum è captiuitate Babylonica stabat? Etenim historiam Iudith reuersis Babylone Iudæis gestam esse clarissimi autores consentiunt. Nam Eusebius in Chronicis, & Beda in libello de sex ætatibus mundi, affirmant hunc Nabuchodonosor esse Cambysem filium Cyri, qui ab Hebræis Nabuchodonosor secundus dictus est. Et August. 18. de Ciuit. c. 26. cum diceret Iudæorum quinquaginta millia à Cyro rege libertate donata in Iudæam redijsse, cœpisseque ædificare templum, sed impedientibus hostibus dilatum esse opus vsque ad Darium, ad extremum ait; Per idem tempus etiam illa sunt gesta, quæ conscripta sunt in libro Iudith. Cui & Georgius Cedrenus adstipulatur in compendio historiarum, fol. 114.

30 * Ac ne quis dubitare possit, locus est in eiusdem libri c. 5. apertissimus: Nuper, inquit, reuersi ad Dominum Deum suum ex dispersione, qua dispersi fuerant, coadunati sunt, & ascenderunt montana hæc omnia, & iterum possident Ierusalem vbi sunt Sancta Sanctorum. Constat autem nunquam Iudæos amisisse Ierusalem, & templum, ac dispersos fuisse, nisi cum Babylonem abducti sunt. Deniq; à Saule, & Dauide, vsque ad captiuitatem Babylonicam numquam Iudæi sine regibus fuerunt, eo autem tempore nullum regem habebant, sed à sacerdotibus Respublica gerebatur, vt ex cap. 4. intelligimus, sicuti post reditum ex captiuitate fiebat. Si vellemus obscurissimæ quæstionis difficultatem effugere, facile esset dicere euersam quidē fuisse Niniuen à primo illo Nabuchodonosor, sed postea per Cyrum reædificatā datam esse Cambysi filio, in qua viuente patre regnaret, qui Nabuchodonosor dictus sit, vt Eusebius, ac Beda tradiderunt, neque nobis multi repugnarent, cum liceret his autoribus, & his rationibus nostram tueri sententiam, quam sequuntur. Lyranus in fine Tobiæ, & in principio Iudith, & Dionysius in eadem, & Hugo Card. in principio Iudith, & Historia Scholastica, vnde hi omnia sumpserunt, in historia libri Iudith, cap. 1. Verum quoniam hoc longe à veritate abhorrere demonstrabo, & res est à nemine, quod quidem sciam, satis elucidata, experiar Dei auxilio, & beati Nahum, ac Sanctæ Iudith precibus fretus, an quid tantis tenebris lucis afferre possim.

Sanè quod scribitur in libro Iudith, sine dubio gestum est postquam Iudæi Babylone reuersi sunt, Cyro iubente, vt verba eiusdem libri à nobis paulò ante indicata conuincunt. Sed quod autores illi dicunt, Cambysis gestum tempore, eumque vocari Nabuchodonosor, omnino falsum est. Nam tempore Cambysis cōstat ex libro Hesdræ templum non fuisse ædificatum, sed iacta tantum fundamenta, donec secundo anno Darij filij Hystaspis cœpit ædificari. At cum Holophernes in Iudæā veniebat, templum erat ædificatum, Iudith 4. Tremor etiam, & horror inuasit sensus eorum, ne hoc faceret Ierusalem, & templo Domini, quod fecerat cęteris ciuitatibus, & tēplis earū. Ex quo videmus fabulas Philonis illius Anniani, seu potius Pseudophilonis, qui in Breuiario temporum affirmat, Assuerum, qui & Cambyses dicitur, bellum suscepisse contra Arphaxad regem Medorum fautorem factionis Tamyricæ (à qua, scilicet occisus fuerat Cyrus) qui ad defectionem compulerat Medos, & Persas. Deinde iratum eundem Assuerum, siue Cambysē, ob cædem Holophernis, publico edicto vetuisse templum erigi. Et tamen has fabulas Driedo lib. 3. de dogmatibus, cap. 5. in 3. eius parte, & alij non pauci sequuntur decepti nomine Philonis. 31

Tempus historiæ Iudith.

32 * Vt ergo in re quę mihi semper dubia fuerat, & incerta; quod certum, verumque est, proferamus; historia libri Iudith gesta est tempore Xerxis filij Darij Hystaspis, & Ioacim pontificis Iudæorum filij Iesu filij Iosedec, qui cū Zorobabele populum Babylone eduxit in Iudæam. Hoc ex ipsa sacra historia planè cognoscimus: nam ex cap. 5. constat fuisse gestam paulò post reditum è Babylone. Et nunc, inquit, reuersi

uersi ad Dominum Deum suum, ex dispersione, qua dispersi fuerant; adunati sunt, & ascenderunt montana hæc omnia, & iterum possident Ierusalem, vbi sunt Sancta Sanctorum. Addamus huic pontificem eius tẽporis fuisse Ioacim, sicut legimus.c.15.Ioacim autem summus pontifex erat de Ierusalem venit in Bethuliam cum vniuersis presbyteris suis, vt videret Iudith. Quare hic Ioacim sine dubio filius fuit Iosue, siue Iesu filij Iosedec, qui paulò ante venerat Babylone, & ipse genuit Eliasib pontificẽ, Nehem.12.Iosue autẽ genuit Ioacim, & Ioacim genuit Eliasib. Hũc autẽ Iosephus docet vixisse tẽpore Xerxis filij Darij Hystaspis; de hoc enim rege loquens li.11.antiq.c.5.ait: Hoc regnante pontifex Ioacimus Iesu filius.

33 * Cum autẽ tẽplũ ædificatũ fuerit regnante Dario huius Xerxis patre, rectè Sacra Historia docet pontifice Ioacim fuisse iam templũ, & fuisse in Ierusalẽ Sancta Sanctorũ. Etenim cũ templũ regnante Dario ædificabatur, Iesus filius Iosedec & pater Ioacim põtificatu fungebatur, vt videmus Hesd.5.& Haggæi 1. A primo anno Cyri, vsq; ad primũ huius Xerxis iuxta probatissimã cõputationẽ, de qua in 1.c. Zach. agemus, anni sunt plus minusve quinquaginta, vt.n. ex eo loco, quẽ dixi, intelligetur, Cyrus post expugnationẽ Babylonis regnauit quasi septẽ annis. Cambyses, & fratres magi octo, Darius filius Hystaspis triginta sex, cui Xerxes successit. Factũ est igit̃ quod narrat liber Iudith, regnante Xerxe, post annos à soluta captiuitate Babylonica, paulo plures quinquaginta. At nũc hoc tantũ superest dubij, quomodo florente tunc monarchia Medorũ; atq; Persarũ penes Xerxem, Arphaxad rex Medorũ multas gẽtes imperio suo subiẽcerit, & apud Niniuẽ regnauerit Nabuchodonosor. Ad hoc ita respõdendum videtur. Etiã si summa imperij esset penes reges Persarũ, reges erãt apud alias nationes, sed his subditi. Cũ aũt Xerxes rex Persarũ, vt Darius ante fecerat, in Græciã cũ maximo, & incredibili exercitu traiecisset, totumq; ferè regni tempus in bello contra Græcos consumpserit; multæ interim ab eo nationes

A deficiebãt, & pro imperio inter se bella gerebant, absente qui prohibere posset Xerxe.* Accessit quod sæpè à Græcis victus, à suis quoq; contẽnebatur Iustin. li.2. Xerxes rex Persarũ, terror antea gẽtium, bello in Græcia infeliciter gesto, etiã suis contẽptui esse cœpit. Immo & à Dario eius patre defeceriit Ægyptij, vt autor est Herodot. li.7. quare multò magis à Xerxe bellis longinquis distracto alij deficiebant. Tunc igitur Arphaxad rex Medorum subiecit imperio suo gentes multas, & victus est à Nabuchodonosor rege Assyriorum. Est autem

34

B Nabuchodonosor Chaldaicum nomẽ, quare hunc ducem aliquem nobilem, atque inter Chaldæos insignem fuisse valdè probabile est, cui vel Darius, vel Xerxes, qui Babylone regnabant, regnum Assyriorum tradiderunt. Probabile est etiam aliquem ex Babylonijs regibus, siue ex Persis, qui eos in imperio consecuti sunt, Niniuen nobilem toto orbe ciuitatem reædificasse, vt fieri solet. Sed à quo, vel quo tempore reædificata sit, mihi non constat ex historia, reædificatam fuisse tẽpore Iudith Scriptura planè docet.

Quomodo tempore Iudith regnauerit apud Niniuem Nabuchodonosor.

C * Nollem immorari refellenda Genebrardi sententia, qui lib.2. suæ chronographiæ contendit historiam libri Iudith, contigisse regnante Nabuchodonosor illo, qui euertit Ierusalem. Sed nequis vmbra aliqua, atq; specie veritatis decipiatur, & quia ille locum ex cap.5. Iudith, quo nos maximè nitimur, infirmare contendit, breuiter refutabo; res enim iam vt arbitror, apertior est, quam vt multis sit explicãda. Non animaduertit vir eruditus Nabuchodonosor libri Iudith in Niniue regnasse, illũ verò priorem, Babylone: tẽpore Nabuchodonosor prioris reges

35

D fuisse in Iudæa, tempore Iudith, nullos nominati, sed principes Hoziã & Charmi c.6. demũ tempore Iudith pontificatum gessisse Ioacim, nullum autem eius nominis pontificem fuisse viuente Nabuchodonosor Chaldæo. Verba libri Iudith: Et plurimi eorum captiui abducti sunt in terram non suam: negat de tẽpore Ierosolimitani excidij intelligi, quoniam tunc non plurimi, sed omnes abducti sunt. At qui legerit vltimum

caput

caput lib.4.Regum, videbit non omnes fuisse adductos, sed nonnullos remansisse. Quod si qui abducti dicuntur, non sunt à Chaldæis abducti Babylonem, doceat ipse quo abducti fuerint. Nam Senacherib nullos abduxisse legimus, ipse potius cum paucis admodum è suis trepidus fugit in Assyriam. Salmanasar plurimos abduxit, id est, decem tribus, quæ non redierunt. Scripturam autem non de decem tribubus loqui, sed de duabus quæ possidebant Ierusalem, perspicuum est, ait enim: Et iterum possident Ierusalem, vbi sunt Sancta Sanctorum: Decem autem tribus non possede B
36 rant Ierusalem. * Deinde illa verba: Nuper autem reuersi ad Dominum Deum suum ex dispersione, qua dispersi fuerāt, adunati sunt: interpretatur de multis, quos ex Ierusalem dispersos fuisse dicit Salmanasare, & Senacherib bellum inferentibus filijs Israel. At hoc etiam doceat vbi legerit, aut vnde sciat, nam Scriptura de dispersis per captiuitatem loquitur: Plurimi, inquit, eorum captiui abducti sunt. Iam quod in eodem Genebrardo sequitur, refutare non est opus, referre satis erit. Non officit, inquit, quod sub finem libri scribitur; In omni C spatio vitæ eius, non fuit qui perturbaret Israel, & post mortem eius annis multis. Nam, Annis multis dictum est pro Diebus multis. Sed & Scriptura sic aliquando loquitur de annis quatuor, aut quinque vt sæpius in libris Regum, &c. Nescio an cuiquam hoc persuaderi possit; in anno vno sunt multi dies, & vult dici Annis multis, pro Diebus multis quasi in his diebus non sint anni multi. Absurdum etiam annos multos dici quatuor, aut quinque annos. Sed vt hæc vera essent, quomodo potest ad illud responderi, aut cur ipse non respon D dit: In omni spatio vitæ eius, non fuit qui perturbaret Israel? Nam iuxta eundem Genebrardum, quinto post anno venit Nabuchodonosor, nempè decimo octauo regni sui, & incendit vrbem, & templum, & tamen Sancta Iudith, vt ibi scriptum est; mansit in domo viri sui annos centum quinque, & defuncta est, ac sepulta cum viro suo in Bethulia.
Assyrij.
37 * Hactenus de hac tota Assyriorum disputatione. Sed paucis ad eorum quæ dicta sunt intelligentiam, quasi coronidis loco addamus, Assyrios propriè dici, qui Ninum siue Niniuen metropolin habebant. Itaque diuersæ sunt Babylonia, & Assyria, vt planè videmus apud Ptolem. libro.5. Geographiæ, cap. vltimo: & lib.6.c.1. vbi vtriusque situm, terminos, vrbesque commemorat. Et Pomponius Mela lib.1.cap.2. Super hunc sunt Parthi Assyrij, & Babylonij. Et Xenophon lib.1.de Cyri pædia, scribit à Cyro superatos esse Assyrios, & alias gentes, & Babylonios. Sæpe tamē propter harum regionum propinquitatem, & propter impetium ex vna in alteram traductū & apud patres, & apud profanos autores, etiam Chaldæi vocātur Assyrij. Inde Herodotus lib.1. versus finem: Assyriæ, inquit, cum alia multa sunt magna oppida; tum vero celebertimi nominis, ac validissimum Babylon. Ita etiam loquitur aliquando Hieronymus. Sed scriptura vbique eos pro prijs nominibus distinguit, nam alteros vocat Assurim, id est, Assyrios, alteros Chasdim, id est, Chaldæos. Quod autē Hesdræ 6. rex Persarum vocatur Assur, vbi legimus: Et conuerterat cor regis Assur ad eos; causa est quod reges Persarum iam imperabant Assyrijs, & quoniam magnum fuerat Assyriorum imperium, & nomen, haud inuiti vocabantur reges Assyriæ, siue Assyriorum. Sed ad prophetam redeamus.

Ascendit qui dispergat coram te. Hieronymus. Ad Niniuen nunc sermo cōuertitur, & hinc vel maximè obscuri sunt prophetæ, quod repēte dum aliud agitur, ad alios persona mutatur, & dicitur ei: Ascendit ad te Nabuchodonosor, qui te obsideat, qui ante os tuum vastet agros, persequatur agricolas, rura populetur, &c. Sed hoc addamus, Dispergere sæpe poni pro vastare, dissipare, cōterere quoniā quæ disperguntur, debilitantur paulatim, & pereunt. Iere. 23. Væ pastoribus, qui dispergūt, & dilacerant gregem. Iob. 40. Disperge superbos in furore tuo. Ex quo intelligitur illud Luc.1. Dispersit superbos mente cordis sui, id est, dissipauit, ac perdidit eos; qui apud se ipsos superbiebant, qui magni 18
Dispergo.

magni sibi videbantur. Et Iohannis. 10. Et lupus rapit, & dispergit oues. Quare participium מפיץ quod est in Hebræo pro, Qui dispergat, proprie dissipatorē, vastatoremque significat, atque hoc nomine Nabuchodonosor notatur, quod omnia regna popularetur, neque quisquam posset eius resistere potentiæ. Eodem verbo vtitur pro collidere. Ierem. 51. Collidis tu mihi vasa belli, & ego collidam in te gentes, & disperdam in te regna.* 39 Docent etiam Hebræi מפיץ quoque dici malleum, quo petræ conteruntur, aut clauam, qua homines interficiuntur, & simile quoduis instrumentum, quod dissipat, & perdit. Quo vocabulo vsus est Salomon Prou. 25. pro iaculo. Iaculum & gladius, & sagitta acuta homo. qui loquitur cōtra proximum suum falsum testimonium. Vbi Lxx. verterunt ῥόπαλον, quod est claua, aut simile instrumentum. Iure igitur ita vocatur Nabuchodonosor, quod malleus esset, quo Dominus gentes conterebat, & claua, qua perdebat, & iaculum quo confodiebat. Simile est illud de rege Assyriorum Isa. 10. Væ Assur virga furoris mei, & baculus meus ipse est, in manu eorum indignatio mea. Sed additum est: Coram te, ad amplificationem indignationis, & doloris, ac si diceret: Te vidente & ingemiscente, ac nullo modo valente prohibere.

40 *Qui custodiat obsidionem.* Qui te semper obsideat, donec capiat, qui obsidionem amoueri non sinat.

Contemplare viam. Subaudi: Et videbis magnam fortissimorum hostiū multitudinem venientem.

Accingere lūbos. *Conforta lumbos.* Assume quantum potes fortitudinis, vt resistas. Nonnulli idem esse volunt, confortare lumbos; & accingere lumbos, nempe strenue, & diligenter aliquid perficere, quod mihi verum non videtur. Nam lumbi præcincti hominem indicant expeditum & paratum ad ambulandum, Tob. 5. Inuenit iuuenem splendidum, stantem præcinctum, & quasi paratum ad ambulandū 4. Reg. 9. Accinge lumbos tuos, & tolle lenticulam olei hanc in manu tua. Ita illud intelligitur Luc. 12. Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris, id est, parati estote, vt cum Dominus ianuam pulsauerit celeriter curratis ad aperiendum. Et illud Pauli Ephes. 6. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, id est, State, ne fugiatis ex acie, sed parati estote ad pugnandum. Significat etiam Accingere lumbos, carnis libidinem cohibere, lumbis enim quædam est cum officio gignēdi propinquitas, vt postea indicabimus num. 66. Hinc illud Genes. 35. Reges de lumbis tuis egredientur. Et Heb. 7. Adhuc enim in lumbis patris erat. Inde etiam Psal. 37. Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus, quod Hieronymus, & Euthymius exponunt, Libidinosis concupiscentijs. Quare illud Luc. 12. Sint lumbi vestri præcincti, de castitate seruanda interpretantur Hieronymus & Rupertus hic, & Gregorius homil. 13. in Euangelia.* At confortare lumbos est robur, & fortitudinem assumere, vires colligere, excitare in se fortitudinem, & animum intrepidum ad quiduis audendum, vt cum dicitur, confortare cor, manus, brachiave alicuius. Etenim in lumbis posita est magna pars roboris animalium. Vnde illud 2. Paralip. 10. Minimus digitus meus grossior est lumbis patris mei. Et imbecilli Latinis dicuntur elumbes. Quod si præcinctio aut accinctio lumborum significatura est robur, & fortitudinem, semper aliquid additur, vt intelligatur, vt Prou. vltim. Accinxit fortitudine lumbos suos. Psalm. 17. Deus, qui præcinxit me virtute. Ibidem, Et præcinxisti me virtute ad bellum. Quare Psalm. 92. cum ait: Indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se, nisi subaudiamus: Præcinxit se virtute, nihil aliud significat, Præcinxit se, quàm Præparauit se ad pugnam. 41 Confortare lumbos.

Robora virtutem valde. Hieronymus: Cōgrega exercitus: Quasi dicat: Quidquid potes habere virium collige; imminet enim tibi magnus, & potentissimus exercitus, in quem vniuersa tua fortitudo opus tibi erit.

Quia reddidit Dominus superbiā Iacob. 42
Hieron. ita interpretatē: Sicut vltus est Dominus Iudā de superbia Senacherib

inter-

interfecto exercitu eius in Iudæa, & ipso quoque a filijs suis iugulato, sic vlciscitur Israel, id est, decem tribus, quæ à Niniue possidentur, &c. Quam interpretationem, quoniam valde germanā iudico, simul explicabo, & confirmabo. In Hebræo non est. Quia sicut reddidit Dominus, quemadmodum legit Hieronymus, sed: Quia reddidit Dominus. At sicut & similes particulæ similitudinis frequenter omittūtur ab Hebræis, vt notauimus Hos. 10. num. 27. Propterea, & quidam codices habent, vt est apud Hieronymum: Sicut reddidit Dominus. Deinde superbia Iacob passiue B sumitur, non est enim, qua superbiuit ipse Iacob, & Israel, sed qua Assyrij superbierunt victo Iacob, & Israel, sicut Iudith. 2. Et cecidit timor illius super omnes inhabitantes terram. Timorem illius vocat, non quo ipse timebat, sed quo ab alijs timebatur. Et Habac. 2. quia iniquitas Libani operiet te. Non quam Libanus fecit, sed quam tu operatus es in Libanum, id est, in templum. Est ergo sensus: Sicut deus puniuit acriter Senacherib, quod in duas tribus superbierit ciuitates munitas expugnando, & Ierusalem obsidendo: Ita nūc C puniet Niuinen, & Assyrios, quòd captiuas duxerint decem tribus, & suæ virtuti tantam victoriam tribuerint, victisque superbe insultauerint. * Itaque

43 Iacob pro duabus tribubus.

Israel, vt sæpe iam vidimus, decem Tribus significat; sed cur Iacob pro duabus accipiatur, qui decem potius significare solet, obscurum est, non inusitatum tamen, vt Isa. 2. Domus Iacob, venite, & ambulemus in lumine Domini. Et cap. 14. Miserebitur enim Dominus Iacob. & 58. Annuntia populo meo scelera eorum & domui Iacob peccata eorum. Mich. 3. Audite principes Iacob. Ego sane arbitror, quemadmodum D sæpe decem tribus dicuntur Iacob, quia erant maior pars posteritatis eius secūdum carnem: ita duas sæpe dici Iacob, quia in illis erat maior pars posteritatis Iacob secundum spiritum, id est, quia plures ex illis quam ex decem participes fuerunt benedictionis promissæ semini Iacob per Christum, & quia melius illis conuenit mystica significatio nominis Iacob, quæ illis verbis Gen. 27. continetur: Iuste vocatum est nomen eius Iacob, supplantauit enim me en altera vice: Primogenita mea, en ante tulit, & nunc secundo surripuit benedictionem meam. Atque hinc fit, vt cum de electis sermo est, siue sint ex Iudæis, siue etiam ex gentibus, sæpius ponatur nomen Iacob, vt Isa 2. Venite, ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob. Lucæ. 1. Et regnabit in domo Iacob in æternum. Malach. 1. Iacob dilexi, quod de electis interpretatur Paulus, Rom. 9. Psal. 23. Hæc est generatio quærentium Dominum quærentiū faciem Dei Iacob. Lxx. verterunt: Quoniam auertit Dominus Iniuriam Iacob, sicut iniuriam Israel, id est, vtranque vniuriam vult Deus auertere, tam quæ duabus tribubus facta est, quam quę decem. Auertit autem puniendo Assyrios, qui vtrasque læserunt. 44

Quia vastatores dissipauerunt eos. Vastatores vocat Assyrios, quorum per multas gentes vis, & tyrannis grassabatur. Decem tribus, vt diximus, captiuas duxerunt, duas vero Senacherib vehementer afflixit, cepit enim ciuitates munitas earum, & Ierusalem ipsam obsedit, lege libri. 4. Reg. cap. 17. & duo sequentia.

Et propagines eorum corruperunt. Non solum vrbes maximas afflixerunt, quæ sunt velut vites, sed etiam minores, quæ sunt velut propagines earum, quia eis erant ornamento, & decori, vt propagines viti. Chaldæus: Ciuitates decoris eorum destruxerunt; aut certè quia ex eis ortæ sunt. Vel corruperunt, & disperdiderunt eos, & propagines eorum, id est, filios eorum iuuenes, & pueros, quod mihi magis placet. Nam parentes vites dici solent, vt Psalm. 127. Vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ: & filij, propagines, vt Psalm. 79. Extendit palmites suos vsque ad mare, & vsque ad flumen propagines eius.

Clypeus fortium eius igniius. Describit apparatum exercitus Chaldæorum, vt magis expauescant Assyrij. Et quoniā dixerat: Ascendit, qui dispergat, &c. nunc ait: Clypeus fortium eius scilicet Nabuchodonosor ignitus, pro quo est in He-

in Hebræo, Rubeus. Chaldæus: Scuta fortium eius rubea. Sed Hieronymus eleganter vertit, Ignitus. Quod rectè explicatur a Lyrano: Erãt enim, inquit, ibi laminæ æreæ ad solis radios refulgẽtes, sicut ignis, ad terrorem Assyriorum vel ad offuscandum oculos eorum, &c.
45 * Significat ergo Clypeos ducum Chaldæorum aureos fuisse, vel deauratos: aurum enim cum sole aduerso percutitur, ruborem igneum imitatur. Vnde Iosephus lib. 6 de bello Iud. cap. 6. de externa templi facie ait: Crustis enim aureis grauissimis vndique tecta sub primos ortus igneo splendore lucebat. In Iosepho Latino legitur: Vltra primos ortus, sed ita vertẽdum est, vt diximus, est enim πρὸς τὰς πρώτας ἀνατολάς. Ita Virgilius de aurea galea.

10. Æneid. *Terribilem cristis galeam, flammasque vomentem.* Et:

Clypeum tum deinde sinistra.

8. Æneid. *Extulit ardentem.* Et:

10. Æneid. *Ardet apex capiti, cristisque à vertice flamma*
Funditur, & vastos vmbo vomit aureus ignes.

Iliados li. 15. Homerus etiam scribit de Hectore: αὐτὰρ ὁ λαμπόμενος πυρὶ πάντοθεν ἔνθορ' ὁμίλῳ. Id est,
Sed hic splendens igne vndique insiliebat in turbam.

Immo in nostris etiam libris. 1. Machab. 6. Et vt refulsit sol in Clypeos aureos, resplenduerunt montes ab eis, & resplenduerunt sicut lampades ignis. Hoc autẽ dicit vt significet Chaldæorũ exercitum, qui aduersus Niniuen venturus erat, non ex fæce vulgi, sed ex principibus, & nobilibus viris esse colligendum, qui acrius pugnant, & terga non vertunt, vt ignobiles, & gregarij milites. Ideo cohors militum Sancti Ioannis fortissima habetur, & est, quia nobilitatis suæ rationem ducunt, & cadere gloriosè malunt, quam turpiter fugere. Hinc olim custodia ciuitatum, & prouinciarum robustis hominibus demandabatur, licet obscuri generis essent. Sed cum animaduersum esset fugere eos, ac uinci, nobilibus demandari cœpit, minus licet robustis (vt est in Hispaniæ legibus) sed quos nobilitas, & glo-
l. 2. tit. 21. par. 2.

A riæ cupiditas fugere vetaret. Lxx. ὅπλα δυναστείας αὐτοῦ, id est, Arma potentiæ eius. Dynastas Græci vocant, principes, & magnates, atque ideo potius dixi eorum clypeos aureos esse, vel deauratos, quam æreos, quoniam non de omnium sed de principum, & ducum, siue nobilium Clypeis loquitur.

Viri exercitus in coccineis. Coccus granum significat Græcis, Sed illud potissimum granum hoc nomine intelligi propter excellentiã solet, quod ad tingendas vestes rubrum admodum, & rotundum & cortici arbusculæ adnatum vere legitur. Meminit eius Plinius lib. 9. cap. 41. & circa Emeritam Lusitaniæ in maxima laude esse dicit. Idem lib. 16 cap. 8. docet arbusculam, in qua nascitur coccus, ilicis speciem esse, & cusculium vocari, vnde sumpto nomine coscoja dicitur Hispanicè, & granũ ipsum, Grana Græce κόκκος βαφικὸς, id est, coccus infectorius, siue tinctorum. In his granis, seu coccis parui rubriq; vermiculi gignuntur optimi odoris, qui paulo post coccis exeuntes, ac vino albo præstanti inspersi, mox ære facti contũduntur in puluerem rubefaciendis lanis laudatissimum. Hebræis hic vermiculus תולע dicitur, nomine ceteris etiam vermibus communi: de quo Isa. 1. Et si fuerint rubra, quasi vermiculus, velut lana alba erunt. Vestes autem coccineæ nobilium erant, & diuitum 2. Reg. 1. Flete super Saul, qui vestiebat vos coccino in delicijs, qui præbebat ornamenta aurea cultui vestro. Threno. 4. Qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora. Omnino legendum ibi videtur, In cocceis. Lxx. ἐπὶ κόκκων, id est, in coccis & in Hebr. est idem vocabulum quod diximus. Et Matth. 27. Et exuentes eum, Chlamydem coccineam circundederunt ei, quem videlicet ornatu regio induere volebant. Dixit ergo de dynastis, & principibus: Clypeus fortium eius ignitus: nunc de nobilioribus militibus ait: Viri exercitus in coccineis, vt magnam in eis nobilium multitudinem esse declaret ea ratione, quam iam exposuimus.

46 Coccinũ.

Ignea habenæ currus in die præparationis eius. פלדת recentiores Hebræi 47

lampa-

lampades interpretantur. Sed male, vt solent sæpe, cum etiam Lxx. verterint ἡνίας, id est, habenæ. In habenis autem phaleras intelligimus, ex parte videlicet totum. Significat phaleras equorum multo auro fuisse ornatas, quod sole percussum ignis colorem imitaretur. His, & alijs huiusmodi instruentur in die, quo se præparabunt ad prælium.

Et agitatores consopiti sunt. Verba Hebraica recte de Chaldæis intelliguntur, de quibus & præcedentia, & sequentia sunt. In Hebræo est, הרעלו quod proprie significat crapula, siue ebrietate capti sunt, siue commoti: indicaturq; eorum in pugnando ferocitas, quasi ebrij nihil timebunt. Sed quocunq; irruent, in gladios, & in mucrones strictos incurrent, & ex omni parte ferient aduersarios. Ebrietas enim nihil timet, sed vt ait quidam: *In prælia trudit inermem.* (Horat. lib. 1. e. 5.) Propterea LXX. Verterunt: Equites eorum
48 tumultuabuntur.* At verba nostræ translationis Hieronymus, & Lyranus, & quidam alij de Assyrijs exponūt, nec video quomodo possint ad Chaldæos referri, Nec mirum, cum de duabus gentibus necessario loquatur Propheta, id est, de obsidentibus, & de obsessis, modo de hac, modo de illa verba facere. Quemadmodum iterum statim loquitur de Assyrijs. Recordabitur fortium eius, &c. Pro Agitatores in Hebr. est הברושים cum articulo. i. Abietes illæ, & per abietes intelligit fortes, vt etiam Hieronymus exposuit, i. illi, qui quondā terrere alios solebant altitudine & fortitudine sua. Hieronymus vertit, Agitatores, nec legendum est: Agitatores eius, vt male habent codices quidam, sed tantum. Agitatores, vt adnotauit Rupertus, & in Hebræo, atque apud Hieronymum videmus. Agitatores autem ipse exponit fortes, siue Agitatores curruum intelligi velit, siue equorum, vt Lxx. Qui verterunt Equites; vtrumque bellatores, & pugnæ peritos significat, vt apud Homerum γέρων ἱππηλάτα Πηλεύς, i. equorū agitator Peleus, hoc est fortis, & pugnæ peritus. Assyrij igitur ante fortissimi, & terror nationum consopiti sunt, id est, videntes ferocitatem, & apparatum Chaldæorum timore torpebunt, attoniti, & exanimati spectabunt, nec magis ad se defendendum erigentur, quam si
ebrij, & sine sensu iacerent. Eleganter 49
autem vtitur vocabulo, quo, & illorum torporem, atque inertiam, seu potius examinationem declaret, & eos pro superbia sua puniri, atque humiliari a Deo demonstret. Nam ebrij siue consopiti dicuntur illi, qui multum biberunt de calice iræ Dei, id est, vehementer pro peccatis suis afflicti sunt: vt Thren. 4. Ad te quoque perueniet calix, inebriaberis, atque nudaberis. Hab. 2. Repletus est ignominia pro gloria, bibe tu quoque & consopire, circundabit te calix dexteræ Domini: vbi pro consopire est idem verbum in Hebræo, Psal. 59. Ostendisti populo tuo dura, potasti nos vino conpunctionis. Heb. vino. תרעלה quod ab eodem verbo deductum est. Hieronymus: Vino consopiente. Itaque cū dicit: Et agitatores consopiti sunt, non aliud est, quam si diceret: Dum hæc fiunt a Chaldæis, illi qui fortes erant olim, torpebunt, & iacebunt quasi vino consopiti.

In itineribus conturbati sunt. Redit ad Chaldæos. Hieronymus: Tanta est multitudo venientium, vt commistum agmen fit in itinere, & discerni nequeat, &c. Sed aliter etiam interpretemur. Tanta erit multitudo Chaldæorum, vt mutuo se se milites impediat in itineribus, & ordo militaris agminum perturbetur. Lxx. In exitibus confundentur currus. Et hoc est quod continuo dicit; *Quadrigæ collisæ sunt in plateis,* id est, dū viam non reperiunt, præ multitudine collidentur inter se, neque id quidem in angustioribus vijs, sed in ipsis plateis Collidentur autem non significat, Frāgentur, Sed concurrent inter se, Lxx. συμπλακήσονται, id est, concurrent inter se, vnde dictæ sunt Symplegades insulæ quas concurrere finxeruut poetæ,

Aspectus eorum quasi lampadis. Vt 50
ante visu aduersarios terreant, sicut ait Hier. quam mucrone prosternant. Describitur ferocitas Chaldæorum iratorum in Assyrios: videtur enim sæpe ex iratorum vultu ignis prodire, vt apud Virgi.

His agitur furijs, totoque ardentis ab ore 12. Æneid.

Scin-

Scintilla absistunt, oculis micat acribus ignis.
Et de Hectore in Grecos irruēte Hom.
15.Iliad. -- τὼ δ' οἱ ὄσσε
λαμπέσθην βλοσυρῆσιν ὑπ' ὀφρύσι. Hoc ē.
-- At ei oculi
Splendebāt terribilibus sub superciliis.
Et de Agamemnone.
Iliad.1. ὄσσε δέ οἱ πυρὶ λαμπετόωντι ἐΐκτην.
Hoc est.
Oculi autē ei igni lucenti similes erāt.
Atque hoc est quod ait Dauid Psal. 17. Ascendit fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit.

Quasi fulgura discurrentia. Discursus B celeritatem significat, quæ cum magna fortitudine coniuncta esse solet. Fulguribus autem assimilat Chaldæos 22 propter splendorem armorum radiātium, vt Virgilius:
9.Aeneid. -- *Clypeoque micantia fulgura mittit.*
Et Homerus de eodem Hectore.
11.Iliad. -- πᾶς δ' ἄρα χαλκῷ (χαλκῷ) λάμφ', ὥστε στεροπὴ πατρὸς Διὸς αἰγιόχοιο.
Totus autem ære fulgebat tanquā fulgur Iouis patris Aegiochi.
Hic autem splendor magnum terrorē incutit hostibus, cum hac celeritate cō iunctus, ideoque aptissimè vsus est no- C mine fulguris, quod lucet, & discurrit celerrimè, & terret, vt Psal. 17. Fulgura multiplicauit, & conturbauit eos. Hab. 3. In luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ.

51 *Recordabitur fortium suorum* Hieronymus: Tunc recordabitur Assur fortium suorum, qui in itineribus corruerunt, & ascendet velociter muros Niniue, ac propter obsidionem longissimā ad depellendos æstus præparabit vmbracula, &c. id est, Gemet rex Assyriorum, & mirabitur deesse suis pristinam fortitudinem. Qui cum properauerint, D vt hostes repellant, & feriāt, in ipsa via occidentur. Alij muros ascendent, vt vicinos iam magis hostes arceant ab vrbe. Sed ira constanter obsidionē Chaldæi custodient, vt necesse sit Assyrijs in ipsis muris vmbracula parare, cōtra frigoris, & æstus iniurias, semper.n. necesse erit in muris manere. Vbi nos habemus vmbraculum, LXX. verterūt, Propugnacula, vt intelligamus simul esse

A vmbracula, & propugnacula.i. parari non solùm ad temporis iniurias, sed etiam ad tegendum se à telis hostium.

Portæ fluuiorum apertæ sunt. Hieron. portas fluuiorum intelligit portas Niniues, quæ ad instar fluuiorum habebat ciuiū multitudinē, vt sit sensus: Apertæ sunt portæ, & capta est vrbs. LXX. verterunt: Portæ vrbium apertæ sunt; non quod vlla esset in Hebræo nominū similitudo, sed quoniā viderunt fluuios hoc loco figuratè poni. Optimè ergo intelligemus, & de ceteris vrbibus finitimis expugnatis à Chaldæis, & de ipsa Niniue, per cuius portas innumeri ciues prodire solebant, quasi aquæ copiosæ fluuiorum. Et conuenit rectè cum eo, quod sequitur: *Et Niniue quasi piscina aquarum aqua eius.* Cū.n. piscina rūpit, aquæ magno impetu hac, illac effluūt.

Et templum ad solum dirutum est. In Heb. est הֵיכָל quod templū sæpè significat: Vnde & pars tēpli quæ coniuncta erat Sancto Sanctorū vocatur הֵיכָל. Significat igitur tēplum Nesroch, (vt ait Lyranus) quod apud Assyrios erat in magno honore, in quo Senacherib adorabat, cū occisus est à filijs. In quo cetera etiā templa intelligit, nā cum ne maximo quidē, & celeberrimo tēplo parcitur ab hostibus, multò minus parci solet minoribus. Cū autē tēpla in ciuitate euertuntur, à quorū iniuria religiosius abstineri solet, etiā domus ceteræ euerti intelliguntur. Ita intelligendū est illud Am. 7. Et comedit simul partem.i. templum. Et c. 9. Percute cardinē, scilicet, templi. Sed quoniam hoc nomen etiam palatium significat, LXX. verterunt; Et cum eis multi: Et regalia conciderunt, quod in eundē sensum redit. 52

Et miles captiuus abductus est. Magna ex hoc loco nouis interpretibus cū Hieronymo dissensio, & contentio. nā pro: Miles in Heb. est הֻצַּב quo nomine Hebræi recentiores, & Chaldæus reginam significari contendunt, vel quod nomē propriū sit reginæ, quæ tūc erat Niniue, vel quod nomen cōe sit significans assistentem.i. reginā, quæ assistit regi, quomodo Psal. 44. dictum est: Astitit regina à dextris tuis. Cōfirmat hāc interpretationē, quod sequitur: Et ancillæ eius 53

m mina-

minabantur gementes, vt columbæ. Cuius enim sunt ancillæ, nisi reginæ? Adde quod in Hebræo est, captiua abducta est. Sed nos, nisi errare malumus, in verborum significatione veteribus potius assentiamur, quam nouis, dicamusque הצב nomen esse femineum deductum a verbo יצב quod significat stare, & in coniugatione, Hiphil stare fecit, quo intelligitur id, quod facit, vt aliquid stet, aut per quod alia stant. Hoc docent Lxx. qui verterunt, ὑπόστασις. i. fudamentum, siue substantia, nam per fundamentum alia stant. Ideo Leo Hebræus vertit: Munitio firmissima. Et quoniam per milites vrbes stant, atque conseruantur ab hostibus, elegāter Hieronimus vertit: Et miles captiuus ductus est. Non placet hoc nouis Hebræis. Quid mea? Placuit Lxx. interpretibus placuit doctioribus Hebræis, quos secutus est Hieronymus, & quibus notior erat vis, proprietasq; verborum. Etenim Hieronymus postquam hæc verba explanauit, subijcit: Hæc iuxta Hebraicā traditionem. Milites autem intelligit, qui in præsidio erant, & in vrbe semper manebant, vt illam tuerentur; aut milites prætorianos, qui regem custodiebant. Ab eodem verbo deducitur מצב, & מצבה quorum primum significat aciē militum, & eum cuius opera stat populus, alterum aggerem, turrim, stationē militum, vel similem munitionem. Femineum autem esse הצב indicant verba Hebræa, quæ sequuntur, vnde maxime nominū genera cognoscuntur apud Hebræos. Quid sit autem, & ancillæ eius minabantur, modo dicam.

54 *Et ancillæ eius minabantur*, Ancillas Hieronymus Theodoretus, Theophylactus, & rupertus minores vrbes interpretantur, quæ Niniue parebant, id est, habitatores vrbium illarum gementes ante ora victorum ducebantur in captiuitatem: tantusque terror erit (vt ait Hieronymus) vt ne in singultus quidē, & vlulatus erūpat dolor, sed tacite intra se gemant, & obscuro murmure deuorent lacrymas in morem mussitantiū columbarum. Eius autem subaudiendum est Niniues, de qua dixit: velociter ascendent muros eius. Murmurātes, id est, exiguū murmur edentes præ timore. Lxx. Loquētes in cordibus suis. Hieronymus, & Rupertus etiam in ancillis intelligunt feminas Niniuitarum. Habetque id magnæ miserationis emphasin, quod nobiles olim & primariæ feminæ iam ancillæ vocentur, & vt ancillæ in seruitutem ducantur. Vterque sensus satis aptus est, nec admodum diuersus ab altero, & scriptura vtroque modo vtitur nomine ancillæ, vt non solum mulierem significet, sed etiam ciuitatem, quæ alteri seruit, & paret. Vt 1. Mach. 2. de Ierusalem: Quæ erat libera, facta est ancilla.

ALLEGORIA.

Ascendit, qui dispergat coram te. Mūdum alloquitur, contra quem Christus ascensurus, id est, pugnaturus, gladio vi delicet verbi sui, cum venerit, vt iudicet omnia. Ipse mundo vidente, & stupente disperdet omnia regna, & omnē principatum: & *custodiet obsidionem*, id est, firmiter obsidebit hostes suos, donec capiat; obsidebit autem virtute sua, cuius vim nullus effugere poterit, nullumq; auxilium habebit, neque ab Oriente, neque ab Occidentes, neque a desertis montibus, quoniam Deus index est. Ps. 74. *Contemplare viam*, cito videbis filiū hominis venientem in nube cum potestate magna, & maiestate. Matt. 25. *Collige vires*, coge exercitus tuos, vt videas an tantæ potentiæ possis resistere. Etenim sicut Dominus olim vindictā sumpsit de ijs, qui suum populum vexauerunt, ita etiā in fine mundi sumet de ijs, qui persecuti sunt Israel Dei, id est, sanctos, & electos, & memoriam eorum delere conati sunt. *Clypeus fortium eius ignitus*. Fortes eius sunt nobilissimi, quique angeli, qui descendent cum filio hominis, & in principibus Clypeos aureos ferentibus indicantur. Et ipsi quatenus terrori magno erunt impijs, neque ab eis vllo modo offendi poterunt, recte Clypeos aureos gestare dicuntur.* *Viri exercitus in coccineis*, sunt sancti apostoli, & opostolicæ vitæ imitatores, qui nobilitate inter ceteros, & dignitate eminent, & cum iudice iudicabunt, de

Prou.vlt. de quibus dictum est, Nobilis in portis
vir eius, quando sederit cū senatoribus
terræ. Qui in coccineis sunt, quia chari
taris igne flagrant, & multi ex eis san-
guinem pro Christo fuderūt. Et quia
corpora eorum splendorem mirabilem
habebunt, quo & ipsa pulcherrima vide
buntur, & aduersarios terrebunt, addit.
Ignea habenæ currus in die præparationis
eius. Nam in habenis phaleras, &
æquorum ornamenta significari dixi-
mus, equi autem corpora sunt *Agitato-*
res consopiti sunt, quia illi, qui potestate
in mundo, & fortitudine præstabant, stu
pebunt subita rerum mutatione, & ti-
B
Isa. 2. more. Iacebunt, vt ebrij, quando vene-
rit dies Domini super omnes cedros Li
bani sublimes, & erectas, & super om-
nes quercus Basan. Turbatio in itineri-
bus, & collisio quadrigarum multitudi-
nem significant angelorum & sanctorū
contra impios irruentem. De quibus
merito dicitur. *Aspectus eorum quasi*
Sap. 3. *lampades quasi fulgura discurrentia.* Nā
sicut est in libro sapientiæ. Fulgebunt
iusti, & tamquam scintillæ in arundine-
to discurrent: iudicabunt nationes, &
dominabuntur populis, & regnabit Do
C
57 minus illorum in perpetuum. Tunc
mundus *recordabitur fortium suorum*, &
mirabitur illos trepidare, & stupere,
ruent ex eis, multi alij muros ascendēt,
id est, omnem euadendi ex periculis ra-
tionem tentabunt: præparabunt vm-
bracula, id est, loca tutiora quærent,
vbi se abscondant. Sed tandem nihil
eorum conatus proficient, ciuitates, &
templa siue regiæ eorum euertentur,
milites captiui ducentur, id est, omnes
eorum munitiones, omnia præsidia ca-
pientur, & nobiles olim, ac delicati ge-
D
mentes, & mœsti in æternam mitten-
tur captiuitatem. Possumus hæc omnia
non tam de ipso iudicij die interpreta-
ri, quàm de tempore, quod paululum iu
dicium præcedet, vt pugna illa descri-
batur, quæ est apud sapientem, qua or-
bis terrarum cum Christo pugnabit cō-
tra insensatos, & corporeæ creaturæ
Sap. 5. portentis inusitatis terrebunt impios.
Et accipiet, inquit, armaturam zelus
illius, & armabit creatura ad vltionem
inimicorum. Induet pro thorace iu-

A stitiam, & accipiet pro galea iudicium
certum. Sumet scutum inexpunabile
æquitatem, acuet autem diram iram in
lanceam & pugnabit cum illo orbis ter-
rarum contra insensatos, * Fortes eius 58
sunt cœli, & stellæ, qui colore quodam
sanguineo contegentur, sicut ait Ioel:
Sol conuertetur in tenebras, & luna in Ioel. 2.
sanguinem, antequam veniat dies Do-
mini magnus, & horribilis. Præterea, vt
aureus clypeus ignes videtur eiaculari,
ita tunc ignes crebri decident de cœlo,
sicut ait Sapiens: Ibunt directe emissio- Sap. 5.
nes fulgurum, & tanquam a bene cur-
uato arco nubium exterminabuntur, &
ad certum locum insilient. Viri exerci-
tus sunt elementa, quæ in coccineis di-
cuntur esse, quia terra sanguine interfe-
ctorum rubbebit; Surget enim gens cō- Luc. 21.
tra gentem, & regnum aduersus regnū,
multi quoque Sanctorum interficien-
tur. De aqua vero legimus in Apocaly Apoc. 16.
psi: Et secundus angelus effudit phia-
lam suam in mare, & factus est sanguis
tanquam mortui, & omnis anima vi-
uens mortua est in mari. Et tertius
effudit phyalam suam super flumina,
& super fontes aquarum, & factus
est sanguis. Aer vero totus igneis
exhalationibus, & fulguribus, rubebit.
Quare merito dictum est: Et pugnabit
cum illo orbis terrarum contra insen-
satos. Et sicut modo ait Propheta. Qua-
drigæ collisæ sunt in plateis, id est, con-
currentes inter se: ita dictum est in libro
Sapientiæ: Excadendesce t in illos aqua
maris, & flumina concurrent duriter.
Cetera iam exposita sunt.

TROPOLOGIA.

Anima quoque, quæ recessit a via iu 59
stitiæ, recte dicimus. *Ascendit qui disper-*
gat coram te, ascendet enim contra eam
Christus per mortem, & disperget, ac
perdet omnes eius delicias, & quidquid
voluptatem afferre solebat, auferet, vt
nihil secum afferre possit, hinc decedēs.
Contemplare viam, id est. sæpe de morte Eccli. 7.
cogita, in omnibus operibus tuis, me-
morare nouissima tua, & in æternū nō
peccabis. Considera vitam illam viā es-
se mortis, & quo magis ætate prouche-

ris,eo propius accedere ad exitũ. *Conforta lumbos*, vt pugnare possis cum tentationibus periculosis, & varijs, quæ tunc te adorientur cum dolore amissionis carorum, cum morbi labore, cum terrore imminentis Iudicij. *Robora virtutem valde*, ne tunc vincaris, coge exercitum virtutum, vt tunc sis aduersarijs terribilis quasi castrorum acies ordinata. Nos otio languemus, & oscitamus, quasi virtute nulla opus sit in diem mortis, quasi nulla futura pugna sit, aut cum carne, & sanguine nobis esset collucta-
Ephes.6. tio, non aduersus principes, & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarũ harum, contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus. Roboremus virtutem valde, instruamus in nobis virtutũ aciem, quarum dux, & regina sit charitas, petamus per orationes præsidia, ne deseramur in
60 tempore malo.* Huiusmodi autem homines multis naturæ dotibus præstantes, omnibusque ad superbiam, & ad voluptates abutẽtes, sæpe etiã ante tẽpus rapit Deus ad æterna supplicia, sed neque ipsi neq; alij, cur rapiantur, intelligũt. Rapiũtur autẽ quod exẽplo virtutẽ impugnarent, moresque corrumperent multorum, & tanquam pestes quædam rerum publicarum omnia depopularẽ-
Ps.54. tur, sicut scriptum est: Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos. Qui sunt magis viri sanguinum, quam qui sanguinem animarum effundunt, quas suo sanguine Christus comparauit? Qui magis dolosi, quam qui Christiano nomine Christum insectantur, & mores Christianos, perdentes eos, pro quibus Christus mortuus est? Et cũ turpitudinis suæ multos habuerint imitatores, lætantur, & superbiunt aduersus Iacob, & aduersus Israel, id est, tam aduersus eos, qui in veritate, & sanctitate permanserant, qui intelliguntur in Iacob, hoc est, in duabus tribubus; quã aduersus eos, qui partim Deum, partim idola seculi colebant. Vtrosque enim hi vastatores dissiparũt, & bona eorum opera corruperunt, quasi propagines quasdam vitium, quas in eorum animis verus Noe vir agricola, qui plan-
Gen.9. tauit vineam, id est, Christus plantauerat.

A Propterea ait: *Quia reddidit Dominus superbiã Iacob, &c.* Milites autẽ quos afferi Christus, vt mortẽ præeant, & Niniuen hanc dissipent, illi sunt, de quibus Ps.17.
ait Dauid: Circumdederunt me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me. Dolores inferni circũdederunt me, præoccupauerunt me laqueis mortis. Hi sunt fortes eius adeo terribiles, vt ignẽ eiaculati e se, videãtur, atq; ita recti esse, vt nullo modo possint lædi, ac repelli. De his ait. *Clypeus fortiũ eius ignitus.* Viri exercitus sũt morbi, hominẽ ad mortẽ pertrahentes, qui quoniam interfectores sunt, iure dicun-
B tur esse In coccineis. Equi quibus morbi vehũtur, sunt incõpositi humores, atq; discordes, quorũ habenæ, siue phaleræ igneæ dicuntur, quia extrinsecus etiam febribus corpora incendunt, & horrenda mortis signa proferunt quibus omnibus perturbantur etiam fortes, & hærent mentis, atque consilij inopes, quasi consopiti ebrietate. Et quoniam magna est horum militum multitudo, & doloribus multis, atque sollicitudinibus varijs animam implent, & nullum in ea locum vacuum relinquere videntur, sed alteri alteris obstare, &
C terrent maxime, nimiũque celeritate per animam discurrunt, & oculos mentis perstringunt, recte ait: *In itineribus turbati sunt, quadrigæ collisæ sunt in plateis. Aspectus eorũ quasi lãpades, quasi fulgura discurrentia.** Eo tempore agnoscit 62
homo suam imbecillitatem, & pristinã requirit fortitudinem, & vitam tueri conatur, omniaque medicinæ præsidia pertentat. Sed aperiuntur portæ, quibus mors intret, & templum ad solum diruit, id est, rationem, mentemque peruertit, vt sui compos non sit. Mi-
D lites abducuntur, id est, vires omnes corporis profligantur. Ancillæ autem quæ sunt, nisi omnium sensuũ instrumenta, quæ hebescunt, & paulatim amittuntur? Licet quoque hæc omnia, & quidem valde proprie, ad stragem animę referre, quam Deus dedit in desideria cordis sui, & in reprobum sensum. In hanc ascendit verus Nabuchodonosor flagellum, siue malleus Dei, id est, Diabolus, qui dispergas paulatim bona

ea opera, quæ remanserant, atque virtutes. Milites eius sunt fortissimæ quæque peccatorum tentationes, quæ ignē e se emittunt, & ardore concupiscentiæ animam implent, atque hoc clypeo se tegunt, vt secure possint nocere Fortes eius sunt noxiorum amicorum dicta atque facta, quæ ad omne flagitium animam adducunt, & in coccineis sunt, quia sanguinolenta sunt, atque mortifera. Cetera ex ijs, quæ dicta sunt, facile exponentur. Sed anima si capi nō vult, ex alta specula contempletur viam, qua venturi sunt hostes, consideret, quibus capi solet, & quibus Diaboli artibus illa vincatur, illa enim est via hostium, Confortet lumbos, pugnet fortiter, & vim affectu suo inferat, roboret virtutē vsu Sacramentorum, ieiunijs, lectione vtilium librorum, & seruorum Dei colloquijs, ac exhortationibus.

HISTORIA.

63 *Et Niniue quasi piscina aquarum.* Niniue plena erat aquis, id est, multitudine ciuium: nam aquæ multæ populi multi. Apoc. 17. Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ. Sed sicut si piscinam rumpas, eique obieē tollas, statim magno impetu fluūt aquæ; ita ciues Niniues, cum vrbem capi a Chaldæis viderent, pugnæ obliti, quacunque potuerunt, fugæ se dederūt, sicut statim ait, Ipsi vero fugerunt. Chaldæus, & recentiores vertunt Et Niniue quasi piscina aquarum a diebus, id est, ex multo tempore. Ortus est error, vnde alij multi nascuntur, id est, ex pūctis additis ab Hebræis, ipsi .n. scribūt, מימי quod sonat, A diebus, cum sit scribendum מימי. Sicut plane indicant ante Hieronymum Lxx. qui verterunt: ὡς κολυμβήθρα ὕδατος τὰ ὕδατα αὐτῆς .i. sicut piscina aquarū aquæ eius. Etenim sicut dicunt Hebræi מי id est, aquæ, ita geminata dictione idem significantes dicunt מימי Exhod. 7. Tolle virgam tuam, & extende manum tuam super aquas Ægypti. Et postea: Non enim poterant bibere de aqua fluminis. Idem videmus, Num. 20. Threno. 5. Dan. 12. & alibi sæpe.

State, state. Vox mihi videtur Prophetæ fugam Niniuitarum visione prophetica conspiciētis, sicut & quę sequitur. Diripite argentum, eiusdem Prophetæ vox est. Ait ergo, State viri, cur fugitis? cur vrbem, & domos vestras deseritis? *Et non est qui reuertatur.* id est, ita trepidabunt, vt nihil eos a fuga reuocare possit.

Diripite argentum. Diripite: o Babylonij, vrbem, quam vobis tradidit Deus. 64
Quod autem addit: *Et non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus:* hyperbolice dictum est, ad significandū diu eos direpturos, antequam finem inueniant diuitiarum antiquissimæ, & locupletissimę ciuitatis, quasi dicat, vt Hieronymus ait: Non est finis diuitiarum, & supellectilis, & vasorum, quæ in Niniue condita sunt, nec potestis tantum rapere, quantum ad diripiendum illa se prębebit, &c. Inuenietis infinitas pene & inexhaustas diuitias in omni genere vasorum pretiosissimorum, hæc enim vocat desiderabilia, vt diximus Hos. 9 nu. 7.

Dissipata est, & scissa Hieronymus: sub metaphora captiuæ mulieris Niniue dissipata, scissa, lacerata describitur, &c. Tribus verbis idem significantibus exprimit eius direptionem ad amplificationem, vt solent Hebræi.

Cor tabescens. Hebræo. נמס, a verbo מסס, quod est dissoluere, aut liquefacere. Cor sedes audaciæ est, quare cor dissolutum, aut languens, aut tabescēs, aut liquefactum, vehementem timorem, & deiectionem animi cum magno dolore coniunctam indicat. Quæ omnia solent sæpe significari hoc verbo מסס, Iosue. 2. Et hæc audientes pertimuimus, & elanguit cor nostrum. Et cap. 7. Pertimuitque cor populi, & ad instar aquæ liquefactum est. 2. Reg. 17. Et fortissimus quisque, cuius cor est quasi leonis, pauore soluetur. Isa. 13. Propter hoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conteretur.

Cor dissolutū aut tabescēs.

Et dissolutio geniculorum. In genu robur cruris est ad incessum, atque ad cursum, & ad erectionē iacentis corporis: quare genuum dissolutio, aut tremor imbecillitatis indicium est, & defectionis vitium. Iob. 4. Vacillantes confirma- 65

Genua dissolui.

nerunt ſermones tui,& genua tremen- A
tia confortaſti. Iſa.35. Confortate ma-
nus diſſolutas, & genua debilia robora-
te. Heb.12. Propter quod remiſſas ma-
nus,& ſoluta genua erigite. Vtrumque
Homerus breuiter expreſſit: mira eſt
enim, vt ante dixi dictionis ſimilitudo
in prophetis,& in poëtis.

4.Odyſ. *Ὣς φάτο, τῆς δ' αὐτοῦ λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ,* id eſt
Sic locutus eſt: Huius autem ibi diſſoluta ſunt genua, & earum cor. Et de Hectore:
Iliad. 15. *ὃ δὴ πολλῶν Δαναῶν ὑπὸ γούνατ' ἔλυσεν,* id eſt,
Qui multorum Græcorum genua diſſol- B
uit, hoc eſt, multis vires ademit, quod
5. Æneid. eſt, multos occidit. Et alter Homerus.

--- Sed tarda trementi
Genua labant, vaſtos quatit æger anhelitus artus. Et paulo poſt.
At illũ fidi æquales genua ægra trahentē,
Iactantemque vtroque caput, &c.

Et defectio in cunctis renibus. Diximus
num.41. in lumbis eſſe magnam partem
roboris animalium, vnde lumborũ, aut
renum defectio, magnam defectionem
66 virium indicat. Sed vt hoc recte intel-
ligatur, vim vocabulorum obſeruemus:
ὀσφὺς quo vocabulo ſæpe vtuntur LXX. C
interpretes, & a Latinis interpretibus
vertitur lumbus, ſeu lumbi latius pate-
Lumbi. re videtur, quàm lumbi. Significat enim
& inferiorem ſpinæ partem inter dor-
ſum & os ſacrum, vertebris quinque cō-
ſtantem, vt eſt apud Galenum libro. 12.
de vſu partium, cap. 12. quæ non pro-
prie lumbus dicitur. Lumbi enim carnei
videntur eſſe, nō oſſei, & duo ſunt, eāq;
ſpinæ partē inferiorē, ex vtroque latere
obſident. Inde lūbi ſemper dicũt Latini,
potius quam lumbus, quia duo ſunt, &
Hebræi duali numero מתנים quod ſatis
indicat Horatius, cum de iumento ait. D

Mantica cui lumbos onere vlceret, at
2.Ser. Sa- *que armos*. Renes ſummis lumbis in-
ty. 6. triſecus adhærent. Et quoniam tres hę
Renes. corporis partes, valde inter ſe coniun-
ctæ ſunt, ſæpe numero vocabula permu-
tantur, & quod vnius eſt, alteri tribui-
tur. Nam vis animalium non tam eſt in
lumbis, quàm in illa parte ſpinæ, quæ di-
citur ὀσφὺς cuius vertebræ, ſi magno
ictu diſſoluantur, animal valde infirmũ,

A & imbecillum redditur. Sæpe etiam ſine
vllo ictu hoc accidit in magno timore,
læſa enim facultate animali motrice,
partes inferiores, quæ ſpinali medulla
reguntur, læduntur, & imbecillæ ſiunt:
quia facultas animalis motrix, ſiue ſen-
ſifica ad eas partes imbecilla peruenit;
vnde fit, vt neque poſſint recte ſentire,
neque moueri. Eſt igitur defectio in re-
nibus defectio in ijs, quos magis proprie
vocari lūbos diximus, quos medici mu-
ſculos lumborum vocant, nam plerum-
que quinque illæ vertebræ cum muſcu-
lis, & renibus lumbi appellantur. Adde
B quod paulo ante dixit, Cor tabeſcens.
Corde autem tabeſcente neceſſe eſt vi-
talem facultatem, quæ ex eo oritur, &
per arteriam magnam, ad inferiores par-
tes defertur, langueſcere, atque ita de-
fectio, & imbecillitas, in omnibus illis
partibus neceſſario fit. Deinde ſedes li-
bidinis non eſt proprie in lumbis, ſed
renibus tribuitur, & lumbis, quoniam
vaſa ſeminis, quæ præparantia di-
cuntur, tàm venoſa, quam arterio-
ſa a regione renum per lumborum par-
tem internam deferuntur. Vnde non
deſunt, qui renes dictos velint à ῥέειν,
C id eſt, fluere, quod inde obſcœnus hu-
mor deffluat. Ponitur tamen defectio
renum pro defectione virium, & defe-
ctio lumborum, ſiue lumbi fragium, vt
Plautino vtar verbo. Et lumbis tribui-
tur libido, & multa huiuſmodi, quæ
ſubiectis exemplis perſpicientur, & exē-
pla elucidabuntur. Dan. 5. Tunc fa-
cies regis commutata eſt, & cogitatio- 67
nes eius conturbabant eum, & compa-
ges renum eius ſoluebantur, id eſt, ver-
tebræ illæ inferioris ſpinæ. Ezec. 29. Et
innitentibus eis ſuper te comminutus
es, & diſſoluiſti omnes renes eorum, id
D eſt, vires eis abſtuliſti. Pſalm. 37. Quo-
niam lumbi mei impleti ſunt illuſioni-
bus; id eſt, renes mei. Iob. 40. Fortitudo
eius in lumbis eius Heb. 7. Adhuc enim
in lumbis patris erat, ἐν τῇ ὀσφύϊ. Vide-
mus ergo quàm graphice deſcribat Na-
hum trepidationem Aſſyriorum.

Et facies omnium ſicut nigredo ollæ.
Præ magnitudine metus eorum facies
exuſtæ, & pallore deformes erunt, vt
ait Hieronymus Ioe. 2. Omnes vultus
redi-

redigentur in ollam, quod suo loco iam exposuimus. Isa. 13. Vnusquisque ad proximum suum stupebit, facies combustæ vultus eorum.

Vbi est habitaculum leonum. Irridet Niniuen captam, leonesque vocat reges Assyriorum propter potentiam, & crudelitatem, qua cuncta vastabant, leunculos vero illorum filios. Ezec. 19. Et tu assume planctum super principes Israel, & dices: Quare mater tua leæna inter leones cubauit, in medio leunculorum enutriuit catulos suos? & eduxit vnum de leunculis, leo factus est, & didicit capere prædam, hominemque comedere, &c. Ideo Niniuen intelligit cum dicit: Cubile, & pascua leonum, quod regia esset Assyriorum.

68 *Ad quam iuit leo vt ingrederetur illuc catulus leonis*. Leonem regem Assyriorum intelligo, cum Theodoro, Theophylacto, Lyrano, & alijs, non Nabuchodonosor. Commemorat enim huius leonis rapinas, pro quibus eum quoque diripiendum esse prædicit: quod manifestum est de Assyrio rege dici aduersus quem nunc prophetia est, non de Babylonio. Deinde quoniam leonem iam vocauerat regem Assyriorum, leo autem in alterius leonis cubile transire non solet deprædandi causa: Si autem nunc leonem vocat Nabuchodonosor, dicit eum ingressum esse in cubile alterius leonis, vt deprædaretur, quod allegoriæ, siue similitudini non conuenit. Est ergo sensus: Vbi est cubile illud leonum, & illa pascua in quam se recipere solebat leo ille magnus, id est, rex Assyriorum cum catulis suis, & tantæ erat fortitudinis, vt neminem timeret, neminem haberet, qui terrere, aut impedire posset?

Leo cepit sufficienter catulis suis. Hic leo cuncta rapiebat olim, & implebat cubile suũ rapinis. Cepit quantũ voluit filijs suis, & leænis suis, id est, vxoribus suis, & vrbem suam diuitijs omnium gẽtium complebat. Quod quam verum sit ostendit illud 4. Reg. 19. Vere Domine dissipauerunt reges Assyriorum gentes, & terras omnium. Ita hæc omnia intellexit Chaldæus: Vbi sunt habitacula regum, & sedes habitabiles principum, &c. Et postea: Reges afferunt rapinam vxoribus suis, & prædas filijs suis, complentque thesauros suos rapina, & palatia sua expilatione.

Ecce ego ad te. Phrasis vsitatissima in prophetis cum Deus magnum, & certum, ac cito venturum supplicium comminatur, subaudiendumque est: Conuertar, aut veniam, vt puniam, aut quippiam simile Ezec. 26. Ecce ego super te Tyre, & ascendere faciam ad te gentes multas, & c. 28. Ecce ego ad te Sidon, & glorificabor in medio tui cap. 29. Ecce ego ad te Pharao rex Ægypti, draco magne, &c. 69 Ecce ego ad te.

Et succendam vsque ad fumum quadrigas tuas. Vsque ad fumum, id est, donec omnino absumantur, & penitus vertantur in fumum. In quadrigis autem etiam reliquum belli apparatum intelligit.

Leunculos tuos. Filios tuos gladio Chaldæorum occidam. *Et exterminabo de terra prædam tuam*. Diuitias tuas ex multis, magnisque prædis collectas.

Et non audietur vltra vox nuntiorum tuorum. Quales ad obsidendum Ierusalem misit Senacherib. 4. Regum. 18. Non mittes iam nuntios, qui tributa exigant, aut tuo dominatui vrbes subijciant, deleberis enim, & tua potentia magna finietur.

ALLEGORIA.

Et Niniue quasi piscina aquarũ, aquæ eius. Terrebuntur tot signis, & prodigijs habitatores huius mundi, & fugient huc, atque illuc, nec poterunt præ metu in certo loco consistere. Adnotat autem Hieronymus aquas Niniues non esse dictas aquas maris, aut fluminum, fontiũ, puteorum, sed piscinæ, in quam recipiũtur aquæ, quæ de cœlo ciderint, antiquam altitudinem amittentes in ima lapsæ sint. Hi sunt, qui ex altitudine gratiæ deciderunt in ima peccata, id est, in auaritiam, in carnis, ventrisque concupiscentias, siue ex altitudine dignitatis humanæ conditionis, in vitam belluarum lapsi sunt. *Diripite argentum, diripite aurum, &c.* Quantumuis laborent auari, & cupidi in reponendis diuitijs, & 70

diligenter conseruandis, vniuersas diripiet exercitus Dei adueniens, & quæ su per fuerint ignis, qui præcedet faciē iudicis, absumet: Quam merito autem dicat: *Et cor tabescens, & dissolutio geniculorum, &c.* illud indicat Lucæ. Et erūt
Luc. 21. signa in sole, & luna, & stellis, & in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris, & fluctuū, arescentibus hominibus præ timore, & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi. Cum autem ait: *Vbi est habitaculum leonum, &c.* mundus, & eius principes irridentur, qui pauperes sanctos opprimebant, & vexabant. Omnia satis ex dictis intelliguntur.

TROPOLOGIA.

71 Aquæ Niniues, id est, animæ mundanæ, & peccatrices, quid sunt nisi cōsilia, & sapientia, & cogitationes eius, sicut
Prou. 20. est apud Salomone: Sicut aqua profunda, sic consilium in corde viri? Et merito aquæ piscinæ, quia cum olim de Deo essent, & de regno cœlesti, postea in diuitias, & voluptates, & alia huiusmodi infirma lapsa sunt. Quoniam ergo ingruente morte turbatur anima, neque scit quo se vertat, sed effugere videntur omnia consilia, patiturque id quod scri-
Psal. 106. ptum est: Turbati sunt, & moti sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorum deuorata est, ait: *Ipsi vero fugerunt State, state, & non est qui reuertatur.* Idem patitur cum eam irruunt vehementiores tentationes, & cōsilia, quæ olim de virtute sequenda ceperat, diffugiūt, & euanescunt, nec potest fugientia reuocare. In morte omnia bona sæculi, quæ amauerat; & multo labore quæsierat, amittit, & tabescit, ac tota tremit terrore futuri iudicij. Ideo ait: *Diripite argentum, &c.* Aduersariæ etiam potestates in animam sibi indulgentem plenius irrumpentes omnia opera virtutum diripiunt quibus illa ditari solebat, de quo in Hag
Hag. 2. gæo scriptum est: Meum est argentum, & meum est aurū, dicit Dominus
72 exercituum.* Atque ita dissipata, & dilacerata ducitur a dæmone, quo vult, cor eius tabescit, & genua dissoluuntur, & lumbi ad pugnandum cum hostibus ad opera sancta aggrediendi, & tota languescit, ac soluitur. *Et facies eius sicut nigredo ollæ*, quia semper trepidat, & bona sæculi, quæ vehementer amat, vehementer quoque, ne amittat, timet; & ad minima etiam pauet. Alio præterea vehementiori metu cruciatur, quem multorum peccatorum conscientia incutit, cum sibi ipsi dicit: Imus, imus præcipites, & proximam se esse sentit incendijs gehennæ. Sed est & alia causa, cur faciem habere dicatur sicut nigredinem ollæ. Olla igni admota natiuum colorem perdit, & tota nigrescit; at aurum vel argentum igne exercitum purius nitet, & gratius oculis est: ita peccatores tentationibus atri redduntur, fœdi, iusti verò multo puriores, pulchrioresq; euadunt. Cum in hæc mala deuenerit, recte de illa dicetur. *Vbi est habitaculum leonum? &c.* id est, Vbi est anima illa, quæ olim habitaculum erat fortissimarum virtutum, fidei, spei charitatis, & contemptus sæculi, & abnegationis sui ipsius? Eadem erat pascua catulorum leonum, id est, magnorum operum, & fortium, pœnitentiæ, victoriæ, castitatis, frugalitatis.* Ad eam veniebat leo 73
de tribu Iuda, & cum Patre, & Spiritu sancto mansionem apud eam faciebat. Item catulus leonis dicitur, quatenus semetipsum exinaniuit, & paruum fecit, assumens formam serui. Vel Potius pater leo dicitur propter regiam potestatem, & fortitudinem, & Christus catulus leonis, cui dictum est: Catulus leo- Gen. 49.
nis Iuda. Ad prædam fili mi ascendisti. Cum Deus in hac anima mansionem faciebat, magnam in eam prædam recondebat catulis suis, id est, multitudinem magnam mirabilium operum, vnde filij Dei alebantur exemplo, & confirmabantur, & leænæ, id est, Ecclesiæ instruebantur, & roborabantur. At iā mutatæ, & ad sæculi vanitatem conuersæ comminatur: *Succendam vsque ad fumum quadrigas tuas.* Id est, ea, quibus in prælijs ferri, & aduersarios terrefacere solebas, petere pariat, penitusq; cōsumi, vt solum ex illis fumus supersit. Huiusmodi sunt ingenium acutū, eruditio, cognitio rerum spiritualiū, eloquentia, splendor boni nominis, quæ amissa virtute pereunt,

reunt, quia Deo non fructificant; & igne concupiscentiæ comburuntur, nec superest ex eis nisi fumus, id est, indicium quoddam bonorum operum, quibus ante lucebat, aut certe tenuis inanis gloriæ vapor, & fumus, qui non illuminat,
74 vt ignis, sed denigrat.* Quidquid enim est in peccatore eruditionis, & ingenij, & cęterorum naturæ, aut artis, atque industriæ ornamentorum, inutile est, dũ Deo non seruit, sicut ait Salomon: Ho-
Pro. 6. mo apostata, vir inutilis. Apostatam autem vocat inobedientem, & recedentem a Deo. Quod autem nullius vtilitatis est, aut officium non facit suũ, mortuum dicimus, vt manum mortuam, quæ non mouetur. Peribunt etiam catuli tui, id est, filij tui, opera, videlicet, bona, & omnia, quæ congregaueras in animam tuam. Sed maximæ calamitatis est quod sequitur. *Et non audietur*
Oratio- *vltra vox nuntiorum tuorum.* Quid enim
nis vtili- sunt nuntij, nisi sanctarum gemitus ora-
tas. tionum, quos ad Deum mittimus, vt pacem habeamus, & inueniamus quid-
Iob. 1. quid nobis deest boni? Quando Sancti Iob res peribant, semper vnus euadebat, qui nuntiaret, vt, videlicet, maturè ceteris prouideret, quæ supererant. Hoc
C fit cũ virtutibus paulatim pereuntibus & nobis in bono opere tepescentibus, saltem relinquitur oratio, quam vt nuntium ad Deum mittamus, & eum miseriæ nostræ certiorem faciamus, vt reddat quæ mortua fuerant, & confirmet
75 cetera, quæ erant moritura.* At cum ab orando auertimur, & vox nuntiorũ nostrorum non auditur, nihil nisi certum interitũ expectare debemus. Quod antiquus hostis minime ignorans, quos tepescere videt, ante omnia dat operã, vt vel tædio, & labore, vel occupationibus, vel desperatione quadam, vel spe-
D cie humilitatis, ab oratione remoueat. Videt enim breuem, & valde reparabilem eorum esse ruinam, qui orandi cõsuetudinem retinent: eos vero qui ab oratione desistunt, perinde facere, atque eos, qui in medijs fluctibus funem sibi e naui proiectum abijciunt, & pugnare cum sæuiente tempestate malũt; quam funem apprehendere, quo in nauim pertrahantur. At de isto nunquã

A orationis obliuiscente scriptum est: Cla- Ps. 90.
mauit ad me, & ego exaudiam eum. Cũ ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum. Et iterum: Auer- Ps. 29.
tisti faciem tuam a me, & factus sum conturbatus. Ad te Domine clamabo, & ad Deum meum deprecabor. Et de ijs, qui rabie ventorum, & magna tempestate iactabantur: Et clamauerunt ad Ps. 106.
Dominum cum tribularentur, & de necessitatibus eorum eduxit eos. Et statuit procellam eius in auram, & siluerunt fluctus eius. Et læti sunt, quia
B siluerunt, & deduxit eos in portum voluntatis eorum. Vnde præclare Zacharias: Et effundam super domum Dauid, Zach. 12.
& super habitatores Ierusalem spiritum gratię, & precum.

CAP. III.

AE ciuitas sanguinum, vniuersa mendacij dilaceratione plena: non recedet a te rapina. Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & equitis ascendentis, & micantis gladij, & fulgurantis hastæ, & multitudinis interfectæ, & grauis ruinæ: nec est finis cadauerum, & corruent in corporibus suis. Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ, & gratæ, & habentis maleficia, quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, & familias in maleficijs suis: Ecce ego ad te dixit Dominus exercituũ: & reuelabo pudenda tua in facie tua, & ostendam in gentibus nuditatem tuam, & regnis ignominiam tuam, & projiciam super te abominationes, & contumelijs te afficiam, & ponam te in exemplum. Et erit: omnis qui viderit te, resiliet a te, & dicet:

Eze. 24.
Abac. 2.
Esa. 47.

dicet: Vastata est Niniue: quis commouebit super te caput? Vnde quæram consolatorem tibi? Nunquid melior es Alexandria populorum, quæ habitat in fluminibus? aquæ in circuitu eius: cuius diuitię, mare, aquæ, muri eius. Aethiopia fortitudo eius, & Aegyptus, & non est finis: Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo. Sed & ipsa in transmigrationem deducta est in captiuitatem: paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum, & super inclytos eius miserunt sortem, & omnes optimates eius confixi sunt in compedibus. Et tu ergo inebriaberis, & eris dispecta: & tu quæris auxiliũ ab inimico. Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis: si concussæ fuerint, cadent in os comedentis. Ecce populus tuus mulieres in medio tui: inimicis tuis adapertione pandentur portæ terrę tuę, deuorabit ignis vectes tuos. Aquam propter obsidionem hauri tibi, extrue munitiones tuas: intra in lutũ, & calca, subigens tene laterem. Ibi comedet te ignis: peribis gladio, deuorabit te vt bruchus. Congregare vt bruchus, multiplicare vt locusta. Plures fecisti negotiationes tuas, quàm stellę sint cœli: bruchus expansus est, & auolauit. Custodes tui quasi locustæ & paruuli tui quasi locustæ locustarum, quę consident in sepibus in die frigoris: sol ortus est & auolauerunt, & non est cognitus locus earum vbi fuerint. Dormitauerũt pastores tui rex Assur, sepelientur principes tui: latitauit populus tuus in montibus, &

A *non est qui congreget. Non est obscura contritio tua, pessima est plaga tua: omnes qui audierunt auditionem tuam, compreßerunt manũ super te: quia super quem non transiit malitia tua semper?*

HISTORIA.

Vae ciuitas sanguinum. Deflet Propheta peccata Niniues, & imminentem vastitatem, vti cœperat, vaticinatur
B amplissimis verbis, vt territa recedat a peccatis, & euadat vltionem. Sanguinem autem non solum pro homicidio, sed pro omni etiam peccatorum genere accipit, vt adnotauimus Hos. 4. nu. 3. Ergo ciuitas sanguinum est ciuitas valde sanguinolenta, hoc est, sceleratissima.

Vniuersa mendacij. Tota mendacia dedita, vel tota plena mendacij, LXX. vniuersa mendax. In qua (vt ait Hieronymus) nulla veritas, sed omne mendacium.

Dilacerationе plena. Videlicet, prædarum, vt ait Hieronymus, quæ ex om-
C nibus vrbibus prædas deportasti, & dilacerasti. LXX. Iniquitate plena. Aquilas: Excerucicatione plena. Symmachus, χωτομίας πλήρης id est, plena sectione, vel crudelitate. Et in altera editione, μελοκοπίας πλήρης. id est, plena sectionibus carnium, & frustis per membra concisis.

Non recedet a te rapina. Auara es, & crudelis: nunquam desistes deprædari. Ideo Symmachus vertit: Vbi indesinẽs præda est. Chaldæus: vniuersa mendacijs plena est, non desinet occisio. Itaque quamuis poterat & ita intelligi:
D Semper te hostes deprædabuntur, donec omnino euertant: tamen propter hos interpretes prior sensus videtur præferendus.

Vox flagelli, & vox impetus rotæ. Mira 2
elegantia, & proprietate, ac maiestate verborum describit bellicum Chaldęorum apparatum, & impetum irruentiũ, capientiumque vrbem. Hieronymus: Tã pulchra autem iuxta Hebraicum, & picturæ similis ad prælium se præparantis

exer-

exercitus descriptio est, vt omnis meus sermo sit vilior, &c Huiusmodi oratio a Cicerone in Partionibus oratorijs illustris dicitur, qua non res dici videtur, sed coram geri. Hac autem locutione, & similibus significatur id, quod dicitur, non solum aduentare, sed ferme etiam iam adesse, vt Mich. 7. Dies speculationis tuæ: Et postea: Dies vt ædificentur maceriæ tuæ. Perinde est ergo, ac si diceret: Videor mihi iam audire vocem, siue sonitum flagelli, quo auriga equos ad cursum incitat, & sonitum rotarum currum magno impetu currentium, & equorum frementium incursu, & quadrigæ furentis, id est, vehementer salientis, (id enim significat מרקדה hoc est vehementer conciteæ) & equitũ ascendentium. Videor etiam audire sonum gladij micantis, id est, exacuti, & optime præparati iam Assyrios cædentis, & hastæ longe lucentis, & splendorem quasi fulguris emittentis, & gemitus innumeræ multitudinis cadentis, & grauis ruinæ, id est, multiplicis ruinæ, dum in omni loco multi moriuntur. Pro Grauis est כבד ac si diceret: Multæ ruinæ, multæ occisionis, nam כבד significat grauare, & multiplicare. Chaldæus; Et multitudo cadauerũ, quod magis explicat, cum addit. *Nec est finis cadauerum*.

3 *Et concurrent in corporibus suis*. Assyrij dum se defendere parant, corruẽt in cadaueribus interfectorum suorum, præ magna copia cadauerum.

Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ. Vniuersa hæc mala venient propter multiplicem idololatriã Niniues, quæ speciosa, & pulchra erat iuxta nomen suum, & totius orbis (vt Hieronymus ait) quem sibi subiecerat, colebat idola. Gratam autem dicit pulchrã, & amabilem oculis hominum.

Et habentis maleficia. Id est; Magicis artibus & maleficijs deditæ. Hæc enim plurimum erant in vsu apud ethnicos.

Vendo. Venundatus vt faciat malũ. *Quæ vendidit gentes in fornicationibus suis*. Vendere, siue venundare significat libertatem alicui adimere, atque alteri in possessionem tradere, id enim quod venditur, penitus transit in potestatem ementis. Deut. 32. Nonne ideo quia Deus suos vendidit eos, & Dominus conclusit illos. Iudith. 7. Propter hoc vendidit nos Deus in manibus eorum. Ps. 43. Vendidisti populum tuum sine pretio. Inde dicitur sæpe aliquis venundatus, vt faciat malum, cum traditus est in reprobũ sensum, vt a peccatis possideatur. 3. Reg. 21. Eo quod venundatus sis, vt faceres malum in conspectu Domini; Et postea: Igitur non fuit talis sicut Achab, qui venundatus est, vt faceret malum in cõspectu Domini. 1. Machab. 1. Et iuncti sunt nationibus, & venundati sunt, vt facerent malum. Docet ergo Niniuen non sibi soli nocuisse, sed suis etiã ciuitatibus, & multis gentibus, quas maleficia sua, & idololatriam suam docuit, quorum peccatorum causã etiam illæ in potestatem Chaldæorum redactæ, & captæ sunt.

Ecce ego ad te. De hoc diximus. cap. 2. num. 69.

4 *Et reuelabo pudenda tua in facie tua*. præstat in metaphora mulieris meretricis, cuius grauissima ignominia est nudari coram omnibus, & irrideri, etiam ab illis ipsis, cum quibus fornicata est. Nec hæc nudatio tantum irrisionis causa esse solet, sed etiam odij, & detestationis, tam propter turpitudinem ipsam, quam natura refugit, quàm quòd interdũ corporis etiam vitia patent, quæ prius latebant. Ezec. 16. Ecce, ego cõgregabo omnes amatores tuos, &c. Et nudabo ignominiam tuam coram eis, & videbunt omnem turpitudinem tuam. Ceterum nuditatem & ignominiam pro eodem accepit, quoniam ignominiosum est mulieri si nuda videatur. Est ergo sensus: ostendam omnibus, quę sis, vt te omnes detestentur. In Hebræo est: Reuelabo fimbriam, siue inferiorem partem vestimenti tui, super faciem tuam, id est, efficiã vt nuditas tua tota pateat alte subla tis vestibus. Quare possumus accipere: In facie tua, pro faciem tuam, id est, super faciem tuam.

Et proijciam super te abominationes. Faciam, vt te omnes execrentur. Eodem pertinet quod sequitur: Et contumelijs te afficiam. Efficiam vt omnes te contumelijs, & conuicijs prosequantur, cũ te despectam, & conculcatam viderint. Chaldæus: Et proijciam in te abomina-

minationes,teq; reddam execrandam.
Et ponam te in exemplum. Vindictę, sci
5 licet,& maledictionis,ita vt quoties de
magno aliquo supplicio, aut de insigni
calamitate narrabitur, statim in exem-
plum adducaris: & quoties quis malum
alteri imprecari volet,dicat: Faciat tibi
Dominus sicut fecit Niniue. Nume. 5.
Det te Dominus in maledictionem, exē
plumque cunctorum in populo tuo. Ie-
rem. 48. Eritque Moab in derisum, & in
exemplum omnibus in circuitu suo.
Resiliet a te. Quasi obstupefactus tam
insigni calamitate,ac refugiens,ne quo-
modo eius particeps sit,& ita non aude
bit progredi.
Mouere caput. *Quis commouebit super te caput?* Com
mouere caput interdum irridentis est,
vt Psal 43. Posuisti nos in similitudinem
gentibus, commotionem capitis in po-
pulis. Matth. 27. Prætereuntes autē blas
phemabant eum mouentes capita sua,
& dicentes: Vah,qui destruis templum
Dei. Interdum est admirantis illam cala
mitatem,& condolentis, Iere. 18. Om-
nis,qui transierit per eam obstupescet,
& mouebit caput suum Job. 16. Conso-
larer & ego vos sermonibus, & mouerē
caput meum super vos. Et c. vlt. & mo-
uerunt super eum caput, & consolati
sunt eum. Tale est illud apd Homerum:
Iliad. 17. Κινήσας ῥα κάρη προτὶ ὃν μυθήσατο θυ-
μόν, id est.
Moto capite in suo locutus est animo.
Atque ita nunc accipitur. Vnde Symma
chus vertit; Quis lugebit cum ea? Lxx.
Quis gemet eam? Chaldæus: Quis con
dolebit tibi? Hieronymus: In Hebræo
nō habetur Caput,sed nos apposuimus,
vt sensus manifestior fieret. In Hebræo
est: Quis mouebit ei? scilicet, caput. O-
stendit autem Niniuen omnibus fuisse
inuisam,& ideo neminem futurum, qui
de illius ruina doleat,vt in vltimis ver-
bis manifestius fit: Propterea nunc ait.
Vnde quæram consolatorem tibi? Ac si di-
cat: Non inuenietur.
6 *Numquid melior es Alexandria popu-*
lorum, id est, Num fortior es tu,aut præ-
stantior Alexandria vrbe magna, & po-
pulosa? Cur ergo non capiaris a Nabu-
chodonosor, sicut & illa capta est? Pro
Alexandria populorum est נא אמון. E-

A rat autem No vrbs magna, & metro-
polis Ægypti, quæ euersa est a Nabu-
chodonosor,sed anno ab hac euersione,
ducentesimo decimo quarto, ab Alexā-
dro magno reædificata nomen ab eo ac
cepit,& Alexandria dicta est. Hierony-
mus; Vt solent ceteri scriptores,nomi-
ne suorum temporum vsus est, & Ale-
xandria dicere maluit, quam No. Amon
autem non idolum, vt quidam putant,
sed populos,& multitudinem significat,
&c Ieremias 46. cap. Vaticinatur hanc
euersionem. Ecce ego visitabo super tu-
multum Alexandriæ, & super Pharao-
nem, & super Ægyptum, &c. Et dabo
B eos in manum quærentium animam eo
rum, & in manum Nabuchodonosor re
gis Babylonis. Pro super tumultū Ale-
xandriæ, id est,super magnam, confus-
samque multitudinem Alexandriæ, est
in Heb. אל אמון מנא, id est,ad turbas,
aut multitudinem populi de Alexādria.
Eodem modo legitur Ezec 30. Vbi ha-
bemus: Et interficiam multitudinē Ale-
xandriæ, vbi Lxx. similiter verterunt:
Multitudinem. Et Chaldæus hic: An me
lior es quam Alexandria magna? 7
Quæ habitas in fluminibus. Describit
situm Alexandriæ, vt ostendat illam na
C tura fuisse munitissimam, vt merito pos
sit hac ratione cum Niniue comparari.
non quod maior fuerit, quam Niniue,
cum Diodorus Siculus lib 3. rerum an-
tiquarum cap. 1. hæc scribat de Niniue.
Verum cum superiores omnes gloria,&
rebus gestis superasset (Ninus) vrbem
quoque ingentem condere statuit, cui
par magnitudine, neque fuisset antea,
nec esset futura. Et mox. Et sane spe
sua nequaquā frustratus est, nulla enim
post modum vrbs tanto ambitu, tātave
mœnium magnificentia constructa est.
D Quare errant qui vrbem No maiorem
Niniue fuisse credunt. Certe cum reæ-
dificata est ab Alexandro, multo minor
Niniue fuit nam Ioseph. lib. 2. de bello Alexandriæ ambitus.
Iud. cap. 16. longitudinem Alexandriæ
triginta stadiorum esse affirmat, latitu-
dinem vero non minus quam decem.
Q. Curtius libro. 4. ambitum murorum
habuisse stadia octoginta scribit. Nos ex
magnitudine animi Alexandri existi-
mare possumus non minorem eam fecis

se,

Ambitus Niniues. se, quam antea fuerat. At ambitus murorum Niniue quadringenta octoginta stadia habuit, autore ibidem Diodoro, & vrbs ipsa (vt vidimus in libro Ionæ prophetæ) vrbs magna erat itinere triũ dierum. Ion. 3.
8 * Sed quamuis minor esset Alexandria quam Niniue, erat tamen natura multo munitior, & propterea dixit: Nunquid melior es Alexandria populorum, id est, fortior, & munitior? Munitionem autẽ declarat his verbis: Quę habitat in fluminibus, & sequentibus. Hieronymus: Describitur situs Alexãdriæ, quod super Nilum, & super mare posita hinc inde aquis, & fluminibus ambiatur. Aquæ muri eius: hinc enim riuulo Nili, inde lacu Mareotico, ex alia parte mari cingitur Ioseph. lib. 2. de bello c. 16. Munitur autem vndique aut incommeabili solitudine aut importuoso mari, aut fluminibus, aut cœnosis paludibus.

Cuius diuitiæ mare. Cui mare præstat maximas diuitias propter merces omnis generis, quæ importantur.

Situs Alexandriæ. *Aethiopia fortitudo eius, & Aegyptus, & non est finis*, id est, Præter munitionẽ loci. Habet ex omni parte fida auxilia. Æthiopia ei fauet, & auxiliatur, vt etiã ait Mela lib. 1. cap. 9. Ægyptus Æthiopiam dorso contingit. Sunt autem regiones, quas commemorat Propheta, proximæ Alexandriæ. Nam vt ibidem scribit Mela, ipsa est in littore conterminæ Africæ, ita vt quasi in eius præsidio positæ à natura videantur. Hieronymus: Quod autem Æthiopia, & Ægyptus, & Africa, & Libyes in præsidio eius sint, ipse situs prouinciarum, & vrbis ostendit.
9 * Ducuntur præterea gentes, quas dixit, iure consanguinitatis ad opitulandum Alexandriæ; nã Chus, à quo oriundi sunt Æthiopes, & Mesraim, à quo Ægyptij, & Phut, à quo Afri (quibus nominibus etiam in appellatione istarum gẽtium, Propheta vsus est) fratres fuerunt, filij Cham, Gen. 10. Cum autem dicit: Ægyptus, & non est finis, idem est, ac si diceret: Ægyptus, & aliæ præterea prouinciæ. Propterea subijcit; Africa, & Libyes, &c. Est autem tanta multitudo hominum, & vrbium Ægyptijs, vt scribat loco citato Pomponius Mela: Viginti millia vrbium Amasi regnante habitarunt, & nunc multas habent.

Africa, & Libyes in auxilio tuo. ò Alexandria, & si tibi Africa auxilietur, tamen potissimum tibi amica est illa eius pars, quæ propriè dicitur Libya, quæ est ad Septẽtrionalem Africæ partem, iuxta mare Libycum. Cum autem Libyes maximè Ægyptijs faueant, causa est cognatio eorum cum Ægyptijs. Vnde & Libyes Ægypti dicuntur, vt videmus apud Melam, libro 1. cap. 4. Itaque quod ait: Africa, & Libyes (id est, Afri reliqui, sed Libyes maximè) simile est illi Mar. vltimo: Dicite discipulis eius & Petro.

Sed & ipsa in transmigratione ducta est in captiuitatem. Ipsa quamuis fortis capta est, & coacta transmigrare in captiuitatem, vt erat ab Ieremia prædictum, cap. 43. & 46. & ab Ezec. cap. 30. idque accidit vigesimo tertio anno regni Nabuchodonosor, quintoque post excidium Ierusalẽ, vt docet Iosephus, 10. Antiquit. cap. 11. Prædicit ergo excidium Alexandriæ, vt cum illud viderint Assyrij, intelligant verum etiam futurum, quod de Niniue prædictum est. Quamuis ergo tũc stabat vrbs No, quæ postea Alexãdria dicta est, adducit eius euersionem in exemplũ Niniues, quoniam paulò ante erat euerrenda, quã Niniue, & quoniam Prophetæ, qui certa cognitione futura comprehendunt, perinde sumunt exempla à futuris, atque à præteritis, vt Isa. 7. Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce virgo concipiet, & pariet filium. Exod. 3. Et hoc habebis signũ quod miserim te: cum eduxeris populum meũ de Ægypto, immolabis mihi in monte isto. Reg. Prophetę exẽpla sumunt etiã à futuris.

Paruuli eius elisi sunt. Paruulos, vt citius interficerent furẽtes victores ad saxa, siue ad muros allidebant, vt Ps. 136. Beatus, qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petrã. Allidebãt autem in capite viarum, id est, in compitis, ad prominentes angulos parietũ, vel iuxta Theophylactum in compitis allident ad maiorem terrorem pertransseuntium, cum viderẽt, neque innoxiæ ætati parci, quæ dignissima erat, vt sibi parceretur.

Et

11 *Et super inclytos eius miserunt sortem.* Victores forte diuidebant inter se captiuos, atque ij erant nobilissimi, & præstantissimi Alexandrinorum.

Confixi sunt in compedibus. id est, valide vincti, ac si confixi essent. LXX. Et optimates eius alligabuntur compedibus.

Et tu ergo inebriaberis. Hæc est conclusio argumenti. Si capta est Alexandria, cum quidem esset munitissima, & tu capieris. Sed vt ostendat non casu esse capiendam, sed Deo vltionem ex ea propter peccata sumente, dixit: Et tu ergo inebriaberis? id est, Bibes copiosissimè ex calice iræ Dei, quod satis explicauimus, Mich. 2. numero 41. & sequentibus.

Et quæres tu auxilium ab inimico. Necessitate cogeris eos etiam suppliciter precari, quos oderas, atque contemnebas. Tu, autē emphasin habet, Tu, olim tam potens, tam superba, &c.

ALLEGORIA.

12 *Væ ciuitas sanguinum.* Iure mundus lugetur, & ciuitas sanguinum vocatur, qui plenus est sanguine martyrum, & iustorum, plenus libidinibus, plenus peccatis omnibus. Totus mendax est, siue plenus mendacio, quoniam diligit vanitatem, & quærit mendacium: docet plurima, quæ planè veritati Dei repugnant, sequendas esse volnptates, amandas diuitias, nihil non faciendum esse causa honoris, & gloriæ, turpe esse ferre iniurias, & id genus delitamēta multa. Plenus est crudelitate, & laceratione prædarum. Sicut quidam ex eius ciuibus dixit.

Ouidius 1. Metamor. *Viuitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus.*
Non socer à genero, fratrum quoque gratia rara est.
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.
Lurida, terribiles miscent aconita nouercæ.
Filius ante diem patrios inquirit in annos
Victa iacet pietas.

Matth. 24 Quæ etsi nunc quoque videntur, maximè tamen in fine mundi apparebūt, cum abundabit iniquitas, & refrigescet caritas multorum. Quod autem ait: A *Vox flagelli*, & quæ sequuntur (Si sensus historici meminerimus, à quo si aberrat spiritualis, sensus non est) nihil aliud significat, quam exercitum Dei aduentare, qui mundum perdat, cum armabit se orbis terrarum cum illo contra insensatos, quod iam exposuimus, cap. 2. num 55. vsque ad 59.

13 Habet meretrix hæc plurima maleficia, quæ iam exposuimus, Mich. 5. nu. 87. Cetera ex dictis intelliguntur, sed illud est valdè difficile, *Numquid melior es Alexandria populorum?* Non enim apparet quæ nam sit allegorico sensu hæc Alexandria. Hieronymus Ecclesiā B esse interpretatur. At in Niniue non solùm infideles, sed fideles etiam intelliguntur, qui mali sunt, & iustos persequuntur, quare Alexandria populorū collectionem iustorum significat, id est, omnes illos, qui propè mundi finem in illi inuenientur, etiam si plurimi ex ijs non sint in iustitia permansuri. Cur autem horum typum gerat Alexandria, sequentia verba indicant: *Quæ habitat in fluminibus, &c.* Iusti enim habitant in fluminibus iuxta illud: Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarū, quod fructū suum C dabit in tempore suo. In his aquis rectè intelligimus fluenta gratiarum, & donorum Spiritus sancti, & doctrinarum, quibus animæ iustorum irrigantur, vt semper vireant, & germinent, & ab aduersariorum incursionibus defendantur. Propterea dicitur: *Aqua in circuitu eius, & Aqua muri eius.* Mare autem, quod est diuitię eius, sacra Scriptura est profundissima sensibus, per quam maxima bona iustis importantur, & hostiū insidiæ arcentur. * *Aethiopia fortitudo eius*, quia collectio iustorum intrantibus gentilibus aucta est, & confirmata, D qui in Aethiopia, & in Ægypto, & in Africa, & Libya indicantur, & in similibus nationibus, ex quibus constat Ecclesię plenitudo. De Æthiopia Psal. 67. Æthiopia præueniet manus eius Deo. De alijs nationibus, Psalm. 86. Memor ero Raab, & Babylonis scientium me. Ecce alienigenæ, & Tyrus, & populus Æthiopum, hi fuerunt illic. Et Isa. vltimo: Et mittam ex eis, qui saluati fuerint

Alexandria cuius typus sit. Psal. 1.

Scriptura sacra diuitiæ iustorum. 14

rint ad gentes in mare, in Africam, & Lydiam tenentes sagittam, in Italiam, & Græciam,ad insulas lõgè,ad eos qui non audierunt de me, & non viderunt gloriam meam. Et annunciabunt gloriam meam gentibus, & adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino. Omnes, quas diximus, nationes venientes in Ecclesiam adiuuerunt nobiliorem eius partem, id est, collectionem iustorum. Sed quomodo interpretabimur quod sequitur. *Sed & ipsa in transmigratione ducta est in captiuitatem?* Planè hoc pertinet ad tempora proxima fini seculi. Sicut enim prius Alexandria capta est, & eodem, aut proximo anno capta est Niniue, vt cap. 2. diximus: ita hæc captiuitas, de qua modo loquimur, parum admodum præcessit captiuitatem Niniues spiri-
15 tualis,id est,mundi. * Loquitur igitur de tempore tyrannidis Antichristi,quo collectio iustorum capietur ex magna parte, & diripietur ab Antichristo, & eius ministris:non quod penitus perituri sint iusti, sed quod magna, vt dixi,ex parte perituri,ita,vt omnes ferè perijsse videantur. De hoc Daniel: Et ecce cornu illud faciebat bellum aduersus sanctos,& præualebat eis: Et postea:Et sermones contra excelsum loquetur, & Sanctos Altissimi conteret,& putabit quod possit mutare tempora, & leges,& tradentur in manu eius vsque ad tempus,& tempora, & dimidium temporis. Et iterum; Et magnificatum est vsque ad fortitudinem cæli, & deiecit de fortitudine, & de stellis, & conculcauit eas,id est, eos etiam vicit, & de altitudine vitæ spiritualis deiecit,& conculcauit, qui veluti stellæ fulgebant in Ecclesia.Sed apertius Dominus: Tunc tradent vos in tribulationem, & occident vos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meũ.Et tunc scandalizabuntur multi,& inuicem tradẽt, & odio habebunt inuicem. Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos, & quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum. Et paulò post: Erit enim tunc tribulatio magna,qualis non fuit ab initio mundi vsque modo,neque fiet. Et nisi breuiati

Dan.7. Dan.8. Matth.24.

A fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro, sed propter electos breuiabuntur dies illi. * Paruuli sunt, qui parum in
16 virtute profecerant, qui in capite omnium viatum, vbi videri possint à multis, allidentur ad parietes, id est, minimo negotio terrebuntur, & à via Dei auertentur. *Super inclytos eius mittent sortem;* quoniam viri illi,qui stellarum nomine significati sunt in Daniele, vincentur, & forte diuidentur à victoribus. Hi partes huius ducis Antichristi iuuabunt, illi illius. Vel etiam ille cedet in sortem superbiæ, à qua victus est, ille
B ambitionis auaritiæ, libidinis,& cæterorum vitiorum, *Et omnes optimates eius confixi sunt in compedibus.* Cum omnes audimus, magnam eorum multitudinẽ intelligamus iuxta cõsuetudinem Scripturæ:qui vincti bonis,quæ possidebãt, & quasi confixi tenebuntur,dum amittere nolunt voluptates,aut diuitias,aut honores,aut cætera huiusmodi,quæ magno labore conquisierant, aut ardẽtius amabant.Cum ergo collectio iustorum tot passura sit,multo melius Niniue dicetur. *Et tu ergo inebriaberis, & eris despecta.* Sicut ait Ieremias.Ecce,in ciui-
C tate in qua inuocatum est nomen meũ, ego incipiam affligere, & vos quasi innocentes,& immunes eritis?Non eritis immunes, gladium enim ego voco super omnes habitatores terræ, dicit Dominus exercituum. Et Petrus:Tempus est,vt incipiat iudicium à domo Dei.Si autem primum à nobis,quis finis eorũ, qui non credunt Dei Euāgelio? *Et quæres tu auxilium ab inimico,* quia tunc ad iustos confugient,vt pro se orẽt,& magis appropinquante iudicio virgines fatuæ ibunt ad prudentes,& dicent:Date nobis de oleo vestro,quia lampades no-
D stræ extinguuntur.

Paruuli qui parũ in virtute profecerunt. Ierem.25. 1. Petr.4.

TROPOLOGIA.

17 Hos.4.

Anima, quæ peccatis addit peccata, & in qua iuxta Hoseam Sanguis sanguinem tetigit,meritò defletur. *Væ ciuitas sanguinum,* de quibus liberari Dauid petebat: Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ. Tota mendacij est, quoniam locum in se nullum relinquit Deo,

Anima quæ peccatis addit peccata, ciuitas sanguinũ. Psal.50.

Deo, qui veritas est. Sed fallacibus opi-
nionibus imbuta, & Diaboli præstigijs
delusa corpus putat esse, quod vmbra
est. Dilaceratione, & crudelitate plena
est, fratrum enim suorum famam, & exi
stimationem dilacerat, diuitias per fas,
& per nefas congregat, & pauperũ sub-
stantiam rapit. Sed, quod peius est, alios
à via Dei auertit, & bona eorum opera
diripit, & nõ recedit ab ea rapina Huic
imminent mala multa grauissima. *Vox*
flagelli. id est, conscientiæ intus verbe
rantis, de quo eleganter quidam scri-
psit.

Quæ mala immineant huiusmodi animæ.

Iuuen. Satyr. 13.

--- *Cur tamen hos tu,*
Euasisse putes, quos diræ conscia culpæ
Mens habet attonitos, & surdo verbere
cædit,
Occultum quatiente animo tortore flagel-
lum?
Pœna autem vehemens, & multo sæuior
illis,
Quas aut Cæditius grauis inuenit, aut
Rhadamantus.
Nocte, dieque suum gestare in pectore te-
stem.

18 In voce totæ, & equi frementis, &
quadrigæ furentis, & equitis ascenden-
tis, & micantis gladij, & fulgurantis ha
stæ vicina vltio Dei irati indicatur, qui
animã sinet rotis Diaboli, & telis eius
igneis vinci, & conculcari, & in maxi-
ma peccata agi. Multitudo autem in-
terfecta quid est nisi opera peccatorum
fœda, & fœtida, quæ passim sentit in se.
Nec est finis cadauerum, quia non est
peccãdi finis. *Corruet in corporibus suis.*
quia cum paulùm resipiscit peccator, &
exurgit, vt pro se pugnet; dum ambu-
lat, peccatis, quæ fecit, impeditur, & in
desperationẽ corruit. Recordatur sua-
rum libidinum, desperat posse sine illis
D viuere; recordatur diuitiarum fraude, &
iniquitate compararatarum, non potest
animum inducere, vt restituat, & videt
sine veteris vitæ detestatione, & corre-
ctione nouam non posse inchoari. Atq;
ita de alijs. Omnia hæc mala patitur
propter fornicationes suas hæc mere-
trix, quia recedere à Deo voluit, & vo-
luptates sæculi sectari, & maleficijs de-
dita fuit, de quibus diximus, Mich. 5.

A num. 87. & alios exemplo suo ad easdẽ
turpitudines allexit. Cui meritò com-
minatur: *Reuelabo pudenda tua in facie*
tua, &c. * Nam data in reprobum sen- 19
sum, & à Deo relicta in tantam turpis-
simorum flagitiorum multitudinem in
cidet, vt neminem latere possit, sed om
nibus detestationi sit, & in exemplum
ponatur, quoties de peccatis sermo
erit, quibus Deo iustè permittente ani-
ma olim iusta contaminatur, & perdi-
tur, quia ei subijci noluit, qui erat pa-
ter eius, & dux virginitatis eius. Om-
nes qui viderint tantam vastitatem re-
silient, & admirantes refugient tanquã
B ab in auspicato occursu, & Dei iudicia
prædicabunt, dicentque: *Vastata est Ni-*
niue, & in miserandam paupertatem
deuenit anima, quæ cœlestibus olim
diuitijs abundabat, & quæ Dei sedes
erat, nunc deserta cubile draconum ef-
fecta est. Atque hæc inueniet quidem
multos, qui moueant super se caput ir-
ridendo, sed paucissimos, qui moueant
consolando, quòd ipsa stultitia, & su-
perbia sua perierit, & sponte sua ad has
immanissimas bestias accesserit, sicut
ait Ecclesiasticus: Quis miserebitur in- Eccl. 12.
cantatori à serpente percusso, & omni-
C bus qui appropinquant bestijs? * Ne 20
autem miretur huiusmodi homo se in
tantam venire vastitatem, & quasi iudi-
cia Dei in se accuset, statim ait: *Num-*
quid melior es Alexandria populorum? &c.
In Alexandria, quæ steterat donec ca-
pta est à Nabuchodonosor, animam in-
telligimus, quæ diu sanctitatem in ba-
ptismo acceptam retinuit, sed tandem
à Diabolo superata est. Hæc in flumini-
bus habitat, & mari alluitur, atque de-
fenditur, quomodo exposuimus nume-
ro 13. *Aethiopia fortitudo eius*: quia ni-
grore, id est, peccatis aliorum, magis
D confirmatur in humilitate, & caritate,
& misericordia, dolens de alterius rui-
na, & suam magis timens, Deumque
amans, à quo seruatur, & orans pro pec
catis alienis, vt deleantur. Ægyptus eã
tuetur, id est, afflictiones, & labores, id
enim significat מצרים, quod est nomen
Ægypti. Afflictionibus siquidem magis
in virtute proficit, & maiores vires cõ-
parat ad vitia repellẽda. *Et non est finis*

quia

quia multis præterea rebus iuuatur. Sed potissimum: *Africa, & Libya fuerũt in auxilio eius*. Africæ pleraque (vt ait Pomponius) inculta sunt. Et aut arenis sterilibus obducta, aut ob sitim cœli, terrarumq; deserta, aut infestantur multo, ac malefico genere animaliũ.

Pōponius Mela.li.1. cap.4.

21 * Anima, quæ magnos habet in virtute progressus, mirum in modum iuuatur ariditate, & siti cœli, ac terræ, quia tunc radices iacit humilitas, & cognoscit se ipsam, quæ sit, & discit Deo propter se ipsum inseruire, & quo minus sentit sibi dari præsentium, tanto magis confirmatur ad speranda cœlestia. Quod si morsu maleficorum animalium infestatur, id est, tentationibus grauioribus vrgetur, tunc magis virtutem colligit, & vehementius pugnat, & contentius clamat ad Deum. Meritò ergo Africa, & Libya, quæ pars Africæ est, in auxilio eius esse dicuntur. Sed quoniam aliquando euenit vt talis anima occulte intra se effeeratur, ac superbiat, tandemque in libidinem carnis, vt Dauid, aut in simile peccatum incidat, & captiua ducatur à Diabolo, sequitur: *Sed & ipsa in transmigratione ducta est in captiuitatem.* Tūc paruuli eius, id est, minorum virtutum actiones, alliduntur in capitibus viarũ, quia vbique videntibus omnibus negligunt externam modestiam, parcitatem verborum, humilitatis exempla, & id

22 genus alia. * *Super inclytos eius miserunt sortem*, cum maiores virtutes, & fortiores, quasi sorte diuiduntur, & seruæ fiũt victorum, id est, vitiorum, à quibus superatæ sunt, atque hæc honoris causa alia gloriæ, alia vindictæ perduntur. *Omnes optimates eius confixi sunt in compedibus*, cum Theologicæ virtutes ligantur, nec officium suum faciunt, sed caritas perit, spes lãguescit, fides iacet, nec cœlestia cogitantur, nec plus ferè efficere hæ duæ virtutes videntur, quã si nullæ essent. Si ergo Deus ita aliquando superbiam electarum animarum castigat, & quidem occultiorem: *Et tu inebriaberis*, quæ aperta superbia tumebas, & palam Dei mandata contemnebas, & etis despecta nequissimis libidinibus seruiens, *Et quæres auxilium ab inimico*: cum enim durissimam Diaboli seruitu-

A tem experta fueris, & multis doloribus cruciata ad bonos confugies, vt consilium aliquando capias, & rationem inuenias diræ, atque crudelis tyrannidis vitandæ.

HISTORIA:

Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum 23
grossis. Grossi dicuntur primæ ficus immaturæ, quæ manu, aut vento concussę facilè cadunt. Apocalyp. 6. Et stellæ de cœlo ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos, cum à vento magno mouentur. Ita muri, &

Grossi.

B turres, & viri fortes Niniues, & ea, quæ videbantur inexpugnabilia, facillimè expugnabuntur, & cadent.

Ecce populus tuus mulieres. Chaldeus: Ecce populus tuus imbecillis est, instar mulierum in medio tui. LXX. Ecce populus tuus vt mulieres, sæpè enim adnotauimus taceri apud Hebræos nonnunquam coniunctiones similitudinis.

Adapertione aperientur. Ita legendum est, vt ex Hebr. & ex LXX. constat, vbi habetur: Aperiendo aperientur portæ tuæ, id est, valdè aperientur vi hostium irrumpente. Malè ergo quidam codices

C habent: Adapertionem aperientium.

Deuorabit ignis vectes tuos. Quibus portas hostibus claudebas.

Aquam propter obsidionem hauri. Videlicet ne potus desit obsessæ multitudini. Significat diuturnam fore obsidionem, sicut & c. 2. significauit illis verbis Ascendent muros eius, & præparabitur vmbraculum. Chaldæus: Aquas munitionis congrega intra te.

Extrue munitiones tuas. Refice quid- 24
quid in arcibus, aut in muris corruerat. Chaldæus: Obfirma tuas arces.

D *Intra in lutum & calca*. Hieronymus: Lateres confice, vt interrupta murorũ obstruas. Chaldeus. Multiplica cæmenta, subige lutum, fortifica ædificia tua.

Ibi comedet te ignis. Hæc quidem omnia facies, sed nihil proficies, dum enim hæc paras, igne & ferro te absument Chaldæi.

Deuorabit vt bruchus. Sicut bruchus fruges deuorat, & consumit: ita ignis, & gladius Chaldæorum deuorabũt te.

n De

A De brucho, & locusta satis diximus Ioel 1. in principio.

Congregare ergo vt bruchus. Collige numerum militum quantum maximũ poteris, ita vt sint innumerabiles instar bruchorum, & locustarum: nam & ita peribis. Omnia hæc per irrisionẽ dicit.

Plures fecisti negotiationes tuas. Innumeras congregandi pecuniam artes inuenisti, & omnia negotiationum genera exercuisti, vt ditesceres. Sed istæ diuitiæ omnes erunt vt bruchus, qui terrã operit multitudine maxima, cito tamẽ auolat, ita vt non videatur. Ita diuitias tuas multas & magnas auferent Chaldæi. B Alij non Negotiationes verterũt, sed Negotiatores, aut mercatores: sed sensus est idem. LXX. quidem verterũt: Negotiationes itaque cum dicit: Bruchus expansus est, &c. idem est, ac si diceret: Erunt sicut Bruchus, qui expansus est, & auolauit.

25 *Custodes tui quasi locusta*. Innumeri sunt sicut locustæ, sed cito auolabũt, & captiui abducentur, aut territi fugient, & non apparebũt vltra, vt locustæ quæ noctu sepibus insidẽt, & fruticibus obstãte volatui rore, & frigore, sed mane, solis calore quasi animatæ auolãt, & fugiũt. C Hieronymus. Natura hæc locustarum est, vt in frigore torpentes per calorem volitent. Locustas locustarũ vocat paruulas locustas, siue, vt ait Hieronymus, parua genimina locustarũ: Chaldæus vertit: Vermes locustarum. Pro custodes Hebraice legimus מנזרים, id est coronati, נזר enĩ coronam significat, seu diadema, Intelligit autem principes vt docẽt Hebræi, siue reges socios, qui in auxilium Niniuitis venerant. Significat etiam hæc vox comatos, quod fortasse eo tempore insigne principũ erat apud Assyrios. D Pro Paruuli, in Hebr. est טפסרים qua voce Hebræi tradũt significari duces, seu principes, & ita intelligunt illud Iere. 15. Numerate contra eã taphsar. Ita in vtroque loco verterunt noui interpretes, & interpres Chaldæi hic, nã Chaldæus ipse eandem vocẽ posuit, quam in Heb. inuenerat. At idem Chaldæus Ier. 51. transtulit pro טפסר ita. n. ibi legitur, viros bellatores. LXX. vero βελοςάσεις, id est bellicas machinas. Ex quibus licet intelligere hoc nomine indicari Sagittarios, & fundibularios, & ceteros de vulgo milites, quos Hieronymus vocat paruulos; non ætate, sed dignitate, comparatione videlicet eorum, quos custodes vocauerat.

26 * Atq; hoc profecto esse arbitror, quod obscurè dixerunt LXX. qui pro his omnibus verterunt: Commistus tuus sicut locusta ascendẽs in sepe in die frigoris. Opinor eum commistus dicitur, subaudiendum esse, Populus, vt commistus populus sit, in quo maiores, & minores nullo agũtur discrimine. Sed idem his, atque illis euenit. Itaque in commisto eos intelligũt, quos Hieronymus custodes appellat, & quos appellãt paruulos.

Et non est cognitus locus earum, id est, Et non sunt postea inuentę, quam phrasim adnotauimus cap. 1. num. 18.

Dormitauerunt pastores tui rex Assur. Dormitare. Morientur, siue interficiẽtur omnes duces, & principes tui, qui poterant aduersarijs resistere, atque ita reliquus populus tuus imbellis, & ignobilis dispergetur in montibus, & abscondetur, & non erit vllus dux, qui eos congreget, & de collectis iterũ cogat exercitum. Ita Hieronymus. Ita etiam interpretantur verbum, Dormitauerunt Theodoretus, & Theophylactus, & affert Theodoretus illud Psal. 75. Dormitauerunt qui ascẽderunt equos. Quare perinde est, Dormitauerunt, ac si diceret, Dormierunt: Dormire autem pro mori frequens est in scriptura, & nemini ignotũ.

27 * In Heb. est verbum. נום quod noster interpres modo dormire vertit, modo dormitare, vt Psal. 75. Dormierunt somnũ suũ, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarũ in manibus suis. & Psal. 120. Neque dormiet, qui custodit te. Et ibidẽ: Ecce non dormitabit: Nec putemus dormitare poni pro parũ dormire, vt vulgo accipi solet, Sed simpliciter, pro dormire vt in eodem Psal. 120. Ecce non dormitabit, neq; dormiet, qui custodit Israel. Si ne parum quidẽ dormiturus est, quid necesse fuit addere: Neq; dormiet. i. nõ se dabit omnino somno? Reg. Dormire & dormitare simul posita. Sed more Hebræorum duo verba idem significantia simul ponuntur ad amplificationem, vt sit sensus: Securus esto, nullo modo dormiet.

miet. Et Psalm. 130. Si dedero somnum oculis meis, & palpebris meis dormitationem, id est, nullo modo dormiam. Ita etiã Matth. 25. Moram autẽ faciente sponso, dormitauerũt omnes, & dormierunt, id est, vehementer somno correptæ sunt. Psalmo tertio. Ego dormiui, & somnum cepi. Prouerbiorum sexto: Paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conseres manus, vt dormias.

28 *Non est obscura contritio tua.* Nota erit omnibus tua calamitas, & confractio, tuumque vulnus. Quod magis explicat, cum addit: Pessima est plaga tua, id est, difficillimæ curationis, non potest curari.

Auditio *Omnes qui audierũt auditionem tuam.* Id est, Omnes, qui audierint quod de te narratũ, hoc est, de excidio tuo. Chaldæus: Quotquot audierint rumorem tui. LXX. Omnes audientes nuntium tuum. Hieronymus: Omnes, qui Niniuen subuersam, & Assyrium regem superatum audierint. Accipit enim auditionẽ pro re audita .i. pro fama, siue rumore, Hab. 3. Domine audiui auditionem tuam, id est, verbum tuum, quod locutus es. Matth. 24. Audituri enim estis prœlia, & opiniones prœliorum καὶ ἀκοὰς πολέμων, & auditiones prœliorũ.

Compresserunt manum super te. Hieronymus: Vel obstupebunt propter rei magnitudinem, & insperatum nuntiũ, & comprimens manus suas, vel certè pro magnitudine gaudij insultantes tibi, applaudẽt manibus, & quodam gau-
29 dij strepitu concrepabunt, &c. * Hæc posterior expositio sine dubio recipienda est, iuxta omnes expositores, id est, omnes de ruina, & vastitate tua gaudebunt, & præ gaudio manibus plaudent. LXX. Plaudent manus super te. Chaldæus: Complosetũt manibus suis super te lætantes. In Heb. est. תקעו כף, hoc est: Percutite manum, figite, siue cõprimite manum, eademque locutio est Ps. 46. vbi habemus: Omnes gentes plaudite manibus. Itaque compresserũt manum, significare potest: Fortiter plauserunt. Et quidem verba Hebraica nõ est dubium ita optimè verti: Plauserũt manibus. Sed quoniam comprimere manũ

A non videtur admodum propriè significare plausum manuũ: optime dicemus his verbis significari magnum gaudiũ, quo affici solent, qui simul nuntiũ gratissimum audiunt, & præ lætitia dexteras iungunt, & comprimunt.

Quia super quem non transijt malitia tua semper? Hoc exponit, quod nunc dicebamus. Omnibus gratissimus erit nuntius excidij tui: quis enim est, quem non afflixeris? quam prouinciam, quã ciuitatem non vexasti bello, & tributis, & sæuissima tyrannide?

B

ALLEGORIA.

Ex Historica explanatione facilè possunt hæc ad extremam mundi vastitatẽ referri, tunc enim omnes munitiones 30
cadent, quoniam surget gens contra
gentem, & regnum aduersus regnũ. Et Luc. 21.
terræ motus magni erunt per loca; & his terræ motibus, & alijs, qui postea erunt, vt est in capite sexto Apocalypsis firmissima quæque corruent. *Ecce*
populus tuus mulieres. Erunt enim signa Luc. 21.
in sole, & luna, & stellis, & in terris pressura gentiũ præ confusione sonitus ma-
C ris, & fluctuum arescẽtibus hominibus præ timore, & expectatione quæ super uenient vniuerso orbi. Et ideò trepidabunt omnes, & amissa fortitudine consternati lugebunt, vt mulieres. *Adapertione aperientur portæ,* quia omnes munitiones euertet vis terræ motuum, & ignis, qui faciem iudicis præcedet, omnia consumet. Quę sequuntur cum irrisione legenda sunt, quòd quantumuis studeant vrbes, & domos munire, & omnia præparare, quæ ad tuendum se, opesque suas vtilia videbuntur, nil agẽt, sed omnia vastabuntur. Quod autẽ ait:
D *Custodes tui quasi locustæ, &c.* Et: *Latitauit populus tuus in montibus, et nõ est qui cõgreget:* Ioannes Apostolus exponit in
Apocalypsi; Et reges terrę, & principes Apoc. 6.
& tribuni, & diuities, & fortes, & omnis seruus, & liber absconderunt se in speluncis, & in petris montiũ: Et illud: *Omnes qui audierũt auditionem tuã, &c.* Isaias cap. vltimo apertius dicit: Et egredientur, & videbunt cadauera virorum, qui pręuaricati sunt in me. Vermis eorum

rum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque ad satietatẽ visionis omni carni. Sed de his quæ ad supplicia malorum spectant, multa dicemus in cap. 3. Habacuc.

TROPOLOGIA.

31 *Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis.* Munitiones animæ sunt actiones bonæ, quibus cum exercetur; firmior in dies, & robustior fit. Sed cum illa manu Diaboli tenetur, & tentationibus concutitur, in os Diaboli cadũt, qui comedere ea dicitur; quia consumit. *Ecce populus tuus mulieres in medio tui.* Populus eius cuius se se armis tuetur, sunt virtutes, & eruditio sacrarum literarum, quæ corrupta anima, & possessa à Diabolo, virilitatem amittunt, & languescunt in fœminas, quas Pharaò educari iubebat extinctis maribus.

Exod. 1. Portæ terræ Niniues quæ adapertione aperiuntur, sensus omnes sunt, vt ait Hieronymus, qui iam non custodiuntur, sed omnibus patent, vt iuxta Ieremiam ingrediatur mors per fenestras. E contrario de electis dicitur: Hortus cõclusus soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus. *Deuorabit ignis vectes tuos.* Hieronymus: Si quid naturalis boni in anima tua videbatur esse, quod in similitudinem vectium hostes, qui per portas sensuum tuorum conabantur irrumpere, prohibere posset, & repellere, hoc Babylonico igni succẽsum est, &c. Possumus etiam vectes interpretari verecundiam, quæ magnopere obsistit, irrumpentibus vitijs, sed malis crescentibus eam ignis concupiscẽtiæ comedit, & tollit è medio, vt posito pudore, & perfricta fronte liber relinquatur omni turpitudini ingressus.

Portę malorũ apertæ, bonorum clausæ. Ierem. 9. Cant. 4.

32 *Aquam propter obsidionem hauri tibi.* Semper mali sitiunt, nec mirum, nã vt ait Propheta: Errauerunt in solitudine, in inaquoso, viam ciuitatis habitaculi non inuenerunt. Esurientes, & sitiẽtes, anima eorum in ipsis defecit. Propterea monetur vt aquam hauriat propter obsidionem, illam videlicet aquam, de qua Sapiens ait: Et aqua sapientiæ salutaris potabit illum, & Dominus: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum, Sed aqua, quam ego dabo ei fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternã. Hæc de petra, quæ Christus est, datur, & per eius vulnera exit, iuxta illud: Interrupit petram in eremo, & adaquauit eos velut in abysso multa. Et eduxit aquam de petra, & deduxit tamquam flumina aquas. Extruere munitiones est actiones bonas, & virtutes caritate, & timore Dei confirmare. Intrate in lutum, & calcate, quid aliud est, quam nos metipsos, & fragilitatem, ac vilitatem nostram diligenter considerare, & consideratam despicere, atque humiliare animas nostras in conspectu supremi, & omnia cognoscentis iudicis? Quid est autem aliud subigendo tenere, & cõficere laterem ad reficiendos muros ex parte collapsos, quam ex hac vera, atque integra nostri ipsorum cognitione ad laborem virtutum accingi, maximeque ad humilem peccatorum confessionem, & ad orationem, atque satisfactionem, quibus reparemus quod in nobis fuerat collapsum?

Mali semper sitiũt. Psal. 106. Aquæ iustorum. Eccl. 15. Ioan. 4. Psal. 77.

39 * Sed quoniam reprobi, aut hæc non faciunt, aut ita sæpe faciunt, vt iram potius Dei prouocent in se, nam ex intima suæ corruptionis cognitione solent, aut in contemptum venire, iuxta illud: Impius, cum in profundum peccatorum venerit, contemnit; aut desperatione melioris vitæ, periculosius in peccata præcipitant, sicut ait Apostolus: Qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiæ in operationem immunditiæ omnis, in auaritiam: propterea subiecit: *Ibi comedet te ignis, peribis gladio.* Gladius Diaboli est, quo omnia bona animæ studia resecat, & quasi occidit, vt in posterum nulla sint: ignis, ardentia eius iacula, vt ait Hieronymus, & nouæ cupiditates, quibus animas inflammat in vitia. *Deuorabit te vt bruchus*, id est, quidquid in te virens videbatur, & naturæ bono sponte germinans, auaro dente consumet, vt exponit Hieronymus. *Congregare ergo vt bruchus.* Hieronymus. Ergo ne talia, & tanta patiaris, multiplicare vt bruchus, & quantũ ille habet numerum, tantas

Prou. 18. Eph. 4.

ut

34 tu habeto virtutes. Verum quoniam frustra hęc dicuntur reprobis, redit ad prædictionem imminentium illis calamitatum: *Plures fecisti negotiationes tuas quam stellæ sint cæli*. Quiescere putatur peccator, & vitam agere tranquillam, ac beatam, cum opibus, & voluptatibus affluit, sed negotiatur, nec vna tantum, sed pluribus negotiationibus exercetur. Quæ molestior negotiatio ambitione, aut auaritia, aut libidine? Magno emitur quidquid expossidetur his, magno labore, magna mentis solicitudine, & anxietate, magna iactura temporis, pecuniæ, salutis, spiritualium bonorum. Hic illud verum est:

Vita peccatoris plena negotio, & labore.

Horatius 1. Ser. Saty. 9.

--- *Nil sine magno*
Vita labore dedit mortalibus. ---

Itaque meritò negotiationes dicuntur. Multiplex autem negotiatio est quælibet ex his & similibus, non enim in vno honore quiescitur: Sed hinc ad sublimiorem semper vrget ambitio, vt nulla vitæ pars molestiarum eius expers sit. Idem in auaritia, & in carnis libidinibus, in superbia, in vana gloria, & in ceteris miserrimis, grauissimisque negotiationibus experimur. Meritò ergo ait plures fuisse eius negotiationes stellis cœli. Sed quid tanto labore quæsitũ, & comparatum est? *Bruchus expansus est & auolauit*. Quid hoc sit, docebit te Salomon. Quid nobis profuit superbia? aut diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquã vmbra, & tanquam nuntius præcurrẽs, & tanquam nauis quæ pertransit fluctuantem aquã, &c.

Sap. 5.

35 * *Custodes tui quasi locustæ*. Custodes animæ, id est, magni principes, & duces, quibus confidit, & quorum opera se defendendam putat, sunt magnæ, & sublimes spes honorum sæcularium, diuitiarum, potentiæ, fauoris amicorum. Paruuli, id est, vulgares milites, qui minus habent virium, sunt vires, & dignitas corporis; minores amici, adulatores, beneuolentia popularis. At vtrique auolant citò, & fugiunt more locustarum, quæ nocte videbantur volare non posse, & post paucas horas exorto Sole penitus diffugiunt. Ita hæc omnia hominem deserunt, cum mors venit, quæ paulò ante videbantur fore

A perpetua. Etenim vita præsens nox quædam est, latent enim nunc multa, & boni, atque omni fauore digni iudicantur sæpè plurimi, quorum vita turpissima est. At sequens vita, in qua omnia, vt sunt, videbuntur, & quisque non errore hominum malè iudicãtium, sed iudicio Dei tanquam luce Solis adhibita cognoscetur, iure dies vocatur. *Dormitauerunt pastores tui rex Assur*. Rex Assur est voluntas, quæ inter animæ potentias regina est, cui omnes obtemperant. Pastores eius sunt reliquæ animæ potentiæ, vt intellectus, & memoria.

B Hæ dormitauerunt, quia multitudine peccatorum quasi mortuę nihil iam intelligere, aut cogitatione repetere possunt, quod ad salutem pertineat, nisi magno Dei impulsu, & magna gratia excitentur: ita sunt omnia terrestria in quibus voluũtur. * Populus eius sunt interni, & externi sensus, qui horrore quodam virtutis, quasi rei insolitæ, & molestissimæ territi huc, illuc vagantur super montes, id est, circa res huius sæculi altiores, & gratiores, vbi tutiores se esse putant. Et quoniam læsa ratio est, & cæca, non est, qui eos congre- 36

C get, vt in res ad salutem vtiles conferantur. Licet hæc ad mortis tempus accommodare, in quo ratio, & omnes potentiæ, sensusque vehementer, præsentium, & futurorum terrore conturbantur. Potuissem pastores, & populum interpretari, quos paulò ante custodes, & paruulos interpretatus sum. Sed habui sensus historici rationem, quem nisi spiritualis sequatur, non explanatio, sed somnium est. In historia autem custodes, & paruulos, auxiliares duces, & milites esse diximus, qui venerant, vt tuerentur Niniuen; pastores autem, & po-

D pulus, pars ipsius Niniues erant, ideoq; ad potentias, & sensus retulimus. Cum ita affecta est anima, non est obscura cõtritio eius, pessima, & periculosissima est plaga eius. Quod sequitur: *Omnes qui audierunt auditionem tuam, &c.* ad extremam damnationem pertinet, cũ huiusmodi anima ad æternas pœnas è corpore migrauit: estque illud idem, quod in Psalmo legimus: Propterea Deus destruet te in finem, euellet te, &

emigrabit te de tabernaculo tuo,& radicem tuam de terra viuentium. Videbunt iusti,& timebunt,& super eum ridebunt,& dicent:Ecce homo, qui non posuit Deum adiutorem suum,sed sperauit in multitudine diuitiarum suarũ,
37 & præualuit in vanitate sua. * Et quia multos, immò omnes quibuscum fuit, grauiter læsit malo exemplo, & quantum in se fuit ad omnem turpitudinem allexit,rectè quoque ei conuenit: ***Quia super quem non transiuit malitia tua semper?*** Sed vt hæc terrent maximè, ita etiam non parum consolatur, quod sequitur in eodem Psalmo: Ego autẽ sicut oliua fructifera in domo Dei,speraui in misericordia Dei in æternum, & in sæculum sæculi.Nam si oliuæ fructiferæ simus,inte in misericordia Dei sperabimus: & vt simus, in eadem misericordia sperabimus, & spes nostra non confundet nos. Ille non posuit Deum adiutorem suum, sed sperauit in multitudine diuitiarum suarum, & ideò radix eius euelletur de terra viuentium.
Psal. 123. Nos autem confidenter amamus: Adiutorium nostrum in nomine Domini,
Psal. 19. qui fecit cœlum,& terram.Hi in curribus,& hi in equis, nos autem in nomi-

A ne Domini Dei nostri inuocabimus. Ipsi obligati sunt,& ceciderunt, nos autẽ surreximus,& erecti sumus.Ideò credimus videre bona Domini in terra viuẽtium, quia pater misericordiarum, & Deus totius consolationis visitauit, & fecit redemptionem plebis suæ, ad faciendam misericordiam cum patribus nostris,& nobiscum,& sic dilexit mundum,vt filium suum vnigenitum daret, in quo sunt omnes thesauri misericordiarum.Ipse est spes nostra,& salus nostra.Dominus nobis adiutor,non timebimus,quid faciat nobis homo. Quare
B quamuis Niniue magna,& speciosa corruerit, quamuis multæ animæ magnis Dei dotibus exornatæ diripiantur ab hostibus:timebimus quidẽ,sed non deficiemus. Illæ superbia sua ciderunt, quia non posuerunt Deum adiutorem suum, sed sperauerunt in multitudine diuitiarum suarũ: Nos humiliemur sub Psal. 114. potenti manu Dei,& securi erimus.Custodiens,inquit, Dominus paruulos,humiliatus sum, & liberauit me. Adiutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cœlum,& terram. Ipsi laus,& gloria in sæcula sæculorum. Amen.

DOCTORIS FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV

In Habacuc Prophetam Commentarij.

PROOEMIVM, DE RATIONE MYSTICORVM sensuum in hoc opere seruata, atque seruanda.

Anctum Nahum magnum, & eloquentē prophetā triplici expositione enarrauimus, iuxta illud Salomonis: Ecce descripsi eam tibi tripliciter: quoniam allegoria, quam me præteritorum fore dixi, nisi cum ad Christi, & Ecclesiæ mysteria pertineret, de fine mundi erat, de supplicijs malorum, & de triumpho Sanctorum, nec omitti potuit, aut debuit. Sed iterum lectorē moneo, me neque in allegorica, neque in morali explanatione recentiores auctores sequi velle, sed veteres, quorū opera, & eruditione semper adiuta est Ecclesia. Nemo itaque populares conciones à me in prophetarum enarratione, nemo locos communes requirat: præsto sunt omnibus libri, neq; pauci, neq; ineruditi, vitiorum, & virtutū, sententiarum, florum, exemplorū, apophthegmatum, figurarum, vnde possint facilè petere quæ velint. Mihi animus fuit prophetas, vt possem, & Deus dederit, interpretari: quærere quid historiæ veritas, & proprietas postulet, quomodo omnia inter se cohæreant. In allegoria, & tropologia (ita.n. cum pluribus moralē sensum appellamus) non quid cōcionatores cupiant, sed quid ratio ipsa exponēdarum scripturarum efflagitet, considero. Integram, & continuatam expositionem afferre cupio, & singulorum verborum mysticos sensus explicare, vt non minus inter se apti sint, & catenati, quam historicus: quod quanti laboris sit, nisi qui expertus, nemo satis intelliget. Damus etiam operam, vt ijdem mystici sensus minimè ab historiæ explanatione abhorreāt: si.n. abhorrent, vt paulò ante dixi in Nahum, non spiritualis expositio, sed somniū est. Nā vt historiæ sensus ille est, quem verba præferūt, ita spiritualis est, quē res illæ per verba significatæ efficiunt. Qua in re magni viri, aut studio dicēdi gratiora, & amœniora, aut fuga maximi laboris, nonnunquā sui muneris nullā ferè vidētur habuisse rationē. Hoc igitur negotij in his prophetarū commentarijs mihi solùm dari arbitror quod dixi, & hactenus vt potui, feci: id sibi solū dari crediderūt Origenes, Hieronymus, Ambrosius, Gregorius, Beda, Rupertus, & alij patres, qui lucent in Ecclesia, sicut luminaria in cœlo, verbū vitæ continētes ad gloriam Christi, & totius populi Christiani vtilitatē. Vt ergo historicum sēsum satis est exponere, aut etiā, si res ita postulet, confirmare; idem in mystico satis esse credamus, neque vllos præterea locos cōes desideremus, quod esset alterius, eiusq; diuturni, ac penè infiniti laboris. Atq; hunc quidē suscipere, etiam si instituti mei ratio, Sanctorumq; patrū cōsuetudo, quam maximi facio, pateretur; mihi neque per angustias temporis, neque per assiduam eorum interpellationem liceret, qui hos commentarios diu differri, & me nimiū cunctari conqueruntur. Denique vt C. Lucilius homo doctus, & perurbanus dicere solebat, ea, quæ scriberet; neque ab indoctissimis, neq, à doctissimis legi velle, quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse quā ipse de se; ita ego meos

Marginalia: Prou. 22. (beside "monis: Ecce descripsi"); Cic. 2. de Orat. (beside "Denique vt C. Lucilius"); section letters A, B, C.

meos commentarios neque ab ijs legi volo, qui multo maiori luce illustrati scripturas euoluunt: neque ab illis, si qui etiam, aut tam peruersi iudicij, vt locos communes malint, quam exactam Scripturæ intelligentiam, aut tam infelicis ingenij, vt ex libris, quos indicaui, non possint ipsi conficere, & depromere. Sed veniamus iam ad Sanctum Habacuc, à quo nobis admirabilis, plenæque mysterijs prophetiæ sensum diuinitus impetrari poscimus, qui vt tradidit Hieronymus, ex eo quod amabilis Domini est, vel quod in certamen, & luctam cum Deo congreditur, disputãs cum eo de prosperitate impiorum, Habacuc; id est, amplexationis, siue amplexantis, siue luctantis sortitus est nomen.

ARGVMENTVM PROPHETAE.

CAP. I.

Conqueritur Propheta, se non posse auertere suis precibus calamitatem populo suo imminentem à Chaldæis, de cuius aduentu, & de Chaldæorum ferocitate, & victorijs multa vaticinatur. Deinde iterum queritur vrbem Sanctã vastandam fore ab idololatris, & sceleratis hominibus, qui nouis victorijs in dies magis insolescentes crudeliores in alias nationes quotidie insurgunt.

CAP. II.

Propheta dicit se velle expectare diuinum responsum, quo & solutionem suæ quæstionis accepit, & Christi aduẽtum vaticinatus est. Mox in Nabuchodonosor cupiditatem, & auaritiam vehementer inuehitur, & vastitatem ei imperij sui prædicit, ac demum confidentes idolis irridet.

CAP. III.

Orat, vt aduentus Domini seruatoris sibi paulo ante promissus nequaquã propter populi peccata differatur, & deinde de eius natali, vita, passione, resurrectione, ac denique de secundo aduentu, & liberatione electorum, atque damnatione malorum vaticinatur.

A

CAPVT I.

NVS quod vidit Habacuc propheta. Vsquequo Domine clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non saluabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem & laborẽ, videre prædam & iniustitiam contra

B *me: & factũ est iudiciũ & contradictio potentior? Propter hoc lacerata est lex, & non peruenit vsque ad finem iudicium: quia impius præualet aduersus iustum, propterea egreditur iudicium peruersum. Aspicite in gentibus, & videte, & admiramini, & obstupescite: quia opus factum est in diebus vestris, quod nemo credet cum narrabitur. Quia ecce, ego suscitabo Chaldæos, gentẽ* Act. 13.

C *amaram, & velocem, ambulantem super latitudinẽ terræ, vt possideat tabernacula non sua. Horribilis & terribilis est: ex semetipsa iudicium & onus eius egredietur. Leuiores pardis equi eius, & velociores lupis vespertinis, & diffundentur equites eius: equites namq; eius de longe venient, volabunt quasi aquila festinans ad comedendum. Omnes ad prædam venient, facies eorum ventus vrens: & congregabit quasi are-*

D *nam, captiuitatem. Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt: ipse super omnem munitionem ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam. Tunc mutabitur spiritus, & pertransibit, & corruet: hæc est fortitudo eius Dei*

sui

sui. Numquid non tu a principio Domine Deus meus, sancte meus, & non moriemur? Domine in iudicium posuisti eum: & fortem vt corriperes, fundasti eum. Mundi sunt oculi tui, ne videas malum, & respicere ad iniquitatem non poteris. Quare non respicis super iniqua agentes, & taces deuorante impio iustiorem se? Et facias homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principem. Totum in hamo, subleuauit, traxit illud in sagena sua, & congregauit in rete suum: super hoc letabitur & exultabit. Propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo: quia in ipsis incrassata est pars eius & cibus eius electus. Propter hoc ergo expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non cessat.

HISTORIA.

1 *Onus quod vidit Habacuc propheta.* Superuacaneum arbitror admonere lectorem, vt in initijs prophetarum memoria repetat ea, quæ in præludijs dicta sunt: quæ semel diximus, ne essent sæpe dicenda. De tempore, & argumento huius prophetiæ diximus in secundo præludio, num. 15. & sequentibus. Quid autem onus sit, Nah. 1. nume. 1. & alijs, satis explicauimus. Sed cum ceteri prophetæ exponere soleant, cuius nã onus sit, id est, in quē tristis, & minax prophetia scribatur, vt Nahum: Onus Niniue, & ita reliqui, cur Habacuc tacuit, ac tãtum dixit: Onus quod vidit Habacuc? Occurrere omnium animis hæc quæstio potuit, sed qui proponeret, aut tacite solueret, vidi neminem, aut ex veteribus expositoribus, aut ex nouis. Ceteri prophetæ contra certam aliquam gentem, aut ciuitatem vaticinantur, atque ideo facile fuit nomen gentis apponere, aut ciuitatis, vt Isa. 13. Onus Babylonis, quod vidit Isaias. cap. 15. Onus Damasci. Nah. 1. Onus Niniue. Malach. 1. Onus verbi Domini ad Israel. * Sed Habacuc contra multos prophetat, & ideo nomina iure omisit: neque enim tot, tamque diuersa recte semel commemorari poterant. Etenim quamuis potissimum videatur contra Chaldæos vaticinari, & cõtra Nabuchodosor, qui post paucos annos duas tribus captiuas erat abducturus, tamē contra ipsas duas tribus in hoc capite primū prophetat, & contra multas nationes ab eo debellandas, quas non nominat: deinde cap. 2. contra ipsum Nabuchodonosor, & cõtra Babylonios, cap. autem tertio aduersus omnes omnium terrarum, & nationum, qui futuri erant, persecutores Sanctorum, vt suo loco indicabimus. 2

Vsquequo Domine clamabo. Ostenderat Dominus Prophetæ vastitatem Ierusalem futurã per Nabuchodonosor, quæ fuit illi molesta cum primis, & tristis visio. Orabat quotidie pro populo suo, & tentabat tantam calamitatē precibus auertere, si quo modo posset, sed cum videret firmam, & immotam stare Dei sententiam, conqueritur non impatientia, sed dolore, & commiseratione suæ gentis se numquam fuisse exauditum.

Vociferabor ad te vim patiens. L x x. ἀδικούμενος id est, iniuria affectus In Heb. Vociferabor ad te חמס, id est, iniquitatem, aut violentiam, ac si dicat: Quamdiu nihil ad te clamabo, nisi vim, quæ populo meo inferenda est? vrget me semper hęc populi mei calamitas, clamo ad te semper, vt auertas, & nihil proficio. * Est autem חמס omnis iniu- 3
ria, & omne damnum, quod alijs infertur, ideoque interpres nunc vim interpretatur, nunc iniquitatem, vt Gen. 6. Corrupta est autem terra coram Deo, & repleta iniquitate redimet animas eorum, id est, ex vi, & iniuria, quam per Diaboli tyrannidem patiebantur. Paulo post in hoc capite vertit, Iniustitia, vbi ait: Videre prædam, & iniustitiam contra me.

Quare ostendisti mihi iniquitatem. Si me auditurus non eras, neque ego precibus meis quidquam eram profecturus, quare

quare mihi tanta mala ostendebas, vt viderem, quod auertere non poteram, & maiori dolore cruciarer? Videre autem dicit prophetica visione, quam certam esse intelligebat Et, *Contra me*, est corã me, me aspiciente, vt adnotauimus in Habdiam, num. 40. Hic in mendosis codicibus, & in Lyrano, & Glossa interlinearia, & Dionysio, & Hugone adduntur hæc verba: Quare respicis contemptores, & taces conculcante impio iustiorem se? Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptilia non habentia ducem? Quæ nec sunt in Heb. neque in Græco, neque in Chaldæo, neq; in Hieronymo, aut in vllo veterum, ne que in castigatioribus libris sed inferius prope finem capitis ponuntur, & ibi a nobis exponentur.

Et factum est iudicium, & contradictio potentior. Iudicas inter Iudæos, & Chaldæos, & fit contradictio potẽtior, id est, illi euadunt potentiores, & obtinent quod volut, qui non iure contendunt, sed contradictione, & clamoribus, & iurgijs, id est, qui potentiores sunt, nempe Chaldæi. Pro Contradictio est מדין, quod contradictionem, & contentionem, & iurgium significat. Possumus etiam more Hebræorum vsitatissimo contradictionẽ accipere pro contradicẽtibus Deo, id est, pro Chaldæis colentibus idola.

4 *Propter hoc lacerata est lex*. Quia tu Domine, qui iuste iudicas, & vim omnẽ prohibere potes, pateris superiores esse, qui potentiores, & fortiores sunt: homines id videntes contra leges iudicãt, & iudicium non fit rectum, neque consequitur quod quærebat, id est, vt impij punirentur, & si essent potentiores, iusti autem illæsi seruarentur. Nam cum tu idem facias, putant iudices non esse iniquum suum iudicium, quod tuo simile esse animaduertunt. Atque ita semper egredietur iudicium peruersum, illiq; vincent, qui potentiores sunt.

Aspicite in gentibus, & videte. Incidimus in locum difficilẽ, in quo sane Hieronymi, Theodoreti, & Theophylacti, & quorundam aliorum diligentiam desidero, qui cum referatur a Paulo, Act. 13. Atque ad id comprobandum, quod minime congruere videtur cum sensu Prophetæ, nec Apostolum cũ propheta cõciliarunt, nec eius prorsus meminerũt. Est ergo locus Apostoli huiusmodi: Videte ergo ne superueniat vobis, quod dictũ est in Prophetis: Videte contẽptores, & admiramini, & disperdimini quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod nõ credetis, si quis enarrauerit vobis. Exponamus Apostolũ optimũ, vbique prophetici sermonis interpretem. In primis quod ait: In prophetis, more Hebræorum dictum est, pro, In vno ex Prophetis, vt Gen. 23. In electis sepulchris nostris sepeli mortuum tuum, id est, in vno ex electis sepulchris. Ioh. 6. Est scriptum in Prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei, nempe in Isai. c. 54. Quare male Glossa interli. & Lyranus putauerunt dixisse Paulum, In Prophetis, quia erat scriptum in vno libro multorum Prophetarum; nam Isaiæ prophetia liber vnus est vnius Prophetæ, & de illo Dominus ait: Est scriptum in Prophetis. Sed de quo opere loquitur Apostolus? Non pauci eius loci enarratores de opere incarnationis dictum putant: Opus operor ego in diebus vestris, quibus & Galatinus assentitur lib. 3. contra Iudæos, cap. 1. Immo & Theophylactus in mystica huius loci expositione. Sed non animaduertunt nequaquam hunc sensum cohærere cum verbis Prophetæ opus ipsum indicantis: Quia ecce, ego suscitabo Chaldæos, &c. Neque cum verbis Apostoli cohæret, qui non probat incarnationis mysterium, quod iam factum erat, & quod superius testimonio Iohannis Baptistæ comprobauerat, sed cum alio initio sumpto de eius morte, & resurrectione dixisset, addidit, nisi per eum remissionem peccatorum obtineri nõ posse, ac denique verba Prophetæ refert, vt qui credere in eum nolũt, magna sibi supplicia parata intelligant. Ita enim ait: Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur ab omnibus, quibus non potuistis in lege Moysi iustificari: In hoc omnis, qui credit, iustificatur. Videte ergo ne superueniat vobis quod dictum est in prophetis, &c. Vbi & ver-

Reg. Pluralis pro vno ex singularibus.

& verbū ipsum, Superueniat, ad nomen oneris alludere videtur, quod superuenit, & imponitur ijs, contra quos profertur, & quod suæ prophetiæ initium fecit Habacuc. Quod nam autē hoc opus sit, paulo post idem Apostolus interpretatur: Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gētes. Ex quo videmus Paulum loqui de reprobatione, & excæcatione Iudæorum cum ait: Videte ergo ne superueniat vobis, &c. ac si dicat: Videte ne vos relinquat Deus in incredulitate vestra cœcos, & induratos, & tradamini in manus dæmonum captiui. Ex hoc primum intelligitur, verba hæc in Habacuc, & hanc calamitatem, quæcumque illa sit, ad gentem pertinere Iudæorum: alioqui alijs Paulus, alijs Propheta loqueretur. Intelligitur etiam alterum prædici à Propheta euersionem Ierusalem per Chaldæos futuram: hæc enim abiectio, & vastitas Iudæorum figura erat reprobationis eorundem eum prædicaretur Euangelium. * Etenim vt tunc illis ablatum est templum, & terra promissionis, & traditi sunt in potestatem Chaldæorū: ita postea eisdē ablata est sacra scriptura, & eius intelligentia, & sacerdotium, & adoptio filiorū, & ius regni cælestis, & traditi sunt in potestatem dæmonū. Et quamuis vastitas à Chaldæis illata figura etiā esset vastitatis à Romanis inferendæ, tamen de spirituali vastitate potissimum loquitur Apostolus, quæ grauior erat, & durior, & omnes contemptores comprehendit, id est, omnes Iudæos, qui noluerunt credere Euangelio. Corpoream autem illam vastitatē multi ex contemptoribus euaserunt, tā qui erant in Ierusalem, quam qui erant per orbem diffusi: atque illi præsertim quibus Paulus loquebatur. Non enim loquitur Iudæis, qui erant in Ierusalē, sed illis qui erant Antiochiæ Pisidiæ; cui nihil mali Romani intulerunt. Atq; hunc esse sensum historicū nostri Prophetę confirmat Theodoretus, & Theophylactus hic, & in Act. apost. & ibidem Oecumenius. Sensu igitur allegorico citadit Paulus testimonium, vt interdum

A solent Apostoli. De hoc ait: Opus factū est in diebus vestris, quod nemo credet cum narrabitur. Non enim poterant sibi persuadere tantam fore vllius gentis contra se fortitudinem, aut ita fore se à Deo relinquendos, vt vrbs, & templum vastarentur & Iudæa hominum feracissima in solitudinem redigeretur. Hoc quā verum sit, in Ieremia videmus, cui vicinū vrbis exitiū prædicenti ne tum quidem credebant, cum pene iam obsidebatur à Chaldæis, vt c. 5. Gladium, & famē non videbimus, Prophetæ fuerūt in ventum locuti, & responsum nō fuit

B in eis. Et c. 20. conqueritur Propheta: Factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me, quia iā olim loquor vociferās iniquitatē, & vastitatē clamito, & factus est mihi sermo Domini in opprobrium, & in derisum tota die. * Similiter postea quod Dominus & Apostoli Iudæis prædicebant de sua excæcatione nulla ratione adduci poterant, vt crederent, putabant enim fieri non posse, vt populus Dei, quorum patres ita ipsi cari fuissent, ab eodem Deo abijceretur. Dicebat Iohannes Matth. 3. Genimina viperarum, quis docuit vos

C fugere à ventura ira? Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ, & ne velitis dicere intra vos: Patrem habemus Abraham, dico enim vobis quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ. Dixerat idem Christus Matth. 21. Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius, & cap. 23. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Et tamen nunquam crediderunt, sed expedire potius iudicauerunt paci, & incolumitati suę, vt Christus moreretur, Ioh. 11. Si dimittimus eum sic, omnes credent

D in eum, & venient Romani, & tollent locum nostrum, & gentem. Et: Expedit vobis, vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat. Est autē in his verbis Prophetæ tacita quidem, sed elegans antithesis, & ad terrendum vehemens: *Opus enim operor ego*, &c. quasi dicat: Vos non creditis, neque putatis vnquā fore, & ego hoc ipsum iam operor, ac molior. Nam & si nostra trāslatio habeat; Opus factum est in diebus vestris,

ſtris, in Hebræo præſentis temporis eſt
9 פעל פעל Opus operor. * Ita etiã Lxx.
& Paulus. Ex quo intelligitur ſenſus
noſtræ tranſlationis, & Chaldaicæ: O-
pus factum eſt, id eſt, iam cœpit fieri,
cito perficietur, factum putate. Iã pau-
latim hoc ago vt augeantur vires Chal-
dæorum, vt tandem templum, & vrbem
veſtram capiant, & incendant. Quæris
quomodo prophetæ verba in hunc ſen
ſum expoſita cohæreant cum præcedẽ-
tibus? Dicam. Querebatur propheta
ſe non exaudiri, nec poſſe precibus ſuis
depellere inſtantem populi ſui captiui-
tatem. Dominus vt reſpondeat conuer
tit ad populum præuaricatorem ſermo
nem ſuum, ac ſi dicat: Quoniam peſſimi
eſtis, & verba Prophetarum meorum,
per quos vos ſæpe admonui, impuden-
ter contemnitis (ideo enim eos contẽ-
ptores vocat iuxta Lxx.) tantum ab-
ſum ab audiendis prophetæ Habacuc
precibus, vt iam etiam facere incipiam
quod comminatus ſum. Propterea ait
ſtatim iuxta Heb. Quia ecce ego ſuſci-
to Chaldæos, &c. Aſpicite in gentibus
id eſt, videte gentes ceteras (ita enim
Hebræi loquuntur, vt diximus in Hab-
dia, num. 64.) quomodo vaſtatæ ſint a
Nabuchodonoſor, ita enim & vos vaſta
bimini, neque magis vobis parcam, quã
illis, quarum impietatem, & ſcelera imi
tati eſtis. Hoc eſt: Cum videritis gentes
fortiſſimas a Chaldęis vinci, atque va-
ſtari, idem de vobis futurum cogitate,
quod ego iam incipio augens paulatim
10 vires, ac potentiã Chaldæorũ.* Quod
autem ait: Aſpicite & videte, duo verba
poſuit idem ſignificantia, vt augeant
ſignificationem, vt adnotauimus Na-
hum. 3. num. 27. Sicut ſtatim: Et admi-
ramini, & obſtupeſcite, id eſt, vehemen-
ter admiramini. Intereſt autem nihil
idem ne verbum ſit quod geminatur, an
duo ponantur idem ſignificantia; nam
in Heb. pro Admiramini, & obſtupeſci-
te, idem verbum, licet varie inflexum,
geminatur. Eſt autem ſenſus: Concipi-
te inde magnã admirationẽ, & magnũ
metũ. Lxx. Videte contemptores, & in-
ſpicite, & videte mirabilia, & diſperdi-
mini. Ita habent codex Compluten-
ſis, & regius Antuerpienſis, ſed mendo-

A ſe: caſtigatiora enim exemplaria, quæ ſe-
cuti ſunt Hieronymus, & Theodoretus
& Theophylactus, & Aldinum habent:
& admiramini mirabilia, & diſperdi-
mini. Videmus ſenſum eſſe eundem,
diſſidet nonnihil Paulus verbis, ſed ſen
ſu nihil: Videte contemptores, & admi-
ramini, & diſperdimini. In Græcis qui-
buſdam legimus: Videte contemptores
& admiramini, & inſpicite, & diſperdi-
mini. Plenior hæc quidem eſt lectio, ſed
ſenſus ſemper idem, & noſtræ trãſlatio-
nis lectionem inuenimus in alijs etiam
B Græcis, vt Roberti Stephani, & Baſilien
ſi Frobenij, & apud Theophylactum, &
Oecumenium. In quo Lxx. & Paulus
vt docerent quod geminatione illa ver
bi ſignificare volebat Propheta. nempe
magnitudinem admirationis, dixerunt,
ἀφανίσθητε pro quo, Hieronymus, &
alij verterunt; Diſperdimini, id eſt, peri-
te & exanimamini præ admiratione, &
metu. Quod autem in quibuſdam codi-
cibus legitur: Diſpergimini, mendoſa le
ctio eſt.* Conciliauimus Paulum cum 11
Propheta, & ex vtriuſque verbis plena,
vt arbitror, orta eſt loci intelligentia.
C Reſtat vnum, quod adhuc negotium fa-
ceſſit, cur Lxx. & Apoſtolus dixerint:
Videte contemptores, cum conſtet in
Hebræ eſſe: Videte in gentibus, atque
ita ante Hieronymum verterint Aqui-
la, Symmachus, Theodotio? Chaldæus
etiam: Videte in populis. Hæc quæſtio
a nemine, quod ſciam, ſoluta eſt, omnes
fere aiunt, Paulum ſecutum eſſe tran-
ſlationem. Lxx. in Hebræo enim habe-
ri: Aſpicite in gentibus. At cũ id quod
eſt in Hebræo, ab Spiritu ſancto plenus
ita citauerit, explicandum illis erat, cur
Paulus ab Hebræo receſſiſſet, aut quo-
D modo idem eſſet diuerſorum verborũ
ſenſus. Mihi, ſi Græca tantum, & He-
bræa conſideremus, in promptu ſolu-
tio eſt: בגוים ſignificat in gentibus. Eæ-
dem autem literæ, ſi tantum apex lite-
ræ ו protendatur paululum in ſiniſtrã,
vt ex ו fiat ד, efficiunt בגדים, quod ſi-
gnificat Contemptores, ſiue Præuari-
cantes, aut declinantes. Vocalium quę
adduntur, nullam rationem habeamus,
cum ab antiquis, vt ſæpe diximus, non
ſcriberentur.* Variabant ergo olim He
braica

braica exemplaria, & quædam habebāt A ‫בוגדים‬, quæ Aquila, & Symmachus, & Theodotio, & Chaldæus, & recentiores secuti sunt: alia habebant ‫בגוים‬ quæ secuti sunt Lxx. & Paulus. Immo & Hieronymus ait. In alia quadam editio ne ἀγνώμα reperi: Videbitis calumniatores. Et in alia similiter absque autoris titulo: Videbitis declinantes. Nec vero coniecturam esse quod dicimus, sed manifestam veritatem, indicat quod paulo post in hoc capite sequitur, nam vbi habemus; Quare nō respicis super inique agentes, pro Inique agentes est ‫בוגדים‬, quo similiter Lxx. verterunt, καταφρονοῦντας id est, cōtemnentes, vt superius εἴδετε οἱ καταφρονηταί videte contemptores. Iraque nec male fecit Paulus, B aut Lucas, qui vulgatam in Ecclesijs lectionem secutus dixit: Videte contemptores: nec Hieronymus male fecit, qui quod inuenit in codicibus Hebraicis transtulit. Satis hoc videri poterat sobrie sapienti, sed vrget molesta sane argumentatio. Spiritus sanctus non vtrūque horum dictauit Prophetæ, nec ille vtrumque scripsit, sed alterum: aut igitur Paulus vitiosam lectionem secutus est, quod nemo sanus dicet, aut nostra C translatio non habet, quod Spiritus sanctus dictauit, & quod Propheta scripsit.

13 * Non deerunt quibus hæc infirma videatur argumentatio, dicent enim non Paulum, sed Hieronymum interpretem nostrum mendosos codices secutū fuisse, atque ideo Spiritum sanctum non dictasse: Aspicite in gentibus, sed; Videte contemptores. Sed mihi, & omnibus, quibus sancta est, & inuiolabilis vulgatæ Latinæ editionis autoritas lōge alia sententia est: neque enim mihi persuadere possum, neque fas esse duco credere Ecclesiam parti in editione, quam om D nibus sequendam proponit, & in templis populo legitur, aliquid, quod non sit dictatum ab Spiritu sancto. Principio etiam si diceremus non dictasse Spiritū sanctum: Aspicite in gentibus, nequaquam esset noster interpres reprehendendus, siquidem non erat boni interpretis Hebraicos codices corrigere, sed quod in illis inueniebat fideliter vertere. Addo Prophetam scripsisse; Aspicite in gentibus, sed Paulum, siue Lucam maluisse sequi translationem Lxx. nō quod putaret eam lectionem esse castigatiorem, sed quod locus ita melius exponebatur, & ad id, quōd ipse agebat, commodius.* Gentibus nec gratia auferebatur, nec scriptura, ideo non pertinebat ad rem præsentē dicere, Aspicite in gētibus pertinebat tñ demōstrare Prophetā locutū fuisse contēptoribus prophetarū, vt viderēt Iudęi magnū sibi periculum imminere, si pergerent Christum, & eius nuntios contēnere. Quoniam igitur reuera contemptores erant illi, quibus loquebatur Habacuc, non timuit Paulus dicere: Videte contemptores, etiam si Prophetam scripsisse sciret: Aspicitē in gentibus. Solent enim apostoli veteris scripturæ testimonijs afferendis verba quædam aut subtrahere, aut addere, seruata semper eiusdem sensus veritate. Quare rectè Hieronymus iudicauit, Lxx. & reliquos, qui verterūt: Videte contemptores, cum sensu verborum propheticorum congruere. Licet Ecclesiæ dicere: Dixit Iesus discipulis suis, & turbis Iudæorum: Caro mea vere est cibus, &c. nec tamen sunt ea verba apud Iohannem. sed prius ait. Litigabant ergo Iudæi ad inuicem, &c. Deinde Dixit ergo eis Iesus. &c. Quare licuit Ecclesiæ ita dicere? Quia re vera tunc discipulis, & turbis Iudæorum loquebatur. Ita Paulus qui sciebat Habacuc locutum fuisse contemptoribus, vti voluit verbis Lxx. videte contemptores. Quotidie ita exponuntur scripturæ & in ecclesijs, & in libris patrum passim. Vt si illud referamus: Amen dico tibi quia in hac nocte antequam gallus cantet ter me negabis. Et dicamus: Respondit Dominus Petro: Nimium o Petre confidis, nimium tibi tribuis, hac nocte me negabis ter: quis dicat nos mentitos cum ita verba Domini referimus?

14

Reg.[3]

Ioh. 6.

Matt. 26.

15 *Quid? Mentitus ne est beatus Euangelista Marcus cum scribit: Et tenens manum puellæ ait illi: Talitha cumi, quod est interpretatum; Puella, tibi dico, surge, quamuis constet Talitha cumi, tantum significare: Puella surge? Sed quoniam Dominus ipsi puellæ mortuæ loquebatur vt ostēderet voci suæ ne mor

Marc. 5.

tuos

tuos quidem sudos esse; Marcus, vt my sterium magis explicaret addendum putauit, Tibi dico.

Quia ecce ego suscitabo Chaldaeos. Haec verba Paulus non addidit, quia Iudaeis loquebatur, quibus satis erat caput testimonij indicare, nec ignorabant quid continuo sequeretur. Ceterum in Hebr. & in Lxx, & in Chaldaeo non est, Suscitabo, sed, Suscito, at praesens pro futuro ponitur, vt res cito futura intelligatur. Quod intelligens Hieronymus vertit: suscitabo.

Gentem amaram. Crudelem, & contristantem omnes, vt Ps. 63. Intenderunt arcum rem amaram. Coloss. 3. viri diligite vxores vestras, & nolite amari esse ad illas. Trãsfertur a gustatu similitudo.

B *Ambulantem super latitudinem terrae.* Libere per omnem terram discurrentẽ, & omnia armis occupantem.

16 *Vt possideat tabernacula non sua.* Tacite subindicat ipsos capturos esse Hierusalem. Hoc autem, quoniam prophetę priores, vt saepe vidimus, apertissime praedixerant, satis fuit obscurius attigisse. Forrasse etiã ita locutus est, ne Chaldaei, contra quos maxime vaticinatur,

C intelligerent, & magis ad bellum Iudęis inferendum excitarentur.

Horribilis, & terribilis est. Hieronymus. Antequam manum inferat, antequam prorumpat ad bellum, terrorem porat in vultu, id est, vel solo vultu terret vehementer. Horribis, & terribilis, est geminatio, de qua diximus. nu. 10.

Ex semetipsa iudicium, & onus eius egredietur. Faciet quidquid volet, & pro libito hos affliget, illis parcet, nec lege, aut ratione, sed voluntate ducetur sua. Hęc est germana huius loci interpretatio,

D reddit enim causam, cur terribilem esse dixit. Iudicium intelligit, damnationẽ, & poenam: onus autem afflictionem, & vexationẽ, vt interpretati sumus. Nah. 1. nu. 4. pro quo Lxx. verterunt λῆμμα, quod in eundem sensum accipi debere dixi initio ca. 1. Nahum. Quare quamuis in Heb. non sit משא, quod ibi onus significare diximus: est tamen illud abeadem radice ortum, & idẽ significans, vt indicat Lxx. interpretatio, nempe

17 שאת. Praeterea verbum יצא quod si-

A gnificat egredi, aut procedere, saepe exitum quendã significat omnino voluntariũ, & in quo magis voluntas, quam quaeuis res alia dominetur, vt Iere. 44. Sermonẽ quẽ locutus est ad nos in nomine Domini, non audiemus ex te, sed facientes faciemus omne verbum, quod egredietur de ore nostro .i. faciemus quidquid libebit dicere. Dan. 2. Et interrogabat eũ, quã ob causam tã crudelis sentẽtia a facie regis esset egressa Quod etiam in bona voluntate dicitur: Gen. 24. A Domino egressus est sermo .i. hoc Dominus vult; vnde continuo subijcit: Non possumus extra placitũ eius quidquã aliud loqui tecũ. Ex quo intelligimus illud Deut. 8, quod Dominus Matt. 4. retulit: Et dedit tibi cibũ mãna, quod ignorabas tu, & patres tui, vt ostenderet tibi, quod non in solo pane viuet homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Domini .i. quacunq; re Deus eũ pascere voluerit, pascet. Ita etiam intelligo illud Prou. 29. Multi requirunt faciẽ principis, & iudiciũ a Domino egreditur singulorũ .i. Multi quaerunt placere principibus vt diuites fiant, & potẽtes: sed haec Dominus vnicuique distribuit, vt vult, potius quam reges. Ita ergo nunc ait: Iudicium eius (ita .n. est in Hebr. & in Lxx.) quo alias gentes punit, & dãnat, alijs parcit, & onus eius, quo vexat, & affligit nationes, ex semet ipsa egreditur .i. ex eius voluntate mera oritur, sola pro ratione voluntas est. Egredi, aut exire.

Leuiores pardi equi eius. Pardus ad leo- 18
num naturam proxime accedit, maculosam pellem habet, & saeuitiam non minorẽ quam leo, sed celeritatem lõge maiorem. Propter haec duo hostes Iudaeorum .i. Chaldaei, dicuntur pardi, Iere. 5. Pardus vigilãs super ciuitates eorum, omnis, qui egressus fuerit ex eis capietur. Et pardis eorumdem equi comparantur, quòd pardis velocitas non tã ad fugiendum, quam ad persequendũ, ac nocendum, concessa videtur a natura, ideoque eum saeuitia coniuncta est; sic equi Chaldaeorum veloces erunt ad nocendum, ad comprehendendum fugientes, ad proterendum, atque conculcandum hostes. Pardus.

Et velociores lupis vespertinis. Pro lupis

pis vespertinis Lxx. tam hic quam So- A
phoniæ. 3. verterunt, lupis Arabiæ, quã
translationem, si recipimus, nostram
tenere non possumus, neque enim pos-
sumus ambas tueri. Nam nomen quod
in Hebræo est, non eodem sono profer
tur cum hæc duo significat, sed ערב cũ
scribitur, significatur vesper, cum autẽ
Arabia intelligitur, scribitur ערב, vt
Isa. 21. Onus in Arabia, & Ier. 25. Cun-
ctis regibus Arabiæ. Cum autem Pro-
pheta concionabatur, non vtrumque
dixit, sed alterum, postea; non aliud
19 scripsit, quam quod dixit.* Verum ergo
dictum a Propheta putabimus? Sane B
quod habet nostra translatio. Primum,
quia de lupis Arabiæ nihil peculiare
traditur ab auctoribus quo ab alijs lu-
pis differant, & cũ multi essent in Israe-
litarum regione, vt quæ montibus abũ
daret, quid necesse erat ex Arabia ac-
cersere? Deinde quod Aquila etiã ver-
tit, referente Hieronymo, Lupi vesper-
tini. Tertio, quod Ier. 5. vbi legimus: Lu
pus ad vesperam vastauit eos, in He-
bræo est lupi ערבות, id est, vesperarũ,
vt etiam testantur Hebræi: vbi mutatio
ne numeri sublata est de medio ambi-
guitas, neque Arabia intelligi potest. C

Est autem luporum insignis, & ma-
litiosa crudelitas: non enim solum ven
tris implendi causa depopulantur, &
occidunt oues, sed quasi crudelitatem
satiare quærentes. Ita Chaldæi nõ præ-
dam, & opes quærere videbuntur: sed
perniciem tantummodo, & interitum
Iudæorum. Auget autem quod dicitur:
Lupi vespertini. Lupis vespertinis: siquidem lupi (vt Hie
ronymus inquit) sæuiores esse dicun-
tur nocte vicina, & tota die fame ad ra-
biem concitati velocius festinant ad
prædam. Ier. 5. Lupus ad vesperam va-
stauit eos. Sopho. 3. Iudices eius lupi ve D
20 speræ, non relinquebant in mane.* E-
iusmodi. n. animalia minus ad prædam
exeunt dũ dies est, venatorũ occursum,
& insidias metuentia. Idcirco vespere fa
me vrgẽte, & noctu exeũt. Ps. 103. Po-
suisti tenebras, & facta est nox, in ipsa
pertrãsibũt oẽs bestiæ siluæ. Catuli leo
nũ rugiẽtes, vt rapiant, & quærãt a Deo
escam sibi. Ortus est Sol. & congregati
sunt, & in cubilibus suis collocabuntur.

A Idem lupis contingit, vt Virgilij ver
sus indicant.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ouili 9. Æneid.
Cum fremit ad caulas ventos perpessus, & imbres
Nocte super media: tuti sub matribus agni
Balatum exercẽt, ille asper, & improbus ira
Sæuit in absentes. - - - -
Lupum vehementiori fame concitatũ
describit, qui post noctem mediã ven-
tos perpessus, & imbres sæuit. Sed cur
ventos & imbres perpessus, nisi quia
multo ante mediã noctẽ exierat, & præ
dam diu quærens ventorũ & imbrium
B sensit iniuriam, & mora aucta est fames.
Quod magis indicat, quod sequitur:
- - - - - - - *Collecta fatigat edendi*
Ex longo rabies, & siccæ sanguine fauces. 21
Et Oppianus Cilix nobilissimus poeta
lupam vocat νυκτιπόρον id est, Noctu am
bulantem, lib. 1. de venatione:
Ἠὲ δορκαλίδων, ἢ νυκτιπόροιο λυκαίνης.
Quod epithetum lib. 3. tribuit hyænæ,
quam etiam νυκτιπλανῆ, id est, noctu er
rantem appellat.
Οὕνεκά οἱ διὰ νύκτα φάος, σκότος αὖτε μετ᾽ ἠῶ. id est.
Quod ei per noctem lumen fit, tenebræ
C autem cum venit Aurora.
Quo in loco lapsus est Iohannes Bodi
nus eius interpres, qui, quod ne som-
niauit quidẽ Oppianus, hyænã lupi ge-
nus esse dixit in hunc modum vertens:
Nunc duo dira refer genera exitiosa luporum
Serratis armata ferentes dentibus ora.
Nempe ouium mactatores, cæcas quoque hyænas.
Ita enim habent Græca verba:
Φράζεο δὴ δύο φῦλα δυσάντεα, καρχαρόδοντα,
Μηλοφόνον τε λύκον, δυσδερκέα τ᾽ αὖθις ὕαιναν.
D Quæ ad verbum sonant:
Considera duo genera infausta, serratos
dentes habentia,
Ouiumque mactatorem lupum, & cæ-
cutientem hyænam.
*Non autem intellexisse duo genera lu 22
porum, sed duo genera ferorum anima
lium, indicat quod præcedit, esse videli-
cet in Æthiopiæ finibus extremis.
Ἰππάγρον πολύφυλον ——
id est,

id est, ferorum equorum multum genus quibus continuo adiungit duo ferorũ, & nocentium animalium genera, lupum, & hyænam.

Adde quod neque Aristoteles, neque Plinius, nec vllus eorum, qui de animalibus scripserunt, hyænas ad lupos pertinere vnquam dixit. Immo continuo fere idem Oppianus quinque luporum genera enumerat, in quibus nusquã meminit hyænæ. Redeo ad id, quod agebã, lupum vespere exire, noctuque venari. Eum lib. 3. de venatione describit Oppianus in hunc modum.

Τὸν μὲν νυκτερινὸν διὰ γαστρὸς ἄφυκτον ἐρωὴν
B
Ἀργεννῶν, ἐρίφων τε πολύπλοκον ἁρπακτῆρα, id est,

Hunc quidem nocturnum ob ventris ineuitabilem impetum. Alborũ, hœdorumque versutum raptorem.

23 Nocturnus raptor dicitur, quod vespere exeat, & per noctẽ venetur. * Quod si quis *νυκτερινὸν* non ad lupum pertinere contenderet, sed ad *ἐρωὴν* vt non nocturnus raptor, sed nocturna fames intelligatur: vt hoc ei daremus, cur putaremus lupum nocte famescentem in matutinum crepusculum, differre venationem, eum noctem insidijs aptiorem C esse non ignoret? Deinde in enumeratione quinque generum luporum, de secundo ait idem:

Πολλῷ σὺν ῥοίζῳ δὲ μάλ' ὄρθιος εἶσιν ἐπ' ἄγρην

Πρώτην ὑπ' ἀμφιλύκην, ῥέα γάρ τ' ἐπιδεύεται ἐδωδῆς.

id est, Magno autem eum fremitu valde arduus it ad venationem sub primũ crepusculum, facile enim indiget cibo. Cur obsecro hoc de secundo genere luporum commemorat Oppianus, causa etiam continuo subiuncta, si illis cũ ceteris commune est, omnesque lupi sub D primum crepusculum egrediuntur, nisi quod alios vespere egredi sciebat? Quare de hoc genere illud intelligendum est quod legimus Genes. 49. Beniamin lupus rapax, mane comedet prædam, & vespere diuidet spolia: de eodem enim scripsit Oppianus:

Τὸν μέροπες κίρκοντε, καὶ ἅρπαγα κικλήσκουσιν, id est,

A Hunc homines & accipitrem, & rapacem appellant.

Cur autem præ ceteris mane egrediatur, docet: Facile enim, inquit, indiget cibo, id est, Cum sit ceteris lupis velocior, vt ante dixerat, & calidior, citius famescit, & quamuis vespere, & nocte comederit, mane consumpto iam cibo exit ad prædam, quod expectare ad vesperam, vt reliqua, non possit. Ambrosius in cap. Lucæ decimum, fere initio, de lupis ait: Somnum canum, absentiam, aut desidiam pastoris explorant. Et postea: Nonne lupis illis hæretici comparandi sunt, qui insidiantur ouilibus Christi, fremunt circa caulas nocturno magis tempore quam diurno? &c. At si non nisi vesperi exeunt lupi, quid necesse fuit addere, Vespertinis? Omni quidem tempore exeunt, absentiam enim, aut desidiam pastoris explorant, vt dixit Ambrosius, sed numquam ferociores exeunt quam vesperi, quia mane & meridie minus eos vrget fames, vt qui nocte comederint, vesperi autem eam iam ferre vix valent. * Tunc velociores sunt, vt ait Habacuc, tunc nihil relinquũt in mane, vt est apud Sophoniam. Tunc maxime sæuiunt, vt merito dixerit Ieremias: Lupus ad vesperam vastauit eos. Sed cur, inquis, non potius dixit: Velociores lupis nocturnis, eo enim tempore magis fame concitabuntur? Quòd nocturni lupi prædã vesperi inuenisse putari possunt, vespertini (vt plurimũ fieri solet) totius diei fame longiore stimulantur. Cur autem lupis vespertinis potius comparat quã leonibus, aut pardis, aut eiusmodi ferocioribus bestijs, quãdoquidem hæc omnia per diem latent, noctu prodeunt? Quòd lupi & voraciores sunt, & hominibus notiores; eorum enim velocitatẽ & rapacitatẽ quotidie homines in gregibus suis experiuntur, ac sentiũt: aliarum bestiarum prædationes nunquam fere vident, atque ita notior erat, & expressior, & familiarior hæc similitudo: semper enim à notioribus rebus similitudines petũtur. Hæc paulo latius persequi visum est, vt Hieronymi, aliorũq; expositionem, quam ego verissimã puto, confirmarem, atque hanc luporum

vesper-

vespertinorum similitudinem prophe-
tis familiarem semel explicarem.

26 *Et diffundentur equites eius.* Magnum
spacium occupabunt, maxima erit eo-
rum multiudo, Chaldæus: Et multipli-
cabuntur equites eius.

Equites namque eius de longe venient.
Dixi maximam eorum futurā esse mul-
titudinem, quòd ex longinquis natio-
nibus accersent auxiliares, Iere. 1. Ecce,
ego conuocabo omnes nationes regno
rum Aquilonis, &c.

*Volabunt quasi aquila festinans ad præ
dam.* Velocissime per omnia loca discur
rent, vt omnia deprædentur.

Facies eorum ventus vrens. Hierony-
mus: Quomodo ad flatum ventis vren-
tis virentia cuncta arescunt, ita ad aspe
ctum eorum omnia vastabuntur. De vē-
to vrente diximus Hos. 13. initio, in illa
verba: Et sequitur æstum, & cap. 13. in
illa. Adducet vrentem ventum, &c.

*Et congregabit quasi arenam captiuita
tem.* id est, Innumerabiles captiuos con
gregabit, sicut arena est innumerabilis.
Congregabit autem hæc gens, de qua
loquor, siue eius rex Nabuchodonosor,
quod idem est.

27 *Et ipse de regibus triumphabit, & tyran
ni ridiculi eius erunt.* Hieronymus: Du-
cet ante currum suum captiuos reges,
& habebit irrisui. Lxx. καὶ τύραννοι παί-
γνια αὐτοῦ, id est, Et tyrani ludibria, aut
ludicra eius erunt. Heb. Et principes ri-
sus illi. Habebit secum reges captiuos,
qui sibi seruiant, & risum moueant, id
est, qui parasiti eius sint, vel quos risui
omnium exponat habens domi suæ vt
seruos. Nec male iuxta Heb. interprete
ris: Tyranni risus illi, nullius regis potē
tia terrebitur, ridebit, cum magnas ad-
uersum se acies instruxerint. Quomodo
etiam statim ait. Ipse super omnem mu
nitionem ridebit. Ita intellexit Theo-
phylactus, & Theodoretus, qui ita expo
nit: Per lusum magis quam serio, & da-
ta opera, maxima etiam regna delebit.
Porro noster interpres tyrannos vocat
reges, & principes, ita enim Græci sæ-
pe vocant, & Latini, vt:
Æneid. *Pars mihi pacis erit dextrā tetigisse tyrāni*
Heb. רזנים id est, principes, vt in Ps. 2.
Et principes conuenerunt in vnum.

A *Ipse super omnem munitionem ridebit.* 28
Contemnet omnium arcium, & muro-
rum munitionem: quantumuis enim
inaccessæ videantur arces, & in arduo si
tæ, extruet magnos aggeres, & inde eas
expugnabit, & capiet, vt fecit in Tyri
oppugnatione. Hieronymus: Veniet n.
Tyrum, & iacto in mari aggere peninsu
lam faciet de insula, & introitum inter
fluctus maris in vrbem terra præbebit,
de quo Ezec. 29. Nabuchodonosor rex
Babylonis seruire facit exercitum suū
seruitute magna aduersus Tyrum, &c.
Vide ibi Hieronymum. Aggerem autē
B intelligit terreum, est enim in Hebræo,
Comportabit עפר id est, puluerem, aut
terrā: quasi dicat: etiam si ligna, aut sa-
xa non suppeterent ad aggeres, de ter-
ra faciet.

Tunc mutabitur spiritus. Hæc & reli- 29
qua quæ singulari numero dicta sunt, vt
illud: Et congregabit quasi arenam ca-
ptiuitatem, & ipse de regibus triumpha
bit, & tyranni ridiculi eius erunt, &c.
Hieronymus, Theophylactus, & quidā
alij, ad regē Nabuchodonosor referūt.
Nec videtur posse aliter intelligi, si ver-
ba Latinæ, & Græcæ translationis con-
C sideremus. At Hebræa optime referun-
tur ad ipsos Chaldæos, id est, ad, totam
gentem, inquit enim. Quia ecce, ego su
scitabo Chaldæos gentem amaram. &
velocem, & גוי id est, gens, masculini
generis est apud Hebræos. Quare om-
nia, quæ de rege dicuntur iuxta quos di
xi autores mihi probabilius est de gen-
te ipsa dici, quoniam de rege nihil dixit
neque præcessit aliquid, quod referat
pronomen Eius, cum ait: Leuiores par-
dis equi eius, & cetera, quæ sequuntur.
At cum prius dixerit, Suscitabo Chal-
dæos gentem amaram, recte dicemus:
Leuiores pardis equi eius, id est, gentis
D Chaldæorum atque ita in reliquis * Fi 30
ge nomen Gens, masculini generis esse
aut pro gentem amaram, verte, populū
amarum, videbis recte omnia cohærere
neque opus esse vt persona subaudiatur
cuius numquam meminerit Propheta.
Nec vero moueat nos in nostra transla
tione poni, Ipse, quod non potest ad
gentem referri: Solet enim noster in-
terpres in Latinis nominibus genus no Reg.

minis alterius linguæ vnde trāsfert, ser A
Locus Sapien. 1. uare, vt Sap. 1. Spūs Dñi repleuit orbē terrarū, & hoc quod cōtinet oīa sciam habet vocis. Cū dicit: Et hoc quod cōtinet oīa, respicit nomen πνεῦμα id est, spūs, quod neutrius generis est, & quia repetit καὶ τὸ vertit, Et hoc. Scio quosdā interpretari, Hoc vniuersum, quod suo ambitu cōtinet oīa, sciam habet vocis, quia cœli enarrāt gloriā Dei, & opera manuū eius annūtiat firmamentum.
31 * Speciosa interpretatio & quæ multis patū rē considerātibus placet, nec tñ vera, vt facilè intelliget, qui sēsum, & verba Sapiētis paululū animaduerterit. Docet spiritū Dei nihil latere posse eorū, quę intra nos cogitamus, aut loquimur Benignus est. n. inquit, spūs sapiētiæ, & nō liberabit maledicū à labijs suis, (id est, puniet oēs qui mala dixerint, aut cogitauerint) qm renū illius testis est Deus & cordis illius scrutator est verus, & linguæ eius auditor. Hoc autem vt probet ait: Spūs enim Dñi repleuit orbem terrarū (id est, vbiq; est, & vbiq; operatur) & hoc quod cōtinet omnia, scientiā habet vocis, id est, omnia quę cogitātur, & dicūtur, intelligit. Deinde conclusionē colligit: Propter hoc qui loquitur iniqua, non pōt latere, nec præteriet illū corripiens iudiciū, id est, habebit etiam spūs Dei iudiciū, id est, damnationem & pœnā, quo iniusta loquentes corripiat, & castiget.
32 * Gen. 3. Inimicitias ponā inter te, & mulierem, & semen tuum, & semen illius, ipse conteret caput tuum. Vbi, Ipse respicit nomen זרע quod Hebræis masculinum est. Idem fecerunt LXX. qui verterunt αὐτός, id est, ipse, quomodo legit Hieronymus in traditionibus Hebr. & correctiora exemplaria Latina, & Chaldæus. Similiter casus solet relinquere, vt sunt in Græco, licet Latine non conueniant, vt Matth. D 20. Scitis, quia principes gentium dominantur eorum, pro eis. Sap. 10. Et sciret quoniam omnium potentior est sapientia. Ita vt ego, interpretatus est omnia verba hæc Theodoretus, & ex parte Rupertus. Nunc ergo de gente Chaldæorū optime hęc explicabimus: *Tunc mutabitur spiritus*, id est, post tot victorias efferentur in superbiam, & tyrannice gentibus subactis dominabuntur Chaldæi, *Et pertransibunt*, quia paucis annis dominabuntur, *& corruent* superati, & debellati à Medis, & Persis.* *Hæc est fortitudo eius Dei sui*, quod per ironiam dicitur, id est, huc tandem perueniet fortitudo eorum, quam a Deo suo se accepisse dictitabant, his angustis finibus terminabitur eorum potentia, quam illi perpetuam fore sperabant, Cum dicit; Dei sui, Belū intelligit, vt rectè ait Hieronymus, quem præter cæteros colebant Babylonij, vt ex Danielis vltimo capite, & alijs prophetarum locis constat, vt diximus Hos. 2. num. 60. 61. 62. 33
B Vides quam bene omnia cohæreant, si de gente Chaldæorum exponamus, refer ad regem Nabuchodonosor, duriuscule exponas necesse erit. Nam Hieronymus sic explanat: *Mutabitur spiritus eius* in superbiam, & Deum esse se credens imaginem auream statuet in Babylone, quam vniuersas gentes adorare compellet. *Et Pertransibit*, hoc est, Trāsibit in bestiæ figuram, quod durum admodum videtur, cum eo verbo potius significari soleat regni vastatio, vt Hos. 11. sicut mane transit, pertransijt rex Israel.
C * Cū autē post septē annos ad pristinā felicitatē redierit, & ipse regnauerit latissimè, & filius eius, & filius filij eius, vt ē apud Ier. c. 27. nō valdè cōgruit quod sequitur. *Et corruet*, & irrisio illa: *Hæc est fortitudo eius Dei sui*. Posset eñ respondere infidelis: Imò illū afflictum Deus suus liberauit, & regnū ei restituit & illud ad nepotē vsq; cōseruauit. Deniq; ipse ait Dan. 4. Et in regno meo restitutus sum, & magnificentia amplior addita est mihi. Quare mihi hæc interpretatio multo probabilior est, qm melius verbis adhæret, ne cū nihil à Propheta dictū sit de Nabuchodonosor, subito sine causa nouā personā introducamus, & relatiuū ponamus sine antecedēte. 34
D Sed qm & altera probabilis est, ita potius in eū sensum exponetē: *Mutabitur* in superbiā, *& pertransibit & corruet* i. cito eius potestas finietur, neque vltra nepotē prorogabit. Aut potius *Pertransibit, & corruet*, quia amisso per mortē regno summa ignominia afficiet, & de sepulchro eijcietur, inter homines, 35

In

in inferno autē magnis supplicijs cruciabit, & ab oibus irridebitur, vt late docet Isa. c. 14. Oēs reges gentiū vniuersi dormierūt in gloria, vir i domo sua. Tu aūt proiectus es de sepulchro tuo, quasi stirps inutilis, pollutus, & obuolutus cū his, qui interfecti sunt gladio, & descenderūt ad fundamēta laci, quasi cadauer putridū. Non habebis consortiū neq; cū eis in sepultura. Et ibidē: Infernus subter te cōturbatus est, in occursum aduētus tui suscitauit tibi gigantes. Oēs principes terræ surrexerunt de solijs suis; Oēs principes nationū. Vniuersi respōdebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis es effectus. Detracta est ad inferos superbia tua, cōcidit cadauer tuū: subter te sternetur tinea, & operimentū tuū erunt vermes.

36 An Nabuchodonosor fuerit dānatus. *Nec me latet Lyranū in Isa. 14. & Dan. 4. & Ioannem Arboreū lib. 12. Theosophiæ, c. 4. & Diony. in Isa. 14 inter prædestinatos numerare Nabuchodonosor argumento c. Nabuchodonosor 23. q. 4. quod sumptū est ex Augustino, in lib. de prædestinatione, & gratia. c. 15. Vbi cū dicit pœnitentiā egisse fructuosam, pœnamq; illi valuisse ad salutē. Sed multo æquius est, vt Isaiæ verbis credamus, quę de eius dānatione tā perspicua sūt, vt cogant repugnantes hoc, quod dicimus confiteri. Nā sensum eorū historicū de Nabuchodonosor esse docent ibi Hier. Haymo. S. Tho. Hugo, & plurimi ex recentioribus, & Theophylactus, & Theodoretus in fine huius cap. 1. Habacuc; & verba ipsa adeò clare loquūtur, vt nullius voce interpretis egeant. Nitūtuc quidē Lyranus, & Arboreus vim huius loci eludere affirmantes quędam ibi de Nabuchodonosor, quædā de eius nepote Balsasar dici. Addit etiā Lyranus in Dan. c. 4. verba hæc esse comminatoria, nisi ille egisset pœnitentiā. At verumq; pugnat cum veterū, & recentiorū expositione, & cū verbis ipsis, quę plane de vno, eodemq; homine dicuntur.

37 * Præterea verba illa Isaiæ canenda erant à Iudæis postquam è captiuitate Babylonica redijssent: sicut ait Propheta: Et erit in die illa, cū requiē dederit tibi Deus à labore tuo, & à cōcussione tua, & à seruitute dura, qua ante seruisti,

A sumes parabolā istā contra regem Babylonis, & dices &c. Cum ergo hæc verba dicantur in illud tempus, quo iam rem futuram, sed quasi prætetitam narrant. Verum ergo erat quod narrabāt, verum erat quod tunc Iudæi canebāt, Nabuchodonosor esse in loco damnatorum. Augustinus autem nihil contra nos docet; tātum ait flagellis quosdam peiores fieri, vt Pharaonem, quosdam meliores, vt Nabuchodonosor, qui egit pœnitentiam. Et quidem pœnitentia profuit illi tunc ad salutem, id est, ad gratiam impetrandam sed non

B inde fit semper in eadem mansisse. Quemadmodū Niniuitæ conuersi sunt ad Ionæ prædicationem, sed paulo post ad eadem peccata redierunt. Et ipse Nabuchodonosor conuersus est ad Deū Daniele somnium dicente, & interpretante, sed postea erexit statuam ab omnibus adorādam, & socios Danielis misit in fornacem ardentem. Lege secundum, & tertium caput Danielis, * Sed redeamus ad verba Prophetæ. Vbi nos habemus: *Et corruet*, in Heb. est אשם, 38 Peccare pro Deficere.
quod propriè significat: & peccabit, vt transtulerunt Aquila, & Symmachus,

C & Chaldæus, hanc habente (vt inquit Hier.) scriptura sancta consuetudinē, vt אשם. i. Delinquet, ponat pro eo quòd est, Desinet esse, quod fuerat. Hoc quod adnotat Hiero. valde vsitatū est in scriptura. Ezec. 6. Et dissipabūtur, & interibunt aræ vestræ. Pro interibunt, quo modo etiā verterunt Lxx. est in Hebr. Peccabūt. Et Hos. 5. Donec deficiatis, & quæratis faciē meā. Et c. 10. Diuisum est cor eorū, nūc interibūt, vbi similiter trāstulerūt Lxx. Ioe. 1. Sed & greges pecorū disperierunt; eodem modo Lxx. & Chaldæus. Ex his intelligitur illud Ps. Locus

D 33. Redimet Dñs animas seruorū suorū, Psal. 33.
& non delinquēt oēs, qui sperāt in eo. i.
39 * Non deficiēt, non peribūt. In eo vero quod statim ait: *Hæc est fortitudo eius Dei sui*; Si de Nabuchod. interpretemur, fortasse hūc hēt sēsū, Eius qui ē De' suus. i. qui Deū nō agnoscit nisi se: Vel quod re vera se Deū vocari, & adorari volebat, vel quod suā potentiā, & suas victorias virtuti suę tribuebat, sibi sumens quod erat Dei. Nā in tantā interdū hoīes rapi

dementiam, vt Dij dici velint, & virtuti suæ tribuant omnia, ostendit illud Eze. 28. Dic principi Tyri: Eo quod eleuatū est cor tuum, & dixisti; Deus ego sum, & in cathedra Dei sedi in corde maris, cum sis homo, & non Deus. Et Mezentius ille Virgilianus:

10. Æneid. *Dextra mihi Deus, & telum quod missile libro,*

Nunc adsint. ----

Hoc autem sensisse, & dixisse Nabuchodonosor, declarat statua aurea, quā erexit Dan. 3. quę, vt ibi, & hic ait Hieronymus, ipsius erat, & in ea volebat ab omnibus nationibus adorari. Declarant verba illa Isai. 14. Qui dicebas in corde tuo: In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, &c. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Sed apertiora etiā sunt, quæ paulo post in hoc ipso capite scribit Habacuc. Super hoc lætabitur, & exultabit, propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo, id est, Dexteræ, & fortitudini suæ tribuet honores diuinos. Sed hæc nos iam de gente Chaldæorum interpretati sumus, num. 33.

TROPOLOGIA.

40 De allegoria diximus Paulum apostolum cum Propheta nostro concilian tes, ad quam omnia, quæ sequuntur, facile accommodari poterunt ex ijs, quæ dicta sunt, & nunc in tropologia dicemus. In prioribus Prophetæ verbis illud animaduertimus, sæpe clamare sanctos, & non exaudiri, non quod Deus amicos suos audire nolit, sed quia peccata, & obstinatio eorum pro quibus orant, celerem vindictam exposcunt, quæ & ad Dei gloriam, & ad multorū salutem, interdumque eorum ipsorum, qui puniūtur, multo vtilior est. Ier. 15. Si steterit Moyses, & Samuel coram me non est anima mea ad populum illum, eijce illos à facie mea, & egrediantur. Quæ autem sequuntur: *Aspicite in gentibus, & videte, & admiramini,* &c. Discamus ex Paulo contemptoribus dici, id est, ijs, qui legem Dei contemnunt, & sanctas inspirationes, & verba prophetarum Dei, id est, concionatorum.

Cōtēptores legis Dei quā saepe neple ctantur.

A * Aspiciant gentes, & videant qua seueritate Deus infideles plectat, & nunc sinendo eos in turpissima peccata præcipitare, & postea æternis ignibus cruciando. Si ergo in eos, qui legem Dei non acceperunt, nec ad cœlestes promissiones vocati sunt, sic iustitia Dei sæuit: quid faciet in Christianos Ethnicorum more viuentes, qui sciunt voluntatem Domini sui, & legem ore Dei latā, ac sacramenta conculcant? Excusabiliores sunt Ethnici Iudæis, & cum Iudæis hos conferens Paulus ait: Irritam quis faciens legem Moysi, sine vlla mi- Heb. 10.
B seratione duobus, vel tribus testibus moritur: quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit? Si de non recipientibus, neque audientibus Euangelium iudex ipse ait: Amen Matt. 10.
dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum, & Gomorrhæorum in die iudicij, quam illi ciuitati: quid de illis iudicabit, qui receperunt, & audierunt, & inter Christianos nati, atque educati, verbo Dei à pueris instructi, & sacro
C Christi corpore, & sanguine sæpius refecti vitam ethnicorum degunt? Mirentur, & obstupescant timore imminentium suppliciorum: opus enim operatur Deus in diebus illorum, quod non credit, cum quis narrauerit, & iā Deus illud molitur.* Quoties clamant concionatores, vt olim prophetæ, tradendos esse illos contemptores in reprobū sensum, & in desideria cordium suorum ac demum sempiternis flammis esse cōcremandos, neque credunt vnquam, neque terrentur, sed addentes peccata
D peccatis misericordiæ Dei confidere se dicunt? Et tamen de ijs dictum est: Vi- Psal. 9.
des, quoniam tu laborem, & dolorem consideras, vt tradas eos in manus tuas. Videt Deus peccata, & considerat, & iā nunc opus hoc molit, quod ipsi credere neq, ministris Dei clamantibus volūt. Quod autem sit opus, & quale deū onstat: *Quia ecce, ego suscitabo Chaldæos, &c.* Chaldæi sunt dæmones, vt Hieronymus, & Theophylactus interpretantur, qui Hebraice dicuntur כשדים id est,

Chaldæi, id est, dæmones, sæuientes in peccatores.

41

42

est, quasi dæmonia, vt ait Hieronymus, vel etiam quasi prædatores, & vastatores. Quos suscitare dicitur Dominus, dum sinit in contemptores sæuire, & eos capere, vt nūc in reprobum sensum Dęmonū crudelitas. deducant, postea in gehennam. *Hi sunt gens amara*, quia animas, quas occupāt, vera lætitia spoliant, & amaritudine implent idest tristitia, & metu. *Velox*, quia celeriter eas peruertunt, & iniquitate complent. *Et ambulat super latitudinem terræ*, quia per omnia hominum genera, per omnes conditiones discurrunt, Iob. 1. & paucos inueniunt qui sibi resistant, sicut Domino quidam ex his confitetur: Circuiui terram, & perambulaui eam.

43 * Atque id maxime in hac perambulatione quærit, *Vt possideat tabernacula non sua* Hieronymus. Omnis enim rationabilis anima, licet per vitium, & culpam suam hospitiū̄ facta sit Chaldæorum, tamen per naturam tabernaculū Dei est (id est non est creata vt domus Diaboli sit, sed vt sit domus Dei.) Et quamquam in Euangelio pessimus dæ-Matt. 12. mon loquatur: Vadam in domum meā, vnde exiui, non est ei credendum: Siquidem nulla rationalis creatura ad hoc facta est, vt habitaculum dæmonis sit, &c. Hinc ergo Diabolus maxime optat habitaculum habere in anima, quia videt eam proprie habitaculum Dei esse, & superbus, atque inuidus occupare Dei sedes quærit, sicut templa occupauit, & ab hominibus adoratus est, *Horribilis, & terribilis est*, quia misericordia nō capitur, nec vllis malis nostris satiatur. *Ex semet ipsa iudicium, & onus eius egredietur*, quia non iudicio, aut ratione ducitur, sed irrationabili malitiæ suæ furore ad nocendū agitur.

44 * *Equi eius* sunt inuidia, superbia, cupiditas, quibus ad nocendum vehitur, & quia maxima auiditate feruntur in perniciem nostram, celeritatemque habent cum crudelitate coniunctam, leuiores pardis dicūtur, Corruptores animarum equi Diaboli. & velociores lupis vespertinis. Mali etiam homines, & animatū corruptores equi dicuntur Diaboli, qui ei ad sedendum, vt ait Hieronymus, terga præbēt. Vt enim qui Deo semper obediunt, iumenta Dei dicuntur, iuxta illud: Vt iu-Psal. 72. mentum factus sum apud te: ita quos A Diabolus plene occupauit, & ei obediunt ad dissoluendum opera Dei, merito equi eius dicuntur: & ea, quā nunc diximus, ratione dicuntur pardis leuiores, & lupis vespertinis velociores. Equites quos in exercitu suo habet Diabolus, diffundentur, id est multum spatij occupabunt, plurimorum animas possidebunt. Nec mirum, *equites namque eius de longe venient*, id est plurimi erunt, multos habebit Diabolus auxiliares, homines videlicet impios, & mulieres, per quos rectæ fidei, & puris moribus, & castitati corporis, & animæ insi-B dietur.

45 * Videmur equites dicere quos paulo ante equos interpretabamur: Sed id mirum non est, equi enim sunt, quia Diabolo sessori, & domino obediunt, equites autem, quia ipsi per se nō cent, & Diabolum quasi ducem suum iuuant. Quamuis nō hos tantum equites dicimus, sed dæmones potissimum, deinde homines impios, qui sub eius signis stipendium faciunt. Atque vt horum omnium cupiditas nocendi, & vis, vastitasq; declaretur, quam animis inferunt, subiicit: *Volabunt quasi aquila festinans ad comedendum*, &c. Vt autem in-C credibilis captarum animarum multitudo intelligatur, addit: *Et congregabit quasi arenam captiuitatem*. Iure autem hæc multitudo arenæ comparatur, non solum propter multitudinem, sed etiā propter siccitatē, & propter seiunctionem partium inter se; quæ nullo humore copulantur. Nam qui Diabolo seruiunt, & multi sunt, & humore gratiæ, atque donorum Spiritus sancti carent, atque ideo mutuo charitatis spiritu nō coniunguntur. Adde sterilitatem bonorum operum, quæ in arena intelligitur, vnde ortum est prouerbium: Semē D mandare arenæ. Est etiam arena onerosa, & peccatores onerosi sunt iustis, quos persequuntur. Prouerbio. 27. Graue est saxum, & onerosa arena, sed ira stulti vtroque grauior.

46 * *Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt*, quia multos iustos armis tentationum debellat, & in seruitutem suam trahit. Iusti enim dicuntur reges, & tyranni, id est, principes, quia affectibus suis non seruiunt, sed imperant. Hine Dominus:

Matth. 13. minus: Amen quippe dico vobis, quia multi prophetæ, & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt. Sed in alio Euangelista reges eos appellat, vt adnotauit Beda, quos iustos appellauerat; Luc. 10. Dico enim vobis quod multi prophetæ, & reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt. Et Horatius.

Ad summam sapiens vno minor est Ioue diues.

Quam multos iustorū vincat Diabolus, nisi Deus adsit. *Liber honoratus, pulcher, rex denique regum.*

Ipse super omnem munitionem ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam: quia quantumuis homo virtutibus, & donis instructus, & munitus sit, quantūuis fortis, & robustus, si Diabolo relinquatur oppugnandus, ille aggerem cōportabit, & tentationes tentationibus addet, & sagittis, atque tormentis muralibus ita vndique concutiet, vt plane subuertat, & capiat, nisi Deus adsit, qui propugnet. * Quod intelligens Propheta aiebat: Nisi Dominus custodierit ciuitatē, frustra vigilat qui custodit eā. Ps. 126. Et 2. Reg. 22. Dominus petra mea, & robur meum, & Saluator meus. Supra petram extruebantur olim arces, vt essent fortiores: sed Dauid sentiens quidquid ipse ædificaret munitionis inualidum esse nisi a Deo fulciretur, cum petram suā esse dicit. Munitio magna, & fortis erat, Ps. 29. qui dicebat in abundantia sua: Non mouebor in æternum, Sed vt tormenta hostium sentire cœpit, ait: Auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus. Ad te Domine clamabo, & ad Deum meum deprecabor. Sed quia Diabolus cum viros iustitia, & pietate præstantes vicit, superbia aduersus Deum effertur, & ad plures superādos spe quasi certæ victoriæ accenditur, & iusti tremunt: Deus pro salute electorum suorum pugnat clamantium: Ps. 34. Iudica Domine nocentes me, expugna impugnantes me. Apprehende arma, & scutum, & exurge in adiutorium mihi Et iterum, Ps. 9. Exurge Domine, non confortetur homo. Tunc a Deo expugnatus hostis antiquus pertransit, & corruit, & a iustis irridetur dicentibus: *Hæc est fortitudo eius Dei sui,* idest Quamuis superbus, & fortis sit, quamuis exaltetur cor eius, vt cor Dei & sibi omnia summa tribuat, tamen nulla est eius fortitudo, si Dominus Deus noster pugnet pro nobis.

HISTORIA.

48 *Nunquid non a principio.* Intellexit recte Propheta Deum non solum alijs gentibus, sed etiam Iudæis ipsis captiuitatem, & mortem prædicere, motusq; gentis suæ caritate, quam saluam cupit, & offensus superbia Chaldæorum, iterum orans ait: Numquid Domine non elegisti nos a principio, ex quo vocasti patrem nostrum Abraham, & ex eo tempore es Sanctus noster, qui nos sanctificas, & quem nos sancte colimus: atque ita seruandi sumus à te vt licet calamitatibus varijs iactemur, non tamen moriamur, neque penitus extinguamur?

Domine in iudicium posuisti eum. Scio sane Domine positam esse a te gentem Chaldæorū hoc tempore, vt per illā iudices, id est, punias inobedientes, & dedisti ei fortitudinem, vt per eam corriperes impios. Hæc, & quæ sequuntur de ipsa gente Chaldæorum intelligi possunt, quod dixi mihi videri probabilius, vel de rege Nabuchodonosor, quod non negaui esse probabile.

49 *Mundi sunt oculi tui ne videas malū.* Cum tibi omnis iniquitas displiceat, ac nullo modo videre, id est, probare possis, quæ mala sunt, & iniusta: quare nō respicis super inique agentes? id est, Quomodo ferre potes Chaldæos homines pessimos instrumentum esse iustitiæ tuæ, & deuorare, atque consumere Iudæos, qui licet peccatores sint, multo tamen iustiores Chaldæis sunt? Hoc enim & Prophetam, & Iudæos male habebat, quod per peiores se punirentur. Hinc Iudic. 10. cum traditi essent in manus Palæstinorum, & Ammonitarum, clamabant Peccauimus, redde tu nobis quidquid tibi placet (id est, non per hostes nostros, sed per te ipsum plecte nos) tantum nunc libera nos. Hoc etiam petebat Dauid Psal. 16. Eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ,

tur, id est, phrameam, qua inimicos tuos punis, nedes in manus hominum qui inimici sunt. Vbi habemus: Quare non respicis? videlicet, vt punias, in Hebr. est: Quare respicis? & apud L x x. & Chaldæū. Hoc est: Quare sustines videre ipsos, quod dum facis, videris eorū vitam, & facta approbare? Atque ita opinor esse legendum, sed addita est negatio ab illis, quibus durum videbatur dici quare respicis, &c.

50 *Et facies homines quasi pisces maris.* Hæc verba omnes fere, vt Hieronym[9], Theophylactus, Theodoretus, Lyranus, immo & Cyrillus in illud Hos. 4. Sed & pisces maris congregabuntur, ita exponunt: Quemadmodum in piscibus, qui maiores sunt, deglutiunt minores, ita pateris inter homines non ius valere, sed vires; & quasi nulla esset prouidentia, infirmiores à potentioribus spoliari, atque vexari. Tradunt enim hoc facere pisces etiā in suæ speciei pisces minores, quod de polypis scribit Ælianus libro primo de Varia historia, capite. 1. At si recte consideremus verba sequentia: Totum in hamo subleuauit, &c. intelligemus aliud fortasse velle Prophetam, nempe contemni a Deo homines, perinde ac si essent pisces, vel reptilia, quoniam quicumq; eos vexare velit, & spoliare, ita impune fert, ac si pisces, aut reptilia occidisset: quomodo Psal. 43. dictum est: Propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oues occisionis, id est. Qui nos occidunt, non videntur putare se homines occidere, nec magis in occidendo morantur, quam si oues occiderent, quæ ad macellum occidendæ ducuntur. Itaque non comparantur minores pisces cum maioribus, sed cum piscatore. Atq; ita eleganter subijcit: Totum in hamo subleuauit, &c. quorum hæc est sententia: Hoc ideo dico, quoniam gens Chaldæorum, vel Nabuchodonosor, velut magnus piscator, omnes nationes, & omnia regna expiscatus est, & cum multo plures homines occiderit, quam maximus piscator pisces, exultat impune, ac triumphat. Est autem sensus: si hæc pateris, nec punis, ita homines occidentur, ac si essent pisces, aut reptilia.

Et quasi reptile non habens principem. 51 Hic apertius cernitur sensus noster, simul enim cum piscibus, ponuntur reptilia, & tamen in reptilibus maiora nō deglutiunt minora. Hoc ergo ait: Ita homines occidi sinis, ac si essent reptilia, quæ non habent principem, id est, ducem, à quo protegantur, & cuius consilijs possint aduersarijs resistere, & ita facillime à quouis occiduntur, quoniā vbi non est gubernator, populus corruet, vt est in Prouerbijs capit. 11. Pro reptile est רמש quod & reptile significat, & omne quod mouetur, vt adnotauit Hieronymus. Sed hoc loco res ipsa indicat pro reptili debere accipi, quemadmodum & L x x. ceperunt.

Totum in hamo subleuauit. Hieronymus. Qomodo piscator mittit hamum & rete, & sagenam, vt quod hamus non potuit, rete comprehendat, quod euaserit rete, sagenis latioribus circumdetur ita & rex Babylonius cuncta vastauit, & vniuersum hominum genus suam prædam fecit. Ita Hieronymus qui hæc de Nabuchodonosor accipit, nos de gente Chaldæorum potius accipiendum putamus, vt iam diximus. Nec tamē aliud putare debemus in sagena intelligi, quā in reti, idem enim valet חרם quod sem per sagenam vertit noster interpres & מכמרת quod vertit rete. Quod facile Lxx. senes indicant qui cum pro priori vocabulo posuerint ἀμφίβληστρον & pro posteriori σαγήνας, idem cū mox ait: propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo, vocabula permutantes quōd in ἀμφίβληστρον verterant vertūt in σαγήνας, & e contrario quod σαγήνας, dixerāt ἀμφίβληστρον vocant verrū que Latini verriculum appellant. Duobus igitur nominibus idem valentibus id quod Hieronymus ait significatum est quod hamo extrahi non potuit reti fuisse extractum, deinde ne id quod reti primo capi non potuit, effugeret, altero fuisse conclusum. Arque ita exponentes & ordinem verborum seruamus, & diuersa non facimus quæ eadem sunt. 52

Propterea immolabit sagenæ suæ. Ideo vi

dens sibi omnia ex voto succedere, nec esse qui sibi resistat, omnes victorias tribuit fortitudini suæ. Sagenam, qua homines capit, vocat industriam militaré, & arma, & fortitudinem. Huic sagenæ suæ immolabit, ac si Deus esset, id est, illi acceptas fert vniuersas victorias. Si de Nabuchodonosor accipiamus, idem significat, sibi omnia tribuit, sibi diuinos honores impendit, vt diximus. nu. 29. eundem sensum habet. *Et sacrificá it reti suo*. Chaldæus: Propterea sacrificat armis suis, & adolet aromata retiaculo suo.

Quia in ipsis incrassata est pars eius. Quasi dicat: Videt enim se suis sagenis, & retibus comparasse sibi lautissimas epulas, & cibos electos, id est, videt se suis armis potétissimos quosque reges vicisse, & pulcherrima quæque regna ditioni suæ subiecisse, omnesque eorum diuitias diripuisse. Sed perstat semper in metaphora piscatoris, qui cum multos pisces cepit, pinguiores, & meliores in cibum sibi reseruat. Hoc significat: *Incrassata est pars eius*: partem enim, siue sortem vocat quod sibi piscator reseruat: Et pars incrassatur, cum crassiora sibi eligit: cibi enim crassiores dulciores censentur, & meliores, vt Isai. 25. Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuiũ pinguiũ, conuiuium vindemiæ, pinguium medullatorum. Inde etiam Psal. 65. Holocausta medullata offeram tibi. Hunc sensum expressit Chaldæus: Ipsis enim bonus est cibus eius, eiusque conuiuium suaue.

53 *Et cibus eius electus*. Elegantissima quæque & suauissima comedit, id est optima quæque omnium regnorum, & nationum sibi reseruat.

Propter hoc ergo expandit sagenam suã. Cum videat nihil sibi aduersi accidere, neque se propter tot scelera, & rapinas plecti, semper expandit sagenam suam, vt plures pisces capiat, id est. Quotidie nouas nationes bello inuadit & aperiẽs metaphoræ obscuritatem aperte dicit: Et semper interficere gentes nõ cessat.

Hæc autem omnia, quæ Propheta in persona sua locutus est, non eo pertinent, vt Dei prouidentiam incusare velit, sed dolebat vehementer de pernicie suæ gentis, & angebatur vrbem sanctã, templumque, in quo solo verus Deus colebatur, ab idololatris, & flagitiosissimis hominibus euerti. Quare non vt reprehensio, sed vt deprecatio accipi debent, ne Deus gentem suam diripi sineret, & ne impune Chaldæi superbi, & scelerati per nationes grassarentur. Ita etiam Ieremias c. 12. Iustus quidem tu es Domine, si disputem tecum, verumtamen iusta loquar ad te. Quare via impiorum prosperatur? bene est omnibus qui præuaricantur, & inique agunt? verum non reprehensionem esse, sed precationem statim indicat: Et tu Domine nosti me, vidisti me, & probasti cor meum tecum: congrega eos quasi gregem ad victimam, & sanctifica eos in die occisionis.

TROPOLOGIA.

54 *Numquid non à principio*, &c. Electi & si affligantur, ac nonnunquam Diaboli potestati tradantur, vt cautiores postea, & timidiores resurgant, non despondent animum, sed ad Deũ per preces, & per fiduciam magnam obtinendę misericordiæ reuertuntur, & tanquã Deum suum, & sanctum suum inuocãt, & cum Habacuc dicunt: *Et non moriemur*. Et cum Dauid: Non moriar, sed viuam, & narrabo opera Domini. Sciũt Diabolum positum esse, vt probentur electi, & corripiantur, plagisque admoniti resipiscant. Interim tamen Propheta, & omnes electi videntes multos per Diabolum perire, & æterna morte damnari, & eodem ab eo delectu haberi, ac si essent pisces, aut reptilia non habentia principem, cum in hoc mortuus fuerit Christus Iesus, & resurrexerit, docẽte Apostolo, vt & mortuorum, & viuorum dominetur: nihilominus clamant: Psal. 117. *Quare non respicis super inique agentes*, &c. Et quamuis hoc loco peccatores non comparẽtur piscibus, nisi quatenus à Diabolo piscatore extrahũtur, tamen re vera homines quamuis virtute præstare, quamuis sapientes antea viderentur, cum à Diabolo occupantur, fiunt quasi pisces maris, & quasi reptile non

55 non habens principem. * Piscium bruta natura est, & fecunda, ac crudelis, & voce carent. Ita peccatores plurimi sunt, & facilè alios similes sibi gignunt, voce carent, quia orare Deum nesciũt, vt peccatores esse desinant. Bruti sunt, quia Deũ non agnoscunt, cœlestia non contemplantur, æterna bona commutant pereuntis, & fluxis. Sed ijdem quicquid sit extra aquas, id est, extra præsentia, inter quæ versantur, ignorãt, in suis aquis latebras, & omnia quæ recondita sũnt, norunt, vt pisces. Peccatores enim in rebus diuinis imperiti, & ignorantes, in humanis, id est, in ijs quæ ad lucrum, & ad honores captandos, atq; ad voluptates pertinent, callidissimi

Luc. 16. sunt, sicut ait Dominus: Quia filij huius sæculi prudentiores filijs lucis in ge

Psal. 8. neratione sua sunt: Et Dauid de his ait: Et pisces maris, qui perambulant semitas maris, id est, nihil prætermittunt quod non videant, & perambulent, & in magnis sæculi huius inquisitionibus, quasi in abditis fluctibus latent. Has autem semitas electi ignorant, & ideò Iob

Iob 38. dicitur: Numquid ingressus es profunda maris, & in nouissimis abyssi deambulasti? * Ijdem peccatores sunt quasi

56 Reptilia. reptile non habens principem, quia reptant super terram, & Christum regem habere nolunt. Scriptum autẽ est: Om

Leuit. 11. ne quod reptat super terram abominabile erit, non assumetur in cibum. Per terram repere (vt in idem cap. 11. Leuitici scribit Isychius) non est hominũ quibus concessum est, vt recti incedãt, cœlumque suspiciant; quia super terrã repere est sordida opera, terrenaque gerere. Et statim: Omne enim opus, quod per terram repit, & trahitur, sine dubio immundum est. Propter quod & Paulus talia de ijs qui agunt ea, dicebat:

Philip. 3. Quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum, qui terrena sapiunt. *Totum in hamo subleuauit, &c.* Etenim hos omnes, qui pisces sunt, Diabolus piscatur, & deuorat. Quosdam hamo subleuat, minores, videlicet, pisces. Hamus hic quid est nisi carnis voluptas, quæ dulcem escam habere videtur, sed intus acutam & mortiferam cuspidem seruat? Hoc hamo qui minores habent in

A virtute progressus, plerumque capi solent. Deinde mittit rete, vt quod hamus non potuit, rete comprehendat. Rete est cupiditas diuitiarum, quæ multi capiuntur, qui carnis voluptate rapi non sunt. Sagena est superbia, quæ eos etiam colligit, qui rete effugerant. Hac præda superbit, & triũphat, & hoc rete, atque sagena incrassatur pars eius, & cibus eius electus, quia his artibus, & tentationibus etiam eos sæpe capit, qui multum in virtute profecerant, & magnam Deo gloriam, vtilitatem hominibus afferrent. Ideirco cibus eius electus dicitur. De quo præclare Grego- Cupiditas hamus Superbia sagena. 57

B rius 32. Mor. cap. 10. vbi de eodem exponit quod ait Iob: Fenum sicut bos comedet. Boues, inquit, aquam quamlibet sordidam bibunt, sed feno non nisi mundo vescuntur. Quid est ergo quod boui, qui mundo pabulo pascitur, Behemoth ille comparatur; nisi hoc quod de illo antiquo hoste per Prophetam alium dicitur: Esca eius electa? Neque enim eos se gaudet rapere, quos prauis, ac sordidis actionibus implicatos in imis sæculi respicit voluntarie iacere. Fenum ergo comedere sicut bos appetit, quia suggestionis suæ dente conterere mundam Iob 10.

C vitam spiritualium quærit, &c. Vide eũdem 33. Mor. cap. 8. in illud: Sorbebit fluuium, & non mirabitur, & habet fiduciã quod influat Iordanis in os eius Iob 40. Et quoniam successu dolorum suorum audacior fit hostis ad decipiendum, sicut deceptis primis parentibus cupidior, atque confirmatior filios eorum aggressus est, subdit Propheta: *Propter hoc ergo expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non cessat.*

CAP. II.

D *SVper custodiam meã stabo, & figam gradum super munitionem: & contemplabor, vt videã quid dicatur mihi, & quid respondeam ad arguentem me. Et respondit mihi Dominus, & dixit. Scribe visum, & explana eum super tabulas: vt percurrat* Esa. 21.

currat

curra qui legerit eum. Quia adhuc visus procul: & apparebit in fine, & non mentietur: si moram fecerit, expecta illum: quia veniens veniet, & non tardabit. Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso: iustus autem in fide sua viuet. Et quomodo vinum potantem decipit: sic erit vir superbus, & non decorabitur: qui dilatauit quasi infernus animam suam: & ipse quasi mors, & non adimpletur: & congregabit ad se omnes gentes, & coaceruabit ad se omnes populos. Nunquid non omnes isti super eum parabolam sument, & loquelam ænigmatum eius: & dicetur, Væ ei, qui multiplicat non sua? Vsquequo & aggrauat contra se densum lutum? Numquid non repente consurgent, qui mordeant te: & suscitabuntur lacerantes te, & eris in rapinam eis? Quia tu spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes, qui reliqui fuerint de populis, propter sanguinem hominis, & iniquitatem terræ ciuitatis, & omnium habitantium in ea. Væ qui congregat auaritiam malam domui suæ, vt sit in excelso nidus eius: & liberari se putat de manu mali. Cogitasti confusionem domui tuæ, concidisti populos multos, & peccauit anima tua. Quia lapis de pariete clamabit: & lignum quod inter iuncturas ædificiorum est, respondebit. Væ qui ædificat ciuitatem in sanguinibus, & præparat vrbem in iniquitate. Nunquid non sunt hæc à Domino exercituum? Laborabunt enim populi in multo igne: & gentes in vacuum, & deficient. Quia replebitur terra, vt cognoscant gloriam Domini, quasi aquæ operientes mare. Væ qui potum dat amico suo, mittens fel suum, & inebrians: vt aspiciat nuditatem eius. Repletus est ignominia pro gloria: bibe tu quoque, & consopire: circundabit te calix dexteræ Domini, & vomitus ignominiæ super gloriam tuam. Quia iniquitas Libani operiet te, & vastitas animalium deterrebit eos de sanguinibus hominis, & iniquitate terræ, & ciuitatis, & omnium habitantium in ea. Quid prodest sculptile, quia sculpsit illud fictor suus conflatile, & imaginem falsam: quia sperauit in figmento fictor eius, vt faceret simulacra muta? Væ qui dicit ligno, Expergiscere: Surge, lapidi tacenti, numquid ipse docere poterit? ecce iste coopertus est auro, & argento: & omnis spiritus non est in visceribus eius. Dominus autem in templo sancto suo: sileat à facie eius omnis terra.

Marginalia: Esa. 21. Ioan. 3. Rom. 1. Hebr. 10. Galat. 3. Eze. 24. Nahum 3. Psal. 10. — A B C D

HISTORIA.

Super custodiam meam stabo. Quoniã secundo à Domino quæsiuit Propheta, quomodo pateretur gentem superbam exultare victorijs, & tot cædes, ac rapinas impune auferre, dicit se nunc velle attente expectare Domini respõsionem, ita Hieronymus, Theodoretus Theophylactus. Stabo, inquit, super custodiam meam, id est, attente expectabo, sumpta metaphora ab ijs, qui arcem custodiunt, & vndique diligenter dispiciunt, ne clam hostis in eam ingrediatur. Symmachus: Quasi custos super speculam stabo. Itaque vt munitionem vocat rem munitam, id est, arcem, ita custodiam accipit pro re custodita, id est, pro arce etiam.

Et

Et figam gradum super munitionem. Non mouebor ab arce mihi commissa, id est, sine vllo motu expectabo. LXX. Et ascendam super petram, quo nomine in Scriptura locus munitissimus intelligitur, arces enim vt munitiores essent, supra petras, & rupes ædificabantur, vt 2. Reg. 22. Dominus petra mea, & robur meum. Matth. 7. Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerũt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Ex quo intelligimus cur dictum sit Matth. 16. Tu es Petrus, & super hãc petram ædificabo Ecclesiam meam. *In Hebræo est מצור quod etiam significat obsidionem, vt Nahum 3. Aquam propter obsidionem hauri tibi. Propterea Theodotion vertit: Figam gradum super gyrum; Aquila, & quinta Editio: Super circinum, id est, stabo immotus quasi circulo aliquo inclusus. Symmachus: Et stabo velut inclusus. Quorum omnium idem est sensus cum nostra translatione.

Petra.

Psal. 84.

Vt videam quid dicatur mihi. Heb. & apud LXX. Quid loquetur in me. Hieronymus: Sed & hoc notandum ex eo, quod dixerat: Vt videam quid loquatur in me: propheticam visionem, & eloquium Dei non extrinsecus ad prophetas fieri, sed intrinsecus, & interiori homini respõdere. Vnde & Zacharias: Et angelus, inquit, qui loquebatur in me. Et in Psalmis: Audiam quid loquatur in me Dominus. Idem adnotauit Theophylactus.

Et quid respondeam ad arguentem me. Id est, ad Deum, si fortè me reprehenderit quod malè interrogauerim. Ita ferè Hieronymus, & alij nonnulli. Potest etiam intelligi: *Ad arguentem me*, id est, ad eos qui a me rationem harum rerum quæsierint, quasi Dei prouidentiam accusantes, & me prophetam eius pro eo reprehendentes.

Scribe visum, & explana eum super tabulas. Scribe visionem, quam tibi ostendo, ne semel audita excidat memoriæ hominum, id est, explana, id est, apertioribus literis scribe, vt percurrat qui legerit eam, id est, vt nullus immoretur in legendo, sed tam perspicuè scripta sit, vt à quouis etiam non admodũ perito legi possit sine hæsitatione. Volo autem scribi, quoniam non statim implenda est, sed post multos annos, tandem tamen implebitur cum temporis à me cõstituti finis aduenerit. Theophylactus: Nec in chartam scribere iubet, verum in buxum, (ita LXX.) id est, in tabellam ex buxo, vt sit eo permanentior Scriptura, &c. Sed cur explanare super tabulas, siue perspicue scribere iussit? Potest hoc dupliciter intelligi, vt aut verba ipsa sint manifesta, nec vllis ænigmatum difficultatibus obscurentur, vt solent multa apud prophetas, quomodo Theophylactus & Rupertus acceperunt: aut vt verba qualiacũque fuerint, grandibus, & perspicuis literis describantur. Hieronymus vtroque modo videtur intellexisse, & ita intelligendum arbitror, quod ex causa, quæ redditur, manifestum fit: vt percurrat qui legerit eum, siue, vt verterunt LXX. vt sequatur qui legit ea, id est, sine interruptione, & sine hæsitatione legat. Vtraque autem causa hæsitare solemus legentes, vel quod verba ipsa obscuriora sint, vel quod paruis, aut obscuris literis scripta. * Vult autem apertè scribi, & aperta esse verba, quoniam res magna est, & magnarum quæstionum, difficiliumque solutionem continet, vt nemo non legat. Nam obscuritas aut literarum, aut sensuum multos deterrere à legẽdo solet, vult autem hæc à doctis, & indoctis legi. Ita Isa. 8. Sume tibi librũ grandẽ (vt grãdioribus literis scribere possis) & scribe in eo stylo hominis.

Quia adhuc visus procul. Male Rupertus exposuit: Adhuc qui visus est in terris, & cum hominibus conuersatus, procul est, id est, non statim veniet Christus, procul est adhuc, quia acceptus est in cœlum: cum visum appellet visionẽ istam, quam ostendit Prophetæ, sicut paulò ante dixit: Scribe visum, & explana eum. Ideò in Hebr. est, & in Græco in his duobus locis idem nomen חזון id est, visio, & ὅρασις quod idem est. Est autem sensus apertus, & probatus omnibus expositoribus: scribe hanc visionem, quoniam non cito implebitur, adhuc procul est eius impletio.

Et

Et apparebit in finem. Sine dubio apparebit hæc visio, sed in fine, id est, in nouissima ætate mũdi, quam Ioannes nouissimam horam vocauit. Ita Euseb. lib. 6. de Demonstratione Euangelica cap. 14. & confirmatur optimè ex 1. Corin. 10. Scripta sunt autem ad correptionẽ nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. Rectè etiam Theophylactus exponit, in finem, id est, tandem tandem orietur, tandem apparebit, & si differri videatur. 1. Ioan. 2.

5 *Si moram fecerit, expecta eum, quia veniens veniet, & non tardabit.* Hæc est prophetia in tabulis scribenda buxeis, magis autem in tabulis cordis carnalibus. Etenim cum ait: Si moram fecerit, expecta eum, non est intelligendum, si moram fecerit visus, id est, visio hæc, quam dixi esse procul, expecta eum, scilicet, visum, sed, si moram fecerit Christus, expecta eum, veniẽs enim veniet, id est, Christus veniet, & non tardabit, hoc est, non differetur vltra tempus suum, vltra tempus à diuina prouidentia præstitutum, quod est tempus omnium conuenientissimũ. Tardare enim dicitur non qui citò non venit, sed qui tempore quo venturus erat, non venit, vt nemo dicit modo tardare Antichristum, qui ad finem sæculi venturus est 2. Pet. 3. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, quia, scilicet, nondum venit tempus, in quod promisit. Exod. 22. Decimas tuas, & primitias tuas non tardabis reddere, id est, reddes suo tempore. Tob. 9. Scis enim ipse, quoniã numerat Pater meus dies, & si tardauero vna die plus (id est, vltra condictum, seu præstitutum tempus itineri meo) contristatur anima eius. Ita hunc locum interpretantur Euseb lib. 6. de Demonstratione Euangelica. c. 14. & Theophylactus, immò & LXX. interpretes.

6 * Cum enim prius dixissent: Quia adhuc visio in tempus, & orietur in finem, & non in vacuum: continuò repente commutato genere subijciũt: Si defecerit, sustine eum, quia veniens veniet, & non tardabit. Idem fecit in translatione sua Sanctes Pagninus. Sed res ipsa per se manifesta est ex Scripturæ consuetudine, qua cum ve-

A niens, aut venturus, aut expectatus, aut simile quippiam ponitur, & nihil additur, Christus intelligitur qui his nominibus in ore omnium Hebræorum versabatur, vt Gene. 49. Donec veniat qui mittẽdus est, & ipse erit expectatio gentium. Psal. 117. Benedictus qui venit in nomine Domini. Matth. 11. Tu es qui venturus es, an alium expectamus? Græcè: Tu es, ὁ ἐρχόμενος, id est, Tu es ille venturus? Ioan. 1. Ipse est qui post me venturus est. Act. 19. Ioannes baptizauit baptismo pœnitentiæ populum dicens, in eum, qui venturus esset post ipsum, vt crederent, id est, in Iesum. Eodem nomine, quo & Euangelistæ, vsi B sunt hic LXX. ὅτι ἐρχόμενος ἥξει. Veniens, siue venturus veniet. Vnde Eusebius loco indicato: Etiam hoc loco palam eum, qui venit, de quo prophetæ loquuntur, venturum canit. Sed quis tandem hic sit, nisi qui supra innotuit in illis verbis: Benedictus qui venit in nomine Domini? &c. Quare optimè Prophetam intellexerunt LXX. interpretes, nec debuerunt ab Hieronymo reprehẽdi, quod genus mutassent, quod iure optimo mutarunt. Venturus veniens.

7 * Et vt nullus C restet dubitationi locus, confirmatur hæc expositio ex Paulo Heb. 10. vbi totum hunc locum refert: Adhuc enim modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, & non tardabit. Iustus autem meus ex fide viuet. Vbi eadem prorsus verba quę sunt apud LXX. sunt apud Paulum, nisi quod vbi illi dicunt, ἐρχόμενος, id est, veniens, quod erat minus apertum ipse apertissime dixit: ὁ ἐρχόμενος, Ille veniens, qui per excellentiam, & per consuetudinem sermonis nostri appellatur veniens ὁ ἐρχόμενος ἥξει καὶ οὐ χρονιεῖ. Ex quo discimus, in D nostra translatione, Veniens non esse participium, sed nomen significãs Christum, id est, non poni ad geminationẽ, quæ solet fieri amplificationis causa, vt cum dicimus: Fornicans fornicabitur, loquens locutus sum, sed vt sit suppositum illius verbi, Veniet. Nam quando hæc geminatio fit, etiam si apud nos ponatur sæpe participium, apud Hebræos infinitiuus est, vt latius in 1. cap. Sophoniæ explicabimus, dicit enim Hebręus; Forni-

Fornicari fornicabitur, loqui locutus
sum, hic auté vt indicant LXX. & Pau-
lus, non est infinitiuus, sed participium
8 positum pro nomine. * Quare indo-
cte Hebræi authores punctorum scri-
pserunt בא quod est venire, cum Pau-
lus, & quidem Hebræis scribēs doceat
esse scribendum בא quod est, veniens.
Si autem in eo quod dicitur: Veniens
veniet, Christus venturus intelligitur,
merito idem Christus intelligetur, non
autem visus, cum ait: Si moram fecerit,
expecta illum. Iure ergo LXX. muta-
runt genus, vt docerent non se iam de
visione loqui, sed de Christo. Ex his
etiam perspicuum fit Prophetam ex-
planasse visum super tabulas, id est, aper
te scripsisse, quoniam nomine venien-
tis, aut venturi ita omnes Christum in-
telligebant, ac si plane Messias dicere-
tur. Hæc est ergo visio aperta, & expla-
nata, qua Deus Prophetæ, & totius po
puli querelis respondet: Si Christus
moram facere tibi videbitur, patienter
expecta, veniet enim, & non tardabit,
id est, non differetur eius aduentus vl-
tra tempus conueniens, & à Dei proui-
dentia præfinitū. Sed quid hoc ad quæ-
stionem, & querelam Prophetæ? Pla-
ne eam soluit. Vēturus enim erat Chri
stus, & promissus, vt saluos faceret suos,
& ab omnibus inimicorum visibilium,
& inuisibilium iniurijs liberaret, & vt
orbem iudicaret in æquitate reddens
vnicuique pro meritis præmium, aut
9 supplicium. Luc. 1. * Et erexit cornu sa-
lutis in domo Dauid pueri sui. Et iusiu-
randum quod iurauit ad Abraham pa-
trem nostrum, daturum se nobis, vt sine
timore de manu inimicorum nostrorū
liberati seruiamus illi. Luc. 2. Expectans
consolationem Israel. Et ibidem: Et lo-
quebatur de illo omnibus, qui expecta-
bant redemptionem Israel. Lege (vt
alia multa omittam) Psal. 71. qui to-
tus de hac liberatione est. Et in fine Psal.
95. Tunc exultabunt omnia ligna silua-
rum à facie Domini quia venit, quoniā
venit iudicare terram. Iudicabit orbem
terræ in æquitate, & populos in verita-
te sua. Ergo quia Propheta querebatur
videri quodam modo Deum non cura-
re res humanas, cum impij impune gras
A sarentur, & affligerent iustiores se: re-
spondet Dominus filium suum esse vē-
turum, qui iudicabit impios, & pios af-
flictos consolabitur. Hoc autem cœpit
facere in primo aduentu dicens: Beati Matth. 5.
mites, quoniam ipsi possidebunt terrā.
Beati qui lugent, quoniam ipsi consola
buntur, &c. * Superbos etiam, & op- 10
pressores pauperum reliquit in infide-
litate, & pauperes liberauit, iuxta illud
Luc. 1. Deposuit potentes de sede, &
exaltauit humiles. Sed in secundo ad-
uentu, de quo maxime loquitur Pro-
B pheta multo plenius faciet, cum iustis
liberatis ab iniuria malorum amplissi-
ma reddet præmia, impios autem, qui
iustos tyrannice persecuti sunt, æternis
ignibus tradet cruciandos, vt vidimus
in toto tertio cap. Ioelis, & in Nahum,
& in huius Prophetę fine copiosissime,
& elegantissime demonstratur. Est er-
go, ac si diceret Dominus: Nihil refert
si breui tempore impij sæuire permit-
tantur in bonos, & lætari, cum postea
æternas pœnas sint daturi. Ita respon-
dit Psal. 36. in quo luculenter, & ele-
ganter de hac quæstione agitur: Nouit
C Dominus dies immaculatorum, & hæ-
reditas eorum in æternum erit. Non
confundentur in tempore malo, & in
diebus famis saturabuntur, quia pecca-
tores peribunt. Inimici vero Domini
mox vt honorificati fuerint, & exalta-
ti, deficientes quemadmodum fumus
deficient. Et postea: Quia Dominus
amat iudicium, & non derelinquet san
ctos suos, in æternum conseruabuntur.
Iniusti punientur, & semen impiorum
peribit, &c. * Hoc est. Quid conqueri- 11
mini o homunculi? amat Deus iudiciū
facere, amat æquitatem, non abiecit cu-
ram rerum humanarum. Vobis durum,
D & intolerabile videtur iustos in hac vi-
ta affligi, impios exultare, & vexare
pios. Comparate vniuersum tempus,
quo hæc fient, cum æternitate, nihil
est: quid ergo miramini eos breuissimo
momento regnare, & lætari, & affige-
re iustos, qui sine fine cruciabuntur a-
pud inferos? Quæ tanta iniustitia est
sinere eos breuissimé me vexari, in ter-
ra, qui per æternitatem vniuersam bea
tissimi lætabuntur in cœlis? Atque hūc
esse

Et apparebit in finem. Sine dubio apparebit hæc visio, sed in fine, id est, in no-
1. Ioan. 2. uissima ætate mũdi, quam Ioannes nouissimam horam vocauit. Ita Euseb. lib. 6. de Demonstratione Euangelica cap. 14. & confirmatur optimè ex 1. Corin. 10. Scripta sunt autem ad correptionẽ nostram, in quos fines sæculorum deuenerunt. Rectè etiam Theophylactus exponit, in finem, id est, tandem tandem orietur, tandem apparebit, & si differri videatur.

Si moram fecerit, expecta eum, quia ve-
5 *niens veniet, & non tardabit.* Hæc est
prophetia in tabulis scribenda buxeis, magis autem in tabulis cordis carnalibus. Etenim cum ait: Si moram fecerit, expecta eum, non est intelligendum, si moram fecerit visus, id est, visio hæc, quam dixi esse procul, expecta eum, scilicet, visum, sed, si moram fecerit Christus, expecta eum, veniẽs enim veniet, id est, Christus veniet, & non tardabit, hoc est, non differetur vltra tempus suum, vltra tempus à diuina prouidentia præstitutum, quod est tempus omnium conuenientissimũ. Tardare enim dicitur non qui citò non venit, sed qui tempore quo venturus erat, non venit, vt nemo dicit modo tardare Antichristum, qui ad finem sæculi venturus est 2. Pet. 3. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, quia, scilicet, nondum venit tempus, in quod promisit. Exod. 22. Decimas tuas, & primitias tuas non tardabis reddere, id est, reddes suo tempore. Tob. 9. Scis enim ipse, quoniã numerat Pater meus dies, & si tardauero vna die plus (id est, vltra condictum, seu præstitutum tempus itineri meo) contristatur anima eius. Ita hunc locum interpretantur Euseb. lib. 6. de Demonstratione Euangelica c. 14. & Theophylactus, immò &
6 LXX. interpretes. * Cum enim prius
dixissent: Quia adhuc visio in tempus, & orietur in finem, & non in vacuum, continuò repente commutato genere subijciũt: Si defecerit, sustine eum, quia veniens veniet, & non tardabit. Idem fecit in translatione sua Sanctes Pagninus. Sed res ipsa per se manifesta est ex Scripturæ consuetudine, qua cum ve-

A niens, aut venturus, aut expectatus, aut simile quippiam ponitur, & nihil additur, Christus intelligitur qui his nominibus in ore omnium Hebræorum versabatur, vt Gene. 49. Donec veniat qui mittẽdus est, & ipse erit expectatio gentium. Psal. 117. Benedictus qui venit in nomine Domini. Matth. 11. Tu es qui venturus es, an alium expectamus? Græcè: Tu es, ὁ ἐρχόμενος, id est, Tu es ille venturus? Ioan. 1. Ipse est qui post me venturus est. Act. 19. Ioannes baptizauit baptismo pœnitentiæ populum dicens, in eum, qui venturus esset post ipsum, vt crederent, id est, in Iesum. Eo-
B dem nomine, quo & Euangelistæ, vsi sunt hic LXX. ὅτι ἐρχόμενος ἥξει. Veniens, siue venturus veniet. Vnde Eusebius loco indicato: Etiam hoc loco palam eum, qui venit, de quo prophetæ loquuntur, venturum canit. Sed quis tandem hic sit, nisi qui supra innotuit in illis verbis: Benedictus qui venit in nomine Domini? &c. Quare optimè Prophetam intellexerunt LXX. interpretes, nec debuerunt ab Hieronymo reprehẽdi, quod genus mutassent, quod
iure optimo mutarunt. * Et vt nullus 7
restet dubitationi locus, confirmatur
C hæc expositio ex Paulo Heb. 10. vbi totum hunc locum refert: Adhuc enim modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, & non tardabit. Iustus autem meus ex fide viuet. Vbi eadem prorsus verba quę sunt apud LXX. sunt apud Paulum, nisi quod vbi illi dicunt, ἐρχόμενος, id est, veniens, quod erat minus apertum ipse apertissime dixit: ὁ ἐρχόμενος, Ille veniens, qui per excellentiam, & per consuetudinem sermonis nostri appellatur veniens ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ. Ex quo discimus, in
D nostra translatione, Veniens non esse participium, sed nomen significãs Christum, id est, non poni ad geminationẽ, quæ solet fieri amplificationis causa, vt cum dicimus: Fornicans fornicabitur, loquens locutus sum, sed vt sit suppositum illius verbi, Veniet. Nam quando hæc geminatio fit, etiam si apud nos ponatur sæpe participium, apud Hebræos infinitiuus est, vt latius in 1. cap. Sophoniæ explicabimus, dicit enim Hebręus; Forni-

Venturus veniens.

Fornicari fornicabitur, loqui locutus
sum, hic autẽ vt indicant LXX. & Pau-
lus, non est infinitiuus, sed participium
8 positum pro nomine. * Quare indo-
cte Hebræi authores punctorum scri-
pserunt בא quod est venire, cum Pau-
lus, & quidem Hebræis scribẽs doceat
esse scribendum בא quod est, veniens.
Si autem in eo quod dicitur: Veniens
veniet, Christus venturus intelligitur,
merito idem Christus intelligetur, non
autem visus, cum ait: Si moram fecerit,
expecta illum. Iure ergo LXX. muta-
runt genus, vt docerent non se iam de
B visione loqui, sed de Christo. Ex his
etiam perspicuum fit Prophetam ex-
planasse visum super tabulas, id est, aper
te scripsisse, quoniam nomine venien-
tis, aut venturi ita omnes Christum in-
telligebant, ac si plane Messias dicere-
tur. Hæc est ergo visio aperta, & expla-
nata, qua Deus Prophetæ, & totius po
puli querelis respondet: Si Christus
moram facere tibi videbitur, patienter
expecta, veniet enim, & non tardabit,
id est, non differetur eius aduentus vl-
tra tempus conueniens, & à Dei proui-
C dentia præfinitũ. Sed quid hoc ad quæ-
stionem, & querelam Prophetæ? Pla-
ne eam soluit. Vẽturus enim erat Chri
stus, & promissus, vt saluos faceret suos,
& ab omnibus inimicorum visibilium,
& inuisibilium iniurijs liberaret, & vt
orbem iudicaret in æquitate reddens
vnicuique pro meritis præmium, aut
9 supplicium. Luc. 1. * Et erexit cornu sa
lutis in domo Dauid pueri sui. Et iusiu-
randum quod iurauit ad Abraham pa-
trem nostrum, daturum se nobis, vt sine
timore de manu inimicorum nostrorũ
liberati seruiamus illi, Luc. 2. Expectans
consolationem Israel. Et ibidem: Et lo-
D quebatur de illo omnibus, qui expecta-
bant redemptionem Israel. Lege (vt
alia multa omittam) Psal. 71. qui to-
tus de hac liberatione est. Et in fine Ps.
95. Tunc exultabunt omnia ligna silua
rum à facie Domini quia venit, quoniã
venit iudicare terram. Iudicabit orbem
terræ in æquitate, & populos in verita-
te sua. Ergo quia Propheta querebatur
videri quodam modo Deum non cura-
re res humanas, cum impij impune gras

A sarentur, & affligerent iustiores se: re-
spondet Dominus filium suum esse vẽ-
turum, qui iudicabit impios, & pios af-
flictos consolabitur. Hoc autem cœpit
facere in primo aduentu dicens: Beati Matth. 5.
mites, quoniam ipsi possidebunt terrã.
Beati qui lugent, quoniam ipsi consola
buntur, &c. * Superbos etiam, & op- 10
pressores pauperum reliquit in infide-
litate, & pauperes liberauit, iuxta illud
Luc. 1. Deposuit potentes de sede, &
exaltauit humiles. Sed in secundo ad-
uentu, de quo maxime loquitur Pro-
B pheta multo plenius faciet, cum iustis
liberatis ab iniuria malorum amplissi-
ma reddet præmia, impios autem, qui
iustos tyrannice persecuti sunt, æternis
ignibus tradet cruciandos, vt vidimus
in toto tertio cap. Ioelis, & in Nahum,
& in huius Prophetę fine copiosissime,
& elegantissime demonstratur. Est er-
go, ac si diceret Dominus: Nihil refert
si breui tempore impij sæuire permit-
tantur in bonos, & lætari, cum postea
æternas pœnas sint daturi. Ita respon-
dit Psal. 36. in quo luculenter, & ele-
ganter de hac quæstione agitur: Nouit
C Dominus dies immaculatorum, & hæ-
reditas eorum in æternum erit. Non
confundentur in tempore malo, & in
diebus famis saturabuntur, quia pecca-
tores peribunt. Inimici vero Domini
mox vt honorificati fuerint, & exalta-
ti, deficientes quemadmodum fumus
deficient. Et postea: Quia Dominus
amat iudicium, & non derelinquet san
ctos suos, in æternum conseruabuntur:
Iniusti punientur, & semen impiorum
peribit, &c. * Hoc est. Quid conqueri- 11
mini o homunculi? amat Deus iudiciũ
facere, amat æquitatem, non abiecit cu
ram rerum humanarum. Vobis durum,
D & intolerabile videtur iustos in hac vi-
ta affligi, impios exultare, & vexare
pios. Comparate vniuersum tempus,
quo hæc fient, cum æternitate, nihil
est: quid ergo miramini eos breuissimo
momento regnare, & lætari, & affligere
re iustos, qui sine fine cruciabuntur a-
pud inferos? Quæ tanta iniustitia est
sinere eos breuissime me vexari, in ter-
ra, qui per æternitatem vniuersam bea
tissimi lætabuntur in cœlis? Atque hũc
esse

esse Prophetæ nostri sensum ex beatissimo apostolo Paulo, qui mirificam tenebris prophetarum lucem inuexit, plane intelligimus. Nam in Epist. ad Hebræos c. 10. aperte de secundo Domini aduentu interpretatur verba Prophetæ, in quo & iusti præmia, & iniusti recipient supplicia. Nolite itaque, inquit, amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Adhuc enim modicum, aliquātulumque, qui venturus est veniet, & non tardabit. Iustus autem meus ex fide viuet, &c. Ita etiam Iacobus cum de vexationibus iustorum loqueretur, quemadmodum & Paulus, similiter infert cap. 5. Patientes igitur estote fratres, vsque ad aduentum Domini. Ecce agricola expectat pretiosum fructū terræ patienter ferens donec accipiat tē-
12 poraneum, & serotinum. * Patientes estote & vos confirmantes corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit, id est, Tolerate persecutiones malorum, & durate, citò veniet Dominus, qui illos disperdet, & vos debitis præmijs donabit. Nunc Hebraica verba obseruemus, quæ quidam tentāt paulò aliter interpretari non animaduertens Scripturæ consuetudinem. Vbi habemus: Quia adhuc visus procul, in Hebr. est: Quia adhuc visus, siue visio למועד, quod quidam, Ad tempus solenne, alij, Ad tempus constitutum, interpretantur. Sed constat sæpè hoc nomine tempus quodlibet significari, vt Exod. 9. Constituitque Dominus tempus, dicens: Cras faciet Dominus verbum istud in terra. Psal. 74. Cum accepero tēpus, ego iustitias iudicabo. Ideò LXX. verterunt: Quia adhuc visio in tempus. Et Chaldæus: Quoniam futura est prophetia illa tempore. Dictum est ergo: In tempus, id est, vsque ad tempus, id est, post dies multos. Quod si velis interpretari vsque ad tempus constitutum, siue prædictum à Deo per Danielem, cap. 9. nihil obstat, sed quoniā procul adhuc erat illud tempus, vt explicaret Hieronymus, dixit, Procul. Pro: Et apparebit, est ויפח, pro quo LXX. transtulerunt: Et orietur. Potest etiam verti; Et loquetur, id est, aderit, apparebit, ostendet se adesse, vt qui loquitur non dubitatur adesse.

Ecce qui incredulus est. Qui non crediderit, peccabit; non erit iustus coram me, non placebit mihi. Pro: Qui incredulus est, in Hebr. est tantum עפלה 13
quod Hebræi elationem cordis interpretantur, sed propriè ea cordis elatio videtur, quæ ex incredulitate oritur, magisque ipsam incredulitatem, quam cordis elationem significat, ab עפל, quod est Tenebræ: vt enim fides illustrat intellectum, ita inerudelitas obtenebrat. Quod ex Num. 14. intelligitur, vbi Moses Hebræis incredulis, & montem conscendere volentibus ait: Cur transgredimini verbum Domini, quod vobis non cedet in prosperum? Nolite ascendere, non enim est Dominus vobiscum, ne corruatis coram inimicis vestris: At illi contenebrati ascenderunt verticem montis. Pro contenebrati, est ויעפלו, id est, obscurati incredulitate, & obtemperare præ eadem incredulitate nolentes, ascenderunt. Videamus, quam rectè hoc Paulus explicauerit Hebr. 10. Quod si subtraxerit se (scilicet, per incredulitatem) non placebit animæ meæ: quæ fuit etiam translatio LXX. Sed pro, Nō erit recta anima eius in semetipso, dixerunt Paulus, & LXX. Non placebit animæ meæ, aut, sicut in Græco: Non placebit anima mea in ipso, quod idem est. Sensum autem esse eūdem nemo est qui non videat, nemo enim Deo placere potest, nisi iustus sit,
& rectus. * Quod autem ait: Si subtraxerit se, perinde est, ac si diceret: Si incredulus fuerit, vt diuinitus idem Apostolus interpretatur dicens: Nos autem nō sumus subtractionis filij in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ. Itaq; subtractionem opponit fidei, sicut perditionem acquisitioni, neq; indigemus interpretationibus Hebræorū, vbi tantum ac talem habemus interpretē. 14

Iustus autem in fide sua viuet. Incidimus in locum, qui est lapis offensionis, & petra scādali duabus domibus Israel, id est, domui Iuda, hoc est Orthodoxis, & domui Israel, quæ recessit à domo

Dauid,

Dauid, id est, hæreticis. Nam hæretici quidem hinc effici putant sola fide iustum viuere: Orthodoxi vehementer laborant, quomodo cum Prophetæ sensu congruere possit, quod Paulus ex his verbis confirmare contendit, ter enim citat, Rom. 1. Gal. 3. & Hebr. 10. Sed si diligenter animaduertemus quæ hactenus à nobis dicta sunt, magnam offensionis partem detractam inueniemus, & veram atque germanam explanationem tenentes, facilè ex ea de reliquis iudicabimus, & multas recentiorũ, quas prudens ferè prætereibo, vt minus aptas, & congruentes, respuemus.

15 * Veram ergo intelligentiam petamus ex Paulo, in quo loquitur Christus, qui ita subtiliter, & acute hæc, atque alia exponit, vt mihi videatur ne suspicaturum quidem fuisse vllum id à prophetis dici, nisi ipse per Spiritus sancti gratiam latentes, & reconditos sensus in lucem

Rom. 1. eruisset. Ad Rom. ita scribit: Non enim erubesco Euangelium, virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudęo primum, & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptũ

Gal. 3. est. Iustus autem ex fide viuet. Ad Galatas verò: Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestũ est, quia iustus ex fide viuet, lex autem

Hebr. 10. non est ex fide, &c. Verba Epist. ad Heb. iam retulimus: Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes, reporteris promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, & non tardabit. Iustus autem meus ex fide viuet; quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. In quibus duo primum consitent. Primum est legendum vbique, Viuet, nam & in Hebræo futuri tẽporis est, & apud LXX. & apud Paulum in Græco, & in multis Latinis exemplaribus emenda-

16 tioribus. * Alterum est, Prophetam loqui de vita gratiæ; alioqui male, & contra Prophetæ sensum hoc testimonio Paulus vteretur, quem de vita gratiæ, & de iustificatione loqui tam planum est, vt nemo qui paululum consideret, dubitare possit. Video tamen recentioribus Pauli enarratoribus multis nequaquam Prophetam de iustificatione ho-

A minum loqui, sed hoc dicere: Ex fide viuet, id est, fide sustinebit se, & perdurabit spe liberationis futuræ, & constãs erit in bono: quia sine spe futuri præmij, nõ exercebit opera charitatis. Quę explicatio si vera est, quomodo verum esse potest quod Paulus Gal. 3. inquit: Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est, quia iustus ex fide viuet. Quod quid est aliud quam dicere: Nemo iustificatur per opera legis, sed per fidem, quia iustus ex fide viuet? Si ergo de iustificatione impij Propheta noster locutus non est, male argumentatur Paulus, de prima enim

B iustificatione agit semper in Epist. ad Rom. & in Epistola ad Galatas, non de conseruatione gratiæ, quæ sine dubio per opera legis tunc conseruabatur.

* Primum igitur videamus sensum Pauli. Docet aduersus Iudæos in Epist. ad 17 Romanos, & ad Galatas, iustificationẽ nulli contingere per opera legis, sed per fidem Iesu Christi. Itaque quantumuis Iudæus opera legis faceret accurate, nisi crederet in Christum, nullo modo iustificari posset. Ait ergo: Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem

C ex fide viuet. Iustitiam Dei vocat modo Paulus, qua nos iustos facit, vt exponunt Chrysostomus, & Theophylactus, & Augustinus 14. de Trin. cap. 12. & in libro de Spiritu, & litera. cap. 9. & 11. Hoc ergo dicit: In eo, id est, in Euãgelio, & in hac nouæ legis doctrina, aperte traditur, quod ante obscurius docuerant prophetæ nemini posse iustificationem contingere, quantumuis opera legis iactet, nisi ex fide, quam veteres habebant, transeat in fidem Euangelij Christum recipiens, & confitens

D iam impletum quod ante sperabatur. Et in Epist. ad Galatas idem affirmat: Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est. Et vtrobique hoc probat ex verbis Habacuc: Iustus ex fide viuet: Aut ergo Paulus non intellexit verba Prophetæ, aut intellecta in alienũ sensum detorsit, & simplicitate legentiũ abusus est, (quod vel suspicari blasphemum est, & sacrilegum) aut idem dixit Propheta quod Paulus,

Paulus, vel certè vnde necesse sit sequi
18 quod vult Paulus.* Teneamus sensum
Apostoli, de quo dubitare non possu-
mus: quomodo ex illorum autorum in
terpretatione colligitur quod manife-
sto colligi dixit tantus Apostolus? Vita
gratiæ non potest conseruari sine fide,
ergo impius iustificatur ex fide. Hæc il-
lorum collectio est. At quiuis contra
argumentari poterit: Vita gratiæ non
potest conseruari sine operibus, & sine
mandatorum Decalogi impletione, er-
go impius iustificatur ex operibus, quod
Paulo, & fidei Catholicæ repugnat. O
B diuinum legis, & Prophetarum inter-
pretem Paulum? ille nos dirigit, ille
nos docet, quod sine eius literis nemo
intelligeret. Sequor ergo Spiritum san
ctum ducem, qui per Habacuc dixit, &
per vas electionis explanat: Ecce qui
incredulus est, &c. Dixerat venturum
esse Christū, quo verbo quæstioni mul-
tis verbis à Propheta propositæ abun-
de respondit. Deinde omnes hortatur
vt eum recipiant, & in eum credant, si
salui esse volunt, Ecce qui incredulus
est, qui in illum in mundo conuersan-
tem, & docentem, & pro hominum sa-
C lute morientem non crediderit, inuisus
mihi erit, & abijcietur à me, etiā si ope-
ra legis diligenter se se impleuisse cre-
19 dat.* Ita Deuteron. 18. Prophetam su-
scitabo eis de medio fratrum suorum si
milem tui, & ponam verba mea in ore
eius, loqueturque ad eos omnia, quæ
præcepero illi. Qui autem verba eius,
quæ loquetur in nomine meo, audire
noluerint, ego vltor existam. Iustus au-
tem in fide sua viuet, id est, Qui iustus
futurus est, vitam gratiæ habebit per fi-
dem, quæ est in eum, non per opera le-
gis. Videte ergo quantum vestra refe-
D rat in eum credere, sine quo, etiam si
plurimum in operibus legis laboretis,
viuere, id est, iustificari, nullo modo po-
testis. Itaque iustus hoc in loco dicitur,
nō tam qui iam est, quam qui esse vult.
Ita omnes loquimur. Literatus multa
legat, multum cogitet, multum laboret
necesse est, id est, qui literatus esse vult.
Monachus parentes, & fratres, & diui-
tias sæculi relinquit, id est, qui mona-
chus esse vult, aut qui verè monachus

A futurus est. Ita etiam ait idem Aposto-
lus: Nemo militans Deo implicat se ne
gotijs sæcularibus, id est, qui Deo mili-
tare vult, aut qui verè militaturus est.
Matth. 20. Adorans & petens aliquid
ab eo, id est, volens petere. Immò & a-
li, quibus maximè curæ fuit ornate, &
eleganter loqui, ita sæpenumero lo-
quuntur, vt Horatius:
Sponsi Penelopes, --- Lib. 1. Epi
qui non erant, sed esse cupiebant. Et sto. 2.
Virgilius:
Et gener auxilium Priamo, Phrygibusque 2. Æneid.
ferebat.
B Quo loco Seruius: Gener inquit, dici-
tur, & qui est, & qui esse vult, vt hic in-
dicat locus: Sicut etiam maritus, vnde
est:
Quos ego sum toties iam dedignata mari- 4. Aeneid.
tos.
* Est autem hæc Pauli, vt non inusita- 20
ta, ita nec impropria, aut inelegans lo-
cutio; nam etsi prius iniustus sit, tamen
cum illi conuenit viuere, iam iustus est,
& ideò rectè dicitur: Iustus ex fide vi-
uet. Vides quā rectè omnia cohæreant,
nec aliud Propheta, aliud dicat Aposto-
lus, sed idem, quia idem per vtrumque
C Spiritus locutus est. Sed nondum plenè
euasimus, restat enim difficilis dubita-
tio, quo pacto sensus Prophetæ, qui pla
ne cum verbis Pauli congruit in episto
lis ad Rom. & ad Galatas: etiam cum
eiusdem in epist. ad Hebræos verbis cō
ueniat, quibus longè aliud agere vide-
tur, vt num. 17. explicauimus. Respon-
deo equidem eodem modo, & ibi acci-
pi hæc à Paulo: Patientia, inquit, vobis
necessaria est, vt voluntatem Dei facien-
tes reportetis promissionem, id est, Per
durate in bonis operibus, & in patien-
tia malorum. Adhuc enim modicum,
D aliquantulumque, qui venturus est ve-
niet, & non tardabit, qui, scilicet, præ-
mia vobis digna reddet, Iustus autem
meus ex fide viuet. Quasi dicat: Non
potestis de hoc dubitare, sed ita credi-
te, quoniam per hanc fidem iustificati
estis, & si ab illa defeceritis, & subtraxe-
ritis vos, non placebitis Deo. Firmiter
autem credentes, citò venturum esse
Christum, facilè omnia perferetis, &
perdurabitis. * Propterea dixit: Nos 21
autem

autem non sumus subtractionis filij in A
perditionem, sed fidei in acquisitionem
animæ. Quod autem ait: Iustus meus,
etiam si non sit in Propheta, Meus, ni-
hil refert, sensum non mutat, & aposto
licæ consuetudinis est, vt diximus c. 1.
num. 14. ac si dicat, is, qui à me iustifica
tur. Similiter quod Propheta dicit: In
fide sua viuet, Lxx. autem: Ex fide mea
viuet, idem significat: eadem enim fides
& nostra est, qui credimus, & opus illud
facimus, & Dei, à quo nobis donarum
est, vt crederemus. Varietatis causam
exposuit Hieronymus. In Hebræo est
באמונתו quod ita scriptum sonat: In B
fide mea Ita legit Hieronymus, & Sym
machus, & Chaldæus. Si verò vltima li
tera minus protendatur, fiet ex ו, י id
est, ex vau iod, & sonabit: In fide mea,
quomodo legerunt Lxx. Sed nihil re-
fert, cum sensus sit idem, vt diximus.
An sola fide viuat iustus. Egimus cum nostris, nunc cum hæreti-
cis agamus, qui sola fide iustificari vo-
lunt impium, quoniam si iustus ex fide
22 viuit, ergo vita eius fides est. * Quid de
hac re Sponsus docuerit, quid amici
sponsi apostoli, & prophetæ senserint,
nemo melius explicare potest quam
sponsa, id est, Ecclesia Catholica, cuius C
hæc certa, & perspicua verba habemus
in Concilio Trident. Sess. 6. cap. 8. Cum
verò Apostolus dicit iustificari hominē
per fidem, ea verba in eo sensu intelli-
genda sunt, quem perpetuus Ecclesiæ
Catholicæ sensus tenuit, & expressit,
vt, scilicet, per fidem ideò iustificari di-
camur, quia fides est humanę salutis ini
tium, fundamentum, & radix omnis iu-
stificationis, sine qua impossibile est pla
cere Deo, & ad filiorum eius consortiū
peruenire. Sed hoc ipsum propter con-
tentiosos, & incredulos magis explice-
mus, qui nisi ita cæci essent, vt & à ru- D
dimentis Philosophiæ, & à communi
etiam sensu abhorrerent, facile possent
planam, & apertam perspicere verita-
tem. Quodcunque causæ genus per
has præpositiones Per, In, Ex, intelligi
velint, ceteræ certe causæ non exclu-
Prou. 8. duntur, vt cum dicitur: Per me reges
regnant, & legum conditores iusta de-
cernunt. non tolluntur deliberationes,
& consilia hominum, & rerum vsus, &

A cetera quæ iuuant, vt legum conditio-
res iusta decernant. Qui dicit: In bacu-
lo meo transiui Iordanem illum, num
solo baculo se transisse dicit, sine pedi-
bus, & manibus, sine motrice virtute?
* Tale est illud Psalm. 43. In te inimicos 23
nostros ventilabimus cornu, non negat
ipsos quoque esse pugnaturos. Denique
in eadem epistola, cū Paulus ait: Quo-
niā ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt
omnia, tolluntur ne causæ secundæ?
Siue ergo dicamus: Iustus in fide sua vi-
uet, siue, Per fidem suam, siue, Ex fide
sua, non tollimus actus pœnitentiæ, &
B reliquarum virtutum, sed vitam tribui-
mus primo vitæ initio, sine quo cetera,
quæ vitam efficiunt, constare non pos-
sunt. Non intelligunt Scripturas hære-
tici, quarum tamen se scientissimos es-
se gloriantur, neque norunt quomodo
loquantur. Mirantur vitam tribui fidei,
si nō ipsa sola satis sit ad iustificandum:
rogo nunquam legerunt cordi tribui vi
tam? Omni custodia serua cor tuum, Prou. 4.
quia ex ipso vita procedit. Ex simili-
tudine vitæ naturalis hoc desumptum
est, sed viuet ne animal sine capite, sinę
hepate, sine pulmone, sine sangui-
C ne? Recte tamen dicitur: Ex ipso vi-
ta procedit, quia vitæ initium est, &
vltimum moritur. Ita fides initium iu-
stificationis est, & quasi cor quoddam
in virtutibus, ex quo hæc vita proce-
dit, si tamen cetera addantur, quæ vitæ
necessaria sunt. Quid apertius non
dicam in alijs, sed in ipso Paulo? Arbi- Rom. 3.
tramur, inquit, iustificari hominem per
fidem sine operibus legis. Idem scri-
bit ad Gala. cap. 2. & 3. Sed audi quid in Gal. 5.
eadem epistola dicat: Nam in Christo
Iesu neque circumcisio aliquid valet,
neque præputium, sed fides, quæ per
caritatem operatur. Vides quomodo
D fidem reijciat solam, nisi ei caritas ad-
iungatur, & inanem esse ad iustificatio-
nem sentiat? * Sed cur ita Propheta, & 24
Paulus locuti sunt? Ita maxime loqui
oportuit, præsertim Iudæis, quibus hęc
scribebātur. Nam cum in prædicatione
Euāgelij Iudæi gratiam Christi sibi de-
beri cōtenderent, quòd portassent pon
dus diei, & æstus. i. præcepta legis im-
pleuissent, & iugum graue tolerassent,

nec debere admitti gentiles, qui semper sine Deo, & sine lege vixerant: Apostolus in tanto, & tam pernicioso hominum errore pro veritate clamauit, non iustificari hominem per opera legis, sed per fidem Iesu Christi. Hoc est: Etiam si in lege laborraueritis, & semper laboretis, nunquam iustificabimini, nisi credideritis in Iesum Christum. Gentiles autem, qui nulla opera legis præstiterunt, si in Christum credant, iustificabuntur. Atque idem dixit Habacuc, quia de eadem re loquebatur: Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso. Iustus autem in fide sua viuet. Sed originem vitæ, & iustificationis aperuerunt, quia illis hominibus fidem contemnentibus, & de operibus legis superbientibus loquendum erat, cetera quæ ad vitam efficiendam simul cum fide necessaria erant, non abstulerunt.

25 *Sed hic fuit Prophetæ, & Apostoli sensus: Si fidem Christi, o Iudæe legis obseruator, excludas, nunquam salutem consequeris, nunquam iustificabetis: at si vel tu, vel Gentilis, in Christum credatis, iustificabimini, quia credentes statim baptismum, & cetera quæ sunt ad iustificationem necessaria, addetis, vt fides ipsa docet. Hoc exempla docent apertissimè. Act. 2. His auditis compuncti sunt corde (crediderunt, videlicet, eum esse Christum, quem occiderant, alioqui non compungerentur corde) & dixerunt ad Petrū, & ad reliquos Apostolos: Quid faciemus viri fratres? Non putauerunt satis sibi esse credere. Sed neque apostoli dixerunt, Iā credidistis, satis est, iā iustificati estis. Sed quid? Petrus verò ad illos: Pœnitentiā, inquit, agite, & baptizetur vnusquisque vestrū in nomine Iesu Christi, in remissionem peccatorum vestrorum. Et cap. 8. Et dū irent per viam, venerunt ad quamdam aquā, & ait Eunuchus: Ecce aqua, quid prohibet me baptizari? Quoniam crediderat, fide ipsa edoctus erat, alia esse cū fide copulanda, sine quibus iustus esse non posset. Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait: Credo Filium Dei esse Iesum Christum. Et iussit stare currum, & descenderunt vterque in aquam, Philip-

A pus & eunuchus, & baptizauit eum. Lege Concilij Tridentini Sessionem sextam, cap. 6. & 7. Scio multa de his scripsisse viros doctissimos nostræ ætatis, sed ego Scripturæ tantum telis aduersus hæreticos vti volui, vt demonstrarem eos ignorare Scripturam, neque explanare, vt putant, sed deprauare.

Et quomodo vinum potantem decipit. 26
Etiam si satis quæstioni propositæ responsum erat, tamen vt melius intelligant, & æquiori animo ferant Iudæi suā calamitatem, docet momentaneam esse malorum felicitatem, & caducam; quod elegantissimè explicatum est in
B Psalmo 36. Et quamuis generalis sermo videatur, ita tamen loquitur, vt non sit difficile intelligere eum de Nabuchodonosor loqui, cuius victoriæ, & superbia omnes terrebant. Sicut vinum, inquit, decipit potantem, quia primo eum exhilarat, sed mox prosternit, & alijs deridendum præbet: sic felicitas Nabuchodonosor citò transibit, & postea dolorem illi, & irrisionem omnium afferet.

Et non decorabitur. Non glorificabitur, nec pulcher erit in oculis hominum, vtrumque enim significat ver-
C bum נוה, quod est in Hebræo. Est autem: Summa ignominia afficietur, erit omnibus detestabilis, iuxta phrasin, quam adnotauimus. Micheæ 2. numero 2.

Qui dilatauit quasi infernus animam suam. Infernus insaturabilis est, Prouerb. 30. Tria sunt insaturabilia, & quartum quod nunquam dicit, sufficit: Infernus, & os vuluæ, & terra quæ non satiatur aqua. Ignis verò nunquam dicit, sufficit. Dicitur autem insaturabilis, quia auide omnes animas recipit.
D Mors etiam est insaturabilis, semper alios, atque alios quærit occidere.* His 27
comparat cupiditatem insatiabilem Nabuchodonosor, dilatat se vt infernus, & vt mors, id est, magna auiditate se præparat ad omnia deuoranda, sed nunquā impletur, nunquàm satiatur. Dilatare animam suam est dilatare se, vt iam diximus Hos. 9. num. 5. In hac dilatatione maxima auiditas ad deuorandum significatur, vt Isai. 5. Propterea dilatauit infernus

infernus animam suam, & aperuit os suum absque vllo termino.

Et congregauit ad se omnes gentes. Iam hoc apertè de Nabuchodonosor dici quis non videt, qui hac auiditate plurimas nationes bello inuasit, & cepit? *Nunquid non omnes isti super eum parabolam sument?* Cum enim eum Dominus punierit, & occiderit, omnes gentes, quas tyrannice subegit, exultantes canent parabolam, id est, carmen lugubre, obscurum de eius infelicitate per irrisionem, & loquelam ænigmatum, id est, plenam obscuritate, & ænigmaticã, eius, id est, de eo, de eius ruina, vt videmus fieri Isa. 14 à Iudęis. De his parabolis multa diximus. Mich. 2. num. 8. & 9. & 10. ex quibus rectè hæc intelligũtur.

28 *Væ ei, qui multiplicat non sua, &c.* Quoniam parabola est, nec ille nominatur, de quo dicitur, nec aperto sermone, sed metaphoris, & similitudinibus canitur. Væ ei, qui suo regno latissimo non contentus, inexplebili cupiditate aliena regna inuadebat, & nunquã satiabatur.

Vsquequo & aggrauat contra se densum lutum. Hæc aut diuidi possunt, aut vno spiritu legi. Si diuidantur, sensus erit, vsquequo? id est, Quando satiabitur? quando desinet congregare non sua? Et, væ ei, qui aggrauat cõtra se densum lutum. Sed sine dubio melius legẽtur, atque intelligentur sine diuisione, vt sit sensus: Vsquequo aggrauat contra se densum lutum? Est enim phrasis Hebræorum, quæ sæpissimè occurrit, vt coniunctio ו, idem valens quod, Et, redundet in medio sentẽtiæ. Vt 1. Reg. 3. Oculi Heli caligauerant, & non poterat videre lucernam Domini, Heb. Et non poterat videre & lucernam Domini. Quam phrasin multi nõ animaduertentes in alienos, & coactos sensus hæc verba detorquent. Hos. 7. Cum sanare vellem Israel, reuelata est iniquitas Ephraim. Hebr. Cũ sanare vellem Israel, & reuelata est iniquitas Ephraim. Hos. 10. Iuxta desiderium meum corripiam eos. Heb. Iuxta desideriũ meum & corripiam eos. Ita modo dictũ est: Vsquequo & aggrauat, pro vsquequo aggrauat. Quare Chaldęus sine cõiunctione tran-

Reg.

Vau sæpe redundat in medio sententiæ

A stulit: Væ qui multiplicat diuitias non suas, Vsquequo aggrauaturus es in te grauitatẽ peccatorum? * Hieronymus: 29
Simulque considera, quam eleganter multiplicatas diuitias densum appellauerit lutum. Gregorius libro 34. Moral. cap. 9. Per lutum quippè terrenarum rerum multiplicitas figuratur, sicut per Habacuc prophetam dicitur: Væ ei qui multiplicat non sua, Vsquequo aggrauat contra se densum lutum? Denso enim se luto aggrauat, qui per auaritiã terrena multiplicans peccati sui se oppressione coangustat. Et in tertia parte B libri Pastoralis curæ, admonitione 21. Cum aliena rapere intendunt, audiant quod scriptum est: Væ ei, qui multiplicat non sua. Vsquequo aggrauat contra se densum lutum? Auaro quippe contra se densum lutum aggrauare est terrena lucra, cum pondere peccati cumulare, &c. In his Gregorij locis adnotemus, semper detrahi coniunctionem, Et, quam redundare diximus, & legere ipsum: Vsquequo aggrauat contra se densum lutum? Atque ita legitur in antiquo codice manu scripto, quem domi habemus. Ceterum lutum dicuntur diuitiæ propter vilitatem suam, & C quia citò in puluerem vertuntur. Densum autem lutum firmius videtur, & permanentius, sed molle est, & minimo ictu euertitur, ac ruit, & conculcatur.
* Sed eleganter dixit: Aggrauat, id est, 30
multiplicat densum lutum, & condensat, quod sine labore non fit, & tamẽ eo labore multiplicat rem vilissimam, laborat in re nullius pretij, & laborat cõtra se, quia diuitiæ plerumque non sine peccatis congregantur, diues enim, iuxta prouerbium, aut iniquus, aut iniqui hæres. Aggrauate pro Multiplicate D dixit, quando enim res multiplicatur, semper aliquid additur, & grauior fit, atque maior.

Diuitiæ multiplicatæ densum lutũ.

Nunquid non repente consurgent qui mordeant te. Cum maxime securus tibi videbere, surgent contra te Medi, & Persæ, qui te primum mordebunt, id est, vrgebunt, & infestabunt te bello, & multos ex tuis occident, ac nonnullas ciuitates tuas quasi mordentes auferẽt. Sed postea plena potiti victoria peni-

tus te lacerabunt, & imperium tuum perdent. Loquitur Nabuchodonosor, quasi autori illius monarchiæ Chaldæorum, eum enim mordent, & lacerant, qui imperium conuellunt ab eo partum, atque auctum: tametsi hoc non regnante Nabuchodonosor factum fuerit, sed regnante eius nepote Balsasar.

Omnes qui reliqui fuerint de populis. Id est, Omnes nationes, quæ in odium tui se se Medis, & Persis adiunxerunt.

31 *Propter sanguinem hominis.* Id est, Hominum, quos occidisti, & propter iniquitatem terræ, id est, propter tyrannidem, qua vexasti terram Iuda, & ciuitatem Ierusalem, & omnes habitantes in ea, id est. Hæc mala tibi euenient propter crudelitatem, qua Iudæos prosecutus es. Chaldæus: Ob sanguines hominum, & rapinam terræ Israel, vrbis Ierusalem, & omniũ habitantium in ea.

Væ qui congregat auaritiam. Væ Nabuchodonosor, qui per auaritiam congregat multas diuitias, quæ sibi, domuique suæ (id est, posteris suis) noxiæ erunt, & magnæ ruinæ causa. Atque has congregat, quia putat, si potens fuerit, & diues, tutum se fore ab omni calamitate, & duraturam diu suam potentiam, sicut auis cum in excelso nidum construit, putat neminem sibi nocere posse, aut nidum suum disijcere.

Cogitasti confusionem domui tuæ. Eleganter dictum. Cum tu per fas, & per nefas potentiam, & diuitias tuas augebas cogitans de regni tui perpetuitate: tunc non incolumitatem, & firmitatẽ imperio tuo, & posteris tuis cogitabas, sed confusionem, & ignominiam, quia illis factis hanc pœnam commeruisti, id est, vt deleretur tuum imperium, & tua posteritas. Hanc phrasin explicauimus Ham. 2. num. 9.

32. *Concidisti populos multos.* Dum has diuitias comparas, & hanc potentiam, destruxisti multos populos, & grauiter peccasti multos iniuria afficiendo, & prouocasti iniustitiam Dei, vt citò potentiam tuam deleret.

Quia lapis de pariete clamabit. Lapides, & ligna, quæ sunt in ædificijs palatiorum tuorum, & arcium, & murorũ, clamabunt contra te, id est, vindictam

A à Deo exposcent, hoc enim est clamare, vt exposuimus, Ionæ 1. num. 6. Clamabunt autem, quia illa rapuisti, vel certè nummis ex rapina partis comparasti. Lapis clamabit, & lignum respondebit ei, id est idem loquetur, & similiter contra te vindictam à Deo petet. Pro Lignum, quod inter iuncturas ædificiorum est, in Hebræo legimus כפיס quod Hieronymus docet esse lignum, quod ad continendos parietes in medio structuræ ponitur, & vulgo apud Græcos appellatur ἱμάντωσις: ideoque Symmachus, & Theodotio, & quinta editio verterunt: Iunctura ædificij lignea
B loquetur ea. Meminit autem huiusmodi ligni, quia occultum est, & pariete vtroque tegitur, quasi dicat: Quæ occulta videntur, & non apparent hominibus, coram Deo, quem latere nihil potest, clamabunt, & accusabunt te. In Hebræo est: Et כפיס de ligno respondebit ei, id est, hoc lignum quod dicitur כפיס, etiam inter ligna cetera latens clamabit contra te.

TROPOLOGIA.

C *Super custodiam meam stabo.* Initium tropologiæ huius capitis sumamus à beato patre Gregorio, qui lib. 22. Mor. cap. 15. ait: Sin vero semel in appetitione supernæ patriæ forti stabilitate animus figitur, minus rerum temporaliũ perturbatione vexatur: Et paulo post: Excedit profectò ima omnia intentione summorum, & cunctis rebus, quas non appetit, libertate quadam se super esse sentit, nec tempestatem rerum temporalium intus sustinet, quam intuetur foris: quia terrena omnia, quæ concupita opprimere mentem poterant, despecta subteriacent. Vnde bene per
D Prophetam dicitur: Statue tibi speculam. Vt dum quisque speculatur summa, supereminieat infimis. Hinc etiam Habacuc dicit: Super custodiam meam stabo. Stat quippe super custodiam suam, qui per solertiam disciplinæ terrenis desiderijs non succumbit, sed supereminet, vt dum semper stantem appetit æternitatem, infra se sit ei omne, quod transit. Hæc Gregorius, quæ rectè 33

Qui cæle stia appetit facile cõtemnit terrestria.

Ierem. 31.

recte ad sensum nostri Prophetæ ac-
commodabimus,& cũ sequentibus con
nectemus,si dicamus eum,qui à Deo do
ceri velit iudicia sua, & arcana recondi
ta, oportere vt super speculam stet, id
est,cœlestia cogitet,& appetat,& terre-
na contemnat. Placet etiam, quod scri

Qui à Deo doceri vult eo gitet cœlestia.

34 bit Rupertus,hanc custodiam,& muni-
tionem esse veram mentis humilitatẽ,
quæ munitio firma, virtutumque om-
nium fida est custodia. Atque hanc dicit
esse petram illam, de qua Moyses vidit
posteriora Dei dicentis sibi: Ecce est
apud me locus, stabis supra petrã. Qui
in humilitate vera manet, docet à Deo
mirabilia, sicut & Habacuc doctus est,
accepit visionem apertam,explanatam
super tabulas. Ille docetur patiẽter fer-
re omnia huius vitæ incõmoda; & per-
secutiones malorum spe futuri Christi
extremi aduentus,quo iudicabit orbem
in iustitia, & populos in æquitate. Sed
qui à Deo docetur,ne sit incredulus,cre
dat,& faciat,quæ docetur,& dignum se
præbeat noua doctrina, fides enim sine
operibus mortua est in semetipsa; &
qui docet non qualemcunque fidẽ exi
git,sed eam, quæ per caritatem opera-
tur. Qui autem ita non credit, non erit
anima eius recta in semetipso, neque vi
uere potest, quia iustus in fide hac vi-

Humilitas custodia, & munitio animæ.

Exod. 33.

Humilis docetur à Deo.

Iacob 2.

Gal. 5.

35 uet. * Quod autem sequitur: *Et quomo*
do vinum potantem decipit, & cetera,
quæ de Nabuchodonosor dicuntur,fa-
cile est eodem modo de quouis super-
bo, & auaro interpretari: Si quomodo
inquit: *Et congregauit ad se omnes gentes*,
&c. nos exponamus: Et congregauit ad
se, quantum potuit, diuitias omnium
per fraudes, & rapinas. Sed animad-
uertite virum superbum reprehendi: *Sic*
erit vir superbus, & non decorabitur, &
tamen arguit quod diuitias inexplebili
cupiditate colligat. Etenim diuitiæ su-
perbiam procreant, & ideo superbi eas
quærunt, vt alijs imperent, & ab eis ho
norentur, itaque superbi fere sunt om-
nes amatores diuitiarum. Simul consi-
dera similitudinem. Et quomodo vinũ
potantem decipit, sic erit vir superbus:
docemur enim superbiam magnã quan
dam esse ebrietatem,quæ animam per-
uertit,& in ea Dei, virtutum,ac omnis

Amatores diuitiarum superbi fere sunt.

Superbia ebrietas mẽtis est.

A deceti cognitionem, & amorem per-
turbat. * In eo vero quod ait: *Numquid*
non repente consurgent, qui mordeant te? 36
&c. Nunquam desunt superbis, & aua-
ris,qui eos mordeant,& lacerent. Mor-
dent prolixi morbi,lites perpetuæ, lu-
xuriosi,& prodigi filij,infidi famuli, ad-
uersi casus,vnde & Dominus ait: Noli- Matth. 6.
te thesaurizare vobis thesauros in ter-
ra,vbi ærugo,& tinea demolitur, & vbi
fures effodiunt, & furantur. Sed mors,
& infernus lacerant,cum omnia amit-
tunt, quibus iucunde fruebantur, & in
B puncto ad infernum descendunt. Tunc
ab omnibus spoliantur, quia ipsis mo-
rientibus,qui adsunt plurima furantur.
Sed cur hæc patiuntur? *Propter sangui-*
nem hominis, quia substantiam pauperũ
diripuerunt,qua viuebat,quod perinde
fuit,ac si occiderent, sicut ait Ecclesia- Eccl. 34.
sticus: Panis egentium vita pauperum
est, qui defraudat illum, homo sangui-
nis est. Qui aufert in sudore panẽ, quasi
qui occidit proximum suum. *Et propter*
iniquitatem terræ, &c. quia res etiam sa-
cras, & sacrorum hominum, ac mulie-
rum cupiditate sua inuadunt, neque vl
C li parcunt. Cetera aperta sunt.

HISTORIA.

Væ qui ædificat ciuitatem. Væ Nabu- 37
chodonosor impio,qui Babylonem ma
gnificis ædificijs exornat (quod eum fe
cisse scribit Iosephus lib. 10. Antiq. cap.
11. ex Beroso) in sanguinibus,id est,ex
opibus per iniquitatem, & rapinam, &
spoliationem pauperum comparatis, si 38
cut modo dicebamus ex Eccles. 34. Pa-
nis egentium vita pauperum est,qui de
fraudat illum homo sanguinis est. Ita di
ctum est Mich. 3. Qui ædificatis Sion in
D sanguinibus,& Ierusalem in iniquitate.
Præparat autem dicit pro firmat, & sta
bilit,vt diximus Hos. 6. num. 9.

Numquid non sunt hæc à Domino
exercituum? Profectò quæ dicturus sum
à Domino exercituum audiui,vt dice-
rem.

Laborabunt enim populi. Incendetur
Babylon à Medis, & Persis, & popu-
li Chaldæorum, & aliarum gentium,
quæ eis adhæserãt, nitẽtur extinguere

ignem, & hostes expellere, sed frustra laborabunt, nihil enim proficient, sed defatigati potius, & defessi deficient.

38 *Quia replebitur terra vt cognoscant gloriam Domini.* Totam eorum terram replebunt Medi, ac Persæ innumerabili multitudine in modum aquarum, quæ operiunt mare, id est, fundum, siue alueum maris, vt interpretatur Hieronymus; Vt cum Babylon vastata fuerit, cognoscant omnes gloriam Domini, & potentiam punientis tyrannos, & superbos deprædatores.

Væ qui potum dat amico suo. Reprehendit magnam Nabuchodonosor crudelitatem, qui ne amicis quidem regibus, & nationibus pepercit, quibus propinabat calicem iræ suæ, mittens in eũ fel, & inebriabat eos, & risui, atque ignominię omnium exponebat nudatos regni opibus, & potentia, & in captiuitatem, atque in seruitutem redactos. Singulari enim vtitur pro plurali, cum ait: Amico suo, amicos autẽ vocat, & alios socios, & eos maximè, qui se ei dediderant, quos post fœdus, & deditionem seruorum more tractauerat. Potum dare, est affligere, atque punire, vt diximus Mich. 2. num. 41. Sed quia crudelissimè eos vexabat, dicitur in potum quoq; misisse fel: pro quo Symmachus interpretatus est: Et emittens absque iudicio furorem suum, Aquila: De emissione furoris tui. Quinta editio: De subuersione insperata iræ tuæ. Inebriare ad magnitudinem vexationis pertinet, vt explicauimus. Mich. 2. num. 43.

39 * Quod autem ait: Vt aspiciat nuditatem eius, significat, vt riderentur ab omnibus. Dicuntur enim hæc per metaphoram ebrij hominis, vt ait Hieronymus, qui nudari solet, & rideri, vt contigit Noe, Gene. 9. Iudæi, quos secutus est Lyranus, & quos quodammodo quidam ex recentioribus sequi videntur velle, fabulam more suo narrant de Sedecia rege in conuiuio Nabuchodonosor sordidato, & irriso, quam refert, & ridet Hieronymus. Nam eadem passurus rex Babylonis dicitur, quæ in alios fecit: at nunquam eius posteri id passi sunt, quod hi autores dicunt, sed ea ipsa nocte, qua capta est vrbs, interfectus est rex Balsasar, vt ex Dan. 5. intelligimus.

Repletus es ignominia pro gloria. Hieronymus legisse videtur tertia persona, Repletus est, sed tamen in Hebr. & in Chald. Secunda legitur, Repletus es, id est, Hoc quod tibi putabas gloriosum futurum, magnam postea ignominiam afferet, nam tu quoque bibes de calice iræ Domini, & consopieris, id est, plurimum bibes, ita vt inebrieris, & præ ebrietate consopiaris, id est, vehementer punieris; Imperatiui pro Futuris positi sunt.

Circundabit te calix dexteræ Domini. 40 Ex omni parte affligeris, & laborabis, nihil præsidij tibi erit.

Et vomitus ignominiæ super gloriam tuam. Tantum hauries vini de calice iræ Domini, vt more ebriorum necesse sit vomere. Vomitum ignominiæ vocat ignominiosum vomitum, solent enim rideri, & contumelijs affici, qui ita intemperanter bibunt, vt postea vomendum sit. Gloriam autem vocat diuitias, id est, vestes regales, quas vomitu polluturus erat. Perstat in metaphora ebriorum, ac si diceret. Valdè ignominiosum erit tanto imperio, & tam diuiti regi subito potentia sua spoliari, & ab omnibus irrideri.

Quia iniquitas Libani operiet te. Pœnæ debitæ pro iniquitate, & malitia, qua templum incendisti, & spoliasti, & operient te, id est, copiose in te venient instar aquarum operientium terrã. Chaldæus: Si quidem rapina domus sanctuarij operiet te. Ita quoque Hieronymus Libanum interpretatus est, vt de eadẽ re scriptum est Ezech. 17. Aquila grandis magnarum alarum, &c. Venit ad Libanum, & tulit medullam cedri. & Zac. 11. Aperi Libane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas. Libanus autem dicitur templum, siue quod totum fere è cedris Libani cõfectum esset, siue quod hic mons semper niuibus albet, vnde & Libanus dictus est, id est, albus: & templum procul venientibus propter altitudinem, & candorem lapidum mons quidam niueus videbatur, vt est apud Joseph. lib. 6. de bello Iud. cap. 6.

Libanus pro teplo

Et vastitas animalium deterrebit eos. 41

Quoniam

Quoniam metaphorice templum vocauit Libanum, nunc in eadem metaphora permanens animalia appellare videtur Leuitas, & sacerdotes, & homines ad sacrificia venitantes, hæc enim sunt animalia, quæ in illo Libano versabantur. Vastitas ergo animalium, id est, hominum in templo occisorum deterrebit Chaldæos, id est, efficiet, vt fine fracto, & consternato animo, ne possint Medis, & Persis irruentibus resistere, propter hanc vastitatem vincentur. Sed sciendum est in Hebr. pro Deterrebit eos, legi יחיתן, quod necesse est referri ad animalia, vt indicat genus femineum vtriusque, ideirco si ita legamus, vertendum erit: Et vastitas animalium deterrebit ea; nec poterimus interpretari animalia homines occisos in templo, sed ipsos Chaldæos, qui propter feritatem irrationabilem, qua Iudæorum gentem, & vrbem vastauerunt, recte בהמות, id est, bestiæ, atque animalia dicũtur. Sed quoniam interpres noster sæpe magis rationem habet rei significatæ, quam nominis, vt adnotauimus cap. 1. nu. 32. & qui nunc bestiæ dicuntur, homines erant, transtulit: Deterrebit eos, cum transferendum esset, Deterrebit ea, si nominis ratio haberetur.

42 Sẽsus ergo est: Vastitas, quam Chaldæi belluina feritate intulerũt templo, deterrebit eos, id est, pauidos, atque imbelles efficiet. At si vltimæ literæ apex paulum protendatur in sinistram, vt ex ן fiat ך, transferendum erit: vastitas animaliũ deterrebit te, quomodo legerũt Lxx. & Chaldæus: quæ lectio optime recipit priorem illam interpretationẽ.

De sanguinibus hominis. Propter sanguinem Iudæorum, quem effuderunt, & propter iniquitatem, quam in terrã eorundem exercuerunt, ac præsertim in ciuitatem Ierusalem, & in habitatores eius. Ita Hieronymus; & Paulo ante hæc eadem verba exposuimus. Chaldæus: Ob sanguines hominum, & rapinas terræ Israel, vrbis Ierusalem, & omnium habitantium in ea. Pro de sanguinibus, in Hebr. est. מדמי quod solet vertere, A sanguinibus, id est, propter sanguinem, vt notauimus Hos. 7. 31. & Mich. 2. 64. Lxx. δι' αἵματα. Propter san-

A guinem. Eandem significationem habet præpositio De, vt cum in somnio Scipionis ait Cicero: Regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum.

Quid prodest sculptile. Irridet Chaldæos, qui idolis suis confidebant, & putabant se ab eis fore protegẽdos. 43 Quid vobis prosunt vestra idola, cum ita sitis miserrime excindendi? Nihil certe prodesse potest sculptile, non enim est Deus, sed opus hominis, Fictor illud sculpsit, & hoc idolum fecit sculptile, illud fecit conflatile, & cum vtrumque B horum fecit, nihil aliud fecit quam imaginem falsam nihil Dei habentem. Et tamen ita dementes estis, vt ipse qui fecit idolum, & scit se ex ære fecisse, constituat in illo spem suam, & ideo fecerit idola hæc muta, vt haberet Deos, quos adoraret, & in quibus speraret. Tota sententia est inuoluta, & obscurari videtur repetitione illius, coniunctionis, Quia, quæ idem valet quod, Quamuis, ac si diceretur; Quamuis sculptor fecerit sculptile, & conflatile, & imagines falsas, & quamuis ipse fictor sperauerit in figmento suo, & ad hoc fecerit ipsa C idola, quod emolumentum, quod auxilium ex insanis suis laboribus habuit? Ita Psal. 77. Nunquid poterit Deus parare mẽsam in deserto? Quoniam percussit petram, & fluxerunt aquæ, & torrentes inundauerunt, nunquid & panẽ poterit dare, aut parare mensam populo suo? id est, Quamuis percusserit petram, num etiam panem dare poterit in deserto? Pro imaginem falsam, in Heb. est: Docentem mendacium, id est, fecit rem docentem mendacium, talis est imago, quæ simulat se esse Deum, cũ nihil habeat Dei. De sculptile & conflatile diximus Nahum. 1. nu. 40. in illud: D Sculptile, & conflatile ponam sepulcrum tuum.

Quia pro Quamuis

Væ qui dicit ligno: Expergiscere. Quod dixit: Quid prodest sculptile? non tantum mihi dixisse videtur vt Chaldæos 44 irrideat, sed etiam vt Iudæos in vera religione confirmet, ne putent colenda esse idola Chaldæorum, quasi eorum auxilio tot ipsi victorias peperissent. Quare sumpta occasione magis in idololatras inuehitur, vt quantum omnibus

A diis gentium Deus Iudæorum præstet, animaduertant Iudæi. Væ homini illi, qui ita demens est, vt mutum idolum, & ligneum ita alloquatur, ac si mentē haberet, & ab eo auxilium petat. Expergiscere, verbum est inuocantis, & quasi incusantis idolum, quod nō auxilietur, vt Deo ait Dauid Psal. 43. Exurge, quare obdormis Domine?

Nunquid ipse docere poterit? Nunquid lignum, aut lapis potest aliquid loqui, & indicare adoratori suo quid facere, quid vitare debeat?

B *Ecce, iste coopertus est auro.* Iste, quē tu quasi Deum adoras, nihil aliud est quā lapis quidam coopertus auro, aut argento, vita & spiritu caret, quomodo loqui potest? Est ergo auro coopertus, & argento, inauratus, & argentatus: Baruch. 6. Non à furibus, neque à latronibus se liberabunt dij lignei, & lapidei, & inaurati, & inargentati. Vide totum hoc caput Baruch. quod epistolam continet Ieremiæ eiusdem fere argumenti cum eo, quod nunc agere Prophetam dixi: Scribitur enim ad Iudæos Babylonem abducendos, ne pulchritudine, & pretiositate idolorum deciperentur.

45 C *Et omnis spiritus non est in visceribus eius.* Vita caret, & spiritu, siue anima. Viscera vocat ea, quæ intra corpus sunt. Et omnis spiritus non est, id est, nullus spiritus, vt Matth. 24. Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro, id est, nulla caro, nullus homo saluus fieret. Itaque omnis cum negatione idem valet quod Nullus.

Omnis cum negatione idē quod Nullus.

Dominus autem in templo sancto suo. Non est similis idolis Deus noster, idola. n. nihil sunt, nisi lapides sine vita, & sensu, Deus autem noster, Deus viuus est, & in cœlo habitat, quod est templū eius. Psal. 10. Dominus in templo sancto suo, Dominus in cœlo sedes eius.

D *Sileat à facie eius omnis terra.* A facie eius, id est, coram eo, omnis terra eum reuerenter adoret, nam qui aliquem multum venerantur, præ reuerentia coram eo loqui non audent, Iob 29. Videbant me iuuenes, & abscondebantur, & senes assurgentes stabant. Principes cessabant loqui, & digitum superponebāt ori suo. Vnde Lxx. pro sileat verterūt εὐλαβείσθω, id est, reuereatur, & colat. Sed de hoc iterum dicemus copiosius Soph. 1. in illud: Silete à facie Domini Dei.

TROPOLOGIA.

Væ qui ædificat ciuitatem in sanguinibus. Omnia fere vsque ad finem capitis, quemadmodum & quæ ante exposuimus, etiam si Nabuchodonosor dicātur, in auaros, & crudeles conueniunt, & ipsa moralia sunt, neque explicatione præterea indigent iuxta Gregorij documentum libro 20. Moral. ad finem. Sed pauca tamen attingamus. 46

Quid sit ædificare in sanguinibus, & in iniquitate, diximus Mich. 3. numero 25. Dicit autem se accepisse hoc à Domino exercituum: *Laborabunt enim populi in multo igni, &c.* Qui ædificant in sanguinibus, & peruersa doctrina, aut morum turpitudine sanguinem animarum effundunt, & qui cupidi, atque auari sunt, re vera populi sunt, de quibus diximus Mich. 1. numero 17. & gentes, quia non more populi Dei viuunt, sed sicut gentes, quæ ignorant Deum. Laborabunt in multo igni, quia Diabolus telis suis ignitis eorū corda nouis semper inflammat incendijs, id est, nouis cupiditatibus: nitenturque extinguere surgentes flammas, sed quo magis extinguere volent, magis incendent. Nā honores, & diuitiæ, & voluptates non extinguunt cupiditates, sed augent, & tantum ipsæ crescunt, quantū fomenta, & pabula largius apponuntur; hic enim est ignis, qui nunquam dicit: Sufficit. * In vacuum ergo laborabunt, & tandem victi deficient, quia *terra*, id est, terrenum cor, *implebitur* varijs tentationibus, & hostium insidijs, quasi aquis multis, vt cognoscant gloriam Domini, qui de his dixit: Quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam. Nunquam perfruentur ea requie, quam etiam in hac vita sentiunt corda iustorum, vt terrena omnia contemnant, & quomodocunque illa ceciderint, spe cœlestium erecti, læti, tranquillique viuāt, & cum vase electionis dicant: Ego enim didici in quibus sum, sufficiens esse. Scio & humiliari, scio & abundare (vbique

Prou. 30. 47 Psal. 94. Philip. 4.

A (vbique & in omnibus institutus sum) & satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia possum in eo, qui me confortat. Hic est profecto sabbatismus huius vitæ, qui iuxta eumdē Apostolum relinquitur populo Dei, nō populis, & gentibus, qui meditati sunt inania aduersus Dominum, & aduersus Christum eius; sed populo Dei, de quo scriptum est. Populus meus, lex mea in corde eorum.

Hebr. 4.

Isa. 51.

48 *Væ qui potum dat amico suo, &c.* Quis dat potum amico suo cum felle, nisi qui aut doctrinam ab Ecclesiæ sanctę traditionibus alienam docet, aut mores amicorum, & fratrum verbo & opere corrumpit? De hoc potu dictū est: Fel draconum vinum eorum, & venenum aspidum insanabile. Sunt enim serui, & alumni meretricis illius magnæ, cū qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sūt qui inhabitant terram de vino prostitutionis eius. Nam eos, quos docent, felle, & amaritudine implent, & Deo inuisos, iræque eius obnoxios reddunt, & Christo amicorum omnium fidissimo; atque optimo salutem animarum sitienti fel porrigunt, vt possit de his quoque dici illud: Et dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Inebriant amicum suum, vt videant nuditatem eius, vt stola candida gratiæ exuatur, & appareat turpitudo eius, & rideatur.

Potus quē propinant hęretici.

Deut. 32.

Apoc. 17.

B

Psal 68.

C

49 * Sed quia potum huiusmodi propinantes Deus seuerissime punit, & in turpissima peccata incidere permittit, quibus gloriam, quam apud homines habebant, maximè obscurarunt, vt mores hæreticorū nostri temporis comprobant, quos nec sorij nequissimi ferre possunt, rectè additur: *Repletus es ignominia pro gloria. Bibe tu quoque & consopire. Circumdabit te calix dexteræ Domini, & vomitus ignominiæ super gloriam tuam.* Nam cum homines olim cordati, & eloquentes ita Deo iuste permittente excæcantur, vt veteres hæreses omnium seculorum consensione damnatas in lucem reuocent, & nouas confingant absurdissimas, & à communi sensu abhorrentes, continentiam sacerdotum, & religiosorum hominum tollant, opera pœnitentiæ vituperent, gulę, ac Veneri indulgendum dicant, satisque esse fidem ad salutem, quid hoc aliud est, quā vomitus ignominiæ super gloriam eorum? Atque cum hęc Dei iudicia patiūtur, iniquitas Libani operit eos, id est, puniuntur acriter propter iniquitatem qua in templa sancta, & in religiosas domos debacchati sunt, & propter sanguinem animarum, quas occiderunt, propter iniquitatem, qua in Ecclesiam Catholicam, & in eius filios sæuierunt.

Heretici quomodo à Deo puniātur.

D

A

50 * Verum quia non hic tantum pœnas dabunt, sed postea etiam multo grauiores, & in inimicorum suorum manus tradentur perpetuis cruciatibus excarnificandi, bene ait: *Quid prodest sculptile? &c.* Quid enim illis profuit eloquētia? quid idola errorum, quæ fabricati sunt? Quid idola honorum, & voluptatum carnis, quæ semper adorarunt? Magnis ingeniis & multis laboribus quid fecerunt, nisi imaginem falsam veritatis: qua multos deceperunt, & in qua sperauerunt, & filij ueritatis esse desierunt? Quid ambitione sua, & turpissimarum voluptatum vsu sibi compararunt nisi imaginem falsam veræ voluptatis, tranquillæque vitæ, per quam tamen in vera, & grauia, nunquamque finienda supplicia mitterentur? Væ miserrimis, & amentissimis hominibus, qui spem suam collocant in inani hominum opinione, in caducis voluptatibus, in auro, in argento. Quæ cum mortis, & iudicij tempus aduenerit, inuocata non audient, neque in tot malis subuenient, neque poterunt cultores suos liberare. Tunc dicet Deus: Vbi sunt dij eorum, in quibus habebant fiduciam, de quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum? Surgant & opitulentur vobis, & in necessitate vos protegant. At Dominus Deus noster, qui in iustis inhabitat, vt in templo sancto suo, & iustitia delectatur, aderit semper suis, & eos in quouis discrimine liberabit, sicut continuo inquit: Videte quod ego sim solus, & nō sit alius Deus præter me. Ego occidam, & ego viuere faciam; percutiam, & ego sanabo; & nō est, qui de manu mea possit eruere. *Sileat à facie eius omnis terra.* Tremat terra factorē cæli

B

Inanes, & inutiles hęreticorum labores.

C

Deut. 32.

D

&

& terræ, ne superbiat terra, & cinis, neque cõtradicat creatori suo testa de Samiis terræ. Libenter sit terra sub pedibus Dei, sicut scriptum est: Cœlum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum.

ORATIO HABACVC PRO IGNORANTIIS.

CAP. III.

Domine audiui auditionem tuam, & timui. Domine opus tuum in medio annorum viuifica illud in medio annorum notum facies: cũ iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Deus ab austro veniet, & sanctus de monte Pharan, semper. Operuit cœlos gloria eius: & laudis eius plena est terra. Splendor eius vt lux erit cornua in manibus eius: ibi abscondita est fortitudo eius. Ante faciem eius ibit mors, & egredietur diabolus ante pedes eius. Stetit, & mensus est terram: aspexit, & dissoluit gentes, & contriti sunt montes sæculi: incuruati sunt colles mundi ab itineribus æternitatis eius. Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian. Numquid in fluminibus iratus es Domine? aut in fluminibus furor tuus? vel in mari indignatio tua, quia ascendes super equos tuos, & quadrigæ tuæ saluatio? Suscitans suscitabis arcum tuum: iuramenta tribubus quæ locutus es: fluuios scindes terræ. Viderũt te, & doluerunt montes, gurges aquarum transiit: dedit abyssus vocem suam: altitudo ma-

A *nus suas leuauit, Sol & luna steterunt in habitaculo suo in luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ. In fremitu cõculcabis terram, et in furore obstupefacies gentes. Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo. Percussisti caput de domo impij, denudasti fundamentum vsque ad collum, semper. Maledixisti sceptris eius, capiti bellatorum eius, venientibus vt turbo ad dispergendum*

B *me: exultatio eorum, sicut eius qui deuorat pauperem in abscondito. Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum. Audiui, et conturbatus est venter meus, a voce contremuerunt labia mea: ingrediatur putredo in ossibus meis, et subter me scateat: vt requiescam in die tribulationis, vt ascendam ad populum accinctum nostrum. Ficus enim*

C *non florebit, et non erit germen in vineis: mentietur opus oliuæ: et arua non afferent cibum: abscindetur de ouili pecus, et non erit armentum in præsepibus. Ego autem in Domino gaudebo, et exultabo in Deo Iesu meo. Deus Dominus fortitudo mea, et ponet pedes meos quasi ceruorum: et super excelsa mea deducet me victor in psalmis canentem.*

D

HISTORIA.

TITVLVS CANTICI.

Oratio Habacuc prophetæ pro ignorantijs. Vbi habemus, *Ignorantijs*, in Hebræo est שגינות quod recentiores Hebræi musicum instrumentum, quo psalmi canebantur, esse volunt, & hic, & in Ps. 7. titulo, in quo scriptum est שגיון David, quod est singulare huius nominis. Atque huius-

huiuſmodi nugis obſcurant iſti multa mysteria in titulis pſalmorum, dum muſica inſtrumenta eſſe contendunt, quæ myſteria ſunt. Hieronymus tranſtulit, Pro ignorantijs, ſiue ignorationibus, hic, & in fine libri 1. contra Pelagianos & in titulo Pſal. 7. poſuit: Ignoratio Dauid. Et hic ait: Aquila, & Symmachus, & Quinta editio, ſicut nos, Pro ignorationibus, tranſtulerunt, &c. Eadem eſt interpretatio Chaldæi.
2 * Indicat hoc etymologia, nam שגה ſignificat errare ſiue per ignorantiam peccare. Nec negauerim hac voce ſignificari etiam pſalmum, ſiue canticum, nam LXX, quorum tranſlationem in pſalmis tota cãtat Eccleſia, in titulo Pſal. 7. verterunt, Pſalmus Dauid, & in hoc loco: Oratio Habacuc prophetæ cum cantico, vt docerent nos hãc partim eſſe rationem, partim canticum laudis, & gratiarum actionis. Ex vtraq; ergo interpretatione habemus eſſe orationem, & canticum, & pro ignorantijs cani. Nam quod de muſico inſtrumento dicitur, commentum Hebræorum eſt, quod probare non poſſunt, vt ſolent. Etenim ſi pſalmi Dauidici certis inſtrumentis in templo canebantur, num ideo etiam hanc orationẽ Habacuc inſtrumento illo, quod vocãt נגינות, decantari ſolitam neceſſe eſt, aut Prophetam ad vocem eiuſdem inſtrumenti ceciniſſe? Doceant vnde id credi debeat. Cur autem orationi inſcribatur, Pro ignorantijs quæramus. Hieronymus quidem in locis indicatis cauſam eſſe docet, quod Propheta ſe ipſum reprehendat, quaſi ignoranter locutum aduerſus prouidentiam Dei, petatque veniam.
3 * Placuit id etiam quibuſdam. Sed vellem mihi verba indicari, quibus hoc quod aiunt ageret Propheta, nihil enim minus agere videtur. Sed nos ſciamus ignorantiam, ſiue ſtultitiam, in ſcriptura dici peccatum, vt 2. Reg. 13. Noli facere ſtultitiam hanc, Et Pſal. 24. Delicta iuuẽtutis meæ, & ignorantias meas ne memineris. 1. Para. 21. Peccaui nimis vt hoc facerem: obſecro aufer iniquitatem ſerui tui, quia inſipiẽter egi. Ita hic accipere debemus ignorantias: שגה enim vt diximus, ſignificat errare, ſiue per ignorantiam peccare. Quare Theodotio, quod reliqui verterant, ἐπὶ ἀγνοημάτων, id eſt: Pro ignorãtijs, vertit ὑπὲρ τῶν ἑκουσιασμῶν, id eſt Pro voluntarijs, & pro ijs qui ſponte delinquunt, vt interpretatus eſt Hieronymus. Senſus ergo tituli eſt: Audiuit Propheta a Domino propoſitæ quæſtioni reſpondente venturum eſſe Chriſtum, qui iuſtos cõſolaretur, & præmijs pro laboribus afficeret, in impios vero dignis ſupplicijs animaduerteret, vt c. præcedente vidimus. Quare finita iam reſponſione, & viſione illa lætiſſima exultans Deum orat, vt impleat quod promiſit, nec propter ignorantias, id eſt propter peccata Iudæorum, tantũ bonum differri ſinat, ſed tempore quo promiſit, filium ſuum mittat in mundum, ignorantiaſque populo ſuo remittat.

Ignorantia, ſiue ſtultitia pro peccato.

4 Hinc ex parte diuini huius cantici argumẽtum intelligetur. Totum enim manifeſtam continet de Chriſto prophetiam, vt in proœmio ſecundi libri in Habacuc teſtatur Hieronymus. Docet hoc Eccleſia, quę ex eo nonnulla aſſumpſit in eundem ſenſum, docent & ſancti patres, qui multa paſſim hinc ad Chriſti myſteria explicanda, & confirmanda depromũt teſtimonia, quorum quædam ſuis locis indicabimus. Denique totum canticum de Chriſto exponunt Aug. 18. de ciuit. cap. 32. & Euthymius in expoſitione huius cantici, & Theophylactus, & Rupertus & Titelmãnus. Partem autem Euſebius libro 5. de Demonſtratione Euang. c. 15. & Auguſtin. in oratione contra Iudæos, & Paganos, c. 13. Quare multorum ex recentioribus expoſitionem confidenter cõtemnam, quæ magna ex parte de Nabuchodonoſor, & Chaldæis, & rebus in veteri teſtamento geſtis eſt, quæ magis cum Hebræorum, quam cum Eccleſię, & ſanctorum patrum ſenſu congruit. Nullis igitur auctoribus ex ijs, qui aliter exponunt, aut nominatis, aut refutatis, id quod probabiliſſimum videbitur, ſequar, daboque operam æterna ſapientia fauente, vt demonſtrem omnia Chriſti opera à primis incunabulis ad extremum vſque iudicium ſummatim hic recenſeri. Quare totus in hiſtoriæ explicatione verſabor, neque ad ſpiritu-

Argumẽtũ huius cantici.

tuales

tuales sensus in hoc capite diuertam, ne sublimia, diuinaque Christi mysteria mystica videar explanatione vel ex parte extenuare.

CANTICVM.

5 *Domine audiui auditionem tuam, & timui.* Audiui verbum illud quod dixisti. Si moram fecerit, expecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit. Audiui opus magnum, quod pro salute hominum facturus es. Auditionem pro re audita, id est, pro verbo accepit, vt diximus Nah. 3. num. 28. Quod nec Latinis inusitatum est. Scribit enim Cælius Ciceroni: Romã cum venissem, ne tenuissimam quidem auditionem de ea re accepi. Timui autem dicit, id est, obstupui rei magnitudine, & præstantia, & misericordiæ maximæ admiratione attonitus & quasi raptus in mentis excessum. Vnde Lxx. vt magis hæc verba explicarẽt, addiderunt Prophetæ: Domine consideraui opera tua, & obstupui, siue vt alij verterunt, Expaui, ἐξέστην. Vnde ecstasia dicitur. Aug. 18. de ciu. c. 32. Quid enim hoc est, nisi præcognitæ, nouæ ac repentinæ salutis hominum ineffabilis admiratio?

Lib. 7. epi. Ciceronis epi. 1.

Domine opus tuum in medio annorum viuifica illud. Hoc opus incarnationem esse Domini nostri Iesu Christi docent Euseb. & Aug. locis paulo ante indicatis, & nos in verbis sequentibus videbimus. Hierony. Deprecor Dñe, vt quòd promisisti expleas, & finito tempore reddas Christum tuum. Tu enim dixisti Quia adhuc visus procul, & apparebit in fine, & non mentietur. Viuifica ergo quòd pollicitus es, hoc est, tuum imple promissum, non moriatur irritus sermo tuus, sed opere compleatur, &c. Quasi dicat: Ne patiaris tantum dexteræ tuæ opus peccatis nostris impediti, & quasi extingui, sed viuifica illud.

6 Nec displicet (quamuis quod dixi verius sit) quorumdam interpretatio, qui, Opus tuũ, interpretantur genus humanum, vt sit sensus: Ne patiare vniuersum genus humanum, quod opus tuum est, funditus perire, & damnari, quod sine dubio fiet, si filius tuus non venerit ad redimendum. Quod autem dicit: *In medio annorum*, conuenit inter expositores significare, cum tempus constitutum aduenerit, cum venerit plenitudo temporis, vt Gal. 4. locutus est Apostolus. Sed cur ita debeat exponi, non satis videntur explicare. Nos iam diximus, atque ostẽdimus Mich. 3. num. 17. & 18. In medio alicuius rei dici esse, quod intra illam est, vt sæpe in Scriptura videmus. Psal. 100. Non habitabit in medio domus meæ, qui facit superbiã, id est, intra domum meam, aut domi meæ. Ier. 50. Recedite de medio Babylonis, & c. 51. Fugite de medio Babylonis, & postea: Egredimini de medio eius populus me. Ezec. 14. Et disperdam eũ de medio populi mei. Mich. 5. Auferã equos tuos de medio tui. Ita nunc; In medio annorũ, id est, intra annos. s. à te præstitutos, aut quos tu huic operi tuo præsignasti. Lxx. Cum appropinquauerint anni, cognosceris, ἐν τῷ παρεῖναι τὸν καιρὸν, i. cum temporis opportunitas astuerit, demonstrabetis. Idẽ docent aliorum interpretum versiones, quas referunt Hieronymus, & Eusebius, lib. 6. de Demonstratione Euang. c. 15. Aquila: Dum appropinquant anni, viuifica illud. Symmachus: Intra annos reuiuiscere fac ipsum Theodotio vero ita vt nos: In medio annorum uiuifica ipsum.

Medium.

7 *In medio annorum notum facies.* Spe diuinæ misericordiæ animatus hæc ait: O Dñe, magna est misericordia tua, nõ desines implere quod promisisti, & licet peccatis hominum iratus sis, non tamẽ subtrahes misericordiam tuã. Etiam si iratus sis, *Misericordia recordaberis*, id est, misericordiã hominibus præstabis. Ita Homerus vbique loquitur; Recordari pugnæ, pro pugnare, obliuisci pugnæ, pro abstinere à pugna. Vt

Μᾶλλον δ᾽ ἐπὶ Τρώεσσι θόρον, μνήσαντο δὲ χάρμης. Iliad. 14.

Magis in Troianos insilierunt, & recordati sunt pugnæ. Et.

καὶ φυλακῆς μνήσασθε, id est, Iliad. 18.

Et excubiarum recordamini, hoc est excubias agite, &

νῦν δ᾽ μνησώμεθα δόρπου: Iliad. 24.

Nunc autẽ recordemur cœnę, i. nũc cœnemus. Itaq; illud: *Notum facies*, subaudimus opus tuũ, iuxta priorẽ interpretationem,

rationem, vel etiam, vt locus posteriori sit, Notum facies hoc, quod audiui a te, quod mihi de filio tuo reuelasti. LXX. Cum conturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ recordaberis, id est, Cum nos timore iræ tuæ conturbati fuerimus, quod te peccatis nostris prouocauerimus, tu misericordiæ recordaberis, nec ideo differes aduentum filij tui.

Pro ijs, quæ hactenus ex translatione nostra explicauimus, apud Lxx. ita legitur: Domine, audiui auditum tuum & timui; Domine, consideraui opera tua, & expaui, siue obstupui. In medio duorum animalium cognosceris. Cum appropinquauerint anni cognosceris. Cum aduenerit tempus, demonstraberis. Cum turbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ recordaberis. Quorū quædam iam exposuimus, & quæ desunt exponenda sunt, quoniam non solum à sanctis patribus, sed ab Ecclesia etiam in officijs Ecclesiasticis vsurpantur. Communis fere sententia est pro eo, quod nos habemus In medio annorum viuifica illud, eos posuisse, In medio duorum animalium cognosceris: quoniā literæ à Propheta scriptę שנים si ita legantur שָׁנִים sonabunt Annorū, Si verò ita שְׁנַיִם sonabunt Duorum. Et pro viuifica illud est חַיֵּיהוּ, quod putāt significare, Animalia. Mihi id, & falsum videtur, & durum admodum, nam hæc vox animalia non significat, quæ solēt dici חיות nec erat nominum similitudo, quę posset interpretibus imponere: magis. n. ea imposuisset Ecclesiæ, quę verbis eisdem vtitur, vt dicemus.* Huic quæstioni vt respondeam, hoc primum dicam, neque negare posse nos, neque debere, Lxx. interpretes in multis Christi mysterijs valde illustratos fuisse ab Spiritu sancto, & merito apostolos eorum sępe translatione vsos esse, cum de his mysterijs agebatur, quoniā illa eadem, quæ interdum Hebraice sub obscure dicta sunt, ab his planius, & luculentius explicantur; vt interdum non tam rem futuram prędicere videantur, quam narrare præteritam. Quod vt facerent, interdum mutatis quibusdam, interdum additis multa translulerū, sensu tamen seruato, & retento. Vidimus hoc cap. 1. in illis verbis: Scribe visionem, & cet. Si defecerit, expecta eum, quia, qui venturus est, veniet, & non tardabit. Et Hamos. 9. Vbi nos habemus: Vt possideant reliquias Idumęæ, & omnes nationes, eo quod inuocatum sit nomen meum super eos: ipsi apertius, Vt suo loco dictum est: Vt quærant cęteri homines (Deum) & omnes nationes, super quas inuocatum est nomen meum. Interdum addunt quædam, quæ Deo docente intelligunt in verbis Scripturæ tacite contineri, vt in eo, quod in Psalm. 95. verterunt: Dicite in nationibus, Quia Dominus regnauit à ligno, cum in Hebræo tantum sit: Dicite in nationibus. Quia Dominus regnauit.* Sed viderunt regnum illud per crucem esse partum, & à cruce cœpisse. Quam additionem probauit Ecclesia, & vsque in hodiernum diem canit in officio sanctæ crucis: Dicite in nationibus, Quia Dominus regnauit à ligno. Et in hymno: Impleta sunt, quæ concinit Dauid fidelis carmine, dicens: In nationibus regnauit à ligno Deus. Ita cū dixissent: Domine, audiui auditionem tuam, & timui. Vt exponerent auditionem, addunt: Consideraui opera tua, & expaui, videlicet auditio illa erat de operibus magnis à Deo faciendis. Sed adhuc incertum erat, quæ nam opera essent; ideo, vt res fiat manifestior, addunt adhuc: In medio duorum animalium cognosceris. Deinde pro eo quod nos habemus: Domine, opus tuum in medio annorū viuifica illud, ipsi dixerunt. Cum appropinquauerint anni, cognosceris. Nā Viuifica, more Hebręorū acceperunt pro viuificabis, id est, ostendes, in lucem proferes, sed ipsi Christū alloquentes dixerunt: Cognosceris. Et pro, In medio annorum notum facies, ipsi: Cum tempus venerit, demōstraberis. Atq; hac causa sua interpretatione palā docent opus hoc esse salutē verbi æterni incarnationē.* Porrò illud: In medio duorum animalium cognosceris, Augu. 18 de Ciuit. c. 32. & in oratione contra Iudæos, & Paganos. c. 13. exponit: Aut in medio duorū testamentorum,

Lxx. in multis Christi mysterijs valde ab Spiritu sancto illustrati.

torum, aut in medio duorum latronū, aut in medio Moysis, & Eliæ cum eo in monte sermocinantium. Has interpretationes retulit & Hieronymus, illamque de duobus lattonibus simplicem interpretationem esse dicit, & opinionem vulgi. Nos verissimā illam, ac simplicissimam arbitramur, quam Ecclesia amplexa est, & rei exitus comprobauit, & quæ verborum proprietatem maxime seruat, de duobus animantibus, inter quæ natus Christus Deus noster iacuit in præsepio, & a pastoribus cognitus est. Nam in officio circuncisionis canit Ecclesia: Domine audiui auditum tuum, & timui, consideraui opera tua, & expaui. In medio duorum animaliū iacebat in præsepio, & fulgebat in cœlo. Et in officio natiuitatis: O magnum mysterium, & admirabile sacramentum vt animalia viderent Dominum natum iacentem in præsepio. Ita interpretatur & August. in oratione illa contra Iudæos. c. 13. & hoc iam magis omnibus

12 placet.* Quare subtile potius est, quam verum, quod Eusebius li. 6. de Demon. Euang. c. 15. adnotauit. Et Theophylacto probatum est, non esse legendum, ἐν μέσῳ δύο ζώων, acuto accētu in prima, quod sonat. In medio duorum animalium, sed ζωῶν, circunflexa vltima, quod est, in medio duarum vitarū: quia cognitus est veniens in mundum, & habens duas vitas, alteram æternam, atque diuinam, mortalem alteram, & humanam.

Deus ab Austro veniet, & sanctus de monte Pharan. In Hebræo est: Deus de Theman veniet, quomodo verterunt Lxx. & Aquila, & Symmachus, & Quinta editio: Theodotio vero: Deus ab Austro veniet, quem secutus est Hieronymus. Est autem Theman regio in Idumæa, & vrbs in eadem regione, vt docet Hieronymus in locis Hebraicis, vbi continuo subdit: Sciendum autē quod omnis. Australis regio Hebræis Theman dicitur, &c. Recte ergo versum est: Deus ab Austro veniet, nam & ipsi Græci auctores affirmant Theman capi pro Austro. Illud mirabilius nobiles auctores citare: Deus a Libano veniet, vt Chrysost. homil. 1. in varios apud Matthæum locos, & Greg. 33. Mor. c. 1. cum constet Libanum montem non esse Iudææ ad Austrum, sed potius ad Aquilonem. Suspicor sanè in quibusdam exemplaribus, pro ἀπὸ νότου, id est, ab Austro, scriptum fuisse ἀπὸ λιβονότου, id est, à Libonoto, & inde errore scribentium, atque ignorantium quid esset Libonotus scriptum, A Libano. * Est autem Libonotus ventus inter Austrum, & Libem, vt scribit Damascenus lib. 2. de fide, c. 8. & vt nomen ipsum indicat, ex Noto, id est, Austro, & Libe compositum, qui ventus occiduus est, inter ventos Meridiei, vt est apud Gellium lib. 2. Noctium Atticarum, cap. 22. Vt ergo indicaretur regio non penitus Australis, sed partim Australis, & partim occidua, dictum est, vel ab aliquo veteri interprete, vel ab alio, qui emendare voluit translationē Theodotionis: Deus à Libonoto veniet Propriè autem Idumæa videtur esse Iudææ ad Libonotum. Tertullianus in libro de Trinitate ante medium, & Aug. in libello de ouibus c. 15. legunt. Deus ab Africo veniet, sed eadem significatione; nam ventum Meridionalem esse dicunt, est autem, qui Græce dr̄ Libs, vt ait A. Gellius loco citato. Sed videamus quid sit: *Deus ab Austro veniet.* Hieronymus quidem refert Hebræum quendā ita se audiente interpretatum: Ab Austro, id est, à Bethlehem, quæ sita est ad Austrum. Nam & Iudæa respectu ceterarum partium terræ promissionis ad Austrum est, & ipsa Bethlehem etiam respectu Ierusalem est Australis Hanc expositionem secuti sunt Theophylactus, Theodoretus, Euthymius, & Iohānes Maxentius, lib. 1. Dialogorum contra Nestorianos paulo post medium, quod opus circumfertur in quinto tomo Bibliothecæ sanctorum patrum. Et Hieronymus in illud Psal. 106. A Solis Ortu, & Occasu, ab Aquilone, & mari: legimus, inquit, in Habacuc: Deus ab Austro veniet, De Saluatore dicitur, quoniam. Deus natus est in Austro. A situ enim Ierusalem in Austro posita est. Propterea dicitur: Deus ab Austro veniet, &c. Et ante eos Tertullianus in libro de Trinitate ita interpretatus est.

* Sed vbi nos habemus. Et sanctus de monte 14

monte Pharan,Lxx.verterunt: Et sanctus de monte vmbroso, & condenso; quam translationem vsurpat etiam Ecclesia in Parasceue passionis Domini,& seruatoris. Quod autem in Complutensi codice, & in regio habetur in Græco: De monte vmbroso, & condenso Pharan,vitiosa lectio est,& redundat, Pharan,vt videmus in Eusebio, & Augustino locis citatis,in Hieronymo,in Theophylacto,in Theodoreto,& Euthymio, ac denique in castigatioribus exemplaribus Montem autē vmbrosum,& condensum Theophylactus, & Theodoretus interpretantur Ierusalem,quæ omnibus gratijs abundabat, & sub vmbra Dei erat. Alij beatissimam Mariam sem per virginem hunc montem esse volūt, quia & sublimior est omni creatura, & diuina virtute obumbrata est. Ita Euthymius, & paulo post Theophylactus. Hebræus,quem dudum ex Hieronymo retulimus, ita:Ipse, qui surget ex Bethlehem, est qui legem dedit in monte Sinai;Pharan enim mons est vicinus mōti Sinai. Has sententias retuli, vt videamus veteres semper de Christo intellexisse,& toto cælo errare,qui de beneficijs datis filijs Israel in deserto interpretantur.Ipsę etiam expositiones non videntur mihi condemnandæ, tametsi spirituales potius appareant, quam histo-
15 ricæ. * Mihi videtur locus exponendus ex altero simili,Deuter. 33.vbi Moyses beneficium latę a Deo legis commemorans ait:Dominus de Sinai venit, & de Sehir ortus est nobis,apparuit de monte Pharan, & cum eo sanctorum millia, id est,in Sina venit ad nos, & legem nobis dedit.Exod.19. In monte Sehir quasi Sol quidam nobis exortus est, cum multis morsu ignitorum serpentū vulneratis serpentem æneum erigi iussit, quem qui aspicerent,sanarentur;Num. 20.& 21.In monte Pharan apparuit nobis.cū Lxx. senes impleuit Spiritu sancto,Num.11.Ad hęc verba allusit Propheta noster, sed Moyses tria loca nominauit, Sinai, Sehir, Pharan. Noster, quia de Christi aduētu, & de liberatione generis humani loquebatur, Sinai omisit,quia figura fuit veteris testamēti in seruitutem filios generantis, vt do-

Mōs vmbrosus, & condensus.

A cet Paulus,Galat.4.Lex enim, quæ data est in Sinai,trāsitura erat.At duo posteriora non omisit, quoniam apertam figuram continebant Christi, & liberationis generis humani.Nā in Sehir per serpentem æneum, apertè significatus est Christus crucifixus, per crucem & passionem suam liberans genus humanum Diaboli veneno sauciatum; ipso Domino exponente Ioh.3.Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, Ita oportet exaltari filium hominis, vt omnis, qui credit in eum, non pereat, sed
habeat vitam æternam. * In Pharan fi- 16
gura sanctificationis omnium pręcessit
B per aduentum Spiritus sancti ab eodem Christo mittendi in die Pentecostes. Nec refert non dixisse Prophetam: A Sehir veniet, sed ab Austro, quoniam à Theman, vt est in Hebræo, & ab Austro,& à Sehir mōte Idumææ,quæ Australis est Iudææ,idem est.Est ergo sensus:Filius Dei, qui nobis per manifestā figuram apparuit in Sehir,& in Pharan nec postea vnquam à nobis visus est, sed quasi mansisse videtur in illis montibus,iā ex illis exibit, & ad nos veniet manifestus, & sine tegumentis figuratū aperta in luce conspiciendus. Et ideo
C Lxx. dixerunt: A monte vmbroso, & condenso,id est,à mōte Pharan, in quo viderunt eum patres nostri per figuras, quæ sunt vmbræ futurorum, & obscuræ quædam significationes:Nec ab hoc multum differt, quod August. decimo octauo de Ciuit.c. 32. ait:Montem verò vmbrosum,atque condensum, quāuis multis modis possit intelligi,libentius acceperim Scripturarum altitudinem diuinarum, quibus prophetatus est Christus. Multa quippe ibi vmbrosa, atque condensa sunt, quæ mentem
D quærentis exerceant,&c.Vbi certè Augustinus figuras, & prophetias Christi venturi montem vmbrosum appellauit, Eadem est Gregorij interpretatio. 33.Mor.c.1.Rursum,inquit,per montē testamentum Dei exprimitur, sicut Habacuc ait:Deus à Libano veniet,& sanctus de monte vmbroso, & condenso. Qui enim venturum se per testamenti sui paginas spopondit,quasi inde venit, vnde velut sub promissione se tenuit.

Quod videlicet testamenti bene mōs vmbrosus, & condensus dicitur, quia spissis allegoriarum obscuritatibus opa-
17 catur, &c.* Quia ergo relictis figuris, quibus ibi ostensus, & promissus erat, manifestus venit, merito dicitur venturus ab Austro, & à Pharan. Deinde quoniam venire dicitur, cum apparet hominibus, vt in verbis citatis, ex Deut. 33. intelleximus; stare dicitur, & quasi latere, cum non se talibus figuris demonstrat, & ideo quasi latens, & stans in Sehir, & in Pharan: inde dicitur venire cū apparet. Praeterea, vt modo aiebat Gregorius, ex eo loco dicitur venire, in quo promisit se venturum, & se sub promissione renuit. Et quamuis aliae figurae praecesserint passionis Christi, & liberationis nostrae; hae tamen, de quibus nūc loquimur, fuerunt omnium apertissimae. Nam primum, data est lex in monte Sina, deinde passionis Christi, & sanationis nostrae, & sanctificationis per Spiritum sanctum futurae typus manifestissimus apparuit, non in re diuersa, sed in eodem Spiritu sancto senibus dato. Quare merito Propheta has potissimū figuras commemorauit alijs relictis, sicut & ipse Dominus fecit Ioh. 3. Sicut Moyses exaltauit serpentem, &c. Possumus etiam ad eadem verba Deuteronomij alludentes, & à proposito sensu nō recedentes breuius explicare. Deus ille, qui olim ab Austro, siue à Sehir, apparuit nobis, veniet, & sanctus ille, qui de monte Pharan ortus est nobis, veniet nunc ad nos. Christus autem propriè sanctus vocatur, quoniā & ipse sanctus est, & per eum omnes eramus sanctificandi, sicut ait Paulus, Rom. 3. vt sit ipse iustus, & iustificans eum, qui ex fide est Iesu Christi.

18 Sela, & Diapsalma. *Sela.* Post haec verba continuò sequitur in Hebraeo, סלה apud Lxx. autem Diapsalma. quae vox, vt notat Hieronymus, tantum in Psalterio ponitur, & in hoc cantico, quod ad modum psalmorum scriptum est. Vbicumque autē ponitur, Lxx: & Symmachus, & Theodotio vertunt διάψαλμα, Aquila autem & Quinta editio vertunt: Semper, Sexta editio: Iugiter, & in finem, quod idē est, quemadmodum ex Origene refert Hieronymus in Epist. ad Marcellam, cuius initium est, Quae acceperis. Ipse etiā Hieronymus in translatione psalmorū ex Hebraeo eodem modo transtulit. Quid autem ipse sentiat in eadem Epistola explicat his verbis: Scire autē debemus apud Hebraeos in fine librorum, vnum è tribus solere subnecti, vt aut Amen scribant, aut Sela, aut Salom, quod exprimit pacem, vnde & Salomō
pacificus dicitur. *Igitur, vt solemus 19
nos completis opusculis ad distinctionem rei alterius sequentis medium interponere, Explicit, aut feliciter, aut aliquid istiusmodi: ita & Hebraei, vt, quę scripta sunt, roborentur, facere solent vt dicant, Amen, aut In sempiternum, aut scribenda commemorant, vt ponāt Sela, aut transacta feliciter protestātur pacem subnotantes. Et ante haec verba prolatis quibusdā testimonijs psalmorum, in quibus est Sela, ait: Ex quo animaduertimus hoc verbum superiora pariter, inferioraque connectere, aut certè docere sempiterna esse, quae dicta sunt, vt est illud in tertio: Multi dicunt animae meae: non est salus in Deo suo, semper, &c. Et post haec omnia, quae diximus: Haec, inquit, nos de intimo Hebraeorum fonte libauimus, non opinionum riuulos persequentes, neque errorum, quibus totus mundus plenus est, varietate perterriti, sed cupientes & scire, & docere, quae vera sunt. Quos antē errores intelligat, initio Epistolae exposuit: nam cum Lxx. pro Sela, vertissent vbique Diapsalma, variè hanc vocem auctores interpretati sunt. Quidam, inquit, Hieronymus, diapsalma commutationem metri dixerunt esse, alij pausationem spiritus, nonnulli alterius sensus exordium. Sunt, qui rhythmi distinctionem; & quia Psalmi tunc temporis iuncta voce ad organum canebantur, cuiusdam musicae varietatis existiment
silentium.* Nobis nihil horum videtur 20
cum Aquila, qui verborum Hebraeorū diligentissimus explicator est, Sela, hoc est Diapsalma, Semper transtulerit, & inueniamus in Psalmorum quoque fine diapsalma positum. Haec Hieronymus. At Hilarius, Chrysostomus, Euthymius initio comment. in psalmos, quos plurimi

plurimi sequuntur, in diapsalmate hoc
significari putant, aut alium sensum
tunc inchoari mutata harmonia psalte
rij, aut alijs cantoribus traditum esse
Psalmum, aut cessatũ esse. Quare apud
Græcos, & Latinos in dubio est quid sit
proprie diapsalma, nec mirum, cũ Ori-
genes, referente in eadem epistola Hie
ronymo, dicat: Vtrum autem cuiusdam
musicæ cantilenæ, aut rhythmi immu-
tationem, qui interpretati sunt diapsal
ma, senserint, aliud ve intellexerint,
tuo iudicio derelinquo, &c. Proposui
veterum sententias, vt quantæ res sit
difficultatis, intelligatur. Nunc quid ve
rius esse credamus, explicemus. Non du
bito quin Sela significet Semper, vt A-
quila, & Quinta, & Sexta editio docet,
& Chaldæus, qui pro Sela vertere solet
In sæcula. Arbitror tamen hoc Sela, si-
ue semper, ita dici, vt Amen, vt nonnũ
quam sit affirmantis verum esse quod
dicitur, aut sempiternum esse, nonnun-
quam vero optantis vt sempiternum
21 fit.* Simulque adnotandum est, non po
ni, nisi vbi valde insigne est quod dici-
tur, & meditatione dignum, aut valde
optabile, siue sit in fine psalmorum, siue
in quacunque parte psalmi. Vtrumque
testimonijs ab Hieronymo, & ab Orige
ne loco indicato prolatis manifestum
fiet: Ac ne sæpe idem scribendum sit,
sciat lector in fine singulorum testimo-
niorum, quæ in medium allaturus sum,
in Hebræo esse Sela, in Græco Diapsal
ma. Affirmantis est Sela, vt Psal. 3. Do-
mini est salus, & super populum tuum
benedictio tua. Hic additur Sela, ac si di
ceretur: Verissimum hoc est, semper ita
sit, & fiet. Psal. 23. Dominus uirtutum
ipse est rex gloriæ. Psal. 4. Voce mea ad
Dominum clamaui, & exaudiuit me de
monte sancto suo. Psal. 3. Multi dicunt
animæ meæ: Non est salus ipsi in Deo
eius. Quasi dicat: verum est hoc, sem-
per mihi hoc dicunt, sed cum admira-
tione hoc dicitur, quod mirandum sit
cadere in hominem vllum fidelem tan
tum nefas, vt neget homini afflicto sa-
lutem esse in Deo suo. Similiter in. 4.
Vt quid diligitis vanitatem, & quæri-
tis mendacium? Semper hoc facitis,
quod valde mirandum est fieri ab ho-

A minibus, qui verum Deum norunt, &
tantis ab eo beneficijs affecti sunt. in
eodem.* Quæ dicitis in cordibus ve- 22
stris, & in cubilibus vestris compungi-
mini. Semper hoc faciendum est. Op-
tantis vero vt ita fiat est etiam sæpe,
vt Psalm. 74. Liquefacta est terra, &
omnes qui habitant in ea, ego confir-
maui columnas eius. Et. 75. Et factus
est in pace locus eius, & habitatio e-
ius in Sion. Ibi confregit potentias,
arcum, scutum, gladium, & bellum.
In hoc nostro cantico ter ponitur Se-
la, & semper optantis est, vt firmum,
B & perpetuum sit quod dicitur, vt: Deus
ab Austro veniet, & Sanctus de mon-
te Pharan. Secundo post illa verba: Su-
scitans suscitabis arcum tuum, iura-
menta tribubus, quæ locutus es. Ter-
tio post illa: Percussisti caput de do-
mo impij, denudasti fundamentum
eiusque ad collum. At vero in his lo-
cis vbi ponitur Sela, aliquam fieri in
cantu mutationem, quod negasse vi-
detur in epistola Hieronymus, non po-
test, vt existimo, negari. Clamat e-
nim nomen diapsalma, quod non sine
C causa tam doctis viris. id est, Septua-
ginta interpretibus & Theodotioni, &
Symmacho placuisse conuenit. Nam
quod in Psalm. 3. scripsit Augustinus
Eugubinus, LXX. posuisse Sela, sed er-
rore describentium positum esse Dia-
psalma; neque ipsum, qui dixit, latuit
absurdam esse opinionem. Deinde
quod ipse Hieronymo fatente, nus-
quam inuenitur Sela, nisi in Psalterio,
& in hoc cantico Habacuc. Si igitur
in fine poni solet ab Hebræis, sicut
Amen, cur Amen sæpe in aliis scri-
pturæ libris inuenimus, Sela vero non
D inuenimus, nisi in Psalmis, & in hoc cã-
tico: nisi quòd aliquid habet ad cantum
pertinens, quod non est in Amen, & si-
milibus vocibus?* Quare prudẽter Ori- 23
genes non est ausus negare, neque idẽ
Hieronym. in Psalmum quartum, vbi
de hac voce ait: Et puto aut musici cu-
iusdam soni esse signaculum, aut certe
perpetuitatem eorum, quæ prædicta
sunt iudicari, &c. Quamuis quæ sunt in
commẽtarijs Psalmorũ Hieronymi, po
tius Origenis esse cẽsenda sunt, e cuius

ignem, & hostes expellere, sed frustra laborabunt, nihil enim proficient, sed defatigati potius, & defessi deficient.

38 *Quia replebitur terra vt cognoscant gloriam Domini*. Totam eorum terram replebunt Medi, ac Persæ innumerabili multitudine in modum aquarum, quæ operiunt mare, id est, fundum, siue alueum maris, vt interpretatur Hieronymus; Vt cum Babylon vastata fuerit, cognoscant omnes gloriam Domini, & potentiam punientis tyrannos, & superbos deprædatores.

Væ qui potum dat amico suo. Reprehendit magnam Nabuchodonosor crudelitatem, qui ne amicis quidem regibus, & nationibus pepercit, quibus propinabat calicem iræ suæ, mittens in eũ fel, & inebriabat eos, & risui, atque ignominiæ omnium exponebat nudatos regni opibus, & potentia, & in captiuitatem, atque in seruitutem redactos. Singulari enim vtitur pro plurali, cum ait: Amico suo, amicos autẽ vocat, & alios socios, & eos maximè, qui se ei dediderant, quos post fœdus, & deditionem seruorum more tractauerat. Potum dare, est affligere, atque punire, vt diximus Mich. 2. num. 41. Sed quia crudelissimè eos vexabat, dicitur in potum quoq; misisse fel: pro quo Symmachus interpretatus est. Et emittens absque iudicio furorem suum, Aquila: De emissione furoris tui. Quinta editio: De subuersione insperatæ iræ tuæ. Inebriare ad magnitudinem vexationis pertinet, vt explicauimus. Mich. 2. num. 43.

39 * Quod autem ait: Vt aspiciat nuditatem eius, significat, vt riderentur ab omnibus. Dicuntur enim hæc per metaphoram ebrij hominis, vt ait Hieronymus, qui nudari solet, & rideri, vt contigit Noe, Gene. 9. Iudæi, quos secutus est Lyranus, & quos quodammodo quidam ex recentioribus sequi videntur velle, fabulam more suo narrant de Sedecia rege in conuiuio Nabuchodonosor sordidato, & irriso, quam refert, & ridet Hieronymus. Nam eadem passurus rex Babylonis dicitur, quæ in alios fecit: at nunquam eius posteri id passi sunt, quod hi autores dicunt, sed ea ipsa nocte, qua capta est vrbs, interfectus est rex Balsasar, vt ex Dan. 5. intelligimus.

Repletus es ignominia pro gloria. Hieronymus legisse videtur tertia persona. Repletus est, sed tamen in Hebr. & in Chald. Secunda legitur, Repletus es, id est, Hoc quod tibi putabas gloriosum futurum, magnam postea ignominiam afferet, nam tu quoque bibes de calice iræ Domini, & consopieris, id est, plurimum bibes, ita vt inebrieris, & præ ebrietate consopiaris, id est, vehementer punieris; Imperatiui pro Futuris positi sunt.

Circundabit te calix dexteræ Domini. 40
Ex omni parte affligeris, & laborabis, nihil præsidij tibi erit.

Et vomitus ignominiæ super gloriam tuam. Tantum hauries vini de calice iræ Domini, vt more ebriorum necesse sit vomere. Vomitum ignominiæ vocat ignominiosum vomitum, solent enim rideri, & contumelijs affici, qui ita intemperanter bibunt, vt postea vomendum sit. Gloriam autem vocat diuitias, id est, vestes regales, quas vomitu polluturus erat. Perstat in metaphora ebriorum, ac si diceret. Valdè ignominiosum erit tanto imperio, & tam diuiti regi subito potentia sua spoliari, & ab omnibus irrideri.

Libanus pro teplo

Quia iniquitas Libani operiet te. Pœnæ debitæ pro iniquitate, & malitia, qua templum incendisti, & spoliasti, & operient te, id est, copiose in te venient instar aquarum operientium terrã. Chaldæus: Si quidem rapina domus sanctuarij operiet te. Ita quoque Hieronymus Libanum interpretatus est, vt de eadẽ re scriptum est Ezech. 17. Aquila grandis magnarum alarum, &c. Venit ad Libanum, & tulit medullam cedri. & Zac. 11. Aperi Libane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas. Libanus autem dicitur templum, siue quod totum fere è cedris Libani cõfectum esset, siue quod hic mons semper niuibus albet, vnde & Libanus dictus est, id est, albus: & templum procul venientibus propter altitudinem, & candorem lapidum mons quidam niueus videbatur, vt est apud Ioseph. lib. 6. de bello Iud. cap. 6.

Et vastitas animalium deterrebit eos. 41

Quoniam metaphorice templum vocauit Libanum, nunc in eadem metaphora permanens animalia appellare videtur Leuitas,& sacerdotes,& homines ad sacrificia venitantes, hæ enim sunt animalia, quæ in illo Libano versabantur. Vastitas ergo animalium, id est,hominum in templo occisorum deterrebit Chaldæos,id est,efficiet,vt sint fracto,& consternato animo,ne possint Medis, & Persis irruentibus resistere, propter hanc vastitatem vincentur.Sed sciendum est in Hebræ. pro Deterrebit eos, legi יחיתן, quod necesse est referri ad animalia, vt indicat genus femineum vtriusque,idcirco si ita legamus, vertendum erit: Et vastitas animalium deterrebit ea; nec poterimus interpretari animalia homines occisos in templo,sed ipsos Chaldæos, qui propter feritatem irrationabilem,qua Iudæorum gentem, & vrbem vastauerunt, recte בהמות, id est,bestiæ, atque animalia dicūtur. Sed quoniam interpres noster sæpe magis rationem habet rei significatæ, quam nominis, vt adnotauimus cap.1. nu.32. & qui nunc bestiæ dicuntur,homines erant,transtulit:Deterrebit eos,cum transferendum esset, Deterrebit ea,si nominis ratio haberetur.

42 Sēsus ergo est: Vastitas, quam Chaldæi belluina feritate intulerūt templo, deterrebit eos,id est,pauidos,atque imbelles efficiet. At si vltimæ literæ apex paulum protendatur in sinistram,vt ex ן fiat ך, transferendum erit:vastitas animaliū deterrebit te, quomodo legerūt Lxx. & Chaldæus: quæ lectio optime recipit priorem illam interpretationē.

De sanguinibus hominis. Propter sanguinem Iudæorum, quem effuderunt, & propter iniquitatem, quam in terrā eorundem exercuerunt, ac præsertim in ciuitatem Ierusalem,& in habitatores eius.Ita Hieronymus; & Paulo ante hæc eadem verba exposuimus. Chaldæus:Ob sanguines hominum,& rapinas terræ Israel,vrbis Ierusalem, & omnium habitantium in ea.Pro de sanguinibus,in Hebr.est.מדמי quod solet vertere, A sanguinibus, id est,propter sanguinem, vt notauimus Hos.7.31. & Mich.2.64.Lxx. δι' αἵματα Propter sanguinem. Eandem significationem habet præpositio De, vt cum in somnio Scipionis ait Cicero:Regem familię nostræ iustis de causis amicissimum.

Quid prodest sculptile. Irridet Chaldæos,qui idolis suis confidebant,& putabant se ab eis fore protegēdos. Quid vobis prosunt vestra idola,cum ita sitis miserrime excindendi? Nihil certe prodesse potest sculptile, non enim est Deus, sed opus hominis, Fictor illud sculpsit,& hoc idolum fecit sculptile, illud fecit conflatile, & cum vtrumque horum fecit,nihil aliud fecit quam imaginem falsam nihil Dei habentem. Et tamen ita dementes estis, vt ipse qui fecit idolum,& scit se ex ære fecisse,constituat in illo spem suam, & ideo fecerit idola hæc muta, vt haberet Deos, quos adoraret,& in quibus speraret. Tota sententia est inuoluta,& obscurari videtur repetitione illius,coniunctionis, Quia,quæ idem valet quod,Quamuis, ac si diceretur: Quamuis sculptor fecerit sculptile,& conflatile, & imagines falsas, & quamuis ipse fictor sperauerit in figmento suo, & ad hoc fecerit ipsa idola,quod emolumentum, quod auxilium ex insanis suis laboribus habuit? Ita Psal.77. Nunquid poterit Deus parare mēsam in deserto? Quoniam percussit petram, & fluxerunt aquæ,& torrentes inundauerunt, nunquid & panē poterit dare,aut parare mensam populo suo? id est, Quamuis percusserit petram, num etiam panem dare poterit in deserto? Pro imaginem falsam, in Heb.est:Docentem mendacium, id est, fecit rem docentem mendacium, talis est imago,quæ simulat se esse Deum,cū nihil habeat Dei. De sculptile & conflatile diximus Nahum.1. nu.40.in illud: Sculptile, & conflatile ponam sepulcrum tuum.

Quia pro Quamuis

Væ qui dicit ligno:Expergiscere. Quod dixit:Quid prodest sculptile?non tantum mihi dixisse videtur vt Chaldæos irrideat,sed etiam vt Iudæos in vera religione confirmet, ne putent colenda esse idola Chaldęorum,quasi eorum auxilio tot ipsi victorias peperissent. Quare sumpta occasione magis in idololatras inuehitur, vt quantum omnibus 44

dijs gentium Deus Iudæorum præstet, A animaduertant Iudæi. Væ homini illi, qui ita demens est, vt murum idolum, & ligneum ita alloquatur, ac si mentē haberet, & ab eo auxilium petat. Expergiscere, verbum est inuocantis, & quasi incusantis idolum, quod nō auxilietur, vt Deo ait Dauid Psal.43. Exurge, quare obdormis Domine?

Nunquid ipse docere poterit? Nunquid lignum, aut lapis potest aliquid loqui, & indicare adoratori suo quid facere, quid vitare debeat?

Ecce, iste coopertus est auro. Iste, quē tu quasi Deum adoras, nihil aliud est quā B lapis quidam coopertus auro, aut argento, vita & spiritu caret, quomodo loqui potest? Est ergo auro coopertus, & argento, inauratus, & argentatus: Baruch. 6. Non à furibus, neque à latronibus se liberabunt dij lignei, & lapidei, & inaurati, & inargentati. Vide totum hoc caput Baruch. quod epistolam continet Ieremiæ eiusdem fere argumenti cum eo, quod nunc agere Prophetam dixi: Scribitur enim ad Iudæos Babylonem abducendos, ne pulchritudine, & pretiositate idolorum deciperentur.

45 *Et omnis spiritus non est in visceribus* C *eius.* Vita caret, & spiritu, siue anima. Viscera vocat ea, quæ intra corpus sunt. Et omnis spiritus non est, id est, nullus spiritus, vt Matth.24 Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro, id est, nulla caro, nullus homo saluus fieret. Itaque omnis cum negatione idem valet quod Nullus.

Omnis cum negatione idē quod Nullus.

Dominus autem in templo sancto suo. Non est similis idolis Deus noster, idola n. nihil sunt, nisi lapides sine vita, & sensu, Deus autem noster, Deus viuus est, & in cœlo habitat, quod est templū eius. Psal. 10. Dominus in templo sancto suo, Dominus in cœlo sedes eius. D

Sileat à facie eius omnis terra. A facie eius, id est, coram eo, omnis terra eum reuerenter adoret, nam qui aliquem multum venerantur, præ reuerentia coram eo loqui non audent, Iob 29. Videbant me iuuenes, & abscondebantur, & senes assurgentes stabant. Principes cessabant loqui, & digitum superponebāt ori suo. Vnde Lxx. pro sileat vertetūt, εὐλαβείσθω, id est, reuereatur, & colat. Sed de hoc iterum dicemus copiosius Soph. 1. in illud: Silete à facie Domini Dei.

TROPOLOGIA.

Væ qui ædificat ciuitatem in sanguinibus. 46
Omnia fere vsque ad finem capitis, quemadmodum & quæ ante exposuimus, etiam si Nabuchodonosor dicātur, in auaros, & crudeles conueniunt, & ipsa moralia sunt, neque explicatione præterea indigent iuxta Gregorij documentum libro 20. Moral. ad finem. Sed pauca tamen attingamus. Quid sit ædificare in sanguinibus, & in iniquitate, diximus Mich.3. numero 25. Dicit autem se accepisse hoc à Domino exercituum: *Laborabunt enim populi in multo igni, &c.* Qui ædificant in sanguinibus, & peruersa doctrina, aut morum turpitudine sanguinem animarum effundunt, & qui cupidi, atque auari sunt, re vera populi sunt, de quibus diximus Mich. 1. numero 17. & gentes, quia non more populi Dei viuunt, sed sicut gentes, quæ ignorant Deum. Laborabunt in multo igni, quia Diabolus telis suis ignitis eorū corda nouis semper inflammat incendijs, id est, nouis cupiditatibus: nitenturque extinguere surgentes flammas, sed quo magis extinguere volent, magis incendent. Nā honores, & diuitiæ, & voluptates non extinguunt cupiditates, sed augent, & tantum ipsæ crescunt, quantū fomenta, & pabula largius apponuntur; hic enim est ignis, qui nunquam dicit: Sufficit. Prou. 30.
* In vacuum ergo laborabunt, & 47
tandem victi deficient, quia *terra*, id est, terrenum cor, *implebitur* varijs tentationibus, & hostium insidijs, quasi aquis multis, vt cognoscant gloriam Domini, qui de his dixit: Quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam. Psal.94. Nunquam perfruentur ea requie, quam etiam in hac vita sentiunt corda iustorum, vt terrena omnia contemnant, & quomodocunque illa ceciderint, spe cœlestium erecti, læti, tranquillique viuāt, & cum vase electionis dicant: Ego enim didici in quibus sum, sufficiens esse. Philip. 4. Scio & humiliari, scio & abundare

(vbique

(vbique & in omnibus institutus sum) & satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia possum in eo, qui me confortat. Hic est profecto sabbatismus huius vitæ, qui iuxta eumdē Apostolum relinquitur populo Dei, nō populis, & gentibus, qui meditati sunt inania aduersus Dominum, & aduersus Christum eius; sed populo Dei, de quo scriptum est. Populus meus, lex mea in corde eorum.

Hebr. 4.

Isa. 51.

48 Potus quē propinant hæretici.

Væ qui potum dat amico suo, &c. Quis dat potum amico suo cum felle, nisi qui aut doctrinam ab Ecclesiæ sanctæ traditionibus alienam docet, aut mores amicorum, & fratrum verbo & opere corrumpit? De hoc potu dictū est: Fel draconum vinum eorum, & venenum aspidum insanabile. Sunt enim serui, & alūni meretricis illius magnæ, cū qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sūt qui inhabitant terram de vino prostitutionis eius. Nam eos, quos docent, felle, & amaritudine implent, & Deo inuisos, iræque eius obnoxios reddunt, & Christo amicorum omnium fidissimo, atque optimo salutem animarum sitienti fel porrigunt, vt possit de his quoque dici illud: Et dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Inebriant amicum suum, vt videant nuditatem eius, vt stola candida gratiæ exuatur, & appareat turpitudo eius, & rideatur. * Sed quia potum huiusmodi propinantes Deus seuerissime punit, & in turpissima peccata incidere permittit, quibus gloriam, quam apud homines habebant, maximè obscurarunt, vt mores hæreticorū nostri temporis comprobant, quos nec socij nequissimi ferre possunt, rectè additur: *Repletus es ignominia pro gloria. Bibe tu quoque & consopire. Circundabit te calix dextera Domini, & vomitus ignominia super gloriam tuam.* Nam cum homines olim cordati, & eloquentes ita Deo iuste permittente excæcantur, vt veteres hæreses omnium seculorum consensione damnatas in lucem reuocent, & nouas confingant absurdissimas, & à communi sensu abhorrentes, continentiam sacerdotum, & religiosorum hominum tollant, opera pœnitentiæ vituperent, gulę, ac Vene-

Deut. 32.
Apoc. 17.

Psal 68.

49 Heretici quomodo à Deo puniātur.

A ri indulgendum dicant, satisque esse fidem ad salutem, quid hoc aliud est, quā vomitus ignominiæ super gloriam eorum? Atque cum hęc Dei iudicia patiūtur, iniquitas Libani operit eos, id est, puniuntur acriter propter iniquitatem qua in templa sancta, & in religiosas domos debacchati sunt, & propter sanguinem animarum, quas occiderunt, propter iniquitatem, qua in Ecclesiam Catholicam, & in eius filios sæuierunt.

* Verum quia non hic tantum pœnas dabunt, sed postea etiam multo grauiores, & in inimicorum suorum manus tradentur perpetuis cruciatibus excarnificandi, bene ait: *Quid prodest sculptile? &c.* Quid enim illis profuit eloquētia? quid idola errorum, quæ fabricati sunt? Quid idola honorum, & voluptatum carnis, quæ semper adorarunt? Magnis ingeniis & multis laboribus quid fecerunt, nisi imaginem falsam veritatis: qua multos deceperunt, & in qua sperauerunt, & filij veritatis esse desierunt? Quid ambitione sua, & turpissimarum voluptatum vsu sibi compararunt nisi imaginem falsam veræ voluptatis, tranquillæque vitæ, per quam tamen in vera, & grauia, nunquamque finienda supplicia mitterentur? Væ miserrimis, & amentissimis hominibus, qui spem suam collocant in inani hominum opinione, in caducis voluptatibus, in auro, in argento. Quæ cum mortis, & iudicij tempus aduenerit, inuocata non audient, neque in tot malis subuenient, neque poterunt cultores suos liberare. Tūnc dicet Deus: Vbi sunt dij eorum, in quibus habebant fiduciam, de quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum? Surgant & opitulentur vobis, & in necessitate vos protegant. At Dominus Deus noster, qui in iustis inhabitat, & in templo sancto suo, & iustitia delectatur, aderit semper suis, & eos in quouis discrimine liberabit, sicut eōtinuo inquit: Videte quod ego sim solus, & nō sit alius Deus præter me. Ego occidam, & ego viuere faciam; percutiam, & ego sanabo; & nō est, qui de manu mea possit eruere. *Sileat à facie eius omnis terra.* Tremat terra factorē cęli &

50

B Inanes, & inutiles hęreticorum labores.

C

D

Deut. 32.

& terræ, ne superbiat terra, & cinis, neque cõtradicat creatori suo testa de Samiis terræ. Libenter sit terra sub pedibus Dei, sicut scriptum est: Cœlum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum.

ORATIO HABACVC PRO IGNORANTIIS.

CAP. III.

Domine audiui auditionem tuam, & timui. Domine opus tuum in medio annorum viuifica illud in medio annorum notum facies: cũ iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Deus ab austro veniet, & sanctus de monte Pharan, semper. Operuit cœlos gloria eius: & laudis eius plena est terra. Splendor eius vt lux erit cornua in manibus eius: ibi abscondita est fortitudo eius. Ante faciem eius ibit mors, & egredietur diabolus ante pedes eius. Stetit, & mensus est terram: aspexit, & dissoluit gentes, & contriti sunt montes sæculi: incuruati sunt colles mundi ab itineribus æternitatis eius. Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian. Numquid in fluminibus iratus es Domine? aut in fluminibus furor tuus? vel in mari indignatio tua, quia ascendes super equos tuos, & quadrigę tuę saluatio? Suscitans suscitabis arcum tuum: iuramenta tribubus quę locutus es: fluuios scindes terrę. Viderũt te, & doluerunt montes, gurges aquarum transiit: dedit abyssus vocem suam: altitudo ma-

A *nus suas leuauit, Sol & luna steterunt in habitaculo suo in luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastę tuę. In fremitu cõculcabis terram, et in furore obstupefacies gentes. Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo. Percussisti caput de domo impii, denudasti fundamentum vsque ad collum, semper. Maledixisti sceptris eius, capiti bellatorum eius, ve-*
B *nientibus vt turbo ad dispergendum me: exultatio eorum, sicut eius qui deuorat pauperem in abscondito. Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum. Audiui, et conturbatus est venter meus, a voce contremuerunt labia mea: ingrediatur putredo in ossibus meis, et subter me scateat: vt requiescam in die tribulationis, vt ascendam ad populum accinctum nostrum. Ficus enim*
C *non florebit, et non erit germen in vineis: mentietur opus oliuæ: et arua non afferent cibum: abscindetur de ouili pecus, et non erit armentum in præsepibus. Ego autem in Domino gaudebo, et exultabo in Deo Iesu meo. Deus Dominus fortitudo mea, et ponet pedes meos quasi ceruorum: et super excelsa mea deducet me victor in psalmis canentem.*

D
HISTORIA.

TITVLVS CANTICI.

Oratio Habacuc prophetæ pro ignorantiis. Vbi habemus, *Ignorantiis*, in Hebręo est שגינות quod recentiores Hebræi musicum instrumentum, quo psalmi canebantur, esse volunt, & hic, & in Ps. 7. titulo, in quo scriptum est שגיון David, quod est singulare huius nominis. Atque huius-

A huiusmodi nugis obscurant isti multa mysteria in titulis psalmorum, dum musica instrumenta esse contendunt, quæ mysteria sunt. Hieronymus transtulit, Pro ignorantijs, siue ignorationibus, hic, & in fine libri 1. contra Pelagianos & in titulo Psal. 7. posuit: Ignoratio Dauid. Et hic ait: Aquila, & Symmachus, & Quinta editio, sicut nos, Pro ignorationibus, transtulerunt, &c. Eadem est interpretatio Chaldæi.

2 * Indicat hoc etymologia, nam שגה significat errare siue per ignorantiam peccare. Nec negauerim hac voce significari etiam psalmum, siue canticum, nam LXX, quorum

B translationem in psalmis tota cãtat Ecclesia, in titulo Psal 7. verterunt, Psalmus Dauid, & in hoc loco: Oratio Habacuc prophetæ cum cantico, vt docerent nos hãc partim esse rationem, partim canticum laudis, & gratiarum actionis. Ex vtraq; ergo interpretatione habemus esse orationem, & canticum, & pro ignorantijs cani. Nam quod de musico instrumento dicitur, commentum Hebræorum est, quod probare non possunt, vt solent. Etenim si psalmi Dauidici certis instrumentis in templo canebantur, num ideo etiam hanc orationẽ

C Habacuc instrumento illo, quod vocãt שגינות, decantari solitam necesse est, aut Prophetam ad vocem eiusdem instrumenti cecinisse? Doceant vnde id credi debeat. Cur autem orationi inscribatur, Pro ignorantijs quæramus. Hieronymus quidem in locis indicatis causam esse docet, quod Propheta se ipsum reprehendat, quasi ignoranter locutum aduersus prouidentiam Dei, petatque veniam.

3 * Placuit id etiam quibusdam. Sed vellem mihi verba indicari, quibus hoc quod aiunt ageret Propheta, nihil enim minus agere videtur.

D Sed nos sciamus ignorantiam, siue stultitiam, in scriptura dici peccatum, vt 2. Reg. 13. Noli facere stultitiam hanc, Et Psal. 24. Delicta iuuẽtutis meæ, & ignorantias meas ne memineris. 1. Para. 21. Peccaui nimis vt hoc facerem: obsecro aufer iniquitatem serui tui, quia insipiẽter egi. Ita hic accipere debemus ignorantias: שגה enim vt diximus, significat errare, siue per ignorantiam peccare.

Ignorantia, siue stultitia pro peccato.

A Quare Theodotio, quod reliqui verterant, ἐπὶ ἀγνοημάτων, id est: Pro ignorãtijs, vertit ὑπὲρ τῶν ἑκουσιασμῶν, id est Pro voluntarijs, & pro ijs qui sponte delinquunt, vt interpretatus est Hieronymus. Sensus ergo tituli est: Audiuit Propheta a Domino propositæ quæstioni respondente venturum esse Christum, qui iustos cõsolaretur, & præmijs pro laboribus afficeret, in impios vero dignis supplicijs animaduerteret, vt c. præcedente vidimus. Quare finita iam responsione, & visione illa lætissima exultans Deum orat, vt impleat quod

B promisit, neq; propter ignorantias, id est propter peccata Iudæorum, tantũ bonum differri sinat, sed tempore quo promisit, filium suum mittat in mundum, ignorantiasque populo suo remittat.

4 Hinc ex parte diuini huius cantici argumẽtum intelligetur. Totum enim manifestam continet de Christo prophetiam, vt in proœmio secundi libri in Habacuc testatur Hieronymus. Docet hoc Ecclesia, quę ex eo nonnulla assumpsit in eumdem sensum, docent & sancti patres, qui multa passim hinc ad Christi mysteria explicanda, & confir-

Argumẽtũ huius cantici.

C manda depromũt testimonia, quorum quædam suis locis indicabimus. Denique totum canticum de Christo exponunt Aug. 18. de ciuit. cap. 32. & Euthymius in expositione huius cantici, & Theophylactus, & Rupertus & Titelmanus. Partem autem Eusebius libro 5. de Demonstratione Euang. c. 15. & Augustin in oratione contra Iudæos, & Paganos, c. 13. Quare multorum ex recentioribus expositionem confidenter cõtemnam, quæ magna ex parte de Nabuchodonosor, & Chaldæis, & rebus in veteri testamento gestis est, quæ magis

D cum Hebræorum, quam cum Ecclesię, & sanctorum patrum sensu congruit, Nullis igitur auctoribus ex ijs, qui aliter exponunt, aut nominatis, aut refutatis, id quod probabilissimum videbitur, sequar, daboque operam æterna sapientia fauente, vt demonstrem omnia Christi opera à primis incunabulis ad extremum vsque iudicium summatim hic recenseri. Quare totus in historiæ explicatione versabor, neque ad spiri-

tuales

tuales sensus in hoc capite diuertam, ne sublimia, diuinaque Christi mysteria mystica videar explanatione vel ex parte extenuare.

CANTICVM.

5 *Domine audiui auditionem tuam, & timui.* Audiui verbum illud quod dixisti. Si moram fecerit, expecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit. Audiui opus magnum, quod pro salute hominum facturus es. Auditionem pro re audita, id est, pro verbo accepit, vt diximus Nah. 3. num. 28. Quod nec Latinis

Lib. 7. epi. Ciceronis epi. 1.

inusitatum est. Scribit enim Cælius Ciceroni: Romã cum venissem, ne tenuissimam quidem auditionem de ea re accepi. Timui autem dicit, id est, obstupui rei magnitudine, & præstantia, & misericordiæ maximæ admiratione attonitus & quasi raptus in mentis excessum. Vnde LXX. vt magis hæc verba explicarent, addiderunt Prophetæ: Domine consideraui opera tua, & obstupui, siue vt alij verterunt, Expaui, ἐξέστην. Vnde ecstasis dicitur. Aug. 18. de ciu. c. 32. Quid enim hoc est, nisi præcognitæ, nouæ ac repentinæ salutis hominum ineffabilis admiratio?

Domine opus tuum in medio annorum viuifica illud. Hoc opus incarnationem esse Domini nostri Iesu Christi docent Euseb. & Aug. locis paulo ante indicatis, & nos iñ verbis sequentibus videbimus. Hierony. Deprecor Dñe, vt quòd promisisti expleas, & finito tempore reddas Christum tuum. Tu enim dixisti Quia adhuc visus procul, & apparebit in fine, & non mentietur. Viuifica ergo quòd pollicitus es, hoc est, tuum imple promissum, non moriatur irritus sermo tuus, sed opere compleatur, &c. Quasi dicat: Ne patiaris tantum dexteræ tuæ opus peccatis nostris impediti, & quasi

6 extingui, sed viuifica illud. *Nec displicet (quamuis quod dixi verius sit) quorumdam interpretatio, qui, Opus tuũ, interpretantur genus humanum, vt sit sensus: Ne patiare vniuersum genus humanum, quod opus tuum est, funditus perire, & damnari, quod sine dubio fieret, si filius tuus non venerit ad redimendum. Quod autem dicit: *In medio annorum*, conuenit inter expositores significare, cum tempus constitutum aduenerit, cum venerit plenitudo temporis, vt Gal. 4. locutus est Apostolus. Sed cur ita debeat exponi, non satis videntur explicare. Nos iam diximus, atque ostendimus Mich. 3. num. 17. & 18. In medio alicuius rei dici esse, quod intra illam est, vt sæpe in Scriptura videmus. Psal. 100. Non habitabit in medio domus meæ, qui facit superbiã, id est, intra domum meam, aut domi meæ. Ier. 50. Recedite de medio Babylonis, & c. 51. Fugite de medio Babylonis, & postea: Egredimini de medio eius populus me'. Ezec. 14. Et disperdam eũ de medio populi mei. Mich. 5. Auferã equos tuos de medio tui. Ita nunc; In medio annorũ, id est, intra annos. s. à te præstitutos, aut quos tu huic operi tuo præsignasti. LXX. Cum appropinquauerint anni, cognosceris, ἐν τῷ παρεῖναι τὸν καιρὸν, i. cum temporis opportunitas affuerit, demonstraberis. Idẽ docent aliorum interpretum versiones, quas referunt Hieronymus, & Eusebius, lib. 6. de Demonstratione Euang. c. 15. Aquila: Dum appropinquant anni, viuifica illud. Symmachus: Intra annos reuiuiscere fac ipsum Theodotio vero ita vt nos: In medio annorum uiuifica ipsum.

Medium.

7 *In medio annorum notum facies.* Spe diuinæ misericordiæ animatus hæc ait: O Dñe, magna est misericordia tua, nõ desines implere quod promisisti, & licet peccatis hominum iratus sis, non tamẽ subtrahes misericordiam tuã. Etiam si

8 iratus sis, *Misericordia recordaberis*, idest, misericordiã hominibus præstabis. Ita Homerus vbique loquitur; Recordari pugnæ, pro pugnare, obliuisci pugnæ, pro abstinere à pugna. Vt

Μᾶλλον ἐπὶ Τρώεσσι θόρον, μνήσαντο δὲ χάρμης. Iliad. 14.

Magis in Troianos insilierunt, & recordati sunt pugnæ. Et.

καὶ φυλακῆς μνήσασθε, id est, Iliad. 18.

Et excubiarum recordamini, hoc est excubias agite, &

νῦν δ' μνησώμεθα δόρπου: Iliad. 24.

Nunc autẽ recordemur cœnæ, i. nũc cœnemus. Itaq; illud: *Notum facies*, subaudimus opus tuũ, iuxta priorẽ interpretationem,

tationem,vel etiam,vt locus posteriori sit,Notum facies hoc,quod audiui a te, quod mihi de filio tuo reuelasti. L X X. Cum conturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ recordaberis, id est, Cum nos timore iræ tuæ conturbati fuerimus,quod te peccatis nostris prouocauerimus, tu misericordiæ recordaberis, nec ideo differes aduentum filij tui.

Pro ijs,quæ hactenus ex translatione nostra explicauimus, apud Lxx.ita legitur: Domine, audiui auditum tuum & timui; Domine, consideraui opera tua,& expaui,siue obstupui. In medio duorum animalium cognosceris. Cum appropinquauerint anni cognosceris. Cum aduenerit tempus, demonstraberis. Cum turbata fuerit anima mea in ira,misericordiæ recordaberis. Quorũ quædam iam exposuimus, & quæ desunt exponenda sunt, quoniam non solum à sanctis patribus, sed ab Ecclesia etiam in officijs Ecclesiasticis vsurpantur. Communis fere sententia est pro eo,quod nos habemus In medio annorum viuifica illud,eos posuisse, In medio duorum animalium cognosceris: quoniã literæ à Propheta scriptę שנים si ita legantur שנים sonabunt Annorũ, Si verò ita שנים sonabunt Duorum. Et pro viuifica illud est היוחו, quod putãt significare, Animalia. Mihi id, & falsum videtur,& durum admodum,nam hæc vox animalia non significat, quæ solét dici חיות nec erat nominum similitudo, quę posset interpretibus imponere: magis. n. ea imposuisset Ecclesiæ, quę verbis eisdem vtitur, vt dicemus.* Huic quæstioni vt respondeam, hoc primum dicam,neque negare posse nos, neque debere,Lxx.interpretes in multis Christi mysterijs valde illustratos fuisse ab Spiritu sancto, & merito apostolos eorum sępe translatione vsos esse,cum de his mysterijs agebatur, quoniã illa eadem, quæ interdum Hebraice sub obscure dicta sunt,ab his planius, & luculentius explicantur; vt interdum non tam rem futuram prędicere videantur, quam narrare præteritam. Quod vt faciant,interdum mutatis quibusdam,interdum additis multa transtulerũt,sen-

Lxx. in multis Christi mysterijs valde ab Spiritu sancto illustrati.

A su tamen seruato, & retento. Vidimus hoc cap. 1. in illis verbis: Scribe visionem, & cet. Si defecerit, expecta eum, quia,qui venturus est,veniet,& non tardabit. Et Hamos. 9. Vbi nos habemus: Vt possideant reliquias Idumeæ,& omnes nationes, eo quod inuocatum sit nomen meum super eos: ipsi apertius, Vt suo loco dictum est: Vt quærant ceteri homines (Deum) & omnes nationes, super quas inuocatum est nomen meum. Interdum addunt quædam,quæ Deo docente intelligunt in verbis Scripturæ tacite contineri,

B vt in eo, quod in Psalm. 95. verterunt: Dicite in nationibus, Quia Dominus regnauit à ligno, cum in Hebræo tantum sit: Dicite in nationibus. Quia Dominus regnauit. * Sed viderunt regnum illud per crucem esse partum, & à cruce cœpisse. Quam additionem probauit Ecclesia, & vsque in hodiernum diem canit in officio sanctæ crucis: Dicite in nationibus, Quia Dominus regnauit à ligno. Et in hymno: Impleta sunt, quæ concinit Dauid fidelis carmine, dicens: In nationibus regnauit à ligno Deus. Ita cũ dixissent:

C Domine, audiui auditionem tuam, & timui. Vt exponerent auditionem, addunt: Consideraui opera tua, & expaui, videlicet auditio illa erat de operibus magnis à Deo faciendis. Sed adhuc incertum erat, quæ nam opera essent; ideo, vt res fiat manifestior, addunt adhuc: In medio duorum animalium cognosceris. Deinde pro eo quod nos habemus: Domine, opus tuum in medio annorũ viuifica illud, ipsi dixerunt. Cum appropinquauerint anni, cognosceris. Nã Viuifica,more Hebręorũ acceperunt pro viuificabis,id est, ostendes,in lucem proferes, sed ipsi Christũ

D alloquentes dixerunt: Cognosceris. Et pro, In medio annorum notum facies, ipsi: Cum tempus venerit,demõstraberis. Atq; hac causa sua interpretatione palã docent opus hoc esse salutatẽ verbi æterni incarnationẽ. * Porrò illud: In medio duorum animalium cognosceris, Augu 18 de Ciuit. c. 32. & in oratione contra Iudeos,& Paganos. c 13. exponit: Aut in medio duorũ testamentorum,

torum, aut in medio duorum latronũ, aut in medio Moysis,& Eliæ cum eo in monte sermocinantium. Has interpretationes retulit & Hieronymus,illamque de duobus latronibus simplicem interpretationem esse dicit, & opinionem vulgi. Nos verissimã illam, ac simplicissimam arbitramur,quam Ecclesia amplexa est,& rei exitus comprobauit, & quæ verborum proprietatem maxime seruat,de duobus animantibus, inter quæ natus Christus Deus noster iacuit in præsepio, & a pastoribus cognitus est. Nam in officio circuncisionis canit Ecclesia: Domine audiui auditum tuum,& timui, consideraui opera tua, & expaui. In medio duorum animaliũ iacebat in præsepio, & fulgebat in cœlo. Et in officio natiuitatis: O magnum mysterium,& admirabile sacramentum vt animalia viderent Dominum natum iacentem in presepio. Ita interpretatur & Augus. in oratione illa contra Iudæos. c. 13. & hoc iam magis omnibus
12 placet.* Quare subtile potius est, quam verum, quod Eusebius li.6. de Demon. Euang. c. 15. adnotauit. Et Theophylacto probatum est, non esse legendum, ἐν μέσῳ δύο ζώων, acuto accẽtu in prima, quod sonat. In medio duorum animalium, sed ζωῶν, circunflexa vltima, quod est, in medio duarum vitarũ: quia cognitus est veniens in mundum,& habens duas vitas, alteram æternam, atque diuinam, mortalem alteram, & humanam.

Deus ab Austro veniet, & sanctus de monte Pharan. In Hebræo est: Deus de Theman veniet, quomodo verterunt Lxx. & Aquila,& Symmachus, & Quinta editio: Theodotio vero: Deus ab Austro veniet, quem secutus est Hieronymus. Est autem Theman regio in Idumæa, & vrbs in eadem regione, vt docet Hieronymus in locis Hebraicis, vbi continuo subdit: Sciendum autẽ quod omnis Australis regio Hebræis Theman dicitur,&c. Recte ergo versum est: Deus ab Austro veniet, nam & ipsi Græci auctores affirmant Theman capi pro Austro. Illud mirabilius nobiles auctores citare: Deus a Libano veniet, vt Chrysost. homil. 1. in varios apud Matthæum locos,& Greg. 33. Mor. c. 1. cum constet Libanum montem non esse Iudææ ad Austrum, sed potius ad Aquilonem. Suspicor sanè in quibusdam exemplaribus, pro ἀπὸ νότου, id est, ab Austro, scriptum fuisse ἀπὸ λιβονότου, id est, à Libonoto,& inde errore scribentium, atque ignorantium quid esset Libonotus scriptum, A Libano.* Est autem Libonotus ventus inter Austrum,& Libem, vt scribit Damascenus lib. 2. de fide, c. 8. & vt nomen ipsum indicat, ex Noto, id est, Austro, & Libe compositum, qui ventus occiduus est, inter ventos Meridiei, vt est apud Gellium lib. 2. Noctium Atticarum, cap. 22. Vt ergo indicaretur regio non penitus Australis, sed partim Australis,& partim occidua, dictum est, vel ab aliquo veteri interprete, vel ab alio, qui emendare voluit translationẽ Theodotionis: Deus à Libonoto veniet Propriè autem Idumæa videtur esse Iudææ ad Libonotum. Tertullianus in libro de Trinitate ante medium, & Aug. in libello de ouibus c. 15. legunt. Deus ab Africo veniet, sed eadem significatione; nam ventum Meridionalem esse dicunt, est autem, qui Græce dr̃ Libs, vt ait A. Gellius loco citato. Sed videamus quid sit: *Deus ab Austro veniet.* Hieronymus quidem refert Hebræum quendã ita se audiente interpretatum: Ab Austro, id est, à Bethlehem, quæ sita est ad Austrum. Nam & Iudæa respectu ceterarum partium terræ promissionis ad Austrum est, & ipsa Bethlehem etiam respectu Ierusalem est Australis Hanc expositionem secuti sunt Theophylactus, Theodoretus, Euthymius,& Iohãnes Maxentius, lib. 1. Dialogorum contra Nestorianos paulo post medium, quod opus circumfertur in quinto tomo Bibliothecæ sanctorum patrum. Et Hieronymus in illud Psal. 106. A Solis Ortu,& Occasu, ab Aquilone, & mari: legimus, inquit, in Habacuc: Deus ab Austro veniet, De Saluatore dicitur, quoniam. Deus natus est in Austro. A situ enim Ierusalem in Austro posita est. Propterea dicitur: Deus ab Austro veniet,&c. Et ante eos Tertullianus in libro de Trinitate ita interpretatus est.
* Sed vbi nos habemus. Et sanctus de 14

monte

Margin notes: Theman. — Libonotus. 13

monte Pharan, Lxx. verterunt: Et san-
ctus de monte vmbroso, & condenso;
quam translationem vsurpat etiam Ec-
clesia in Parasceue passionis Domini, &
seruatoris. Quod autem in Complutē-
si codice, & in regio habetur in Græco:
De monte vmbroso, & condenso Pha-
ran, vitiosa lectio est, & redundat, Pha-
ran, vt videmus in Eusebio, & Augusti-
no locis citatis, in Hieronymo, in Theo
phylacto, in Theodoreto, & Euthymio,
ac denique in castigatioribus exempla-
ribus Montem autē vmbrosum, & con-
densum Theophylactus, & Theodore-
tus interpretantur Ierusalem, quæ om-
nibus gratijs abundabat, & sub vmbra
Dei erat. Alij beatissimam Mariam sem
per virginem hunc montem esse volūt,
quia & sublimior est omni creatura, &
diuina virtute obumbrata est. Ita Eu-
thymius, & paulo post Theophylactus.
Hebræus, quem dudum ex Hieronymo
retulimus, ita: Ipse, qui surget ex Beth-
lehem, est qui legem dedit in monte Si-
nai; Pharan enim mons est vicinus mō-
ti Sinai. Has sententias retuli, vt videa-
mus veteres semper de Christo intelle-
xisse, & toto cœlo errare, qui de benefi-
cijs datis filijs Israel in deserto interpre
tantur. Ipsę etiam expositiones non vi-
dentur mihi condemnandæ, tametsi spi
rituales potius appareant, quam histo-
15 ricæ. * Mihi videtur locus exponendus
ex altero simili, Deuter. 33. vbi Moyses
beneficium latę a Deo legis commemo
rans ait: Dominus de Sinai venit, & de
Sehir ortus est nobis, apparuit de mon-
te Pharan, & cum eo sanctorum millia,
id est, in Sina venit ad nos, & legem no
bis dedit. Exod. 19. In monte Sehir qua
si Sol quidam nobis exortus est, cum
multis morsu ignitorum serpentū vul-
neratis serpentem æneum erigi iussit,
quem qui aspicerent, sanarentur; Num.
20. & 21. In monte Pharan apparuit no
bis, cū Lxx senes impleuit Spiritu san-
cto, Num. 11. Ad hęc verba allusit Pro-
pheta noster, sed Moyses tria loca no-
minauit, Sinai, Sehir, Pharan. Noster,
quia de Christi aduētu, & de liberatio-
ne generis humani loquebatur, Sinai
omisit, quia figura fuit veteris testamēti
in seruitutem filios generantis, vt do-

Mōs vmbrosus, & condensus.

A cet Paulus, Galat. 4. Lex enim, quæ da-
ta est in Sinai, trāsitura erat. At duo po-
steriora non omisit, quoniam apertam
figuram continebant Christi, & libera-
tionis generis humani. Nā in Sehir per
serpentem æneum, apertè significatus
est Christus crucifixus, per crucem &
passionem suam liberans genus huma-
num Diaboli veneno sauciatum; ipso
Domino exponente Ioh. 3. Sicut Moy-
ses exaltauit serpentem in deserto, Ita
oportet exaltari filium hominis, vt om
nis, qui credit in eum, non pereat, sed
habeat vitam æternam. * In Pharan fi- 16
gura sanctificationis omnium pręcessit
B per aduentum Spiritus sancti ab eodem
Christo mittendi in die Pentecostes.
Nec refert non dixisse Prophetam: A
Sehir veniet, sed ab Austro, quoniam à
Theman, vt est in Hebræo, & ab Au-
stro, & à Sehir mōte Idumææ, quæ Au-
stralis est Iudææ, idem est. Est ergo sen-
sus: Filius Dei, qui nobis per manifestā
figuram apparuit in Sehir, & in Pharan
nec postea vnquam à nobis visus est,
sed quasi mansisse videtur in illis mon-
tibus, iā ex illis exibit, & ad nos veniet
manifestus, & sine tegumentis figuratū
aperta in luce conspiciendus. Et ideo
C Lxx. dixerunt: A monte vmbroso, &
condenso, id est, à mōte Pharan, in quo
viderunt eum patres nostri per figuras,
quæ sunt vmbræ futurorum, & obscu-
ræ quædam significationes: Nec ab hoc
multum differt, quod August. decimo
octauo de Ciuit. c. 32. ait: Montem ve-
rò vmbrosum, atque condensum, quā-
uis multis modis possit intelligi, liben-
tius acceperim Scripturarum altitudi-
nem diuinarum, quibus prophetatus
est Christus. Multa quippe ibi vmbro-
sa, atque condensa sunt, quæ mentem
quærentis exerceant, &c. Vbi certè Au
D gustinus figuras, & prophetias Christi
venturi montem vmbrosum appella-
uit. Eadem est Gregorij interpretatio.
33. Mor. c. 1. Rursum, inquit, per montē
testamentum Dei exprimitur, sicut Ha
bacuc ait: Deus à Libano veniet, & san-
ctus de monte vmbroso, & condenso.
Qui enim venturum se per testamenti
sui paginas spopondit, quasi inde venit,
vnde velut sub promissione se tenuit.

Quod videlicet testamentū bene mōs
vmbrosus, & condensus dicitur, quia
spissis allegoriarum obscuritatibus opa-
17 catur, &c.* Quia ergo relictis figuris,
quibus ibi ostensus, & promissus erat,
manifestus venit, merito dicitur ventu
rus ab Austro, & à Pharan. Deinde quo-
niam venire dicitur, eum apparet homi
nibus, vt in verbis citatis, ex Deut. 33.
intelleximus; stare dicitur, & quasi late
re, eum non se talibus figuris demon-
strat, & ideo quasi latens, & stans in Se-
hir, & in Pharan: inde dicitur venire cū
apparet. Præterea, vt modo aiebat Gre
gorius, ex eo loco dicitur venire, inquo
promisit se venturum, & se sub promis-
sione tenuit. Et quamuis aliæ figuræ
præcesserint passionis Christi, & libera
tionis nostræ; hæ tamen, de quibus nūc
loquimur, fuerunt omnium apertissi-
mæ. Nam primum, data est lex in mon-
te Sina, deinde passionis Christi, & sana
tionis nostræ, & sanctificationis per Spi
ritum sanctum futuræ typus manifestis
simus apparuit, non in re diuersa, sed
in eodem Spiritu sancto senibus dato.
Quare merito Propheta has potissimū
figuras commemorauit alijs relictis, si-
cut & ipse Dominus fecit Ioh. 3. Sicut
Moyses exaltauit serpentem, &c. Possu
mus etiam ad eadem verba Deuterono
mij alludentes, & à proposito sensu nō
recedentes breuius explicare. Deus il-
le, qui olim ab Austro, siue à Sehir, appa
ruit nobis, veniet, & sanctus ille, qui de
monte Pharan ortus est nobis, veniet
nunc ad nos. Christus autem propriè
sanctus vocatur, quoniā & ipse sanctus
est, & per eum omnes eramus sanctifi-
candi, sicut ait Paulus, Rom. 3. vt sit ip-
se iustus, & iustificans eum, qui ex fide
est Iesu Christi.
18 *Sela*. Post hæc verba continuò sequi-
Sela, & Diapsalma. tur in Hebræo, סלה apud Lxx. autem
Diapsalma. quæ vox, vt notat Hierony
mus, tantum in Psalterio ponitur, & in
hoc cantico, quod ad modum psalmo-
rum scriptum est. Vbicumque autē po-
nitur, Lxx: & Symmachus, & Theodo-
tio vertunt διάψαλμα, Aquila autem
& Quinta editio uertunt: Semper, Se-
xta editio: Iugiter, & in finem, quod idē
est, quemadmodum ex Origene refert

A Hieronymus in Epist. ad Marcellam, cu
ius initium est, Quæ acceperis. Ipse etiā
Hieronymus in translatione psalmorū
ex Hebræo eodem modo transtulit.
Quid autem ipse sentiat in eadem Epi-
stola explicat his verbis: Scire autē de-
bemus apud Hebræos in fine librorum,
vnum è tribus solere subnecti, vt aut
Amen scribant, aut Sela, aut Salom,
quod exprimit pacem, vnde & Salomō
pacificus dicitur. *Igitur, vt solemus 19
nos completis opusculis ad distinctio-
nem rei alterius sequentis medium in-
terponere, Explicit, aut feliciter, aut
B aliquid istiusmodi: ita & Hebræi, vt, quę
scripta sunt, roborentur, facere solent
vt dicant, Amen, aut In sempiternum,
aut scribenda commemorant, vt ponāt
Sela, aut transacta feliciter protestātur
pacem subnotantes. Et ante hæc verba
prolatis quibusdā testimonijs psalmo-
rum, in quibus est Sela, ait: Ex quo ani-
maduertimus hoc verbum superiora pa
riter, inferioraque connectere, aut cer-
tè docere sempiterna esse, quæ dicta
sunt, vt est illud in tertio: Multi dicunt
animæ meæ: non est salus in Deo suo,
C semper, &c. Et post hæc omnia, quæ di-
ximus: Hæc, inquit, nos de intimo He-
bræorum fonte libauimus, non opinio-
num riuulos persequentes, neque erro
rum, quibus totus mundus plenus est,
varietate perterriti, sed cupientes & sci
re, & docere, quæ vera sunt. Quos antè
errores intelligat, initio Epistolæ expo
suit: nam cum Lxx. pro Sela, vertissent
vbique Diapsalma, variè hanc vocem
auctores interpretati sunt. Quidam, in-
quit, Hieronymus, diapsalma commu-
tationem metri dixerunt esse, alij pau-
sationem spiritus, nonnulli alterius sen
D sus exordium. Sunt, qui rhythmi distin-
ctionem; & quia Psalmi tunc temporis
iuncta voce ad organum canebantur,
cuiusdam musicæ varietatis existiment
silentium.* Nobis nihil horum videtur 20
cum Aquila, qui verborum Hebræorū
diligentissimus explicator est, Sela, hoc
est Diapsalma, Semper transtulerit, &
inueniamus in Psalmorum quoque fi-
ne diapsalma positum. Hæc Hierony-
mus. At Hilarius, Chrysostomus, Euthy
mius initio comment. in psalmos, quos
plurimi

plurimi sequuntur, in diapsalmate hoc
significari putant, aut alium sensum
tunc inchoari mutata harmonia psalte
rij, aut alijs cantoribus traditum esse
Psalmum, aut cessatū esse. Quare apud
Græcos, & Latinos in dubio est quid sit
proprie diapsalma, nec mirum, cū Ori-
genes, referente in eadem epistola Hie
ronymo, dicat: Verum autem cuiusdam
musicæ cantilenæ, aut rhythmi immu-
tationem, qui interpretati sunt diapsal
ma, senserint, aliud ve intellexerint,
tuo iudicio derelinquo, &c. Proposui
veterum sententias, vt quantæ res sit
difficultatis, intelligatur. Nunc quid ve
rius esse credamus, explicemus. Non du
bito quin Sela significet Semper, vt A-
quila, & Quinta, & Sexta editio docēt,
& Chaldæus, qui pro Sela vertere solet
In sæcula. Arbitror tamen hoc Sela, si-
ue semper, ita dici, vt Amen, vt nonnū
quam sit affirmantis verum esse quod
dicitur, aut sempiternum esse, nonnun-
quam vero optantis vt sempiternum
21 fit.* Simulque adnotandum est, non po
ni, nisi vbi valde insigne est quod dici-
tur, & meditatione dignum, aut valde
optabile, siue sit in fine psalmorum, siue
in quacunque parte psalmi. Vtrumque
testimonijs ab Hieronymo, & ab Orige
ne loco indicato prolatis manifestum
fiet: Ac ne sæpe idem scribendum sit,
sciat lector in fine singulorum testimo-
niorum, quæ in medium allaturus sum,
in Hebræo esse Sela, in Græco Diapsal
ma. Affirmantis est Sela, vt Psal. 3. Do-
mini est salus, & super populum tuum
benedictio tua. Hic additur Sela, ac si di
ceretur: Verissimum hoc est, semper ita
fit, & fiet. Psal. 23. Dominus virtutum
ipse est rex gloriæ. Psal. 4. Voce mea ad
Dominum clamaui, & exaudiuit me de
monte sancto suo. Psal. 3. Multi dicunt
animæ meæ: Non est salus ipsi In Deo
eius. Quasi dicat: verum est hoc, sem-
per mihi hoc dicunt, sed cum admira-
tione hoc dicitur, quod mirandum sit
cadere in hominem vllum fidelem tan
tum nefas, vt neget homini afflicto sa-
lutem esse in Deo suo. Similiter in. 4.
Vt quid diligitis vanitatem, & quæri-
tis mendacium? Semper hoc facitis,
quod valde mirandum est fieri ab ho-
A minibus, qui verum Deum norunt, &
tantis ab eo beneficijs affecti sunt. in
eodem. * Quæ diciris in cordibus ve- 22
stris, & in cubilibus vestris compungi-
mini. Semper hoc faciendum est. Op-
tantis vero vt ita fiat est etiam sæpe,
vt Psalm. 74. Liquefacta est terra, &
omnes qui habitant in ea, ego confir-
maui columnas eius. Et. 75. Et factus
est in pace locus eius, & habitatio e-
ius in Sion. Ibi confregit potentias,
arcum, scutum, gladium, & bellum.
In hoc nostro cantico ter ponitur Se-
la, & semper optantis est, vt firmum,
B & perpetuum sit quod dicitur, vt: Deus
ab Austro veniet, & Sanctus de mon-
te Pharan. Secundo post illa verba: Su-
scitans suscitabis arcum tuum, iura-
menta tribubus, quæ locutus es. Ter-
tio post illa: Percussisti caput de do-
mo impij, denudasti fundamentum
eiusque ad collum. At vero in his lo-
cis vbi ponitur Sela, aliquam fieri in
cantu mutationem, quod negasse vi-
detur in epistola Hieronymus, non po-
test, vt existimo, negari. Clamat e-
nim nomen diapsalma, quod non sine
C causa tam doctis viris, id est, Septua-
ginta interpretibus & Theodotioni, &
Symmacho placuisse conuenit. Nam
quod in Psalm. 3. scripsit Augustinus
Eugubinus, LXX. posuisse Sela, sed er-
rore describentium positum esse Dia-
psalma; neque ipsum, qui dixit, latuit
absurdam esse opinionem. Deinde
quod ipse Hieronymo fatente, nus-
quam inuenitur Sela, nisi in Psalterio,
& in hoc cantico Habacuc. Si igitur
in fine poni solet ab Hebræis, sicut
Amen, cur Amen sæpe in aliis scri-
pturæ libris inuenimus, Sela vero non
D inuenimus, nisi in Psalmis, & in hoc cā-
tico: nisi quòd aliquid habet ad cantum
pertinens, quod non est in Amen, & si-
milibus vocibus?* Quare prudēter Ori 23
genes non est ausus negare, neque idē
Hieronym. in Psalmum quartum, vbi
de hac voce ait: Et puto aut musici cu-
iusdam soni esse signaculum, aut certe
perpetuitatem eorum, quæ prædicta
sunt iudicari, &c. Quamuis quæ sunt in
commētatijs Psalmorū Hieronymi, po
tius Origenis esse cēsenda sunt, e cuius
q scriptis

ſcriptis ipſe deſumpſit, vt teſtatus eſt in procœmio. Sed quæ hæc mutatio eſt, hoc enim quærimus? exiſtimo, vbicumque ponitur Sela, cantores paulũ quieſcere ſolitos, vt quoniam non niſi poſt inſigniores ſententias ponitur, auditores quieſcentes rei illius grauitatem, & & magnitudinem cõſiderarent, aut vbi optantis vox eſt, ore, & votis fauerent, ſimulque optarent, vt in exemplis paulo ante propoſitis cerni poteſt. Atque hoc nomen ipſum διάψαλμα, indicat, quod rectè interpreteris intermiſſam cantilenam, aut intermiſſionem, ſiue interruptionem cantilenæ. Itaque Aquila, & cæteri, qui verterunt, Semper, vim vocis Sela declararunt, qui vero tranſtulerunt, Diapſalma, vſum vocis oſtenderunt, & cauſam, id eſt, quo loco, & qua cauſa poneretur. Ex his cernitur inſignis R. Dauidis error, & inſcitia, Sela nihil ſignificare, ſed ornatus, aut harmoniæ cauſa poni.

24 *Operuit cœlos gloria eius.* Hoc de Chriſti miraculis, & rebus geſtis maxime dicitur, id eſt, veniet, & cuncta implebit gloria, id eſt, claritate, & maieſtate ſua. Vbique laudum eius materia maxima ſe ſe offeret, & ad cœlos vſque perueniet eius fama, & nomen. Hoc dixit, & Dauid Pſalm. 8. Domine Dominus noſter, quam admirabile eſt nomen tuum in vniuerſa terra? Quoniam eleuata eſt magnificentia tua ſuper cœlos. Simile eſt illud:

1. Æneid. — *Fama ſuper æthera notus.*

Et apud Homerum:

Odyſ. 9. — καί μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει.

Et mea gloria cœlum peruenit. Quaſi dicat Propheta: Tanta, & tam præclara opera edet, vt in cœlum quoque gloria eius perueniat. Hieronymus: Manifeſtũ eſt, quod in aduentu Chriſti omnia repleta ſint gloria, iuxta id quod in Euangelio dicitur: Gloria in excelſis Deo, & in terra pax hominibus. Luc. 2.

Splendor eius vt lux erit. Dixit de eius rebus geſtis, & miraculis, nunc etiam de doctrina, qua mundum illuminauit. Splendor miraculorum, & doctrinæ eius non erit vt ſplendores aliorum hominum, qui inaniter oculos perſtringat, & in admirationem homines conci-

A tet, & nihil prætèrea proſit: ſed erit ſimilis luci Solis, quæ tenebras remouet & viam rectam euntibus demonſtrat, & quid quæque res, qualiſque ſit, planè docet. * Ita cum Chriſti facta, & doctrina videbuntur, & audientur, tenebræ errorum fugabuntur, certa in cœlum via cognoſcetur, & diſcent homines quantum æterna caducis, cœleſtia terrenis præſtent. Auguſt. 18. de Ciuitat. cap. 32. fere nobiſcum ſentit. Splendor eius, vt lumen erit, Quid eſt, inquit, niſi fama eius credentes illuminabit? Euſebius loco citato etiam de doctrina eius intelli- 25
B gere videtur, & Theophylactus planè intelligit, atque illud ex Iſai. 9. profert: Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, & cap. 60. Surge illuminare Ieruſalem, quia venit lumen tuum.

Cornua in manibus eius. Hebraice: cornua a manu eius illi, ſed Hebræi מ, id eſt A, vel De, ponũt ſæpe pro In, vt in verbis illis Deuter. 33. Dominus de Sinai venit; & de Seir ortus eſt nobis. Propterea Lxx. verterunt vt nos, Cornua in manibus eius. Poſt Chriſti ſeruatoris ortum, & miracula, & doctrinam, mors fuit commemoranda, quam his verbis commemorat. De paſſione hæc interpretatur Cyprianus, lib. 2. contra Iudæos, cap. 21. & in ſermone de Paſſione Domini, Euſebius lib. 6 de Demonſtratione. cap. 15. Auguſtinus 18. de Ciuit. capit. 32. & Hieronymus, quorum verba paulo poſt ſubſcribam, & Theophylactus, & multi alij, atque in his R. Samuel in epiſtola ad R. Iſaac. cap. 7. vt pudendum ſit Chriſtianos quoſdam de Moyſe interpretari, cũ Iudæus de Chriſto interpretetur. * Sed quidam ex noſtris, vt Titelmanus, laborãt quomodo de cruce dixerit: Cornua in manibus eius, cum videretur potius dicendum: Manus eius in cornibus. Nimirum cornua dici putant brachia ſanctæ Crucis, quod etiam Paulus Burgenſis exiſtimauit, cum longe aliter ſe res habeat. Eſt ergo ſenſus, cornua habebit, quibus ventilet, & diſperdat, & vincat omnes inimicos ſuos, ſumpta metaphora à tauris, & ferocioribus beſtijs, quæ cornu proijciunt ſurſum, & ventilant minora animan-

A, vel De pro In.

26

Cornua.

animantia, vt late exposuimus, atque confirmauimus Ham. 6. nu. 41. Itaque cornu insigne potentis bellatoris, & victoris est, atque instrumentum victoriæ. Cornu autem Christi aduersarias potestates ventilantis, & profligãtis est sancta Crux, & per eam sibi omnia subiecit, sicut ait Ioh. 12. Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum. Quare cum dicit: Cornua in manibus eius, victoria per crucem, & passionem futura prædicitur, recteque Hieronymus, Cornua in manibus eius, vexilla, & trophæa Crucis exponit. Augustinus loco citato: Cornua in manibus eius, quid est nisi trophæum crucis? Eusebius: Cornua in manibus eius, regni eius insignia, & notas significat: quibus cornibus inuisibiles, atque aduersantes potestates repellens, & victas obtinens abigit.

27 *Ibi abscondita est fortitudo eius*. Cum confixus in cruce pendebat, cornua habebat in manibus, & pugnabat, sed occulte, nam in illa humilitate passionis latebat fortitudo eius, & virtus diuinitatis, & demonstrabatur infirmitas humanitatis. Hieronymus: In cruce paulisper abscondita est fortitudo eius, quãdo dicebat ad Patrem: Tristis est anima mea vsque ad mortem. Et: Pater, si possibile est, transeat iste calix à me. Et in ipsa cruce: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum.

Matt. 26. Ibid. Luc. 23.

Ante faciem eius ibit mors. De effectu passionis loquitur. Moriendo mortem vincet illaque victa, & pudibunda fugiet. Simile est illud 1. Cor. 15. quod fugienti morti dicitur: Vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus? Lxx. Ante faciem eius ibit verbum, quoniã דבר quod est in Hebræo, si legatĩ דָבָר sonat verbum, & ita legerunt, Lxx. & Theodotio: si autem דֶּבֶר sonat, Mors, aut Pestis, quomodo legerunt Aquila & Symmachus, & Quinta editio, & Hieronymus, & omnes Hebræi. Atque ita potius debere legi indicat quod sequitur: Et egredietur Diabolus ante pedes eius.

Et egredietur Diabolus ante pedes eius. Victus per crucem fugiet, neque audebit coram eo consistere. Pro Diabolus, est in Hebræo רשף quod recentiores Hebræi vim vocis, vt solent, ignorãtes, varie interpretantur, veteres transtulerunt, Volatile, seu volucris, vt Aquila, Symmachus, Theodotio, & Quinta editio. Propterea Hieronymus vertit Deuter. 32. Et deuorabunt eos aues, & Iob. 5. Homo nascitur ad laborem, & auis ad volatum. Tradunt autem veteres Hebræi, vt refert Hieronymus, dæmonis esse nomen, qui principatum tenet inter alios, & propter nimiam velocitatem, & in diuersa discursum hoc nomẽ habet: ipsumque esse qui in paradiso mulieri sit locutus, & ex maledictione, qua à Deo damnatus est, accepisse nomen, siquidem רשף interpretantur, Repentem ventre. 28

Stetit, & mensus est terram. Victores terram metiuntur victoria sua partam, vt suis distribuant. Ita fecit Iosue in terra promissionis. Atque ita nunc post resurrectionem Christus Diaboli, mortisque debellator, & victor stetit, quod victoris est, & terram debellatam confidentis. Hoc fecit cum dixit Matth. 28. Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. Et statim apud se mensus terram addit: Euntes ergo docete omnes gentes, &c. Sed apertius post aduentum Spiritus sancti eos in diuersas prouincias misit partitos inter se orbem terrarum, vt impleretur prophetia: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. 29

Aspexit & dissoluit gentes. De successu prædicationis Euangelicæ loquitur. Aspexit gentes, mille videlicet idololatriæ erroribus implicatas, & misertus est earum, ita enim capitur sæpe Aspectus Domini, vt simul cum illo misericordiã intelligamus, sicut docuit Propheta: Respice in me, & miserere mei. Et Matth. 26. Respexit Dominus Petrũ, & egressus foras fleuit amare. Aspexit igitur laborantes gentes, & dissoluit eas per apostolos suos, quos misit in mundum vniuersum, vt prędicarent Euangelium omni creaturæ, & docerent omnes gentes baptizantes eos in nõmine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Sed quid est, dissoluit? Augustinus in libro de Essentia diuinitatis, post mediũ, ita

Aspectus Dei. Psal. 24.

interpretatur: Dissoluit credentes in se a peccatorum uinculis. Rectè ita intelligitur, & rectè conuenit cum Hebraica voce ויתר vt Psal. 145. Dominus soluit compeditos, & Isai. 58. Solue fasciculos deprimentes, vt solui, siue dissolui dicatur, quod ante ligatum fuit. Sed dicitur etiã dissolui, quod liquefit, sicut verterũt Lxx. ἐπέβλεψε, καὶ ἐτάκη ἔθνη, quod vertit Hieronymus; Aspexit, & distabuerunt gentes. Hæc est enim vera translatio Lxx. quam in Hieronymo, & Theophylacto, & Theodoreto, & in Augustino videmus, & in Aldino codice, non quæ habetur in codicibus Complutensi, & Regio : κατενόησε καὶ ἐξίκασεν τὰ ἔθνη, id est, Intellexit, & distare fecit
30 gentes.* Est autem Tabuerunt, siue liquefactæ sunt, idem quod consumptæ sunt, perierunt, vt explicuimus Hamos 9. num. 6. & Mich. 1. num. 7. Gentiles esse desierunt, & Christiani facti sunt. Augustinus. 18 de Ciuit. c. 32. Aspexit, & tabuerunt gentes : hoc est : Misertus est, & fecit populos pœnitentes, &c. Ita loqui solent prophetæ, vt Mich. 5. Et erunt reliquiæ Iacob in gentibus in medio populorum multorum, quasi Leo in iumentis siluarum, & quasi catulus Leonis in gregibus pecorum, qui cum transierit, & conculcauerit, & ceperit, non est qui eruat. Et ibidem: Exaltabitur manus tua super hostes tuos, & omomnes inimici tui interibunt.

Montes sæculi.

Et contriti sunt montes sæculi. Montes sæculi vocat reges, quia à sæculo, id est, diu regnauerant, vel qui inter ceteros eminebant sicut montes antiqui, qui à sæculo prædicati, & celebrati sunt propter suam altitudinem. Hi etiam contriti, comminuti, ac dissoluti sunt, non potuerunt resistere virtuti Euangelij, propter quod vertunt Lxx. Et montes contriti sunt violentia. Habes autem hoc epitasin, huiusmodi enim reges magni semper imperare soliti, ac nemini obedire, difficilius adducuntur, vt alium regem agnoscant. Hoc est, quod prædictũ est Isa. 40. & Luc. 3. de tempore prædicationis Euangelii expositum : Omnis mons, & collis humiliabitur, id est, definent esse montes, & fient valles, abijcient altitudinem suam, & Euangelio subijcient. Augustinus. 18. de Ciuitat. capite 32. exponit : vim facientibus miraculis elatorum contrita est superbia.

Incuruati sunt colles mundi. Minores principes appellat eadem ratione colles mundi, siue sæculi, vt est in Hebræo id est, qui inter alios homines insignes potentia sunt, & celebres, vt colles, qui ab initio sæculi propter altitudinẽ suã sunt omnibus conspicui. Sed in montibus, & collibus eos etiam intelligamus, qui sapientia præstabant, vt Pilosophos & sapientes sæculi, & omnes, qui quouis modo eminebant. Isaias non de mõtibus solum, sed etiam de collibus locutus est: Omnis mons, & collis humiliabitur. Hi incuruati sunt, & se sponte Euangelio submiserũt. Augustinus ibidem: Defluxerũt colles æternales, hoc est, humiliati sunt ad tempus, vt erigerentur in æternum. 31

Ab itineribus æternitatis eius. Id est, Propter itinera æternitatis eius. Hoc est, Montes contriti sunt, & colles incuruati sunt, ac flexis genibus Christũ adorauerunt, propter itinera æternitatis eius, hoc est (vt exponit Hieronymus) quia ipse, qui æternus est, dignatus est ad homines venire, vt eos redimeret. Ita etiã rectè exponemus : Deus ab initio sæculi sæpe venit ad homines per prophetas suos monens, & docens, ac promittẽs se aliquando in carne venturum, & postea ipse venit. Hæc sunt itinera æternitatis Dei, quandoquidẽ æternum dicitur sæpe quod ab initio mũdi, vel à longo tẽpore cœpit, vt diximus Mich. 5. nu 40.* Cum igitur apostoli, & prædicatores Euangelij docerent has prædictiones prophetarũ, & homines in Christo impletas esse animaduerterẽt, cedebãt veritati ante tot annos prædictæ, literisq; mãdatæ, & recipiebãt Euãgelium. In verbis Hebraicis nõ est præpositio, Ab, sed suppletur, vt passim fit. Ideo possunt & ita verti: Viæ æternitatis illi, sicut verterũt Lxx. sed sensus idẽ est, causa enim montium contritorum, & collium incuruatorum redditur his verbis : Viæ æternitatis illi, idest, quia viæ eius sunt æternæ, vt iam expositum est. 32

Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopia. A
Solent prophetæ poſtquam locuti ſunt
de gentibus Euangelio ſubijciendis cō-
memorare illarum gentium ſupplicia,
quæ noluerunt obedire ei, ſed pertina-
citer reſtiterunt. Ita Ioel capit. 2. cum
multa de copia bonorū Euangelij pro-
miſiſſet, ad extremum de iudicio, quod
impios manet, dicere incipit ad finem
vſque cap. 3. Mich. 4. Surge & tritura fi-
lia Sion, &c. inde cap. 5. Nunc vaſtabe-
ris filia latronis, &c. ibidem poſt multa
promiſſa: Et faciam in furore, & in indi-
gnatione vltionem in omnibus genti-
bus, quę non audierunt. Ita nunc lo- B
qui incipit de iudicio, quo Deus puniet
omnes, qui Chriſto non obedierūt, ſed
33 credentes, & pios perſecuti ſunt. * Atq;
hos impios vocat figurate Aethiopes
propter deformitatem, & turpitudinē
morum, vt Ham. 9. Numquid non vt fi-
lij Aethiopū vos eſtis mihi filij Iſrael?
Eſt ergo ſenſus, vidi iam Domino indi-
cante, quā ſeuere puniturus ſit impios
pro iniquitate, quā à Deo receſſerunt,
& ſeruos eius perſecuti ſunt, & gauiſus
ſum videndo. Loquitur enim de ea vi-
ſione, qua quis hoſtes ſuos victos, & cæ-
ſos uidet cum magna uoluptate. vt exē- C
plis ſatis explicauimus in Habd. nu. 64.
Hoc ſatis ex verbis ſequentibus intelli-
gitur: Turbabuntur pelles terræ Ma-
dian. Sed nec poſſumus, nec debemus
præterire quod nobis quidam e recen-
tioribus obiiciunt, non eſſe in Hebræo
Chus. aut Chuſi quod Aethiopiam, &
Aethiopem ſignificat, ſed Chuſan; ideo
que vertendū eſſe: Vidi tentoria Chu-
ſan, quem regem Syriæ fuiſſe confir-
mant ex Iudi. 3. Sed ita habeant, regem
illum non eſſe dictum Chuſan, ſed Chu
ſantathain, vt hiſtoria ipſa indicat, quod
non debuit tantos viros præterire, in- D
de neque à Ioſepho, qui breuiare ſolet
huiuſmodi nomina longiora, Chuſan,
aut Chuſanus vocatus eſt, ſed Chuſar-
thes, lib. 5. Antiq. cap. 3. Quare falſum
34 eſt quod cum Chaldæo ſomniant de hi
ſtoria illa nunc verba fieri. * Deinde
nos pro nobis habemus Hieronymum,
quem Latina Eccleſia in hac tranſla-
tione ſecuta eſt, & LXX. interpretes,
qui verterunt: Pro laboribus (id eſt,
pro peccatis) vidi tentoria Aethiopum
quorum tranſlationem, omnes Græ-
ci, & Latini vſque ad Hieronymum
ſecuti ſunt. Ipſi dicant, quem habeant
pro ſe, niſi fortaſſe Chaldæum, qui in
hoc capit. in multis inſigniter delirat.
Arbitror ergo in Hebræo ſcriptum fuiſ
ſe כושי quod Aethiopem ſignificat,
ſed poſtea errore deſcribentium extre-
mam literam fuiſſe productam, & fa-
ctum כושן vt in multis locis fieri ſolet,
& in ijs, quæ hactenus expoſita ſunt,
nonnulla ſimilia vidimus.
Turbabuntur pelles terræ Madian. Hor Pelle
rore concutientur, & vincentur & diſ-
ſipabuntur. Pelles autem vocat taber-
nacula, quæ e pellibus fiebant. Cant.
1. Sicut tabernacula Cedar, ſicut pel-
les Salomonis. Iſai. 54. Dilata locum
tentorij tui, & pelles tabernaculorum
tuorum extende. Idem dicit, quod
paulo ante: Pro iniquitate vidi tento- Madiani-
ria Aethiopiæ, nam Madianitæ Aethio tę Æthio-
pes etiam ſunt. Num. 12. Locutaque pes.
eſt Maria, & Aharon contra Moyſem
propter vxorem eius Aethiopiſſam,
quam conſtat fuiſſe Madianitidem, fi-
liam Iethro ſacerdotis Madian. * At- 35
que in eum locum Auguſtinus Eugubi
nus in annotationibus in Pentateu-
chum docet cum Hebræis terram Ma-
diam eſſe partem Aethiopiæ, quæ iun-
cta eſt Arabiæ. Et vt omittamus Ly-
ranum, & Vatablum idem in eum-
dem locum affirmantes, Auguſtinus.
quæſt. 20. Super Numeros ait vxorem
Moyſis dici Aethiopiſſam, quia erat
de Madianitis, qui, 2. Paralipom. 14.
dicuntur Aethiopes. Igitur Madiani-
tæ optime impios, & perſecutores ſan-
ctorum ſignificant, quoniam & Ae-
thiopes ſunt, & vehementer Hebræis
nocuerunt, eoſque maxime conati ſunt
auertere à terra promiſſionis, & in for-
nicationum, & idololatriæ turpitudi-
nem coniicere, vt ita diuina vltione de-
lerentur, vt videmus Num. 25. Habi-
tabant autē Aethiopes nō in domibus,
ſed in tentorijs, & tabernaculis, & pro-
pterea dixit, Tentoria Aethiopiæ, &
pelles Madian.
Nūquid in fluminibus iratus es Domine?
Nū Domine cum aſcēdes ſuper quadri-

gas tuos (id eſt, cum more bellatoris A
armabetis in hoſtes tuos, & vaſtare eos
voles, vt tuos ſaluos facias, & ab iniuria
malorum liberes,) tantum in mari, &
in fluminibus oſtenſurus es iram tuam,
& potentiam, ac furorem in malis pu-
niendis? Quaſi dicat. Profectò non ibi
ſiſtes, ſed in eos maximè inſurges, qui
36 ſanctos tuos perſecuti ſunt.* Alludit
autem iuxta Hieronymum, & multos,
ad mare Rubrum, in quo ſubmerſi ſunt
Aegyptij, Exo. 14. & ad Iordanem, quē
ſicco pede tranſierunt filij Iſrael, Ioſue.
3. quod fuit quodammodo increpare
aquas, & iraſci eis cum eas vento vren- B
te exiccabat. Addit Euthymius, oſten-
diſſe etiam Dominū iram in fluuijs Ae-
gypti, quorum aquam conuertit in ſan
guinem, Exo. 7. Nec mihi hęc alluſio di
ſplicet, poteſt enim accipi, ac ſi diceret:
Olim Domine oſtendiſti iram tuam in
aquis, num ita facturus es poſtea in fine
ſæculi, cum aſcendes ſuper equos tuos,
vt pugnes pro tuis? Minime, immo om
nem aduerſariorum vim deſtrues, &
ideo ſequitur. Suſcitans ſuſcitabis arcū
tuum. Sed multo magis placet hæc dici
propter ſigna magna iræ ſuæ, quę Deus
iuxta finem ſæculi oſtenſurus eſt in ma- C
ri, & in fluminibus ad terrorem, & pœ-
nam malorum: quæ quamuis grauia e-
runt & terribilia, maiora mala poſt ea
ventura ſunt ſæuiente ira Dei vehemē-
ter in homines ipſos, vt in verbis ſequē
37 tibus oſtēditur.* De his ſignis legimus
Lucæ 21. Et in terris preſſura gentium
præ confuſione ſonitus maris, & fluctuū
areſcentibus hominibus præ timore, &
expectatione, quę ſuperueniēt vniuer-
ſo orbi Apo. 8. Et cecidit in tertiam par
tem fluminū, &c. Et facta eſt tertia pars
aquarum in abſynthium, & multi homi
num mortui ſunt de aquis, quia amaræ D
factæ ſunt. Et c. 16. Effudit phialam ſuā
in mare, & factus eſt ſanguis tamquam
mortui, & omnis anima viuens mortua
eſt in mari. Et tertius effudit phialam
ſuper flumina, & ſuper fontes aquarum
& factus eſt ſanguis, &c.

Qui aſcendes ſuper equos tuos. Nō in-
cipit hinc noua ſententia, ſed ad ſupe-
riorem pertinet, vt iam expoſui. Pro,
Qui, in Hebr. eſt כ quod ſonat Quia,
vel quando, quare caſtigatiores codices
habent: Quia aſcendes, ſed rectè etiam
legitur, Qui aſcendes, vt poſuiſſe vide-
tur Hieronymus, & vt eſt apud LXX.
ὁ ἀναβησόμενος, id eſt, tu qui aſcenſurus
es. Quare non legendum eſt, Aſcendis,
ſed vt ſit futuri temporis, Aſcendes, vt
conſtat ex Græco, & ex Hebræo, & ex
caſtigatioribus libris Latinis, ac deniq;
ex ſenſu ipſo.

Et quadrigæ tua ſaluatio, id eſt, Salutē
& libertatem afferent ſeruis tuis debel-
latis hoſtibus.

Suſcitans ſuſcitabis arcum tuum. Corri 38
pies arcum tuum, vt fortis bellator, &
ſuſcitabis eum, qui, quodammodo iace-
bat, dum peccata hominum miſericor-
diter diſſimulabas, & ſagittis tuis occi-
des hoſtes tuos. De hoc ſcriptum eſt
Pſalm. 44. Sagittæ tuæ acutæ (populi
ſub te cadent) in corda inimicorum
regis.

Iuramenta tribubus. Atque ita etiam
ſuſcitabis iuramenta, quæ præſtitiſti tri
bubus Iſrael, in quibus omnes genera-
tiones electorum intelliguntur, & ſi-
gnificantur. Loquitur autē de eo, quod
legimus Luc. primo: Iuſiurandum quod
iurauit ad Abraham patrem noſtrum
daturam ſe nobis, vt ſine timore de ma
nu inimicorum noſtrorum liberati ſer-
uiamus illi, & cet. Nam Abraham pater
eſt omnium credentium, ſiue ex circun
ciſione ſint, ſiue ex præputio, vt docuit
Apoſtolus. Rom. 4. Dicuntur iuramen-
ta, quia id, quod Dominus de liberatio-
ne ſuorum perfecta pollicitus eſt, ſæpe
repetitum eſt. Semel iurauit Geneſ. 22.
Per memet ipſum iuraui, &c. Poſſidebit
ſemen tuum portas inimicorum ſuorū.
Et idem poſtea aliis patriarchis cum iu
ramento promittebat, licet non ſem-
per iuramentum in ſcriptura exprima-
tur. Inde Mich. vltimo: Dabis veritatē
Iacob, miſericordiam Abraham, quæ
iuraſti patribus noſtris à diebus anti-
quis. Pſalm. 88. Vbi ſunt miſericordiæ
tuæ antiquæ Domine, ſicut iuraſti Da-
uid in veritate tua? Et Pſalm. 131. Iu-
rauit Dominus Dauid veritatem, & nō
fruſtrabitur eum, &c. Si cuſtodierint fi-
lij tui teſtamentum meum, & quæ ſe-
quuntur.* Quoniam autem dum iuſtos 39

A Deus sinebat ab Impijs affligi, hæc Dei
iuramēta iacebāt, quia videbatur Deus
eorum oblitus, recte dicit esse etiam
tunc suscitanda, cum prorsus eximen-
tur à potestate, & iniuria malorum.
Hic propter sententiæ dignitatem, &
magnitudinem ponitur Sela, vt iam
diximus, & optantis est vt ita fiat, &
semper ita sit.
Fluuiis scindes terra. Hieronymus,
qui aliter præcedentia exposuerat, vi
ipsa verborum coactus in nostram nunc
sententiam venit, atque ita exponit.
Reges terræ aduersum tuum populum
dimicantes diuides, atque disperges.
B Itaque fluuios reges interpretatur. Sed
quoniam statim ait: Viderunt te, & do-
luerunt montes, per quos reges ma-
gnos significat, vt paulo superius dixi-
mus, commodius videtur, vt fluuij sint
ciuitates, in quibus magna hominum
copia est, vt in Nahum capitu. 1. qui-
dam acceperunt cum ait: Increpans
mare, & exiccans illud, & flumina ad
desertum deducens. Et capitu. 2. Por-
tæ fluuiorum apertæ sunt, vt ibi ex-
plicauimus. Est ergo sensus: Ciuitates
impiorum persequentium tuos sub-
40 uertes.
C *Viderunt te, & doluerunt montes.* Re-
ges ipsorum videbunt te incipientem
per horribilia signa venire ad iudicium,
& dolebunt, atque trepidabunt. Ita Hie
rony. interpretatur montes, excelsa re-
gna, & sublimes huius sæculi potesta-
tes Luc. 21. Arescentibus hominibus
præ timore & expectatione, quæ super-
uenient vniuerso orbi. Sed Apertius
Apo. 16. Sunt enim spiritus dæmonio-
rum facientes signa, & procedunt ad re
ges totius terræ congregare illos in
prælium ad diem magnum omnipoten
D tis Dei. Et postea: Et facta sunt fulgu-
ra, & voces, & tonitrua, & terræmotus
factus est magnus, qualis nunquam fuit,
ex quo homines fuerunt super terram,
& cet. Lege totum caput.
Gurges aquarum transiit. Omnis eo-
rum impetus, & persecutio, qua vexa-
bant populum tuum, transijt, id est, fini
ta sunt, postquam te videre cœperunt
venientem, vt ait Hieronymus. Hoc
est tantis tunc doloribus implebuntur

A vt alios vexare non eis vacet, vt vides
Apo. 16. Gurges Hebr. זרם significat
impetum, & tempestatem, & turbi-
nem. Ideo Hieronymus dixit: Omnis
eorum impetus, & persecutio. Alij,
inundatio, alij Nimbus. LXX. verte-
runt: Dispergens aquas itineris, id est
impetu ruentes in tuos.
Dedit abyssus vocem suam. Hierony- 41
mus: Tunc abyssus, hoc est inferi, lau-
dauerunt te, tunc etiam superi, id est
angeli, plausum suis manibus concre-
pabunt, vt victorem veluti gestu quo-
dam, & tripudio eleuatarum manuum
B demonstrarent, &c. Itaque per inferos,
vel locum ipsum intelligimus per proso
popœiam, id est, fictione personæ, quæ
vsitata est in Scriptura, vt Psalm. 97.
Flumina plaudent manu, simul mon-
tes exultabunt à conspectu Domini:
vel animas iustorum, quæ igne pur-
gantur. Date autem vocem, est ac-
clamare, & approbare Dei facta, qui-
bus impios affliget.
Altitudo manus suas leuauit. Altitudi
nem angelos interpretatus est Hiero-
nymus, sed cœlum etiam ipsum possu-
mus interpretari per eamdem prosopo
C peiam. Leuare manus idem pater expo Manus leuare.
suit, vt iam vidimus in præcedentibus
verbis. Quam recte autem exposuerit,
ex eo constat, quod manus leuare gra-
tulantium est, atque laudantium, vt Ne
hemiæ. 8. Et benedixit Hesdras Domi-
no Deo voce magna; & respondit om-
nis populus, Amen, amen, eleuans ma-
nus suas, & incuruati sunt, & adorauė-
runt Deum proni in terram. *Gratula 42
tionem autem hanc videmus, Apo. 16.
Vbi cum dixisset Iohannes, maria, &
flumina conuersa esse in sanguinem,
continuo subierit: Et audiui angelum
D aquarum dicentem: Iustus es Domine
qui es, & qui eras, sanctus, quia hæc
iudicasti, quia sanguinem sanctorum, &
prophetarum effuderunt, & sanguinem
eis dedisti bibere, digni enim sunt. Et
audiui alterum dicentem: Etiam Do-
mine Deus omnipotens, vera, & iu-
sta iudicia tua.
Sol & Luna steterunt in habitaculo suo.
Hieronymus ita intelligit: Sol & Luna
quę prius fuerant obtenebrata, recepe-

runt splendorem suum. Quasi dicat: Prius deesse videbantur hæc luminaria in cœlo, quia lumen non fundebant, conuersa, videlicet, in tenebras, & in sanguinem, vt Ioe. 2. scriptum est. Sed postea lumen suum receperunt, & in loco suo splendentia tibi quasi de malorũ supplicijs gratulabantur.

In lucem sagittarum tuarum ibunt. Reuertitur ad illud. Viderunt te, & doluerunt montes, gurges aquarum transijt; nam quæ postea dicta sunt, per parẽthesin interiecta sunt Ibunt impij, videlicet, territi, & fugientes in luce, id est, per lucem sagittarum tuarum, id est, territi sagittis tuis igneis, & lucentibus.

Sagittæ Dei.

43 * Sagittas autem vocat coruscationes, & fulgura, quod optimè intelligitur ex Sap. 5. Ibunt directè emissiones fulgurum, & quasi à bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient. Lucæ 21. Stellæ cadẽt de cœlo. Apocalypsis decimo sexto. Et facta sunt fulgura, & voces, & tonitrua.

In splendore fulgurantis hastæ tuæ. Hastam fulgurantem, idest, exacutam, ideo que lucentem, vt plus noceat, fulmina intelligenda sunt, quæ grauiora, & nocentiora sunt sagittis, id est, fulguribus. Ita etiam Poetæ fulmina tela sæpe vocant, vt:

Æneid. 9.

Aut tu magne pater diuum miserere, tuoque
Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo.

In fremitu conculcabis terram. Fremẽs & furore plenus, & uindictæ cupiditate flagrans terram conculcabis, & omnia euertes, & omnes nationes vehementer perterrefacies.

Egressus es in salutem populi tui. Rationem reddit superioris apparatus bellici & fremitus, ac furoris: Egredieris enim, vt liberes ab iniuriis impiorum electos tuos, & vindices illos: & exeunte ad hoc Christo tuo, tu cum illo eris potentiam, & virtutem eius omnibus ostendens. Hoc ipsum est quod ait: Dauid Psalm. 109. Tecum principium in die virtutis tuæ, &c. id est. Tecum, o Christe, erit pater, eo die, quo virtutem, & potentiam tuam omnibus ostensurus

44 es. * Sexta editio, referente Hieronymo, ita habet: Egressus es, vt saluares populum tuum per Iesum tuũ. Lxx. verterunt: Egressus es in salutẽ populi tui, vt saluares Christos tuos. At omnes interpretes, vt ait Hieron. singulari numero verterunt Christum, quemadmodũ est in Hebræo. Hunc locum deprauarunt Symmachus, & Theodotio, quia Ebionitæ erant, & Christũ Deum esse negabant, verteruntque, vt saluares Christũ tuum. Aquila tamen Iudæus, & Quinta, & Sexta editio ita verterunt, vt est in Hebræo: In salutem cum Christo tuo.

Percussisti caput de domo impij. Quoniam de malis loquens montes iam nominauit, & colles, nunc cum dicit Caput, aliquid maius sine dubio significat. Domus impij est familia Diaboli, caput in hac domo, & familia ille est, qui impietate ceteris omnibus præstat, id est, Antichristus, & ita exposuit Hieronymus in secunda explanatione huius cãtici. Hunc Christus percussurus, & interfecturus est, secundo Thessalonicẽs. 2. Quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui. Isa. 11. Et spiritu labiorum suorum interficiet impium.

Denudasti fundamentum eius vsque ad collum. Si huius domus Antichristus caput est, collum sunt potentiores eius amici, qui ei propiores sunt, vt collum capiti: Fundamẽta autẽ domus, quibus totũ ædificium nititur, sunt multitudo populi eum sequentis, sine quo tyrannidem suam obtinere, & exercere non posset. Hoc ergo ait: Occidisti, & perdidisti nobilissimos quosque, & potentissimos eius duces, ita vt sola, ac nuda populi multitudo remanserit, sicut cum parietes omnino ruunt, fundamẽta nudata, atque detecta omnium oculis relinquuntur. Hic etiam ponitur Sela.

Maledixisti sceptris eius. Apertius explicat quod dixit. Maledicere est destruere, minuere, sicut è contrario Benedicere est augere, & multiplicare, sicuti Mat. 21. Dominus maledixit ficui dicens. Iam non amplius in æternũ ex te fructum quisquam manducet: & dicitur: Rabbi, ecce ficus, cui maledixisti, aruit. Maledixisti ergo sceptris eius, i. regnacius, & tyrannicam potentiã destruxisti. Et maledixisti capitibus bellatorũ eius,

Maledicere & benedicere.

eius, perdidiſti duces, & bellatores eius, qui magno impetu more turbinis irruebant in me, vt me perderent, id eſt, in populum electorum, quorum perſonã aſſumit Propheta. Diſpergere autem pro vaſtare, & perdere capi adnotauimus Nahum. 2. num. 38. A

46 *Exultatio eorum, ſicut eius qui deuorat, &c.* Putabant impij nos à ſe eſſe conſumendos, atque delendos, & ita exultabant, vt diues ſolet cum pauperem ſpoliare vult, qui & viribus inferior eſt, & neminem habet, cuius ope potentiæ diuitis reſiſtat, idque in abſcõdito facit, vbi nemo videre, & pauperi auxiliari poſſit. B

Viam feciſti in mari equis tuis. Nihil fortitudini tuæ obſtabit, quominus liberare tuos poſſis. Quantumuis iuſti laborent, & plena ſint omnia difficultatibus, vt liberari nullo modo poſſe videantur, tu viam inuenies, & eos liberabis. Quamuis iuſti aquis calamitatũ, & afflictionum vndique cooperiantur, & infixi ſint in luto profundiſſimo, tu equis tuis vectus, vt fortis bellator, viã illis facies in aquis multis, & in luto illo, & inde erues electos tuos. Demergi in mare, ſiue in aquas multas, aut lutũ, dicitur, qui vndique calamitatibus opprimitur, vnde exire non poſſit. Pſalm. 68. Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vſque ad animam meã. Infixus ſum in limo profundi, & non eſt ſubſtantia. Ibidem: Eripe me de luto vt non infigar, libera me ab ijs, qui oderunt me, & de profundis aquarum. Pſal. 39. Et eduxit me de lacu miſeriæ, & de luto fæcis. C

Aquę, Mare, Lutum

47 *Audiui, & conturbatus eſt venter meus.* Poſt quam mihi Domine oſtendiſti quã prodigioſa portenta facturus ſis, & quã grauia ſupplicia ſumpturus de aduerſarijs tuis, penitus obſtupeſco, & toto corpore commoueor præ timore, & humana quadam commiſeratione, quoniam & ſi hoſtes ſunt, homines ſunt tamen: Ita Iſaias cap. 21. cum videret Babylonis deſolationem: Propterea repleti ſunt lumbi mei dolore, & anguſtia poſſedit me. Et capite 16. Propter hoc venter meus ad Moab quaſi cithara ſonabis. Ventris nomine ſolent Hebræis D

Venter.

viſcera ſignificari, quæ in perturbationibus animi commoueri ſolent, vt in ira, dolore, miſeratione, quale eſt illud 3. Reg. 3. Commota quippe ſunt viſcera eius ſuper filio ſuo. Inde perturbari dicitur venter, cum aliquo horum triſtium affectuum concitamur. Iob 30. Interiora mea efferbuerunt abſque vlla requie, præuenerunt me dies afflictionis. Pſal. 30. Conturbatus eſt in ira oculus meus, anima mea, & venter meus. Et 21. Factum eſt cor meum tanquam cera liqueſcẽs in medio vẽtris mei. Thre. 1. Vide Domine, quoniam tribulor, cõturbatus eſt venter meus. Ita nuſquam ſcriptura ventris commotionem, aut turbationẽ in lætitiam vſurpauit, quod ex ijs, quæ indicaui, & ex alijs prætetea locis intelligitur. Vt Ecceſ. vlt. Venter meus conturbatus eſt quęrendo illam, id eſt, multos labores propter ſapientiam pertuli. Inde etiam Ierem. 4. Ventrem meum, ventrem meũ doleo. Senſus cordis mei turbati ſunt in me: non tacebo, quoniam vocem buccinæ audiuit anima mea, clamorem prælij.

A voce contremuerunt labia mea. Hoc eſt. Propter vocem tuam, audita voce tua, labia mea ita præ motu contremiſcunt, vt vix hæc ipſa verba effari queã. In codice Hieronymi & in quibuſdam manu ſcriptis legitur: Ad vocem, quod melius reſpondet Hebræo לקול, ſed ſenſus idem eſt, & LXX. verterunt, A voce. Chaldæus ita, vt erat in Hebræo poſuit. 48

Ingrediatur putredo in oſſibus meis. Cũ contemplaretur Propheta horrendam Dei vindictam, quam eo tẽpore de hoſtibus ſuis ſumet, timore cõmotus orat: *Ingrediatur putredo, &c.* id eſt, Veniant in me omnia mala, ita, vt ſi neceſſe fuerit, oſſa mea putredine impleantur, & caro mea vermibus ſcateat, dummodo hic à meis peccatis expiet, & in die illo ſeueriſſimi iudicij ſecurus ſim, & ad eorum ſocietatem adiungat, qui cum Chriſto regnant in cœlo. Ita fere Hier. in ſecunda expoſitione huius cantici: & apertius lib. 2. aduerſus Pelagianos, prope finem; cuius poſtea verba referemus. Sed & hic fatetur diẽ tribulationis dici diem iudicij. Veniamus ad trãſlationẽ,

quam

quam recentiores reprehendunt. In Hebr. ita habetur: Veniet putredo in ossa mea, & subter me commouebor, est enim pro Cõmouebor אֶרְגַּז, quod verbum in hoc ipso capite bis noster interpres transfert inturbari, vt, Turbabuntur pelles terræ Madian: &: Audiui, & conturbatus est venter meus.
49 * Sed videant primum, quam incommodus sit sensus, quem afferunt: Conturbatus est venter meus ex ijs, quæ audiui, & putredo ingressa est in ossa mea, & in me expaui. Nam audito sermone Dei timere potuit Propheta, nõ tamen ideò putredo in ossa eius ingredi potuit. Deinde in Hebr. etiam est statim: Vt requiescam in die tribulationis: quomodo putredo in ossa eius ingressa est audito sermone Dei, vt requiescat? Nos dicimus futurum pro imperatiuo poni, vt sæpe adnotauimus, id est, Ingredietur, pro Ingrediatur. In eo vero, quod aiunt esse in Hebræo. Et subter me commouebor, erratum videtur in prima litera, nam verbum esse tertiæ personæ, non primæ, neque Hieronymus, neque quisquam alius ignorare potuit. Confirmat id translatio Lxx. συνεταράχθη, conturbata est. Atque ita sensus erit: Subter me commoueatur, scilicet, putredo. Quid enim est scatere nisi commoueri? Verum & si primæ personæ sit, sensus idem redditur: Subter me commouebor, siue turbabor, videlicet, putredine eadem in carnem meam ingrediente. Hieronym. libro 2. aduersus Pelagianos, ita hæc verba refert. Computrescant ossa mea, & subter me vermes scateant.

50 *Vt ascendam ad populum accinctum nostrum*. Et hic recentiores translationem nostram vellicant, quæ tamen est valde ad verba Hebraica accommodata. In Hebr. ita legitur: Ad ascendendum ad populum יְגוּדֶנּוּ, id est, Accinget eum. Significat autem hoc verbum apud Hebræos accingere, & parare se ad prælium, vt diximus Mich. 5. num. 3. Est ergo sensus: Vt ascendam ad populum illorum, & vnus ex ijs sim, quos Deus accinxit, & armauit, vt feliciter contra omnes hostes, & tentationes diaboli pugnarent; vel, vt sim vnus ex eis, quos tunc accinget, quibus arma & vires præbebit, vt gloriose cũ Antichristo, & cũ omnibus eius sectatoribus dimicent. Hunc sensum, vt nobis expeditiorem redderet Hieronymus, vertit: Ad populum accinctum nostrum, & postea exposuit: Ad populum fortem, bellatorem, atque pugnacem. Et libro 2. aduersus Pelagianos ita citat: Computrescant ossa mea, & super me vermes scateant, tantum vt requiescam in die angustiæ, vt ascendam ad populum fortem meum. Mox in hunc modum explanat: Hic tribulationes, & angustias, afflictionemque animi deprecatur, vt in futuro virorum iam cum Christo regnantium numero societur. * Sed vt causam aperiamus, quæ hos autores latere non debuit, & rem semel explicemus: Consuetudo Hebræorum est tertia persona futuri vti pro nomine verbali, siue actiue, siue passiue. Hos. 5. Et misit ad regem vltorem. Et capite 10. In Assur delatus est munus regi vltori, Hebræo. Ad regem vlciscetur; Regi vlciscetur. Et capitẽ 6. Particeps sacerdotum in via interficientium pergentes de Sichem. Hebræo. Particeps sacerdotum in via interficient. Et cap. 13. Sicut puluis turbine raptus. Hebr. Sicut puluis turbine rapietur. Ita hic יָגוּד quasi nomen accipitur, & vt cetera nomina, cum pronomine componitur, & ideo Hieronymus non solum vertit: Ad populum accinctum, sed addidit: Nostrum, nisi quis forte dicat (quod satis probabile est) legendũ esse גְּדוּדֵנוּ (quod vere significat, & sine controuersia, Accinctum nostrum. Lxx. paulo aliter legerũt, & verterũt. Ad populum. τῆς παροικίας μου, id est, peregrinationis meæ, quod Hieronym. exponit: Qui æque, vt ego in hoc mundo peregrinatus est.

51 Reg. Hebræi tertia futuri perso na vtũtur pro nomi ne verbali.

52 *Ficus enim non florebit*. Opto omnia pati, modo sim ex ijs, qui tunc fortiter pugnabunt, & Diabolo, atque Antichristo resistent, nam eo tempore propter magnitudinem afflictionum, atque tentationum magna futura est sterilitas virtutum. Hoc est: Plurimi, qui vsque

vsque ad illud tempus arbores fructuo-
sæ esse videbantur, & omnibus virtuti-
bus ornati, tunc erunt steriles, & aridi,
& vincentur, ac desinent fructus ferre
virtutum. Itaque vbertatem bono-
rum spiritualium tunc perdendam per
terrenam fecunditatem more prophe-
tico significauit, vt ait Augustin. 18. de
ciuit. capite 32. Siue (quod idem est)
inopiam bonorum spiritualium per ter
renam sterilitatem allegorico sermo-
ne describit. Exempla passim occur-
runt in prophetis, & nos iam vidimus
Hos. 2. & vltim. in fine vtriusque &
Ioel 2. & 3. & Hamos vltim, quibus per
copiam, aut inopiam terrenorum bo-
norum spiritualium copia, vel inopia
intelligitur. Vt autem locis indicatis,
& alias sæpe, alijs atque alijs similitudi-
nibus vtuntur prophetæ ad significan-
dam multiplicem copiam bonorum spi
ritualium, ita hoc in loco per sterilita-
tem ficus, vineæ, oliuæ, quæ familiaris-
sima erant Iudæis, & in terra illa feli-
cius proueniebant, & per alias similitu-
53 dines multiplicem sterilitatem virtu-
tum tempore Antichristi futuram præ-
dicit. * Quam Dominus non figura-
to, sed aperto sermone prænuntiat Ma-
thæ. 24. Tunc tradent vos in tribula-
tionem, & occident vos, & eritis odio
omnibus gẽtibus propter nomen meũ.
Et tunc scandalizabuntur multi, & in-
uicem tradent, & odio habebunt inui-
cem. Et multi pseudo prophetæ sur-
gent, & seducent multos. Et quoniam
abundauit iniquitas, refrigescet cari-
tas multorum. Dicit autem: *Mentie-
tur opus oliuæ*, quia fructum non feret,
quem promittebat.

Abscindetur de ouili pecus. In ouili-
bus non inuenientur oues, in præse-
pibus non inuenientur boues, atque
ita omnia alimentorum genera deerũt,
quibus, & ali, & ditari homines sole-
bant: deerunt fructus in arboribus, fru-
ges in aruis, oues in ouilibus, boues in
præsepibus. Quod indicat magnam
famẽ, & sterilitatẽ bonorum spiritaliũ.

Ego autem in Domino gaudebo. Cum
hæc mala erunt in terra, ego cum ce-
teris electis Christo per gratiam socia-
tus gaudebo in Dño, id est, propter
A bona mihi ab eo data, & quod eius gra-
tia liberatus sim è tantis calamitatibus.

Et exultabo in Deo Iesu meo. In bo- 54
nis mihi per Christum datis. In Hebr.
quomodo nunc puncta sunt, non po-
nitur sanctissimum nomen Iesu, quod
est super omne nomen, sed ישע quod
est salus. At ego Prophetam nomen
ipsum Iesu scripsisse arbitror, quod ab
Hebr. breuiari solet, & scribi his tribus
literis ישע vt in titulo salutiferæ cru-
cis vidimus Romæ, in monasterio San-
ctæ crucis in Ierusalem, & diligenter
obseruauimus. Propterea Hieronym.
nequaquam vertit, In Deo salute mea,
B sed in Deo Iesu meo. LXX. In Deo
Saluatore meo. Chaldæus: in Deo fa-
ctore redemptionis meæ. Ideo Hie-
ronym. cum retulisset translationem
LXX. subijcit: Id ipsum & Gabriele in-
terpretante: Et vocabitur Iesus, ipse
enim saluabit populum suum. August.
18. de ciuit. capite 32. Legit: In Deo
salutari meo, & ait: Melius autem mi-
hi videntur quidam codices habere:
Gaudebo in Deo Iesu meo, quam hi
qui volentes id Latine ponere, nomen
ipsum non posuerunt, quod est nobis
amicius, & dulcius nominare. Idem
C error est in punctis Isaiæ 45. vbi legi-
mus: Aperiatur terra, & germinet Sal-
uatorem. Qui tamen diceret scriben-
dum esse ישע & salutem significare, pa-
rum à nostro sensu recederet, dicere-
mus enim salutem more Hebræorum
accipi pro suo (vt ita dicamus) con-
creto actiue sumpto, id est, pro effecto-
re salutis, vt statim cum dicitur: Deus
Dominus fortitudo mea, sed verius, &
dulcius est quod ante dixi. Nec obstat
habere hoc nomen affixum pronomen
in Hebr. habet enim ratione commu-
D nis significationis, vt Messias, & alia si-
milia. Qua ratione etiam articulum
ה sæpe recipiunt, qui nominibus pro-
prijs non conuenit.

Deus Dominus fortitudo mea. Non 55
aliũde spero fortitudinem quam à Deo
meo, qui me & fortem efficiet, & velo-
cem instar cerui, id est, Dabit mihi pe-
des veloces, quales cerui habent ad ma
la fugienda, vt ait Euthymius & ad mũ-
di huius impedimenta transilienda, vt
ait

ait Hieronym. vterque in Pfalm. 17. in quo funt eadem pene verba: Qui perfecit pedes meos tanquam ceruorum, & fuper excelfa ftatuens me. Poteft & aliter intelligi, vt continuo dicam.

Et fuper excelfa mea deducet me. id eft, Per viam tutam, & à periculis liberam. Cerui enim (vt loco citato ait Euthy.) cũ fugiunt venatores, in excelfos montes properant, & ibi tuti confiftunt, atque à timore liberi. Sed aliter hæc & fuperiora exponenda funt, ac longe melius mea fententia, vt fit fenfus: Deducet me cum fanctis peracto iudicio in cœlum. Cœlos enim vocat Excelfa mea, id eft, patriæ meæ, fumpta fimilitudine à filijs Ifrael, qui redeuntes de captiuitate cũ fumma exultatione afcendebant excelfa fua. i. montes patrios, vt Ifa. 55. In lætitia egrediemini, & in pace deducemini, montes & colles cantabunt coram vobis laudem. Et ca. 49. Et ponam omnes montes meos in viã, & femitæ meæ exaltabuntur. Nec mirum, ille enim reditus è captiuitate figura huius afcẽfionis fuit. Quare quòd prius dixit: Et ponet pedes meos quafi ceruorũ, de dote potius agilitatis, quæ erit in corporibus beatorum, dictum arbitror, id eft, Dabit corpori meo agilitatem, vt per aerem in fummum cœlũ cum Domino meo afcendam.

56 *Victor in pfalmis canentem.* Pro Victor eft למנצח quod in multorum pfalmorũ titulis ponitur, ac præfertim in Pfalmo quarto, qui habet pro titulo verba, quæ hic funt in Hebræo. Pro Victor in pfalmis eft למנצח בנגינות. Pro quo Hierony. vertit ex Hebræo: Victori in canticis, Lxx. In finem, in carminibus. Denique quoties in Hebr. eft למנצח, Hieronymus vertit: Victori; Lxx. quorum editionem decantat Ecclefia. In finem: Hebræi, & recentiores eorum indiuidui comites; Præfecto cantorum, cuius, videlicet, munus erat præfcribere qui pfalmi, & quo modulationis genere, quoque tempore effent canendi. Nominare vnum, aut alterum non eft neceffe, omnes fere recentes pfalmorum, & prophetæ huius enarratores id docent, qui quidem Hebraicas literas attigerunt, vt Vatablus, Aug. Eugu-

A binus, Ianfenius, Montanus, Genebrardus, Paulus Palacius, tum noui tranflatores, quorum magnus eft numerus: idque ifti non ab Hieronymo, aut ab Origene, aut ab vllo veterum, fed à R. Dauide, & fimilibus autoribus mutuati funt, vt dixi. * Nec verò hoc ita improbabile eft, vt non fatis videatur ex Scriptura confirmari; nam verbum נצח, cuius participium eft מנצח de quo nũc agimus, conftat idem effe quod præponi alicui operi ad inftandum, & ad vrgendũ opus illud, vt 1. Paralip. 23. Ex his electi funt, & diftributi in minifterium domus Domini. Hebr. Ex his לנצח, id eft, fuper 57

B minifterium, fcilicet domus Domini, id eft, ex ijs, qui præeffent operi, fcilicet, electi funt: pro quo Lxx. eleganter, ἀπὸ τούτων ἐργοδιῶκται, id eft, ex his præpofiti operis, fiue potius vrgentes opus 2. Paralip. 34. Zacharias, & Mofallam de filijs Cahath, qui vrgebant opus. Efd. 3. Et conftituerunt Leuitas à viginti annis, & fupra, vt vrgerent opus Domini. Ex mox: Vt inftarent fuper eos, qui faciebant opus in templo Dei. In his tribus locis pro Vrgere opus, & pro Inftare fuper eos, qui faciebant, eft femper idem verbum לנצח, Lxx. folent vertere ἐπισπουδάζειν, id eft vrgere, atque in-

C ftigare. Immo & ipfum participium ita vfurpatum inuenimus, nam 2. Paralip. 2. vbi legimus: Et numerauit feptuaginta millia virorum portãtium humeris, & octoginta millia, qui cæderent lapides in montibus: præpofitofque eorum tria millia fexcentos: præpofiti eorum vocantur in Hebr. מנצחים, à Lxx. ἐπιστάται, quos vulgo fuperftantes vocamus. * Idem vocabulum eft in Hebr. & in Græco, vbi nos habemus 2. Paral. 34. Super eos vero, qui ad diuerfos vfus onera portabant, erant Scribæ, & magi- 58

D ftri. i. Præpofiti ijs, qui onera portabãt, &c. Addit Eugubinus hoc nomine etiã indicari eos, qui inftituti erant, vt victorias canerent, idque ex libro Paralipomenon intelligi: quare nihil prætereà effe quærendum, fed hic quiefcendum, vt intelligamus pfalmos, qui hunc titulum habent, tradendos fuiffe præpofito cantorum, fiue illi, qui pofitus erat, vt victorias caneret. At hi autores ftultam

facere

facere velle videntur sapientiam san-
ctorum patrum. Quid est ergo quod to
ties Hieronymus vertit: Victori? Quid
quod Lxx. In finem, quod veteres om-
nes non reprehendunt, sed studiose in-
terpretantur? Sed diuinitus factum est,
vt eadem verba repeteret sanctus Ha-
bacuc, vt veram eorum interpretatio-
nem teneremus, atque hanc nouam, &
confictam exploderemus. Nec enim ha
beremus fortasse, vnde tot psalmorum
inscriptiones intelligeremus, & vnde
autores conuinceremus, tam multos,
tamquam eruditos, nisi hæc in Haba-
59 cuc legeremus.* Sit ergo למנצח præ
fectus cantorum, aut victorias canens,
quomodo obsecro ad prophetæ nostri
verba hanc interpretationem accom-
modabunt: Super excelsa mea deducet
me victor in psalmis canentem? Num
præfectus cātorum Prophetam ducet?
Eugubinus quidem ait vertendum esse:
Et super excelsa mea deducet me ad
laudandum carminibus. Sed errat pla-
ne, nam participium est in Hebreo, nec
potest vllo modo ita, vt ipse vult acci-
pi, nec ipse probat. Scio Lxx. vertere τ̃
νικῆσαι ἐν τῇ ᾠδῇ αὐτ̃, vt vincam in can-
tico eius: sed omnino illi legerunt in
Hebr. non למנצח, sed לנצח, quod so-
lent vertere, Ad vincendum, vt statim
citabimus ex 1. Paral. 15. nam למנצח
nunquam ita verterunt, vt ex dictis in-
telligitur. Alius ita exposuit, vt sit hæc
noua sententia: Victor in Psalmis ca-
nentem, in hunc sensum: Victori præ-
centor dirigat, & instituat canentē hoc
carmen in psalmis. C vt alij psalmi ca-
nuntur. Quis vnquam dicere potuit,
aut dixit, his verbis incipere, & finiri no
uam sententiam: Victor in psalmis ca-
nentem? ac non potius pendere ex præ
cedentibus: Et super excelsa mea dedu
cet me victor in Psalmis canentem.
Quid? si ostenderimus legendum esse:
victori, quomodo connectet? Certe Ian
senius, cum in titulo Psal. 4. communē
recentiorum opinionem secutus esset,
hoc canticum exponens non potuit ad
eam Prophetæ verba interpretari, sed
ita: Super excelsa, & montosa loca no-
stra me rursum deducet, ita vt canā in
psalmis victori & triumphāti Domino

A laudes, &c.* Contextus ergo propheti 60
cus, nisi demus, extorquebit expositio-
nem suam: Deducet me Deus cum san-
ctis finito iudicio: super cælos canentē
Christo victori mortis, & inferni, & om
nium aduersariorū, laudes, & psalmos.
Nam victori legendum esse non victor,
statim demonstrabo. Hieronymus: Ca-
nam victoriam eius, & triumphū, & tro
phæum crucis. Ex hoc ergo loco disci-
mus psalmos omnes, qui hanc inscri-
ptionem habent, cani Christo victori
mortis, & inferni, & liberatori electorū
suorum. Propterea Hieronymus sem-
B per vertit: Victori, & (vt idem affirmat
in proœmio lib. 1. in Dan.) Aquila ver
tit, τῷ νικοποιῷ, id est, effectori victoriæ
hoc est Christo, iuxta illud 1. Cor. 15.
Deo autem gratias, qui dedit nobis vi-
ctoriam per Dominum nostrum Iesum
Christum. Symmachus autem sensum
magis reddens, quam verba, ἐπινίκιον,
id est, carmen victoriale, carmen, quod
canitur victori. Nec vero putet quispiā
למנעת, significare canentem carmen
victoriale, quod planum putauit esse Eu
gubinus ex illo c. Paralip. 15. In citha-
ris pro octaua canebant epinicion, vbi
C pro Canebāt epinicion est לנצח, quod
proprie significat, Ad vincendum, sicut
ibi verterunt Lxx. Sed cum superius di-
xisset segregatos fuisse diuersos ad diuer
sa cantores, de quibusdam ait: In nablis
arcana cantabant. Hebr. In nablis C. per
arcana. i. Selecti erant ad arcana, id est,
quando arcana canenda essent. Conti-
nuo dicit: Porro Mathathias, & Elipha
lu, & in citharis pro octaua canebāt epi
nicion. Hebr. In citharis pro octaua ad
vincendum, id est, quando victoria es-
set parta, hoc est, vt canerent, quando
carmen victoriale esset canendū. Lxx.
D τ̃ ἐνισχῦσαι, id est, victoriæ causa. Ruit
ergo vtrinque Eugubini interpretatio.
*Sed redeamus ad veteres interpretes. 61
Lxx. in eorundem psalmorum titulis
semper vertunt, In finē, vt habet tran-
slatio nostra vulgata, id est, εἰς τὸ τέλος. Finis Christus.
Per finem autem eos Christum intelli-
gere testantur Hier. Aug. Remigius, &
plures ex veteribus. Sed cum finem di-
cunt, accipiunt more Hebræorum pro
suo (vt Dialectici loquuntur) concreto
actiue

actiue sumpto, vt Paulo ante: Deus Dominus fortitudo mea, id est, pro finiente siue pro finitore, id est, pro Christo, qui mortem, & peccatum finiuit, & exterminauit, iuxta illud Dan 9. Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt super populum tuum, & super vrbem sanctã tuam, vt consummetur præuaricatio, & finem accipiat peccatum, & deleatur iniquitas, & adducatur iustitia sempiterna. Dicitur etiam Christus מנצח, quia omnibus hominibus præpositus est, vt sanctos efficiat, vt vrgeat opera pietatis, & iustitiæ, atque homines dirigat in viam salutis æternæ. Quare omnes huius vocis significatus optime cõueniunt in Christum. Imo vero quoties de Christo hoc nomen dicitur, intelligendum: it cum articulo ה scribi, sicut Lxx. cum articulo verterunt εἰς τὸ τέλος, & Aquila τῷ νικοποιῷ vt intelligatur ille insignis præpositus, & insignis victor, atque victoriæ effector. Sed absconditur articulus apud Hebr. post literam, ל vt solet, ideoque scribẽdum est למנצח nam si articulus non subintelligeretur, non vt nunc scribitur, sed למנצח scribendum videbatur.

62 * Colligamus ex ijs, quæ dicta sunt, scribendum esse: Victori in psalmis canentem, nam & Hieronymus semper ita vertit in psalmis, & Aquila, & recentiores interpretes. Litera etiam ל, & si aliquando index Nominatiui sit, tamen multo frequentius est Datiui. Ita legitur in codice Hieronymi, & ipse ita transtulit, exponit enim: Scribamque panegyricum triumphanti: & ita legendum esse admonet Iansenius. Nec obstat consensus multorum codicum Latinorum, in quibus legitur, Victor, multos enim errores similes habemus incuria librariorum, qui solent literas aut syllabas demere, cum continuo eædem iterum sequuntur, vt Rom. 11. Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius? Eph. 3. Euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, pro Ininuestigabiles. Heb. 5. De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis ad dicendum, pro Ininterpretabilis. Psalm. 118. Præueni in maturitate, & clamaui, pro Inimmaturitate, Ita nũc pro victori in psalmis canentem, positum est victor, & est sensus: Dominus, qui est fortitudo mea, & posuit pedes meos quasi ceruorum, deducet me glorificato corpore per cælos canentem psalmos, & laudes illi, cuius gratia tot
bona adeptus sum. * Denique arbitror 63
Prophetam omnino alludere ad titulũ psalmi quarti, & ita verba accepisse, vt ibi posita sunt. Sensus etiam valde tolerabilis est, si legatur victor, & qui hanc lectionem tueri volet, dicat ל etiã Nominatiuo adiungi, quod & Sanctes Pagninus adnotauit lib. 1. Hebr. institutionum, cap 19. Sed nos quod vsitatius, & verius est, sequendum putamus. Porro נגינות recentiores putant fere esse nomen musici instrumenti, sed nos habemus non solum Hieronymum, qui psalmos interpretatus est, sed etiã Lxx. qui verterunt in titulo Psalm. 4 In carminibus, & hic, In cantico, sicut Hieronymus hic, In psalmis; ibi, In canticis. Chaldæus hic, In hymno: ibi, In laudibus, vt videamus, quantum istis magnis Hebræis sit tribuendum. Hoc vocabulũ inuenimus Psal. 68. vbi habemus: Et in me psallebant, qui bibebant vinũ, id est, canticis suis irridebant me. Et Psalm. 76 Et meditatus sum nocte cum corde meo. Pro quo est in Hebr. Recordabor נגינתי, id est, cantici mei. Hieronymus: Recordabor psalmorum meorũ. Chaldæus: Recordabor laudis meæ. Thren. 3. Canticum eorum tota die. Chaldæus: & cantabant super me tota
die. * Et ego iam in fine voluminis cã- 64
tabo Christo victori, per quem seruati, & liberati sumus. Cantabo eidem, qui summa sapientia est, quòd me super excelsa sensuum diuini huius cantici ita deduxerit, vt omnia de eadem sapientia incarnata exponere potuerim, & de omnibus, quæ fecit, cum in terris visa, & cum hominibus conuersata est, & quæ factura est postea ad extremum vsque aduentum, cum veniet in maiestate sua, & tradet regnum Deo, & Patri. Vt volet quisque accipiat, quod dico (mihi enim, qui simplici animo, atque sincero in conspectu omnia scientis loquor, timendum non est) habeo gratiã diuinæ sapientiæ, cuius beneficio quod vere

vere de Christo Deo nostro dictū erat, A de Christo seruata rerum, atque verborum connexione sum interpretatus. Tanta enim varietas expositionū vbique occurrebat, tanta in singulis expositionibus obscuritas, & inconstantia, & duritas, vt difficillimus, aut potius nullus exitus appareret. At nos eius ope, qui paruulos, & insipiētes docet sapientiam integram, & concatenatam explicationem de Domino seruatore seruato, cōtexui, seruata verborum proprietate protulimus, qui tamen cum tantis vitiis in nullo numero sumus. Quod ergo recte, atque apte dictum erit, summæ veritati acceptum refero, vt debeo; quidquid erit erroris, meum est. Nolui autem admirabilem, atque diuinā prophetiam, nisi simplici expositione, historicaque enarrare, etenim vt rectè Hieronymus scripsit in primum cap. Malachiæ: Regula Scripturarum est, vbi manifestissima prophetia de futuris texitur, per incerta allegoriæ non extenuare, quæ scripta sunt. Tibi ergo laus, tibi gloria in secula seculorum Deus noster magne, & omnipotens, qui vocas ea, quæ non sunt, tanquam ea, quæ sunt, & quæ ad finem vsque seculi futura sunt, atque ad salutem, & consolationem tuorum pertinent, breui sermone B demonstrasti, vt per patientiam, & consolationem Scripturarum spem habeamus.

DOCTORIS FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV

In Sophoniã Prophetam Commentarij.

PROOEMIVM, SIVE IVDICIVM, de Commentarijs Hebræorum in sacram Scripturam.

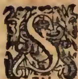

Aepè mecum cogitare soleo, & inter amicos, & familiares crebris vsurpare sermonibus, quantum veræ Scripturarum intelligẽtiæ inuexerint nostis, atq; caliginis recentiores Hebræorum magistri, quos Rabbinos vulgus appellat: qui plurimũ lucis inuexisse existimantur à multis. Nullum vnquam Scriptorum genus videas indoctius, nullum nugarum, & fabularum appetentius; ab omnium disciplinarum studio B ferè abhorrent, historiæ ignari sunt, atque expertes, vetustiores Scripturæ enarratores ne audierunt quidem. Linguæ ipsius Hebraicæ, in qua intolerantissimè gloriantur, proprietatem, & vocabula quamplurima ignorant. Nam cum ea iam diu nulla gens vtatur, & Iudæi miseri, atque direpti per varias prouincias dispersi in multarum gentium seruitutem deuenerint, & earum linguis locuti semper fuerint: nullo modo fieri potuit, vt pristinam illam, atque germanam suæ linguæ sanitatem retinerent. Qui vetustissimi inter eos fuerunt, erant sine dubio & doctiores. Hieronymus iam paucissimos sua ætate doctos superfuisse testatur, vt necesse sit illos, de quibus nũc loquimur, qui post multos annos vixerunt, vt nouissimos omnium, ita etiam fuisse indoctissimos. Adde omnes capitales, atque implacabiles hostes esse nominis Christiani, Christum, vt est apud Apostolum, finẽ esse legis, velamen positum esse super facies eorum, dum leguntur Moyses,

Hiero. in procemio Commentariorum in Hoseã.

Rom. 10.

2. Cor. 3.

A & prophetæ: videbis non posse eos non ignorare quamplurima, & vt est eis mala mens, malus animus, locos deprauaturos esse, quos possint, gloriam Iesu Christi Domini nostri obscuraturos, ad suos errores sacra verba detorturos. Quod si Scripturæ eodem spiritu egẽt, vt intelligantur, quo editæ sunt, vt inquit Hieronymus, quantum isti ab eis intelligendis aberunt, qui incredulitate, & auaritia, & omni morum turpitudine tantum absunt ab spiritu Dei? Ita nihil est humilius eorum explanatione, nihil abiectius, humi serpũt vbique, fabulis, atque commentis inanibus sordidant, omnia somnia, atque portenta patrum suorum obtrudunt, & vbicunque Christus irradiat, splendorem illũ solis iustitiæ, vt noctuæ, & vespertiliones, ferre non possunt. Hoc adeò ex proximo sancti Habacuc cantico mihi venit in mentem, quod, ne Christus in eo splẽdeat, miris tenebris, & cæca quadam caligine obscurant. Quare diuina prouidentia factum arbitror in Hispania, vt sacer fidei senatus, omnes eorum C libros abiecerit, atque damnauerit, legique vetuerit, nisi ab ijs, quibus per eũdem senatum liceret. Verissimè enim sensit à paucis legi debere; atque eos tales esse oportet, vt religione excellant, pia quadam, & ad sobrietatem sapiente eruditione præditi sint, in sanctorũ doctrina, & libris fuerint educati, & quibus illud conueniat: Si mortiferũ quid bibetint, non eis nocebit. Nam qui non erunt ita instituti, & his quasi antidotis instructi, atque muniti, multa ex Hebræorum Commentarijs vitia contrahent,

Hiero. in procemiũ Commentariorum in Hos.

Marc. vlt.

hent, quibus illam Catholicæ doctrinæ salubritatem bona ex parte perdant. Si quidem fieri vix, aut nullo modo potest, vt qui tangit picem non inquinetur vel paululum ab ea: & quibus placent autores, & ingenia, & libri, non etiam placeant multa, quæ placere nō deberent, neque aliquid ex tot erroribus, quibus illorum libri referti sunt, etiam diligenter excutientibus adhæreat. Deinde cum Iudæi rationem quādam sentiendi, atque interpretandi sequantur admodum ab ea dissidentem, quam sancti Patres tenuerunt, sæpè fit, vt quibus Hebræorum magistri maximè placeant, sanctorum libri, & enarrationes vehementer displiceant, atque eas aut nunquam, aut eum fastidio, & cum stomacho legant. Iudæus in Scriptura nihil ferè altum, & spiritu Dei dignum concipit, nihil de Sancta & indiuidua Trinitate, nihil de ortu, & vita, & morte, & resurrectione Iesu Christi Dei nostri disserit, nihil de Ecclesiæ mysterijs intelligit, de beatitudine sanctorum abiectissime sentit, omnia terrene atq; humiliter interpretatur. Contra sancti surgunt, & altissima mysteria elucidāt, & spiritu Dei illustrati norunt, atque explicant quæ sunt spiritus Dei. Qui illos amant, hos contemnent, semperq; fere eorum sensus, vel alienos, vel parū cohærentes, vel denique mysticos iudicabunt, historicum tantum putabunt, quod docent Hebræi. Ex eorundem etiam lectione innumeræ accusationes vulgatæ nostræ translationis orientur: nam cum eorum libros magnificaciant, qui collapsa iā, & magna ex parte ignorata Hebraica lingua nati sunt, neque Latinè aut Græcè sciebant, vt veteres interpretes consulerent, atque idcirco plurima contra veterum sententiam, quos vbique Hieronymus imitatus est, contraque veritatem vocabula interpretati sunt: quomodo non reprehendēt, quod eorum sensui repugnat, quos sequendos maximè existimant? Neque ignoro quædam in Hebræis magistris esse, quæ prosint, sed tot sunt inter illa, quæ noceant, vt abijcienda etiam censeam vtilia, ne legantur noxia: rectè.n. atque sapienter à quodam dictum est:

Eccl. 13.

A

Non prosit potius, si quis obesse potest.

Atque ideo non à nemine, sed à paucissimis legendos esse dixi, ijsque pietate, & sana eruditione præstātibus, grandis enim est prudētiæ (vt est apud Hieronymum) aurum in luto quærere. Verum de his hactenus. Nunc sancti Sophoniæ adyta ingressurus, per eum mihi precor adesse Spiritum sanctum, vt reuelatis oculis considerem mirabilia de prophetia eius.

Hiero. in Epistola ad Lætam de institutione filię

B

ARGVMENTVM PROPHETAE.

CAP. I.

Minatur Dominus se homines, & iumenta, & aues, & pisces disperditurum, deinde quædam peccatorum genera enumerat, quibus maximè ad hanc viā dictam prouocatur. Mox ad timorem Dei, & ad pœnitentiam omnes adhortatur, affirmans imminere iam captiuitatem, cuius crudelitatem, & terrorem multis verbis describit eleganter.

C

CAP. II.

Exhortatur omnes ad pœnitentiam, ne in prædicta supplicia incidant. Dein de vaticinatur excidium Palæstinorū, Moabitarum, Hammonitarum, Aethiopum, & Assyriorum, ac Niniues, quæ nationes infensæ semper fuerunt Iudæis, & in excidio Ierusalem eis insultauerunt, & de eorū calamitate lætati sunt. Prædicit etiam ruinam idololatriæ, & conuersionem gentium.

CAP. III.

D

Inuehitur in Ierusalem, & peccata eius narrat, & quo modo Deo vocanti, & corrigere volenti restiterit. Deinde resurrectionem Christi, Iudæorumque excidium vltimum & excæcationem, ac gentium vocationem prædicit. Mox de Ecclesiæ felicitate, & Iudæorū conuersione, tam eorum, qui tēpore Christi crediderunt, quàm qui in fine sæculi credituri sunt, vaticinatur.

CAP. I.

Erbũ Domini quod factum est ad Sophoniam filiũ Chusi, filij Godoliæ, filij Amariæ, filij Ezechiæ in diebus Iosiæ filij Amon regis Iudæ. Congregans congregabo omnia à facie terræ, dicit Dominus: congregans hominem & pecus, congregans volatilia cœli & pisces maris: & ruinæ impiorum erunt: & disperdam homines à facie terræ, dicit Dominus. Et extendam manum meam super Iudam, & super omnes habitantes Hierusalẽ: & disperdam de loco hoc reliquias Baal, & nomina æditorum cum sacerdotibus: & eos, qui adorant super tecta militiam cœli, & adorant, & iurant in Domino, & iurant in Melchom: & qui auertuntur de post tergum Domini, & qui non quæsierunt Dominum, nec inuestigauerunt eum. Silete à facie Domini Dei: quia iuxta est dies Domini: quia præparauit Dominus hostiam, sanctificauit vocatos suos. Et erit in die hostiæ Domini: visitabo super principes, & super filios regis, & super omnes, qui induti sunt veste peregrina: & visitabo super omnem, qui arroganter ingreditur super limen in die illa, qui complent domum Domini Dei sui iniquitate & dolo. Et erit in die illa, dicit Dominus vox clamoris à porta piscium, & vlulatus à secunda, & contritio magna à collibus. Vlulate habitatores pilæ: conticuit omnis populus Chanaan,

A *disperierunt omnes inuoluti argento. Et erit in tempore illo: scrutabor Hierusalem in lucernis, & visitabo super viros defixos in fecibus suis: qui dicunt in cordibus suis. Non faciet bene Dominus, & non faciet male. Et erit fortitudo eorum in direptionem, & domus eorum in desertum: & ædificabunt domos, & non habitabunt: & plantabunt vineas, & non bibent vinum earum.* Amos 5.

B *Iuxta est dies Domini magnus, iuxta est & velox nimis: vox diei Domini amara, tribulabitur ibi fortis. Dies iræ dies illa, dies tribulationis & angustiæ, dies calamitatis & miseriæ, dies tenebrarum & caliginis, dies nebulæ & turbinis: dies tubæ & clangoris super ciuitates munitas, & super angulos excelsos. Et tribulabo homines, & ambulabunt vt cæci, quia Domino peccauerunt:* Hier. 30. Ioel 2. Amos 5.

C *& effundetur sanguis eorum sicut humus, & corpora eorum sicut stercora. Sed & argentum eorum, & aurum eorum non poterit liberare eos in die iræ Domini: in igne zeli eius deuorabitur omnis terra, quia consummationem cum festinatione faciet cunctis habitantibus terram.* Eze. 7.

HISTORIA.

D *Verbum Domini quod factum est ad Sophoniam.* Ministrum se esse docet huius prophetiæ, non autorem, cum dicit: Verbum Domini, &c. E

Filium Chusi. De parentibus prophetarum, quorum nomina ab ipsis prophetis ponũtur, & an illos quoque prophetas fuisse putandum sit, & cur ponantur, iam in præludio quarto disputauimus.

Filij

Filij Ezeciæ. Eiſdem hoc nomen lite-
ris ſcribitur, quibus Ezecias rex, nec ta
men putandum eſt hunc Sophoniæ ata
uum eum eſſe, qui regnauit in Iudæa, vt
quibuſdam Hebræis viſum eſt. Primũ,
quia ab Ezecia vſque ad Ioſiam, cuius
tempore prophetat Sophonias, nõ niſi
tres generationes ſunt, ab altero autẽ
Ezecia vſque ad Sophoniam, quatuor.
Dices has quatuor breuiores eſſe po-
tuiſſe illis tribus: potuerunt ſanè, ſed nõ
eſt probabile. Nam à primo anno non
ætatis, ſed regni Ezeciæ vſque ad Ioſiã,
anni ſunt ſex, & octoginta. Si autem
ſingulis maiorum Sophoniæ triginta
ætatis annos demus (quod breuiſſimũ
tempus eſt) centum fient, & viginti.
2 * Præterea nullum legimus in Scriptu-
ra filiũ Ezeciæ regis præter Manaſſem,
vt 4. Reg. 17. & ſequentibus, & 2. Para-
lip. 29. Sed præſertim 1. Paralip. 3. vbi
fuſius agitur de generationibus regum
Iuda, quod etiam haud obſcurè colligi
videtur, ex Ioſepho 10. Antiquit. cap. 3.
Sed neque Propheta nomen tanti regis
tacuiſſet, neque enim parum autorita-
tis prophetiæ adderet apud populum è
ſancto rege, & apud omnes gratioſo ge
nus ducere.

In diebus Ioſiæ. Tempus indicat pro-
phetiæ, quod eſt in prophetis cognitu
pernecesſarium, vt inquit Lactantius
lib. 4. cap. 5. Ex hoc autem multa intel-
ligimus. Primum eſt Sophoniam pro-
phetaſſe poſt captas ab Aſſyrijs decem
tribus, nec multo ante captiuitatẽ dua-
rum. Siquidem decem tribus captę ſunt
à Salmanaſare rege Aſſyriorum, ſexto
anno regni Ezeciæ 4. Regum 18. Regna
uit autem Ezecias 29. annos, vt ibidem
videmus. Poſt eum Manaſſes. 55. 4. Re-
gum 21. Amon duos, ibidem. Mox Io-
ſias pronepos Ezeciæ. 31. 4. Reg. 22. Ita-
que à tempore captiuitatis decem tri-
buum vſque ad initium regni Ioſiæ an-
ni numerantur vnus, & octoginta. A
primo autem anno Ioſiæ vſque ad vn-
decimum Sedeciæ, quo vrbs capta, &
templum incenſum eſt, quinquaginta
tres anni fluxerunt, vt facilè ex poſtre-
mis tribus capitibus, lib. 4. Reg. intelli-
3 gitur. * Secundum, verba Sophoniæ tã-
tum ad duas tribus eſſe referenda, cum
A iam decem eſſent in captiuitate. Tertiũ
eſt, prophetaſſe Sophoniam eodem tem
pore cum Ieremia, qui cœpit prophe-
tare anno decimo tertio Ioſiæ, vt ipſe
c. 1. indicat: & eodẽ tempore, quo Hol
da prophetis, vt conſtat ex 4. Reg. 22.
Quo tempore regnabat apud Roma-
nos Ancus Martius, autore Euſebio in
Chronicis, & Auguſt. 18. de Ciuitat. ca.
33. Sed tradunt Hebræi Ieremiam pu-
blicè prophetaſſe in plateis, Sophoniã
in Synagogis. Holdam inter mulieres:
vnde probent, ne quæramus, ne leuiũ
hominum, & fabulis deditorum con-
B ſuetudinem ignorare videamur. Quar-
tum eſt, vaticinatum eſſe noſtrum pro-
phetam circa initium regni Ioſiæ, ideſt,
ante decimum octauum annum eius.
Etenim Sophonias inuehitur, vt vide-
bimus, in idololatriam duarum tribuũ:
anno autem decimo octauo regni ſui
Ioſias hortatus eſt populum, vt abiectis
idolis Deum patrum ſuorum ſequeren
tur, & acquieuit populus pacto, & con-
fracta ſunt omnia idola. 4. Reg. 23. Quin
tum eſt, argumentum huius prophetiæ
præcipuum eſſe deterrere duas tribus,
ab omni idolorum cultu per commi-
C nationem appropinquantis captiuita-
tis: quas etiam poſtea conſolatur more
ceterorum prophetarum promiſſione
futurorum per Chriſtum bonorum, obi
ter etiam aliarum nationum ſupplicia
prædicit.

Congregans congregabo omnia à facie 4
terræ. Comminatur Deus Iudæorum im Cõgrega
pietate, & idololatria offenſus perditu- אסף
rum ſe homines, & animalia, ita vt terra
duarum tribuum redigatur in ſolitudi-
nem. Quibus verbis captiuitatem Baby
lonicam ſignificat: nec enim de omni
terra loquitur, cum ait: A ſuperficie ter
D ræ, ſed de terra dumtaxat duarum tri-
buum. *Congregabo*, iuxta omnium inter-
pretationem nihil eſt aliud quam, Dele
bo, tollam de medio, perdam, quod eſt
in noſtra tranſlatione valde vſitatum,
vt Iere. 8. Congregans congregabo eos,
Hoſ. 4. Sed & piſces maris congregabũ-
tur: quod nos in eadem verba adnota-
uimus, num. 5. Ratio ſignificationis eſt,
quod verbum אסף quod his locis le-
gitur, propriè ſignificat colligere, ſiue

In vnum locum conducere, vt Iere. 12. Venite congregamini omnes bestiæ terræ, properate ad deuorandum, sed congregatio non fit nisi cum ea, quæ varijs locis erant dispersa, tollimus, & in vnũ locum adducimus. Inde hoc verbũ interdum significat tollere, vt Genes. 30. Abstulit Deus opprobrium meum, vel Retrahere, vt Ioel 2. Et stellæ retraxerunt splendorem suum, idest, ad se congregauerunt.

5 * Quoniam vero morientes tolluntur de medio viuentium conspectu, & ad multitudinem mortuorum, quasi in vnum locum adiunguntur, & aggregantur, inde congregari, siue colligi significat perire. Genes. 49. Ego congregor ad populum meum, sepelite me cum patribus meis. Deut. 32. Quẽ conscendens ingeris populis tuis, sicut mortuus est Aharon frater tuus in monte Hor, & appositus populis suis. Aliquando per ellipsin, siue detractionem simpliciter dicitur, colligi, aut congregari, vt Isa. 57. Et viri misericordiæ colliguntur, à facie malitiæ collectus est iustus. Similiter in locis citatis Ieremiæ, & Hoseæ, & in eo quod nunc ait Sophonias: Congregans congregabo omnia. In eo verò quod ait: C*ongregans congregabo*, obseruandum est, vt sæpe indicauimus, omnes geminationes siue verborũ sint, siue sententiarum, ad exaggerationẽ poni apud Hebræos, & ad vehementiorẽ significationem, vt cum Latini dicunt:

Geminationes Hebræorum exaggerationi seruiunt.

--- *Imus,*
I*mus præcipites.* ---

Persius Saty. 3.

Aut
Me, me, adsum qui feci.

Virgilius 9. Æneid.

Ex his vna est cum participium cũ suo verbo ponitur, aut nomen verbale loco participij, vtroque enim modo vertitur à Græcis & à Latinis, cum apud Hebræos nec participium sit, nec nomen verbale, sed infinitiuus eiusdem verbi, vt Psalm. 131. Sancti eius exultatione exultabunt.

6 * Hæc autem exaggeratio nonnũquam pertinet ad actionem, quam verbum significat, vt Psalm. 117. Castigans castigauit me Dominus, id est, valde me castigauit 1. Reg. 26. Benedictus tu fili mi Dauid, & quidem faciens facies, & potens poteris, id est, potentissimus eris ad faciẽdum, quidquid voles, nec erit, qui tibi valeat resistere. Chaldæus: Etiam regnando regnabis, & etiam prosperando prosperaberis. Quare quod adnotat Euthymius in principio Psalm. 39. hanc repetitionem frequentissimam esse apud Hebræos, & significare mentis intensionem: non de omnibus verbis intelligendum est, sed de significantibus aliquem actum mentis, vt ipse exemplis indicat: videns vidi, & cognoscens cognosces. Vt autem generale esset documentum, dicendum esset significare actionis cuiusque intensionem Luc. 22. Desiderio desideraui hoc manducare Pascha vobiscum, id est, vehementer optaui. Act. 5. Præcipiendo præcepimus vobis, ne doceretis in nomine isto: Græcè: Præcepto præcepimus vobis, & cap. 23. Deuotione deuouimus nos nihil gustaturos, donec occideremus Paulum, id est, maxima mala nobis imprecati sumus. Græcè Anathemate anathematizauimus nos.

* Nonnunquam exaggeratio hæc eo pertinet, vt certius esse intelligatur, quod dicitur, vt 2. Reg. 9. Ne timeas, quia faciens faciam in te misericordiã propter Ionatham patrem tuum, id est, certissimè faciam. Quare sine causa dubitauit Euthymius, cum in Psalm. 131. inquit: Quod autem ait. Exultatione exultabunt, item, Benedicens benedicam, & alia huiusmodi, quidam idioma esse dicunt Hebraicæ linguæ: quidam vero huiusmodi sermone vti dicunt Scripturam ad maiorem intensionem, & validiorem sententiæ confirmationem, &c. Certum est enim idioma esse linguæ Hebraicę, & ad hęc duo valere, quæ dicit Euthymius. Atque vtramque exaggerationem videtur habere verba, quæ nunc interpretamur. *Congregans congregabo omnia*, id est, Diligenter congregabo, nihil relinquam. Et: Sine dubio omnia congregabo. Hãc Hebræorum locutionem, & Græci imitantur. Plato enim ait in Symposio: *Οὐ γὰρ ἔρωτος οὐχ ἅπτεται, οὔτε ποιῶν ποιεῖ.* Violentia enim amoris non tangit, neque faciens facit. i. non vehementer stimulat. Lucianus in Dialogis marinis in Dialogo Menelai & Protei: Vidẽs equidẽ vidi, sed tamen res ipsa monstro similis est. 7

ſis eſt. Latini etiam quodammodo imitantur, cum dicunt; ſeruire ſeruiturem, furere furorem. Apertius etiam veteres. Vetrius enim Flaccus in quarto de verborũ ſignificatione, vt eſt apud Gellium lib. 5. c. 17. dixit: Tum exercitum populi Romani occiſione occiſum.

Dicit Dominus. 8
Dicit Dominus. Crebro prophetæ dicunt, Dicit Dominus, Hęc dicit Dominus, Rationem docet Hieronymus in illud Ierem. 23. Nunquid Deus è vicino, &c. Quod autem, inquit, in prophetis crebro dicitur, Hæc dicit Dominus, propterea ſemper infertur, ne contemnantur quaſi verba prophetarum, ſed admoneantur iugiter Dei eſſe ſermones, quos loquuntur. Idem indicat breuiter in illud Zach. 1. Iratus eſt Dominus. Et Ezeciæ 35. in principio adnotat ſæpe dicere Ezecielem: Et factus eſt ſermo Domini ad me, quia non ſemper prophetæ habebant ſpiritum propheticum: & vt oſtendat ſe habere, cum illa loquitur.

Pecus.
Congregans hominem, & pecus. Nunc per partes explicat quod prius generatim dixerat. Cum autem Pecus dicit, non oues tantum intelligit, quæ ſæpe hoc nomen commune ſibi vendicant: ſed omne animal, quod ſub hominis imperio pabulo terræ paſcitur, vt capra, ſus, bos, equus, aſinus, mulus, camelus. Quæ omnia pecoris nomine continentur apud Latinos. Idem ſignificat Græcis κτήνος, quo vtuntur hic Lxx.

Laurentius lib 4. Eleg. c. 42
9 * Hoc etiam indicat in Hebræo nomẽ בהמה quo ex Geneſ. 1. ſcimus comprehendi animantia omnia terreſtria, quæ non ſint ex genere reptilium, neque ex beſtijs, ſiue feris, quæ noſter interpres iumenta ſolet appellare.

Iumentũ.
Ita enim legimus: Producat terra animam viuentem in genere ſuo, iumenta, & reptilia, & beſtias terræ ſecundum ſpecies ſuas: iumenta, vt arbitror, generaliter vocans omnia animalia, quæ in vſus hominum veniunt, à iuuando. Hoc ita eſſe intelligitur ex eo, quod ait Hierony. Oues, & boues præcipua eſſe de iumentis. Sed cur pecus quoque ſe perditurum dicit, & volatilia, quæ nihil admiſerunt? Quòd pecora, uolatilia, & piſces in hominum vtilitatem creata ſint, atque ideo iure optimo propter hominum iniquitatem deleantur, vt ait Theodoretus, & non exiſtentibus hominibus, in quorum gratiam creata ſunt, neque ipſa exiſtere opus eſt. Itaque iram Domini (vt ait Hieronymus) etiam bruta ſentiunt animalia, & hominibus interfectis ipſa quoque peritura fore teſtatur Prophera. * Hæc ratio quæ communis eſt, 10
quibuſdam minime probatur, quòd & ſi cetera animantia, quæ commodius cũ homine viuunt, pereuntibus hominibus pereant, tamen piſcibus id non cõtingit: ideoque in his animantibus varia hoĩum genera, & varios mores ſignificari putant. Nos à cõi expoſitione nequaquã putamus eſſe recedendum, quã Hieron. confirmat. Ier. 4. & 9. & Hoſ. 4. Primũ quia aperte hoc dicunt ijdẽ prophetæ: Ier. 4. Intuitus ſum, & non erat homo, & omne uolatile cœli receſſit. Et c. 9. Super montes aſſumam fletum, &c. eo quod non ſit vir pertranſiens, & non audierunt vocem poſſidentis à volucre cœli vſque ad pecora tranſmigrauerunt, & receſſerunt. Hoſ. 4. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea, in beſtia agri, & in volucre cœli. Sed & piſces maris congregabuntur. Quando autem verba Scripturæ commodè poſſunt ſine figura, & vt ſonant, intelligi; ille eſt ſine dubio hiſtoricus ſenſus. Id hic vſu venire cernimus. Scribit enim Xenophon lib. 4. Cyri pædiæ Simul à bonis rebus omnibus regionem vacuam, nudamque fieri, quæ ab hominibus vacua fit. * Ha- 11
bemus etiam teſtem oculatum Hieronymum, qui in Hoſ. 4. inquit: Hoc, qui non credit accidiſſe populo Iſrael, cernat Illyricum, cernat Thracias; Macedoniam, atque Pannonias, &c. & probabit cum hominibus animalia cuncta deficere, quæ in vſus hominum à creatore prius alebantur. Et in hunc locum noſtri prophetæ: Et vaſtatis vrbibus, hominibusque interfectis ſolitudinem, & raritatem beſtiarũ quoque fieri, & volatilium, piſciumque teſtis Illiricus eſt, teſtis Thracia, teſtis, in quo ortus ſum, ſolum, vbi præter cœlum, & terram, & creſcentes vepres, & condenſa ſiluarum, cuncta perierunt.

fuerũt. Citabo & alium testem oculatũ, quem ego noui, hominem variæ eruditionis, & optimæ fidei Paulum Palacium, qui hæc in hunc locum scribit: Miraris, quod pecora destruantur, aues, & pisces. At ego non miror, experior enim hoc tẽpore meo pecora fere omnia mori, experior nullos pisces è mari venire, rarissimas aues ab aucupibus inueniri. Quod igitur hoc tempore video, tunc contigisse facile credo; &c. De piscibus nihil mirum quod dicitur, natant enim fere in mari terræ proximo, quòd ex hominum vicinitate habeant, vnde cõmodius alantur.* Quod
12 autem ad translationẽ attinet, vbi Hieronymus ait: *Congregans hominem, & pecus, congregans volatilia*, alij interpretes præter LXX. vertunt: Congregabo hominem & pecus, congregabo volatilia, atque ita vertendum est, vt nunc puncta sint in Hebræo. Verum si literæ sine punctis sumantur אסף, vtroque modo intelligi potest. Sed quoniam apud Hebræos infinitiuus, qui modo quasi participium ponitur, primo loco positus est, Congregãs cõgregabo, &c. Hieronymus eodem modo in sequentibus accepit, vt pro participio poneretur, & subaudiretur futurum, ac si diceret: Congregans congregabo hominem, & pecus: Congregans congregabo volatilia cœli.

* *Et ruinæ impiorum erunt.* In Hebræo est: Et ruinæ, siue scandala cum impijs, pro quo Symmachus: Et scandala cum
11 ipsis, vt subaudiatur, congregabuntur, siue deficient. Quem sensum non negamus rectè admittere verba Hebraica. Sed est alter commodior, quem translatio nostra indicat. Impij, qui me relicto idola secuti sunt, magnis calamitatibus opprimentur, è quibus nullo modo eua-
13 dere poterunt.* Quod, vt rectè intelligamus, Sciendum est, Ruere, Corruere, Cadere, dici in Scriptura, cum quis in magnam calamitatem, quasi in laqueum ab insidiatore paratum incidit, & captus tenetur, nec valet effugere. Hos. 4. Et corruens hodie, ruet etiam Propheta tecum. Et cap. 14 Conuertere Israel ad Dominum Deum tuum, quoniam corruisti in iniquitate tua, id

Ruere, corruere, cadere.

A est, propter tuã iniquitatem, ita à Deo affligeris. Inde ruina, vt Isa. 3. Princeps esto noster, ruina autem hæc sub manu tua, quod ibi Hieronymus ita exponit: Miseria nostra, & calamitas tuo sustentetur, & protegatur auxilio. Ierem. 6. Ecce, ego dabo in populum istum ruinas, & ruent in eis patres, & filij simul. Ad hoc, quod dicimus significandum Scriptura sæpissimè vtitur verbo כשל, quod propriè significat offendere pedem, siue impingere, vt Prou. 4. Et currens non habebis offendiculum. Sed cũ B solum ponitur, pro eodem accipit Scriptura, Offendere & Cadere, id est, ponitur hoc verbum pro eo, quod est cadere, vt Isa. 3 Ruit enim Ierusalem, & Iudas concidit. Primo loco est כשל, altero נפל & tamen idem significatur vtroque verbo. Eadem verba, eodemque ordine posita sunt. Isa. 31. Et corruet auxiliator, & cadet, cui præstatur auxiliũ.
* At verò cum ponitur verbum כשל, 14
quod est, Offendit, & in eodem postea additur verbum Cado, aut quippiam simile, prius verbum significat offendere, siue impingere, id est, non adeò grauiter C affligi, posterius autem vehementi calamitate opprimi, vnde nulla sit spes euadendi, vt Psal. 26. Qui tribulãt me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ceciderunt. Pro infirmati sunt, Hebr. כשלו, id est, Offenderunt, siue etiam infirmati sunt, quomodo ijdem LXX. pro, Et ruinæ impiorum erunt, vertũt; Et impij infirmabũtur. Ac si diceret: Non solum impingent inimici mei, sed omnino etiam cadent. Ierem. 50 Et cadet superbus & corruet, & non erit qui suscitet eum. In priori loco est verbum כשל. Ex quibus intelligitur optimus locus Rom. 11. vbi de Iudæis ait: Sed di- D co: Nunquid sic offenderunt, vt caderent? Absit: Hoc est, Quamuis à Deo relicti fuerint ad tempus, & afflicti, non tamen ita omnino abiecti sunt, vt nulla iam restet spes salutis eorum. Hinc etiam scandalum, siue offendiculum, quemadmodum & ruina capitur interdum pro graui afflictione, vt Exod. 10. Vsquequo patiemur hoc scandalum? Dimittite homines, vt sacrificent Domino Deo suo. Ezec. 3. Sed & si conuersus

Ruina.

Scandalũ, siue offendiculum.

uerſus iuſtus à iuſtitia ſua fuerit, & fecerit iniquitatem: ponam offendiculum coram eo, ipſe morietur, &c. Inde pro, Et ruinæ impiorum erunt, interpres Chaldæi poſuit, Eo quod multiplicatū eſt ſcandalum impiorum.

15 *Et diſperdam homines*. Cum iam ſemel, atque iterum dixerit ſe diſperditurum homines, & omnia, cur nūc ait: Et diſperdam homines, &c. Sed iam nu. 6. & 7. diximus Scripturam uti repetitionibus, aut duplicationibus tam verborum, quam ſententiarum, ad exaggerationem eius, quod dicitur. Frequentiſſimè autem ſunt ſententiarum repetitiones ad maiorem confirmationem eorū, quæ dicuntur, vt docet Hieronymus in illud Iob 3. Et quod verebar, accidit. Alijs, inquit, verbis repetit quod ſuperius dixerat. Pro confirmatione dicti ſolent in Scripturis talia iterari, &c. id eſt, vt certius habeatur, & firmius, quod dicitur, &c. Sed melius, & copioſius Auguſtinus in Pſal 74 prope initiū. Tale videtur eſſe illud Homeri.

Repetitiones ſententiarum.

Iliad. 23.

Ο δ' ἄρ ἔσαν δίδυμοι, ὁ μὲν ἔμπεδον ἡνιόχευεν
Ἔμπεδον ἡνιόχευ', ὁ δ' ἄρα μάστιγι κέλευεν.

Hoc eſt:

Hi verò erant gemini, hic quidem firmiter aurigabatur.
Firmiter aurigabatur, ille vero flagello imperabat.

Sed in rebus futuris non ſolum ad hanc confirmationem, & perſuaſionem fiunt repetitiones, ſed etiam ad celeritatem, & breuitatem temporis ſignificandam, vt Ezec. 7. Finis venit, venit finis ſuper quatuor plagas terræ. Et ibidem: Venit contritio ſuper te, qui habitas ſuper terram, venit tempus, prope eſt dies. Quod elegans locus oſtendit Geneſ. 41. Quod autem vidiſti, ſecūdo ad eādem rem pertinens ſomnium; firmitatis indicium eſt, eo quod fiat ſermo Dei, & velocius impleatur. Ideo ergo nunc repetit Propheta, quia certiſſimè vētura erat captiuitas, & citò ventura erat.

16 *Et extendam manum meam ſuper Iudam*. Et, in Scriptura ſæpe exponendi vim habet, & idem valet, quod Id eſt, vt Matth. 13. Et colligent de regno eius

Et pro, Id eſt,

A omnia ſcandala, & eos, qui faciunt iniquitatem, pro, Id eſt omnes, qui faciunt iniquitatem, hos enim voco ſcandala. Coloſſ. 2. Videte, ne quis vos ſeducat per philoſophiam, & inanem fallaciā, ſecundum traditionem hominū. Quaſi dicat: Cum per philoſophiam dico, nō de vera philoſophia loquor, quæ nihil falſum docet, ſed de erroribus philoſophantium aduerſantibus veritati. Ita nunc ait: *Et extendam manum meam ſuper Iudam*, ac ſi diceret: Dixi me perditurum eſſe homines, ſed ne forte dubitetis, de quibus hominibus loquar, loquor de viris Iuda. Manum autem

B extendere irati eſt, & vt ait Hieronymus, geſtum percutientis oſtendit. Iob 1. Extende paululum manum tuā, & tange cuncta, quæ poſſidet. Gene. 22. Non extendas manum tuam ſuper puerum, neque facias illi quidquam. Iſa. 5. Ideo iratus eſt furor Domini in populum ſuum, & extendit manum ſuam ſuper eum, & percuſſit eum. Et ſtatim: In his omnibus nō eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta, id eſt, adhuc percutere vult.

Manū extendere.

Et ſuper omnes habitantes Ieruſalem. 17
Quamuis in Iuda duas tribus intelli-

C gat, ad quas pertinent etiam habitantes Ieruſalem, tamen ſolent prophetæ ad Ieroſolymitanos potiſſimum conuertere ſermonem, quoniam illis magis Deus iraſcebatur, quòd ipſi maximè deteſtari deberent omnem idolorum cultum, vt qui in vrbe ſua templum, & ſacerdotes, & legiſperitos haberent. Iſa. 5. Nunc ergo habitatores Ieruſalem, & viri Iuda iudicate inter me, & vineam meam. Ierem. 4. Auferte præputia cordium veſtrorum viri Iuda, & habitatores Ieruſalem. Solet autem coniunctio, Et, cum poſt genus additur ſpeciei, acci

Poſt tribū Iuda pecu liariter nominantur Ieroſolymitani.

D pi pro eo, quod eſt, Præſertim, vt Mar. vlt. Dicite diſcipulis eius, & Petro, id eſt, præſertim Petro. Iere. 4. Hæc enim dicit Dominus viro Iuda, & habitatori Ieruſalem. Ita nunc. Et ſuper omnes habitantes Ieruſalem, id eſt, præſertim ſuper ciues Ieruſalem.

Et pro Præſertim

Et diſperdā de loco hoc reliquias Bahal. Efficiam, vt nullum maneat in Ieruſalem veſtigium cultus Bahalis, diſperdā

enim omnes, qui eum colebant, &, aut in mortem, aut in captiuitatem tradā. Nam etiam multi in Ierusalem colebāt Bahalem, quemadmodum decem tribus prius coluerant. 4. Reg. 17. Sed neque ipse Iuda custodiuit mandata Domini Dei sui, verumtamen ambulauit in erroribus Israel.

18 Porro Bahal idolum est Sidoniorum & Babyloniorum, de quo multa diximus Hos. 2. nume. 60. & sequentibus, ostendimusque ex Beroso illo Annij, lib. 5. Antiquitatum Chaldaicarum esse Iouem. Nunc addam quiddam, quod Hebraicæ linguæ peritis nouum videbitur, & παράδοξον: sed quod ego existimo longe verissimum. Si autem verum est, plane efficitur recentiores Hebræos ne legere quidem Hebræa scire. Nos Bahal hactenus scripsimus secuti Hebræos, qui scribunt בעל: sed multo certius, & verius est nomen esse monosyllabum, & scribendum esse Bal. Nec meū est quod dico, sed Hieronymi, quo nemo melius, aut felicius Hebraicas literas didicit. Is in illud Hos. 2. Et erit in die illa ait Dominus; &c. ait Belum Hebraicè dici בעל, & esse idolum Babylonis, quod hoc nomine appellat in alijs prophetis, & maximè in Daniele. Hūc, inquit, Sidonij, & Phœnices appellant בעל, eadem enim inter ב & ל literas consonantes ע vocalis litera ponitur, quæ iuxta linguæ illius proprietatem nunc Bel, nunc Bal legitur, &c.* Docet

19 ergo Hieronymus, id quod verissimum est, & quod Hebræorum magistri penitus ignorant, literam ע vocalem esse, & valere a, vel e, vt statim exemplis indicabo. Et quamuis nunc apud Hieronymum legamus Beel, & Baal, omnino legendum est Bel, & Bal, nam ait hunc esse Bel, & ע vocalem esse, vnam, videlicet, vocalem, non duas. Nec Phœnices proferunt Beel, sed Bel, aut Bal, vt ibi Hieronymus ostendit dicens: Vnde & Dido Sidonia regij generis, cum Aeneā suscepisset hospitio, hac pateraloue vina delibat, qua Belus, & omnes A Belo soliti, &c. Inde etiā lingua Punica, quæ à Sidonijs sumpta est, & affinis est Hebraicæ, Deus dicitur Bal, vt ait Seruius Maurus in primum Aeneidos, & Afri

Deum cœli vocant Balsemen, vt ait August. quæst. 16. in librum Iudicum. Præterea ab idolo Bel deductum est nomē Baltasar, iuxta illud Dan. 4. Daniel, cui nomen Baltasar, secundum nomen Dei mei, & Chaldaicè dicitur Beltasasar. Iosephus autem 10. Antiquit. ca. 11. & Theodotion scribunt Baltasar. Non igitur proferebatur Beel, aut Baal: sed Bel, & Bal. Hoc etiam indicant multa nomina ex hoc composita, quæ per simplex e, vel a, scribuntur, & leguntur in emendatissimis quibusque libris, siue Græcis, siue Latinis, vt Belphegor, Bel zebub, Balphasarim. * In Emmanuel 20
prima litera est ע, quæ vocalis est, & valet. E vt vertunt Lxx. & interpres Græcus Matthæi, & omnes patres, neque vllus vnquam scripsit Eemmanuel. יעקב, quod recentiores Hebræi scribunt Iahacob, nec Lxx. neque Euangelistæ vnquam ita scripserunt, sed Iacob, vt ע valeat A. Possem hoc ipsum in multis alijs nominibus demonstrare, sed hæc satis esse prudenti lectori possunt. Quod autem in translatione Lxx. & in nostra semper scribitur Baal, causam esse arbitror, quod ע valet, A vel E. Sed aspiratum: solentque noster, & alij interpretes pro nota aspirationis sæpe, A scribere, vt in Isaac, Aaron, Chanaan, Balaā, Galaad, & in interiectione, Aaa, & similibus, cum esset scribendū Ishac, Aharon, Aha. Atque à Græcis hoc sumptum existimo, qui cum notam aspirationis non haberent, vicina litera pro aspiratione vti voluerunt. Eodem modo nos deinceps scribemus, vt vtrosq; imitemur. Sed hactenus de hac re, neq; enim magni momenti est, proderit tamen vt videamus quantum recentiores Hebræi à veteribus degenerauerint in suæ linguæ cognitione.

Et nomina adituorum cum sacerdotibus. Aeditui כמרים dicuntur, iuxta recentiores quidē quasi atrati, quod atris vestibus vterentur à verbo כמר quod in Niphal significat denigrare. Sed Hieronymus ita interpretatus est. Signanter idolorum sacerdotes non sacerdotes, sed Chemarim, id est, æditues, vel phanaricos appellauit, &c. Significat autē idem verbum conuoluere, & resonare, atque 21

te,atque inde videntur dicti Chematim A quod spiritu dæmonis afflati, & quasi extra se rapti perturbata mente, & inuolutis verbis resonarent. Aedituos vero vocauit,vt quemadmodum in Hebræo non est eos dignatus Prophetano mine sacerdotum,ita in Latina translatione nomen habeat inferius,dicuntur enim ædituí latine custodes templi quasi ædem tuentes, vt quidam volunt certe ab æde,quod eam custodiat. Eo-
21 dem modo.vertit Hos. 10. Et æditui eius super eum exultauerunt, Phanaticos appellat eosdem, quasi arreptitios, & augures, ideoque. 4. Reg. 23. vertit B Aruspices. Et deleuit aruspices,quos posuerunt, reges Iuda ad sacrificandum in
22 excelsis. * Sed hos quos vocat Chemarim,sacerdotes idolorum fuisse satis ex his locis colligitur, & ex Lxx.qui verterunt:Et nomina sacerdotum cum sacerdotibus. Ex quo proditur error R Salomonis, & R Dauidis, qui negant fuisse se sacerdotes ministrantes idolis,sed esse eos,qui idola celebant. At cum dicit: Cum sacerdotibus, de veris sacerdotibus exponit Hieron.atque optime exponit,nam sacerdotes idolorum noluit sacerdotes dicere. Hos igitur sacerdo- C tes simul cum æditiis minatur se disperditurum, quoniam idolis etiam sacra faciebant,idque in ipso templo Dei. Nam idola quoque consecrasse impios reges in templo videmus Ezec.8.& 4.Reg.21. Vbi de Manasse scriptũ est: Extruxitq; aras in domo Domini, &c. & Extruxit altaria vniuersæ militiæ cœli in duobus atriis templi Domini.

Militia cœli. *Et eos qui adorant super tecta militiam cœli.* Militiam cœli vocat stellas, quod frequens est in scriptura, vt Deut. 4 Ne forte elatis oculis ad cœlum videas solem,& lunam, & omnia astra cœli,& er D rore deceptus adores ea. vbi habemus. Et omnia astra cœli,in Hebræo est: Et omnem militiam,siue exercitum cœli, & capit. 17. vt vadant, & seruiant dijs alienis,& adorent eos, & solem, & lunã & omnem militiam cœli,quæ nõ præ-
23 cepi.* Atque ita intelligitur semper in scriptura, cum reprehenditur idololatria filiorum Israel,vt 4.Reg. 16. & 21. 2.Paralip.33.Ier.9. & alibi sæpe. Dicitur autem militia, siue exercitus cœli, quòd plurimæ sint stellæ, & ordine dispositæ,quasi exercitus. Et luna, quæ huic multitudini præesse videbatur, inde regina cœli ab idololatris vocabatur Ierem.6. Et mulieres conspergunt adipes, vt faciant placentas reginæ cœli: quod frequenter repetitur cap.44. Militiam autem sæpe accipi pro exercitu notum est,vt Luc. 2. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum. In locis autem indicatis pro militia est צבא pro quo Lxx.& Hiero. interdum vertunt, Ornatus, vt Gen.2. Igitur perfecti sunt cœli, & terra, & omnis ornatus eorum idest omnes stellæ, quæ sunt ornatus, & decor cœlorum. Interdum vertunt illi δυνάμεις Hieronymus virtus,& capitur vtrumque vocabulum pro fortitudine, idest pro re forti, nempe pro exercitu, vt Psal. 23. Dominus virtutum ipse est rex gloriæ. Hebr. Dominus צבאות, id
est,exercituum.* Ex quo intelliguntur 24 multa, quæ facile possent non animaduertentibus imponere,vt Psal. 32. Verbo Domini cœli firmati sunt & spiritu oris eius omnis virtus eorum idest omnis exercitus eorum omnes stellæ Psal. 43. Nunc autem repulisti, & confudisti nos, & non egredieris Deus in virtutibus nostris, id est, Non exibis cum nostris exercitibus, vt pugnes nobiscum, & serues nos, Psalm. 67. Dominus dabit verbum Euangelizantibus virtute multa,idest,in virtute multa,in magno exercitu, magnus erit exercitus Euangelizantium, quoniam nõ vni populo, aut genti,sed vniuersæ creaturæ Euangelium erat prædicandum. Quod autẽ Propheta ait: *Qui adorant super tecta,* iuxta morẽ regionis suæ loquit, in qua tecta domorũ plana sunt,&ea sæpe habitatores conscendunt; inde Matt. 10. Et quod in aure auditis, prædicate super tecta. Idololatriæ ergo, vt proprius, & liberi suscipere possent cœlũ, & stellas, & adorare, tecta domorũ cõscendebãt.

Et adorant, & iurant in Domino. Idest, 25 Adorant Dominum, & iurant per Dominum, quasi per verum Deum, & nihilominus adorant simul Melchom, & iurãt per eũ eundem ei honorẽ,& eam-

dem

dem reuerētiam deferentes. Melchom idolum erat Hammonitarum, de quo diximus Ham. 1. nu. 32. Iurare in Domino dici more Hebræorum pro Iurare per Dominum adnotauimus Hamos 4. numero 4.

A

Et qui auertuntur de post tergum Domini Id est, Qui, etiam si idola non colāt, nolunt Deum sequi. More autem Hebræorum dictum est, de post tergum Domini, vt Psal. 77. Et sustulit eum de gregibus ouium, de post fœtantes accepit eum. In his omnibus, (vt ait Hieronymus) repetendum est, Disperdam, vt sit. Disperdam eos, qui adorant, &c. Et disperdam eos, qui auertuntur de post tergum Domini.

B

Nec inuestigauerunt eum. Variæ sunt huius loci trāslationes. Chaldæus: Neq; precibus postularunt à cōspectu ipsius. Leo Iudas: Non sciscitantur eum. Vatablus, Neque implorant opem Domini, neque consulunt eum. Lxx. & qui non retinent Dominum. Quæ omnia rectè admittit verbum דרשו quod est in Hebræo. Hieronymus autem: *Nec inuestigauerunt eum*, id est, nec quæsierunt eū. vt apud Cicero. qui inuestigabant, & perscrutabantur omnia. * Sed hæc repetitio verbi idem significātis habet exaggerationem. Nec quæsierunt eum, nec inuestigauerūt, ac si diceret: Nec prius, nec postea quæsierunt, semper manserunt in obstinatione illa non quęrendi Dominum. Itaque geminatione verbi idem significantis expressit illorum in peccando pertinaciam, vt Iere. 2. A sæculo confregisti iugum meum, rupisti vincula mea, & dixisti; Non seruiam. Psalm. 2. Dirumpamus vincula eorum, & proijciamus à nobis iugum ipsorum. Similiter solet facere Scriptura in alijs animi affectibus, quorum magnitudinē depingit geminatione verborum idem valentium. Iræ, vt Isai. 14. Et consurgā super eos, dicit Dominus exercituum, & perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen & progeniem. Et ponam eam in possessionem ericij, & in paludes aquarum, &c. Ambitionis, vt ibidem: In cœlum conscendā, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis, ascēdam super altitudinem nubiū, similis ero Altissimo. Lætitiæ, vt Lucæ 12. Anima mea habes multa bona posita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare, Atque ita in alijs affectibus, quos verbis depingit, & imitatur. Etenim ijs, qui huiusmodi affectibus concitantur, non satis est semel dicere quod volunt, neque id feruor animi patitur, sæpe dicunt, & alijs atque alijs verbis iterant, vt plene exprimant quod sentiunt.

Cice. in 6. Verrina.

26 Geminatio verbi idem significantis.

C

D

27 *Silete a facie Domini Dei.* Pro Silete in Hebræo est, הס quam Hieronymus Interiectionem esse docet imperantis silentium, sed hoc silentio timor, & reuerentia Dei intelligitur, vt diximus Hab. 2. nu. 45. Atque vt hoc rectè intelligatur, Silere in Scriptura sæpe ita poni solet, vt non solum significet cessare à locutione, sed etiam a ceteris operibus, vt 2. Reg. 19. Absalom, quem vnximus super nos, mortuus est in bello: vsquequo siletis, & non reducitis regem? Psal. 27. Deus meus ne sileas a me, ne quando taceas à me, & assimilabor descendentibus in lacum, id est, si nihil facis in me hoc est, si nō auxiliaris mihi, similis ero descendentibus in lacum, id est, morientibus. Qui autem reuerentia magna erga aliquem sunt, nec loqui coram illo audent, neque aliud quidquam facere, Hoc ergo ait: Timete Dominum, & reuerentissime colite, humiliamini sub potenti manu eius, & ei vosmetipsos cum debito timore, & reuerentia subijcite, quia iuxta est dies Domini, id est, dies captiuitatis, quo Deus potentiam, & iustitiam suam ostensurus est vobis puniendis. Nam si hoc facitis, per pœnitentiam placabitur Deus, & miserebitur vestri. Hoc intelligimus ex. 1. Machab. 1 de Alexandro Magno. Et accepit spolia multitudinis gentium, & siluit omnis terra in cōspectu eius, idest, dedit se Alexandro. * Et ex Lxx. qui verterūt εὐλαβεῖσθε id est, timete, sed proprie religiosum, & reuerentiæ plenum timorem significat. Ita etiam Hab. 2. Dominus autem in templo sancto suo, sileat a facie eius omnis terra, vbi eadem verba sunt in Hebr. & in Grę. atque hic, vt suo loco diximus.

Silere.

Quia

Dies Domini.

Quia iuxta est dies Domini, idest, Dies captiuitatis, vt exponit Hieronymus, & nos iam diximus. Dies Domini dicitur, quem Deus elegit ad magnam aliquam vindictam de suis hostibus capiendam, vt Isai. 2. Quia dies Domini exercituū super omnem & superbum, & excelsum Ioe. 2. Quia venit dies Domini, quia prope est dies tenebrarum, & caliginis, &c. Loquuntur videlicet ambo de eadem captiuitate duarum tribuum. Hinc per Antonomasiam dies iudicij vocatur dies Domini 1. Cor. 3. Dies enī Domini declarabit. 2. Thess. 2. Neque terreamini, neque per spiritū, neque per sermonem, neque per epistolam, tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini. Ratio huius est, quod nūc dies videntur esse hominum, & eis dantur à Deo, vt pœnitentiam agant, & eis possunt pro libertate sua vti, vt volent.

Dies alicuius.

Dies enim alicuius dici videtur, quo nemine impediente lætatur, & facit quod vult, Hos. 7. Dies regis nostri, cœperunt principes furere à vino, id est, Nūc mos gerendus est regi nostro, nemo impedire debet, quod ipse volet. atque hac licentia cœperunt principes vino, & voluptatibus se tradere. Iob. 6. Dies mei (id est, tempus felicitatis meæ) velocius transierunt quam à texente tela succiditur. Sed cum Deus punit, diem, qui erat hominum, facit suum, & ex animi sententia suppliciū de hostibus suis sumit, iuxta illud Psalm. 74. Cum accepero tempus, ego iustitias iudicabo. Dicitur etiam dies alicuius, non quo aliquid facturus, sed quo passurus est, vt Psal. 36. Dominus autem irridebit eum quoniam prospicit quod veniet dies eius, scilicet quo destruendus est, vt exposuit Euthymius.

Quia præparauit Dominus hostiam Hostiam intelligit multitudinem Iudæorū interficiendam à Chaldæis. Sicut enim arietes, & boues immolantur Deo ad eius iram placandam, ita hominum illorum peccatorum cæde Deus gauisus, & placatus est. Ita dictum est Isa. 34. Victima enim Domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom, & Iere. 46. Victima enim Domini Dei exercituum in terra Aquilonis.

A *Sanctificauit vocatos suos.* Vocati sunt Chaldæi, vt aiunt Hiero. & Theod. Lyra. quia vocauit, & adduxit eos Deus, vt per eorum gladios immolaretur sibi victima, id est occiderentur, & vastarentur Iudæi. Hoc intelligitur optime ex verbis Ierem. capit. 25. de eadem re loquentis. Ecce ego mittam, & assumam vniuersas cognationes Aquilonis, ait Dominus, & Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum, & adducam eos super terram istam, & super habitatores eius, & interficiam eos. Et quamuis sanctificari dicātur in scriptura, qui

Sanctificare.

B præparantur ad aliquid, vel qui ab alijs segregantur, vt exposuimus Ioe. 1. num. 25. & posset hic ita accipi, tamen proprie mihi accipi videtur pro eo, quod est aliquid ad Dei cultū assumi, vt Exo. 28. & cunctorum consecrabis manus, sanctificabisque illos, vt sacerdotio fungantur mihi. Ita Chaldæi sanctificantur id est eliguntur, quasi sacerdotes harum victimarum Deo immolandarum, sicut Ierem. 25. Nabuchodonosor impium regem vocauit seruum suum, quia eius ministerio vsurus erat ad vindictam de Iudæis sumendam. Quare. R. Dauid, & eius sectatores, qui vocatos dici putant

C inuitatos ad hoc conuiuium animaliū immolandorum, id est, volucres, & bestias dilaniaturas corpora occisorum lōge videntur aberrasse ab scopo: non enī Propheta meminit conuiuij, sed hostiæ, & à sacrificijs metaphoram desumit. Nec solet scriptura auium, & bestiarum meminisse, cum de victimis sermo est, non enim cæduntur victimæ, siue hostiæ volucribus, & feris, vt ex locis indicatis. Isai. 34. & Ierem. 46. intelligi potest. Cum igitur ita exponimus, & consuetudinis scripturæ, & metaphoræ ra-

D tionem habemus, & proprietatem verbi Sanctificatio obseruamus. Permanere autem Prophetam in similitudine sacrificiorum, id quod sequitur indicat: Et erit in die hostiæ Domini, &c.

Et erit in die hostiæ Domini Hostię Domini, dicit, pro Hostiæ meæ, Deus siquidem loquitur, & ait: Visitabo super principes, &c. Solent enim iuxta consuetudinem Hebr. nomina poni pro pronominibus, vt adnotauit August. in illud

Nomina pro pronominibus.

Psalm.

Psalm.67. Rex virtutum dilecti. Gen.7. A
Duo, & duo ingressa sunt ad Noe in ar-
cam, masculus, & femina, sicut præcepe
rat Dominus Noe, pro, sicut præcepe-
rat Dominus ei. Deut.9. Deditque mi-
hi Dominus duas tabulas lapideas scri-
ptas digito Dei pro digito suo.

32 *Visitabo super principes.* Percutiam,
& plectam principes, & optimates Iu-
dæorum. Ita factum est, legimus enim
Ierem.52. Sed & omnes principes Iuda
occidit in Reblatha, scilicet, rex Baby-
lonis. De hoc verbo diximus Hos. 1.
nume. 64.

Et super filios regis. Tres Iosiæ filios B
intelligit Ioacham, qui vinctus est à re-
ge Aegypti, & regno spoliatus. 4. Reg.
23. Ioacim, qui grauiter afflictus est à
rege Babylonis, & ab Hammonitis, &
Moabitis. 4. Reg. 24. & Sedeciã, cui rex
Babylonis oculos effodit, vinctumque
catenis adduxit Babylonem. 4. Reg. 25.
Et quoniam filiorum nomine etiam re
liqui posteri intelligi solent, vt filij Is-
rael filij Iuda, filij Abraham: possumus
simul hoc exponere de Ioachin nepote
Iosiæ, qui regno amisso captiuus ductus
est à Chaldæis: & de filijs Sedeciæ, quos
Nabuchodonosor ante patris oculos oc C
cidit. 4. Reg. vltim. Et hoc est quod ait
Hiero. Filios regis, vel omnes de stirpe
regia, vel certè propriè filios Iosiæ,
quos vel occisos, vel captos legimus.

33 *Et super omnes, qui induti sunt veste pe
regrina.* Plus dicit, quam verba significa
re videantur; verba siquidem optimates
& diuites notare videntur, qui suis reli-
ctis aliarum nationum vestibus vtun-
tur, vt Hispani solent, huius vanitatis
supra modum studiosi. At non hoc ma-
gni criminis est, neque enim legimus
vnquam Iudæos abiecisse vestes, aut in-
signia vestium, quæ lege erant ei genti D
peculiaria; sed tacite notat, quod est
multo grauius, illos cum vestibus etiã
mores peregrinos, & ritus idololatriæ
inuexisse. Ideo Hieronymus exposuit:
Super omnes, qui induti sunt veste pe-
regrina, hoc est, qui pro Dei cultu vene
rati sunt idola. Et Chaldæus vertit: In
omnes denique, qui perstrepunt ad cul
tum idolorum. Tales sunt, qui notan-
tur. 1. Mach. 1. In diebus illis exierunt

A ex Israel filij iniqui, & suaserunt multis
dicentes: Eamus, & disponamus testa-
mentum cum gentibus, &c. Et fecerũt
gymnasium in Ierosolymis secundum
leges nationum, & fecerunt sibi præpu-
tia, & recesserunt à testamento sancto.

*Et visitabo super omnem, qui arrogan- 34
ter ingreditur super limen.* Qui arrogan-
ter ingreditur in Heb. est tantum דולג
quod possumus dupliciter interpretari
ex Hieronymo iuxta sensum nostræ
translationis: Visitabo in die illa, id est,
In die hostiæ, cum me vlciscar, super
superbos, qui cum quodam fastu, & di-
B gnitatis supercilio gradus templi, & san
ctuarij limen ascendunt. Ingrediuntur
arroganter in templum, quasi iusti sint,
& amici Dei, & tamen templum ipsum,
quod est domus Domini, quem illi Deũ
suum vocant, & quasi eius cultores glo
riantur; implent iniquitate, & dolo, id
est, muneribus, & victimis per dolũ &
furtum comparatis. Alter sensus est: Vi
sitabo super eos qui vsque adeo deditι
sunt cultui idolorum, vt retineant etiã
illam superstitionẽ Palæstinorum co-
lentium idolum Dagon, qui limen cal-
care non audent, sed illud transiliunt,
C cum ingrediuntur. De qua superstitio-
ne legimus, 1. Regum. 5. Caput autem
Dagon, & duæ palmæ manuum eius
abscissæ erant super limen, &c. Propter
hanc causam non calcant sacerdotes
Dagon, & omnes, qui ingrediuntur tẽ-
plum eius super limen Dagon in Azo-
to vsque in hodiernum diem. Atque
hic sensus valde probabilis est, quoniã
דולג frequenter significat, saliens, vt
Isa.35. Tunc saliet sicut ceruus claudus
& Psalm. 17. Et in Deo meo transgre-
diar murum, id est, transiliam. * Placuit 35
& Hieronymo; ita enim ait: Porro, quia
D in eo vbi nos interpretati sumus. Qui
arroganter ingrediuntur super limen,
potest intelligi secundum Hebraicum:
Qui transiliunt limen: & hoc historice
sentiendum est. Visitabo super eos, qui
iuxta Regnorum primum librum non
calcant limen idolorum superstitioni-
bus seruientes, &c. Et tamen cum reli-
gionis causa limen transiliant, munera
offerunt per dolum, & rapinam parta.
Verum vbi nos *habemus*: Complent

domum

domum Domini Dei sui, in Hebr. non est, Dei, sed tantummodo: Domum אדניהם, quod licet vertere, Domini sui, aut Dominorum suorum, quomodo vertit Sanctes Pagninus, immo & Chaldæus. Quæ si vera lectio sit, rectè etiam locus potest intelligi de famulis regis, aut principum, qui audacter in domos pauperum ingrediuntur, & auferunt per rapinam quidquid volunt, & in domos dominorum suorum deferunt. Et quamuis nonnulli codices Latini ita habeant, nequeo mihi persuadere veram esse hanc lectionem, quoniã Hieronymus sine dubio transtulit: Domum Domini Dei sui, & idem fecerũt Lxx. interpretes, ita etiam legit Rupertus, & antiquissima exemplaria: olim et go ita legebatur. Quare duos priores sensus accipiamus. Quod autẽ de Deo dicat אדניהם, visitatissimũ est in scriptura, vt pluralis huius nominis ponatur pro singulari, præsertim cũ de Deo dicitur. Solent enim Hebræi ad rem magnam significandam pluralem numerũ adhibere, vt docuimus Mich. 5. nu. 37.

ALLEGORIA.

36 Allegoria huius capitis manifesta est de consummatione sæculi, quo tempore Christus vltionem de hostibus sumet, & omnia congregabit, atque perdet. Vide Hieronymum nihil enim occurrit in ijs, quæ hactenus exposuimus quod non possit rectè ex dictis ad allegoriam referri.

TROPOLOGIA.

Verbum Domini, quod factum est ad Sophoniam. Nemo adeo turpis, adeo abiectus est, vt non ei sæpe loquatur misericors pater, & benignus, quoniam pusillum, & magnum ipse fecit, & æqualiter cura est illi de omnibus, & diligit omnia quæ fecit. Sed aliter ijs loquitur, quos per internas inspirationes hortatur, vt peccata pœnitentia deleant, & meliorem vitam instituant; aliter recẽs ad se conuersis, quos suauiter demulcet & tenet, sicut ait in Hosee: Ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinẽ, & loquar ad cor eius, aliter illis, quibus ait: Vos autem dixi amicos, quia omnia

Omnib' Deus loquit, sed aliter atque aliter. Sap. 6.

Hos. 2.

A quæcumque audiui à patre meo, nota feci vobis. Et: Venit hora cum iam non in prouerbijs loquar vobis, sed palã de patre annuntiabo vobis: Viros enim Ioan. 15.
perfectos, & qui diu, fideliterque sibi ser
uierunt ita familiariter adhibet Deus, Io. 16.
vt magnorum mysteriorum, & arcanarum veritatum conscios esse velit, & mirabiliter doceat, atque ad contẽptum rerum sæculi, ad amorem cælestium, ad charitatem, ad ardens desiderium patiẽdi omnia pro Christo vehementer incitet, & pace quadam mentis donet, quæ exsuperat omnem sensum, sicut scriptũ
B est: Audiam quid loquatur in me Domi Psal. 84.
nus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor. * Hũc
sermonem Domini optare omnes debe 37
mus, sed si assequi uolumus, diu diligenterque laborandum est, neque. n. statim concedi solet, sed certis quibusdã gradibus virtutũ, quasi generationibus quibusdã ad eum perueniẽdum est, quę in parẽtibus Sancti Sophoniæ, vt in typo nobis demonstrantur. Nam viros sanctos, atque perfectos fuisse prophetas dubitare non licet, quibus Deus ita, vt
C diximus, loquebatur, & per reuelationes eis factas quo modo seruis suis fidelibus loqui soleat, indicabat. *In parentibus Sophonię numerantur Chusi, Godolias, Amarias, Ezecias,* non quo alios præterea non habuerit, sed quo illi ad mysterium pertinere intelligerẽtur. Ideo Hieronymus singula interpretatus est nomina, & nominũ mysteria, Ezecias primus huius generationis patet, & auctor sonat fortitudo Domini: Fortitudo enim Domini eripit nos è sęculi vanitate, & fallacium bonorum cupiditatibus implicatos fortiter soluit,
D Dominus etenim soluit compeditos. Psal. 145.
Nos in peccato imbecilles sumus, & à forti tenemur, nec solui possumus, nisi veniat fortissimus Deus Israel, cui magnis periculis liberatus altare erexit Iacob & inuocauit super illud for-
tissimum Deum Israel, * Atque vt hoc 38
plane intelligamus, ipse fortissimus Gen. 33.
Deus Israel nos docet: Cum fortis ar- Luc. 11.
matus custodit atrium suum in pace sunt ea, quæ possidet. Si autẽ fortior eo super-

superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius, in quibus confidebat, auferet, & spolia eius distribuet. Fortitudine ergo Christi Dñi Dei nostri liberamur, & conuertimur, vt simus initium aliquod creaturæ eius. Primus itaque mysticæ generationis pater est Ezecias, id est, Fortitudo Domini. Secundus est Amarias, id est, sermo Domini, quia conuersis ad se Deus placidè, & amicè loquitur, vt paulo ante dicebamus, & ad opera virtutum, quę ante formidabant, alloquio suo erigit. Tertius est Godolias, id est, magnus Domini, vel magnitudo Domini: nō enim magnus est is, quē Deus initio dulciter alloquitur, & multum consolatur, nisi se in opere virtutũ exerceat, & laboret, atque ipso labore pinguescat, & crescat. Et quoniam qui grādiores sunt, & magni Domini dici merentur, nequaquam sibi post magnos in via Domini labores, & post magna opera virtutũ placent, vt incipientes: quartus pater est Chusi, id est, Aethiops, aut
39 Aethiops meus.* Qui enim in conspectu Dei cādidi sunt, in suo sunt Aethiopes, & semper quid sibi desit cogitantes, & peccata etiam minima ante oculos habentes. Aethiopes sibi videntur, oculis Dei se se indignos iudicant, reliquos sibi anteponunt vt pulchriores, adeoq; à notandis aliorum vitijs absunt, vt omnes præter se candidos putent. Hinc gignitur Sophonias, ad quem fit verbum
Prou. 3. Domini, quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam, cum illis loquitur, illos sermonis illius sui, quem diximus, præter ceteros efficit participes. Vnde Hieronymus in Epist. ad Paulinum, quasi nomen interpretans scripsit: Sophonias speculator, & arcanorum Dei cognitor, sed si magis propriè cum eodem Hieronymo nomen Sophoniæ interpretemur, Absconditus Domini interpretabimur, humiles enim Deus accuratissime seruat a periculis, & protegit, & penes se abscōdit, sicuti ait Da
Psal. 114. uid: Custodiens paruulos Dominus, humiliatus sum, & liberauit me. Talis est,
Psal. 26. qui ait: Quoniam abscondit me in tabernaculo suo: in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui. Lege initium psalmi, & videbis humilē

A loqui. Et iterum: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum, proteges eos in tabernaculo Psal. 30.
tuo à contradictione linguarũ * Quos 40
eos? De quibus ait: Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te? Perfecisti eis, qui sperant in te in conspectu filiorum hominum. Humiles sunt, qui vere timent Deũ, eius magnitudinem, & suam paruitatem agnoscentes. Humiles sunt qui vere sperant in Deo, nihil enim sibi tribuunt, agnoscunt nihil se habere, in quo sperare possint, & omnē spem collocant in Deo salutari suo. Hoc autem
B fit in diebus Iosiæ, cuius nominis interpretatio est; Eleuatio Domini, quia cũ nosmetipsos deijcimus, tunc à Deo eleuamur, & digni eius sermone efficimur, ipsa veritate dicente: Omnis, qui se exaltat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. Et Sauli dicitur: Nonne cum Luc. 14.
paruulus esses in oculis tuis, caput in tribubus Israel factus es? Iosias filius dicitur Amon, id est fidei, quia, qui fidem viuam, & magnam habent, atque ita diuinis promissis credunt, vt non dubitent durissima quæque perferre, sicut ille, 1. Reg. 15.
qui aiebat: Propter verba labiorũ tuorũ Psal. 16.
C ego custodiui vias duras, & præsentia bona, sæculique voluptates abijciunt, credentes se melioribus etiam in hac vita perfruituros, ij maximè à Deo eleuātur ad Deum, sicut de Henoch scriptũ Heb. 11.
est. * Fide Henoch translatus est, ne videret mortem, & nō inueniebatur, quia 41
transtulit illum Deus. In Genesi autem scriptum est: Et non apparuit, quia tulit eum Deus, id est, quia leuauit eum, Gen. 5.
aut, vt significātius est in Hebræo, quia accepit eum Deus. Non apparuit, quia eleuatus à Deo, ita tollitur, & ascendit,
D vt oculi hominum terrena sapientium consequi eum acie sua nō possint. Nec mirum, magnum est enim huius fidei meritum apud Deum; abijcere siquidē voluptates sæculi, cum adsunt spirituales, & diuinæ, facillimum est: at perdere quæ teneas, & spem futurorum iactura præsentium emere, & commutare ijs, quæ non vides quæ vides, quibusque cũ iucũditate frueris, magnæ, & confirmatæ fidei, magnæ, robustæque virtutis est,

Gen. 12. est, & illi Abraham patriarchæ similis,
qui egressus est de terra sua, & de co-
gnatione sua, & de domo patris sui ne-
Hebr. 11. sciens (vt est apud Paulum) quo iret.
Rectè enim Ambrosius initio lib. 7. in
Lucam scripsit: Arduum quippe est cru
cem tollere, & animam periculis, mor-
ti corpus offerre, negare quod sis, eum
velis esse quod non sis, taroque quam-
uis excelsa virtus, futuris cõmutat præ-
sentia. Difficile quippe videtur homini-
bus, vt spem periculis emant, damnoq;
præsentium futuræ lucrum mercentur
42 ætatis. * *Congregans congregabo omnia à*
facie terræ, dicit Dominus. Magna Dei mi
sericordia post multas admonitiones
prophetarum, postquam sæpe locutus
ad peccatores, & repulsus est, extrema
supplicia, quasi magna ira incensus mi-
Minæ Dei nitatur, non vt puniat, sed vt miserea-
misericor tur: vsque adeo verum est illud: Cum
diæ iudi- iratus fueris, misericordiæ recordaberis.
cia sunt. Si perdere cuperet, taceret, & perderet,
Hab. 3. nemo enim voluntati eius resistere po-
test. Sed clamat antequam accedat, au-
diri vult, timeri vult, seuire in peccato-
res non vult, sed quodammodo cogitur
Isai. 1. vt facile ex eius gemitu intelliges: Heu
consolabor super hostibus meis, & vin-
dicabor de inimicis meis. Mortem com
minatur peccatoribus, & habitatoribus
terræ, quibus nihil diei potest acerbius
aut tristius, quam auferendos eos esse à
facie terræ, in qua omnia iucunda habe
bant, in qua semper viuere cuperent,
quia non norunt, nec amant cœlestia.
43 * Homines sunt, qui mente vtuntur, &
iudicio valent, ingeniumque in artes in
genuas, & in cognitionem rerum confe
runt. Pecora sunt, qui nihil homine di-
gnum faciunt, sed gulæ & libidini ser-
uiunt, vt pecora, quæ natura prona, at-
que ventri obedientia finxit. Volatilia
sunt superbi, qui in altum se se, quantũ
possunt, leuant, & ceteris eminere, atq;
præstare studiosissime laborant. Pisces
brutũ animal, & rapax, Homines sunt,
qui sine lege viuunt, & sceleri, atq; iniu
riæ se dedunt, & per summam iniquita-
tem spoliant, & opprimunt, ac deuorãt
minores. Hos omnes dispedet Deus à
facie terræ, & ab iis, quæ maxime ama-
bant, auellet, *& tunc ruina impiorum*

A *erunt.* Dum in hac vita sunt, ita offen-
dunt, vt non penitus cadãt, liberari pos
sunt, surgere licet, non est immedicabi-
lis plaga. At cum veniet mors quasi fur
& auferentur à facie terræ: tunc ruinæ
impiorum erunt, penitus ruent nun-
quam erigendi, percutientur nunquam
sanandi, damnabuntur nunquam libe-
randi. * Et quamuis hoc omnibus pecca 44
toribus commune futurum sit: quicun- Rom. 2.
que enim sine lege peccauerunt, sine le
ge & peribunt, & quicunq; in lege pec-
cauerunt per legem iudicabuntur: ta-
men quia qui non credit iam iudicatus
B est, docet sed de illis loqui, quibus cre- Ioh. 3.
dita sunt eloquia Dei idest de Christia-
nis. Propterea ait: *Et extendam manum*
meam super Iudam, & super omnes habi-
tatores Hierusalẽ. Iudas sunt Christiani
omnes, qui Iesum Christum cõfitentur
sed in Hierusalẽ illi maximè intelligun
tur, qui templum Dei habent vicinius,
& sacerdotes, ac legis peritos frequen-
tius audiunt, id est, qui in nobilioribus
vrbibus degunt, vbi maior est doctrinæ
cœlestis copia, plures sacerdotes, &
theologi, & religiosi homines, quorum
verbis, factisque ad pietatem instruan-
C tur. Ex his quo plura habent, eo sunt dã
nabiliores, si non agant pœnitentiam,
sicut ait Dominus: Væ tibi Corozain, Matt. 11.
Væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro, & Si-
done factæ essent virtutes, quæ factæ
sunt in vobis, olim in cilicio, & cinere
pœnitentiam egissent. Verumtamen di
co vobis, Tyro, & Sidoni remissius erit
in die iudicij, quam vobis. * De his ho- 45
minibus ait, *Et disperdam de loco hoc reli*
quias Baal. Quis vnquam crederet in
Hierusalẽ ciuitate sancta, atque adeo in
templo ipso consectanda fuisse idola?
Qui videret nostri temporis mores faci
D le hoc crederet, coluntur enim inter
Christianos, & in ipso templo Dei ado-
rantur abominationes gentium. Diui-
tiæ, voluptates, honores, nonne idola
sunt, quæ Christiani Deo ipsi antepo-
nunt? An non hæc in ipso templo Dei
adorantur, cum indocti & improbi ho-
mines ad sacerdotia admittuntur? cum
sacra venduntur, & donum Dei pecu-
nia possidetur? cum de sedibus in ipsa
Ecclesia, & de honore certatur? cum de
pace

pace inter sacrificium offerendũ, huic prius, quam illi afferenda rixæ, & contentiones oriuntur, quales neque inter gentes? Hoc tamen dolore dignius, quod ira his dijs gentium adhærent Christiani, præsertimq; abominationi desolationis id est, honori, vt vix ea relinquant in morte. Atq; ideo, vt disperdantur reliquiæ Baal de loco hoc sancto, necesse est, sæpe ipsos homines disperdi.

46 * Quid dico ipsos homines? Interdum & natos natorum, vt ait Poeta, & qui nascentur ab illis tolli oportet, si vitia tollenda sint hæreditaria, & quæ cum semine transmitti videntur in posteros. Recordemur vrbium, in quibus

Ier. 5. factiones nobilium sunt, nam ij magis confregerunt in his iugum, ruperunt vincula; videbimus immortalia vigere odia, & in vniuersam posteritatẽ quasi hæreditario iure transmitti. Sed quantumuis insaniant, mortales sunt, tollendæ sunt aliquando de loco sancto reliquiæ Baal. Atque vt penitus tollantur, tollentur nomina æditutorum, id est, eorum, qui hæc idola colebant, tollentur & sacerdotes. In sacerdotibus, qui

Hypocritæ. verè Dei sacerdotes erãt, sed simul idolis sacrificabant, rectè hypocritas intelligimus, qui multa bona faciunt, vt liceat sibi quæ volunt facere, & quod volunt obtinere, idest inanem gloriam, & pecuniam. Hieronymus de ipsis sacerdotibus interpretatur.

47 * Sed & nomina, inquit, sacerdorum cum sacerdotibus, qui frustra sibi applaudunt in episcopali nomine, & in presbyterij dignitate, & non in opere. Vnde signanter non ait: Et opera sacerdotũ cum sacerdotibus, sed nomina, qui tantummodo nomina præferunt dignitatum, & malis operibus sua nomina destruunt. *Illi etiam* tollentur *qui adorant super tecta militiam*

Astrologi iudiciarij. *cæli*. Qui nam sunt ij, nisi vanissimi Astrologi, & superstitiosi, qui ex ortu fortunam, & euentus cuiusque prædicunt & homines superstitiosis erroribus implet, occulta turra, & eorum auctores detegunt. Hi profectò atque omnes, qui eis credunt, militiam cœli adorant super tecta, multum enim in his vanitatibus laborant, & ex stellis miseri pẽdent. Hic. Et eos qui adorant super tecta militiam cœli, qui eleuantur aduersus scientiã Dei, & omne quòd geritur in sæculo, fictam sibi scientiam pollicẽtes, referunt ad ortus stellarum, & occubitus, & Mathematicorum sequũtur errores.

* *Et adorant, & iurant in Domino, & iurant in Melchom*. Hi sunt, (vt ait idem Hieronymus) qui sæculo pariter, & Domino putant se posse seruire, & duobus Dominis satisfacere, Deo, & Mammonæ, qui militãtes Christo obligant se negotijs sæcularibus, & eamdẽ imaginem offerunt Deo, & Cæsari. Veruni illi maximè tollentur, qui *auertuntur de post tergum Domini*, & ita ab eo recedunt, atque ita pertinaciter peccatis inhærent secundum duritiam suam, & impœnitens cor, vt statuant nunquam Deum quærere. Et quoniã impij Christiani, coram iudice rogati obmutescẽt, neque habebunt quid respondere possint, vt in Euangelio legimus: Amice, quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit melius est, vt modo obmutescant, & peccata agnoscentes, atque ad patrem misericordiarum toto corde conuersi tam benignam, tamque patientem maiestatem adorent reuerenter, hoc enim est quod dicit: *Silete a facie Domini Dei, quia iuxta est dies Domini.* 48 Matt. 22.

* Quantumuis corpore valeatis, & viribus præsteris, quantumuis fugientem vitam retinere salubritate victus laboretis, iuxta est dies Domini, cito, & cum non timebitur, aduenier mors. *Præparauit Dominus hostiam*: nam qui se in igne caritatis Deo immolare noluerunt, sempiterno igne in honorem iustitiæ Dei cruciabuntur, & quasi immolabuntur. *Sanctificauit vocatos suos*, dæmones pręparauit, qui præsto sunt animæ egredienti, eamque in locum tormentorum, & immolationis celerrime deferant, & ta lis hostiæ tales adhibeantur sacerdotes & ministri. *Et erit in die hostia Domini*, id est, cum hæc Deo hostia immolabitur, cum supplicium de malis sumetur; *Visitabo super principes, & super filios regis*. Non obliuiscetur Dominus principium, id est, optimatum populi magistrorum, & eorum, qui exemplo præire debebant, quoniam iudicium durissimum 49 Sap. 6.

tum in ijs, qui præsunt, fiet, & potenter tormenta patientur. *Et super filios regis.* Non super regem, sanctus enim fuit rex Iosias, sed super filios regis, qui filij dici voluerunt optimi patris, non etiã
50 imitatores, & virtutis hæredes. * Filios regis Hieronymus esse dicit, qui Christi se filios esse gloriantur, sed quamuis iustissimus Christus est, & patri gratissimus, nequaquam eos saluos faciet, qui nomine Christiano gloriantur, & confitentur se nosse Deum, factis autem negant. Nam quamuis firmissimè omnia credant, & fidem proauorum antiquissimam iactent, nisi opera cum fide congruant, & mandata, quæ fide tenẽt, opere adimpleant, filij regni mittentur in tenebras exteriores, quia fides sine operibus mortua est in semetipsa. Nec tamen nunc omnes Christianos filios regis dici arbitror, sed paucos, qui præter cæteros Christi imitatores, & hæredes futuri videbantur, simulata imagine sanctitatis, postea autẽ degenerasse à Christo, & ad turpitudines declinasse deprehenduntur. *Et super omnes, qui induti sunt veste peregrina.* Rectè hic etiam omnes Christianos, cum Hieronymo intelligimus, qui Christum in baptismo induerunt, sicut ait Apostolus: Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christũ induistis, & ideo Christo similes esse debent, vt Christus in illis solus videatur, & omnia Christus cooperiat, vt vestis.
51 * Cum autem mores Christi viræ, & voluntati contrarios ostendunt, id est, pro charitate odia, & seditiones, pro misericordia crudelitatem, pro mansuetudine impatientiam, pro iustitia, iniquitatem veste peregrina induuntur. Verũ quoniam Propheta nõ de omnibus Iudæis, sed de certo hominum genere loquitur, quemadmodum in ijs, quæ præcedunt: Super principes, & super filios regis; cogor, vt in illis feci, de certa Christianorum conditione interpretari. Illi ergo maximè peregrina veste induuntur, qui cum sint Christiani, mores docent infidelium, vt pecunias omni ratione ceteris posthabitis conquirere, & illa de quibus ait Dominus: Hæc enim omnia gentes inquirunt; honore nemini cedere, pro honore, & pro vltione

Matt. 8. Iac. 2.

Vitia Christianorum sunt vestes peregrinæ. Gala. 3.

Christiani, qui induuntur veste peregrina. Matt. 6.

A iniuriarum Christi præcepta contemnere, simultates in mortem vsque seruare. Illi etiam induuntur veste peregrina, qui cum religiosas vestes gestent, quibus pietatem, atque contemptum sæculi præ se ferunt, corde tamen reuertuntur in Aegyptum, & sæculares sunt verbis, atque factis, vixque de religione quidquam, præter vestem, & nomen retinent.* Quod à nobis, & à seruis suis 52
omnibus auertat omnipotens & misericors Deus, vt omnes vestibus nostris induamur, & similes simus patribus, quos è sæculo exeuntes nobis per Dei misericordiam proposuimus imitãdos.
B Arbitror & illos peregrina veste indui, qui aliquam ex probatis in Ecclesia religionibus ingressi, seruire Deo volunt non iuxta illius religionis institutum & mores, sed iuxta ritus, & normam aliarum parum congruentem cum sua. Vnde fit, vt dum aliena obseruare cupiunt, prætermittant sua, & dum volũt esse alieni, sui esse desinant. Hi profectò peregrina veste induuntur, quia cum eidem religioni nomen dederint cum alijs moribus, & ritibus ab aliis maximè differunt, quibuscũ veste, & habitu conueniunt.
C Postremi sunt, *qui arroganter ingrediuntur super limen, & complent domum Domini Dei sui iniquitate & dolo.* Hi sunt qui Curios simulant (vt ille inquit) & Bacchanalia viuunt, & qui iuxta Hispanicum prouerbium, Suem furati, pedes pauperibus largiuntur. Quod cum in historia valde morale sit, alia expositione non indiget.

Iuue. Saty. 2.

HISTORIA.

D *Vox clamoris à porta piscium.* Significat Babylonios in Ierusalem irrupturos esse: totamque vrbem in luctu maximo futuram. Magnus, inquit, clamor audietur, tunc à porta piscium irrumpentibus Chaldæis, & Iudæis resistere non valentibus. Porta piscium vna erat ex portis Ierusalem, cuius meminit Nehemias capit. 3. & 12. & Diospolin ducebat, & Ioppen, & ad mare magnum, siue Occidentale. Ita dicta est, quòd per eã pisces è mari aduecti inferrẽtur in vrbẽ, 53

Porta piscium.

Porta gregis. sicut porta tẽplo proxima dicta est Porta gregis, quòd per eam pecora in templo immolanda inducerentur. Nam quod quidam volunt portam piscium dictam, quod ibi forum venale piscium fuerit, diuinant, neque quidquam certi habent. Arbitror autem dici, *Vox clamoris à porta piscium*, quòd hac primum Chaldæi irruperint in vrbem, vt ex Ierem. 39. probabiliter colligi videtur: vt mox indicabimus.

Et vlulatus à secunda. Hieronymus: Secundi muri in eodem climate portã significat, de qua, & in Regnorum libro
4. Reg. 22. scriptum est; Et iuit Helcias Sacerdos, & Ahiham, &c. ad Holdam prophetem vxorem Sellum filij Thecuę, filij Haras custodis vestium, & hæc habitabat in Ierusalem in Secunda, &c. * Ierusalem triplici muro cingebatur, vt auctor est Iosephus lib. 6. de bello Iud. cap. 6. Primus murus, id est, extimus, qui vetustissimus omnium, & maximus erat, in Occiduã templi porticum desinebat, ex altera autem parte, cum Orientali eiusdem templi porticu coniungebatur. Secundus murus à porta Genath incipiens, quæ olim prioris muri fuerat, & Septemtrionalem vrbis tractum, solum ambiens vsque ad arcem templo adiunctam, quæ postea Antonia dicta est, ascendebat. Atque hi duo muri erant cum capta est vrbs à Chaldæis, tertium namque post multos annos addidit rex Agrippa, eoque partem vrbis, quæ Bezetha, id est, noua ciuitas dicta est, cinxit. Omnia ex Iosepho. Cum ergo tertius murus non esset scribente hæc Sophonia, aut postea Chaldæis vrbem oppugnantibus, rectè intelligimus eos per portam piscium irrupisse, a qua clamor auditus est: deinde ad secundam portam venisse, id est, ad portam secundi muri portæ piscium aduersam, quæ sola supererat capienda, vt per totam vrbem libere discurrerent. * Hanc portã existimo proprio vocabulo dictam esse משנה, id est, secundam, quod indicat translatio Lxx. 4. Reg. 22 vbi vocatur Massena, corrupto, videlicet, vocabulo ex Misne. Iuxta hanc habitabat Holda prophetis, vt in eodem loco legimus: Et hæc habitabat in Ierusalem, in Secunda. Hoc,

Porta secunda. 14

15

A quod de irruptione Chaldæorum diximus, legimus in Ierem. 39. Vndecimo autem anno Sedeciæ, mense quarto, quinta mensis aperta est ciuitas (capta videlicet porta piscium) & ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, & sederunt in porta media, id est, obtinuerunt portam secundam, & libere per eam ingrediebantur, & in ea quasi in suo sedebant. Mediam autem portam vocat, quia secundus murus, qui partẽ tantum Septentrionalem ambiebat, vt ex Iosepho diximus, medius erat inter duas oppositas partes primi muri, & porta illa, quam celeberrimam fuisse pro-
B babile est, iure media vocabatur. Hebræi tradunt pro Secunda debere verti scholam, siue domum doctrinę, vt vertit Chaldæus. 4. Reg. 22. & intra secundum murum fuisse liberalium artium scholas; sed probant, vt solent, propterea ego illis fidem habeo, quam soleo.

Et contritio magna à collibus. Contritionem poni in Scriptura pro magna calamitate, & pro magno dolore, adnotauimus Hos. 13. num. 19. & 20. Colles autem intelligit montem Sion, & excelsiorem vrbis partem, vt ait Hieronym.
C in qua erat regia, & templum. Possumus, & alias vrbis partes colles intelligere, de quibus dicemus num. 57. Tres enim erant tunc. Has partes, siue alij milites irrumpentes occuparunt siue illi ipsi qui secundam portam tenuerant continuo ruentes ad templum, & ad regiam. Inde ergo veniebat contritio magna, & magnus dolor cadentibus multis, & reliquis iam prorsus salutem desperantibus.

Vlulate habitatores pilæ. Pila prima producta, vas concauum est, in quo frumenta siccata tunduntur (vt ait Hiero-
D nymus) & medicorum aptum vsui, in quo ptisanæ fieri solent. Græce ὅλμος, vt vertit Aquila Hebr. מכתש à כתש, quod significat contundere. Inde metaphorice cauitas illa maxillæ, quæ molam continet, vocatur machthes Iud. 15. Vbi nos habemus: Aperuit itaque Dominus molarem dentem, id est, detexit cauitatem, in qua erat molaris dens. Ita & nunc metaphorice significat locum vrbis Ierusalem, in modum foueæ

16

Pila.

foueæ profundum, quem Hieronymus vult esse vallem Siloe. * Quid autẽ Hieronymus velit, & qualis sit locus, optimè intelligitur ex Iose. lib. 6. de bello Iud. cap. 6. vbi describens Ierusalem ait: Et ipsa quidem super duos colles erat condita contrarijs frontibus semet inspicientes interueniente valle discretos, in quam domus creberrimæ desinebant. Et postea: Vallis autem, quæ Tyropeon appellatur, qua diximus superioris ciuitatis collem dirimi ab inferiori, vsque ad Siloam pertinet: ita enim fontem, qui dulcis est, ac plurimus, vocabamus, &c. Hæc vallis est, quam nunc Propheta Pilam vocat. Chaldæus Vlulate omnes, qui habitatis in monte Cedron, quod idem est: eadem enim vallis pertinet ad Siloe, & ad Cedron, & secundum diuersas sui partes, vtrumque nomen habet. Nec vero hanc vallẽ tantummodo propter profunditatem Pilam vocauit, sed etiam propter tunsionem, quæ fit in pila, vt rectè Hieronymus adnotauit. Quasi dicat: Quemadmodum in pila frumenta siccata vecte desuper feriente contunduntur, ita de porta piscium, & de Secunda, & de collibus proruens in vos decurret exercitus, & contundet, atque comminuet vos. Nonnulli è recentioribus dicunt in hoc loco, quem Pilam vocat, fuisse forum rerum venalium, & macellum, sed diuinant, vt solent.

18 *Conticuit omnis populus Chanaan.* Iudæos vocat populum Chanaan per irrisionem, & per increpationem, ac si diceret. Non est hic populus ex semine Abrahæ, & Iacob virorum sanctorum, sed ex semine Chananæorum, quorum mores, & impietatem imitatur: & ideo ita eijcietur è terra promissionis, sicut olim veniente Dei populo eiecti sunt Chananæi. Ita dictum est Ierusalem Ezec. 16. Radix tua, & generatio tua de terra Chanaã, pater tuus Amorrhæus, & mater tua Chethæa. Isai. 1. Audite verbum Domini principes Sodomorũ, auribus percipite legem Dei nostri populus Gomorræ. Dan. 13. Semen Chanaan, & non Iuda. Contra vero Susannã vocatur filia Iuda. Denique receptissimum est in Scriptura, vt vnusquisque eius nomine appelletur, quem maximè imitatur, vt latè, & eleganter docet Origenes hom. 4. in Ezecielem. Conticuit autem hoc significat: conuictus, & confusus tacebit, videbit se iure plecti, nec habebit quid contra Deum dicat. Ita dictum est Hoseæ. 4. Nocte tacere feci matrem tuam. Conticuit populus meus, eo quod non habuerit scientiam. Chaldæus: Pudore obruam Synagogam vestram. Ierem. 47. Venit caluitium super Gazam, conticuit Ascalon.* Sed apertissimè intelligimus ex Ierem. 8. Conuenite & ingrediamur ciuitatem munitam, & sileamus ibi, quia Dominus Deus noster silere nos fecit, & potum dedit nobis aquam fellis, peccauimus enim Domino. Significat etiam verbum Conticuit, Penitus excisus, & consumptus est, nulla in eo vox audietur, quia nemo viuus relinquetur. Chaldæus: Perijt populus, cuius opera similia erant operibus populi terræ Chanaan. Habet autem magnam emphasim, Conticuit, quam non habet verbum, Excisus est. Nam cum dicitur, Conticuit, triste quoddam, & horrendum silẽtium intelligitur, quod vel misericordiam, vel admirationem maximam excitat, cum è celebri, & frequenti ciuitate, ne vnus quidem reliquus est, cuius vox audiatur, vt Thren. 1. Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gẽtium. Et apud Virg. de Troia diruta: *Horror vbique animos, simul ipsa silentia terrent.*

Reg. Vnusquisque nomine eius appellatur, quem imitatur.

Tacere.

59

2. Æneid. 60

* Conticescere etiam eorum est, qui uehementi dolore anguntur, tantoque, vt nec lacrymis, nec voci locum concedant. Thren. 2. Sederunt in terra; conticuere senes filiæ Sion, consperserunt cinere capita sua. Iob. 2. Et exclamantes plorauerunt, scissisque vestibus sparserunt puluerem super caput suum in cœlum, & sederunt cum eo in terra septem diebus & septem noctibus, & nemo loquebatur ei verbum.

Disperierunt omnes inuoluti argento. Hieronymus inuolutos argento interpretatur, qui in diuitijs confidebant, & tantas habebant opes, vt se quasi inuolutos, & septos suis diuitijs æstimarent,

 puta-

putarentque fatis sibi præsidij esse in di- A
uitijs, nec se alterius auxilio indigere, quod proprium est diuitum superborũ. Cum hac translatione, & expositionẽ congruit versio Lxx: Disperierunt omnes erecti argento, idest, qui diuitijs superbiebant, in Heb. est נפילי כסף quod rectè interpretari possumus, Portatores argenti, siue onustos argẽto, & onerata argenti, idest, quos argentum secum ducit quocunque vult, id quod verbis nostræ translationis optimè conuenit: Inuoluti argento, idest, quos argentum leuat ad se, & secum inuolutos defert, nimio, scilicet, amore sibi adhærentes. B
Atque hoc fortasse significant Lxx: vertentes, ἐπηρμένοι ἀργύρῳ id est, eleuati argento, quos, videlicet, traxit ad se argentum, & defert quocumque erat.

61 *Scrutabor Ierusalem in lucernis.* Idest, In hac captiuitate accurate scrutabor loca omnia abscondita Ierusalem, vt nullus, qui ad latebras confugerit, seruetur, aut effugiat. Ac si dicat: Omnes latebras ostendam Chaldæis, vt omnes qui se absconderint, capiantur. Quod per Chaldæos facturus est, ipse se facturum dicit; quoniam, qui facit per aliũ, perinde est, ac si per se ipsum faciat, vt C
De reg. iu. in Sext. est in regulis iuris. Eadem locutione dixit in hoc capite: Et disperdam de loco hoc omnes reliquias Baal, & cap. 2. Sed & vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis. Similitudo autem ducitur ab homine aliquid sedulo, & anxie quærente, vt Luc. 15. Si perdiderit drachmã vnam, nonne accendit lucernam, & euerrit domum, & quærit diligenter donec inueniat eam? Chaldæus: Constituam peruestigatores, & peruestigabũt Ierusalem, vt ij, qui scrutantur cum lucerna. Ceterum legamus Iosephum lib. 7. de bello Iud. capit. 17. & 20. & 26. D
& ibi reperiemus scriptum: de cloacis quoque & speluncis, & sepulchris extractos principes & potentes, & sacerdotes, qui se in eis metu mortis abscondetant. Tale ergo quippiam futurum dicit Propheta, vincentibus Chaldæis.

62 *Et visitabo super viros defixos in fæcibus suis.* Hieronymus ita exponit: Visitabo super viros, qui confidunt in corporibus suis, & in viribus suis, quas irrisorie fæces vocat. Interpretatur & fæces esse peccata, in quibus penitus fuere defixi. Sed optimè etiam intelligimus viros defixos in fæcibus suis esse diuites, qui in magna tranquillitate, & affluentia voluptatum viuunt nulla aduersitate agitati, quemadmodum vinum, quod est in dolio imperturbatum, & super fæces suas residens, purum, & perspicuum manet: sed si ligno, aut impetu aliquo agitetur, miscetur, & turbatur. Chaldæus: Animaduertam in viros, qui summa tranquillitate fruuntur in diuitijs suis. Hoc ipsum eleganter confirmatur altero loco simili Ierem. 48 Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua, & requieuit in fæcibus suis, nec transfusus est de vase in vas, & in transmigrationem nõ abijt: idcirco remansit gustus eius in eo, & odor eius non est immutatus. Quibus verbis metaphora à vino nõ transfuso desumpta luculenter explicatur. Pro Defixos in Hebr. est קפאים, id est, congelatos, ac si dicat: Ita immoti manserunt, ac si fixi, aut congelati essent, nullo rerum aduersarum impetu pulsati, & agitati sunt.

Qui dicunt in cordibus suis. Qui pu- 63
tant non esse prouidentiam in rebus, nec curare Deum quid homines faciant, sed omnia arbitrio Fortunæ regi, sicut impius Poeta dixit de diuina natura.

Ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri
Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira.

Lucretius lib. 1. de natura rerum.

Illi igitur impij nõ audent quidem ore, sed corde tamen dicunt: Nec Deus nobis benefaciet, si præcepta eius seruauerimus, nec male si violauerimus.

Et erit fortitudo eorum in direptionem: Hieronymus: Cædetur exercitus eorũ. Chaldæus: Erunt itaque eorum diuitiæ in spolium. Vterque sensus satis germanus est, quoniam חיל, quod modo vertitur fortitudo, vere fortitudinem significat, ex quo illud intelligitur Ps. 83. Ibunt de virtute in virtutem, vbi Hieronymus vertit, Ibunt de fortitudine in fortitudinem, id est, non defatigabũtur, sed semper quasi recuperatis viribus progredientur. Sed fortitudo more Hebræo-

Hebræorum ponitur pro re forti, i. pro A exercitu, quo hic intellexit Hieronymus. Idem nomen significat diuitias, quæ hominem potentem, & fortem efficiunt, vt breuiter attigimus Mich. 4. nu. 65. vt Prouerb. vltimo: Multæ filiæ
64 congregauerunt diuitias. * Ergo quia dixerat: Visitabo super viros defixos in fæcibus suis, quas diuitias esse ostendimus; rectè nunc ait: *Et erit fortitudo eorum in direptionem.* Id est, diripientur ab hostibus eorum diuitiæ. Phrasin autem: Erit in direptionem, pro Diripietur. adnotauimus Hos. 8. nu. 16. Est enim: Erit direptio, id est, res direpta.

Et ædificabunt domos. Explicat per partes quod dixerat, & causam reddit statim. Iuxta est dies Dñi magnus, &c.

Iuxta est dies Domini magnus. Iterum dicit iuxta esse, vt melius credant, & vehementius commoueantur. Magnum autem vocat, quia magna in eo facturus est Dominus, vt explicauimus Hos. 1. num. 137.

Vox Dei. *Vox diei Domini amara.* Ita loqui solent prophetæ, vt significent captiuitatem, aut calamitatem, de qua loquuntur, esse iam proximã, sumpta à venientibus metaphora, eum ita propinqui sunt, vt eorum vox, aut sonus audiatur. Quale est illud apud Ouidiũ in Fastis.

5. Fastorũ. *Fallor, an arma sonant? Non fallimur, arma sonabant.*

Mars venit, & veniẽs bellica signa dedit. In Psalm. 28. Vox Domini confringentis cedros, Vox Domini intercidentis flammam ignis, Ierem. 4. Non tacebo, quoniam vocem buccinæ audiuit anima
65 mea, clamorem prœlij. * Hanc voceẽ amaram vocat ab effectu, & ideo addit: Tribulabitur ibi fortis, id est, non solum tunc vehementer mœrebunt ignaui, sed etiam fortes, quia quantumuis fortes sint, capientur, & occidentur, Chaldæus: Ibi potentes interficientur.

Dies iræ dies illa. Geminatione nominum idem significantium ostendit magnitudinem futuræ calamitatis, vt iam adnotauimus num. 26. De hoc amplificationis genere. Quintilianus libr. 8. Oratoriarum institutionum, c. 4. hæc scripsit: Potest adscribi amplificationi congeries quoque verborum, ac sententiarum idem significantium. Nam etiã si non per gradus ascendant, tamen velut aceruo quodam alleuantur. Declarat hoc exemplo Ciceronis pro Quinto Ligario: Quid enim tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?

Dies tenebrarum, & caliginis. Lux prosperitatem significat, tenebræ aduersitatem, & infelicitatem, vt docet Gregorius. 5. Moral. cap. 1. vt Iob. 18. Nonne B lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius? Lux tenebræ.
66

Dies tubæ, & clangoris. Personabunt vbique tubæ exultantium Chaldæorũ vrbibus captis, & arcibus, vt ciues videant captas esse munitiones, & maiori terrore prosternantur, Chaldæus: Dies buccinæ, & iubilationis, quia exultabunt victores captis vrbibus, & cum exultatione clangent tubis, & simul ciues terrebunt.

Super ciuitates munitas. Duarum tribuum, quas antequam aggrediantur Ierusalem, obsidebunt, & expugnabunt.

C *Et super angulos excelsos.* Anguli, id est פנות, proprie dicuntur turres, quæ in angulis murorum ædificari solent ad vrbis, & murorum defensionem, vt in hoc loco. Inde metaphoricè anguli vocantur primores populi, qui alios sibi adhærentes continent, vt angulares turres, & quibus Reipublicæ salus, & incolumitas nititur. Iud. 20. Omnes quoque anguli populorum, & cunctæ tribus Israel in Ecclesiam populi Dei conuenerunt. 1. Reg. 14. Applicate huc vniuersos angulos populi. Sophon. 3. Dispetdidit gentes, & dissipati sunt anguli earum. D Hiero. lib. 5. in Isai. in illud cap. 19. Deceperũt Aegyptum angulum populorum eius, ab angulo domus metaphorã deducit. Idioma, inquit, scripturarum est, vt angulum pro regno ponant, eo quod populos contineat, & quasi in tota domo fortissimum sit. Vnde & Christus duorum populorum parietes continens lapis dicitur angularis. Anguli.

Et tribulabo homines. Scilicet timore impendentium malorum. Sæpe enim 67

vehementius animum excruciat timor
quam mala ipsa præsentia, iuxta illud
Seneca in Thyeste actu 3. Senecæ.
Peior est bello timor ipse belli.
Quod eleganter explicuit Dominus
Luc. 21. Arescentibus hominibus præ
timore, & expectatione, quæ superue-
nient vniuerso orbi.

Et ambulabunt vt cæci. Nescientes
præ anxietate animi, quo fugiant, aut
quo se vertant, & ex vno periculo in al
terum grauius incurrentes, vt accidit
cæcis cum fugere volunt.

Et corpora eorum sicut stercora. Proij-
cientur insepulta cum horrore, & dete
statione, atque contemptu, ac si sterco-
ra essent.

Sed & argentum. Irridet eos, quod
auro colligēdo insudauerint, Deum au
tem propitium sibi reddere nulla ratio-
ne curauerint.

Ignis. *Et in igne zeli eius deuorabitur omnis
terra.* De omni terra Iudæorum loqui-
tur, vt initio capit. exposuimus. Ignem
zeli vocat iram Domini vindictam ex-
petētis, more humano de Deo loquens.
Cum enim homo irascitur, vehemen-
tius sanguis circa cor efferuescit, & ac-
cenditur, ideoque ira ignis dicitur. Deu
ter. 32. Ignis succēsus est in furore meo
& ardebit vsque ad inferni nouissima.
Psalm. 78. Vsquequo Domine irasceris
in finem, accendetur velut ignis zelus
68 tuus? * Sed illud est diligenter adnotan
dum, Dominum in tanta, tamque iusta
ira non potuisse, vt ita dicam, amorem
erga illos suum dissimulare. Non enim
iram, aut vindictā vocari voluit à Pro-
pheta, sed zelum, qui viri est in vxorem
fornicantem, vt declaret vxorem suam
esse Synagogam, quæ ideo dicitur habe
re virum Isa. 54. Multi filij desertæ ma-
gis, quàm eius, quæ habet virum. Quare
vt recte adnotauit Hieronymus, nisi a-
maret, non zelaretur eam, & in similitu
dinem mariti peccatum vlcisceretur vxo
ris. Inde Ezec. 16. Iudicabo te iudicijs
adulterarum, & effundentium sanguinē
& dabo te in sanguinem furoris, & zeli,
id est, effundetur sanguis tuus propter
zelum meum, quomodo effundi solet
sanguis adulterarum. Et postea pro ma-
ximo omnium supplicio, vt vere est, ad-
A dit: Et requiescet indignatio mea in te,
& auferetur zelus meus à te, & quiescā,
nec irascar amplius.

ALLEGORIA.

Allegoria de consummatione secu-
li vsque ad finem capitis manifesta est, 69
diripiendas esse omnes hominum diui-
tias, vt cum pulchras domos ædificaue-
rint, vineasque plantauerint, nequaquā
eis frui possint extremo die præoccupa
ri. Quo die Dominus scrutabitur Ieru-
salem in lucernis, atque opera omnium
B diligentissime cognoscet Hieronymus
Quia igitur in extremo tempore, quod
sæpe iam diximus, multiplicata iniqui-
tate refrigescet charitas, & Solis lumē
recedet ab Ierusalem, & tanta erit vasti
tas, vt difficile saluentur etiam electi
Dei: tunc in lucerna sermonis sui, atq;
rationis omnia vitia scrutabitur Domi
nus in Ierusalem, & in medium profe-
ret, & de otioso quoque verbo fiet iudi
cium, & vindicta, &c. Id tamen quod
initio occurrit, videtur difficilem habe
re explicatum. *Et erit in die illa vox cla-
moris à porta piscium, &c.* Sed ita ab Hie
C ronymo exponitur. Nec non, & hoc ani
maduertendum, quia שער הדגים ma-
nifeste in Hebræo non portam compū-
gentium, sed portam piscium sonat: al-
legorice portam piscium esse in Ierusa-
lem, per quam inferuntur boni pisces,
qui à malis fuerint separati, & lugebūt
ceteris introeuntibus, qui foris reman-
serint. * Vel certe, in fine mundi, & in 70
consummatione lugebunt à porta pi-
scium prima, qui suum baptisma nō ser
uauerunt: lugebunt à secunda, qui non
egerunt pro peccatis dignam pœniten
tiam. Et erit magna contritio super col
D les, qui nec pro peccatis incuruati sunt
vt ceruicem suam submitterent, & sua
scelera deplorarent. Per has enim duas
portas, baptismi, & pœnitentiæ in Ieru
salem, id est, in Ecclesiam Dei, vel in-
troitus, vel reditus est, &c. Intellige au-
tem per pœnitentiam esse reditum in
Ecclesiā Dei, ijs videlicet, qui ex Eccle
sia exierant, aut certe non vt sit simpli-
citer in Ecclesia, qui redit; sed, vt sit in
sorte iustorum, & in his, qui ius habent

ad cœlestem Ierusalem. In eo autem quod dicitur: *Vlulate habitatores Pila*, eos alloquitur, qui in extremis peccatorum fæcibus habitant, vt ait idem Hieronymus, & in scelerum suorum
Psal.67. ima demersi, dicunt: Infixus sum in limo profundi, & non est substantia. Cetera ex dictis aperta sunt.

TROPOLOGIA.

71 *Et erit in die illa, dicit Dominus, vox*
Sēsus portę animę, vnde clamor venit. *clamoris a porta piscium*. Portas nostræ Ierusalem, id est, animę, quinque sensus esse nemo ignorat. Porta igitur pisciū, quia prima est, porta oculorum erit, vt ait Hieronymus, à qua vox clamoris erit, quæ conscientiam torquebit, cum recordabitur homo moriens, quoties ascēderit mors per has fenestras, & pulcherrimo instrumento ad turpitudines fuerit abusus. Porta secunda est aurium eodem Hieronymo exponente, à quā erit eadem causa vlulatus, quia per eā plurima peccata illapsa sunt. Idem de ceteris sensibus intellige: pręcipui enim nominati sunt. Vt ab his portis hostes abigerentur, & nihil haberent, vnde anima posset infestari, Dominus seruator post pœnitentiam Sacramētum vnctionis extremæ dari iussit egredientibus, & ad singulorum sensuum instrumenta accommodari. Sed, quia tunc etiam quidquid peccator habuit excelsi in hac vita, vt diuitiæ, potentia, amicitiæ principum, & magni nominis existimatio, magis eum excruciat, & quia relinquere cogitur, & quia multis peccatis, vel comparauit, vel possedit: merito dicit:
72 * *Et contritio magna à collibus*. Quamuis in collibus melius intelligentiam, & volūtatem significari diceremus, quæ inter animæ vires eminent, vt colles. Ex nobilissimarum autem virium abusu magna animæ perturbatio, & dolor maximus oboritur. Habitatores autem Pilæ, modo ex Hieronymo diximus esse, qui in extremis peccatorum fæcibus habitant, & in scelerum suorū ima demersi sunt. Quod sequitur: *Conticuit omnis populus Chanaan, disperierunt omnis inuoluti argento*, ita exponendum est, vt nu. 58. & sequentibus à no-

A bis iam expositum est, totus enim sensus est moralis. Sed si subtilius velimus explicare, quoniam Pila pars est Ierusalem humillima, habitatores Pilæ eos esse interpretabimur, qui demissiorem, & humiliorem huius nostræ Ierusalē partem inhabitant, idest. qui appetitui inseruiunt, & ventri, ac Veneri indulgent nec curant, quid spiritus, ratioq; præscribant. Hi iubentur vlulare, quoniam pro vilibus, ac momentaneis voluptatibus magna eos manet, & numquam finienda excarnificatio, quoniam vindi- Eccli.7.
cta carnis impij ignis, & vermis. * *Tunc* 73
B *conticescet omnis populus Chanaan*, qui ab spiritualibus patribus degenerās cœlestia non quærit, sed terrenas voluptates auide persequitur, cui merito dici- Dan.13.
tur: Semen Chanaan, & non Iuda. Prętcrea Chanaan mercatorem significat, & peccator male mercatur, qui terrenis voluptatibus, & caducis commutat cœlestes, & æternas. Vnde eleganter Hosee: Chanaan in manu eius statera dolosa, de quo ibidem latius diximus, c. 12. nu. 10. In eo quod sequitur: *Disperierunt omnes inuoluti argento*, ipse historicus sensus moralis est. Sed potest &
C ita explanari, vt est explanatum à Gre. lib. 18. Mor. cap. 8. his verbis. Argentum Argentū.
intelligi sacri eloquij claritas solet, sicut alias dicitur, Eloquia Domini elo- Psal.11.
quia casta, argentum igne examinatū. Et quia nonnulli eloquium Dei nō interius per exhibitionem, sed exterius per ostensionem habere concupiscunt: idcirco per Prophetam dicitur: Disperierunt omnes inuoluti argento. Hi nimirum, qui eloquio Dei, non interiori refectione se replent, sed exteriori ostēsione se vestiunt, &c. * Sed grauissimum 74
est, quod sequitur, & homini non penitus desipienti maximè formidabile: *Et*
D *erit in tempore illo scrutabor Ierusalem in lucernis*. Quod enim fiet in extremo vniuersorū iudicio, hoc quadamtenus fit in morte cuiusque nostrum, & in peculiari iudicio: quo tempore ita Dominus scrutatur nostram Ierusalem in lucernis, vt ne exiguus quidem angulus maneat obscurus, sed omnia totius vitæ dicta, facta, cogitata, lucerna iudicij Dei illustrentur, & pateant. Bernardus

Sermo. 55. in Cantica: Verũ tu, qui aduentum desideras Saluatoris, time scrutinium iudicis, time oculos capreæ, time illũ, qui per Prophetã dicit. Et erit in die illa, & ego scrutabor Ierusalẽ in lucernis. Acuto visu est, nihil inscrutatum relinquet oculus eius. Scrutabitur renes, & corda, ipsaq; cogitatio hominis confitebitur illi. Quid tutũ in Babylone, si Ierusalẽ manet scrutiniũ? &c. *Et visitabo super viros defixos in fœcibus suis, qui dicunt in cordibus suis, &c.* * Peccata
75 Fæces. rectè fęces dicuntur, propter fœditatẽ, & horrorem, nihil enim est terrius, aut deformius, & quia amara sunt, ex quo il
Psal. 9. lud Psalmographi: Vides, qm̃ tu laborẽ, & dolorẽ consideras, & apud Ieremiam
Iere. 2. Scito, & vide, quia malũ, & amarum est reliquisse te Dñm Deum tuum, & non esse timorẽ mei apud te, dicit Dñs exercituum. Et quoniam scriptũ est: Similes
Psal. 113. illis fiant, qui faciunt ea, homines defixi in fæcibus suis etiã fæces dicuntur. Isa. 49. Parum est, vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fęces Israel conuertendas. Ex his fæcibus eruitur, qui ad Dñm per veram cordis contritionẽ
Psal. 39. clamat, sicut scriptum est: Et exaudiuit preces meas, & eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fæcis. At qui cor suum nõ custodiunt, neq; sensus suos, cito in fæcibus suis desiguntur. Vnde Lxx. pro, Et visitabo super viros defixos in fæcibus suis, habent: Et vlciscar super viros, qui contemnunt custodias suas. Sed hi, & cæteri, super quos Dñs visitaturum se dicit, intelligant omnia huius vitæ supplicia, quãuis grauia, nullius momẽti esse cum his, quæ post mortem manent, ita, vt se visitaturũ Dominus dicat super eos in die illa, vsque ad illam enim qua
76 si non visitauerat, nec punierat. * Sed hoc semel, atque iterũ cogitemus, magnam vim habere ad vitæ emendationem, & ad salutẽ consequendã casus, & calamitates huius temporis, quibus homines nisi durissimi, desperatiq; sint, per sæpe corriguntur, & icti, vt est in prouerbio, sapiũt. Contra, quibus omnia ex voto succedunt, & læta sunt, nec vllo aduersarum rerũ turbine agitantur (quod maximę cuiusdam felicitatis iudicatur) solent superbia efferri, & suo solum more viuere, & tales esse, vt super illos Dominus dicat tũc se esse visitaturum. Etenim cũ deprauatis sæpe moribus sint, & multa digna pœnis admittãt: quo securius, & tranquillius, &, vt ipsi putant, felicius, in hac vita degunt, eo grauius, & acerbius in futura punientur, nihil enim in hac luerunt. Atque hi sunt, *qui dicunt in cordibus suis: Non faciet bene Dominus & non faciet male.* Vident sibi improbis, & impijs omnia feliciter cadere, de futuris supplicijs nihil cogitant, & ex se iudicantes nullam esse in rebus prouidentiã putant. * Sed sentient magno cũ suo 77
malo prouidentiam esse, cũ *erit fortitudo eorum in direptionem, & domus eorum in desertum.* Peribunt diuitiæ, quas multo labore conquisierant, i. eruditio omnis generis, eloquentia, potentia, gloria fauor popularis, amicitiæ potentiũ. Domus dicitur id, in quo quisque maximè Domus. quiescit, & quoniã filii huius sæculi nulla in re magis laborant, quam vt requiẽ sibi in hac vita constituant, & tandem decidunt à cogitationibus suis, & expelluntur, sicut ait Dauid: Decidant à cogi Psal. 5. tationibus suis, secundũ multitudinem impietatum eorum expelle eos, quoniã irritauerunt te Domine: pulchre ait: *Et domus eorum in desertum.* Et: *Aedificabunt domos, & non inhabitabunt.* Quod Iob. 7. etiã in lib. Iob scribitur: Sicut consumitur nubes, & pertransit, sic qui descẽdit ad inferos, nõ ascendet, nec reuertetur vltra in domũ suam. * In quem locum 78
Greg. 8. Mor. c. 14. Sicut domus, inquit, est corporis habitaculum corporale, ita vnicuique menti hoc domus sit, quod ex desiderio inhabitare cõsueuit. Ad domum igitur suam vltra non reuertitur, quia semel quisque æternis supplicijs traditus ad hoc iam, vbi amore inhæserat, nullatenus reuocatur, &c. *Plantabunt vineas, & non bibent vinum earum,* quia cum multũ laboris posuerint in voluptatibus quærendis, morte intercipiẽtur, & alijs relinquere cogentur, vt diuiti illi Euangelico vsu venit, qui habe- Luc. 12. bat multa bona posita in annos plurimos, & eadem nocte repetita est anima eius ab eo. De quibus & sanctus Propheta scripsit: Thesaurizat, & ignorat, cui Psal. 38. congregabit ea. Et quoniam homines

curis

curis sæcularibus excæcati aduentantem mortem non vident, nec de ijs, quæ alterius sæculi sunt, cogitant; sed, vt est apud Sapientem: Sicut pisces capiūtur hamo, & sicut aues laqueo comprehenduntur, sic capiuntur homines in tempore malo, cum eis ex templo superuenerit: admonet eos Dominus mortem imminere, ac momentanea esse vitæ mortalis spatia. Ideò & mortē ob oculos eis ponit, & quam metuenda sit, nō tacet: *Iuxta est dies Domini magnus, iuxta est, & velox nimis.* Meritò autem dicit: *Vox diei Domini amara*, quandoquidem vel sola eius memoria amara est, sicut ait Sapiens: O mors, quam amara est memoria tua homini pacem habenti in substantijs suis, viro quieto, & cuius viæ directæ sunt in omnibus, & adhuc valenti accipere cibum. * *Tribulabitur ibi fortis*, nam vt ait Salomon, non est in hominis potestate prohibere spiritum, nec habet potestatē in die mortis, nec sinitur quiescere ingruente bello. Tribulabitur ibi fortis, cum etiam qui sancti sunt, seruentur quidem, sed tamen sæpe sic quasi per ignem, vt ait Hieronymus: *Dies iræ dies illa*, in qua Deus, qui ad veniam ante hortabatur, stricto iustitiæ suæ gladio sæuiet in impios. *Dies tribulationis*, quia iam omnia læta transierunt, & quidquid superest malis cruciatus est. *Dies tenebrarum*, quoniam (vt inquit Hieronymus) omnis, qui malè operatur, odit lumen, & non venit ad lucem; & necesse est, vt qui lumen oderit, eum tenebræ consequantur. *Dies tubæ, & clangoris super ciuitates munitas, & super angulos excelsos*, quoniā omnes munitiones, & si fortissimæ sint, capientur, & munitissimæ turres expugnabuntur, id est, nemo erit tam firmæ valetudinis, & ætatis, tot ad vitæ diuturnitatem præsidijs septus, vt non superetur à morte. * *Et tribulabo homines.* Hieronymus: Omnes homines tribulabuntur, qui homines permanserunt, & mortui sunt quasi homines, &c. Etenim, qui dij sunt per participationem gratiæ, & supra homines sunt, quia non humana quærunt, sed diuina, non solēt in morte tribulari, sed spe proximorū bonorum erigi, & diuinis consolationibus quasi nuntijs quibusdam futuræ beatitudinis præueniri. Itaque homines vocat eos, qui nō sapiūt, quæ Dei sunt, sed quæ hominum. De quibus dictum est à Propheta: Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes, vos autem sicut homines moriemini. Et Dominus: Quem dicunt homines esse filium hominis? Ac mox: Vos autem quem me esse dicitis? Apostolos enim plusquam homines esse docuit, vt acute Hieronymus adnotauit. Sed & Apostolus ait: Cum enim sit inter vos zelus, & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Tribulationem autem ostendit: *Et ambulabunt vt cæci, quia Domino peccauerunt.* Hieronymus: Et ambulabunt vt cæci, quia lumen perdidere virtutum, & locum pœnitentiæ non habebunt, & hæc patientur, quia Domino peccauerunt, &c. * Obseruemus hoc Hieronymi verbum: Locum pœnitentiæ non habebunt, hoc enim mihi maximè videtur Propheta insinuare. Cæci, cum pericula imminent, tentant effugere, & hac, atque illac errant, nec domum, aut tutum latibulum inuenire possunt, quia cæci sunt. Ita peccatores multi mortis oppressi angustijs, & venturam iram formidantes, tentant effugere, & pœnitentiam quærunt, sed iam non inueniunt, qua ingrediantur, sicut de viris Sodomitis legimus: Et eos, qui foris erant, percusserunt cæcitate à minimo, vsque ad maximum, ita, vt ostium inuenire non possent. Peccatores, & si per fidem maneant in Ecclesia, foris esse dicūtur, quia à Deo peccando recesserunt, & cæcitate percussi sunt, quia peccauerant Domino. Nec dicit eos ostium Lot non inuenisse, bonum enim illis erat non posse in domu ingredi, quam nefario scelere contaminare cogitabant: sed ostiū domus quisque suæ inuenire non poterat. Hoc est, non poterant ad se reuerti, & in domū suam ingredi, vbi de terrore diuini supplicij, & de vita corrigenda consilium inirent, quod proprium est obstinati peccatoris. * Noua fortasse videbitur hæc explanatio loci Genesis, sed vetustissima est, quoniā tradita est nobis ab Spiritu sancto in lib. Sapientiæ, his verbis:

Marginalia (left): Eccl. 9. — Eccl. 41. — 79 — Eccl. 8. — Io. 3. — 80 Homo.
Marginalia (right): Psal. 81. — Matth. 16 — 1. Cor. 3. — 81 — Gen. 19. — Locus Genes. 19. — 82

Sap. 19. bis: Percussi sunt autem cæcitate, sicut A illi in foribus iusti, cum subitaneis cooperti essent tenebris, vnusquisque transitum ostij sui quærebat. Quare saluberrimum est illud Ieremiæ, & elegantissimum: Date Domino Deo vestro gloriam, antequam contenebrescat, & antequam offendant pedes vestri ad montes caliginosos: expectabitis lucem, & ponet eam in vmbram mortis, & in caliginem. Quado cæci huiusmodi quærunt ostium salutis, id est, pœnitentiã, quoniam ambulant vt cæci, offendunt in aliena pecunia restituenda, & nõ inducunt animum vt restituant; offendũt B in simultatibus, quas durissimum est deponere; occurrunt libidines, quas, si vita, & salus suppeterent, videntur sibi relinquere non posse. Hi sunt montes caliginosi, ad quos offendunt, & putantes se inuenturos esse lucem, decidunt in vmbram mortis, & in caliginem. At si ante illas vitæ, & animæ tenebras gloriam Deo dedissent per humilem, & dolore plenam confessionem, sicut scriptum est: Fili mi, da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas: nequaquam in illam cæcitatem, & in illas tenebras deuenirent. * Et quoniam qui C hac cæcitate laborant, effugium nõ inueniunt, sed cum maxima ignominia æterna morte multantur, subijcit: *Et effundetur sanguis eorum, sicut humus, & corpora eorum sicut stercora*. Stercus.n. vilissimum est anima vitijs inquinata. Nihil illis tunc proderunt diuitiæ, nihil potentia, amici, nobilitas generis, eruditio, eloquentia, & quidquid illis olim aurum & argẽtum videbatur, scriptum enim est: Nihil proderunt thesauri impietatis, iustitia vero liberabit à morte. Quod si argentum etiam dicitur diuina Scriptura, vt num. 73. ex Gregorio D diximus, nihil peccatori tunc proderit sacrarum literarum cognitio, nihil aurum, id est, bona, quæ ante peccatum secerat, siue caritas, quam olim habuerat, omnia enim postea peccato amisit. Denique, *in igne zeli eius deuorabitur omnis terra*, quia quidquid terrenum est, peribit, quidquid terreni homines amabãt, quidquid magni faciebant, iratus illis

Iere. 13.

Iosue 7.

83

Prou. 10.

auferet, quia noluerunt amare cęlestia, quæ illis præparauerat. * *Consummationem cum festinatione faciet cunctis habitantibus terram*, cogitent illi quãtum volent sua bona fore diuturna, diuque se posse frui voluptatibus, Dominus, qui omnia potest, consummationem faciet cum festinatione, non sane illis, quorum conuersatio in cœlis est, nam ijs non consummationem, sed initium beatissimæ vitæ mors afferet, sed habitantibus terram, & omnia in terra habentibus, ijs, vt inquit Hieronymus, qui se penitus terræ dederunt, & non fuerunt aduenæ, & peregrini, vt iustus qui loquitur: Aduena sum ego in terra, & peregrinus, sicut omnes patres mei. Et rursum alibi nolens diutius in tabernaculo carnis habitare, lacrymabili voce testatur dicens. Heu mihi, quia peregrinatio mea prolongata est. De habitatoribus terræ diximus, Hos. 4. nu. 6.

84

Psal. 38.

Psal. 119.

C A P. I I.

Onuenite, congregamini gens non amabilis: priusquam pariat iussio quasi puluerem tran eũtem diem, antequam veniat super vos ira furoris Domini, antequam veniat super vos dies indignationis Domini. Quærite Dominum omnes mansueti terrę, qui iudicium eius estis operati: quærite iustum, quærite mansuetum: si quo modo abscondamini in die furoris Domini. Quia Gaza destructa erit, & Ascalon in desertum, Azotum in meridie eijcient, & Accaron eradicabitur. Væ, qui habitatis funiculum maris, gens perditorum: verbum Domini super vos Chanaã terra Philisthinorum, & disperdam te, ita, vt non sit inhabitator. Et erit funiculus maris requies pastorum

storum & causæ pecorum: & erit funiculus maris requies pastorum & caulæ pecorum: & erit funiculus eius qui remanserit de domo Iuda, ibi pascentur: in domibus Ascalonis ad vesperam requiescent: quia visitabit eos Dominus Deus eorum, & auertet captiuitatem eorum. Audiui opprobrium Moab, & blasphemias filiorum Ammon: quæ exprobrauerunt populo meo, & magnificati sunt super terminos eorum. Propterea viuo ego, dicit Dominus exercituum Deus Israel: quia Moab vt Sodoma erit, & filij Ammon quasi Gomorra siccitas spinarum, & acerui salis, & desertum vsque in æternum: reliquiæ populi mei diripient eos, residui gentis meæ possidebunt illos. Hoc eis eueniet pro superbia sua: quia blasphemauerunt, & magnificati sunt super populum Domini exercituum. Horribilis Dominus super eos, & attenuabit omnes deos terræ: & adorabunt eum viri de loco suo, omnes insulæ gentium. Sed et vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis. Et extendet manum suam super Aquilonem, & perdet Assur: & ponet speciosam in solitudinem & in inuium, & quasi desertum. Isa. 34. *Et accubabunt in medio eius greges omnes bestiæ gentium, & onocrotalus & ericius in liminibus eius morabuntur: vox cantantis in fenestra, coruus in superliminari, quoniam attenuabo robur eius. Hæc est ciuitas gloriosa habitans in confidentia: quæ dicebat in corde suo, Ego sum, & extra me non est alia amplius: quomodo facta est in de-*

A *sertum cubile bestiæ? Omnis qui transit per eam, sibilabit, & mouebit manum suam.*

HISTORIA.

Conuenite, congregamini. Post descri- 1
ptionem malorum, quæ in die ventura
sunt captiuitatis, populus ad pœniten-
tiam prouocatur. Hieronymus: Cerne
Dei clementiam. Suffecerat prudenti-
bus malorum venientium impetū de-
scripsisse: verum quia non vult inferre
B supplicia, sed tantum terrere passuros,
ipse ad pœnitentiam vocat, ne faciat
quod minatus est, &c. Ait ergo: Conue
nite, siue colligimini in vnum, & con-
gregamini, vt communibus studijs, &
communibus precibus Dei iram auer-
tatis, & eum vobis placatum, propi-
tiumque reddatis. Nam huiusmodi col-
lectione votorum, & precum facilius
Deus placatur, cum in multis necesse
sit aliquos existere, quos ipse caros ha-
beat. Ioe. 1. Sanctificate ieiunium, voca-
te cœtum, congregate senes, omnes ha
C bitatores terræ in domum Domini Dei
nostri, & clamate ad Dominum. Ita cō-
gregati clamauerunt Niniuitæ Ion. 3.
& Iudæi Iudith. 3. Inde etiam in popu-
lo Christiano omnes in templa colligi-
mur ad orandum. Vnde forte orationes
ipsæ collectæ dictæ sunt, & cum graue
aliquid vrget, sollennes supplicationes
indicuntur. * Quæ in hæc verba scri- 2
bunt Hebræi libens prætereo, quoniā
parum ad rem attinent, & eum sensum
planissimum, & germanissimum esse ar
bitror, quē explicaui. In eo vero quod
verbum קושו, quod Hieronymus ver-
D tit, Congregamini, ipsi actiuè accipiūt,
nihil eorum autoritate moueor, cum
non Hieronymus modo, sed etiā Lxx.
passiuè acceperint συνάχθητε, id est, col
ligamini, iunctis studijs adeste: & Chal-
dæus vertit: Congregamini & venite,
& accedite. Translationem Lxx. ita
Hieronym. exposuit: Estote vobis cari-
tate copulati.

Gens non amabilis. Hieronymus. Quę
amore Dei indigna es, Hebræi paulo
aliter intellexerunt, sed non animad-
uerterunt

verterunt in Hebræo esse לא נכספה; quod ad verbum sonat: Non amata: & huiusmodi passiua participia veteri Hebræorum consuetudine sæpe pro nostris nominibus verbalibus in bilis terminatis accipi, vt 2. Reg. 1. Saül, & Ionathas, amabiles, & decori valde. Hebr. Amati. Psal. 138. Mirabilia opera tua, Heb. Mirata. Ex quo videmus optimè conuersum esse à nostro interprete illud Gal. 2. In faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Vbi Paulus Hebræus ex Hebræis, Græcè loquens Hebraicā phrasin vsurpauit, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν, id est, quoniam reprehensus erat. * Quærunt multi à quo fuerit reprehensus Hebraicæ consuetudinis obliti, cum Paulus non dixerit fuisse reprehensum. sed, vt erudite vertit interpres, reprehensibilem. Hoc & Latini imitātur, & Græci, vt:

Participia passiua prouerbalibus in bilis.

7. Æneid. *Diues inaccessos vbi solis filia lucos.*
id est inaccessibiles. Et:

8. Æneid. *Hæret inexpletum lacrymans —*
id est, inexplebiliter, quod ex imitatione Græcorum sumptum est. Eleganter ergo Hieron. vertit: Gens nō amabilis, sed hoc plus significat, quam verba præferunt. Gens, quæ prorsus amore indigna es, quam nullus amare debeat, sed omnino odio dignissima sit, de qua locutione diximus Mich. 2. nu. 2.

Antequam pariat iussio, quasi puluerē transeuntem diem. In est, Antequam veniat dies captiuitatis, antequam iussio Dei adducat diem captiuitatis, qui transibit quasi puluis. i. veniet præter spē, vt puluis magna vi venti agitatus, qui violētus ruit, & omniū oculos obcęcat. Recentiores aliter vertūt, sed quoniā neq; ipsi negāt, neq; negari potest verba Hebraica id propriè significare, quod Hier. vertit, & hæc mihi versio optima omnium videtur, illis suas relinquamus.

Antequam veniat super vos. Explicat quod subobscurè dixerat de die captiuitatis.

Quærite Dominum omnes mansueti terræ. Viros iustos alloquitur, qui inter multos malos relicti erant. Hos vocat ענוים. i. mansuetos, humiles, mites, ex vna magna virtute. i. ex humilitate, ceteras omnes volens intelligi. Hæc

A virtus, his tribus nominibus significari solet ab interprete, vt Psalm. 24. Diriget mansuetos in iudicio, docebit mites vias suas. Prou. 3. Ipse deludet illusores, & mansuetis dabit gratiam. Pro Mansuetis apostoli verterunt, Humilibus, Iac. 4. & 1. Pet. 5. in illis verbis: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Isa. 11. Et arguet in æquitate pro mansuetis terræ, Lxx. Et arguet humiles terræ. In his locis semper est in Hebræo ענוים in Græco autem ταπεινοὶ, quemadmodum & hic verterunt Lxx. Quærite Dominū omnes humiles terræ. Ex quo intelligemus illud Luc. 1.

Mansuetus, mitis, humilis.

B Quia respexit Dominus humilitatem ancillæ suæ, rectissimè accipi de humilitate virtute, quam Erasmus, & quidā alij negant vocari ταπείνωσιν, ibi ab Euangelista, cum in his locis omnibus humiles appellentur ταπεινοὶ, ac de humilitate virtute sermo sit, vt apostoli ipsi doceant. Et Matthæi 18. Quicunque ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, ταπεινώσῃ. * Hinc etiam arbitror in verbis illis: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram, in mansuetis humiles intelligi, primamque beatitudinem

ταπεινοὶ Matth. 5.

C illorum esse, qui sunt pauperes spiritu, id est, sponte sua pauperes esse volunt pro Christo. Quod verò diximus, ex humilitate omnes virtutes intelligi, confirmat illud Psal. 146. Suscipiens mansuetos Dominus, humilians autem peccatores vsque ad terram; vbi peccatores opponit mansuetis: Nisi dicas peccatores intelligi superbos. Sed id si dicas, mecum etiam senties: cur enim appellantur peccatores, nisi quia pleni peccatis sunt, & vbi superbia est, ibi cetera vitia esse intelliguntur?

Qui iudicium eius estis operati. משפט

D idest, iudiciū vocant Hebræi legem, siue præceptum. Leuit. 1. Hæc sunt iudicia, quæ propones eis. i. Hęc præcepta. Leu. 26. Hæc sunt iudicia, atque præcepta, & leges, quas dedit Dominus inter se, & inter filios Israel. Ps. 18. Iudicia Dn̄i vera iustificata in semetipsa. Inde sicut dicit scriptura, Facere legē, & Facere præceptū, eadē significatione dicit Facere iudiciū. Quare rectè hic exposuit Hier. Vos qui præcepta mea custodistis.

Iudicium.

Facere Iudicium.

Quæ-

6 *Quærite iustum, quærite mansuetum.* Latina ambigua sunt, possent enim intelligi & de virtutibus ipsis iustitia, & mansuetudine, & de Deo, qui iustus, & mansuetus est, sed in Heb. nulla est ambiguitas, ita enim habet: Quærite iustitiam, quærite mansuetudinem.

Si quo modo abscondamini in die furoris Domini. Dubitantis more loquitur, vt significet tantam fore suppliciorum acerbitatem tempore captiuitatis, vt vix iusti ipsi liberandi sint. Tale est illud 1. Pet. 4. Et si iustus vix saluabitur, impius, & peccator vbi parebunt? Hieronymus: Si autem de ijs dubitat, qui eius iudicia fecere, quid fiet de peccatoribus? Quomodo autem sint accipiendæ huiusmodi dubitationes scripturæ, late explicuimus Ioel 2. num. 22. & sequentibus. Abscondi in die furoris, est Domino in peccatores seuiente protegi, & liberari, vt Psal. 26. Abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui.

7 *Quia Gaza destructa erit.* Quoniam dixit: In die furoris Domini, nunc ostēdit magnum futurum esse hunc furorē, & exercitum Chaldæorum tanta potentia, & fortitudine in Iudæam esse venturum, vt non solum eam deuastet, sed etiam terram Palæstinorum ei proximam, & vrbes eius fortissimas, quæ cum Iudæis æquo Marte sæpe conflixerant. Ita Hieronym. Quasi dicat: Si vrbes Palæstinorum munitissimæ resistere Chaldæis non poterunt, sed solo penitus æquabuntur, quomodo vos potesitis? Philisthijm, quos Græci & Latini Palæstinos vocant, oram maris Magni, siue Mediterranei, incolunt ad Occidentem Ægypto proximam, quæ cecidit in sortem tribus Iuda. Vnde mare illud Occidentale, vocatur mare Palæstinorum Exod. 23. Ponam autem terminos tuos à mari Rubro, vsque ad mare Palæstinorum. Sed expelli ex ea non potuerunt, ideoque frequentia erant bella inter Iudam, & Palæstinos, vt videmus in lib. Iudicum, & in libris Regum. In hac terra, quinque fuere vrbes præstantissimæ, & munitissimæ, Gaza, Ascalon, Haccarō, Azotus, Geth, quæ erant metropoles quinque prouinciarum 1. Regum. 6. Iuxta numerum prouinciarum Philisthijm quinque anos aureos facietis. Et postea: * Hi sunt autem ani aurei, quos reddiderunt Philisthijm pro delicto Domino. Azotus vnum, Gaza vnum, Ascalon vnū, Geth vnum. De his igitur vrbibus nunc loquitur, ac primum de Gaza, quæ proxima Iudæis erat, de cuius nomine diximus Amos 1. numer. 21. Sed vtitur in his verbis eleganti Paranomasia, quę tunc fit, cum verba eundem sonum habent, atque easdem fere literas, sed sensum valde diuersum, vt si dicas. Non in aula, sed in caula educatus, aut: Nam hæc inceptio est amentium, haud amantium. Ita modo inquit עזה עזובה, id est, Gaza deserta erit.

Philisthijm, & eorum vrbes.

Et Ascalon in desertum. Erit in desertum, id est, deserta erit, vt Hos. 8. nu. 16. exposuimus.

Azoto in meridie ejcient. Azotum vocat ciues Azoti, quos Chaldæi victos ex vrbe sua eijcient in exilium, & in captiuitatem, non furto, aut insidijs vrbē capientes, sed manifesto bello in media luce expugnantes, vt exponit Hieron; Inde illud Psalm. 90. Ab incursu, & dæmonio meridiano, idem Hier. exposuit: A dæmonio apertè sæuiente.

9 *Et Haccaron eradicabitur.* Festiue allusit ad etymologiam, vt in Gaza עקרון תעקר quasi dicat: Eueniet ei iuxta sui nominis etymologiam. Ac si diceret: Hacaron, quæ ab eradicando dicitur, eradicabitur. Quæritur cur non meminerit quintæ verbis Palæstinorum, id est, Geth. Quidam ex Hebræis causam esse putat, quod iam esset in potestate regum Iuda. Verum nec probat, vt solent isti, neque si probaret, quidquam diceret: non enim minus vastaretur à Chaldæis, quod esset regum Iuda. Nisi cuiquam probabile videatur eos qui Ierusalem & templum incenderāt, parcituros fuisse Geth, quod ad Iudæos pertineret. Alij purant Geth paulo ante huius prophetæ tempora vastatā fuisse à rege Hozia, vt est in 2. Paral. 26. & ideo nullam de ea fieri mentionē. Sed nec hæc responsio satis idonea est, quoniam scriptura non vrbē vastatā fuisse dicit, sed murum, quod etiam de Azoto narrat:

Geth cur taceatur.

narrat: cuius tamen hic mentio fit. Verba Paralipomenon hæc sunt: Denique egressus est, & pugnauit contra Philisthijm, & destruxit murum Geth, & murum Iamniæ, murumque Azoti. Præterea Hamos (qui post hanc muri destructionem videtur prophetasse, si initium eius cum cap. hoc 26. Paralipom. conferamus) cap. 6. inquit: Et descendite in Geth Palæstinorum, & ad optima quęque regna horum. Nō fuerat ergo subuersa ab Hozia.

10 * Denique Michæas, qui post regnum Hoziæ vaticinatus est vt ipse indicat cap. 1. ait: In Geth nolite annuntiare, lacrymis ne ploretis. Et mox: Propterea dabit emissarios super hæreditatem Geth. Mihi videtur quatuor vrbes illustriores nominatas esse; Geth autem vt minus nobilem, & cuius magnificentia, postquam capta est ab Hozia, non parum videtur fuisse imminuta, non esse per se commemoratam, sed in reliqua Palæstina inclusam, cum ait statim: Væ, qui habitatis funiculum maris gens perditorum, &c. Ita Hamos primo, eædem quatuor vrbes nominatæ sunt, & Geth cum reliquis tacitè annumerata, cum additur: Et peribunt reliqui Philisthinorum. Similiter Zacharias nono, eisdem quatuor vrbibus nominatis additur: Et disperdam superbiam Philisthinorum. Cur igitur, dicet quispiam, commemoratur Azotus, cuius murum etiam destruxit Hozias, quemadmodum & Geth? Probabile est Azotum restitutam fuisse in pristinam magnificentiam, atque idcirco inter alias referri. Hoc ex eodem capite vigesimo sexto libri secundi Paralipomenon conijcio, vbi continuò subijcitur: Ædificauit quoque oppida in Azoto, & in Philisthijm. Si ergo agrum Azotium oppidis ædificatis exornauit, non est veri simile vrbem ipsam Metropolin dirutam ex parte, & sine muris reliquisse.

11 *Væ, qui habitatis funiculum maris, gens perditorum.* Funiculum maris dicit terram, mari Mediterraneo proximam, funiculo enim veteres terram & sortes agrorum diuidebant, vt diximus Hamos septimo, numero vigesimo secundo. Verum vtrum hoc de vniuersa Pa- A læstina dicat, quæ mari Mediterraneo adiacet, an de parte aliqua, quæ esset mari propior, magna quæstio est, & solutu valde difficilis. In Hebræo sanè certa gens, & certa Palæstinæ pars indicari videtur, nam pro Gens perditorum est: Gens כרתים. Hinc Hebræi quidam pro comperto habent Cherethæos esse gentem, quæ eam Palæstinæ partem incolit, quæ dicta est Cherethi. Hoc autem confirmant ex primo Regum trigesimo: Siquidem nos erupimus ad Australem plagam Cherethi, & contra Iudam, & ad Meridiem Caleb, & Siceleg succendimus igni. Vbi Va- B tablus Cheretheos gentem esse dicit in Palæstina, & Alfonsus Abulensis Episcopus, vir sanctus & eruditissimus quęstione decima in idē caput, negat Cherethi esse totam terram Palæstinorum, vt quidam ex Hebræis affirmabant; quoniam non meminisset postea Scriptura Siceleg, quæ Palæstinæ ciuitas est, si iam vniuersam Palæstinam commemorasset. Sed dicēdum, inquit, quod Cherethi erat nomen alicuius vrbis, vel regionis paruæ. Pro eadem sententia est illud Ezecielis vigesimo quinto:
* Ecce, ego extendam manum meam 12
C super Palæstinos, & interficiam interfectores, & perdam reliquias maritimæ regionis: Vbi pro, Interficiam interfectores, in Hebræo est. Succidam Cherethim. Contrà Hieronymus in commentarijs huius loci, & c. 25. Ezec. vniuersos Palæstinos hoc nomine intelligi docet, quod mihi videtur probabilius. Nam si Cherethæi gens quædam Palæstinæ essent oram mari adiacentē incolens diuersos eos esse oportebat ab ijs, qui iam nominati sunt, sed diuersos non esse, haud obscurè docet Sophonias: Et erit funiculus maris (quē D scilicet tenebant Cherethæi) requies pastorum, & caulæ pecorum. Et erit funiculus eius, qui remanserit de domo Iuda. Ibi pascentur in domibus Ascalonis, &c. Ascalon ergo pars funiculi maris est, quam tenebant Cherethæi. Si autem Cherethi erat regio parua, vel vrbs, quomodo pars eius esse potuit Ascalō metropolis prouinciæ suæ, vt iam diximus? Melius intelligimus funi-

funiculum maris dici totam Palæsti-
nam,quæ longa erat,& angusta, & no-
bilissimæ eius ciuitates, quarum iam
meminimus,mari proximę erāt.Quod
etiam ex continuo sequentibus intel-
13 ligitur: Verbū Domini super vos Cha-
naan terra Philisthinorum. * Præte-
rea verba illa Ezecielis aperte hoc vi-
dentur demonstrare: Ecce ego exten-
dam manum meam super Palæstinos,
& interficiam interfectores, & perdam
reliquias maritimæ regionis. Vbi ma-
ritima regio Palæstina est, & ipsi Palæ-
stini vocantur Cherethim,siue interfe-
ctores. Dicti autem sunt Palæstini Che-
rethim, id est, interfectores,quod fero-
ces essent bello, & indomiti, & crude-
les. Quare cum dicit: Gens perdito-
rum,non perditos appellari putandum
est,vt quidam videntur intelligere, sed
perditores,vt nomen ipsum Hebræum
declarat, & noster interpres expressit
Ezec. 25. Et interficiam interfectores.
Et cum translatione nostra conueniūt
trāslationes Aquilæ,Symmachi,Theo-
dotionis,Quintæ editionis, vt in his lo
cis testatur Hieronymus. Id etiam in
altero horum, id est in capit. 25. Ezec.
confirmat his verbis: Vnde,& duarum
Cherethi & Phelethi. legionum Dauid, quarum vna appella-
batur Phelethi, & altera Cherethi: vl-
tima ab eo quod interficerent, & iugu-
larent, Cherethim, hoc est interfecto-
14 rum nomen accepit,&c. * De his le-
gimus 2.Reg.8. Banaias autem filius Io
iadæ erat super Cherethi, & Phelethi
singularis videlicet pro plurali poni-
tur. Legiones autem militum fuisse
intelligimus, ex 1.Paralipom.18.Ba-
naias autem filius Ioiadæ super legio-
nes Cherethi,& Phelethi. Hærebant
hæ legiones lateri Dauidis,eumque cu
stodiebant,quasi milites prætoriani, vt
ex 2.Reg.15.intelligi potest. Et legio-
nem quidem Cherethi inde nomen ha
buisse, quod ex ea parte Palæstinæ ad-
ducta est, quam putant dictam Chere-
thi,multorum opinio est, quæ non pa-
rum confirmari videtur verbis illis 2.
Reg.15. Et vniuersi serui eius ambu-
labant iuxta eum, & legiones Chere-
thi, & Phelethi, & omnes Gethæi pu-
gnatores validi sexcenti viri, qui secuti

A eum fuerant de Geth. Sicut igitur ex
Geth adduxit sexcentos viros, ad sui
corporis custodiam, ita ex Cherethi ad
duxisse videtur legionem Cherethi.
Sed à veritate,& à ratione longe abhor
ret sanctum regem alienigenis militi-
bus,& infidelibus custodiam sui corpo-
ris commisisse,& Hebræas fuisse has le-
giones ipsi tradunt Hebræi. Illi igi-
tur sexcenti viri Iudæi erant, vt erudi-
tè docet Alfonsus Abulensis in 2. Reg.
cap.15. q. 26. * Sed Gethæi dicuntur 15
quod eum comitati sunt fugientem in
B Geth,& cum eo semper manserunt,re-
deuntemque in Iudæam secuti sunt 1.
Reg. 27. Et surrexit Dauid, & abijt ip-
se, & sexcenti viri cum eo ad Achis fi-
lium Maoch regem Geth. De eisdem
scriptum est 2. Reg.2. Sed & viros,qui
erant cum eo, duxit Dauid singulos cū
domo sua, & manserunt in oppidis He
bron.Propterea nunc ait: Sexcenti vi-
ri,qui secuti eū fuerant de Geth.Quod
his verbis explicat Iosephus lib.7. An-
tiquit.capit.8.Reliquit regiæ custodiam
decem pellicibus, & Ierosolymis exces-
sit,cum alia multitudine magna alacri
C tate prosequente, tum præcipuę sex-
centorum cohorte, quæ etiam regnan
te Saulo à latere fugitantis nusquam di
scesserat,&c. Quare non ab aliqua ver-
be Palæstinæ dicta est legio Cherethi,
cum Iudæorum militum esset,sed ab in
terficiendo,vt ait Hieronymus,hoc est
à prestātia viriū,& fortitudine.* Altera 16
autē dicta est Phelethi ab eadē fortitu-
dine. i. ab eripiendo,& liberando,quod
regem,& periculis omnibus eruere va-
leret,si dicamus ט versum esse in,ת nā
פלט quod eruere, & liberare significat
cum ט scribitur, Phelethi autem cum
D ת. Et permutari solere has literas a-
pud Hebræos docuit Iose. 1. Antiquit.
cap. 7. cum dixit, Tarsum dictā à Thar
sis,prima nominis litera, id est, Th. in
T,mutata;& Lxx.qui hic, & Ezec. 25.
Pro Cherethim verterunt Cretenses
in quo nomine non est Th, sed T. Vel
eo quod miræ esset fortitudinis dicta
est Phelethi à פלא, quod est mirabilis
esse.Has legiones Therethi, & Phele-
thi Iosephus lib. 7. Antiquitat. capite
12.bis vocat σωματοφύλακας,id est, cor-
poris

poris custodes, & mox τοὺς περὶ τὴν αὐλὴν ὁπλίτας, id est, armatos, qui circa aulam versantur. Et in eadem historia 3. Reg. 1. Dauid præcepit Sadoc sacerdoti, & Banaiæ, & Nathan: Tollite vobiscum seruos Domini vestri, & imponite Salomonem filium meum super mulam meam. Et paulo post: Descendit ergo Sadoc sacerdos, & Nathan Propheta, & Banaias filius Ioiadæ, & Cherethi, & Phelethi, & imposuerunt Salomonem super mulam regis. Ex quo cõstat Cherethi, & Phelethi vocatos esse seruos regis, quod armati aulam custodirent, vt ait Iosephus. Ex his satis intelligitur vis horum nominum, quæ vix ab expositoribus attingitur. Quid ergo dicemus ad verba illa 1. Regum. tri-

17 gesimo.* Erupimus ad Australem plagam Cherethi, & ad argumentum Abulensis? Hoc sanè, vocati Palæstinam Cherethi ab hominum ferocitate, & fortitudine, vt dictum est: & Ægyptiũ illum, prius in vniuersum dixisse, in quę loca irruissent Amalechitæ ad prædã, nempe in plagam Australem Palæstinę terræ suæ viciniorem, & in Iudam, & in Meridiem Caleb; Deinde narrat, quid in Palæstina fecerint; Et Siceleg succendimus igni, quod per recapitulationem additur vsitatissimam in Scriptura, & in sermone communi, vt si dicas: Romã profectus, diuque in ea versatus, reuersus sum in Hispaniam. Romæ autẽ multi viri docti, sanctique florebant, quos sæpe conueni. De quo lege August. lib. 3. de Doctrina Christiana, cap. 36. Vsitatissimum hoc est, & nemo non ita loquitur. Ex his demũ intelligimus Cherethim proprium nomen esse Palæstinorum, licet nominis significatio communis sit. Sed cur nomen proprium, quod intactum relinquendum videba-

18 tur, Hieronymus in trãslatione sua mutauit, & hic, & in Ezeciele? * Sæpe hoc facere solet noster interpres, vt non ipsa propria nomina Hebraica, sed eorũ interpretationẽ ponat, nec tamen ideo nomina propria esse desinant. Facit autem hoc duplici causa, aut quia in ipsis nominibus latet aliquod mysterium, quod sine interpretatione non facilè intelligeretur, aut vt ea, quæ simul di-

Cur non ipsa nomina propria, sed eorum interpretatio interdum ponantur.

A cuntur, intelligantur, vt Isa. 8. Voca nomen eius, accelera spolia detrahere, festina prædari. Si Hebraica verba ponerentur, Latinus mysteria nominũ ignoraret. Ita etiam cap. 9. Et vocabitur nomen eius admirabilis, cõsiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Iob vltimo: Et vocauit nomen vnius diem, & nomen Secundæ Casiã, & nomen tertiæ Cornustibij. Nonnunquam vt intelligantur, quæ simul dicũtur, vt Hos. 1. Voca nomen eius, Absq; misericordia, non enim addam vltra, misereri domui Israel. Si dixisset: Voca nomen eius, Loruhama, non intelligeret

B Latinus cur additum esset: Non enim addam vltra, misereri domui Israel. Ibidem: Voca nomen eius: Non populus meus. Si dixisset: Voca nomen eius Lohammi, non intelligeretur, cur statim

diceret:* Quia vos non populus meus. 19

Scio non deesse, qui nostrum interpretem de hac nominum permutatione reprehẽdant; sed sciant, si interpres reprehendatur, simul LXX. interpretes, immo vero simul apostolos esse reprehendendos, qui hoc fecerunt. LXX. quidem in locis indicatis, alijsque permultis: apostoli autem etiam sæpe, vt Rom.

C 9. sicut in Hosee dicit: Vocabo, Non plebem meam, Plebem meam, & Non dilectam Dilectam, & non misericordiam consecutam, Misericordiam consecutam. Vides quomodo Hebraica nomina Lohamni, & Loruhama, & eorũ opposita prætermittat, atque interpretationem ponat? Idem in eisdem verbis fecit Petrus 1. Epistol. cap. 2. Qui aliquando Non populus, nunc autem Populus Dei: qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiã consecuti. Matth. 16. Tu es Petrus, & super

D hanc petram ædificabo Ecclesiam meã, Et Mar. 3. Et imposuit Simoni nomen Petrus, cum nomen ipsum sit Cephas, Petrus autem sit interpretatio, vt videmus Io. 1. Tu vocaberis Cephas, quod est interpretatum Petrus. Lucæ 6. Et Simonem, qui vocatur Zelotes, cũ vocaretur Chananęus, vt videmus Matth.

10. * Ita nunc vt nomen Cherethi in- 20

telligeretur, posita est eius interpretatio hic, & Ezec. 25. Vtroque loco aptè, & cle-

& eleganter, nam cum ait: Et interficiã
interfectores, vltio debita eorum super
biæ, & crudelitati significatur, habetq;
geminatio verbi, & nominis ab eodem
verbo deducti nescio quid festiuitatis,
& elegantiæ, quæ lateret, si diceret: Et
interficiam Cherethæos: & in nostro
propheta: ***Væ, qui habitatis funiculum maris, gens perditorum***, irrisionem ha-
bet: Vos, qui alios perdere solebatis,
nunc perdemini. Hoc non intelligere-
tur si diceret: Gens Cherethæorum.
Adde quod potest hic, haud absurde
Cherethim, vt nomen commune poni,
vt sit sensus: Gens perditorum, id est,
iam tradita perditoribus, & interfecto-
ribus, citò ab hostibus interficienda.
Chaldæus: Væ, qui habitant in portu
maris, populus, qui peccat, vt deleatur.
Solet etenim risus, & irrisio captari ex
ambiguitate nominis, quod proprium
& commune esse potest, vt cum Cicero
in 6. Verrina dixit, malum sacerdotem,
qui tam nequam verrem reliquisset. Sa
cerdoti enim Verres successerat. Ita
nunc iuxta hanc interpretationem, vi-
dētur Palæstini vocari perditores, quod
gloriosum sibi putabant, & vocantur
perdendi, id est, traditi perditoribus, siue
citò tradendi.

21 ***Verbum Domini super vos Chanaan.***
Hanc etiam prophetiam accepi à Do-
mino contra vos. O Palæstini. Super, Super.
accipi nonnunquam pro contra, sæpe
adnotauimus, vt Psa. 2. Astiterunt reges
terræ, & principes conuenerunt in vnũ
aduersus Dominum, & aduersus Chri-
stum eius. Iere. 46. Quod factum est ver
bum Domini ad Ieremiam prophetam
contra gentes. In his locis in Hebr. est.
על, id est, super. Chanaan autem vocat
Palæstinos, quia de semine Chananęo-
rum erãt, & terra eorum pertinebat ad
Chanaan. Iosue 13. A fluuio turbido, qui
irrigat Aegyptum, vsque ad terminos
Hacearon contra Aquilonem; terra
Chanaan, quæ in quinque regulos Phi
listhijm diuiditur, Gazeos, & Azotios,
Ascalonitas, Gethęos, & Haccaronitas.

Et erit funiculus maris requies pastorũ.
Palæstini vehementer oderant Iudęos,
& contra eos auxilium Chaldæis præ-
buerunt, & capta vrbe hostiliter eis in-
sultauerunt irridentes, & de eorum rui
na gaudentes. Ideo nunc apertius con-
tra eos prophetat vastandos quoque ip
sos esse ab eisdem Chaldæis, & post re-
ditum Iudæorum è Babylonia Palæsti-
nam in ditionem eorundem Iudæorũ
venturam esse, ita vt pacificè pastores
requiescant, & pecora sua pascant in
domibus Ascalonis iam solo æquatis:
De his omnibus, & quo tempore im- 22
pleta fuerit hæc prophetia, diximus in
Habd. num. 90. & 94. & 95. Lege ca. 25.
Ezecielis. Præterea ex Ierem. 47. con-
stat eodem tempore, & ab eodem rege
vastatos esse Palæstinos, & Tyrios, &
Sidonios, id est, post excidium Ierusa-
lem, vt videmus Ezec. 26. Pro eo quod
dixit Tyrus de Ierusalem: Euge contra-
ctæ sunt portæ populorum, conuersa
est ad me, implebor, deserta est: Propte-
rea hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego
super te Tyre, & ascendere faciam ad te
gentes multas, &c. Hieronymus lib. 5.
in Isa. cap. 23. ferè in principio: Lega-
mus Gręcorum historias, & maxime eo
rum, qui Assyriæ gentis bella descri-
bunt, ibique reperiemus post captiuita-
tem Ierusalem Palæstinos, & Arabes,
& Damascenos, ac deinde Ægyptios
fuisse subuersos, &c. Prædicit igitur ho
rum, & aliorum excidium, vt magis ad
salutem suam terreatur Israel audiens
tantam fortitudinem, & potentiã Chal
dæorum: deinde, vt sese consoletur ca-
lamitate suorum hostium, vt paulo post
ait Hieronymus.

Quia visitabit eos Dominus Deus eorũ. 23
In bonã partem sumit visitare. Recor-
dabitur Deus Iudæorũ, & liberabit eos
de captiuitate Chaldæorũ, atque in pa-
triam suam restituet: Tunc fient quæ di
xi. ***Audiui opprobriũ Moab.*** Solent pro-
phetæ postquã in Iudæos prophetaue-
runt, ad vicinas nationes inimicas Iu-
dæorum vaticinium conuertere ad Iu-
dæorũ solatium, & ad gentium ipsarum
salutẽ. Ita Isaias à c. 13. incipit prophe-
tare contra Chaldæos, Assyrios, Moabi
tas, Palæstinos, Tyrios Ierem. c. 47. con
tra Palæstinos 48. contra Moabitas 49.
contra Hammonitas. Idem facit Ezec.
ca. 25. & 26. Nam harum omnium gen-
tium vetus fuisse odium in Ierusalem,

Reg. Prophetę post Iudæos solent in alias nationes vaticinari.

vel ex Psalm.83.discimus:Simul aduer
sum te testamentum disposuerunt ta-
bernacula Idumæorum, & Ismaelitæ,
Moab,& Agareni,Gebal,& Hammon,
& Amalech, alienigenæ cum habitan-
Alienigenæ. tibus Tyrum. Alienigenas autem vo-
cant Lxx.more suo Palæstinos vt dixi-
mus in Habd.num.90.Ita etiam Sopho
nias vaticinatus est in Palæstinos, &
nunc prophetat in Moabitas, & Ham-
monitas,de quibus diximus, Hamos 1.
& 2.prædicitque fore,vt ab eisdẽ Chal-
dæis,quibus auxilia contra Iudæos præ
buerunt, & ipsi similiter diripiantur.
24 * Atque ita factum esse docet Iosephus
10.Antiquit.c 11.Quinto,inquit,post
excidium Ierosolymitanum anno, qui
fuit regni ipsius Nabuchodonosori vi-
gesimus tertius, cum magnis copijs in-
uasit Cœlen Syriam, qua subacta bellũ
gessit contra Hammonitas, & Moabi-
tas,& his quoque perdomitis Aegyptũ
hostiliter est ingressus. Est autem sen-
sus: Audiui opprobrium Moab,id est,
contumelias, quibus Moabitæ affece-
runt populum meum exprobrantes, &
irridentes eum, & insultantes captiuis,
cum caperetur Ierusalem à Chaldæis.
Verbum,Audiui,suam emphasin habet,
quasi dicat:Audiebam,cum hæc diceban-
tur,& audiebam, tametsi non puniebã,
& in suum tempus vindictam reserua-
bam. Audiui ergo,& adhuc memoria te
neo,quod est vlcisci volentis, vt Deut.
32. Nonne hæc condita sunt apud me,
& signata in thesauris meis? Mea est vl-
tio,& ego retribuam eis in tẽpore. Por-
ro Moab,& totius gentis nomen est, &
Moab. proprie vrbis Moabitarum, quæ postea
dicta est Areopolis. Similiter Hammon
dicitur & gens tota Hammonitarum, &
vrbs eorum magna,quæ dicebatur Rab
ba filiorum Hammon, & postea Phila-
delphia dicta est, vt Hieronymus hic de
vtraque docet, & in Locis Hebraicis.
25 *Et blasphemias filiorum Hammon*, id
est, Male dicta, (id enim propriè sonat
blasphemia) & irrisiones,& opprobria,
quæ exprobrauerũt populo meo, id est,
quibus exprobrauerũt populo meo, vt
verterunt Lxx. quibus iniuria affecerũt
populum meum. In Hebræo hæc duo
חרפה, גדיף, pro quo vertit interpres

A opprobrium,& blasphemia,idem signi-
ficant,vt 4.Regum.19.Cui exprobrasti,
& quem blasphemasti? Et modo vtrun-
que Lxx.vno nomine reddiderũt,quod
est ὀνειδισμός, id est, opprobrium, aut
contumelia Chaldæus: Audita sunt co
ram me opprobria Moab, & elatio fi-
liorum Hammon, qui probro affecerũt
populum meum.
*Et magnificati sunt super terminos eo-
rum.* Non hæc omnes eodem modo in-
terpretantur,sed nos veram intelligen
tiam ex verborum proprietate capie-
mus. Verbum הגדיל propriè significat
B magnificare,siue magnum facere,quare Magnificari.
cum aliquid additur, manifesta est eius
significatio,intelligiturque quid magni
ficetur, vt Lucæ 1. Magnificat anima
mea Dominum. Et ibidem: Et audierũt
cognati, & vicini eius, quia magnifica-
uit Dominus misericordiam suam cum
illa. * Interdum per detractionem, siue 26
ellipsin, ponitur sine vllo casu apud
Heb. & propriè significat superbire in-
solenter,aut magnificè loqui,sed subau
ditur,os suum,aut linguam suã, de qua
phrasi diximus multa in Habd. nu. 66.
Ita enim loquitur Scriptura,cum inte-
C grè loquitur, vt in Habdia: Et non ma-
gnificabis os tuum in die angustiæ. So-
let autem etiam indicari res, aduersus
quam superbimus,aut magnificè loqui
mur,vt Psal.37. Et dum commouentur
pedes mei,super me magna locuti sunt.
Hieronymus ibi vertit: Super me ma-
gnificentur,id est,contra me. Psal.34.
Induantur confusione, & reuerentia,
qui magna loquuntur super me. Quod
in multis codicibus corruptè legitur;
Qui maligna loquuntur super me. Hie
ronymus: Qui magnificantur super me.
Iob 9. At vos contra me erigimini. In
D Hebræo: Super me magnificastis, scili-
cet, os vestrum. Ezec. 35. Et insurrexi-
stis super me ore vestro. Hebr. Et magni
ficastis super me in ore vestro. Et in hoc
ipso capite Sophoniæ; Hoc eis euenit
pro superbia sua, qua blasphemauerũt,
& magnificati sunt super populum Do
mini, id est, qua magnificauerunt os
suum contra Iudæos irridentes, & illu-
dentes. * Cum ergo nunc ait: *Et ma-* 27
gnificati sunt super terminos eorum, per in
de est,

de est, ac si diceret: Magnificati sunt in ore suo, aut, Magnificauerunt os suum, id est, superbè, & cum irrisione locuti sunt contra terminos Iudæorum. Hi termini deserti sunt, & vacui possessoribus suis, nos eos occupabimus, neque vnquam ad priores dominos redibunt. Hoc est magnificati super terminos eorum, vt optimè ex Ezec. 35. intelligitur, in quo Idumæi reprehenduntur, quòd eodem modo magnificati essent super terminos Israelitarum. In solitudines sempiternas tradam te, & ciuitates tuæ non habitabuntur. & scietis, quia ego Dominus Deus. Eo quod dixeritis: Duę gentes, & duæ terræ meæ erunt, & hæreditate possidebo eas, cum Dominus esset ibi. Et mox: Audiui vniuersa opprobria tua, quæ locutus es de montibus Israel, dicens: Deserti nobis ad deuorandum dati sunt, & insurrexistis in me ore vestro, & derogastis aduersum me, verba vestra ego audiui. In Hebræo est, vt iam dixi: Et magnificati estis super me in ore vestro. Chaldæus: Et magnificati estis super me verbis oris vestri.

28 *Viuo ego, dicit Dominus exercituum*, Hieronymus: Et pulchre ad distinctionem mortuorum deorum, qui appellantur idola, se viuentem dicit, &c. Est autem iurandi formula, ac si diceret: sicut ego viuo, sic hoc fiet quod dico. Sed notæ huiusmodi similitudinis, vt iam sæpe adnotauimus, sæpe omittuntur, vt Gen. 49. Catulus Leonis Iuda, id est, sicut catulus Leonis. Zach. 7. Et cor suũ posuerunt, vt adamantem. Hebr. Cor suum posuerunt adamantem.

Viuo ego.

Vt Sodoma erit. Id est, Funditus euertetur, & vastabitur, ad hoc enim tantũ referenda est similitudo: Siquidem terra Moab nec cooperta est aquis, vt Sodoma, neque venit super eam ignis de cœlo. Ita dictum est Hamos 4. Subuerti vos, sicut subuertit Dominus Sodomã, & Gomorram. Similiter intelligendum est quod sequitur: Et filij Hammon sicut Gomorra, id est, terra filiorum Hammon, quod continuò magis explicat.

Siccitas spinarum. Pro siccitas in Hebræo est, ממשק, quod recentiores Hebræi malè intelligentes perperam interpretantur. Hieronymus testatur significare siccitatem, & est sensus. Vrbes nunc magnæ, & florentes vertentur in terram siccis plenam spinis, cum excisæ fuerint à Chaldæis. Siccitas autem spinarum, magnam quandam solitudinem significat, ac si diceretur: Nemo per hanc terram transibit, nemo in ea habitabit, atque ita non orientur modo spinæ, sed manebunt etiam ibi donec exarescant, & concidant, nemine vnquã transeunte, qui tollat, & expurget.

Et acerui salis. Tota terra plena erit sale. In terris maritimis ex inundationibus maris copia salis produci solet, atque ita manent acerui, cum habitatores desunt, qui agros colant, & salem colligant. Recentiores Hebræi vertũt: Et fodinæ salis, sed ipsi etiam fatentur rectè verti: Et acerui salis. 29

Et desertum vsque in æternum. Id est, vsque in longum tempus, ita enim sæpe capitur Æternum, vt diximus Mich. 5. num. 40. Hieronymus: Aut certe hyperbolicè dici accipiendum est, עולם quippe & æternitatem sonat, & sæculum; ex quo & pro vno sæculo, & pro aliquanto tempore, & vna ætate accipi potest.

Reliquiæ populi mei diripient eos. Id est, Iudæi, qui de captiuitate Babylonica redibunt, superabunt, & euertent vrbes Moabitarum, & Hammonitarum, ac eos ditioni suæ subijcient. Hoc factum ne aliquando fuerit, nõ possumus in dubium vocare, cum factum fuisse tempore Machabæorum, & sacrę, & humanæ prodant historiæ. De Iuda legimus 1. Macha. 5. Et transijt ad filios Hammon, & commisit cum eis prœlia multa, & contriti sunt in conspectu eorum, & percussit eos. Et cepit Gazer ciuitatem, & filias eius. * De Alexandro etiam rege ex semine Machabæorum, hæc scribit Iose. 13. Antiquitat. cap. 21. Deuictis deinde Arabibus tributa Moabitis, & Galaaditis imperauit. Et ca. 22. docet possedisse eum vrbes in Moabitica, & Galaaditica regione. Idem ait lib. 1. de bello Iudic. ca 3. & Iosephus filius Gorionis libr. 4. historiarum Iudaicarũ, c. 12. Qui & ibidem ait: In diebus illis fuerunt 30

fuerunt Iudęi potentes per omnem ter-
ram Syrię, dominiumque habuerunt in
regio palatio terræ Edom, & in vniuer-
sa terra Moab, atq; Hammon, & in om-
ni terra Arabiæ vsque ad Petram deser-
ti. Deinde enumerat vrbes quasdã, quas
idem Alexander nõ subuertit in regio-
ne illa, & in alijs, ex quo intelligitur
multas, magnasque ab eo fuisse subuer-
sas. Idem fere legimus apud alterum Io-
sephum 13. Antiqu. cap. 23.
*Quia blasphemauerunt: & magnifica-
ti sunt super populum Domini.* Omnia
hæc mala patientur, quoniam superbia
elati insolenter locuti sunt contra Iu-
dæos, irridentes eos, & gloriantes se eo-
rum regionem vacuam occupaturos,
quæ iam exposuimus, nu. 26. & 27.

TROPOLOGIA.

31 De allegoria, quæ tota de sæculi con-
summatione est, vt vidimus cap. 1. nihil
nunc dicam, quoniam ex historica, &
morali interpretatione facilè intellige-
tur. Hieronymus: Dicitur ergo ad singu-
los: O tu, qui sæculi negotijs occupa-
tus per diuersa discurris, reuertere in
sanctorum Ecclesiam, & iunge te eorũ
vitæ, & cœtui, quos vides placere Deo,
& dissoluta membra animæ tuæ, nec si-
bi cohærentia in vnam sapientiæ coge
compagem, & illius hære complexui,
Isa. 35. & audi mysticè: Confortamini manus
dissolutæ, & genua debilia solidamini.
Possumus hoc capitulo vti pro tempo-
re, si quando viderimus aliquem hono-
ribus sæculi, & congregandis diuitijs oc-
cupatum ad Ecclesiã vel raro, vel nun-
quam venire, & dicere ad eum: Congre-
gare, & cõiungere populo Dei, qui Do-
mini præcepta non audis, antequã glo-
ria tua pertranseat, antequam dies tibi
furoris Domini adueniat. Hæc Hier. in
quibus illud: Reuertere in sanctorũ Ec-
clesiam, hoc tamen sonat: Adiunge te
sanctis, esto in Ecclesia non solum fide,
sed etiam caritate: alioqui non dubitat,
quin fideles, etiam si gratia careant, ve-
32 rè sint membra Ecclesiæ. * Quicunque
ergo per varias huius sæculi voluptates
dispergitur, & fit non amabilis, quia nõ
amat eũ, qui amore dignissimus est, con-
Deut. 6. greget animæ suæ vires, vt diligat Do-
A minum Deum suum ex toto corde suo,
& ex tota anima sua, & ex totis viribus
suis, intelligatq; eum, qui amorem Dei
non habet, quantumuis naturę bonita-
te, intelligentia, ingenio, eruditione, no-
bilitate, potentia, atque opibus præstet,
esse non amabilem. Nec vero ætati con- 1. Thess. 5.
fidat, aut valetudini, quia dies Domini,
sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim
dixerint, Pax, & securitas, tunc repenti-
nus eis superueniet interitus, sicut do-
lor in vtero habenti, & non effugient.
Ante ergo quã iussio Dei pariat extre- Pœnitentia nõ differenda.
mum vitæ diem, conuertamur ad Do-
B minum, neque in id tempus pœniten-
tiam differamus, quoniam dies ille tran-
sibit sicut puluis, irruet subitus, & vio-
lentus, vt puluis vento agitatus, & pec-
catorũ oculos excęcabit, vt videre non
possint, quæ videre nunc nolunt. * Mul- 33
ti putant eo se tempore pœnitentiam Difficilis in morte pœnitentia.
acturos, & magnitudine dolorum, atq;
curarum, ipsaq; temporis breuitate ita
perturbantur, vt excæcati puluere vi-
deantur. Quid enim est nisi terra, & pul-
uis quidquid cogitabant, quidquid ama-
bant? Et quia ipsi puluis effecti sunt, iux-
ta illud. Non sic impij, non sic, sed tan- Psal. 1.
C quam puluis, quem proijcit ventus à fa-
cie terræ; meritò puluere excęcantur.
Quòd si tunc oculos non aperuerint,
neque claram lucem viderint, quid eos
manet, nisi quod ait Apostolus: Tribu- Rom. 2.
latio, & angustia in omnem animam ho-
minis operantis malum? Hoc ergo est
quod sequitur. *Antequam veniat super
vos ira furoris Domini, antequam veniat
super vos ira indignationis Domini.* Qua-
re rectè admonet Ecclesiasticus: In par- Eccl. 17.
tes vade sæculi sancti cũ viuis, & danti-
bus confessionẽ Deo. Non demoreris
in errore impiorũ, ante mortẽ confite-
re. A mortuo, quasi nihil perit cõfessio.
D Confiteberis viuens, viuus, & sanus cõ-
fiteberis, & laudabis Deũ, & gloriaberis
in miserationibus illius. * Deinde, vt 34
magis terreat impios, qui præsumptio-
ne elati futura supplicia non formidãt,
iustos ad pietatem susceptam exhorta-
tur hoc addẽs: *Si quomodo abscondamini
in die furoris Domini.* Timere vult iustũ,
& non timebit peccator? Si in viridi li- Luc. 23.
gno hoc faciunt, in arido quid fiet? Et, si 1. Pet. 4.
iustus

Iustus vix saluabitur, impius, & pecca-
tor vbi parebunt? Vbi ergo sunt, qui nul
lum peccatis modum imponentes, cer-
tam sibi in illam horam Dei misericor-
diam pollicentur, ac si planè in vitam
æternam electos se esse scirent? Ne igi-
tur rem, quam scire, vel maximè expe-
dit, ignorent, quid de impijs futurũ sit,
audiant. *Quia Gaza destructa erit.* Gaza
fortitudinem sonat. Omnes ergo, vt ait
Hieronymus, qui sibi applaudunt in for
titudine corporis, & potentia sæculari,
& dicunt cum Diabolo: Fortitudinem
faciam, decipientur in die iræ Domini,
Libidinosi. & ad nihilum redigentur. Ascalon, idest
ignis ignominiæ, eos significat, qui libi-
dine ardent, & ignominia afficiunt ani-
mam suam, & corpus suum, quod pol-
Iob 31. luunt, de hoc enim vitio dictũ est: Ignis
est vsque ad perditionem deuorans, &
omnia eradicans genimina. *Ascalon er-
go erit in desertum*, siue in desolationem,
quia omnes illæ turpes voluptates bre-
ui finientur, & sempiternis ignibus vin
Psal. 7. dicabuntur, scriptum enim est: Sagittas
35 suas ardentibus effecit.* Rectèque idem
nomen & ignem ignominiæ significat,
Apoc. 18. & ponderationem, quia quãtum se glo-
rificauit, & in delicijs fuit, tantum da-
Exemplo bunt illi tormentum, & luctum. Azo-
aut doctri tus, quæ Hebraicè dicitur, Asdod, vasti-
na lędentes. tatem significat, siue ignem generatio-
nis, aut dilecti, & in ea homines intelli-
guntur, qui verbis, aut factis improbis
alios lædunt, & perdunt, id est, scanda-
lo illis sunt, hi enim, sunt ignis genera-
tionis, aut ignis dilecti, quia hominibus
suæ generationis, id est temporis sui,
quasi ignis sunt, exemplo nocentes, &
bona, quæ in alijs oriuntur, consumen-
tes. Et quia ijs maximè nocent, quos
amant, & quibuscum assiduè versantur,
rectè etiam dicuntur, Ignis dilecti. Ho-
rum magna erit, & manifestissima dam
natio, & quando sancti plenam recipiẽt
claritatem, in tenebras ignominiosissi-
mè projicientur omnibus videntibus;
& gaudentibus, idcirco additur. *Azo-
36 tum in meridie ejicient.* *Haccaron ste-
Diuites rilitatem, aut eradicationem significat,
auari steri in qua diuites auari pulchrè designan-
les. tur, qui steriles sunt, & nullum miseri-
cordiæ fructum ferunt. Quis illo diuite

A sterilior, qui induebatur purpura, & bys Luc. 16.
so, & epulabatur quotidie splendidè, &
tamen Lazarus mendicus iacebat ad ia
nuam eius vlceribus plenus, cupiens sa
turari de micis, quæ cadebant de mensa
diuitis, & nemo illi dabat? Magna etiã Luc. 12.
illa sterilitas hominis cuiusdam diuitis,
cuius vberes fructus ager attulit, & co-
gitabat intra se dicens: Quid faciam,
quia non habeo quo cõgregem fructus
meos? Et dicit: Hoc faciam. Destruam
horrea mea, & maiora faciam, &c. Nec
vnquam illi venit in mentem, quot pau
peres viduæ & pupilli egerent, quot vir
B ginum periclitaretur pudicitia, quot
fratres suos fames dira cruciaret. Steri-
lis terra est, aut quia petris insidet, aut
ipsa suapte spõte tenuis est, aut pluuias
non habet. Corda diuitum auarorum,
his causis omnibus sterilia sunt; sunt n.
saxea, dura videlicet, & frigida, & quia
pinguedinem caritatis, & misericordiæ
non habent, sicut qui dicebat: Sicut adi Psal. 62.
pe, & pinguedine repleatur anima mea.
Denique, quia non sunt misericordes,
nec ipsi misericordiam consequuntur.
* Conuenit & altera nominis interpre- 37
C tatio, quia non solum steriles sunt, sed
etiam eradicant & violenter euellunt
aliorum bona, spoliant pauperes, & mil
le rationes excogitant attrahendi pe-
cuniam. Verum *Haccaron eradicabitur*,
quia & ipsi violenter aliquando auel-
lentur à bonis suis, & spoliabuntur, &
æternam paupertatem sentient, sicut
scriptum est: Væ vobis, qui saturati Luc. 6.
estis, quia esurietis. Et iterum: Væ, Isa. 33.
qui prædaris, nonne & ipse prædabe-
ris? & qui spernis, nonne & ipse sper-
neris? Cum consummaueris deprędα-
tionem, deprædaberis, & cum fatigatus
D desieris contemnere, cõtemneris? Om- Reprobis
nes Palæstini, idest, omnes reprobi, hoc cõmune
habent cõmune, quod vehementer do- est iter im
lent, cum vident veros filios Israel, & pedire ele
genus Abrahæ promissum adeo diligen ctorum.
ter in terram promissionis festinare.
Quod pulchrè Moses docuit: Dux fui- Exo. 15.
sti in misericordia tua populo, quem re
demisti, & portasti eum in fortitudine
tua ad habitaculum sanctum tuũ. Ascen
derunt populi, & irati sunt, dolores ob-
tinuerũt habitatores Philisthijm.*Pro- 38

t 3 preterea

pterea quantum maximè possunt, contendunt bella aduersum eos gerere, & viam venientibus intercludere, atque in Aegyptum repellere: exemplo, verbisque perdunt, & interficiunt animas festinantium, ideoque iure perditores, & interfectores appellantur. His ergo futura supplicia prædicit Propheta: *Væ qui habitatis funiculum maris gens perditorum.* Funiculum maris habitant, quia semper curis huius sæculi molestis, quasi fluctibus tunduntur, & sonum crescentium aquarum crebro audiunt, nec quiescunt vnquam, vt eorum vicini Iudæi, id est, vt ij, qui verbis, & moribus Deum confitentur, & laudant fruentes libertate illa verorum Abrahæ filiorũ. Contra hos, qui vere sunt semen Chanaan, & non Iuda; quomodo exposuimus cap. 1. nu. 58. & 73. est verbum Domini, ira eos esse de terra disperdendos, vt nullus maneat, qui eam inhabitet, sed omnes flammis gehennæ tradantur concremãdi. Quidquid de hominibus, in quibus prædicta vitia sunt, exposuimus, de vitijs etiam ipsis, & de malis spiritibus ad ea stimulantibus similiter in-
39 telligamus. * Quod sequitur: *Et erit funiculus maris requies pastorum, &c.* Iuxta allegoriam manifestum est: nam in terris olim infidelium doctores Euangelici cum discipulis suis requiescunt,
Hos. 1. & Ro. 9. & in loco vbi dictum est: Nõ plebs mea vos ibi vocantur filij Dei viui. Præterea in locis & possessionibus malorum, qui sanctos persequebãtur, videmus requiescere sæpe pastores, qui remanserunt de domo Iuda, & caulas pecorum, id est, Abbates, & antistites religiosorum cũ ouibus sibi commissis, vt vbi abundauit delictum, superabundet & gratia. Ita in Ægypto impia superstitionum, & idololatriæ officina innumeri successerunt greges monachorum, & nunc nonnulla monasteria extructa videmus, vbi quondã diuina maiestas grauiter offendebatur. Sed ad tropologiam reuertamur. Terra Palæstinorum Dei erat, & ab ipsis tenebatur, hæc est anima, quæ à Deo creata est ad imaginem suam. Palæstini sunt vitia illa, quæ iam in singulis vrbibus indicauimus, sed tunc de vitiosis hominibus, nunc de vitijs ipsis lo-

A quendum est.* Hos Palæstinos vniuer- 40
sos disperdet de terra sua Dominus, ita, vt non sit habitator: & terra eadem frequentabitur pastoribus, & pecoribus, & erit funiculus eorum, qui remanserint de domo Iudæ. Pastores inter virtutes sunt, quæ alias gubernant, & ducunt, vt fides, spes, caritas. Oues sunt ceteræ virtutes morales, quæ harum ductum, & imperium sequuntur. Denique pastores huiusmodi, & dona Spiritus sancti, quæ Deus suscitat in Ecclesia, nec patitur à vitijs, & hostibus nostris extingui, sed auertit captiuitatem eorum, requiescēt
B in terra hac, & in domibus Ascalonis euersę, id est, vbi olim habitabant ignes libidinum, vt in Maria Magdalena, in Maria Ægyptiaca, & in alijs quamplurimis, vt quotidiana testantur exempla. Nunc in Moabitas, & Hammonitas inuehitur: *Audiui opprobrium Moab, & blasphemias filiorum Hammon.* In Moab superbi animi cogitationes, & actiones indicantur, iuxta illud Iere. 48. Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde, sublimitatem eius, & arrogantiam, & superbiã, & altitudinem cordis eius.
* In Hammonitis crudeles animi mo-
C tus, & de suis emolumentis tantum cu- 41
rantes, aliorumq; profectum impedientes intelligamus, quoniam Hamos 1. dicitur de Hammon: Eo quod dissecuerit prægnantes Galaad ad dilatandum terminum suum, quod ibi latius exposuimus nu. 31. Et de Moab, cap. 2. eiusdem Hamos nu. 6. Quod de cogitationibus, siue actionibus dico, etiam de malis spiritibus intelligo illorum autoribus; immo de his maximè intelligi volo. Vtrique quantis contumelijs afficiant populum Dei, id est, sanctas animæ cogitationes de rebus magnis pro Deo facien-
D dis, in nobis ipsis experimur.

Et magnificati sunt super terminos eorum, quia occupare animam volunt, & quidquid sanctum est ex ea eijcere. Sed ne terra, quæ ab impijs possessoribus occupatur, id est, anima, quæ ab his cogitationibus, & ab his spiritibus possidetur, desperet se in pristinam libertatem posse restitui, vt verè populi Dei sit, iurat Dominus: *Viuo ego, dicit Dominus Deus exercituum Israel* (qui populi sui

non

non obliuiscitur) *quia Moab vt Sodoma erit, & filij Hammō quasi Gomorra.*
42 * Delebit enim Deus per Spiritum sanctum suum Moabitas, & Hammonitas, & introducet populum suum igne pœnitentiæ, qui cœlestis ignis est, consumet quidquid erat Moab, & Hammon. Totum conuertetur in siccitatem spinarum, quæ igne pœnitentiæ, & charitatis delebuntur, & in aceruos salis, qui lacrymis peccatorum, & multo fletu, tum fluentis gratiarum liquescant, & defluant. Hæc omnia, quæ extermināt Moab, & Hammon, sunt reliquiæ populi Dei, quæ animam deinceps obtinebunt. Quæris, cur hæc patiantur Moab, & Hammon? *Pro superbia sua, quia blasphemauerunt, & magnificati sunt super populum Domini exercituum.* Id est, quia maligni spiritus elati sunt possidentes nobilissimam Dei creaturam, atque ita fortiter tenebant, vt sperarent nunquā se inde eijciendos. Huiusmodi enim tyrannis aduersariorum potestatum, & rei ipsius indignitas, atque hominum miseria etiam ipsis tacentibus misericordiā
Psal. 11. Dei excitat, sicut ipse ait: Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum nunc exurgam, dicit Dominus: ponam in salutari, fiducialiter agam in eo.

HISTORIA.

43 *Horribilis Dominus super eos.* Terribilem, & formidabilem se exhibebit Deus aduersus has nationes, adeò vt non solum eas perdat, sed etiā deos ipsos, quos colunt, & à quibus auxilium sperant. (Hoc est enim, Attenuabit, perdet, vires & potentiam eis auferet, Lxx. Disperdet.) Atque ita hos deos perdet, vt è tota terra eiecturus eos sit, vt pro eis verus Deus adoretur. Quod tempore Machabæorum cœpit impleri, sed planè impletum est prędicantibus apostolis, & eorum discipulis in illis regionibus. Ex hoc loco Eusebius lib. 2. de Demonstr. Euang. demonstratione 16. & Aug. 18 de Ciuit. cap. 33. probant adueniente Christo auferenda fuisse simulacra, & gentes ad Deum esse conuertendas.

Et adorabunt eum vir de loco suo. Lyranus malè exposuit: Adorabunt eum viri (ita enim legit) idest, Iudæi de loco suo, id est, de templo per Zorobabelem reædificando, quæ Iudaica expositio est, cum manifestissimè loquatur de populis gentium. * Vir ergo est, quisq; de loco suo, vel in loco suo, adorabunt eum, id est, diuersarum nationum homines Deum verum adorabunt, vnusquisque in sua regione. Quasi dicat: Non adorabitur in solo templo Ierusalem, vt Iudæi putabant, neque in sola Iudæa, sed in omnibus nationibus, & vbique erunt templa. Vir more Hebræorum poni pro Vnusquisque, & legendum esse, Vir, non Viri, ostendimus. Ioel. 2. numero 6. Et, De, ponitur pro In, vt diximus Nahum. 1. nume. 38. & Hab. 3. numero 25. 44

Omnes insulæ gentium. Non videtur improbabile, quod quidam affirmant, insulas dici in Scriptura, non solū quæ mari vndique alluuntur, sed omnes etiam regiones, ad quas è terra promissionis, nisi per mare commodè veniri non potest, vt Genes. 10. Ab his diuisæ sunt insulæ gentium in regionibus suis, vnusquisque secundum linguam suam. Ierem. 25. Et regibus insularum, quæ sunt trans mare. Insulæ.

Sed & vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis. De Æthiopibus loquitur, qui sunt trans Ægyptum, vnde fuit regina Saba, & regina illa Æthiopum, cuius Eunuchus baptizatus est à Philippo, Act. 8. Hi enim molestissimi aliquando fuerunt populo Israel, & cum magno exercitu eum aggressi sunt regnante Asa. 2. Paralipom. 14. Intelligimus autem hos fuisse ex Aethiopia trans Aegyptum, quoniam Sacra narrat historia eos venisse Maresam vsque, & exisse illis obuiam regem Asa, eumque fugientes persecutum esse vsque Gerara, quæ vrbs est in fine Iudææ versus Aegyptū. Et 2. Paralip. 12. legimus Sesac regem Aegypti venisse contra Ierusalem cum magno exercitu collecto ex Aegyptijs, & Troglodytis, & Aethiopibus. De hac etiam Aethiopia loquitur Isaias, ca. 18. Væ terræ Cymbalo alarū, quę est trans flumina Aethiopiæ, intelligit autē Aegyptum. Iure igitur etiam contra hos 45

prophetat, quia inimici populi Dei erãt Gladium vero suum appellat Dominus gladium Chaldæorum, quibus ministris vsus est ad interitum Æthiopum.

46 Mihi probabilissimũ videtur Æthiopes tunc fuisse à Nabuchodonosor victos, cum vicit Aegyptios vicinos, idest, quinto anno post excidium Ierusalem, eo enim victa est Aegyptus, vt docet Iosephus 10. Antiquitat. cap. 11. De victoria quidem Nabuchodonosor de Aethiopibus nihil in Scriptura habemus, quod sciam, expressum, sed dubium tamen esse nemini debet, quoniam Megasthenes in quarto Indicorum (quem refert Iosephus lib. 1. contra Apionem) affirmat Nabuchodonosor magnã Africæ partem subiugasse. Deinde Sophonias inter Moabitarum, & Hammonitarum cladem, & Niniuitarum commemorat interfectionem Aethiopũ, quasi eodem tempore factam, quo Nabuchodonosor innumeras nationes debellauit. Pro certo ergo habendum est, ab eodem vastatos fuisse Aethiopes, eodemque tempore cum Moab, & Ammon, & Niniue. Illud autem: Sed & vos Aethiopes, emphasin quandam habet, id est, Quamuis remoti estis, tamen quia vexastis filios Israel, sumam de vobis supplicium. In Hebr. est: Sed & vos Aethiopes, interfecti gladio meo ipsi, siue illi, more Hebræorum vsitato, quo personæ commutantur tertia in secundam, & secunda in tertiam, & prima in vtramque, vt Sophon. 3. * Timebis me, & suscipies disciplinam, & non peribit habitaculum eius, pro Tuum. Genes. 49. Ad prædam fili mi ascendisti, & requiescens accubuisti vt Leo. Hebr. Incuruauit se, accubuit vt Leo. Isa. 22. Et expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponam te. Heb. Deponet te. capit. 42. Nonne Dominus ipse cui peccauimus? Et noluerunt in vijs eius ambulare. Isa. 1. Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt, Hebr. Quibus sacrificastis. Et multa alia huiusmodi.

Reg. Commutatio personarũ frequens in prophetis

47

Et extendet manum suam super Aquilonem. Id est, super terram Assyriorum, quæ vt sæpe diximus, Aquilonaris erat Iudææ. Vaticinatur contra potentissimum regnum Assyriorum, cuius caput erat Niniue, qui captiuas duxerant decem tribus, & duabus fuerant molestissimi, vt videmus 4. Regum 18. & 19. & prædicit exitium Niniues, de quo scripta est prophetia Nahum, & multa ibi à nobis dicta. Mutat autem subito personam, vt sæpe solent prophetæ, hactenus enim Deus loquebatur, nunc Propheta loquitur, aut certè Deus ipse de se loquitur, ac si de alio loqueretur, quod frequens etiam est.

Et perdet Assur. Id est, Assyrios, singularis, vt solet sæpe, pro plurali.

48 *Et ponet Speciosam in solitudinem*. In Hebr. est: Et ponet Niniuen in solitudinem. Ita etiam LXX. Sed Hieronymus intellexit in nomine vrbis indicari eius pulchritudinem, & magnitudinem, & potentiam, ac si diceret Propheta: Illa, quæ erat speciosa, & pulchra, omni decore suo spoliabitur. Ideo maluit speciosam dicere, satis enim ex adiunctis constabat Niniuen esse. De qua re diximus num. 19. Hic videmus ex ordine quo hæc prophetãtur, verum esse quod diximus in longa illa quæstione initio cap. 2. Nahum, Niniuen vastatam esse à Chaldæis post excidium Ierusalem. Hebræi veteres, vt refert Hieronymus, & quidam è recentioribus, Babylonem intelligi volunt temere omnia committentes, cum in Hebræo sit Niniue, & dictum sit: Et perdet Assur, neque enim Babylon pertinet ad Assur, sed ad Chaldæos, qui vastauerunt Assur.

Et accubabunt in medio eius greges, omnes bestiæ gentium. Hebræi, vt refert Hieronymus, omnes bestias gentium interpretantur nationes feroces, quæ cum Nabuchodonosor conuenerunt ad expugnandum Niniuen, & in capta vrbe requieuerunt. Sed possumus & proprie accipere. * Quemadmodum enim paulo ante dixit fore, vt pastores, & pecora quiescerent in domibus Ascalonis, vt eius subuersionem futuram indicaret, ita nunc quoniam dixit: Et ponet speciosam in solitudinem, & in inuium, & quasi desertum, vt magis nobis ob oculos ponat vastam illam, & tristem solitudinem futuram, vbi paulò antè vrbs fuerat nobilissima, 49

lissima,& maximi imperij caput, multa commemorat, quæ non nisi in desertis locis videntur. In medio ergo Niniues excisæ accubabunt greges,& omnes bestiæ gentium, idest, pecora, siue bestiæ vicinarum Niniue gentium pascentur, &. stabulabuntur in cāpis, vbi Niniue fuit. Nam חיה, quod hic ponitur, generaliter accipi solet pro quouis animali, vt Psalm. 103 Animalia pusilla cum magnis. Ezec. 1. Et animalia ibant,& reuertebantur. Sic etiam bestia apud nostrū interpretem, vt Psalm. 103. Portabunt omnes bestiæ agri, pro quo Hieronym. vertit: Omnia animalia regionum.

Et onocrotalus, & ericius in liminibus eius morabuntur. Hæc,& quæ sequuntur vt modo diximus, eo pertinent, vt intelligamus in loco; vbi Niniue fuerat,
50 magnam futuram solitudinē. * Ad hoc autem vehementius,& efficacius significandum meminit auium,& animalium, quæ morari non solent, nisi in vasta solitudine, cuiusmodi sunt onocrotalus, & ericius. Idem videmus apud Isaiam cap. 13.& 34. Sed sunt vocabula tria interpretanda, onocrotalus, ericius, limē, in quorum interpretatione variant Hebræi, quoniam illorum vim planè ignorabant. Pro Onocrotalus, in Hebræo est קאת quem doctiores ex Hebræis volunt esse cuculum. Sed credendum est Lxx.& ceteris veteribus interpretibus, quos vbiq; sequitur Hierony. qui onocrotalum esse dicunt, vt Leu. 11. Cygnū & onocrotalum. Deuter. 14. Onocrotalum, & charadrium, singula in genere suo. Isa. 34. Et possidebunt illam onocrotalus,& ericius,& ibis, & coruus habitabunt ibi.*

Onocrotalus. Onocrotali meminit Plinius lib. 10. cap. 47. estque auis similis cy-
51 gno, sed multo maior, nomen habet à voce, quæ similis est asininæ, ὄνος enim asinus, κροτεῖν sonare est. Eadem auis Pelecanus dicitur, aut etiam Pelicanus, Psal. 101. Similis factus sum pelicano solitudinis, vbi Hieronymus etiam vertit, Pelicano, & in eiusdem loci commētariis docet pelicanos dici quoque onocrotalos, esseque eorum duo genera, alterum quod in aquis est, & esca eius pisces sunt, alterum quod est in solitudine,& esca eius sunt venenata animalia,

A Hic etiam ait: Onocrotalorum duo genera, aliud aquatile, aliud solitudinis. Idem sentire videtur Plinius, Habet autem Onocrotalus (vt est apud Pliniū) in medijs faucibus ingluuiem, id est, vētriculum quendam miræ capacitatis, quem aqua implens, apertoq; ore multos pisciculos excipiens, repente aquā euomit, prædaque pascitur. Ex qua re nomen videtur habuisse apud Hebræos, nam קאת significat uomere. Idem ferè de Pelicano scribit Aristoteles in libro de mirabilibus auscultationibus ferè in principio. Pelecanos, inquit,
B aiunt conchas fluuiatiles vorare, multitudinemque ingestam mox vomere, ac eo quod esui est, vesci, ceterum à testa abstinere.* Alterum vocabulum est קפד de quo Hebræi varia
sentiunt, nos omnino ericium esse credimus, quoniam Lxx. & Hieronymus ita interpretantur, vt hic, & Isa. 14. Et ponam eam in possessionem ericij, & cap. 34. Et possidebunt illam onocrotalus, & ericius, quod & Vatablo placuit tertium est כפתרים, quod proprie poma significat. Hinc limen superum, & inferum, in quo poma scul- 52
C pi solebant, hoc nomen habent, cardines etiam, propter rotunditatem, sicut Hieronymus exposuit. Igitur in liminibus fenestrarum, & domorum, tam in superis quam in inferis, siue in ipsis cardinibus morabuntur onocrotalus,& ericius, cum nullus relictus sit habitator, qui exterreat. Hoc nomen est apud Hamos. 9. vbi ait: Et commoueatur super liminaria.

Vox cantantis in fenestra. In fenestris erit uox cantantis, id est, cantantium auicularum, vt intellexis Chaldæus,& alij; nec Hieronymo displicuit, auium
D videlicet, quæ solent in desertis locis commorari. Sed forte ita melius explicabimus: Pro uoce cantantis in fenestra, id est, eorum; qui musico sono olim canebant in fenestris in lætitia ciuitatis, audietur coruus in super-
liminari fenestræ. * Multi negant 53
vertendum fuisse, Coruus, sed Vastitas, aut, Desolatio, causamque erroris hanc esse dicunt quod hic ponitur, חרב quod significat siccitatē, gladium, vasti-

vastitatem: interpres autem videtur legisse ערב, prima litera diuersa, quod coruũ significat. Sed Hieronymus pro se loquitur: Quod & nos, & Lxx. similiter transtulimus: Coruus in superliminari, in Hebræo ponitur, חרב, quod secundum lectionis diuersitatem, vel siccitas, vel gladius, vel coruus accipitur. Vnde & Aquila gladium, alij siccitatẽ interpretati sunt. Igitur aut hoc nomẽ coruum quoque significat, vt ait Hieronymus, aut si id negant, illud potius scribendum est, quod ipsi significare coruũ volunt. Sed quoniam illud non significat siccitatem, & gladium, & coruum: quis, nisi omnino desipiat, credendum potius non putabit Lxx. interpretibus, & Hieronymo, quam nouis Hebræis imperitis, & cæcis ducibus?

Quoniam attenuabo robur eius. Qui
modo attẽderit fortitudinem Niniues,
putabit fieri non posse quæ dico, at fiet
sine dubio, quoniam ego auferam ei for
titudinem, & ita attenuabo vt facile ab
54 hostibus capiatur.* Ex hoc loco satis
cognoscitũ Hebræos codices, quos nunc habemus, non omnino conuenire cum antiquis, quos habuit Hieronymus. Nã si, vt nunc habent, legamus, vertendum erit: Quoniam cedrum eius denudabit, idest, structuras eius vrbis cedrinas demolietur, & denudabit hostis: quomodo vertunt recentiores כי ארזה ערה. At Hier. legit כי ארזה עזה, idest. Quoniam attenuabo robur eius. Et quidem in priori dictione diuersitas punctorum quæ tunc nulla erant, efficit, vt vel, Cedrus eius vertatur, vel, Attenuabo. Posterior autẽ deprauata est, veteri enim exemplari Hieronymi credere æquius est, quod secutura erat Ecclesia, quam nouis.

Hæc est ciuitas gloriosa. Insultat Propheta ruinæ superbæ ciuitatis. En, inquit, ciuitas gloriosa, id est, plena diuitijs, ac potentia, & propterea exultans, & læta. Nam עליזה & gloriosam significat, vt c. 3. Auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ, & exultantem vt Isa. 22. Ciuitas exultans.

55 *Habitans in confidentia*. Secure viuẽs,
& nihil sibi timens.

Ego. *Ego sum*. In Hebræo tantum est: Ego

A quæ vox arrogantis est, & neminem secum conferentis. Quasi dicat: Sola ego sum, & ceteræ vrbes, etiam si magnæ videantur, mecum collatæ nihil sunt, & hoc est quod dicit. Et extra me non est alia amplius, Isai. 47. de Babylone: Et nunc audi hæc delicata, & habitans cõfidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius.

Quomodo facta est in desertum? Admirantis videtur: Quomodo tanta vrbs facta est desertum, & cubile bestiarum? Sed irridentis potius est.

Omnis, qui transibit per eam, sibilabit. Sibilare.
Sibilare irridentium est. Thren. 2. Sibi-
B lauerunt, & mouerunt caput suum super filiam Ierusalem. Ezec. 27. Negotiatores populorum sibilauerunt super te, ad nihilum deducta es. Ita etiam Latini dicunt Sibilare, & Exibilare, cuius contrarium est Plaudere & Applaudere, vt:

Populus me sibilat, at mihi plaudo Horatius
Ipse domi. --- lib. 1. Saty

Et mouebis manum suam. Mouere ma rarum, Satyra. 1.
num quibusdam videtur esse attoniti, 56.
& obstupescentis de tantæ vrbis ruina. Mouere
Mihi magis videtur esse gaudentis, & simul irridentis. manum.
Assyriorum enim tyrannis, & uiolentia multos sibi hostes fe-
C cerat, qui de eius ruina, & infortunio lætarentur, vt docuit Nahum cap. vltimo. Sed potest dupliciter intelligi motio manus, vt aut altera alteram feriat plaudendo, quod est exultantis, vt Psal. 46. Omnes gentes plaudite manibus. Thr. 2. Plauserunt super te manibus transeũtes per viam; sibilauerunt, &c. Et hoc est quod Nahum in fine suæ prophetiæ dixit: Omnes, qui audierunt auditionẽ tuam, compresserunt manum super te, quia super quem non transijt malitia tua semper? Quamuis id & aliter intelligi potest, vt suo loco diximus. Aut
D etiam potest manus moueri, vt in eum, quem irridemus, extendamus, quasi eum indicantes, quod mihi videtur probabilius.

TROPOLOGIA.

Horribilis Dominus super eos. Mirabili- 57
ter disperdet Dominus omnes hostes
suos, & liberabit terram suam, idest, animam,

mam, quam in gloriam suam creauit. Atque vt melius eam liberet, *attenuabit omnes deos terrae*. Mira Dei erga nos prouidentia, mira benignitas, & charitas, qui nihil quòd ad salutem nostram expediat, praetermittit. Multi perirent, neque vnquam ad Deum conuerterentur, nisi eorum Deos attenuaret, & perderet. Ita enim amore rebus saeculi caducis inhaerent, vt dum illae supersuerint, auelli ab eis nullo modo posse videantur. Sed, vt salui fiant, tollit eas Deus de medio, hunc diuitijs, illum voluptatibus, vxore, amica, filijs, honore, eademque re, quam maxime amabat, & cuius causa Dei obliuiscebatur, abdicat & priuat. Et quoniam hoc medicamenti genus vtile quidem illud, sed triste tamen est, quibus adhibetur, & horribile, rectè ait: *Horribilis Dominus super eos*. Quantae aūt vtilitatis sit, indicat quod sequitur. *Et adorabunt eū viri de loco suo*. quisque enim pro conditione sua Deū adorabit, vbi nullum idolum relictum sit, quod possit adorare, & spe illa voluptatis è creaturis capiendae deiectus, ad creatorem qui deficere non potest, cōuertetur. * Nec solum hoc facient, qui non longe recesserant à Deo, & conuerti facilius possunt, sed etiam *omnes insulae gentium*, idest, qui longius abierant, & saeculi illecebris magis capti, magis in dies à Deo separabantur. Ij enim maximè in insulis intelliguntur, iuxta illud: Audite insulae, & attendite populi de longe. Rectè autem dicuntur insulę gētium, quia illi more gentium viuunt, non more populi Dei. Dauid immodicè infantulum amabat, quem pepererat vxor Vriae, deprecatusque est Dominū pro paruulo aegrotante, & ieiunauit ieiunio, & ingressus seorsum iacuit super terram. At cum audiuit eum obijsse, surrexit de terra, & lotus, vnctusque est, cumque mutasset vestem, ingressus est domum Domini, & adorauit, & venit in domum suam, petiuitque, vt ponerent ei panem & comedit. In quo docemur electos, cum idola eis auferuntur, de terra surgere, qui prius turpiter humi iacebant vocari ad coelestia, & cum desunt ea, de quibus omni tempore cogitabant, incipere de melioribus cogitare. Tunc abluuntur, & vnguntur, quo modo Dominus iubet: * Tu autem cū ieiunas, vnge caput tuū, & faciem tuā laua. Abluuntur lacrymis poenitentiae & vnguntur oleo suauissimo charitatis, & donorum sancti Spiritus, vt similes sint illi, de quo dictum est: Vnxit te Deus Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis. Mutant vestem, exeunt enim veterem hominem cum actibus suis, & induunt nouum, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Tunc demum ingrediuntur corde in domum Domini, & eum adorant, quem ante non prorsus verè adorabant, quia solus vult adorari, nec patitur in anima serui sui cōsortem honoris sui, sicut olim in templo nullius ex dijs gentium statuam permisit collocari. Propter quod Dauid ait: Et aedificauit sicut vnicornium sanctificium suū in terra, quam fundauit in saecula: nam sicut vnicornis cornu, quo maximè valet, ceteras feras à latibulo, & à fetu suo arcet, ita Deus lege sua prohibuit cuiusquam cultum in templum suum induci. Templum autem Dei anima est viri iusti. * Tunc etiam veniunt in domū suam, id est, ad semetipsos redeunt, & ad interiorem domum, antea enim per amorem egrediebantur, & ibi erant, vbi erant quae amabant. Panem sibi apponi petunt, & comedunt. Panis est coelestis doctrina, à qua abhorrebant, panis est diuina Eucharistia, quam (quia minus dulcis solito erat deprauato rebus terrenis palato) minus quam solebant, & tepidius sumebant, & percussi erant vt foenum, & aruerant corda eorū, quia obliuiscebantur comedere panem suū. Comedentes autem saturantur, & laudant Dominum, & requirunt eum, & viuent corda eorum in saeculum saeculi. Post haec omnia Aethiopibus Deus minatur. *Sed & vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis*. Aethiopes foedissimi hominum sunt, & longe à populo sanctorum, idest, Israel, distabant, quem tamen bello nonnunquam infestabant. Hi sunt homines perditissimis moribus (in omnibus enim scripturis, vt ait Hieronymus, Aethiopes dicuntur, qui penitus in vitia sunt demersi) & qui in vitijs

Marginal notes: Deus aufert nobis quae maximè amamus, vt nos ad se reducat. — 58 — Isa. 49. — 2. Reg. 12. Quā vtile sit electis spoliari rebus, quas immodicè amabant. — 59 — Matt. 6. — Psal. 44. — Eph. 4. — Psal. 77. — 60 — Psal. 101. — Psal. 21. — Aethiopes.

vitijs ita inueterauerunt, vt consuetudinem quodammodo in naturam vertisse videantur. Quibus dictum est: Si mutare potest Aethiops pellem suam, & pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum. Ier. 13.
61 * Longissimè distant a iustis, & sanctis, sed tamen eos nonnunquam persequũtur. Nam virtutem illi vehemẽtius persequi solent inter Christianos, qui nolunt ceteris peiores videri; & quia mali sunt, alios quantum possunt, à pietate auocant, & auertunt, vt similes sibi sint. At qui perfricta fronte peccatis se dederunt, & in profundũ malorum veniunt, solent contemnere, nec curant boni, ne an mali habeantur, minusque iustos persequuntur. Sed interdum tamen ita ab iniquitate occupantur, vt pietatem oderint, & ceteris se adiungant ad persecutionem bonorum, vt Aethiopes Aegyptijs contra populum Dei. Quod de hominibus diximus, id (vt iam in praecedentibus explicauimus) de vitijs eorũdem hominum, & de malis spiritibus adea incitantibus, intelligendum est. Huiusmodi Aethiopes gladio Domini interficientur idest verbo Dei, vt nos beatissimus Paulus docuit, quoniam eo verbo, quod ex ore praedicatorum sonat in Ecclesia, & quo Deus animae per se ipsum loquitur, cadent Aethiopes.

Qui sint maximi virtutis persecutores.

Eph. 6.

62 * Propter quod Christus ait. Posuit os meum quasi gladium acutum. Viuus est enim sermo Dei, vt est apud eumdem Paulum, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animae, & spiritus, compagũ quoque, ac medullarum. Animam diuidit ab spiritu, quoniam cum coniunctissimae sint animae duae portiones, inferior quae anima dicitur, & superior, quae vocatur spiritus, vi sua efficit verbum Dei vt animae desideria spiritus perfici vetet abijciatque omnem uentris, Venerisq; voluptatem, inedia, vigilijs, verberibus, labore, corpus excutiet. Compages etiam diuidit, & medullas, quia quae intima sunt, & penitus animo nostro insident, ita vt sine eis viui non posse videatur, separat à nobis, vt Christi amore non dubitemus amicos, fratres, sorores, parentes, & quidquid carissimum habeamus, relinquere. Compages propriè ligamenta illa sunt, quibus ossa inter se ita valide colligantur, vt multa vi, ac magno labore diuellantur. Diuidit igitur compages & cognata ossa separat aut compages more Hebraeorum ossa ipsa compacta vocauit. Medullae in intimis ossibus sunt, sine quibus nec vita, nec motus animantis constare posset. Has etiam extrahit, & ab ossibus secernit; ideò coniunctissima quaeque, & maximè cohaerentia compagum, ac medullarum nomine expressit.

Isa. 49. Heb. 4. Locus Heb. 4.

Et extendet manum suam super Aquilonem, & perdet Assur. Nunc iam apertè Diabolo ipsi tot malorum, & scelerum incentori diuinus sermo comminatur quem in Assur intelligi saepe iam diximus, de quo Michaeas ait: Et erit iste pax, Assyrius cum venerit in terram nostram, & quando calcauerit in domibus nostris. Ad Aquilonem hic habitat, vnde iuxta Ieremiam, panditur omne malum aduersus populum Dei: & in Ioele legimus: Et eum, qui ab Aquilone est, procul faciam à vobis, & expellam eũ in terram inuiam, & desertam: quae suis locis mysticè exposuimus in vtroque propheta. Extẽdet igitur Dominus manum suam super Aquilonem, & perdet Assur, quia in aduentu Domini seruatoris principem huius mundi eiecit foras, & alligauit fortem, & abstulit illi vasa, in quibus confidebat, & omnes creatorem suum agnoscere coeperunt, & adorare Deum viuum, & quem ipse misit, Iesum Christum. 63

Mich. 5. Iere. 1. Ioe. 2.

64 * Speciosam, id est; ciuitatem Babylonem, quã aedificat amor sui vsque ad contemptum Dei, & semper bella gerit cum Ierusalem, cuius typus est Niniue, posuit in solitudinem, quia exaltatus à terra omnia trahere coepit ad se ipsum, & in mundo relicti sunt greges, qui quasi rationis expertes caecos suos duces sequebantur, de quibus ait Apostolus: Scitis autem qm̃ cum gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes. Denique *omnes*, inquit, *bestiae gentium*, homines feri, insipientes, bestiarum more viuentes. Et *Onocrotalus*, idest, voraces, quorum Deus venter est, & *ericius*, idest, spinosi homines, plenique peccatis, & quidquid

Ioh. 12. 1. Cor. 12.

quid contigerint vulnerantes. Auiculæ cantantes, homines videlicet leues, libertatis, & voluptatis studiosi.

Qui pœnitentiã differunt in coruo designantur. Gen. 8. 65

Coruus, nigra auis, & libertate abusa, cũ ex arca emissa est, à Noe, cuius vox est Cras, nec vnquã sonat Hodie. Quare rectè in eo intelligũtur hoĩes nigri peccatis, otio, & donis Dei abutentes, qui semper conuersionẽ pollicentur Cras, nec unquam dicunt, Hodie. * Postquã ita attenuatum est robur Diaboli, & Babylonis, serui Christi triumphantes, & irridentes, de ea dicunt: Hæccine est ciuitas illa gloriosa? Babylon illa æmula Ierusalem, quæ in sua potentia, & in sapientia, & eloquentia sua gloriabatur, & se omnium amore dignissimam putabat? En versa est in cubile bestiarum, solę enim bestiæ in ea relictę sunt. Omnes eam irridebunt, sibilabunt, & mouebunt caput. Quod factum est initio nascentis Ecclesiæ, hodie etiã quodammodo per Dei gratiam fit, multos ad se è Babylone, id est, è peccatorum confusione vocantis ad instituta sanctarum religionum, ad castitatem, ad voluntariam paupertatem, ad austeritatem pœnitentiæ, ad studium orationis, & assiduæ sacramentorum perceptionis, denique ad vitam ciuibus sanctæ Ierusalem dignam. Qui vero relinquuntur, sunt greges, & bestiæ gentium, & reliqua, quæ iam exposuimus.

CAP. III.

AE prouocatrix & redempta ciuitas, columba. Non audiuit vocem, & non suscepit disciplinam in Domino non est confisa, ad Deum suum non appropinquauit. Principes eius in medio eius quasi leones rugientes: iudices eius lupi vespere non relinquebant in mane, Prophetæ eius vesani, viri infideles: sacerdotes eius polluerunt sanctum,

Ezec. 22. Mich. 3.

A *iniuste egerunt contra legem. Dominus iustus in medio eius non faciet iniquitatem: manè, manè iudicium suum dabit in luce, & non abscondetur: nesciuit autem iniquus confusionem. Disperdidi gentes, & dissipati sunt anguli earum: desertas feci vias eorum, dum non est qui transeat: desolatæ sunt ciuitates eorum, non remanente viro, neque vllo habitatore. Dixi, Attamen*

B *timebis me, suscipies disciplinam: & non peribit habitaculum eius, propter omnia in quibus visitaui eam: veruntamen diluculo surgentes corruperunt omnes cogitationes suas. Quapropter expecta me dicit Dominus in die resurrectionis meæ in futurum: quia iudicium meum, vt congregem gentes, & colligam regna: & effundam super eos indignationem meã,*

C *omnem iram furoris mei: in igne enim zeli mei deuorabitur omnis terra. Quia tunc reddam populis labium electum, vt inuocent omnes in nomine Domini, & seruiant ei humero vno. Vltra flumina Aethiopiæ: inde supplices mei filij dispersorum meorum, deferent munus mihi. In die illa non confunderis super cunctis adinuentionibus tuis, quibus præuaricata es*

D *in me: quia tunc auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ, & non adijcies exaltari amplius in monte sancto meo. Et derelinquam in medio tui populum pauperem & egenum: & sperabũt in nomine Domini. Reliquiæ Israel non facient iniquitatem, nec loquentur mendacium,*

cium, & non inuenietur in ore eorũ lingua dolosa: quoniam ipsi pascentur & accubabunt, & non erit qui exterreat. Lauda filia Sion. Iubila Israel: lætare, & exulta in omni corde filia Hierusalem. Abstulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos: rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum vltra. In die illa dicetur Ierusalem, Noli timere: Sion non dissoluantur manus tuæ. Dominus Deus tuus in medio tui fortis, ipse saluabit: gaudebit super te in lætitia, silebit in dilectione tua, & exultabit super te in laude. Nugas quæ à lege recesserant, congregabo, quia ex te erant: vt non vltra habeas super eis opprobrium. Ecce, ego interficiam omnes, qui afflixerunt te in tempore illo: & saluabo claudicantem, & eam, quę eiecta fuerat, congregabo: & ponam eos in laudem & in nomen, in omni terra confusionis eorum. In tempore illo, quo adducam vos, & in tempore, quo congregabo vos: dabo enim vos in nomen, & in laudem omnibus populis terræ, cum conuertero captiuitatem vestram oculis vestris, dicit Dominus.

HISTORIA.

1 *Væ prouocatrix, & redempta ciuitas, columba.* Ab optimo Senario Hieronym. nihil minus agens incepit:
Væ prouocatrix, & redempta ciuitas.
Iterum conuertit sermonem ad Ierusalem, quam reprehendit, quòd semper ingrata erga Deum extiterit, & omnes in eo hominum cõditiones multis peccatis contaminentur. Væ tibi ciuitas, quæ nunquam tuis sceleribus desistis Dei iram prouocare, & quidem cum redempta sis, idest, cum fueris magnis periculis ab eo liberata, quem prouocas; id enim te maximè à peccando auertere debuisset, vel amore, & grati animi recordatione, vel certè timore, ne te iratus postea in periculis deserat. Hoc aũt dicit, quoniam & aliàs liberata est Ierusalem, & maximè cum oppugnabatur à Senacherib. 4. Reg. 18. & 19. Eandem meritò post hæc columbam appellat, id est, stultam, & non habentem cor, ac facile se capi sinentem. Quod ex verbis Hoseæ.7. intelligit. Factus est Ephraim quasi columba seducta non habens cor, de quo suo loco satis diximus. * Pro eo 2
quod nos habemus. Redempta, & colũba, alii vertũt; Inquinata, & Opprimẽs, recteque ita etiam verti potest, nã גאל vtrumque significat Redimere, & inquinare. Et יונה si nomen sit, columbam significat, si autem participium sit verbi ינה idem est, quod Opprimens, quomodo etiam quidam interpretantur illud Iere.25. A facie gladij columbæ, vt trãsferatur: A facie gladij opprimentis. Sed Lxx. ita vtrumque verterunt, vt est in nostra translatione, quæ maiorem profecto vim habet, & significantior est. Maior est in primo vocabulo difficultas; quoniam vbi habemus, Prouocatrix, in Hebræo est מוראה pro quo recentiores Hebræi interpretantur, Fœdata, quibus minimè assentior, neque enim verbum huiusmodi proferre possunt, quod significet fœdare, sed alludunt nescio quò, & somniant. Hieronymus à verbo מרא deduxisse videtur significante amarum esse, vel amarum facere, quod eius verba indicant: Væ prouocatrix ciuitas quod significantius Hebraice dicitur מוראה, id est, παραπικραίνουσα, quod possumus dicere. Deum amarum faciẽs idest, tuo vitio dulcem Dominum atq; clementem vertens in amaritudinem, vt qui misereri vult, punire cogatur.
* Fuit quidem hoc uorbum nouis Hebræis ignotum, quos & alia multa latuerunt, sed notum Hieronymo fuit, 3
qui multo plura vidit. Arbitror & illud παραπικραίνουσα, desumptum esse ex aliquo vetusto interprete, quos solet Hieronymus semper imitari. Denique Hieronymi sententia veterum Hebræorũ, doctiorumque sententia est, quos ipse

sequi-

sequitur, vt in procemio comment. in Haggęum, si Dominus dederit, ostendemus.

Non audiuit vocem. Noluit audire vocem Domini per prophetas suos clamantis, & correpta, atque punita noluit recipere disciplinā, & resipiscere.

In Domino non est confisa. Prementibus malis, & vrgentibus periculis non est confisa bonitati Dei, neque per pœnitentiam, & orationem ad Deum appropinquauit, vt liberaretur, sed aliunde auxilia quæsiuit, vt Hoseę 7. Aegyptum inuocabant, ad Assyrios abierunt. Lege Isai. cap. 31.

Principes eius in medio eius quasi leones rugientes. Principes, & magnates eius semper prædam quærunt, & sanguinem subiectorum effundunt. Leonum est rugire capta præda. Ham. 3. Numquid rugiet leo in saltu, nisi habuerit prædam.

4 *Iudices eius lupi uespera.* Qui iustitiā tueri, & rapinas, ac furta tollere debuerant, ij omnium rapacissimi sunt, vt lupi vespertini, qui fame stimulante celerius rapiunt, & deuorant. De quibus diximus Hab. 1. 18. & sequentibus.

Non relinquebant in mane. Lupi vespertini eum fame vehementius vrgētur, omnia deuorant, nihil in diem proximum reseruātes, ita iudices rapacissimi quidquid præsenti tempore rapere poterāt, nequaquam differebant in diem sequētem. Pro relinquebant, est in Heb. גרמו à גרם quod est os: quasi dicat: Non fregerunt ossa mane, ne ossa quidem relinquebant in tempus matutinum, sed statim omnia deuorabant.

Profeta eius vesani. Pro Vesani, est, פרחזים quod noui Hebræi interpretātur, Tenues, & leues, siue contemptibiles, ignorantes videlicet vim vocabuli, quam poterant ex vetustioribus interpretibus discere. Aquila enim interpretatur ἐνθουσιάζοντες, id est, fanatico furore correpti. Lxx. πνευματοφόροι, idest, spiritum ferentes, quod malo spiritu afflati vaticinarentur. Hieronymus interpretatur, Insanientes, siue stupentes, & in translatione, Vesani, quod correpti illo spiritu more insanientium vaticinarentur, qualis Sybilla describitur

A à Virgilio spiritu Apollinis afflata: 5

--- *Cui talia fanti* Æneid. 6.

Ante fores subito non vultus non color vnus

Non comptæ mansere comæ, sed pectus anhelum

Et rabie fera corda tument maiorque videri

Nec mortale sonans, afflata est numine quando

Iam propiore Dei ----

Docet igitur prophetas eorum non veros prophetas esse, sed spiritu malo afflati.

Viri infideles. Mēdaces, vt vertit Chal-
B dæus, siue viri præuaricationum, vt est in Heb. dicebant enim se à Deo mitti, & peccatoribus blandiebantur incolumitatem pollicentes. Lege Ier. c. 23.

Sacerdotes eius polluerunt sanctū. Chaldęus: sacerdotes eius contaminant sanctitatem (idest templum) inique agentes in legem. Sanctum ergo polluunt idest templum, quoniam in eo contra legem faciunt, & iniusta lucra quærunt vt Dominus reprehēdit Matt. 15. & 23.

Dominus iustus in medio eius non faciet iniquitatē. Dominus qui est in medio Ierusalem, & videt omnia, & iustus
C est, non faciet iniquitatem, id est, non fauebit iniquitati, non relinquet sine vindicta pertinaces peccatores, sed reddet ciuitati pessimæ, quæ meretur.

Manè, mane iudicium suum dabit in lucem. Explicat quod obscurius dixerat: Cito admodum (id enim significat Mane, mane, vt paulo post dicemus nu. 8.) Sumet de illa supplicium manifestissimum, quod neminem latere possit; id enim est dare in lucem, id est, omnibus manifestissimè videndum proponere. Ita dictum est Hos. 6. Et iudicia tua quasi lux egredientur. Iudicium autem vo-
D cat vltionem, & supplicium.

Nescivit autem iniquus confusionem. Et post tot peccata iniquus populus meus non erubuit, nec pœnitentiam agere voluit; nam si confusione aliquā, & pudore affectus esset, haberem saltem occasionem ignoscendi. Vel Iniquus, idest, iniqui, qui erant in Ierusalem, nescierunt quid confusio sit, nunquam confusi sunt. Chaldæus: Neque norunt improbi

improbi confusionem. De hoc etiã eodem tempore quæstus est Dominus apud Ier. c. 3. Frons mulieris meretricis facta est tibi, noluisti erubescere.

Disperdidi gentes. Gentes multas perdidi, & dissipaui angulos earum, id est, turres, & munitiones, vel regna, vt diximus cap. 1. nu. 66. & ita loca earum vastaui, vt nullus relinqueretur habitator vt tu his exemplis resipisceres, & timeres tibi eadem. Meritò autem hæc dicit, nã circa huius prophetæ tẽpora Phraortes, & Cyaxares reges Medorum Persas, & multas nationes vastauerunt, lege Herodotum lib. 1.

7 Dixi: *Attamen timebis me, suscipies disciplinam.* Cum hæc fecissem, dicebam tibi intus in corde tuo, & foris per prophetas: Timeto me, ne eadem & tu patiaris, suscipe disciplinam, suscipe correptionem meam, & admonitionem. Ier. v. Frustra percussi filios vestros, disciplinam non receperunt. Pro, Attamen, in Hebræo est אך, quę particula more Hebræorum poni solet initio sententiæ, magis adeo ornatus causa, quam significationis. Noster interpres solet vertere Attamen, verũ tamen, Lxx. πλὴν, quæ expletiua particula est, vt Psalm. 38. Veruntamen vniuersa vanitas omnis homo viuens. Veruntamen in imagine pertransit homo, sed & frustra conturbatur.

Et non peribit habitaculum eius. Pro Habitaculum tuum, vt adnotauimus. cap. 2. nu. 46. & 47.

Propter omnia, in quibus visitaui eam. Non capietur, neque euertetur Ierusalem propter peccata, quorum causa hactenus eam puniui, hoc est, contentus ero pœnis, quas hactenus de te, o Ierusalem sumpsi, si in posterum me timeas, & colas, abstinebo à supplicijs, non vastabetis à Chaldæis. In Hebræo non est Propter, sed solent sæpe subaudiri huiusmodi præpositiones, & eodem modo acceperunt Lxx. vertentes: Omnia quæcunque vindicaui super eam.

8 *Veruntamen diluculo surgentes.* Hieronymus: At è contrario habitatores Ierusalem me eos ad pœnitentiam prouocante quasi de industria, & ex contentione diluculo surrexerunt, vt festinatione, qua ad me redire debuerãt, complerent omnes cogitationes suas, & factis demonstrarent, quod mente concepetant, &c. Manè facere aliquid, aut mane consurgere ad faciendum, est summa cura, & diligentia facere, & maturare, vt sine vlla mora primo quoque tẽpore fiat, quia nihil in die prius fit, quã quod fit manè. Ierem. 7. Et locutus sum ad vos manè consurgens, & loquens, & non audistis. Isa. 33. Esto brachium nostrum in mane, id est, cito libera nos. Psalm. 100. In matutino interficiebam omnes peccatores terræ. Hinc paulò ante dictum est: Mane, mane iudicium suum dabit in lucem. Corrumpere cogitationes suas, est praua cogitare, id est, statuere facere aliquid contra legem Dei, cogitationes enim vocat actus internos voluntatis.

Mane cõsurgere.

TROPOLOGIA.

Ecclesiam partim sanctis, partim peccatoribus constat, sicut ipsa ait: Nigra sum, sed formosa, maiorque peccatorũ numerus est, quam sanctorum. Eam ergo partem, quæ peccatorum est, id est, hominum Dei gratia carentium, nunc leget Propheta. *Va prouocatrix, & redempta ciuitas.* Mali enim Christiani maximè Deum prouocant, quod nomẽ Christi habentes moribus ab eo dissident, & crucem in fronte portantes inimici sunt crucis, & confitentes se nosse Deum, factis negant, quem confitẽtur. Prouocant quidem eum & infideles, sed multo magis Christiani: ideo ait: Quoniam si inimicus meus malè dixisset mihi, sustinuissem vtique, & si is, qui oderat me super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo vnanimus, dux meus, & notus meus, &c. Quantum autem illis succenseat, ostendit quod in eodẽ Psalmo sequitur. Veniat mors super illos, & descendant in infernum viuentes; quoniam nequitiæ in habitaculis eorum in medio eorum. Redempta autem magis proprie dicitur, quam ipsa Ierusalem, siquidem non corruptibilibus auro, vel argento redempta est de vana sua conuersatione, sed pretioso sanguine quasi agni

agni immaculati Christi,& incontami-
10 nati. *Columba autem quam eleganter appellatur, quæ cum arma præsto habeat, quibus omnes Diaboli incursiones contemnere possit, ira se à Diabolo capi finit, vt columba imbellis. Nescit irasci sibi, & vitijs suis, & eorũ hortatori Diabolo, sed iterum ad ea redit, ac si nihil accepisset incommodi. Sed iam de his diximus Hos.7. nume.24.& 38. *Non audiuit vocem*, quia & si millies in Ecclesia audiuit Euangelium, nõ adhibuit aures illas, de quibus seruator
Luc. 8. ait: Qui habet aures audiendi, audiat. Hieronymus: Frustra enim quis vocem Domini Dei sui audire se dicit, & confidere in Domino, quando operibus fidem destruit, & magis Mammonæ iungitur, quam Domino Deo suo, & dupli ci corde accedit ad eum, & duobus Dominis, sæculo, & Deo militare posse se credit. *In Domino non est confisa*, de hoc dixi Hos.7. nume. 39. *Principes eius in medio eius, quasi leones rugientes.* Hieronymus: Non ambigimus de rugitu leonum, & discursu, quando videmus principes eius ita in subiectos populos deuorare, & voce tyrannica, rabidisq; conuicijs plebem conterere, vt non pastorẽ in grege, sed leonem inter ouiculas pu
11 tes fremere, &c. * Referamus hoc quod ait Hieronymus ad sęculares principes quorum multi fratres se esse subiectorũ obliti, ita crudeliter, & tyrannice cum illis agunt, vt non Christianos homines, sed ne homines quidem, verum rugientes leones dicas. Horum est illa impia vox: Oderint dum metuant. Hi nõ Christiani reges sunt, sed reges gentiũ, quæ non norunt Deum, sicut ait Domi
Matt. 20. nus: Scitis quia principes gentium dominantur eorum, & qui maiores sunt potestatem exercent in eos. Non ita erit inter vos, sed quicunque voluerit inter vos maior fieri, sit uester minister & qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus; sicut filius hominis, non venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam in redemptionem pro multis. At si ad Ecclesiasticos principes referamus, quid tristius, aut teterius quã pastores agnorum, & ouium in rugientes verti leones? Non est ho-
A rum principum leones esse, sed vigilare, vel pro vnius ouiculæ salute pugna-
re cum leonibus. Pascebat seruus tuus 1.Reg. 17.
(inquit Dauid) patris sui gregem, & veniebat leo, vel vrsus, & tollebat arietẽ de medio gregis, & persequebar eos, & percutiebam, eruebamque de ore eorum, & illi consurgebant aduersum me, & apprehendebam mentum eorum, &
suffocabam, interficiebamque eos. * Pu 12
gnare parum est, discerpi etiam oportet si necesse sit, quandoquidem prin-
ceps pastorum ait: Bonus pastor ani- Ioan. 10.
mam suam ponit pro ouibus suis. Diffi-
B cile hoc uidebitur, at si cogitet se non alienum gregem, sed patris sui pascere, & primogeniti fratris pretioso sanguine redemptũ, nihil erit periculi quod recusent. *Iudices* & si doctores quoque significare possint, nunc quidem ita, vt sonat, accipiamus, quibus Moses inquit
Audite illos, & quod iustum est iudica- Deut. 1.
re, siue ciuis sit ille, siue peregrinus. Nulla erit distantia personarum, ita paruũ audietis vt magnum, neque accipietis cuiusquam personam, quia Dei iudiciũ est. Quod si lupi esse pergunt, meminerint omnium supremum iudicem leonẽ esse, qui vbi rugierit in iudicio quis
C non timebit. *Prophetæ* sunt concionatores, & magistri, qui vbi à traditione patrum, & à recta matris Ecclesiæ institutione aberrare cœperint, nec quod Deus vult, sed quod populo placet, docuerint, vesani sunt, & viri infideles. *Sacerdotes eius polluunt sanctum*, cum pollutis manibus offerunt, & capiunt corpus, & sanguinem Domini nostri Iesu Christi, & sacrosancta mysteria supremis etiam Angelorum choris tremenda impuris manibus, & sacrilego ore contrectant.
* *Iniuste egerunt contra legem*, quæ puri- 13
tatem præcipit in sacrificij purissimi mi
D nistro. Sed & in lege dictum est: Sancti erunt Deo suo, & non polluent no-
men eius: incensum enim Domini, Leu. 21.
& panes Dei sui offerunt, & ideo sancti erunt. Sanctum quoque polluunt, & contra legem iniuste agunt cum sacræ confessionis secessu, & solitudine ad turpitudinem abutuntur, & eas, quæ vt abluerentur venerant, magis coinquinant, & contaminant. Horũ

Impudici cõfessarij sanctũ polluunt.

typum portabant impij filij Heli, qui dormiebant cum mulieribus, quæ obseruabant ad ostium tabernaculi. De quibus paulò ante dictum est: Porro filij Heli, filij Belial nescientes Dominum, neque officium sacerdotum ad populum. Et mox: Erat ergo peccatũ puerorum grande nimis coram Domino, quia detrahebãt homines sacrificio Domini, quod quanto melius in sacerdotes huiusmodi conueniat, nemo non videt. Qualis illorum exitus fuerit, ibidẽ legimus: In die vno morientur ambo, & suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui iuxta cor meum, & animam meam faciet. Noui quemdam aliquando hoc tetro morbo laborantẽ, qui cum à cõcionatore occultè in publica concione admonitus, celerem etiam mortem cõminantem, nihilo magis resipisceret, intra paucissimos dies è vita migrauit, morte misera ereptus; quam etiam dicerem, nisi vererer ne nõnulli, qui hæc fortasse legent, hominem ex narratione cognoscerent. Cum hæc, & similia fiant, ***Dominus iustus in medio eius non faciet iniquitatem***, sed in impios animaduertet, ne si dissimulauerit, similem sibi Deum putent, sicut scriptum est: Existimasti inique quod ero tui similis. Arguam te, & statuam contra faciem tuã. Dabit ergo Dominus iudicium suum in lucem, quia iniquus nesciuit confusionem. Nam & si grauiter peccasset, omnes iniquitates facilè veræ, atq; humilis confessionis confusione deleret. Quod autem sequitur: ***Disperdidi gentes, & dissipati sunt anguli earum, &c.*** nescio, vtrum cum gratiarum actione, an cum tremore potius excipiendum sit. Nam disperdi gentes, vt nos corrigamur, beneficij magni est, sed qui peccata nostra nouimus, timere etiam debemus, ne forte ex illis gentibus simus, quas in aliorum vtilitatem disperdit, & dissipat Deus. Etenim & si Christiani gentes vocemus nationes, quæ ignorant Deum, tamen qui inter Christianos more gentiũ viuunt, nec Dei; mandatorumve eius vnquam recordantur, sed ita vitam suam instituunt, ac si animi cum corporibus perirent, rectè etiã gentes vocantur. Has disperdit Deus,

1 Reg. 2.

14

Psal. 49.

A sicut ait Dauid: Peribitis gentes de terra illius. Parauerant sibi voluptates, & diuitias, & multa ad his fruendum cogitauerant, sed morte subito intercipiũtur, & fit quod est apud eundem: Dominus dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, & reprobat consilia principum. Anguli harum gentium sunt possessiones, potentia, dominatus, eruditionis, aut fortitudinis, aut generis claritas, & gloria. Sed omnia morte dissipantur, & Deo increpante deficiunt: increpasti, inquit, gentes, & periit impius, nomen eorum delesti in æternum, & in sæculum sæculi.

B Nec minus elegans est quod additur: ***Et desertas feci vias eorum, eo quod non est qui transeat.*** Quæ sunt viæ illorum, nisi facta, quæ, quia voluptatis plena videbantur, frequenter iterabant, vt comessationes, ludi, ioci illiberales, detractiones, & quidquid exigunt concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum & superbia vitæ? De quibus in Ieremia legimus: Quam vilis facta es nimis iterans vias tuas. Tunc autẽ desertę fiunt, cum illi, qui in eis ambulabant, sępe immatura, semper inopinata morte rapiũtur, & viæ non Sion, sed Babylonis, lugent, eo quod non sint, qui veniant per

C eas. Ciuitates desolantur ***non remanente viro***, quando ex his non vnus, aut alter, sed multi simul, & quasi totæ ciuitates pereunt. Vel potius ciuitates eorum dicuntur omnia bona illa, in quibus ipsi requiescunt, & spes sua quasi in munitionibus reponũt, & in quibus nihil sibi defore arbitrantur. Quæ vbi igne zeli Dei absumuntur (sicut paulo post legimus: In igne enim zeli mei deuorabitur omnis terra) dicitur illud: Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ

D igni. Et quoniam sancti non quærunt in hoc sæculo requiem, neque in eo spem collocant, sed futuram patriam quærunt, raro dicuntur ædificare vrbes: dicunt enim: Non habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus. Et apud eũdem Paulum: Fide demoratus est in terra promissionis tanquam in aliena, in casulis habitando cũ Isaac, & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem. Expectabat enim fundamenta

Psal. 10.

15

Psal. 32.

Psal. 9.

Ier. 2.

16

Isa. 1.

Heb. 13.

Heb. 11.

menta habentem ciuitatem, cuius artifex, & conditor Deus. Primus Cain parricida, qui reproborum primus etiam
Gen. 4. est, vrbem ædificauit, quam appellauit nomine filij sui Henoch, vt Hieronymus adnotauit in illud Hos. 11. Quomodo dabo te Ephraim? & in illud Ione. 4. Et egressus est Ionas de ciuitate:
17 * Primus, inquit, Cain fratricida, & homicida cruentum mundū germani sanguine dedicans ædificauit ciuitatem, & vocauit eā ex nomine filij sui Henoch. Vnde & Hosee propheta dicit: Deus ego, & non homo, in medio tui sanctus, & non ingrediar ciuitatem. Postea filij
Gen. 11. Adam, non filij Dei dixerunt. Venite, faciamus nobis ciuitatem, & turrim, cuius culmen pertingat ad cœlum, & celebremus nostrum antequam diuidamus in vniuersas terras. Ac ne longus sim, legamus scripturas, inueniemus sæpe impios ædificare vrbes, pios iuberi, vt euertant, rarò admodum ædificare. Hęc omnia facit Deus vt mali corrigātur, & ipsum timeant, & suscipiant disciplinam, & non pereat habitaculum eorum. Habitaculum, aut locus perit, quando res quę in eo erat vel perit, vel certè non amplius in eo inuenitur, vt ostendimus Nah. 1. num. 18. Et quoniā Deus malos admonet, & multa eorum causa facit vt in viam salutis redeant, tandemque salui fiant, merito ait: *
18 *Et non peribit habitaculum eius*. Sed cum illi secundum duritiem suam, & impœnitentes cor non redeunt, sed pergunt thesaurizare sibi iram, perit habitaculum eorum, quia nunquam Deum habent inhabitantem, sed fit quod scriptum est
Mat. 23. Ecce relinquetur vobis domus vestra
Iere. 12. deserta. Et illud: Reliqui domum meā, dimisi hæreditatem meam. Pollicetur se non sempiternum sumpturum esse supplicium, si pœnitentiam agant: sed illi adeo patientia, & misericordia Domini abutuntur, vt dicat: *Veruntamen diluculo surgentes corruperunt omnes cogitationes suas* Reproborum est vt admoniti, vel beneficijs allecti, aut nō redeant ad Deum, aut certe paulo post ad pristina peccata reuertantur, vt de illis qui ob incredulitatem perierūt in deserto. Commemoratis multis beneficiis: Et

A apposuerunt adhuc peccare ei, in iram excitauerunt Excelsum in inaquoso. Et paulo post. Adhuc escæ eorum erant in ore ipsorum, & ira Dei ascendit super Psal. 77.
eos, & occidit pingues eorum, & electos Israel impediuit. In omnibus his peccauerunt adhuc, & non crediderunt in mirabilibus eius. Dauid semel correptus à Nathan peccatum agnouit, & pœnitentia deleuit: Saul increpatus à Sa- 2. Reg. 12.
muele multa peccata adiecit, & se ipsum denique manu sua interemit. 1. Reg. vlt.

B HISTORIA.

19 *Qua propter expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ.* Vsque ad finem capitis prophetia de Domino seruatore texitur, ideo Hebræi tam noui, quam veteres insigniter in eius expositione delirant. Veteres ex his, vt Hieronymus refert, affirmant, cum Christus veniret omnes gentes ab eo esse edomandas, & Hebraicè esse locuturas. Noui idem sentire videntur, dicunt enim hunc diem esse Gog, & Magog, & populos qui ex illo prœlio superstites fue-
C rint, habituros labium electum, vt non inuocent labijs suis Deum alienum, sed nomen Domini. Ex nostris quidā hæc de extremo iudicio exponunt; Sed non video quomodo cum hoc sensu cohærere possint verba sequentia: Quia tūc reddam populis labium electum, &c. quæ aperte dicuntur de gratia nouæ legis, vt Hieronymus, & omnes exponūt. Propterea arbitror de vltimo excidio Ierusalem sub Vespasiano, & Tito esse intelligenda, atque ita optime cum his connectuntur præcedentia, & sequentia. Dixerat: Attamen timebis me, suscipies disciplinam, & non peribit habita-
D culum eius, propter omnia, in quibus visitaui eam. Ac si dicat. * Ego quidem vel tot sceleribus prouocatus cuperem liberare te, o Ierusalem, ab imminente excidio a Chaldęis, atque ideo te admonui. Sed tu indulgentia, & patientia mea abusa corrupisti cogitationes tuas, & peccata semper peccatis addis. Et quia isto ingenio es, & ista mentis peruersitate me semper prouocas, tempus erit, quo te omnino destituam, & reij-

20 (beside "vel tot sceleribus")

ciam. Sine modo veniat dies ille, quo
à te ignominiose, & crudeliter occisus
resurgam, tunc reijciam omnino te, &
perdam, & gentes ad me vocabo antè
despectas. Pro, In die resurrectionis
meæ. in Heb. est: In die surgere mei. Sed
quoniam illi non habent verba compo
sita, eodem significant surgere, vt Psal.
1. Ideo non resurgent impij in iudicio.
Idem iudicium est de omnibus veteris
testamenti locis, in quibus hoc verbum
Resurgere inuenitur. Quare rectè Lxx.
interpretes verterunt: In die resurre-
ctionis meæ. Ex quo loco Eusebius lib.
2. de Demonstrat. Euang. demonstratio
ne. 17. & Aug. 18. de ciuitate capit. 33.
confirmant resurrectionem Christi, &
vocationem gentium, quæ tunc facta
21 est.* Vbi habemus, In futurum est לעד
id est, In adhuc, In futurum, nam his
duabus literis עד tria significari possũt
Adhuc, testimonium, vt docuit Hiero-
nymus, & præda, vt Gen. 49. Mane co-
medet prædam. Lxx. Mane comedet
adhuc. Propterea Hebræi, & eorum se-
ctatores vertunt. In die, quo ego surgã
ad prædam. Sed licet ita verteretur, eo-
dem tamen modo intelligendum esset,
Christus enim dum vixit in terra mor-
talis, non surrexit ad prædam, neque
vindictam de inimicis cepit. At vbi re-
surrexit, & in cœlum ascẽdit, cœpit po-
tentiam suam ostendere, & Iudæorum
gentem abiecit, & per Romanorum
exercitum suas iniurias vltus est.

*Quia iudicium meum, vt congregem gẽ-
tes, & colligam regna.* Dubitari posset,
vtrum congregare, & colligere, accipe-
ret pro Disperdere, vt diximus c. 1. nu.
4. & sequentibus, sed verba sequentia:
Et effundam super eos indignationem
meam, &c. Ambiguitatem tollunt, pro-
sertim in Hebræo, vbi habetur: Quia iu
dicium meum ad congregandum gen-
tes, ad colligendum regna, ad effunden
dum super eos indignationem meam.
22 * Dicit ergo se gentes, & regna congre
gaturum, vt disperdat ea, & effusurũ su-
per ea indignationem suam. Quod non
de gentibus intelligo, vt quidam, non
enim tunc effusa est super gentes indi-
gnatio Dei, sed largissima misericordia;
sed de Iudæis, qui ex varijs prouincijs,

A & regnis conuenerunt in Ierusalem, vt
adorent ex more in die Paschæ, eo tem
pore, quo vrbs à Romanis obsessa est.
Tunc maximè Deus effudit super eos
indignationem suam, & omnem iram
furoris sui; nam fame, & peste, & intesti
nis seditionibus perierunt innumeri, re
liqui à Romanis vel occisi, vel capti, &
venundati sunt. Qui videre volet quã
vera sint Prophetæ verba, legat Iose-
phum lib. 6. de bello Iud. cap. 13. & vs-
que ad finẽ libri. & libro sept. à c. 7. vs-
que ad 17. Nec obstat intelligentiæ no-
stræ quod ait: Iudicium meum (id est,
B sententia à me proferetur) vt congre-
gem gentes, nam gentes quoque vocan
tur Iudæi in Scriptura, vt Psal. 105. Ad
lætandum in lætitia gentis tuæ, vt lau-
deris cum hæreditate tua, Ezec. 36. Pro
eo, quod dicunt de vobis: Deuoratrix
hominum es, & suffocans gentem tuam
non necabis vltra. In his locis semper
est in Hebræo, Gentium, & Gentes.

*In igne enim zeli mei deuorabitur omnis
terra.* Tunc vastata est à Romanis terra
Ierusalem, & vniuersæ Iudææ. Hæc
verba exposuimus iam capit. 1. num.
67. & 68.

C *Quia tunc reddam populis labium ele-
ctum.* Quia ornatus causa ponitur, vt so 23
let sæpe initio sententiæ, vt diximus
Hosee. 2. nume. 41. Labium electum
dicit linguam, siue locutionem exi-
miam, & pulchram, vt Genes. 11. E-
rat autem terra labij vnius, & sermo-
num eorumdem, id est, vna lingua
omnes loquebantur. Locutio autem
hæc electa, siue labium electum, vt
verterunt Aquila, & Theodotion,
siue mundum, vt vertit Symmachus
referente Hieronymo, & Theodore-
to, est non iam deos nominare, sed
D vnum Deum agnoscere, & adorare, Ac
si diceret: Cessabit omnis idolola-
tria gentium. Chaldæus: Conuer-
tam in omnes gentes locutionem vnã
electam, vt precentur omnes in no-
mine Domini. Manifesto ergo prædi-
cit reprobationem Iudæorum, & vo-
cationem gentium.

Et seruiant ei humero vno. Vno cor-
de, & vna mente, metaphora sumpta ab
ijs, qui simul humeros supponũt ad on*
aliquod

aliquod portandum. Quasi dicat: Excutient graue iugum Diaboli, & tollēt simul alacres suaue iugum Christi. Lxx. Vt seruiant ei sub iugo vno.

24 *Vltra flumina Aethiopiæ.* Heb. De vltra flumina Aethiopiæ, id est, ab illis vsque regionibus, quæ sunt trans flumina Aethiopiæ, venient homines ad Ecclesiam, & suppliciter me adorabunt, & mihi munera deferent in signum subiectionis, & obedientiæ. Porro vbi in multis codicibus legitur: Filij dispersorum meorum, legendum est: Filia dispersorum meorum, vt est in Hebræo, & vt legit, atque interpretatur Hieronymus: Sed facile corruptum est à librarijs non intelligentibus quomodo cum ijs, quæ dicuntur, conueniret, Filia dispersorū

Filia. meorum. Sciendum ergo est nomen Filia, cum nominibus ciuitatum, aut cōgregationum adiungitur, magis ornatus causa poni, quam significationis, more Hebræorum, vt filia Babylonis Babylon est, filia Ierusalem, aut filia Sion, Ierusalē filia populi mei, populus meus. Causam exposuimus Hamos. 5. nume. 3 Ita nunc filia dispersorum meorum, idest, congregatio dispersorum meorū, aut dispersi mei. Quæ locutio veteres interpretes non latuit. Lxx. verterunt: De finibus fluminum Aethiopiæ, suscipiam dispersos meos. Eodem modo vertit Symmachus, vt refert Theodoretus.

25 Chaldæus: Exules populi mei.* Qui sint autem dispersi Dei intelligimus ex cap. 11. Ioannis: Sed cum esset pontifex anni illius prophetauit quod Iesus moriturus erat pro gente, & non tantum pro gente, sed vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum. Filios Dei dispersos vocat quotquot prędestinati erant in gentibus. Ex his videmus quantum ab scopo aberret R. Dauid, affirmans עתרי, & בת פוצי id est, supplices mei, & Filia dispersorū meorum, nomina esse propria nationū trās

Duplex Aethiopia. flumina Aethiopiæ. Verum duplex Aethiopia cum sit, altera in Africa sub Aegypto, altera ad Orientem prope Indiam: de vtra Propheta loquatur magna quæstio est. Sunt qui contendant hanc esse Indicam, siue Orientalem Aethiopiam, quia Chaldæus vertit:

A Ab vlteriori ripa fluuiorum Indiæ, &c. Itaque omnem Orientalem oram vsque ad eas terras, quæ Hispanorum nauigatione inuentæ noui orbis nomen habent, significari putant à Propheta. * Quam sententiam duobus confirmāt argumentis. 26 Prius ipsis Prophetæ verbis nititur: Vltra flumina Aethiopiæ. Qui à Palæstina, inquiunt, tendunt ad Aethiopes Aegypto propiores, nullos insignes fluuios transmittunt: qui enim illo tractu maximi sunt, vt Nilus, Bagrada, Cinyphus, versus Septentrionem procurrunt in mare Libycum, alij in

B Meridionalem Oceanum descendunt, sed ij exigui, & ignobiles sunt. Non ergo rectè de his dici potest Aethiopibus: vltra flumina Aethiopiæ At qui in Aethiopiam Indicam tendunt, maxima flumina transmittunt, Tigrim, qui Persidem interluit, & Indum, & Gangem. Posterius argumentum: Moyses tradit totum illum Orientis tractum à filijs Chus esse occupatum, indeque Aethiopes dicuntur Chusim. De his ergo Propheta loquitur. Hæc disputatio, & si multis fortasse non erit admodum grata, non prætereunda visa est, quoniam ex

C ea pendet loci huius explanatio, & alterius apud Isa. cap. 18. Væ terræ Cymbalo alatum, quæ est trans flumina Aethiopiæ. Adde quod hi autores pugnāt cum sententia veterum, sed acutè vt probare videantur, quod volunt.* 27 Dicamus ergo nos cum Hieronymo in hos duos locos Sophoniæ, & Isaiæ, & cum Eusebio Cæsariensi, quem in Isaiā citat Hieronymus, cum alijs, Aethiopiam Meridionalem, quæ est sub Aegypto (quæ Orientalis etiam dicitur illi comparata, quam alluit Occidentalis Oceanus) esse, de qua nunc sermo est:

D hæc enim, quia propior erat, notior erat Iudæis, & frequenter in Scriptura nominatur, vt cap. 2. huius prophetæ: Sed & vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis, vbi & alios locos indicauimus. De hac sine dubio loquitur Isaias cum ait: Væ terræ Cymbalo alarum, quæ est trans flumina Aethiopiæ, quod ita apertum est, vt negare nemo possit, sequitur enim cōtinuo: Qui mittit in mare legatos, & in vasis Isa. 18.

papyri. Quę de Alexandria, siue de Aegypto dici manifestū est, papyrus enim arbuscula est, quæ nascitur in palustribus Aegypti, aut quiescentibus Nili aquis, vbi euagatæ stagnant, vt docet Plinius lib. 13. c. 11. & vulgatum est apud omnes scriptores, vnde illud:

Papyrus.

Ouid. 15. Metamor.

Perque papyriferi septemflua flumina Nili.

Et:

Martialis initio libri 13.

Perdite Niliacas Musa mea damna papyros.

Et ex ea nauigia texunt incolæ, vt ibidem ait Plinius. Quod si de hac Isaias loquitur, non possumus dubitare de eadem loqui & Sophoniam verbis vtentē eisdem. Verum melius res tota & explicabitur, & confirmabitur soluendis argumentis illis duobus, quæ modo proposuimus. Et quidem prius ab Hieronymo in Isaiam soluitur, cum enim docuisset Prophetam de Alexandria, siue de ipsa Aegypto verba facere, causam exponit. Ipsa est enim, inquit, terra, quæ est trans flumina Aethiopiæ, id est, trās riuos Nili fluminis, quem de Aethiopia
28 in Aegyptū fluere nemo dubitat. * Nili riuos vocat Hieronymus septē illa flumina notissima, in quæ Nilus diuisus procurrit in mare Lybicum, quæ vocauit Ouidius septemflua flumina Nili, & quorum meminit Ezeciel, cap. 29 Ecce, ego ad te Pharaō rex Aegypti, draco magne, qui cubas in medio fluminum suorum. Vltra hæc flumina est Alexandria, & maxima Aegypti pars respectu Iudææ, vt notissimū est vel geographos legenti, vel cartas ipsas geographicas intuenti. Cum autem nemo dubitet Nilum ex montibus Aethiopiæ, quæ est sub Aegypto ad mare vsque Libycum fluere, & partem Aegypti maximam trans se habere respectu Iudææ, quid refert quod argumentum afferebat, versus Septentrionem ne procurrat, an versus Meridiem? Itaque elenchus est non causæ, vt causæ. Posterius argumētum assumit, quod nemo dat, totum illum Orientis tractum à filijs Chus esse occupatum. Nam filij Chus fuerunt Saba, Heuila, Sabatha, Regma, Sabathaca, Gen. 10. A Saba nomen habent Sabæi, inter quos vixit, & quorum auctor fuit,

A vt ait Iosephus 1. Antiquit. cap. 7. quæ regio pars est Arabię fel'cis multum ab Aethiopia distans. Nam Sabæa est in 66. gradu longitudinis, id est, distat à Meridiano maxime Occidentali versus Ortum. 66. gradibus, vt auctor est Ptolemæus lib. 6. Geographiæ capit. 7. Aethiopia vero Orientalis est in gradu 177. Ptolemæo. lib. 7. cap. 3. Accipimus autem has mensuras ab initijs prouin-
ciarum. * Heuila auctor fuit Getulorū, 29
vt tradit ibidem Iosephus, & Hieronymus in Traditionibus Heb in Genesim & sunt in parte remotioris Africæ ere-
B mo cohætētes, vt ait Hieronymus. Nec nos moueat quod Genes. 2. legimus de fluuio Phison (quem Græci Gangem appellant, auctoribus Iosepho, & Hieronymo locis indicatis.) Ipse est, qui circuit omnem terram Heuila; nam illa terra Heuilæ, quæ est in Indiæ, non habet nomen ab hoc Heuila filio Chus sed ab altero Heuila filio Iectam filij Heber patris Hebræorum, vt ibi Glossa Lyranusque testantur. Sabatha auctor fuit Sabathenorum, qui Græcis Astabari dicuntur, vt aiunt Iosephus, & Hieronymus. Ptolemæus autem lib. 4. c. 7.
C in Aethiopia, quę est sub Aegypto, ponit vrbem Sabath, vnde dicti videntur Sabatheni. Et cap. sequenti docet Meroen insulam (quæ eiusdem Aethiopię pars est) effici ex coniunctione fluuiorum Nili, & Astabore, à quo dicti sunt Astabari, siue Astabati. Regma vero, & Sabathaca (inquit Hieronymus) paulatim antiqua vocabula perdidere, & quæ nunc pro veteribus habeant, ignoratur. Vnde ergo nobis probant illum Orientalem Indię tractum occupatum
esse à filijs Chus? * Ex his apparet errasse 30
etiam Federicum Lumnium, qui lib.
D 2. de extremo Dei iudicio, c. 4. contendit terram illam, quam Isaias esse docet trans flumina Aethiopiæ, esse regionē Indorum Oriētalium, & Sinarum, quibus nunc per nostræ Societatis homines prædicatur Euangelium. Alloquitur, inquit, Propheta & consolatur populum remotū, qui propterea, sine expressione certi nominis trans flumina Aethiopiæ esse dicitur, quod hinc procul abstractus, & multum peregrinus sit

nostroq;

nostroque orbi incognitus. Itaque ho-
notificè satis de nobis exponit, quod
sequitur: Ite angeli veloces ad gentem
conuulsam. Amicus sane Plato, sed ma
gis amica veritas. Cum ergo ait Isaias:
Væ terræ Cymbalo alatum, quæ est
trãs flumina Aethiopiæ, sine dubio Ae-
gyptum notat, vt cum Hieronymo, &
Eusebio docent Haymo. S. Thomas, &
multi è recentioribus, & nos satis con-
firmauimus. Cum vero inquit Sopho-
nias: Vltra flumina Aethiopiæ, inde
supplices mei, &c. Significat Aegyptios
& remotissimas Africæ gentes ad Euã-
gelium esse venturas, vt ætate Augusti-
ni, & ante factum est.

31 *In die illa non confunderis.* Iterum lo-
quitur Ierusalem, siue Synagogæ, non
super omnibus filijs suis, sed super illis,
qui per prædicationem Christi, & apo-
stolorum cõuersi sunt, de quibus & po-
stea ait: Reliquiæ Israel non facient ini
quitatem. Cum hæc, inquit, fient, non
confunderis super peccatis, quæ ante
in me admiseras, nec te puniam, & igno
minia afficiam, vt solebam, sed cuncta
Adinuentio. tibi per baptismum remittam. Adinuen
tiones autem vocat consilia, & cogita-
tiones, ita enim vertit paulò ante in il
lis verbis. Diluculo surgentes corrupe-
runt cogitationes suas. De quo diximus
Hos. 9. numero. 30. Dicitur autem hoc
nomen etiam de rebus bonis, & serijs,
vt Isa. 12. Notas facite in populis adin-
uentiones eius, & Psal. 102. Notas fecit
vias suas Moysi, filijs Israel voluntates
suas, id est, adinuẽtiones, siue cogitatio-
nes suas, vt vertit Hieronymus. Idem
est enim vocabulũ in his locis עלילות.

*Quia tunc auferam de medio tui ma-
gniloquos superbiæ tuæ.* Id est, illos ela-
tos, & superbos magistros tuos, quibus
tu superbiebas, nempe Scribas & Phari
sæos, vt ait Hieronymus: meliores ti-
bi magistros dabo.

32 *Et non adÿcies exaltari amplius in mon
te sancto meo.* Iudæi intoleranter glo-
riabantur in templo, quod ipsi soli tem
plum veri Dei haberent, & in ipsis habi
taret Deus. Iere. 7. Nolite confidere in
verbis mendacij dicentes. Templũ Do-
mini, templum Domini, templum Do-
mini est. Dicebant etiam in illo tantum
A templo Deum esse adorandũ. Ioh. 4. Pa
tres nostri in monte hoc adorauerunt,
& vos dicitis, quia Ierosolymis est lo-
cus, vbi adorare oportet. Iam, inquit,
non gloriaberis in templo illo meo, nã
vbique habebis templa, & gloriaberis
in vero Dei cultu, & in adoratione in
spiritu, & veritate. Possumus etiam in-
telligere montem sanctum Dei vocari
Ecclesiam, vt Psal. 2. Ego autem consti-
tutus sum rex ab eo super Sion montẽ
sanctum eius, vt sit sensus. Cum fueris
in Ecclesia mea ad Christum humilita-
tis magistrum conuersa humilitatem
B amabis, nec vltra superbia efferteris.
Quod ego potissimum dici arbitror
propter superbiam Iudæorum, qui cete
ros homines, vt peccatores præ se cõ-
temnebant, & se dignos putabant gra-
tia noui testamenti, ad quam gentes
etiam vocari ægerrimè ferebãt: de qua
re scriptæ sunt ab Apostolo Epistolæ
ad Romanos, & ad Galatas. * Hanc su- 33
perbiam se eis ademptutum pollicetur,
quod & factum est: nam conuersi ex cir
cuncisione cognita veritate, & volunta
te Dei æquò animo passi sunt admitti
gentes in eamdem secum gratiam. Act.
C 11. His auditis tacuerunt, & glorificaue
runt Deum dicentes: Ergo & gentibus
pœnitentiam dedit Deus ad vitam.

*Et derelinquam in medio tui populum
pauperem.* Pro Scribis, & Pharisæis, quos
auferam, dabo tibi apostolos, & eorum
discipulos, pauperes, id est mansuetos,
& humiles, quod significat עני. Inde Is.
vltimo, vbi nos habemus: Ad quem au-
tem respiciam, nisi ad pauperculũ, &c.
Lxx. verterunt: Nisi ad humilem, pro
quo in Hebræo est idem vocabulum.
Cum autem dicit: Et derelinquam, &c.
apertè docet se loqui de reliquijs illius
D populi, idest, de ijs qui ceteris pereunti
bus seruati sunt, vt ait Augustinus lib.
18. de Ciuitate Dei, cap. 33. de quo di-
ximus Hamos 9. numero. 38.

Et sperabunt in nomine Domini. Vt ve-
re humiles totam suã fiduciam in Deo
locabunt, non in virtute, aut eruditio-
ne sua, vt Pharisæi: atque ideo non sibi,
sed Deo tribuent, quidquid fecerint.
Est autem in nomine Domini, in vir-
tute, ac potentia Domini, vt diximus

Mich. 5. numero 49. Aut etiam in Do- A
34 mino.
Reliquiæ Israel non facient iniquitatem.
Ostendit quāta futura sit sanctitas apo-
stolorum, & discipulorum in Ecclesia,
ac si dicat: Non erunt vt prior populus
peccator, & hypocrita, sed summa cura
vitabunt peccata, & mendacia. Quæ
verba non tollunt peccata venialia, sed
Iniquitas, peccatū. ostendunt summum studium puritatis,
& innocentiæ. Non enim quodcunque
peccatum dicitur iniquitas, sed pecca-
tum mortale, vt loqui solet Scriptura,
neque iniquus dicitur, qui gratiam Dei
habet, vt 1. Ioh. 3. Omnis, qui facit pec- B
catum, & iniquitatē facit, & peccatū est
iniquitas. Et subdit. Qui facit peccatū,
ex Diabolo est. Ait etiam; Omnis, qui
natus est ex Deo, peccatum non facit;
loquitur de peccato mortali, quod ma-
ximè propriè dicitur peccatum. Quan-
do autem loquitur de venialibus, quæ
verè quidem, sed non ita propriè pecca-
ta dicuntur, non negat inueniri in ijs,
qui ex Deo nati sunt, vt cap. 1. Si dixeri-
mus, quoniam peccatum nō habemus,
ipsi nos seducimus. De qua re elegāter
agit Melchior Canus Episcopus Cana-
riensis, vir eruditissimus, lib. 4. de Locis C
Theologicis, cap. vltimo ad octauum.
Eodem modo accipit mendacium, cum
ait; *Nec loquentur mendacium, & non in-
uenietur in ore eorum lingua dolosa*, vide-
licet pro graui, & noxio mendacio.
Vtrumque explicatur, & confirmatur
ex Psalm. 5. Odisti omnes, qui operan-
tur iniquitatem, perdes omnes, qui lo-
quuntur mendacium. Ita dictum est
35 Matth. 7. Tunc confitebor illis, quia
nunquam noui vos. Discedite à me, qui
operamini iniquitatem, & Sap. 1. Os au-
tem, quod mentitur, occidit animam.
Nec tamen hæc de omnibus eo tempo- D
re conuersis ex Iudaismo intelligamus
sed de apostolis, & magistris, & perfe-
ctioribus. Quamuis & hoc etiam modo
exponi potest: Qui conuertentur, fir-
missimè Christo adhærebunt, non eum
deserent, non negabunt, neque menda
cia & blasphemias in ipsum dicent, sicut
prius fecerunt Scribæ, & Pharisæi.
*Quoniam ipsi pascentur, & accuba-
bunt.* Dictio Quoniam, potest ita ac-
A cipi, vt causam nullam indicet, sed or-
natus causa ponatur, vt num. 23. dixi-
mus. Quod si causam indicet, ita cum
præcedentibus connectetur. Tanta san
ctitate prædìti erunt, quia oues Dei e-
runt, & regi se, & gubernari sinent à
Domino, vt oues, & semper ei obtem-
perabunt. Pascentur verbo Dei, & ac-
cubabunt in Ecclesia, in loco videlicet
tutissimo: non erit, qui exterreat, non
timebunt sibi à lupis, sperabunt in Do-
mino, & nullo timore turbabuntur,
nullis minis, nullis tormentis dimoueri
poterunt à Christo, Rom. 8. Quis nos
B separabit à charitate Christi? tribulatio,
an angustia? &c.
Lauda filia Sion. Putabit quispiam 36
verba modo fieri de conuersis è Iudais-
mo; quòd paulò post dicat: Nugas,
quæ à lege recesserant, congregabo,
quoniam ex te erant: & quòd eisdem
verbis alloquatur vrbem Ierusalem Za-
char. 9. Exulta satis filia Sion, iubila fi-
lia Ierusalem, ecce rex tuus veniet tibi,
& cet. Sed omnino hæc verba dicuntur
Ecclesiæ primæ congregatæ ex Iudæis,
& ex gentibus, cuius figura fuit vrbs Ie-
rusalem, quam eandem vocat Sion, vt
C Psalm. 147. Lauda Ierusalem Domi-
num, lauda Deum tuum Sion. Quod
dico, ex verbis Prophetæ paulò post
plenius intelligetur: Ecce, ego inter-
ficiam omnes, qui afflixerunt te in tem-
pore illo, & saluabo claudicantem, &c.
Est ergo sensus; Præ lætitia, & gaudio
in laudes Dei prorumpe ò Ecclesia, &
ter eandem rem dicit ad confirmatio-
nem, & amplificationem lætitiæ. Cum
dicit; Lauda. In Hebræo est רני, quod
propriè significat nunc, vocifetare præ
lætitia. Lxx. Gaude filia Sion.
Iubila Israel. Iubilatio ex lætitia inef Iubilatio
D fabili oritur, quæ nec taceri potest, nec
verbis vllis explicari, vt docent Hie-
ronymus, & Augustinus in illud Psal.
26. Circuiui, & immolaui in tabernacu-
lo eius hostiam vociferationis, Hebr.
תרועה, vbi Hieronymus vertit? Ho-
stias iubili. Hic autem est, הריעו, vnde
nomen illud deducitur. Lxx. Prædica
Ierusalem; siue vociferare, videlicet
præ lætitia.
Abstulit Dominus iudicium tuū. Idest 37
suppli-

supplicium tuum, siue peccata tua, quibus iudicium, id est, damnationem merueras, ponitur enim effectus pro causa. Lxx. Abstulit Dominus peccata tua.

Auertit inimicos tuos. Dæmones, qui te affligebant, auertet à te, & adimet illis imperium, quod in te habebant. Pro Auertit est פנה, id est, euerrit, expurgauit velut scopis, vt non sint ibi amplius. Idem verbum est Isa. 40. vbi habemus: Parate viam Domini, id est, auferte lapides, purgate viam, & verrite, & Gene. 24. vbi nos habemus: Præparaui domum, & locum camelis. Chaldæus: Extirpauit inimicos tuos. Lxx. Redemit te de manibus inimicorum tuorum.

B

Rex Israel Dominus in medio tui. Semper intra te erit Christus protegens te. Matth. vltimo: Ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi. In medio tui, esse intra te, ostendimus Hab. 3. nu. 6.

Non timebis malum vltra. Non terreberis, facilè omnia pericula contemnes fretus Dei auxilio.

38 *In die illa dicetur Ierusalem.* Incipiet statim tyranni insurgere in credentes, sed non propterea filij tui deficient. Erunt apostoli, & prædicatores, qui dicent Ecclesiæ: Non dissoluantur manus tuæ, id est: Ne deficias in persecutionibus, ne turberis timore, Dominus est in medio tui, qui te non deseret, sed semper proteget, ipse te liberabit à persecutoribus tuis.

C

Gaudebit super te in lætitia. Gaudebit, cum te viderit in laboribus, & persecutionibus inuicto animo perdurare.

Silebit in dilectione tua. Id est, Silebit ad peccata quæ commisisti, eo quod te fauore, & dilectione sua prosequatur. Ita Hieronymus, & Hebræi, & Vatablus. Chaldæus: Subijciet scelus tuum cum misericordia sua. Lxx. Innouabit te in caritate sua. Ex quibus apparet omnes hos autores legere: In dilectione sua, sicut est in Hebræo, & ita sine dubio legendum est, quamuis ad sensum parum refert, nam etiam si legatur, In dilectione tua, rectè exponitur, eo quod diligat te; sed apertius tamen est: In dilectione sua. Potest etiam exponi: Quiescet in dilectione sua, firmus, &

D

A immobilis erit in illa, semper te diliget. Tertio etiam ita: Cum fueris in laboribus, silebit sæpe, & te pati sinet dissimulans se audire, eo quod diligat te, & coronam tibi quærat.

Exultabit super te in laude. Exultabit super te rex tuus Christus, & patrẽ suum laudabit, cum viderit patientiam tuam in persecutionibus inuictam, & præclara caritatis, ceterarumque exẽpla virtutum.

Nugas, qui à lege recesserant, congregabo In Hebræo est נוגי, in cuius interpretatione omnes à translatione nostra recedunt, vertendumque putant, Afflictos. Ita R. Dauid, quem sequuntur recentiores. Sanctes quidem Pagninus ignorare se dicit, cur Hieronymus transtulerit, Nugas. Alij diuinare volunt, & nomen ipsum Hebraicum relictum ab eo esse tradunt, quod plus eo comprehenderetur, quam vno simplici vocabulo Latino comprehendi possit, significare vero afflictos, miseros, & remotos. Sed desinent diuinare, si legere ipsum sui interpretem Hieronymũ velint. Id, inquit, quod diximus, Nugas, sciamus in Hebræo ipsum Latinum esse sermonem נגי, nugæ, & propterea à nobis ita, vt in Hebræo erat, positum, vt nosse possimus linguam Hebraicam omnium linguarum esse matricem, &c. Hoc etiam de eadem lingua scribit in illud Isa. 7. Ecce virgo concipiet. Non eget interprete Hieronymus, perspicuè docet nugas idem Hebraico, ac Latino significare sermone. Sed habet tamen hæc eius translatio, & interpretatio miram difficultatem: nam neque ipse ostendit, neque videtur ostendi posse idem significare hæc duo vocabula, sed neque vllus aut veterum, aut recentiorum interpretum, ita transtulit. Accedit quod vbi ipse vertit: * Qui à lege recesserant, in Hebræo est ממועד, id est, à tempore, aut à solemnitate, Lxx. diem sollennem verterunt, & vtroque modo crebro Hieronymus ipse solet vertere. Ad hoc dicimus מועד significare etiã testimonium, à verbo, יעד quod significat testari, ita vertit semper Hieronymus in libris legis, cum nominatur tabernaculum testimonij, Lex autem testimo- Testimonium.

39

40

nium

nlum dicitur, quia in ea, quid fieri vel-
let Dominus testatus est, vt Psalm. 18.
Lex Domini immaculata conuertens
animas: testimonium Domini fidele, sa
pientiam præstans paruulis. Isa. 8. Ad
legem magis, & ad testimonium, Illud
de nugis est difficilius, sed ex vera voca
buli in vtraque lingua significatione ve
ram, & germanam esse translationem
nostram, Hieronymique sententiã in-
telligemus. Nugas Latini vocant rem
nullius momenti, aut pretij, & sermo-
nes vanos, atque mendaces. Inde etiam
homines ipsos leues, & nugatores, nu-
gas dicimus, vt Cicero lib. 5. ad Quintũ
fratrem: Nugas maximas omni mea co
mitate sum complexus, id est, homines
leuissimos, homines nihili. Et lib. 6. ad
Atticum; Nugas meras amicos habet,
id est, meros nugatores, & nullius mo-
menti homines. Apud Hebræos autem
verbum זנח significat remotum esse,
aut separatum 2. Reg. 20. Amoto ergo
illo de via transibat omnis vir, & simili-
41 ter verterunt Lxx, * Significat etiam
abiectum, & contemptum esse. Isa. 51.
Et ponam illum in manu eorum, qui te
humiliauerunt: ita etiam Lxx. id est, qui
te abiectè tractauerunt, aut abiectam es
se fecerunt. Thren. 3. Quia si abiecit, &
miserebitur. Hinc propheta נוגי ממועד
vocat nugaces, & mendaces in legem,
id est, eos, qui à lege recesserunt, quam
se seruaturos promiserant: quomodo di
citur Psalm. 17. Filij alieni mentiti sunt
mihi. Eosdem etiam vocat nugas, viles,
& abijciendos, quasi nullius pretij. Est
ergo sensus: Homines mendaces, & le-
ues, & nullius momenti, qui à lege mea
recesserant Christum meum reijcien-
do, & crucifigendo; congregabo, quia
pars erant tui, quam ego semper ama-
ui, vt deinceps non sint tibi dedecori,
neque de filijs perditis opprobrium ha-
beas. Loquitur de prædestinatis Iudæis
illius temporis, quo Dominus, & apo-
stoli docebant, qui pars fuerant olim
Ecclesiæ, antequam per incredulitatẽ
fidem amitterent: & loquitur Ecclesiæ
vel simpliciter, vel certè eam eius par-
tem respiciens, quæ conuersa est ex Iu-
daismo. De illis autem, qui postea con-
uertendi sunt, mox ait: Et saluabo clau

A dicantem, &c. Verum hæc plenius in
Zachariæ cap. 8. explicabimus, num. 2.
& sequentibus.
Ecce, ego interficiam omnes, qui afflixe- 42
runt te in tempore illo. Eodem tempore
quo hæc fiet, interficiam per Romano-
rum fortissimum exercitum omnes Iu-
dæos, qui te, o Ecclesia, persequebãtur,
& affligebant. Notũ est Paulum, & om-
nes Euangelij prædicatores apud Iu-
dæos vehementer fuisse afflictos, atque
vexatos, sed hos vexatores Romani in-
terfecerunt. Omnes autem dicit maxi-
mam multitudinem.
Et saluabo claudicantem, & eam, quæ
B *eiecta fuerat congregabo*. Hoc etiam ad-
dam prioribus beneficijs, cõuertam ad
me Synagogam, quæ semper claudica-
uit, nunc Deum sequi volens, nunc ad
idola declinans, nunc Christum, vt ve-
rum prophetam venerans, nunc vt ma-
leficum puniens. Sed & nunc claudicat,
quia cum velit verum Deum adorare,
Iesum filium eius impiè blasphemat.
Eandem vocat eiectam, quia Deus eam
abiecerat, & libellum ei repudij dede-
rat, vt vidimus Hos. 2. Eadem verba
sunt apud Mich. cap. 4. In die illa, dicit
Dominus, congregabo claudicantem,
C & eam, quam eieceram, colligam, &c.
quæ iam suo loco exposuimus. Hæc
autem prophetia per partes iam cœ-
pit impleri, sed plenè in fine sæculi im-
plebitur.
Et ponam eos in laudem, & in nomen. 43
Faciam, vt in illis ipsis terris, in quibus
prius confusi, id est, pudore, atque igno-
minia affecti, & contemptui habiti fue-
rant Iudæi, laudentur, & nominentur;
magnique ab omnibus fiant, videlicet
cum ad Christum conuertentur. Nunc
videmus Iudæos, vbicunque versantur,
D contemni præ omnibus nationibus.
Lxx. Et ponam eos in gloriam, & no-
minatos.
In tempore illo, quo adducam vos. Non
incipit hinc noua sententia, vt malè in
quibusdam codicibus distinctum est, sed
adhærent hæc præcedentibus; docet. n.
quando congregaturus sit claudican-
tem, & electam. Hoc, inquit, fiet tempo
re illo, quo vos omnes, o filij Ecclesiæ
adducam, & congregabo, id est, eo tem-

pore,

pore, quo omnes, qui electi sunt ex gentibus congregabũtur in Ecclesiam, prędicato iam vbique Euangelio, & conuersis omnibus prędestinatis ex gentium populis, & nationibus. Hoc ipsum docuit Paulus Rom. 11. Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc, vt nõ sitis vobis ipsis sapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentiũ intraret, & sic omnis Israel saluus fieret.

44 *Dabo enim vos in nomen, & in laudem.* Laudabimini ab omnibus populis terræ, & nominabimini, ac celebrabimini in omnibus nationibus, cũ conuertero captiuitatem vestram, id est, cum vos à captiuitate Diaboli liberauero, & ad libertatem filiorum Dei adduxero. *Coram oculis vestris*, id est, videntibus vobis vestram captiuitatem, & inde vos ad hanc filiorum Dei libertatem traduci. Cum igitur hoc fecero, laudabimini ab omnibus populis terræ, videbunt enim vos diuina gratia protegi à periculis, & diligi, magnique fieri à Deo, & exultare in persecutionibus, & laboribus. Sed tunc vos maximè admirabuntur, & laudabunt, cum videbunt vos solos ad dexteram iudicis statui, & præmijs cœlestibus honorari, & vt Dei filios in æternã Patris hæreditatem vocari.

TROPOLOGIA.

45 Quæ de Domini resurrectione dicũtur, & de reprobatione Iudæorum, deque vocatione gentium, aliter exponenda non sunt, (vt enim ait Hier.) in Mal. cap. 1. Regula scripturarum est, vbi manifestissima prophetia de futuris texitur, per incerta allegorię non extenuare, quę scripta sunt. Sed quoniam resurrectio Christi typus est resurrectionis animæ à peccato, & de hoc pauca dicamus. Quemadmodum cum peccamus, Christus in nobis quodammodo moritur, ita resurgit in nobis, cum nos à morte illa peccati resurgimus. Quando ergo Dominus resurgit in vnoquoque nostrum, congregat gentes, & regna, id est, dæmones, & cogitationes peccatorum, quæ in nobis erant, vt simul pereant, & effundat super eos indignationem suã, & omnis terra deuoretur in igne zeli eius, id est, mala, quæ anima nostra produxerat, depascat ignis caritatis, & pœnitentiæ, vt non vltra fructificet peccato. * Tunc reddit nobis labium electũ, 46
vt desinamus de mortalibus, & caducis loqui, æterna cogitemus, & ex abundãtia cordis de æternis loqui gaudeamus, nomen Domini semper inuocemus, neque vnquam ex ore nostro idolorũ nomina audiantur, neque confidamus diuitijs, aut amemus voluptates, sed toto corde Dominum Iesum inuocemus, neque iudicemus nos scire aliquid, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum. Fit etiam crescente caritate, & animã plenius occupante, vt omnia, quæ in homine sunt, seruiant Domino humero vno, id est, intelligentia, & voluntas, & sensus, & corporis membra humerum vno animo supponant oneri Domini leui, & sub iugo suaui Christi iucundè laborent. Hoc sentiebat, qui ait: Benedic anima mea Domino, & omnia, quæ intra me sunt, nomini sancto eius. Benedic anima mea Domino, & noli obliuisci omnes retributiones eius. Humero vno Deo vt seruiamus, hortatur nos ipse illis verbis: Diliges Dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua. * Sed 47
vt sciamus de nemine, dum quidem hic viuitur, esse desperandum, & ne quemquam pro suorum peccatorum magnitudine Diabolus in desperationẽ deijciat, & desperans semetipsum tradat impudicitiæ, & iniquitati; docemur nunc tam potentem esse Dei gratiam, vt sanare omnes, & longissimè exulantes, ac turpissimis flagitijs denigratos ad se adducere possit. tantam misericordiam, vt adducturus etiam sit. Ideò ait: *Vltra flumina Aethiopiæ inde supplices mei filia dispersorum meorum deferent munus mihi.* Æthiopia quid, nisi vitiorum nigrorem, & turpitudinem significat, iuxtà illud; Nunquid non vt filij Aethiopũ vos estis mihi filij Israel? Septem autẽ flumina Aethiopiæ, septem peccata capitalia vulgo dicta indicant, quorum caput Nilus, qui niger, & turbidus est iuxta nomen suum, vt latius exposuimus Ham. 6. num. 44 & 45 amorem propriũ signifi-

Psal. 102. Deut. 6. Ham. 9. Nilus amor proprius, quę deducitur in septem flumina, id est, in septẽ capitalia peccata.

significat caput,& originem malorum, A
in septemque flumina, id est, in septem
hæc vitia diuiditur, quæ omnia pars
quædam,& deriuatio sunt proprij amo
ris,ac nisi vel magno æstu arescant, vel
obice aliquo retardentur, in mare pro-
48 currens Aegyptiacum. * Sic hæc vitia,
nisi gratia Dei arescant, & pœnitentia,
atque abnegatione sui, & amore Dei
retardentur, in mare magnum malorũ
defluent,id est,in vitam perditissimam,
& in virtutis contemptum, atque odiũ,
Prou. 18. de quo Salomon: Impius cum in pro-
fundum venerit peccatorum, contem-
nit: & denique inde in profundum in- B
ferni. Et quoniam mali inter hæc flu-
mina vitam agunt, & nisi exeant, citò
hanc vltionem diuinam sensuri sunt, di
Ezec. 29. ctum est: Ecce, ego ad te Pharao rex
Ægypti, draco magne, qui cubas in me
dio fluminum tuorum. Inter & trans
hæc flumina est Aegyptus,& his irriga-
tur. Denique trans hæc flumina sunt
perditissimi quique,& à Christo remo-
tissimi, & inde etiam venient supplices
ad eum illi, qui per varia malorum ge-
nera dispersi errabant, de quibus scri-
Psal. 106. ptum est: Errauerunt in solitudine, in
inaquoso, viam ciuitatis habitaculi non
inuenerunt. Esurientes,& sitientes,ani- C
ma eorum in ipsis defecit. Et clamaue-
runt ad Dominum cum tribularentur,
& de necessitatibus eorum eripuit eos.
49 * Errabant in solitudine segregati à vi-
ta & conuersatione sanctorum,non in-
ueniebant vrbem, in qua habitarent,
quia nusquam pacem veram animi in-
uenire in peccatis valebant, Esuriebant
verò cibo priuati,id est,corpore,& do-
ctrina Domini: sitiebant,quia non acci-
piebant Spiritum sanctum, qui fieret in
eis fons aquæ salientis in vitam æter-
nam. Deferent Deo munus cordis con
triti, & humiliati, & animi ad omnia D
pro eo perferenda parati, quod est ma-
gnum,& Deo gratissimum sacrificium.
Cum vero proprium sanctorum sit,nũ-
quam prorsus veterum peccatorũ obli
uisci,sed eorum memoria confundi, si-
Psal. 50. cut Dauid ait: Et peccatum meum con
1.Cor. 15. tra me est semper,& Paulus; Ego enim
sum minimus apostolorum,qui nõ sum
dignus vocari apostolus, quoniam per-
secutus sum Ecclesiam Dei: mirum est
quod sequitur: *In die illa non confunderis*
super cunctis adinuentionibus tuis, quibus
præuaricata es in me. Sed videamus
quod statim additur, fortè enim inde so
lutionem habebimus difficilis quæstio-
nis: *Quia tunc auferam de medio tui ma-*
gniloquos superbiæ tuæ. * Qui sunt ma- 50
gniloqui superbiæ nostræ, nisi superbæ
cogitationes, quæ animum nostrũ vehe
mentius excitant ad superbiam, vt cum
recordamur generis nostri, nobilitatis,
ingenij, eruditionis, potentiæ, aut si quę
præclarè,& cum virtute gessimus. Ad-
dit: *Et non adjicies exaltari amplius in*
monte sancto meo. Illi exaltantur in mon
te sancto Dei, qui gloriantur se templũ
Dei habere, id est, Christianos se esse,&
filios Ecclesiæ, neque factis, & vita di-
gnitati, & gloriationi respondent suæ,
quasi satis sit Christianos esse, & intra
Ecclesiam contineri, nisi vitam agant
Christiano nomine, & Ecclesiæ filijs di
gnam. His Dominus ait per Ieremiam: Ierem. 7.
Bonas facite vias vestras, & studia ve-
stra,& habitabo vobiscum in loco isto.
Nolite confidere in verbis mendacij di
centes; Templum Domini, templũ Do
mini, templum Domini est. Tales sunt
hæretici huius temporis, qui fide sola
se putant saluos fore, id est, credendo se
saluos futuros, quia in Christũ credunt,
qui pro peccatis nostris passus est. Con
fidunt in verbis mendacij, & illis san-
ctus apostolus Iacobus inquit: Quid
proderit, fratres mei, si fidem quis dicat
se habere, opera autem non habeat?
Nunquid poterit fides saluare eum?
* Tales etiam sunt mali Christiani, & 51
eadem Iacobi verba magis ad illos per
tinent. nam hæretici iactant quidem fi-
dem, sed non habent, Christiani habẽt,
sed nihil ex ea emolumenti capient, si
desint opera. Promittit præterea; *Et de*
relinquam in medio tui populum pauperem
& egenum, & sperabunt in nomine Domi-
ni. Populus pauper, & egenus sunt hu-
miles,& mansuetæ cogitationes, vt ma
nifestè exposuit Hieronymus: Pro su-
perbis, inquit, vanisque nominibus re-
linquetur in nobis populus mansue-
tus,& humilis, vt nihil arrogãs, nihil tu
mẽs, nihil quod Deo displiceat, cogite-
mus,

mus, &c. Cum ergo ablatæ fuerint à no
bis superbæ cogitationes, neque exal-
tauerimus nos in mõte sancto Dei, hoc
est in solo nomine Christiano, sed tan-
tum amauerimus iustitiã, vt pro ea per-
secutionem quamuis pati minimè recu
semus, & cum vase electionis dicere pos
2.Cor.12. simus: Pro me autem nihil gloriabor,
nisi in infirmitatibus meis, & nihil cogi
tauerimus arrogans, sed probè nosme-
tipsos cognouerimus, & Dei esse quid-
quid habebimus boni, senserimus, non
confundemur super cunctis adinuentio
nibus, quibus in Deum præuaricati su-
52 mus. * Nam licet peccatorum nostro-
rum recordemur, & dignos esse nos om
ni confusione intelligamus: illa ipsa pec
Rom.8. cata confusione sua ad bona opera nos
excitant, & ad maiorem gloriam parãt,
quoniam diligentibus Deum, omnia
cooperantur in bonum, ijs, qui secun-
dum propositum vocati sunt sancti. Nõ
erunt itaque nobis confusioni coram
supremo iudice, non coram Sanctis, nõ
coram vniuersorum hominum cœtu,
& Deus misericorditer omnia remit-
tens omnium obliuiscetur, sicut legi-
Psal.31. mus: Beati quorum remissæ sunt ini-
quitates, & quorum tecta sunt pecca-
ta. Beatus vir, cui non imputauit Do-
minus peccatum. Quod autem sequi-
tur: *Reliquiæ Israel non facient iniquita-
tem, &c.* vsque ad illud: Nugas qui à le-
ge recesserunt, totum est morale, ne-
que aliter interpretandum est, quam hi
storicè sumus interpretati. Tantum il-
lud ad eos referamus, qui vocati sunt à
Deo, & de magnis peccatis liberati,
propter quod rectè dicuntur reliquiæ
Israel, vt videant quam animi purita-
tem retinere semper debeant. Et quod
de Ecclesia dicitur. *Lauda filia Sion,
iubila Israel, &c.* ad iustificatorum ani-
53 mas accommodemus: * *Nugas vero,
qui à lege recesserunt*, inferiores animæ
potentias significant, quę peccandi cõ-
suetudine deprauatæ caduca, & terre-
na sectabantur, & virtutibus aduersa-
bantur, & male spiritui obtemperantes
opprobrio eum, atque ignominia affi-
ciebant. Quas Deus per gratiam suam
ita congregat, vt non regnet peccatum
in mortali corpore nostro, neque obe-

A diamus concupiscentijs eius, sed ipsæ
pro suo captu, & pro huius conditione
mortalitatis obtemperent spiritui. Et
quoniam quos vehementius diligit, ita
à peccatorum seruitute liberat, vt illis
quoque occasiones adimat peccandi,
siue dæmonum rabiem compescendo,
siue amicos, & eos qui socij peccato-
rum, aut hortatores, aut instrumenta
sunt, è medio tollendo, siue honores,
aut voluptates, aut diuitias auferendo,
aptissimè ait: *Ecce ego interficiam om-
nes, qui afflixerunt te in tempore illo.*
Nam qui nobis peccandi causa sunt,
B quamuis amare nos videantur, & gra-
tificari nobis velle, quamuis iucundi-
tates afferant, affligunt nos, si verè lo-
quendum est, & pro horæ voluptatula
æternis nos tradunt gehennæ dolori-
bus. In eo quod sequitur. * *Et sal-
uabo claudicantem, &c.* magnopere 54
consideranda, & laudanda est caritas, &
humanitas Dei nostri erga suos, amat
enim verè, & ex animo, ideoque quos
amat, omnibus cumulat beneficijs, ne-
que prætermittit quidquam in quo eis
gratificandum esse putet. Nouit inge-
nium caritatis, quæ semper bonorum,
C quibus ipsa fruitur, consortes cupit, nõ
enim æmulatur, non agit perperam, nõ
inflatur. Itaque vt Ioseph non est passus 1.Cor.13.
fratres suos se diuite esurire, neque illa
frumenti inopia, quæ vbique erat, labo
rare, sed ad se cum suis omnibus venire Gen.45.
iussit, vt suæ copiæ participes essent: ita
qui caritate diuites sunt, & veris bonis
abundant, ægre ferũt fratres suos, quos
Deo secum genuit Ecclesia, illis carere,
& sub Diaboli potestate fame cruciari,
& ad Deum omni ratione quæ possunt,
adducere festinant. Immo vero ita in-
terdum ardenter concupiscunt, vt abij
D ci se postulent, si ceteri abijciendi sint,
vt Moyses, cuius vocem nouimus: Aut Exo.32.
dimitte eis hanc noxam, aut dele me
de libro tuo, quem scripsisti: aut ipsi se-
parari æternum à Deo optent, vt illi
non separentur, sicut ex plurimorum
sententia Paulus, qui ait: Optabam. n. Rom.9.
ego ipse anathema esse à Christo pro
fratribus meis.* Propterea nunc in con 55
solationẽ suorum, qui ex toto corde re
uertuntur, aliorũ quoque salutẽ polli-
cetur.

cetur, qui instabiles errabant, & claudicabant in duas partes, nunc mũdo, nũc Deo simul seruire cupientes, & ideo merito à Deo eiecti erant. Hoc est quod ait: Et saluabo claudicantem, & eam, quæ eiecta fuerat, congregabo, vt latius exposui Mich. 4. nu 68. & 69. Atque ita congregat, vt laudentur ab omnibus, & exemplo, atque ædificationi ceteris sint in illis ipsis locis, in quibus paulo ante propter vitæ turpitudinem fuerant detestabiles. Quæris quando hoc futurũ sit? In tempore illo, quo adducam vos, & in tempore, quo congregabo vos. Quotidie sane hoc facit nam propter desideria, & gemitus piorum conuertit ad se impios, sed plenè, atque integrè faciet in fine sæculi, quo cum ceteris, quos ante adduxerat, congregabit omnes claudicantes, & eiectos, qui electi erant ad vitam æternam vbicunque illi sint, quacunque mole peccatorũ grauentur, qui vt pedibus ægris, & claudis serius, quam reliqui venerant.

56 * Tunc omnes electos suos dabit Dominus in laudem, & in nomen, & verè illud de eis dicetur: En populus sapiens, & intelligens, gens magna: Et illud: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum, & in similitudinem improperij Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore: ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter Sanctos sors illorũ est.

Deut. 4. Sap. 5.

Virtus magni etiam ab inimicis suis fit

Quid de illo extremo die loquor, quo videbimus conuersam nostram captiuitatem, & gloriose de omnibus hostibus visibilibus, & inuisibilibus cũ rege nostro triumphabimus: cum nunc etiã videamus paucos esse in ijs, qui induuntur purpura, & bysso, & epulantur quotidie splendide, qui cum se paululũ colligunt, non inuideant sanctis viris mundi contemptoribus, & Christi paupertate ditissimis? Atque vt olim Alexander Magnus confessus est, se Diogenem

Luc. 16.

A libenter futurum fuisse, nisi Alexander esset: ita nunc multi ex his, qui quidem non omnino desipiunt, vellent esse illi, quorum probitatem, & tranquillitatẽ animi, & omnium rerum contemptionem, securitatemque mirantur. Habet eam dignitatem vera virtus, & eũ splendorem, vt quamuis tegatur, eluceat, & desiderio sui animos hominum commoueat, & magni etiã ab inimicis suis fiat. Nihil autem erit, quod miremur, si huius rei causam quæramus; nam Christo vero Dei filio specioso forma præ filijs hominum quid potest pulchrius, B aut amabilius cogitari? Quid ergo mirum, si pulchri, diuitesque videantur, qui Christum induerunt, & vestibus ornati fratris sui primogeniti desiderabilibus gratissimi omnium oculis appareant, & ipsi etiam patri sint, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus?

Gene. 27.

Thesaurizent ergo alij thesauros in terra, vbi ærugo, & tinea demoliuntur, & vbi fures effodiunt, & furantur: nos veras, & nunquam interituras diuitias comparemus, id est, solidas virtutes, quibus Christo Deo nostro, qui est imago Dei viui, similiores efficiamur in dies. C Induamur eius vestibus, vt non nudi ignominiose inueniamur. Suadeo, inquit, tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ. Christe Iesu Domine Deus noster, seruator noster, vita nostra, in te sunt omnes thesauri diuitiarum Dei, & sine te nemo diues est, facile est in oculis tuis subitò honestare pauperem, effunde super nos diuitias misericordiæ tuæ, vt sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cœlestis, vt tecum sine fine regne- D mus in cœlo, cum Patre, & Spiritu sancto, qui tecum vnus sunt Deus; cui gloria, & honor in sæcula sæculorum. Amen. 57

Matth. 6.

Apoc. 3.

DOCTORIS FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV

In Haggæum Prophetam Commentarij.

PROOEMIVM, QVANTVM SANCTI PATRES reliquis præstiterint in explanatione Scripturarum.

VOniam in Sophoniæ procemio de expositoribus quibusdam diximus, quos, aut omnino fugiendos, aut cautissimè legendos putabamus, ne sceleris argueremur, si taceremus, & hæc cõmentariorum nostrorum procemia ijs ferè dicare constituimus, quæ ad Scripturarum sanctarum tectam sanamque intelligentiam pertinere viderentur: video non defuturos fortasse, qui scire aueant, quos maximè autores ad eam comparandam sequendos iudicem. Atque hoc quidem mihi satis ex ijs, quæ & in alijs, & in eodem loco dixi, intelligi posse videbatur; sed dicam apertius haud inuitus, & de re, quam in primis vtilem censeo, non tam meum, quam omnium verè eruditorum, & piorum iudicium proferam. Veteres Ecclesiæ doctores omnes tam Græci, quam Latini, ad Scripturæ expositionem adhibendi sunt, ex nouis verò non omnes, sed qui veterum doctrinam, & probatissimum illud exponendi genus imitatur. Itaque patres, quos Deus posuit in Ecclesia doctores, & per quos Spiritus sanctus, quasi per lectissimos, & maiestate Scripturarum, ac sua dignissimos interpretes, tot nobis, & tam abscondita mysteria patefecit; non maximè, sed soli pene in hoc genere sapiunt: ceteri, quo propius ad hos accedunt, eo sunt sapiétiores, & crebrius legendi; quoniam illud est in vno quoque genere præstantius, ac melius, quod propius optimo est. Quo verò sunt dissimiliores, eo ma-

A gis contemnendi sunt: nam, qui aliam, planeque diuersam scribendi, atque explanandi rationem de industria secuti sunt, ne videndos quidem arbitror, nisi ab eruditioribus, qui iuxta Apostolum potentes sint exhortari in doctrina sana, & eos, qui contradicunt, arguere, vt eorum errores detegentes omnes seriò doceant, quantum illi desipiãt; qui sperant se sacros libros sine his ducibus ac principibus Dei posse intelligere. * Video dicturum fortasse insipientem in corde suo præiudicatam patrum autoritatem hoc efficere, vt ceteris præferendi videantur. sed si res per se ipsa iudicetur, id est, si libri veterum, & recentiorum sine nominibus, & quasi ignoti legantur, multos posterioris memoriæ, atque adeò huius ætatis scriptorũ, non solum cũ ijs, qui ante mille annos scripserunt, conferri posse; sed etiam superiores iudicari. Non dubito, quin ita plures fortè, quam putamus, sentiant; tametsi dicere nisi inter familiarissimos non audeant. His sanè dicimus, & nos veritatis amatores esse, neque errore vulgi, aut opinione multorũ duci velle in iudicando, sed hoc ab eis petere paulisper vt audiant dum causas iudicij nostri, & quam ipsi toto cœlo errent, exponimus. Primum si ea spectemus, quæ ad intelligendum, & ad docendum maximè valent, ingenium, iudicium, grauitatem, ac maturitatem in iudicando, laborem, industriam, eruditionem multiplicem, eloquentiam; quis poterit vlla ratione cum veteribus patribus comparari? * Legamus Irenæum, Athanasium, Hilarium, Basilium, Nazianzenũ Grego-

Tit. 1.

2

3

B

C

Gregorium, Ambrosium, Hieronymū, Chrysostomum, Cyrillum, vel scripturam enarrantes, vel cum hæreticis disputantes, quid potest excogitari acutius? quid ingeniosius, aut copiosius? Nam quid de Augustino dicam, qui ita de se ipse scripsit. Et quid mihi proderat quod omnes libros artium, quas Liberales vocant, tunc nequissimus malarum cupiditatum seruus per me ipsum legi, & intellexi quoscunque legere potui? Et postea: Quidquid de arte loquēdi, & disserendi, quidquid de dimensionibus figurarum, & de musicis, & de numeris, sine magna difficultate nullo hominum tradente intellexi, scis tu Domine Deus meus. Addit & mox: Non enim sentiebam illas artes, etiam ab studiosis, & ingeniosis difficillime intelligi, nisi cum eis easdem conabar exponere, & erat ille excellentissimus in eis, qui me exponentem non tardius sequeretur. Iudicium vero sanctorum patrū, & grauitatem, & eloquentiam omnes eorum libri loquuntur: nihil temere affirmant, incerta pro certis non tradūt, nihil dicunt quod vel scripturæ testimonio, vel probabili ratione non confirment. Eruditio sæcularium literarū in illis ad miraculum vsque insignis, & præstans, lege vbique Hieronymum, lege Clementis Alexandrini volumina, Eusebij Cæsariensis libros de Præparatione Euangelica; Tertulliani contra gentes, Arnobij etiam contra gentes, Lactantij, Cypriani, Hilarij, Augustini de ciuitate Dei, Theodoreti Cyrenensis episcopi de Græcarum affectionum curatione, & multos alios, inueniesque quod Hieronymus in epistola ad Magnum oratorem vrbis Romæ plurimis alijs commemoratis scripsit: Qui omnes, inquit, in tantum philosophorum doctrinis, atque sententijs suos referciunt libros, vt nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem seculi, an scientiam scripturarum. * De labore, quem in sacrarum literarum cognitione posuerūt, quid attinet dicere, cum illis se totos dediderint, in eis consenuerint, & mortui sint, in eis ita profecerint, ac si nihil vnquam præterea didicissent? Quid sine scripturæ testimonijs dicunt? quid illos in ea fugit cum confirmare, aut infirmare aliquid volunt? vt omnia habent in numerato? vt memoriter pronunciant? vt acutè, & subtiliter exponunt? Quid reliquit in Græcorum, Hebræorum, Latinorum, Bibliotheca Hieronymus, quod studiose non legerit? aut quomodo omnia nō legeret qui ab ineunte fere ętate vsque ad primum & nonagesimum ætatis annum his studijs insudauit? Sic Origeni, Eusebio, Ambrosio, Augustino, & reliquis omnibus idem fuit vitæ finis, atque studiorum, Basilius, & Gregorius Theologus ad monasterij solitudinem, otiumque confugientes tredecim annos remotis omnibus Græcorum sæcularium libris solis diuinæ scripturæ voluminibus operam dederūt, vt est apud Ruffinum in ijs, quæ Eusebij Ecclesiasticæ adiecit historiæ. Augustinus, Ambrosius, Gregorius, Chrysostomus, Cyrillus, & alij, qui Ecclesiæ præfuerunt, tametsi episcopalis officij functione, ac laboribus distinerentur, vsque ad extremam senectutem libros in scripturæ explanationem edebant, nec persuadere sibi poterant nec fas esse ducebant, aliquid vnquam de vtilis, atque iucundi laboris contentione remittere. Quis vnquam recentiorum scriptorum ita aut ardenter, aut indefesse in scripturæ lectionem incubuit? Quis paribus ad scribendum præsidijs instructus accessit? Sed hæc nunc quidem missa faciamus, in quibus sanctos patres superiores esse nemo sanæ mentis dubitabit, ad aliud veniamus in quo ita præstant, vt comparatio non modo stulta, verum etiam inuidiosa cum primis, & contumeliosa, atque adeo sacrilega futura sit. Sanctitatem, & pietatem loquor, quæ quantum ad solidam, ac veram scripturæ intelligentiam conferat, explicari satis non potest. * De quo eleganter apud Cassianum collatione decimaquarta, capite nono, Nesteros abbas: Aliud namque est facilitatem oris, & nitorem habere sermonis, & aliud venas, ac medullas cœlestium intrare dictorum, ac profunda, & abscondita sacramenta purissimo cordis oculo contemplari, quod nullatenus humana doctrina,

Lib.4.cōfes.c.16.

Li.11.hist. Eccl.c.9.

ctrina,

ctrina, nec eruditio ſecularis, ſed ſola puritas mentis per illuminationē ſancti Spiritus obtinebit. Hoc idem cap. 10. & 11. & 13. & duobus ſequentibus copioſius aſſerit, & confirmat. Et Bernardus ad fratres de monte Dei: Quo enim ſpiritu Scripturæ factæ ſunt, eo ſpiritu legi deſiderant, ipſo etiam intelligendæ ſunt. Nunquam ingredieris in ſenſum Pauli, donec vſu bonæ intentionis in lectione eius, & ſtudio aſſiduæ meditationis ſpiritum eius imbiberis. Nunquam intelliges Dauid, donec ipſa experientia ipſos pſalmorum affectus indueris, ſicque de reliquis. Bernardi ſententia quam ſit vera, paſſim experimur. Si enim quid loquaris, quod nonnihil aut obſcuritatis habeat, aut ambiguitatis, qui ab eo longè cogitatione abeſt, nequit percipere, tenere ſenſum tuum non poteſt. At ſi fortè in eadem re cogitatione verſetur, continuò quid dicas, agnoſcit. Quid apertius dici potuit, quam: Ecce, aſcendimus Ieroſolymam, & conſummabuntur omnia, quæ ſcripta ſunt per prophetas de filio hominis: tradetur enim gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conſpuetur, & poſtquam flagellauerint, occident eum, & tertia die reſurget? At, quia de hoc non cogitabant, & id maximè auerſabantur, non intellexerunt. Et ipſi, inquit, nihil horum intellexerunt, & erat verbum iſtud abſconditum ab eis, & nō intelligebant, quæ dicebantur. Verum cum eadem de re multò obſcurius loquitur apud Ioannem, continuò turba intelligit: in qua videlicet erant multi, qui de eo in crucem agendo ſecum, aut deliberauerant, aut tunc etiam fortaſſe cogitabant. Dixit enim Dominus: Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipſum. Reſpondit ei turba: Nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum, & quomodo tu dicis: Oportet exaltari filium hominis? Quis eſt iſte filius hominis? Ita ſancti patres, quoniam myſteria Chriſti, & cœleſtia præmia, & Dei voluntatem ſemper in animo voluebant, cito verba ſcripturæ intelligūt: ceteri quanto longius ab huiuſmodi rerum meditatione abſunt, tanto abſunt & ab Scripturæ intelligentia, & ab ſpiritu, quo illius autores ſcripſere. Præterea, ſi illud inter omnes conſtat, omnibus artibus ediſcendis vtiliſſimam eſſe animi puritatem, & tranquillitatem, quanto hæc vtiliora eſſe exiſtimabimus ad Scripturam, quæ diuina eſt, & cuius vera cognitio non humanam ſolum induſtriam, & diligentiam, ſed eius etiam opem deſiderat, qui aperuit apoſtolis ſenſum, vt intelligerent Scripturas? Luc 24.

6 * Verum hoc ipſum magis explicemus. Dedit Eccleſiæ ſuæ Deus Scripturas prophetarum, & apoſtolorum magnis myſteriorum obſcuritatibus opertas, vt intelligi ſine doctoribus nequeant, atque iis quidem doctoribus, quos ipſe ſpiritu ſuo illuſtrauerit. De quo ita Hieronymus in Epiſtola ad Paulinum de inſtitutione monachi: Totum quod legimus in diuinis libris, nitet quidem, & fulget etiam in cortice, ſed dulcius in medulla eſt. Qui edere vult nucleum, frangat nucem. Reuela (inquit Dauid) oculos meos, & conſiderabo mirabilia de lege tua. Si tantus Propheta tenebras ignorantiæ confitetur, qua nos putas paruulos, & penè lactentes inſcitiæ nocte circundari? Hoc autem velamen non ſolum in facie Moyſi, ſed in Euangeliſtis, & in apoſtolis poſitum eſt. Turbis Saluator in parabolis loquebatur, & conteſtans myſticum eſſe, quod dicebatur, aiebat: Qui habet aures audiendi, audiat. Niſi aperta fuerint vniuerſa, quæ ſcripta ſunt ab eo, qui habet clauem Dauid, qui aperit, & nemo claudit; claudit, & nemo aperit; nullo alio reſerante pandentur. Hæc Hieronymus, apud quem eadem ſæpe, & apud alios patres videas. Iam hinc facilè intelligemus, qui ſint præſtātiores ad ſcripturam magiſtri.

7 * Si ſpiritu Chriſti ad eas opus eſt, vide, quæſo, vtrùm Iudæis eum potius dandū exiſtimes, quam puriſſimis animis, & vera religione, ac pietate præſtantibus. Immò vide, an vllo modo ſpiritū Chriſti habere potuerint capitales inimici Chriſti Iudæi, increduli homines, auari, crudeles, & omnibus vitiis contaminati. Nū habebūt hæretici, qui à Chriſto defecerunt,

Luc. 18.

Ioan. 12.

runt,& cum fide omnia dona perdiderunt? Sed & recentes scriptores, quanto inferiores sanctitate patribus sunt, tanto fere minus ab eodem spiritu videntur illustrati. Doctores Christus Ecclesiæ suæ daturus, quos potius eligeret, quam quos amabat vnicè, & à quibus se vnicè amari intelligebat, qui cũ cupiditate cognoscendi Scripturas studium, laborem, diligentiam, ardens gloriæ Dei, & fraternæ vtilitatis desiderium, denique miram animi puritatem, & in carne vitam angelorum coniunxerant? Arcana amicis maximè deteguntur, sicut ait Dominus: Num celare Gen.18. potero Abraham, quæ gesturus sum, cũ futurus sit in gentem magnam, & robustissimam, & benedicendæ sint in illo omnes nationes terræ? Scio enim quod præcepturus sit filijs suis, & domui suæ post se, vt custodiant viam Domini. Et Ioan.14. apostolis ait; Qui autem diligit me, diligetur à patre meo, & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum. Et: Ioan.15. Iam non dicam vos seruos, quia seruus nescit, quid faciat dominus eius. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à patre meo, nota feci vobis. * Est etiam aliud, quo maximè 8 hæc omnia confirmantur; Apostolos verbo expositionem Scripturæ discipulis suis tradidisse, quam illi alijs, ac deinde ij sequentibus quasi per manus tradiderunt. Itaque quo propius sancti patres ab apostolicis temporibus abfuerunt ceteris, eo copiosior ad illos, & purior, & incorruptior scripturarum venit intelligentia. Quare etsi ceteris omnibus pares essent posterioris ætatis scriptoribus (quibus longè superiores sunt) hoc fine controuersia vincebant, quod multo præstantiores magistros habuerant, & scripturas non tam pro suo ingenio, quam pro maiorum traditione explicabant. Rectè ergo monet Eccl.8. Ecclesiasticus: Non te prætereat narratio seniorum, ipsi enim didicerunt à patribus suis; quoniam ab ipsis disces intellectum, & in tempore necessitatis dabis responsum. De eisdem dictum Eccl.12. est: Verba sapientium sicut stimuli, & quasi claui in altum defixi, quæ per magistrorum consilium data sunt à pastore vno. Pastor vnus Christus est, sicut A manifestè exposuit sanctus Ezeciel; Et Ezec.34. suscitabo super eas pastorem vnum, qui pascat eas; seruum meum Dauid, ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem. Ea igitur, quæ docent patres, à Christo acceperunt per priorum magistrorum traditionem. Vide autem, an non ipsi 9 quoque patres à maioribus suis hæc se accepisse dicant, & id semper obseruent, vt quæ ab illis didicerunt, doceãt. Magnus Dionysius Pauli Apostoli discipulus initio cælestis hierarchiæ hæc scripsit: Itaque Iesum inuocantes paternam lucem, quæ est, quæ vera est, B quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, per quem ad patrem principale lumen accessum habemus, ad sanctissimarum scripturarum intelligentias, prout illas à patribus accepimus, contuendas pro viribus pergamus: & quas illi nobis, vel per signa, vel per intelligentiæ sacratioris arcana tradiderunt, cælestium spirituum distinctiones & ordines, in quantum possumus, speculemur. Clemens martyr, & discipulus Petri in Epistol. 5. Ierosolymitanis scribit: Et ideò oportet ab eo intelligentiam di- C scere scripturarum, qui eam à maioribus secundum veritatem sibi traditam seruat, vt ipse possit ea, quæ rectè suscepit, competenter asserere. Irenæus: Agnitio vera (inquit) est apostolorum Lib. 4. ca. 63. doctrina, & antiquus Ecclesiæ status in vniuerso mundo, & charactere corporis Christi, secundum successiones Episcoporum, quibus illi eam, quæ in vno quoque loco est, Ecclesiam tradiderũt: quæ peruenit vsque ad nos custodita sine fictione, Scripturarum tractatione plenissima, neque ablationem recipiẽs, D lectio sine falsatione, & secundum scripturas expositio legitima, & diligens, & sine periculo, & sine blasphemia. Et de Gregorio, atque Basilio ad scripturarum studia conuersis hæc ait Ruffinus: Solis diuinæ Scripturæ volumi- Li.11.hist. Eccl. c.9. nibus operam dabant, eorumque intelligentiam, non ex propria præsumptione, sed ex maiorum scriptis, & autoritate sequebantur, quos & ipsos ex apostolica successione intelligendi regulam

Iam suscepisse constabat. Quorum præcipuè in prophetas commentarios discutientes, thesauros sapientiæ, & scienti e reconditos in vasis fictilibus perqui-
10 rebant. * Hieronym. in omnium ferè prologis commentariorum veteres cõmemorat, quos sit in expositione secuturus: & grauiter reprehendere solet eos, qui absque Dei gratia, & doctrina maiorum scientiam sibi vendicant scripturarum. Cassiodorus in præfatione libri Institutionis diuinarum lectionũ ita monachos suos hortatur: Quapropter dilectissimi fratres indubitanter ascendamus ad diuinam scripturam per expositiones probabiles patrum, velut per quandam scalam visionis Iacob, vt eorum sensibus prouecti ad contemplationem domini efficaciter peruenire mereamur. Sed quid mirum veteres patres maiorum suorum inhæsisse vestigijs, cùm ipsa etiam generalia concilia in Spiritu sancto legitimè congregata, cum de quauis quæstione agitur, nihil prius habeant, quam vt sanctorũ patrum de ea re sententiæ recitentur, vt in actis Florentini Concilij factum videmus. Idem in Concilio generali Ephesino factum esse docet doctissimus vir, & eloquentissimus Vincentius Lirinensis his verbis: Exemplum adhibuimus sancti Concilij, quod ante triennium ferme in Asia celebratum, vbi cũ de sanciendis fidei regulis disceptaretur, ne qua illic forsitan prophana nouitas in modum perfidiæ Ariminensis obreperet: vniuersis sacerdotibus, qui ducenti fere numero cõuenerant, hoc catholicissimum, felicissimum, atque optimum factu visum est, vt in medium sanctorum patrum sententiæ proferrentur, quorum alios martyres, alios confessores, omnes vero Catholicos sacerdotes fuisse, & permansisse constaret, vt scilicet rite, atque sollenniter ex eorum consensu, atque decreto antiqui dogmatis religio confirmaretur, & profanæ nouitatis blasphemia condemna-
11 retur. * Hæc Vincentius: Meritò ergo dixi veteres Ecclesiæ doctores omnes ad Scripturæ expositionem adhibendos esse, ceteros non omnes, sed qui magis hos imitarentur, magis esse

A legendos, qui autem ab eis de industria recessissent, ne videndos quidem, nisi à doctis, qui possent refellere. Dicam igitur non arroganter, vt Volcatius ille Sedigitus, qui de Latinis comicis iudicauit, sed verè, nihil sentire si quis cõtra sentiat. Obtemperemus itaque sapienti, qui ait: Ne despicias narrationẽ presbyterorum sapientium, & in prouerbijs eorum conuersare, ab ipsis enim disces sapientiam, & doctrinam intellectus. Dicturus eram, qui in quoque genere essent maximè sequendi, sed iamdudum prologi modum excessimus, præsertim in breui propheta. Differa- B mus in prologum Zachariæ, vt iam sanctum Haggæum loquentem audiamus: quem nobis sensum præclaræ suæ prophetiæ à patre luminum vt impetret, suppliciter precamur.

Eccl. 8.

ARGVMENTVM

PROPHETAE.

CAP. I.

C Reprehendit Iudæos, quòd dicerent nondum esse tempus templi ædificandi, cum ipsi sibi iam domos pulchras exædificassent, docetque sterilitatem terræ, & morbos tam hominum, quam iumentorum ideo eos pertulisse, quod segnes essent in templo ædificando. Deinde monitis Prophetæ ad ædificationem diligenter accinguntur.

CAP. II.

Hortatur, & excitat eos Deus ad æ- D dificationem templi, promittitque, cũ Christus Dominus venerit, se impleturum gloria domum illam, maioremque futuram gloriam domus posterioris, quam prioris. Docet etiam quantum sibi Iudæi displicuerint, cum nondum templum ædificabant, & quanta deinceps futura sit eorum felicitas, postquã ædificare cœperunt.

CAP. I.

1\. Esd. 6. N anno secundo Darij regis, in mense sexto, in die vna mensis: factum est verbum Domini in manu Haggai prophetæ ad Zorobabel filium Salathiel ducem Iuda, & ad Iesum filium Iosedec sacerdotem magnum, dicens: Hæc ait Dominus exercituum, dicens. Populus iste dicit, Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ. Et factum est verbum Domini in manu Haggai prophetæ dicens: Numquid tempus vobis est, vt habitetis in domibus vestris laqueatis, & domus ista deserta? Et nunc hæc dicit Dominus exercituum Ponite corda vestra super vias vestras. Seminastis multum, & intulistis parum: comedistis, & non estis satiati: bibistis, & non estis inebriati: operuistis vos, & non estis calefacti: & qui mercedes congregauit, misit eas in saeculum pertusum. Hæc dicit Dominus exercituum, Ponite corda vestra super vias vestras, ascendite in montem, portate ligna, & ædificate domum: & acceptabilis mihi erit, & glorificabor dicit Dominus. Respexistis ad amplius, & ecce factum est minus: & intulistis in domum, & exsufflaui illud, quam ob causam dicit Dominus exercituum? quia domus mea deserta est, & vos festinatis vnusquisque in domum suam. Propter hoc, super vos prohibiti sunt cæli ne darent rorem, & terra prohibita est, ne daret germensuum: A & vocaui siccitatem super terram, & super montes, & super triticum, & super vinum, & super oleum, & quæcunque profert humus, & super homines, & super iumenta, & super omnem laborem manuum. Et audiuit Zorobabel filius Salathiel, & Iesus filius Iosedec sacerdos magnus: & omnes reliquiæ populi vocem Dei sui, & verba Haggai prophetæ, sicut misit eum Dominus B Deus eorum ad eos: & timuit populus à facie Domini. Et dixit Haggæus nuntius Domini, de nuntijs Domini, populo dicens: Ego vobiscum sum dicit Dominus. Et suscitauit Dominus spiritum Zorobabel filij Salathiel ducis Iuda, & spiritum Iesu filij Iosedec sacerdotis magni, & spiritum reliquorum de omni populo: & ingressi sunt, & faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui. C

Deut. 28. Mich. 6.

HISTORIA.

In anno secundo Darij regis. Non meminit regum Iuda, vt cæteri, quoniam, cum hæc fiebant, rege carebant Iudæi, & regibus Persarum parebant. Siquidem anno quinquagesimo tertio, ab initio regni Iosiæ, & vndecimo regni Sedeciæ, Nabuchodonosor rex Babylonis vrbem excidit, & templũ euertit: deinde post annos LXX. regnante iã Cyro rege Persarum, Iudæi reuersi sunt D Babylone in Iudæam, & templi fundamenta iacere cœperunt, vt Hesdræ 3. videmus. Mox per aliquot annos opus impeditum est vsque ad secundum annum Darij filij Hystaspis regis Persarũ, vt ex Hesdræ. 4. & 5. cap. manifestum est. Hic est Darius, de quo Propheta noster loquitur, & quem Hebræi fabularum amatores, & veræ historiæ ignorantissimi contra omnium historicorũ fidẽ filium fuisse tradunt Esther reginæ. Ex his

Argumentum prophetiæ huius. his argumentum prophetiæ huius intelligitur. Nam cum Hesdras cap. 4. interruptum fuisse dixisset opus templi vsque ad secundum annum Darij regis Persarum, continuo cap. 5. ait: Prophetauerunt autem Haggæus propheta, & Zacharias filius Haddo prophetantes ad Iudæos, qui erant in Ierusalem in nomine Dei Israel. Tunc surrexerunt Zorobabel filius Salathiel, & Iosue filius Iosedec, & cœperunt ædificare templum Dei in Ierusalem, & cum eis prophetæ Dei adiuuantes eos. * Vnde 2 vterque prophetauit anno secundo Darij, sed Haggæus mense sexto, Zacharias octauo, vt initio suæ prophetiæ indicant. Prophetauerunt autem partim Iudæos obiurgando, quod cum iam tempus ædificandi templi impletum esset, & ipsi optimas ædes haberent, minimè essent de templi ædificatione soliciti, partim exhortando, ne timore regis Persarum retardarentur ab opere. Iosephus vndecimo Antiquitatum, capite quarto: Iudæis autem solicitis, & metuentibus, ne regem pœniteat iussisse reparari Ierosolyma, duo prophetæ, qui tum erant in populo, Haggæus, & Zacharias bono animo eos esse iubebant, nec à Persis quidquam timere, quandoquidem ipsi compertam haberent super hac re Dei voluntatem. Quibus credens populus assiduus erat in opere nulla die id intermittens, &c. Dicit autem Iosephus eos metuisse, ne regem pœniteret, quoniam Iudæorũ hostes ad Darium scripserunt, conantes impedire templi ædificium. Ceterum secundus annus Darij vigesimus septimus fuit Tarquinij superbi septimi, atque vltimi regis Romanorum, vt scribunt Hier. in procemio huius prophetæ, & Eusebius in Chronicis. Qui post octo annos (vt ait Hieronymus) expulsus est à Bruto, ac deinde Rempub. per annos quadringentos sexaginta quatuor vsque ad Iulium Cæsarē consules administrauerunt. * Fuerunt igitur à secundo anno Darij vsque ad Iulij Cæsaris imperij initium anni quadringenti septuaginta duo. Quibus si addamus quinque cum mensibus septem Iulij Cæsaris, vnum autē, & quadraginta Augusti, quo seruator, & redemptor humani generis natus est, fiũt ab initio prophetiæ Haggæi & Zachariæ vsque ad felicissimum Domini nostri Iesu Christi natalem anni fere decem & nouem supra quingentos. Ex dictis etiam manifestum fit Haggæum prophetasse anno plus minusve centesimo quinquagesimo à Sophonia, quem suo loco vaticinatum fuisse diximus, ante decimum octauum annum Iosiæ regis Iuda. Nec me fugit seriò quendam ex expositoribus affirmare hunc Dariũ, cuius anno secundo prophetauerunt Haggęus & Zacharias, non fuisse filium Hystaspis, sed Darium Longimanum illius nepotem: sed hoc quantum à vero abhorreat ex Iosepho, & multis alijs ostendemus in illud Zach. 1. Ille iam se ptuagesimus annus est. Pau. Pals.

3 Anni ab Haggæo propheta ad Christum.

4 *In mense sexto*. Cui pars Iulij apud nos, & pars Augusti respondet. Nam cum eo tempore iam fruges in horrea intulissent, nec benignas, vt sperabant, sed parcissimas, opportunè Propheta causam sterilitatis exponit, & sumpta inde occasione eos reprehendit, quod ædificationem templi negligerent, sicut paulò post ait: Ponite corda vestra super vias vestras. Seminastis multum, & intulistis parum, &c.

In die vna mensis. Id est, Prima die mensis, cum recens erat dolor sterilitatis, & magnus, & opportunior, atque vtilior erat reprehensio. Vnum autem dicere Hebræos pro primo, notum & vulgatum est, vt Genes. 1. Et factum est vespere, & manè dies vnus, & Ioan. 20. Vna autem Sabbati valdè diluculo, pro quo alij dicunt: Prima Sabbati. Quam locutionem ex parte imitantur Latini vnum aliquando pro primo vsurpantes, vt Cicero in libro de Senectute: Plato vno, & octogesimo anno scribēs mortuus est. Vnus.

5 *In manu Haggæi prophetæ*. Sunt, qui putent propheriam, si fortis sit, Hebræis manum vocari, atque ita illud exponunt Ezeciel 1. Et facta est super eum ibi manus Domini. At non est fortis, aut terribilis Haggæi prophetia, & tamē ait: In manu Haggęi. Vt ergo varias interpretationes omittam*, manus Sāctes Pagninus in thesauro v. יד Manus.

in Scriptura dicitur prophetia quæuis, nec solum propheria, sed etiam omnis locutio, præsertim qua aliquid præcipitur, quia sicut manus mouet, ita mouet locutio præcipiens, vt 2. Reg. 14. Nunquid manus Ioab tecum est in omnibus istis? In est, Num Ioab præcepit tibi, vt hæc diceres? Atque hunc planè esse sensum, responso suo mulier indicauit: Per salutem animæ tuæ domine mi rex, nec ad sinistram, nec ad dextram est ex omnibus his, quæ locutus est Dominus meus rex. Seruus enim tuus Ioab præcepit mihi, & ipse posuit in os ancillæ tuæ omnia verba hæc. Iosue 17. Dominus præcepit per manũ Moysi, vt daretur nobis possessio in medio fratrum nostrorum. Hesdræ 3. Steterunt sacerdotes in ornatu suo cum tubis, & Leuitæ filij Asaph in cymbalis, vt laudarent Deum per manus Dauid regis Israel, id est, verbis Psalmorum, quibus Dauid frequenter omnes ad lau-
6 dem Dei hortatur. * Pro quo Iosephus 11. Antiq. cap. 4. ait. Accedentes sacerdotes ornatu suo cum tubis, & Leuitæ, Asaphique progenies canebant sacros hymnos in Dei laudem à Dauide quondam institutos. Inde manus Domini super aliquem fit, cum Dominus ei loquitur, & aliquid præcipit, vt 3. Reg. 18. Et manus Domini facta est super Eliã, accinctusque lumbis currebat ante Achab. Cum igitur nunc ait factum esse verbum Domini in manu Haggæi ad Zorobabel, significat, Loquente Haggæo, siue per locutionem Haggæi. Ita illud intelligitur Hos. 12. Et in manu prophetarum assimilatus sum, id est, In locutionibus prophetarum varias vobis similitudines obtuli, vt me amaretis, & ad me rediretis. Cæterum Haggæus festiuum & hilarem sonat, quod nomen & tempori, quo prophetabat, & prophetiæ ipsi aptissimum fuit.

Ad Zorobabelem filium Salathiel. Iudæi reges iam non habentes tribuum suffragijs duces, & gubernatores populi in Iudæam redeuntes elegerunt Zorobabelem, & Iesum summum sacerdotem, vt scribit Iosephus 11. Antiquitat. cap. 4. Iesus enim erat filius Iosedec, qui, cum Iudæi Babylonẽ abducti sunt, summum sacerdotium gerebat, & cum ceteris captus est, vt legimus primo Paralipomenon sexto: quare iure hæreditatio patri successit. * Eodem iure Zorobabel in ducatum succedebat, quòd filius esset Salathielis filij Iechoniæ regis Iuda: quamuis noui Hebræi cũ quibusdam ex suis sectatoribus hunc Salathielis filium fuisse negant, sed nepotem, filium videlicet Phadaiæ, quem Salathielis filium esse volunt. Hoc inde sibi persuadent quod 1. Paralip. 3. Zorobabel filius Phadaiæ dicitur. At non vident Phadaiam non filium esse Salathielis, sed fratrem, ita enim legimus ibidem: Filij Iechoniæ Asir Salathiel, Melchiram, Phadaiæ. In Hebr. quidem, & apud Lxx. legitur: Filij Iechoniæ Asir, Salathiel filius eius, & Melchiram, & Phadaia: sed quamuis in omnes se se partes vertant, nequeunt efficere quod volunt, non est Salathielis filius Phadaia, sed frater. Dicamus igitur cũ multis ex nostris duos fuisse Zorobabeles, alterum Phadaiæ filium, alterum Salathielis. Ita in genealogia Matthæi, & Lucæ alter est Zorobabel pater Abiud, alter, qui pater est Resæ, & tamen vtriusque pater vocabatur Salathiel; neque idẽ homo erant, sed duo, alter ex stirpe Salomonis, alter, qui est apud Lucam, ex stirpe Nathan filij Dauid. Immò & tertium legimus Salathielem de tribu Ruben Iudith. 8. Nobis satis esse debet Zorobabelem, cum sæpe nominetur in Iosepho, & in libro Hesdræ, & in Haggæo nusquam alterius filium appellari quam Salathielis. Et Matthæum disertè dicere: Salathiel autem genuit Zorobabel: quo loco nullus ex patribus obseruauit generationẽ vnam esse prætermissam, sicut in alijs locis adnotarunt.

7 — *Zorobabel an sit filius Salathiel.*

Nondum venit tempus. Iam diu venerat, sed cum multi opus impediuissent, ipsi prę metu, ac socordia putabãt nondum venisse tempus à Deo præstitutũ, quoniam si venisset, nullus impediret. Est autem Venit, præsentis temporis בא, & Lxx. ἥκει.

Et factum est verbum Domini. Priora verba Zorobabeli, & Iesu dicta sunt, vt intelligerent nequaquam Deo placere populi

populi socordiam: sed hæc nunc vniuerso populo dicuntur. Hieronymus: Habito paulisper silentio ad id, quod dixerat populus, profertur Domini quasi cogitata responsio.

In domibus laqueatis. Hieronymus, id est, ornatis, atque compositis, & quæ nõ tam ad vsum sunt, quam ad delicias. Chaldæus: In domibus, quæ tectæ sunt tabulatis cedrinis. Lxx. κοιλοςαθμοις, id est, concauis, quod eleganter Hieronymus vertit, laqueatis, id est, laquearibus ornatis.

Et domus ista deserta. Hieronymus: Et habitaculum meum, in quo fuerunt Sancta Sanctorum, & Cherubim, & mēsa propositionis, pluuijs irrigabit, squalebit solitudine, sole torrebitur?

9 *Ponite corda vestra super vias vestras.* Recogitate diligenter facta vestra, & videbitis non me, sed vosmetipsos calamitatem vobis attulisse. Via pro opere sæpe ponitur, Iob 40. Ipse est principiũ viarum Dei, Psalm. 13. Contritio, & infelicitas in vijs eorum. Ponere autem cor super aliquid, aut ponere super cor, est diligenter meditari, & considerare. Isa. 47. Non posuisti hæc super cor tuũ, nec recordata es nouissimi tui. Ezec. 40. Filij hominis, vide oculis tuis, & auribus tuis audi, & pone cor tuum in omnia, quæ ostendam tibi. Idem intelligitur cum absolutè dicitur: Ponere cor, vt Dan. 6. Et pro Daniele posuit cor, vt liberaret eum. Haggæi. 2. Ponite corda vestra ex die ista, & in futurum, à die vigesima quarta noni mensis, à die, qua fundamenta iacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum.

Via.

Ponere cor, aut super cor.

Comedistis, & non estis satiati. Non satiamini præ inopia cum comeditis, quia timetis citò vobis defuturum triticum.

Et non estis inebriati. Copiam ebrietatis nomine significare solet Scriptura, vt Gen. 43. Biberuntque, & inebriati sunt cum eo. Significat eos parum vini è vineis percepisse.

Et non estis calefacti. Parum lanæ habuistis præ paucitate ouium, vt vestes habere non possitis, quæ satis sint ad frigoris iniuriam repellendam.

* *Et qui mercedes congregauit.* Quicunque siue ex negotiatione, siue ex labore suo, mercedes, & lucra congregare voluit, ita pecuniæ eius perierunt, ac si mi sisset eas in saceulum, siue in marsupiũ pertusum, id est, ruptum, aut perforatũ. Quidam, vt Pagninus, & Vatablus, vertendum hic putant. * Qui pretio se locat. Sed si ita vertendum est, cur non vertunt continuò: Et qui pretio se locat, pretio se locat in sacculum pertusum, nam idem omninò verbũ est vtroque in loco? Rectius Hieronymus: Et qui mercedes congregauit, & Lxx. similiter: καὶ ὁ τοὺς μισθοὺς συνάγων, id est, Et qui mercedes congregat. 10

Ponite corda vestra super vias vestras. Considerate quæ fecistis, & quid pro eis acceperitis, & mutate consilium, & templum ædificate, videbitis cõtra omnia læta succedere.

Ascendite in montem. Vt ligna deferatis ad structuram templi. Lxx. Ascendite super montem, & præcidite ligna. Chaldæi. Conscendite montes, & afferte ligna, & ita omnino est in Hebræo, nam pro, Parate ligna, est, Afferte ligna, siue Afferetis ligna. Quasi dicat: Mittite ad Tyrios, vt præcidant vobis ligna cedrina de Libano ad templum ædificandum. Efficite, vt eant ad Libanum Tyrij, & Sidonij, ita enim fecerant antea, vt videmus Hesd. 3.

Et acceptabilis mihi erit. Grata mihi erit domus, quã ædificabitis, & ibi exaudiam preces vestras, & omnia aduersa in prospera conuertam.

11 *Et glorìabor, dicit Dominus.* Ibi laudabor ab hominibus, ibi me magnũ ostendam magnis vos beneficijs afficiendo. Alludit ad felicitatem, & prosperos euentus, quos Salomon precatur orantibus in templo 3. Reg. 8. Sciendum est autem verbo Hebræo אכבד, id est, glorificabor, deesse in fine literam ה quam habere debet, & ideo Hebræi in margine cum ה scribebant, vt docerent ita esse legendum in contextu. Elias leuita in præfatione tertia in Massoret affirmat ipsum prophetam Haggæũ admonuisse Iudæos sui temporis vt cum ה legerent, אכבד se autem sine ה scripsisse, quod quinque res, seu quinque ornamenta, quæ in primo templo fue-

rant, deessent in secundo. nam ה quinta litera Hebræis quinque significat, vt Græcis ε. Ita refert ex Elia Ioannes Isaac lib. 1. defensionis veritatis Hebraicæ contra Lindanum. Eandem maiorum suorum traditionem, id est, detractam esse ה propter quinque, quæ deerant, retulerunt R. Dauid, & Rex Salomon. Quinque autem res fuisse dicunt, arcam, vrim, & thummim, quæ erant in rationali summi sacerdotis, ignem cœlestem, præsentiam diuinam (id est, gloriam Dei, quæ aliquoties in sanctis sanctorum apparere solebat inter Cherubin) Spiritum propheticum. Hoc idem referunt ex Thalmudicis libris Galatinus lib. 4. de arcanis catholicæ veritatis capit. 9. & Porchetus in prima par. victoriæ aduersus Hebræos capite 7. Et quoniam illis quinque deficientibus minus glorificatus est Deus in secundo templo, non est integrè scriptum verbum illud, quod sonat, Glorificabor. * Hæc Hebræi, quæ multis ex nostris probantur, & acuta, atque elegantia videntur. At tantum mysterium Hieronymum oculatissimum hominem fugit, quem nihil ex Hebræorum traditionibus fugiebat: nondum videlicet illi gratiosam fabulam excogitauerant. Posteriores Iudæi, vt indoctiores, ita etiam impudentiores ad nugandum fuerunt, & audaciores. Sed videamus eorum commentum. Ignem cœlestem defuisse dicunt in secundo templo: intelligunt autem illum, qui semper ardebat in altari, & lignis quotidie nutriebatur à sacerdotibus Leuit. 6. qui è cælo datus est, vt videmus Leu. 9. & ideo cap. 10. Nadab, & Abiu filij Aharon interfecti sunt à Domino, quod thuribulis ignem alienū imposuissent, id est, ignem non acceptum ex eo, qui cœlitus datus fuerat. Non miror hoc ab Hebræis dici, qui libros Machabæorum in canonem diuinorum librorum non recipiebant. Sed à Christianis dici miror, quibus iam de illorum librorum autoritate dubitare non licet: & si primum caput secundi libri legant, videbunt sacrum ignem absconditum fuisse à sacerdotibus in puteo alto vallis, cum Ierusalem direpta est à Chaldæis: ac deinde post reditum è captiuitate nepotes illorum sacerdotum inuenisse aquam crassam, qua Nehemias sacrificia aspergi iussit, & sole fulgente, qui prius erat in nubilo, accensus est ignis magnus, ita vt omnes mirarentur. Atque ita ignem sacrum receperunt, & seruauerunt diligenter. Quare mirandum est Genebrandum hominem eruditum hoc ipso loco Machabæorum indicato scripsisse in 2. libro suæ Chronographiæ, nunquam comparuisse ignē hunc, ex quo in puteum missus est à sacerdotibus. * Vrim & thummim vocant ipsi lapides, qui erant in Rationali pontificis, & quibus responsa dabant sacerdotes, siue ipsum Rationale cum lapidibus, vt ex citatis autoribus intelligitur. Hos autem minime defuisse in secundo templo contra istorum omnium commentum docet Iosephus libro 3. Antiquit. capite 9. Cuius de gemmis pontificalium vestium verba subscribam. Ex lapillis enim, quos pontifex in humeris gestabat (Sardonyches erant, quorum naturam nulli non notam narrare superuacuum puto) micabat alter quoties litatum esset, is qui dexterum humerum occupabat, tantumque fulgorem emittebat, vt procul etiam intuentibus conspiceretur, idque præter naturam suam, & consuetudinem. Quod certè admirationem meretur apud omnes, nisi si qui ex contemptu religionis sapientiæ opinionem aucupantur. Sed mirabilius est, quod nunc dicturus sum. Per duodecim gemmas, quas in pectore pontifex insutas esseni gestat, in bello victoriam prænunciare Deus solebat. Nam priusquā exercitus se moueret, tantus fulgor ex eis emicabat, vt toti populo facilè innotesceret adesse Deū, opemq; & auxilium suum inuocantibus esse allaturum. Quapropter Græci, qui à nostra religione non abhorrent, cum hoc miraculum pro compertissimo habeāt, ita, vt negari non possit, essena vocant λόγιον hoc est oraculum. Desijt tam esse, quam sardonyx fulgorem emittere annis ducentis, antequam hæc cōmentaremur, irato Deo propter legū suarū præuaricationem. Hactenus Iosephus, vide

Quæ defuerunt in 2. templo.

Ignis cœlestis non defuit in 2. temp.

Vrim, & Thūmim.

A vnde recentiorum Iudæorum imperi-
torum veræ historiæ commenta con-
14 tinentur.* De arca non satis constat
fuerit ne in secundo templo. Secundi
Machab. 2. capite legimus ab Ieremia
propheta absconditam fuisse in spelun-
ca, sacerdotes locum notare voluisse:
vt autem (inquit) cognouit Ieremias,
culpans illos dixit, quod ignotus erit
locus, donec congreget Deus congre-
gationem populi, & propitius fiat, &
tunc Dominus ostendet hæc, & appa-
rebit maiestas Domini, & nubes erit, si-
cut & Moysi manifestabatur. Hāc pro-
B phetiam quidam impletam negant, vt
Lyranus, & Dionysius Carthusianus in
eundem locum, & Genebrardus loco
citato, & qui hanc traditionē Hebræo-
rum veram arbitrantur. Accedit & Do-
rothei martyris, atq; episcopi Tyri au-
ctoritas in Synopsi de vita, ac morte
prophetarum, & Epiphanij, qui in libel
lo de prophetarum vita, & interitu, in
vita Ieremiæ affirmat, arcam abscondi
tam ab Ieremiam absorptam fuisse à pe
tra, neque apparituram, aut inde prodi-
turam vsque ad finem sæculi. Alij dubi
tant, vtrum post exitum è captiuitate
C Babylonica manifestata fuerit arca, an
in fine sæculi, cum Iudæi conuertentur,
sit manifestanda, vt Petrus Comestor
in historia libri Iudith. cap. 5. & Canus
noster libro 2. de locis Theologicis c.
15 11.* Mihi haud improbabiliter dicere
videretur, qui eam contenderet, mani-
festatam fuisse, postquam è Babylonia
venere Iudæi, diuque in secundo tem-
plo fuisse seruatam. Moueri enim meri
to potest verbis secundi libri Macha-
bæorum, quem Ecclesia vt canonicum,
atque diuinum iure veneratur. Igno-
tus, inquit, erit locus, donec congreget
D Deus congregationē populi, & propi-
tius fiat, & tunc Dominus ostēdet hæc.
Cum hæc Ieremias locutus sit in trans
migratione Babylonis, de quo populo
intelligemus, nisi de populo Iudæorū;
& de qua congregatione, & propitia-
tione, nisi de ea, qua soluta captiuitate
Lxx. annorum paulatim in Iudæa con-
gregati sunt? Quorsum enim in fine sę
culi, ostendatur Iudæis arca? An vt ite-
rum ad Iudaismum redeant? Post solu-

A tionem autē Babylonicæ captiuitatis,
vtilis erat arca Iudæis ad instauratio-
nem religionis, ad leuationē præteri-
torū malorum, ad spem meliorum diui-
næ propitiationis: in consummatione
mūdi quæ illius vtilitas?* Sed citius for 16
tasse tota cōtrouersia finietur, si memi-
nerimus eundē Ieremiā prædixisse nul
lam tēpore noui testamenti futurā Iu-
dæis arcæ memoriā. Cumq; multiplica Iere. 3.
ti, inquit, fueritis, & creueritis in terra,
in diebus illis, ait Dominus, non dicet
vltra, Arca testamenti Domini, neque
ascendet super cor, neque recordabun-
B tur illius, nec visitabitur, nec fiet vltra.
Sed quæris, cur huius inuentionis arcæ
Iosephus non meminerit? Cur abscon-
sionis non meminit? Cur de igne cœle-
sti Neheimiæ dato nihil dixit? Multa de
his rebus tacuit. Cum Ierusalem incen-
sa est à Chaldæis, nihil de arca dixit,
neque de Cherubim, neque de cande-
labro, nihil cum secundi templi cōstru
ctionem narrat, nihil cū de eodē ab He-
rode reædificato scribit. Sed cur omisit
liber secundus Machabæorum? Fortas-
se nota erat illis, ad quos scribebat, ar-
cæ inuentio.* Altera est causa, quā pau- 17
C lo post explicabo, si prius admonuero
cū capta est Ierosolyma à Tito, nullam
fuisse arcā in tēplo, vt planè indicat Io-
sephus lib. 6. de bello c. 6. vbi cū dixisset
in ea parte tēpli, quæ Sācto Sanctorum
proxima erat, fuisse tunc mēsam propo-
sitionis, & candelabrū, & thuribulū:
mox hæc subijcit: Intima vero templi
pars viginti cubitorū erat, discerneba-
tur autē similiter velo ab exteriore, ni
hilq; prorsus in ea erat positū, inacces-
sa vero, & inuiolata, & inuisibilis omni
bus habebatur, Sanctiq; Sanctū vocaba-
tur. Quare longe a vero est, quod loco
D indicato Genebrardus affirmauit secu-
tus mendacissimū librū Thalmud, loco
arcæ Iudæos lapidē posuisse prominen-
tem e terra tres digitos, & supra haben-
tē thuribulū. Magis autē miror historię
Scholasticæ auctorē in historia libri Iu-
dith. c. 5. pro certo definijsse fuisse tunc
in templo arcā, & inter spolia à Roma-
nis abductā cum mensa, & candelabro.
Dicit hoc legi, sed vbi legerit, neq; ipse
indicat, neq; ego inueni.* At quid mo- 18
ramur,

ramur, cum Iosephum habeamus, triũphi Titi non scriptorem tantum, sed etiam spectatorem, cuius libri septimi de bello Iud. c. 24. hæc sunt verba: Spolia vero alia quidem passim ferebantur, eminebant autem ea, quæ apud Ierosolymam in templo reperta sunt, mensa aurea ponderis talenti magni, & candelabrum similiter quidem auro factũ, &c. Post hæc autem portabatur lex Iudæorum nouissima spoliorum. Quomodo arcam, quæ omnium pretiosissima erat, omisisset Iosephus, qui ceterorum meminisset? Quare falsum est quod plurimi Romæ affirmant, in arcu triumphali Titi, qui nunc cum inscriptione integra extat, sculptam esse in lapide arcã, quam laureati gestant sacerdotes, aut alij captiui: neque enim arca est, vt nobis etiam sæpe visa est artificum manus spectantibus sed mensa illa aurea, quam Iosephus portatam fuisse dicit in triumpho.
19 *Suspicor equidem arcam ab impio Antiocho fuisse ablatam è templo cum alijs, de quibus. 1. Mach. 1. scriptũ est: Et intrauit in sanctificationem cum superbia, & accepit altare aureum, & candelabrum luminis, & vniuersa vasa eius, & mensam propositionis, & libatoria, & phialas. Et mox: Et accepit argentum, & aurum, & vasa concupiscibilia. Quod si tunc arca ablata est, meritò auctor secundi Machabæorum id præterijt, ne recentis calamitatis commemoratione molestum vulnus refricaret. Potuit etiam postea à Pompeio, potuit alijs casibus auferri, in re enim incerta sola relinquitur diuinatio. Verum hoc fortasse probabilius, & verius: prope consummationem sæculi esse manifestandam, cum Iudæi conuertentur per Eliam, & Henoch, vt docent Epiphanius, & S. Dorotheus Episcopus, & martyr in Synopsi, & alij, quos paulo ante nominauimus. Manifestabitur autem, vt certius cognoscant conuersi Iudæi se credendo in Christum veteres patriarchas, & prophetas imitari, ac veros esse Abrahæ filios, Mosisque discipulos, cum viderint Ieremiæ prophetiam suo tempore expleram, & se arcam habere, qua maiores sui diu caruerant. Venient enim Elias, & Henoch in Ierusalem

A interficientur, vt scriptum est Apo. 11. ibi ergo docebunt, & eo confluent Iudæi tempore Antichristi ex omnibus gentibus putantes verum Messiam iam venisse: atque in eadem vrbe conuertẽtur, & tunc arca manifestabitur. De qua conuersione dictum putamus illud. 2. Machab. 2. Ignotus erit locus, donec congreget Deus congregationem populi, & propitius fiat, & tunc Dominus ostendet hæc. Quod autem ex Iere. c. 3. obiecimus, ita dilui potest, dixisse eum tantum non esse arcam ita colendam, aut in pretio habendam, vt tempore legis scriptæ habebatur. Ex his satis
B Hebræorum fabula exploditur de quinq; rebus, quę deerant. Sed cur littera ה dépta est ab Haggæo, hoc enim nondum explicatum est? Ad sensum quem ipsi volunt, & quomodo ipsi scribunt, deest quidem ה, sed ad verum sensum, quem Hieronymus & Lxx. reddiderunt, nihil deest. Scribũt ipsi אכבד alij ita: ואכבד vt significet, & Glorificabo eã, sed scribendum est sine ה, vt scripsit Propheta. ואכבדה, id est, glorificabor, vt vertetũt Lxx. & Hieronymus, atque ita nulla littera desideratur.

C *Respexistis ad amplius.* Hieronymus: 20
Cum iam candescerent segetes, & messium tempus instaret, & frumenta vos tenere in manibus putaretis, messuistis vacuos culmos, & inanes stipulas sine spicarum frugibus congregastis, &c. id est, Putabatis vos multum congregaturos, & multo minus quam putabatis congregastis.

Et intulistis in domum, & exufflaui illud. Hieronymus: Sed hoc quoque ipsum, quod de multa segete & infinitis aceruis fuerat electum, intulistis in domũ, & mea virtute dispersum est: exufflaui enim illud, & redegi ad nihilum,
D quia frumentum emortuum, & vacui folliculi quæ vtilia esui sunt, farinam, & similam non habebant, &c. Sumpta est metaphora à ventis, qui frugibus nocent, & spicas adurunt, inanesque reddunt, vt Isa. 40. exiccatum est fenũ, & cecidit flos, quia spiritus Domini sufflauit in eo. Chaldæus: Ego vero immisi in ipsum maledictionem.

Quam ob causam? Quam vos causam

ſam putatis eſſe tantorum malorum?

Et vos feſtinatis vnuſquiſque in domum ſuam. Magna diligentia curatis res veſtras, vt illas operoſe ædificetis, & vobis, ac veſtris neceſſaria quæratis.

11 *Et vocaui ſiccitatem ſuper terram.* Hieronymus: Pro ſiccitate, Lxx. Romphæā idest, gladium, tranſtulerunt, ſed & in Hebraico tribus literis ſcriptum reperi חרב, quod ſi חֶרֶב legimus gladium ſonat, ſi חֹרֶב καῦμα, quod nos tranſtulimus, ſiccitatem, licet melius in vrentem ventum transferri poſſit. Et re vera quoniam ſermo de terra eſt, & de ægrotum ſterilitate, magis mihi videtur ventus vrens in præſenti loco intelligi debere, quam gladius, &c. Quod ait Hieronymus: Melius transferri poſſit, intellige, melius, id eſt, apertius, nam חרב proprie ſiccitatem ſignificat.

Et ſuper homines, & ſuper iumenta. Quoniam fame homines, & iumenta paulatim areſcunt, & conſumuntur. præterea ex ſiccitate, & inflammatione aeris morbi multi peſtiferi, & in hominibus, & in iumentis gigni ſolent.

Et ſuper omnem laborem manuum. Super omnes hortos, & arbores, quæ manu, & induſtria hominum conſeruntur C & conſeruantur. Poſſumus etiam intelligere omnia opera hominum perire ipſis marceſcentibus, & nihil præ infirmitate facere valentibus.

Et omnes reliquiæ populi. Omnes, qui ex illa magna multitudine, quę Babylonem migrauerat, relicti fuerant, & in Iudæam redierant.

A facie. *Et timuit omnis populus à facie Domini.* Idest, Dominum, notus eſt & vulgatus Hebraiſmus, de quo diximus. Hoſee. 10. num. 54.

12 *Nuntius Domini de nuntijs Domini.* D Nuntius, ideſt legatus, dicitur Propheta, quia voluntatem Dei populo annūtiat. Quod autem ait: Nuntius Domini de nuntijs Domini, idem eſt, ac ſi diceret: Propheta de prophetis, vt ait Hieronymus, id eſt, vnus ex numero prophetarum. Lxx. Angelus Domini in angelis Domini. Ex quo conſtat Lxx. & Hieronymum nequaquam legiſſe, vt nunc eſt in Hebræo בְּמַלְאֲכוּת, id eſt, in legatione, ſed בְּמַלְאָכוֹת, vt ſi plu-

A ralis nominis מַלְאָךְ quod nuntium ſignificat; tametſi vſitatius ſit מַלְאָכִים, ſed multis nominibus accidit, vt habeant vtramque in plurali terminationem. Verum, vt quod ſentio, & quod verius arbitror, dicam, latet hic Hebraicæ linguæ myſterium, quæ femineis nominibus pro maſculinis interdum vtitur ad rei præſtantiam ſignificandā. Ita Salomon dicitur in libro Eccleſiaſtæ קֹהֶלֶת, id eſt, cōcionatrix, hoc eſt, elegans, ac pulcher concionator: ſolēt enim feminæ in quoque genere eſſe

Reg. Hebræi femininis noībus vtunt pro maſculinis, ad rei præſtantiam ſignificandā.

B pulchriores. Et Pſalm. 67. Dominus dabit verbum Euangelizantibus. Hebr. הַמְבַשְּׂרוֹת, id eſt, Euangelizatricibus, vt oſtendat præſtantiſſimos prædicatores Euangelij eſſe à Deo eligendos, quod noui Hebræi, & eorum diſcipuli non intelligentes mira confingunt: veteres, quia melius intelligebant, vtroq; loco maſculino genere vſi ſunt. Ita nūc Propheta, vt ſe de veris, & probatiſſimis prophetis eſſe oſtendat maioremque ſibi apud timidum populum fidem conciliet, feminino genere dixit: De nuntijs Domini.

C *Ego vobiſcum ſum, dicit Dominus.* Nolite quemquam timere, nemo vos impedire poterit. Eſt autem notandum in hoc propheta, & in Zacharia ſæpius reperi. Dicit Dominus, quia populus nimis timidus erat eo tempore, & auctoritate, ac vi verborum Domini erigi debebat, vt obſeruauit Hieronymus initio Zachariæ.

Et ſuſcitauit Dominus ſpiritum Zorobabel. Excitauit, & mouit interius animum Zorobabelis, & aliorum, vt continuo omni timore depoſito aggrederentur opus domus Domini. Erat autē vtilis, ac neceſſaria hæc excitatio ani- D morum propter aduerſarios, qui omni ſtudio contendebāt impedire, ne quidquam operis fieret in templo.

In die vigeſima quarta. Male hæc verba in multis exemplaribus in ſecundo capite ponuntur, cum omnino pertineant ad præcedentia, & initium ſecundi capitis eſſe debeat: In ſeptimo menſe, vt incipere videmus apud Hieronymum, & in Gloſſa Ordinaria, &, vt ego in antiquo codice manu ſcripto reperi. 13

Nec

Nec potest id in dubium vocari, cum Hieronymi, Theodoreti, Ruperti, Lyrani, omnium denique expositorum concors sententia sit eos ingressos fuisse, vt facerent opus in domo Domini, in die vigesima quarta sexti mensis, secundo anno Darij regis. Quod ita intelligendum est, eo die cœpisse materiam præparari, nam ipsa templi structura non est cœpta ante diem vigesimum quartum noni mensis, sicut cap. 2. ait Propheta: A die vigesima quarta noni mensis, à die, qua fundamenta iacta sunt templi Domini. Differendi autem duos, & viginti dies causa fuit, vel quod fortè non omnia primo die mensis dixit Propheta, sed quædam etiam aliquo ex sequentibus: aut quod interea inter se consulebant, & se inuicem exhortabantur, donec tandem vigesimaquarta die materiam præparare cœperunt intra aream, & prima fundamēta templi, vel quod illis diebus ligna ex Libano afferri curarunt. Idem vitiū irrepsit in c. 27. Ieremiæ, quod eo loco Hieronymus adnotauit, nam cum ita incipiat: In principio regni Ioacim filij Iosiæ regis Iuda, hæc verba pertinēt ad finem c. 26. vt historiæ illius tēpus indicetur. Caput autem. 27. incipere hinc debet: Factum est verbum istud ad Ieremiam a Domino, &c. Quod nisi feceris, pugnant inter se verba, nam si verbum illud factum est in principio regni Ioacim, quomodo iubetur Propheta mittere catenas ad legatos regum, qui venerunt ad Sedeciam regem Iuda? Ita & hic legitur in eodem codice manu scripto, nisi quod ibi incipit c. 27 ab his verbis: Hæc dicit Dominus ad me, cum ab illis incipere debeat. Factū est verbum istud ad Ieremiam, quoniā in fine cap. 26 non refertur visio, aut prophetia, sed res gesta narratur.

De germano sensu huius capitis, & sequentis.

24 Puto, me primo præludio hoc apud veros rerum æstimatores, qui non sunt ex contentione, sed acquiescunt veritati, obtinuisse, vt probatissimum exponendi genus censeatur quod nos cum Hieronymo, & ceteris Scripturæ tractatoribus, & secuti hactenus sumus, & A sequemur. Sed incidi in Ioannis Eckij viri optimi, & eruditissimi, & de Catholica Ecclesia optimè meriti commentarium in hunc prophetā, in quo tametsi communem hanc expositionē reijcere non audet, alteram ei præponit longè diuersam. Et quidem si Allegoricā existimaret, nihil aduersus nos diceret, qui Allegorias cum Historia amplectimur: sed omnino Historicam esse iudicat; quoniam post hanc communem explanationem hunc suæ titulum præfigit: Alia, & altior explanatio B deinde tertiæ hunc: Sensus mystici, & spirituales. Mox ait: Postremo loco veniamus ad sensus mysticos, & tropologicos, & anagogicos, quibus verbis satis, ac super ostendit secundam illam expositionem suam non mysticam esse, idest, Allegoricā, neque Tropologicam, neque Anagogicā, sed Historicā. Adde quod, vt hanc constituat, communem illam argumento quodam è medio tollit.* Eius expositio est, quam 25 Rupertus sequitur, vt de templo corporis Christi loquatur Propheta, & de Ecclesia: verbi causa, cum Propheta ait C Populus iste dicit: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ, significat populum Iudæorum non susceptu rum esse Christū, cum venerit, ac si dicat: Populus Iudæorum dicit: Nondū venit tempus Messiæ, nondum venit tempus, quo domus Dei, id est, corpus Christi, ædificetur in vtero virginis Mariæ. Atque ita reliqua inuitus equidē contra optimum Ecclesiæ propugnatorem disputo, quem plurimi facio, & vt germanum Ecclesiæ Catholicæ filium & Lutheri, ceterorumque hæreticorū acerrimum hostem & amo, & veneror. D Sed quoniam communi omnium expositioni, atque adeo veritati, aduersatur, & video nonnullos huic exponendi rationi uehementer applaudere, paucis eos vehementer errare demonstrabo, qui hanc eius expositionem Historicā arbitrantur, nam de ipso exponendi genere multa in primo præludio iam dixi.* 26 In eo aūt maximè labūtur Eckius, & qui ei assentiuntur, quod non satis animaduertunt quid spiritualis expositio sit, quid Historica, & alteram pro altera

altera sine delectu accipiunt miscen-
tes omnia, & protinus ad Historicam
pertinere putantes, quidquid apud ve-
teres patres ex prophetis expositū of-
fendut. Nec vidit Eckius Ruperti expla
nationē, quā amplissimis verbis collau
dat, non esse Historicā, sed allegoricam
vt Sixtus Senēsis lib. 4. Bibliothecæ san
ctæ de operibus eius adnotauit. Vnum
ex Eckio quæro, an re vera putet Hag
gæū de templo Ierosolymitano loqui,
quod euersum fuerat à Chaldæis, & Iu
dæos reprehendere, quod segnes essent
in eo reædificando? Ipse quidē non ne
gat, nā cum hoc argumentū Prophetę
à maioribus traditū retulisset, Subijcit:
Argumentum præcedens congruere
litere Prophetæ nemo ignorat, qui
tractatores eius, vel per transennam
viderit: quos reijcere tantos in Scri-
ptura heroas, nunquam in animum
meum induxero, sed eos veneror, vt
par est, & obseruo. Quod si alium se-
quar sensum, & peregrinam afferam
sententiam, protestor me id facere abs-
que tantorum patrum nota, & iniu-
27 ria, &c.* quamuis postea parum sibi
constans & Rupertum sequens negat
à Propheta reprehendi Iudæos de ædi
ficandi negligentia, quod minimè cul-
pabiles essent, nam si opus intermis-
sum est vsque ad secundum annum Da
rij, hostium culpa intermissum est, non
Iudæorum. Ex quo fit alios reprehen-
di, qui in culpa sunt; & de alio templo
verba fieri. Ita fluctuat Eckius, & cir-
cumfertur omni vento doctrinæ, mo-
do refragari patribus non audet, modo
infirma ratione cogitur dānare, quod
probauerat. Sed hunc missum facia-
mus. Quis erit ita hebes, & commu-
nis sensus expers, vt cum audit Hag-
gæum loquentem Zorobabeli, & Iesu.
Populus iste dicit: Nondum venit tem
pus domus Domini ædificandæ: & re-
prehendentem Iudæos, quod ipsi habi
tarent in domibus laqueatis, & domus
hæc sit deserta, ideoque eos inopia, &
sterilitate laborasse, & audisse Zoroba-
belem, & Iesum, & omnes reliquias po
puli, ac verbis Haggæi excitatos in-
gressos esse, & laborasse in domo Do-
mini: possit sibi persuadere, non loqui

A cum de hominibus illius temporis, ne-
que de templo illius vrbis Non quæro
nunc, an alium quoq; sensum hæc ver-
ba habere possint; sed, an hunc, quem
dico habeant? *Quod si quis tam stupi- 28
dus sit, vt neget, ergo Zorobabel, de
quo loquitur Propheta, non erat re ve
ra ille filius Salathielis, sed alius per
eum intelligitur, neque de Iesu loqui-
tur, sed de alio, nec populus illius æta-
tis sterilitate, & egestate afflictus est;
sed alter, qui erat successurus, nec Zo-
robabel, & reliqui, qui tunc viuebant
verbis Haggæi excitati sunt ad laborā-
B dum in domo Domini. Quis hoc or-
thodoxus ferat? quis audiat? certè Ec-
clesia non ferret, sed Scripturæ verita-
ti aduersari pronuntiaret. Quæris vn-
de id iudicem? Cum verba Scripturæ
propiè accepta aliquid enunciāt, quod
à recta doctrina fidei, aut morum mini
mè discrepet, ac bene cum præceden-
tibus, & cum sequentibus cohæret, ille
omnino Historicus sensus est, vt erudi-
tè docet Augustinus lib. 3. de Doctrina
Christiana, c. 10. & 11. alioqui nihil ha-
bebimus in Scriptura constans & fir-
mum. Quod autem plano Scripturæ,
C Historico sensui repugnat, hæreticum
est.* Si planum esse negas, nec te ver- 29
ba Prophetæ mouent, quibus nihil po
test dici expressius, audi Hesdræ histo-
riā id ipsum factū esse narrātis ab illius
ætatis hoibus, quod Propheta fieri hor
tabat, & quod factū docet. Prophetaue- Esd. 5.
runt aūt Haggæus propheta, & Zacha
rias filius Haddo prophetantes ad Iu-
dæos, qui erant in Iudæa, & Ierusalē in
noīe Dei Israel. Tūc surrexerūt Zoro-
babel filius Salathiel, & Iosue filius Io-
sedec, & cœperunt ædificare templum
Dei in Ierusalē, & cū eis prophetæ Dei
adiuuātes eos. Et postea: Seniores autē
D Iudæorū ædificabāt, & prosperabantur Esd. 6.
iuxta prophetiā Haggæi prophetæ, &
Zachariæ filij Haddo, & ædificauerunt
& construxerūt iubēte Deo Israel, &c.
Ergo prophetia Haggæi de templo illo
ædificando fuit. Ratio vero Ruperti, quā
se vicisse facetur Eckius, perinfirma est,
non fuisse dilatū opus templi negligen
tia, & culpa Iudæorū, ideoque minimè
eos reprehendi à Propheta. Imò vere
culpa-

culpabiles erant, quoniam cum opus
fuiſſet impeditum à Cambyſe Cyri fi-
lio, eo etiã mortuo ceſſauerunt vſq; ad
ſecundũ annũ Darij, quod minime de-
buerunt, cum prędixiſſet Ieremias poſt
annos Lxx. templum fore ædificãdum
(vt intelligitur ex cap. 29. Ieremiæ ſi-
mul cum 30.) qui iam diu impleti erãt.
30 * Neque metus vicinorum hoſtiũ ob-
ſtare eis debebat contra Dei propheriã:
neque enim, etſi multum conarentur,
impedire poſſent. Quemadmodum ſe-
cundo etiam anno Darij impedire ten-
tauerunt Heſd. 5. ſed parum eis ſucceſ-
ſit. Adde quod idem Darius prius co-
piam Iudæis fecerat ædificandi templũ:
vt legimus in 3 Heſdræ. c. 4. & apud Io-
ſephum. 11. Antiquit. cap. 4. qui primo
anno Darij copiam factam ſcribit; qua-
re merito ſecundo anno menſe ſexto
reprehenduntur Iudæi, qui cum iam
poſſent templum ædificare, ſuas potius
domos ſtruebant magnificè, nihil de
Dei domo cogitantes. Quod ergo Ru-
pertus dubitat, an populus ille dixerit
nondum venire tempus domus Domi
ni ædificandæ, & ſeminaſſe multum, at
que intuliſſe parum propter intermiſ-
ſionem operis templi (pace religioſi,
atque eruditi viri dixerim) nec tali vi-
ro dignum, nec ferendum eſt. Quoniã
igitur negari non poteſt, & de templo
Ieroſolymitano loqui Prophetam, &
hominibus ſuæ ætatis loqui, reliquum
eſt, vt dicat Eckius ſimul hæc de tem-
plo corporis Chriſti, & de Eccleſia,
quæ eſt domus Dei, & de futuris Iudęis
31 dici.* Tunc quæram, putet ne templũ
illud figuram fuiſſe corporis Chriſti, &
Eccleſiæ, & quod illi tunc dicebant de
templo ſuo, figuram eſſe eius, quod Iu-
dæi dicturi erant de Chriſti corpore, &
de Eccleſia? Non poſſunt ire inficias,
quoniam concors eſt omnium patrum
ſententia, & Apoſtolus ait: Hæc autem
omnia in figura contingebant illis. Cũ
1.Cor.10. ergo hæc de Chriſto, & de Eccleſia ex-
ponuntur, non Hiſtorica explanatio
eſt, ſed Allegorica. Nam ſi figura eſt, il-
la, quæ tunc fiebant, ſignificant quæ fu
tura erant in Chriſti aduentu: hæc eſt
autem definitio ſenſus ſpiritualis, vt ſit
ille, qui per res ipſas ſignificatur, ſicut

A Hiſtoricus eſt, qui ſignificatur per ver-
ba. Nec enim nomen Zorobabel ſignifi-
cat Chriſtum, ſed filium illum Salathie-
lis, nec domus Domini ſignificat cor-
pus Chriſti in hoc loco, ſed templum
illud; at filius ille Salathielis figura erat
Chriſti & Chriſtum ſignificabat, & res
illa, quæ domus Dei erat, figura erat
corporis Chriſti, & Eccleſiæ. * Potuit 32
hoc Eckius in Ruperto legere, vel in ip-
ſo initio, docet enim ſicut Nabuchodo
noſor in prophetis aſſimilatur Diabo-
lo, quia populum captiuum duxit, ita
Zorobabelem, & Ieſum filium Ioſedec
B & ceteros filios tranſmigrationis ſigni-
ficare illos patres, & populum, qui de
hoc mundo tendentes ad Deum, hoc
meruerunt, vt de carne eorum naſce-
retur Chriſtus, templumque non ma-
nu factũ. Quod ſi apertiora verba vult,
non multo poſt ait idẽ Rupertus: Quo-
modocunque tunc res ſeſe habuerit,
ſpiritualiter vt cœptum eſt, intelligere
curemus verba Spiritus ſancti. Hiero-
nymus in huius prophetæ commenta-
riis, & Zachariæ; crebro inculcat Zoro
babelem, & Ieſum figurã portaſſe Chri
ſti regis, & ſacerdotis ſummi. Verũ id,
C quoniam in patribus paſſim occurit,
qui rem recte intelligebant, & recte lo
quebantur, ſatis erit locum indicare a-
pud Cyrillum lib. 5. in Gen. vbi ſenſum
huius capitis hiſtoricum cõfirmat, dein
de ad allegoriam venit Zorobabelis, &
Ieſu, quos notam, atque imaginem, id
eſt, figuram fuiſſe teſtatur Ieſu noſtri.
Merito itaque dixi demonſtraturũ me
aduerſarios vehementer errare, demõ-
ſtraui enim à definitione, quo nullum
eſt certius, aut firmius argumentum: &
in hoc eos maximè labi, quod non ſe-
cernerent ſpiritualem ſenſum ab hiſto
D rico, neque animaduerterent quid in-
ter eos intereſſet diſcriminis. Sed quo-
niam de hac ipſa re copioſius aduerſus
quoſdam diſputauimus Hoſ. 11. à nu.
3 vſque ad. 12. & dubia quædam expli-
cauimus, quæ suboriri diligenti lectori
poſſent, ad ſpiritualem potius expoſi-
tionem veniamus.

TROPOLOGIA.

Cum populus Dei ſub regibus ſuis 33
erat,

erat, & Deo patebat, magna fuit copia A
propherarum, at cum Babylonem ab-
ducitur, & regibus seruit alienis, pauci
prophetę sunt, & tempus venit, de quo
Psal. 73. dictum est. Iam nõ est propheta, & nos
non cognoscet amplius, & apud Danie
Dan. 3. lem sancti: Et non est in tempore hoc
princeps, & dux, & propheta. Sed quan
tumuis alienis rex imperet, semper si-
bi Deus relinquit quosdam, qui genua
non curuent ante Baal, ad quos ipse lo
quatur, & per eos instituat, ac doceat
ceteros. Non defuit ijs, qui in vastata
Semper Deus reseruat quibus loquatur, & per quos alios doceat. Iudæa relicti sunt Ieremias, neque ca-
ptiuis apud Babylonem Ezeciel, & Da B
niel, regnante licet impio Nabuchodo
nosor. Et nunc in anno secundo Darij
regis loquitur Haggæo, & per eum Zo
robabeli, & Iesu filio Iosedec, & reli-
quijs populi.* Eodem etiam anno fit
34 verbũ Domini ad Zachariã. Quam mi-
ra est Dei nostri bonitas, quam ineffabi
lis humanitas.? Quasi viuere sine ami-
cis nõ posset, nec alios quam homines
in terra viuentes haberet, semper sibi
reseruat quos amet, quibus loquatur,
per quos reliquam multitudinem ad
se paulatim adducat. Qui sint hi ex no
minibus intelliges. Sicut postea locu-
tus est Zachariæ, quod sonat memor C
Dei, id est, illis, qui Dei recordantur,
quorum voluntas est in lege Domini,
& in lege eius meditantur die, ac no-
Psal. 1. cte, & dicunt: Si oblitus fuero tui Ieru-
Psal. 136. salem, obliuioni detur dextera mea, ita
nunc loquitur Haggæo, id est, festiuo,
in quo illi intelliguntur qui celebrant
festiuitates Domini, sicut in Nahum di
Nah. 1. ctum est, celebra Iuda festiuitates tuas,
& omne opus seruile nõ faciunt in eis.
35 Hieronymus: * Sed quia Haggæus in-
terpretatur festiuus, omnis qui potest
festa celebrare, non in fermento veteri
malitiæ, & nequitiæ, sed In Azymis syn D
ceritatis & veritatis, potest Dei recipe
re sermonem. Habeamus & nos mun-
das manus, & vocemur ἑορτάζοντες, id
est, festa celebrantes, & ad nos fiet ser-
mo Dei, &c. Per Haggæum autem fit
verbum Dei ad Zorobabelem, & ad Ie-
sum filium Iosedec. Zorobabel dux, Ie-
sus sacerdos, sed ambo magna animorũ
consensione plurimos Babylone edu-

A xerunt in Ierusalem. Ad eos maxime Deus aliorum salutem quærentibus maximè loquitur.
fit Dei sermo, id est, eos Deus maxime
instituit, & eis vt amicis arcana sua re-
uelat, qui flagrant desiderio cœlestis Ie
rusalem, & terræ viuentium, ac publi-
cæ salutis, omnemq; operam in eo po-
nunt, vt homines populi Dei Babylo-
nem, id est, peccatorum confusionem,
relinquant, & in promissam regni cœ-
lorum patriam festinent.* Et quoniam 36
multum quidem ad id iuuat pietas, &
religio sacerdotum, sed plenè atq; inte
grè fieri non potest impijs regibus rẽp.
moderantibus, & ad suæ impietatis imi Principes seculares & sacerdotes sibi cõsentiẽtes mirè pietatẽ promouent.
B tationem multitudinem trahentibus:
si autem rex sit pius, & cum sacerdoti-
bus consentiens, omnes electos sequi
quodam modo verbo, & exemplo suo
cogũt: iure ad populum Babylone ab-
ducendum Zorobabel dux, & Iesus sa-
cerdos eliguntur, iure ad Zorobabelẽ,
& Iesum ad aliorum salutem loquitur
Deus. Nomina etiam conueniunt ser-
uatoribus populi Iesus saluator, Zoro-
babel Iste magister Babylonis, vt ex He
bræis docet Hiero, id est, magister eorũ
qui Babylone versantur. Vide autem
quam vtilia per hos populũm doceat.
C *Populus iste dicit: Nondum venit tem
pus domus Domini ædificandæ.* Hier. Di-
ligenter attende quod non Zorobabel
vel Iesus hoc dicant, sed populus, qui
adhuc sub Dario rege constitutus nec-
dum iugum seruituris excusserat.* Do 37
mum Domino ædificamus quando ani Ædificare domũ Domino quid sit.
mam nostram ab omni inquinamento
carnis, & spiritus emundantes, sanctũ
& impollutum Deo in nobis domici-
lium præparamus; de quo Paulus: Chri Eph. 3.
stum, habitare per fidem in cordibus
vestris: Fidem autẽ intelligit, quæ per
charitatem operatur, vt ipse in epist. ad Gal. 5.
Galatas interpretatus est. De hoc etiã 2. Cor. 6.
D ait: Qui autem consensus templo Dei
cum idolis.? Pura enim esse debet ani-
ma nostra ab amore rerum terrestriũ,
& nullum idolum habere, quæ domus Sãcti non differunt hanc ædificationẽ, sed peccatores.
est Dei. Addit autem: Vos enim estis tẽ
plum Dei viui, sicut dicit Deus: Quo-
niam inhabitabo in illis, & inambula-
bo, & ero illorum Deus, & ipsi mihi
erunt populus. Huius domus Domini
ædificationem Sancti nõ differunt, sed Psal. 131.
arden-

A ardenter optant, vt verba indicant san
cti Prophetæ: Sicut iurauit Domino,
votum vouit Deo Iacob: Si introiero
in tabernaculum domus meæ, si ascen-
dero in lectū strati mei: Si dedero som-
num oculis meis, & palpebris meis dor
mitationem: Donec inueniam locum
Domino, tabernaculum Deo Iacob.
38 * At peccatores differunt de die in diē,
semper dicunt. Nondum venit tempus
domus Domini ædificādæ, satiari prius
voluptatibus, & morem animæ suæ ge-
rere volunt, tempus expectant, quo si-
ne dolore relinquant quod amant. Hie
B rony. Qui semel decreuit instaurare tē
plum Dei, huic omne tempus aptum
est ædificandum: nec rex Diabolus pōt
impedire, nec hostes per circuitū, nec
pietas simulata parentum, affinium, li-
berorum, statim vt conuersus inclama
ueris nomen Domini, dicet: Ecce ad-
sum, & cet. Sed quærat lector studiosus
quomodo Iudæi iam diu Babylone e-
gressi figura peccatorum sint, quorum
ciuitas est Babylon? Verum ita acci-
piat, res eadem diuersis rationibus di-
uersorum figura esse potest, immo &
Res eadē multarū figura esse potest. contrariorum, sicut leo figura Christi
est propter fortitudinem, & regiam po
C testatem: & Diaboli propter crudelita-
tem. Iudæi ergo, quatenus Babylonē
relinquunt, & Ierusalem veniunt, bo-
ni sunt, & figura bonorum: sed in eo
quod peccāt figura peccatorū sunt, i. in
eo, quod opus domus Dñi negligunt
39 & sibi magnificas ædes cōparant. Qua-
re de illis cap. 2. Propheta eum respon
dissent ipsi pollui, & cōtaminari quid-
quid ab homine polluto tangeretur,
continuo subijcit: Sic populus iste, &
sic gens ista ante faciem meam, dicit
Dominus, & sic omne opus manuum
eorum, & omnia, quæ obtulerunt ibi,
D contaminata erunt. Sed hoc etiam no-
tandum. Non omnes, qui Babylone
exeunt, & altare habent, in quo victi-
mæ immolentur, vt hi continuo domū
Domino ædificant. Fundamenta qui-
dem iaciunt, ac velle ædificare, plane-
que ædificaturi videntur, sed rege pro-
fano, & impio prohibente, vicinisque
hostibus bellū minitantibus relinquūt,
quod cœperant, & ab ædificando tem-

A plo abstinent. Multi è peccatorū confu-
sione exeunt, in altari cordis sui victi-
mas bonorum operum Deo immolāt:
sed aliud est fundamenta templi iace-
re, aliud ædificare templum, aut domū
Domino. Templum domus Dei est, in
qua solus Deus colitur, vnde profana
excluduntur, quædam etiam quæ pie-
tatis speciem habent, ideoque bis Do-
minus eiecit è templo vendentes colū Joan. 2. &
bas, & boues, & oues, & nummularios, Matt. 21.
cum illa non nisi ad sacrificia venderē-
tur.* Denique non domus rerum sæcu 40
larium esse debet, sed orationis, sicut
B scriptum est: Domus mea, domus ora- Isa. 56.
tionis vocabitur cunctis populis. Qua-
re ædificare domum Domino, si omni-
no propriè loquamur, eorum est, qui
se totos Deo consecrant, & omnes à se
curas amandant, vt soli Deo vacent, to-
tique eius sint, quod perfectorum est.
Multi autem, qui Deo grati sunt, & iā
in altari cordis bona opera offerunt,
statuunt apud se totos se Deo dicare,
quòd est fundamenta templi iacere,
sed princeps mundi huius, tanquam al-
ter Cambyses, & tentationes hinc in-
de insurgentes, vt Samaritæ illi hostes
Iudæorum, ita eos deterrent, vt à do-
C mo erigenda abacti, & cœptam perfe-
ctionis viam deserentes, & in futurum
differentes diem de die trahant, & di-
cant: *Nōdum venit tempus domus Domi
ni ædificandæ.* At Zorobabel, & Iesus, i.
perfectiores, non dicunt: Sed, vt omnes
qui dicunt, erroris & segnitiæ suæ ad-
moneantur, iterum fit verbum Domi-
ni ad Haggæum, qui festa Domini cele-
brat, & celebrare omnes cupit. *Num-
quid tempus vobis est, vt habitetis in domi
bus laqueatis, & domus ista deserta?*
In domibus laqueatis habitamus,
quando id maximè curamus, vt volu- 41
D ptatibus præsentibus perfruamur, &
optima quæque in hoc mundo possi-
deamus, obliti nos esse viatores, nec ha
bere hic manentem ciuitatem, sed futu
ram inquirere. Qui autem hoc faciunt
locum domus Dei desertum esse sinūt,
non præparantes domum & perit eis
tempus, quod datum erat ad ædifican-
dum, idest, exiguum, & breue, quod vi-
tæ concessum est spatium, sine vtilitate
abire

A abire patiuntur, ita viuentes, ac si non viuerent. Hier. Omne.n.tẽpus, in quo non virtutibus, sed vitijs deseruimus perit, & quasi nõ fuerit, reputaẽ in nihilum. Si quis ergo de nobis in voluptate & luxuria sæculari suã contignat domũ, iste templũ Deo non ædificat, nec habet Dñs in eo, vbi caput suũ reclinet & cũ vulpibus ædificet domũ, habitaculũ quondã Dei patiẽ esse desertũ, &c. Cõtra electi, & perfecti non possunt in animum suũ inducere, vlla vt voluptate fruanẽ, ne ijs quidẽ, quæ necessariæ sunt, nisi Dño domũ ædificauerint. Si-

2.Reg.6. B cut de Dauide legimus: Factũ est autẽ cũ sedisset rex in domo sua, & Dñs dedisset ei requiẽ vndiq; ab vniuersis inimicis suis, dixit ad Nathã prophetã: Videsne quòd ego habitẽ in domo Cedrina, & arca Dei posita sit in medio pelliũ?* Et apertius in Psalmo: Si introie-

42

Psal.131. ro in tabernaculũ domus meæ, si ascendero ad lectũ strati mei. Si dedero somnũ oculis meis, & palpebris meis dormitationẽ: Donec inueniã locũ Dño, tabernaculũ Deo Iacob. Sed qm multa patimur, quæ vitare sæpe possemus, si opera nostra cogitaremus, vtiliter eos

C admonet: *Ponite corda vestra super vias vestras.* Cur autẽ admoneat, statim indicat: *Seminastis multũ, & intulistis parũ, &c.* Videas permultos, qui mala sua, siue, vt ipsi loquunẽ, infortunia lamentenẽ, & causas quærãt, nec vnquã inueniãt; quia non ponunt corda sua super vias suas. Egẽt, sterilẽ esse annũ causantur: repulsam patiunẽ in honoribus, ab alienatos à se aliorũ animos causam esse dicũt ambitus, prensationes aduersariorũ. Moriẽ filius, aut vxor, morbos, & inscitiã medicorũ accusant, moriuntur pecora, & iumenta, de cœli querantur inclementia. At si cogitarent nihil

D præter Dei voluntatem, ne in minimis quidem fieri, curæ illi esse omnia, & in mores suos, atq; in vitæ turpitudinem oculos conijcerent, facile cernerent se propter peccata sua puniri, sicut dixe-

Gen.42. runt fratres Ioseph: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrẽ nostrũ, videntes angustiã animæ illius, dum deprecaretur nos, & non audiuimus. Idcirco venit super nos ista tribulatio.

* Ita hi nunc videbant sterilitatẽ, & inopiã suã, ac tantũ in cœlũ, & aerẽ reijciebant, quasi nõ esset vlla causa superior, quæ inferiores pro arbitrio suo moueret, & regeret. *Seminastis multũ, & intulistis parũ.* Illi multũ seminãt, & parum inferunt, qui multũ in bonis operibus laborare videntur, & tñ parũ proficiunt & crescunt. Quod illis etiã, qui in peccato sunt rectè conuenit, qui cũ domus suæ cura iustã habeant, sacris quotidie intersint, cõciones diligenter audiant, eleemosynas benignè largiant, quia horũ pleraq; prauo fine corrũpunt, nec vt Deo, sed vt hominibus placeãt, faciũt, perit quòd seminãt, & pauca demũ seruantur, quæ bona sunt, & ex eis fructũ atq; emolumentũ aliquod percipiunt. Non quo hæc illis ad vitã æternã prosint, aut propriè mercede digna sint, sed quo Deus bonus, & benignus per hæc illis & bona huius tẽporis donat, aut auget, & ad eorũ animos ad pœnitentiam excitandos misericorditer excitatur.* Sed apertius hoc videmus in illis qui de Babylone reuersi sunt, vt ait Hieron. & necdũ ædificauerunt templum Dei, sed ædificationẽ eius quotidie differentes dixerunt: Nondũ venit tẽpus domus Dñi ædificãdæ: nec captiui sunt neque adhuc plena libertate donati, verũ quasi in meditullio quodã positi seminauerũt multũ, & intulerũt parum. Perfectis, & ijs qui domũ Dñi ædificauerunt, nihil fere seminis deperit, quia Deũ ardẽter amantes, & oĩa eius causa quærẽtes, siue comedãt, siue bibãt, siue aliquid aliud faciãt, oĩa in gloriam Dei faciũt. At qui affectib* perturbanẽ, quos nondũ vicerũt, & partim Deo, partim mũdo viuẽtes semper in pugna sunt, & segnes sunt ad tẽplũ ædificandũ, multũ seminant, & parum inferunt, quia gloriæ, vel honoris amore, ceterisq; naturæ motibus sepe transuersi aguntur, & segniter, ac tepidè oĩa faciunt, & quæ sua sunt quærũt potius, quã quæ Iesu Christi. Legẽ nõ seruãtibus ait Dñs per Mosẽ: Frustra seretis sementẽ, quæ ab hostib* deuorabiẽ. Et postea: Immittãq; in vos bestias agri, quæ cõsumant vos, & pecora vestra, & ad paucitatẽ cuncta redigãt. Hostes sunt affectus ai r indo-

Margin notes: 43 · Seminantes multũ & inferẽtes parũ. · 44 · Perfectis nihil boni seminis deperit. · Leu.26.

miti aduersus spiritum pugnantes, bestiæ, agri, magna peccata virtutes depopulantia. Sed possunt hæc quadátenus ad eos etiam referri, de quibus nunc loquebamur.*
45 Eisdem nunc dicitur. *Comedistis, & non estis satiati*, quia quibusdam bonis operibus nutriri, & roborari videntur, non tamen ita satiantur, vt firmis, & integris viribus sint, cito tentationibus grauioribus succumbũt. Idcirco etiã Moyses ait: Et comedetis, & non saturabimini. Iustis autẽ dr̃. Dabo vobis pluuias temporibus suis, & terra gignet germen suũ, & pomis arbores replebuntur. Apprehendet messiũ tritura vindemiam, & vindemia occupabit sementẽ, & comedetis panẽ vestrũ in saturitate. Terra gignit germen suũ, qñ corpus nostrum profert castitatẽ, & abstinentiã, & subijcitur spiritui. Arbores replentur pomis, qñ virtutes oẽs germinant, & gratissimos ex se fructus edunt. Cetera de tritura & de vindemia iã exposuimus Ham.9.n.50. & 51. *Bibistis, & non estis inebriati*, qui enim huiusmodi sunt, spirituali lætitia ex bonis operibus orta perfundi incipiunt, sed non inebriantur, quia tẽtationibus victi cito ab illis desistunt, & iterũ conscientia cruciante dolent. Eadẽ ratione dicit. *Operuistis vos, & non estis calefacti*, quia illis operibus, quasi veste contecti nuditatẽ suã operiunt, vt nõ appareat eorum turpitudo, & incipiunt quodãmodo calescere, sed paulo post peccatis occupati rursus frigent.*
46 At qui spiritu feruent, & lampades charitatis habent, quæ sunt lampades ignis, atque flammarum, Borea iicet vehementius spirante, & eum frigefaciente illo, qui est ab Aquilone, vnde panditur omne malum aduersus populum Dei, nequaquam frigescit, sed maiorem in dies motu, atq; agitatione concipit calorẽ. Libet & magni Gregorij hom.10 in Eze. expositionẽ subscribere: Multum cordi suo seminat, sed parum infert, qui de mandatis cœlestibus vel legendo, vel etiã audiendo multa cognoscit, sed negligenter operando pauca fructificat. Comedit, & nõ satiatur, qui verba Dei audiens lucra, vel gloriam sæculi concupiscit, Benè autẽ non satiari dicitur,

Leu.26.

Cant.8.

A quia aliud mandit, & aliud esurit. Bibit, & non inebriatur, qui ad vocem prædicationis aurem inclinat, sed mentẽ nõ mutat. Solent enim per ebrietatem bibentium sensus mutari, &c. Atque hi quidem, de quibus hactenus diximus, pauperiores erant, & viuere in diem vi debantur, ac tantũ modo quærere præsenti tempori victum, & vestitum. Sũt tamen alij, qui plus se profecisse putãt, nec satis sibi existimant comedere, & bibere, & vestiri, sed cogitãt in crastinũ, & mercedes congregare volunt, id est,
B diuitias virtutũ, & spiritus, vt quietius viuant, & nullis tentationibus ad priorem paupertatẽ reuocentur. De his ait: *Et qui mercedes congregauit, misit eas in sacculum pertusum.*
47 Rectè mercedes dixit, quoniam multo labore partæ sunt huiusmodi diuitiæ, & licet gratiam mereri nemo possit (si enim ex operibus, iam non est gratia) merentur tamen iusti bonis operibus vt illa gratia magis, ac magis augeatur. Has mercedes in sacculum pertusum congregat, qui in animam humilitate carentẽ immittit. Anima enim nostra quasi sacculus
C quidam est, in quem argentei, & aurei nummi, & gemmę mitti possint, sed inuidia Diaboli per peccatum primi parentis perforatus, quot habet occasiones cadendi, tot habet foramina, per quæ nummi decidant. Hæc foramina obstruit humilitas, quia Deus qui superbis resistit, humilibus autẽ dat gratiam, accuratissime protegit, & conseruat humiles, sicut ait Dauid: Custodiẽs paruulos Dominus, humiliatus sum & liberauit me. Hinc multi, qui florere virtutibus videbant, nonnumquã in tã pudenda peccata incidunt, vt nõ solũ aliis admirationẽ magnã cõmoueant,
D sed ipsi etiam de se stupescant voluisse subito se quòd nunquã voluerant, & fecisse quòd oderãt. Sed quid mirũ pecunias in sacculum pertusum missas minimè, cũ quęruntur inueniri? In sacculo quippe pertuso vr̃ qñ pecunia mittitur, sed qñ amittitur nõ vr̃.*
48 Apud Gregor. in tertia parte Pastoralis curæ admonitione.22. ille in sacculũ pertusum mercedes cõgregat, qui quid alijs largiatur cõsiderat, non autẽ quid ipse rapiat.

Aĩa sine humilitate sacculus pertu sus.

Prou. 3.

Psal. 114.

piat. Sed nos sancti patris venerabilibus vestigiis insistentes de omnibus accipiamus, qui bona, quæ faciũt ante oculos habent; culparum vero, quæ inter bona opera irrepunt, obliuiscunt. Quĩ perinde faciunt, ac si pecuniam multo quidẽ labore quæsitã, sed acutis fortè silicibus, aut ferreis cuspidibus admistã cõfuse, & sine delectu mitterent in sacculũ. Dirũperetur ille, vt necesse erat, ferri aut silicis acumine, & pecuniæ laberentur. Etenim, dũ in hac mortalitate sumus, terra nostra profert quidem flores, sed profert & tribulos, & quia in

Iac. 3. multis offendimus oẽs, nisi conscientiã nostrã assiduè discutiamus, & quotidianas labes pœnitẽtia diluamus, sicut spi

Luc. 8. næ simul exortæ suffocauerũt sementẽ patris familias, ita illæ paulatim crescẽtes in grauiores nos deducent, & bona

Psal. 4. opera dissipabũt. Hinc Dauid ait: Quæ

49 dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris cõpungimini. * Quod Hier. ibidẽ ita exponit: Quod in die cogitando peccatis, nocte expiate per lacrymas. Et Chrys. hom. 2. in Ps. 50. Habeto codicẽ conscientiã tuam, & scribe quotidiana peccata. Qñ accubueris super stratũ tuũ, & neminẽ infestum pateris, antequã veniat tibi somnus profer in mediũ codicẽ conscientiã tuã, & reminiscere peccata tua, si quid in verbo, siue in facto, vel in cogitatione peccasti. Hoc tñ dicit Propheta: Quæ dicitis in cordibus vestris, &c. Et post pauca: Dicito in corde tuo, & in anima tua: Expendimus diem ò anima, quid boni fecimus? aut quid mali operati sumus? Et si quid boni fecisti, gratias age Deo, si quid mali, de cetero ne facias.

Nocte quidquid per diem fecimus cogitandum.

Possunt & de peccatoribus hæc omnia exponi, qui cum opera suo genere bona sæpe faciant, comedebant quidẽ quia paulò firmiores reddebantur ad bonũ, bibebant, quia gaudebant, operiebant se, quia non ita nudi, vt ante videbantur; sed quia bona ad perfectũ non adducebant, non satiabantur, non inebriabantur, non calefiebant. Cõgregabant mercedes, quatenus labore illo ditiores suo modo fiebant, sed quia nec humilitatẽ habebãt, nec peccata, quib⁹ tenebant, cogitabãt, mittebãt eas in saccuũ

A culũ pertusum. * Notandũ etiã quod sequitur, iterũ ait: *Ponite corda vestra super vias vestras*. Multa enim beneficia à Deo obtinere, multa incõmoda vitare possemus, si poneremus corda nostra super vias nostras, & diligẽter oĩa, quæ nobis accidunt, meditaremur. De quo statim dicit: Respexistis ad amplius, &c. 50

Ascendite in montem, portate ligna & ædificate domum. Dicat aliquis montẽ esse sublimia virtutum, virtutes ego existimo ligna esse, quibus domus Dñi ædificãda est: propterea aliquid aliud

B mõte significari arbitror, sublime quidẽ illud, & arduũ (neque enĩ mons planus est, aut sine labore ascendit) sed aliquid tñ aliud. Hoc, quantũ cõsequi possum, abnegatio nostri est, quã spiritualis doctrinæ magistri mortificationem vulgato noĩe appellãt. Mõs est, quia ardua est, sed si domus Dñi ædificãda est, hinc sũt ligna portãda: nisi enĩ nosmetipsos abnegemus, & ea fortiter vincamus, quæ singularũ virtutũ exercitatio ni obstãt; & repugnãt; hoc est, nisi obsistamus iræ, nisi coerceamus iniuriæ acceptæ dolorẽ, aut effrenatæ cupiditatis impetũ, quid in nobis potest esse vir

C tutis? quid habere possumus, quòd ad ædificiũ domus prosit? * Hoc alijs quidẽ verbis, sed sensu eodẽ dixit Dñs: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suã, & sequatur me. Nec dixit: Si quis vult perfectus esse, ne abnegationẽ perfectorũ putaremus esse, nõ etiã incipientiũ: sed, si quis vult venire post me, nemo veniet, nemo progredieẽ vel passum, nisi se abnegare incipiat. Quantũ abnegauit, tm̃ & progressus est. Si autẽ semel statuamus abnegare nos, saltẽ, vbicunq; lex, & rõ

D præscribũt, omni virtutũ genere præstabimus, & ligna ex hoc mõte pulcherrima præcidemus, vt ædificemus domũ Dñi. Et quia nulla est domus ita ædificata Deo gratior, aut acceptior, ait: *Et acceptabilis mihi erit, & glorificabor*. Cœlũ, inquit, mihi sedes est, terra autẽ scabellũ pedũ meorũ, sed nõ ita Dei gloria perspicit in cœlorũ creatione, atq; in sanctificatione iustorũ. Hi sunt cœli, qui vere enarrãt gloriã Dei. cœlos ipse fecit, vt in illis cœlis spũalibus semper

Virtutes ligna quibus ædificatur domus Dñi.

Abnegatio mons vnde ligna portantur.

51 Matt. 19.

Isa. 66.

Psal. 18.

habitaret atq; ideo in horũ creatione A
maxime gloriatur, sicut legimus in Isa
Isa.43. Et omnẽ qui inuocat nomẽ meum, in
gloriã meã creaui eũ, formaui eũ, & fe-
ci eũ: Ter dicit ad amplificationẽ, vt do
ceat se maxime lætari quòd eos crea-
uerit. sicut è contrario propter impios
Gen.6. dixit: Pœnitet. n. me fecisse eos. *Respe-*
52 *xistis ad amplius, & ecce factum est mi-*
nus. Sæpe nos Deus vocat ad grãdia, &
magna nobis in nostra cõuersione pol
licemur, sed postea desidia languẽtes, &
domus Dñi ædificationẽ differẽtes ex
magna, & inusitata vocatione vita cer-
nitur minor etiã quam vsitata, & cõis. B
Quod nisi nosmetipsos maturè excite
mus, & ambulemus dignè vocatione,
qua vocati sumus, verendũ est, ne illud
quoque, quod habebamus, amittamus:
ait enim: *Et intulistis domum, & exsuffla-*
sti illud. Insurgunt calamitates, & labo
res persecutionis, & ignominiæ, aut si-
nit Deus fauorẽ auræ popularis, & ina
nis gloriæ exsufflare opera nostra, & su-
bito redduntur inania. Hier. Quoties
vidi ego tã in doctrina, quã in cõuersa-
tione de quibusdã sperata plurima, &
postquã ventũ est, vt haberent tempus
messiũ, i. tẽpus docendi, vitamq; suã in C
exemplũ præberent populorũ, de ex-
celso præcipitatos, & minus inuentũ in
eis, quã opinio sibi promittebat.
Vnde accidit, vt paulatim negligentia
Mat.13. subrepente paruũ quoq; ipsum, quod
videbatur habere perderẽt, &c. Hoc ip
sum aperte Dñs docuit: Qui enim hẽt,
dabitur ei, & abundabit: qui autẽ nõ ha
53 bet, & quod hẽt auferet ab eo. * Hinc
Apo.3. etiã episcopo Ecclesiæ Sardensis dicit:
Scio opera tua, quia nomẽ habes quod
viuas, & mortuus es. Esto vigilans, &
confirma cetera, quæ moritura erant:
non enim inuenio opera tuã plena co-
ram Deo meo. In mẽte ergo habe qua D
liter acceperis, & audieris, & serua, &
pœnitentiã age. Si ergo nõ vigilaueris,
veniã ad te tanquã fur, & nescies qua
hora veniã ad te. Omniũ horũ malorũ
originẽ demõstrat Dñs cũ dicit: *Quia*
domus mea deserta est, & vos festinatis
vnusquisque in domum suam. Nã cũ sæ-
culi huius cõmoda quærimus, & Dei
gloriæ obliuiscimur, neque templũ illi

paramus, quid mirũ, si Deus etiã profe-
ctus nostri obliuiscat? Videãt qui lucra Qui aĩas
quærũt aĩarum, ne quę sua sunt quęrãt quęrũtne
nõ quę Iesu Christi ne oculos in gloriã se quærãt
hominũ, aut in honores, aut in diuitias sed Deũ.
conijciãt, ne implere marsupiũ, aut cen
sum augere potius quęrant quã domũ
Dño in illorũ aĩs ædificare, quos docẽt
Sit oculus purus, ac simplex, Deum in-
tueãt, gloriã eius vnã spectet, totus in
eo sit, vt cognoscãt hoĩes Deũ verũ &
quẽ misit Iesum Christũ. * Respicimus 54
ad amplius, & ecce postea fit minus,
imò & frumentũ Dñi in horrea inferi-
mus, & ipse Dñs illud exsufflat. i. paucos
lucrifacimus Iesu Christo, & ex his ip-
sis quidã inanes & vacui inueniuntur.
Quã ob causã dicit Dñs: Equidẽ eã es-
se existimo, quod festinamus vnusquis-
que in domos nostras, & domus Dei de
serta est, hoc ẽ, vt vno verbo dicã, quod
nos interdũ magis in hac negotiatione
quærimus, quã Deũ. Multis aũt modis,
ijsq; valde occultis natura etiã in Dei
operibus se ipsam quærit, quos gratia
dereget, & spiritus Dñi docebit eos, qui
ambulãt cõrã eo in corde perfecto. Qui
autẽ erudiri noluerint, sponte sua cæci
laborabunt, & seminabunt multum, &
inferent parum, negotium Dei se egisse
putabũt, cum egerint suũ. Qui speciosa Cõciona
quærunt in concionibus potius quam tores ver
vtilia, qui vitia dissimulãt, & suauem ac borum, &
meditatã cantilenã auribus instillãt au plausus
ditorũ, in quorũ oratione illud videas studiosi.
quod in Albutio ferre nõ potuit Lucil. Cic. in 3.
Quã lepide lexeis cõposta, vt tesserulæ oẽs de Ora-
Arte pauimẽto, atq; emblemate vermicu- tore, & in
lato: Et Cicerõ similes videri malũt quã Oratore.
Pauli: vtrũ ne in domos suas festinare
cẽsebis an domũ Dñi ædificare? * Qui 55
potentiũ captant amicitias, in magnas
domos sese insinuant, pauperiores fu-
giũt, qui blandiuntur diuitibus, qui eis
oĩa permittũt, qui inurbanũ putant cũ
his de Deo miscere colloquia qui dicta
factaq; sæculariũ imitãtur, negotiũ ne
Dei agũt, an suũ? Nõ hæc de certo ali-
quo hoĩum genere dico, sed malũ, quod
in oẽs, qui aiatum saluti cõsulunt, pot
irrepere, quodq; & à me, & ab oibus ser
uis Dei lõgissime abesse cupio, demon
stro. *Propter hoc super vos prohibiti sunt*
cœli

cæli ne darent rorem. Quem rorem? Hieron. Ego hunc arbitror esse rorem, de quo in benedictione dicitur ad Iacob.
Gen 27. Det tibi Deus de rore cœli, & rorem
Psal. 132. Hermon, qui descendit super montem Sion, & descendit non de aere, in quo multiplex volat aquilarum, & accipitrum, & vulturum numerus, sed de cœlo, vt si cuius anima ardet perturbationibus, & Diaboli iaculo vulnerata est, refrigeretur hoc rore, & æstus suos tęperet. Quo retento terra quoque non affert germen suum; neque enim sine rore Christi potest vlla anima afferre frumenta, &c.

Et vocaui siccitatem super terram, &
56 *super montes.* Terram modo vulgus hominum intelligamus, montes vero, qui alijs eminent potentia, aut eruditione aut diuitijs. In tritico, vino, & oleo, & omnibus, quæ profert humus, omnia virtutũ opera, quibus anima nutritur, & confirmatur, accipimus. Quædam animam confirmant, vt triticum corpus, vt spes, fides, caritas, aliæ, vt vinũ, lætificant cor hominis, vt obedientia, humilitas, abnegatio sui, quæ miram voluptatem, atque lætitiam homini afferunt: aliæ leniunt, & emolliunt, vt oleum, cuiusmodi sunt septem dona Spiritus sancti, quibus ita duricies nostra mollitur, vt facilè ab spiritu Dei moueamur. Sed quia oleum etiam curandis plagis aptissimũ est, rectè in eo intelligemus pœnitentiam, quæ vulneribus animæ medetur, & maximè adhibitis comitibus suis oratione, ieiunijs, eleemosynis perfectam restituit sanitatem Hominis nomine quod est in homine præcipuum intelligit, idest, rationem, sicut nominè iumenti, id quod nobis cum iumentis, commune est, id est, sensum, siue inferiorem animæ portionem. Laborem manuum eum accipio, quo alijs vtiles sumus, & eos laborando Christo lucrifacimus. * Super
57 hæc omnia vocat Deus siccitatem, id est, ventum vrentem, cum finit sæuire fortiores tentationes, quibus harum virtutum opera languescunt & quasi exuruntur, & ipsa ratio deterior fit dũ ignorantia, prauisq; iudicijs impletur, & voluntas infirmatur ad bonum, tum

Terra. Montes. Triticum vinum, oleum. Pœnitentia oleũ. Homo. Iumentũ. Labor manuum.

A animæ inferior portio elata, & quasi dominans rationi cedere, & subijci recusat: & labor manuum nostrarum perit, quia multa, & erudita in concione dicentes neminem à peccato liberamus, vel certè amittimus citò, quos multo labore fueramus lucrati. *Et audiuit Zorobabel, &c.* Zorobabel & Iesus audiũt, non timent, populus autem timet à facie Domini. Perfectorum est non timere, quia perfecta charitas foras mittit timorem, imperfecti timent, & quamuis perfectè non ament, salubriter timore terrentur, donec eò & ipsi veniant, vt
1. Ioan. 4.
B perfecta charitas foras mittat timorẽ. Signum autem salutis est, siue audire, siue timere. Et quidem Dominum non audierant, sed audientes Prophetã nuntium Dñi non fuerunt increduli, sed intellexerunt Deũ in ministris suis loqui, quos qui audit, Deum audit, & qui contemnit, Deũ contemnit. Et quoniam qui credunt, magis semper Dei gratia cõfirmantur, vt magis intelligant, quod crediderint, & in fide confirmẽrur, seipsum vocat Propheta nuntium Dñi de nuntijs Domini, quod hactenus non fecerat. Deinde dicit: *Ego vobiscum sum,*
Luc. 10.
C *dicit Dominus.* * Ostendit gratũ sibi fuisse timorẽ illum, & à timore ad charitatẽ eos excitat illo amoris pignore: Ego vobiscũ sum. Arduũ videbat inter aduersantes & impediẽtes hostes templũ ædificare. Sed nihil timendũ est, cũ Deus nobiscũ est, aggrediamur difficilia opera virtutũ, cõtendamus intrare per angustã portam, nullis difficultatibus, nullis tẽtationibus, nullis Diaboli insidijs, attibusq; deterreamur. Aedificemus domũ Dñi: Ego vobiscũ sum, dicit Dñs. Dñs mihi adiutor, ait Sãctus, nõ timebo quid faciat mihi homo. Et: Si consistãt
58
Psal. 117.
Psal. 26.
D aduersum me castra, non timebit cor meum. Sed optimè hic etiã obseruauit Hier. nõ esse dictũ Zorobabeli, & Iesu: Ego vobiscum sum (semper enim cum perfectis est, & etiam si occiderit ipsos, sperabunt in eo) sed populo dicitur, qui timuerat à facie Dñi, & illa promissione erat eius animus exuscitãdus. *Et suscitauit Dominus spiritũ Zorobabel &c.* Docemur etiã perfectos viros indigere Dei auxilio, & sine Christo nihil facere

posse,idcirco eorum spiritus excitatur. Hieronymus:Suscitatur etiam spiritus populi,qui in eis ante dormiebat: non corpus, non anima,sed,vt diximus, spiritus,qui magis ædificare scit templum
59 Dei,&c.* *Et ingressi faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui.* Pulchrè dicit, Ingressi, dum enim templo Domini intra nos ædificando non vacabamus, extra nos eramus, & cum maximè curare nostra videbamur,nihil minus curabamus; qui enim diligit iniquitatem,odit animam suam. Quomodo curare nostra possumus, cum à nobis absumus,nec quid nobis facto opus sit,cogitamus? Prodigus filius dũ substantiam suam perdidit viuendo luxuriose,non curabat sua, quia erat extra se:quando curauit? quando redijt ad se sicut in Euangelio Lucæ legimus:In se autem reuersus dixit:Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus,ego autem hic fame pereo? Surgã, & ibo ad Patrem meum,& dicam ei:Pater peccaui in cœlum,& coram te. Prima die mensis locutus est ad eos Haggæus,ipsi vero ingrediuntur die vigesima quarta.Itaque (vt notat Hieronymus) duo & viginti dies interiecti sunt quot & literæ sunt apud Hebræos.Necesse enim habuerunt doceri, quæ essent elementa principij sermonũ Dei, quæ eos prohiberent dicere: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ, &, vt prouocarentur ad ponẽdum corda sua super vias suas,& recordarentur quanta propter negligentiam fuerant ante perpessi. At vbi plenè his instructi sunt, sine mora, & sine timore ædificant.

CAP. II.

N die vigesima & quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darij regis. In septimo mense, vigesima & prima mensis: factũ est verbum Domini in manu Hag-

A *gæi prophetæ,dicẽs:Loquere ad Zorobabel filium Salathiel ducem Iuda,& ad Iesum filium Iosedec sacerdotem magnum, & ad reliquos populi dicens:Quis in vobis est derelictus,qui vidit domum istam in gloria sua prima? & quid vos videtis hanc nunc? numquid nõ ita est,quasi non sit in oculis vestris? Et nunc confortare Zorobabel, dicit Dominus,*
B *nus,& confortare Iesu filij Iosedec sacerdos magne, & confortare omnis populus terræ, dicit Dominus exercituum,& facite:quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum.Verbum,quod pepigi vobiscum,cum egrederemini de terra Aegypti: & spiritus meus erit in medio vestrum,nolite timere. Quia hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc vnum modicum est, & ego commo-*
C *uebo cœlum & terram,& mare, et aridam. Et mouebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus:& implebo domum istam gloria,dicit Dominus exercituũ. Meũ est argentum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouissimæ plus quàm primæ, dicit Dominus exercituum: & in loco isto dabo pacem,dicit Dominus exercituum. In*
D *vigesima & quarta noni mensis, in anno secundo Darij regis,factum est verbum Domini ad Haggæum prophetam dicens: Hæc dicit Dominus Deus exercituum, Interroga sacerdotes legem dicens: Si tulerit homo carnẽ sanctificatam in ora vestimenti sui, & tetigerit de summitate eius panem,aut pulmentum,aut vinum, aut*

aut oleum, aut omnem cibum: numquid ſanctificabitur? Reſpondentes autem ſacerdotes dixerunt: Non. Et dixit Haggæus, Si tetigerit pollutus in anima, ex omnibus his, nunquid contaminabitur? Et reſponderunt ſacerdotes, & dixerunt: Contaminabitur: Et reſpondit Haggæus, & dixit: Sic populus iſte, & ſic gẽs iſta ante faciem meam, dicit Dominus, & ſic omne opus manuum eorum: & omnia, quæ obtulerunt ibi, contaminata erunt. Et nunc ponite corda veſtra, à die hac, & ſupra antequam poneretur lapis ſuper lapidem in templo Domini: Cum accederetis ad aceruum viginti modiorum & fierent decem: & intraretis ad torcular, vt exprimeretis quinquaginta lagenas, & fiebant viginti. Percuſſi vos vento vrente, & aurugine, & grandine omnia opera manuum veſtrarum: & non fuit in vobis, qui reuerteretur ad me, dicit Dominus. Ponite corda veſtra ex die iſta, & in futurum, à die vigeſima & quarta noni mẽſis: à die, qua fundamenta iacta ſunt tẽpli Domini, ponite ſuper cor veſtrũ, Numquid iam ſemẽ in germine eſt: & adhuc vinea, & ficus, & malogranatum, & lignum oliuæ non floruit? ex die iſta benedicam. Et factũ eſt verbũ Domini ſecundo ad Haggæum, in vigeſima & quarta menſis, dicens: Loquere ad Zorobabel ducem Iuda, dicens: Ego mouebo cœlum pariter & terram. Et ſubuertam ſolium regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium: & ſubuertam quadrigam & aſcen-

A *ſorem eius: & deſcendent equi, & aſcenſores eorum: vir in gladio fratris ſui. In die illo, dicit Dominus exercituum, aſſumam te Zorobabel* Eccli. 49.
fili Salathiel ſerue meus, dicit Dominus: & ponam te quaſi ſignaculum, quia te elegi, dicit Dominus exercituum.

HISTORIA.

In ſeptimo menſe. Duplex fuit apud Hebræos anni initium, ſicut & duplex annus, ſacer, & vulgaris. Annus ſacer numerabatur ordine ſolemnitatũ, incipiebatque fere ab æquinoctio verno, cui pars Martij noſtri cum parte Aprilis plerumque correſpondet. Exod. 13. Hodie egredimini menſe nouarum frugum. Heb. In menſe הָאָבִיב eſt autem אָבִיב idem quod virens, quaſi dicat: In mẽſe, quo omnia iam virent, ideo Lxx. verterunt ἐν μηνὶ τῶν νέων, id eſt, In menſe nouorum, hoc eſt initio veris, de quo Ouidius:

1 Annus duplex apud Heb.

B

Verque nouum ſtabat cinctum florente corona. 2. Meta.

Et alibi:

C

Omnia tunc florent, tunc eſt noua temporis ætas: 1. Faſtorũ.
Et noua de grauido palmite gemma tumet.
Et modo formatis operitur frondibus arbor:
Prodit & in ſummum ſeminis herba ſolum.

Ex quo deprehenditur error Sanctis Pagnini pudendus ſanè in tali viro, qui tranſtulit: Hodie egredimini in menſe Iulij. Nec potuit reuocari teſtimonijs Scripturæ, vniuerſorumque Iudæorũ conſuetudine; & auctoritate, qui Paſchę tempus Martio, vel Aprili ſemper tribuunt, atq; eo tempore patres ſuos exijſſe ex Aegypto, agnumque immolaſſe ſine vlla dubitatione conſentiũt. *Sed hoc illi impoſuit; quod cum R. Dauide putauit אָבִיב eſſe ſpicam cum culmo: intellexitque dici menſem ſpicæ, id eſt, ſpicarum, atque eum eſſe Iulium, quod eo, inquit, menſe frumenta ſint ſpicata. At Exod. 9. legimus; Linũ

D

2

y 4 ergo,

Nec potest id in dubium vocari, cum Hieronymi, Theodoreti, Ruperti, Lyrani, omnium denique expositorum concors sententia sit eos ingressos fuisse, vt facerent opus in domo Domini, in die vigesima quarta sexti mensis, secundo anno Darij regis. Quod ita intelligendum est, eo die cœpisse materiam præparari, nam ipsa templi structura non est cœpta ante diem vigesimum quartum noni mensis, sicut cap. 2. ait Propheta: A die vigesima quarta noni mensis, à die, qua fundamenta iacta sunt templi Domini. Differendi autem duos, & viginti dies causa fuit, vel quod fortè non omnia primo die mensis dixit Propheta, sed quædam etiam aliquo ex sequentibus: aut quod interea inter se consulebant, & se inuicem exhortabantur, donec tandem vigesimaquarta die materiam præparare cœperunt intra aream, & prima fundamēta templi, vel quod illis diebus ligna ex Libano afferri curarunt. Idem vitiū irrepsit in c. 27. Ieremiæ, quod eo loco Hieronymus adnotauit, nam cum ita incipiat: In principio regni Ioacim filij Iosiæ regis Iuda, hæc verba pertinēt ad finem. c. 26. vt historiæ illius tēpus indicetur. Caput autem. 27. incipere hinc debet: Factum est verbum istud ad Ieremiam a Domino, &c. Quod nisi feceris, pugnant inter se verba, nam si verbum istud factum est in principio regni Ioacim, quomodo iubetur Propheta mittere catenas ad legatos regum, qui venerunt ad Sedeciam regem Iudæ? Ita & hic legitur in eodem codice manu scripto, nisi quod ibi incipit c. 27 ab his verbis: Hæc dicit Dominus ad me, cum ab illis incipere debeat. Factū est verbum istud ad Ieremiam, quoniā in fine cap. 26. non refertur visio, aut prophetia, sed res gesta narratur.

De germano sensu huius capitis, & sequentis.

24 Puto, me primo præludio hoc apud veros rerum æstimatores, qui non sunt ex contentione, sed acquiescunt veritati, obtinuisse, vt probatissimum exponendi genus censeatur quod nos cum Hieronymo, & ceteris Scripturæ tractatoribus, & secuti hactenus sumus, &
A sequemur. Sed incidi in Ioannis Eckij viri optimi, & eruditissimi, & de Catholica Ecclesia optimè meriti commentarium in hunc prophetā, in quo tametsi communem hanc expositionē reijcere non audet, alteram ei præponit longè diuersam. Et quidem si Allegoricā existimaret, nihil aduersus nos diceret, qui Allegorias cum Historia amplectimur: sed omnino Historicam esse iudicat; quoniam post hanc communem explanationem hunc suæ titulum præfigit: Alia, & altior explanatio
B deinde tertiæ hunc: Sensus mystici, & spirituales. Mox ait: Postremo loco veniamus ad sensus mysticos, & tropologicos, & anagogicos, quibus verbis satis; ac super ostendit secundam illam expositionem suam non mysticam esse, idest, Allegoricā, neque Tropologicam, neque Anagogicā, sed Historicā. Adde quod, vt hanc constituat, communem illam argumento quodam è
medio tollit.* Eius expositio est, quam 25
Rupertus sequitur, vt de templo corporis Christi loquatur Propheta, & de Ecclesia: verbi causa; cum Propheta ait
C Populus iste dicit: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ, significat populum Iudæorum non susceptu rum esse Christū, cum venerit, ac si dicat: Populus Iudæorum dicit: Nondū venit tempus Messiæ, nondum venit tempus, quo domus Dei, id est, corpus Christi, ædificetur in vtero virginis Mariæ. Atque ita reliqua inuitus equidē contra optimum Ecclesiæ propugnatorem disputo, quem plurimi facio, & vt germanum Ecclesiæ Catholicæ filium & Lutheri, ceterorumque hæreticorū acerrimum hostem & amo, & veneror. Sed quoniam communi omnium expo
D sitioni, atque adeo veritati, aduersatur, & video nonnullos huic exponendi rationi vehementer applaudere, paucis eos vehementer errare demonstrabo, qui hanc eius expositionem Historicā arbitrantur, nam de ipso exponendi genere multa in primo præludio iam di
xi.* In eo aūt maximè labūtur Eckius, 26
& qui ei assentiuntur, quod non satis animaduertunt quid spiritualis expositio sit, quid Historica, & alteram pro

altera

altera sine delectu accipiunt miscentes omnia, & protinus ad Historicam pertinere putantes, quidquid apud veteres patres ex prophetis expositū offendunt. Nec vidit Eckius Ruperti explanationē, quā amplissimis verbis collaudat, non esse Historicā, sed allegoricam, vt Sixtus Senēsis lib. 4. Bibliothecæ sanctæ de operibus eius adnotauit. Vnum ex Eckio quæro, an re vera putet Haggæū de templo Ierosolymitano loqui, quod euersum fuerat à Chaldæis, & Iudæos reptehendece, quod segnes essent in eo reædificando? Ipse quidē non negat, nā eum hoc argumentū Prophetę à maioribus traditū retulisset. Subijcit: Argumentum præcedens congruere literæ Prophetæ nemo ignorat, qui tractatores eius, vel per transennam viderit: quos reijcere tantos in Scriptura heroas, nunquam in animum meum induxero, sed eos veneror, vt par est, & obseruo. Quod si alium sequar sensum, & peregrinam afferam sententiam, protestor me id facere absque tantorum patrum nota, & iniuria, &c. *quamuis postea parum sibi
27 constans & Rupertum sequens negat à Propheta reprehendi Iudæos de ædificandi negligentia, quod minimè culpabiles essent, nam si opus intermissum est vsque ad secundum annum Darij, hostium culpa intermissum est, non Iudæorum. Ex quo fit alios reprehendi, qui in culpa sunt; & de alio templo verba fieri. Ita fluctuat Eckius, & circumfertur omni vento doctrinæ, modo refragari patribus non audet, modo infirma ratione cogitur dānare, quod probauerat. Sed hunc missum faciamus. Quis erit ita hebes, & communis sensus expers, vt cum audit Haggæum loquentem Zorobabeli, & Iesu. Populus iste dicit: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ? & reprehendentem Iudæos, quod ipsi habitarent in domibus laqueatis, & domus hæc sit deserta, ideoque eos inopia, & sterilitate laborasse, & audisse Zorobabelem, & Iesum, & omnes reliquias populi, ac verbis Haggæi excitatos ingressos esse, & laborasse in domo Domini: possit sibi persuadere, non loqui
cum de hominibus illius temporis, neque de templo illius vrbis? Non quæro nunc, an alium quoq; sensum hæc verba habere possint; sed, an hunc, quem dico habeant? *Quod si quis tam stupi- 28
dus sit, vt neget, ergo Zorobabel, de quo loquitur Propheta, non erat re vera ille filius Salathielis, sed alius per eum intelligitur, neque de Iesu loquitur, sed de alio, nec populus illius ætatis sterilitate, & egestate afflictus est; sed alter, qui erat successurus, nec Zorobabel, & relliqui, qui tunc viuebant verbis Haggæi excitati sunt ad laborādum in domo Domini. Quis hoc orthodoxus ferat? quis audiat? certè Ecclesia non ferret, sed Scripturæ veritati aduersari pronunciaret. Quæris vnde id iudicem? Cum verba Scripturæ proprè accepta aliquid enunciāt, quod à recta doctrina fidei, aut morum minimè discrepet, ac bene cum præcedentibus, & cum sequentibus cohæret, ille omnino Historicus sensus est, vt eruditè docet Augustinus lib. 3. de Doctrina Christiana, c. 10. & 11. alioqui nihil habebimus in Scriptura constans & firmum. Quod autem plano Scripturæ Historico sensui repugnat, hæreticum
est. *Si planum esse negas, nec te ver- 19
ba Prophetæ mouent, quibus nihil potest dici expressius, audi Hesdræ historiā id ipsum factū esse narrātis ab illius ætatis hoībus, quod Propheta fieri hortabatur, & quod factū docet. Prophetaue- Esd. 5.
runt aūt Haggæus propheta, & Zacharias filius Haddo prophetantes ad Iudæos, qui erant in Iudæa, & Ierusalē in noīe Dei Israel. Tūc surrexerūt Zorobabel filius Salathiel, & Iosue filius Iosedec, & cœperunt ædificare templum Dei in Ierusalē, & cū eis prophetæ Dei adiuuātes eos. Et postea: Seniores autē
Iudæorū ædificabāt, & prosperabantur Esd. 6.
iuxta prophetiā Haggæi prophetæ, & Zachariæ filij Haddo, & ædificauerunt & construxerūt iubēte Deo Israel, &c. Ergo prophetia Haggæi de templo illo ædificando fuit. Ratio vero Ruperti, quæ se vicisse iactat Eckius, perinfirma est, non fuisse dilatū opus templi negligentia, & culpa Iudæorū, ideoque minimè eos reprehendi à Propheta. Imò verè

culpabiles erant, quoniam cum opus A
fuisset impeditum à Cambyse Cyri fi-
lio, eo etiã mortuo cessauerunt vsq; ad
secundũ annũ Darij, quod minime de-
buerunt, cum prędixisset Ieremias post
annos LXX. templum fore ædificãdum
(vt intelligitur ex cap. 29. Ieremiæ si-
mul cum 30.) qui iam diu impleti erãt.
30 * Neque metus vicinorum hostiũ ob-
stare eis debebat contra Dei prophetiã:
neque enim, etsi multum conarentur,
impedire possent. Quemadmodum se-
cundo etiam anno Darij impedire ten-
tauerunt Hesd. 5. sed parum eis succes-
sit. Adde quod idem Darius prius co- B
piam Iudæis fecerat ædificandi templũ:
vt legimus in 3. Hesdræ. c. 4. & apud Io-
sephum 11. Antiquit. cap. 4. qui primo
anno Darij copiam factam scribit; qua-
re merito secundo anno mense sexto
reprehenduntur Iudæi, qui cum iam
possent templum ædificare, suas potius
domos struebant magnificè, nihil de
Dei domo cogitantes. Quod ergo Ru-
pertus dubitat, an populus ille dixerit
nondum venire tempus domus Domi-
ni ædificandæ, & seminasse multum, at-
que intulisse parum propter intermis-
sionem operis templi (pace religiosi, C
atque eruditi viri dixerim) nec tali vi-
ro dignum, nec ferendum est. Quoniã
igitur negari non potest, & de templo
Ierosolymitano loqui Prophetam, &
hominibus suæ ætatis loqui, reliquum
est, vt dicat Eckius simul hæc de tem-
plo corporis Christi, & de Ecclesia,
quæ est domus Dei, & de futuris Iudæis
31 dici.* Tunc quæram, putet ne templũ
illud figuram fuisse corporis Christi, &
Ecclesiæ, & quod illi tunc dicebant de
templo suo, figuram esse eius, quod Iu-
dæi dicturi erant de Christi corpore, &
de Ecclesia? Non possunt ire inficias, D
quoniam concors est omnium patrum
sententia, & Apostolus ait: Hæc autem
omnia in figura contingebant illis. Cũ
1.Cor.10. ergo hæc de Christo, & de Ecclesia ex-
ponuntur, non Historica explanatio
est, sed Allegorica. Nam si figura est, il-
la, quæ tunc fiebant, significant quæ fu-
tura erant in Christi aduentu: hæc est
autem definitio sensus spiritualis, vt sic
ille, qui per res ipsas significatur, sicut
Historicus est, qui significatur per ver-
ba. Nec enim nomen Zorobabel signifi-
cat Christum, sed filium illum Salathie-
lis, nec domus Domini significat cor-
pus Christi in hoc loco, sed templum
illud; at filius ille Salathielis figura erat
Christi & Christum significabat, & res
illa, quæ domus Dei erat, figura erat
corporis Christi, & Ecclesiæ. * Potuit 32
hoc Eckius in Ruperto legere, vel in ip-
so initio, docet enim sicut Nabuchodo-
nosor in prophetis assimilatur Diabo-
lo, quia populum captiuum duxit, ita
Zorobabelem, & Iesum filium Iosedec
& ceteros filios transmigrationis signi-
ficare illos patres, & populum, qui de
hoc mundo tendentes ad Deum, hoc
meruerunt, vt de carne eorum nasce-
retur Christus, templumque non ma-
nu factũ. Quod si apertiora verba vult,
non multo post ait idẽ Rupertus: Quo-
modocunque tunc res sese habuerit,
spiritualiter vt cœptum est, intelligere
curemus verba Spiritus sancti. Hiero-
nymus in huius prophetæ commenta-
riis, & Zachariæ; crebro inculcat Zoro
babelem, & Iesum figurã portasse Chri-
sti regis, & sacerdotis summi. Verũ id,
quoniam in patribus passim occurrit,
qui rem recte intelligebant, & recte lo
quebantur, satis erit locum indicare a-
pud Cyrillum lib. 5. in Gen. vbi sensum
huius capitis historicum cõfirmat, dein
de ad allegoriam venit Zorobabelis, &
Iesu, quos notam, atque imaginem, id
est, figuram fuisse testatur Iesu nostri.
Merito itaque dixi demonstraturũ me
aduersarios vehementer errare, demõ-
straui enim à definitione, quo nullum
est certius, aut firmius argumentum: &
in hoc eos maximè labi, quod non se-
cernerent spiritualem sensum ab histo
rico, neque animaduerterent quid in-
ter eos interesset discriminis. Sed quo-
niam de hac ipsa re copiosius aduersus
quosdam disputauimus Hos. 11. à nu.
3. vsque ad. 12. & dubia quædam expli-
cauimus, quæ suboriri diligenti lectori
possent, ad spiritualem potius exposi-
tionem veniamus.

TROPOLOGIA.

Cum populus Dei sub regibus suis 33
erat,

erat, & Deo parebat, magna fuit copia
prophetarum, at cum Babylonem ab-
ducitur, & regibus seruit alienis, pauci
prophetę sunt, & tempus venit, de quo
Psal.73. dictum est. Iam nõ est propheta, & nos
non cognoscet amplius, & apud Danie
Dan. 3. lem sancti: Et non est in tempore hoc
princeps, & dux, & propheta. Sed quan
tumuis alienis rex imperet, semper si-
bi Deus relinquit quosdam, qui genua
non curuent ante Baal, ad quos ipse lo
quatur, & per eos instituat, ac doceat

Semper Deus reseruat quibus loquatur, & per quos alios doceat.

ceteros. Non defuit ijs, qui in vastata
Iudęa relicti sunt Ieremias, neque ca-
ptiuis apud Babylonem Ezeciel, & Da
niel, regnante licet impio Nabuchodo
nosor. Et nunc in anno secundo Darij
regis loquitur Haggęo, & per eum Zo
robabeli, & Iesu filio Iosedec, & reli-
quijs populi.* Eodem etiam anno fit
34 verbũ Domini ad Zachariã. Quam mi-
ra est Dei nostri bonitas, quam ineffabi
lis humanitas? Quasi viuere sine ami-
cis nõ posset, nec alios quam homines
in terra viuentes haberet, semper sibi
reseruat quos amet, quibus loquatur,
per quos reliquam multitudinem ad
se paulatim adducat. Qui sint hi ex no
minibus intelliges. Sicut postea locu-
tus est Zacharię, quod sonat memor
Dei, id est, illis, qui Dei recordantur,
quorum voluntas est in lege Domini,
& in lege eius meditantur die, ac no-
Psal.1. cte, & dicunt: Si oblitus fuero tui Ieru-
Psal.136. salem, obliuioni detur dextera mea, ita
nunc loquitur Haggęo, id est, festiuo,
in quo illi intelliguntur qui celebrant
festiuitates Domini, sicut in Nahum di
Nah.1. ctum est, celebra Iuda festiuitates tuas,
& omne opus seruile nõ faciunt in eis.
35 Hieronymus: * Sed quia Haggęus in-
terpretatur festiuus, omnis qui potest
festa celebrare, non in fermento veteri
malitię, & nequitię, sed in Azymis syn
ceritatis & veritatis, potest Dei recipe
re sermonem. Habeamus & nos mun-
das manus, & vocemur ἑορτάζοντες, id
est, festa celebrantes, & ad nos fiet ser-
mo Dei, &c. Per Haggęum autem fit
verbum Dei ad Zorobabelem, & ad Ie-
sum filium Iosedec. Zorobabel dux, Ie-
sus sacerdos, sed ambo magna animorũ
consensione plurimos Babylone edu-

A xerunt in Ierusalem. Ad eos maxime
fit Dei sermo, id est, eos Deus maxime
instituit, & eis vt amicis arcana sua re-
uelat, qui flagrant desiderio cœlestis Ie
rusalem, & terrę viuentium, ac publi-
cę salutis, omnemq; operam in eo po-
nunt, vt homines populi Dei Babylo-
nem, id est, peccatorum confusionem,
relinquant, & in promissam regni cœ-
lorum patriam festinent.* Et quoniam 36
multum quidem ad id iuuat pietas, &
religio sacerdotum, sed plenè atq; inte
grè fieri non potest impijs regibus rẽp.

Deus aliorum salutem quęrentibus maximè loquitur.

moderantibus, & ad suę impietatis imi
B tationem multitudinem trahentibus:
si autem rex sit pius, & cum sacerdoti-
bus consentiens, omnes electos sequi
quodam modo verbo, & exemplo suo
cogũt: iure ad populum Babylone ab-
ducendum Zorobabel dux, & Iesus sa-
cerdos eliguntur, iure ad Zorobabelẽ,
& Iesum ad aliorum salutem loquitur
Deus. Nomina etiam conueniunt ser-
uatoribus populi Iesus saluator, Zoro-
babel Iste magister Babylonis, vt ex He
bręis docet Hiero, id est, magister eorũ
qui Babylone versantur. Vide autem
quam vtilia per hos populũ doceat.

Principes sęculares & sacerdotes sibi cõsentiẽtes mirè pietatẽ promouent.

C *Populus iste dicit: Nondum venit tem
pus domus Domini ædificandæ.* Hier. Di-
ligenter attende quod non Zorobabel
vel Iesus hoc dicant, sed populus, qui
adhuc sub Dario rege constitutus nec-
dum iugum seruitutis excusserat.* Do 37
mum Domino ædificamus quando ani
mam nostram ab omni inquinamento
carnis, & spiritus emundantes, sanctũ
& impollutum Deo in nobis domici-
lium pręparamus; de quo Paulus: Chri Eph.3.
stum, habitare per fidem in cordibus
vestris: Fidem autẽ intelligit, quę per
charitatem operatur, vt ipse in epist. ad Gal.5.
Galatas interpretatus est. De hoc etiã 2.Cor.6.
D ait: Qui autem consensus templo Dei
cum idolis? Pura enim esse debet ani-
ma nostra ab amore rerum terrestriũ,
& nullum idolum habere, quę domus
est Dei. Addit autem: Vos enim estis tẽ
plum Dei viui, sicut dicit Deus: Quo-
niam inhabitabo in illis, & in ambula-
bo, & ero illorum Deus, & ipsi mihi
erunt populus. Huius domus Domini
ædificationem Sancti nõ destruunt, sed Psal.131.
arden-

Ædificare domũ Domino quid sit.

Sãcti non destruunt hanc ędificationẽ, sed peccatores.

ardenter optant, vt verba indicant sancti Prophetæ: Sicut iurauit Domino, votum vouit Deo Iacob: Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectũ strati mei: Si dedero somnum oculis meis, & palpebris meis dormitationem: Donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob. 38 * At peccatores differunt de die in diẽ, semper dicunt. Nondum venit tempus domus Domini ædificãdæ, satiari prius voluptatibus, & morem animæ suæ gerere volunt, tempus expectant, quo sine dolore relinquant quod amant. Hierony. Qui semel decreuit instaurare tẽplum Dei, huic omne tempus aptum est ædificandum: nec rex Diabolus pôt impedire, nec hostes per circuitũ, nec pietas simulata parentum, affinium, liberorum, statim vt conuersus inclamauerit nomen Domini, dicet: Ecce adsum, & cet. Sed quærat lector studiosus quomodo Iudæi iam diu Babylone egressi figura peccatorum sint, quorum ciuitas est Babylon? Verum ita accipiat, res eadem diuersis rationibus diuersorum figura esse potest, immo & contrariorum, sicut leo figura Christi est propter fortitudinem, & regiam potestatem: & Diaboli propter crudelitatem. Iudæi ergo, quatenus Babylonẽ relinquunt, & Ierusalem veniunt, boni sunt, & figura bonorum: sed in eo quod peccãt figura peccatorũ sunt, i. in eo, quod opus domus Dñi negligunt, & sibi magnificas ædes cõparant. Quare de illis cap. 2. Propheta cum responsu (39) dissent ipsi pollui, & cõtaminari quidquid ab homine polluto tangeretur, continuo subijcit: Sic populus iste, & sic gens ista ante faciem meam, dicit Dominus, & sic omne opus manuum eorum, & omnia, quæ obtulerunt ibi, contaminata erunt. Sed hoc etiam notandum. Non omnes, qui Babylone exeunt, & altare habent, in quo victimæ immolentur, vt hi continuo domũ Domino ædificent. Fundamenta quidem iaciunt, ac velle ædificare, planeque ædificaturi videntur, sed rege profano, & impio prohibente, vicinisque hostibus bellũ minitantibus relinquũt, quod cœperant, & ab ædificando tem-

Res eadẽ multarũ figura esse potest.

A plo abstinent. Multi è peccatorũ confessione exeunt, in altari cordis sui victimas bonorum operum Deo immolãt: sed aliud est fundamenta templi iacere, aliud ædificare templum, aut domũ Domino. Templum domus Dei est, in qua solus Deus colitur, vnde profana excluduntur, quædam etiam quæ pietatis speciem habent, ideoque bis Dominus eiecit è templo vendentes colũbas, & boues, & oues, & nummularios, cum illa non nisi ad sacrificia venderẽtur. * Denique non domus rerum sæcularium esse debet, sed orationis, sicut B scriptum est: Domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis. Quare ædificare domum Domino, si omnino propriè loquamur, eorum est, qui se totos Deo consecrant, & omnes à se curas amandant, vt soli Deo vacent, totique eius sint, quod perfectorum est. Multi autem, qui Deo grati sunt, & iã in altari cordis bona opera offerunt, statuunt apud se totos se Deo dicare, quòd est fundamenta templi iacere, sed princeps mundi huius, tanquam alter Cambyses, & tentationes hinc inde insurgentes, vt Samaritæ illi hostes Iudæorum, ita eos deterrent, vt à do-C mo erigenda abacti, & cœptam perfectionis viam deserentes, & in futurum differentes diem de die trahant, & dicant: *Nõdum venit tempus domus Domini ædificandæ.* At Zorobabel, & Iesus. i. perfectiores, non dicunt: Sed, vt omnes qui dicunt, erroris & segnitiæ suæ admoneantur, iterum fit verbum Domini ad Haggæum, qui festa Domini celebrar, & celebrare omnes cupit. *Numquid tempus vobis est, vt habitetis in domibus laqueatis, & domus ista deserta?*

Psal. 73. Dan. 3.

Joan. 2. & Matt. 21.

40 Isa. 56.

41

In domibus laqueatis habitamus, quando id maximè curamus, vt volu-D ptatibus præsentibus perfruamur, & optima quæque in hoc mundo possideamus, obliti nos esse viatores, nec habere hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirere. Qui autem hoc faciunt locum domus Dei desertum esse sinũt, non præparantes domum & perit eis tempus, quod datum erat ad ædificandum, idest, exiguum, & breue, quod vitæ concessum est spatium, sine vtilitate

abire

abire patiuntur, ita viuentes, ac si non A viuerent. Hier. Omne.n.tēpus, in quo non virtutibus, sed vitijs deseruimus perit, & quasi nō fuerit, reputatur in nihilum. Si quis ergo de nobis in voluptate & luxuria sæculari suā contignat domū, iste templū Deo non ædificat, nec habet Dñs in eo, vbi caput suū reclinet & cū vulpibus ædificet domū, habitaculū quondā Dei patiē esse desertū, &c. Cōtra electi, & perfecti non possunt in animum suū inducere, vlla vt voluptate fruantur, ne ijs quidē, quæ necessariæ sunt, nisi Dño domū ædificauerint. Sicut de Dauide legimus: Factū est autē B cū sedisset rex in domo sua, & Dñs dedisset ei requiē vndiq; ab vniuersis inimicis suis, dixit ad Nathā pcophetā: Vides ne quòd ego habitē in domo Cedrina, & arca Dei posita sit in medio pellium?

1.Reg.6.

42 Et apertius in Psalmo: Si introiero in tabernaculū domus meæ, si ascendero ad lectū strati mei. Si dedero somnū oculis meis, & palpebris meis dormitationē: Donec inueniā locū Dño, tabernaculū Deo Iacob. Sed qm̄ multa patimur, quæ vitare sæpe possemus, si opera nostra cogitaremus, vtiliter eos admonet: *Ponite corda vestra super vias* C *vestras.* Cur autē admoneat, statim indicat: *Seminastis multū, & intulistis parū, &c.* Videas permultos, qui mala sua, siue, vt ipsi loquunt, infortunia lamentent, & causas quærāt, nec vnquā inueniāt; quia non ponunt corda sua super vias suas. Egēt, sterilē esse annū causantur: repulsam patiunt in honoribus, ab alienatos à se aliorū animos causam esse dicūt ambitus, prensationes aduersariorū. Moritē filius, aut vxor, morbos, & inscitiā medicorū accusant, moriuntur pecora, & iumenta, de cœli querantur inclementia. At si cogitarent nihil D præter Dei voluntatem, ne in minimis quidem fieri, curæ illi esse omnia, & in mores suos, atq; in vitæ turpitudinem oculos conijcerent, facile cernerent se propter peccata sua puniri, sicut dixerunt fratres Ioseph: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrē nostrū, vidētes angustiā animæ illius, dum deprecaretur nos, & non audiuimus. Idcirco venit super nos ista tribulatio.

Psal.131.

Gen. 42.

* Ita hi nunc videbant sterilitatē, & inopiā suā, ac tantū in cœlū, & aerē reijciebant, quasi nō esset vlla causa superior, quæ inferiores pro arbitrio suo moueret, & regeret. *Seminastis multū, & intulistis parū.* Illi multū seminār, & parum inferunt, qui multū in bonis operibus laborare videtur, & tñ parū proficiunt & crescunt. Quod illis etiā, qui in peccato sunt rectè conuenit, qui cū domus suæ cura iustā habeant, sacris quotidie intersint, cōciones diligenter audiant, eleemosynas benignè largiant, quia horū pleraq; prauo fine corrūpunt, nec vt Deo, sed vt hominibus placeāt, faciūt, perit quòd semināt, & pauca demū seruantur, quæ bona sunt, & ex eis fructū atq; emolumentū aliquod percipiunt. Non quo hæc illis ad vitā æternā prosint, aut propriè mercede digna sint, sed quo Deus bonus, & benignus pec hæc illis & bona huius tēporis donat, aut auget, & ad eorū animos ad pœnitentiam excitandos misericorditer excitatur.* Sed apertius hoc videmus in illis qui de Babylone reuersi sunt, vt ait Hieron. & necdū ædificauerunt templum Dei, sed ædificationē eius quotidie differentes dixerunt: Nondū venit tēpus domus Dñi ædificādæ: nec captiui sunt neque adhuc plena libertate donati, veluti quasi in meditullio quodā positi seminauerūt multū, & intulerūt parum. Perfectis, & ijs qui domū Dñi ædificauerunt, nihil fere seminis deperit, quia Deū arderēter amantes, & oīa eius causa quærētes, siue comedāt, siue bibāt, siue aliquid aliud faciāt, oīa in gloriam Dei faciūt. At qui affectib⁹ perturbant, quos nondū vicerūt, & partim Deo, partim mūdo viuētes semper in pugna sunt, & segnes sunt ad tēplū ædificandū, multū seminant, & parum inferunt, quia gloriæ, vel honoris amore, ceterisq; naturæ moribus sepe transuecti aguntur, & segniter, ac tepidè oīa faciunt, & quæ sua sunt quærūt potius, quā quæ Iesu Christi. Legē nō seruātibus ait Dñs per Mosē: Frustra sereris sementē, quæ ab hostib⁹ deuorabit. Et postea: Immittāq; in vos bestias agri, quæ cōsumant vos, & pecora vestra, & ad paucitatē cuncta redigāt. Hostes sunt affectus aīæ indomiti

43

Seminantes multū & inferētes parū.

44

Perfectis nihil boni seminis deperit.

Leu. 26.

miti aduersus spiritum pugnantes, be-
stiæ, agri, magna peccata virtutes depo
pulantia. Sed possunt hæc quadãtenus
ad eos etiam referri, de quibus nunc lo
45 quebamur.* Eisdem nunc dicitur. *Co-*
medistis, & non estis satiati, quia quibus-
dam bonis operibus nutriri, & robora-
ri videntur, non tamen ita satiantur, vt
firmis, & integris viribus sint, cito ten-
tationibus grauioribus succumbũt. Id-
Leu. 26. circo etiã Moyses ait: Et comedetis, &
non saturabimini. Iustis autẽ dr̃. Dabo
vobis pluuias temporibus suis, & terra
gignet germen suũ, & pomis arbores
replebuntur. Apprehendet messiũ tri-
tura vindemiam, & vindemia occupa-
bit sementẽ, & comedetis panẽ vestrũ
in saturitate. Terra gignit germen suũ,
qñ corpus nostrum profert castitatẽ, &
abstinentiã, & subijcitur spiritui. Arbo-
res replentur pomis, qñ virtutes oẽs
germinant, & gratissimos ex se fructus
edunt. Cetera de tritura: & de vinde-
mia iã exposuimus Ham. 9. n. 50. & 51.
Bibistis, & non estis inebriati, qui enim
huiusmodi sunt, spirituali lætitia ex bo
nis operibus orta perfundi incipiunt,
sed non inebriantur, quia tẽtationibus
victi cito ab illis desistunt, & iterũ con-
scientia cruciante dolent. Eadẽ ratione
dicit. *Operuistis vos, & non estis calefacti*,
quia illis operibus, quasi veste contecti
nuditatẽ suã operiunt, vt nõ appareat
eorum turpitudo, & incipiunt quodã-
modo calescere, sed paulo post pecca-
46 tis occupari rursus frigent.* At qui spi
Cant. 8. ritu feruent, & lampades charitatis ha
bent, quæ sunt lampades ignis, atque
flammarum, Borea licet vehementius
spirante, & eum frigefaciente illo, qui
est ab Aquilone, vnde panditur omne
malum aduersus populum Dei, nequa
quam frigescit, sed maiorem in dies mo
tu, atq; agitatione concipit calorẽ. Li-
bet & magni Gregorij hom. 10 in Eze.
expositionẽ subscribere: Multum cordi
suo seminat, sed parum infert, qui de
mandatis cœlestibus vel legendo, vel
etiã audiendo multa cognoscit, sed ne-
gligenter operando pauca fructificat.
Comedit, & nõ satiatur, qui verba Dei
audiens lucra, vel gloriam sæculi con-
cupiscit, Benè autẽ non satiari dicitur,
A quia aliud mandit, & aliud esurit. Bibit,
& non inebriatur, qui ad vocem prædi
cationis aurem inclinat, sed mentẽ nõ
mutat. Solent enim per ebrietatem
bibentium sensus mutari, &c. Atque hi
quidem, de quibus hactenus diximus;
pauperiores erant, & viuere in diem vi
debantur, ac tantũ modo quærere præ-
senti tempori victum, & vestitum. Sũt
tamen alij, qui plus se profecisse putãt,
nec satis sibi existimant comedere, &
bibere, & vestiri, sed cogitãt in crastinũ,
& mercedes congregare volunt, id est,
B diuitias virtutũ, & spiritus, vt quietius
viuant, & nullis tentationibus ad prio
rem paupertatẽ reuocentur. De his ait:
Et qui mercedes congregauit, misit eas in
*sacculum pertusum.** Rectè mercedes di 47
xit, quoniam multo labore partæ sunt
huiusmodi diuitiæ, & licet gratiam me-
reri nemo possit (si enim ex operibus,
iam non est gratia) merentur tamen
iusti bonis operibus vt illa gratia ma-
gis, ac magis augeatur. Has mercedes Aïa sine
in sacculum pertusum congregat, qui humilita-
in animam humilitate carentẽ immit- te saccu-
tit. Anima enim nostra quasi sacculus lus pertu
C quidam est, in quem argentei, & aurei sus.
nummi, & gemmę mitti possint, sed in-
uidia Diaboli per peccatum primi pa-
rentis perforatus, quot habet occasio-
nes cadendi, tot habet foramina, per Prou. 3.
quæ nummi decidant. Hæc foramina
obstruit humilitas, quia Deus qui su-
perbis resistit, humilibus autẽ dat gra-
tiam, accuratissime protegit, & conser
uat humiles, sicut ait Dauid: Custodiẽs
paruulos Dominus, humiliatus sum &
liberauit me. Hinc multi, qui florere Psal. 114.
virtutibus videbant, nonnumquã in tã
pudenda peccata incidunt, vt nõ solũ
aliis admirationẽ magnã cõmoueant,
D sed ipsi etiam de se stupescant voluisse
subito se quòd nunquã voluerant, & fe
cisse quòd oderãt. Sed quid mirũ pecu-
nias in sacculum pertusum missas mi-
nimè, cũ queruntur inueniri? In saccu-
lo quippe pertuso vr̃ qñ pecunia mitti
tur, sed qñ amittitur nõ vr̃.* Apud Gre 48
gor. in tertia parte Pastoralis curæ ad-
monitione. 22. ille in sacculũ pertusum
mercedes cõgregat, qui quid alijs lar-
giatur cõsiderat, non autẽ quid ipse ra-
piat.

piat. Sed nos sancti patris venerabilibus vestigiis insistêtes de omnibus accipiamus,qui bona,quæ faciũt ante oculos habent; culparum vero ,quæ inter bona opera irrepunt,obliuiscunt. Qui perinde faciunt , ac si pecuniam multo quidē labore quæsitã , sed acutis fortè silicibus, aut ferreis cuspidibus admistã cõfusè,& sine delectu mitterent in sacculũ.Dirũperetur ille , vt necesse erat, ferri aut silicis acumine,& pecuniæ laberentur.Etenim,dũ in hac mortalitate sumus, terra nostra profert quidem flores,sed profert & tribulos,& quia in

Iac. 3.

multis offendimus oēs,nisi conscientiã nostrã assiduè discutiamus, & quotidianas labes pœnitētia diluamus, sicut spi

Luc.8.

næ simul exortæ suffocauerũt sementē patris familias,ita illæ paulatim crescētes in grauiores nos deducent, & bona

Psal.4.

opera dissipabũt. Hinc Dauid ait:Quæ

49 dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris cõpungimini. * Quod Hier. ibidē ita exponit: Quod in die cogitando peccatis , nocte expiate per lacrymas.Et Chrys.hom.2.in Ps.50.Habeto codicē conscientiã tuam, & scribe quotidiana peccata . Qñ accubueris super stratũ tuũ, & neminē infestum pateris, antequã veniat tibi somnus profer in mediũ codicē conscientiæ tuæ, & reminiscere peccata tua,si quid in verbo, siue in facto,vel in cogitatione peccasti. Hoc tñ dicit Propheta: Quæ dicitis in cordibus vestris,&c. Et post pauca:Dicito in corde tuo , & in anima tua:Expendimus diem ô anima, quid boni fecimus?aut quid mali operati sumus?Et si quid boni fecisti , gratias age Deo , si quid mali, de cetero ne facias .

Noctu quidquid per diem fecimus cogitandum.

Possunt & de peccatoribus hæc omnia exponi , qui cum opera suo genere bona sæpe faciant, comedebant quidē quia paulò firmiores reddebantur ad bonũ,bibebant,quia gaudebant,operiebant se,quia non ita nudi,vt ante videbantur; sed quia bona ad perfectũ non adducebant,non saturabantur,non inebriabantur,non calefiebant.Cõgregabant mercedes,quatenus labore illo ditiores suo modo fiebant , sed quia nec humilitatē habebãt,nec peccata,quib⁹ tenebantur,cogitabãt,mittebãt eas in sac-

A culũ pertusum.* Notandũ etiã quod sequitur,iterũ ait: *Ponite corda vestra super vias vestras.* 50
Multa enim beneficia à Deo obtinere, multa incõmoda vitare possemus , si poneremus corda nostra super vias nostras,& diligēter oīa,quę nobis accidunt, meditaremur. De quo statim dicit:Respexistis ad amplius,&c.

Ascendite in montem , portate ligna & ædificate domum . Dicat aliquis montē esse sublimia virtutum,virtutes ego existimo ligna esse, quibus domus Dñi ædificãda est : propterea aliquid aliud mõte significari arbitror, sublime qui-

Virtutes ligna quibus ædificatur domus Dñi.

B dē illud,& arduũ (neque em mons planus est,aut sine labore ascendi) sed aliquid tñ aliud. Hoc,quantũ cõsequi possum,abnegatio nostri est, quã spiritualis doctrinæ magistri mortificationem vulgato noie appellãt. Mõs est,quia ardua est, sed si domus Dñi ædificãda est, hinc sũt ligna portãda:nisi em nosmetipsos abnegemus , & ea fortiter vincamus,quæ singularũ virtutũ exercitationi obstãt;& repugnãt;hoc est, nisi obsistamus iræ,nisi coerceamus iniuriæ acceptæ dolorē , aut effrenatæ cupiditatis impetũ, quid in nobis potest esse vir

Abnegatio mons vnde ligna portantur.

C tutis ? quid habere possumus , quòd ad ædificiũ domus prosit? * Hoc alijs qui-

51 dē verbis, sed sensu eodē dixit Dñs : Si quis vult post me venire , abneget semetipsum,& tollat crucē suã,& sequatur me.Nec dixit:Si quis vult perfectus esse , ne abnegationē perfectorũ putaremus esse,nõ etiã incipientiũ:sed,si quis vult venire post me,nemo veniet, nemo progredietur vel passum,nisi se abnegare incipiat. Quantũ abnegauit,tm & progressus est. Si autē semel statuamus abnegare nos,saltē, vbicunq; lex,& rõ præscribũt, omni virtutũ genere præ-

Matt. 19.

D stabimus,& ligna ex hoc mõte pulcherrima pręcidemus,vt ędificemus domũ Dñi. Et quia nulla est domus ita ædificata Deo gratior,aut acceptior,ait : *Et acceptabilis mihi erit,& glorificabor.* Cœlũ,inquit,mihi sedes est, terra autē scabellũ pedũ meorũ, sed nõ ita Dei gloria perspicit in cœlorũ creatione, atq; in sanctificatione iustorũ.Hi sunt cœli, qui vere enarrãt gloriã Dei.cœlos ipse fecit, vt in illis cœlis spũalibus semper

Isa.66.

Psal. 18.

habitaret atq; ideo in horũ creatione A
maxime gloriatur, ſicut legimus in Iſa
Iſa.43. Et omnẽ qui inuocat nomẽ meum, in
gloriã meã creaui eũ, formaui eũ, & fe-
ci eũ: Ter dicit ad amplificationẽ, vt do
ceat ſe maxime lætari quòd eos crea-
uerit. ſicut è contrario propter impios
Gen.6. dixit: Pœnitet. n. me feciſſe eos. *Reſpe-*
52 *xiſtis ad amplius, & ecce factum eſt mi-*
nus. Sæpe nos Deus vocat ad grãdia, &
magna nobis in noſtra cõuerſione pol
licemur, ſed poſtea deſidia languẽtes, &
domus Dñi ædificationẽ differẽtes ex
magna, & inuſitata vocatione vita cer-
nitur minor etiã quam vſitata, & cõis. B
Quod niſi noſmetipſos maturè excite
mus, & ambulemus dignè vocatione,
qua vocati ſumus, verendũ eſt, ne illud
quoque, quod habebamus, amittamus:
ait enim: Et *intuliſtis domum, & exuffla-*
ui illud. Inſurgunt calamitates, & labo
res perſecutionis, & ignominiæ, aut ſi-
nit Deus fauorẽ auræ popularis, & ina
nis gloriæ exufflare opera noſtra, & ſu-
bito redduntur inania. Hier. Quoties
vidi ego tã in doctrina, quã in cõuerſa-
tione de quibuſdã ſperata plurima, &
poſtquã ventũ eſt, vt haberent tempus
meſſiũ. i. tẽpus docendi, vitamq; ſuã in C
exemplũ præberent populorũ, de ex-
celſo præcipitatos, & minus inuentũ in
eis, quã opinio ſibi omniũ promittebat.
Vnde accidit, vt paulatim negligentia
Mat.13. ſubrepente paruũ quoq; ipſum; quod
videbatur habere perderet, &c. Hoc ip
ſum aperte Dñs docuit: Qui enim hẽt,
dabitur ei, & abundabit: qui autẽ nõ ha
53 bet, & quod hẽt auferet ab eo. * Hinc
Apo.3. etiã epiſcopo Eccleſiæ Sardenſis dicit:
Scio opera tua, quia nomẽ habes quod
viuas, & mortuus es. Eſto vigilans, &
confirma cetera, quæ moritura erant:
non enim inuenio opera tua plena co- D
ram Deo meo. In mẽte ergo habe qua
liter acceperis, & audieris, & ferua, &
pœnitentiã age. Si ergo nõ vigilaueris,
veniã ad te tanquã fur, & neſcies qua
hora veniã ad te. Omniũ horũ malorũ
originẽ demõſtrat Dñs cũ dicit: *Quia*
domus mea deſerta eſt, & vos feſtinatis
vnuſquiſque in domum ſuam. Nã cũ ſæ-
culi huius cõmoda quærimus, & Dei
gloriæ obliuiſcimur, neque templũ illi

paramus, quid minũ. ſi Deus etiã profe-
ctus noſtri obliuiſcat? Videãt qui lucra Qui aĩas
quærũt aĩarum, ne quę ſua ſunt quęrãt quęrũt ne
nõ quę Ieſu Chriſti ne oculos in gloriã ſe quærãt
hominũ, aut in honores, aut in diuitias ſed Deũ.
conijciãt, ne implere marſupiũ, aut cen
ſum augere potius quęrant quã domũ
Dño in illorũ aĩs ædificare, quos docẽt
Sit oculus purus, ac ſimplex, Deum in-
tueaẽ, gloriã eius vnã ſpectet, totus in
eo ſit, vt cognoſcãt hoĩes Deũ verũ &
quẽ miſit Ieſum Chriſtũ. * Reſpicimus 54
ad amplius, & ecce poſtea fit minus,
imò & frumentũ Dñi in horrea inferi-
mus, & ipſe Dñs illud exufflat. i. paucos
lucrifacimus Ieſu Chriſto, & ex his ip-
ſis quidã inanes & vacui inueniuntur.
Quã ob cauſã dicit Dñs: Equidẽ eã eſ-
ſe exiſtimo, quod feſtinamus vnuſquiſ-
que in domos noſtras, & domus Dei de
ſerta eſt, hoc ẽ, vt vno verbo dicã, quod
nos interdũ magis in hac negotiatione
quærimus, quã Deũ Multis aũt modis,
ijſq; valde occultis natura etiã in Dei
operibus ſe ipſam quærit, quos gratia
dereget, & ſpiritus Dñi docebit eos, qui
ambulãt corã eo in corde perfecto. Qui
autẽ erudiri noluerint, ſponte ſua cæci
laborabunt, & ſeminabunt multum, &
inferent parum, negotium Dei ſe egiſſe
putabũt, cum egerint ſuũ. Qui ſpecioſa Cõciona
quærunt in concionibus potius quam tores ver
vtilia, qui vitia diſſimulãt, & ſuauem ac borum, &
meditatã cantilenã auribus inſtillãt au plauſus
ditorũ, in quorũ oratione illud videas ſtudioſi.
quod in Albutio ferre nõ potuit Lucil. Cic. in 3.
Quã lepide lexeis cõpoſta, vt teſſerula, oẽs de Ora-
Arte pauimẽto, atq; emblemate vermicu- tore, & in
lato: Et Cicer. ſimiles videri malũt quã Oratore.
Pauli: verũ ne in domos ſuas feſtinare
cẽſebis an domũ Dñi ædificare? * Qui 55
potentiũ captant amicitias, in magnas
domos ſeſe inſinuant, pauperiores fu-
giũt, qui blandiuntur diuitibus, qui eis
oĩa permittũt, qui inurbanũ putant cũ
his de Deo miſcere colloquia qui dicta
factaq; ſæcularium imitãtur, negotiũ ne
Dei agũt, an ſuũ? Nõ hæc de certo ali-
quo hoium genere dico, ſed malũ, quod
in oẽs, qui aĩarum ſaluti cõſulunt, põt
irrepere, quodq; & à me, & ab oibus ſer
uis Dei lõgiſſime abeſſe cupio, demon
ſtro. *Propter hoc ſuper vos prohibiti ſunt*

cœli

cœli ne darent rorem. Quem rorem? Hieron. Ego hunc arbitror esse rorem, de quo in benedictione dicitur ad Iacob. Det tibi Deus de rore cœli, & rorem
Gen 17. Hermon, qui descendit super montem
Psal. 132. Sion, & descendit non de aere, in quo multiplex volat aquilarum, & accipitrum, & vulturum numerus, sed de cœlo, vt si cuius anima ardet perturbationibus, & Diaboli iaculo vulnerata est, refrigeretur hoc rore, & æstus suos tëperet. Quo retento terra quoque non affert germen suum; neque enim sine rore Christi potest vlla anima afferre frumenta, &c.

56 *Et vocaui siccitatem super terram, & super montes.* Terram modo vulgus hominum intelligamus, montes vero, qui alijs eminent potentia, aut eruditione aut diuitijs. In tritico, vino, & oleo, & omnibus, quæ profert humus, omnia virtutũ opera, quibus anima nutritur, & confirmatur, accipimus. Quædam animam confirmant, vt triticum corpus, vt spes, fides, caritas, aliæ, vt vinũ, lætificant cor hominis, vt obedientia, humilitas, abnegatio sui, quæ miram voluptatem, atque lætitiam homini afferunt: aliæ leniunt, & emolliunt, vt oleum, cuiusmodi sunt septem dona Spiritus sancti, quibus ita durities nostra mollitur, vt facilè ab spiritu Dei moueamur. Sed quia oleum etiam curandis plagis aptissimũ est, rectè in eo intelligemus pœnitentiam, quæ vulneribus animæ medetur, & maximè adhibitis comitibus suis oratione, ieiunijs, eleemosynis perfectam restituit sanitatem Hominis nomine quod est in homine præcipuum intelligit, idest, rationem, sicut nominè iumenti, id quod nobis cum iumentis, commune est, id est, sensum, siue inferiorem animæ portionem. Laborem manuum eum accipio, quo alijs vtiles sumus, & eos laborando Christo lucrifacimus. * Super

57 hæc omnia vocat Deus siccitatem, id est, ventum vrentem, cum sinit sæuire fortiores tentationes, quibus harum virtutum opera languescunt & quasi exuruntur, & ipsa ratio deterior fit dũ ignorantia, prauisq; iudicijs impletur, & voluntas infirmatur ad bonum, tum

(Margin: Terra. Montes. Triticum vinum, oleum. Pœnitentia oleũ. Homo. Iumentũ. Labor manuum.)

A animæ inferior portio elata, & quasi dominans ratiõni cedere, & subijci recusat: & labor manuum nostrarum perit, quia multa, & erudita in concione dicentes neminem à peccato liberamus, vel certè amittimus citò, quos multo labore fueramus lucrati. *Et audiuit Zorobabel, &c.* Zorobabel & Iesus audiũt, non timent, populus autem timet à facie Domini. Perfectorum est non timere, quia perfecta charitas foras mittit timorem, imperfecti timent, & quamuis perfectè non ament, salubriter timore terrentur, donec eò & ipsi veniant, vt 1. Ioan. 4.

B perfecta charitas foras mittat timorẽ. Signum autem salutis est, siue audire, siue timere. Et quidem Dominum non audierant, sed audientes Prophetã nuntium Dñi non fuerunt increduli, sed intellexerunt Deũ in ministris suis loqui, quos qui audit, Deum audit, & qui contemnit, Deũ contemnit. Et qm qui Luc. 10. credunt, magis semper Dei gratia cõfirmantur, vt magis intelligant, quod crediderint, & in fide confirmẽtur, seipsum vocat Propheta nuntium Dñi de nuntijs Domini, quod hactenus non fecerat. Deinde dicit: *Ego vobiscum sum, dicit Dominus.* * Ostendit gratũ sibi fuis-

C se timorẽ illum, & à timore ad charitatẽ eos excitat illo amoris pignore: Ego 58 vobiscũ sum. Arduũ videbat inter aduersantes & impediẽtes hostes templũ ædificare. Sed nihil timendũ est, cũ Deus nobiscũ est, aggrediamur difficilia opera virtutũ, cõtendamus intrare per angustã portam, nullis difficultatibus, nullis tẽtationibus, nullis Diaboli insidijs, ac tibusq; deterreamur. Aedificemus domũ Dñi: Ego vobiscũ sum, dicit Dñs. Psal. 117. Dñs mihi adiutor, ait Sãctus, nõ timebo quid faciat mihi homo. Et: Si consistãt Psal. 26.

D aduersum me castra, non timebit cor meum. Sed optimè hic etiã obseruauit Hier. nõ esse dictũ Zorobabeli, & Iesu: Ego vobiscum sum (semper enim cum perfectis est, & etiam si occiderit ipsos, sperabunt in eo) sed populo dicitur, qui timuerat à facie Dñi, & illa promissione erat eius animus exuscitãdus. *Et suscitauit Dominus spiritũ Zorobabel & c.* Docemur etiã perfectos viros indigere Dei auxilio, & sine Christo nihil facere

 posse,

posse, idcirco eorum spiritus excitatur. Hieronymus: Suscitatur etiam spiritus populi, qui in eis ante dormiebat: non corpus, non anima, sed, vt diximus, spiritus, qui magis ædificare scit templum
59 Dei, &c.* *Et ingressi faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui.* Pulchrè dicit, Ingressi, dum enim templo Domini intra nos ædificando non vacabamus, extra nos eramus, & cum maximè curare nostra videbamur, nihil minus curabamus; qui enim diligit iniquitatem, odit animam suam. Quomodo curare nostra possumus, cum à nobis absumus, nec quid nobis facto opus sit, cogitamus? Prodigus filius dũ substantiam suam perdidit viuendo luxuriose, non curabat sua, quia erat extra se: quando curauit? quando rediit ad se sicut in Euangelio Lucæ legimus: In se autem reuersus dixit: Quanti mercenarii in domo patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo? Surgã, & ibo ad Patrem meum, & dicam ei: Pater peccaui in cœlum, & coram te. Prima die mensis locutus est ad eos Haggæus, ipsi vero ingrediuntur die vigesima quarta. Itaque (vt notat Hieronymus) duo & viginti dies interiecti sunt quot & literæ sunt apud Hebræos. Necesse enim habuerunt doceri, quæ essent elementa principii sermonũ Dei, quæ eos prohiberent dicere: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ, &, vt prouocarentur ad ponẽdum corda sua super vias suas, & recordarentur quanta propter negligentiam fuerant ante perpessi. At vbi plenè his instructi sunt, sine mora, & sine timore ædificant.

CAP. II.

IN die vigesima & quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darij regis. In septimo mense, vigesima & prima mensis: factũ est verbum Domini in manu Haggæi prophetæ, dicẽs: Loquere ad Zorobabel filium Salathiel ducem Iuda, & ad Iesum filium Iosedec sacerdotem magnum, & ad reliquos populi dicens: Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? & quid vos videtis hanc nunc? numquid nõ ita est, quasi non sit in oculis vestris? Et nunc confortare Zorobabel, dicit Dominus, & confortare Iesu filij Iosedec sacerdos magne, & confortare omnis populus terræ, dicit Dominus exercituum, & facite: quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum. Verbum, quod pepigi vobiscum, cum egrederemini de terra Aegypti: & spiritus meus erit in medio vestrum, nolite timere. Quia hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cœlum & terram, & mare, et aridam. Et mouebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus: & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituũ. Meũ est argentum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouissimæ plus quàm primæ, dicit Dominus exercituum: & in loco isto dabo pacem, dicit Dominus exercituum. In vigesima & quarta noni mensis, in anno secundo Darij regis, factum est verbum Domini ad Haggæum prophetam dicens: Hæc dicit Dominus Deus exercituum, Interroga sacerdotes legem dicens: Si tulerit homo carnẽ sanctificatam in ora vestimenti sui, & tetigerit de summitate eius panem, aut pulmentum, aut vinum, aut

aut oleum, aut omnem cibum: numquid sanctificabitur? Respondentes autem sacerdotes dixerunt: Non. Et dixit Haggæus, Si tetigerit pollutus in anima, ex omnibus his, numquid contaminabitur? Et responderunt sacerdotes, & dixerunt: Contaminabitur: Et respondit Haggæus, & dixit: Sic populus iste, & sic gẽs ista ante faciem meam, dicit Dominus, & sic omne opus manuum eorum: & omnia, quæ obtulerunt ibi, contaminata erunt. Et nunc ponite corda vestra, à die hac, & supra antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini: Cum accederetis ad aceruum viginti modiorum & fierent decem: & intraretis ad torcular, vt exprimeretis quinquaginta lagenas, & fiebant viginti. Percussi vos vento vrente, & aurugine, & grandine omnia opera manuum vestrarum: & non fuit in vobis, qui reuerteretur ad me, dicit Dominus. Ponite corda vestra ex die ista, & in futurum, à die vigesima & quarta noni mẽsis: à die, qua fundamenta iacta sunt tẽpli Domini, ponite super cor vestrũ, Numquid iam semẽ in germine est: & adhuc vinea, & ficus, & malogranatum, & lignum oliuæ non floruit? ex die ista benedicam. Et factũ est verbũ Domini secundo ad Haggæum, in vigesima & quarta mensis, dicens: Loquere ad Zorobabel ducem Iuda, dicens: Ego mouebo cœlum pariter & terram. Et subuertam solium regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium: & subuertam quadrigam & ascensorem eius: & descendent equi, & ascensores eorum: vir in gladio fratris sui. In die illo, dicit Dominus exercituum, assumam te Zorobabel fili Salathiel serue meus, dicit Dominus: & ponam te quasi signaculum, quia te elegi, dicit Dominus exercituum. Eccli. 49.

HISTORIA.

1 Annus duplex apud Heb.

In septimo mense. Duplex fuit apud Hebræos anni initium, sicut & duplex annus, sacer, & vulgaris. Annus sacer numerabatur ordine solemnitatũ, incipiebatque fere ab æquinoctio verno, cui pars Martij nostri cum parte Aprilis plerumque correspondet. Exod. 13. Hodie egredimini mense nouarum frugum. Heb. In mense האביב est autem אביב idem quod virens, quasi dicat: In mẽse, quo omnia iam virent, ideo LXX. verterunt ἐν μηνὶ τῶν νέων, idest, in mense nouorum, hoc est initio veris, de quo Ouidius:

> *Verque nouum stabat cinctum florente corona.* 2. Meta.

Et alibi:

> *Omnia tunc florent, tunc est noua temporis ætas:* 1. Fastor.
> *Et noua de grauido palmite gemma tumet.*
> *Et modo formatis operitur frondibus arbor:*
> *Prodit & in summum seminis herba solum.*

Ex quo deprehenditur error Sanctis Pagnini pudendus sanè in tali viro, qui transtulit: Hodie egredimini in mense Iulij. Nec potuit reuocari testimonijs Scripturæ, vniuersorumque Iudæorũ consuetudine; & auctoritate, qui Paschę tempus Martio, vel Aprili semper tribuunt, atq; eo tempore patres suos exijsse ex Aegypto, agnumque immolasse sine vllà dubitatione consentiũt.

2 *Sed hoc illi imposuit; quod cum R. Dauide putauit אביב esse spicam cum culmo: intellexitque dici mensem spicæ, idest, spicarum, atque eum esse Iulium, quod eo, inquit, mense frumenta sint spicata. At Exod. 9. legimus; Linũ

Nec potest id in dubium vocari, cum Hieronymi, Theodoreti, Ruperti, Lyrani, omnium denique expositorum concors sententia sit eos ingressos fuisse, vt facerent opus in domo Domini, in die vigesima quarta sexti mensis, secundo anno Darij regis. Quod ita intelligendum est, eo die cœpisse materiam præparari, nam ipsa templi structura non est cœpta ante diem vigesimum quartum noni mensis, sicut cap. 2. ait Propheta: A die vigesima quarta noni mensis, à die, qua fundamenta iacta sunt templi Domini. Differendi autem duos, & viginti dies causa fuit, vel quod fortè non omnia primo die mensis dixit Propheta, sed quædam etiam aliquo ex sequentibus: aut quod interea inter se consulebant, & se inuicem exhortabantur, donec tandem vigesima quarta die materiam præparare cœperunt intra aream, & prima fundamẽta templi, vel quod illis diebus ligna ex Libano afferri curarunt. Idem vitiũ irrepsit in c. 27. Ieremiæ, quod eo loco Hieronymus adnotauit, nam cum ita incipiat: In principio regni Ioacim filij Iosiæ regis Iuda, hæc verba pertinẽt ad finem c. 26. vt historiæ illius tẽpus indicetur. Caput autem. 27. incipere hinc debet: Factum est verbum istud ad Ieremiam a Domino, &c. Quod nisi feceris, pugnant inter se verba, nam si verbum istud factum est in principio regni Ioacim, quomodo iubetur Propheta mittere catenas ad legatos regum, qui venerunt ad Sedeciam regem Iuda? Ita & hic legitur in eodem codice manu scripto, nisi quod ibi incipit c. 27 ab his verbis: Hæc dicit Dominus ad me, cum ab illis Incipere debeat. Factũ est verbum istud ad Ieremiam, quoniã in fine cap. 26 non refertur visio, aut prophetia, sed res gesta narratur.

De germano sensu huius capitis, & sequentis.

24 Puto, me primo præludio hoc apud veros rerum æstimatores, qui non sunt ex contentione, sed acquiescunt veritati, obtinuisse, vt probatissimum exponendi genus censeatur quod nos cum Hieronymo, & ceteris Scripturæ tractatoribus, & secuti hactenus sumus, & sequemur. Sed incidi in Ioannis Eckij viri optimi, & eruditissimi, & de Catholica Ecclesia optimè meriti commentarium in hunc prophetã, in quo tametsi communem hanc expositionẽ reijcere non audet, alteram ei præponit longè diuersam. Et quidem si Allegoricã existimaret, nihil aduersus nos diceret, qui Allegorias cum Historia amplectimur: sed omnino Historicam esse iudicat; quoniam post hanc communem explanationem hunc suæ titulum præfigit: Alia, & altior explanatio deinde tertiæ hunc: Sensus mystici, & spirituales. Mox ait: Postremo loco veniamus ad sensus mysticos, & tropologicos, & anagogicos, quibus verbis satis, ac super ostendit secundam illam expositionem suam non mysticam esse, idest, Allegoricã, neque Tropologicam, neque Anagogicã, sed Historicã. Adde quod, vt hanc constituat, communem illam argumento quodam è
medio tollit.* Eius expositio est, quam 25
Rupertus sequitur, vt de templo corporis Christi loquatur Propheta, & de Ecclesia: verbi causa; cum Propheta ait Populus iste dicit: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ, significat populum Iudæorum non suscepturum esse Christũ, cum venerit, ac si dicat: Populus Iudæorum dicit: Nondũ venit tempus Messiæ, nondum venit tempus, quo domus Dei, id est, corpus Christi, ædificetur in vtero virginis Mariæ. Atque ita reliqua inuitus equidẽ contra optimum Ecclesiæ propugnatorem disputo, quem plurimi facio, & vt germanum Ecclesiæ Catholicæ filium & Lutheri, ceterorumque hæreticorũ acerrimum hostem & amo, & veneror. Sed quoniam communi omnium expositioni, atque adeo veritati, aduersatur, & video nonnullos huic exponendi rationi vehementer applaudere, paucis eos vehementer errare demonstrabo, qui hanc eius expositionem Historicã arbitrantur, nam de ipso exponendi genere multa in primo præludio iam di-
xi.* In eo aũt maximè labũtur Eckius, 26
& qui ei assentiuntur, quod non satis animaduertunt quid spiritualis expositio sit, quid Historica, & alteram pro

altera sine delectu accipiunt miscen- A
tes omnia, & protinus ad Historicam
pertinere putantes, quidquid apud ve-
teres patres ex prophetis expositū of-
fendūt. Nec vidit Eckius Ruperti expla
nationē, quā amplissimis verbis collau
dat, non esse Historicā, sed allegoricam,
vt Sixtus Senēsis lib. 4. Bibliothecæ san
ctæ de operibus eius adnotauit. Vnum
ex Eckio quæro, an re vera putet Hag
geū de templo Ierosolymitano loqui,
quod euersum fuerat à Chaldæis, & Iu
dæos reprehendere, quod segnes essent
in eo reædificando? Ipse quidē non ne
gat, nā cum hoc argumentū Prophetæ B
à maioribus traditū retulisset. Subijcit:
Argumentum præcedens congruere
literæ Prophetæ nemo ignorat, qui
tractatores eius, vel per transennam
viderit: quos reijcere tantos in Scri-
ptura heroas, nunquam in animum
meum induxero, sed eos veneror, vt
par est, & obseruo. Quod si alium se-
quar sensum, & peregrinam afferam
sententiam, protestor me id facere ab-
que tantorum patrum nota, & iniu-
27 ria, &c. *quamuis postea parum sibi
constans & Rupertum sequens negat
à Propheta reprehendi Iudæos de ædi C
ficandi negligentia, quod minimè cul-
pabiles essent, nam si opus intermis-
sum est vsque ad secundum annum Da
rij, hostium culpa intermissum est, non
Iudæorum. Ex quo fit alios reprehen-
di, qui in culpa sunt; & de alio templo
verbu fieri. Ita fluctuat Eckius, & cir-
cumfertur omni vento doctrinæ, mo-
do refragari patribus non audet, modo
infirma ratione cogitur dānare, quod
probauerat. Sed hunc missum facia-
mus. Quis erit ita hebes, & commu-
nis sensus expers, vt cum audit Hag-
geum loquentem Zorobabeli, & Iesu. D
Populus iste dicit: Nondum venit tem
pus domus Domini ædificandæ: & re-
prehendentem Iudæos, quod ipsi habi
tarent in domibus laqueatis, & domus
hæc sit deserta, ideoque eos inopia, &
sterilitate laborasse, & audisse Zoroba-
belem, & Iesum, & omnes reliquias po
puli, ac verbis Haggæi excitatos in-
gressos esse, & laborasse in domo Do-
mini: possit sibi persuadere, non loqui

cum de hominibus illius temporis, ne-
que de templo illius vrbis. Non quæro
nunc, an alium quoq; sensum hæc ver-
ba habere possint; sed, an hunc, quem
dico habeant? *Quod si quis tam stupi- 28
dus sit, vt neget, ergò Zorobabel, de
quo loquitur Propheta, non erat re ve
ra ille filius Salathielis, sed alius per
eum intelligitur, neque de Iesu loqui-
tur, sed de alio, nec populus illius æta-
tis sterilitate, & egestate afflictus est;
sed alter, qui erat successurus, nec Zo-
robabel, & reliqui, qui tunc viuebant
verbis Haggæi excitati sunt ad laborā-
dum in domo Domini. Quis hoc or-
thodoxus ferat? quis audiat? certè Ec-
clesia non ferret, sed Scripturæ verita-
ti aduersari pronunciaret. Quæris vn-
de id iudicem? Cum verba Scripturæ
propriè accepta aliquid enunciāt, quod
à recta doctrina fidei, aut morum mini
mè discrepet, ac bene cum præceden-
tibus, & cum sequentibus cohæret, ille
omnino Historicus sensus est, vt erudi-
tè docet Augustinus lib. 3. de Doctrina
Christiana, c. 10. & 11. alioqui nihil ha
bebimus in Scriptura constans & fir-
mum. Quod autem plano Scripturæ,
Historico sensui repugnat, hæreticum
est, *Si planum esse negas, nec te ver- 29
ba Prophetæ mouent, quibus nihil po
test dici expressius, audi Hesdræ histo-
riā id ipsum factū esse narrātis ab illius
ætatis hoībus, quod Propheta fieri hor
tabat, & quod factū docet. Prophetaue- Esd. 5.
runt aūt Haggæus propheta, & Zacha
rias filius Haddo prophetantes ad Iu-
dæos, qui erant in Iudæa, & Ierusalē in
noīe Dei Israel. Tūc surrexerūt Zoro-
babel filius Salathiel, & Iosue filius Io-
sedec, & cœperunt ædificare templum
Dei in Ierusalē, & cū eis prophetæ Dei
adiuuātes eos. Et postea: Seniores autē
Iudæorū ædificabāt, & prosperabantur, Esd. 6.
iuxta prophetiā Haggæi prophetæ, &
Zachariæ filij Haddo, & ædificauerunt
& construxerūt iubēte Deo Israel, &c.
Ergo prophetia Haggæi de templo illo
ædificando fuit. Ratio vero Ruperti, quæ
se victū fatetur Eckius, perinfirma est,
non fuisse dilatū opus templi negligen
tia, & culpa Iudæorū, ideoque minimè
eos reprehendi à Propheta. Imò vere
culpa-

culpabiles erant, quoniam cum opus fuisset impeditum à Cambyse Cyri filio, eo etiã mortuo cessauerunt vsq; ad secundũ annũ Darij, quod minime debuerunt, cum prędixisset Ieremias post annos LXX. templum fore ædificãdum (vt intelligitur ex cap. 29. Ieremiæ simul cum 30.) qui iam diu impleti erãt.

30 * Neque metus vicinorum hostiũ obstare eis debebat contra Dei prophetiã: neque enim, etsi multum conarentur, impedire possent. Quemadmodum secundo etiam anno Darij impedire tentauerunt Hesd. 5. sed parum eis successit. Adde quod idem Darius prius copiam Iudæis fecerat ædificandi templũ: vt legimus in 3 Hesdræ. c. 4. & apud Iosephum. 11. Antiquit. cap. 4. qui primo anno Darij copiam factam scribit; quare merito secundo anno mense sexto reprehenduntur Iudæi, qui cum iam possent templum ædificare, suas potius domos struebant magnificè, nihil de Dei domo cogitantes. Quod ergo Rupertus dubitat, an populus ille dixerit nondum venire tempus domus Domini ædificandæ, & seminasse multum, atque intulisse parum propter intermissionem operis templi (pace religiosi, atque eruditi viri dixerim) nec tali viro dignum, nec ferendum est. Quoniã igitur negari non potest, & de templo Ierosolymitano loqui Prophetam, & hominibus suæ ætatis loqui, reliquum est, vt dicat Eckius simul hæc de templo corporis Christi, & de Ecclesia, quæ est domus Dei, & de futuris Iudæis dici.

31 * Tunc quæram, putet ne templũ illud figuram fuisse corporis Christi, & Ecclesiæ, & quod illi tunc dicebant de templo suo, figuram esse eius, quod Iudæi dicturi erant de Christi corpore, & de Ecclesia? Non possunt ire infitias, quoniam concors est omnium patrum sententia, & Apostolus ait: Hæc autem omnia in figura contingebant illis. (1.Cor.10.) Cũ ergo hæc de Christo, & de Ecclesia exponuntur, non Historica explanatio est, sed Allegorica. Nam si figura est, illa, quæ tunc fiebant, significant quæ futura erant in Christi aduentu: hæc est autem definitio sensus spiritualis, vt sit ille, qui per res ipsas significatur, sicut Historicus est, qui significatur per verba. Nec enim nomen Zorobabel significat Christum, sed filium illum Salathielis, nec domus Domini significat corpus Christi in hoc loco, sed templum illud; at filius ille Salathielis figura erat Christi & Christum significabat, & res illa, quæ domus Dei erat, figura erat corporis Christi, & Ecclesiæ.

32 * Potuit hoc Eckius in Ruperto legere, vel in ipso initio, docet enim sicut Nabuchodonosor in prophetis assimilatur Diabolo, quia populum captiuum duxit, ita Zorobabelem, & Iesum filium Iosedec & ceteros filios transmigrationis significare illos patres, & populum, qui de hoc mundo tendentes ad Deum, hoc meruerunt, vt de carne eorum nasceretur Christus, templumque non manu factũ. Quod si apertiora verba vult, non multo post ait idẽ Rupertus: Quomodocunque tunc res se se habuerit, spiritualiter vt cœptum est, intelligere curemus verba Spiritus sancti. Hieronymus in huius prophetæ commentariis, & Zachariæ; crebro inculcat Zorobabelem, & Iesum figurã portasse Christi regis, & sacerdotis summi. Verũ id, quoniam in patribus passim occurit, qui rem recte intelligebant, & recte loquebantur, satis erit locum indicare apud Cyrillum lib. 5. in Gen. vbi sensum huius capitis historicum cõfirmat, deinde ad allegoriam venit Zorobabelis, & Iesu, quos notam, atque imaginem, id est, figuram fuisse testatur Iesu nostri. Merito itaque dixi demonstraturũ me aduersarios vehementer errare, demõstraui enim à definitione, quo nullum est certius, aut firmius argumentum: & in hoc eos maximè labi, quod non secernerent spiritualem sensum ab historico, neque animaduerterent quid inter eos interesset discriminis. Sed quoniam de hac ipsa re copiosius aduersus quosdam disputauimus Hos. 11. à nu. 3. vsque ad. 12. & dubia quædam explicauimus, quæ suboriri diligenti lectori possent, ad spiritualem potius expositionem veniamus.

TROPOLOGIA.

33 Cum populus Dei sub regibus suis erat,

erat, & Deo parebat, magna fuit copia A
prophetarum, at cum Babylonem abducitur, & regibus seruit alienis, pauci prophetę sunt, & tempus venit, de quo
Psal. 73. dictum est. Iam nō est propheta, & nos non cognoscet amplius, & apud Danie
Dan. 3. lem sancti: Et non est in tempore hoc princeps, & dux, & propheta. Sed quantumuis alienis rex imperet, semper sibi Deus relinquit quosdam, qui genua non curuent ante Baal, ad quos ipse loquatur, & per eos instituat, ac doceat ceteros. Non defuit ijs, qui in vastata Iudæa relicti sunt Ieremias, neque captiuis apud Babylonem Ezeciel, & Daniel, regnante licet impio Nabuchodonosor. Et nunc in anno secundo Darij regis loquitur Haggæo, & per eum Zorobabeli, & Iesu filio Iosedec, & reliquijs populi.* Eodem etiam anno fit verbū Domini ad Zachariā. Quam mira est Dei nostri bonitas, quam ineffabilis humanitas. ? Quasi viuere sine amicis nō posset, nec alios quam homines in terra viuentes haberet, semper sibi reseruat quos amet, quibus loquatur, per quos reliquam multitudinem ad se paulatim adducat. Qui sint hi ex nominibus intelliges. Sicut postea locutus est Zachariæ, quod sonat memor Dei, id est, illis, qui Dei recordantur, quorum voluntas est in lege Domini, & in lege eius meditantur die, ac nocte, & dicunt: Si oblitus fuero tui Ierusalem, obliuioni detur dextera mea, ita nunc loquitur Haggæo, id est, festiuo, in quo illi intelliguntur qui celebrant festiuitates Domini, sicut in Nahum dictum est, celebra Iuda festiuitates tuas, & omne opus seruile nō faciunt in eis.

Semper Deus reseruat quibus loquatur, & per quos alios doceat.

34

Psal. 1.

Psal. 136.

Nah. 1.

35 Hieronymus: * Sed quia Haggæus interpretatur festiuus, omnis qui potest festa celebrare, non in fermento veteri malitiæ, & nequitiæ, sed in Azymis synceritatis & veritatis, potest Dei recipere sermonem. Habeamus & nos mundas manus, & vocemur ἑορτάζοντες, id est, festa celebrantes, & ad nos fiet sermo Dei, &c. Per Haggæum autem fit verbum Dei ad Zorobabelem, & ad Iesum filium Iosedec. Zorobabel dux, Iesus sacerdos, sed ambo magna animorū consensione plurimos Babylone eduxerunt in Ierusalem. Ad eos maxime fit Dei sermo, id est, eos Deus maxime instituit, & eis vt amicis arcana sua reuelat, qui flagrant desiderio cœlestis Ierusalem, & terræ viuentium, ac publicæ salutis, omnemq; operam in eo ponunt, vt homines populi Dei Babylonem, id est, peccatorum confusionem, relinquant, & in promissam regni cœlorum patriam festinent.* Et quoniam multum quidem ad id iuuat pietas, & religio sacerdotum, sed plenè atq; integrè fieri non potest impijs regibus rēp. moderantibus, & ad suæ impietatis imi-
B tationem multitudinem trahentibus: si autem rex sit pius, & cum sacerdotibus consentiens, omnes electos sequi quodam modo verbo, & exemplo suo cogūt: iure ad populum Babylone abducendum Zorobabel dux, & Iesus sacerdos eliguntur, iure ad Zorobabelē, & Iesum ad aliorum salutem loquitur Deus. Nomina etiam conueniunt seruatoribus populi Iesus saluator, Zorobabel Ille magister Babylonis, vt ex Hebræis docet Hiero, id est, magister eorū qui Babylone versantur. Vide autem quam vtilia per hos populūm doceat.

Deus aliorum salutem quærentibus maximè loquitur.

36

Principes seculares & sacerdotes sibi cōsentiētes mirè pietatē promouent.

C *Populus iste dicit: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ.* Hier. Diligenter attende quod non Zorobabel vel Iesus hoc dicant, sed populus, qui adhuc sub Dario rege constitutus necdum iugum seruitutis excusserat. * Domum Domino ædificamus quando animam nostram ab omni inquinamento carnis, & spiritus emundantes, sanctū & impollutum Deo in nobis domicilium præparamus; de quo Paulus: Christum, habitare per fidem in cordibus vestris: Fidem autē intelligit, quæ per charitatem operatur, vt ipse in epist. ad Galatas interpretatus est. De hoc etiā
D aic: Qui autem consensus templo Dei cum idolis? Pura enim esse debet anima nostra ab amore rerum terrestriū, & nullum idolum habere, quæ domus est Dei. Addit autem: Vos enim estis tēplum Dei viui, sicut dicit Deus: Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo, & ero illorum Deus, & ipsi mihi erunt populus. Huius domus Domini ædificationem Sancti nō differunt, sed arden-

37 Ædificare domū Domino quid sit.

Eph. 3.

Gal. 5.

2. Cor. 6.

Sāctī non differunt hanc ædificationē, sed peccatores.

Psal. 131.

ardenter optant, vt verba indicant sancti Prophetæ: Sicut iurauit Domino, votum vouit Deo Iacob: Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectũ strati mei: Si dedero somnum oculis meis, & palpebris meis dormitationem: Donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob.
38 * At peccatores differunt de die in diẽ, semper dicunt. Nondum venit tempus domus Domini ædificãdæ, satiari prius voluptatibus, & morem animæ suæ gerere volunt, tempus expectant, quo sine dolore relinquant quod amant. Hieronymus. Qui semel decreuit instaurare tẽplum Dei, huic omne tempus aptum est ædificandum: nec rex Diabolus põt impedire, nec hostes per circuitũ, nec pietas simulata parentum, affinium, liberorum, statim vt conuersus inclamauerit nomen Domini, dicet: Ecce adsum, & cet. Sed quærat lector studiosus quomodo Iudæi iam diu Babylone egressi figura peccatorum sint, quorum ciuitas est Babylon? Verum ita accipiat, res eadem diuersis rationibus diuersorum figura esse potest, immo & contrariorum, sicut leo figura Christi est propter fortitudinem, & regiam potestatem: & Diaboli propter crudelitatem. Iudæi ergo, quatenus Babylonẽ relinquunt, & Ierusalem veniunt, boni sunt, & figura bonorum: sed in eo quod peccãt figura peccatorũ sunt, i. in
39 eo, quod opus domus Dñi negligunt, & sibi magnificas ædes cõparant. Quare de illis cap. 2. Propheta cum respondisset ipsi pollui, & cõtaminari quidquid ab homine polluto tangeretur, continuo subijcit: Sic populus iste, & sic gens ista ante faciem meam, dicit Dominus, & sic omne opus manuum eorum, & omnia, quæ obtulerunt ibi, contaminata erunt. Sed hoc etiam notandum. Non omnes, qui Babylone exeunt, & altare habent, in quo victimæ immolentur, vt hi continuo domũ Domino ædificant. Fundamenta quidem iaciunt, ac velle ædificare, planeque ædificaturi videntur, sed rege profano, & impio prohibente, vicinisque hostibus bellũ minitantibus relinquũt, quod cœperant, & ab ædificando tem-

Res eadẽ multarũ figura esse potest.

A plo abstinent. Multi è peccatorũ confessione exeunt, in altari cordis sui victimas bonorum operum Deo immolãt: sed aliud est fundamenta templi iacere, aliud ædificare templum, aut domũ Domino. Templum domus Dei est, in quã solus Deus colitur, vnde profana excluduntur, quædam etiam quæ pietatis speciem habent, ideoque bis Dominus eiecit è templo vendentes colũbas, & boues, & oues, & nummularios, cum illa non nisi ad sacrificia venderẽ
tur.* Denique non domus rerum sæcularium esse debet, sed orationis, sicut 40
B scriptum est: Domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis. Quare ædificare domum Domino, si omnino propriè loquamur, eorum est, qui se totos Deo consecrant, & omnes à se curas amandant, vt soli Deo vacent, totique eius sint, quod perfectorum est. Multi autem, qui Deo grati sunt, & iã in altari cordis bona opera offerunt, statuunt apud se totos se Deo dicare, quòd est fundamenta templi iacere, sed princeps mundi huius, tanquam alter Cambyses, & tentationes hinc inde insurgentes, vt Samaritæ illi hostes
C Iudæorum, ita eos deterrent, vt à domo erigonda abacti, & cœptam perfectionis viam deserentes, & in futurum differentes diem de die trahant, & dicant: *Nõdum venit tempus domus Domini ædificandæ.* At Zorobabel, & Iesus. i. perfectiores, non dicunt: Sed, vt omnes qui dicunt, erroris & segnitiæ suæ admoneantur, iterum fit verbum Domini ad Haggæum, qui festa Domini celebrat, & celebrare omnes cupit. *Numquid tempus vobis est, vt habitetis in domibus laqueatis, & domus ista deserta?*

In domibus laquearis habitamus,
quando id maximè curamus, vt volu- 41
D ptatibus præsentibus perfruamur, & optima quæque in hoc mundo possideamus, obliti nos esse viatores, nec habere hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirere. Qui autem hoc faciunt locum domus Dei desertum esse sinũt, non præparantes domum & perit eis tempus, quod datum erat ad ædificandum, idest, exiguum, & breue, quod vitæ concessum est spatium, sine vtilitate abire

Joan. 2. & Matt. 21.

Isa. 56.

abire patiuntur, ita viuentes, ac si non viuerent. Hier. Omne.n.tēpus, in quo non virtutibus, sed vitijs deseruimus perit, & quasi nō fuerit, reputatī in nihilum. Si quis ergo de nobis in voluptate & luxuria sęculari suā contignat domū, iste templū Deo non ędificat, nec habet Dñs in eo, vbi caput suū reclinet & cū vulpibus ędificet domū, habitaculū quondā Dei patit esse desertū, &c. Cōtra electi, & perfecti non possunt in animum suū inducere, vlla vt voluptate fruanī, ne ijs quidē, quę necessariæ sunt, nisi Dño domū ędificauerint. Sicut de Dauide legimus: Factū est autē cū sedisset rex in domo sua, & Dñs dedisset ei requiē vndiq; ab vniuersis inimicis suis, dixit ad Nathā prophetā: Vides ne quòd ego habitē in domo Cedrina, & arca Dei posita sit in medio pellium? Et apertius in Psalmo: Si introiero in tabernaculū domus meæ, si ascendero ad lectū strati mei. Si dedero somnū oculis meis, & palpebris meis dormitationē: Donec inueniā locū Dño, tabernaculū Deo Iacob Sed qm̄ multa patimur, quæ vitare sæpe possemus, si opera nostra cogitaremus, vtiliter eos admonet: *Ponite corda vestra super vias vestras*. Cur autē admoneat, statim indicat; *Seminastis multū, & intulistis parū, &c.* Videas permultos, qui mala sua, siue, vt ipsi loquunī, infortunia lamentenī, & causas quærāt, nec vnquā inueniāt; quia non ponunt corda sua super vias suas. Egēt, sterilē esse annū causantur: repulsam patiunī in honoribus, alienatos à se aliorū animos causam esse dicūt ambitus, prensationes aduersariorū. Morit filius, aut vxor, morbos, & inscitiā medicorū accusant, moriuntur pecora, & iumenta, de cœli queruntur inclementia. At si cogitarent nihil præter Dei voluntatem, ne in minimis quidem fieri, curæ illi esse omnia, & in mores suos, atq; in vitæ turpitudinem oculos conijcerent, facile cernerent se propter peccata sua puniri, sicut dixerunt fratres Ioseph: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrē nostrū, vidēres angustiā animæ illius, dum deprecaretur nos, & non audiuimus. Idcirco venit super nos ista tribulatio.

A

1. Reg. 6.

B

42

Psal. 131.

C

D

Gen. 42.

A Ita hi nunc videbant sterilitatē, & inopiā suā, ac tantū in cœlū, & aerē reijciebant, quasi nō esset vlla causa superior, quæ inferiores pro arbitrio suo moueret, & regeret. *Seminastis multū, & intulistis parū*. Illi multū semināt, & parum inferunt, qui multū in bonis operibus laborare videntur, & tñ parū proficiunt & crescunt. Quod illis etiā, qui in peccato sunt rectè conuenit, qui cū domus suæ cura iustā habeant, sacris quotidie intersint, cōciones diligenter audiant, eleemosynas benignè largianī, quia horū pleraq; prauo fine corrūpunt, nec vt Deo, sed vt hominibus placeāt, faciūt, perit quòd semināt, & pauca demū seruantur, quæ bona sunt, & ex eis fructū atq; emolumentū aliquod percipiunt. Non quo hæc illis ad vitā æternā prosint, aut propriè mercede digna sint, sed quo Deus bonus, & benignus per hæc illis & bona huius tēporis donat, aut auget, & ad eorū animos ad pœnitentiam excitandos misericorditer excitatur. Sed apertius hoc videmus in illis qui de Babylone reuersi sunt, vt ait Hieron. & necdū ædificauerunt templum Dei, sed ædificationē eius quotidie differentes dixerunt: Nondū venit tēpus domus Dñi ædificādæ: nec captiui sunt neque adhuc plena libertate donati, vt cū quasi in meditullio quodā positi seminauerūt multū, & intulerūt parum. Perfectis, & ijs qui domū Dñi ædificauerunt, nihil fere seminis deperit, quia Deū ardēter amantes, & oia eius causa quærētes, siue comedāt, siue bibāt, siue aliquid aliud faciāt, oia in gloriam Dei faciūt. At qui affectib⁹ perturbanī, quos nondū vicerūt, & partim Deo, partim mūdo viuētes semper in pugna sunt, & segnes sunt ad tēplū ædificandū, multū seminant, & parum inferunt, quia gloriæ, vel honoris amore, cæterisq; naturæ motibus sepe transuersi aguntur, & segniter, ac tepidè oia faciunt, & quæ sua sunt quærūt potius, quā quæ Iesu Christi. Legē nō seruātibus ait Dñs per Mosē: Frustra seretis sementē, quæ ab hostib⁹ deuorabit. Et postea: Immittāq; in vos bestias agri, quæ cōsumant vos, & pecora vestra, & ad paucitatē cuncta redigāt. Hostes sunt affectus aiæ indomiti

43

Seminantes multū & inferētes parū.

44

Perfectis nihil boni seminis deperit.

Leu. 26.

miti aduersus spiritum pugnantes, bestiæ, agri, magna peccata virtutes depopulantia. Sed possunt hæc quadãtenus ad eos etiam referri, de quibus nunc loquebamur.* Eisdem nunc dicitur. *Comedistis, & non estis satiati*, quia quibusdam bonis operibus nutriri, & roborari videntur, non tamen ita satiantur, vt firmis, & integris viribus sint, cito tentationibus grauioribus succumbũt. Idcirco etiã Moyses ait: Et comedetis, & non saturabimini. Iustis autẽ dr̃. Dabo vobis pluuias temporibus suis, & terra gignet germen suũ, & pomis arbores replebuntur. Apprehendet messiũ tritura vindemiam, & vindemia occupabit sementẽ, & comedetis panẽ vestrũ in saturitate. Terra gignit germen suũ, qñ corpus nostrum profert castitatẽ, & abstinentiã, & subijcitur spiritui. Arbores replentur pomis, qñ virtutes oẽs germinant, & gratissimos ex se fructus edunt. Cetera de tritura & de vindemia iã exposuimus Ham. 9. n. 50. & 51. *Bibistis, & non estis inebriati*, qui enim huiusmodi sunt, spirituali lætitia ex bonis operibus orta perfundi incipiunt, sed non inebriantur, quia tẽtationibus victi cito ab illis desistunt, & iterũ conscientia cruciante dolent. Eadẽ ratione dicit. *Operuistis vos, & non estis calefacti*, quia illis operibus, quasi veste contecti nuditatẽ suã operiunt, vt nõ appareat eorum turpitudo, & incipiunt quodãmodo calescere, sed paulo post peccatis occupati rursus frigent.* At qui spiritu feruent, & lampades charitatis habent, quæ sunt lampades ignis, atque flammarum, Borea licet vehementius spirante, & eum frigefaciente illo, qui est ab Aquilone, vnde panditur omne malum aduersus populum Dei, nequaquam frigescit, sed maiorem in dies motu, atq; agitatione concipit calorẽ. Libet & magni Gregorij hom. 10 in Eze. expositionẽ subscribere: Multum cordi suo seminat, sed parum infert, qui de mandatis cœlestibus vel legendo, vel etiã audiendo multa cognoscit, sed negligenter operando pauca fructificat. Comedit, & nõ satiatur, qui verba Dei audiens lucra, vel gloriam sæculi concupiscit, Benè autẽ non satiari dicitur, quia aliud mandit, & aliud esurit. Bibit, & non inebriatur, qui ad vocem prædicationis aurem inclinat, sed mentẽ nõ mutat. Solent enim per ebrietatem bibentium sensus mutari, &c. Atque hi quidem, de quibus hactenus diximus; pauperiores erant, & viuere in diem videbantur, ac tantũ modo quærere præsenti tempori victum, & vestitum. Sũt tamen alij, qui plus se profecisse putãt, nec satis sibi existimant comedere, & bibere, & vestiri, sed cogitãt in crastinũ, & mercedes congregare volunt, id est, diuitias virtutũ, & spiritus, vt quietius viuant, & nullis tentationibus ad priorem paupertatẽ reuocentur. De his ait: *Et qui mercedes congregauit, misit eas in sacculum pertusum.* * Rectè mercedes dixit, quoniam multo labore partæ sunt huiusmodi diuitiæ, & licet gratiam mereri nemo possit (si enim ex operibus, iam non est gratia) merentur tamen iusti bonis operibus vt illa gratia magis, ac magis augeatur. Has mercedes in sacculum pertusum congregat, qui in animam humilitate carentẽ immittit. Anima enim nostra quasi sacculus quidam est, in quem argentei, & aurei nummi, & gemmę mitti possint, sed inuidia Diaboli per peccatum primi parentis perforatus, quot habet occasiones cadendi, tot habet foramina, per quæ nummi decidant. Hæc foramina obstruit humilitas, quia Deus qui superbis resistit, humilibus autẽ dat gratiam, accuratissime protegit, & conseruat humiles, sicut ait Dauid: Custodiẽs paruulos Dominus, humiliatus sum & liberauit me. Hinc multi, qui florere virtutibus videbanẽ, nonnumquã in tã pudenda peccata incidunt, vt nõ solũ aliis admirationẽ magnã cõmoueant, sed ipsi etiam de se stupescant voluisse subito se quòd nunquã voluerant, & fecisse quòd oderãt. Sed quid mirũ pecunias in sacculum pertusum missas minimè, cũ queruntur inueniri? In sacculo quippe pertuso vr̃ qñ pecunia mittitur, sed qñ amittitur nõ vr̃.* Apud Gregor. in tertia parte Pastoralis curæ admonitione. 22. ille in sacculũ pertusum mercedes cõgregat, qui quid alijs largiatur cõsiderat, non autẽ quid ipse rapiat.

Margin notes: 45; Leu. 26.; 46; Cant. 8.; 47; Aĩa sine humilitate saccu-lus pertusus.; Prou. 3.; Psal. 114.; 48; A; B; C; D

piat. Sed nos sancti patris venerabilibus vestigiis insistẽtes de omnibus acci piamus,qui bona,quæ faciũt ante oculos habent ; culparum vero ,quæ inter bona opera irrepunt,obliuiscunt. Qui perinde faciunt , ac si pecuniam multo quidẽ labore quæsitã , sed acutis fortè silicibus, aut ferreis cuspidibus admistã cõfuse,& sine delectu mitterent in sacculũ.Dirũperetur ille , vt necesse erat, ferri aut silicis acumine,& pecuniæ laberentur.Etenim,dũ in hac mortalitate sumus, terra nostra profert quidem flores,sed profert & tribulos,& quia in

Iac. 3.

multis offendimus oẽs,nisi conscientiã nostrã assiduè discutiamus, & quotidia nas labes pœnitẽtia diluamus, sicut spi

Luc.8.

næ simul exortæ suffocauerũt sementẽ patris familias,ita illæ paulatim crescẽ tes in grauiores nos deducent, & bona

Psal.4.

opera dissipabũt. Hinc Dauid ait:Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubili-

49 Noctu quidquid per diem fecimus cogitandum.

bus vestris cõpungimini. * Quod Hier. ibidẽ ita exponit: Quod in die cogitan do peccatis , nocte expiate per lacrymas.Et Chrys.hom.2.in Ps.50.Habeto codicẽ conscientiã tuam, & scribe quo tidiana peccata . Qñ accubueris super stratũ tuũ, & neminẽ infestum pateris,

C antequã veniat tibi somnus profer in mediũ codicẽ conscientiã tuã, & reminiscere peccata tua,si quid in verbo, siue in facto,vel in cogitatione peccasti. Hoc tñ dic t Propheta: Quæ dicitis in cordibus vestris, &c. Et post pauca:Dicito in corde tuo , & in anima tua:Expendimus diem ò anima, quid boni fecimus?aut quid mali operati sumus?Et si quid boni fecisti , gratias age Deo , si quid mali , de cetero ne facias .

Possunt & de peccatoribus hæc om nia exponi , qui cum opera suo genere bona sæpe faciant, comedebant quidẽ

D quia paulò firmiores reddebantur ad bonũ,bibebant,quia gaudebant,operiebant se,quia non ita nudi,vt ante videbantur; sed quia bona ad perfectũ non adducebant,non satiabantur,non inebriabantur,non calefiebant. Cõgregabant mercedes,quatenus labore illo di tiores suo modo fiebant , sed quia nec humilitatẽ habebãt,nec peccata,quib⁹ tenebãt,cogitabãt,mittebãt eas in sac

A culũ pertusum.* Notandũ etiã quod sequitur,iterũ ait: *Ponite corda vestra super vias vestras.* Multa enim beneficia à Deo obtinere, multa incõmoda vitare possemus , si poneremus corda nostra super vias nostras,& diligẽter oĩa,quę nobis accidunt,meditaremur. De quo statim dicit:Respexistis ad amplius,&c. 50

Ascendite in montem , portate ligna & ædificate domum . Dicat aliquis montẽ esse sublimia virtutum,virtutes ego existimo ligna esse, quibus domus Dñi ædificãda est : propterea aliquid aliud

Virtutes ligna quibus ædificatur domus Dñi.

B mõte significari arbitror, sublime quidẽ illud,& arduũ (neque eñ mons plа nus est,ant sine labore ascendit) sed ali quid tñ aliud. Hoc,quantũ cõsequi possum,abnegatio nostri est, quã spiritualis doctrinæ magistri mortificationem vulgato noĩe appellãt. Mõs est,quia ar dua est, sed si domus Dñi ædificãda est, hinc sũt ligna portãda:nisi eñ nosmetipsos abnegemus , & ea fortiter vincamus,quæ singularũ virtutũ exercitatio ni obstãt;& repugnãt;hoc est, nisi obsistamus iræ,nisi coerceamus iniuriæ acceptæ dolorẽ , aut effrenatæ cupiditatis impetũ, quid in nobis potest esse vir

Abnegatio mons vnde ligna portantur.

tutis ? quid habere possumus , quòd ad ædificiũ domus prosit? * Hoc alijs quidẽ verbis, sed sensu eodẽ dixit Dñs : Si quis vult post me venire , abneget semetipsum,& tollat crucẽ suã,& sequat me.Nec dixit:Si quis vult perfectus esse , ne abnegationẽ perfectorũ putaremus esse,nõ etiã incipientiũ:sed,si quis vult venire post me, nemo veniet, nemo progredieт vel passum,nisi se abnegare incipiat. Quantũ abnegauit,tñ & progressus est. Si autẽ semel statuamus abnegare nos,salt ẽ, vbicunq; lex,& rõ præscribũt , omni virtutũ genere præstabimus,& ligna ex hoc mõte pulcher rima pręcidemus,vt ędificemus domũ Dñi. Et quia nulla est domus ita ædificata Deo gratior,aut acceptior,ait : *Et acceptabilis mihi erit, & glorificabor.* Cœlũ,inquit,mihi sedes est, terra autẽ scabellũ pedũ meorũ, sed nõ ita Dei gloria perspicit in cœlorũ creatione , atq; in sanctificatione iustorũ.Hi sunt cœli, qui vere enarrãt gloriã Dei.cœlos ipse fecit, vt in illis cœlis spũalibus semper

51 Matt. 19.

Isa.66.

Psal. 18.

habitaret atq; ideo in horũ creatione maxime gloriatur, ficut legimus in Isa. A
Isa. 43. Et omnẽ qui inuocat nomẽ meum, in gloriã meã creaui eũ, formaui eũ, & feci eũ: Ter dicit ad amplificationẽ, vt doceat se maxime lætari quòd eos creauerit. ficut è contrario propter impios
Gen. 6. dixit: Pœnitet. n. me fecisse eos. *Respexistis ad amplius, & ecce factum est minus.*
52 Sæpe nos Deus vocat ad grãdia, & magna nobis in nostra cõuersione pollicemur, sed postea desidia languẽtes, & domus Dñi ædificationẽ differẽtes ex magna, & inusitata vocatione vita cernitur minor etiã quam vsitata, & cõis. B
Quod nisi nosmetipsos maturè excitemus, & ambulemus dignè vocatione, qua vocati sumus, verendũ est, ne illud quoque, quod habebamus, amittamus: ait enim: *Et intulistis domum, & exsufflasti illud.* Insurgunt calamitates, & labores persecutionis, & ignominiæ, aut finit Deus fauorẽ auræ popularis, & inanis gloriæ exsufflare opera nostra, & subito redduntur inania. Hier. Quoties vidi ego tã in doctrina, quã in cõuersatione de quibusdã sperata plurima, & postquã ventũ est, vt haberent tempus messiũ. i. tẽpus docendi, vitamq; suã in exemplũ præberent populorũ, de excelso præcipitatos, & minus inuentũ in eis, quã opinio sibi omniũ promittebat. C
Vnde accidit, vt paulatim negligentia subrepente paruũ quoq; ipsum, quod
Mat. 13. videbatur habere perderẽt, &c. Hoc ipsum aperte Dñs docuit: Qui enim hẽt, dabitur ei, & abundabit: qui autẽ nõ habet, & quod hẽt auferet ab eo. * Hinc
53
Apo. 3. etiã episcopo Ecclesiæ Sardensis dicit: Scio opera tua, quia nomẽ habes quod viuas, & mortuus es. Esto vigilans, & confirma cetera, quæ moritura erant: non enim inuenio opera tua plena coram Deo meo. In mẽte ergo habe qualiter acceperis, & audieris, & serua, & pœnitentiã age. Si ergo nõ vigilaueris, veniã ad te tanquã fur, & nescies qua hora veniã ad te. Omniũ horũ malorũ originẽ demõstrat Dñs cũ dicit: *Quia domus mea deserta est, & vos festinatis vnusquisque in domum suam.* Nã cũ sæculi huius cõmoda quærimus, & Dei gloriæ obliuiscimur, neque templũ illi D

paramus, quid mirũ, si Deus etiã profectus nostri obliuiscatur? Videãt qui lucra quærũt aiarum, ne quę sua sunt quęrãt nõ quę Iesu Christi ne oculos in gloriã hominũ, aut in honores, aut in diuitias conijciãt, nec implere marsupiũ, aut censum augere potius quęrant quã domũ Dño in illorũ ais ædificare, quos docẽt Sit oculus purus, ac simplex, Deum intueatur, gloriã eius vnã spectet, totus in eo sit, vt cognoscãt hoies Deũ verũ & quẽ misit Iesum Christũ. * Respicimus ad amplius, & ecce postea fit minus, imò & frumentũ Dñi in horrea inferimus, & ipse Dñs illud exsufflat. i. paucos lucrifacimus Iesu Christo, & ex his ipsis quidã inanes & vacui inueniuntur. Quã ob causã dicit Dñs: Equidẽ eã esse existimo, quod festinamus vnusquisque in domos nostras, & domus Dei deserta est, hoc ẽ, vt vno verbo dicã, quod nos interdũ magis in hac negotiatione quærimus, quã Deũ Multis aũt modis, iisq; valde occultis natura etiã in Dei operibus se ipsam quærit, quos gratia deteget, & spiritus Dñi docebit eos, qui ambulãt corã eo in corde perfecto. Qui autẽ eruditi noluerint, sponte sua cæci laborabunt, & seminabunt multum, & inferent parum, negotium Dei se egisse putabũt, cum egerint suũ. Qui speciosa quærunt in concionibus potius quam vtilia, qui vitia dissimulãt, & suauem ac meditatã cantilenã auribus instillãt auditorũ, in quorũ oratione illud videas quod in Albucio ferre nõ potuit Lucil. *Quã lepide lexeis cõposta, vt tesserulæ, oẽs Arte pauimẽto, atq; emblemate vermiculato*: Et Ciceronis similes videri malũt quã Pauli: verũ ne in domos suas festinare cẽsebis an domũ Dñi ædificare? * Qui potentiũ captant amicitias, in magnas domos sese insinuant, pauperiores fugiũt, qui blandiuntur diuitibus, qui eis oia permittũt, qui inurbanũ putant cũ his de Deo miscere colloquia qui dicta factaq; sæcularium imitãtur, negotiũ ne Dei agũt, an suũ? Nõ hæc de certo aliquo hoium genere dico, sed malũ, quod in oẽs, qui aiatum saluti cõsulunt, põt irrepere, quodq; & à me, & ab oibns serius Dei lõgissime abesse cupio, demonstro. *Propter hoc super vos prohibiti sunt*

Qui aĩas quęrũtne se quærãt sed Deũ.

54

Cõcionatores verborum, & plausus studiosi.
Cic. in 3. de Oratore, & in Oratore.

55

cœli

cæli ne darent rorem. Quem rorem? Hieron. Ego hunc arbitror esse rorem, de quo in benedictione dicitur ad Iacob. Det tibi Deus de rore cœli, & rorem
Gen. 27. Hermon, qui descendit super montem
Psal. 132. Sion, & descendit non de aere, in quo multiplex volat aquilarum, & accipitrum, & vulturum numerus, sed de cœlo, vt si cuius anima ardet perturbationibus, & Diaboli iaculo vulnerata est, refrigeretur hoc rore, & æstus suos temperet. Quo retento terra quoque non affert germen suum; neque enim sine rore Christi potest vlla anima afferre frumenta, &c.

Et vocaui siccitatem super terram, & super montes. Terram modo vulgus ho-
56 minum intelligamus, montes vero, qui
Terra. Montes. Triticum vinum, oleum. alijs eminent potentia, aut eruditione aut diuitijs. In tritico, vino, & oleo, & omnibus, quæ profert humus, omnia virtutũ opera, quibus anima nutritur, & confirmatur, accipimus. Quædam animam confirmant, vt triticum corpus, vt spes, fides, caritas, aliæ, vt vinũ, lætificant cor hominis, vt obedientia, humilitas, abnegatio sui, quæ miram voluptatem, atque lætitiam homini afferunt: aliæ leniunt, & emolliunt, vt oleum, cuiusmodi sunt septem dona Spiritus sancti, quibus ita durities nostra mollitur, vt facilè ab spiritu Dei moueamur. Sed quia oleum etiam curan-
Pœnitentia oleũ. dis plagis aptissimũ est, rectè in eo intelligemus pœnitentiam, quæ vulneribus animæ medetur, & maximè adhibitis comitibus suis oratione, ieiunijs, eleemosynis perfectam restituit sanitatem Hominis nomine quod est in
Homo. homine præcipuum intelligit, idest, rationem, sicut nominè iumenti, id quod nobis cum iumentis, commune est, id
Iumentũ. est, sensum, siue inferiorem animæ portionem. Laborem manuum eum acci-
Labor manuum. pio, quo alijs vtiles sumus, & eos laborando Christo lucrifacimus. * Super
57 hæc omnia vocat Deus siccitatem, id est, ventum vrentem, cum finit sæuire fortiores tentationes, quibus harum virtutum opera languescunt & quasi exuruntur, & ipsa ratio deterior fit dũ ignorantia, prauisq; iudicijs impletur, & voluntas infirmatur ad bonum, tum

A animæ inferior portio elata, & quasi dominans rationi cedere, & subijci recusat: & labor manuum nostrarum perit, quia multa, & erudita in concione dicentes neminem à peccato liberamus, vel certè amittimus citò, quos multo labore fueramus lucrati. *Et audiuit Zorobabel, &c.* Zorobabel & Iesus audiũt, non timent, populus autem timet à facie Domini. Perfectorum est non timere, quia perfecta charitas foras mittit timorem, imperfecti timent, & quamuis perfectè non ament, salubriter timore terrentur, donec eò & ipsi veniant, vt 1. Ioan. 4.
B perfecta charitas foras mittat timorẽ. Signum autem salutis est, siue audire, siue timere. Et quidem Dominum non audierant, sed audientes Prophetã nuntium Dñi non fuerunt increduli, sed intellexerunt Deũ in ministris suis loqui, quos qui audit, Deum audit, & qui contemnit, Deũ contemnit. Et qm̃ qui Luc. 10. credunt, magis semper Dei gratia cõfirmantur, vt magis intelligant, quod crediderint, & in fide confirmẽtur, seipsum vocat Propheta nuntium Dñi de nuntijs Domini, quod hactenus non fecerat. Deinde dicit: *Ego vobiscum sum, dicit Dominus.* * Ostendit gratũ sibi fuis-
C se timorẽ illum, & à timore ad charitatẽ eos excitat illo amoris pignore: Ego 58 vobiscũ sum. Arduũ videbat inter aduersantes & impediẽtes hostes templũ ædificare. Sed nihil timendũ est, cũ De* nobiscũ est, aggrediamur difficilia opera virtutũ, cõtendamus intrare per angustã portam, nullis difficultatibus, nullis tẽtationibus, nullis Diaboli insidijs, ac tibusq; deterreamur. Aedificemus domũ Dñi: Ego vobiscũ sum, dicit Dñs. Psal. 117. Dñs mihi adiutor, ait Sãctus, nõ timebo quid faciat mihi homo. Et: Si consistãt Psal. 26.
D aduersum me castra, non timebit cor meum. Sed optimè hic etiã obseruauit Hier. nõ esse dictũ Zorobabeli, & Iesu: Ego vobiscum sum (semper enim cum perfectis est, & etiam si occiderit ipsos, sperabunt in eo) sed populo dicitur, qui timuerat à facie Dñi, & illa promissione erat eius animus exuscitãdus. *Et suscitauit Dominus spiritũ Zorobabel &c.* Docemur etiã perfectos viros indigere Dei auxilio, & sine Christo nihil facere

 posse,

aut oleum, aut omnem cibum: numquid sanctificabitur? Respondentes autem sacerdotes dixerunt: Non. Et dixit Haggæus, Si tetigerit pollutus in anima, ex omnibus his, numquid contaminabitur? Et responderunt sacerdotes, & dixerunt: Contaminabitur: Et respondit Haggæus, & dixit: Sic populus iste, & sic gẽs ista ante faciem meam, dicit Dominus, & sic omne opus manuum eorum: & omnia, quæ obtulerunt ibi, B *contaminata erunt. Et nunc ponite corda vestra, à die hac, & supra antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini: Cum accederetis ad aceruum viginti modiorum & fierent decem: & intraretis ad torcular, vt exprimeretis quinquaginta lagenas, & fiebant viginti. Percussi vos vento vrente, & aurugine, & grandine omnia opera manuum vestrarum: & non* C *fuit in vobis, qui reuerteretur ad me, dicit Dominus. Ponite corda vestra ex die ista, & in futurum, à die vigesima & quarta noni mẽsis: à die, qua fundamenta iacta sunt tẽpli Domini, ponite super cor vestrũ, Numquid iam semẽ in germine est: & adhuc vinea, & ficus, & malogranatum, & lignum oliuæ non floruit? ex die ista benedicam. Et factũ est verbũ Domini secundo ad Hag-* D *gæum, in vigesima & quarta mensis, dicens: Loquere ad Zorobabel ducem Iuda, dicens: Ego mouebo cœlum pariter & terram. Et subuertam solium regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium: & subuertam quadrigam & ascen-*

A *sorem eius: & descendent equi, & ascensores eorum: vir in gladio fratris sui. In die illo, dicit Dominus exercituum, assumam te Zorobabel* Eccli. 49. *fili Salathiel serue meus, dicit Dominus: & ponam te quasi signaculum, quia te elegi, dicit Dominus exercituum.*

HISTORIA.

In septimo mense. Duplex fuit apud 1
Hebræos anni initium, sicut & duplex Annus du-
B annus, sacer, & vulgaris. Annus sacer plex apud
numerabatur ordine solemnitatũ, inci Heb.
piebatque fere ab æquinoctio verno, cui pars Martij nostri cum parte Aprilis plerumque correspondet. Exod. 13. Hodie egredimini mense nouarum frugum. Heb. In mense האביב est autem אביב idem quod virens, quasi dicat: In mẽse, quo omnia iam virent, ideo Lxx. 1
verterunt ἐν μηνὶ τῶν νέων, idest, In mense nouorum, hoc est initio veris, de quo Ouidius:

Verque nouum stabat cinctum florente corona. 2. Meta.

C Et alibi:

Omnia tunc florent, tunc est noua temporis ætas: 1. Fastorũ.
Et noua de grauido palmite gemma tumet.
Et modo formatis operitur frondibus arbor:
Prodit & in summum seminis herba solum.

Ex quo deprehenditur error Sanctis Pagnini pudendus sanè in tali viro, qui transtulit: Hodie egredimini in mense Iulij. Nec potuit reuocari testimonijs Scripturæ, vniuersorumque Iudæorũ D consuetudine; & auctoritate, qui Paschę tempus Martio, vel Aprili semper tribuunt, atq; eo tempore patres suos exijsse ex Aegypto, agnumque immolasse sine vlla dubitatione consentiũt.
*Sed hoc illi imposuit, quod cum R. 2
Dauide putauit אביב esse spicam cum culmo: intellexitque dici mensem spicæ, idest, spicarum, atque eum esse Iulium, quod eo, inquit, mense frumenta sint spicata. At Exod. 9. legimus; Linũ

ergo,& hordeũ læsum est, eo quod hordeum esset virens. Hebr. eo quod hordeum אביב. In nostra translatione nihil potest esse apertius. Deut 16. Obserua mensem nouarum frugum, & verni primum temporis, vt facias Phase Dño Deo tuo, quoniã in isto mense eduxit te Dominus Deus tuus de Aegypto nocte. In Hebræo autem tanrummodo legimus: Obserua mensem האביב, & facies Phase Domino Deo tuo, quoniam in mense האביב eduxit te Dominus Deus tuus ex Aegypto nocte. Lxx. Obserua mensem nouorum, & facies Pascha Domino Deo tuo, quoniã in mense nouorum eduxit te, &c. Itaque Hier. אביב primo loco vertit, Nouarum frugũ, altero vertit, Verni primũ temporis quo.s. virent omnia, quod idem est, Sanctes etiam hic transtulit: Obserua mẽsem Iulij, quoniã in mense Iulij eduxit te Dominus, * Scio Hieronymum transtulisse Leu. 2. Spicas virentes, sed hac rõne, quod אביב significat uitens, siue id spica sit, siue quid aliud, ibi autem contextus indicabat de spicis esse sermonẽ, ideoque Hieronymus explicationis causa transtulit; Si autem obtuleris munus primitiarum frugũ tuarum Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis eas igni. Quare Lxx. vim vocabuli semper spectantes ua reddiderunt: Si autem obtuleris sacrificium primitiarum Domino noua torre facta, &c. Vt autẽ conuincere possit Sanctes spicas hoc vocabulo significari, nũquam ostẽdet aridas spicas ita dici, sed virentes: mense autem Iulio arent spicæ. Ita & si incertum esset, quo mense Iudæi vel ex Aegypto exierint, vel agnum immolare soliti sint, si non constaret Dominum mense Martio Pascha celebrasse, & se ipsum agnum immaculatũ pro nobis immolandum obtulisse, minimè vertere debuit mẽse Iulij, sed mense Martio. * Constet ergo (vt eo redeamus vnde digressi sumus) mensem, quo Hebræi ex Aegypto exierunt Martiũ esse, quẽ Hebræi Nisan, Greci Xanthicũ vocant, vt his verbis docet Iosephus. 2. Antiq. c. 5. Deus autẽ iussit Mosem edicere populo, vt paratum habeant sacrificium, præparatum tertia

A decima Xanthici mensis in quartã decimã, qui apud Aegyptios Pharmuthi vocatur, idem Hebræis Nisan, & Macedonibus Xanthicus. Hic idem initium est anni sacri. Exod. 12. Mensis iste vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni. Atque ideo aduersus Sanctem disputaui, vt de initio anni sacri constaret. Ex quo perspicimus aliũ fuisse annum Hebræis, antequam ex Aegypto egrederentur, quo tempore initium habuit sacer annus. Is igitur annus, qui ante sacrum erat in vsu, vulgaris dicitur, quem, quantum ad publica B negotia, & res sæculares attinet, Moses vt prius erat, reliquit. Ita Iosephus lib. 1. Antiquit. c. 4. Moses autem, inquit, Nisan, qui est Xanthicus, mensem primum in suis fastis ordinauit, quod per hunc Hebræos ex Aegypto eduxisset. Eundem etiam omnium, quæ ad rem diuinam pertinerent, exordium fecit: alioqui quod ad nundinationes rerum venalium, reliquamque dispensationẽ anni attinet, nihil de pristino ritu innouauit. * Huius anni initium (vt quidẽ plurimi aiunt) September fuit. Sed Hier. Ezec. 1. prope principium affirmat apud Orientales omnes Octobrẽ C esse primum mensem. Quod diuersum non est, quoniam menses Hebræorum erant iuxta Lunæ cursum, id est, cum nouæ Luna incipiebant, & ideo nostri menses non ex æquo respondent illis, sed sicut primus mensis anni sacri partem habet Martij, & partem Aprilis, ita primus anni vulgaris partem habet Septembris, & partem Octobris. Ex his quæstio exoritur non contemnenda, tam ad hunc, quem modo interpretamur locum, quã ad alios similes in hoc propheta, & in reliquis: Vtrũm menses anni sacri accipiendi sint, cum dicunt: D Quarto, aut quinto mense, an verò vulgaris Lyranus quidem, & Vatablus mẽses anni vulgares accipit: nam in fine primi capitis sextũ mensem Februariũ esse dicunt à Septembri videlicet incipientes. Eorum argumentum est, tẽpli fabricam inchoatam esse. 24 die mensis sexti, idest, ad finem Februarij, & initio veris, quod tẽpus magnis ædificijs inchoãdis aptissimũ est. Si aũt de mẽsibus anni

Initium anni vulgaris.

De vtrius anni mensibus intelligẽda sunt loca Scripturę

anni ſacri intelligeremus, cœpta eſſet
fabrica. 24. die Septembris proxima hye
me, quo tempore magna ædificia inci-
6 pi non ſolent. * Nos etiam id confirma
re poſſumus, quoniam modo non agi-
tur de feſtis diebus, quare nihil nos co-
git, vt de anno ſacro intelligamus. Ac-
cedit quod cum Ezeciel cap. 1. ait: Et fa
ctum eſt in trigeſimo anno, in quarto,
in quinta, menſis. Hieronymus quartũ
menſem Ianuariũ interpretatur. Apud
Orientales, inquit, populos poſt colle
ctionem frugum, & torcularia, quando
decimę deferebantur in templũ, Octo-
ber erat primus menſis, & Ianuarius
quartus, &c. At idem Hieronymus ini-
tio, & fine primi capitis, & initio ſecun
di, & in principio Zachariæ de menſi-
bus anni ſacri manifeſtè intelligit, at-
que ita in locis fere omnibus Scriptu-
ræ eſſe intelligendum pro certo habea-
mus, vt ſæpe Scriptura ipſa docet. Ve-
rum, vt rem oculis ſubijciamus, hæc
ſunt nomina menſium anni ſacri apud
Hebræos.

Primus ניסן Niſan, qui Græcè Xanthi-
chus dicitur, cui correſpondet apud
nos, vt dictum eſt, pars Martij, & pars
Aprilis, atque ita de ceteris menſibus.
Secundus איר Iiar.
Tertius סיון Siuan.
Quartus תמוז Thamuz.
Quintus אב Ab.
Sextus אלול Elul.
Septimus תשרי Thiſri.
Octauus מרחשון Marheſuan.
Nonus כסליו Chiſleu. -- Ita recen-
tiores Iudæi ſcribunt, ego cum Lxx. &
Hieronymo Chaſleum ſcribẽdum cen-
ſeo, vltima litera conſonante: ſcribunt
enim Lxx. χασλεῦ.
Decimus טבת Tebeth.
Vndecimus שבט Sebath. -- Lxx. &
Hieronymus Sabath.
Duodecimus אדר Adar.
7 Si ergo hoc eodem ordine numerari
in Scriptura oſtendimus planè euiceri-
mus menſes anni ſacri in illa eſſe intel
ligendos. Hoc autem oſtendere faci-
le eſt, Zacha. 1. In die vigeſima quarta
vndecimi menſis ſabath, in ſecundo an-
no Darij & cap. 7. Et factum eſt in an-
no quarto Darij regis, factum eſt ver-

A bum Domini ad Zachariam, in quarta
menſis noni, qui eſt Chaſleu. Duo hinc
ſiunt, Haggæum, qui eodem anno cum
Zacharia cœpit prophetare, de eiſdem
etiam menſibus anni ſacri loqui cum il
lo. Quod apertius ex ipſo Haggæo co-
gnoſces poſtea nume. 69. Alterum eſt,
quod quidam volebant, in his duobus
prophetis menſes Darij intelligi debe-
re, vt à menſe quo Darius regnare cœ-
pit, cœperit & annus, commentitium
eſſe, cum palam Propheta numerum
menſium anni ſacri iudicet. 1. Mach. 4.
Et ante matutinum ſurrexerunt quin-
B ta & viceſima die menſis noni, hic eſt
menſis Chaſleu. Eſther. 3. Menſe pri-
mo, cuius vocabulum eſt Niſan. Et ca.
8 Erat autem tempus tertij menſis, qui
appellatur Siuan. Et capit. 2. Ducta eſt
itaque ad cubiculum regis Aſſueri, men
ſe decimo, qui vocatur Tebeth. Et cap.
14. Quarta decima die duodecimi men
ſis Adar, anni præſentis. * Videmus 8
in his locis, tametſi de feſtis diebus nul
lus ſermo ſit, menſes anni ſacri nume-
rari, idque ſine dubio ita factum eſſe in-
telligendum in omnibus libris ab Exo-
di volumine, in quo narratur egreſſus
C populi ex Ægypto, & anni ſacri initiũ.
De menſibus libri Geneſis, cum non-
dum erat inſtitutus annus ſacer, dubi-
tari poteſt: ſed arbitror Moſem accom-
modaſſe ſe conſuetudini ſuæ ætatis, &
inſtitutioni Domini, & iuxta annum
ſacrum numeraſſe menſes: tametſi Io-
ſephus 1. Antiqui. capite quarto iux-
ta vulgaris anni conſuetudinem nume-
rare videatur. Argumentum Lyrani,
& Vatabli facile ſoluetur, ſi dicamus
Zorobabelem, & Iudæos, cum præ-
ceptum Domini vrgeret ignauiam re-
prehendentis, continuò opus aggreſ-
ſos eſſe, neque expectaſſe tempus, quo
D magna ædificia inchoari ſolent: Meri-
tò enim ſperare poterant tempus ope-
ri aptum daturum, qui iubebat opera-
ri. Quamuis Vatablus quidem corre-
xit initio Zachariæ quod dixerat, nam
menſem octauum à Martio numeran-
dum docet, itaque pro nobis potius eſt.
* Magis mouere poteſt, quod Hierony- 9
mus ſcripſit, menſem quartũ apud Eze-
cielẽ eſſe Ianuarium. Verum ſi dicamus
Pro-

Prophetam, quia tunc erat captiuus Babylone, menses iuxta morem Babyloniorum & omnium Orientaliū computasse, quid contra obijcere poterunt aduersarij? Sed, quoniam quod verum esse intelligo, tacere non debeo, facile cuiuis probare possum Ezecielem, vt & reliquos prophetas, de mensibus anni sacri loqui: In primis illud cap. 45. negare potest nemo. In primo mense, quartadecima die mensis erit vobis Paschæ sollemnitas. Et cap. 24. vbi nulla est de festis diebus mentio. Et factum est verbum Domini ad me in anno nono, in mense decimo, decima die mensis, dicens: Fili hominis scribe tibi nomen huius diei, in qua confirmatus est rex Babylonis aduersum Ierusalem hodie. Si autem videre volumus quid hic significet, & quomodo menses anni sacri numeret, legamus cap. vltimo lib. 4. Regum, vbi idē annus, & mensis, diesq; signantur: Factum est autem anno nono regni eius, mense decimo, decima die mensis, venit Nabuchodonosor rex Babylonis, ipse & omnis exercitus eius in Ierusalem, & circumdederunt eam, & extruxerunt in circuitu eius munitiones.

10 * Et cap. 29. In anno decimo, in decimo mense, &c. Decimum mensem restatur ibi Hieronymus esse, quē Hebræi vocant Tebeth, qui decimus est in anno sacro. Illud etiam cap. 33. Et factum est in duodecimo anno, in decimo mense, quinta die transmigrationis: Hieronymus confert cum anno & mense excidij Ierusalem, & de mensibus anni sacri intelligit. Quare ne plura testimonia proferam. Non dubito, quin vbique de eisdem mensibus loquatur, etiam in suæ prophetiæ initio: cur enim ibi de mensibus anni vulgaris, in alijs de mensibus anni sacri loquatur? aut quid afferri potest, cur aliter illum locum, quam ceteros omnes in eodem propheta interpretemur? Hieronymus autem in principio Ezecielis versabatur in Allegoria de Domino, qui trigesimo ætatis anno venit ad baptismum, & aperti sunt cœli, sicut Ezeciel anno trigesimo erat iuxta fluuium Chobar, & aperti sunt cœli. Et quia in quarto mense hoc vidit propheta, Hieronymus vt seruiret Allegoriæ, quartū mensem accepit anni vulgaris, id est, Ianuarium, quo Dominus baptizandus venit ad Iordanem: Hieronymus enim liberam vult esse allegoriam, neque in ea rigorem historiæ esse seruandum.

Postremo adnotandum est nomina mensium, quæ retulimus, Chaldaica esse potius quam Hebraica, ideoque non fuerunt in vsu apud Hebræos ante captiuitatem Babylonicam, neque inueniuntur nisi in libris post illam conscriptis, vt in Hesdra, Esther, Zacharia, Machabæis. Ante captiuitatem autem menses numero notabātur, Primus, Secundus, &c. vt apud Romanos Iulius prius Quintilis à numero dicebatur, quod quintus mensis esset, Augustus sextilis, ac deinde reliqui eodem ordine. Hoc Hebræi, & ex nostris multi docent. Sed intelligamus frequentius ita notari in Scriptura, alioqui non dubito, quin sua etiam nomina habuerint, vt ex eadem intelligitur. Mensem primum, dici mēsem האביב, iam ostendimus ex Exodi 13. & Deute. 16. De mense secundo. 3. Reg. 6. legimus: In anno quarto, mense Zio, ipse est mensis secūdus. Et ibidem: Anno quarto fundata est domus Domini in mense Zio, & in anno vndecimo mense Bul, ipse est mensis octauus, perfecta est domus. Siue autem Zio dicamus, siue Ziu, quod est Hebraicè זו, vltima non consonans est, sed vocalis, quoniam LXX. verterunt non ζίυ sed ζίυ. Et cap. 8. In mense Ethanim, in sollenni die, ipse est mensis septimus. Quare non est dubitandum reliquos mēses sua etiam nomina habuisse, quāuis in Scriptura non legantur. Habemus igitur Prophetam nostrum semper de mensibus anni sacri loqui, & mensem septimum esse Septembris partem cum parte Octobris. Cum autem dicat: In mense septimo, vigesima prima mensis factum est verbum Domini, intelligimus initio Octobris factum esse. 11

Quis in vobis est derelictus. Cur hoc dicat intelligamus ex Hesd. 3. vbi cum fundamenta templi iacta essent, & plurimi præ gaudio vociferarentur, continuò additur: Plurimi etiam de sacerdotibus, & Leuitis, & principes patrum, &, seniores, 12

ſeniores, qui viderant templum prius,
cum fundatum eſſet, & hoc templum
in oculis eorum, flebant voce magna.
Gloriam autem dicit magnificentiam,
& ſplendorem.
Et quid vos videtis hanc nunc? Id eſt,
Qualis vobis videtur hæc domus, quã
nunc videtis? Nullius pretij vobis vi-
detur comparatione prioris. Mos He-
bræorum eſt, cum primum aliquem al-
Quid tu? loquuntur, dicere: Quid tu? aut quid
vos? Subauditur autem Dicitis, aut
Iudicatis, aut quippiam huiuſmodi? Vt
Iud. 18. Reuerſique ad fratres ſuos in Sa-
ra, & Eſthaol, & quid egiſſent ſciſcitan- B
tibus, &c. In Hebræo eſt: Et reuerſi ſunt
ad fratres ſuos in Sara, & Eſthaol, & di-
xerunt eis fratres eorum: Quid vos? ſci-
licet, egiſtis aut, Quid vos dicitis? Prou.
30. Quid dilecte mi? Quid dilecte vteri
mei? Quid dilecte votorum meorum?
ſcilicet, dicis, aut vis? Latini hoc paſſim,
Cicer. in Bruto. vt apud Ciceronem: Quos poſtquam ſa-
lutaui, Quid vos, inquam Brute, & At-
tice nunc? Quid tandem noui? Et quod
pueri in Terentio didicimus: Quid vos?
Ter. in Andr. Quo pacto hic? Satiſne recte? Ita nunc
in Hebræo eſt: Et quid vos videntes ip-
ſam nunc? Nunquid non quaſi non ſit C
in oculis veſtris? id eſt, Quid dicitis, aut
quid iudicatis videntes hanc domum
nunc? Certe nullius pretij vobis vide-
tur, & perinde eam habetis, ac ſi non eſ-
13 ſet. * Ex quo non leuis mihi ſuſpicio eſt
Hieronymum vertiſſe: Et quid vos vi-
dentes hanc nunc? non autem: Et quid
vos videtis, quãuis ſcio & ita poſſe ver-
ti. Leo Hebreus: Et quid vos, qui videtis
eam nunc? Niſi dicamus Hieronymum
Hebraico more ſubaudiri relatiuum vo-
luiſſe, ac ſi diceret: Et quid vos, qui vi-
detis hanc nunc? Poteſt etiam intelli-
gi: Quid videtis hanc nunc? Id eſt, Qua- D
re eam aſpicitis, cum vobis ita eſſe vi-
deatur, ac ſi non ſit? Nam מה, quod eſt
in Hebræo, etiam ſignificat Cur, aut
Quare, vt apud Latinos, Quid, vt Iob 7:
Cur non tollis peccatum meum, & qua-
re non aufers iniquitatem meam? Meri-
tò autem dixit: *Quis in vobis relictus
eſt, &c.* Vt pauciſſimos eſſe indicaret.
Siquidem iuxta veriorem ſupputatio-
nem, quam Zach 1. explicabimus, à de-

A ſolatione templi, vſque ad ſecundum
annum Darij, id eſt, vſque ad annum,
quo hæc Propheta vaticinabatur, ſe-
ptuaginta anni numerantur, itaq; octo
geſimum annum eos agere oportebat,
qui prioris templi meminiſſent. Nam
illud Heſd. 3. Plurimi etiam de ſacerdo-
tibus, & Leuitis, & principes patrum, &
ſeniores, qui viderãt templũ prius, &c.
Minus mirum eſt, cum id ante aliquot
annos factum fuerit.
Et nunc confortare Zorobabel. Nolite 14
deficere, nec propterea animũ deſpon-
deatis, & ab opere ceſſetis, quod iſta do-
B mus minor videatur priore. Crebro di-
cit Scriptura: Et nunc, tantum ad con- Et nunc
tinuationem ſententiæ, vt Iſa. 49. Et
nunc, dicit Dominus, formans me ex
vtero ſeruum ſibi. Oſe. 2. Et nunc reue-
labo ſtultitiam eius. Iſa. 5. Et nunc oſten
dam vobis, quid ego faciã vineæ meæ.
Meritò autem quæri poteſt, quomodo
vix iactis fundamentis templi ſecundi
lugebant ſenes, & illud erat in oculis
eorum, ac ſi non eſſet. Reſpondendum
eſt facilem ſumi totius domus ex fun-
damento coniecturam, nam videbant
ædificari impolito lapide, Heſd. 5. No-
C tum ſit Regi iſſe nos ad prouinciam Iu-
dæam, ad domum Dei magni, quæ ædi-
ficatur lapide impolito. De primo autẽ
templo ſcriptum eſt. 3. Reg. 6. Domus
autem, cum ædificaretur, de lapidibus
dolatis, atque perfectis ædificata eſt. Et
Ioſephus 8. Antiquit. cap. 2. Iecit igitur
rex in altiſſimam terræ profunditatem
fundamenta è ſaxis validiſſimis, quæ
contra omnem temporum iniuriam re-
ſiſtere poſſent, ita vt cum contigua ter-
ra coalita ſolum ac fundamentum im-
ponendis ſubſtructionibus præberent,
non minorem admirationem habitura,
D quam quæ supernè ad amplitudinem,
pulchritudinem, & magnificentiã ope-
ris per artifices elaborata ſunt. * De pa- 15
rietibus autem, ita ait: Tota vero ſtru-
ctura ex lapidibus politiſſimis conſta-
bat, ita ad vnguem inter ſe quadranti-
bus, vt intuentibus nullum vſquã mal-
lei, aut cuiuſuis fabrilis inſtrumenti ve-
ſtigium appareret, ſed connata potius
omnia, quam arte congeſta viderentur.
Præterea templum ſecundum altitudi-
nem

nem habuit sexaginta solum cubitorū Hesd.6. Cyrus rex decreuit, vt domus Dei ædificetur; quæ est in Ierusalem, in loco vbi immolent hostias, &, vt ponāt fundamenta supportantia altitudinem cubitorum sexaginta, & altitudinem cubitorum sexaginta, ordines de lapidibus impolitis tres. At primum templum altitudinem habebat duplo maiorem, vt Iosephus autor est. 8. Antiqu. cap. 2. & lib. 15. cap. 14. & ex 2. Paralip. 3. apertè hoc intelligi putat cum multis Beda in libro de templo Salomonis. c. 6. & 8. Quare necesse erat fundamenta secundi templi multo esse angustiora, quam primi.

16 Populus terræ. *Omnis populus terræ.* Cum dicitur, Omnis populus terræ, notum est illius terræ intelligi, de qua tunc sermo est, quos Latini vocant indigenas. Nec tamen omnes hoc nomine intelliguntur, sed populus quatenus à principibus distinguitur. Gen. 23. Surrexit Abraham, & adorauit populum terræ, filios videlicet Heth. Et de eisdem ait paulo post: Et locutus est ad Ephron circunstante plebe eius. Iere. 44. Reges vestri, & principes vestri, & populus terræ. Et c. 52. Et septem viros de ijs, qui videbant faciem regis, &c. Et sexaginta viros de populo terræ.

Et facite. Scilicet, opus in domo mea, vt ait Hieronymus.

Verbum, quod pepigi vobiscum. Hebrei hæc verba referunt ad id, quod præcessit: Et facite, vt sit sensus: Et facite verbum, quod pepigi vobiscum, id est, fœdus, quod inter nos initum est, vt vos sitis meus populus, & me solū colatis, & ego sim Deus vester.

17 * Sed durū admodum est, vt postquam dixit: Et facite, quoniam ego vobiscū sum, dicit Dominus exercituū, redeatur ad id, quod antecesserat. Et facite, præsertim cum apud Hebræos, & Græcos, & Latinos, & apud Chaldæum sententia finiatur in illis verbis: Dicit Dominus exercituum, & noua hinc incipiat: Verbum quod pepigi, &c. Vatablus subaudit, Faciam: Verbum faciam quod pepigi vobiscum. Mouet hos autores articulum את, quod est in Hebræo, notam esse accusatiui, atque ita verbum non primi casus esse, sed quarti. At rectè ipsi norūt, eum nominatiuo quoque hunc articulum את poni nonnūquam, vt Nehem. 9. vbi dicitur: Nos autem impiè egimus. Reges nostri, &c. 1. Regum. 17. Et veniebat Leo, vel Vrsus. 4. Reg. 6. caderet ferrum securis in aquam. Atque ita non Hieronymus modo, sed & Chaldæus in nominandi casu positum intellexerūt, sic enim vertit Chaldæus: Et facite, quoniam verbum meum erit vobis auxilio, dicit Dominus exercituum. Verbum quod decreui vobiscum, cum eduxi vos ex Ægypto, & prophetæ mei docebunt vos, ne timeatis. Hieronymus ita exponit: Ego enim sum vobiscum, & sermo meus, quem pepigi Hoc ergo ait: Ego sum vobiscum, non deero vobis, & sermo meus, siue fœdus meum, quod pepigi vobiscum, cum egrederemini ex Ægypto, erit pariter vobiscū, hoc est: Non deseret vos fœdus meum, & verbum meum, semper vos comitabitur, vbique præstabit quod promisi, vbique vos tuebitur, ac liberabit; quasi dicat: Recordabor verbi, quod promisi, & liberabo, ac seruabo vos. * Verbum autem 18 est illud Exod. 6. Et assumam vos in populū, & ero vester Deus, & scietis quod ego sum Dominus Deus vester, &c. Et multa alia in hanc sententiā inueniuntur. Rectè etiam ita interpretabimur, & sensus est idem: Ego vobiscum sum, verbum quod pepigi, id est, hoc est verbum quod pepigi vobiscum, me Deum vestrum futurum, & liberaturum vos.

Et spiritus meus erit in medio vestrum. Chaldæus, & Hebræi de spiritu prophetiæ intelligunt, sed nos cum Hieronymo, & Theodoreto, & alijs de ipsa persona Spiritus sancti intelligamus, cuius gratia protegerentur, & sanctificarentur. Hoc etiam obseruandum. Quando Promissio spiritus Dei. Deus promittit spiritum suum, docet eum, cui promittit sibi fore gratissimū, & omnibus bonis spiritualibus abundaturum. vt Isa. 42. Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea, dedi spiritum meum super eum, & cap. 44. Effundam enim aquas super sitientem, & fluenta super aridam; effundam spiritum meū super semen tuum, & benedictionem meam

19 meam super stirpem tuam. * Optimũ, & expressissimum hic habebamus sanctissimæ Trinitatis testimonium si tantum verba illa: Quod pepigi, posita nõ essent: nam Pater ait: Ego vobiscũ sum: & de Spiritu sancto: Et spiritus meus erit in medio vestrum. De filio si diceret: Verbum meum vobiscum, nihil esset expressius. Sed præterquam quod Lxx. pro verbo ῥῆμα verterunt, quod non solet filij nomen esse, sed λόγος, cũ dicit: Verbum quod pepigi vobiscum, manifestè verbum pro fœdere accipere videtur, vt 1. Paralipom. 16. Sermonis, quem præcepit in mille generationes, quem pepigit cum Abraham. Quod magis etiam indicant verba Hebraica: est enim in Heb. verbum, quod percussi vobiscum, fœdus autem percutitur: & apud Hebræos, & apud Latinos, vt adnotauimus Hoseo. nu. 9. & 10. Seruata tamen verborum proprietate exponere possumus: Fœdus meum, idest, res, quam fœdere inito promisi, quæ per antonomasiam filius intelligitur. Hunc autem promisit cum adhuc erant in itinere, Deuteronom. 18. Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, &c. Quod si vrgere verbum volumus, non in itinere tantum, sed etiam eo ipso die quo egressi sunt ex Ægypto, promisit in figura agni immolandi. Hieronymus: Sacramentum cernite Trinitatis: Ego sum vobiscum, & spiritus meus, & verbum, in quo posuit testamentum, cum egrederemini ex Ægypto, sed nihil necesse est hæc comminisci, aut ad hæc duriora confugere, cum statim de filij persona perspicue dicat Propheta: Et veniet desideratus eunctis gentibus.

20 *Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cœlum.* Locus est valde difficilis, quem, si varias expositiones attulero, obscuriorem fortasse reddam. Dicam igitur breuiter, quantum rei obscuritas feret, quod sentio. Nequaquam arbitror Prophetam de signis, & prodigijs, quæ in Christi passione visa sunt, verba facere; tametsi Ambrosius libro 3. Epistolarum, Epist. 12. & quidam alij, ita senserint, & Hieronymus; sed in expositione Allegorica, quomodo & Ambrosius intelligendus est. A Etenim postquam ea commemorauit, subijcit: Et veniet desideratus eunctis gentibus; ante igitur quam veniret, mouendi erant cœli, & terra. Nec de secundo Domini aduentu loquitur, vt quidam existimant, quoniam statim addit: Et implebo domum istam gloria. Prius ergo signa futura erant, deinde venturus erat desideratus eunctis gentibus, & postea domus illa implenda erat gloria, quæ siue templum secundum sit, siue Ecclesia, certe ante aduentum secundum impleta est gloria. Adde quod hæc expositio validum nobis telum B adimit in corda inimicorum regis, id est, in Iudæos, quo conuincantur transisse iam tempus, quod aduentui Messiæ præstitum erat, vt paulo post dicemus. * Moueri vero, siue commoueri dicuntur ea, in quibus res nouæ, & admirabiles fiunt, quarum admiratione, & stupore excitantur, & quasi pulsantur, vt Psalm. 67. Deus cum egrederetis in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto, terra mota est. Quasi dicat: Vehementer admirata est, res miras, & prodigiosas vidit. Vt autem admiratione, sic etiam tristitia, C aut gaudio, aut quouis alio affectu homines commoueri dicuntur, & ad hominum similitudinem res etiam inanimatæ, vt Psalm. 113. Montes exultastis sicut arietes, & colles sicut agni ouium. A facie Domini mota est terra, à facie Dei Iacob. Psalm. 95. Lætentur cœli, & exultet terra, commoueatur mare, & plenitudo eius (scilicet lætitia) gaudebunt campi, & omnia, quæ in eis sunt. Adhuc igitur, inquit, vnum modicum, idest, post modicum tempus, vt Ioannis 14. Adhuc modicum, & mundus me iam non videt. Quod tempore D primi aduentus, i. post quingentos annos futurum est, post modicum futurũ dicit: quoniam quod nobis, qui angustis temporis finibus claudimur, longissimũ est, cum æternitate Dei comparatum, valde modicum est, vt Hab. 3. Veniens veniet, & non tardabit. Et Paulus Heb. 10. de secundo aduentu: Adhuc. n. modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, & non tardabit. Inde etiã Ioannes de toto noui testamenti tẽpore dixit:

21 Commoueri, & moueri.

1.Ioan.2. xit: Filioli, nouissima hora est. Et Pe-
2.Pet.3. trus: Vnum vero hoc non lateat vos ca rissimi, quia vnus dies apud Dominum, sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus: quod ex Psalm. 89. desumpsit.
22 * Quoniã mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesterna, quæ præterijt. Deinde ait. *Mouebo cœlum, & terram.* Cum Dei filius descendit in terras, cœlum mouetur lætitia, & admiratione, ac timore. Angelos enim, quibus gaudium est in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente, quanta lætitia credimus, exultasse; cum omnium redemptorem peccatorum ad redemptionẽ, & salutem humani generis descendere viderunt? Quanta in illis fuit admiratio altissimæ sapientiæ, & demissionis tantæ maiestatis? quantus timor, id est, reuerentia illius ineffabilis, & immensę bonitatis? Adde quod magna angelorum multitudo è cœlo descendit verbo carne facto, ac in vtero beatissimæ virginis latente, magna etiam, cum eodẽ
Luc.2. nato cecinit: Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Terra mota est, sicut Dauid futurum prædixerat Psal. 95. Commoueatur à facie eius vniuersa terra: dicite in gẽtibus, quia Dominus regnauit, id est, gaudeat, & exultet terra tanti Regis aduentu, norint omnes hunc esse, qui redempturus est genus humanum, & regnaturus à ligno. Prodigia quoque maxima vidit circa illa tempora. Iosephus 15. Antiquit. ca. 7. & lib. 1. de bello Iud. cap. 14. autor est septimo Herodis anno, quo tempore Augustus Cæsar cum M. Antonio pugnauit apud Actium, maximum in Iudæa terræmotum factum esse, qualem ad illa vsque tempora passa non est, & quo magna hominũ multitudo perierit.
23 * Tres soles simul orti sunt, & in vnum orbem paulatim coierunt, vt scribit Iulius Obsequens Romanus historicus, in libro de Prodigijs, capit. 128. ac inde, vsque ad finem libri, multa eiusdem temporis prodigia persequitur. Denique non possumus dubitare tum commotam esse terram, & mare, & aridam: quoniam quo tempore Augustus imperare cœpit, cuius anno quadragesimo primo Dominus atque

A seruator natus est, totus bellis orbis arsit pugnante primum eo cum Bruto, ceterisq; C. Cęsaris interfectoribus, deinde cum socijs Triumuiratus, Lepido, & Antonio, mox cum varijs nationibus, quas Romano subiecit imperio, vt breuiter videmus apud Eutropium, libro 7. suæ historiæ, ut multos omittamus. Quo tumultu bellorum & mare, & insulę mota sunt, & omnes gentes: donec tandem pacato orbe, & in seruitutem Romanorum redacto pax maxima consecuta est prædicta ab Isa. cap. 2. & à Michæa capit. 4. Eo igitur tempore mare
B etiam naualibus pugnis commotũ est; quarum illam nobilissimam apud Actiũ elegantissimis carminibus celebrauit maximus poetarum: Vbi

--- *Ope Barbarica, varijsque Antonius armis* 8. Æneid.
Victor ab Aurora populis, & littore Rubro
Aegyptũ viresque Orientis, & vltima secũ.
* Bactra vexit contra Augustum Cæsarem. 24
Quorsum hæc omnia? vt homines tot portentis magnum quippiam, & insolitum expectarent, & tot bellis, atque commotionibus vni orbis pareret, & pax vbique oriretur promissa Christi
C aduentui, & Christus nasci, & cognosci, Euangeliumque in toto postea orbe prædicari. Ceterum vbi habemus, Aridam, in Hebr. est חרבה, quod non desertum significat, vt quidam putant, sed Aridam, aut Ariditatem, vt Exod. 14. Et vertit in siccum. Ezec. 30. Et faciam alueos fluminum aridos. Hebr. Aridam, aut, Siccitatem. Quare rectè in arida, quatenus mari opponitur, Insulas intelligimus, vt intellexit Augustinus 18. de Ciuit. cap. 35. Quod autem sequitur: *Et mouebo omnes gentes*, satis ex dictis intelligitur, omnes enim gentes
D commotæ sunt Romanis inter se diuisis, & bella gerentibus. Sed commotionem etiam illam significari arbitror, de qua Luc. 2. scriptum est: Exijt edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis; videlicet nascebatur nouus rex, cui regnum vniuersi orbis erat tradendum. Alia etiam commotio fuit cœli, & terræ, & maris, & omnium gentium è lætitia magna exorta aduentus seruatoris, qui facturus erat cœlos nouos,

nos,& noua omnia, & vniuersa erat il-
lustraturus,& ornaturus. Metaphoricè
enim inanimata lætari dicuntur, cum
aliquid venit,quod eis bono, atque or-
25 namento futurum est. * De quo Psal.
95. Lætentur cœli,& exultet terra,cõ-
moueatur mare,& plenitudo eius,gau-
debunt cãpi,& omnia, quæ in eis sunt.
Tunc exultabunt omnia ligna siluarũ à
facie Domini,quia venit, quoniam ve-
nit iudicare terram. Quod ait:Quia ve
nit, Hieronymus de primo interpreta-
tur aduentu, de secundo autem quod
sequitur: Quoniam venit iudicare ter-
ram.

Locus Pauli Hebr. 12.

Rectè autem à nobis hũc locum fuis-
se explicatem, Pauli apostoli verba in-
dicabunt ad Heb. 12. Videte ne recuse-
tis loquentem. Si enim illi non effuge-
runt recusantes eum, qui super terram
loquebatur, multo magis nos, qui de
cœlis loquentem nobis auertimus. Cu
ius vox mouit terram tunc, nunc autẽ
repromittit dicẽs. Adhuc semel,& ego
mouebo non solum terram, sed & cœ-
lum. Quod autem, Adhuc semel dicit,
declarat mobilium translationem tan-
quam factorũ, vt maneant ea, quæ sunt
immobilia. Pro eo quod nos iuxta He-
bræum habemus: Adhuc vnum modi-
cum, Apostolus LXX. imitatus dixit:
Adhuc semel, nam אחת verumque si-
gnificat,vt Num. 10. Si semel clangue-
ris,& Iob 33. Semel loquitur Deus. He
bræorum verborum sensus est, semel fa
ciam,& cito faciam. Cur autem dixerit:
Semel,statim dicemus: Sensus Aposto-
li est: Videte ne sicut ol m Hebræi recu
sauerunt, id est, repulerunt, & auersati
sunt Moysem loquentem in terra,idest,
hominem, qui non venit de cœlo, sed
de terra erat, vos recusetis Christum,
26 qui de cœlo est,& vobis loquitur. * Ca
uete ne illius dicta contemnatis,nam si
puniti sunt, qui Mosis præcepta viola-
runt: quanto acerbius punientur, qui
Christum ipsum audire noluerint? Cu-
ius vox manentis quidem in cœlo, sed
per angelum in monte Sina loquentis,
cum lex illa ferebatur, mouit terram,
partim terrore prodigiorum, quæ visa,
& audita sunt, partim lætitia,quod le-
gem à summo Deo acciperet. Sed po-

A stea per Haggæum prophetam promit-
tit ad aduentum suum,qui nouam vni-
uerso orbi legem erat laturus,se non so
lum terram moturum,sed etiam cœlũ,
vt intelligatur eum,qui venit, non esse
de terra terrenum, sed de cœlo cœle-
stem,ac multo maiorem esse Mose, per
quem lex vetus data est. Subtiliter au-
tem interpretatur Paulus verba illa:
Adhuc semel,in hunc modum. Cum di
cit: Adhuc semel, significat in hoc ad-
uentu suo legem se laturum perpetuã,
& nullo tempore mutandam, ac legi
priori dissimilem, quæ transitura erat,
B & finienda. Ideo dixit: Adhuc semel,ac
si diceret, iam semel legem dedi, ter-
ramque moui,sed iterum cœlum etiam
commouebo,semel, inquam, quoniam
nulla post hanc lex feretur. * Declarat
mobilium translationem,id est,his ver-
bis declarat abrogandam esse legem il-
lam, quæ mobilis erat, & ceremonias
mobiles habebat, Christum venturum
significantes, quæ translatæ sunt post
Christi passionem tanquam factæ, id
est, tanquam iam impletæ. Sacrificia
enim,& ceremoniæ veteris legis Chri-
stum significabant venturum,& immo-
C landum: quæ meritò mutata sunt post-
quam venit,& immolatus est:& manẽt
præcepta, atque sacramenta nouæ le-
gis,quæ sunt immobilia, id est, quibus
alia successura non sunt. Scio nobiles
autores hæc de die iudicij interpretari
etiam in Paulo,quod ego,vt verum fa-
tear,intelligere non possum. Nam si de
primo aduentu Haggæus loquitur, de
eodem sine dubio Paulus locutus est.
De primo autem loqui Haggæum auto
res nihilo ignobiliores prodiderunt,vt
Hier. Rupertus, Ambrosius, libro 3. Epi
stolarum, Epist. 12.& Augustinus 18. de
D Ciuit. cap. 35. Cyrillus lib. 5. in Gene.&
alij, qui de Ecclesia huius temporis in-
terpretantur illud: Magna erit gloria
domus istius,&c. Et multi, atque doctis
simi viri, qui contra Iudæos scripsere,
vt Galatinus lib. 4. cap. 9.& 10. Porche
tus in prima part. victoriæ contra Iu-
dæos, ca. 7. Hadrianus Finus in suo Fla-
gello Iudæorum, lib. 5. cap. 2. * Quod 28
ex Propheta ipso apertè, vt mihi vide-
tur intelligitur. Nam si de die iudicij,
dicitur:

dicitur: commouebo cęlum,& terram, & mare,&c. quomodo rectè sequetur: Et veniet desideratus cunctis gentibus, & implebo domum istam gloria? si dicant nunc implendam esse gloria Ecclesiam in cœlum translatam:,quorsum ergo statim ait: Meum est argentum, & meum est aurum. Magna erit gloria domus illius nouissimæ,plusquam primæ? Præterea, quorsum de secundo aduentu loquatur nunc Haggæus?Quid ea re conficiat? Quid ad præcedentia, & sequentia mentio de die iudicij pertineat, quibus de ijs consolandis agitur, qui dolebant humilius videri templum secundum primo? Postremo vtrumque confirmat, quod Paulus postea, quæ sunt exposita,subiecit: Itaque regnum immobile suscipientes habemus gratiā, per quam seruiamus placentes Deo, id est, Nos relinquentes veterem legem, & ad nouam transeuntes iustificati sumus,& placemus Deo: Hoc videlicet docet quod Gal. 2. docuerat apertius: Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores. Scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis,nisi per fidem Iesu Christi:& nos in Christo Iesu credidimus, vt iustificemur ex fide Christi,& non ex operibus legis.

Et veniet desideratus cunctis gentibus. Hinc sumitur aduersus Iudæos ineuitabile argumentum Messiam venturum fuisse stante secundo templo, neque vllo modo iam expectari debere,postquā illud destructum est. Vide Porchetum, Galatinum,Hadrianum locis indicatis. Propterea confirmauimus nullo modo de secundo aduentu intelligi debere, sed de primo.Quod Iudæi,quoniam negare non possunt,alia via vim argumēti eludere nituntur. Negant de Christi aduētu sermonem esse Prophetæ,quoniam non dixit: Et veniet desideratus cunctis gentibus,sed: Et venient desiderium omnium gentium,atque ita exponunt: Commouebo omnes gentes, & venient ad videndam huius templi magnificentiam cum desiderio omnium gentium,id est,afferentes quidquid pretiosum, & pulchrum apud se habebant ad offerendum.Itaque subaudiunt ב id est,cum, vt non legamus, Desiderium,

A sed,Cum desiderio,idest,cum rebus pulchris,& desiderabilibus. Suspicari quis posset locum à Iudæis fuisse deprauatum, quod vnius literæ additione fieri potuit,nam בא,id est,veniet,si legatur באו sonat hic, venient:nisi Lxx. interpretum obstaret autoritas, qui verterunt: Et venient electa omnium gentium;quam lectionem referunt Hieronymus,& Augustinus 18.de Ciuit.cap. 45.Et alij,eandemque, tametsi ab Hieronymo reiectam sequitur Vatablus,& exponit: Venient ad Christum gentes
desideratissimæ,& electæ à Deo. *Sed 30
quid miramur Iudæos hæc dicere? ipse
B Galatinus aduersus Iudæos disputans transtulit: Et venient cum desiderio omnium gentium.Primùm,nihil id quidem obstaret, etiam si ita legendum esset,aut enim cum Porcheto diceremus propter duas naturas diuinam, & humanam positum esse verbum plurale, Venient,aut, quia Christus cum ab omnibus gentibus desideraretur, desideria erat potius, quam desiderium. Adde quod multa bona allaturus erat,& multa gentes desiderabant,vt conceptionē eius,& natiuitatem,doctrinam,miracula,passionem, resurrectionem. Quare
C Propheta rationem potius sensus habens, quam vocabuli, plurale verbum dedit nomini singulari, vt sæpe faciunt Hebræi,cum simile quippiam occurrit, quod notandum est à nobis Mich. 1. Num. 35. Mihi autem magna suspicio est locum esse corruptum à recentioribus Iudæis, cuius pondere, & vi vehementer vrgebantur. Etenim Hieronymus verba Lxx. interpretum referens ait,& quidem bis, melius haberi in Hebræo:Et veniet desideratus cunctis gē-
tibus. * Præterea hanc lectionem: Et 31
D venient,in illis recentioribus Hebræis inuenimus, qui multo maiori quam veteres odio Christianorum flagrabant: nam veteres, ita, vt nos intellexerunt, & ita,vt nos legerunt,vt videmus apud Galati,lib.4 capite.9. Cuius hæc verba sunt:In libro Sanhedrim,in capite Helec, sic ad verbum dicitur:Rabbi Akiba exponebat:Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cœlum, & terram, & adducam desiderium cunctarū gentium.

tium. De diebus Messiæ, & de rege Messia, & de tempore, quod fuit post destructionem primæ domus. Alia expositio: Adhuc vnum modicum est: modicum scilicet regni venturi Israel, post destructionem prioris domus. Et post illud regnum, ecce, ego commouebo cœlum, & terram, & mare, & aridam, & omnes gentes, & postea veniet Messias. Hæc omnia ibi. Vbi per duas veterum Thalmudistarum expositiones palam ostenditur prophetiam hic de Messia debere intelligi, quemadmodum, & nos ipsam intelligendam esse
32. dicimus. * Hæc Galatinus. Video etiam nonnullos ex nouis interpretibus ita vertisse, vt nos habemus: Pagninus: Et veniet desiderium omnium gentium. Leo Hebræus, tametsi perfidus & impius: Et veniet, qui desideratur ab omnibus gentibus. Eckius affirmat Petrum Nigri Germanum in disputatione Ratisponensium ante annos sexaginta, nunc vero ante annos centum, cum Iudæis disputantem vertisse: Et veniet desiderium omnium gentium: impium etiam Munsterum transtulisse; Venietque cum eo quod desiderabile est cunctis gentibus. Aut ergo hi omnes probatiorem lectionem agnouerunt, quam diximus: aut certe non dubitarunt, etsi in Hebræo legeretur: Et venient, sensum esse eundem, ac si scriptum esset: Et veniet. Nec nos moueat translatio LXX. qui sæpe sensum potius, quam verba reddunt. Cum ergo intelligerent desiderium pro re desiderata accipi vulgato more Hebræorum, vt Genes. 49. Donec veniret desiderium collium æternorum, & Psalm. 20. Desiderium cordis eius tribuisti ei. Res autem desiderata intelligi potest, siue quam alij optant, siue quæ pulchra est, & optabilis, atque hoc posteriori sensu ipsi acceperunt, intellexeruntque hoc significari
33 rem desideratam venturam omnium gentium. Quod cum esset obscurius, maluerunt vertere pluraliter: Et venient electa omnium gentium.

Desideratus cũctis gentibus cur Christus dicatur.

Sed cur Christum appellat desideratum cunctis gentibus, siue desiderium omnium gentium, quem soli Iudæi nouerant, soli expectabant? Hæc ratio tantum apud Augustinum valuit 18. de ciui. cap 35. vt cum præcedentia in primo Christi aduentu impleta esse dixerit, non dubitauerit hęc de secundo aduentu interpretari. Vt enim, inquit, desideratus esset cunctis gentibus, prius oportuit eum dilectum esse credentibus. Idem sensit cap. 48. Primum illud probabiliter responderi potest, in omnibus nationibus fuisse electos, qui fidem Christi venturi habebant, & eum desiderabãt, vt Iob in terra Hus, & eius amici, apud Græcos sybillæ, & multi earum carminibus instructi. Verum hoc potius dicendum arbitror. Desideratus cunctis gentibus dicitur, quoniam omnes gentes illius aduentu, & redemptione multum indigebant: & vna quæque res quasi pondere naturæ appetit id, quo maxime indiget. Tale est illud quod Aristot. 8. ethicorum ad Nicomachum cap. 1. refert ex Euripide, amare imbrem terram, cum arefacta est & cœlum venerandum plenum imbre amare cadere in terram. * Simile est quod legimus Hos. 2. Exaudiã 34
cœlos, (scilicet, optantes imbribus terram perfundere) & illi exaudient terram (optantem pluuiam) & terra exaudiet tritici, videlicet, quod copiose nasci, & crescere cupit. Eodem modo dixit Paulus Rom. 8. Scimus autem quod omnis creatura ingemiscit, & parturit vsque adhuc, &c. Et Psal. 103. Expectabunt onagri in siti sua. Et: Catuli leonũ rugientes vt rapiant, & quærant à Deo escam sibi. Ita etiam de Domino seruatore Gen. 49. Et ipse erit expectatio gẽtium, Isa. 42. Legem eius insulæ expectabunt. Denique vsitatum est in scriptura, vt homines etiam nihil tale cogitantes, eum affectum habere dicantur, quẽ vulgares homines eos habuisse iudicarent; si id, quod futurum erat, cognoscerent, vt multis testimonijs confirmauimus Hamos 2. num. 19. & sequentibus. Cum autem Christi aduentus tam salutaris omnibus gentibus fuerit, sine dubio illum desiderarent ardentissime, si nossent.

Et implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum,

z *& meum*

& meum est aurum, dicit Dominus exer-
cituum. Magna erit gloria domus istius
nouissimæ, plusquam primæ.
Hic locus vehemēter terruit Hebræos,
35 sed & nostros quoque terruit. Hebræi
quidem nesciunt, quo se vertant, vt o-
stendant gloriam secundi templi maio-
rem fuisse, quam primi: Ideo confugiūt
ad tertium templum à Messia suo ædi-
ficandum, cum venerit. Verum eorum
fabula satis ex verbis Prophetæ refelli-
tur, siquidem contemnentibus ædifi-
cium secundi templi ait Dominus. No-
lite timere, &c. Et implebo domum istā
gloria. Magna erit gloria domus istius
nouissimæ, magis quam primæ. Mani-
feste itaque loquitur nō de templo ædi
ficando, sed de eo, quod tunc ædifica-
bant. Alij quibus paulo sanior erat mēs,
cum hoc viderent, maiorem fuisse glo-
riam secundi templi dixerūt, quoniam
primum templum quadringentis decē
annis stetit, secundū vero quadringen-
tis viginti. Alij dicunt gloriam maiorē
fuisse in ædificio, & vtrunque verum es-
se confirmat Dauid Kimhi. At cum se-
cundum templum ex impolito lapide
ædificatum fuerit, & sexaginta solum
cubitos altitudinis habuerit, vt supe-
rius ex Esdra confirmauimus, ostenden
dum eis erat quomodo hoc ædificium
maius, & gloriosius fuisset illo Salomo-
36 nis. * Nam qui de annis vtriusque tem
pli loquuntur, ridiculi sunt qui tam ma
gnificam promissionem de gloria secū-
di templi in decem diuturnioris dura-
tionis annos conferant, quasi perexi-
gua temporis diuersitas quidquā splen
doris aut homini, aut templo, aut rei
cuiuis conciliare possit, præsertim si
vincatur in ceteris. Nostri hæc animad-
uertentes, & nullum fere exitum inue-
nientes: partim de Ecclesia exponunt,
quam secundam domum esse volunt,
cuius maior est gloria quam synagogæ,
vt Ambros. cap. 12. lib. 3. August. lib. 18.
de ciui. cap. 45. & 48. Cyrillus lib. 5. in
Genes. & veteres alij. Partim de tem-
plo ipso secundo exposuerunt, de quo
manifeste Prophetam loqui existima-
bant, cujus hanc maiorem gloriam esse
interpretantur, quod in illud Dominus
noster Iesus Christus & infans addu-
A ctus sit sæpè, & vir in eo docuerit, ac mi
racula fecerit, quod vniuersam primi
templi gloriam facilè superat. Ita ex-
ponunt Rupertus, Lyranus, & Burgen-
sis, vt ex additione eius tertia intelligi
potest. Prochetus in prima parte Vi-
ctoriæ cap. 7. Galatin. lib. 4. cap. 10. Ha-
drianus Finus lib. 5. Flagelli Iudæorū.
cap. 2. Ioannes Eckius, Paulus Palacius.
Atque hinc Iudæos prorsus conuinci
arbitrantur, transisse iam tempus aduē-
tus Messiæ, quoniam secundum tem-
plum euersum est, & ille secundi tem-
pli tempore venturus promittitur, cu-
B ius causa domus hæc posterior glorio-
sior esset futura, cum ceteris omnibus
prior domus fuerit illustrior. * Mihi 37
diu de hac re cogitanti verum videtur,
quod vtrique è nostris dicunt, sed ita,
vt modo explicabo. Sensum quidem
altiorem, & sacratiorem, & quem po-
tissimum Spiritus sanctus intendit, id
est, spiritualem, siue Allegoricum, non
dubito esse de Ecclesia, quemadmodum
sancti Patres interpretantur. Histori-
cum autem per verba significatum, &
per ipsa etiam ab Spiritu sancto inten-
tum, de templo ipso secundo Iudæo-
C rum. vt autem bene, quæ de his sensi-
bus dicimus, teneantur: vide, quæ in pri
mo prælusio diximus, num. 20. & se-
quentibus. Ac ne quis miretur, senten-
tia hæc omnino Hieronymi fuit, qui
expositionem de templo prius ad ver-
ba suæ translationis accommodauit, al-
teram de Ecclesia translationi Lxx. ad-
iunxit, vbi spirituales semper sensus
edisserit. Immo & Rupertus, qui allego
ricos sensus vbique fere consectatur,
hunc de templo Historicum esse confi-
tetur, quem vbi exposuit, ad Allegoriā
more suo reuertitur. Verum ego non
D arbitror significari templum, quale ædi
ficatum est à filijs captiuitatis, sed qua-
le post multos annos reædificatum est
ab Herode, vt Rupertus intellexit, cu-
iusque gloriam maiorem fuisse confir-
mo, quam eius quod est à Salomone
conditum, & ex seruatoris maximè præ
sentia, & ex ipso ædificio, etiam si nun-
quam Christus Dominus in illud fuis-
set ingressus. * Mirum hoc multis vi- 38
debitur, sed spero me illis omnibus
proba-

probaturum, qui rectè rationum pondera examinant, nec contentionis studio ducuntur, sed veritatis. Principio illud veniat in mentem, quod cap. 1. num. 28. confirmauimus, dubitari nullo modo posse, quin sensus ille Historicus sit, qui verbis propriè acceptis conuenit, & praecedentibus, ac sequentibus aptus nihil absurdum continet. Hunc autem nihil falsum, aut absurdum continere mox luce ipsa meridiana clarius indicabo. Iis, quae praecedunt, & quae sequuntur, nihil aptius adhaeret: immò nihil, nisi hic sensus adhaeret. Nam cum Iudaei moererent, atque deficerent; quod templum aedificabant humile, & impolitū, & cum illo priori minimè conferendū, Dominusq; eorum animos erigere vellet ad aedificandum, ac operari iuberet: quid tandem ad eos incitandos, & permouendos conduceret, maiorem futuram esse gloriam Ecclesiae, quam Synagogae? Deijceret hoc potius eorum animos, quam erigeret. Quot, quantisque miraculis opus fuit, vt aequo animo postea ferrēt legem veterem abrogari, nouamque pro ea substitui?
39 * At si polliceatur Propheta domus illius, quae pauperior, atque humilior videbatur tātas diuitias, tantum splendorem fore, vt vincat priorem, alacres ad opus domus Domini, promptique redduntur. Denique qui audiuit: Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istā in gloria sua prima? Et, quid vos videtis hanc nunc? Nunquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris? Qui hoc, inquam, audiuit, & de tēplo illo sine dubitatione dici nouit: cum audit statim: Et nūc confortare Zorobabel, &c. Implebo domum istam gloria: magna erit gloria domus istius nouissimae magis, quam primae: quomodo persuadere sibi possit de alia domo, ac non de templo eodē verba fieri? Video latere hic altiorem sensum, sed sub hoc humiliori latet, & per hunc significatur: idcirco hic Historicus, ille Allegoricus est. Quorsum igitur dicturus gloriosius fore templum secundum, admiscuit illa, quae ad rem pertinere non videbantur. Adhuc vnū modicum est, & ego commouebo coelum, & terram, & mare, & aridā, & mo-

A uebuntur omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus? Rectè quidem hoc quaeritur, haec ipsa verba magis & explicant, & confirmant quod dixi. * Promissurus magnam illi domui gloriā, tempus, causamque signari oportuit. Ac si diceret: Vos aedificate domum, ego eam ab his paruis, & tenuibus principijs ad magnam gloriam proueham, non quidem nunc; prius coelum, & terram, & mare, & aridam, & gētes omnes commouebo, & veniet Christus desideratus cunctis gentibus: tunc implebo domum illam gloria. Et re vera sic priorem domum in primis illu- 40
B strauit quod scriptum est. 3. Reg 8. Factum est autem cum exissent sacerdotes de sanctuario, nebula impleuit domum Domini, & non poterant sacerdotes stare, & ministrare propter nebulam: impleuerat enim gloria Domini domum Domini: quantò illustrior, & gloriosior fuit domus posterior, quam non nebula obtexit quae Dei praesentiam indicaret, sed Deus ipse nube carnis obductus adijt, quae diuinam eius vocem dicentis audiuit, quae miracula magna vidit: Hactenus mihi cum pau-
C lo ante indicatis autoribus conuenit: sed addidi alteram causam ex ipsius aedificij magnificentia, & pulchritudine, quam mihi continuo videtur Haggaeus explicare cum ait: Meum est argētum, & meum est aurum, quod ab his autoribus gloriam domus ex sola Christi praesentia colligentibus explicari rectè nullo modo potest. * Ita enim fere exponunt illi, & Burgensis in additione 41
tertia. Non loquor de gloria auri & argenti, nā haec vbicunque sint, mea sunt, & do cui volo, possemque ijs domum hanc exornare, si vellem. Cui extortam istam, & violentam expositionem
D probabunt? Nec aurum daturus, nec argentum, quorsum oportuit dicere, suū esse vtrumque? An ignorabamus Domini esse terram, & plenitudinem eius? Si nullam verbis vim affectamus, nonne in promptu cuius esse potest dictum esse; ne illi propter illius temporis inopiam diffiderent maiorem futuram gloriam eius domus, quam prioris? Ita igitur est, ac si diceret: Si vobis hoc alius

Z 2 pro-

promitteret, merito forte dubitaretis an ita diuitijs abundaret vt rem tantam præstare posset: sed me promittente, cuius est aurum, & argentum etiam si magnis, & incredibilibus expensis domus sit ædificanda, quæ potest esse causa dubitandi? Certe Hieronym. ita intellexit, & Chrysostomus hom. 34. in priorē
42 epistolam ad Corinthios. * Quare vt initio ędificationis excitauit Deus Cyrum, & Darium, vtrumque ethnicum, vt & copiam, & expensas præberent tēplo suo tempore ædificando: ita cum tempus proximum erat quo domus illa implenda erat gloria, id est, decimo octauo anno regni Herodis (cuius trigesimo secundo magnus humani generis Seruator natus est, vt autor est Eusebius in chronicis) idem Herodem locupletissimum regem incitauit, vt templum magnum, & pulcherrimum extrueret, & quidem tanta numinis præsentia, vt traditum posteris sit, octo annos, quibus ædificatum est, nunquam interdiu pluisse, sed noctu tantum, ne ædificatio impediretur, vt scribit Iosephus libro 15. Antiqui. cap. 14. & alter Iosephus filius Gorionis libro 5. historiarum Iudaicarum, cap. 26. Cumque, (etiam si templum à Zorobabele ædificatum euersum fuerit à fundamentis ab Herode autore Iosepho,) noua in eodem loco reposita sint, statimque tēplum sine interruptione, ac sine mora extructum, recte non duo templa numerantur ab autoribus, sed vnum, atque idem, quod secundum dicitur. Nam ita consuetudo loquendi obtinuit, vt vrbes, ac templa, præsertim continuo in eodem loco reædificata, pro eisdem numerentur, adeo vt de templo à Chaldæis diruto, & post LXX. annos ædificari iterum cœpto nunc Propheta dicat:
43 * Quis in vobis est relictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? Ita Iudæi dicunt Ioan. 2. Quadraginta sex annis ædificatum est templum hoc, cū iam illud esset euersum, & alterum ædificatum octo annis. Sed quoniam idem templum erat, & dicebatur, vt Christū vehementius arguerent de quadraginta sex annorum mora, quam de octo dicere maluerunt, cum verumq; possent.

A Ita Io. 10. porticus Salomonis dicitur in templo, cum constaret ante multos annos dirutam penitus fuisse quam Salomon ædificauerat. Simile est illud Esd. 5. Nos sumus serui Dei, cœli, & terræ, & ædificamus templum, quod erat extructū ante hos annos multos, quodque rex Israel magnus ædificauerat, & extruxerat. Verum in hac re Io. Eckij, prudentiam & bonitatem requiro, qui vnus, (quod sciam) post hominū memoriam negare ausus est templum ab Herode fuisse vnquam extructum, Iosephum hoc dixisse, ceteros errantem
B secutos fuisse. Ita ne quod mille quingentis annis nemo vocauit in dubium, nemo non credidit, leuibus, & nullius momenti cōiecturis inficietur Eckius? Nemo, inquit, præter Ioseph. dixit. Dixit & Iosephus filius Gorionis, & de eo multa scripsit lib. 5. cap. 24. & duobus sequentibus. * Dixit & Hier. in cap. 11. 44
Zach. initio fere: Dixit Rup. & ante eū Egesippus antiquissimus autor lib. 1. de excidio Ierosolymitano. cap. 35. Templum, inquit, ornauit, omnem illum circa templum loci ambitum circumuallauit muro, geminatisque spatijs inclu-
C sit immenso ædificandi sumptu, & exquisito decore. Indicio erant magnæ circa sacrarium porticus, quas extruxit ex fundamentis. Nec minor tuendi, quā ornandi intentio: siquidem castrū Aquiloni communiuit subiacens, quod vocauit Antoniam, &c. In eo autem quod ait: Ornauit templum, forte Ornauit, dixit pro restaurauit, alioqui à fundamentis ædificasse docent Iosephus, lib. 15. Antiquit. cap. 14. & alter filius Gorionis, lib. 5. cap. 25. Quemadmodum in eo etiam errauit Egesippus, quod quinto decimo anno Herodis id factū
D dixit, cum ex vtroque Iosepho constet fuisse anno decimo octauo. Hoc idē dixerūt postea innumeri. Ipse potius vnū proferat, qui negauerit. Sed si solus Iosephus dixisset, cuius fidem in historia laudant Eusebius, & Hieronymus, & veteres: quis sacerdoti, & erudito hominī de recenti historia, & de re maxima, & celeberrima paulò ante suam ætatē gesta in vrbe totius Iudęę clariss. ma scribenti fidem non haberet? Tam demens erat,

erat, vt notissimum, & impudentissimũ mendacium vniuersis Iudæis auderet obtrudere? Tantum ne Herodis memoriæ fauebant, vt opus insigne patrũ suorum impio regi, & omnibus ingrato adscribi paterentur? Pudet his refellendis immorari, cum Hesdras cap. 6. doceat templum secundum ex impolito lapide fuisse ædificatum, nec altitudinẽ plusquam sexaginta cubitorum habuisse: Iosephus autẽ, qui, vt sacerdos, quotidie templum sui temporis videbat, & in illud ingrediebatur, ceteris omnibus, qui secum viderant, tam Iudæis quam Romanis, palam scribat. 15. Antiqu. ca. 14. è maximis, & pulcherrimis lapidibus fuisse constructum, altitudinemque habuisse centum, & viginti cubitorum: qui viginti cubiti, inquit, aliquãdo post sidentibus fundamentis decesserunt, eosque denuò addere curauerunt nostri Neronis temporibus. * Templum

45 secundum sexaginta cubitis latum fuit, vt videmus Hesd. 6. quod Herodes centum cubitis latum fecit autore Iosepho filio Gorionis lib. 5. cap. 25. Quid? enim vnus ex discipulis ait, Mar. 13. Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ: Impolitos lapides, & ante quingentos annos in ædificio collocatos ostendisse tibi videtur, an recentes, & pulchros, & artificiose elaboratos?

Vnum superest ad integram loci huius explanationem, quod hactenus consulto distuleră, templum Herodis operosius, & magnificentius fuisse illo Salomonis, vt meritò eius rei causa dixerit Dominus: Meum est argentum, & meum est aurum. Magna erit gloria domus istius nouissimæ, magis quam primæ. Difficile hoc videtur, cum Salomo nem ditiorem Herode fuisse constet. Sanè si ea, quæ fecit Herodes consideres, & quæ fecit Salomon, haud ægerrimè assentiar, id quod multos decepit: at si vniuersa, quæ Herodis templum habebat inspicias, quæ ex veteri superfuerant, & quæ habuit templum Salomonis, fine dubio maius, & pretiosius fuit templum Herodis. Dicam etiam apertius, quoniam multi, vt dicebam, in hoc lapsi sunt. Si templum Salomon ædificasset quale fuit, cum ab Herode per-

Templũ Herodis magnificẽtius tẽplo Salomonis.

fectum est, multo pluris illi stetisset, & maius, ac pulchrius fuisset, quã id, quod ædificauit: siquidem præter ea, quæ fecit Herodes, habuit multa ex primæ, & secundæ domus ædificijs, quibus omnibus in vnum collatis pretiosius, & magnificentius templo ipso Salomonis euasit, vt nunc explicabo. * Templi 46
primi longitudo septuaginta cubitorum fuit addito vestibulo, seu porticu. 3. Regum. 6. Longitudo templi Herodis fuit centum cubitorum, vt vterque Iosephus scripsit, alter. 15. Antiquitatum, capite 14. alter libro 5. Historiarum Iudaicarum, capite 25. Constabat autem (inquit Iosephus) structura è lapidibus candidis, firmissimisque magnitudine viginti quinque cubitorum in longum, octo in altum, latitudine vero cubitorum duodecim. Consentit omnino & alter Iosephus filius Gorionis, atque addit: vnam & eandem mensuram habebant omnes lapides à fundamento ædificij vsque ad summitatem eius. Et quoniam parietes primi templi intrinsecus auro tecti erant, quantam auri copiam in hoc Herodis intus fuisse existimabimus, cum de exteriori templi facie, hæc memoriæ prodiderit Iosephus lib. 6. de bello Iudaico. cap. 6. Exterior autem facies nihil quod animus, aut oculi mirarentur, nõ habebat. Crustis enim aureis grauissimis vndique tecta ad primos ortus (ita enim ex Græco legendũ est) igneo splendore lucebat, vt cum intuerentur oculi, quasi solis radijs auerterẽtur. Hospitibus quidẽ adeuntibus procul monti niueo similis videbatur: nam vbi deauratum nõ erat templum, candidissimũ erat. In summo autẽ aureis verubus horrebat acutissimis, ne ab insidentibus auibus polluerentur. Nonnulloũ autẽ saxorũ eius longitudo quadraginta quinque cubitorũ erat, altitudo quinque, latitudo sex, &c. * De vestibulo hęc ibidẽ 47
ait: Prima vero eius porta septuaginta cubitis alta erat, & viginti quinq; lata, neque fores habebat, cœlũ. n. vndique conspicuum, lateq; patens significabat. Erantq; totæ frõtes inauratæ, ac prima ædes omnis perlucebat extrinsecus, aurõq; circũ interiorẽ fani partẽ splendi-

da cuncta cernentibus occurrebat. De porta eius partis tépli, quæ dicitur sancta, hæc: interior vero porta tota inaurata erat, vt dixi, & circum eam auratus paries. Desuper autem habebat aureos pampinos, vnde racemi statura hominis dependebát. Alter vero Iosephus ita scripsit: Fecit etiam rex columnas argenteas, & bases earum argéteas, capita autem earum fecit aurea. Fecit insuper vitem de auro mundo, & posuit in summitate columnarum: cuius pondus erat mille talentorum aureorum. Erat autē vitis ipsa facta opere ingenioso habens ramos perplexos, cuius folia, & gemmina facta erant ex rutilāti auro, botri autem ex auro fuluo, & grana eius, accini, atque folliculi facti erant ex lapidibus pretiosis, totumq; opus erat fabrefactū opere vario, vt esset mirandum spectaculum, & gaudium cordis omnibus intuentibus ipsam. Multi quoque scriptores Romani testantur se eam vidisse, cū
48 desolaretur templum, &c. * Intra hanc portam erat altare aureum, & (vt Iosephi ibidem verbis vtar) tria mirabilia, & prædicanda opera cunctis hominibus, candelabrum, mensa, thuribulum. Mensa autē erat aurea ponderis talenti magni, & candelabrum aureum, vt idē narrat lib. 7. de bello Iud. c. 24. taliaq; hæc fuerunt, vt in pompa triumphi Titi Cæsaris portarentur. Opinor iam videre lectorem magnam esse gloriā domus nouissimæ magis, quam primæ, & iure dictum esse: Meum est argentum, & meum est aurum: sed maiora restant. Atrium templo addidit Salomō de quo 3. Reg. 6. Et ædificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum, & vno ordine lignorum cedri. Et 2. Paral. 4. Fecit etiam atrium sacerdotum, & basilicā grandem, & ostia in basilica, quæ texit ære. Hæc ita nobis exposuit Iosephus lib. 8. Antiquit. c. 2. Circumdedit deinde templo septum quoddam trium cubitorum altitudine, quod nostra lingua Gison vocamus, exclusurum profanam multitudinem, & solos sacerdotes admissurum, &c. Hoc vocatur in Parali-
49 pomenis Atrium sacerdotum. * Deinde addit: Extra hoc septum erat fanū (hoc vocat scriptura basilicam grandē) por-

A ticibus magnis; ac latis cinctum, & portis altis patens, quarum singulæ singulos ventos spectabant, &c. Dici autem non potest, ac vix etiam oculis credi, quam mirandum fuerit illud exterius fanum. Vallibus enim expletis tam profundis, vt ad prospectū oculi caligarent, & aggesta ad quadringentos cubitos terra, eam vertici montis, in quo templū extructum est, æquauit. Hanc cinxit duplicibus porticibus, quas columnę è natiuo saxo sustentabant, & laquearia cedro expolita tegebant. Fores vero habebát omnes ex argento fabricatas, &c.

B Hæc quæ certè miranda sunt, in primo templo fuerunt, sed quod in illis est maximum, & mirabilissimū, mansit in templo Herodis, id est, illa profundissimarū vallium expletio, & terræ ad quadringentos cubitos aggestio, vt vertici mōtis, æquaretur, in quo templum extructum est. Addita sunt autem his plura atque maiora: quæ melius verbis Iosephi in eodem loco explicabuntur. * Fa- 50
num, inquit, conditum erat, vt dixi, supra durissimum collem. Et initio quidē vix templo, atque aræ sufficiebat iacēs in summo planities, quod vndique præ-

C ceps erat, atque decliuis. Cum autē rex Salomon, qui etiam templum ædificauerat, muro eius partē ab Oriente cinxisset, vna porticus aggeri est imposita, (quæ Ioan. 10. ob id vocatur porticus Salomonis) & manebat ex alijs partibus nudum. quod sęculis posterioribus semper aliquid aggeris accumulāte populo coæquatus collis latior effectus est. Perrupto autē septemtrionali quoque muro tantum assumpsere spatium, quantum postea totus fani ambitus incluserat. Triplici autem muro colle circundato spe maius opus extructum est,

D in quo longa secula consumpta sunt, omnesque thesauri sacri, quos toto orbe missis Deo muneribus repleuerant, tam in superiore ambitu, quam inferiore tēplo ædificatis: cuius quod humillimum fuit, trecentenis cubitis muniebant, in quibusdam vero locis pluribus, &c. Saxa vero quadragenum cubitorum magnitudinis erant, nam & pecuniarum copia, & populi largitas maiora dictu conabatur, quodque nunquam posse

perfici

perfici sperabatur, diuturnitate, ac perseuerantia explicabile videbatur, &c.
51 * Ita totus collis muro cinctus est ambitus sex stadiorum, & ex omni parte multæ, & magnificentissimæ porticus ædificatæ sunt, quarum meminit Egesippus, & quarum pulchritudinem, & magnificentiam Iosephus lib. 6. de Bello. cap. 6. & lib. 15. Antiquit. cap. 14. descripsit eleganter, & alter Iosephus loco indicato. Etenim atrium extructum est, quod ethnicis etiam patebat, deinde alterum Iudæis, ipsisque secundum legem mundis cum parte feminis separata. Deinde tertium, quo soli sacerdotes introibant. Horum atriorum porticus multiplices, & portas, ac fores, ceteraque ornamenta, quæ ab his autoribus commemorantur, & à me breuitatis causa prætereuntur, tantum habêt sumptus, & splendoris, atque magnificentiæ, vt vix humanis viribus, atque opibus tantum opus perfici potuisse videatur. In angulo etiam Septentrionalis, atque Occidentalis lateris muri illius (quo totum collem, in quo erat templum, cingi diximus) arx erat quadrangularis munitissima olim à Machabæis facta ad pontificalium vestium custodiam, quam Herodes munitiorem reddidit ad templi tutelam, & in M. Antonij honorem vocauit Antoniam, vt ibidem ait Iosephus. Denique Iosephus Gorionis filius, cum multa de templo dixisset, libro 5. capit. 25. hæc ad extremum subijcit, cap. 26. Porro templi huius ædificium solum in genere descripsimus, & vix medietatem eius, immò tertiam partem signauimus: tam ma-
52 gnum, & egregium fuit opus illud.* Satis opinor demonstrauimus maiorem fuisse gloriam secundi templi, quam primi, & tantum opus nullius diuitijs fieri potuisse, nisi eius qui ait: Meum est argentum, & meum est aurum. Sed vasa aurea & argentea primi templi putabit quis defuisse secundo, cum diripuerint ea Chaldæi. Non defuerunt, omnia enim Cyrus restituit, cum Iudæos liberos misit, vt templum secundum ædificarent, vt videmus Hesd. 1 & 6. Rapuit quidem ea postea Antiochus Epiphanes, 1. Machabæo. 1. verum alia pro eis

A posita sunt à Machabæis. 1. Machab. 4. Et fecerunt vasa sancta noua, & intulerunt candelabrum, & altare incensorum, & mensam in templum. Ac ne putemus è viliore forte materia vasa fuisse confecta, Iosephus 12. Antiquit. cap. 11. eandem historiam his verbis narrat: Intulit in illud vasa noua, candelabrũ, mensam, & altare incensorum ex auro fabrefacta omnia. Verum de his iam satis, verba tantum Hieronym. subijciamus ad confirmationem omnium. Veniet desideratus cunctis gẽtibus Dominus noster atque saluator. Tunc im-
B plebo domum istam gloria maiore, quã priorem, & semper vobis addam. Et ne forsitan sponsorem putetis infirmum: meum est argentum, & meum est aurũ, & meæ sunt cunctæ opes. Ego in ornamentum templi aurum, argentumque donabo, vt maior fiat huius domus gloria, quam prioris.

Et in loco isto dabo pacem. Multi hanc 53
pacem intelligere non possunt, cũ tempore secundi templi multis bellis afflicti Iudæi fuerint, & pacem spiritualem interpretantur. Quem sensum & nos accipimus, sed spiritualem pacem ad spi-
C ritualem interpretationem referimus, id est, ad pacem in Ecclesia futuram. Historiæ sensus est de pace Iudæis data, vt templum reædificare, & omnibus suis numeris absoluere possent. Hieronymus: Porrò, quia scio ad ædificationem inclytæ domus, & quæ superatura sit domum pristinam, nihil ita facere, vt pacem: idcirco & hanc spondeo, dabo. n. in loco isto pacem. De hac pace Herodes templũ ædificaturus loquitur apud Ioseph. lib. 15. Antiquita cap. 14 Nunc quoniam, Deo volente, ego rerum potior, cui otium, pecunia prompta, ma-
D gni redditus suppetunt, & quod maximum est, Romanorum orbis dominorũ amicitia, dabo operam, vt quod maiores sub alieno nutu viuentes non satis accurauerunt, suppleam, & quidquid deest ad honorem Dei gratè, ac piè persoluam. Et apud alterum Ioseph. lib 5. ca. 24 En Dominus dedit nobis requiẽ per circuitum, & dilatationem, sicut vident oculi vestri hodie. Et postea: Nunc autem nõ est Satan aliquis, aut occur-

ſus malus,adeò conſtruxi ciuitates magnas,&celebraui nomen veſtrum.

TROPOLOGIA.

54 Allegoria iam eſt paulò antè explicata. Templum Salomonis dirutũ à Chaldæis ſynagogam ſignificat à dæmonibus dirutam, & ſubuerſam per incredulitatem,qua Chriſtum ſibi promiſſum recipere noluit.Sed mox Zorobabel,& Ieſus, qui figura Chriſti ſunt, domum alteram ædificant multò opulentiorem, & glorioſiorem priore, quę eſt Eccleſia, in qua eſt vera pax, & vera remiſſio peccatorum. Quare ad Moralem expoſitionem veniamus, recordemurq; quid ſit ædificare domum Domini,& quibus lignis ædificanda ſit,quod cap.1.nu.39. & 50.abunde videtur explicatum. In ſexto menſe, in quo nullæ ſollennitates Domini ſunt; atque adeò ad finem menſis, incipiunt facere opus in domo Domini exercituum,vt cap.1.vidimus, ſed continuò ſequitur menſis ſeptimus in quo magnæ ſollennitates ſunt,vt eſt in 23.ca.Leuit. Etenim cum operari incipimus in domo Domini, & viriliter cum carne noſtra, & cum vitijs dimicamus, laboramus, & affligimur, & ſæpe nulla apparet cœleſtis conſolatio, quæ nos labore illo,& difficultate leuet. At non eſt diffidẽdum,neque Diabolo, aut carni noſtræ nullam leuationem promittentibus credamus,cito venient ſollennitates Dñi, & ſolatia mittet, aderitque laborantibus, & feſta celebrabimus domus Iſrael,id eſt,participes etimus conſolationis ſanctorum.

Laborantibus in opere virtutum Deus leuationẽ & conſolationem ciso affert

55 * Et quidem opus menſe primo erat inchoandum,neque in ſexti menſis finem differri debuerat, ſed quamuis multum temporis voluptatibus,& ſæculi curis dederimus,ac ſero conuertamur,non diu differet ſolatia benigniſſimus pater. Et quoniam incipientes hac arte ſolet inimicus oppugnare; orationem,& abnegationem, & cetera opera virtutum tũ quidem perfici poſſe,cum Deus tentatorem deterret, & feruet deuotio, ſed paulo poſt hæc ipſa, quæ placent, onus intolerabile futura tentatore redeunte, & refrigeſcente deuotione; merito iterum eos alloquitur per Haggęum in menſe ſeptimo,viceſima prima die mẽſis,ipſi autem cœperant viceſima quarta die menſis ſexti.Nequaquã diu Deus obliuiſcetur operãtium in templo ſuo, cohibebit Diabolum, ſi ita eis vtile ſit, aut ſi tentare ſinit, vires ad vincendum ſuggeret,fouebit deuotionem animi, ſi non ſenſibilem,quam vulgus agnoſcit, & ſolam deuotionem vocat,certe eam, quæ vera deuotio eſt,id eſt,alacritatem, & fortitudinem animi ad Deo ſeruiendum,& omnia pro eo perferendum:modo nos nobis non deſimus, neque laborem operandi remittamus.

56 * De quo extat apud Iſaiam præclara ſanè Domini exhortatio,& promiſſio. Quare dicis Iacob, & loqueris Iſrael: Abſcondita eſt via mea à Domino, & a Deo meo iudicium meum tranſiuit? id eſt, Ego laboro,& dura patior, & Deus me deſerit, & in medio certamine relinquit, nullis conſolationibus, nullis nouis præſidijs pugnantem iuuat; quæ cogitatio ſæpe iuſtorum animos inuadit & vires quodammodo infirmat.Sed quid reſpondet Dominus? Nunquid neſcis,aut non audiſti? Deus ſempiternus Dominus, qui creauit terminos terræ, non deficiet, neque laborabit, neque eſt inueſtigatio ſapientiæ eius. Qui dat laſſo virtutem, & ijs,qui non ſunt,fortitudinem,& robur multiplicat.Deficient pueri,& laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadẽt; qui autem ſperant in Domino, mutabunt fortitudinem,aſſument pennas ſicut aquilæ,current, & non laborabũt, ambulabunt,& nõ deficient.Dominus, inquit,ſempiternus Deus eſt,ſemper viuit,atque operatur, ipſe creauit terminos terræ,ideoque potens eſt ad faciendum quidquid velit. Nec labore vllo modo fatigabitur,vt hac cauſa deterreatur ab adiuuando quos velit, neq; ignoratione omittet, quia nouit omnia, & ſcit quid cuique rei faciendæ opus ſit. Iſa.40.

57 * Ne deficiatis timore, aut tẽtationibus cedatis, ipſe dat laſſo virtutẽ,& robur, Pueri,id eſt,adoleſcentes,quamuis viribus valeant, & iuuenes, qui fortiores ſunt,defatigabuntur, & deficient.i.omnis humana vis deficiet tãdẽ,& cadet: at qui ſperãt in Domino,neque vnquã labo-

laboribus, aut tentationibus animum
despondent, aut spem suam à Deo tol-
lunt, subinde nouas vires capient, & cũ
delassati, victique videbuntur, nouas pē
nas accipient, & renouabuntur vt aqui
læ. Hos igitur, qui iam laborare cœpe-
rant in domo Domini, alloquitur per
Haggæum, per quem iam eorum spiri-
tum suscitauerat, vt iterũ suscitet, quia
Deus nunc per ministros suos, nũc per
se non desistit eorum corda ad progre-
diendum in via virtutum commouere,
quos videt iam suis verbis obedire cœ-
pisse, & de profectu suo cogitare. *Quis
in vobis est derelictus, qui vidit domum
istam in gloria sua prima?* Templum Sa
58 lomonis, quod cecidit, templum, quod
in anima nostra Deo quondam ædifi-
caueramus, significat: quod aliquan-
do Chaldæis, idest, aduersarijs potesta-
tibus, & mundi rectoribus tenebrarum
harum oppugnantibus ruit. Sed vt do-
mus ædificabatur, quam ipsi qui ædifi-
cabant, contemnebant, & paruam, at-
que ignobilem futuram arbitrabantur,
re tamen vera gloriosior futura erat,
quam prior: ita qui ex alto ruerant, &
Tentatio eorũ, qui quōdam perfecti cũ essent ceciderũt magnis Spiritus sancti diuitijs spoliati
ab hostibus sunt, cum iterum templum
quod ceciderat, erigunt, tentari despe-
ratione quadam solent. Vident quod
fuerant, & quanta amiserint, conside-
rant, & cum vehementiores illas Spiri
tus sancti motiones, & detestationem
peccatorum, ac seculi contemptionē,
quæ quondam habebant, non sentiant
segnes ad ædificationem domus Domi
ni fiunt, quia talem se ædificaturos es-
se desperant, qualem amiserunt. Præ-
sentem profectum, orationem, pœni-
tentiam, ac si nulla essent, vident. Et
quoniam hæc eorum ipsorũ, qui prius
templum diruerant, cogitatio, & tenta
tio est, quam ipsi, qui patiuntur, Dei re
prehendentis esse interdum iudicant,
vt noxius nobis errorem adimat, ait:
*Et nunc confortare Zorobabel dicit Domi
nus, & confortare Iesu fili Iosedec sacer-
dos magne, & conforture omnis populus
59 terræ.* Non est illi desperationi ceden-
dum, sed progrediendum semper, pau-
latim domus fit priore gloriosior. Quę
causa confidendi? *Quoniam ego vobiscũ*

A *sum.* Non soli laboratis, ego simul ade-
ro, nolite timere. *Verbum quod pepigi
vobiscum, cum egrederemini de terra Ae-
gypti.* Cum primum vos ad me vocaui,
vt non crudeli Pharaoni, sed mihi ser-
uiretis, me ducem vestrum futurũ pro-
misi, ac nunquam vos derelicturum.
Præstabo quod promisi, nusquam abe-
ro. *Et spiritus meus erit in medio vestrum.*
Spiritus, qui deducat vos in terram re-
ctam, qui vires subministret, qui ani-
mos excitet, & viuificet. Sed, vt magis
nos in spem bonam concitet, docet vn
de tanta domus huius gloria emanabit.
B *Et veniet desideratus cunctis gentibus.*
In omnibus iustis est Filius Dei cum
Patre, & Spiritu sancto, sicut ipse polli-
citus est: Si quis diligit me sermonem Ioan. 14.
meum seruabit, & Pater meus diliget
eum, & ad eum veniemus, & mansio-
nem apud eum faciemus. Sed quemad
modum duobus modis fuit in mundo,
ita etiam duobus modis est in sanctis.
Antequam homo fieret, in mundo e- 60
rat, sicut ait Ioannes: In mundo erat, & Ioan. 1.
mundus per ipsum factus est, & mun-
dus eum non cognouit. Ipse loqueba-
tur per angelos, & per prophetas, sicut Duobus modis Deus est in sanctis.
C ait: Propter hoc sciet populus meus
nomen meum in die illa, quia ego ipse Isa. 52.
qui loquebar, ecce, adsum. Sed non vi-
debant eum homines, non bene cogno
scebant. At vbi Verbum caro factum Ioan. 1.
est, & habitauit in nobis, tunc videmus
gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti
à Patre, plenum gratiæ, & veritatis.
Tunc ait Ioannes: Quod fuit ab ini- 1. Ioan. 1
tio, quod audiuimus, quod vidimus
oculis nostris, quod perspeximus, &
manus nostræ contrectauerunt de Ver
bo vitæ. In quibusdam iustis ita est, vt
D abesse quodammodo videatur, & au-
diri potius quam videri: non se se aper-
tè demonstrat, non satis cognoscitur,
non tanti, quanti oportebat, fit; quia
non solus diligitur, sed multa cum eo
amantur, nec plenè datum est illi cor,
nec familiaritas adeò cum eis colloquia
miscet, vt cum illis, quibus ait: Vos Ioan. 15.
autem dixi amicos, quia omnia, quæ-
cunque audiui à Patre meo, nota feci
vobis His illud dici potest: Medius autē Ioan. 1.
vestrum stetit: quem vos nescitis. At 61
in alijs

in alijs ita est, vt in amicissimorum domibus, vbi cognoscitur, amatur solus, & eius causa cuncta relinquuntur, vbi dicitur: Mihi autem adhærere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam. Et: Quid enim mihi est in cœlo & à te quid volui super terram? Defecit caro mea, & cor meum, Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum: vbi mirabiliter docet, quia quietè & amantissimè auditur, vbi multis modis se prodit, vbi dextræ iungere dextram datur, (vt cum poeta summo loquar) & veras audire, & reddere voces, vbi quamuis non certa fide, magnis tamen & probabilissimis coniecturis adesse cognoscitur. Et quia venire Deus dicitur cum nouo modo, est vbi prius erat, cum hoc posteriori modo est in iustis, tunc venit desideratus cunctis gentibus; talis enim venit, vt omnibus, à quibus agnosci incipit, mirabiles amores excitet sui, nec sit vllus tam barbarus, & agrestis, cui non excitaret, si cognosceretur. Tunc vere domus impletur gloria, & splendore diuino, & fit maior gloria domus huiusmodi post pœnitentiã ædificatæ, quã illius prioris. Impletur spiritualibus diuitijs, ardet amore, optat dissolui, & esse cum Christo, cupit durissima quæque pro eius amore perpeti, nihil timet, nisi separari culpa sua ab eo, quem amat, omnia, vt stercora arbitratur, vt Christũ lucrifaciat: & agnoscit, ac veram esse sentit illam vocem: *Meum est argẽtum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum.* Tunc vere fit quod sequitur: *Et in loco isto dabo pacem.* Pacem videlicet Christi, quæ exuperat omnem sensum, & custodit corda nostra, & intelligentias nostras. Pacem, quæ pignus, & obses illius est, de qua Isaias ait: Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta. Sed ante quam veniat desideratus cunctis gentibus, illud fiat oportet quod ait: *Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cœlũ, & terram, & mare, & aridam & mouebo omnes gentes.* Cœlum supremam animi portionem intelligamus, in qua Deus maximè sedet, & qua cognoscitur, & amatur: terram corpus nostrum terreum: de quibus rectè illud accipiemus: Cœlum mihi sedes est, terra aut scabellum pedum meorum. Nã cum corpus Deo in anima sedẽti subijcitur, & spiritui paret, scabellum pedũ Dei est Mare, cor hominis profundum, & sapientiæ opinione elatum, cogitationibus quasi aquis abundans, vt diximus Nahum. 1. nu. 23. De quo Isai. 29. Væ, qui profundi estis corde, vt à Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera, & dicunt: Quis videt nos? & quis nouit nos? Arida, id est, insulæ, est quod in hoc mari solidũ apparet, & habitationi aptum est, atque fructiferum, id est, firmæ & solidæ cogitationes de temporarijs & caducis spernendis, de consectandis æternis. Omnes gentes sunt ceteræ animæ vires, & membra corporis. Cœlum commouetur, cum ratio diuina sapientia illustratur, atque integrè de omnibus iudicat, & ardere animus incipit amore cœlestium. Terra mouetur, cum corpus ieiunijs, & vigilijs spiritui parere cogitur. Mare, & arida mouentur cum profundè quid simus meditamur, & desinim' sapientes nobis videri, cum cogitata Deo pandimus, & ignorantiã confitentes ab eo duci cupimus, & tandem in humilitate quasi in sicco consistimus, & quasi in tuto, vt nullis deinceps superbiæ fluctibus agitemur, aut agitati minimè obruamur. Humilitas autem cognitione diuinæ maiestatis, & prauitatis nostræ consideratione commouetur, sed quo magis his commouetur, eo firmior redditur, atq; immobilior. Omnes gentes mouentur cum omnes animæ vires internæ, & externæ cum mẽbris corporis à vanitate sæculi traducuntur ad officia pietatis, vt sint arma iustitiæ Deo, non arma iniquitatis ad iniquitatem. Huiusmodi commotiones cum fiunt per magnam, & ineffabilem Dei misericordiam, venit desideratus cunctis gentibus, & tota domus impletur maiestate gloriæ ipsius: quod vtinam nobis cito præstet, qui potens est, & sanctum nomen eius.

(Margin: Psal. 72. — Psal. 72. — 62 — Isa. 32. — Cœlum, — Terra. — Isa. 66. — Mare. — Arida. 63 — A, B, C, D)

HISTORIA.

64 *In vigesima & quarta noni mensis.* Nõ desistit

desistit varie eos admonere, vt magis,
ac magis, excitentur ad opus. Sed modo
Prophetæ loquitur Deus, & ideo
verbum fit ad Haggæum, cum autem
populo loquebatur, fiebat verbum in
manu Haggei.

Interroga sacerdotes legem. Consule
eos de lege, vulgus diceret: Interroga
casum conscientiæ. Hieronymus: Cōsidera
sacerdotum esse officij de lege
interrogantl respondere: si sacerdos est
sciat legem Domini: si autem ignorat
legem, ipse se arguit non esse Domini
sacerdotem, idest, bonum, & idoneum
sacerdotem.

Si tulerit homo carnem sanctificatam.
Vt alacriores fiant ad suscepti operis
consummationem, docet hactenus sibi
omnia eorum opera displicuisse, dum
templum non ædificabant, idque similitudine
quadam patefacit ex sacrificijs
desumpta, & auctoritate sacerdotū
ipsorum confirmata. Est autem huiusmodi.
Si quis in ora, siue in summitate
vestis suæ posuerit carnem sanctificatā
idest, carnem Deo oblatam hostiæ immolatæ
in altari, & ipsa summitas vestis
postea panem tetigerit, aut pulmētum,
(quo nomine omnis cibus intelligitur,
qui pani additur) num cibus ille
iuxta legem sanctificabitur, aut sanctus
censebitur, eo quod contactus sit
65 ab illa veste? * Respondent sacerdotes
non sanctificari, quoniā vestis quidem
sanctificatur iuxta illud Leu. 6. Legitimum,
ac sempiternum erit in generationibus
vestris de sacrificijs Domini:
Omnis, qui tetigerit illa, sanctificabitur:
at sanctitas non transibat è veste
in cibum, quoniam non dixit lex Omnis,
qui tetigerit tacta, ab illis sanctificabitur,
sed: Omnis, qui tetigerit illa.
Deinde alteram quæstionem proponit.
Si pollutus in anima tetigerit huiusmodi
cibos, polluentutne cibi? Pollutum
in anima vocat eum, qui ex cōtactu
hominis mortui immundus est;
nam pollui in aliquo, est pollui ex eius
contactu, vt sæpe videmus Leuit. 2. &
pollui in anima, est pollui in homine,
sæpe enim anima pro homine ponitur
per synecdochen. Num 9 Ecce autem
quidam immundi super anima hominis,
qui non poterāt facere Phase, &c.
Sacerdotes responderunt contaminari
cibos illos, & pollui, immundosque cē
seri, quoniam Num. 19. scriptum est:
Quidquid tetigerit immundus, immūdum
faciet. Mox Dominus infert: *Sic
populus iste & gens ista*, id est, vniuersi
homines illi immundi fuerunt hactenus
coram me. Sciendum est autem Iudæos,
etiam si templum non haberent,
altare extruxisse, in quo hostias immolarent,
vt videmus Hesd. 3. & sensus est
Omnia, quæ mihi offerebatis, non erāt
sanctificata, nec mihi placebant, quoniam
& si vos carnes sanctificatæ sanctificare
possent, nō tamen idcirco sanctificabantur
munera, quæ offerebatis,
nec opera, quæ faciebatis, vt ex prioris
quæstionis solutione cōstat. * Sed nūc 65
addo ex solutione posterioris, immunda
fuisse omnia, quæ faciebatis, & quæ
offerebatis, quia vos immundi eratis,
& quidquid tetigerit immundus, redditur
immundum. Rectè hoc ex secunda
respōsione colligitur, verum ex prima
concluditur eos non esse immundos,
sed sanctificatos, quia carnes sanctas
tangebant. Respondet Hieronymus,
populum non tam fuisse sanctificatum
hostijs, quas offerebat, quæ templo diruto
prodesse non poterant quam pollutum
peccato, quod domos suas ædificaret,
& domum Dei negligeret. Sed
adhuc obijci potest: Iuxta legem hi erant
mundi, neque erat quidquā in lege,
quod immundos redderet, neque
enim cadauer tetigerant, vt essent polluti
in anima: ergo immundū fit, quod
ab his tangitur? Diximus principio similitudinem
è sacrificijs desumi, non
ergo de sanctitate legis, quæ sanctitas
carnis erat, neque de immunditia legis
sermo est, sed de vera sanctitate, & de
immunditia vera ex similitudine legalis
munditiæ, & immunditiæ. Iudæi putabant
se satis Deo facere, quòd altare
haberent, & hostias in eo immolarent,
atque ideo de peccato accusati nō posse.
Dominus immundos esse docet, &
grauiter peccasse, quòd tamdiu templi
ædificationem distulissent, atque inde
eorum munera, & opera polluta, & ingrata
Deo debere iudicari. * Ac si diceret:
67

ret: Vos estis immundi, quia immundũ tetigistis, id est peccatũ, non obediendo Deo, sicut ait Isaias cap. 52. Exite inde, pollutum nolite tangere, quod de peccato Paulus intellexit. 2. Corinth. 6. Idcirco quidquid tangitis, immundum, & ingratum Deo tedditis. Loquitur autem non in vniuersum de omnibus eorum actionibus, sed de donis, quæ offerebant, & hostijs, quas immolabant, & de ijs, quæ ad Dei cultum pertinebant, quæ ingrata Deo erant, quia non fiebant in templo vbi Deus fieri præcepe rat. Cum autem ita sitis immundi, non possunt opera vestra mundari ex eo, quod altare habeatis, & carnes sanctas comedatis, sicut Ier. 11. ait Dominus: Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Numquid carnes sanctæ auferent à te malitias tuas, in quibus gloriata es?

Et nunc ponite corda vestra à die hac. Ab hac die vigesima quarta noni mensis, quidquid retro gestum est, mente complectimini, vt scientes causam, cur vobis hactenus male cesserint omnia, cum deinceps prospera successerint, causam quoque prosperitatis intelligatis. His superioribus annis, vnde quis putabat se viginti modios tritici collecturum, decem tãtum colligebat, & vnde putabat se quinquaginta lagenas, siue amphoras vini habiturum, habebat viginti. Hoc factum est ante quã poneretis lapidem super lapidẽ in ædificio templi, postquam autem posuistis, ex voto omnia succedunt. Modius sexta medimni pars est, & chœnices capit octo. Amphora capit duas vrnas, seu congios octo. Sed hæc minutius nõ explico, quòd in Hebr. Nullum mensuræ nomen sit, sed tãtum numeralia nomina viginti, & decem, quinquaginta, & viginti, quomodo nos loqui solemus. Putabat se habere viginti, & ne decem quidem habit. Hieronymus autem exẽpli causa addidit modios, & vrnas, & ideo alij interpretes alia nomina mensurarum addiderunt eadem causa, vidẽtes nihil certi significari in Hebræo.

68 Modius. Amphora.

Percussi vos vento vrente. Hoc etiam dixit cap. 1. Et vocauit siccitatem super terram, & super montes, &c. Percussi fruges vestras vento vrente, quo spicæ tumescentes omni penitus succo priuantur, & vruntur, qui frugum morbus propterea vredo dicitur. Aurigo est cũ ex nimio humore culmi pallescunt, & grana in cinerem ferè vertuntur. De quibus diximus Ham. 4. vbi sunt eadẽ verba nu. 20. & 21. Itaque, Percussi vos dixit, quia fruges eorũ percussit. Quãuis rectè etiam interpretabimur: Vos percussi vento vrente, qui morbos vobis attulit, grandine verò, & aerugine opera manuum vestrarum, id est, fruges & arbores, & cetera, quæ seminastis.

Qui reuerteretur ad me. Id est, Qui mihi obedire vellet, & ad templi ædificationem accingi.

Ponite corda vestra ex die ista in futurum. Vt videatis quam prospere vobis cuncta eueniãt, quia templũ ædificatis. 69

A die qua fundamenta iacta sunt. Prima templi fundamenta iam erant iacta cum primum Babylone reuersi sunt, Hesd. 3. Sed vix bene iacta erant, quia erant valde humilia, hoc autem anno secundo Darij cœperunt opus prosequi, & fundamenta erigere, quod nunc vocat iacere fundamenta.

Numquid iam semen in germine est? Nono mensi Hebræorum respondet apud nos pars Nouẽbris, & Decembris, quo tempore semen frugum nondum germinat, id est, in herba est, nondum protulit spicas, & vineæ, & ficus, & malogranata non floruerunt. Ex quo satis perspicitur Haggæum de mensibus anni sacri semper loqui. Hoc ergo ait: Nulla sunt adhuc signa in frumento, & in arboribus, vnde futura vbertas possit cognosci, nam si quid appareret multis modis lædi, & intercipi posset, antequam ad maturitatem veniret. Ex hac tamen die polliceor vobis annum fore vbertimum, quia domum meam ædificare cœpistis. Hoc est quod dicit: Ex *die ista benedicam*, nam benedictio copiam, & vbertatem significat, Genesis 27. Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. 2. Cor 9. Qui parcè seminat, parce, & metet, & qui seminat in benedictionibus (id est copiose) de benedictionibus & metet. Inde Luc. 1. Benedicta tu in mulieribus, Benedictio.

In consolatione ad Leui. Ouid. bus, id est, fecundissima, vno partu fecundior, quam ceteræ multis, quomodo dixit quidam:

Nec genitrice tua fecundior vlla parentum
Tot bona per partus quæ dedit vna duos.

70 * Pro In germine, in Heb. est במגורה significat autem hoc nomen thecã frumenti, vt interpretatur Hieronymus: & nunc pro spica ponitur, quæ grana, & frumentum continet. Hebræi interpretantur: Numquid iam semen est in horreo? Quasi dicat. Non est in horreo sed terræ mandatum est. At hoc nihil ad id, quod agit Propheta: hoc enim idem dici potuit, cum iam spicas produxerat: multo elegantius noster interpres: Numquid iam semen in germine est? Quare quod Hieronymus ait: Quod melius Hebraicè dicitur: In folliculo, vt thecam frumenti significet, non assentior: melius transtulit, In germine, neque enim initio Decembris in Iudæa semen sub terra latitat in folliculo, sed in herba est, vt dixi, & nondum in germine, id est, nondum spicas protulit. Ab Hieronymo itaque dissentimus, vt cum Hieronymo, & cum Ecclesia, quæ eius translationem probauit, sentiamus. Dixiiam Hos. 11. nu. 26. & c. 12. nu. 6. Hieronymũ ipsum melius quędã interdũ trãstulisse, quam exposuisse, ex quo valdè translationis nostræ præstantia cognoscitur. Ex dictis liquet illa, *Et adhuc vinea & ficus, &c.* non esse legenda cum interrogatione, ne contrarium Prophetæ menti sensum efficiant.

71 *Ego mouebo cœlum pariter, & terram.* Qui varias obscurissimi loci expositiones videre volet, Eckij commentarium legat, ego, vt soleo, illis omissis, quod probabilissimum puto, dicam. Ex initio intelligimus prophetiam esse de tempore, quod beatum Christi Dei nostri natalem consecutum est: *Ego mouebo cœlum pariter, & terram,* quæ superius ex contextu ipso Prophetæ, & ex Paulo docuimus de tempore proximo primo aduentui esse intelligenda. Quare mihi non probantur, qui de alijs temporibus exponunt. Sensus ergo est: Cum ego mouebo cœlum, & terram, vt filius meus veniat, subuertam solium regno-

A rum, idest, multorum regna destruentur, vt Aegyptiorum, & aliorum, quę potentissimo Romanorum imperio subiecti sunt eo tempore, vt historiæ variæ docent Latinorum, atque Græcorum. Sed & *fortitudinem* ipsius *regni gentium conteram*. Regnum gentium per Antonomasiam vocat regnum Romanorum, quod sibi cetera omnia subiecerat. Hoc autem statim post Constantini magni mortem, sed multo apertius in Honorij & Arcadij imperio paulatim minui, atque confringi cœpit varijs gentibus Romanorum ditioni, atque potestati se subtrahentibus,

B donec omnino perijt. Subuertit Dominus quadrigas siue Romanorum, siue auxiliarium & ascensores, & descẽderunt equi, id est, ceciderunt, siue interfecti sunt, vt interpretatus est Chaldæus, & ascensores eorum, vir in gladio & armis fratris sui, id est, vnusquisque gladio & armis fratris sui. * Quod & si ad exteras etiam nationes referri possit, à quibus Romanum imperium deletum est, ad bella potius ciuilia referendum arbitror. Nam bellis ciuilibus primo extenuari cœpit Romano- 72

C rum imperium: deinde exhaustum, atque consumptum est, imperatorum ducibus aduersus dominos suos in prouincijs bella commouentibus, deinde etiam Romæ. Lege Blondum in prioribus septem libris, primæ Decadis historiarum ab Inclinatione Romanorum imperij, & Marcum Antonium Sabellicum libr. 9. Enneadis septimæ, & libro primo, & sequentibus Enneadis octauæ. Hæc iuxta nostram translationem diximus; nam in Hebræo & in Chaldæo non est, Regni gentium, sed Regnorum gentium, & idem amplificationis, & Descendere.

D firmitatis causa repetitur. Sed non est dubium in his regnis etiam Romanum intelligi, quod omnium maximum erat. Puto autem Hieronymum legisse in Hebræo: Regni gentium, alioqui sicut priori loco transtulerat, Regnorum, ita etiam hic transtulisset: nisi forsè regnum Romanum propter magnitudinem regna appellari intellexit iuxta Scripturę cõsuetudinem,

tudinē, de qua diximus Mic. 5. nu. 37. Porrò in eo, quod ait: Et descendent equi, &c. ellipsis est, integra enim locutio est, descendere in mortem, aut in lacum, aut in infernum, vt Prouer. 5. Pedes eius descendunt in mortem. Psal. 27. Et assimilabor descendentibus in lacum. Et. 29. Saluasti me à descendentibus in lacum. Inde ab hominibus etiam ad iumenta translatum. Descendere pro mori, etiam si iumenta non descendant.

73 *In die illa assumam te Zorobabel.* Prædicit id, quod Danielis. 2. apertius prædictum est, cadentibus omnibus regnis & Romano imperio euerso regnū Christi diuina prouidentia fore conseruandum. Quidam hic volunt in Zorobabele Christum intelligi, quibus non multum equidem repugnauerim, cum sciā nomen figurę dari solere rei figuratæ. Verum quoniam Prophetę dictum est; Loquere ad Zorobabel ducem Iuda, & ibi filius Salathielis sine dubio significatur, non arbitror tam cito commutari nominis significationem, vt iam non filium Salathielis, sed Christū putemus indicari. Quare non ad Christum, sed ad Zorobabelem hæc nunc dici existimo. Quod planum atque euidens fiet, si consuetudinem Scripturarum animaduertamus, quam adnotauit Chrys. hom. 8. in Matt. & Euthy. in c. 2. eiusdē Euangelistæ in illud: Ex Aegypto vocaui, &c. Solere alicui quædam promitti, quæ non in eo, cui promittuntur, sed in eius posteris implenda sunt. Hi autē quibus hæc promittuntur, principium ferè generis sunt, & capita. Gen. 12. In te benedicentur vniuersæ cognationes terræ. Non sunt autem benedictæ in Abraham, sed in Christo filio Abrahā. Et c. 15. Ego Dominus, qui eduxi te de Vr Chaldæorum, vt darem tibi terram istam, & possideres eam. Quod non est impletum in Abraham, sed in eius posteris. c. 27. Esto Dominus fratrū tuorum, & incuruentur ante te filij matris

74 tuæ.* Nec hoc impletum est in Iacob, ipse potius incuruatus est ante filium matris suæ, id est ante Hesau: Impletū est tamen in Iudæis, qui dominati sunt Idumæis. Denique in benedictionibus

Reg. Quędam vni promittuntur, & alteri præstant.

A patriarcharum, Genes. 49. multa huius obseruationis exempla sunt. Cum ergo post reditum è captiuitate Zorobabel in genere Dauid, vnde nasciturus erat Christus, quasi quoddam principium iam, & caput esset, promittitur ei quod in Christo ex eius posteritate nascituro implendum erat, regnum enim Christi ceteris regnis cadentibus floruit, & illis imperauit, & vsque in finē mundi, & in æternum florebit, sicut Dan. 2. legimus: In diebus autem regnorum illorum suscitabit Deus Cœli regnum, quod in æternum non dissipa- B bitur, & regnum eius alteri populo nō tradetur. Comminuet autem & consumet vniuersa regna hæc, & ipsum stabit in æternū. Ex his verba nostri Prophetæ intelliguntur. In illa die, cū non solum alia regna cadēt, sed Romanum etiam delebitur, assumam te, vt regnū seminis tui, id est Christi, nō cadat, sed ponam te quasi signaculum, id est, conseruabo illud, quomodo seruare homines solent annulum signatorium, quē in digito gestant, & diligenter custodiunt.* Ex quo illud Iere. 22. quod ma- 75
gnæ cuiusdam amplificationis est: C Si fuerit Iechonias filius Ioacim regis Iuda, annulus in manu dextera mea: inde euellam eum. Huiusmodi annulus in his locis dicitur חותם, à חתם quod significat claudere, vel obsignare, vt Canticorum 8. Pone me vt signaculū super cor tuum. Hoc autem faciam, quoniam elegi te, id est, quia amaui te, & volui, vt ex genere tuo Christus rex regum nasceretur. Chaldæus, Quoniā in te mihi complacui, Hebræi, & quidā alii de regno Persarum hæc omnia interpretantur, quod sublatum est ab Alexandro Magno, à quo Iudæi læsi nō D sunt. At non poterunt probare aut in Zorobabele, aut in eius posteris impletum esse, quod ei promittitur, quoniam eo tēpore iam diu mortua fuerat Zorobabel, & sacerdotes gubernacula Iudææ tenebant. Nam Machabæi, qui postea regnarunt, non de Iuda fuerunt, sed de Leui. Quidam in Zorobabele dominatum Iudæorum intellexit, sed durum id admodum est, & insolens in Scriptura.

TRO-

TROPOLOGIA.

76 *In vigesima & quarta noni mensis.* Ec
Psal. 120. ce non dormitabit, neque dormiet, qui
custodit Israel. Vigesima prima mensis
septimi eos allocutus fuerat, non diu
obliuiscitur, rursus alloquitur vigesima
Deut. 32. & quarta mensis noni, ne deuotio lan-
guescat, aut tentatione vincatur, atque
Rom. 11. opus inceptum relinquat: Dei quippe
perfecta sunt opera, & sine pœnitentia
Psal. 72. sunt eius dona, & vocatio. Quã bonus
Israel Deus ijs, qui recto sunt corde?
Hortatur iterum, atque iterũ, suscitat
eorum spiritus, docet etiam malorum B
originem, vt caueant in posterum; do-
cet quomodo sibi placeāt, & bonis om
nibus abundent. Qui fornicantur, aut
furātur, aut pejerant, satis sibi sunt suo-
rum scelerum conscij, non luduntur si-
mulata specie sanctitatis, vt se iustos,
piosque censeant: At qui boni viden-
tur, & altare habent, in quo victimas
Deo immolent, id est, in ara cordis suis
nonnullas Deo victimas mactant, à vin
dicta abstinentes cum læsi sunt, aut à
carnis voluptatibus, aut alia id genus
Dei causa facientes; nonnumquã Deo
displicent, & peccato aliquo tenentur, C
quod non agnoscunt, & quo eorũ ope
ra cõmaculantur: vt hi, de quibus Pro-
77 phetæ nostro sermo est.* Non putabāt
ingrata Deo esse dona sua, & sacrificia,
& erant tamen ingratissima: docet eos
Deus per Prophetam, quia cœperant
operari in domo Domini. Magna ergo
Dei misericordia est; cum ignorantiæ
suæ, aut peccati sui huiusmodi homi-
nes admonentur, quod nunc facit Do-
minus. Hoc ipsum accidit ijs, qui Dei
gratia maiora peccata vitant, & perfe-
cti esse volunt, & in ijs ferè versantur,
quæ perfectionis sunt, in quibus inter- D
dum post multorum annorum labores
exiguus profectus cernitur: & quibus
Hebr. 5. Paulus ait: Etenim cum deberetis ma-
gistri esse propter tempus, rursum in-
digetis, vt vos doceamini, quæ sint ele
menta exordij sermonum Dei: & facti
estis quibus lacte opus sit, non solido
cibo. Vnde id fit, nisi ex nimio sui ipsius
aut rerum huius seculi amore, qui, vt
noxius, & pestilens humor ò, timorum
ciborum salubritatem, & efficientiam

A impedit? Latet quidem sæpè causa mor
bi; sed ita latet, vt facilè videri possit,
modo oculi non desint ad videndum.
* Et, quia Deus bonus est, & non obli- 78
uiscitur operis eorum, & dilectionis,
quam ostenderunt in nomine ipsius:
vel per se, vel per ministros suos, eos
commonefacit, vt videant, quod nõ vi
debant, & corrigant quod peccabant.
Idcirco ait: *Si tulerit homo carnem san-
ctificatam in ora vestimenti sui.* Caro san
ctificata profectò sunt opera regularis
disciplinæ, religiosæque vitæ, quæ Deo
B immolantur, & si contingantur purè,
sanctificant, animumque magnis Dei
donis præparant. In vestimento ferun
tur, cum exterius tātum disciplina ob-
seruantur. Quæ hac ora vestimenti tan
guntur, nõ sanctificantur, quia, qui in-
terioris religionis oblitus exteriori pla
cere hominibus cupit, animas fratrum
Christo non lucrifacit, & si bonæ sint
natura suæ, & vsui Christi aptæ, quem-
admodum vinum, & panis, & oleum sa
lubres cibi sunt, & apti, vt sanctificen-
tur, & vsui hominum deseruiant.* Nõ, 79
inquam, lucrifaciunt animas, quoniam
C qui intus religiosus non est, facile se
prodit, & dictis aut factis ostendit, qui
sit, cum difficile sit semper gestare per-
sonam, & naturam, consuetudinemque
cobibere: & quantum simulato illo exē
plo ædificant, tantum, aut multo etiã
magis, cum deteguntur, destruũt. Mul-
to facilius, ac citius, qui contaminati
sunt, contaminant, quæ attingũt; quo-
niam, qui pollutus est in anima, quia
mortuum tetigit, idest, operibus mor-
tuis adhæsit (nã tactus huiusmodi ope-
ra significat, vt ait Augustinus in libro
contra Fulgentium Donatistam, c. 16.)
omnino pollutus est, non extrinsecus
D modo, sed etiam intrinsecus, & mala
non simulatè, sed ex animo facit, bona
simulat. Rectè autē dictum est à quodã:
Paulum interesse censes ex animo omnia Terẽtius
Vt fert natura facias, an de industria? in Andria
Præterea, vt ibidem dixit Augustinus,
procliuius ad imitationem malorũ cur
ritur, quam ad virtutes bonorum ani-
mus excitatur: sicut melli plurimo pa-
rum absinthij iniectum velocem ama-
ritudinem trahit, mellis verò etiam si
duplum

duplum iniiciatur, non poterit eius obtineri dulcedo. Sed, vt redeamus vnde diuertimus: vnde contaminatur, qui habet altare, & hostias immolat? Ex desidia ædificandi templum, & ex nimio amore, quo sibi, ac rebus suis inhæret.

80 Amor proprius, fons omnis immũditiæ.

* Omnis animorum nostrorum immũditiæ fons est amor proprius; efficit enim vt templum Domino minimè ædificemus, contenti hostias qualescunq; immolasse, id est, vt licet quædã Deo demus, multa tamen nobis reseruemus, nec toti Dei simus. Hoc autem inde fit, quod multis, quæ iucunda sunt, carere nolumus, & nos plusquam par est diligentes, illa etiam plusquam par est diligimus; ex quo paulatim omnia flagitia, & scelera oriuntur. Rectè ergo ait Propheta: *Et nunc ponite corda vestra a die hac, & supra ante quam poneretur lapis super lapidem in templo Domini.* Nos etiam si modo iam templum Domino in nobis ædificauimus, aut ædificamus, ponamus super cor qualia nobis acciderint, dum non ędificabamus: quoties in grauiora peccata securi ruimus, quoties terga Deo vertimus, quoties conscientia accusante angebamur, quam insuauem, & acerbam vitã agebamus, quia nondũ lapis super lapidẽ ponebat.

81 * Lapidẽ super lapidẽ ponit, qui cum iã semel apud se statuit templũ ædificare, nõ differt ignauè, sed ad præclarũ opus accinctus opera iungit operibus, vt ait Hieronymus, virtutesque virtutibus. Tunc qui viginti expectabat, decẽ habuit, & pro quinquaginta lagenis vini vix viginti percepit. Percussi sumus vento vrẽte, & aurigine, grandine, &c. quæ, quoniam cap. 1. num. 44. vsque ad 57. abundè exposuimus, ad sequentia transeamus.

Ponite corda vestra ex die ista, & in futurum, &c. Postquam lapidem super lapidem ponimus, & opus feruet, omnia læta sunt, & prospera, & vnde homines nihil magnum sperarent, magna Domino benedicente prouenit vbertas: sicut his, eum nulla essent signa, vnde sperari fertilitas posset, magnum Dominus, & copiosum prouentum pollicetur.

Numquid iam semen in germine est, & adhuc vinea, & ficus, & malogranatum & lignum oliuæ non floruit: ex die ista benedicam. * Hoc de iustorum operibus cum eo fructu collatis, quem in futura vita habebunt, rectè intelligi potest. In quibus, quæ magna sunt, & ex virtute quadam præstantissima exorta, magnũ etiam, & non vulgarem fructum pollicentur, vt cum Abraham patriam Deo obediens reliquit, nesciens quo iret, cũ eidem filium luce ipsa cariorem immolare voluit, cum sancti propter Christũ mortificantur tota die, æstimantur sicut oues occisionis. At quædam vulgaria videntur, vt mediocria ieiunia, eleemosynæ, orationes, paupertas, quæ vitari quidem illa non potest, sed æquo tamen animo fertur. Denique siue in hæc intueri velimus, siuè in illa, & omnino in Christianæ vitæ professionem: quis vnquam crederet æternam his felicitatem in cœlis parari, claramque Dei omnipotentis visionem, in quem desiderant angeli prospicere? Carissimi, inquit Ioannes, nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus autem, quoniam cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est. Quare nondum apparuit? Quoniã semen nondũ est in germine. Semen sunt bona opera: Euntes ibant, & flebant mittentes semina sua. Vbi semen fuerit in germine, & fructũ suum fecerit: Venientes venient cum exultatione portãtes manipulos suos.

82 Opera iustorũ, etsi parua videant fructum maximum afferunt.

1. Io. 3.

Ps. 125.

83 Matt. 13.

* Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod accipiens homo, seminauit in agro suo, quod minimum quidẽ est omnibus seminibus, cum autem creuerit, maius est omnibus oleribus: & fit arbor, ita vt volucres cœli veniant, & habitent in ramis eius. Nam quæ Euangelium præcepit, minima videntur, & infirma, sed seminata in agro cordis nostri, & operibus quasi manu tractata mirabilem efficiunt felicitatem, cum qua nihil sit quidquid in hac vita præclarũ, ac beatum videtur. Olus vocat totam vitæ secularis felicitatem, quoniam infirma est, & cito flaccescit, atque languescit. Ex minimo semine fit arbor, id est, fructus exoritur, quem, nisi Deus docuisset, nemo speraret, & in hac arbore

Loc. Matt. 13.

docuisset, nemo speraret, & in hac arbore æternū requiescūt iusti, qui vt volucres cœli se se è terra leuarunt, quorum quamuis in carne viuentiū, conuersatio fuit in cœlis: quibus Deus ex die illa benedixit in sæculū, & in sæculū sæculi. Sed de operibus quoque iustorū, & de fructu quem in hac etiā vita producunt, aptissime interpretabimur.

84 * Cum nos in minimis abnegabamus, cum modicū ex necessario victu, potuque adimimus, cum parua quidem peccata sed quæ tacere possimus, coram fratribus confitemur, cum excusare quod male fecisse videmur, cum præpositorum nostrorum voci sine vlla mora obtemperamus, & literam, quam scribere cœperamus, obediendi studio inchoatam relinquimus, cum vilioribus vestibus gaudemus: quis putaret magnum fructum inde sperandum? Nihil mirum, semen nondum est germine nondum vinea, & ficus, & malogranatum, & oliua floruerunt. Rectè sanè hæc commemorata sunt, quæ fructum ferunt omnium præstantissimū & ad humanam uitam tuendam accōmodatissimum. Si tamen herbam frumenti aspiceres, nec fructum eius nosses, herbam pecorum putares, & has arbores, si non nosses, ligna crederes foco seruanda. Ita, quæ dixi, & id genus multa, non solū parua, atque contemnenda, sed ridicula etiam videbuntur inexpertis. At quos fructus Deus bone, quam mirabiles, quam amabiles ferūt? *Ex die ista*, inquit Dominus, *benedicam* & eius benedictione vltra, quam credi possit, augentur, inde perfecta sui abnegatio, inde admirabilis, temperantia, & abstinentia, inde honoris contemptio, humilitas, paupertatis amor, obedientia grandior, &, vt vno verbo dicā, glo-
85 riosissima, illa perfectaq; nostri ipsorū victoria, procreantur. * Nam hæc parua, sed maiorum desiderio propter Deū suscepta, ipso benedicente paulatim crescunt, & ex amara, tenuique radice dulcissimus, atque vberrimus fructus exoritur. Superest, vt amplissima præmia, quæ ædificantibus templum Domini in Zorobabele promittuntur, qui dux fuit ædificantium, audiamus. *Ego*

A *mouebo cœlum, pariter & terram* de qua motione in hoc ipso capite diximus, num. 62. & 63 Magnum est cœlum, terramque moueri in nobis. Quid inde? Domino pro nobis pugnante, & egrediente in virtutibus nostris, inimicos nostros ventilabimus cornu, cadent persecutores iustorum, victoresque cū Christo regnabimus. *Subuertam solium regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium* Cadent, qui regnabant in hoc mundo, diuites superbi, tyranni, ventris amatores, & voluptatū carnis, molliter delicateque viuentes. B Decident illa sua falsa, & momentanea felicitate, & a caducis delicijs ad nunquā
finienda tormenta ducentur. * Forti- 86
tudo quoque regni gentium conteretur, quia illud etiam regnum peribit, quod his omnibus dominabatur, id est, regnum Diaboli. Quadrigæ, & ascensores earum, & equi, atque equites occumbent, id est, omnis apparatus militiæ Diaboli, quo in seruos Dei pugnabat, & omnes ministri, quibus ad fines regni sui propagandos vtebatur, hæretici, bonorum morum corruptores, inimicique sanctorum. De hoc le-
C gimus in Habacuc: Egressus es in salu- Hab. 3.
tem populi tui, in salutem cum Christo tuo. Percussisti caput de domo impij, denudasti fundamentum eius vsque ad collum. Maledixisti sceptris eius venientibus vt turbo, ad dispergendum me. Sed hoc & victori gloriosius, & nobis iucundius. Quomodo descendent, vere enim descendent in profundum inferni? *Vir in gladio fratris sui.* Etenim corā supremo indice mutuo se omnes accusabunt, quod sibi mutuo scandalo fuerint, & fomenta præbuerint libidinum, atque arma iniquitatis ad iniquitatē. D Filij parentes accusabunt, frater fratrē, amicus amicū, virū vxor, vxorē vir mulierculæ impudicos adolescentes, illi effectrices, sociasque turpissimarum voluptatum. Dum ergo quisque fratris sui accusatione damnatur, quid aliud, quam fratris sui gladio trucida-
tur? * At non sic ædificantes templum 87
Dñi, nō sic, sed: *In die illa assumā te Zorobabel fili Salathiel serue meus, dicit Dominus.* Cum illi mutuis vulneribus cō-

A cilent, te ô Zorobabel, & omnes, qui tecum templũ Domini in se ipsis ædificaturi, assumam, & protegã, & filius iniquitatis non apponet nocere vobis. Tunc vos ita seruabo, quasi annulũ in manu mea, & alijs ad æterna supplicia damnatis, vos in manu mea dextera, imagine meæ signatos in regnũ proueham, quod vobis paratum est ab origine mundi: quia vos elegi, non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & in vobis complacuit animæ meæ. O vocem iucundam, & omni harmonia suauiorem quã vt audiamus, nihil est tam asperũ, tam durum, tam acerbũ, quod nõ summa alacritate perferri debeat, sicut ait

Hab. 3. Habacuc: Ingrediatur putredo in ossibus meis, & subter me scateat, vt requiescam in die tribulationis, vt ascendam

88 ad populum accinctum nostrũ.* Domine virtutum, beatus homo, qui sperat in te. Beatus, qui vigilat ad fores tuas, & obseruat ad postes ostij tui. Beatus, qui ædificat domum tuam. Quid nos agimus segnes domos laqueatas ædificantes nobis in hoc sæculo, in quo nõ habemus manentem ciuitatem, in quo nihil est firmũ, in quo nihil est, nisi la-

Hesd. 1. bor, & dolor? Quis est in nobis de vniuerso populo Dei? Sit Deus illius cum ipso, ascendat in Ierusalẽ, non quæ est in Iudæa, sed in Ierusalem, quæ est in cœlis, votis, & ardentibus suspirijs in eam ascendat, & ædificet domum Dñi Dei Israel, ipse est Deus, qui est in Ierusalẽ. Et omnes reliqui in cunctis locis vbicunq; habitant, adiuuent eum, vir de loco suo, argento, & auro, & substantia: nemo ædificantes impediat, si ipse ædificare dignus non est. Sed non est prætereundũ, quam ampla, quam beata futura sit merces eorũ, qui non contenti domum Domino in se ipsis ædificare, etiã in alijs ædificant expulsis inde Chananæis, vt veniat dilectus in domum suam, & dominator ad templum

89 sanctum suum.* Quid illis dabitur, si talia illis promittũtur, qui in se ædificãt? Confiteor tibi Pater, Domine cœli & terræ in toto corde meo, in consilio iustorum, & congregatione, quòd pueriũ meum indignũ, & abijciendum adducere dignatus es in societatem Iesu Filij tui Domini mei, quam vergente mundo in seniũ protulisti per Ignatium seruum tuum fidelẽ, virum secundum cor tuum, qui fecit omnes volũtates tuas. Hæc est enim voluntas tua sanctificatio nostra, vt homines cognoscant te Deum verũ, & quẽ misisti Iesum Christum, & sine timore de manu inimicorũ suorum liberati seruiant tibi in sanctitate, & iustitia omnibus diebus corã te. Per te ille, vt sapiens architectus, fundamentum posuit, fundamentũ quod nemo potest aliud ponere, nisi id quod ab eo positum est, quod est Christus Iesus

B vt eius amore flagrãtes filij, quos dares seruo tuo, & sub eo stipendia facientes contra aduersarias potestates, cõtra hæreticos, contra vitia pugnarent, memores se missos, vt te duce dissoluant opera Diaboli, & parent tibi populũ acceptabilẽ sectatorum bonorum operum.

* Habebas in Ecclesia tua veteranos 90
tuos, clarissimorũ filios ducum, bonos validosq; bellatores, sed hostiũ numero crescente, & filiis iniquitatis conuenientibus in vnum aduersus Dominũ, & aduersus Christũ eius, subsidiarij milites mittendi fuerunt, qui iuuarẽt eos,

C qui portauerant pondus diei, & æstus, vt coniuncti omnes templũ Dei tuerẽtur, & pugnarent cum incircumcisis. Quis mihi det, vt ambulẽ dignè vocatione, qua vocatus sum, & in me primũ deinde in fratribus meis ædificem domum Domino Deo meo? Quis mihi tribuat, vt videam vniuersos milites tuos sub vno imperatore Iesu Christo, & eius vicario Pontifice Romano summa animorum consensione, & eodem animorum ardore aduersus Pharaonẽ, & exercitum eius dimicare, vt currus, & ascensores proijciantur in mare, &

Quam æquum, & quam Ecclesiæ vtile sit omnium religionũ homines mutua charitate copulari.

D regnet in omnibus Christus tuus, qui se tradidit pro hominibus? Cur diuidantur vnius regis, & eiusdem exercitus milites? In magni regis castris variæ nationes militant:

Quam variæ linguis, habitu tam vestis, & armis. Virgilius 8. Æneid.

Quid refert hoc ne, an illo vestimenti genere, his, aut illis armis militemus, si omnes eodem crucis signo muniti, eisdem votis, contra eosdem hostes, & pro

eiusdem

91 eiusdem regis gloria militamus? Da nobis Pater luminum, vnde omne datum optimum, & omne domum perfectum est, vt charitate fraternitatis inuicem diligentes, honorem inuicē præuenientes, solicitudine non pigri, spiritu feruentes, spe gaudētes vno tibi spiritu, vno humero seruiamus. Da nobis labium electū, vt te laudemus, fratres nostros ædificemus, mutuo nos exhortemur ad charitatē, nec diligamus verbo tantum, aut lingua, sed opere, & veritate. Multos ministros malitiæ suæ, multos cooperatores, multos discipulos habet Diabolus in hoc seculo nequam, habeamus dilectionem adinuicem, vt cognoscant homines discipulos te habere, & imitatores. Tolle radices amaritudinis, vt in charitate radicati, & fundati alij de aliorum gloria atque profectu, de aliorum victoria, vti fratres germanos decet, exultemus, & te communem Patrem adoremus, nostrumq; putemus esse quidquid faciunt
92 fratres, & commilitones nostri. Eiusdem corporis membra sumus, in eadē Ecclesia viuimus, à communi Christianorum vita ad perfectiorem pariter vocati sumus, simul nos victuros speramus in summo, & indissolubili charitate in regno cœlorum in æternum: cur in huius vitæ breuissimo curriculo animis diuidamur? Nouas acies quotidie adducit Satanas nouis dolis instructas, de vrbibus, & de prouincijs, quæ olim Christi erant, triumphat, ardent bellis omnia, cadunt a latere nostro mille, & A decem millia à dextris nostris, non hostium millia, sed nostrorum: & nos milites Christi tot stipendijs, tot honoribus ab eo aucti, ciuilia inter nos bella conciteumus, nostra, quærāmus, & quæ Iesu Christi sunt perdi, dissiparique patiamur?

Hoc Ithacus velit, & magno mercentur Atridæ. Æneid. 2.

Quid possit accidere hostibus nostris gratius, aut iucundius? Hæc duo rogamus te, ne deneges mihi antequam moriar pater misericordiarum pro me, & 93 pro omnibus seruis tuis, quos non alienos arbitror, quacunque veste induāt, B sed meos, patres meos, fratres meos, quos amo, & veneror, vt veteranos tuos, quos nouis in dies gratiis diuitiarum tuarum augeri cupio, quos ego dū viuam semper votis, & precibus iuuabo, & quorum precibus, ac sacrificiis plurimum opto adiuuari. Maneant Domine his literis consignata pignus charitatis meæ, & obseruantiæ erga illos, & oratio mea, qua clamaui ad te, vt quicunque hæc legerit, leuet mecum vocem, & clamet, & quod ego peccatis non mereor, ipse a te impetret per Iesum Christum Dominum nostrum. Si C enim hoc nobis dederis, cito renouabitur, vt aquilæ iuuentus Ecclesiæ tuæ, & florebit sicut lilium. Germinans germinabit, & exultabit lætabunda, & laudans: & quæ erat arida, erit in stagnum & sitiens in fontes aquarum. Tibi laus & gloria cum Filio, & Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen.

DOCTORIS FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV

In Zachariam Prophetam Commentarij.

PROOEMIVM, QVI AVCTORES SINT IN Historica Scripturæ explanatione maxime sequendi.

IN Zachariæ prophetiam vastam sanè, & profundã ingredimur, in qua non Delio natatore, vt aiebat Socrates, sed Spiritus sancti ductu, atque aura indigemus, è cuius thesauris erupit hæc abyssus, vt scindat aquas ante nos, & educat nos per abyssos, quasi equum in deserto non impingentem, quasi animal in campo descendens, vt faciat sibi nomen gloriæ. Id quod ego precibus eiusdem sancti Prophetæ, quem iã nunc inuoco, impetraturũ me esse cõfido. Ad quẽ priusquã veniã, de eo, quod in procemio Haggæi promisi, qui patres sintin vno quoq; genere sequẽdi, pauca dicã. Quamuis neque de omnibus loquar, sed de ijs tantum, quorum extant in diuinos libros commentarij, atque in his de paucis, ac nobilioribus. Ac prius quidem de illis, qui in Historici sensus explanatione versantur, mox de spiritualium sensuum scrutatoribus disseremus. * Illud principio firmum, constansque sit, in veteris testamenti libris, eos esse præferendos, qui linguam Hebraicam norunt, in nouo, qui Græcam. Non est huius loci demonstrare quantam vim habeat ad integrã Scripturæ intelligentiam cognitio linguarum: qui experti sunt sciunt, ac prædicant vbique inexperti, vt sciant, librum vel paruulum legant ex Hispanica in Latinam linguam conuersum, aut

1. Canon
Vtilitas linguarũ.

A ex Latina in Hispanicã à perito vtriusque interprete. Conferant diligenter translationem quamuis accuratam, & fidelem, cum authentico, multa, quæ in illa non intelligebant, intelligent, alia, quæ benè perceperant, melius, atque exactius tenebunt. Habet enim vnaquæque lingua suas proprietates, quæ verti in aliam nequeant, vocabula, quæ integrè reddere non possit interpres, locutiones multas, & consuetudines, quas homines aliarum linguarum ignorant. Itaque magnos interdũ B viros torquent voculæ, & locutiunculæ, in quibus inesse recondita mysteria suspicantur, quas illius idiomatis periti minimo negotio interpretantur. Quod cum expertus esset Augustinus colligere hæc vocabula, & has formulas cœpit septem libellis, quos inscripsit locutionum, de quibus lib. 2. Retracta. capite quinquagesimo quatto hæc scripsit: Septẽ libros de septem libris diuinarum Scriprutarum, id est, Moysi C quinque, & vno Iesu Naue, & altero Iudicũ, feci, notatis locutionibus singulorũ, quæ minus vsitatæ sunt linguæ nostræ; quas parũ aduertẽdo, sensum quęrunt, qui legunt, diuinorũ eloquiorum cum sit locutionis genus; & nonnunquam exsculpunt aliquid, quod à veritate quidem non abhorreat, non tamẽ id sensisse auctor, à quo scriptum est, inuenitur, sed genere locutionis hoc dixisse credibilius apparet. Multa sũt in scripturis sanctis obscura cognito locutionis

3 tionis genere dilucescunt.* Idem libro 2. de doctr. Christ. capit. 10. docet duabus causis non intelligi, quæ scripta sunt, si aut ignotis, aut ambiguis signis, id est, verbis obteguntur. Deinde capit. 11. ait: Contra ignota signa propria magnum remedium est linguarum cognitio. Et Latinæ quidem linguæ homines, quos nunc instruendos suscepimus, & duabus alijs ad scripturarum diuinarum cognitionem habēt opus, Hebræa scilicet, & Græca, vt ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas. Et paulo post: sunt enim quædam verba certarum linguarum, quæ in vsum alterius linguæ per interpretationem transire non possunt. Et capi. 13. sed quoniā & quæ sit ipsa sententia, quam plures interpretes pro sua quisque facultate, atque iudicio conantur eloqui, non apparet, nisi in ea lingua inspiciatur, quā interpretantur, & plerunque à sensu auctoris deuius aberrat interpres, si nō sit doctissimus. Igitur aut illarum linguarum, ex quibus in Latinam scripturam peruenit, petenda cognitio est, aut habendæ interpretationes eorum, qui se verbis nimis obstrinxerunt, non quia sufficiunt, sed vt ex eis libertas, vel error dirigatur aliorum, qui non magis verba, quam sententias interpretando sequi maluerunt. Et capit. 14. De ambiguis autem signis post loquemur, nunc de incognitis agimus. Quorum duæ formæ sunt, quantū ad verba pertinet: namque aut ignotum verbum facit hærere lectorem, aut ignota locutio. Quæ si ex alienis linguis veniunt, aut quærenda sunt ab earum linguarū hominibus, aut linguæ eædem, si & otium est, & ingenium, ædiscendæ, aut plurium interpretum consulenda collatio est. Et capit. 16. In translatis vero, signis, id est, in verbis metaphoricè positis) si qua forte ignota cogunt hærere lectorem, partim linguarum notitia partim rerum, inuestiganda sunt, &c.

4 *. Hæc fere omnia appositis, & vtilibus scripturæ exemplis confirmat Augustinus, quæ breuitatis causa præter eo: sed hæc tamen retuli, quoniam ad id, A quod agimus, sunt valde accommodata. Ex quibus alterum canonem habere possumus, pluris faciendos esse in veteri testamento eos, qui cum Hebraica lingua Græcam copularunt, & in nouo, qui cum Græca coniunxerunt Hebraicam, quam qui alteram harum tantum didicerunt. Nam & quosdam veteris testamenti libros Græce solum nunc quidem scriptos habemus, vt Iudith, Tobiam, Sapientiam Ecclesiasticum, duos Machabæorum: & qui in nouo testamento habentur, maxime Euāgeliū Matthæi, & epistola ad Hebræos, B qui Hebræo sermone primum scripti sunt, & si Græci sint, facile indicant auctores suos Hebræos fuisse, qui Græce loquentes multa tamen Hebræorum more dixerunt. Tertius canon ita his duobus consequens & aptus est, vt me etiam tacente intelligatur: vtrisque ex positoribus præferri debere, qui cum Hebraica, & Græca Latinam etiā linguam probè calluerint. Nam Hebræi, Græcique auctores Latinorum verborum proprietatem, & obscuritatem explicare non possunt, & multa sine dubio sunt in Latina nostra translatione, C quæ aut reprehenduntur, aut impropriè dicta existimantur, aut omnino nō intelliguntur, quia Latina sermonis vis minime tenetur. Etenim nostræ translationis sermo, etsi planus, ac subrusticus sæpe videatur, interdum ita propriè, & eleganter quædam exprimit, vt satis percipi non possit ab ijs, qui linguæ proprietatem ignorauerint. * Verum, quoniam scripturæ obscuritas non ex verbis tantum oritur, de quibus hactenus diximus, sed etiam ex rebus, quæ in ipsa memorantur, vt ait Augustinus, libro secundo de doct. Christia. capit. 16. & res ipsæ partim D profanæ sunt, partim sacræ: quartus de profanis canon sit; illos expositores maximè quærendos esse, qui ad studiū scripturarum cognitionem sæcularium literarū, historiæque præsertim adiunxerint. Historia quidem tam Iudaica, quā Ethnica in oībus libris opus est, si rectè intelligēdi sunt, sed sunt nonnulli, qui aut vix, aut nullo modo cognosci sine ea possint, vt libri Danielis, & Ma- 5

Secūdus Canon.

Tertius Canon.

Quartus Canon.

chabæorum, & huiusmodi non pauca occurrunt in ceteris prophetis. Multi mores gentium, multi ritus sacrificiorum, fœderum, bellorum cognoscendi sunt. Quid dicam de situ prouinciarũ, & vrbium, & natura locorum, quæ docet Geographia, id est, de cuiusque prouinciæ proprietatibus, quas scitè attingere solet Scriptura, cum de hominibus illarum prouinciarum loquitur, vt apud Paulum fieri adnotauit Hieronymus in Commentarijs Epistolæ ad Galatas? Rerum ignorantia (inquit Augustinus) facit obscuras figuratas locutiones, cum ignoramus, vel animantiũ, vel lapidum, vel herbarũ naturas, aliarumve rerum, quæ plerumque in Scripturis similitudinis alicuius gratia ponuntur. * Et paulò post: Numerorum etiam imperitia multa facit non intelligi translatè, ac mystice posita in Scripturis. Quæ ille copiosè comprobat exẽplis. De rebus sacris idest, ad fidem, moresve pertinentibus, quæ propriæ Scripturarum sunt, quintus esto: magnopere ceteris omnibus anteponendos esse, qui prter ea, quæ dicta sunt, adhibuerint quoque ad explanationẽ Scripturæ subtilitatem explicandi res difficiles, & in quibus, vel hæretici labuntur vel nostri labi possunt, & sacra illa Spiritus sancti mysteria enucleatius exponunt. Quæ hactenus diximus, ita demũ intelligenda sunt, si paria sint cetera. Nec enim Iudæorum magistri cũ quoquam ex sanctis patribus, qui Hebraicè nescierunt, comparandi sunt: quoniam, & si linguam suam egregie calluissent, cuius multa ignorarunt, nec ingenio admodum valent, nec aliarum scientiarum, aut linguarum cognitione præditi sunt, vt omittam, quæ vel maxima sunt, fidem, & Spiritus sancti illustrationem. Sed neque recentiores è nostris, qui Hebraicè sciunt, pares Græcis patribus putandi sunt; quoniam, & si linguæ illius peritia vincant vincuntur ceteris. Idem de reliquis esto iudiciũ.* Quare hoc pro sexto Canone sit, vt quoniam difficile est multos vtroque præstare, idest, scientia verborum, atque rerum, insigniores in vtrisque eligamus, simulque ad Scripturæ intelligentiam adhibeamus, vt eo quod est in quoque præstantissimum, adiuti abscondita Spiritus sancti sensa plenius, & vberius eruamus. Septimus est, expositorum, atque adeò omnis generis scriptorum præstantiam, non ex prolixitate librorum, neque ex opinionum varietate, quas recensent, esse existimandam (neque enim id eruditionis magnæ est, sed multæ, atque indigestæ lectionis) verum ex electione verorum, solidorumque sensuum, ex diligenti & exacta singulorum examinatione, ex analysi, siue resolutione ad sua principia, quantũ res patitur, quoniam scire est rem per causam cognoscere. Itaque quemadmodum gulosi homines, non quod multa deuorent vegetiores, robustioresque sunt, sed infirmiores, ita qui multa legerunt, nequaquam doctiores iudicandi sunt, nisi quæ legerunt, quasi bene præmansos cibos cogitatione, & discussione, quasi calore concoxerint, & quod optimum est, ac saluberrimum in memoriã quasi sanguinem in venas miserint, cetera foras amandauerint. At hoc paucissimorũ libros opinionibus onerate multorum. Ita multi libri scribuntur, & passim noui Scripturę expositores prodeunt, facilè enim est aliena referre, & transcribere integras paginas, in quibus non meditandum, sed scribendum non iudicio, sed calamo opus sit. His septem canonibus, & quid afferre debeant, qui in sacra Scripturarum adyta siue ingredi ipsi volunt, siue alios inducere, & quid de veteribus, atque nouis Scripturæ tractatoribus iudicandũ sit, aperuimus. Quanquam de nouis hoc mihi pro multis, verissimisque canonibus est, quod in prologo Haggæi dixi, quo similiores veteribus sunt in verborum, & in rerum explicatione, eo esse meliores, & magis legendos: quo dissimiliores, eo peiores, eo minus esse tractandos. In quibus multi mihi (vt verum fatear) displicent, quod difficiles, & arduas quæstiones fugiunt, res parum examinant, alij multis propositis sententijs lectorem dubium, & anxium relinquunt, omnes fere Latinam vulgatam translationem, cum commo-

dum

Hiero. ad Galat. 3. in prin. & in proœmio lib. 2. Commẽt.

Secundo de doct. Christia. cap. 16.

6 Ibidem.

5. Canon.

7

6. Canon.

7 Canon.

dum sibi videtur, deferunt; alij cre-
brius, alij rarius. Multi librum aliquem
Scripturæ exponendum assumunt, nõ
tam, vt exponant, nihil enim fere di-
cunt, nisi quod vbique inuenias, quam
vt conciones sine nomine concionum
vendicent. Nolo cuiusquam laboribus
detrahi, gratiæ omnibus agendæ, & su-
mendum è quoque quod bene & vtili-
ter dixit: verum quoniam de optimis
Scripturæ tractatoribus agebamus, le-
8 ctor videbatur admonendus. * Sed ad
veteres redeamus. Ex his perspicimus
in ijs, quæ ad vetus testamentum atti-
nent, neminem, siue ex Græcis, siue ex
Latinis Hieronymo parẽ esse iudican-
dum: qui linguas Hebraicam, Chaldai-
cam, Græcam, Latinam præclare co-
gnouerit. Historiæ omnis, & omnino
sæcularium literarum peritissimus fue-
rit, totam fidei, morumque doctrinam
non cognouerit modo, sed constanter
etiam contra hæreticos semper defen-
derit. E Græcis vnus fere Origenes
contra morem suæ gentis, vt ait Hiero
nymus, Hebraicæ linguæ cognitionem
assecutus est, & is maximè excelleret,
sed prætérquam quod homo Ecclesiæ
non fuit, totus fere in mystica exposi-
tione versatur. Ceteri multum quidẽ
iuuant etiam in veteri testamento, sed
minus quam Hieronymus, & minus
quam ipsi in nouo, quoniam nec He-
braica nos docere potuerunt, & Lxx.
interpretum translationem secuti sunt
quæ in multis dissidet ab Hebræo, & à
nostra. In Psalmis vtiliores Græci sunt
quod eum librum, ita vt est conuersus
Græcè ab Lxx. & Græca, & Latina de-
cantet Ecclesia. Itaque de Hieronymo
meritò dicere possumus, quod de Terẽ
tio scripsit Afranius in Compitalibus;
Terentio non similem dices quempiã:
quamuis in quatuor Pauli Epistolarũ
Commẽtarijs, minus mihi placet, quã
9 in veteri testamento.* In vtroque mi-
randi, sed maximè in nouo, Basilius,
Chrysostomus, Cyrillus, tam suauita-
te, & copia, quam omnis generis erudi
tione. Ex his ceteri multa mutuati sũt,
Theophylactus, Euthymius, Oecume-
nius, docti quidem, sed quam illi tres
minus. Theophylactus, Chrysostomi,

Hiero. in Cathalogo virorũ illustriũ.

A reliqui & huius, & aliorum patrum di-
cta fere compilarunt. Theodoretus va-
riæ quidem eruditionis, sed vbique cõ-
cisus, & ieiunior, & à Iudæorum sentẽ-
tijs non admodum abhorrens multa le-
ctori reliquit aliunde quærenda. Chry
sostomus nusquam non ingeniosus, &
doctus, in Epistolis Pauli, & alios vicit
& seipsum. Cyrillo mea sententia ni-
hil habet Græcia eruditius. Augusti-
nus, tametsi Hieronymo in expositione
psalmorũ minimè placuit, & nec nunc
satis placet, sensum literæ germanum
quærentibus mirabilis est, & subtilis, ci
B to legentem in sublime erigit, nec dor-
mitare sinit, acutè omnia, & dilucidè
exponit, & ad rerum sacrarum subtili-
tatem, & cognitionem semper adhibẽ-
dus. In quo etiam valde vtiles sunt qui
dam ex posterioris sæculi auctoribus,
vt B. Tho. Albertus Magnus, Bonauen
tura, qui linguarũ præsidio destituti re-
rũ scientia maximè excelluerunt. * De
Ambro. & Greg. suo loco dicemus. Hi- 10
larius grauis, & eruditus, sed breuis, &
obscurus. Beda, Hieronymi, Augustini,
Ambrosij, Gregorij sententias colle-
git in multis, in ceteris haud multum
C dissimilis eisdem. At non erit finis, si de
omnibus dicendum sit, tantum mo-
neo, vt, qui serio Scripturis studere
volet, in singulis libris veterum com-
mentarios videat, quoscunque poterit
iuniorum paucos, eosque probatissi-
mos, & qui veteribus similes esse stu-
duerunt. Nicolaus Lyranus mihi qui-
dem nunquam videtur prætereundus,
est enim dilucidus, & breuis, & erudi-
tus. Alfonsus Abulensis Episcopus,
vbicunque Commentarij eius extite-
rint, auidè legendus est: suppeditat
enim rerum copiam mirabilem, quæ-
rit plura, quam vllus vnquam quæsie-
D rit; colligit dicta multorum, optimè eli
git copiose tam aliena confutat, quam
sua confirmat, grauis, pius, & capacis-
simi iudicij, vt mirer vehementer tam
mirabilem eum, tamque raram erudi-
tionem, tam rara bonarum cognitio
literarum. Iam dudum mihi videor
prologi modum excedere, atque id-
circo quod de mysticorum sensuum
scriptoribus dicendum erat, in proœ-

Hier. Epistola. 92.

Nicolaus Lyranus.

Alfonsus Abulẽsis.

11 Duo ad Hieronymi lectionem notanda.

mium Malachiæ differamus. *Duo tamen de Hieronymo non prætermittã, quæ ad eum vtiliter legendum,& Intelligendum multum adiumenti afferent. Primum est solere eum in proœmijs aliorum librorum,sed maximè eorum, quos scripsit in Paulum,enumerare auctores,quos secutus sit, quorum postea sententiam sine nominibus proponit, nihil definiens, sed integrum lectori iudicium relinquens, & quidem non raro,etiam si valdè absurdæ sint,& à regula Catholicæ fidei discrepantes. Denique accusat illum Rufinus in inuectiua quasi eadem cum Origene sentientem in Commentarijs Epistolæ ad Eph.cui ita respondit in prima aduersus eum apologia:Ego in Cõmentarijs ad Ephesios sic Origenem,& Didymũ,& Apollinarium secutus sum, qui certè contraria inter se habent dogmata, vt fidei meæ non amitterem veritatem. Commentarij quid operis habent? Alterius dicta edisserunt, quæ obscurè scripta sunt,plano sermone manifestant,multorum sententias replicant, & dicunt: Hunc locum quidam sic edisserunt,alij sic interpretantur,illi sensum suum, & intelligentiam his testimonijs, & hac nituntur ratione firmare, vt prudens lector cum diuersas explanationes legerit, & multorum vel probanda, vel improbanda didicerit,iudicet quid verius sit,& quasi bonus trapezita, adulterinæ monetæ pecuniam reprobet, &c. Itaque Hieronymus non oscitantem, aut ineruditum lectorem postulat. Videat igitur,qui eum legit, quos sequatur auctores, quod ex proœmio cognoscet, & cum inuenerit aliquid, quod Origenis errores,aut Apollinarij, aut Didymi sapiat, etiam si ille nõ reijciat, sciat non esse Hieronymi. In quo multi errantes ea illi tribuunt interdum, quæ ipse execrabatur.*

12 Alterum est,in Commentarijs prophetarum dum historiam exponit, ea maximè nobis tradere,quæ accepit ab Hebræis, In quibus, si quid falsum putat, reijcere continuò solet, quę autem non reijcit, probat. Hoc ex eodem Hieronymo didicimus,qui initio capitis 2. Nahum hæc scripsit: Testis est mihi Dominus, me omnia, quæ secundum Hebraicũ edissero, non de proprio sensu loqui, quod arguitur in pseudoprophetis, sed Hebræorum sequi expositionem, à quibus non modico tempore eruditus debeo meis simpliciter indicare, quæ didici. Et in illud Zachariæ. 8. Et factum est verbum Domini exercituum: In hoc loco nostrorum multi multa dixerunt, & inter se dissonantia, & cet. Cogimur igitur ad Hebræos recurrere, & scientiæ veritatem de fonte magis, quam de riuulis quærere, præsertim cum non prophetia aliqua de Christo vbi tergiuersari solent, & veritatem celare mendacio, sed historiæ ex præcedentibus, & sequentibus ordo texatur. Et initio libri secundi in Zachariam semel proposui arcana eruditionis Hebraicę, & magistrorum Synagogę reconditam disciplinam, eam duntaxat, quæ scripturis sanctis conuenit, Latinis auribus prodere. Immo & aliquando Historicam expositionem quam ipse sequitur,& probat, Iudaicam appellat, quod Iudæi historiæ adhæreant, & ad altiores sensus non assurgant, vt Nahum secundo, cum multa in illo capite de Niniue exposuisset, quæ vera, & germana expositio est, ad extremum ait: Hęc Iudaicè dicta sint, idest, Historiæ sensu, quem Iudęi solum consectantur. Quare cũ alium ipse sensum subijcit, quod semper facere solet, cum translationem LXX. edisserit: in fine autem eiusdem expositionis: Hæc, inquit, diximus, vt potuimus, interpretationi Allegoricæ seruientes. Hæc si quis non obseruauerit in Hieronymo, sæpè fluctuabit incertus, & circumferetur omni vento doctrinæ. Sed iam aliquando sanctum Zachariam loquentem audiamus.

ARGVMENTVM PROPHETAE.

CAP. I.

Hortatur Propheta Iudæos, vt toto corde reuertantur ad Dominum, & audiant eius prophetas, ne, si patres suos imitati fuerint, similiter quoque puniantur. Deinde duabus visionibus, altera equitis stantis inter myrtera, altera quatuor cornuum, & fabrorum venientium, vt ea remoueren, pollicetur eis pleniorem libertatem, & ædificationem vrbis, & templi, & magnam copiam bonorum omnibus ciuitatibus Iudæ.

CAP. II.

Sub metaphora vrbis Ierusalem prophetat de Ecclesiæ fœlicitate, & de multitudine magna hominum, qui in ea futuri sunt, & gentiles, atque Iudæos ex vniuerso terrarum orbe conuocar ad eam, seque opera eorum, qui conuertentur ex Iudæis, vsurum dicit ad conuersionem gentium. Promittit etiam semper se futurum in Ecclesia.

CAP. III.

In visione Iesus filius Iosedec à Diabolo accusatur apud Deum, & remissionem peccatorum accipit, beneque in posterum sperare iubetur de se, & de populo suo, si Dei præcepta custodiat. Mox promittitur Christi aduentus, & passio, fructusque passionis.

CAP. IIII.

In visione candelabri, & lucernarum Ecclesiam gentium Christo adiunctam, & gratia lucentem significat, Iudæorumque reprobationem, sed continuo in duabus oliuis conuersionem Iudeorum in fine seculi futuram, Ecclesiæq; ædificij consummationem coniunctio cum gentilibus populo Iudæorum per Christum prænuntiat.

A

CAP. V.

In visione voluminis volantis magna furum, & periurorum supplicia prędicit. Deinde in altera visione de Iudæorũ excæcatione, & punitione prophetat, deque vltima eorum cæcitate, & iniquitate, cum Antichristum Babylone recipient.

CAP. VI.

In visione quatuor quadrigarum, de quatuor monarchiarum successione
B vaticinatur, in coronis autem impositis Iesu filio Iosedec, de æterno Domini seruatoris regno, ac sacerdotio prophetat, & de bonis, quæ eos manent, qui hunc regem agnouerint, & ei munera obtulerint.

CAP. VII.

Consuluntur sacerdotes, & prophetæ quarto anno Darij, an etiam tunc esset quinto, & septimo mense ieiunandum, sicut fiebat tempore captiuitatis. Cuius quæstionis occasione docet Dominus
C displicuisse sibi ieiunia Iudæorum, quia mandata sua contemnebant: &, vt præsentes corrigantur, commemorat, quæ præceperat Iudæis ante captiuitatem, quæ, quia non fecerunt, in mala grauissima, quæ per prophetas priores comminatus fuerat, inciderũt.

CAP. VIII.

Explicat magna bona, & copiam spiritualium donorum, quæ genti Iudæorum, & toti Ecclesiæ daturus est Deus in aduentu Christi, & vaticinatur multitudinem gentium venturam esse ad
D Euangelium.

CAP. IX.

De successu prædicationis Euangelicæ loquitur, & de gentium vocatione, maximeque illarum, quæ & vicinæ, & inimicæ erant Iudæis. Prophetat etiam perspicuis verbis de ingressu Domini in Ierusalem, cum venit ad passionem sedens super asinam, & pullum, de conuersione duodecim tribuum, de imperij

imperij Christi dilatatione, de patribus è limbo per eum educendis. Deinde Iudeos exhortatur, vt venientem Christum recipiāt, promittitque se ex eorū genere ministros Euangelicæ prædicationis esse sumpturum, qui orbem conuertant, & subijciant Euangelio. Addit in fine dignitatem sacramēti corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi.

CAP. X.

Iudæos hortatur, vt doctrinam Euangelicam à Deo postulent, qua ab omnibus erroribus, & superstitionibus liberandi sunt. Multa etiam dicit de dignitate populi Iudæorum, ex quo Christus nasciturus erat, & apostoli omnium credentium magistri, qui orbem Deo subiugaturi erant. Postremò de conuersione, & salute decem tribuum apertè vaticinatur.

CAP. XI.

Prædicit excidium vltimum Ierusalem, & abiectionem illius gentis, cuius abiectionis hanc causam reddit, quod Christus Dominus fuerit ab eis emptus ad mortem triginta argenteis. Prophetat etiam de Antichristo, quem cæci Iudæi accepturi sunt, & de eius supplicio.

CAP. XII.

Prophetat de prosperitate Ecclesiæ, & de calamitatibus, quæ oppressuræ sunt eius persecutores, de passione Christi, & de extrema damnatione impiorum Iudæorum.

CAP. XIII.

Vaticinatur de passione Christi, & de idolis, ac pseudoprophetis per eam exterminandis, de morte eius, de fuga apostolorum, de populo Christiano seruando, & protegendo à Deo, & igne afflictionum examinando.

CAP. XIV.

Prophetat de excidio Ierusalem, & A de captiuitate Iudæorum, de fructu magno prædicationis Euangelicæ in gentibus, de excæcatione, & extrema damnatione Iudæorum; iterum de successu prædicationis Euangelicæ, de magnitudine Ecclesiæ, de supplicijs persecutorum illius, de sanctitate, & deuotione fidelium in ea futurorum.

CAP. I.

B *IN mense octauo, in anno secundo Darij,*
factum est verbum
Domini ad Zacha-
riam filium Bara-
chiæ filij Addo prophetam, dicens:
Iratus est Dominus super patres ve-
stros iracundia. Et dices ad eos,
Hæc dicit Dominus exercituum,
Conuertimini ad me, ait Dominus
exercituum: & conuertar ad vos, Esa. 21.31.
dicit Dominus exercituum. Ne si- 45. Ierem. 3.
C *tis sicut patres vestri, ad quos cla-* Ezec. 18.
mabant prophetæ priores, dicentes: 20.33.
Hæc dicit Dominus exercituum; Osee. 14.
Conuertimini de vijs vestris malis, Ioel 2.
& de cogitationibus vestris pessi-
mis: & non audierunt, neque atten-
derunt ad me, dicit Dominus. Pa-
tres vestri vbi sunt? & prophetæ,
nunquid in sempiternum viuent? Ve-
runtamen verba mea & legitima
mea, quæ mandaui seruis meis pro-
D *phetis, nunquid non comprehende-*
runt patres vestros? & conuersi
sunt, & dixerunt: Sicut cogitauit
Dominus exercituum facere nobis
secundum vias nostras, & secundum
adinuentiones nostras: fecit nobis.
In die vigesima & quarta vndeci-
mi mensis Sabat, in anno secundo Da-

rij,

rij, factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiæ filij Addo prophetam, dicens: Vidi per noctem, & ecce vir ascendens super equum rufum, & ipse stabat inter myrteta, quæ erant in profundo: & post eum equi rufi, varij & albi. Et dixi: Quid sunt isti Domine mi? Et dixit ad me angelus, qui loquebatur in me. Ego ostendam tibi quid sint hæc. Et respondit vir, qui stabat inter myrteta, & dixit: Isti sunt, quos misit Dominus, vt perambulent terram. Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter myrteta, & dixerunt: Perambulauimus terram, & ecce omnis terra habitatur, & quiescit. Et respondit angelus Domini, & dixit: Domine exercituum, vsquequo tu non misereberis Hierusalem & vrbium Iuda, quibus iratus es? iste iam septuagesimus annus est. Et respondit Dominus angelo, qui loquebatur in me verba bona, verba consolatoria. Et dixit ad me angelus, qui loquebatur in me. Clama dicens: Hæc dicit Dominus exercituum, Zelatus sum Hierusalem & Sion zelo magno. Et ira magna ego irascor super gentes opulentas: quia ego iratus sum parum, ipsi vero adiuuerunt in malum. Propterea hæc dicit Dominus Reuertar ad Hierusalem in misericordijs: domus mea ædificabitur in ea, ait Dominus exercituum: & perpendiculum extendetur super Hierusalem. Adhuc clama dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc affluent ciuitates meæ bonis: & consolabitur adhuc Dominus Sion, & eliget

Infra 8.

A *adhuc Hierusalem. Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce quatuor cornua. Et dixi ad angelum, qui loquebatur in me: Quid sunt hæc? Et dixit ad me: Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam, & Israel, & Hierusalem. Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros, Et dixi: Quid isti veniunt facere? Qui ait dicens: Hæc sunt cornua, quę ventilauerunt Iudam per singulos viros, & nemo*
B *eorum leuauit caput suum: et venerunt isti deterrere ea, vt deijciant cornua gentium, quæ leuauerunt cornu super terram Iuda, vt dispergerent eam.*

HISTORIA.

1 *In mense octauo.* De tempore atque argumento huius prophetæ diximus initio Haggæi, & de mensibus quinam essent intelligendi, initio ca. 2. eiusdem
C Haggæi.

Ad Zachariam filium Barachiæ. Nonnulli putant nostrum Zachariam esse, de quo Dominus ait Matth. 23. Vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum, & altare, vt in eundem locum Matthæi retulit Hieronymus. Ex his Chrysostomus fuit in homilia de natiuitate S. Ioannis Baptistæ, quæ est in 2. tomo. Quibus Vatablus, & alij ex recentioribus assentiuntur. Mihi iterum, atque iterũ de hoc cogitanti, & Euangelistam cum Euangelista conferenti valdè hoc pro-
D babile videtur. Non videbatur olim, sed nunc id, vt verius credam, Lucæ verba me mouent. Nam & si apud Matthæum Dominus de sanguine omnium iustorum loqui videatur, Lucas cap. 11. docet de sanguine loqui prophetarum. Propterea (inquit) & sapientia Dei dixit: Mittam ad illos prophetas & apostolos (qui etiam prophetæ fuerunt) & ex illis occident, & persequentur, vt inquiratur sanguis omnium prophetarum,

An sit hic Zacharias qui occisus est inter templum & altare.

tarum, qui effusus est à constitutione A mundi, à generatione ista, à sanguine Habel vsque ad sanguinem Zachariæ,
2 qui perijt inter altare, & ædem.* Quare rectè hoc de filio Ioiadæ pontificis Zacharia dictum videri posset, quem in atrio domus Domini lapidibus obrui iussit Ioas rex Iuda. 2. Paralipom. 24. Si Ioiadas etiam Barachias appellatus est. At hoc maximè obstat, quod Dominus, vt à primo propheta occiso cœpit, idest, ab Habele, ita in vltimo desinere debuit. Post Zachariam autem filium Ioiadæ Isaias Serra sectus est, & Ieremias apud Taphnas in Ægypto lapidibus est B à populo necatus. Cur igitur hos duos omitteret Dominus? An quod non essent ob eorum cædem etiam Iudæi puniendi? vt inquiratur (inquit) sanguis omnium prophetarum, qui effusus est à constitutione mundi. Quidam occisos esse alios post filium Ioiadæ non negāt, sed ad eum vsque venisse Dominum dicunt, quod ceteri cōmemorati in Scriptura non essent. Quid refert non com-
3 memorati in Scriptura, cum occisos fuisse constaret omnibus? Cur aliorum sanguis inquirendus erat multo ante fusus, non autem eorum, qui & sanctitate, & prophetia multo erant clariores, & quorum cædes erat recentior, & magis in hominum memoria, atque in
3 ore versabatur? * Infirma est etiam illa Iansenij defensio in Concordia, cap. 84. Scripturam tantum explicare petitionem vindictæ in Habele, & in Za-
Genes. charia: in Habele cum dicitur: Ecce vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra: in Zacharia, cum moriens di-
2.Par.24. xit: Videat Dominus, & requirat. An non etiam aliorum sanguis inquirēdus est, qui vindictam nō petierunt? Quid, quod nec Habel vindictam petijt? Si D autem petijt, quia eius sanguis clamabat ad Deum, & omnium prophetarum sanguis à Iudæis effusus similiter clamat, & vindictam petit. At non est hoc in Scriptura positum. Quid refert? Num ideò minus clamat ad Deū, quod scriptum non sit? Rectius ergo, & multo probabilius dicitur de nostro Zacharia verba fieri in Matthæo, quem Barachiæ filium esse constat, & post eum neminem ex prophetis occisum legimus.
4 * Video nihil de eius morte ab Scriptura prodi, sed video etiam præter hunc nullum extitisse Zachariam, qui & propheta esset, & Barachiæ filius. Video Christum, apostolos, Stephanum protomartyrem multa addere veteri historiæ, quæ nos, nisi ipsi addidissent, nesciremus. Hoc igitur nunc Christo docente de Zacharia filio Barachiæ cognoscimus. Adde, quod series sacræ Historiæ interrupta est eodem tempore ab Hesdra, & Nehemia vsque ad Machabæos. Quare & mors Zachariæ, & multa alia temporibus illis gesta monumentis literarum mandata non sunt. Si ex Hieronym. in Matth. cap. 23. obijcias huius prophetæ tépore vix templi ruinas fuisse: in promptu est responsio: téplum sexto anno Darij absolutum esse, vt docemur Hesdræ. 6. Zachariam autem etiam anno quarto eiusdem Darij prophetasse, vt ipse cap. 7. scriptum reliquit: ita, ut si duos præterea annos vixit, non ruinas, sed integrum, perfectumque templum vidisse. Non vixisse autem quis audebit dicere? aut vnde, si dixerit, probabit?

C *Filij Haddo*. Esdræ. 5. legimus: Prophetauerunt autem Aggæus propheta, & Zacharias filius Haddo, quod ex 5 hoc loco intelligitur, filius enim erat Barachię, & Barachias filius Haddo. De Haddo ita Hieronymus: Nec ambigitur iuxta Paralipomenon librum quin ipse sit Haddo, qui missus est ad Ierobohам filium Nabath, sub quo altare dirutum est, & manus regis aruit, rursumque ad preces illius restituta est. Eadem verba trāscripsit collector glossę. Locus Paralip. quem citat Hieronymus est in libro 2. cap. 9. Reliqua autem opera Salomonis scripta sunt in verbis Natham prophetæ, in visione quoque Haddo videntis contra Ierobohаm filium Nabath: ex quibus colligit Hieronymus Haddo fuisse virum illum Dei, qui venit ad Ierobohаm. 3. Regum. 13.
* Sed de hoc nihil certi habemus, vt recte ait Lyranus. Illud est certum, si 6 hic est ille Haddo, non potuisse auum esse Zachariæ, constat enim plusquam quadringentos annos inter vtrumque fluxisse.

fluxisse.sed dicendum est fuisse aliquem A
inter Prophetas maiores insignem, &
prophetiæ gloria clarum, cuius pro-
pterea filius dicatur aut ipse, aut eius
pater Barachias. Sed multo mihi proba
bilius est Haddo, de quo nunc sermo
est, patrem fuisse Barachiæ, sed illustrē
virum fuisse, & notiorem Barachia,
ideoque ipse etiam commemoratur.
Iratus est Dominus super patres vestros iracundia. Additio nominis, Iracundia,
amplificationem iræ habet. Deinde Su
per poni pro Contra, sæpe adnotaui-
mus: Ait ergo: Multum Deo displicue-
runt patres vestri, quorum peccatis ita B
est prouocatus, vt eos captiuos abduci
voluerit, & templum, vrbemque euer-
ti. Hoc autem dicit vt ipsi, qui audiunt,
magno studio semper Deo obsequan-
tur, nec imitari velint patrum suorum
iniquitatem, ne similiter puniantur, vt
ex verbis sequentibus intelligitur. Ita-
que Zacharias, vt ait Cyrillus, quasi
pædagogus mittitur ad filios, qui nec
scelera patrum viderant, nec calami-
tates.
7 *Conuertimini ad me.* Conuertimini
ad me per veram pœnitentiam, & ego
conuertar ad vos, id est propitius vobis C
ero, in meam vos gratiam recipiam, &
multis beneficijs afficiam. Iam conuer
ti cœperant, vicesima enim quarta mē-
sis sexti ingressi sunt, & faciebant opus
in domo Domini, vt vidimus Hagg. 1.
sed hortatur ad perfectiorem pœniten-
tiam, & vt in hac conuersione maneāt,
ac si diceret: Semper ad me conuer-
timini, nunquam ad me terga vertatis.
Reg. Verba enim in scriptura sæpe perman-
sionem significant in illa temporis dif-
ferentia, in qua ponuntur, vt diximus
Hos. 1. num. 35. Pugnare videntur quo-
dammodo cum his verbis illa cap. vlti- D
mi Threnorum: Conuerte nos Domi-
ne ad te, & conuertemur. Sed pugnam,
quæ apparebat, scite diremit sacrū Con
cilium Tridentinum sess. 6. cap. 5. his
verbis: Cum dicitur in sacris literis:
Conuertimini ad me, & ego conuertar
ad vos, libertatis nostræ admonemur:
cum respondemus: Conuerte nos Do-
mine ad te, & conuertemur, Dei nos
gratia præueniri confitemur.

Ne sitis sicut patres vestri, ad quos cla- 8
mabant prophetæ priores, &c. Pleni sunt
huiusmodi admonitionibus libri pro-
phetarum. Quā verum autem sit, quod
ait: *Et non audierunt, neque attenderunt*
ad me, videmus in fine Paralipomenō:
Mittebat autem Dominus Deus pa-
trum suorum ad illos per manum nun-
tiorum suorum de nocte consurgens,
& quotidie commonens, eo quod par-
ceret populo, & habitaculo suo. At il-
li subsannabant nuncios Dei, & parui-
pendebant sermones eius, illudebant-
que prophetis, donec ascenderet furor
Domini in populum eius, & esset nulla
curatio.
Patres vestri vbi sunt, & Prophetæ?
Nunquid in sempiternum viuent? Locus
est satis ambiguus, neque enim constat
de veris prophetis loquatur, de bonis
ne, an de malis, & falsis, qui populū an-
te captiuitatem decipiebant negantes
eos à rege Babyloniorum esse capien-
dos, vt videmus Ierem. 27. Et siue de
his loquatur, siue de illis, non bene vi-
dentur cum ijs connecti, quæ sequun-
tur: Verumtamen verba mea, &c. Hie-
ronymus, Cyrillus, Rupertus, Lyranus,
& Interlinearis de falsis prophetis in-
terpretantur: Theodoretus, & alij, de
veris. * Sed nos de falsis intelligamus,
nam cum statim dicat: Quæ mandaui
seruis meis prophetis subindicat illos
priores non fuisse seruos suos Vbi sunt
patres vestri, & prophetæ vestri, qui vos
decipiebant magna pollicentes? Per ir-
risionem hoc dictum est, ac si diceret:
Videte quem exitum vtrique habue-
rint, partim enim in bello, partim in ca
ptiuitate consumpti sunt. Numquid
quantumuis libertatem, & pacem, & vi
tam pseudoprophetæ pollicerentur,
victuri erant in æternum? At verba quę
cōtra illos ego per prophetas meos lo-
cutus sum, non sunt mortua, sed hodie
etiā viuunt, & vt viua cōprehenderunt
patres vestros, nec potuerunt effugere
donec fierent omnia, quæ comminatus
sum. Videtis vrbē dirutam, tēpli vix nu
da fundamenta habetis. Ne ergo cōtem
natis vos prophetas meos, sicut patres
vestri. Viua dicuntur verba, cū efficiunt
quod sonāt; perire autē, siue transire cū
ad non

id non efficiunt, vt Matth. 24. Cœlum, & terra transibunt, verba autẽ mea non præteribunt. Hic sensus valdè confirmatur ex Ierem. 27. ad quem locum alludere videtur noster propheta: Nolite audire verba prophetarum dicentium vobis: Non seruietis regi Babylonis; quia mendacium ipsi loquuntur vobis. Quia non misi eos, ait Dominus, & ipsi prophetant in nomine meo mendaciter, vt eijciant vos, & pereatis tam vos, quam prophetæ, qui vaticinantur vobis.

10 * Video bene etiam de veris prophetis hæc posse explicari in hunc modum. Patres vestri mortui sunt, quamuis diu se in pace victuros putabãt: prophetæ etiam, qui illos admonebãt, mortui sunt, homines enim erant, & moriẽdum erat eis. At quamuis illi, vt homines transierint, verba mea non transierunt, quæ locutus sum per prophetas. Quare cum vobis iterum per prophetas loquar, credite verba, quæ per mortales prophetas loquor, non fore moritura. Legitima vocat præcepta, quæ dicuntur חקים ab statuendo. Hæc autem præcepta sæpenumero cum comminatione ponuntur à prophetis, & ideò ait: Comprehenderunt eos, id est, euenit quod ego sum comminatus præcepta mea transgredientibus, non effugerunt. Ita dictum est Psalm. 39. Quoniam circundederunt me mala, quorũ non erat numerus, comprehenderunt me iniquitates meæ.

11 *Et conuersi sunt, & dixerunt.* Multi ex patribus vestris vaticinia prophetarum meorum vera in se comprobantes conuersi sunt ad me per pœnitentiam, & hoc ipsum cõtesti sunt dicentes: Quẽadmodum Deus per prophetas prædixerat, se pœnas de nobis sumpturũ, prout peccata nostra merebantur, ita fecit, impleta sunt omnia, quæ prophetæ vaticinati sunt. Dan. 3. Iudicia enim vera fecisti iuxta omnia, quæ induxisti super nos, & super ciuitatem sanctam patrum nostrorum Ierusalem, quia in veritate & in iudicio induxisti omnia hæc propter peccata nostra, &c. Vide etiam capit 9. eiusdem Danielis. De adinuentionibus diximus Soph. 3. num. 31.

Factum est verbum Domini ad Zachariam. Verba Dei videtur subscripturus, nec tamẽ verba subscribit, aut Deũ inducit loquẽtem, sed visionem, quam vidit, ipse in persona sua narrat: *Vidi per noctem, &c.* Insolitum hoc nobis videtur, quia nisi verbis, loqui nescimus. At Deus ita rebus, vt verbis loquitur, visio ipsa, siue res in visione repræsentatæ verba quædam Dei sunt. Ita Ezec. 1. In quinta mensis, &c. factum est verbum Domini ad Ezecielem filium Buzi sacerdotem in terra Chaldæorum secus flumen Chobar, & facta est super eum ibi manus Domini. Expectabit aliquis verba; at non refert verba, sed visionẽ.
* Et vidi, & ecce ventus turbinis ve- 12
niebat ab Aquilone, &c. Econtrario, quia verba Domini res, & facta sunt, & ita ea audiebant prophetæ, ac si res ipsas præsentes iam intuerentur, ita de verbis loquuntur, ac si de factis loquerentur, vt Isa. 1. Visio Isaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam, &c. Visio autem, quã vidit, verba Domini sunt, quę audiuit: Audite cœli, & auribus percipe terra, &c. Etenim verba non videntur, sed audiuntur, nec visio verborum est, sed rerum. Et cap. 2. Verbum, quod vidit Isaias filius Amos super Iudam, & Ierusalem. Et erit in nouissimis diebus præparatus mõs domus Domini in vertice montium, &c. Cap. 13. Onus Babylonis, quod vidit Isaias filius Amos. Super montem caliginosum leuate signũ, &c. Colligamus ergo hinc canonem ad intelligendos, & explicandos prophetas vtilissimum. Prophetæ in suis visionibus, siue prophetijs, quæ rerum sunt tribuunt verbis, & quæ verborum sunt, tribuunt rebus, quomodo iam exposuimus. Ex quo loci huius obscuritas elucidatur, quæ cur expositores non vel multum mouerit, ignoro.

Reg: Prophetę quæ rerũ sunt, tribuunt verbis, & vice versa.

Vidi per noctem. Quòd visio ista no- 13
cte contingat, obscuritas visionis ipsius significatur, sed mihi magis videtur significari præsens status populi Iudæorum. Tunc n. afflictæ erãt eorum res, & quasi in obscuro iacebant. Sed vt noctẽ dies consequitur, ita hac visione prædicitur illis ventura paulo post consolatio ædificatis vrbe, & templo. Illud etiã satis probabiliter dicere possumus hãc visio-

visionem de futura prosperitate Ierusalem, & Iudæorum nocte fieri, quoniā cito erat casura, & infelicem exitū erat habitura. Nam post paucos annos filius Dei ab obstinatis Iudæis reiectus, & in crucem actus est, cuius facinoris causa vniuersa gens aut extincta est, aut capta à Romanis, & vrbs ipsa cum templo solo æquata. Docet enim Gregorius. 2. Mor. cap. 2. Scripturam solere per tempus rei gestæ exitum eius indicare; vt 3. Reg. 3. Salomoni noctu data est sapiētia, quia cito eam erat amissurus, aut certe magnis peccatis obscuraturus. Iudas noctu ad proditionem exijt Io. 13. quia ex eo quod faciebat mortem sibi erat, & æternam caliginem paraturus.

Et ecce vir ascendens super equum ru-
14 *fum.* Hunc virum Hebræi, vt refert Hieronymus putant esse Archangelū Michaelem, qui custos erat populi Iudæorum, vt ex Dan. 10. intelligimus. Idem ait Theodoretus, & mihi videtur valde probabile. Certum est enim hunc virum, qui etiam stabat inter myrteta, esse angelum Domini, sicut paulo post ait Propheta: Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter myrteta, &c. Constat etiam fautorem esse populi Israel, sequitur enim: Et respondit angelus Domini, & dixit: Domine exercituum, vsquequo non misereberis Ierusalem, & vrbium Iuda, quibus iratus es? Quare recte dicitur esse Michael custos illius populi. Equo insidere dicitur, vt celeritas eius significetur ad omnia Dei iussa obeunda, & ad faciendum omnia, quæ ad illius populi pertineant salutē: & vt cito significetur ventura populi consolatio. Rufus equus, quoniā equus animal est ad bellum aptissimū, vt eleganter describitur Iob 39. & rufus color, atque sanguineus, vltionem de hostibus Israel à Deo sumendam significant, de qua vltione in fine huius capitis loquitur propheta. Hoc probari videtur optimè ex Apocal. 6. Et exiuit alius equus rufus, & qui sedebat super illum datum est ei, vt sumeret pacem de terra, & vt inuicem se interficiant. & ex Zach. 6. In quadriga prima equi rufi, qui (vt ait Hierony.) Chaldæos significabat bellatores & sanguinarios. Sunt etiam equi rufi duri ad laborem, significaturque angelum non fore defatigādum, donec omnia, quæ dicta sunt, perficiat.

Et ipse stabat inter myrteta. In loco 15
myrtis consito, siue inter myrtos, vt est in Hebræo, vt intelligamus hinc inde fuisse myrtos multas, ipsumque inter eas stetisse. Lxx. verterunt: Inter duos montes vmbrosos, id est, habentes vmbrosas arbores, & densarum frondium, hac enim periphrasi Hebræi solent significare myrtos. Vnde Leui. 23. pro eo quod nos habemus: Et ramos ligni densarum frondium, Chaldæus dixit: Et myrtum. Est autem myrtus pulcherrima arbor, & odorifera, & semper inter pretiosas arbores nominatur in scriptura. Isa. 41. Dabo in solitudine cedrum, & spinam, & myrtum, & lignum oliuæ. Et cap. 55. Et pro vrtica crescet myrtus. Lyranus adnotat vbi nos legimus Leui. 23. Fructus arboris pulcherrimæ, in Heb. esse fructus myrti, quod desumpsit ex prologo quodam in Zachariam. At ibi legitur; Fructus arboris הדר, id est, pulchræ vt verterunt Lxx. & Hieronymus. (quam Hebræi citrum esse volunt; Chaldæus Fructum arboris citri. Sed Hieronym. in illud Zach. 14. Et omnes qui reliqui fuerint, affirmat cedrum intelligi à Iudæis arborem pulcherrimam Leui. 23.) nisi forte ibi pro cedro citrus ponenda sit: myrtus autē dicitur הדס. In myrtis autem ex sententia multorum viri iusti intelliguntur propter pulchritudinem, & fragrantiā bonorum operum. Ita Esther vocata est הדסה, id est, myrtus aut myrtea propter pulchritudinem, & probitatem. Hesther. 2. Qui fuit nutricius filiæ fratris sui Hedissæ. Significant itaque myrti, siue myrteta viros iustos, qui erant in Iudæa, & qui relicti erant Babylone, vtrorumque enim curam gerebat hic angelus.

Myrtus.

Quæ erant in profundo. Chaldæus 16
pro in profundo, vertit: In Babylone, quē fere sequuntur recentiores. Abundabat enim aquis Babylon. In Hebr. est במצלה, nomen autem מצלה multis locis legitur in scriptura, & semper profunditatem significat aquarum: quare

ac à

ne à vocabuli proprietate recedamus, intelligamus angelum fuisse in lacu, siue fluuio profundo, qui ex vtraque ripa myrtos habebat. Atque eo significari puto calamitosum, & periculosum statum Iudæorum, qui Babylone quidem tenebantur captiui, & quasi serui, expo

Profundū sitisque inuidiæ Chaldæorum, in Iudęa verò à finitimis gentibus premebantur, & impediebãtur ædificare templū, & vrbem. Ita enim loqui solet Scriptura, cum quemquam magnis calamitatibus opprimi, & obsideri significat. Psal. 68. Saluum me fac Deus, quoniam intrauerũt aquæ vsque ad animam meã. Infixus sum in limo profundi. Et ibidẽ: Eripe me de luto, vt non infigar, libera me ab ijs, qui oderunt me, & de profundis aquarum. Alludit autem ad naturam myrtorum, quæ loca humida amant, ex quo illud Virgilij:

4. Georg. — *Et amantes littora myrtos.*

Cum igitur angelus equo insidens est inter myrtos aquis obsitas, significatur proxima liberatio, & salus, & velle angelum eos extrahere ex locis illis profundis, & aquosis, id est, ex illis calamitatibus, & periculis. Quod optimè intelligitur ex illo Habacuc. 3. Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum, id est, quantumuis iusti cooperti sint aquis calamitatum, tu venies equis tuis ad profundum, in quo sunt, & inde eos educes.

17 *Et post eum equi rufi, varij, & albi.* In equis etiam ipsorum equorum sessores intelligi satis ex eo cernitur, quod Prophetæ respondetur: Isti sunt, quos misit Dominus, vt perambularent terram. Sunt igitur angeli custodes aliorum regnorum, sicut Daniel. 10. legimus angelos duos, quorum alter princeps erat Persarum, Græcorum alter. Hi dicuntur perambulare terram, quoniã vnusquisque prouinciam, aut regionem sibi commissam perlustrat, & eius curam habet. Ita dicebant illi Iob 14. Circa cardines cœli perambulát, nec nostra considerat, id est, tantummodo sunt illi curæ res cœlestes. Et de Satan legimus Iob. 1. & 2. Circuiui terram, & perambulaui eam, quod varij Dæmones varias prouincias quasi commissas accipiant;

A vt eas ad malum pertrahant: ita contraria ratione de bonis angelis dicitur: Isti sunt, quos misit Dominus, vt perambularent terram. Eodem modo locutus est Hesiodus lib. 1. operum, & dierum, de angelis custodibus hominum, quales ipse intelligebat, cuius carmina refert, & probat Plato in Cratylo.

Τοὶ μὲν δαίμονές εἰσι Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
Ἐσθλοί, ἐπιχθόνιοι, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων
Οἵ ῥα φυλάσσουσίν τε δίκας, καὶ σχέτλια ἔργα
B *Ἠέρα ἑσσάμενοι, πάντῃ φοιτῶντες ἐπ' αἶαν.*

Quæ quidam Hesiodi interpres ita cõuertit:

Continuo facti sunt diui mente Tonantis,
Atque celum terras hominum custodiam agentes,
Qui nunc quid iuste obseruant, quid fiat inique,
Aere vestiti, peragrantes vndique terram.

* De coloribus equorum quidam non putant curiose esse quærendum, sed varijs coloribus varia angelorum ministeria notari. Qui sanè magno se labore liberant, sed studioso lectori non satis faciunt, maximè cum id à veteribus non fuerit omissum. Equi rufi angelorum significant regna illa sibi commissa sanguinaria esse, & ceteras nationes bello cædeque infestare, quales tunc erant Medi atque Persæ. Equi albi tranquilla regna, & læta indicant: nam albus color lætitiæ, & pacis, & prosperitatis index est: Eccles. 9. Vade ergo, & comede in lætitia panem tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia Deo placent opera tua. Omni tempore sint vestimenta tua candida. Apoc. 6. Et ecce equus albus, & qui sedebat super illum habebat arcum, & data est ei corona, & exiuit vincens, vt vinceret. Equi variorum colorum, significant varios aliarum prouinciarũ status, variaque ingenia, quod nunc alios bello inuaderent, nunc in pace quiescerent, neutrum tamen firmum haberent, sicut rufi, & albi. *Nec enim tres equi intelligendi sunt post primum equum rufum venire, vt Hebræi intelligebant, sed in vno quoque colore

(margin, right column: 18 at "* De coloribus"; C at "berant"; Albus color. at "regna, & læta indicant"; D at "bus, & qui sedebat"; 19 at "*Nec")

colore multi, siquidem non ait: Et post
eum equus rufus, varius, & albus, sed:
Equi rufi, varij, & albi. Deinde cum an-
geli aiunt: Perambulauimus terram, &
ecce omnis terra habitatur, & quiescit;
ostendunt angelos adesse omnium pro-
uinciarum, aut certe multarum, & no-
bilissimarum.

Qui sunt isti Domine mi? Angelum
alloquitur, qui hanc sibi visionem de-
monstrabat, vt ex continuo sequenti-
bus intelligitur.

*Et dixit ad me angelus, qui loquebatur
in me.* Non recte quidam interpretan-
tur. Angelus, qui loquebatur mecum.
Multò melius Hieronymus, & LXX.
verterunt: In me, Id est, Intra me, qui
mihi cœperat reuelare, quæ hactenus
scripsi. Atque hunc sensum recipiunt
patres, vt Augustinus in Enchiridio, ca.
59. & libro 9. de Genesi ad lite. cap. 2. &
Gregorius lib. 28. Moralium, cap. 6. &
alij, qui ex hoc loco confirmant, cum
variè Deus hominibus loquatur per an-
gelos, aliquando ita loqui, vt nulla cor-
porea species appareat, sed ipsa angeli
substātia sit intra hominē, cui loquitur.

Ego ostendam tibi Id est, Efficiam, vt
cognoscas, Heb. Videre te faciam, Mi-
chaele videlicet aperiente, qui maior
est, & populi tui curam gerit.

20 *Et respondit vir.* Angelus, qui loque-
batur in Zacharia, suggessit Michaeli,
vt responderet. Virum vocat, quia viro
similis erat.

Isti sunt, quos misit Dominus. Iam hoc
exposuimus num. 17. & 18.

Et responderunt angelo Domini. Vo-
luit Michael, vt ipsi angeli de se loque-
rentur, & quod ipse dixerat, confirma-
rent. Simul intelligendum est tacitè ex
eis quæsijsse, quis esset status cetera- D
rum prouinciarum, vt indicat eorum
responsio.

*Et ecce omnis terra habitatur, & quie-
scit.* Omnes in locis suis habitant, nec
bellis terra turbatur, fuit enim pax, cū
hæc visio ostensa est Prophetę, licet po-
stea bella consecuta fuerint. Sed quæ-
ritur, cur equi rufi apparuerint, si tunc
bella non erant? Et respondendum vi-
detur equos rufos non indicare bella,
quæ tunc gererentur, sed illarum pro-

A uinciarum ingenium, & crudelitatem,
quòd bella gerere amarent, & sangui-
nem humanum fundere: quemadmo-
dum Zach. 6. Equi illi rufi non bella si-
gnificant, sed Chaldæorum ferocitatē,
& violentiam, & crudelitatem.

Vsquequo tu non misereberis. Cum
hæc prophetabat Zacharias, nec tem-
plum extructum erat, neque Ierusalem
ædificata, aut muris septa satis, vt ex c.
5. Hesdrę intelligitur. Ex quo videmus,
quales ceteræ vrbes Iudææ esse potue-
rint, cum pauci ad illud vsque tempus
redijssent, qui inhabitare, & reædificare
B tot vrbes possent.

Iste iam septuagesimus annus est. Inci- 21
dimus in celeberrimam quæstionem, Quomo-
& qua vix vlla sit in Scriptura nobilior, do cōpu-
quo tempore completi fuerint septua- tenē LXX.
ginta anni, de quibus Ieremias, & Za- anni Iere
charias loquuntur, & quando cęperint. mię & Za
Quanta sit autē difficultas, illud osten- chariæ.
dit, quod Daniel sapientissimus prophe-
ta, cum intellexisset, magni id facere vi-
detur: ita enim inquit capit. 9. In anno
primo Darij filij Assueri, &c. Ego Da-
niel intellexi in libris numerorum an-
C norum, de quo factus est sermo Domi-
ni ad Ieremiam prophetam, vt comple-
rentur desolationis Ierusalem septua-
ginta anni. Quo magis nos orare de-
cet, & clamare ad Dominum, vt per san-
ctum Michaelem archangelum, cuius
nunc verba interpretantur, & per bea-
tos prophetas Ieremiam, Danielem, Za-
chariam, lucem à patre luminum acci-
piamus ad tantas tenebras illustrandas.
Controuersia autem tota oritur ex ver-
bis Ieremię, & Zacharię, Ieremias c. 25.
scripsit: Et erit vniuersa terra hæc in so-
litudinem, & in stuporem, & seruient
D omnes gētes illę regi Babylonis septua-
ginta annis. Et c. 29. Cum cęperint im-
pleri in Babylone septuaginta anni, vi-
sitabo vos, & suscitabo super vos verbū
meum bonum, vt reducā vos ad locum
illū. Atque hæc quidem verba facilè 22
explicaremus, cœpisse septuaginta an-
nos ab vrbis desolatione, & completos
fuisse primo anno Cyri, quo soluta est
Iudæorum captiuitas. Sed contradicere
haud obscure videt Zacharias, qui post
annos nō paucos ait: Iste iā septuagesi-

mus annus est, quo verbo mirum in modum torsit ingenia eruditorum, hodieque torquet. Si varias autorum sententias, & exquisitas atque excogitatas verborum Zachariæ: Iste iam septuagesimus annus est, explicationes in medium afferre, ac refutare vellem, iusti penè voluminis disputatio esset. Dicam ergo paucis, quod ex multorum librorum lectione, & quam potui diligentissima consideratione tandem collegi; ne sit alijs, vt mihi, diu in hac re laborandum. De alijs annis sermo est Ieremiæ, de alijs Zachariæ. Prophetia Ieremiæ de Lxx. annis, cap. 25. & 29. explicata, à primo anno Nabuchodonosor incipit, qui incidit in annum quartum Ioakim regis Iuda, & initio regni Cyri terminatur. Zacharias vero conqueritur annum illum, qui secundus Darij erat, esse septuagesimum, ex quo Ierusalem euersa est. Domine exercituum, inquit, vsquequo tu non misereberis Ierusalem, & vrbium Iuda, quibus iratus es, iste iam septuagesimus annus est, id est, ceteræ vrbes habitantur in terra, vrbes Iuda, & Ierusalem desertæ sunt, & habitatoribus suis carent iam septuaginta annis, paucissimi redierũt ex tanta populi multitudine, muri Ierusalem non sunt ædificati, vrbes omnes desolatæ adhuc sunt, iam septuagesimus annus agitur, ex quo Ierusalem, & vrbes Iuda desertæ sunt. Itaque sine vlla distinctione legendum est; Quibus iratus es, ille iam septuagesimus annus est.
23 * Non igitur pugnant inter se prophetæ, cum de alio, atque alijs annis loquantur. Si ergo ostenderimus à primo anno Nabuchodonosor vsque ad primũ Cyri Lxx. annos computari, quos prædixit Ieremias; & à desolatione vrbis, & templi, vsque ad annum secundum Darij, quo hæc vaticinatus est Zacharias, totidem annos fuisse, finita est difficilis, & molesta controuersia. Hoc nunc demonstrabimus, & ipsa veri confirmatio alias opiniones minimè veras esse declarabit. Sed anni regum prius enumerandi sunt, qui his temporibus regnauerunt, vt inde veritas plene comprobetur. In quo verum, & non Scripturæ modo, sed omnibus etiam histo-
Reg.

rijs vtile documentum obseruandum est, annos vitæ, aut regni alicuius interdum integros solum numerari, interdum etiam imperfectos, vt, si quis octo annos regnauit & octo menses nonnunquam dicatur octo annos regnasse, qui videlicet integri fuerunt, nonnunquam nouem, quia annus imperfectus pro perfecto numeratur. Quare cum vno anno tantum differunt scriptores de eodem loquentes, aut duobus, nequaquam differre putandi sunt.
* Et quoniam innumeri sunt in historia humana errores, quos melius animaduertimus cum à diuina corriguntur: notandum post Nabuchodonosor duos tantum reges fuisse Babylone vsque ad Cyrũ, ij sunt Euilmerodach filius eius, & Balsassar nepos: quoniam Ierem. 27. scriptum est de Nabuchodonosor: Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius, & ipsius, id est, donec Babylon capiatur à Medis, & Persis, & imperium posterorum Nabuchodonosor finiatur. Fictus ergo Metasthenes facessat, qui post Nabuchodonosor numerat Euilmerodach, & filius eius Regasar, & Labassardach, & Balsassar. Facessat etiã Berosus, non fictitius ille, qui nunc circumfertur, sed verus ille, & verus, cuius verba retulit Iosephus lib. 1. contra Apionem Alexandrinum, & ipse Iosephus, qui eum sequitur ibidem, & lib. 10. Antiquit. capit. 12. qui Euilmerodach filio Nabuchodonosor successisse volunt Niriglissoroorum maritum sororis suæ, à quo interfectus est; huic autem Labosardachum filium, deinde populi suffragio hoc extincto electum esse Babylonium quemdam Nabonidũ ex eadem gente, quem Scriptura Balsassarem vocat. * Horum sententiam retulit Hieronymus in cap. 5. Danie. in princ. nihil addens è suo, quo vel probare, vel improbare videatur; tametsi in caput illud quidem, Nabuchodonosor proauum fuisse dicat Balsassaris non semel. At in cap. 27. Ieremiæ, cum verba, quæ nunc retulimus, explicaret, correxit sententiam confessus Euilmerodach filium esse Nabuchodonosor, Balsassarem vero nepotem. Correxit, inquam,

24 (beside "* Et quoniam innumeri…"); 25 (beside "retulit Hieronymus…")

inquam, sententiam, quoniam post cõmentarios in Danielem editos scripsit in Ieremiam, vt ipse testatur in procemio lib. 1. in Ieremiam. Hos igitur tantum nominabimus in regno Chaldæorum, auum, filium, nepotem. Demum ab hac disputatione remoueamus commentitium Metasthenem, qui vel nomine ipso indicat commentum, cum nullus fuerit vnquam Metasthenes: Megasthenes dicere debuit, qui finxit, si ludere legentes volebat. Nam si hunc sequamur, octoginta nouem annos dabimus Nabuchodonosor, & eius posteris contra sacræ Scripturæ veritatem, vt (B) postea ostendemus. Remouendus etiam videbatur Iosephus, qui multo plures dat, sed eius codex tam Latinus, quam Græcus, numeros habet deprauatos, vt ex eiusdem Iosephi verbis in eodem libro cap. 12. & libro 1. contra Apionem cognosci potest.

26 Nabuchodo 40. an.

Nabuchodonosor quadraginta quinque annos regnauit, vt omnes tam Hebræi, quam Græci, Latinique consentiunt: Iosephus, & Berosus locis citatis quadraginta tres dicunt, sed annos integros numerant, vt iam admonuimus. Res est aperta, & sine controuer- (C) sia, scimus enim eius anno 19. vrbem & templum fuisse succensa ex 4. Reg. vlti. Et paulò post: Factum est vero in anno trigesimo septimo trãsmigrationis Ioachin regis Iudæ, mense duodecimo, vigesima septima die mensis subleuauit Euilmerodach rex Babylonis anno quo regnare cœperat, caput Ioachin regis Iuda è carcere. Mortuus ergo est Nabuchodonosor 37. anno transmigrationis regis Ioachin, quæ facta est vndecimo anno ante desolatione tépli. 4. Reg. 24. Si hos vndecim deducamus, super- (D) sunt à desolatione vrbis, vsque ad annum 37. transmigrationis Ioachin, quo mortuus est Nabuchodonosor 26. qui additi decem, & nouẽ annis regni eiusdem Nabuchodonosor (siquidem anno eius decimo nono desolata est vrbs) fiunt omnes quadraginta quinque. Sed Berosus, & Iosephus videntur præterijsse annum decimum nonum eius, qui in desolatione vrbis integer non erat, & annum extremum, atque 43. annos (A) tribuerunt Nabuchodonosor.

27 Euilmerodach. 23. an.

Euilmerodach, quot annos regnauerit, ex scriptura non habemus; autores variant. Receptissima omnium sententia viginti tres ei tribuit, quæ Hebræorum est in sua Chronographia, quam vocant סדר עולם; capit. 29. & in suis commentarijs, eamque sequuntur Porchetus in 1. parte victoriæ contra Iudæos, capit. 3. Galatinus lib. 4. cap. 15. Eckius in Resolutione de septuagenario, quam posuit in fine ca. 1. commen. in Haggæum, Vatablus Hagg. 1. & denique recentiores expositores.

Balsassar 3. an.

(B) Balsassari tres anni negari non possunt, quoniam Dan. 8. scriptum est: Anno tertio regni Balsassar regis visio apparuit mihi. Sed plures ei non tribuunt autores, quos nunc nominabam. Alij, qui plures volunt, nec magis probant quam hi, & nullos sectatores habent; quare prioribus acquiescendum est.

28 Cyrus 30 an. sed capta Babylone 3.

Cyrum, qui Balsassaris extincti regnum occupauit, triginta annos regnasse certum est. Herodotus libro 1. prope finem viginti nouem tradit, sed annum vltimum preterijt, quòd integer non fuisset, quod ipse indicat cum ait: Cum (C) vndetriginta omnino regnasset annos, trigesimum enim non omnino regnauit. Iustinus lib. 1. triginta fuisse confirmat, & Eusebius in Chronicis, Hieronymus in cap. 1. Zach. & in cap. 7. Danielis, in illud: Et ecce bestia alia similis vrso. Nicephorus Constantinopolitanus episcopus in sua Chronographia, cap. 7. M. A. Sabellicus Enneadis secundæ lib. 6. & multi alij. At Hebræi, & autores omnes, quos numer. 27. indicaui, tres tantum regnasse volunt. Sed facile controuersia dirimitur, si dicamus, viginti septem quidem regnasse antequã (D) Chaldæorum monarchiam possideret, postea vero tres. Finus Hadrianus lib. 5. Flagelli, cap. 5. sex & viginti regnasse dicit ante imperium Babylonis, postea quatuor. Certe tres post captam Babylonem regnasse nemo dubitat, cum ca. 10. sit apud Danielem: Anno tertio Cyri regis Persarum verbum reuelatum est Danieli. * Hoc quoniam plurimum 29 refert, & à nemine, quod sciam, confirmatum est, ex hoc satis intelligi potest,

quod Cyrus bellum Chaldæis non intulit, donec post multos regni annos magnis victorijs vires, & potentiam suã auxerat. Herodotus li. 1. Porro Cyrus, vbi continentem vniuersæ suæ ditionis fecisset, Assyrijs bellum intulit, Assyriæ cum alia multa sunt magna oppida, tũ vero celeberrimi nominis, ac validissimum Babylon, &c. Et postea ait: tunc vero Cyrum ipsum occubuisse, cũ vnũ de triginta omnino regnasset annos: vbi satis indicat de vniuerso regno eius se loqui. Et Iustinus lib. 1. Domitis demum plerisque, tum aduersus Babylonios bellum gereret, &c. Berosus quoque lib. 3. Chaldaicorum, vt citat Iosephus li. 1. contra Apionem, ita scripsit: Egressus Cyrus ex Perside cum magno exercitu vniuersa Asia subacta impetũ fecit in Babyloniam vrbem. Quod planè videbit, qui Xenophontis libros de Cyri pædia legerit. Quare triginta anni sine dubio à primi regni eius initio numerandi sunt, vt manifestissimè ostẽdit Eusebius in Chronicis his verbis. Principium regni Persarum. Cyrus Medorum destruxit imperium, & regnauit Persis subuerso Astyage rege Medorũ: Cyrus primus Persarum annis. 30. &c. Sabellicus etiam dicit eũ obijsse anno, ex quo regnare cœperat, tricesimo. Prę terea Cyrus paulo post captam Babylonem expeditionem suscepit contra Massagetas, in qua occisus est, vt nullo modo triginta anni regni eius ab expugnatione Babylonis possint computari.
30 * De quo Iustinus lib. 1. Cyrus subacta Asia, & vniuerso Oriente in potestatem redacto Scythis bellum intulit. Sed apertius Herodotus lib. etiam primo. Cyro post hanc gentem ab eo subactam, (loquitur autem de Babylonijs.) incessit Cupido Massagetas in suam potestatem redigendi. Quæ gens fertur & magna esse, & robusta, ad Auroram, solisque ortum sita trans Araxem fluuiũ è regione Issedonorum virorum, sunt qui dicant eam Scythicæ nationis, &c. Vterque paulo post narrat eo bello Cyrum perijsse. Ex verbis Herodoti cognoscimus non multo post expugnatam Babylonem bellum illatum esse Massagetis à Cyro, quoniam eius animus belli-

A cosus, & audax & dominandi cupidus diu quiescere non poterat, sicut eidem dixit apud Herodotum Tomyris regina Massagetarum: Verum tu, inquit, ad monitionibus his vti noles, & omnia males, quam otium. Omitto quod eum septimo imperij sui anno mortuum esse scribit Xenophon lib. 8. de pædia Cyri. Neque dubium est quin imperij nomine monarchiam intelligat, quam victis Chaldæis adeptus est. Dicam num. 32. & 33 de annis eius, quod puto probabilius, nunc hoc tantum ago, triginta annos regni Persarum esse, non imperij Babylonici. B Hæc omnia confirmat Iosephus 11. Antiqu. cap. 2. vbi scribit secundo anno Cyri impeditos esse Iudæos a Cuthæis ædificare templum Cyro nesciente, vtpote, inquit, distracto in alia negotia, qui denium Massagetico bello perijt. * Iam ergo anno secundo bellicis negotijs vacabat Cyrus. 31
Deinde addit finitimas nationes scripsisse ad Cambysem, qui in paternum principatum successerat, vt templum ædificari prohiberet. Cap. 3. tradit Cambysem hostibus Iudæorum annuisse, ac deinde ait: Itaque dilatum est id opus C per annos nouem, vsque ad secundum annum regni Darij Persarũ regis. Hæc Iosephi verba diligenter adnotãda sunt contra grauissimos autores, quos citabo postea, qui non dubitant ab impedito opere templi vsque ad secundum annum Darij quadraginta annos numerare, cum Iosephus nouem fuisse dicat. Quod autẽ Iosephus scribit, confirmat liber Esd. Etenim anno secundo Cyri, mense secundo cœperunt iacere fundamenta templi, Esd. 3. Continuo audientes hostes Iudæ, & Beniamin impedierunt opus omnibus diebus Cyri, Esd. 4. D Si autẽ tunc Cyrus depositis armis Babylone quiesceret, adijssent eũ Zorobabel, & Iudæi, à quo se valde amari intelligebant: sed cito in bellum profectus est, & adiri non potuit. Si triginta annos regnauit, cur ita desides fuerunt Iudæi, vt per viginti octo annos nullos ad eũ nuncios mitterent quacunque terrarũ regione moraretur, cũ vehementer premerentur à finitimis? Planè quia citò mortuus est Cyrus, & regnũ Cãbysi filio,

sto reliquit, quem Esdras cap. 4. Assuerum vocat, qui male Iudæis volebat, & dum vixit opus impediuit, Esd. 4. Is paucissimos annos regnauit, vt iam nunc videbimus.

32 Cambysi Chronologia Hebræorum, Porchetus, Galatinus, Vatabl*, Eckius, & recentiores multi quatuordecim annos assignant; Herodotus libro 3. circa medium non nisi octo, & quidem additis septem mensibus, quos magi fratres regnarunt, nam regni eius annis septē fuerunt, & quinque menses Herodoti sententiam sequuntur Eusebi. in Chronicis, Hieron. in cap. 7. Danielis, & in primū Zachariæ, Nicephorus in Chronographia cap. 7. Beda. lib. 1. in Esdram c. 5. & lib. 2. ca. 7. Ado in Chronicis, Sabellicus Enneadis secundæ li. 7. Verum ego hos autores de tempore, quo solus Cambyses regnauit, verba facere interpretor, qui fortasse etiam quatuordecim fuerunt. vt Hebræi, alijque tradūt. Mihi verosimile videtur Cyrum secundo anno Babylone exijsse, vt bellū alijs nationibus inferret, siquidem Iustinus ait lib. 1. Cyrus quoque post victoriam compositis in Babylonia rebus bellum transfert in Lydiam, ibi fortuna prioris prœlij perculsum iam Crœsi exercitum nullo negotio fudit, &c. Et paulo post: Interiecto deinde tēpore occupato in alijs bellis Cyro rebellauere Lydi, quibus iterum victis arma, & equi adempti, &c.*

33 Deinde bellum in Scythas cōmemorat, in quo & perijt. Iustinus, siue Trogus Pōpeius potius cito exijsse Cyrum indicat in varia bella, quod ego secūdo anno factum arbitror, nam si etiā tum Cyrus Babylone moraretur, legatos ad eum misissent Iudæi, vt vicinorū hostium iniuriam propulsarent. Quod si verum est quod Xenophon li. 8. de Pędia Cyri scripsit, cum anno septimo sui imperij concessisse morti, quod tempus tot bella etiam exigere videntur, dicēmus interea Cambysem pro patre regnasse, & sex annos eius regno addemus, sicque quatuordecim, ita tamen vt ij quoque Cyri sint, & amborum regno quindecim annos demus. Atq; hoc mihi multo probabilius videtur, quam quod autores illi dicebant de tribus annis

A nis regni Cyri, quoniam ipsi nihil eorū, quæ dicunt, probant, nos ex Iusti. Herodo. Iosepho, docemus paucos annos eū regnasse post partum Babylonicū imperium, deinde Xenophontem testem citamus, qui hanc annorum paucitatem certo numero definiuit, cum dixit septimo imperij sui anno obijsse. Post octauum annum Cambysis, quo regnū etiā Magorum continetur, regnauit Darius filius Hystaspis, vt ex Herodo. Iusti. Ioseph. Euse. Hier. Nicepho. Beda, Adone, Sabellico perspicimus, cuius anno 2. propherant Haggæ. & Zachar. Qui autem

B putant hunc fuisse Darium Longimanū, longe aberrant, hic enim regnauit quinquagesimo octauo post anno.

His ita cōstitutis, quæ, & ad alia multa proderunt, & sine vlla confirmatione poni solent, facilè Lxx. anni captiuitatis numerantur ab initio regni Nabuchodonosor, vsque ad initium Cyri. 34
Quadraginta quinque Nabuchodonosor, Euilmerodach viginti tres, Balsassaris tres, quorū vltimus prætetitur, quia imperfectus fuit. De his locutus est Ieremias, vt statim ostendemus. Incipiūt autem computari ab anno primo Nabu

C chodonosor, quo regnum Babylonicū florere maximè cœpit, & quo Ioakim rex Iuda victus est, & capta vrbs, & tributa imposita, & vasa templi quædam Babylonem translata, vt videmus quarto Regum vigesimo quarto, & secundo Paralipomenon trigesimo sexto, & Daniel cum socijs, & quibusdam alijs captiui abducti, Dan. 1.

Septuaginta anni à desolatione vrbis & templi, vsque ad secundum annū Darij colliguntur ita. Nabuchodonosor viginti septem numerato anno decimo nono, cuius mense quinto facta est desolatio, quarto Regum vltimo. Euil-

D merodach viginti tres, Balsassaris tres, Cyri, septē, Cambysis octo, Darij duo. Secūdus enim annus Darij erat septuagesimus à desolatiōne.

Hoc, quod diximus, docent nobilissimi autores. Clemens Alexandrinus in primo Stromate prope medium scriptum reliquit: Et perseuerauit captiuitas annis Lxx. vsque ad secundum annum Darij filij Histaspis, Loquitur 35

autem de perfecta captiuitate, quando vrbs desolata est. Hunc citat, & exponit Eusebius in Chronicis, & post eius verba hæc subijcit: Quod autem septuagesimus annus desolationis templi, altero anno Darij fuerit expletus, domesticus testis est Zacharias propheta secundo anno Darij dicens: Iste septuagesimus annus est. Et Hieronymus in proœmio commentarii in Haggæum: secundo anno Darij Regis Persarum filij Hystaspis septuagesimum annum desolationis templi fuisse completum, quem Ieremias vaticinatus est, Zacharias quoque propheta testis est. Idem docet initio fere capitis primi in Zachariam, & in illud Ezecielis quarto: Et tu dormies super latus tuum sinistrum. Et Augustinus decimo octauo de Ciuitate, c. vigesimo sexto, & Nicephorus Constantinopolitanus in Chronographia, capite sexto, Theodoretus in capite primo Zachariæ, & in nonum Danielis in principio, & in primũ Ezecielis fere in principio. Atque hos auctores distinguere annos desolationis ab annis captiuitatis, satis ex eorũ verbis constat. Verba Eusebij de annis desolationis retulimus; de annis autem captiuitatis ait: Colligitur omne tempus captiuitatis Iudæorum annis Lxx. qui secundum quosdam à tertio anno Ioakim, vsque ad vigesimum annũ Cyri regis Persarum computantur. Porrò secundum alios à Iosia Iudæorum regis anno decimo tertio, sub quo Ieremias cœpit prophetare, vsque ad primum annum Cyri, &c. * Quibus verbis, & si nihil certi statuat Eusebius de initio eorum & fine; perspicue tamen annos captiuitatis separauit ab annis desolationis, quos dixit secundo anno Darij fuisse terminatos. Similiter Hieronymus, cum annos desolationis nominat, secundo anno Darij finem accepisse dicit; vt in prologo Comment. Haggæi, & in cap. 4. Ezecielis. At annos captiuitatis in primo anno Cyri terminat in illud Ierem. 25. Et seruient omnes gentes istæ. Sicut Ierusalem, inquit, post Lxx. annos recipit pristinos habitatores, &c. quod de fine imperij Babylonici, & de initio regni Cyri dici ab eo, satis intelligitur ex loco, quem exponit. Et apertius in illud cap. 29. Quia hæc dicit Dominus: Cum cœperint impleri, &c. Nisi enim Lxx. anni expleti fuerint Cyro rege Persarum relaxante captiuos, nequaquam in patriam reuertemini, & tunc mea promissa complebo, vt reducam vos ad locum istum. Theodoretus in 9 cap. Danielis, & in primum Ezecielis, conciliat Ieremiam cum Zacharia, & Hesdra, docetque vtrumque prophetam Lxx. annos constituisse captiuitatis, sed non ab eodem anno numerare: Ieremiã, & Hesdram terminare in Cyri primo anno incipientes à prima captiuitate, qua vinctus est Ioakim: Zachariam verò initiũ capere ab vrbis excidio, & nouissima captiuitate vsque ad secundum annũ Darij filij Hystaspis. Hæc dixi, ne quis annos captiuitatis, & annos desolationis distingui debere commentum putaret Hebræorum & multorum ex recentioribus, qui eos sequuntur. * Immo & hoc Iosephus tradidit, qui si oscitanter legatur, videtur in primo anno Cyri semper Lxx. annorum finem constituere. Is igitur libro vndecimo Antiquitatum, capite primo, ita incipit: Primo anno regni Cyri, qui fuit transmigrationis nostræ Babyloniæ septuagesimus, &c. Rectè quidem, quoniam ab anno primo Nabuchodonosor cœpere Iudæi abduci Babylonem, vt dixi numero trigesimoquarto. Et libro decimo, capite vndecimo Scribit desertam fuisse Iudæam totam cum Ierusalem, & templo per Lxx. annos. In priori loco de annis transmigrationis, siue captiuitatis loquitur, in posteriori de annis desolationis. Quare licet annos multo plures numeret posterorum Nabuchodonosor libro vndecimo capite duodecimo, non est dubium deprauatos esse Græcos codices, & latinos, quoniam ipse semper septuaginta fuisse dicit. Deprauatus etiam est numerus libro primo contra Apionem in verbis Berosi, non enim colliguntur nisi sexagintasex anni, cum ipse Lxx. fuisse dicat. Et continuò Iosephus dicit templum desolatum fuisse annos septem, quod nemo non videt esse vitiatum. Si quando

quando autem Iosephus, aut Berosus ab eo citatus libro primo contra Apionem, Lxx annos computare videntur à desolatione vsque ad Cyrum: intelligamus ab initio desolationis, idest, à primo anno Nabuchodonosor, quo capta est vrbs, & pars vasorum asportata Babylonem, tunc enim desolari cœpit, donec paulo post consummata est desolatio. Sicut transmigrationem Babylonicam vocat initium transmigrationis, vt nunc dicebamus.

38 Nunc ad Ieremiæ verba veniamus, vt omnia plenius confirmentur, & explicentur quædam, quæ aduersari dictis videri possent. Ieremias sine dubio de Lxx. annis captiuitatis loquitur, ab initio Nabuchodonosor vsque ad Cyrum, tot enim annos floruit imperium Chaldæorum sub Nabuchodonosor, & eius posteris, donec per Cyrum translatum est ad Persas, & Medos capite vigesimoquinto. Verbum, inquit, quod factum est ad Ieremiam de omni populo Iudæ, in anno quarto Ioakim filij Iosiæ regis Iuda, ipse est annus primus Nabuchodonosor regis Babylonis, &c. videlicet paulo ante quam Nabuchodonosor obsideret Ierusalem. Ecce ego mittam, & assumam vniuersas cognationes Aquilonis, ait Dominus, & Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum, & adducam super terram istam, & super habitatores eius, & super omnes nationes, quæ in circuitu illius sunt, &c. Et erit vniuersa terra hæc in solitudinem, & in stuporem, & seruient omnes gentes istæ regi Babylonis Lxx. annis. Qui hæc, & superiora audierit, de nouissima desolatione dici putabit, quoniam vsque ad illam non est posita terra in solitudines sempiternas, & in stuporem. At solent multa dici à prophetis, quæ non simul fiunt, sed incipiunt fieri, & paulatim ad finem veniunt suum, vt diximus Mich.
39 2. nume. 60. * Itaque prædicit quod ab illo primo anno futurum erat, ex eo enim cœpit Nabuchodonosor varias subijcere nationes, & est sensus: seruient omnes gētes regi Babylonis Lxx. annis, durabit earum seruitus, donec expleantur Lxx. anni, qui regno Babyloniorum concessi sunt, non tamen omnes seruient Lxx. annis integris, sed quæ citius subijcientur, pluribus annis seruient, quæ serius, paucioribus. Ierusalem septuaginta annis seruiuit, quia primo anno Nabuchodonosor capta primum est. Hoc explicant verba sequentia: Cumque impleti fuerint Lxx. anni, visitabo super regem Babylonis, & super gentem illam, dicit Dominus, iniquitatem eorum, & super terram Chaldæorum, & ponam illam in solitudines sempiternas. Tantum ergo Lxx. anni dati erant imperio Chaldæorum, qui Balsassare victo, & interfecto à Cyro, terminati sunt: septuaginta autem annos regni Chaldæorum inuenire non poterimus nisi à primo anno Nabuchodonosor inceperimus. Hinc autem incipiendum esse ex altera de eisdem annis prophetia apud eundem Ieremiam capite 29. apertius cognoscimus. Hic dum regnum Sedechiæ stabat, & vrbs integra erat, scripsit ad Iudæos, quos Nabuchodonosor abduxerat Babylonem tempore Ioakim, & filij eius Iechoniæ, in hunc modum: Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel omni transmigrationi, quam trāstuli de Ierusalem in Babylonem. Ædificate domos, & habitate, plantate hortos, & comedite fructum eorum, &c. Quia hæc dicit Dominus: cum cœperint impleti in Babylone Lxx. anni, visitabo vos, & suscitabo super vos verbum meum bonum, vt reducam vos ad locum istū. Ij, ad quos, scribit, iam erant Babylone. Si autem Lxx. annos futuri erant Babylone, ergo hi anni non sunt ab vrbis desolatione computandi, quia cum desolatio facta est iam illi aliquot annos Babylone captiui vixerant. Aut certe dicendum esset hos omnes reuersos esse in Ierusalem regnantibus posteris Nabuchodonosor, quod cum omnium patrum sensu, & cum Scripturæ veritate pugnat. Indicant hoc manifestius verba Hebraica; nam vbi legimus: Cum cœperint impleri in Babylone Lxx. anni, non est in Hebræo & in Chaldæo, In Babylone, sed לבבל, Babyloni, hoc est regno Babylonis; ita quod est in nostra translatione ad eundem

sensum est interpretandum: Cum cœpe-
rint impleti Lxx. anni in Babylone, id
est in regno Babylonis, siue, qui concef-
41 si sunt regno Babylonis.* Vidimus Lxx.
annos Ieremiæ incipere à primo anno
Nabuchodonosor. Simulque vidimus
in primo anno Cyri finiri. Quod si quis
adhuc manifestius videre vult tunc esse
completos, legat vltimum caput Para-
lipomenon, in quo hæc sunt verba: Si
quis euaserat gladium, ductus in Baby-
lonem seruiuit regi, & filijs eius, donec
imperaret rex Persarum, vt imple-
tur sermo Domini ex ore Ieremiæ, &
celebraret terra Sabbata sua: cunctis n.
diebus desolationis egit Sabbatum vs-
que dum complerentur Lxx. anni. An-
no autem primo Cyri regis Persarum
ad explendum sermonem Domini,
quem locutus fuerat per os Ieremiæ, su-
scitauit Dominus spiritum Cyri, &c.
Hæc vltima verba eadem sunt Hesdræ
primo. Hinc & Daniel ait capite no-
no: In anno primo Darij filij Assueri
de semine Medorum, qui imperauit su-
per regnum Chaldæorum, anno vno
regni eius, ego Daniel intellexi in li-
bris numerorum annorum, de quibus
factus est sermo Domini ad Ieremiam
prophetam, vt complerentur desola-
tionis Ierusalem Lxx. anni.* Anno pri-
42 mo Darij auunculi Cyri, qui simul cum
Cyro vicit Babylonios, & eis impera-
uit, cum nec dum Dominus suscitasset
spiritum Cyri, vt dimitteret Iudæos,
Locus Daniel p. quos eodem anno dimisit. Videns Da-
niel impletum esse tempus ab Ieremia
prædictum, quoniam finitum iam erat
regnum Chaldæorũ, & ad Medos Per-
sasque translatum, cœpit orare Domi-
num, ne peccatis populi libertas pro-
missa differretur, sed rediret in Ierusa-
lem, & citò templum ædificaretur. Pro-
pterea cum ait: Vt compleretur deso-
lationis Ierusalem Lxx. anni, non lo-
quitur de desolatione cõsummata an-
no decimo nono Nabuchodonosor, sed
de desolatione inchoata, quæ videlicet
à primo anno Nabuchodonosor cœpit,
cum ab eo vrbs expugnata est, & vasa
quædam templi cum captiuis asporta-
ta in Babyloniam, donec anno vnde-
cimo Sedeciæ, & decimo nono eiusdem

A Nabuchodonosor omnino vrbs cũ tem-
plo desolata est. Sed quid magnum
intellexit Daniel, cum regnãtibus iam
Persis, & Medis quisque facilè posset in-
telligere impletos esse Lxx. annos Ie-
remiæ, qui regno Babylonico concessi
fuerant, præsertim cum regnaret Cy-
rus, quem indicato etiã nomine Isaias
capite quadragesimo quinto vaticina-
tus fuerat dimissurum in patriam Iu-
dæos. * Respondendum est, Danielem 43
non ita dixisse, quasi magnum aliquid,
& obscurum intellexisset, aut reuela-
tionem de eo accepisset: sed indicat
B quantum curet, quantumque expetat
populi libertatem, & ædificationẽ tem-
pli, & vrbis. Solebat legere Ieremiam,
& tandem regnantibus iam Dario, &
Cyro intellexit impleri Lxx. annos.
Quamuis prophetiæ facilè tum intel-
liguntur, cum completæ sunt, dum nõ
implentur, sunt intellectu difficiles,
quoniam ad varia possunt referri, nec
constat hoc ne, an illud voluerit pro-
pheta, cum vtrumque voluisse possit,
aut fortè aliquid aliud, quod nec hoc
sit, nec illud. Dubitare prius poterat
quando Lxx. anni inciperent, incipien-
C te ne regno Nabuchodonosor, an cum
Assyriorum monarchiam post aliquot
annos transtulit ad Assyrios: nam & ip-
se Daniel non à regno, sed à monar-
chia numerauit annos Nabuchodono-
sor capite secundo. Anno, inquit, se-
cundo regni Nabuchodonosor vidit Na-
buchodonosor somnium, vt ibi ex Io-
sepho interpretatur Hieronymus. Et
cum Cyrus iam esset rex Babylonis,
non constabat super Cyrum ne visita-
turus esset, vt ita populum dimitteret,
an super alium, denique multa erant
dubia, quæ nunc perspicua sunt. * Ex 44
D his duo constant. Primum est, etiam
si annos numerare non possemus, non
esse dubitandum, quin Lxx. anni fue-
rint à prima captiuitate, siue à primo
anno Nabuchodonosor vsque ad Cyrũ:
& totidem à desolatione consummata
vsque ad secundum annum Darij. Alte-
rum est Ieremiam non prophetasse de
Lxx. annis desolationis, quos impleri
dixit Zacharias secũdo anno Darij, sed
tantũ de annis captiuitatis. Scio Hiero-
nymum

nymum dixisse in proœmio commentario in Haggæum, & initio primi capitis in Zachariam: secundo anno Darij regis Persarum filij Hystaspis septuagesimum annum desolationis templi fuisse completum, quem Ieremias vaticinatus est, Zacharias quoque propheta testis est. Sed scio librum Paralipomenon, & Esdræ, & Danielis de annis captiuitatis completis primo anno Cyri Ieremiam exposuisse. Immo & ipse Hieronymus in capite vigesimoquinto, & vigesimonono Isaiæ eodem modo exposuit, vt iam diximus. Scio etiam commentarios in Ieremiam scriptos esse ab eo post reliquorum prophetarum commentarios, sicut in prologo commentario eiusdem ipse docet. Post explanationem, inquit, duodecim prophetarum, Esaiæ, Danielis, & Ezecielis ad extremum Ieremiam manum mittimus. Itaque correxit hic quod prius dixerat, sicut omnibus scriptoribus vsu venit.

45 Cur Iudæi dixerint. Ioan. 2. templũ ædificatũ fuisse annis 46.

Illud postremo restat explicandum, quomodo Ioannis secundo dixerint Iudæi: Quadraginta, & sex annis ædificatum est templum hoc, quod de templo secundo dicebant, quod secundo anno Cyri cœptum, & diu interruptum, tandem sexto anno Darij absolutum est: cum nos confirmauerimus à primo anno Cyri vsque ad secundum Darij non nisi decem & septem annos fluxisse. Itaque iuxta id, quod diximus viginti annis ædificatum est. Hæc quæstio nobis sanè molesta, facilis Hieronymo erit, & Bedæ, & ceteris, qui cum illo putant Cyrum regnasse triginta annos: addunt enim octo Cambysis, & Magorum, & duos Darij, atque ita vsque ad secundum annum Darij quadraginta numerant à capta Babylone à Cyro. Ita Hieronymus in primo capite Zachariæ, & in quartum Ezecielis, & Rupertus hic. Ita coguntur fateri ab vrbis desolatione vsque ad Cyrum triginta tantum annos fuisse, vt in capite quarto Ezecielis fatetur Hieronymus. Sed abunde comprobauimus triginta annos Cyri non numerari à capta Babylone, sed ab initio regni eius apud Persas, septimoque anno imperii Babylonici obijsse. Præterea à desolatione vrbis vsque ad initium regni Euilmerodach viginti septem annos computat sacra historia, vt vidimus; Daniel tres annos regni Balsassaris nobis tradidit: nihil ergo relinquitur temporis regno Euilmerodach, cui nemo fere est qui non multos annos tribuat. Deinde si à desolatione ad Cyrum non nisi triginta anni sunt, nullo modo poterit Hieronymus efficere Lxx. annos Ieremiæ, quos vbique confitetur. Nam si à captiuitate Iechoniæ incipiat, vt facit in capite quarto Ezecielis, cum ille vndecim annis præcesserit desolationem, vnus & quadraginta ab eo ad Cyrum vsque computabuntur. Si, vt nos, à captiuitate Ioakim, octo addentur, aut septem. Aliunde incipere non potest longius, quoniam quarto anno Ioakim prophetauit Ieremias venturum esse Nabuchodonosor, cui Iudæi seruituri erant Lxx. annis. Si autem à desolatione vsque ad Cyrum multo plures triginta fuerunt, fieri nullo modo potest vt à Cyro vsque ad Darium quadraginta computentur. Quare moueri non debemus verbis Iudæorum, quadraginta, & sex annis ædificatum est templum hoc: qui enim hoc dicebant, de vulgo erant, & rem ignotam narrabant, aut certe Christo succensentes, à quo eiecti erant à templo prudentes, & scientes mentiti sunt, & plures annos dixerunt, vt maiorem illi inuidiam facerent. Euangelista narrauit quod dixerant, & verum est quod narrat, dixerũt siquidem id, sed ipsi falsum dixerunt. Ita visum est Ioanni Eckio in resolutione de septuagenario in fine capitis primi Haggæi, ita etiam Lyrano, post illam computationem de triginta annis Cyri, quam vidit non esse satis firmam. Origenes quoque tomo duodecimo in Ioannem ait: Quomodo quadraginta, & sex annis extructum fuisse Iudæi dicant templum hoc, si historiam sequamur, dicere non possumus. Iudæis ergo Iudæos obijciemus, illiteratis eruditos, nemo enim eorũ, qui sacras literas interpretati sunt, tot annos templo assignauit, sed multo pauciores. Obijciemus & Iosephum, 47

qui

qui opus intermissum fuisse dixit per annos nouem ab anno, quo cœptum est vsque ad secundum Darij, libro vndecimo Antiquitatum, capite tertio. Denique cum non vulgus modo, sed eruditiores quoque multa de lege, atque prophetis ignorasse, multa maleuole mentitos esse videamus, quæ Euangelistæ tradiderunt, quid mirũ est ignorasse quot annis templum fuerit ædificatum, quod & Iosepho, & doctissimis quibusque semper difficillimum fuit? Atque hactenus de LXX. annorũ quæstione; in qua consulto immoratus sũ, B quoniam veritas apud multos varietate opinionum, & argumentorum difficultate ita obscurata est, vt nusquã appareat: apud alios apparet quidem, sed nuda, nullisque munita præsidiis, vt nec nomen suum tueri valeat, nec resistere aduersariis. Nunc iam ad Prophetæ verba redeamus.

48 *Et respondit Dominus angelo.* Angelũ docet Deus, vt per eum Propheta doceatur, vt poscit aptissimus ordo diuinæ prouidentiæ.

Verba bona, verba consolatoria. Hieronymus: Bona de futurorum promissione, consolatoria de præsentium necessitate. Quæ autem sint hæc, statim angelus docet Prophetam. C

Zelus. *Zelatus sum Ierusalem, & Sion zelo magno* Zelus dicitur dolor cum ira mistus, cum re, quam nos cupimus, alter potitur, aut cum eam male tractari, affligique cernimus. Priori modo accipitur Ezec. decimo sexto. Et auferetur zelus meus à te, & quiescã, nec irascar amplius, idest, non dolebo, nec puniam te, etiam si te mœchari videam. Et Deuteronomij trigesimo secundo: Ipsi me prouocauerũt in eo, qui nõ erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis: & D ego prouocabo eos in eo, qui nõ est populus, & in gente stulta irritabo illos. Vbi nos habemus: Prouocauerunt, & Prouocabo; est in Hebræo idem verbũ, quod hic vertitur, Zelatus sum, id est, קנא & sensus est, Dolore, & zelo me affecerunt cum idola adorarent, qui mei erant, at ego eos quoque zelo implebo, cum ipsis relictis gentium populos vocabo, & in gratiam meam recipiam

A *Posteriori modo accepit Ioel. capite secundo: Zelatus est Dominus terram suam, id est, doluit tam grauiter vexari ab inimicis. Et nunc ait: Zelatus sum Ierusalem, &c. Doleo, atque irascor, tã crudeles fuisse Chaldæos, & alias nationes in Iudæos, quod verba sequentia indicant. Sion, & Ierusalẽ fere semper pro eodem accipiuntur, quãdo vero aliqua, vt in hoc loco, distinctio subindicatur, Sion dicitur ciuitatis pars superior, in qua erat arx munitissima, & domus regum Iuda. Euersa est autem à Chaldæis, non solum reliqua ciuitas in qua erant minores domus, sed etiam Sion, in qua regum palatia, & nobilium domos diruerant, & eremauerant.

49

Sion, & Ierusalem.

Super gentes opulentas. Contra gentes potentes, cuiusmodi sunt Chaldæi.

Quia ego iratus sum parum. Docet cur grauiter eis succẽseat. Ego, inquit, irascebar populo meo, & puniri eum volebam, at non ita crudeliter: excesserunt modum, & magna in eos immanitate sæuierunt. Hieronymus: Nunc irascitur super gentes opulentas, quòd ipse tradiderit eos ad corripiendum, illæ vero seuierint in traditos: hic, vt filium à pedagogo voluerit emendari, illæ, vt hostem interficere, & punire conatæ sint, &c. Similiter loquitur Dominus eidem Babyloni Isa. 47. Iratus sum super populum meum, cõtaminaui hęreditatem meam, & tradidi eis in manu tua: non posuisti eos misericordias. Super senem aggrauasti iugum tuum valde, & dixisti: In sempiternum ero domina.

Ipsi vero adiuuerũt in malum. Adiuuerunt iram meam, sed hostiliter delendo Iudæos & immanius affligendo. 50

Reuertar ad Ierusalem in misericordijs. Deinceps propitius ero Ierusalem eamque magna misericordia, & multis beneficijs prosequar.

Et perpendiculum extendetur super Ierusalem. Iterum ædificabitur, nõ enim extendunt artifices perpendiculum, nisi eum ædificant.

Adhuc Effluent ciuitates mea bonis. In Hebræo, & in Græco est: Diffundentur, seu spargentur in bonis, sumpta metaphora à vasis; quæ cum plenissima

nissima sunt diffunduntur, seu disperguntur, idque significat.

Effluens bonis. Plures codices habẽt: Affluens bonis, nec malè id quidem dicitur, sed magis proprium, atque elegans est, Effluere, propriè enim est affluere, foras fluere, foras diffundi, siue spargi, vt apud Catonem de re rustica. c. 1. Si habebis aquam, vinum effluet, aqua manebit, & apud Cic. 1. de diuinatione: Siue deest naturæ quippiam, siue abundat, atque effluit.

Et eliget adhuc Ierusalem: id est, Beneficijs illam afficiet vt electam, licet hactenus reprobari visa sit.

ALLEGORIA.

51 Quid sit verbum Domini fieri ad Zachariam in anno secundo Darij, diximus Hagg. 1. num. 33. & 34. In ceteris vsque ad illud: Vidi per noctem, ipsa historia moralis est, & expositione morali minime indiget, sicut docuit sanctus Gregorius in fine libri. 20. Moral. Quæ deinde sequuntur, Allegorice explananda sunt. Non est tamen prætereundum quod ait: *Iratus est Dominus super patres vestros iracundia.* &: *Ne sitis sicut patres vestri, ad quos clamabãt prophetæ priores,* &c. Cum Deus vel morte, vel corporis, aut etiam animæ damnis peccantes plectit, & illis sæpe mederi vult, quos plectit, & ceteros terrere, ne ple-
Psal. 59. ctantur, sicut ait Dauid. Ostendisti populo tuo dura, potasti nos vino compũctionis. Dedisti mẽtuentibus te significationem, vt fugiant à facie arcus, vt liberentur dilecti tui. Nam si iram Dei sæuire in peccatores videmus, saxei sumus, & sensus omnis expertes; nisi timeamus, cum eadem, aut etiam grauiora peccauerimus. Itaque Dei punitio locutio quædam Dei est, & exhortatio ad pœnitentiam ijs etiam, qui non pu-
Hos. 5. niuntur. De quo præclare ait in Hosee: Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama, vlulate in Bethauem, post tergum tuum Beniamin. Ac si dicat: Cum de vicinis tuis peccantibus pœnas sumo, & congregari omnes iubeo, vt venientem propulsent calamitatem, si quo modo possint: intellige te admoneri,

A quoque ô Beniamin, post cuius tergũ hæ ciuitates sitæ sunt. Resipisce Beniamin fili dexteræ, fili fortis, & periculũ ex fratribus tuis facito tibi quod ex vsu sit, ne in te quoque crescens grassetur incendium. Sed quoniam dome- 52
sticis exemplis magis mouemur, patres nonnumquam puniuntur ne filij puniãtur. Sed si filij tum etiam paternæ impietatis imitatores extiterint eo grauioribus supplicijs digni erunt, quo Deum non minantem, sed iam flagellantem, & ferientem impudentius cõtempsere. Tunc fit illud in Isaia repeti- Isa. 9.
B tum: In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta: post quam enim patres, aut amicos nostros percussit, extenta est manus eius, vt percutiat nos nisi peccare desinamus, & præterita mala plangamus plangenda iterum nõ commissuri. Cur esset post tot pœnas manus eius extenta non tacuit Propheta: Et populus non est reuersus ad percutientem se, & Dominum exercituum non inquisierunt. Audiamus ergo Prophetas Dei, immo & Deum ipsum per se loquentem, cuius vocẽ in scripturis audimus,
C & per Ecclesiarum magistros quotidie in nostris auribus sonantem cognoscimus, ne comprehendant nos, quæ locutus est Dominus exercituum, & sicut cogitauit facere nobis, secundum vias nostras, & secundum adinuentiones nostras faciat nobis.

Vidi per noctem, & ecce vir ascendens 53
super equum rufum. Hanc visionẽ Hieronymus, & Rupertus Allegorice de Christo interpretantur, sed Rupertum omitto, qui nullam rationem habet historiæ, & uiolenter exponit. Hieronymum sequi optabam, quoniam ducem
D obscurissimæ visionis, & quæ vere per noctem visa est neminem præterea habebam, qui tamen nõ quid ipse sentiat, sed quid Ecclesiarum magistri dixerint nobis ob oculos ponit, intelligit autem veteres scripturę tractatores, quorum hæc est expositio. In viro sedente super equum rufum Christum intelligunt, in equo rufo corpus eius cruore passionis infectum, in myrtetis, siue in duobus montibus, (vt verterunt Lxx.)

duo testamenta, vel angelos, qui ei in catne posito ministrarunt, vel plurimos sanctos. Equi rufi, varij, & albi apostoli sunt, & viri apostolici, qui missi sunt per orbem: qui dicunt: Perambulauimus terram, & ecce omnis terra habitatur, & quiescit, quia per Euangeliū Christi, quod recepit, pace, & quiete fruitur. Quod autem misericordia postulatur, vt instante anno septuagesimo misereatur Deus Ierusalem, & vrbium Iuda hoc significat, neque Ecclesiam, quæ est Ierusalem, neque vrbes Iuda, id est, animas confitentes Deum, habituras plenam libertatem, & quietem, donec veniat annus septuagesimus, quo exeuntes de Babylone huius sæculi dicamus illud. (Psal. 125.) In conuertendo Dominus captiuitatem Sion, facti sumus sicut consolati.

54 * Diu mecum cogitaui quomodo possem hanc allegoriam ad historiam accommodare, necdum tamen inueni. Etenim cum dicitur: Et ecce omnis terra habitatur, & quiescit, planè de reliqua terra intelligitur, quæ non pertinet ad Ierusalem, neque ad vrbes Iuda. Si autem Ierusalem est Ecclesia, & terra quiescit, quia Euangelica pace fruitur, omnis illa terra eadem est cum Ierusalem, & cum vrbibus Iuda. Ipsa ergo Ierusalem etiam habitatur & quiescit, nec est, quod angelus conqueratur. Præterea Zacharias videt hanc visionem anno septuagesimo, quo finem sæculi intelligi volunt, & beatitudinem sanctorum: omnia igitur referenda sunt ad ea, quæ illo tempore fient, non ad ea, quæ iam facta sunt, aut nunc fiunt. Omitto alia, quæ diligens lector in hac Allegoria desiderabit, si Historiam intueatur. Ego quod in re difficillima occurrit, seruata historiæ veritate, & proprietate dicam. (Ierusalē.) In Ierusalem, & Ecclesia Catholica intelligi potest & populus Iudæorum ad Christum conuersus. Quemadmodum enim ea, quæ in illo populo gesta sunt, frequenter significant quæ gerenda erāt in Ecclesia: ita etiam interdum significant, quod in eodem populo futurum erat in rebus spiritualibus, vt vrbis euersio, & Iudæorum captiuitas sub Nabuchodonosor significabat eos à Romanis

A propter Christi cædem esse deuastandos, & à Deo reiectos in Diaboli potestatem, & diuturnam captiuitatem esse venturos. 55 * Quare hæc visio & proprie de populo Iudæorum exponi potest, & de vniuersa Ecclesia. De Iudæis prius exponamus. Videmus nunc in quantis malis sunt Iudæi reiecti à Deo carentes vrbe, templo, sacerdotio, rege, prophetis, vt est in cap. 3. Hoseæ explicatum. Liberandi sunt in fine sæculi, vt ibi docet idem propheta, & Paulus manifestissimè Rom. 11. Visio ergo est in nocte, quia nunc in magnis malis, & in magnis tenebris versantur, sed has tenebras dies consequetur, cum quærent Dominum Deum suum, & Dauid regē suum.

B Vir ascendens super equum rufum Christus est, qui non est oblitus huius populi, e quo multos Deus elegit, & cuius patres, ex quibus ipse Christus est secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, Amen. De quibus Paulus, Rom. 11. secundum Euangelium quidem inimici propter vos, secundum electionem autem carissimi propter patres. Equus rufus calamitosum huius populi statum significat, qui in peccatorum suorum sanguine volutatur, & immundus est. (C) Significat etiam vltionem à Christo sumendam de eius hostibus, id est de Diabolo: siquidem propter huiusmodi vltionem ei dictum est Isa. 63. Quare ergo rubrū est indumentum tuum? Et Apoca. 19. Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & uocatur nomen eius verbum Dei. 56 * Ita equum rufum sum interpretatus, vt magis ad historiam accedam, & vt hic equus cum sequentibus congruat, vbi ait Propheta: Et post eum equi rufi, varij, & albi. Sed de Christi corpore

D passione cruentato rectè etiam interpretabimur cum Hieronymo, & cum Ambrosio in libello de Fide Resurrectionis prope finem. (Hose.) Stabat inter myrteta, quæ erant in profundo, id est inter electos Iudæorum, qui in profundo malorum, & excitatis miserè iacebant. Myrteta autem dicuntur, non propter pulchritudinem, quam tunc habebant sed propter eam, ad quam erant electi, & propter id, quod ait Paulus: Secundū electio-

electionē aūt cariſſimi propter patres. A Quod autem inter eos ſtat, ſignificat ſe velle eos ex illis malis eripere. Equi tū ſi ſunt apoſtolici viri, quos Deus miſit perambulare terram, vt oēs gentes audiant Euangeliū, antequam veniat con ſummatio, vt pollicitus eſt Dñs Matthæi. 24. Rufi, propter ſanguinem, quē multi pro Chriſto fundent in conuerſione gentium, albi, propter virginitatem, & inſignem corporis, atque animi puritatem, varij, propter varias, admirabileſque virtutes, & propter varietatē ſignorum, quibus doctrinam confirmāt Euangelicam: ita enim fere exponit Hieronymus & Ambroſius in libello de Fide Reſurrectionis. Loquimur autem, non de equis, ſed de ſeſſoribus equorum, quorum virtutes colores

57 equorum indicant. * Poſſunt etiam in his coloribus virtutes populorum gentium eædem ſignificari, quibus equites hi prædicauerant, ſanguinem videlicet martyrij, quem gentes conuerſæ fundent ingruente perſecutione Antichriſti, &c. vt ſemper hiſtoriæ hæreamus. Prædicatores per orbem miſſi reſpondent Chriſto: *Omnis terra habitatur, & quieſcit*, quia intrabit plenitudo gentiū, vt ait Paulus Rom. 11. antequam conuertatur Iſrael. Et licet tunc multi futuri ſint increduli, & Antichriſti ſectatores, atque ipſi electi variis ſint vexandi perſecutionibus, non dubitant dicere: Omnis terra habitatur, & quieſcit, quia cum omnis dicitur, electi ſoli ſæpe intelliguntur, vt Ioan. 12. Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipſum, id eſt, omnes electos, vt Auguſtinus, & alij expoſuerunt. Et in hoc ipſo, quod modo dicebamus ex Paulo: Nolo enim vos ignorare fratres myſterium hoc, vt non ſitis vobis ipſis ſapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Iſrael, donec plenitudo gentium intraret, & ſic omnis Iſrael, ſaluus fieret, id eſt, electi omnes ex Iſrael. Et Epheſ. 4. Ad conſummationem ſanctorum, in opus miniſterij, in ædificationem corporis Chriſti, donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, in menſuram

58 ætatis plenitudinis Chriſti. * Quia ergo electi in Eccleſijs ſuis erunt, & nullis perſecutionibus recedent ab Eccleſia, neque turbabuntur omnino, ſed foris turbati, intus diuina conſolatione confirmabuntur, ſicut cum Paulus ſcribebat: Nam & vinctis compaſſi eſtis, & rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis cognoſcentes vos habere meliorem, & manentem ſubſtantiam. Et: Non ſolum autem ſed & gloriamur in tribulationibus, rectè dicunt: Omnis terra habitatur, & quieſcit. Tunc reſpondit angelus Domini, id eſt, Chriſti magni conſilij B angelus: *Dominum exercituum, vſque quo tu non miſereberis Ieruſalem*, id eſt, vſquequo manebunt in incredulitate ſua tribus Iuda, & ceteræ tribus Iudæorum, quibus iratus es vſque in hodiernum diem, vſque ad annum ſeptuageſimum, id eſt, vſque ad finem ſæculi? Annus ſeptuageſimus, quo populus vere liberatus eſt, & vrbis muros, templūque ædificat, atque optata libertate potitur, finem ſæculi deſignat, quo iuſti inimicorum omnium iniuriis, & tyrannide liberati in Ieruſalem cœleſti

59 quieſcent, nullique ſeruient. * Et quia C tunc Dominus hac voce placatus cito ad ſe conuertet Iudæos, ait: *Et reſpondit Dominus angelo, qui loquebatur in me verba bona, verba conſolatoria*. Dicit ſe cōtrariis poteſtatibus iraſci, quòd tam vehementer populum illum excæcauerint, velleque deinceps ædificare Ieruſalem, id eſt, erigere gentem illam iacētem, vt de Synagoga Satanæ fiat Eccleſia Dei. De vniuerſa Eccleſia paucis mutatis eadem viſio exponetur. Prope finem ſæculi ſæuiente rabie Antichriſti Chriſtiani in magnis periculis, laboribuſque verſabuntur; ſed Chri- D ſtus, qui ſuorum nequaquam obliuiſcitur, & ſi obliuiſci ad tempus, & quaſi nihil videre videatur, ſtat inter myrteta, id eſt, inter iuſtos virtutibus variis pulchros, vt eos liberet, & è luto aquarum multarum extrahat, ſicut ait in Habacuc capit. 3. Egreſſus es in ſalutem populi tui, in ſalutem cum Chriſto tuo, & cet. Viam feciſti in mari equis tuis, in luto aquarū multarū. Super equū rufū ſedet, quia populi ſui hoſtes

Heb. 10.

Rom. 5.

Annus ſeptuageſimus typ. finis ſæculi.

Reg. Omnes intelligi ſolet de electis.

Rom. 11.

60 stes interfecturus est.* Viri apostolici per orbem missi, dicunt omnem terrā habitari, & quiescere, quia in omnibus prouincijs, & vrbibus soli Christiani vexantur, ceteri quiescunt, Antichristo minimè ledente non repugnantes. Tūc magni consilij angelus petit, vt Ierusalem, idest, Ecclesia Romana, & vrbes Iuda, idest, ceteræ Ecclesiæ huius filiæ, & discipulæ requiescant tantis persecutionibus liberatæ. Dominus respōdet verba bona, verba consolatoria, pollicetur cito esse interficiendum Antichristum à victore Christo, & Ecclesiā pace fruituram. Iterum perpendiculum esse extendendum super Ierusalem, vt muri eius reædificentur, qui corruerant, id est, reducēdos esse nonnullos, qui metu persecutionū negauerant, & à Christo recesserant. Omnia sunt manifesta, illud tantū valde difficile videtur, quomodo Deus dicaē iratus Ecclesiæ Lxx. annis. Quod ita soluendum videē, Lxx. anni, quibus populus Dei Babylonicæ seruitutis iugum pertulit propter peccata sua, totum huius sæculi tempus significat, quo Ecclesia in exilio laborat & à Babylonijs, hoc est à filijs eiusdem sæculi exercetur, & affligitur propter peccata, quibus iram Dei in se prouocauit. Et si enim interdum non puniendi, sed probandi causa iustos Deus affligat, plerumque tamen vtrumque efficere vult.* Est quidem Ecclesia sancta,

61 est formosa, sed nigra, multos habet iustos, sed plures peccatores, quorum peccatis Deus iratus multis eam exercet modis. Ipsi etiam iusti multa tuendæ vitæ huius, aut temporalium commoditatum causa faciunt, quæ tametsi grauia non sint, Deum tamen prouocant, vt eos cum iniquis plectat, & rerum, quas plus æquo amarunt, iactura mulctet, vt est præclare apud Augustinum, lib. 1. de Ciuit. cap. 9. cuius verba, quoniam rem totam continent, subscribā libenter. Excepto enim, inquit, quod vnusquisque quamlibet laudabiliter viuens, cedit in quibusdam carnali concupiscentiæ, & si non ad facinorum immanitatem, & gurgitem flagitiorum, atque impietatis abominationem, ad aliqua tamen peccata, vel rara, vel tanto crebriora quantò minora. Hoc ergo excepto, quis tandem facilè reperitur, qui eosdem ipsos propter quorum horrendam superbiam, luxuriam, & auaritiam, atque execrabiles iniquitates, & impietates, Deus, sicut minando prædixit, conterit terras, sic habeat, vt habēdi sunt, sic cum eis viuat, vt cum talibus viuendum est? * Plerumque enim 62

ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam obiurgandis malè dissimulatur, vel cum laboris piget, vel cum os eorum coram verecundamur offendere, vel cum eorum inimicitias deuitamus, ne impediant, & noceant in istis temporalibus rebus, siue quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas, siue quas amittere formidat infirmitas. Ita, vt quamuis bonis vita malorum displiceat, & ideo cum eis non incidant in illam damnationem, quæ post hanc vitā talibus præparatur, tamen, quia propter ea peccata eorum damnabilibus parcunt, dum eos in suis, licet leuibus, & venialibus metuunt, iure cum eis temporaliter flagellentur, quamuis in æternum minimè puniantur, iure istā vitam, quando diuinitus affliguntur cū eis, amaram sentiant, cuius amādo dulcedinem peccantibus eis amari esse noluerunt. Hæc August. Et quoniam dū durat sæculum, hæc fiunt, & ira Dei nihil est aliud quam punitio, meritò dicitur Deus iratus Ierusalem, & vrbibus Iuda, donec ad meliorem vitam transla tæ nihil peccent, & plenè diligant Dominum Deum suum ex toto corde suo & ex tota anima sua, & ex totis viribus suis.* Quo in loco notandū est ex sen- 63
tentia Ambrosii, & Hieronymi, & magistrorum Ecclesiæ, quos citat, & Ruperti, & aliorum, qui Hieronymum sequuntur, Christum vt hominem orare pro nobis; omnes enim interpretantur hunc virum, siue angelum, qui dicit: Domine exercituum, vsquequo non misereberis Ierusalem? Christum significare, a quo hæc verba aliena non iudicant. Sed hoc alterius loci est.

TROPOLOGIA.

Moraliter, Christus est inter myrteta, id

ta, id est, inter electos suos multis Diaboli tentationibus agitatos, quorum pars est in Ierusalem, qui Babylone, id est, confusione peccatorum relicta venerunt, vt templum Domini ædificarent, sicut in Haggæo latius exposuimus: pars est in Babylonia, id est, sub Diaboli seruitute, sed myrti vocantur, quoniam & si nunc peccato deformes sint, pulchri tandem per gratiam futuri sunt. Venit vt liberet hos quidé à seruitute, illos à vi tentationum, quibus premuntur, vt vincant, & triumphent. Qui Babylonis regi seruiunt, liberabuntur, si velint: qui a Diabolo impugnantur, bono animo sint, fortior est Dei gratia, quam tentatio Diaboli, nemo vincetur inuitus, quamuis multas habeat Diabolus artes nocendi, plures, ac potentiores Christus habet iuuandi.

64 * Cum tela ignea emittit nequissimus, & crebris arietibus muros pulsat virtutum nostrarum, versetur nobis ante oculos magni consilii angelus equo rufo insidens, & pœnas de nostris hostibus sumpturus: nihil hoc duce desperandum, nihil timendum, ne dissoluantur corda nostra, sed sint sicut cor Leonis. Dicite pusillanimis: confortamini, & nolite timere: ecce Deus noster vltionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit vos. Equi rufi, varij, & albi sunt fideles serui, & prudentes, qui animas Deo quærunt vndique, & lustrantur omnem terram habitari, & quiescere, id est, in omni loco, & in omni conditione hominum multos esse, qui Deo adhærentes tranquillitate animi fruantur, vt hac quasi æmulatione, iacentes erigant, oppressos tentatione, confirment, dum turpe putant se, qui plus à Deo acceperunt, & in statu subli miore sunt, Diabolo cedere, quem alii conculcant, & conterunt sub pedibus suis. Hos Christus Patri offert, & eorū, vt misereatur, poscit, quibus iratus fuerat LXX. annis, id est, valde diu: septenarius enim multitudinem significat, vt diximus Mich. 5. num. 60. quare septuagenarius, qui septē decadas habet, multo maiorem multitudinem indicat, nā decas, siue denarius, numerus perfectus, & plenus est.

Isa. 35.

65 * Iratus autē Deus dicitur non iis tantum, qui semel ceciderunt, nec resurgunt, sed illis quoque, qui cadunt, & frequenter à Deo erecti, frequenter recidunt, & segniter pugnant, nec se illis armis tuentur, quæ ipse fortissima contra hostes præbuit. Tunc respondet Dominus angelo, qui loquitur in nobis, id est, angelis custodibus nostris verba bona, verba consolatoria, vt nos bona spe excitent, libertatemque promittant laborantibus, & quo melius de nostra salute speremus, fortioresque simus ad pugnandum pro libertate cum aduersariis, addit: *Zelatus sum Ierusalem, & Sion zelo magno*, sponsum, & amatorem animarum nostrarū esse se docet, caram sibi esse vitam nostram, molestum quod ita vexemur à Diabolo. Iratus nobis fuerat, quia magnis beneficiis affecti nullam fere grati animi significationem dabamus, sed nobis tantum gratificari studebamus, & ideo nos in potestatem hostium tradiderat, vt mala durissimæ seruitutis experti pluris faceremus libertatem, sicut ait: Non stillabit furor meus super Ierusalem per manum Sesac, veruntamen seruient ei, vt sciant distātiam seruitutis meæ, & seruitutis regni terrarū. 2. Par. 12.
Sed Diabolus, quos semel cepit, grauissime afflixit, & bonis omnibus paulatim spoliabat, & ideo ait: *Quia ego iratus sum parum, ipsi vero adiuuerunt in malum*. 66 * Reuertitur ad huiusmodi animas in misericordiis, & adiuuat eas, vt ædificent in se domum Domini, quæ ceciderat, & extendatur perpendiculū super Ierusalem. Quidam sine perpendiculo ædificant, quia proficere virtutibus cupientes nequaquam vera regula adhibita, quæ lex Dei est, considerat in quid rectum sit, quid obliquum, sed oculis metientes pro perpendiculo, id est, voluntati suæ, carnique iudicium relinquentes, quasi rectum amplectuntur quodlibet, & quod concupiscētia suadet, sicut mulieres illæ (in quibus procaces animæ, & leues, seque ipsas amātes intelliguntur) dicunt Ieremiæ, Sermonem, quem locutus es ad nos in nomine Domini, non audiemus ex te, sed facientes faciemus omne verbū, quod egredietur de ore nostro. At cum Dominus

Qui sine regula legis Dei laborant in opere virtutum, sine perpēdiculo ædificant.

Ier. 44.

minus reuertitur ad Ierusalem in misericordiis, & plene animam occupat, extenditur perpendiculum super Ierusalem, & omnia Dei uoluntate definiütur, pulsaque concupiscentia regnat spiritus, & lex Dei, sicut de beato viro dictum est: In lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte. (Psal. 1.) Tunc ciuitates Dei, ideſt, animæ sanctæ, in quibus Christus rex est, & inhabitator, effluent bonis, non em tantum habent, quod sibi satis sit, sed effluunt bonis, & in alios effundunt, quos factis, & dictis incendunt ad pietatem. Et quia Deus mirum in modum consolatur animas, quæ domum Domino ædificant ad perpẽdiculum, & alijs vtiles sunt, vt Deus glorificetur in omnibus, atque eas miris replet voluptatibus, semperque nouis beneficijs auget, recte ait: *Et consolabitur Dominus Sion, & eliget adhuc Ierusalem.*

HISTORIA.

67 *Et leuaui oculos meos, & vidi.* Leuare oculos est mente attendere ad visionẽ, quæ in imaginatione obijcitur. Cyrillus initio c. 2. Eleuat oculos Propheta, non quidem illos, quibus foris cernimus, sed interiores.

Et ecce quatuor cornua. In cornu vires, potentiamque victorum significari satis ostendimus Hamos 6. nu. 41. Ideò hic regnà potentia, quæ grauiter læserunt populum Dei, cornua dicuntur, & Chaldæus vertit: Et vidi quatuor regna. Hieronymus, & Hebræi, primum cornu dicunt esse Babylonios, qui euerterunt Ierusalem: Secundum, Medos, & Persas, in quibus Cambyses Iudæos vexauit, tertium, Græcos, qui grauiter eosdem afflixerũt, vt videmus in libris Machabæorum: quartum, Romanos, sub quibus alienigenæ regi Herodi traditi sunt, & eius posteris, deinde tandẽ deleti sunt à Tito & Vespasiano. At hæc explicatio, tametsi multorum est, multa habet difficilia. Nam Propheta prædicit nunc Iudæis vltionem, quam sumpturus erat Deus de illis regnis, à quibus afflicti fuerãt, idcirco dixit: Hęc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudã, & Israel, non quæ ventilabunt. Quo argumento motus est Cyrillus, vt opinionẽ hanc reiiceret. At Græci, & Romani nihil tunc Iudęis nocuerant. Deinde fabri, qui statim ostenduntur, veniunt ne ea regna vlterius noceant Iudæis, & hæc est cõsolatio, quæ eis promittitur. At post tempus Zachariæ grauius afflicti sunt à Romanis, quã olim à Chaldæis. Quæ autem consolatio esset postquam Iudæi penitus vastati sunt à Romanis, tunc venire fabros, vt eos deterrerent? Tertiò, Persæ, & Medi boni & mites fuerunt in Iudæos, & quamuis Cambyses prohibuerit templum, & vrbem ædificari securitati regni sui consulens, nulla tamen alia in re eis molestus fuit. Quomodo igitur de his dici potest: Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam, aut quæ leuauerũt cornu super terram Iuda, vt dispergerent, eam? Quarto. Hæc regna tantum nocuere Iudæ, ideſt, duabus tribubus, cur ergo dicit: Hęc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam, & Israel, & Ierusalẽ? 68 Propterea multo magis mihi placet expositio Theodoreti, quæ quibusdam etiam Hebræorũ placuit, per quatuor cornua quatuor orbis partes designari à quibus potentissimæ gentes insurrexerunt in Iudam, & Israel, & magnis eos calamitatibus affecerunt. Ab occidente siquidem Palæstini ventilauerũt Iudæos, a Meridie Idumæi, & Aegyptii ab Oriente Moabitæ, & Hammonitæ, à Septentrionibus Assyrij, & Chaldæi. Quæ gentes omnes, Chaldæis exceptis, non solum duas tribus, sed decem etiam vehementer læsere. Has Propheta pollicetur puniendas esse à Deo, quod Iudam, & Israelem iniuria affecerint, vt vidimus Sophon. 2. vbi id quoque ab aliis prophetis prædici ostendimus.

69 *Quæ ventilauerunt Iudam.* Perstat in metaphora cornuum, nam fortia animantia cornibus uentilant, & sursum proiiciunt imbecilliora, vt diximus Hamos. 6. nu. 41. Hoc est: Hæ sunt gentes, quæ uicerunt, afflixerunt Iudam, & Israel, & Ierusalem, id est, maxime Ierusalem, in quam, vt in totius terræ metropolim, & principem acrius sæuierunt.

Quatuor

Quatuor fabros. Instructos videlicet malleis,aut alijs ferramentis, vt deterrerent cornua, quod statim explicabimus: ex instrumentis enim cognouit Propheta fabros esse, & aliquid facere velle artis suæ; quærit siquidem: *Quid isti venerunt facere?*

Per singulos viros. In Hebræo apertior est sensus כְּפִי אִישׁ,idest,secundum os viri, hoc est: quantumquisque illorũ voluit, tanta enim erat eorum potentia,vt Iudæi resistere non valerent. Os
Os. pro uoluntate capi adnotauimus Hoseæ.10.num.37. & Hamos.6. num. 20. Ex his sumi posset hic sensus nostræ trãslationis;Per singulos viros, id est, per singulos principes horum regnorum, quasi dicat,omnes principes,qui volebant populum Iudæorum lædere,lædebant,& quantum quisque volebat, lædebat. Verum sciẽdum est Hebræis פֶּה, idest,os,poni aliquoties pro singulis,vt sicut singula capita dicimus, & intelligimus singulos homines, ita ipsi dicant os singulos homines. Sumptum videtur à distributione ciborum, in qua ora nominari solent, quia de cibis agitur, quomodo apud Hispanos dicunt nonnulli,decem ora domi meæ habeo,idest decem homines alendos.Gene.47.* Et
70 alebat eos, omnemque domum patris sui,præbens cibaria singulis.Pro singulis est in Hebræo לְפִי,id est,ad os,ita etiam in Chaldæo, Lxx. κατὰ σῶμα, i. secundum corpus,idest,singulis corporibus singulas mensuras. Hispanus diceret, Præbens cibaria per caput: aut per barbam, id est, per singulos homines. Propterea nunc vertit Hieronymus,Per singulos viros,idest,singuli viri ventilabant, vel etiam singuli viri ex Israel ventilabantur, nemo relinquebatur,ita intellexit Hieronymus, & hoc melius cõuenit cum eo,quod sequitur: Et nemo eorum leuauit caput suum. Itaque duos sensus habent Hebraica.

Et nemo eorum leuauit caput suum. Ita ventilauerunt Iudam, & Israel, ita eos oppresserunt, vt nemo ex Israelitis caput leuauerit, idest, resistere illis potuerit, & iugum excutere. Leuare enim ca-
Leuare caput. put lætorum est, atque liberorum, qui vincunt,& more suo viuunt,vt Luc.21

A His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.

Et venerunt isti deterrere ea. Isti fabri 71
ferramentis suis instructi venerunt, vt deterrerent cornua, & procul à Iudæis abigerent,ne vlterius eis noceant Atq; ita factum est:nam post reditum è captiuitate Iudæi vicinas nationes, à quibus læsi fuerant, subegerunt,vt vidimus in Habdia,& in cap.2.Sophoniæ. Hi fabri angeli sunt,vt aiunt Hieronymus, Cyrillus,Theodoretus, quos ego arbitror principes esse custodum Ierusalem, &
B aliarum ciuitatum Iudæ.Cur autem fabri ad hoc veniant,aut cuius artis fabri sint, Commentarii fere non docent, nos ex uerbi Hebraici proprietate explicabimus חָרָשׁ Hebræis quiuis artifex dicitur, ideo solet aliquid addi, vt ars intelligatur,vt Isa. 44. Faber ferrarius lima operatus est. Et postea: Artifex lignarius extendit normam. Sed cũ absolutè ponitur, solet fabrum ferrariũ significare,vt 1.Reg.13.Porro faber ferrarius non inueniebatur in omni terra Israel,in Hebræo absolutè ponit חָרָשׁ. Ita hic fabros ferrarios intelligere debemus,quoniam cornua,de quibus nũc
C sermo est,ferrea esse intelliguntur,vt.3. Regum. 22. Fecit quoque sibi Sedecias cornua ferrea,& ait: Hæc dicit Dominus: His ventilabis Syriam, donec deleas eam. Veniebant igitur fabri, vt remouerent cornua.

Vt deijciant cornua gentium. Gentes 72
leuauerunt cornu super Israel, id est, Leuare
potestatem, & dominatum habuerunt, cornua.
nam leuare cornua victoris est ventilantis, & sursum proiicientis victos,vt Psalm. 74. Dixi iniquis, Nolite inique agere, & delinquentibus, Nolite exaltare cornu. Nolite extollere in altum
D cornu uestrum, id est, Nolite minores opprimere, & potestate vestra superbè abuti in pauperes, & imbecillos. 1. Regum. 2. Exaltatum est cornu meum in Deo meo, dilatatum est os meum super inimicos meos.Ita etiã possumus interpretari illud Lu.1.Et erexit Locus Lu
cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui,i. Leuauit cornu suũ ad ventilan- cæ. 1.
dũ hostes nostros, & ad saluos faciẽdos

 nos.

nos. Hoc autem cornu est Christus, qui est ex domo Dauid. Quoniam igitur gentes superbe cornu suum leuauerant, & Iudam ventilauerant, nunc fabri deijciunt ea, vt eam non ventilent Iudæos.

Vt dispergerent eam. Vt ventilarent eam; idem enim verbum est in Hebræo quod ante vertit Ventilare.

TROPOLOGIA.

73 Quatuor cornua, quatuor animi perturbationes.

Quatuor cornua inimicorũ nostrorum, quatuor præcipuæ animi perturbationes sunt, vt rectè interpretatur Hieronymus, quæ sunt capita, & quasi matres reliquarum, gaudium, dolor, timor, spes, siue cupiditas. Hæc sunt cornua ferrea Diaboli, quibus ventilat Iudam, id est, electos, & confitentes Deũ, & Israel, id est, liberius viuẽtes, & idola huiusmodi colentes, & ipsam Ierusalẽ, in qua est templum, & sacerdotium, & sacrificia, id est eos etiam, qui sanctiorem, & perfectiorem vitam instituunt, & Euangelica consilia sectantur. Quidquid enim mali facimus, quidquid omittimus boni, ideo facimus, aut omittimus vt gaudeamus possessione rerum, quas amamus, aut, vt dolorẽ arceamus, quo afficeremur, si non possideremus. Timor nos deterret à virtutibus, quas libenter amplecteremur, nisi laborem, & dolorem timeremus. Spes, siue cupiditas, nos ad omnia mala incitat, dum inde gaudium, voluptatemque speramus. Hæc cornua pauci uident, prius feriuntur, prius ventilantur, quam agnoscãt: propterea Propheta leuat oculos suos, vt videat cornua, & Diabolum his in nos irruentem, vt nos ventilet. Eleuatione ergo oculorum (vt Hieronymus ait) opus est, & intelligentia spirituali, vt videamus contrarias fortitudines, quæ contra nos eleuauerunt cornu suum.

74 Corruptores animarum cornutis animalibus assimilantur.

Hinc mali homines, & seductores, ministri Diaboli siue fidem peruertant, vt hæretici, siue mores bonos, cornua habere dicuntur, aut cornutis animalibus assimilantur, quoniam aliquo horum cornuum Diaboli in sanctos irruunt, vt ventilent. Vt, circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me. Et: Salua me ex ore leonis, & à cornibus vnicornium humilitatem meam. Psal. 21. In lege etiam scriptũ est: Si Bos cornu percusserit virum, aut mulierem, & mortui fuerint, lapidibus obruetur, & non comedetur carnes eius. Exo. 21.

Bos cornupeta.

Bos percutit, quando is, qui bonus, & nulli nociturus videbatur, eos, quibuscum versatur, verbo, aut exemplo ferit, & ad peccatum allicit; habebat cnĩ cornua, quibus noceret, tametsi mansuetudinem simulabat. Et, quia nonnũquam huiusmodi homines non solum infirmos feriunt, sed etiam fortiores, bene dicit: Si Bos cornu percusserit virum, aut mulierem. Bina cornua habere solent hæc animalia, quia duobus contrariis terrent gaudio, si facias, dolore, si recuses, ita etiam timore, & cupiditate, sed altero tandem cornu feriunt, eo videlicet, quod fortius esse vident ad ictum. Lapidibus obrui iubetur, vt ne rursũ non feriat, vt totus lateat, ne cornua ipsa mortuo etiam boue, vel offensionis causa esse possint, vel doloris.

75 Qui. n. populo præsunt, dare operam debent, vt exemplis sanctorum, verbisque Scripturarum, quæ lapides sunt, quos Dauid aduersus gigantem pugnaturus è torrente Scripturarum limpidissimos elegit, obruatur ille, qui nocuit ceteris, ita vt neque ipse deinceps ferire possit iam correctus, aut prout decet punitus, & ipsa cornua occultentur, vt iam nulli sint erroris occasio, quæ fecerat, aut persuaserat. 1.Reg.17. Carnes comedi vetat, quia in ijs, qui vel fidei nostræ nocuerunt, vel moribus, ea etiam fugienda sunt, quæ profutura videbantur, ne occultũ inde quodammodo malum in securos serpat.

Libri hæreticorũ cornua bo uis cornupetæ.

Cum Ecclesia libros hæreticorũ igni tradi iubet, & ne ea quidem, quæ bona, & vtilia in eis videntur, legi sinit, quid aliud facit, quam præcipere, vt bouis cornupetæ carnes non comedantur. Difficile enim est bouem detestari, cuius carnes comedendæ probantur, & non placere auctorem, cuius placent scripta.

Quatuor virtutes, quatuor fabri deterẽtes cornua.

Quatuor fabri, qui Prophetæ ostenduntur à Domino, quatuor virtutes sunt auctore Hieronymo, prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia: remouent enim, & fugãt illa cornua Diaboli,

boli, & eleuata deijciunt. Possumus & alias assignare, quæ aduersus singulas perturbationes militent, pœnitentiam aduersus gaudium, mortificationem, siue abnegationem sui aduersus dolorē, patientiam, aduersus timorem, contē-
76 ptionem sæculi aduersus spem. * Hæc quidem cornua ventilauerunt Iudam, & Ierusalem per singulos viros, vt paucissimi sint, quos non vel omnino, vel ex parte vincant, & nemo eorum leuauit caput suum, quia dum illos victos, & captos tenebant, resistere non audebant: sed ab his quatuor fabris deterrentur, quoniam, qui videt se peccasse in optimum parentem, & mansuetissimū Dominum, amat gemitus pœnitentiæ, & gaudium inane sæculi vitat. Qui sibi displicere, & se abnegare assueuit, vt Deo placeat, contemnit dolorem. Qui patientia gaudet, & laboribus pro Christo ferendis quasi saginatur, non frangitur timore. Qui vidit caduca esse bona sæculi, & se peregrinum esse, & aduenam, sicut omnes patres suos, cupiditatem, & spem vanam repellit. Sed hoc etiam addamus, quod ait Hieronymus: Qui vitia destruunt, virtutes ædificant, omnesque sancti, qui hæc remedia possidentes instaurant semper Ecclesiam, fabri appellandi sunt. Vnde & Apollo-
1. Cor. 3. lus loquebatur: Quasi sapiens archite-
Isa. 3. ctus fundamentum posui. Et iratus Dominus de Ierusalem ablaturum esse se
Matt. 13. dicit architectum, & virum sapientem. Et ipse Dominus Dei omnipotentis Filius, & creatoris omnium, fabri filius appellatur.

CAP. II.

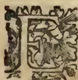

T leuaui oculos meos & vidi: & ecce vir, & in manu eius funiculus mensorum. Et dixi: Quo tu vadis? Et dixit ad me. Vt metiar Ierusalem, & videam quanta sit longitudo eius, & quanta latitudo eius. Et ecce angelus, qui loquebatur in

A *me, egrediebatur, & angelus alius egrediebatur in occursum eius. Et dixit ad eum: Curre, loquere ad puerum istum, dicens: Absque muro habitabitur Ierusalem præ multitudine hominum, & iumentorum in medio eius. Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitum: & in gloria ero in medio eius. O, ò, fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor ven-*
B *tos cœli dispersi vos, dicit Dominus. O Sion fuge, quæ habitas apud filiā Babylonis, quia hæc dicit Dominus exercituum: Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos: qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi eius: quia ecce, ego leuo manuum meam super eos, & erunt præda his, qui seruiebant sibi: & cognoscetis, quia Dominus exercituum misit me. Lauda & lætare fi-*
C *lia Sion: quia ecce, ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus. Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum, & habitabo in medio tui: & scies, quia Dominus exercituum misit me ad te. Et possidebit Dominus Iudam partem suam in terra sanctificata: & eliget adhuc Ierusalem. Sileat omnis caro à facie Domini: quia consurrexit de ha-*
D *bitaculo sancto suo.*

HISTORIA.

Et ecce vir, & in manu eius funiculus mensorum. Non est dubium, quæ scripta sunt in hoc capite, de Ecclesia esse intelligenda, sed utrum Allegorico sensu, aut Historico, valde dubiū est, quod etiam in multis prophetarum locis so-

A let occurrere. Auctores partim huic sententiae, partim illi fauent. Nam Cyrillus, & Theodoretus de Ierusalem Historicè exponunt, de Ecclesia Allegoricè, quorum sententiae subscribere videtur Hieronymus, ait enim: Nos autem iuxta spiritualem sensum haec omnia interpretamur in Ecclesia. Alii Historicum sensum omnino de Ecclesia esse volunt, vt Philastrius Episcopus Brixiensis in libro de haeresibus, cap. Haeresis de funiculo mensorio in Zacharia propheta, & Lyranus, & quidam alii. Mitto eos, qui Allegoricum ferè sensum sectari solēt, B Rupertum, inquam, & Glossam vtramque. Quod si Hieronymus attente legatur, hunc potius sensum sequitur: nam initio capitis reijcit sensum de vrbe Ierusalem. Vocauit autem hunc sensum spiritualem, non quod Historicus non sit, sed quod sit absconditus, neque is sit, quem superficies literae prae se fert; ita enim crebro sancti doctores loquuntur, saepeque dicunt locos aliquos Scripturae, non iuxta Historiam, sed spiritualiter esse intelligendos cum nullus esse possit locus, qui sensū

2 Historicum non habeat. * Mihi ad has Reg. ambiguitates regula certissima est, quae C me magnis laboribus liberat, vt cum ea, quae dicuntur, propriè accipi possunt, vt verba sonant, nec quid habent absurdi contra veritatem, aut contra sanam fidei, morumve doctrinam, nullo modo dubitem eum esse Historicum sensum. Si autem maiora sint, quam, vt possint illi rei conuenire, de qua dicuntur, pro certo habeam alium sensum occultiorem, & sacratiorem esse quaerendum, qui quamuis spiritualis vīdeatur, Historicus tamen sit. De quo dixi Hag. 1. num. 28. & saepe hac regula D vsus sum. Quemadmodum, quae scripta sunt in Psalm. 71. titulum quidem habent Salomonis, verum quoniam tam grandia sunt, vt Salomonis dignitatem longe superent, constat de alio Salomone esse scripta, qui filius Dauid est, & filius Dei. Quare si quis ostendere poterit, quae dicuntur in hoc capite, vere facta esse in vrbe Ierusalem, sine dubio mihi probabit eum esse Historicum sensum: sed, quia id ostendi rectè

non potest, quia longè grandiora sunt; Superest, vt Historicè de Ecclesiae felicitate interpretemur post salutarem regis nostri aduentum. * Testantur quod 3 dico Iudaei, cum enim animaduerterent nunquam visa esse in Ierusalem, quae propheta noster vaticinatur, ad futura tempora Messiae sui, quem decepti semper expectant, omnia referunt. Hoc autem perpetuo obseruant tam Hieronymus, quam omnes orthodoxi scriptores, & nos hactenus pro nostra paruitate obseruauimus, vt plurima, quae in prophetis dicuntur de felicitate Reg. Ierusalem, & in ea gesta non sunt: sicut Iudaei ad tempora sui Messiae, & quidam ex veteribus Iudaizantes ad Christi regnum mille annorum in terra referunt, ipsi ab vbertatem bonorum spiritualium in nouo testamento, & ad ea quae fiunt in Ecclesia, sine dubitatione referant. Vide cap. 13. Tobiae, Ioelis tertiū, Hamos. 9. & alia multa, de quorum intelligentia hanc regulam tradidimus Hamos 9 num. 44. Denique hoc in verbis ipsis videbimus, cum exponentur. Illud fortasse apertius, quam vt admoneri debeat, non satis esse quaedam conuenire terrenae Ierusalem, nisi conueniant omnia; nam cum verba Scripturae apta sint inter se se, & catenata, cum quaedam non conueniunt, ea docent neque illa, quae videntur cōuenire, de ea re dicta esse. * Etenim in 4 Psalm. 71. multa conueniunt Salomoni, sed quia alia, quae similiter dicuntur, minime conueniunt, non de Salomone, sed de Christo rege pacifico interpretamur. Et quoniam prophetae ita de praesentibus agebant, vt futura non omitterent, solent postea, quae ad illum populum pertinebant, de aduentu Christi, & de mysterijs Ecclesiae in rebus eiusdem populi adumbratis vaticinari. Ita nunc Zacharias cum de reaedificatione, & libertate Ierusalem multa dixisset, more prophetico ad Ecclesiam, cuius figura fuit eadem Ierusalem, & praedicit eius felicitatem, ac multitudinem hominum omnium nationum, qui in ea futuri erant. Cur autē Ierusalē, & genti Iudaeorū promittantur, quae promittūtur Ecclesiae, ini-

tio

tio cap 8. plenius explicabimus, vnde hæc omnia melius intelligentur. Verba ergo iam exponamus. Cum oculos mentis leuasset, vt attẽte videret, quod ei Dominus intus ostendebat, vidit virum, idest, angelum viri specie, & in manu eius funiculus mensorum: quare significatum est vrbem esse ædificãdam,

Matt.16. de qua Dominus ait: Tu es Petrus, & super hanc petram ędificabo Ecclesiam meam. Solent enim artifices antequã ædificent, dimetiri areæ longitudinem, & latitudinem funiculo, qui propterea mensorum dicitur, id est, quo mensores vtuntur ad aream dimetiendam, vt singulæ partes ædificii iustam habeant magnitudinem. Similis visio est apud Ezec. cap. 40. Et ecce vir, cuius erat species quasi species æris, & funiculus lineus in manu eius, & calamus mensuræ in manu eius.

Vt metiar Ierusalem, & videam quanta sit longitudo eius. Id est, Quantum habere longitudinem, & latitudinem debeat, vt scilicet capere possit innumerabilem hominum multitudinem, qui in ea futuri sunt. Allegorica locutione, siue metaphora vrbis Ierusalem, docet magnam quandam vrbem à Christo esse ædificandam, quę capere valeat innumerabiles ciues ex toto orbe terrarum confluentes, id est, Ecclesiam.

Et ecce angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur. Vt nouam reuelationem ad me afferret de futuris, vt exposuit S. Dionysius in libello de cœlesti hierarchia, capit. 8. de quo iterum dicemus initio cap. 4.

Et angelus alius egrediebatur. Vidi alterum angelum venientem in occursum angeli mei, qui reuelationem ei noaam afferebat, vt mihi narraret; erat. n. angelus hic superior, & docet, atque illuminat angelum inferiorem, per quẽ docendus erat Propheta, vt exigit ordo diuinæ prouidentiæ: quemadmodum ibidem interpretatus est Dionysius.

Puer. *Loquere ad puerum istum*. Si puerum alicuius diceret, seruum, aut famulum intelligeremus, vt cum dicitur Luc. 1. In domo Dauid pueri sui, & Act. 4. Aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnxisti. Sed quemadmodum nec

A seruus, nec famulus sine eo ponitur, cuius seruus, vel famulus est, ita nec puer, cum pro famulo accipitur. Quod si puerum vocari dicas, quia discipulus erat illorum angelorum, quoniam. Isa. 8. scriptum est: Ecce ego, & pueri mei, &c. memento ibi pueros dici ילדים, quod magis filios significat a ילד, quod est Peperit, aut Genuit, vt Hoseæ, 1. Et fac filios fornicationum, & Gen. 33. Diuisitque filios Liæ, & Rachel. Aut certè infantibus, & puerulis hoc nomen datur, quasi paulò ante genitis. At hic legimus נער, quod proprie nomen æta-

B tis est, & puerum, siue adolescentulum significat, & inde etiam ministrũ, quod pueri ministrare maioribus soleant, & facilè faciant, quod iubentur. At cum ministrum significat, semper ille additur, cuius minister est: cum nomen est ætatis, absolutè ponitur. Quare mihi nomen esse videtur ætatis, quod tunc iuuenis esset Zacharias. Scio quosdam dicere senem fuisse, cum venit e captiuitate: sed id ex Scriptura probare non possunt, nos in eo, quod dicimus, proprietatem verborum eiusdem Scripturæ retinemus. Nisi quis dicat cum Glos-

C sa Interlineari puerum dici, quia ad comparationem angelorum omnis humana natura, vel scientia, pueritia dicitur: quod desumptum est ex Hieronymo, in verba paulò post sequentia: O, o, fugite de terra Aquilonis. Sed mihi placet etiam nunc quod dixi, quoniam angeli non solent viros vocare pueros, vt nunc faciunt. Hoc tamen addiderim, solere senes etiam grandiores iuuenes pueros vocare, quod modo angelum, quasi maiorem natu, facere arbitror.

Absque muro habitabitur Ierusalem.

D Tanta erit in ea hominum multitudo, vt nullis muris possit contineri. Loquitur de ingenti hominum multitudine, quæ ventura erat ad Ecclesiam, de qua Dauid sub eadem metaphora vrbis Ierusalem, Psal. 86. inquit: Ecce alienigenæ, & Tyrus, & populus Aethiopũ, hi fuerunt illic. Nũquid Sion dicet: Homo, & homo natus est in ea? i. dicetur Ierusalẽ, Plurimi homines nati sunt in te. Iam nunc videre incipimus prophe-

ciam huius cap. non de Ierusalem esse, sed de Ecclesia, neque enim id vnquã contigit Ierusalem, vt sine muris habitaretur, immo muros paulo post ædificauit Nehemias, vt constat ex eius libro, cap. 2. & 3. & 4. & si quando interrupti fortè erant ab hostibus, continuo diligenter reficiebantur. 1. Mach. 4. Et ædificauerunt in tempore illo montem Sion, & per circuitum muros altos, & turres firmas, ne quando venirent gẽtes, & conculcarent eum, sicut antea fecerũt. Quidam ex nostri temporis scriptoribus, qui probare nititur Historice hæc impleta fuisse in Ierusalem, hoc loco haud improbabiliter nostram oppugnat sententiam. Caue, inquit, credas Ierosolymam muris caruisse; habuit.n. muros, quos Nehemias ædificauit: sed intellige extra muros habitasse grandẽ ciuium multitudinem. Nam Iosephus habet, tot ciues extra muros habitasse, vt ea habitatio vocaretur Bezetha, i. ciuitas noua. * Vbi lector attentissime consideret, quod eam nouam ciuitatẽ rex Agrippa muris voluerit ambire, & cum fundamenta iecisset, ne hæc prophetia Zacha. sua veritate fraudaretur, opus ab eo cœptum omnino cessauit. Retuli eisdem ipsius verbis quid hic auctor sentiret. Itaque sensum esse dicit: Absque muro habitabitur Ierusalem, tanta erit ciuium multitudo, vt multi extra muros habitent. Hic ego lectorẽ, quem ipse attentissimum poscit, tantũ non dormitantem volo, vt videat an possit dici habitari absque muro ciuitas de qua in eodem loco, id est, lib. 6. de bello Iud. ca. 6. Iosephus idem hæc scripta reliquit: ciuitas autem trino muro circumdata erat, nisi qua vallibus inuiis cingebatur, ex ea namque parte vnius muri habebat ambitum. Videat etiam an Bezetha habitata fuerit absq; muro de qua hæc sunt eiusdẽ verba Iosephi: Quin & quartus collis incolebatur cui nomen est Bezetha, situs quidẽ ex aduerso Antoniæ fossis autem altissimis separatus. Deinde cũ dixisset Agrippã regem murum Bezethæ inchoasse, sed metu Claudij Cæsaris, ne res nouas moliri videretur, non vt Zachariæ prophetia impleretur, fundamẽtis tantummodo iactis, ab opere destitisse; murum à Iudæis absolutum fuisse dicit. * Rursus 9
autem, inquit, idem murus etiam Iudæorum studio fabricatus ad viginti cubitos creuit. Et minas quidem binis cubitis, propugnacula vero trinis habebat, totaque altitudo ad viginti quinq; cubitos erigebatur. Murum autem supereminebant turres viginti quidẽ cubitis in latitudinem, viginti vero in altitudinem quadratis angulis structæ, & sicut ipse murus plenæ, ac solidæ. Præterea structura, ac pulchritudo saxorum nihil erat templo deterior. Post altitudinem vero turrium solidam, viginti cubitis elatam, cellæ, desuper ac cœnacula erant, aquarumque pluuialium receptacula, & tortuosi, latique singularũ ascẽsus. Hæc Iosephus. Num habitari absq; muro Bezetham dicemus? Si ergo non fuit ab Agrippa muris septa ne prophetia Zachariæ sua veritate fraudaretur, fraudata est cum paulo admodum post septa est. Sed fraudari veritate Zacharię prophetia non potuit, nõ igitur de hac
Ierusalẽ vaticinatus est Zacharias. * Di- 10
ces forte ante quam murus fieret, habitata est Bezetha absque muro. Hoc auctor hic non dixit, sed murum non fuisse absolutum ab Agrippa, ne prophetia Zachariæ veritate sua fraudaretur. Et merito non dixit, nam dum ciues pauci extra muros habitant, non dicitur ciuitas habitari absque muro, vbi autem crescẽte multitudine murus extruitur, neque ita dicetur habitari absque muro. Omitto quod suburbana ædificia muris adiacentia pars vrbis sunt, sunt autẽ vbique vrbes quam plurimæ, quæ per multa habent ciuium domicilia adiuncta muris, neque tamen propterea quisquam dixit habitari vrbes illas absque muris? & quidem cum in nõnullis paulo minor ciuium numerus habitet extra mœnia, quam intra. Deinde pro, Absque muro, in Hebr. פְּרָזוֹת. quod si Hebræis credimus, vrbes absque muro, & munitione, & in planitie positas significat, quod in Ierusalem conuenire non potest, quæ, vt docet Iosephus lib. 6. de bello. c. 6. in quatuor collibus sita erat natura valde munitis. Et quidam pro, Absq; muro, interpretantur, ac vertunt,

Paulus Palic.

Ibidem.

tunt, Vicatim, quod nullus sit murus, sed multi uici coniuncti, quæ ciuitates sine fine dilatari possunt, itaque ingens
11 significatur Ecclesiæ capacitas. Sed quomodo ad Ecclesiam accommodari poterit, quod sequitur. Præ multitudine hominum, & iumentorum? In ciuitate nemo est, qui non uideat crescente multitudine hominum, iumentorũ quoque numerum augeri, quæ sub hominis cura sunt, & quibus homines egẽt. Quidam (vt ait Hie.) in hominibus intelligunt Iudæos, qui irrationabiliter secundum legem viuebant, in iumentis vero ethnicos. Alij homines volunt esse eruditos scientia scripturarum, iumenta vero, simplices quosque credentium, & de his dici Psalm. 35. Homines, & iumenta saluabis Domine. Mihi etiam iumenta videntur illi dici, qui cum sint in Ecclesia, more iumentorum viuunt corpus solum curantes, & præsentia quærentes, negligẽtes futura: multos enim huiusmodi habet Ecclesia, propter quos dictum est. Isai 9. Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiam. Qui & ob hoc recte iumenta dicuntur, quod prosunt iustis, & eorũ causa conseruantur.

Iumenta.

Et ego ero ei (ait Dominus) murus igni in circuitu. Quoniã vrbs sine muris exposita est periculis, & hostium incursibus: ne quis talem futuram Ecclesiã crederet, quæ absque muro erat habitanda dicit Dominus se ei pro muro futurum idest magna cura eam seruaturum, atq;
12 defensurum. Nec se murum lapideũ, aut etiam æneum futurum pollicetur, sed murum igneum, qui longe terreat hostes nec accedere vllo modo sinat: Theo. Ero ei murus, qui transiri, & transcendi non possit, hunc enim vocat murum ignis. Nam quemadmodum pyra ingens transiliri nequit, sic non vinci potest, qui gratia Dei custoditur, &c. De hoc scriptum est Psa. 124. Dominus in circuitu populi sui.

Et in gloria ero in medio eius. Vel legendum est, In gloriã, vel certe, In gloria positum est pro In gloriam, vt passim in Paulo fieri videmus, & in nostra translatione est valde vsitatum; est enim in Hebræo לכבוד, idest, In gloriam, & apud LXX. εἰς δόξαν, quod idem est. Id est. Non solũ protegam eam, sed etiam, gloriosam reddam, & multa dignitate insignẽ, Thodoretus: Non modo ei omne robur suppeditabo, sed & illustrẽ, & admirandam reddam, vt eius gloria per omnem orbem terrarum peruagetur. Licet etiã cum Hieronymo exponere, Ecclesia perfruetur gloria Dei in se habitantis, particeps erit claritatis Dei, & maiestatem eius multo clarius intuebitur, quam ceteræ totius mundi congregationes. Hoc eleganter dixit Isaias, c. 60. Surge, illuminare Ierusalem, quia venit lumen tuum, & gloria Dñi super te orta est. Quia ecce, tenebræ operiẽt terrã, & caligo populos; super te autẽ orietur Dñs, & gloria eius in te videbitur.

O, ò, fugite de terra Aquilonis. O, vocantis est, idem quod Heus, Heb. הוי, & ò geminatum contentionem clamoris indicat, ac studium vocantis. Vocat aũt sub nomine eorum, qui Babylone remãserant, omnes electos, tam ex Iudæis, quam ex gentibus, qui tempore Euangelii erant per orbem dispersi, vt fugiãt de terra Aquilonis, id est, de Babylone, hoc est, de potestate Diaboli, & de nequitia sæculi huius, & concurrãt ad Ecclesiam, in qua bonis sibi à Deo paratis perfruantur. Babylonem vocat terram Aquilonis, qm̃ iuxta Scripturæ cõsuetudinem plagæ orbis, quas Græci appellant κλίματα iuxta situm Ierusalem intelliguntur, & templi, vt hic adnotat Hieronymus, & cap. 6. in illud: Egrediebantur in terram Aquilonis. Iuxta sitũ autem Ierusalem, Babylon Aquilonaris est, vt ostendimus Ioe. 2. nu. 41. Hic iam mihi fortasse succensebit diligẽs lector, & vim me literæ afferre dicet, quod cum Propheta vocet Iudæos, qui Babylone manserant, Cyro eos dimittente, ego electos, qui per orbem dispersi sunt, vocari cõfirmem. At ego ex hoc ipso loco, vbi ait: Quoniam in quatuor ventos cœli dispersi vos, apertius etiã expositionem hanc continuo comprobabo. Hoc prius dicam, Babylonem vocari aliquoties in Scriptura mundum hunc cum suis diuitijs, & voluptatibus, qui sanctos semper insectatur, quomodo illud plurimi exponunt, Apoc. 18. Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta est

13

Reg.

Babylon

cta est habitatio dęmoniorū,&c. Nec val
dè dissimile vē quod est in Psal. 86. Me-
mor ero Rahab,& Babylonis sciētiū me.
Quoniam in quatuor ventos cœli disper
14 *si vos*. Id est, De omnibus mundi parti-
bus,in quibus dispersi estis,ò electi mei,
fugite,& venite ad Ecclesiam. Hoc po-
pulo Iudæorum conuenire non potest:
quo modo eīm probari poterit, eos fuis-
se per omnes orbis partes dispersos?
Aut,si in quatuor mundi plagas disper-
si sunt, quomodo iubet eos fugere de
terra Aquilonis? Quare, vel ex hoc li-
quet omnia ita esse intelligenda, vt di-
ximus. Ceterum in quatuor vētis, qua-
tuor mundi plagæ intelliguntur, vnde
venti illi spirant, id est, Oriētem, à quo
spirat Eurus; Occidētem, à quo Zephy-
rus; Septemtriones, à quibus propriè
ἀπαρκτίας qui Latinè Septentrionarius
dicitur, Gellio auctore lib. 2. c. 22. Me-
ridiem, à quo Auster, siue Notus, Matth.
24. Et congregabunt electos eius à qua
tuor ventis. Hoc idem legimus Isa. 43.
Ab Oriente adducam semen tuum, &
ab Occidente congregabo te. Dicam
Aquiloni, Da, & Austro: Noli prohibe-
re, affer filios meos de longinquo, & fi-
lias meas ab extremis terræ. Et apertiꝰ.
c. 10. Et leuabit signum in nationes, &
congregabit profugos Israel, & disper-
sos Iuda colliget à quatuor plagis ter-
ræ. Et auferetur Zelus Ephraim, & ho-
stes Iuda peribunt, &c. Hoc in filijs Is-
rael, id est, in omnibus tribubus, cœpit
expleri prædicantibus apostolis, & ple-
nius explebitur in consummatione sæ-
culi. Iterum hoc confirmat Propheta.
c. 8. quod ibi exponemus, nu. 10. Sed di-
cat quis: Si dispersit eos Deus in qua-
tuor ventos, ergo prius congregati fue-
rant, & vnus populus erant, vnde disper
si sunt. Respondeo eos, qui sunt in va-
rijs regionibus, & tandem in vnum cō-
uenturi sunt, rectè etiam dispersos dici;
tales erant filii Ecclesiæ, quod Ioannes
manifestè docet. c. 11. Sed cum esset pō-
tifex anni illius, prophetauit, quod Ie-
sus moriturus erat pro gente, & non
tantum pro gente, sed vt filios Dei, qui
erant dispersi, congregaret in vnum.
15 *O Sion fuge*. Pro Fuge, in Hebr. est
המלטי, idest, liberare, libera te, eripe te

A tot malis. Bis iam vocauit, vt fugerent
de Babylone, nunc tertio vocat. Interli
neatis: Tertia aduocatio crebra admoni
tio est ad fugā. Iam diximus Initio Ha-
mos numero ternario magnū quendā
numerum significari solere apud He-
bræos: itaque tertia vocatio multiplex
vocatio est, vnde inoleuit in Ecclesia
trina monitio ante excōmunicationē.
Quāuis hæc tertia vocatio propriè ad
Iudæos referenda est, vt ostendemus in
verbis sequentibus. Quia hæc dicit Dñs
exercituum, &c. Nam cū Ecclesia cōgre
B ganda esset non solum ex gentibus, sed
etiam ex Iudæis, imò illi principes, &
magistri futuri essent credentium, nunc
eos compellat etiam, vt relicta Babylo-
ne, in qua manserant, redeant in Iudæā
cum ceteris, & populum Dei augeant,
& Christum audiant suo tempore præ-
dicaturum, & ex eis conuertantur illi;
quos Deus patres, & magistros elegit
credentium. Quod si quis obiecerit no
bis iuxta nostra interpretationem Ieru
salem, & Babylonem in hoc capite mo-
do propriè accipi, modo metaphoricè:
sciat scripturā in vno sermone quædā
C propriè, quædam figuratè dicere solere
vt docuit Aug. lib. 2. de consensu Euan
gelistarum cap. 30. & ante eum Orige-
nes lib. 3. comment. in epist. ad Rom. in
illud. cap. 3. * Nunc autem sine lege iu
stitia Dei manifestata est. Vt Ioann. 4.
Non ne vos dicitis quod adhuc qua-
tuor menses sunt, & messis venit? Ecce
dico vobis, leuate oculos vestros, & vi-
dete regiones, quia albæ sunt iam ad
messem. Quis non videt messem hic
proprie primum accidi, deinde meta- 16
phorice? Et ibidem: Si scires donum
Dei, & quis est qui dicit tibi: Da mihi
bibere; tu forsitan petisses ab eo, & de-
D disset tibi aquam viuam. Et Omnis qui
bibit ex aqua hac sitiet iterum: qui au-
tem biberit ex aqua, quam ego dabo ei,
non sitiet in æternum. Videmus hic
bibere, & aquam, & corporaliter poni,
& spiritualiter. Similiter capite. 9. In iu-
dicium ego in hunc mundum veni, vt
qui non vident, videant, & qui vident,
cæci fiant. His tribus exemplis regu-
lam confirmauit Origenes, & eo quòd
ibidem exponit, quibus sunt multa simi
lia,

Reg. In eodem sermone idem vocabulum & proprie & figurate accipi solet.

sia, vt 2. Cor. 5. Eum, qui peccatum non A
nouerat, pro nobis peccatum fecit, &
id genus alia. Quamuis & sine vlla signi
ficationis mutatione possit exponi in
hunc modum: O Sion, id est, O tu pars
Ecclesiæ futura, quæ habitas Babylone,
id est, remota à Deo, & in confusione
peccati posita, fuge inde. Si quis igitur
ità exponere velet, non repugno, mo-
do hæc ad Iudæos referat, vt poscit cõ-
textus sequentium. Itaque ad gentiles,
quasi ad remotiores bis dicitur, O, o, fu
gite, &c. ad Iudæos qui erant proximi,
semel, O Sion fuge, &c. Filiam Babylo-
nis dixit pro Babylone more scriptu- B
ræ, de quo diximus Hoseæ 10. num. 28.

17 *Quia hæc dicis Dominus exercituum: Post gloriam misit me ad gentes.* Hiero-
nymus: Vox Saluatoris loquentis indu
citur, qui omnipotens à patre omnipo
tente missum se esse dicit, &c. Ita etiam
exposuit Eusebius lib. 6. de Demonstr.
Euang. cap. 16. A quo autem missus sit,
docet paulo post vt ait Euseb. cum di-
cit: Et cognoscetis, quia Dominus exer
cituum misit me. Et est sensus: Pater
meus mittet me ad gentes post gloriã,
id est, post quam gloriam meam in ter-
ris ostendero magnitudine miraculo- C
rum, & resurrexero, atque ascendero in
cœlum, hæc enim propriè dicitur glo-
ria Christi, vt Ioan. 7. Nondum enim
erat spiritus datus, quia Iesus nondum
erat glorificatus. Tunc Christus, missus
est ad gentes, vt electi ex illis venirent
ad Ecclesiam. Non quidem per se mis-
sus est, sed per apostolos suos, quibus
post resurrectionis suæ gloriam dixit:
Mat. vlt. Euntes in mundum vniuersum prædi-
care Euangelium omni creaturæ. Ac
nequis impropriè locutum fuisse pro-
phetã existimet, quod Christo tribuat
quod apostolorum est: sciendum est, at- D
que accuratè adnotandũ, quæ de Chri-
Reg. sto dicuntur in scriptura interdum de
Io. 10. solo capite dici, vt: Ego, & pater vnum
Act. 9. sumus, interdum de solo corpore, vt
Saule, Saule, quid me persequeris? Nõ-
numquam de toto Christo, id est, de ca-
pite, & corpore, vt Isa. 61. Quia induit
me vestimentis salutis, & indumento iu
stitiæ circũdedit me quasi sponsum de-
coratum corona, & quasi sponsam or-
natam monilibus suis. * Sponsus no- 18
minatur, & sponsa, id est, caput, & cor-
pus. Hanc regulam docent, & hoc testi
monio confirmant Aug. lib. 3. de doct.
Chri. cap. 31. Et Isido. lib. 1. de summo
bono. c. 25. Ita etiam Psal. 2. Astiterunt
reges terræ, & principes conuenerunt
in vnum aduersus Dominum, & aduer-
sus Christum eius, quod in capite im-
pletum est, & quotidie impletur in mẽ-
bris. Quod ergo nunc Christus de se di
cit, de corpore eius intelligendum est,
id est, de apostolis, & eorum discipulis,
vt apertè probatur ex Isa. 49. Vbi Chri
sto dictum est. Parum est, vt sis mihi ser
uus ad suscitandas tribus Iacob, & fæ-
ces Israel conuertendas. Ecce, dedi te
in lucem gentium, vt sis salus mea vs-
que ad extremum terræ. Et tamen hæc
Paulus Act. 13. de se, & de ceteris præ-
dicatoribus Euangelij interpretatur,
cum dicit Iudæis: Sed quoniam repelli-
tis illud, & indignos vos iudicatis æter-
næ vitæ; ecce, conuertimur ad gentes,
sic enim præcepit nobis Dominus: Po-
sui te in lucem gentium, vt sis in salutẽ
vsque ad extremum terræ. * Est etiam 19
in verbis nostri prophetæ notandum,
confirmari ex eis Christi diuinitatem,
cum dicitur: Quia hæc dicit Dominus
exercituum, vbi in Hebræo est nomen
יהוה, quod solius Dei esse scimus. Ad-
notauit hoc Hiero. & in confirmationẽ
profert similem locum ex Psal. 23. At-
tollite portas principes vestras, & ele-
uamini portæ æternales, & introibit
Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ?
Dominus virtutum ipse est Rex gloriæ,
vbi idem nomen Dei ponitur. Cum au-
tẽ dicit: *Ad gentes, quæ spoliauerunt vos,*
manifestè demonstrat se Iudæis loqui,
qui a multis gẽtibus vexati, & expolia-
ti fuerãt, vt à Palæstinis, Tyrijs, Ægy-
ptijs, Assyrijs, Chaldæis. Hoc præterea
exponendũ est, quomodo quod nũc ait:
Quia hæc dicit Dominus exercituum, &c.
Causa sit superioris: o Sion fuge, quæ
habitas apud filiã Babylonis. Duplicitet
causa est, ac si diceret: Venite Iudæi ad
Ecclesiam, quia postquã ego vobis præ-
dicauero, & in cœlum ascendero, Euan
gelium prædicandum est gentibus: illæ
venient, & vos simul venite, ne obdu-
remini,

remini, & abijciamini. Deinde venite ad Euangelium, quia è vobis electurus sum apostolos, & discipulos, per quos gentes conuertantur. Vt autem cognoscant Iudæi per suum ministerium vocandas esse gentes, ait mox: Quia ecce ego leuo manum meam super eos, & erunt prædæ ijs, qui seruiebant sibi.

20 *Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.* Viciata est lectio sine dubio, cum legendum sit, Oculi sui, vel eius, vt constat ex Hebræo, & ex Græco, & Chaldæo, & ex Hieronymo, & ex multis Latinis exemplaribus, Complutensi, Regio, & alijs. Cum autem dicit, Oculi sui, duplicem sensum habet: Qui vobis nocet, sibi potius nocet, quam vobis, nocet pupillam oculi sui tãgit, qm̃ grauiter à Deo punietur. Ita intellexit Cyrillus, & Vatablus, & alij, & quidem satis propriè. Alter sensus Hieronymi, & Theodoreti, & plurium est: Qui vos tangit, tãgit pupillam oculi ipsius Dei, id est, vehementissimè Deum offendit;

Pupilla. pupillæ enim similitudine res vnicè dilecta, ac summa cura seruanda intelligitur, vt Psalm. 16. Custodi me, vt pupillam oculi, & Deutero 32. (ad quod nunc alludere videtur Propheta) circumduxit eum, & docuit, & custodiuit quasi pupillam oculi sui. Tangere autẽ est, vel minimum lędere. Hieronymus, Tactum pro vexatione, & iniuria accipe, iuxta illud quod legimus:

Psal. 140. Nolite tangere Christos meos, & in prophetis
21 meis nolite malignari. * Sed quæritur
quomodo his verbis reddatur causa superioris sententiæ: Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos. Nã pro causa statim subijcit: Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi sui. Et ita sunt connectenda verba. Post gloriam misit me Pater ad gentes, quæ vos spoliauerũt, vt deinceps vobis subdantur, & pareant, vosque tanquam parentes, & magistros venerentur, sicut statim ostendit: Quia ecce, ego leuo manum meam super eos, & erunt prædæ ijs, qui seruiebant sibi. Atque hoc facit Deus, quia plurimum vos amat, & tali genere victoriæ vult honorare vos, & vlcisci vestras iniurias, quæ illi per-

A molestæ fuerunt. Ea enim demum gloriosissima victoria est, cum hostis supplex manus dat, & se victum fatetur, atque ad pedes victoris se se abijcit.

Quia ecce, ego leuo manum meam. Leuare manum interdum gratulantis est, Leuare manum.
atque laudantis, vt adnotauimus Hab. 3. nume. 41. Interdum est iurantis, vt Gen. 14. Leuo manum meam ad Dominum Deum excelsum possessorem cœli, & terræ, quod à filo subtegminis vsq; ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus, quæ tua sunt. Deuteronom. 32. Leuabo ad cœlum manum meam, & dicam: Viuo ego in æternum. Ex
B quo intelligimus illud Exod. 6. Et induxerim vos in terram, super quam leuaui manum meam, vt darem eam Abra-
ham. * Interdum est orantis, vt Psal- 22
mo 27. Dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum, & Psalm. 133. In noctibus extollite manus vestras in sancta. Est etiam aliquid libenti animo facientis, vt Psalm. 118. Et leuaui manus meas ad mandata tua, quæ dilexi. Et vocantis, Isa. 49. Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meum. Et affe-
C rent filios tuos in vlnis, &c. Et auxiliantis, ac protegentis, si dicatur manus leuari pro aliquo. Ezec. 20. Et leuaui manum meam pro stirpe domus Iacob, & apparui eis in terra Ægypti, & leuaui manum meam pro eis dicens: Ego Dominus Deus vester. In die illa leuaui manum meam pro eis, vt educerẽ eos de terra Ægypti. Si autem manus leuatur in aliquem, aut contra aliquem, aut super aliquem, quod idem est, tunc est vlciscentis, atque ferientis, vt Psal. 73. Leua manus tuas in superbias eorum. 2. Reg. 20. Homo de monte Ephraim le-
D uauit manum suam contra regem David. 3. Reg. 11. Ieroboham quoque leua-
uit manum suam contra regem. * Ex 23
quo intelligitur illud Iob 31. Si leuaui super pupillum manum meam, etiam cum viderem me in porta superiorem. id est, Non oppressi illum, non violenter tractaui, etiam si in iudicio vincerẽ, possemque eum, quasi meo iure opprimere. Ita nunc. *Quia ecce ego leuo manũ meam super eos*, id est, Cito pugnabo cõ-

tra

nt eos,& vineam,subijciamque mihi.

Et erunt prædæ ijs, qui seruiebant sibi. Capientur, & conuertentur à Iudæis prædicatoribus, quamuis antea eis seruierint Iudæi; vt iam diximus, & vt exponit Eusebius lib. 6. de Demonstratio. Euang. capite 16.

Et cognoscetis, quia Dominus exercituũ misit me. Tunc ô Iudæi re ipsa cognoscetis me verè fuisse missum à patre, cum videritis tot gentes conuerti, & tam mirabilia signa edi in nomine meo. Cognoscetis autem dicit; non quod tunc primum essent cogniturі, sed cognoscetis, confirmabimini in cognitione, & in fide vestra. Vt Exo. 6. Et assumam vos mihi in populum, & ero vester Deus, & scietis quod ego sum Dominus Deus vester, qui eduxerim vos de ergastulo Ægyptiorum. Et cap. 10. Ego enim indurani cor Pharaonis, vt faciam signa mea hæc in eo, & narres in auribus filij tui, & nepotum tuorum, quoties contriuerim Ægyptios, & signa mea fecerim in eis, & sciatis quia ego Dominus.

TROPOLOGIA.

24 *Et leuaui oculos meos, & vidi.* Et nos leuemus oculos nostros in montes, vnde veniat auxilium nobis, & videamus quæ huius literæ cortice teguntur. Primum, qui animas ad creatorem suum conuertere cupiunt, atque hanc pulcherrimam, & locupletissimam mercaturam exercent, omnem aditum quærant, omnia lustrent, nihil inexpertum relinquant, Deum semper inuocantes, eiusque bonitati maxime confidentes. At vbi successus labori non respondebit, ne tabescant dolore, nec deficiant animo quasi frustra laborantes. Vir in cuius manu est funiculus mensorum, metitur longitudinem & latitudinem ciuitatis Dei, quæ est Ecclesia, pro numero eorum, qui in ea futuri sunt. Certum numerum signauit Deus venientium ad Ecclesiam, & in his certum etiã numerum eorum, qui supernæ Ierusalẽ ciues in tota æternitate futuri sunt. Nihil huic numero deerit. Sed Deus & numerũ, & homines nouit, nos vtrumque latet: id circo totam operam no-

Qui animas quærunt, ne deficiant, si fortesuccessus nõ responderit labori.

A strãm in conuersione hominum ponamus, sed si Deus ex alijs potius, quam ex his, quos instituimus, compleri voluerit, ne moleste feramus, Dei adiutores, & cooperatores sumus, non præfecti ptores, non consiliatij. Meminerimus verbi Pau. Firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: cognouit Dominus, qui sunt eius. * Priores regis nostri serui multos inuitauerunt ad nuptias filij Domini sui; nec tamen illi venerũt, sed alij, qui postea vocati sunt, quos nunquam illi vocandos fore suspicarentur. Nuptiæ quidem, inquit B rex, paratæ sunt, sed qui inuitati erant, non fuerunt digni: ite ergo ad exitus viarum, & quoscunque inueneritis, vocate ad nuptias. Denique impleræ sunt nuptiæ discumbentiũ. Deinde in vnoquoque nostrum spiritus, tanquam vir (nam sensus, siue concupiscentia, femina potius dicitur) sumat funiculũ mensorum, vt animæ longitudinem, ac latitudinem dimetiatur, videatque infinitã quodammodo esse eius capacitatem, vt quæ Deum, si non comprehendere, capere possit, nec vlla præterea re possit impleri, nisi Deo. Quantumuis diuitiarum C copia suppetat, quantumuis deliciæ affluant, non impletur anima, sicut ait Salomon: Omnis labor hominis in ore eius, sed anima eius non implebitur. Et prius: Dixi ego in corde meo: Vadam, & affluam delicijs, & fruar bonis. Et vidi quod hoc quoque esset vanitas. Maior est longitudo, & latitudo animæ nostræ, quam vt rebus creatis impleri possit, solus creator ei satis est. Quid ergo quærimus magnis laboribus, & magna bonorum spiritualium, animarumque nostrarum iactura, quod etiam si ex animi sententia consequeremur, dicturi sumus: Et vidi; quod hoc D quoque esset vanitas? Longitudo eius est duratio, quæ in æternitatem protrahitur. Vnde fit, vt impleri temporalibus rebus nequeat, & homines nihil ferant ægrius, quam suorum bonorum breuitatem, & fugacitatem, eaque quãtum possunt, perpetuare contendant. Deum ergo quæramus, ei nos totos dedamus, quem vbi tenuerimus, nihil erit præterea quod requiramus. * Cum spiri-

2. Tim. 2.
25
Matth. 22.
Animæ nostræ capacitas solo Deo implenda.
Eccl. 6.
Eccl. 2.
26

spiritus hoc mensoris officium præstat, & sedem creatori suo metiendo præparat, omnia animæ illi prosperè succedent, crebro ab angelis inuisitur, & noua semper luce illustratur, quod per angelum egredientem à Propheta, vt nouam reuelationem afferret, & per alterum iam afferentem optimè significatur. Erigitur à Deo bona spe, & quasi prædictionibus quibusdam suæ felicitatis, & misericordiæ Dei erga se reficitur sæpè, & recreatur, atque illud de se audit: ***Absque muro habitabitur Ierusalem præ multitudine hominum, & iumentorum in medio eius.*** Murus hoc loco non in bonum ponitur, sed in malum, quod vrbis dilatationi obstet. Multæ animæ parum admodum proficiunt, & in magna interdum mala incidunt, quoniam habitantur cum muro, id est, fines quosdam habent designatos, vltra quos progredi, aut dilatari nolint. Habitat Deus intra illas, & cupit eas semper nouis ciuibus, hoc est, noua prole bonorũ operum augeri, hortatur in dies magis, vt maiora pro Dei gloria contra seipsas audeant: sed murum habent, quo clauduntur, & amplificari non possunt, quia non se totas Deo dare statuerunt, & sua, sed partem sui, ac suorum. Quod si quid amplius Deus exigat, negant. Et quoniam idcirco hos terminos præscribunt, quia immodicè sui, & temporalium bonorum amore tenentur, hoc amore quasi funiculo molli paulatim eas inimicus in magnas calamitates trahit. At qui nihil sui Deo denegant, sicut ille, qui ait: * Quid enim mihi est in cœlo? & à te, quid volui super terram? Deficit caro mea, & cor meum: Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum: hi absque muro habitantur à Deo, & pro eius voluntate amplificantur, & mirabiliter crescunt. Quare, qui citò perfectissimi esse volunt, diligenter operam dent, vt hunc murum, quẽ amor proprius muniuit, aut dissipent omnino, aut certè transgrediantur, sicut ait sanctus Dauid: Et in Deo meo transgrediar murum. Sed, quid est, quod dicit: ***Præ multitudine hominum, & iumentorum***? Nam multitudinem hominum, id est, operum bonorum, & homi-

Murus in malã partem.

Animæ, quæ dilatari nolũt sed fines certos sibi præscribunt, parum proficiunt.

27 *Psal. 72.*

Psal. 17.

A nc dignorum in hac ciuitate fore non dubitamus: sed multitudo iumentorum in anima quæ esse potest; quæ illi, aut ornamento, aut emolumento sit? Iumenta irrationabiles animæ motus intelligamus, qui, quo magis illa bonis operibus ditatur, & quasi ciuitas plena dilatatur, eo plures solent à Diabolo inuidente excitari, siue carnis sint, siue iracundiæ, & impatiẽtiæ in persecutionibus, in morbis, in inopia, siue inanis gloriæ, & superbiæ in prosperis. Meritoque iumenta dicuntur, quoniam & irrationabiles sunt, & hominem tamẽ
B iuuant; neq; enim eos pateretur Deus excitari, nisi in animæ, quam amat, vtilitatem, sicut iumenta hominum causa gignuntur. * Et quoniam diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum, ijs, qui secundum propositum vocati sunt sancti, & multiplicatis iumentis homines quoque multiplicantur, id est, opera bona, rectè dictum est: ***Præ multitudine hominũ, & iumentorum.*** Verum ne exposita putetur hostium telis, & rapinæ hæc ciuitas, continuò ait: ***Et ego ero ei, ait Dominus, murus igneus.*** Murus protegit, & seruat ciuitates, sed
C murus ignis hostes repellit, ac terret, ciuibus lucem, & calorem affert. Nemo erit tam audax, vt se per medios ignes immittat in vrbem hostilem. Terretur Diabolus muro ignis, cum videt hominem seruari à diuina prouidentia, & protegi, neque irrumpere audet, nisi ignis saltem ad tẽpus amoueatur. Agnoscebat hunc murum Diabolus, cum de Iob dicebat: Nonne tu vallasti eum, ac domum eius, vniuersamque substantiã per circuitum? Deinde amoueri paululum petit, vt eum inuadat: sed extende paululum manũ tuam, & tange cuncta, quæ possidet, nisi in faciem benedi-
D xerit tibi. Eodem autem igne anima illustratur, & accenditur. Cum enim Dei prouidentiam, & beneficia, custodiamque in se expetitur, plenius eum agnoscit, & ad amandum vehementius inflammatur. * Et sicut leo fortissimus bestiarum, qui ad nullius pauebit occursum, igne terretur, ita Diabolus, qui quasi leo rugiens circuit quærens quẽ deuoret, vtroque igne deterritus fugit, idest,

Iumenta.

28 *Rom. 8.*

Iob 1.

29

Id est, cum videt Deum accuratius hominem protegere, ipsumque amore feruere, & nihil esset tam arduũ, quod protectoris, & seruatoris sui amore non audear. Et quia nouis semper ciuibus, nouis victorijs, noua claritate Deus illustrat hanc ciuitatem, bene ait: *Et in gloria ero in medio eius.* Quod vero nõ simplici, sed duplici vocatione recedere iubet de terra Aquilonis eos, quos ad se vocat, & in quibus habitaturus est: periculi sui admonentur, qui manent Babylone, id est, in confusione peccatorum, & in terra Aquilonis, nisi cito exeant. Aquilo enim, vt ait Hieronymus, ventus durissimus est, qui durissima habitatorum suorum corda facit, & à quo succenduntur mala super omnes, qui habitant in terra. Propter quod, inquit Pau
2.Cor.6. lus. Exite de medio eorum, & separamini, dicit Dominus, & immundum ne tetigeritis, & ego recipiam vos, & ero vobis in patrẽ, & vos eritis mihi in filios, & filias, dicit Dominus omnipotens.
Ierem.1. Omnibus quidem peccatoribus commune est, vt habitent in cõfusione peccati, & in terra Aquilonis, vbi sedes Diaboli est, & longe absunt à feruore caritatis, sed tamen inde in quatuor vẽtos cœli disperguntur Deo permittente: vere enim ventus est, quidquid amãt & sicut venti cœli aduersi sibi sunt, ita
30 ipsi aduersa quærunt. * Quidam negotia, & labores amant, vt ad honores perueniant, alij contemnunt honores, & sese otiò, ac voluptati dedunt. Hi diuitias effundunt, vt amentur, magnique videantur, illi solicite quærunt, & quæsitis incubant, & libertatem, qua nihil carius habere videntur metallis è terra erutis tradunt. Sed cum omnes fugere debeãt Babylone, maxime tamen Sion, id est, ij, qui aliquando Deo seruierunt, sacrificium cordis sui ei obtulerunt, qui positi erant in specula (ita enim interpretantur Sion) vt inde humana, quasi infra se posita viderent, visaque, & cognita contemnerent, & cœlestia specularentur, atque eorum amore raperen-
2.Cor.3. tur, sicut ait Paulus. Nos vero omnes reuelata facie gloriam Domini speculantes in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tan-
A quam à Domini spiritu, hoc est. Nos sine velamine Dei maiestatem, gloriamque speculantes paulatim proficimus in gloria, & claritate, & similiores Deo reddimur per intelligentiam, & amorẽ rerum cœlestium, vt qui à Domini spiritu ducamur. Ideo ait. *O Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis.* Cur autẽ hos maxime vocet, ostendit: *Quia hæc dicit Dominus exercituum,* Christus, qui quatenus Deus est, nihilo patre minor
est. * *Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos.* Deus enim prius 31
gloriam suam ostẽdit apud domesticos
B fidei, & apud filios seruorum, quos allicit ad se magnis beneficijs, & magnis periculis liberat. Sed quemadmodũ relictis ingratis Iudæis, qui populus eius erant, & filij patriarcharum carissimique propter patres, vt est apud Paulũ:
transiuit ad gentes: ita, hos, de quibus Rom.11.
nunc loquimur, si ingrati sint, deserit, & transit vel ad ethnicos, vel ad hæreticos, vt ad fidem reuocet, vel deniq; ad homines perditissimos, qui nunquã vel minimũ Deo seruierunt. Atque ij sunt, qui spoliauerunt, & afflixerunt, persecu
C tique sunt iustos. Hoc ergo ait: vos qui me olim studiose colebatis, fugite, & ne velitis habitare apud filiam Babylonis, quoniam pater postquam gloriam meã apud vos demõstraui, & rebelles fuistis lumini, mittit me ad homines more gẽtium sine Deo viuentes. Cogitate quã turpe, quam inuidiosum vobis futurum sit, si, his ad cœlestia bona admissis, vos filij regni excludamini. Vestra preterea opera vti volo ad hos conuertendos, vt verbo, exemploque vestro prouocentur. Amat vos Deus, & iniurias vestras ita vlcisci vult, vt qui vos olim perse-
D quebantur, & deprędabantur, modo vobis se tradant supplices, vosque, vt parentes, & magistros, venerentur, atque ita cognoscatis re ipsa me à Deo missum esse ad vestram salutem.

HISTORIA.

32 *Lauda, & lætare.* Vniuersam ecclesiam ex Iudæis, & gentibus, alloquitur sub nomine Ierusalem, quam lætari, & vociferari prę gaudio laudes Dei iubet, quia ipse de sinu patris vẽturus est, vt in

tertio

tertis videatur, & cum hominibus con
uersetur, vt rectè exposuit Eusebius li-
bro secundo de Demonst. Euangel. de-
mon. 18. & lib. 6. capite 17. Semperque
cum ipsis maneat, quomodo in aduen-
tu suo pollicitus est: Ecce ego vobiscũ
sum omnibus diebus vsque ad consum
mationem sæculi. Verbum lauda, inter-
pretati sumus Sopho. 3. num. 36.

*Et applicabuntur gentes multæ ad Do-
minum.* Multi ex Iudæis, sed multo plu-
res ex gentibus, vt factum videmus, &
sicut ei promissum erat, Psalm. 2. Postu
la à me, & dabo tibi gentes hæreditatẽ
tuam, & possessionem tuam terminos
terræ.

*Et possidebit Dominus Iudam partem
suam.* Hæc, & quæ sequuntur, possu-
mus cum Theodoreto de populo Iu-
dæorum intelligere: Possidebit Domi-
nus non totum Iudam, sed partem suã,
id est, eos, quos ipse elegerat ex illo po
pulo, vt enim ait Paulus, Rom. 9. Non
omnes, qui ex Israel, ij sunt Israelitæ.
Sed electi ex eis sunt pars, siue hæredi-
tas Dei. Possidebit autem eos in terra
sanctificata, id est, in Ecclesia, vel etiam
in ipsa Iudæa, & eliget adhuc Ierusalẽ,
semper ex eis conuertet. At Hierony-
mus, & Cyrillus, de tota Ecclesia expo-
nunt, quod melius cum eo conuenit,
33 quod præcessit: * Lauda, & lætare filia
Sion, &c. Iudam ergo hæreditatem
suam vocat omnes filios Ecclesiæ con-
fitẽtes Deum, & quem ipse misit Iesum
Christum.

Et eliget adhuc Ierusalem. Semper fi-
lios nouos procreabit Ecclesiæ, & ex
gentibus, & ex Iudæis.

Sileat omnis caro à facie Domini. Om-
nes homines pro hac diuinæ misericor
diæ, bonitatisque magnitudine Deum
colant, & venerentur, seque ei penitus
tradant. Hæc verba exposuimus Soph.
1. num. 27. & Hab. 2. num. 45.

*Quia consurrexit de habitaculo sancto
suo.* Non sunt verba Christi, sed Pro-
phetæ, quæ quidam de secundo Domi-
ni aduentu interpretantur, sed contex-
tus exigit, vt magis de primo intelliga-
mus, de quo hactenus locutus est. Om-
nes homines Deum reuereantur, & co-
lant, quia de excelso cœlorum habita-
A culo descensurus est in terras, vt cõgre
get Ecclesiam ex Iudæis, & ex omnibus
gentibus. Iuuat hunc sensum translatio
LXX. interpretum: Quoniam surrexit
de nubibus sanctis suis, id est, ex sanctis
patriarchis nascetur homo, vt exponit
Cyrillus. Theodoretus nubes prophe-
tas esse dicit, qui Christi aduentum præ
dixerant, sed de priori tamen aduentu
interpretatur. Nec tamen priorem illũ
sensum reprehendo, vtrumque sequi li
cet, neque enim secum mutuo pugnãt,
tametsi mihi posterior magis probetur:
nam illud: Sileat omnis caro à facie Do
B mini, de filiorum potius timore accipi
debet, vt suo loco diximus, quam de
seruili.

TROPOLOGIA.

Quantæ sint animæ sanctæ deliciæ, 34
quæ sponsi sui præsentia, quantum in
hac mortalitate licet, fruitur, nemo vel
suspicari potest, nisi, qui expertus est,
propterea Dauid ait: Quam magna Psal. 30.
multitudo dulcedinis tuę Domine, quã
abscondisti timentibus te. Omnibus
absconditа est, soli cognoscunt qui ti-
C ment eum. Propterea, vt eam quodam-
modo nobis significet ait: *Lauda, & læ-
tare filia Sion*, vociferare præ ingenti
gaudio, lauda. Nam, qui hac spiritus san
cti pręsentia, copiaque perfruuntur, ne-
queunt se continere, toti in amando, &
in laudando eum sunt, à quo tanta acce
perunt. Quidquid in eis est, sonare lau
dem videtur, sicut canit expertus: Be-
nedic anima mea Domino, & omnia,
quæ intra me sunt, nomini sancto eius.
Benedic anima mea Domino, & noli Psal. 102.
obliuisci oẽs retributiones eius. Quæ
autem causa laudandi, & lætandi? *Quia
ecce ego venio, & habitabo in medio tui.*
D Quo nihil tibi, aut optatius, aut felicius
contingere potest. Notandum verò
quod sequitur: *Et applicabuntur gentes
multæ ad Dominum in die illa.* * Nemo 35
satis dicere potest, quam vtilis sit huma
no generi, vir verè bonus, atque perfe- Vir verè
ctus, qui relictis omnibus Deo adhęret, bon' mul
& eius vbique gloriam quærit. Nemo tos ad
est huiusmodi, qui solus in regnum cę- Christum
lorum eat, multos comites defert, aut affert.
præ-

præmittit, quos verborum vi mouit, aut exemplo attraxit, aut orationibus adiuuit. Verissimumque; est quod scripsit Ambrosius: Peperit filium Elizabet, & congratulabantur vicini. Habet sanctorum editio lætitiam plurimorum, quia commune est bonum. Locutus est Dominus de anima perfecta, in cuius medio Ipse inhabitat, & addit statim: Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa; allicit enim eas miro quodam modo secum ad Deum. Quare si cum in animarum conuersione laboramus, malignus prouentus est, putemus sanè nos peccatis nostris vim semini detrahere, quod est verbum Dei; nam si perfecti essemus, plenissimus fere semper successus esset. Et quoniam magis Deus amat eos, qui plus in agro suo laborarunt, & plures ad se adduxerunt, & nouis in dies gratijs ornat, iterum repetit: *Et habitabo in medio tui.* * Tunc noua luce perfusi Deum intimè cognoscunt, & amant, & per ea, quæ Deus in se operatur miranda, ita in eius bonitatis, atque maiestatis admirationem excitantur, vt nunc tandem eum sibi noscere videantur, quod indicat dicens: *Et scies, quia Dominus exercituum misit me ad te.* Cum autem fideles serui, & prudentes, quos constituit Dominus cooperatores suos, & altissimi operis esse voluit ministros, eum adiuuant, & strenuè pro gloria creatoris sui laborant, conuertuntur, qui electi erant, è fece peccatorum, & possidet Dominus Iudam hæreditatem suam in terra sanctificata, idest, in Ecclesia, vbi omnes sancti esse debemus. *Et eliget adhuc Ierusalem,* quoniam plures animæ in dies luctificent sanctorum operariorum meritis, & precibus. Optimum epiphonema quod sequitur, ita enim vocauit Cyrillus: *Sileat omnis caro à facie Domini, quia consurrexit de habitaculo sancto suo.* Ac si diceret: Tradat se se Deo in obsequiū, & in perpetuam obedientiam omnis caro, veneretur eum, & colat toto corde, desinat esse sua, & sit Dei omnis caro, quia Verbum factum est caro. Mitto creationem, & conseruationem, & beneficia cetera; hoc vnum satis, ac super est, vt sileat omnis caro, quod Verbum factum est caro. * Omnis caro omnis homo est, at non solum silere debet à facie Dei omnis homo, sed quidquid est in omni homine. Sileat mens, si quid aduersus ineffabile sacrosanctæ Incarnationis mysterium, aut aduersus spem, quam habemus beatæ immortalitatis, loqui volet à tentatore incitata, aut si quæ de rebus fidei inciderit dubitatio, sileat, quia Dominus consurrexit de habitaculo sancto suo, & in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est iuxta prophetiam Baruch. Quidquid credimus certum est, quia Vnigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarrauit cū surrexit de habitaculo sancto suo. Si immortalem vitam, & beatam speramus, spes non confundit, quia caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis ab eo, qui consurrexit de habitaculo sancto suo. Sileat voluntas, & abuti libertate sua desinat, nec libidine sua, sed firmissima, & certissima regula legis Dei omnia metiatur, quia consurrexit Dominus de habitaculo sancto suo, vt hanc nobis legem ferret, & tam ineffabili beneficio diuinæ bonitatis, quod Deus homo fieri voluerit propter hominem, quasi pondere maximo voluntas obruatur, vt nihil iam velit, nisi quod vult Deus. * Sileat ea ipsa, quæ propriè dicitur caro, & desinat loqui contra spiritum. Si loqui voluerit caro, vt solet, ventris, palatique delicias, si diuitias, si molles vestes, atque pretiosas; sileat omnis caro à facie Dei, qui iacens in præsepio pauper, atque ignotus, & pannis inuolutus, paupertatem, & temperantiam, & laborem, & humilitatem docet. Nec tam docere videtur, quam cogere, si vel exemplū animaduertamus, quo nos prouocat, vel beneficium, quo nos deuincit. Si turpitudinem libidinis loquatur, Sileat caro, quoniam, qui caro factus est, non castam modo, & pudicam elegit, è qua carnem sumeret, sed etiam virginem perpetuo futuram. Caro Dei, sine peccato quidem, sed naturæ tamen nostræ fuit, & nostra est, quare cum carnem nostram libidinosè maculamus, ipsi Dei carni iniuriam facimus. Denique manifesta sunt opera

carnis

Marginalia: A; Ambr. in c.1. Lucæ.; 36; B; C; D; 37; Baruch. 5; Rom. 5.; 38

carnis (iuxta Apostolum) quæ sunt, fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia. Cum aliquid horum earo loquetur, omne os obstruatur, & subdita fiat omnis caro Deo, dicat ei spiritus,
Iob 1. Quasi vna de stultis mulieribus locu-
1.Mach.2. ta es, propitius nobis sit Deus, non est nobis vtile relinquere legem, & iustitias Dei.

CAP. III.

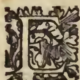

T ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini: & Satan stabat à dextris eius, vt aduersaretur ei. Et dixit Dominus ad Satan:
Iudæ.1. *Increpet Dominus in te Satan, & increpet Dominus in te, qui elegit Ierusalem: numquid non iste torris erutus de igne? Et Iesus erat indutus vestibus sordidis: & stabat ante faciem angeli. Qui respondit, & ait ad eos, qui stabant coram se, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum: Ecce, abstuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatorijs. Et dixit: Ponite cidarim mundam super caput eius. Et posuerunt cidarim mundam super caput eius, & induerunt eum vestibus: & angelus Domini stabat. Et contestabatur angelus Domini Iesum, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Si in vijs meis ambulaueris, & custodiam meam custodieris: tu quoque iudicabis domum meam, & custodies atria mea, & dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt.*

A *Audi Iesu sacerdos magne, tu & amici tui, qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt: ecce enim ego* Lucæ 1.
adducam seruum meum Orientem. Quia, ecce lapis quem dedi coram Iesu: super lapidem vnum septem oculi sunt: ecce, ego celabo sculpturam eius, ait Dominus exercituum: & auferam iniquitatem terræ illius in die vna. In die illa dicit Dominus exercituum, vocabit vir, amicum
B *suum subter vineam & subter ficũ.*

HISTORIA.

Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum. Et in hac visione magna videtur esse veterum dissensio; quidam enim de Iesu filio Iosedec interpretantur, vt Cyrillus, Theodoretus, & Beda in Epistolam Iudæ, in illud: Cum Michael archangelus; & Euthymius in illud Psal. 103. Et Diabolus stet à dextris eius. Et Hebræi, quos fere sequũtur Lyranus, & recentiores. Alij de Christo, vt Origenes hom. 9. in Leu. & hom. 14. in 1
C Lucam, Tertullianus in libro aduersus Iudæos in fine, Ambr. lib. 3. de fide, c. 4. & ser. 5. in Psal. 118. Chrysost. ho. 5. ex varijs in Matthæum locis, Greg. 20 Moral. c. 20. & latius Lactantius. li. 4. c. 14. Hieron. in Psal. 108. & 109. in illud: Dominus à dextris tuis. At non pugnant patres inter se, vtrumque verum est, sed de Iesu filio Iosedec est sensus Historicus, de Iesu Filio Dei est sensus Allegoricus, vt perspicuè nobis multi ex veteribus tradiderũt. Euseb. li. 4. de Demon. Euang. c. vlt. Iustinus Martyr in dialogo cum Tryphone versus finem, Hiero-
D nymus hic, & apertius li. 2 contra Iouinianum non longe à principio, & idem satis indicat in Psal. 109 Aug. li. 12. contra Faustum, c. 36. Theodoretus hic, & Rupertus, & Glossa. Ex quibus capienda est intelligentia aliorum patrũ, cum dicunt Zachariam de Christo loqui, & nihil præterea addunt, intelligũt enim Allegorico sensu. * Lactãtium excipio, 2
qui expositionem de Iesu filio Iosedec tollere nititur, sed infirmis, & inanibus argu-

argumentis, vt erat vir ille parũ in Scripturis eruditus. Nunquam, inquit, Iesus filius Iosedec sordidatus fuit, cum fuerit sacerdos, aut perpessus est aliquid aduersi, vt tãquam titio eiectus ex igne putaretur: aut aliquando in conspectu Dei, & angelorum stetit, aut Propheta de præteritis loquebatur potius, quam de futuris. Hæc eius argumenta, & verba sunt. Excipiendus & Tertullianus, qui ita opinionem suam confirmat: Nec poteritis eum Iosedec filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec vnquam sacerdotali munere priuatus. Verum hæc argumenta, cum verba ipsa visionis exponemus, quam nullius momenti sint, apparebit. Veteres Ecclesiæ tractatores testes citaui, vt errare eos conuincerem, qui putant Iudęorum esse hæc de Iesu filio Iosedec exponere, patribusque aduersari: tam longè enim absunt à veritate, vt Cyrillus ne Allegorico quidem sensu de Christo interpretari voluerit, sed dixerit angelum quidem, coram quo stabat Iesus, typum Christi gerere, ipsum verò Iesum filium Iosedec repręsentare totum populum Iudæorum. * Volui etiam, vt veritas tantorum virorum testimonio comprobaretur: mihi enim, etiam tacentibus patribus, ex ea regula, quam initio capitis, 2. posui, manifestissimum erat hanc esse germanissimam loci explanationem, quoniam possum ostendere nonnulla, quæ in Iesum filium Iosedec conueniant optimè, in Christum nullo modo, vt quod angelus dicit Iesu: Ecce, abstuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatorijs. Et illud: Et contestabatur angelus Domini Iesum dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Si in vijs meis ambulaueris, & custodiã meam custodieris, tu quoque iudicabis domum meam, & alia, quæ mox indicabimus. Illud verò non abundè, vel solũ conuinceret hunc Iesum esse sacerdotẽ illum sociũ Zorobabelis, quod ipsi promittitũ aduentus Iesu filij Dei? Audi Iesu sacerdos magne, &c. Ecce, ego adducã seruum meũ Orientem. Cum aũt dicit: Et ostendit mihi Dñs Iesum sacerdotem magnum; manifestè docet hanc

A visionem fuisse propheticam, vt quæ in primo, & secundo, & in sequentibus capitibus conscriptæ sunt; ex quo error proditur Lactantij, & Tertulliani, qui historiam narrari putabant, & necesse esse, vt aliquando Iesus sordidis vestibus fuisset indutus. * Peccauerat igitur populus, vt in toto Haggæo vidimus, cuius peccati expers põtifex non fuit, cum ipse eius mores corrigere, & eum ad templum ædificandum, atque ad omnem pietatem excitare debuisset. Accessit & aliud non mediocre peccatum Iesu, quod filij, &
B fratres eius contra legem Dei duxerãt vxores alienigenas, Hesdræ. 10. Et inuenti sunt de filijs sacerdotum, qui duxerant vxores alienigenas. De filijs Iosue filij Iosedec, & fratres eius, &c. Quod peccatum grauiter reprehendit Malachias cap. 2. & fieri, nisi ipso Iesu sciente, atque permittente, non potuit. Immò & Iesum ipsum alienigenã vxorem duxisse tradunt Hebræi, & Hiero. lib. 2. contra Iouin. affirmat ipsum typum esse Christi, qui peccata nostra portauit, & alienigenam ex gentibus sibi Ecclesiam copulauit. Verum hoc in
C Scriptura non legimus. Alia præterea fuerunt peccata populi, & sacerdotum, vt in hoc propheta videbimus, & in prioribus duobus capitibus Malachiæ. Propterea visio ostensa est Prophetæ, in qua Deo iudice Iesus accusatur à Diabolo. Quod autem quidam ex Hebræis somniant, hoc tempore Iesum iã mortem obijsse, contra Scripturæ autoritatem loqui se non vident. Quomodo mortuo diceretur: Si in vijs meis ambulaueris, & custodiam meam custodieris, tu quoque iudicabis domum meã, & reliqua ad finem vsque capitis? Et c.
D 6. manifestè docet Propheta viuere etiã tum Iesum: Et sumes aurum, & argentum, & facies coronas, & pones in capite Iesu filij Iosedec sacerdotis magni, & loqueris ad eum, &c. * Præterea hæc visio obiecta est Zachariæ anno secundo Darij, vt ex cap. 1. intelligitur: certè ante consummationem templi, nam templum sexto anno Darij consummatum est / Hesd. 6. & prophetia capitis septimi Zachariæ reuelata est anno

quarto Darij, vt in eodem capite vidimus: Zorobabelem autem, & Iesum templum consummasse Ecclesiasticus indicat cap. 49. Qui in diebus suis ædificauerunt domum, & exaltauerunt templum sanctum Domino paratum in gloriam sempiternam. Hebræis fauere videtur quod scriptum est Hagg. 2. Interroga sacerdotes legem, &c. Et responderunt sacerdotes, &c. Si autem pontifex viueret, ipse interrogaretur, & ipse responderet iuxta illud: Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius. At hoc perinfirmũ est, summus enim sacerdos etiam sacerdos erat, & ipse maximè interrogatus intelligitur, cum interrogantur sacerdotes. Alioqui, si ex hoc loco probatur mortuum fuisse Iesum, quod ipse respõdisse non dicatur: ergo nullus tunc erat summus sacerdos, quoniam quicunque pontificatum gereret, responderet. Nullum autem fuisse tunc non falsum modo, sed etiam ridiculum est, cum pontificatus iure hæreditario continuò transiret ad filium defuncti: atque ita Iesu, ipsi, cum mortuus est, successerit Ioakim filius, vt docet Iosephus 11. Antiq. ca. 5. Quare falsum etiam est visionem hanc intelligi de rebus gestis tempore Machabæorum, qui ex posteritate Iesu fuerunt, quoniam de ipso iam mortuo intelligi, aut dici hæc non poterant.

Malach. 2

A

B

Stantem coram angelo Domini. A quo videlicet defendebatur accusante Diabolo. Erat hic angelus, vt probabile est, custos & adiutor Iudæorum, quem Hebræi volunt esse Michaelem. Quod autem hunc angelum Dominus adesse in iudicio voluit, ostẽdit Iesum, & eius populum defensore indiguisse, cuius precibus veniam imperrarent. Qui hæc de Christo interpretantur, coniecti in angustias affirmant tam Iesum, qui ab angelo protegitur, quàm ipsum angelum protegentem esse Christum: non quod sint in eo duæ personæ, sed quod idem, atque vnus, & quasi homo sordidatus ostenditur, & quasi angelus mediator hominum, & Dei apparere dicatur: his enim verbis eorum sententiam refert Hieronymus. Mihi, si cetera argumenta deessent, hoc vnum satis esset, & viro

C

D

cuiuis satis esse debet ad credendum sensum Historicum nullo modo esse de Christo: quandoquidem angelus, & Iesus, vt diuersæ personæ inducuntur, & diuersa agũt, alter accusatur, vt reus, alter eum, vt sanctus, & amicus iudicis, defendit.

Et Satan stabat a dextris eius. Pro Satan Diabolus verterunt Lxx. significat hæc vox aduersarium, vt 3. Regum. 5. Nũc autem requiem dedit Deus meus mihi per circuitum, & non est Satán, neque occursus malus, שטן enim Hebræis significat odio habere, aduersari, detrahere, & calumniari, vt Psalm. 37. Qui retribuunt mala pro bonis detrahebant mihi, quoniam sequebar bonitatem. Psal. 108. Hoc opus eorum, qui detrahunt mihi apud Dominum. Et ibidem: Induantur, qui detrahunt mihi pudore. Præterea hic, vbi nos habemus: Vt aduersaretur ei, in Hebræo est idem verbum לשטנו, ac si Latinè diceret: Stabat aduersarius, vt aduersaretur ei. Quare valdè propriè ad Diabolum accommodatur, qui nos vehementer odit, & bonis operibus nostris aduersatur, nosque calumniatur, nobis apud Deũ detrahit. Græci, vt more suo nomen Hebraicum declinabile facerent, & suis simile, pro Satan, dixerunt Satanas. Non autem esse scribendum hoc nomen cũ t aspirato, sed tenui, vt origo ipsa indicat, supervacaneum videretur admonere, nisi viderem vix vllum esse codicem ita castigatum, in quo non vitiose scribatur. Cur autem Satan à dextris Iesu esse dicatur, difficile explicatu est. Hieronymus ex Hebræorum sententia causam esse dicit, quod vera eius esset accusatio: sed cur, qui verè accusatur, dicatur habere Satan à dextris, non exposuit. * Potest autem ex loco simili intelligi in Psal. 108. Et Diabolus stet à dextris eius. Quod ibi ita explanat Augustinus: Stet autem à dextris eius, dictum est, quia opera Diaboli præposuit operibus Dei. Hoc enim cuique non immeritò dextrum dicitur, quod præponit, sicut sinistræ dextra præponitur. Ideò de illis, qui seculi gaudia præponentes Deo, beatum dixerunt populũ, cui hæc sunt, rectissimè dictum est: Dextera eorum,

6 Satan.

7 Stare à dextris.

Psal. 143.

tum, dextera Iniquitatis, &c. Et Gregorius. 20. Moral. cap. 20. ait: Ipso enim locutionis vsu pro dextro habere dicimur, quod pro magno pensamus, pro sinistro verò, id, quod despicimus, quod Zacharias apertè insinuat dicens: Et Satan stabat à dextris eius, vt aduersaretur ei, &c. Si Scripturæ consuetudinem obseruemus, inueniemus dexteram esse præstantissimum locum, & proximum dignitate ei, ad cuius dexteram stamus, aut sedemus, vt Psalm. 109. Sede à dextris meis, & Psalm. 44. Astitit regina à dextris tuis. 3. Regum. 2. Positusque est thronus matri regis, quæ sedit ad dexteram eius. Vnde etiam illud Matth. 20. Dic, vt sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & alius ad sinistrã tuã.

8 * Præterea esse à dextris est protegentis, ac defendentis ab aduersarijs. Psal. 15. Prouidebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi ne commouear, & Psal. 108. Quia astitit à dexteris pauperis, vt saluam faceret à persequentibus animam meam. Ex primo horum intelligimus, cum aduersarius occupat propiorem locum Iesu, & potiorem, id est, cum est à dextris, significari habere potiorem causam, & ius vincendi Iesum. Ex altero videmus constitui Satan in loco, quem habere solent protectores, in quo indicatur nihil habere Iesum, quo se protegat, sed verè, ac legitimè accusari. Ex vtroque cernitur vera Hieronymi, & Hebræorum interpretatio, Satan esse à dextris Iesu, quia vera erat accusatio. Quod optimè confirmatur ex verbis Psa. 108: Constitue super eum peccatorem, id est, Effice Domine, vt Diabolus sit illo superior in iudicio, conuincatque legitimè eum debere damnari. Hoc autem sequenti hemistichio ex more Dauidis explicatur: Et Diabolus stet à dextris eius? Et continuò sequitur: Cum iudicatur, exeat condemnatus. Iuxta Augustini expositionem dicere possumus, Satan esse à dextris Iesu, quoniam ille dextera fecerat, quæ erant sinistra, id est, voluntatem suam peccando præposuerat volũtati Dei, terrena cælestibus.

9 *Et dixit Dominus ad Satan*. R. Dauid Dominum vocari putat angelum, quẽ sequuntur quidam è nostris. At Hieronymus, & veteres, siue Hebræi, siue nostri Deum esse dicunt, quod multo verius est; nam & nominis proprietas ita seruatur, & in hac visione Dominus, atque angelus diuersæ personæ esse indicantur: Et ostendit, inquit, mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum stantẽ coram angelo Domini. Et postea: Increpet Dominus in te Satan, & increpet in te Dominus, &c. Et stabat ante faciẽ angeli. Nec refert in Hebr. haberi: Et ostendit mihi Iesum sacerdotem, &c. nam & Lxx. vertunt, Et ostendit mihi Dominus Iesum, & continuò mentio fit Domini, stantem coram angelo Domini.

Increpet Dominus in te Satan. Dominus loquitur, & de se ipso ait: Increpet Dominus in te, ac si de alio loqueretur, quod vulgatum est in Scriptura, vt Genes. 19. Dixitque Dominus: Num celare potero Abraham, quæ gesturus sum, &c. Scio enim, quod præcepturus sit filijs suis, & domui suæ post se, vt custodiant viam Domini, & faciant iudicium, & iustitiam, vt adducat Dominus propter Abraham omnia, quæ locutus est ad eum. Num. 12. Statim locutus est Dominus ad eum, & ad Aharon, & Mariam, &c. Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. At nõ talis seruus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est, ore enim ad os loquor ei, palam, & non per ænigmata, & figuras Dominum videt. Et ne in re, quę passim occurrit, immoremur, hinc intelligimus quo modo dictum sit Genes. 19. * Igitur Dominus pluit super Sodomã, & Gomorrham sulphur, & ignem à Domino de cœlo. Quã expositionem obiter hic confirmat Hieronymus, docens ita dictum esse: Increpet Dominus in te Satan, sicut dictum est: Pluit Dominus à Domino. Increpet autẽ in te, hoc significat: Reprimat, atque cõpescat Dominus increpatione sua tuum furorem, & tuam maleuolentiam, ne qua in re noceat Iesu orãti pro Ierusalem. Habet autem imperatiuus vicem futuri, sicut re vera futurũ est in Hebręo יִגְעַר, ac si diceret: Dominus re-

 primet,

primet te, aut ego reprimam te, ne illi noceas, & aduersus eum quidquam possis, quoniam Dominus amat Ierusalem, & elegit eam iterum, vt te ædificetur, & templum iterum erigatur, & vult ei benefacere, sicut capite 2. dixit: Et eliget adhuc Ierusalem. Quod autem bis dicit: Increpet, firmum id, & certum futurum esse indicat, vt ostendimus Sophon. 1. numero 5. & duobus sequentibus. Est autem increpare cum potestate, & obiurgatione imperare, & ab incepto deterrere. Vnde Matth. 8. Tūc surgens imperauit ventis, & mari: pro quo Lucas cap. 8. At ille surgens increpauit ventum, & tempestatem aquæ, & cessauit. Quomodo autem increpauerit, ostendit Marcus cap. 4. Et exurgens comminatus est vēto, & dixit mari: Tace, obmutesce. * In his locis Euangelistarum pro Imperauit, Increpauit, comminatus est, vnum, atque idē verbum est in Græco, Ἐπετίμησε, quo etiam hic vtuntur Lxx. Et Nahum. 1. vbi habemus, Increpans mare, Lxx. vertetunt: Comminans mari, ἀπειλῶν. Cum dicit, Increpet in te, imitatus est Hieronymus, vt sæpè solet, Hebraicam locutionem, Latinus enim diceret: Increpet te, quemadmodum & Græcam imitatus est idem libro 2. apologiæ contra Ruffinum, vbi sæpè citans similem locum ex Episto. sancti Iudæ apostoli, qui ex his, quæ modo diximus, rectè explicatur: Cum Michael archangelus cum Diabolo disputans altercaretur de Moysi corpore, non est ausus iudicium inferre blasphemiæ, sed dixit: Imperet tibi Dominus: Semper legit, Increpet tibi Dominus, Græcè, vt dixi, loquens. Nisi fortè mendosè legatur, Increpet tibi Deus, pro imperet tibi; quomodo citat in Epistol. ad Tit. cap. 3. vbi ait Apostolus: Neminem blasphemare. Nec rectè faciunt, qui corrigunt ibi; Increpet te Deus, cum increpare sit etiam imperare, vt diximus, & nollet interpres idem verbum ἐπιτιμῶν, quod etiam est apud Iudam, soleat vertere Increpare, & imperare, vt ex locis citatis manifestum est.

Increpare.

2 *Nunquid non iste torris est erutus de igne?* Hieronymus: Cur quasi torrem, quem vulgus titionem vocat, Iesum conatis obruere, qui de Babylonica captiuitate quasi semiustus euasit? Hoc est: Cum Dominus Iesum de captiuitate liberauerit, & de periculis, vt sit suus sacerdos, & vrbem, templumque ædificet, frustra illum niteris perdere, quē Deus liberare decreuit. Cyrillus: Peccauit quidem Israel, & tuis oppugnationibus captus est. Verum dedit pœnas non mediocres, & vix semiustus ereptus est. Desine ergo criminari misericordiam consecutos, &c. Sumpta est à titionibus similitudo, qui ex igne eripiuntur, ne penitus absumantur. Et ait: *Nonne iste torris est*, pro, Nonne ille ceu torris est, nota similitudinis detracta more Hebræorum, quem sæpè adnotauimus. Quidam hæc verba de Satan dici putat contra omnium, & Hebræorum, & Græcorum, ac Latinorum autoritatem, & contra rerum naturam, & proprietatem, siquidem torris ex igne eripitur, ne si igni relictus fuerit, totus absumatur, & cum eripitur, ignis, quo ardebat, extinguitur, quod in Diabolū conuenire non potest.

Paulus Palac.

Et Iesus erat indutus vestibus sordidis. Vestes sordidę peccata significant, quibus Iesus erat inquinatus; nam cum ei vestes adimuntur, ait angelus: Ecce, abstuli à te iniquitatem tuam. 3

Et stabat ante faciem angeli. Stabat, vt ego arbitror, eum intuens, & ab eo auxilium expectans, & petens, idcò sequitur: Qui respondit, &c.

Qui respondit, & ait ad eos. Misertus Iesu, quem Diabolus grauiter accusabat, minoribus angelis præcepit ex persona Dei, vt ait Hieronymus, vt sordida illi vestimenta auferrent, & ex eadem Dei persona ait: Ecce, abstuli à te iniquitatem tuam. Quamuis & ita potest intelligi: Ostendi ablatam esse à Deo iniquitatem tuam, quod ablatio sordidarum vestium designauit: vel abstuli tibi sordidas vestes, in quo iniquitatem tuam ablatam esse à Deo significatum est.

Et indui te mutatorijs. Nouis vestibus, & pretiosis, quæ gratiam significant, vt ait Cyrillus, & virtutes, & dona vt videmus in filio prodigo, Lu. 15. sicut vestes

vestes sordidæ significabant peccata. A
Mutatoriæ vestes Chaldæus: Et indui te iustitijs. Vestes
mutatoriæ pretiosiores, & elagantiores
esse intelliguntur, quæ non semper ge-
stantur, sed festis diebus, & similibus, 4.
Reg. 5. Giezi petijt à Nahaman: Da eis
talentum argenti, & vestes mutatorias
duplices. Et Isa. 3. inter alia minatur
Dominus, se filiabus Sion ablaturum
mutatoria, pro quibus Lxx. verterunt
τὰ περιπόρφυρα, id est, circum purpurea.
14 Cidaris. *Et dixit: Ponite Cidarin mundam super*
caput eius. Cidaris hic, sicut etiam verte-
runt Lxx. ornamentum est, quo caput
tegebant sacerdotes, Hebraicè צניף di- B
citur à Zacharia, à Mose, Exod. 28. &
Leui. 8. & 16. מצנפת, pro quo corruptè
legitur apud Iosephum, lib. 3. Antiq. c.
8. tam in Latino, quam in Græco codi-
ce Masna emphthes. Idem vtrumque
nomē significat, & ab eodem verbo ori-
tur צנף, quod significat ambire, aut cir-
cundare Chaldaicè ab eadem origine
מצנפא aut מצנפתא Grecè mitra à ple-
risq; dicitur, vt ait Hieronymus, à Lxx.
Cidaris. Communis erat summo sacer-
doti cum sacerdotibus reliquis, vt est
apud Iosephum loco citato, vbi qualis
Pileus pōtificis Iudæorum. sit his verbis explicat: Super caput au- C
tem gestat pileum non fastigiatum, ne-
que totum caput comprehendentem,
sed paulò plusquam medium, hic voca-
tur Masna emphthes (legendum est
Masnephthes, aut Misnephthes.) Est au-
tem tali paratu, vt videatur vitta linea
sæpè in orbem replicata, & consuta,
quā superne alia tela integit vsque ad
frontem descendēs, & per superficiem
verticis suturarum deformitatem oc-
cultans. Hic adaptatur accuratè, ne in-
15 ter sacrificandum delabatur. Et in eo-
dem cap. postea cum de proprio summi
sacerdotia ornatu agit: Porrò, inquit, D
pileo, quali ceteri sacerdotes, vtebatur
(de quo videlicet iam diximus) super
quem extabat alius consutilis ex hya-
cintho variatus. Hunc aurea corona
triplici ordine circundabat, in qua spe-
ctabantur cauliculi aurei. Eiusmodi co-
rona ab occipitio circum tēpora vtraq;
procedebat, nam frontem illi cauliculi
non ambiebant, sed, ceu lorum quoddā
latum, aureum, quod sacris characteri-

A bus Dei nomen incisum habebat. Hæc
Iosephus. Hieronymus in Epist. ad Fa-
biolam de veste sacerdotali, rotundum
pileolum esse dicit, quasi sphæra media
sit diuisa; & pars vna ponatur in capite,
non habet acumen in summo, nec totū
vsque ad comam caput tegit, sed ter-
tiam partem à fronte inopertam relin-
quit, atque ita in occipitio vitta constri-
ctum est, vt non facilè labatur ex capi-
te. Est autē byssinum, & sic fabrè opertū
linteolo, vt nulla acus vestigia extrinse-
cus appareant, omnia ex Hieronymo.
Ex quibus cernimus hoc pilei genus dis-
B simile esse ei, quo nūc Orientales vtun-
tur, quod vulgo vocatur Turbante, ve-
rum pileo, siue cidari summi sacerdotia
inuenio hoc nomen semper dari, mino-
rum. n. sacerdotum pilei, vt in locis in-
dicatis videre licet, dicuntur מגבעות,
sed credamus Iosepho sacerdoti, & Hie-
ronymo idē affirmāti in Epistola ad Fa-
biolam de veste sacerdotali, credamus
Lxx. interpretibus, qui Exo. 28. vbi nos
habemus de summo sacerdote dictum:
Stringesque tunicam bysso, & tiarā bys-
sinam facies, verterūt, cidarim byssinā.
Et continuò: Porrò filijs Aharon tuni- 16
C cas lineas parabis, & balteos, ac tiaras,
vbi in Hebræo est nomen, quod nūc di-
xi, ipsi verterunt cidares: Itaque licet in
Hebræo diuersa nomina habeāt pileua
pontificis, & reliquorum sacerdotum,
sicut Hieronymus vtrumque tiaram di-
xit, ita Lxx. cidarin. Leu. etiam 8. de pon-
tifice: Cidari quoque texit caput, Lxx.
verterunt mitrā. Postea in eodē capite:
Filios quoque eius oblatos vestiuit tu-
nicis lineis, & cinxit balteis, imposuit-
que mitras, Lxx. Circumposuit ipsis ci-
dares. Et capite decimo sexto: Aharon
iubetur cidarin lineam imponere capi-
D ti, vbi similiter Lxx. verterunt cidarin.
Exodi vero 39. vertit Hieron. Fecerunt
tunicas byssinas opere textili Aharon,
& filijs eius, mitras cum coronulis suis
ex bysso. In Hebræo est pro, Mitras cū
coronulis suis ex bysso ואת פארי שש
ואת המצנפת המגבעות Quod ad ver-
bum sonat: Et Cidarin ex bysso (videli-
cet pontificiam) & ornamenta pileo-
rum, scilicet sacerdotū, vbi cum apertè
videamus suū nomen dari pileo ponti-

 ficis,

ficis, & suum pileo sacerdotum, Hieronymus vtrunque vocauit mitram, Lxx. verò transtulerunt: Et cidares ex bysso, & mitram ex bysso. Quare Lxx. & Hieronymus pro eodem accipiunt cidarin, & mitram, & vtrumque nomen, tam ad pontificalem pileum, quam ad sacerdotalem accommodant.
17 *Nec immeritò, nam & Hebraicum nomen צניף aut מצנפת proprium pontificis nō est, sed commune multis, nam regium diadema מצנפת dicit Ezec. 21. vbi Lxx. & Hier. verterunt cidarin: Tu autē profane impie dux Israel, cuius venit dies in tēpore iniquitatis præfinita. Hæc dicit Dominus Deus: Aufer cidarin, tolle coronam. Et Isa. c. 3. inter ornamenta mulierum numerat צניפות Hieronymus vittas vertit, & capitis ornamenta sunt, Lxx. byssum cum auro, & hyacintho cōtextam. Ita etiam Græcis cidaris, & mitra, communia vocabula videntur. Hoc autem loco in cidari totum ornamentum capitis pōtificalis intelligimus cū corona aurea, & lamina, in qua inscriptum erat, sanctum Domino, quoniam toto pontificis ornatu, sed mundo, nō, vt ante, sordido induitur, vt deinceps sanctè, & purè ministret. Vnde & statim ait: & induite eum vestibus, scilicet, pōtificalibus. Hieronymus: Pro cidari in Hebræo legimus צניף, quæ mitra à plerisque dicitur, & in hac volunt intelligi sacerdotij dignitatem, quod ablatis sordibus peccatorum mundum habuerit sacerdotium, &c. Ex quo intelligendum est vestes sordidas, & vestes mutatorias non communes fuisse vestes, sed pontificales.
18 *Porrò in Hebræo, vt quidem nunc legitur, ita est: Et dixi: Ponēt cidarin mundam, & est sensus iuxta R. Dauidem, quem fere sequuntur recentiores: Ego Zacharias dixi angelo: Quādoquidem iussu tuo vestes ei priores detractæ sunt, & nouæ datæ; iube obsecro, vt cidarin mundam ei imponant. Nos in horum sententiam ire nō possumus, quoniam si Iudæos sequi volunt, veteres ita legerunt, vt habet nostra translatio, & Hieronymus ita vertit, nec solū Hieronymus, sed etiam Lxx. interpretes. Ex quo videmus aliter olim habuisse Hebraicos codices, quam nunc habent, in quibus legimus ואמר ישימו צניף. Quare non esset absurdum dicere testimatione librariorum factum esse, vt litera iod, quæ ponēda erat in priore dictione, vt legeretur ויאמר, posita sit in secunda, vt legatur וישימו, vbi legendum erat ושימו, ita enim fiet sensus nostræ, & Lxx. interpretum translationis: Et dixit, Ponite cidarin. Probabilius tamen videtur Prophetam, cum sine punctis scripsisset ואמר, ita legi voluisse ויאמר, sine vllius literæ additione, quod manifestè sonat: Et dixit. Deinde vbi legitur וישימו, prima litera paululum protracta fiet ו, vt fit ושימו, hoc est, Et ponite. Ponitur autem more Hebræorum Et, id est, litera ו ornatus causa initio sententiæ, vt Psalm. 4. Et scitote quoniā mirificauit, &c. Quod perinde est, ac si diceret: Scitote, nihil enim facit coniunctio ad sensum, vt sæpe adnotauimus Hos. 9. num. 9. & in Habdia num. 63. & Ionæ. 1. nu. 1. Erit ergo sensus: Et dixit: Et ponite cidarin, &c. id est, Ponite cidarin.

Et angelus Domini stabat. Nunquam ab eo discedens, donec fierent omnia, quæ ad eius, & populi salutem pertinebant. 19

Et contestabatur. Palam admonebat, quasi adhibitis testibus.

Et custodiam meam custodieris. Id est, Præcepta mea, ponitur enim more Hebræorum custodia pro re custodita, Lxx. Et præcepta mea custodieris.

Tu quoque iudicabis domum meam. Domum suam vocat populum Israel, vt Num. 12. At non talis seruus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est, & Ierem. 12. Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam. Hoc autem dicit, quoniam postquam Iudæi ex captiuitate Babylonica redierunt, imperium, & gubernatio populi fuit penes pontifices, vt autor est Iosephus 11. Antiquitat. cap. 4. Sed cur addidit, Quoque? satis enim erat dicere: Tu iudicabis domum meam. Putabit quispiā additum esse, vt sit sensus: Tu quoque cum Zorobabele, vel cum his, qui ex tribu Iuda populum simul gubernabant, iudicabis domum meam. Non improbo, sed si verba Hebræa inspiciantur, citò se

tò se se alter sensus offeret planior. In Hebræo ita est ad verbum: Et si custodiam meam custodieris, & etiam tu iudicabis domum meam. Hoc est: Si tu gratificandi mihi causa præcepta mea seruaueris, & ego tibi in hoc gratificabor, quod domum meam tu, & posteri tui iudicabitis.* Sicut Petro dixit Christus: Beatus es Simon, &c. Et ego dico tibi, quod tu es Petrus. Tu me honorasti, confitendo me Filium Dei, ego quoque te honorabo ædificando super te Ecclesiam meam. Et continuò sequitur in Hebræo: *Et etiam custodies atria mea*, id est, in hoc etiam tibi gratificabor pro eo, quod mihi gratificatus es in obseruatione præceptorum meorum, quod diu in pontificatu manebis tu, & filij tui, & templum meum cum suis atrijs tuæ curæ concredetur semper.

20 Matth. 16

Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt. Id est, Dabo tibi ex hoc angelorum numero, qui ante me adstant, aliquos, quorum circumuallatis auxilio, & ab omni hostium fraude securus sit. Ita Hieronymus. At recentiores, cum R. Dauide, ita vertendum censent: Dabo tibi vias inter stantes istos, vt sensus sit: Cum animus à corpore euolauerit, dabo tibi, vt ambules inter angelos istos, & perpetuò cum illis sis. Chaldæus quoque ita transtulit: Et in mortuorum resurrectione resuscitabo te, pedesq; veloces inter Seraphim istos ambulantes tibi donabo. Varietas hæc translationum oritur ex varietate punctorum vnius vocabuli. Nam si legamus, vt nunc legitur מהלכים, vertendum erit. Dabo tibi vias: Si autem מַהְלְכִים vertendum est sine controuersia: Dabo tibi ambulantes.

21

* Quare si verba scripta intueamur, vtrumque sensum habere possunt, at si proferantur, alterum tantum habent. Cum ergo ab angelo prolata sunt, vnum tantum significatunt, nec aliud significare Zacharias voluit, quam quod angelus protulit: non ergo possunt vtroque modo accipi, vt quidam volunt. Si autem alter ex his sensus eligendus est, quis potest dubitare eum esse eligendum, quem cum veteribus Hebræis Hieronymus elegit? Eundem & Lxx. elegerunt, qui ita vertunt: Καὶ δώσω σοι ἀναστρεφομένους ἀνὰ μέσον τῶν ἑστηκότων τούτων. Hoc est: Et dabo tibi conuersantes, siue ambulantes, in medio stantium istorum. Itaque Hebraica sic habent ad verbum: Et dabo tibi ambulantes inter stantes istos, quæ possunt in hunc modum facilè explicari. Dabo tibi ex his angelis, qui ambulant inter eos, qui mihi assistunt, quomodo videntur intellexisse Lxx. Idem fere sensus est in nostra translatione: Dabo tibi ambulantes, scilicet tecum, inter stantes istos, id est, de his, qui hic stant, siue assistunt, vt Psalm. 98. Et Samuel inter eos, qui inuocant nomen eius, id est, Samuel vnus est ex ijs, qui inuocant nomen eius. Sed cur multi angeli promittuntur Iesu? vt eum iuuent in populi gubernatione, & in multorum hominum quærenda salute, multorum enim salus per multos quæritur.

ALLEGORIA.

22

Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum stantem coram angelo. Ex hac visione quædam ad Christum seruatorem nostrum referre facilè est, omnia verò, difficillimum, & quod vix fere vllus fecit. In quo luce manifestius cernitur Historiam nõ esse de Christo, sed de Iesu filio Iosedec. Sed sciamus vtilẽ ad Scripturas canonem: In sensu Historico, ne verbum quidem minimum esse debere, quod illi sensui non conueniat, in Allegorico non semper omnia conuenire, quoniam, vt Augustinus docet 16 de Ciuit. cap. 2. non omnia, quæ gesta narrantur, aliquid significare putanda sunt, sed propter illa, quæ aliquid significant, etiam ea, quæ nihil significãt, attexuntur. Solo enim, inquit, vomere terra proscinditur, sed, vt hoc fieri possit, etiam cetera aratri membra sunt necessaria. Hoc pro veterum patrum expositione dixi; nos enim singula de Christo interpretari tentabimus. Nomẽ Iesu sacerdotis, & officium, & quod populum Babylone deduxit in Ierusalem, rectè quadrant in Christum. Sed cur Christus stat coram angelo Domini? Autores veteres, quorum senten-

Reg. In Allegoria nõ est necesse omnia sẽper sensui conuenire.

tiam retulit Hieronymus, angelum Domini aiunt ipsum esse Christum magni consilij angelum. Quo sanè non video quid dici possit absurdius, cum perinde sit, ac si dicatur: Ostendit mihi Christum stantem coram Christo. Mihi videtur angelus esse Michael custos totius Ecclesiæ, sicut olim erat Synagogæ, quod optimè cum sensu Historiæ congruit.

23 *Et Satan stabat ad dexteram eius, vt aduersaretur ei.* Ad dexteram Christi stat Satan, quia coram Deo peccata humani generis accusabat, & vera erat eius accusatio, & impedire tentabat redemptionem, qua homines tot peccatis obnoxij indigni erant. Itaque Christum caput in sui corporis persona modo stantem videmus, atque accusatum, de qua exponendi ratione diximus ca. 2. num. 7.

Et dixit Dominus ad Satan: Increpet Dominus in te Satan. Dominus, qui miserat filium suum, vt saluum faceret populum suum à peccatis eorum, nolebat differri, aut impediri redemptionem, ideo increpat Satan, ac frustra illum laboraturum dicit, quoniam ab ipso reprimendus sit, qui elegit Ierusalé, id est, Ecclesiam ex Iudæis, & gentibus congregandam.

Nunquid non iste torris est erutus de igne? Veteres Ecclesiæ tractatores ita interpretabantur, referente Hieronymo. Christus torris est erutus de igne, quia cum in Babylone, id est, in mundo fuerit, non est Babylonio igne consumptus, nec flamma sæculi tactus, id est, peccatis. Idem sensit Rupertus. At non rectè hoc respondet figuræ, torris enim lignum est, quod vri cœpit, & ne totum vreretur, erutum est: Christus autem nunquam flamma peccati vri cœpit. Lactantius libro quarto capite 14. torrem esse inquit Christum, quoniam futurum erat, vt sicut titio igne combureretur, id est, ab hominibus cruciamenta perferret, & ad vltimum extingueretur. Titionem enim vulgus appellat extractum foco torrem semiustum extinctum. Hæc eius verba sunt,
24 quæ retuli. * Itaque torrem vri est
Christum cruciamenta perferre, torrem extingui est Christum occidi: At torris eum extinguitur, seruatur, & ardere desinit, Christus autem cum occiditur, magis patitur, nec seruatur ab extinguentibus, sed quantum in ipsis est, totus consumitur. Quomodo ergo extinctio torris figura potuit esse mortis? Nec cogitat Lactantius Christum apud Deum accusari non potuisse, sed eius corpus, quare accusatio ante redemptionem futura erat, ne homines indigni redimerentur. Libenter quidem hic & ceterorum interpretationes audirem, qui de Domino nostro hæc dici tradiderunt, verum vniuersè loquuntur, aut quædam certe attingunt, multa omittunt. Ego corpus Christi esse interpretor, id est, Ecclesiam, quæ igni peccatorum consumebatur, & Domino docente, ac miracula faciente extrahi foco cœpit, multoque ante per eius venturi fidem multi etiam extracti fuerant. Hoc ergo ait: Frustra laboras Satan, nolo humanum genus penitus perire, seruãdum est per Christum meũ, & si indignum sit, vt non penitus comburatur. Gregorius quidem libro vigesimo Moral. capite vigesimo paulo aliter exponit, sed ita tamen vt, quamuis ille ad aliud hæc verba referat, videlicet ad synagogam, nos ad Ecclesiam, expositio sit fere eadem. * Chri- 25
sto, inquit, venienti Satan à dextris stetit, pro magno namque Dominus Iudaicum populum, & pro nihilo gentes habere videbatur. Sed postquam incarnatus apparuit, gentilitas, quæ, pro sinistra habita fuerat, credidit, Iudaicus vero populus ad perfidiam declinauit. Satan ergo à dextris illi stetit, quia illum ei populum rapuit, qui dudum dilectus fuit. Sed quia ipse Iudaicus populus modo perditus in fine est quandoque crediturus, Propheta teste, qui ait: Reliquiæ saluæ fient, Satan à dextris suis Dominus remouit dicens: Increpet Dominus in te Satan. Et eiusdem populi liberationem indicans subdit: Qui elegit Ierusalem. Qui nimirum populus, quia ad gehennæ incẽdia perfidia duce defluebat, sed dũ ad fidem reducitur ab eodem æterni ignis incendio liberatũ, statim de eo illic subditur: Num-

Numquid non est iste torris erutus de igne?

A

Et Iesus erat indutus vestibus sordidis. Quidam vestes Christi sordidas carnē, quam assumpsit, interpretantur, vt Lactantius libro quarto, capite decimoquarto. Tertullianus in libro contra Iudæos, capite vltimo, Orig. hom. 9. in Leuit. Amb. lib. 3. de fide, capit. 4 Chrysostomus hom. 5. ex varijs in Matth. locis. Greg. 20. Mor. c. 20. causam Chrysosto. hanc reddit, quod carnem ex peccatorum genere assumpsit: Gregorius vero, quod venit in similitudine carnis peccati. * Atque hoc quidem probabiliter, sed probabilius indutum fuisse vestibus sordidis, quoniam peccata nostra suscepit, & pro eis dolore, atque ignominia affectus est, vt Euseb. lib. 4. de Demonst. Euan. c. vlt. & Origenes hom. 14. in Lucam subindicant, Ambros. sermo. 5. in Psa. 118. Hieronymus hic, & lib. 2. contra Iouinianum. Atque hoc multo aptius consentit cum Historia.

Et stabat ante faciem angeli. Committens, atque demandans ei custodiam, & curam Ecclesiæ.

Auferte vestimenta sordida ab eo. Quod angeli vestimenta sordida auferunt Iesu; iuxta priorem illam interpretationē

C

quæ vestes sordidas carnem Christi esse dicebat, significat Christo per resurrectionem reddendam esse carnem gloriosam, eiusdem quidem naturæ, sed alterius gloriæ. Tertullianus quidem ad gloriam, in qua venturus est in secundo aduētu, retulit. Melius Eusebius, qui ita ait: Et Iesus erat indutus vestibus sordidis. Veruntamen ijs depositis quo tēpore in cœlum ascendit, ac de seruitute nostra ad ea, quæ ipsius propria sunt, reuersus est, tum vero paternæ diuinitatis diademate est coronatus, & paterni luminis splendidissimum vestimētum in-

D

dutus, cidarique diuina, atque alijs pontificijs ornamentis decoratus, &c. * Ad eius etiam corpus aptè hoc accommodabimus, vt enim vestibus sordidis erat indutus, cum nostra peccata suscepit, ita cum ea passione sua deleuit, vestes sordidæ ei ablatæ sunt, & cū electi dealbantur penitus, & peccatorum sordibus per baptismum liberantur. Augusti-

nus duodecimo contra Faustum, capite trigesimo sexto, etiam ad corpus retulit, sed in fine seculi: Corpus, inquit, Iesu Christi, quod est Ecclesia, aduersario in fine temporum per iudicium superato à luctu peregrinationis in gloriam sempiternæ salutis assumitur.

Ecce, abstuli a te iniquitatem tuam Id est, a corpore tuo per te auferetur.

Ponite cidarim Hæc iam num. 26. exposuimus ex Eusebio, nam cidaris corona est gloriæ, & honoris in capite Domini nostri Iesu Christi.

B

Et induerunt eum vestibus. Immortalitatis, & gloriæ in resurrectione, sed & corpus eius nunc gratia, & virtutibus ornatur, & postea etiam immortalitate & gloria decorabitur.

Et contestabatur angelus Domini Iesum. In verbis præcedentibus finita est Allegoria, nec enim cetera conuenire Christo possunt, nisi violētissimè. Nam quamuis ad corpus eius referatur: Si in vijs meis ambulaueris, &c. Non conuenit Christo quod sequitur, Tu quoque iudicabis domum meam, neque enim potestas iudicandi in Christo ex arbitrio nostro, aut ex operibus nostris pendebat. * Multo minus quod mox ait: Et dabo tibi ambulantes de his, qui nūc hic assistunt, quoniam Christus custodem angelum non habuit, neque angelorum indiguit auxilio; quod si angelicæ dignitatis homines Christo promitti dicamus, idest, Apostolos, & doctores quomodo ij tunc assistebant Deo in illo iudicio, cum nemo dubitet angelos esse, qui assistebant? Denique Rupertus, qui nihil non de Christo exponit, fatetur hæc ad Iesum filium Iosedec dici, & ad Christum nullo modo pertinére.

TROPOLOGIA.

Quod ad mores attinet, docemur peccata nostra nequaquam nostrum latere aduersarium, qui accusat nos apud Deum omni tempore, sicut ait Ioānes: Proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectū Apoc. 12.

Dei

Ineos, qui populo præsunt, acrius sæuit Satan.

Dei nostri die, ac nocte. Sed præter cæ- A
teros hoc attendere debent, qui popu-
lo præsunt, in quos magis sæuire cupit
Satan, & multos habent laqueos para-
tos de multis rationem Deo reddituri.
Difficillimum est bene præesse, & pau-
ci hoc faciunt, quamuis præesse pluri-
mi optent, quia ars artium est regimen
animarum. Vide Gregorium in prima
29 parte libri Pastoralis curæ. * Verũ quã-
uis Satan stet à dextris, & vehementer,
ac verè accuset nos, ne timeamus, si co-
ram angelo Domini steterimus. Ange-
lus Domini est dolor veræ pœnitentiæ,
quem cum Dominus misericors mittit
in animam, quid aliud, quam cœlestem
quemdam, ac veracem salutis futuræ
nuntium mittit? Nam fieri non potest,
vt is pereat, qui verum à Deo accipit
peccatorum dolorem: verè enim etiam
Ethnicus poeta dixit:

Dolor veræ pœnitentiæ est angelus Domini.

Quem pœnitet peccasse, pene est innocens.

Seneca in Agamemnone.

Neque enim quidquam prætermittet,
quod ad peccatorum expiationem adhi-
beri oporteat. Continuo Dominus ait:
Increpet Dominus in te Satan, &c. Ego
hanc animam elegi, tua fuerat peccan-
do, sed ad me rediit per pœnitentiam,
31 desine illi frustra aduersari, stulto labo-
re consumeris. Torris erat & igne con-
cupiscenti paulatim cremabatur, & ad
æternum interitum festinabat, sed per
meam misericordiam eruta est de igne.
Vestes sordidæ idest peccata, per pœni-
tentiam auferuntur, & nouis, longeque
pretiosissimis anima induitur, vt in filio
prodigo videmus, quia cum patri dixis-
Luc. 15. set: Pater peccaui in cœlum, & coram
te, iã non sum dignus vocari filius tuus:
dixit pater ad seruos suos: Cito profer-
te stolam primam, & induite illum, &
date annulum in manum eius, & cal-
ceamenta in pedes eius. * Vestibus sa-
30 cerdotalibus induitur, id est, ijs, quas ha
bete debet, qui castè Deum sacrificium
offert cordis sui. Vestes sunt gratia, atq;
virtutes, cidaris munda est recta, ac pu-
ra intentio, vt iam cœlestia appetere di
scat, terrena contemnat. Et quoniam
qui stat cadere potest, si in accepta iusti
tia permanserit, promittitur ei: *Tu quo-
que iudicabis domum meam, & custodies
atria mea.* Etenim iusti, qui aliquando

peccatis implicati, postea Dei gratia so
luti feruenter in bonis operibus labo-
rant, iudicant tepidos iustos, iudicant &
peccatores in Ecclesia, quos tacite re-
prehendunt, & feruore suo ignauiã eo-
rum accusant, declarantque gratiæ vim
& Dei liberalitatem, nec Deo, sed iner-
tiæ suæ assignare debere eos, si aut in
peccatis adhuc sunt, aut parũ proficiũt
in virtutibus. Itaque iam quodammo-
do in eos sententiam, quam postea au-
dituri sunt pronuntiant. Custodiunt e-
tiam atria Domini, quod maximæ di-
gnitatis est, quoniam animas fidelium,
quæ templa, atque atria Dei sunt; exem
B plo suo seruant, & in officio continent,
tum verbis, & precibus ad Deum fusis
à peccatis multis liberant. * Etenim si
fortissimos quosque Græcorũ hoc epi- 31
theto ornare solet Homerus. ἕρκος
Ἀχαιῶν idest murus, aut vallum Græ-
corum, & de Hectore dixit grauissimus
atque elegantissimus tragicus.

Columen patriæ, mora fatorum.
Tu præsidium Phrygibus fessis
Tu murus eras, humerisque tuis
Stetit illam decem fulta per annos.

Seneca in Troade.

Non mirabimur si viro iusto dicatur: Et
custodies atria mea, quandoquidem &
C Elias Elisæo clamante vocatur currus 4. Reg. 2.
Israel, & auriga eius. Tertia iustorum di
gnitas: *Et dabo tibi ambulantes de his, qui
nunc hic assistunt.* Cum eis ambulant an
geli, qui faciem patris vident, & eos ab
hostibus, & à tentationibus seruant. Cu
stodem quidem angelum vnusquisque
eorum habet, sed præter hunc ab aliis,
& si custodes non sint adiuuantur in pe
riculis, ac proteguntur, nunc ab his, nũc
ab illis pro Domini mittentis volunta-
te: sicut quando in Elisæi custodiam 4. Reg. 6.
mons igneis curribus, & equis plenus
D erat, multi angeli adorant.

HISTORIA.

32 *Audi Iesu sacerdos magne.* Propter
rei dicendæ magnitudinem denuo ca-
ptat attentionem.

Tu, & amici tui. Ceteri sacerdotes, &
iusti viri, qui cum Iesu habitabant in Ie
rusalem.

Quia viri portendentes sunt. LXX. pro

Portendentes, vocerunt, τερατοσκόποι,
idest prodigiorum spectatores, quod
Theodoretus interpretatur, studentes
rebus diuinis, & edita à prophetis signa
speculantes. Cyrillus vero amantes si-
gna, quod proprium erat Iudæorum,
qui assiduè signa petebant, vt videmus
sepe in Euangelio. Ac si diceret: Quan
doquidem amant prodigia videre, au-
diant signum magnum, de quo nunc di
cturus sum. Atque hoc ego potius dice-
rem, quam quod cum R. Dauide Vata-
blus, & quidam dicunt, Viri portenti
sunt, id est, digni quibus miracula fiant,
vt, scilicet futura cognoscant. Nam hęc
eorum interpretatio non potest ad ver
ba nostræ translationis accommodari,
Quia viri portendentes sunt, nec He-
bræo satis conuenit, vt viri portenti di-
cantur, qui digni sunt, vt sibi miracula,
& portentia fiant. Vnde hoc probant,
33 aut quem locum similem afferunt?* Ve-
rum, si proprietatem verborum obser-
uemus, quam multo melius quam cete
ræ, retinuit nostra translatio, aliter hoc
erit explicandum. In Hebræ. est המה
כי אנשי מופת, id est, Quoniam viri
portenti ipsi. Est autem מופת, porten-
tum, siue signũ aliquod mirabile, quod
in rei magnæ significationé fit, vt Deu-
ter. 29. Vos vidistis vniuersa, quæ fecit
Dominus coram vobis in terra Aegy-
pti, &c. signa illa, portẽtaque ingentia,
& 2. Paral. 32. In legatione principum
Babylonis, vt interrogarent de porten
to, quod acciderat super terram, id est,
de retrocessione solis. Ita etiam apud
Latinos portentum, & portendere, vt
apud Cic. 1. de Diuinatione: Nam quod
de sole ostensum est tibi, populo com-
mutationem rerum portendit fore. Vt
igitur iuxta vulgarissimam phrasin He-
bræorum, vir sanguinis, vir sanguinem
fundens, vir misericordiam faciens, vir
virtutis, faciens virtutem: ita viri portẽ
ti, viri portendentes, idest, futura signi-
ficantes, & prænunciantes. Quoniam
igitur Iesus, & amici eius signum erant
futurorum, id est, factis suis futura por-
tendebant, nam libertas de captiuitate
Babylonis libertatem per Christum af-
ferendam, & humanum genus è confu-
sione peccati educendum portendebat:

A & ipsi, qui templum ædificabant, signifi
cabant apostolos, & prædicatores Euan
gelii ædificaturos Ecclesiam, recte di-
cuntur viri portendentes.* Hanc expo
sitionem inueni apud Hieronymũ, Eze 34
cielis quarto, in illud: Sic comedent fi-
lij Israel, &c. Prophetas, inquit, iuxta
Zachariam, viros esse portentosos, qui
suis operibus futura portendant, &c. In
multis locis creberrime legimus. Sen-
sus ergo est: Quia tu, & amici tui nihil
tale cogitantes factis vestris futura por
tenditis: vt intelligatis quæ futura sunt
& quid portendatis, audite, quod nunc
B dicam.

Ecce enim ego adducam seruum meum Orientem. Hæc verba recentiores He-
bræi non de Christo, sed de Zorobabe-
le interpretantur, immo & Theodore-
tus, Eusebius lib. 4. de Demonstra. Euan
ge. cap. vltimo, Iesum filium Iosedec pu
tat Orientem vocari in figuram Chri-
sti, qui verus Oriens fuit. Sunt qui &
Hieronymum sensisse idẽ putent quod
Theodoretus, & Hebræi sentiunt: sed
aliter se res habet, quoniam in hoc ca-
pite, de Christo palam exponit, & in ca-
pite sexto, non suam, sed aliorum reci-
C tat sententiam: significari autem (in-
quit) putant Zorobabel; & postea ipse
de Christo interpretatur. Communis
Hieronymi, & Cyrilli, & multorum sen-
tentia est Orientem Christum dici: &
Chaldæus hic, & ubicunque hoc nomẽ
inuenitur (locos paulò post indicabi-
mus) semper vertit Messias.* Quem 35
sensum verba ipsa indicant, quæ in Zo-
robabelem cõuenire non possunt. Cur
enim vocetur Oriẽs Zorobabel? Quo-
modo de eo, qui iam diu erat, possit di-
ci: Ecce, ego adducam seruum meum
Orientem, quod de futuro homine in-
D telligitur? Quid hoc attinet ad præce-
dentia: Quia viri portendentes sunt?
Quid ad sequentia: Quia ecce lapis,
quem dedi coram Iesu, &c. Nam expo-
sitiones recentium Hebræorum non af-
feram, quoniam ita ridiculæ sunt, vt ne-
que refutari debeãt, neque referri. Scia-
mus ergo vbi nos habemus Orientem, Oriens.
in Hebræo esse צמח, in Græco apud Germen.
Lxx. ἀνατολήν. Et quoniam apud La-
tinos Oriens de Sole dicitur, sicut &
apud

apud Græcos ἀνατολή, id est, ortus, plurimi ex Latinis, & ex Græcis putant Christum propter claritatem, quam tenebris mundi attulit, Orientem vocari, scilicet, Solem, vel ἀνατολήν, id est, ortum Solis, vt Cyrillus, Theodoretus, & in c. 1. Lucæ, Theophylactus, Euthymius, Beda, & alij multi, & Greg. lib. 20. Mor. c. 20. Cyrillus in collectaneis, Hesychius in homilia de sancta Maria Deipara. Denique rarus est auctor, qui non ita sentiat. Atque id non parum confirmari uidetur verbis Lucæ, cap. 1. Per viscera misericordię Dei nostri, in quibus visitauit nos Oriens ex alto. Vbi sine dubio Euangelista allusit ad hunc locũ Zachariæ, & ad illum c. 6. Ecce vir, Oriens nomen eius: atque ita posuit, ἀνατολή, sicut in his duobus locis reperit in translatione LXX. Quod versus subsequens manifestius declarat: Illuminare ijs, qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent.* Hic locus planè ostendit, quãtum emolumenti afferat ad veram Scripturæ intelligentiam cognitio linguarum: omnes siquidem quos nominaui, alijque quamplurimi grauissimi, atque doctissimi viri, magna quidem probabilitatis specie, sed decepti tamen sunt Hebraicarum litterarum ignoratione. Quod Hebraicè, vel mediocriter scientibus manifestissimum est צמח, nomen Christi, quod in his locis, & in alijs inuenitur, nequaquam orientem Solem, aut ortum Solis significat. Sed germen, vt eius radix indicat צמח, id est, germinauit, quod proprium est arborum, atq; plantarum, vt Gen. 2. Omnemque herbam regionis, priusquam germinaret. Isa. 44. Et germinabunt inter herbas, quasi salices iuxta præterfluẽtes aquas. Atque ita intelligitur illud Psal. 131. Illic producam cornu Dauid, id est, germinare faciam regnum, & potentiam ipsi Dauid: ita enim dictum est, Producam, vt Psal. 103. Producens fenum iumentis. Et nomen ipsum צמח Hieronymus idem vertere solet, germen, vt Isa. 4. In die illa erit germẽ Domini in magnificentia, & Ierem. 23. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germen iustum, & cap. 33. Et in tempore illo germinare faciam Dauid ger-

36 Cognitio linguarũ vtilis ad Scripturã

A men iustitiæ.* In his locis omnibus est צמח, quod Hieronymus in hoc cap. 3. Zachariæ, & cap. 6. vertit Oriens, & est vnum ex nominibus Christi: propterea Chaldæus semper in illis vertit. Messiã. Quare non est dubium, Hieronymum idem intelligi voluisse in Germine, & in Oriente. Quod vt planius fiat, referam ipsa verba Hieronymi in capite sexto: Ecce vir, cuius nomen est Oriens, quod Hebraicè dicitur צמח non per ש, sed per צ litteram scriptum. Qui idcirco Oriẽs, id est, ἀνατολή, vel ἀναφυή, 37

B siue βλάστημα nuncupatur, id est, germẽ, quia ex se repente succrescet, & ex radice sua in similitudinem germinis pullulabit, &c. Vides Hieronymum dictionẽ Hebraicam tribus Græcis idem valentibus explicare, id est, germen significantibus, nec quidquam eum dicere de sole, aut de claritate. Quod si quem mouet nomen ἀνατολή, quo vsi sunt LXX. & Lucas, & tam multos, tamque eruditos decepit: Sciat verbum ἀνατέλλω, Græcis idem significare, quod produco per germinationem, aut idem, quod nobis Orior, & similiter dici de sole, & de hominibus, de herbis, de quacunq; alia

C re, quæ de nouo prodit, & apparet, de montibus etiam cum videri incipiunt, vt apud Apollonium libro. 2. Argonauticωn.

--- ὄρεων δ' ἀνέτελλον ἐρίπναι

id est, montium summitates oriebantur siue apparebant.* Immo verò propriè hoc verbum de herbis dicitur auctore Suida, cuius hæc sunt verba: Ἀνατεῖλαι, ἀνθῆσαι ἐκ μεταφορᾶς τῆς βοτάνης, id est, Ἀνατεῖλαι, (quod est aoristus verbi ἀνατέλλω,) floruisse metaphora sumpta ex herbis. Et Homerus lib. 5. Iliad. 38

τοῖσιν δ' ἀμβροσίην Σιμόεις ἀνέτειλε νέμεσθαι,

D id est. His autem ambrosiam Simois producebat ad pascendum. Et ne aliunde quæramus quod in libris nostris habemus, Ps. 103. vbi nos habemus: Producens fenum iumentis, Hieronymus vertit: Germinans herbã iumentis, in Græco est Ὁ ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι. Psalm. 131. Illic producam cornu Dauid. Græce: ἐξανατελῶ, similiter ἀνατολήν se accipere pro germine apertissimè

mè declarant L X X. nam cum Ierem. 23. in illis verbis: Et suscitabo Dauid germen iustum, pro Germen, vertissent ἀνατολὴν, capite 33. vbi erat idem nomen in Hebræo, & idem penitus sensus, ait enim: Et in tempore illo germinare faciam Dauid germen iustitiæ, ita vt nos habemus, reddiderunt βλαστῆσαι ποιήσω τῷ Δαυὶδ βλαστὸν δικαιοσύνης, idest, Germinare faciam Dauid germen
39 iustitiæ. * Cum autem nemo dubitare possit ita accepisse Lxx. hoc nomen, vt diximus, nec illud vocari in dubium potest, ita etiam Lucam accepisse, qui illos sequitur vbique præsertim cum & Lucas ipse, & alij frequentius hoc nomen ἀνατολὴ, si ad solem referatur, non singulari numero, (vt cum dicit: In quibus visitauit nos oriens ex alto) sed plurali, vsurpare soleant, vt Luc. 13. Et veniens ab Oriente, & Occidente. Et Matth. 2 Ecce magi ab Oriente venerunt Ierosolymam. Et capite. 8. Multi ab Oriente, & Occidēte venient. Quod autem statim ait: Illuminare his, qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent, obstat nihil: neque enim ideo dicit, quod aliquid de sole præcesserit, sed quia is, de quo loquitur, erat lux vera illuminans omnem hominē: Solet enim scriptura relinquere metaphoram, in qua erat, & subito dicere aliquid, alienum quidem ab illa metaphora, sed conueniens tamen rei, quæ per metaphoram significabatur, vt Isaiæ vndecimo: Egredietur virga de radice Iessæ, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Domini, &c Requiescet super eum spiritus Domini, non conuenit metaphoræ illi, idest, non cōuenit flori, sed Christo metaphoricè significato per florem.

Scriptura solet relinquere metaphorā, & transire ad rē significatam.

40 * Nahum. 3. loquitur de Niniue, quasi de meretrice: Et reuelabo pudenda tua in facie tua, & cet. & statim redit ad vrbem, quæ significabatur in meretrice: Et erit, omnis, qui viderit te, resiliet à te, & dicet: Vastata est Niniue, Habacuc. 1. de rege, siue gente Chaldæorum ita agit, ac de piscatore, sed continuo redit ad rem significatam: Totum in hamo subleuauit, traxit illud in sagena sua, &c. Propter hoc ergo expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non cessat. Dixi de hoc etiam, & aliis exemplis comprobaui Hosee. 2. num. 87. & Hamos. 9. num. 22. Ita Lucas, cum in metaphora germinis versaretur cum diceba: In quibus uisitauit nos Oriens, id est, germen, siue ἀνατολὴ, ad aliam transit diuersam quidem, sed non minus Christo conuenientem. Sed cur Christus germen dicitur? Rationem iam ex Hieronymo in capite sexto Zachariæ reddidimus, quia ex se repente succrescet, & ex radice sua in similitudinem germinis pullulabit, id est cum omnino videatur paruus, & contemptibilis, repente crescet, & quam magnus sit ostendet: sicut Danie. secundo lapis paruus repente mons magnus effectus est, & impleuit ter-
ram. * Altera ratio, aut hæc eadem potius vberius explicata, huiusmodi est. Germen propriè Latinis dicitur surculus, id est, ramulus tener, qui ex oculis arborum enascitur, & succidi solet, vt seratur, & crescat in arborēm. Sed nos modo germen dicimus id, quod primum pullulat, siue ex arbore, siue ex terra, vt in interpretatione Hebraici nominis, & Græci diximus. Vocatur igitur Christus Deus noster germen, quod ex radice Iessæ, siue Dauidis, quæ videbatur exaruisse nullo iam rege, aut duce ex ea prodeunte, iterum germinet, & pullulet ad regnandum. Quod euidenter ostendunt testimonia, quæ superius retulimus, Psalmo. 131. Illic producam cornu Dauid. Ierem. 23. Suscitabo Dauid germen iustum, & 33. Germinare faciam Dauid germen iustitiæ. In quibus animaduertendū est Dauid semper esse datiui casus, vt ex Græco, & ex Hebræo planè intelligitur, & sensus est, Faciā vt Dauidi, qui iam videbatur aruisse, enascatur, & pullulet nouum germē, quo pristinam regni gloriam reciperet. Propterea dixit: Illic (ita enim legendum est, ἐκεῖ Heb. שם ibi) producam, idest, germinare faciam, (vt iam ex Hebræo, & ex Græco indicauimus) cornu, id est, regem Dauidi. * Quare recte sequitur: Paraui lucernam Christo meo,

41 Germen.

Locus Ps. 131.

meo, ideſt, Dauidi, quem ego vnxi, & regem conſtitui, paraui in ſæculo futuro lucernam, ne gloria regni, & generis eius penitus extinguatur, quæ iam videbatur obſcurari, & perire. Metaphora ſumitur à re, quæ in obſcuro iacebat, & quaſi nulla putabatur, ſed adhibita lucerna videri incipit, & gloriam ſuam priorem quaſi denuò capit. Ita etiam dictum eſt tertio Regum vndecimo: Filio autem eius dabo tribum vnam, vt remaneat lucerna Dauid ſeruo meo cunctis diebus coram me in Ieruſalem, id eſt, vt maneat gloria regiæ ſucceſſionis in domo Dauid, nec videatur iam eius dom⁹ periſſe. Et capite decimo quinto: Sed propter Dauid, dedit ei Dominus Deus ſuus lucernam in Ieruſalem, vt ſuſcitaret filium eius poſt eum, & ſtatueret Ieruſalem. Ex hoc ergo germine, quod pullulauit de radice Ieſſæ, vniuerſus orbis impletus eſt ſanctis, & ipſe, qui germen dicitur; regnũ Dauidi promiſſum recepit, ſicut ait angelus: Dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum.

Lucerna.

Luc. 1.

43 *Quia ecce lapis, quem dedi coram Ieſu.* Eundem, quem germen vocauerat, ſiue Orientem, nunc lapidem vocat, vt ſit ſenſus: Lapis, quem dedi coram Ieſu, id eſt, quem Ieſu oſtendi, & reuelaui, cum dixi: Ecce, adducam ſeruum meũ Oriẽtem. Ac ſi diceret, Ille ipſe, quem Oriẽtem vocaui, eſt lapis quidam, quem ego oſtendo Ieſu, & cuius virtutem admirabilem lapidis ſimilitudine nunc explicabo. Poſſemus dicere Ieſum viſionem habuiſſe, in qua lapidem cum ſeptem oculis viderit: ſed quia nec id Propheta narrat, nec locum relinquit, in quo intelligatur, verius eſt, quod diximus. Sed quorſum lapis nunc vocetur Chriſtus, ideſt, quid ad id, quod nunc agitur, pertineat nomen, aut ſimilitudo lapidis, auctores fere non docent. Ego lapidem dici arbitror, quia futurus erat fundamentum templi, ideſt, Eccleſiæ, iuxta illud, primæ Corinthiorum tertio: Fundamẽtum autem aliud nemo poteſt ponere, præter id, quod poſitum eſt, quod eſt Chriſtus Ieſus. Hic lapis erat angularis connectens duos Eccleſiæ parietes, id eſt, Iudæos, & gentes, de quo Iſaiæ vigeſimo octauo: Ecce, ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretioſum, In fundamento fundatum. Quoniam igitur Ieſus totus erat in templo ædificando, per quod Eccleſiam ſignificabat à Chriſto ædificandam, ſicut habemus capite ſexto: Ecce vir, oriens nomen eius, & ſubter ipſum orietur, & ipſe ædificabit templum Domino, recte eum lapidem vocat, ideſt, fundamentum Eccleſiæ futurum eſſe dicit.

Cur Chriſtus nunc dicatur lapis.

Super lapidem vnum, ſeptem oculi ſunt. 44
Vnus lapis eſt, & ſeptem oculos habet. Quaſi dicat, Multiplex eſt uirtute, & poteſtate, licet ſecundum carnem ſimplex ideſt, exiguæ virtutis, & potentiæ videatur. Nec enim vnum ita dicit, quaſi de pluribus lapidibus loquatur, ſed unius tantum meminit. De ſeptem oculis magna controuerſia eſt, ſed dirimetur fortaſſe, ſi ſpiritualibus ſpiritualia comparemus, & obſcuriſſimi loci intelligentiã ex alijs ſimilibus capiamus. In c. 4. huius prophetæ legimus: Et uidebunt lapidem ſtanneum in manu Zorobabel. Septem ſunt iſti oculi Domini, qui diſcurrunt in uniuerſam terram. De eiſdẽ oculis vtrobique ſine dubio loquitur. Tales ergo ſunt oculi, vt licet in lapide eſſe dicantur, in terram diſcurrant vniuerſam. Hieronymus, & Rupertus ſeptẽ dona ſpiritus ſancti, quæ pleniſſimè in Chriſto fuerunt, tam in cap. hoc tertio, quam in quarto ſignificari cõtendunt. Sunt quibus id non placeat, quoniam oculi nihil videntur habere commune cum donis ſpiritus ſancti: ſed reſpondẽri poteſt ex S. Thoma (ſeu quicumque alter fuit) in capit. 5. Apoc. recte dona ſpiritus ſancti dici oculos, quia animam oculatam, & videntem, illuminatã reddunt.* Mihi ſatis hæc expoſitio eſſet, niſi alteram ſcriptura ipſa indicaret. Zacharias in lapide Chriſto ſeptem oculos eſſe tradit, idem inuenimus in capite quinto Apocalyp. Et vidi, & ecce in medio troni, & quatuor animalium, & in medio ſeniorum agnum ſtantem tãquam occiſum, habentem cornua ſeptem, & oculos ſeptem. Deinde qui ſint oculi, ita exponit. Qui ſunt ſeptem ſpiritus Dei miſſi in omnem terram. 45

Septem oculi.

tam. Hos enarratores Apocalypsis eadem dona esse consentiunt, quæ mittũtur in vniuersam terram, quia omnib⁹ hominibus dantur, iuxta illud Sapien. 1: Spiritus Domini repleuit orbem terrarum. Ita Arethas episcopus Cæsareæ Cappadociæ, Primasius, Beda, Haymo, Rupertus, Ambrosius, Ansbertus, S. Thomas, Lyranus, Ioachim, Abbas, tam in hunc locum omnes, quam in illud c. 1. Et à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt, & in hæc posteriora verba Victorinus, & Anselmus. Addit Thomas in c. 5. hos spiritus mitti in omnem terram, quia Dominus per apostolos, & discipulos omnibus gratiam spiritus sancti obtulit ad illuminationẽ animarum. Vt minus sapiens dico, durior mihi videtur hæc explanatio, vt septem spiritus, qui in conspectu throni Dei sunt, & qui mittuntur in vniuersam terram, dona sint spiritus sancti.

46 *Septem angelos magnos potius esse existimo, quibus Deus potissimum demandauit curam, & prouidentiam hominum, qui propterea missi dicuntur in omnem terram, quia quisque partem orbis sibi commissam diligenter perlustrat, & procurat, itaque eius commoda semper quærit. Hi sunt oculi Christi, sicut diaconi dicuntur oculi episcopi, quia per eos prouidet omnibus hominibus. Sensus ergo est: Hic lapis, quem ostendi per reuelationem Iesu sacerdoti, non, vt ceteri lapides, sensu carebit, sed habebit septem oculos, idest, totum Ecclesiæ ædificium eo nitetur, & omnia eius membra prouidentia sua continebit, & per septem oculos, omnia lustrabit, omnibus membris suis prouidebit. Iudicet æquus lector quanto aptior hic sensus sit locorum scripturæ, quos iam protulimus, ex Zach. 4. Septem sunt isti oculi Domini, qui discurrunt in vniuersam terram, ex Apoc. 1. Gratia vobis, & pax ab eo, qui est, & qui erat, & qui venturus est, & a septem spiritibus, qui in cõspectu throni eius sunt, & à Iesu Christo, &c. Quis unquam vidit pacem peti à rebus in animis? Quem locum similẽ proferre poterunt, vbi pax fidelibus optetur à donis spiritus sancti? Quis ita loquitur? Simile est illud Apoc. 5. vbi Agnus dicitur habere cornua septem, & septem oculos, qui sunt, inquit, septem Spiritus Dei missi in omnem terram.

47 *Verum quoniam spiritus ambiguum nomen est, & angelum significare põt, & donum spiritus sancti: proferam apertiora loca, quæ nullam habeant nominis ambiguitatem, nec detorqueri in alium sensum possint. Tobiæ. 12. Ego sum Raphael angelus, vnus ex septem, qui astamus ante Dominum. Apo. 8. Et vidi septem angelos stantes in conspectu Dei, & datæ sunt illis septem tubæ. Et c. 15. & 16. & 17. septem etiam angeli memorantur, quasi curam habentes vniuersæ terræ. Vide quam bene his cõueniat cum illo: Gratia vobis, & pax ab eo, qui est, & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus, qui in cõspectu throni eius sunt. Et rursus hoc: Super lapidem vnum oculi septem, quã apte consentiat cum illo Apo. 5. Habẽtem septem oculos, qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram, & cũ illo Apo. 3. Hæc dicit qui habet septem spiritus Dei. Ostenditur autem Iesu lapis cum septem oculis, quia precibus horum angelorum Iudæi ædificandi erant super hunc lapidem, vt apertius videbimus capite quarto numero vigesimoquinto. Quod autem quidam dicunt septem oculos, aut septem angelos, siue spiritus, multos angelos, aut multos spiritus intelligi, mihi sane nunquam probabunt, nec video cur probare cui quam debeant. Nam si semel, aut iterum diceret scriptura, septem, probabile id quodammodo videri posset, at cum semper in tot locis eumdem numerum inculcet, sine dubio certus numerus signatur.

48 *Et ecce, ego cælabo sculpturam eius.* In Hebr. est: Et ego aperiam apertionem eius, hæc autem apertio in lapidibus, aut in simili materia, est sculptura. Idẽ verbum est. 2. Paral. 3. vbi habemus: Et cælauit Cherubim in parietibus, & Exo. 28. Opere sculptoris, & cælatura gemmarii sculpes eos nominibus filiorum Israel: Hieronymus eleganter explanat sculpturam lapidis Christi vult esse vulnera, quæ pro nobis passus est, per quæ iniqui-

iniquitatem terræ abstulit: ita etiā quidam ex nostris. A Iudæi nimis crasse, vt solent, de lapidibus murorum, aut templi dici putāt, cum lapides templi fuerint impoliti, vt legimus Hesd. 6. Dicit autem: Ego cælabo, non quod vulnera ipse fecerit, sed quod Christum suum pati voluit, & permisit, vt eum occiderent Iudæi. Eodem modo dixit Isaiæ. 53 Propter scelus populi mei percussi eū. Et quoniam sculptura magnum lapidū ornamentum est, optimè etiam hoc interpretabimur de donis, & gratijs, quæ Christus homo accepit, quibus eius humanitas B insigniter ornata, & decorata est. LXX. verterunt: Ego fodio foueam, quod ad passionem Christi retulit Cyrillus, quæ facta est Iudæis fouea, & excæcationis occasio. Sed quoniā in Hebræo non est: Et ecce, ego aperiam apertionem, sed פתחה, id est, apertionem eius, & ad lapidem necessario refertur, qui feminini generis est Hebræis, multo melior & expressior est nostra translatio. Vnde Aquila transtulit: Sculpam aperturam eius. Theodotio, & Symmachus: Sculpam aperturam.

49 *Et auferam iniquitatem terræ illius in die vna.* C Hæc verba confirmant expositionem præcedentiū. Eo die, quo Christus vulneratus, & mortuus fuerit, auferam iniquitatem terræ. Cum autem dicit, Terræ illius, pronomen illius, feminei generis est, vt constat ex Hebræo, & ex Græco, ideoque terram referre potest, aut etiam lapidem, quē Hebræis eiusdem generis esse diximus, vt sit sensus: Auferam iniquitatem terræ in qua Christus nascetur, vel terræ illius feminei genere, quod idem est, & intelligit Iudæam, in qua primum virtus passionis enituit, & homines iustificati sunt. D Atque vno die auferendam esse iniquitatem dixit, quoniam eo die pretium sufficiens est oblatum ad omnium hominum iniquitatem delendam.

Vocabit vir amicum suum subter vineam. Tunc homines summa pace spirituali, & tranquillitate perfruentur, nemo eos terrebit, nulli casus eorum pectora turbabunt. Metaphora ducitur ex hominibus in pace degētibus, qui cum amicis suis epulantur suauiter in vinea sua, aut sub ficu sua, quod belli tempore non fit. Mich. 4. Et concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones, & erit. Et sedebit vir subtus vineam suam, & subtus ficum suam, & non erit, qui deterreat. Quæ ibi num. 45. de pace spirituali exposuimus, qua iusti tempore Euangelii fruuntur, & de qua sæpe loquuntur prophetæ, vt Isa. 2. Hos. 2. & vltimo, Amos vltimo, Michææ. 4. & 5. Dicit autem, *Subter vineam*, id est, Subter vites, aut subter fructus vineę, vt vertit Chaldæus, & vt eodem c. 4. Michææ explicauimus.

TROPOLOGIA.

50 Iure audire iubetur Iesus sacerdos magnus, quoniam multum eius, & amicorum interest percipere, quod dicitur atque illud primum, *Quoniam viri portendentes sunt.* Sacerdotes enim tales esse debent, vt moribus suis futura prænuntient, vt cum eos in iniuriis patientes, atque gaudentes, beneficos in inimicos, in rebus aduersis tranquillos ceteri animaduerterint, coniiciant, qualis sit futura in cælo charitas erga omnes, & tranquillitas animi, atque iucunditas, cum in tantis illi perturbationibus ita sint animo quieto. Cum viderint eos peccata detestari, & in peccatores inuehi, intelligant quam rigida futura sit districti iudicis sententia: cum affligi, & persecutiones pati contigerit, inde reliqui iudicent qualia, quantaque impœnitentes peccatores maneant supplicia, si iusti, & qui se operibus pœnitentiæ exercent, ita pro leuibus peccatis puniuntur. His sacerdotibus, & ceteris, qui eorum pietatem imitabuntur, adducet Dominus filium suum Orientem, vt in eis germinet & ramos, frondes, fructusque producat bonorum operū, sub quibus alii recreentur, & exemplis
excitati, etiam ipsi arbores fiant.* Hic 51
lapis ostenditur Iesu, vt quoniam in exemplum positus est aliorum, & summus sacerdos est, nihil super hoc fundamentum ædificet, quod firmum, & lapideum non sit. Sed ceteros doceat Christo adhærere, caduca contemnere, firma & solida sectari, & se tanquam lapides

Sacerdotes quales esse debeant.

des viuos superædificare. De quo Pau-
1.Cor. 3. lus ait; Secundum gratiam Dei, quæ data est mihi, vt sapiens architectus fundamentum posui: alius autem superędificat. Vnusquisque autem videat quomodo superædificet: fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus. Si quis autem superędificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam vniuscuiusque opus manifestum erit; dies enim Domini declarabit. Et Petrus
1.Pet.2. præterea scribit: Ad quē accedentes lapidem viuum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum, & honorificatum, & ipsi, tanquam lapides viui superædificamini. Quod vt faciamus prouocat nos quod sequitur: ***Super lapidem vnum, septem oculi sunt***, mira enim prouidentia Christus suos custodit, & gubernat, & recta via ducit in patriam perennem, & omnibus bonis implet. Et quoniam ipse cœlatus vulneribus iniquitatem terræ abstulit: si nos
52
Passiones Christi imitandę. puriores in dies, & pulchriores euadere volumus, cœlari nos sinamus, & passionum eius participes simus, ne crucē exhorrescamus, ne vulnera pro eo, ne mortem, nihil enim in nobis pulchrius aut elegantius esse potest, quam si sculpturas Domini nostri habeamus, in qui
Galat.6. bus Paulus gloriatur cum ait: De cetero nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto. Quid erit in martyrum corporibus illustrius, quid aspectu iucundius, quam vulnera, quæ pro Christo pertulerunt? Quid in ipso Domini corpore decentius, aut lucidius, quā plagæ quinque, quas merito etiam immortalis habere voluit, ne splendore illo beati carerent, qui siderum, & Solis lucem, pulchritudinemq; longissime superat? Lapides sumus, si Christo superędificamur sed nisi ferro tentationum, persecutionum, laborum cœlamur, impoliti lapides sumus. Deinde, cum cœlati & nos fuerimus, aliorum etiam iniquitatem die vno, id est, celerrimè, auferemus; quoniam omnipotens Deus mira ad aliorum salutem per eos operatur, qui conformes facti sunt imagini filij eius,

A & multa patiendo ita Deo grati, & amici facti sunt, vt eorum preces celeriter exaudiat, & faciat eos crescere in mille millia. Propter quod Apostolus ait: Nam ipsi scitis fratres introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit, sed ante passi, & contumelijs affecti, sicut scitis, in Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro, loqui ad vos Euangelium Dei in multa solicitudine. 1.Thes.2.
Quod sequitur: *In die illa, dicit Domini exercituum, vocabit vir, &c.* Iam exposuimus Hamos.9. numero.53. & 54. & Michęæ.4. numero.53.

B

CAP. IV.

T reuersus est angelus, qui loquebatur in me: & suscitauit me quasi virū, qui suscitatur de somno suo. Et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Vidi, & ecce candelabrum aureū totū, & lampas eius super caput ipsius: & septē lucernæ eius super illud: & septem infusoria lucernis, quæ erant super caput eius, & duæ oliuæ super illud: vna à dextris lampadis. & vna à sinistris eius, Et respondi, & aio ad angelum, qui loquebatur in me, dicens: Quid sunt hæc, Domine mi? Et respondit angelus, qui loquebatur in me, & dixit ad me: Numquid nescis, quid sunt hæc? Et dixi: Non Domine mi. Et respondit, & ait ad me, dicens: Hoc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore: sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum. Quis tu mons magne coram Zorobabel in planum? & educet lapidem primarium, & exæquabit gratiam gratiæ eius. Et

C

D

factum est verbum Domini ad me, dicens: Manus Zorobabel fundauerunt domum istam, & manus eius perficient eam: & scietis, quia Dominus exercituum misit me ad vos. Quis enim despexit dies paruos? & lætabuntur, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel. Septẽ isti oculi sunt Domini, qui discurrũt in vniuersam terram. Et respondi, & dixi ad eum: Quid sunt duæ oliuæ istæ ad dexteram candelabri, & ad sinistram eius? Et respondi secundo, & dixi ad eum: Quid sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? Et ait ad me, dicens: Numquid nescis, quid sunt hæc? Et dixi: Non Domine mi. Et dixit: Isti sunt duo filij olei, qui assistunt dominatori vniuersæ terræ.

HISTORIA.

1 *Et reuersus est angelus, qui loquebatur in me.* Intelligendum est angelum, qui in Propheta loquebatur, exijsse post ea, quæ cap. 3. dicta sunt, vt nouam reuelationem afferret, sicut vidimus cap. 2. Et ecce angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, &c. De quo ita Dionysius scribit in lib. de cœlesti hierarchia c. 8. Cecinit nempe Zacharias vnus ex theologis vnum ex primis, vt arbitror, angelis qui oculis diuinæ maiestatis semper assistunt. (Communis quippe est, vt supra iam diximus, cœlestibus omnibus angelica cognominatio) verba consolatoria de hoc ipso à Domino didicisse, vt dictũ est. Alium vero ex inferioribus angelis in occursum primi processisse, vt diuinæ pocillum intelligentię capax, & particeps fieret. Deinde cum ab eo, veluti ab antistite, diuinum consilium didicisset, vt prophetam quoque doceret fuisse permissum, quod vbertim habitabitur Ierusalẽ à multitudine hominum, &c.

A Quare quod Hieronymus ait, hunc angelum nusquam abiisse, nec potuisse esse absq; eo, in quo erat, spirituali sensu dictũ est, quo interpretatur hunc angelum esse mentẽ nostram, de qua ait: Iste enim noster angelus est, qui prudẽter intelligens Dei nobis indicat voluntatẽ.

Et suscitauit me. Hieronymus: Propheta stupore magnę visionis attonitus tota mente torpebat, & clarum veritatis lumen videre non poterat. Vnde à visione præterita suscitatur ad aliam visionem, quasi de somno euigilans, vt videat, quod clausis oculis non videbat.

B *Et dixit ad me: Quid tu vides?* Quasi adhuc nõ satis euigilantem angelus interrogatione magis exuscitat, vt attentius videat, & obscurissimæ visionis explicationem petat. 2

Vidi, & ecce candelabrum aureum totum. Huius visionis tanta est obscuritas, vt post varias expositiones scribat Hieronymus in fine capitis: Hæc, vt quiuimus, & vt nostri ingenioli vires ferre potuerunt, locuti sumus; & Hebræorũ, & nostrorum varias opiniones breuiter perstringentes. Si quis melius, immo verius, dixerit, & nos libenter melioribus

C acquiescimus, &c. Potissima obscuritatis causa est, quod nõ satis constat, vtrũ hæc de præsenti rerum Iudaicarum statu, & de templo Ierosolymitano intelligantur, an de Christo, & Ecclesia. Recẽtiores Hebræi, & Lyranus, de templo, quod tunc ædificabatur interpretantur quod postea falsum esse demonstrabo. Quare id sequendum est, quod veteres patres docent, vt de Christo, & de Ecclesia intelligamus. Sed magna est etiã in hoc opinionum varietas, & nemo (vt ingenuè fatear, quod sentio) mihi in omnibus placet. Decerpam itaque in

D hac visione, & in reliquis, quæ supersunt, vt hactenus feci, quod mihi in vnoquoque videbitur probabilius, & addam alia, quæ deerunt, vt plenam, atque integram expositionem, si Deus Prophetæ nostri precibus exoratus dederit, habeamus; quantum quidem in re obscurissima fieri licebit. Mihi videtur Ecclesiæ progressum vsque ad finem sæculi hac visione describi, meritoque hæc visio consequitur id, quod in fine cap. 3. 3

scriptum

scriptum est, vt quoniam Iesus, & amici eius viri portendentes erant, & templum construentes, Ecclesiam à Christo ædificandam prænotabant, iamque de Christo, & de eius passione locutus est, quo Ecclesia est ædificata, nunc de ipsius progressu loquatur. Candelabrũ ergo aureum est Ecclesia, vt viri Ecclesiastici, Hieronymo referente, testantur & Augustinus (seu potius Tychonius) homilia.8. in Apocalypsin. Eadem est sententia Cyrilli. Quod mihi apertè probari videtur ex c.1. Apoc. vbi Ioannes vidit similem filio hominis in medio septem candelabrorum aureorum, & postea ait: Candelabra septem, septem
4 Ecclesiæ sunt. * Candelabrum dicitur Ecclesia, quia quantumuis lumini apta videatur, vt candelabrum, non potest habere nisi aliunde afferatur. Aureum verò propter firmitatem, & perpetuitatem, & propter præstantiam caritatis, & doctrinæ cœlestis, quæ non habet admistionem falsæ doctrinæ, vt doctrinæ Philosophorum: ideo candelabrum est totum aureum.

Et lampas eius super caput ipsius. Super caput ipsius, idest, in summo stipite, siue hastili candelabri est lampas, quam vocat גלה, est autem vas rotundum formam habens lenticulæ, quod propterea sæpe in nostra translatione vocatur lenticula. Hæc lampas, quæ maxima erat cęterarum, Christum significat caput Ecclesiæ, à quo Ecclesia illuminatur. Ita Hebræi quoque tradiderunt, & veteres Ecclesiæ magistri, vt Hieronymus affirmat. Ita etiã Cyrillus, & Anastasius Episcopus Nicænus quæstione. 53. earum, quas in Scripturam edidit. De quo Hieronymus interpretatur illud Matth.5. Nemo accendit lucernam & ponit eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus, qui in domo sunt. Christum ipsum lucernam hic vocari docet; modium, mensuram legis, candelabrum, Euangelij libertatem.

5 *Et septem lucernæ eius super illud.* Super hoc candelabrum præter illam maximam, erant septem lucernæ, minores videlicet lampades ardentes, in quibus multitudo iustorũ significatur, qui sunt

A in Ecclesia, & dum hoc sæculum septenis diebus voluitur, ad imitationem Christi lucent. Sicut de Ioanne Baptista dictum est Ioannis.5. Ille erat lucerna ardens, & lucens: & Philipp.2. de iustis: Inter quos lucetis, sicut luminaria in mundo. Septenario autem numero multitudinem in Scriptura significari solere demonstrauimus, Mich.5.nu.60. Cyrillus in septem lucernis apostolos, & Euangelistas, & magistros Ecclesiarũ intelligi voluit: sed quia præter Christum non ponuntur nisi septem lucernæ, & non soli apostoli, & Euangelistæ,
B & magistri lucent in Ecclesia, verius puto esse, quod dixi, quoniam hæc nostra expositio, & eos, quos vult Cyrillus cõplectitur, & alios addit, qui merito etiã lucernæ dicantur. Super candelabrum ergo, siue in candelabro septem lucernæ erant.

Et septem infusoria lucernis. Septem lucernæ etiam erant super caput candelabri, idest, in summo stipite, siue hastili eius, sed sub illa summa lampade, & septem infusoria habebant. Nam lucernæ, idest, iusti, non possunt ex se lucere, neque conseruare lucem acceptam, nisi aliunde oleum accipiant, idest, gratiã
C ad bene agẽdum, & ad resistendũ tentationibus varijs: ideò apposita sunt infusoria, idest, vasa hoc oleum continentia. * Hæc autem septem vasa sunt septem 6
sacramenta, quæ cum gratiã contineãt & efficiant, merito vasa dicuntur. Nam vas & receptaculum dicitur, & instrumentum rei efficiendæ, & vtroque modo nouæ legis sacramenta vasa dicuntur. Rectè autem adnotat Cyrillus, lampadem supremam non habere infusoria, sicut septem lucernas: Filius enĩ Dei (inquit) verum lumen est, quod nõ mutuatur foris, sed ipse habet naturali-
D ter, de cuius plenitudine nos omnes accepimus. Verum sciendum est in Hebræo ita legi: Septem, & septem infusoria lucernis, & cete. Ita etiam vertit Chaldæus, quãuis ex Latina eius translatione id non satis intelligitur, sed Chaldæa ita omnino habent, vt Hebræa. Immo & in translatione, quæ est in Commentarijs Hieronymi, eodem modo legitur, & in nonnullis

manu scriptis codicibus. Quam lectio- A
nem si vera sit, ita interpretabimur, se-
ptem, & septem esse quatuordecim, vt
Gen. 7. Ex omnibus animantibus mun
dis tolles septena, & septena, masculum
& feminam; de animantibus vero im-
mundis duo & duo, id est, septem ma-
sculos, & septem feminas, & duos ma-
sculos, & duas feminas. Quatuordecim
autem infusoria sunt septem sacramen
ta, & septem dona Spiritus sancti, per
quæ (vt ait Hieronymus) oleum mise-
ricordiæ Dei, omniumque virtutum
Ecclesia suscipit. Sed ego lectionem He
braicam, quam modo habemus, vitio- B
sam esse credo, ac vetustiores codices
7 ita habuisse, vt nunc habent Latini. * Si
quærat quis, vnde hoc probem: ex ve-
teribus LXX. interpretũ exemplaribus
probo, quæ tantummodo habent: Et se
ptem infusoria lucernarum, quæ erant
super illud, vt ex Hieronymo, Cyrillo,
Theodoreto constat. Deinde quoniam
Hieronymus in Commentariis septem
solum infusoria ponit itaque mendose
scripta est eius translatio. Chaldaica ve
rò paraphrasis, quoniam recentior est,
vt ostendi in Habdiam num. 110. simul C
cum Hebraicis nouis corrupta est.

Super. *Et duæ oliuæ super illud.* Non erant
oliuæ supra candelabrum, sed Super,
more Hebræorum, capitur pro Iuxta,
vt Psalm. 136. Super flumina Babylonis
illic sedimus, & fleuimus. Et Lucæ. 4. Ee
stans super illam imperauit febri. Hoc
intelligimus ex eo, quod postea ait Pro
pheta: Quid sunt duæ oliuæ istæ ad de-
xteram candelabri, & ad sinistram eius?
Atque ibi, vbi hoc quærit Propheta, &
angelus respõdet: Isti sunt duo filij olei
& erat exponendum erat, quid duæ oli-
uæ significent; sed quoniam, nisi hoc ex D
plicato, quę sequuntur intelligi nequu-
unt, mox num. 8. explicabo.

Numquid nescis quid sunt hæc? Inter-
rogat angelus bis, vt per responsionem
Prophetæ nescire se confitentis intel-
ligamus, quam difficilis sit visio, & at-
tentius singula consideremus, aut etiã,
vt Prophetam ipsum præparet ad atten
tius audiendum. Cumque huiusmodi
interrogatio: Numquid nescis quid sunt
hæc? fieri non soleat, nisi cum res per-
spicua est, & eam non intelligi mira-
mur, possumus dicere, aut angelum, cui
aperta erat visio, mirari Prophetæ tar-
ditatem, aut certè ironice loqui, sicut
interdum solemus, cum videmus rem
esse obscuriorem. Cuiusmodi videtur il-
lud Ioannis 3. Tu es magister in Israel,
& hæc ignoras?

Non in exercitu, neque in robore. Cogi 8
mur ante tempus exponere, quid sint
duæ oliuæ, vt hæc, & sequentia intel-
ligamus. In quo habemus angeli re-
sponsionem, sed ita ambiguam, vt non
minus in ea explicanda interpretes
laborent, quam si responsum esset ni-
hil. Isti sunt, inquit, duo filij olei,
qui assistunt dominatori vniuersæ ter-
ræ. Nonnullas de hac re sententias vi-
rorum Ecclesiasticorum retulit Hie-
ronymus, nullam tamen pr̨ ceteris se-
quens. Ex his vna est, duos filios olei
esse Henoch, & Eliam, quam ego ve-
ram esse arbitror, ad idque maxime
adducor verbis eisdem, quæ Apocal.
11. de eisdem viris scripta sunt: Hi
sunt duæ oliuæ, & duo candelabra, in
conspectu Domini terræ stantes. Et-
enim Victorinus martyr in Apocaly.
docet duas oliuas Apocalypsis eas-
dem esse cum illis, quæ sunt apud
Zachariam, itaque Ioannes ad verba
prophetæ nostri allusit. Et Grego-
rius homilia. 12. in Ezec. cum dixis-
set per prædicationem Eliæ, & He-
noch multos ex Iudæis esse conuer-
tendos, hoc etiam addit: Qui vtrique
per Zachariam duæ oliuæ, & per Ioan-
nem duo candelabra nominantur.
* Arethas quoque, & Thomas in Apo- 9
calyp. consentiunt easdem esse oli-
uas apud Zachariam, & apud Ioan-
nem, & Tychonius, qui falso nomen
habet Augustini homil. 8. in Apocaly.
& Beda ibidem, quamuis Tychonius,
& Beda duas oliuas duo testamenta a-
pud vtrumque interpretantur, sed non
est dubium Allegoricum esse hunc eo-
rum sensum, vt satis intelligi potest ex
Haymone in eumdem locum, cũ Histo
ricè manifestũ sit de duobus propheris
verba facere Ioannem, quos commu-
nis patrum sententia iure optimo He-
noch, & Eliã interpretatur. At id, quod
erat

erat difficillimum, auctores non expo-
nunt, quorsum mentio horum propphe
tarum fiat in Zacharia. Quod mihi ita
videtur explicandum. Candelabrum,
quod est Ecclesia, videtur à Propheta
cum ardentibus lucernis; & tamen tem
plum Iudæorum non dicitur factum,
vt in eo candelabrum poni intelliga-
tur; sed fiebat eo tempore, & cum can-
delabrum videtur, de templo Iudæorũ
verbum nullum. Significabat igit Deus
futuram Ecclesiam extra populum Iu-
dæorum, id est, nõ venturos esse Iudæos
ad Ecclesiam propter suam incredulita
tem, præter paucos, qui cum tam infini
ta multitudine cõparati nulli fere sunt.
Itaque toto tempore huius sęculi Chri
stus illuminat suam Ecclesiam, lucernę
10 ardent, Iudæi manent in tenebris.* Ne
autem propheta ipse, & Zorobabel do-
lerent, quasi penitus reiectis Iudæis, o-
stenduntur illi duæ oliuæ, idest, duo pro-
phetæ, qui semper Christo assistũt, orã-
tes videlicet, vt populus ille aliquan-
do conuertatur, & ab ipso obtinentes,
vt per suam tandem prædicationem in
mundi fine resipiscant. De Henoch le-
gimus Eccl. 49. Henoch placuit Deo, &
translatus est in paradisum, vt det gen-
tibus pœnitentiam. De Elia, capite 48.
Qui inscriptus est in iudicijs temporũ
lenire iracundiam Domini, conciliare
cor patris ad filium; & restituere tribus
Iacob. Idem legimus Malach. 4. vt suo
loco explicabimus. Idcirco duæ oliuæ
dictæ sunt esse ad dexteram, & ad sini-
stram lampadis, id est, Christi, quoniam
Henoch, & Elias mansuri sunt in vita
mortali, quandiu ferè Christus Eccle-
siam in terra illuminabit, id est, vsque
ad finem sæculi. Hæc omnia quam re-
ctè secum mutuò, & cum veritate con-
sentiant, perspicitur ex Apoc. 11. vbi (si
quidem Ambrosii Episcopi, ita enim ti-
tulus habet, expositionem sequamur)
Iudæorum obduratio, & futura per He
noch, & Eliam conuersio similiter oste-
duntur ab Apostolo. Et datus est mihi
(inquit) calamus similis virgæ, dicens:
surge, & metire templum Dei, & alta-
re, & adorantes in eo. Atrium autem,
quod est foris templum, eijce foras, &
ne metiaris illud, quoniam datum est

A gentibus.* Quem locum ita in Com- 11
mentarijs Ambrosius explicat. Templũ
esse Ecclesiam, altare perfectos, adoran
tes in eo ceteram Ecclesiæ multitudi
nem, cui prædicator Euangelicus do-
ctrinam administrat, secundum propriã
cuiusque capacitatem. Per atriũ, quod
erat foris, Iudæos designari, qui extra
Ecclesiam sunt, & propter incredulita-
tem suam traditi sunt Romanis delen-
di, atque exterminandi. Deinde sequi-
tur: Et ciuitatem sanctam calcabunt
mensibus quadraginta duobus. Quod
his verbis idem auctor exponit: Subitò
B saltum facit ad Eliam, atque Henoch,
qui tẽporibus Antichristi venturi sunt.
Et pulchro satis ordine, videlicet, vt
qui deiectionem Iudæorum per figurã
atrij protulerat, eorum restaurationem
tacite subnecteret. Constat enim Iu-
dæos in fine mundi prædicatione Eliæ,
& Henoch ad fidem Christi esse conuer
tendos. Et postea: Duo igitur isti sancti
modo oliuæ sunt, cum in aliquo loco
terræ positi, vbi eos maiestas diuina cõ-
morari præcepit, per contemplationis
gratiam Deo deseruiunt, candelabra
tunc fient, cum ad explendum præ-
C dicationis suæ officium venient. Hæc
Ambrosius.* Quare merito dicuntur 12
nunc filii olei, aut τῆς πιότητος, vt ver-
terunt Lxx. Id est, pinguedinis, significat
enim eos fertilitatem magnam habitu-
ros, multumque fructum allaturos in
conuersione Iudæorum, vt Isai. 5. Vi-
nea facta est dilecto meo in cornu filio
olei, id est, in regno fertilissimo, Lxx.
In loco pingui, siue vberi. Aquila ver-
tit, Filij στιλπνότητος, id est, splendoris,
Theodotio: λαμπρότητος, id est, cla-
ritatis, quod pertinet ad lucem præ-
dicationis, & vitæ eorum, qua tene-
bras infidelitatis è Iudæis depellent.
D Et rectè omnes verterunt, quoniam in
oleo & pinguedo est, & nitor, ac lu-
cis materia. Illud autem: *Qui assi-
stunt dominatori vniuersæ terræ*, supe-
rius exposuimus. Assistunt orantes pro
Iudæis, vt aliquando conuertantur.
Assistunt etiam, quia parati sunt obedi-
re Deo, vt cum iusserit eos prodire ad
prædicandũ Iudæis, & ad martyriũ per-
ferendum, sine mora prodeant: quomo-

do capite sexto, idem propheta ait: Isti sunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur, vt stent coram dominatore omnis terræ, vt suo loco exponemus. Nec frustra hic dixit: *Dominatori vniuersæ terræ*, vt ostendat Deũ, qui non est Deus Gentium tantum, sed etiam Iudæorum per orbem dispersorum, & omnium curam habet, etiam Iudæorum salutem curaturum, sicut curauit & Gentium. Quod verò quidam codices habent: Isti sunt duo filij olei splendoris, verbum, Splendoris, obelo iugulãdum est, nam neque in Hebræo est, neque in Græco, neque in castigatioribus codicibus.

13 His explicatis quorsum tendat tota visio, docent hæc verba: *Hoc est verbum Domini ad Zorobabel dicens; Non in exercitu, neq; in robore, sed in spiritu meo.* Hoc est: Tanta magnificentia Ecclesiæ per templum tuum ò Zorobabel significatæ, & tanta claritas, tanta denique populi tui in fine sæculi conuersio, non humanis viribus, aut humana potentia fiet, sed in spiritu meo, id est, virtute spiritus mei apostolos, & prædicatores Euangelij implentis, & ad eorum prædicationem corda hominum permouentis, Hoseæ. 1, Et domui Iuda miserebor, & saluabo eos in Domino Deo suo, & non saluabo eos in arcu, & gladio, & in bello. Ita ferè etiam exponit Cyrillus, & expositionem eodem Hoseæ testimonio confirmat.

Quis tu mons magne coram Zorobabel. Rectè hoc cum præcedentibus connectitur, manifestè enim, vt ait Hieronymus, alloquitur Diabolum, siue Antichristum, qui surgebat contra Zorobabel, Idest, contra Iudæos, quorum dux erat Zorobabel, & contra eorum salutem, quam vehementer optabat Zorobabel. Ac si diceret: Frustra tune consurges contra hunc populum, nam opera, & oratione duarum oliuarum tibi eripietur, & ad Christum conuertetur. Itaque, licet, vt mons magnus te ei opponas, nihil proficies, sed deijcieris, & in planum converteris omnes conatus

14 tui in nihilum recidēt.* Quis tu es coram Zorobabele, quantumuis magnus sis? In planũ, scilicet, conuerteris. Chaldæus. Quale tu cum Zorobabele reputatis regnũ stolidum? Nonne sicut vallis? Solent in Scriptura nomine montium magni principes intelligi, vt Hab. 3. Et contriti sunt montes sæculi, incuruati sunt colles mundi ab itineribus æternitatis eius. Psalm. 71. Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam. Cyrillus etiam ait, his verbis increpari Satanam resistentem Christo, & per contemptum illi dici: Quis ergo es tu mons magne? ac si dicat: Quantumuis multum Christum impedire nitaris, nihil proficies. Itaque Zorobabelem Christum interpretatur, vsitatum est enim in Scriptura, vt res figurata nomē habeat figuræ, vt dixi Hoseæ. 3. nume. 32. Sed possumus nunc pro ipso Zorobabel accipere, vt iam explicaui, quod mihi magis placet, vt proprietatem vocabuli retineam, dum licet. Mons.

Et educet lapidem primarium. Quidã ex nostris nouos Hebræos secuti, ita hoc interpretantur: Zorobabel imponet templo culmen, siue supremum lapidem. At eorum expositio non solum veteribus patribus aduersatur, vt Cyrillo, & Hieronymo, qui plane Christum vocari putant lapidem primarium, sed etiam veteribus Hebræis, qui de Christo quoque accipiunt, vt videmus apud Hieronymum. Chaldæus quoque ita vertit: * Et emerget Christus, cuius ab 15
æterno nomen dictum est. Pro, *Lapidem primarium*, in Hebræo est: Lapidem capitis eius, significatur autem Christus lapis angularis, qui cum ædificari cœpit Ecclesia, reiectus est à Iudæis, sicut Psal. 117. scriptum est: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Lapis ergo capitis, siue lapis primarius, dicitur Christus, quia initio positus est in fundamento Ecclesiæ, & quia primarium locum in hoc ædificio obtinet; & quia feminino genere dicitur in Hebræo: labidem, ראשה intelligendum est, eius scilicet Spiritus Dei, de quo dixit: Non in exercitu, neq; in robore, sed in spiritu meo: nam רוח, idest, spiritus, femineum nomen est apud Hebræos. Hoc ergo ait: Cum magnus Antichristus insurget cōtra populum Zorobabelis, tunc Spiritus sanctus per Henoch, & Eliam, & alios

alios prædicatores proferet lapidem il-
lum antiquũ, quem olim in capite ædi-
ficii sui Spiritus Dei collocauerat, illiq;
docebunt Iudæos, nequaquam eos pos-
se ad ædificium Dei pertinere, nisi su-
per hunc lapidem ædificentur. Lxx. ver
terunt, Lapidem hæreditatis, idest Chri
stum, cui pro hæreditate promissus erat
non solum populus gentilium, sed etiã
16 populus Iudæorum. * Sed cur proferri
lapis dicitur, cum conuertentur Iudæi,
cum fuerit initio prolatus, & ideo lapis
capitis dictus? Quoniam tunc Iudæi co
gnoscent eum esse lapidem angularem
ædificij Dei, & super eum, vt lapides vi
ui, ædificabuntur in templum sanctum
Domino. Recte enim dicitur educi lapis
qui vsque ad illud tempus eis erat ab-
sconditus, & cuius virtutem ignorabãt:
quomodo Paulus ait, Galat. 1. Vt reue-
laret filium suum in me, vt Euangeliza-
rem illum in gentibus, Reuelatus qui-
dem iam erat mundo, sed Paulo pro-
pter incredulitatẽ absconditus, & ideo
ait: Vt reuelaret filium suum in me.
Quod si exponas, In me, id est, per me,
nihil refert, erit enim sensus: Vt per
me reuelaret gentibus filium suum, il-
lis ergo reuelabatur, quibus ante erat
ignotus.

Et exæquabit gratiam gratia eius. Le-
gendum est, gratia eius, vt mox osten-
dam, & est sensus: Gratia eius, scilicet,
lapidis huius primarii, siue Spiritus san
cti, vtrumque enim Hebrçis est feminei
generis, cuius etiam est pronomẽ, Eius.
Gratia ergo eius, id est, quam Christus
effudit eo tempore in populum Iudæo
rum, exæquabit gratiam, quam initio
Ecclesiæ effuderat super populos gen-
tilium. Vt enim tunc admisit ad pingue
dinem gratiæ Euangelicæ multitudinẽ
gentilium, ita postea admittet multitu-
dinem Iudæorum, vt docet latè Paulus
Rom. 11. & nos iam exposuimus Hos. 3.
17 in fine. * Hieronymus: Quod autem di
cit: Exæquabit gratiam gratiæ eius, hoc
significat, nos omnes de plenitudine e-
ius accepimus, & gratiam pro gratia id
Ioann. 1. est, pro gratia legis gratiam Euangelij,
vt æqualem gratiam & per munus &
ex Israel credentes accipiant, & popu-
lus Ethnicorum. Sed est in translatione

A non leuis difficultas, quoniam pro, Et
exæquabit gratiam gratia eius, in He-
bræo habetur. תשאות חן חן לה vbi
תשאות non est verbũ, vt vertatur Exæ
quabit. sed nomen significans clamores
siue acclamationes, quod iuxta R. Da-
uid, hoc significat: Cum imposuerit Zo
robabel supremum lapidem culminis,
templumque perfecerit, omnes ei ap-
plaudent, & lætis acclamationibus di-
cent: Gratia, gratia illa, hoc est, Fausta,
& felicia sint omnia huic lapidi. Hunc
sequitur Pagninus, & Vatablus, & qui-
dam è recentioribus. Non inficior signi
B ficare hoc nomen clamores, quod & ra
dix eius שא, quod est, clamauit, & mul
ta Scripturæ loca indicant: Quare re-
cte ita verti potest, vt ipsi volunt, modo
non ita, vt ipsi interpretemur, sed in
hunc modum: Educet lapidem prima-
rium, & cum Iudæi conuersi fuerint ac-
clamabunt ei, idest, lapidi Christo, (est
enim ei feminini generis Hebræis, la
pis.) Acclamationes autem erunt: Gra-
tia, gratia illi, omnia illi sint fausta, om-
nes eum ament, & colant. * At non ani 18
maduerterunt tanti auctores (quia ve-
tustiores non consulunt, sed nouos se-
qui amant) significare etiam hoc no-
C men æqualitates à שוה, quod est æqua
re Nec refert hoc verbum cum ה scri-
bi, illud cum א, cum nemo ignoret has
literas passim inter se commutari. Do-
cent hoc Lxx. interpretes, qui verte-
runt: Aequalitatem gratiæ gratiam e-
ius. Deinde Iob. 36. Si voluerit extende
re nubes, quasi tentorium suum, vbi ha-
bemus: Quasi tentorium suum, Lxx.
transtulerunt: Aequalitatem taberna-
culi sui, in Heb. est תשאות סכתו æqua
litates tabernaculi sui, id est, si voluerit,
extendet nubes ad æqualitatem taber-
naculi sui, siue æquales tabernaculo suo
D quod est cœlum, hoc est, Totum cœlũ
nubibus conteget. Est igitur ad verbũ:
Aequalitates gratiæ gratia eius, quod
more nostro ita dicitur: Valde æqualis
gratia eius erit gratiæ, more enim He-
bræorum, vt sæpe dictum est, abstractũ
nomen ponitur pro suo concreto, vel
actiuè, vel passiuè sumpto (liceat enim
sic loqui, vt breuius, & apertius loqua-
mur) & pluralis pro singulari ponitur

cc 4 cum

eum res est magna, siue amplificationis causa, vt adnotauimus Mich. 5. nu. 37. & 38 Itaque si diceret: Gratia, quam effundet tunc Christus in Iudæos, erit æqualitas gratiæ, scilicet, quam prius effudit in gentes interpretaremur. Erit æquans gratiam, aut æquabit gratiam, sed quia dixit, Aequalitates, intelligendum est, valde exæquabit perfectissimè
19 exæquabit. * Ex quibus cernitur legendum esse: Exæquabit gratiã gratia eius; quod manifestè docet Hieronymus, cũ Hebræorum expositionem referẽs ait: Et gratia eius lapidis in eos, quos reduxit de captiuitate, exæquabit gratiam, quam in patres eorũ semper exercuit.

Manus Zorobabel fundauerunt domũ istam. Hæc verba vsque ad illud: Et respondi, & dixi, variè exponuntur ab scriptoribus, sed ita, vt ægre seruetur in illis rerum consequentia, & connexio. Nam, qui hæc de templo materiali exponunt, coguntur fere retexere totam expositionem, cum ad illa verba ventũ est: Septem sunt ipsi oculi Domini, quę ad Christum referenda videntur. Aut si non retexant, violentas, & ferreas expositiones proferent. Qui autẽ de Christo interpretantur, quem Zorobabelis nomine intelligunt, non poterunt dicere, quomodo in manu Zorobabelis, id est Christi, sit lapis stanneus, idest, Christus licet quidam (vt ait Hieronymus) lapidem stanneum Christi corpus interpretentur, quod nullis peccatorum fuerit maculis sordidatum. Quam expositionem secuta est Glossa; sed paulo minus absurda est, quam prior, quomodo enim videbunt corpus Christi in manu Christi, nisi ad sacræ Eucharistiæ institutionem referrent, de qua modo sermo nõ
20 est, sed de ædificio? * Ego hæc de templo Ierosolymitano intelligi posse: nego, licet eum sensum verba ipsa præ se ferre videantur; vt enim diximus, & postea dicemus, nihil hactenus de illo Propheta dixerat, vt de eo intelligamus: *Fundauerunt domum istam*; sed de vltima ædificii Ecclesiæ consummatione agebat, quare eandem intelligit, cum ait: Domum illam. Deinde cum Darius peramanter eis copiam fecisset templi ædificandi, quod iam cœperant

A secundo eius regni anno, & cum hæc prophetabantur forte iam tertius, aut etiam quartus annus esset, nam cap. 7. mox ait: Et factum est in anno quarto Darij Regis factum est verbum Domini ad Zachariam in quarta mensis noni, templumq; sexto anno absolutum fuerit: quantum erat dicere templum esse perficiendum à Zorobabel, vt cõtinuo Propheta, quasi rem valde obscuram, & incertam vaticinatus esset, subijciat: Et scietis, quia Dominus exercituum misit me ad vos. Præterea quem lapidem stanneum visuri erant in manu Zorobabel?
B Num lapidibus stanneis templum reædificatum est, aut vllus vnquam hominum dixit in templo illo fuisse lapidem stanneum? Quod si lapidem stanneum cum Hebræis, atque Chaldæis interpretentur lapidem perpendiculi, iam diu quo tempore hæc dicebat Propheta,
missum erat perpendiculum. * Legi, cũ 21
hæc meditabar, Zorobabel impositurũ fuisse culmini templi lapidem angularem, dumque hæc Zacharias diceret, ac fuisse lapidem stannei coloris, in quo erant sculpti septem oculi ad omnem orbis partem spectantes, eumque à Zoro-
C babele fuisse in totius fornicis sublimitate locandum. Miratus sanè sum quẽquam esse, qui tam insulsum commentum proferre auderet, atque ita proferret, quasi rem certam, & exploratam diceret. Vt igitur rerum, ac prophetiæ contextum teneamus, aliter hæc explicanda sunt. Cum Zorobabelem nominat principem populi, populum quoq; ipsum intelligit, cuius salutem, & incolumitatem totis viribus quærebat Zorobabel, vt cum paulo ante dixit: Quis tu mons magne coram Zorobabel? Demonstrauimus autem Haggæi. 2. nu. 73.
D & 74, ita ferre scripturæ consuetudinẽ, vt quædam alicui promittantur, quæ non illi, sed eius posteritati post multos annos præstanda sint. Hoc ergo nunc ait: Manus Zorobabel, id est, posterorũ eius, & populi ipsius, fundauerunt Ecclesiam, per domum, quam nunc ædificatis, significatum, id est apostoli, & eorũ discipuli ex Iudæis, & maximè Christus: & manus eiusdem posteritatis, & populi absoluent ædificium, quoniam

Henoch, & Elias in fine sæculi conuer-
tent Iudæos, & statim ex illis exurgent
noui prædicatores, & adiutores horum
prophetarum, vt initio factum est, atq;
ita gens tota conuertetur, eaque con-
uersa consummabitur ædificium Eccle
22 siæ. * Et quamuis non esset per fideles
Iudæos consummandum hoc ædificiũ,
rectè diceretur: *Et manus eius perficient*
eam, quoniam Christus per ministros
suos illud consummauit, qui & de po-
steritate Zorobabelis fuit, & vocari iu-
re potest Zorobabel, quasi per Zoroba-
belem figuratus, vt paulo ante diximus.

Et scietis, quia Dominus. Cum rem
tantam, tamque mirabilem fieri videbi-
tis, re ipsa intelligetis verum me Dei
prophetam fuisse.

Quis enim dispexit dies paruos? In Heb.
pro dies paruos est לְיוֹם קְטַנּוֹת quod
sonat diem paruarum. Ex Hebræis qui-
dam subaudiunt, Salutum, aut, Consola
tionum, alii, Acclamationum, sed non
rectè meo iudicio, neque ad consuetudi
nem sermonis Hebraici. Consuetudo
enim Hebræorum est, vt quoniam neu-
tro genere carent, eius loco feminino
vtantur, aut etiam masculino, vt dixi-
mus Mich. 5. nu. 17. & 21. quare ita ac-
cipere debemus, ac si diceret, Diem par
uorum, id est, paruarum rerum. Rursus
dies magnus dicitur, in quo magna, &
mirabilia fiunt, vt diximus Hos. 1. num.
137. Itaque dies paruus erit, in quo par
ua fiunt. Rectè ergo LXX. & Hierony-
mus pro Diem, Dies (quia singularis
pro plurali ponitur) pro Paruarũ, Par-
uos interpretati sunt. Dies parui uocan
tur, ij, quibus Antichristus regnabit, &
Ecclesiam magna cum potentia perse-
quetur, tunc enim Deus, qui magna
pro Ecclesia sua facere solebat, parua
faciet, & vexari eam ab impijs sinet; vt
oblitus, & potentiæ suæ, & Ecclesiæ
23 quodammodo videatur. * Atque eo ma-
gis dies hi parui dicuntur, quo vicini
sunt magis dici magno iudicij. Possunt
etiã dies parui dici propter illud Matt.
24. Et nisi breuiati fuissent dies illi, nõ
fieret salua omnis caro, sed propter ele
ctos breuiabuntur, nõ quod breuiores
futuri sint, sed quod pauciores. Quis er-
go despexit dies paruos, videns omnes

A recipere Antichristum, eique Iudæos
subiici, & existimans iam actum esse de
eorum salute, semperque eos in infide-
litate sua mansuros? Dicit quod eo tem
pore multi fidelium cogitabunt.

Et lætabuntur, & videbunt lapidem
stanneum in manu Zorobabel. Lapis stan-
neus duobus modis accipi potest; pri-
mo, vt sit lapis angularis ædificii Eccle
siæ, de quo hactenus sermo fuit, sed me-
taphoricè dicatur stanneus, quoniam
sicut stannum ex argento secernitur,
quod eius puritatem minuat, iuxta il-
B lud Isa. 1. Excoquam ad purum scoriam
tuam, auferam omne stannum tuum, ita
Iudæi ex populo suo, & ex prophetis
suis secreuerunt Christum, quasi impu-
rum quippiam, sicut Psal. 117. scriptum
est; Lapidem, quem reprobauerunt ædi-
ficantes, hic factus est in caput anguli.
* Adiuuat & etymologia, dicitur enim 24
stannum בְּדִיל, quasi separatio, aut sepa
ratum, à בדל, quod est separauit. Præ-
terea, hoc habet stannum, sicut ait Hie-
ronymus, vt reliqua metalla ab igne
defendat, & siue æs sit, siue ferrum, vrit,
si absque stanno fuerit. Cum igitur Pro-
C pheta hunc lapidem stanneum vocat,
quia vt vilis, & impurus reiectus est à
Iudæis, obiter indicat eodem nomine
omnia illius populi mala, & labores ex
ea reiectione accidisse. i. combustos eos
fuisse igne vitiorum, & calamitatum va
riarum, quia hoc stannum, idest Christũ
reiecerunt. Significat etiam eos eo tem
pore, nec Antichristi tyrannide, nec tẽ-
tationibus quamuis fortibus esse con-
cremandos, cum hoc stannum habue-
rint, id est, cum Christo adhæserint.
Ne ergo contemnant dies paruos fi-
deles, & prædicatores, qui tunc e-
runt, aut de Iudæorum salute despe-
D rent, paulo post lætabuntur, & vi-
debunt lapidem angularem in ma-
nu Zorobabel, id est, posteritatis
& populi Zorobabel, assument e-
nim lapidem, quem reprobauerant
olim ædificantes, seque lapides vi-
uos super eum ædificabunt, aut præ-
dicatores Iudæi alios ex gente sua su-
per hunc ædificabunt. * Alter sensus est 25
minime cõtemnendus, vt lapidem stan
neum cũ Hebræis, & Chaldæo lapidem

perpen-

perpendiculi esse intelligamus. Lætabuntur ergo, & videbũt Zorobabelem, A id est, prædicatores Iudæorũ, siue Christum ipsum mittere perpendiculum, vt ædificet partem Ecclesiæ, quæ corruerat deficientibus à fide Iudæis. Cum enim perpendiculum mittitur, iam paries fit, vt Zach. 1. Domus mea ædificabitur in ea, ait Dominus exercituum, & perpendiculum extendetur super Ierusalem.

Septem isti oculi sunt Domini. Qui hęc facient, & tanta bona conciliabunt populo Iudæorum, sunt septem oculi Domini, id est, septem angeli, qui discurrũt B in vniuersam terram, & miserti cæcitatis Iudæorum per orbem dispersorum suis precibus à Deo obtinebunt eorum conuersionem. Ideo cap. 3. dictum est: Quia ecce lapis, quem dedi coram Iesu super lapidem vnum septem oculi sunt. Ostensus est enim Iesu cum septẽ oculis, quia precibus, & solicitudine septem angelorum, de quibus ibi multa diximus, lapis fundamenti ponendus erat, vt superædificaretur populus Iudæorum. Vel lapis perpendiculi (si quis hunc sensum magis probet) extendetur super parietem ex Iudæis ædificandum. In Heb. ita legimus ad verbum. C

26 * Et lætabuntur, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel, septem isti oculi domini ipsi. Hoc est. Septem angeli, de quibus paulo ante dixi, lætabuntur quòd id, quod petebant de populi salute, impetrauerint, atque ita vt cupiebant, videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel. Et quoniam obliuisci potuit lector, aut auditor, qui nam essent hi septem, statim explicat: *Oculi Domini ipsi*, scilicet sunt, quos in lapide vidit Iesus. Eundem sensum habent verba, vt distincta sunt in nostra translatione. Septem sunt isti oculi Domini, de D quibus dixi, lætabuntur, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel. Ipsi enim, quia discurrunt per terram, & vbique mala Iudæorum videbunt, petent eorum conuersionem, & lætabuntur cum viderint.

Et respondi. Hoc est: Et loqui cœpi. vt Matth. 11. In illo tempore respondens Iesus dixit: confiteor tibi pater, &c.

Ad dexteram candelabri, & ad sinistram eius. A dextera, & sinistra candelabri surgunt, sed vsque ad lampadem crescunt, sicut prius dixit: Et duæ oliuę super illud, vna à dextris lampadis, & vna à sinistris eius: quoniam mansuri sunt in vita mortali ferè quamdiu Christus Ecclesiam illuminabit in terris, id est, vsque ad finem sæculi, vt ante diximus.

Et respondi secundo, & dixi ad eum. 27
Rogauit quid essent oliuæ, sed quia alia quærenda occurrerunt, antequam angelus respondeat, omnia quærit, vt ad omnia respondeat, quamuis ille ad præcipuam solum quæstionem respondet cetera Prophetæ relinquens meditanda, & ex dictis intelligenda.

Quid sunt duæ spicæ oliuarum. Video oliuas duas cum spicis, id est, in vertice plenas oleis, sicut spicæ plenę sunt granis. Quæ res significabat oliuas tunc demum fructum suum esse allaturas, cũ ad lampadem illam, & ad finem peruenirent, id est, cum proximæ essent morti suæ, & aduentui Domini extremo.

Quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? Duæ oliuæ sunt iuxta rostra aurea, in quibus sunt suffusoria, quia per virtutem Christi, & per eius sacramenta fructum suũ erant allaturæ. Rostra hæc Hebræo צנתרות quod noui Hebræi virgæ, seu fistulæ interpretantur, Lxx. μυξωτῆρες id est nares, & Hier. Rostra. Intelligere ergo debemus ex vtroque latere candelabri exire clauum quẽdam aureum latum, & magnum instar rostri auium, aut nasi, in quibus erant suffusoria aurea. * Suffusoria sunt, quæ prius vocauit infusoria, id est, vasa ex quibus, vel perquæ, oleum funditur in septem lucernas, ideoque in vtroque loco Lxx. eodem nomine vtuntur, atque ἐπαρυστρίδας appellant. Hæc suffusoria, siue infusoria sacramenta septem esse diximus, quæ merito vocantur aurea, propter pretium summum, & dignitatem suam, cõtinent enim diuitias Christianorum, id est gratiam. In Heb. est. Quid duæ spicæ oliuarum quę in manu duorum rostrorum auri euacuantium de super se aurum? atque ita Hebræi, & recentio- 28

centiores vertendum putant. In manu, siue In manibus, vt verterunt Lxx. idẽ est atque ad latera quoniam manus ad
29 latera sunt. * Quod autem statim sequitur הַמְרִיקִים מֵעֲלֵיהֶם הַזָּהָב potest dupliciter intelligi, quia הַמְּרִיקִים, quod re vera participium est, potest vt participium accipi, & vt nomen, sicut sapiens, & similia nomina apud nos. Si participium sit, vertendum est: Iuxta duo nostra aurea euacuantia de super se, aut ex se, aurum. Ita hi autores accipiunt, secundum quos duo rostra aurea effundunt oleum in septem lucernas. Et eorum interpretationem confirmat Chaldeus in hunc modum vertens: Quid sunt d ✝ spicæ oliuarũ, quæ sunt iuxta duos lecythos aureos, ex quibus effunditur oleum in lucernas aureas? Immò & Lxx. quorum hæc est translatio: Quid duo rami oliuæ, qui sunt in manibus duarum narium infundentiũ, & retrahentium infusoria aurea? Si autem sit nomen, vertendũ est: Euacuantia, id est, vasa infusoria, super ea sunt, id est, super rostra, quo modo Hieronymus accepit. Probabilis sanè vtraque trãslatio, sed nostra probabilior, quoniã rostra, siue nares, non sunt apta, vt oleũ multum contineant, quod postea per infusoria effundant in lucernas, formã potius vrnæ, aut similis vasis habere debebant, quam rostrorum. Forma rostri apta est, vt ex ea pendeat vas, vel si lata
30 superne sit, vt vas sustineat. * Quod autem interpres Chaldæi lecythos vertit, nihil refert, quoniam nomen Hebraicum nõ lecythum, sed rostrum, aut fistulam, aut nares significat. Immò & Chaldaicum אַמְקְרִיטִין rostra, & fistulas significat iuxta plurium sententiam. Iuxta priorem translationem, hæc duo rostra sunt duæ in Christo seruatore naturæ, è quibus oleum, id est, gratia effunditur in sacramenta; ex diuina, vt ex causa pręcipua, ex humana, vt ex instrumento eius coniuncto. Iuxta nostram translationem eadem intelligi possunt, quatenus sustineut in se, id est, virtute sua, septem infusoria, id est septem sacramenta. Præterea, quoniam in Hebræo est הַזָּהָב, id est, aurum, sine præpositione recentiores verterunt: Effundentia ex se aurum, exponuntque aurũ dici oleum purissimum, auri puritatem, coloremque referens. Sed durum est, & insuetatum, vt oleum aurum dicatur, multo melius Hieronymus, qui vidit more Hebræorum subaudiri מִן, id est, ex, vt in hac ipsa sententia; Iuxta duo rostra הַזָּהָב auri, vel ex auro, atq; ita, vt Hieronymus, vtroque in loco acceperunt Lxx. & Chaldæus.

Isti sunt duo filij olei. Iam hæc exposuimus num. 8. & seq.

31 Satis iam dictum videbatur de Historica huius capitis expositione, sed erudito lectori non erit forte satis, quoniã recentiores Hebræi, quos Lyranus, & nonnulli præterea sequuntur, omnia ad templum Ierosolymitanum, & ad præsentem tunc rerum Iudaicarum statum referunt. Quod si ea expositio probabilis videatur, nostra non Historica erit, sed Allegorica, ex ijsque, quæ à nobis initio capitis secũdi, & tertij huius prophetæ dicta sunt, conuincemur. Quod, vt breuiter expediam, nego posse intelligi visionem prophetæ nostri, vt ab his autoribus explanata est. Principio eorum explanatio, vt Hieronymus docet, veteribus Hebræis, & Ecclesiarum magistris aduersatur. Deinde, si ipsa per se excutiatur, minus habet probabilitatis, quam primo aspectu videtur, nam & falsa assumit, & quædã relinquit, quæ conuenienter explicare non potest. Aiunt autores, quos nunc refellimus, visione candelabri cũ ardentibus lucernis prænuntiari templum feliciter esse consumandum, quoniam candelabrum hoc tale est, quale illud, quod in tabernaculo poni iubetur Exo. 25. quod poni nõ potest, nisi templo iam perfecto: lucernas ardẽtes significare Deum velle depellere tenebras, id est, calamitates, quas vsque ad illud tempus Iudæi pertulerant. * At falsum est, quod assu- 32
munt de candelabro, dissimile hoc est cãdelabro tabernaculi, & ideò aliud significat. Illud habuit septem solum lucernas, hoc iuxta planum literæ sensum habet octo, ait enim: Et lãpas eius super caput ipsius, & septem lucernæ eius super illud. Quare ridiculum est dicere, lampas eius dictum esse pro lãpades

An possint verba huius capitis, de tẽplo Ierusalẽ intelligi.

pades eius, cum omnes veteres patres ad vnum hanc lampadem secernant à septem lucernis, & diuersum nomen habeat, tam in Hebræo, quam in Græco, sicut res diuersa est. Præterea tabernaculi candelabrum habebat scyphos, & sphærulas, & lilia, quæ hoc non habet: & hoc habet septem infusoria aurea, & duo rostra aurea ad latera, in quibus erant infusoria, quibus omnibus vetus illud caruit. Adde quod nec docent quid significent septem infusoria, aut duo rostra, ita vt ad rem, de qua agi volunt, vllo modo pertineat. Illud etiā de septem oculis nequeunt ad propositum accommodare. Accedit quod in collectaneis ex libro Hesdræ scribit Cyrillus: Ipse est Zorobabel, in cuius manu est lapis stanneus, septem autem huius lapidis sunt oculi. Priscum enim Zorobabel nusquam prodidit historia hunc lapidem possedisse. Duas oliuas aiunt significare Zorobabelem, & Iesum, aut regnum, & sacerdotium quoniam apud Iudæos reges, & sacerdotes vngebantur. At Zorobabel non erat Rex, ipsique fatentur tempore secundi templi nullam fuisse vnctionem regum aut sacerdotum. Et cum ait: Quis tu mons magne coram Zorobabel? quid pertinet ad præsentia cum eo tempore facultatem haberent ædificandi templum à rege Dario; neque vllus obstaret, sed omnes adiuuarent, vt legimus Esd. 6? Sunt & alia huiusmodi, quorum quædam attigimus nu. 20.

TROPOLOGIA.

33 In visionis huius interpretatione nō mihi videtur alius sensus quærendus, quoniam is, quem expressimus, & si litteræ est, doctrinam continet ad mores aptissimam neque vllus excogitabitur, qui contineat aptiorem. Qui vult esse lucerna ardens, & lucens in domo Dei, sicut Ioannes Baptista, qui venit, vt testimonium perhiberet de lumine, vnde ipse ardebat, & lucebat; det operam, vt nunquam vlla ratione à Christo separetur, atque ita neque oleum ei deerit, neque lux. Et enim Christus oleum habet indeficiens, vt nomen indicat, cui meri

Ioan. 5.

to dictum est: Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis; & ipse est lux, quæ in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt, lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, itaque extra hoc candelabrum, & extra hanc lampadem, id est, extra Ecclesiam, & extra Christum, neque oleum gratiæ inueniri potest, neq; lux bonæ, & Deo placentis vitæ. Fuerunt olim qui lucere viderentur, id est, Philosophi, & nūc sunt hæretici, in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces, sunt & alij fideles quidem, sed similes sepulchris dealbatis, quæ foris parent hominibus speciosa, intus vero plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia. Sed lippis, & cæcis lucernæ videntur, at extinctæ sunt, quia oleum non habent, & sine Christo sunt. * Præterea lucernæ, quæ lucent, & ardent, meminerint se neque oleum ex se habere, neque lucē, sed à Christo accipere, posseque amittere quod habent. Itaque nemo altum sapiat, sed timeat, & qui stat, videat ne cadat, & sanctum audiat Prophetam: Seruite Domino in timore, & exultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus, & pereatis de via iusta. Videant etiam, vt lucem acceptam non extinguant, sed cum humilitate detegāt, vt omnes, qui ingrediuntur, lumen videant. De oliuis postea dicemus. Nunc illud animaduertamus, neminem tantum habere lucis, & cognitionis rerum cœlestium, vt nō sit quasi infans, si cum angelis conferatur, semperque nobis opus esse à Deo doceri. Viderat magna Zacharias, & angelum habebat in se loquentem, excitatus ab eo fuerat, quasi vir, qui suscitatur de somno suo, & nequit intelligere visionem, sed rei nouitate, & obscuritate cogitur dicere: Quid sunt hæc Domine mi? Nec tamen docetur prius quam se nescire fateatur, ne extollatur postea magnitudine reuelationum, sed Dei esse cognoscat quidquid habet. Sed & nos docemur, humilitatem, hoc est veram infirmitatis, & ignorantiæ nostræ confessionem miram habere vim ad impetrandum. Eleemosynam non ijs, qui diuites

Psal. 44.

34

Psal. 2.

35

diuites videri volunt, sed paupertatem fatentibus suam, elargimur. Quid ait [3. Reg. 3.] Salomon sapientiam petiturus? Ego autē sum puer paruulus, & ignorans egres sum, & introitum meum. Dabis ergo seruo tuo cor docile, vt populum tuum iudicare possit, &c. Deinde Scopum visionis indicat Propheta: ***Hoc est verbum Domini ad Zorobabel: Non in exercitu neque in robore, sed in spiritu meo.*** Zorobabel, vt Hieronymus interpretatur Hag. 1. sonat Ille magister Babel, seu Babylonis, sonat etiam, dispersio, seu alienatio confusionis. Quoniam visio explicatur, sermo conuertitur ad Zorobabelem, in quo illi ipsi intelligūtur, quos superius significari diximus in lucernis ardentibus idest, iustitiæ & pietatis amatores. [Iusti magistri Babylonis dicuntur.] Omnes enim iusti magistri Babylonis sunt; quia vel doctrina, vel exemplo, vel vtroque, docent Ciues Babylonis quid [36] agere debeant, i. eos; qui in peccatorum confusione versantur.* Idem confusionem dispergunt, & alienant ab animis hominum, dum indefesse factis dictisq; probant contemnenda esse fluxa, & caduca sæculi bona, tota animi contentione [Matth. 5.] quærenda cœlestia. Tales magistros quærebat qui ait: Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt uideant opera vestra bona & glorificent patrem vestrum [Philip. 2.] qui in cœlis est. Et Apostolus: Vt sitis sine querela, & simplices filij Dei, sine reprehensione in medio generationis prauæ, & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes, &c. Multi enim suscipiunt verbum vitæ, sed sunt sicut cisternæ dissipatæ, quæ continere non valēt aquas, effundunt illud cum vitam quærerent (vt acceperant verbum vitæ) mortem quærunt, & viuere in hoc sæculo nequā malunt, quam regnare cum Deo. At qui verbum vitæ fouent in corde suo, & magis viuificant in dies oratione, ieiuniis, & vera sui abnegatione, verbum vitæ continent. Huiusmodi magistros vtinam plurimos semper habeamus, nō enim sunt, de quibus à Iacobo dictum [Iac. 3.] est: Nolite plures magistri fieri fratres mei, scientes quoniam maius iudicium sumitis. De aliis loquebatur, qui doctores esse volunt, nescientes, nec quæ loquuntur, nec de quibus affirmant, vel certè qui dicunt, & non faciunt. Sed in his, vnus est omnium magistrorum magister, qui ait: Nec vocemini magistri, [Matt. 23.] vnus est enim magister vester Christus. Hic est, qui verè dicitur Zorobabel, ceteri ad eius similitudinem. Ei igitur pro membris suis, quæ conformia facta sunt imagini eius, nunc ait Dominus.* [37] Non in exercitu, neque in robore sed in spiritu meo. Quod tot lucernæ ardeant, & luceant, quod ij, qui paulo ante captiui tenebantur à Diabolo, nunc eum vincant, & victo illudant, quod in terra nati conuersationem habeant in cœlis, & cœlestia consectentur non humanæ fortitudinis, sed gratiæ spiritus mei est. Eleganter ergo Dauid sub figura eorum, qui terram promissam cœperunt, de veris Dei militibus loquens, qui apprehendunt vitam æternam: [Psal. 43.] Manus tua gentes disperdidit, & plantasti eos, afflixisti populos & expulisti eos. Nec enim in gladio suo possederunt terram, & brachium eorum non saluauit eos, sed dextera tua, & brachium tuum, & illuminatio vultus tui, quoniam complacuisti in eis. Sed iustis viris, qui Deo militant, & semper votis, atque animis in cœlestem patriam properant, obiicere se se aduersarius solet, quasi montem quemdam ingentem, & arduum, qui non videatur posse superari, sicut Edom transitum negabat filiis Israel per fines suos dicens: [Num. 20] Non transibis per me, alioqui [38] armatus occurram tibi.* Atque hinc fit, vt regrediantur interdum, sicut in eodem loco legimus: Statimque egressus est obuius cum infinita multitudine, & manu forti, neque voluit acquiescere deprecanti, vt concederet transitum per fines suos: quam ob rem diuertit ab eo Israel.

Propterea nunc Propheta iustos exhortatur, vt pergant semper, nullasque Diaboli minas, nullum impedimentum timeant, quoniam mons quamuis magnus, & insuperabilis videatur, ceu vallis erit coram Zorobabele, & in planum redigetur. Nihil Zorobabeli nostro obstare potest, cui di-

ctum

Isa. 45. ctum est: Ego ante te ibo, & gloriosos terræ humiliabo, portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. Sed, vt hoc Deus efficiat, id est, vt iustos mirabiliter excitet ad pugnandum, hoc solet facere quod nunc ait: *Et educet lapidem primarium*. Ponit illis ob oculos Spiritus sanctus, cuius corporis sint mē-

Memoria Christi quantum iusti excitentur.

bra, super quem lapidem sint ædificati, qua firmitate esse deceat, qui firmissimo lapidi iuncti sunt, quam turpe sit à tam preclaro fundamento, vel auelli penitus, vel disiungi.

39 * Quid enim aliud facit Paulus, cum ait: Ergo iam nō estis hospites, & aduenæ, sed estis ciues Sanctorum, & domestici Dei, superædificati supra fundamentum apostolorum, & prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo, in quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino, in quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto? Et quoniam hac recordatione iusti inflammantur, & resuscitari in se sentiunt animos, quos in primæ feruore conuersionis habuerunt, rectè ait: *Et exæquabit gratiam gratia eius*. Cōfirmat etiam eos magna spe diuini fauoris, vt meminerint Dei perfecta esse opera, & sine pœnitentia esse eius dona, & vocationem. *Manus, inquit, Zorobabel fundauerunt domum istam, & manus eius perficient eam*. Templum, quod in cordibus suis sancti Deo erigunt, nō ipsi, sed manus Christi fundauerunt, ipse perficiet. Sic & Paulus ait: Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Iesu, &c. Qui & confirmauit vos vsque in finem sine crimine in die aduentus Domini nostri Iesu Christi. Et Petrus: Deus autem omnis gratiæ, qui vocauit nos in æternam suam gloriam in Christo Iesu, modicum passos ipse perficiet, confirmabit, solidabitque.

Ephes. 2.

1. Cor. 1.

1. Pet. 5.

40 * Dicat ergo quisque animæ suæ certāti, & quasi defessæ certando, quod de sancto Bohoz dixit Nohemi: Expecta filia, donec videamus quem res exitum habeat: neq; enim cessabit homo, nisi compleuerit quod locutus est. Deus est, vt omnia possit, quæ velit, sed hominem pro te factum esse memento, vt non dubites

Ruth. 3.

A de voluntate. Rursus quoniam sæpe iusti, ita eorum salute poscente, tentationibus anguntur, & amissa deuotione arescunt, & torpent, & quasi destitui diuinis præsidijs vidētur; ne vllo modo hac Dei dispensatione frangantur, aut deficiant, addit: *Quis enim despexit dies paruos?* Nemo eos despiciat, nemo animū despondeat, recedere visus est Dominus, sed non abijt, ipse ait: Cum ipso sum in tribulatione, eripiā eum, & glorificabo eum. Dies parui videntur, sed magna in eis fiunt ipsis etiam ignorantibus, in quibus fiunt.

In tentationibus & ariditate animi nō desperandum.

Psal. 90.

B Tunc terra obducitur semen, virtutes altiores radices iaciunt, cognoscunt homines qui sint, quantum Deo egeant, quam sint sine ipso pauperes, & miseri. Denique exitus indicabit. *Et lætabuntur, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel*. Videbunt Christum opus suum non deseruisse, sed ædificasse semper, & tūc ædificare, siquidem lapidem perpendiculi extendit, & semper noua in suis ædificat incrementa virtutum.

Tentationum vtilitates.

41 * Si autem lapis stanneus Christus ipse sit, vt iam diximus, meminerimus nos sine Christo non posse tot, tamque varijs,

C tentationibus resistere, quamuis dura nobis, & solida metalla videamur, sine hoc stanno vremur igne concupiscentiæ, atque vitiorum. Et erit lapis stanneus in manu Zorobabel, cum Christus per prædicatores, & ministros suos paulatim reponit, atque adglutinat sibi lapides super ædificatos, quos impetus tētationum emouerat, atque disiunxerat. Hoc à Deo obtinebunt septem angeli, qui hominum salutem quærunt, vt iam supra exposuimus. Deinde quærit: *Quid sunt duæ oliuæ istæ ad dexteram, atque ad*

D *sinistram eius?* Duæ oliuæ ad duo latera candelabri sunt sancti prædicatores, ex quibus dum quidam aduersus hæreticos disputant, & veritatem Catholicæ fidei communiunt, vt sicut a Romana Ecclesia traditur, incorrupta seruetur, alij fideles sanctis moribus imbuunt, & vitia repellunt, quasi vtrumque Ecclesiæ latus tegunt. Qui iure duæ spicæ dicuntur oliuarū, quia tunc vberes, & amplissimos fructus ferunt, cum altius per contemplationem rerum cœlestiū

fur-

surgunt, longiusque à terrenis cogitationibus absunt. Dicuntur & duo filij olei propter insignem fertilitatem, & propter lucem, quam cęteris prębent.

42 *Assistunt dominatori vniuersę terrę, quoniam Euangelici prędicatoris officium integre non prestant, qui preces non adhibent ad verba, & antequā populum doceāt, ac postquam docuerint, dominatori terrę non assistunt orātes, ac petentes per Iesum Christum eorū salutem, quos instruunt. Nec id festināter, ac perfunctorie, non est enim id assistere, sed diu, contentiusque clamātes. Vt enim fructum afferant, quē cupiunt, non in eruditione, non in eloquentia, non in fauore hominum spem suā collocare debent, sed in Dei misericordia, sicut ait Dauid: Ego autem, sicut oliua fructifera in domo Dei, speraui in misericordia eius in ęternū. (Psal. 51.) Quod si id non faciant, oliuę quidem esse poterunt, sed non erūt fructiferę in domo Dei. Hinc contemnentibus diuina mandata, qui salutares, atque vtiles prędicatores habere nō merentur, sed eos qui folia verborum habeant, & placentia auribus ac suauiter sonantia loquantur, prophetat Moses: Oliuas habebis in omnibus terminis tuis, & non vngeris oleo, quia fluent, & deperibunt. (Deut. 28.) Oliuas habet populus Christianus in omnibus terminis suis, quia vbique prędicatores habet, sed sępe non vngitur oleo, quia olea non fuerunt, sed folia: superbia enim, aut cupiditate, aut inhonestis voluptatibus attentes illud audire merentur de Euangelio: Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. (Matth. 21)

CAP. V.

ET conuersus sum, & leuaui oculos meos, & vidi: & ecce volumen volans. Et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Ecce ego video volumen volans: longitudo eius viginti cubitorum, & latitudo eius decem cubitorum. Et dixit ad me. Hæc maledictio quæ egreditur super faciem omnis terræ: quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur: & omnis iurans, ex hoc similiter iudicabitur. Educam illud, dicit Dominus exercituum & veniet ad domum furis, & ad domum iurantis in nomine meo mendaciter: & commorabitur in medio domus eius, & consumet eam, & ligna eius & lapides eius. Et egressus est angelus, qui loquebatur in me, & dixit ad me: Leua oculos tuos, & vide: quid est hoc, quod egreditur? Et dixi: Quidnam est? Et ait: Hæc est amphora egrediens. Et dixit: Hæc est oculus eorum in vniuersa terra. Et ecce talentum plumbi portabatur, & ecce mulier vna sedens in medio amphoræ. Et dixit: Hæc est impietas. Et proiecit eam in medio amphoræ, & misit massam plumbeam in os eius. Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce duæ mulieres egredientes, & spiritus in alis earum, & habebant alas, quasi alas milui: & leuauerunt amphoram inter terram & cęlum. Et dixi ad angelum, qui loquebatur in me: Quò istæ deferunt amphoram? Et dixit ad me: Vt ædificetur ei domus in terra Sennaar, & stabiliatur, & ponatur ibi super basem suam.

HISTORIA.

1 *Et conuersus sum.* Prophetię, vt scribit Augustinus lib. 17. de Ciuit. cap. 3. partim pertinēt ad homines illos, quorum tempore prophetabant sacri vates, partim ad Christi mysteria. Et ideò prophe-

(1 Prophetię partim ad futura pertinent partim ad pręsentia.)

prophetarum mos est nunc vitia castigare, & pœnas proponere, nunc Christi mysteria, & Ecclesiæ prædicere. Hieronymus in c. 2. Hos. Prophetæ sic multa post secula de aduentu Christi, & vocatione gentium pollicentur, vt præsens tempus non negligant, ne concionem ob aliud conuocatam nō docere de ijs, quæ instant, sed incertis, ac futuris ludere videantur. De quo plura diximus in primo præludio. Cum igitur c. 3. & 4. multa de Christo, & de Ecclesia, Iudęorumque conuersione dixisset, nunc ad populi mores emendandos reuertitur. A

Et quoniam eo tempore multum homines studebant auaritiæ, & rapinæ, ex qua periuria plurima otiuntur in rebus contrahendis, in hæc duo peccata nūc inuehitur. Considerare oportet (inquit Cyrillus) solitum esse Deum per prophetas loqui, quæ cuique tempori erāt maximè necessaria, vt erat hæc visio illi tempori. Ait ergo, *Et conuersus sum*. angelo videlicet interius me monente conuerti oculos mentis ad aliam visionem. B

2 *Et ecce volumen volans*. LXX. Et ecce falx volans. Quam lectionem sequitur Chrysostomus hom. 15. & 19. & 27. ad populum Antiochenum, & deniq; Cyrillus, Theodoretus, & omnes Græci causa varietatis ē, quod volumē מגלה dicitur, falx vero מגל, quæ duo vocabula, si puncta demamus, & literam vltimā ח, quæ seruilis est, & eidem dictioni nūc addi, nunc detrahi solet, nihil differunt. Chaldæus, & recentiores Hebræi pro volumine accipiunt, vt nostra translatio, nec dissentiunt vetustiores interpretes, siquidem Aquila, & Theodotio verterunt: Et ecce διφθέρα volans: Symmachus vero. Et ecce κεφαλὶς volans. Est autem Diphthera membrana, aut pellis Amalthex, in qua veteres fabulabantur Iouem omnium hominum scribere peccata, vnde factus locus prouerbio: Antiquiora Diphthera loqueris: κεφαλὶς autem, id est, capitulum, dicitur, quasi initium libri, non integer liber, vt Psalm. 39. In capite libri scriptum est de me. Et apud Latinos volumē dicitur libri pars aliqua, vt si Pentateuchum dicamus habere quinque volumina. * Atque hoc
3 nomen, quod à voluendo cadit, propriè respondet Hebraico מגלה quòd similiter à voluendo dicitur, id est, à verbo גלל, quoniam veteres in membranis scribebant, quas conuoluebant circa cylindrum, siue axem ligneum, cum scribere, aut legere desierant. Cuiusmodi libris etiam nunc Orientales vtuntur. Inde Ezec. 2. in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, qui erat scriptus intus, & foris. Et Luc. 4. Et traditus est illi liber Isaiæ prophetæ, & vt reuoluit librum, inuenit locum, &c. Et mox: Et cum plicuisset librum, reddidit ministro. Vidit ergo Propheta membranam longam, in qua scripta erant omnia furta, & periuria illius populi, & supplicia pro eis infligenda, quam propterea elegāter Aquila, & Symmachus appellauerunt Diphtheram. Quod autem hæc membrana videtur volans, significat imminere huiusmodi hominibus iam de cœlo supplicium. Chrys. Homil. 27. ad populum Antio. Volans velocissimum vltionis incursum significat: at ex cœlo volare, ex superno tribunali sententiam ferri.

C *Longitudo eius viginti cubitorum, & latitudo eius decem cubitorum*. Cur longitudo viginti cubitorum sit, latitudo decem, hanc causam reddidit R. Dauid, quod volumen hoc exijt è vestibulo tēpli, cuius eadem erat longitudo, & latitudo. Eum quidam sequuntur, vt Lyranus, & Sixtus libro 2. Bibliothecæ verbo volumen volans. Causa ex Hebræorum officina plane deductā, quæ sine causa dicitur, & comprobari non potest Vnde ipsi didicerunt è templi vestibulo hoc volumen exijsse? aut quæ fuit causa fingendi? Dicat quis forte, quoniam in hoc vestibulum populus conueniebat, membranam habuisse vestibuli magnitudinem. Sed quis ignoret hoc vestibulum sacerdotum esse, laicisque fuisse inaccessum? Chrys. Homil. 27. citata ita hoc explicat: Multorum vero cubitorum latitudo, & longitudo, vehementiam indicat, & magnitudinem malorum. Hieronymus ad numeros ipsos descendens breuiter exponit. Denariū prospera significare tradit, vicenarium autem, quia ex duobus denarijs componitur, 4 D

[Denatius & vicenarius.]

nitur,austera,& tristia nunciare. Itaque
in his numeris læta sociantur tristibus,
quia ad hoc Deus corripit,vt emendet,
& benefaciat. Quod hic paucis attigit
Hieronymus,potest ex alijs eiusdem lo-
cis plenius intelligi: In Ezec. 24. non
longe à principio denarium numerum
esse clementiæ docet, causam autem
reddit in capite octauo Zach. prope fi-
nem his verbis:Iota enim litera,ex qua
sumit nomen Saluatoris exordium,nõ
solum apud Græcos, sed & apud He-
bræos, denarium numerum significat.
5 * Et in illud Hagg. 2 Et fiebant vigin-
ti, affirmat vicenarium esse infaustum,
& laboriosum: Iacob enim seruiuit vi-
ginti annis, & Hesau hunc numerum
amabat,ideo misit ei Iacob munera hoc
numero multa.Gen.32. Idem Hagg. 1.
in principio binarium immundum esse
ait, & in malam partem sumi, id circo
dixit vicenarium non esse bonum nu-
merum, quod decadas contineat duas.
* Arbitror & ita hunc nodum solui pos-
se.Membrana, quoniam in ea erãt pec-
cata, & supplicia scribenda, tanta de-
buit esse longitudine,& latitudine,quã-
tam scribendorum longitudo,& latitu-
do poscebant. Est autem tam in pecca-
tis,quam in supplicijs,longitudo,& la-
titudo. Latitudo in peccatis dicitur, cũ
ad plures extenduntur, quam latitudi-
nem habent furtum,& periurium,quo-
niam plurimos lædunt. Longitudo est,
cum multum tempus quis manet in
peccato. Docet igitur horum pecca-
torum magnam fuisse latitudinem, nã
denarius perfectus numerus est, & ce-
teros numeros continet. Sed duplam,
id est,multo maiorem,fuisse longitudi-
nem, eo quod tanto tempore pœniten-
tiam agere noluerint. Quare & pœnã
magnam latitudinem esse habituram,
id est,peruenturam esse ad multos, sed
multo longiorem fore eius duratio-
nem, quia Deuteronomi. 25. scriptum
est:Iuxta mensuram delicti, erit & pla-
garum modus.

Lõgitudo & latitudo in peccatis,& in supplicijs.

6 *Hæc est maledictio, quæ egreditur*, id
est, Hæc est pœna, & punitio, vt ait
Theodoretus. Hoc est: Hoc volumen
significat supplicium, quod imminet ii
peccatoribus. Vt Psalmo 108. Et dile-

Maledictio.

A xit maledictionem, & veniet ei, & no-
luit benedictionem, & elongabitur ab
eo. Et induit maledictionem, sicut ve-
stimentum,& intrauit,sicut aqua,in in-
teriora eius. Benedictionem vocauit
Dei beneficia in nos,maledictioné sup-
plicia debita peccatis.Porro legendum
est: Quæ egreditur præsenti tempore,
non Egredietur, vt ex Hebræo, & ex
Græco satis constat. Egreditur autem
hæc pœna à Deo.
Super faciem omnis terræ. Non vniuer-
sæ terræ, vt putauit Theo.sed Israeliti-
cæ, ita enim loqui solet scriptura & ita
B postulat ordo præsentis prophetiæ (vt
ait Ruper.) quæ iuxta Cyril. Ruper. &
alios probatos autores, non contra om
nes gentes,sed cõtra Iudæos est.Quod
satis ex eo colligitur, quod ait:Et ad do
mum iurantis in nomine meo menda-
citer; soli enim Iudæi iurabant in nomi
ne Dei veri,& alij per idola.
*Quia omnis fur, sicut ibi scriptum est,
iudicabitur.* Rectè,& perspicuè vertit,
quod obscurum erat in Hebræo,vbi ha
betur: Quia omnis furans ex hoc sicut
ipsum succisus est, & omnis iurans ex
hoc,sicut ipsum succisus est. Significat
C autem,Ex hoc,scilicet, quod scriptum
est in volumine, id est, ex peccatis cu-
iusque,quæ ibi scripta sunt,Sicut ipsum
succisus est,id est,sicut volumen hoc cõ
tinet, succidet, & exterminabitur,hoc
est, plectetur ijs pœnis, quas hoc volu-
men indicat, & cõtinet.* Quare nescio 7
cur Sixtus loco indicato translationem
mutauerit,& dixerit: Omnis furans ab
altero sicut ipse est, occidetur, cũ sit in
Hebræo. Ex hoc sicut ipsa,succidetur,
& dictum est,Sicut ipsa,quoniã מגלה
idest,liber,feminei generis est,sicut nos
propter volumen diximus,sicut ipsum.
D *Educam illud*, Id est, Volumen hoc,
id est,pœnas hoc volumine contentas,
efficiam, vt quod tu modo in visione
cognoscis,illi re ipsa experiãtur. Quã-
uis in Hebræo cum sit: Educam eam,
potest & ad volumen referri,vt dictum
est,& ad maledictionẽ,cum sit vtrumqꝫ
nomen femineum.
Et commorabitur in medio domus eius.
Non ita veniet,vt citò transeat, sed diu
eos affliget,vt verba sequentia indicãt.

Et consumet eam, & ligna eius, & lapides eius. Chrysostomus hom. 15. & 19. ad populum Antiochen. dicit domum eius, & ligna, & lapides consumenda esse, vt supplicij illius memoria non deleatur, sed quicunque viderit, admoneatur, quantum oderit Deus illa peccata, & quam seuere puniat. Ita nos videmus in magnis criminibus fieri, quorum pœnas acerbiores, & terribiliores esse oportet, vt domus etiam diruatur, in qua illa patrata sunt, vt in hæresi, in crimine læsæ maiestatis. Legendum est autem, Eam, id est, domum, vt videmus ex Chrys. & vt sequentia exigunt. Et ligna eius, & lapides eius.

TROPOLOGIA.

8 Tota visio moralis est, & altera expositione nō indiget. Vide homilias Chrysostomi ad populū Antiochenum, quas indicauimus, hoc est. 15. 19. 27. Tantū referam expositionem Gregorij, lib. 15. Moral. cap. 6. & 7. Et quidem ipsius verbis, sed paulò breuius: Qui mandata illius memoria retinet, sed nequaquam facit, hic in doctrinæ verbis sententias, quibus damnetur, tenet. Hinc quippe in Zacharia scriptum est: Ego video volumen volans, &c. Quid namque est volumen volans, nisi Scriptura sacra, quæ dum de cœlestibus loquitur, ad superiora mentis nostræ leuat intentionem? Quia dum illam super nos esse aspicimus, ima attendere, id est, concupiscere deuitamus. Quæ latitudinem decem cubitorum, longitudinem verò viginti habere perhibetur, quia latitudo operationis nostræ simpla est, & longanimitas spei in duplum tēditur; quoniam pro bono nostro opere, & hic nobis mentis requies, & illic gaudia æterna præparantur. Veritate attestante, quæ ait: Si quis reliquerit domum, aut agros, &c. centuplum in hoc sæculo recipiet, & in futuro vitam æternam possidebit. 9 Quia ergo per hanc duplum nobis pro simplo redditur, rectè hoc volumen per viginti cubitos in longum tēditur, quod per decem dilatatur. Sed quia hæc ipsa sacra eloquia ad æternā damnationem sunt eis, qui illa vel scire

Matth. 19
Mar. 10.
Luc. 18.

A nolunt, vel certè sciendo contemnūt, rectè de hoc volumine dicitur: Hæc est maledictio, quæ egreditur super faciem vniuersæ terræ. Et cur maledictio dicatur, adiungit: *Quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur*. Hypocrita igitur, quia secundum verba legis, quæ nouit, viuere contemnit, & de doctrina fauores quærit, fur iudicabitur, quia per hoc, quod iusta loquitur, laudem sibi vitæ iustorum rapit. Hactenus Gregorius.

HISTORIA.

B *Et egressus est angelus*. Egreditur, vt vidimus cap. 2. & 4. ex Dionysio, vt nouam reuelationem afferat Prophetæ. Cyrillus: Ex illa visione falcis exiuit ad hanc mensuræ.

Et dixit ad me; Leua oculos tuos. Hoc dixit Prophetæ postquam redijt nouā reuelationem afferens. Etenim quamuis Propheta redijsse eum non dicat, facilè id intelligi potest ex noua visione, quam ei obijcit, & manifestissimè ex eo, quod ait paulò post: Et dixi ad angelum, qui loquebatur in me: Quo isti deferunt amphoram? Iam ergo redierat, & in eo loquebatur, vt antequam

C egrederetur.

Et vide quod est hoc, quod egreditur. 10 Egredi dicit, quia res ipsæ non vt stantes, & quiescentes apparebant in visione, sed cum motu, & quasi ambulantes, vt Propheta ipse indicat: Et ecce talentum plumbi portabatur, &c.

Hæc est amphora egrediens. Obscurissima visio est, & in qua opus sit leuare oculos ad Dominum, vt nobis exponere dignetur. Variæ sunt expositiones, ego lectorem molestia afficere referendo nolo, videat, & iudicet, & quam probabilissimam putabit, eligat; mox vi-

D deat, an in ea rectè singula cohæreant, quod erit fortasse difficile inuentu. De illis hoc tantum dicam non posse me intelligere quod plerique hanc visionem, præsertim in fine, de captiuitate decem, & duarum tribuum explicant, easque in duabus mulieribus intelligi volunt, & ex Ezec. 23. comprobant, vbi in duabus sororibus Ohola, & Oholiba ipso Propheta exponente Samaria, & Ieru-

& Ierusalem significantur, id est decem tribus, & duæ: Nam cum iam & decem tribuum, & duarum captiuitas transijsset, & Iudęi in patriam redijssent, quorsum attinebat tam obscura prophetia de re præterita, & quæ iam mutari non poterat? Quomodo simul delatæ sunt mulieres, cum multi anni fluxerint in-
11 ter vtramque captiuitatem. * Quomodo in terram Senaar, siue Babylonis, cũ duæ tribus tantum abductę fuerint Babylonem, de decem scriptum sit. 4. Reg. 17. Et transtulit Israel in Assyrios, posuitque eos in Hala, & in Habor iuxta fluuium Gozan, in ciuitatibus Medorum? Ego de futuris Iudæorum peccatis, & execratione, in qua propterea quod Dominũ seruatorem occiderunt, vsque ad finem sæculi manent, visionẽ cum Ruperto intelligendam esse existimo, tametsi verba non pauca aliter explicabo, quod eius expositio durá mihi, & nimium violenta videatur. Hoc rectè cum visione præcedenti connectitur, quod, vt melius intelligatur, sciamus Iudæos in aduentu Christi, & initio prædicationis Euangelij excæcatos fuisse propter peccata, in quibus pertinaciter perdurabant, id est, propter superbiam, & inuidiam, & insatiabilẽ auaritiam, & alia huiusmodi. Et peccatum illud maximum occisionis Christi, ex quo penitus excæcati sunt, & indurati, pœna fuit peccatorum, quibus ante tenebantur, vt Dominus docuit Matth. 13. Qui autem non habet, & quod habet auferetur ab eo. Ideò in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, & adimple-
Isa. 6. tur in eis prophetia Isaiæ: Auditu audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis: incrassatum est enim cor populi huius, &c. Pro quo in Isaia habemus: Excæca Domine cor
12 populi huius, &c. Et Ioan. 3. * Hoc est autem iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem; erant enim eorũ mala opera, id est: Propter hæc non crediderunt, neque receperũt lucem. Denique notum est illud Sap. 2. Excæcauit enim eos malitia eorum. Cum igitur reprehẽdisset Propheta furta, & periuria, quæ maximè in illo populo grassabantur, & ex quibus multa alia peccata oriebantur, & supplicia eorum commemorasset; addit in hac visione suppliciũ omnium maximum, id est, excæcationem tempore prædicationis Christi, & post futuram, vt tanta pœna proposita tam ipsi, quam eorum posteri à peccatis deterrerentur, & veram colerent pietatem, paulatimque ad Christum recipiendum populus ille præpararetur, in quam rem magno studio omnes prophetæ incumbebant. His ita expositis expetiamur, an verba omnia molliter, & aptè possimus explicare. Primum in his, quæ proposuimus, pro Amphora in Hebræo est אֵיפָה, Oepha autem, siue Oepha. Epha mensura est aridorũ capiens modios tres, vt docet Hieronymus in Isa. cap. 5. de qua iam diximus Ham. 8. nu.
13. * Verum hic non certam significat mensuram, sed pro quauis mensura ponitur, vt in eodem loco adnotauimus, quare LXX. absolutè verterunt: Hæc est mensura egrediens, eodemque modo intellexit Chaldæus. Similiter Hieronymus intelligens, non pro certe mensura, siue liquidorum, siue aridorum ponit, sed pro quauis mensura, vertit, Amphora, quæ mensura est liquidorum, & vrnas duas capit, siue octo congios: & crebro inculcat in Commentarijs, Amphora, siue mẽsura. Quod ergo ait: Hæc est amphora egrediens, perinde est, ac si diceret: Hoc quod modo egredi, & cum motu venire in cõspectum tuum vides, mensura quędam est. Sed quorsum egreditur mensura? Quoniam per eam significatur, nunc certus numerus peccatorum, quem Deus in sua præscientia præfixit, vt cum impletus fuerit, cõtinuo vltionem sumat, de quo Gen. 15. ait: Generatione autem quarta reuertentur huc, necdum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum vsque ad præsens tempus, id est, nondum peruenerunt ad eum peccatorum numerũ, qui implendus est, vt eos è terra sua ejciam. Inde Hamos primo: super tribus sceleribus Damasci, & super quatuor, non conuertam eum, id est, iam mihi pœnas dabit, quia numerum illum peccatorũ impleuit. Hieronymus

ff 2 planè

planè docet hanc mẽsuram significare A peccata populi Israel in vnum coaceruata. Apertius tamen Cyrillus, his verbis: Scilicet est benignus, & tolerãs malorum Deus. Si vero quis pergat peccare, & ad finem patientiæ, ac tolerantiæ perueniat, dabit pœnas contemptus, nec poterit vllus eum liberare, quin par supplicium meritis ferat suis; quod Dominus Iudæis significauit, cum dixit: Implete mensuram patrum vestrorum. Mensura itaque illa demonstrabat impletionem peccati populi, &c.* Hęc
14 ergo amphora est mensura peccatorũ, B quæ commissuri erant Iudæi, vt penitus à Deo desererẽtur, & abijcerentur, non ad breue tempus, vt in prioribus captiuibus. Idcirco sedet in ea mulier, quæ vocatur Impietas, vt statim docet Propheta, quoniam eo tẽpore nondũ erat plena mensura, donec Christũ occiderunt, & apostolos persecuti sunt.

Matth. 23

Hæc est oculus eorum in vniuersa terra. Id est, Vbicunque sint Iudæi, in hanc mensuram oculos coniiciunt, ponitur enim oculus pro aspectu more Hebręorum. Ac si dicat apertius: Tam effrenatè ruunt in omnia genera peccatorum, C vt ad nihil aliud spectare in omnibus suis operibus videantur, quam vt hanc mẽsuram celerrimè expleant, & semel omnia peccata luant. Hoc est omnino quod Dominus ait Matth. 23. Itaque testimonio estis vobismet ipsis, quia filij estis eorum, qui prophetas occiderunt. Et vos implete mensuram patrum ve-
15 strorum. * Citarunt hunc locum hic Hieronymus, & Cyrillus, & arbitror Dominum in eo allusisse ad verba nostri prophetæ, ac si diceret: Implete omnino mensuram peccatorum, quam patres vestri implere olim cœperunt, si- D cut est apud Zachariam, hoc est, cito implebitis, ita enim festinatis malefacere, vt cito vsque ad summum impleturi sitis. Hoc ostendit translatio Lxx. Hæc est iniquitas eorum, &c. Video fieri posse, vt quemadmodum Hieronymus ait, pro עינם, id est, oculus eorum, legerint עונם, id est, iniquitas eorum: sed vtrocunque modo legerint, sensum nostrũ subindicare. Porro vbi quidam codices habent: Hic est oculus eorum, melius legitur in alijs. Hæc est oculus eorum, id est, Hæc mensura, sed quoniam sequebatur, oculus, qui minus attente legebant, scribendum putarunt, Hic est oculus. Ita legunt Lxx. & Hieronymus, qui ait: Hæc amphora, siue mensura oculus eorum est. Ita etiam legit Gregorius decimo quarto Moralium, capite vigesimo septimo.

Et ecce talentum plumbi portabatur. Talentum Gręcis, & Latinis nomen est ponderis sexaginta minarum, siue sex mille drachmarum, verũ hic nihil aliud significat quam massam plũbi, aut globum. Vnde paulò post legimus: Misit massam plumbeam in os eius, & in Hebræo est: Misit lapidem plumbi, vbi Hieronymus ait: Ipse est igitur lapis plumbi, qui & talentum plumbi, quod nos manifestius exponentes, Massam, vel sphærã plumbi interpretati sumus, &c. Quorsum talẽtum portetur statim indicabit. Portabatur autem eo modo, quo amphora, siue mensura, ac si per aerem ferretur. Hieronymus: Ecce talentum plumbi, id est, massa, instar lapidis ferebatur, vel suo impetu, vel Domini iussione, vel ferebatur ab alio, cuius nomen tacitum est.

Et ecce mulier vna sedens in medio amphora. Nunc exponit quorsum egressa sit amphora, siue mensura, & quid sit: nã statim angelus aperuit, quænam esset hæc mulier: Et dixit, Hæc est Impietas, 16
Heb. הרשעה, quo nominẽ omnis iniquitas in Scriptura significatur, siue contra Deum sit, siue cõtra homines. Cum ergo dicit Impietatem sedere in medio huius amphoræ, siue mensuræ, significat hanc mensuram fuisse iniquitatum Iudæorum, siue hac mensura impietatem tantummodo cõtineri, quod indicarunt Lxx. αὕτη ἐστὶν ἡ ἀνομία αὐτῶν id est, Hæc est iniquitas eorum. Fateor hanc lectionem esse codicum Complutensis, & Regij (in quibus Græca sunt valde deprauata, nec castigata admodum Latina) nam apud Hieronymum, & Theodoretum, & in Græcis Aldi, tantum legimus: Hæc est iniquitas. Verum quamuis nõ addatur, Ipsorum, rectè subauditur. Cyrillus: Iniquitas describitur nobis habitu mulieris, typus enim

enim voluptatis est mulier,& infirmitatis. Omne autem peccatum committitur, aut voluptate trahente, aut infirmitate. Etenim si mens in se firma, & constans consistat, nunquam eliget deflectere ad vitium. Theodoretus: Videt peccatum speciem mulieris referens, nam ex voluptate plura peccata nascuntur, &c.
17 * Cum ergo mulier sedeat in medio amphoræ, quis non miretur Origenem hom. 6. in Genesin hæc scribere: Denique & iniquitas super talentum plumbi sedere monstratur, sicut Zacharias propheta dicit: Vidi, inquit, mulierem sedentem super talentum plumbi, & dixi: Quæ est hæc? & respondit, Iniquitas? Vbi hoc legit Origenes? Talentum plumbi per se fertur, vt iam vidimus, mulier, quæ est impietas, siue iniquitas, non in talento plũbi, sed in medio amphoræ sedet. Si enim sederet in talento plumbi, quomodo illud angelus misisset in os mulieris, vt statim narrat Propheta? Ita omnia se habent in Hebræo, vt nos dicimus, ita etiam apud Lxx. Lapsus, opinor, memoriæ fuit, quoniam Origenes in Scripturis exercitatissimus memoriter multa referebat, vt fieri solet, atque ita paulò aliter retulit, quam exemplaria habebant, quod multis ex patribus vsu venit. Magis mirarer Hieronymum in illud Matth. 11. Venite ad me omnes, &c. dixisse: Grauia onera esse peccati, & Zacharias propheta testatur dicens, iniquitatem sedere super talentum plumbi, &c. quod crebro in libris suis inculcat. In illud Ezec. 22. Et factum est verbum Domini. Et in illud Ecclesiast. 9. Conuerti me, & vidi sub Sole. Et in illud Mich. 7. Quis Deus similis tui? Et in capite 2. Nahum. in illud: Et Niniue quasi piscina aquarum. Et Malach. 3. vbi ait: Inualuerunt super me, &c. nisi viderem, & idem illi contingere potuisse quod Origeni, & hanc esse Hieronymi consuetudinẽ, vt ad spirituales sensus eliciendos sæpè sequatur, quæ non probat, vt translationem Lxx. & aliorum doctorum sententias. Quare hic in Commẽtarijs longe aliter sensit.

18 *Et proiecit eam in medio amphoræ* Prius sedebat Impietas in amphora, siue in

A mensura, ita, vt partim corporis inferiorem haberet intra amphoram, superiorem verò, & maximè caput, haberet extra: quoniam antequam Iudæi Christum abijcerent, & occiderent, & si prophetas occiderant, & grauia commiserant, nondum erat impleta mensura, melior pars corporis huius mulieris, & præsertim caput, extra amphoram erat, maximum omnium peccatorum restabat patrandum. At eum Christum in crucem egerunt, & apostolos, atque Euangelium hostiliter persecuti sunt, impleta est mensura. Ideò dixit illis Dominus Matth. 23. Itaq; testimonio estis vobisinet ipsis, quia filij estis eorũ, qui
B prophetas occiderunt. Et vos implete mensuram patrum vestrorum, &c. Hæc autem mensuræ impletio aptè his verbis significatur: *Et proiecit eam in medio amphoræ*. Id est, fecit, vt tota esset intra amphoram, & nulla eius pars extra maneret, vt ita amphora, siue mensura, impleretur.

Et misit massam plumbeam in os eius. 19
Id est, Os amphoræ talento illo plũbi obstruxit, ne exiret mulier. Plumbũ propter grauitatem suam seueritatẽ vltionis diuinæ indicat, vt etiam affirmat Plumbũ.
C Theodoretus, quare cum os amphoræ obstruitur plumbo, significatur impietas diu mansura in gente Iudæorum in vltionẽ peccatorum, quæ admiserãt, & per longum tempus deferendos esse à Deo, vt & factum est, quod in eodem c. 23. Matthæi Dominus subindicat, cum post illud: Et vos implete mensurã patrum vestrorum, ad extremum ait: Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta.

Et leuaui oculos meos, & vidi. Non aliam visionem narrat, sed quod consequenter vidit in hac ipsa, vt sentit Gre-
D gorius. 14. Moral. cap. 28.

Et ecce duæ mulieres egredientes; Exemplo angeli, qui priorem mulierẽ interpretatus est Impietatem, has duas mulieres interpretor excæcationem, qua mentes Iudæorum captæ sunt à morte Domini, & prima prædicatione Euangelij, & indurationem, qua eorum volũtates pertinaciter in incredulitate sua manent, & Christianũ nomẽn

oderunt. Quæ interpretatio quam molliter cum præcedentibus, & sequentibus cohæreat, res ipsa indicabit. Has duas mulieres egredientes vidit, quoniam post ea, quæ prius viderat, illas etiam in visione cum motu apparentes aspexit.

20 *Et spiritus in alis earum.* Hoc est, potestas Diaboli eas mouens, vt ait Hieronymus. Sed propriè spiritus ventum hic significat, ac si diceret: Collegerant multum venti ad volandum, & magno impetu ferebantur, Diabolo scilicet eis vires, & celeritatem suggerente. Etenim quo magis euulgabatur Euangelium, & Christi gloria euadebat illustrior, eo magis augebantur in Iudæis excæcatio, & induratio, & volare cœperunt, vt statim explicabimus.

Et habebant alas, quasi alas milui. Id est, Magnas, & fortes ad volandum Pro Milui, in Hebræo est חסידה, Thalmudici miluum album, R. Dauid, & multi ex recentioribus ciconiam esse volunt. Lxx. hic Vpupam vocant, Psalm. verò 103. Herodium. Herodij domus dux est eorum: Iob autem. 39. & Ierem. 8. ipsum vocabulum Hebraicum Hasida reliquerunt. Herodium etiam verterũt hic Aquila, & Symmachus, & Theodotion, immò, & noster interpres Leuit. 11. & Deuter. 14. & Iob 39 Veteres Hebræi, vt refert Hieronymus, miluum esse putant, quos ipse secutus est Ierem. 8. vbi habemus: Miluus in cœlo cognouit tempus suum, & in trãslatione Psalmorum ex Hebræo in Psal. 103. verbis citatis. Herodium autem, siue Herodionem Suidas ciconiam esse dicit, aut ciconiæ similem, Hispani garzam vocãt.

21 * Ego hæc omnia vera esse arbitror, quoniam sicut ante iam non semel dixi, Hebræi per Catachresin idem nomẽ multis rebus similibus dare interdum solent, & omnia rectè conueniunt: Nã Herodius altissimè volat, & magno impetu ascendit, miluus fortis est ad volandum, & vbi tempus mutandi locum
Ierem. 8. cognouit, sicut ait Ieremias: Miluus in cœlo cognouit tempus suum, velociter volat, nec quiescit donec veniat quo vult. Ita mulieres hæ fortiter volant, nec desistent, donec veniant, quo ten-

A dunt, id est, in terram Senaar. Eadem explicatio ad ciconias etiam accommodari potest.

Et leuauerunt amphoram inter cœlum, & terram. Leuant, vt in certum locum deferant, sed leuando inter cœlum, & terram faciunt, vt ab omnibus amphora videatur, quæ prius paucis nota erat.
Quid manifestius quam iniquitatem 21
Iudæorum, quę ante multis erat ignota, per eorum excæcationem, & indurationem omnibus innotuisse nationibus? Illi per omnes nationes effusi sunt, & vbique Christum execrantur,
B & omnium terrarum fideles eorum impietatem cognoscunt semper, & vidẽt.

Vt ædificetur ei domus in terra Senaar. 22
Id est, in terra Babylonis, vt verterunt Lxx. in terra enim Senaar ædificata est Babylon, Genes. 10. & 11. Impietatem Iudæorum notum est vsque ad Antichristi tempora fore duraturam, vt vidimus cap. 4. Qui cum venerit, recipietur à Iudæis pro suo Messia, vt prædictum est à Domino Ioan. 5. Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me, si alius venerit in nomine suo, illũ
C accipietis, quod de Antichristo communis expositorum sententia intelligit, & Hieronymus quæst. 11. ad Algasiam, & Damascenus lib. 4. capite 27. & Ambrosius in cap. 13. Apocalypsis. Hic Babylone regnare incipiet, & inde contra multos reges pugnabit. Dan. 11 Et concitabitur fortitudo eius, & cor eius aduersus regem Austri, &c. In quem locum Hieronymus iuxta communem Catholicorum doctorum sensum docet de Antichristo ea dici, qui nasciturus est de populo Iudæorum, & de Babylone venturus, & primum superatu-
D rus est regem Austri, id est, Ægypti. Ibi igitur à Iudæis recipietur, & adorabitur, & paulatim ex Ægypto, & ex alijs regnis confluent ad eum Iudæi. Et tandem in templo sedebit in Ierusalem. Daniel 11. Et brachia ex eo stabunt, & polluent sanctuarium fortitudinis. Vbi Hieronymus: Quæ vniuersa in typo Antichristi nostri præcessisse contendunt, qui sessurus est in templo Dei, &
se facturus vt Deum. 2. Thess. 2. * Ita 23
vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam

tanquam sit Deus Quæ verba exponẽs A
Damascenus lib 4.cap 27.ait: In templo quidem Dei, non nostro, sed veteri Iudaico, non enim nobis, sed Iudæis veniet. Et ita multi ex veteribus exponunt. Denique regnabit in Iudæa, donec tandem in monte Oliueti à Christo occidatur, vt ex Daniele ostendit Hieronymus in cap. 11. eiusdem in fine. Ergo mulieres deferunt mensuram in terram Babylonis, quia Iudæorum iniquitas non desinet, nec cadet, donec Babylone Antichristum adoret. Quare cum quærit Propheta: Quo istæ deferunt amphoram? idem est, ac si diceret: B
Quandiu duratura est populi huius impietas? Sicut & Isaias cap 6. cum audisset: Excæca cor populi huius, &c. Addit: Et dixi, vsquequo Domine? Optabant siquidem prophetiæ finiri miserabilis populi peccata. Eleganter autem dicuntur eam detulisse excæcatio & induratio, quia maxima hæc illorum impietas, cum Antichristum pro rege suscipient, est in pœnam pertinacissimæ excæcationis, & indurationis eorumdem. 2. Thess 2.
24 * Eo quod caritatem veritatis non receperunt. Ideò mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Quod ita, vt diximus, de Iudæis recipientibus Antichristum interpretantur Hieronymus ad Algasiam quæst. 11. & Damascenus loco citato. Rectè etiam dicit; In terra Senaar, quoniam illi, qui ædificauerunt Babel impij, & superbi, & quasi Deo rebellare volentes, id fecerunt in terra Senaar, Genes. 11. Et figura videntur fuisse Iudæorum Antichristum recipientium. Quod autem ait: *Vt ædificetur domus, & stabiliatur, &c.* Metaphorica locutio est sumpta ab statuis idolorum, quibus domus erigitur, & stabilitur, id est, firmiter ædificatur, & mox statua super basin suam ponitur, vt altior, & honoratior sit, omniumque aspectui pateat. Quod significat impietatem Iudæorum, tunc maximas vires habituram, & magnum imperium, eosq; eius rei causa multum esse honorandos ab Antichristo, & eius comitibus. Verbũ, *stabiliatur*, non ad amphoram, aut mensuram referendum est, sed ad nomen, Domus, quod Hebræis masculinum est, sicut & verbum הוכן, id est, stabiliatur.

TROPOLOGIA.

Tota hæc visio ex ijs, quæ dicta sunt,
minimo negotio moraliter explicabitur, 25
si quod de Iudæis dictum est, ad eos referamus, qui in peccato sunt, & de pœnitentia minimè cogitant, sed sua salute neglecta peccata quotidie peccatis addunt. Egreditur amphora, siue mensura peccatorum, quæ facturi
B sunt, vt tradantur à Deo in reprobum sensum, & in desideria cordis sui in immunditiam, iuxta illud: Vides, quõ tu laborẽ, & dolorẽ cõsideras vt tradas eos Psal. 9.
in manus tuas. Simul egreditur plumbum, quia licet Deus peccata dissimulet expectans pœnitentiam, non dormit, neque vltionis grauissimæ, quam de impœnitentibus sumpturus est, obliuiscitur. Crescentibus peccatis impletur mensura, & in os eius grauis plumbi massa mittitur, quoniam difficillimè isti surgunt ad pœnitentiam, quod & in Euangelio lapis quatriduano Lazaro
C impositus ostendit. Reliqua, vt dictum Ioan. 11.
est, exponantur. Deferuntur huiusmodi homines ab excæcatione, & induratione in terram Senaar, id est, in terram Babylonis, & pudendæ confusionis peccatorum, quam Paulus optimè demonstrat his verbis: Et sicut non probaue- Rom. 1.
runt Deum habere in notitia tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea, quæ non conueniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, susurrones, detractores, Deo odibi-
D les, contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorũ, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos, sine affectione, absque fœdere, sine misericordia. Tunc impietati domus erigitur, id est, firmum habet in illis hominibus domicilium, & ponitur super basin, quia sine timore, & pudore peccant, & peccatum suum sicut Sodoma prædicant.

Totam etiam visionem præclarè, vt solet reliqua, exponit beatus pater

Gregorius, lib. 14 Moral. cap. 27. & 28. de auaritia, & de superbia, & inani gloria. Sed, quia eius expositio longa est, nec breuiari commodè potest, illuc mitto lectorem, ne tædio sim referendo.

CAP. VI.

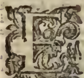

T conuersus sum, & leuaui oculos meos, & vidi: & ecce quatuor quadrigæ egredientes de medio duorum montium, & montes, montes ærei. In quadriga prima equi rufi, in quadriga secunda equi nigri, in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varij & fortes. Et respondi, & dixi ad angelum, qui loquebatur in me: Quid sunt hæc Domine mi? Et respondit angelus, & ait ad me: Isti sunt quatuor venti cæli, qui egrediuntur, vt stent coram dominatore omnis terræ. In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: & albi egressi sunt post eos: & varij egressi sunt ad terram Austri: qui autem erant robustissimi, exierunt, & quærebant ire, & discurrere per omnem terram. Et dixit: Ite, perambulate terram, & perambulauerunt terram. Et vocauit me, & locutus est ad me, dicens: Ecce, qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meũ in terra Aquilonis. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Sume à transmigratione ab Oldai, & à Tobia, & ab Idaia: & venies tu in die illa, & intrabis domum Iosiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de Babylone. Et sumes aurum, & argentum, & facies coronas: & pones in capite Iesu filij Iosedec sacerdotis magni, & loqueris ad eum, dicens: Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Ecce vir, Oriens nomen eius: & subter eum orietur, & ædificabit templum Domino. Et ipse extruet templum Domino: & ipse portabit gloriam, & sedebit, & dominabitur super solio suo. Et erit sacerdos super solio suo, & consilium pacis erit inter illos duos. Et coronæ erunt Helè, & Tobiæ, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini. Et qui procul sunt, venient, & ædificabunt in templo Domini: & scietis, quia Dominus exercituum misit me ad vos. Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri.

Psal. 9. Ioan. 11. Rom. 1. Luc. 1.

HISTORIA.

1 *Et conuersus sum.* Hieronymus: Transiui ad aliam visionem, & oculos cordis mei ad cælum altius subleuaui.

2 *Et ecce quatuor quadrigæ.* Communis auctorum sententia est, tam veterum Hebræorum, vt refert Hieronymus, quam recentiorum, & nostrorum, vt Hieronymi, Cyrilli, & reliquorum ferè in quatuor quadrigis, quatuor magna imperia intelligi, quæ sibi ordine successerunt, & se mutuo euerterũt, id est, Chaldæorum, Medorum, atque Persarum, Græcorum, Romanorum. Vnus ex huius temporis scriptoribus reiecta hac expositione alterã excogitauit multo minus probabilem, & argumentis cõfirmare conatus est, sed adeo infirmis, vt mihi non videantur referenda, quoniam ex vera ipsorum verborũ intelligentia facilè refelluntur. Quẽadmodum igitur Daniel c. 2. in statua illa ex varijs metallis cõfecta hæc quatuor imperia significari docuit, ac deinde quintũ addidit Dñi nostri Iesu Christi, quod

Paulus Palat.

quod omnium maximum, & potentissimum futurum erat, ita nunc Zacharias in quatuor quadrigis exeuntibus videt eorundem imperiorum successiones, deinde regni Christi meminit, quod ceteris pereuntibus semper stabit. Idque in consolationem Iudæorū, & Christianorum dictum est, vt nouerint hæc imperia Dei consilio in terra floruisse, regnum autem, quod veris Israelitis promissum erat, potentius istis,
2 atque diuturnius futurum. *Quadrigæ autem dicuntur hæc imperia, propter celeritatem, & violentiam, qua ruebāt, id est propter bellicam fortitudinem, qua gentibus alijs debellatis tantam potentiam adepta sunt. Etenim quadrigis veteres vtebantur in prælia, ideoq; multa de illis mentio est in Scriptura, cum bellicus describitur apparatus, vt Nah. 3. Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ ferventis.

Egredientes de medio duorum montium & montes montes æris. Qui sint hi montes non explicuit Hieronymus, tantū dixit esse æneos, id est, insuperabiles, & fortissimos, & qui nulla possint vetustate consumi. Ego ita reor hæc esse intelligenda. Quadrigas egredi nihil aliud est, quam diuina prouidentia ita statuente, Chaldæos, vel ceteras gentes, de quibus loquitur, armis, & fortitudine instrui, vt bellum aliis nationibus inferant, sibique subijciant, quo tempore Deus voluit. Ante egressum autē erant inter duos montes æneos inclusæ, id est, diuina prouidentia tenebantur, quasi septæ essent montibus æneis, & insuperabilibus, ne in alias terras exirēt dominatus quærendi causa, donec tandē tempus Dei consilio præstitutum veniret, quo illis ad exeundum porta data est. Quod vero R. Dauid, quem quidam sequuntur, putat montes esse Chalybeos, ait siquidem נחשת esse Chalybē, fallitur, cum LXX vertant χαλκᾶ, id est ænea, non solum in hoc loco, sed in alijs sæpe.

3 *In quadriga prima equi rufi.* Imperiū Chaldæorum significatur sanguinariū, & crudele, quod innumeras prouincias vastauit. Nōnulli putāt equis quadrigarum colores tribui, quibus nationes illæ maximè vtebantur, vt equi primæ quadrigæ rufi sint, quoniam is color Chaldæis erat in vsu maximè. Quibus si id probare possint, libenter assentior. De Chaldæis rectè probari potest ex Nah. 2. Clypeus fortiū eius ignitus, viri exercitus eius in coccineis. De Græcis quoque probabile est, vt in tertia quadriga dicemus. Sed cur quadrigas commemorans Propheta, nō meminit eorum, qui quadrigis insident: Respondendum est, more Scripturæ, in equis, siue in quadrigis simul intelligi sessores equorum, non enim iunguntur quadrigæ, nisi à sessoribus equorum, aut quadrigarum, vt Exod. 14. Tulitque sexcentos currus electos, & quidquid in Ægypto curruum fuit. Zach. 1. Et post eum equi rufi, varij, & albi. Isa. 37. In multitudine quadrigarū mearum, ego ascendi altitudinem montium.

In quadriga secunda equi nigri. Hæc quadriga est regnum Medorum, atque Persarum. Equi nigri sunt, quia graui metu, atque luctu affixerunt Iudæos, quando exijt edictum regis Assueri de omnibus Iudæis interficiendis, vt legimus Esther. 3. Antea etiam grauiter eos contristauerant diu impedientes templi ædificationem, à secundo anno Cyri, vsque ad secūdum Darij filij Hystaspis.
*Cyrillus nigros esse dicit, quoniā Persæ, & Medi magnam in Chaldæis stragem ediderunt, & luctum illis importarunt, nam luctus, & mortis symbolum est color niger. 4
At quod diximus, Hieron. pluribus placet, longeque probabilius est, quoniam non curant Sacri scriptores, quid aliæ gentes patiantur, sed quid Iudæis eueniat, alioqui equi tertiæ quadrigæ non albi dicendi erant, sed rufi, aut nigri, quoniam multo pluribus cædem, & luctum intulerunt.

In quadriga tertia equi albi. Hoc est regnum Græcorum, quod ab Alexandro magno cœpit. Equi sunt albi, quoniam ab Alexandro clementer tractati sunt Iudæi, & beneficijs affecti, & templum magnis muneribus auctum, vt autor est Iosephus 11. Antiqu. c. vlt. & alter Iosephus lib. 2. historiarum Iudaicarum ca. 6. Et quamuis post aliquos

annos

annos diuiso Alexandri imperio multis cladibus à Græcis affecti sunt Iudæi, tamen insignes victorias habuerunt tempore Iudæ Machabæi, & fratrum ejus: quare rectè dici possunt equi albi, hic enim color conuenit lætitiæ, atque victoriæ, vt cap. 1. diximus, nu. 18. Cyrillus ait equos albos esse, quoniam Græci delicias amabant, quarum indicium erat albus color, vt ait Cœlius Rhodiginus lib. 5. lectionum antiquarum, c. 12. Et quoniam plurimum Græci vestitu albo vtebantur, & linguam apertam, atque à barbarorum tenebris alienam habent.

Et in quadriga quarta equi varij, & fortes. In hac Romanum imperium significatur, varijque dicuntur equi, quoniam Romani Imperatores, partim in Iudæos fuere clementes, vt Iulius Cæsar, & Augustus, & Claudius, partim crudeles, vt Caligula, Nero, Vespasianus, Titus, Hadrianus. Pro Varii, in Hebr. est ברדים idest, grandinati, aut grandinosi, hoc est maculis albis respersi instar grandinis: pro quo Hieronymus Genes. 31. nunc vertit, Diuersorum colorum nunc, Respersi, scilicet, maculis albis. Pro Fortes, quomodo etiam vertit Aquila, Lxx. ψαροὶ id est, velores, aut multicolores, Chaldæus קטמנין, quod fere interpretantur Cinerei colores, sed quoniam קטם Chaldæis significat Fregit, contriuit (inde enim cinis dicitur קיטמא, quia contritus & comminutus est) fortè rectius interpretabimur, Contere̅tes, aut Confringentes, id est, fortes nam hæc est etiam germana nominis Hebraici interpretatio. Intelligendum est autem non eosdem equos varios dici, atque fortes, sed in eadem quadriga alios fuisse varios, alios, quorum non color, sed vis indicatur, vt paulò post dicemus: quoniam fortissimi fuerunt, & Iudæis, quorum iam dissipatum regnum erat, neque nocuerunt, neque profuerunt.

6 *Isti sunt quatuor venti cœli.* Multo magis expositores exercet angeli interpretatio, quam verba ipsa, quæ interpretatur. Itaque obscuritas multiplicem peperit interpretationem, Mihi videntur ita hæc commodè exponi. Quatuor quadrigæ sunt sicut quatuor venti cœ-

A li (vsitatum est enim notam similitudinis omittere, vt notauimus Hos. 10. nu. 27.) Ac si dicat: Hæc quatuor regna ex diuersis partibus exeuntia totum orbe̅ terræ concutient, & concitabunt tumultibus bellorum, sicut quatuor venti præcipui, & maximi ex diuersis mundi partibus orti totam terram persla̅t. Et sicut non simul flant quatuor venti, sed nunc hic, & nunc ille, neque vnus totam terra̅ perflat, sed omnes: ita quatuor regna successu temporum bonam terræ partem vnumquodque concitauit; ita, vt omnia quatuor totam terram

B merito dicantur concitasse. Possumus autem intelligere, aut singulos ventos cum singulis regnis comparari, quomodo iam exposuimus, aut etiam singula regna cum omnibus ventis, vt de regno Chaldæoru̅ dicatur. Illud est sicut quatuor venti cœli, idest, ita terram concitauit tumultu bellorum, vt quatuor ve̅ti, idest, versus omnes mundi partes, extendit dominatum suum magno impetu belli, sicut quatuor venti principales versus omnes regiones magno impetu
spirant. * Eadem verba legimus fere 7
Dan. 7. sed paulo aliter intelligenda, ni

C si errare volumus: Et ecce quatuor venti cœli pugnaba̅t in mari magno. Quatuor ve̅ti ibi sunt angeli præpositi principalibus regnis, vt Hieronymus, ac reliqui docuerunt, ventiq; dicuntur propter celeritatem & impetum, & quia sibi mutuo regnis suis consulentes resistebant. Inde pugnare dicuntur in mari magno huius sæculi, quod quatuor regnis non contigit, nunquam enim simul fuerunt, omnia, vt pugnare possent, sed singula.

Qui egrediuntur, vt stent coram dominatore omnis terræ. Id est, Quando aliquod quatuor regnorum egredietur ad

D possidendam terram, hoc est, quando Deus illi potestatem regnandi concedet, non co̅cedet eam, vt temere, & pro suo arbitratu mundum deuastet, sed mittet illud Deus, quo volet, vt eas nationes tantum bello infestet, quas ipse punire voluerit, & ceteris parcet. Itaque quasi famuli quidam assistent hæc regna, suo quodque tempore, cora̅ Deo, cui omnes terræ subiectæ sunt, vt ministrent

strent eius voluntati. Et hôc est pro-
prie stare corã Dominatore omnis ter-
ræ, sicut & illud exposuimus cap. 4. Illi
sunt duo filii olei, qui assistunt coram
dominatore vniuersæ terræ, id est, qui
parati expectant eius iussionem, vt in-
ter homines prodeant, & quod iussi fue-
rint, faciant. Tob 12. Ego enim sum Ra-
phael angelus vnus ex septem, qui ad-
8 mus ante Dominum.* Dominator om-
nis terræ dicitur hic Deus, quoniam in
ea re, se, vt omnium rex & iudex gerit
animaduertẽdo in malos per ministros,
quos vult, & innocentes protegendo.

Reges terræ quomodo ministri Dei sint.

Quomodo autem hæc regna ministra-
uerint Dei voluntati, apertissimis ver-
bis sæpe docet Scriptura, vt Isai. 10.
de imperio Assyriorum: Væ Assur, vir-
ga furoris mei, & baculus meus ipse est,
in manu eorum indignatio mea. Ad gẽ-
tem fallacem mittam eum, & cõtra po-
pulum furoris mei (idest, cui iratus sum
& quem punire volo) mandabo illi, vt
auferat spolia, & diripiat prædam. De
Chaldæis Ierem. 25. Ecce, ego mittam,
& assumam vniuersas cognationes A-
quilonis, ait Dominus, & Nabuchodo-
nosor regem Babylonis seruum meum,
& adducam eos super terram illam, &
super habitatores eius, &c. Seruum meũ
dicit, non quod bonus sit, aut Deo pla-
ceat, sed quod ei seruiturus erat, & mini-
straturus in interfectione eorum, quos
punire decreuerat. Similia vaticinatur
Isaias c. 45. de Cyro rege Persarum. De-
nique de Romanis, quorum opera vsu-
rus erat Dominus ad euertendam Ieru-
salẽ, ait ipse Matth. 22. Et missis exerci-
tibus suis perdidit homicidas illos, & ci-
9 uitatem illorum succendit.* Nec vero
putandum est hæc regna, aut hos reges
reuelationem à Deo, vel iussionem ha-
buisse, vt cum his potius, quam cum il-
lis bellum gereretur, sed intus Deus eo-
rum animos concitabat, aut concitari
permittebat, vt eos debellarent, quos
ipse puniri volebat. Et hoc vocat Scri-
ptura assumere, aut conuocare illas na-
tiones. Isa. 7. Et erit in die illa sibilabit
Dñs muscæ, quæ est in extremo flumi-
nũ Ægypti, & api, quę est in terra Assur
& venient, & requiescent omnes in tor-
rentibus vallium, &c. Iere. 1. Ecce, ego

A conuocabo omnes nationes regnorum
Aquilonis, ait Dominus, & venient, &
ponẽt vnusquisque solium suum in in-
troitu portarum Ierusalem. Immo ad
hæc bella suscipienda obseruabãt multi
reges auguria, & diuinationes. Ezec. 21.
Stetit enim rex Babylonis in biuio, in
capite duarum viarum, diuinationem
quærens commiscens sagittas, interro-
gauit idola, exta consuluit. Ad dexte-
ram eius facta est diuinatio super Ieru-
salem, vt ponat arietes, vt aperiat os in
cæde, &c. Hoc præterea notandum, vbi
habemus: *Qui egrediuntur, vt stent*, Va-
B tablum vertere: Qui egrediuntur ab stã-
do, id est, stabant, & iussi sunt exire, est
enim in Hebræo מֵהִתְיַצֵּב quod vide-
tur sonare, Ab stãdo. Sed aduertere de-
buit vsitatissimum esse apud Hebræos,
vt מ causam significet, idemque valeat,
quod Propter, vt ostendimus Hos. 7. n.
31. & Mich. 2. nu. 64. Quare multo me-
lius vertit Hieronymus, vt stent, quod
etiam Lxx. interpretibus placuit. 10

In qua erant equi nigri. De equis ru-
fis, id est, de Chaldæis nihil dicit, quo-
niam iam Persæ, & Medi regnabant, &
Chaldæorum transierat imperium. Ita
C Hieron. & omnes. Quod si quæras cur
illorũ meminerit in principio sub equo-
rum rufourm nomine; conuenienter id
factum esse dicemus, vt Iudæi, qui ab il-
lis vastati, & capti fuerant, scirent cũ ij
egressi sunt ad imperandum, non teme- 11
re id factum esse, sed iuxta ordinem di-
uinæ prouidentiæ. Præterea, vt ex im-
perij illorum fine intelligerent cetera
imperia similiter fore aliqñ terminãda.

Egrediebantur in terram Aquilonis.
Medi, & Persæ irruerũt in terram Chal-
dæorum, vt illam sibi subijcerent, vt fa-
ctum esse videmus Danie. quinto. Baby-
D lonem ergo vocat terram Aquilonis,
quoniam vrbi Ierusalem Septentrio-
nalis erat, nam plagas mundi, quas *κλί-
ματα* vocant, scriptura accipere, & no-
minare solet iuxta situm, quem habent
ad Ierusalẽ, vt adnotauimus c. 2. nu. 13.

Et albi egressi sunt post eos. idest, In ean-
dem postea terram venerunt. Sicut
enim Medi, & Persæ venerunt in terrã
Chaldæorum, Babylonemque ceperũt,
ita Græci post aliquot annos duce Ale-
xandro

tionem facit, quo finitum est regnum A
Græcorum, quod manserat in Aegypto, & cœpit monarchia Romanorum, de quo ait: Et varij egressi sunt in terram Austri.

14 *Qui autem erãt robustissimi, exierunt.* Quos ante vocauit fortes, nunc robustissimos appellat Hieronymus, in Hebræo idem vtroque in loco vocabulum est. Est autem obscura in his verbis quæstio, ab Hieronymo quidem, & à veteribus prætermissa; sed, quæ meritò discutiatur, & explicetur: cum iam de equis varijs, id est, de Romanis, dictum sit: Et varij egressi sunt ad terram Austri, quo B
modo nunc seorsum de equis fortibus mentionem faciat, quasi alii sint, & non ad eandem pertineat quadrigam. R. Dauid in illud: In quadriga quarta equi varij, & fortes, affirmat non significari his verbis solum imperium Romanorum, sed etiam aliud imperium cum Romano coniunctum, quod est imperium Ismahelitarum, quos vulgo Mauros dicimus. Confirmat ex cap. 2. Danielis: Porrò, quia vidisti pedum, & digitorum partem testeam figuli, & partem ferream, regnum diuisum erit, &c. Robustissimos ergo dicit esse Ismahelitas, qui exierũt, C
& suis viribus freti imperare nituntur vbicunq; possunt, ac proinde nulla eis
15 certa regio tribuitur, sed dicitur: Ite, perambulate terram. * Nec defuit, qui hãc sententiam sequeretur, & quidẽ (quod negandum non est) non exigua specie probabilitatis. Aiunt Mahometum diuisisse Romanum imperiũ detractata magna hominum, & regnorum multitudine, quam sectæ suæ impietate corrupit, huius regnum vocari forte, quoniã suis bella gerere præcepit, & vbique armis quærere dominatum, nec vllum finem facere bellandi, donec secta sua totam D
terram occupent, & nulla sit de religione dissensio: propterea de eis dictum esse: Quærebant ire, & discurrere per omnem terram. Et: Perambulauerunt terram, quandoquidem totam fere Asiam, & Africam occupant, & Europæ bonam partem; hosque intelligi volunt apud Danielem in parte pedum statuæ terrea, quoniam terrestres homines sunt, & lutei. Ego, & si vellem veterum acquiescere sententiæ, vt equi fortes, siue robustissimi, sint illi ipsi, qui & varii dicti sunt, non video quomodo salua veritate possim. Varios Propheta dicit exisse in terram Austri, & nihil de fortibus dixit, mox ait: *Qui autem erant robustissimi, exierunt, & quærebant ire, & discurrere per omnem terram*, & nihil dicit de varijs. Cumque prius dixerit: Et in quadriga quarta equi varij, & fortes, manifeste docemur vtrosque aliquando fuisse iunctos in eadem quadriga, sed tandem à varijs fortes fuisse seiunctos. * Quare 16
necessario hoc videtur intelligendum de aliquo regno, quod coniunctum fuit aliquando cum Romano, & postea separatum est. Deinde ceteros omnes tunc egredi dixit, cum bellum vltimum confecerunt, quo alienam monarchiam victores occuparunt: Romani autem iam orbem occupauerant, & monarchiam tenebant imperante Augusto, siquidem ipse edixit, vt describeretur vniuersus orbis, alij ergo sunt equi fortes, qui exierunt, & perambulauerunt terram, atque subiecerunt. Accedit quod Romani, ante etiam quã Aegyptum prouinciam facerent, magnam orbis cogniti partem iam subiecerant, vt constat ex. 1. Machabæorum. 8. & tempore Augusti vniuerso pene orbi imperabant, alioquĩ non iussisset vniuersum orbem describi. Quomodo ergo de illis dici potest: Qui autem erant robustissimi, exierunt, & quærebant ire, & discurrere per omnem terram? Quod si hi Romani sunt, cur equi fortes, non etiam varij exeunt? Accedit Danielis prophetia, quæ imperium Romanum in fine diuidendum esse docet, idque significari illius statuæ pedibus partim ferreis, partim fictilibus. Porro, inquit, quia Dan. 2.
vidisti pedum & digitorum partem testeam figuli, & partem ferream; regnum diuisum erit, quod tamen de plantatio ferri orietur.

Secundum quod vidisti ferrum mistum testæ ex luto, & digitos pedum ex parte ferreos, & ex parte fictiles, ex parte regnum erit solidum, & ex parte cõtritum,

17 tritum,&c. * Nec videtur dubitandum, quin eadem diuisio imperij Romani à Daniele significata indigitis partim ferreis, partim fictilibus significetur à Zacharia in equis quartæ quadrigæ prius iunctis in eodem curru, postea dislociatis Nec tamen propterea Ismahelitas significari puto in equis fortibus, vt illis auctoribus visum est, sed Gothos, qui primi vires Romanorum fregerunt, & Romam ipsam Halarico rege ceperunt imperante Honorio, quo tempore sanctissimus pater Hieronymus floruit, & innumeras vrbes, atque prouincias populi Romani occuparunt, immo per totã terram, quasi fulgura discurrerunt. Dicam cur ita sentiam. Primum, quoniam cum Gothi exierunt vltimo, integrum erat Romanum imperium, & ab illis primum diuisum est, ac vehementer debilitatum: cum autem Ismahelitæ sæuire cęperunt, iam erat imperium diuisum à Gothis. Quare non potest de illis intelligi quod ait Daniel: Regnum diuisum erit, nec possunt ipsi esse equi illi fortes qui iam sese à Romanis separauerãt Pręterea: Gothorum fortitudo, qui prius Gethæ dicebantur, omnium scriptorũ literis nobilitata est: Ismahelitatæ non solent vt fortes celebrari, nec tam armis auctæ sunt eorum vires, quam lege omnes turpitudines, vitamque belluinam impune permittente.

Gothi equi robusti.

18 * Denique equi fortes eamdem quadrigam trahebant cum varijs, idest, cum Romanis, nõ enim quinque quadrigæ exierunt, sed quatuor, & in quarta erant equi varij, & fortes. Quod quomodo Ismahelitis conueniat, non video Gothis autẽ conuenit optime, qui antequam Romam caperent, sæpe à Romanis imperatoribus victi, & eis subditi, atque adiuncti sunt, & sub Romanis signis sæpe stipendium meruerunt, vt sub Maximino imperatore pugnante contra Parthos, deinde sub Constantino Magno contra Licinium, & sub alijs imperatoribus, atque adeo sub ipso Honorio, cuius tempore Romam ceperunt. Scribit etiã Orosius libro septimo capite vigesimo: Vniuersæ Gothorũ gentes rege Athanarico defuncto aspicientes virtutem, benignitatemque Theodosij Romano se imperio dediderunt. Itaque in quadriga quarta erant equi varij, & fortes, quoniam Romani imperij milites, & Romani fuerunt; & Gothi, antequam imperium finiretur: loquitur enim simul Propheta noster de toto tempore imperij. Quando regnum Græcorum terminatum est sub Augusto, nondum illis fuerant adiuncti Gothi, & ideo equi varij soli egressi sunt in terrã Austri.

19 * Equi autem fortes, qui quærebant ire, & discurrere per omnẽ terram, Gothi sunt, qui rupto cum Romanis fœdere proximas eorum prouincias inuaserunt, ac potentiores in dies, crescentesque victorijs Romam occuparunt, & per omnem terram discurrerunt. Ideo Propheta nõ dicit exijsse cum eis equos varios, quia inuitis Romanis Gothi exierunt ad imperandum. Mira est autem in singulis Prophetæ verbis proprietas, *Qui erant robustissimi exierunt.* Quo tempore Romani terræ victores quiescebant, ipsi ad debellandum orbem terræ exibant; & quærebant ire; & discurrere per omnem terram: excitabantur enim naturali immanitate, & fortitudine, & paupertate nec se poterant intra fines suos continere. Et quidem sæpe hoc antè tentauerant sed à Romanis fuerant cohibiti, nec potuerant discurrere, quia nondum impletum erat tempus, quod Deus illorum eruptioni, victorijsq; cõstituerat. Et quia non poterant exire, & discurrere per terram, nisi Deo annuente, vel permittente, rectè ait: Et quærebant ire, &c. Sed vbi angelus accepta à Deo potestate dixit: Ite, & perambulate terram, id est, potestatem illis fecit exeundi, continuo exierunt, & per ambulauerunt terram.

20 * Propriè vero, & aptè dixit: Discurrere per terram, & perambulare terram, quod de aliis regnis non est dictum, quoniam Gothi immanes, & efferi, & indociles, atque imprudentes natura impetu quodam, & militari feritate, ac siti sanguinis per terram ferebantur, omnia vastabant, omnia ferro prosternebant, vincere potuerunt, sed legibus moderari, prudentiaq; conseruare quod vicerant, non potuerunt, ideoque discursus fuit eorum regnum, magis quam imperium. Inde apud Danielem

nielem eorum regnum, hac etiam ratione testæ, siue parti digitorum fictili assimilatum est, quod fragile, & caducū fuit, citoque comminutum est. Hoc Ismahelitis conuenire non potest, qui plurimis iam annis regnant. In eosdem Gothos ad amussim quadrant, quę sunt apud Danielem omnia, quæ quoniam huius loci non sunt, omitto. Hæc, quæ de Gothis diximus, atque alia id genus multa, qui videre volet, legat Blondum in septem libris prioribus primæ Decadis Historiarum, ab inclinatione Romanorum Imperii. Orosium libro septimo à capite decimo nono vsque ad finem. Marcum Antoninum Sabellicum à libro nono septimæ Enneadis, vsque ad quintum octauæ, S. Antoninum secundæ partis Summæ Historialis titulo nono, vndecimo, & duodecimo.

21 *Requiescere fecerunt spiritum meum.* Potest hoc ita intelligi, ac si diceret: Requiescere fecerunt animam meam, siue me, idest, rem mihi gratissimam fecerūt in terra Aquilonis Persæ, & Medi euertentes Chaldæorum imperium, qui grauissimè afflixerant populum meū. Sed magis placet Spiritum pro indignatione, siue furore accipi quomodo verterunt Lx. *ἀνέπαυσαν τὸν θυμόν μου*, id est, Requiescere fecerunt iram meam, aut, vt vertit Hieronymus, furorem meum. Prius enim irascebatur Chaldæis, quod populum suum vehementius vexauissent, sicut ait Zacharias primo: Et ira magna ego irascor super gentes opulētas, quia ego iratus sum parum, ipsi verò adiuuerunt in malum. Nunc autem dicit satiatam esse iram suam, nec iam illis irasci, de quibus magnum per Persas, & Medos sumpsit supplicium, ita exposuit Cyrillus. Atque ita sæpè capitur Spiritus, vt iram, indignationemque significet, vt Psalmo. 138. Quo ibo à spiritu tuo, & quo à facie tua fugiam? Isa. 30. Spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli ad perdendas gentes in nihilum, & capite trigesimo quarto: Quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & spiritus eius congregauit ea. Nec displicet expositio Hebræorum, quam retulit Hieronymus: Requiescere fecerunt spiritum meum

Spiritus pro ira.

prophetalem, hoc est, Iam non dicam prophetis, vt contra Chaldæos vaticinentur, vt ante solebam, cum iam sint deleti. Spiritum enim capi interdum pro spiritu prophetico ostendimus Hoseæ nono, numero decimo.

TROPOLOGIA.

Legi (inquit Hieronymus) in cuiusdam volumine quatuor quadrigas 22
quatuor Euangelia intelligi, &c. eiusque expositionem breuiter refert. Dionysius Carthusianus quatuor Euangelistas esse dicit. Rupertus equos rufos apostolos, & martyres interpretatur: nigros, eos, qui lugent, & se pœnitentiæ operibus exercent: albos, virgines, equos varios, & fortes, pastores, atque doctores. Quæ ego si sequerer, nonnihil dicerem, quod concionatorum turbæ placeret. Sed quoniam hi auctores nullam habent rationem sensus Historici, qui semper fundamētum esse debet spiritualis, immo aduersa illi proferunt, & quod cum eo non conuenit, nequaquam Scripturæ sensus, sed auctorum, qui proferunt, commentum est: & ego vera dicere malo, quam decora, & placentia, omnia ei, qui volet, legenda in suis auctoribus relinquo, & de morali expositione pauca dicam. Hieronymus hoc tantum nunc ait: Quæcunque in quatuor cornibus, & quatuor fabris diximus, etiam in præsenti loco accipiamus. Idem in cap. 1. huius prophetæ docet quatuor cornua, quæ regnauerunt contra populum Dei, quatuor animi perturbationes accipi posse, quæ passiones vulgo dicuntur: eæ sunt ægritudo animi, & gaudium, metus, & cupiditas. Verum & ad has verba Prophetæ nostri accommodare difficillimum est.
Ego Hieronymi vestigijs insistens, id
est, parum ab hac expositione discrepās 23
equos esse arbitror veloces, & concitatos animorum nostrorum affectus, quibus in bona huius sæculi feruntur. In quo multum verbis Origenis iuuabimur hom. 15. in Iesum Naue. Sed & si passiones corporis, inquit, id est, libidinem, lasciuiam, vel superbiam, ac leuitatē, quibus infelix anima, vel, vt equitans

Equi spirituales.

tans vectatur, & fertur ad præcipitia, A
equos nũc dici, & currus intelligamus,
& ipsos esse, qui ex præcepto Dei subneruari iubentur, non erit rationi nostræ contraria intelligentia. Et paulò superius. Denique & filij Israel nunquã equis vsi esse referuntur, & lex nihil de equis, de asinis mandat, vtpotè de animalibus, quæ ad humanos labores iuuandos, & ad onera eorum portanda videntur existere: equi verò magis ad hominum perditionem, hoc enim est quod per eos in prælijs geritur. Lasciui motus animal, & superbæ ceruicis accipitur, &c. Quare sicut regnum Christi B
omnia sibi imperia subiecit, ita cũ Christus in anima regnat, immoderati affectus pietati, ac legi Dei iam domiti, & quasi occisi parere coguntur. Vnde &
Zac. 9. in hoc propheta legimus: Ecce rex tuus veniet tibi iustus, & Saluator, ipse pauper, & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Et disperdam quadrigam ex Ephraim, & equum de Ierusalem.
24 Et Iosue. 11. Dixitque Dominus ad Iosue: Ne timeas eos, cras enim hac eadem hora ego tradã omnes istos vulnerandos in conspectu Israel: equos eorum subneruabis, & currus igne combures. C
Subscribam autem hic pulcherrima Origenis verba ex eadem homilia, vbi locum hunc Iosue interpretatur. Quorum autem equi subneruantur? Est etiam hoc operæ pretium quærere. Equos inquit Iabin subneruandos. Iabin autem prudentia interpretatur, vel sensus. Quæ est ista prudentia, vel quis sensus, cuius subneruandus est currus? Illius nimirum, de qua Apostolus,
Rom. 8. Quia prudentia carnis inimica est Deo, & ille sensus, de quo dicit.
Coloss. 2. Inflati sensu carnis suæ, Iabin vero rex Asor, Asor autẽ aula interpretatur. Hæc est Asor, quæ D
omnium horum regnorum obtinere dicitur principatum, qui intelligitur princeps huius mundi regnans in aula, idest super terram, vel quod maius est, in vitiis carnis. Sed & omnium illorum regum, quorum vim secundum nominũ suorum interpretationem iam ante exposuimus, equi ab Iesu dicuntur interfici. Quorum nos si recte sub Iesu duce militamus debemus in nosmetipsis abscindere vitia, & accepto spiritali gladio subneruare omnem istum equitatũ pessimum vitiorum. Sed & currus debemus incendere, id est omnem à nobis arrogantiæ, & elationis spiritum resecare vt vltra non in equis, neque in armis, sed in nomine Domini Dei nostri inuocemus. Hæc Origenes, ex quibus, in- 25
telleximus qui sunt equi, qui currus, & quæ quadrigæ, quandoquidem in quadrigis non sunt nisi equi, & currus. Affectus ergo vitiorum, seu effrenatæ cupiditates, quæ in bona huius sæculi magno impetu feruntur cum superbia, quæ rationi parere detrectant, rectè dicuntur quadrigæ. Necesse autẽ est has quadrigas, non in bonam, sed in malam partem interpretari, quoniam quatuor regna, per quæ significantur, destructa sũt à Christo, sicut statua illa Danielis eadem regna significãs lapillo, id est, Christi potentia, comminuta est. Deinde Dan. 2.
hæc regna exitium multis intulerunt, & orbem terrarum bellis perturbarunt & vi atque tyrannide obtinuerunt, quę omnia huiusmodi affectibus conueniũt. Qui ergo vel quatuor Euangelia, vel quatuor sanctorum genera interpretãtur, prætterquam quod multa in sua expositione violenta afferunt, aberrant ab Historiæ sensu, id est, à fundamento veritatis. Dicuntur autem exire de medio duorum montium æneorum, quoniam vt regna illa exire nullo modo potuerunt vt terram bellis infestarent, nisi Deo iuste permittente, ita affectus sæculares, quos in nobis excitant Diaboli tentationes, & vitia nostra, nõ possunt animam turbare, nisi Deus vel ad exercitationem nostram, vel ad supplicium permiserit. Custodia ergo, qua
tenentur, metaphorice montes ænei dicta est, quoniam firma est, & insuperabilis, vt iam exposuimus. 26
In equis rufis affectus sanguinis vltionis intelliguntur. In equis nigris affectus hypocritarum, qui cum ieiunant, fiunt tristes, & & exterminant facies suas, vt appareãt hominibus ieiunantes, & pœnitentia, atque austeritate vitæ, & vestium vilitate, ac tristitia vultus placere hominibus quærunt, & gloriam, pecuniam, honores expiscantur. Equi albi sunt affectus,
quos

Sap. 2. quos nobis liber Sapientiæ his verbis descripsit: Venite ergo, & fruamur bonis quæ sunt, & vtamur creatura, tanquam in iuuentute celeriter Vino pretioso, & vnguentis nos impleamus, & non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis antequam marcescant, nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra. Nemo nostrum exors sit luxuriæ nostræ, vbique relinquamus signa lętitiæ, quoniam hæc est pars nostra, & hæc est sors nostra. Diximus enim iam mollem, ac delicatam vitam albo colore significatā fuisse apud veteres, & apud Salomonem legimus:
Eccle. 9. B Vade ergo, & comede in lętitia panē tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia Deo placent opera tua. Omni tēpore sint vestimenta tua candida, & oleum de capite tuo non deficiat, quæ
27 signa lętitiæ sunt. * Equi varii sunt, ex vtroque colore temperati, nam neque penitus se austeritati, & tristitiæ, luctuique tradunt, neque penitus carnis voluptates sequi videntur. Sed nunc hos, nunc illos imitantes magis quam ceteri, vulgo placent. Equi fortes, sunt affectus superbiæ, qui nemini cedunt, & propriam excellentiam, etiam cum offensione omnium vbique quærunt. Hi
C sunt affectus, qui in mundanis hominibus maximè dominantur, & quos reliqui sequuntur, quique humanas mentes vehementer perturbant, vt meritò per quatuor potentissima regna designentur. Hi sunt quatuor venti cæli, quoniam animos nostros vndique cōcitant, tumultibusque implent. Assistunt autem coram dominatore omnis terræ, quoniam per eos Deus pœnas de ingratis, & Inobedientibus sumit, sicut
Rom. 1. ait Apostolus: Cum cognouissent Deū, non sicut Deum glorificauerunt, aut
D gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, &c. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorū in immunditiam, vt contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis, quicommutauerunt veritatem Dei in mendacium, & seruierunt creaturę, potius quā creatori, qui est benedictus in sęcula, amen. Et paulò post, omnes hos affectus nominat: Repletos omni iniquita-

A te, malitia, fornicatione, &c. * Quemadmodum autem ex his regnis secundum primum profligauit, & tertium secundum, atque ita quartum deleuit tertium: ita equos rufos vincunt nigri; quia, qui crudeles natura erant, vindictęque cupidi, religionem, & mansuetudinem simulantes ab vlciscendo abstinent. Nigros excludunt albi contrarietate vitæ. Sed varii potentissimi sunt, quia similes omnibus esse volunt, & simulate lugent cum lugentibus, gaudent cum gaudentibus, & gratiores, atque amabiliores videntur. Hoc significatum est cum docet Propheta nigros exijsse in terram Aquilonis, id est, vicisse rufos, & albos exijsse post eos, quia nigros superarunt, varios egressos esse in terram Austri, quia penitus albos perdiderunt. Multa hic fortasse quis diceret de terra Aquilonis, in quam isti exeunt, quæ libens prætereo, quoniam equi exierunt in terram Aquilonis, vt eam vastarēt, & Aquilonares nationes perderent, non vt in ea manerent. Idē de terra Austri iudicium esto, ne super inane fundamentum fragiles, & statim ruituras domos ædificemus. * Equi fortes, siue robustissimi, quærebant ire, & 29
discurrere per omnem terram, quia nunquam ijs, quæ adipiscitur contenta superbia est, noua semper appetit, & omnia possidere nititur. Immo nec tota terra ei satis videtur esse: In cœlum, inquit, conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, Isa. 14.
sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero altissimo. Sed quoniam Deus maximè odit crudelitatem, & cupiditatem vltionis, rectè ait: *Ecce, qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis.* Non quidem quod ipsi grati Deo sint, neque enim Deo grati fuerunt Persæ, & Medi, qui vicerunt Chaldæos, sed fecerunt requiescere furorem Domini, quoniam perdiderunt, & expulerunt equos rufos, qui vehementer nocent semper populo Dei, quoniam misericordiæ Dei, ac proinde omnibus Dei beneficiis aduersant, sicut legimus in Ecclesiastico:

Eccl. 28. siastico: Homo homini reseruat iram, & à Deo quærit medelam? In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur? Ipse dū caro sit reseruat iram, & propitiationem petit à Deo?

HISTORIA.

30 *Sume a transmigratione.* Nunc ad regnum Domini nostri Iesu Christi prænuntiandum accedit, quod per aureas coronas capiti Iesu sacerdotis impositas exponit. Transmigrationem autem vocat eos, qui Babylonem transmigrauerant, & iam in Iudæam redierant, quod statim explicat dicens: Qui venerunt de Babylone. Lxx. Accipe à captiuitate Hoc est: Holdai, & Tobias, & Idaias, & Iosias, aurum, & argentum ex Babylone attulerunt, vt templo offerant; abi, & accipe ab eis, & venies in die illa, id est, cum acceperis ab eis aurum, & argentum, & facies coronas in domo Iosię, qui fortasse, vel inter eos primus erat, vel aurifex; nā de hoc nihil constat. Hieronymus, iuxta Hebræos æditum, & custodem templi esse dicit. Cyrillus ait Iudæos, qui Babylone redierant, statuisse gazophylacium, vt congregarentur pecuniæ ad conficiendum opus ædificij, & ad sacrificia, electumque fuisse Iosiam, qui hæc custodiret.

Et facies coronas. Hebræi veteres, quos refert Hieronymus, & R. Dauid, quos non desunt ex nostris qui sequātur existimant duas coronas fieri iuberi, alterā Iesu sacerdoti, alteram Zorobabeli. Alij vtramque coronam Iesu sacerdoti fieri

31 dicunt, vt per eum Christus Dominus significetur, qui rex est, & sacerdos.* Ita senserunt veteres Ecclesiæ doctores, quos citat Hieronymus & Cyrillus, Lyranus, Varablus, & alij. Atque hæc sententia multo certior, & probabilior est, quoniam Propheta non meminit Zorobabelis, sed tantum ait: *Et facies coronas, & pones in capite Iesu filij Iosedec sacerdotis magni.* Nam quod Hebræi, quos Theodoretus secutus est, putant, nomine Orientis statim significari Zorobabelem, vehementer errant, vt ostendimus capite 3. numero. 34 & 35. Imme & Chaldæus ibi vertit: Ecce vir, Messias nomen eius, pro Oriens, & alij Hebræi etiam de Messia exposuerunt, vt videmus apud Galatinum libro. 3. c. 16 atq; vt magis confirmemus, addamus etiam valde probabile esse non duas coronas factas fuisse sed vnam magnam, quæ Iesu imponeretur, vt significaretur Dominum saluatorem magnum regem futurum fuisse, qui propterea dictus est rex regum, & Dominus dominantium. Apo. 19. Primum, quoniam Chaldæus vertit: Et facies coronam magnam, nosque ostendimus Mich 5. nu. 37. pluralem pro singulari poni interdum, cum res magna, & insignis significatur. Deinde quoniā in quibusdam codicibus Græcis legitur. Et facies coronam, quamuis his parum credo, quoniam apud Hierony. Cyrillum, Theodoretum lego, Coronas.* At paulo post vbi nos habemus: Et coronę 32 erunt Helem, & Tobiæ, &c. Lxx. verterunt, corona in omnibus codicibus, & in Hebr. est: Et coronæ erit Helem, & Tobiæ. Et Hieronymus ait: Iubetur autem prophetæ, vt postquam coronam imposuerit, vel coronas, super caput Iesu sacerdotis magni, loquatur ad eum, &c. Quod iterū ante dixerat. Adiuuat & ratio; quoniā Iesu iam imposita erat cidaris, vt vidimus cap. 3. in qua pontifex habebat auream coronam, vt ibidē numero 15. diximus ex Ios. pho, aut certe cidaris pontificia coronam habebat, quam iā Iesus imponebat capiti, ideoq; corona regia ei deerat, vt figura esset expressior Christi Dei nostri summi sacerdotis, & regis. Quod si quis malit duas coronas impositas fuisse Iesu, alteram dicemus esse regiam, alteram sacerdotalem, sed ab ea diuersam, quam antea habebat Iesu, vt esset typus Christi sacerdotis non secundum ordinē Aharon, sed secundum ordinem Melchisedec. Ex auro autem, & argento fiunt coronæ in vnum conflatis, quoniam & hæc pretiosissima metallorum sunt, & Christus futurus erat rex duorum populorum, id est, Iudæorum, & gentium in vnum copulatorum. Si autem sit vna corona, vt significetur duplex

plex eius dignitas sacerdotalis, & regia.

Ecce vir, Oriens nomen eius. Quasi dicat: Non tibi propter te; imponitur corona, sed vt figuram præferas Christi regis. De his diximus multa cap. 3. num. 34. & sequentibus.

33 *Et subter eum orietur*. ומתחתיו quod sonat ad verbũ, De sub se, aut de De sub illo. De sub se, ita exponit Hieronymus cum Hebræis: Ex se ipso orietur, vel germinabit, non indigebit alienis præsidijs, vt alia germina, virtute sua multiplicabitur, & ramos quaque versum extendet. Si autem vertamus. De sub illo, intelligitur, ex illo germinabit nouus populus, siue Ecclesia, & ideo additur: Et ædificabit templum Domino Hieronymus explicans hæc ex sententia veterum doctorum ait: Subter eum orietur multitudo credentium, & ædificabit domum Domini Ecclesiam. Siue autem hoc, siue illud dicamus, sensus idẽ est, nam Christum germinare est ramos producere, & amplificari, rami autem sunt multitudo credentium.

Et ædificabit templum Domino. Multo Deo gratius, & acceptius illo, quod vos nunc ædificatis, de quo ait Christus Matth. 16. Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.

Et ipse extruet templum Domini. Ad veritatis, & firmitatis amplificationem hoc repetit, vt diximus Soph. 1. nu. 15.

Et ipse portabit gloriam, id est, Coronã gloriæ, sicut Ps. 20. scriptum est: Posuisti in capite eius coronã de lapide pretioso. Ipse vere erit rex, cui omnes pareant. LXX. Et ipse accipiet virtutem, id est, gloriam, quæ virtutem, & magnas res gestas consequitur.

34 *Et sedebit, & dominabitur super solio suo*. Verus rex erit populi Dei, iuxta illud Psal. 2. Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius idest, super Ecclesiam. Et Luc. 1. Et dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum.

Et erit sacerdos super solio suo. Simul erit sacerdos, & rex, & thronum sacerdotalẽ obtinebit iuxta illud Psal. 109. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

Et consilium pacis erit inter illos duos. Hebræi, quoniam semel sibi persuaserunt Orientem esse Zorobabel, facile explicant pacem futuram inter Iesum & Zorobabel, & inter pontifices, ac duces, qui populum gubernabant. Sed nos qui etiam semel probauimus Orientẽ esse Christum, non Zorobabel, videamus quomodo consilium pacis, id est, fœdus, & amicitia fuerit inter illos duos. Nam Hebræos antiquitatis ignaros non est mirum ignorare, quod Iosephus scripsit. 11. Antiqui. c. 4. & alijs locis, post reditum ex captiuitate Babylonica non penes duces imperium fuisse, sed penes pontifices. Primum כסא, id est, solium, Hebræis masculinum nomẽ est, sicut Græcis thronus, quoniam igitur de solio sacerdotis loquitur, dicit summum consensum futurum inter illos duos thronos, ponitur enim solium siue thronus, pro dignitate, & officio, vt Psalm. 44. Sedes tua Deus in sæculum sæculi, siue, Thronus tuus. * Quasi dicat: Inter dignitatem regiam, & sacerdotalem sæpe erant offensiones, sed nunc erit summa pax, quia in eadem persona erunt. Ita vulgo loqui solemus, vt etiam vulgare, sed elegans distichon ostendit. 35

Vertuę, & integritas discordes tempore longo

Virginis in gremio fœdera pacis habẽt.

quia, scilicet, eadem est mater, & virgo. Nec obstat hoc non posse referri ad solium, cum dixerimus Habac. 1. nu. 22. solere nostrum interpretem relinquere genus nominis Hebraici, licet Latino non conueniat. Quamuis multo etiam facilius possimus explicare, Inter illos duos. i. inter regem, & sacerdotem, sed ita, vt rex pro dignitate ipsa regia ponatur, sacerdos, pro sacerdotali, & redit in idem. Ita intellexerunt patres, quos refert Hieronymus, qui ita exponunt: Et sedebit Christus tam in regali, quam in sacerdotali throno, & consilium pacificum erit inter vtrumque, vt neć regale fastigium sacerdotalem deprimat dignitatem, nec sacerdotii dignitas regale fastigium, sed in vnius gloria Domini Iesu vtrumque consentiat.

36 *Et corona erunt Helem, & Tobiæ*. Id
est, Postquam hoc feceris, coronam capiti Iesu detrahes, iam enim facta est significatio regis Christi futuri, & in templo eam pones, vt aliud significet, vt sit in templo Domini memoriale istis viris, qui argentum, & aurum obtulerunt, id est, vt maneat in templo in memoriam, & laudem eorum, qui dederunt, & per id significetur in memoria æterna futuros apud Deum eos, qui Christum regem agnouerunt, & munera ei obtulerunt, & in vtilitatem Ecclesiæ laborauerunt; ideo sequitur: Et, qui procul sunt venient, & ædificabunt in templo Domini, vt statim exponemus. Sed notandum est, quod omnes fere notant, primo, & quarto viro nomina mutari, nam, qui prius dictus est Holdai, nunc dicitur Helem, & qui dictus est Iosias, appellatur Hen. Hebræi, vt sunt fabularum amatores, affirmant, vt est apud Hieronymum, Hen, id est, gratiam, pro Daniele poni, quem supra non nominauerat, & qui cum munere venerat, & Hananiam, Azariam, Misaelem de captiuitate venientes obtulisse hoc aurum, & argentum, & ideo pro Holdai positum Helem, id est, somnium, vt ostendatur in captiuitate positum Danielem, & tres pueros, regalis somnij
37 mysteria cognouisse, Danie. 2. * Sed
omissis fabulis non mihi displicent, qui dicunt hos fuisse binomines, & nũc electa esse nomina, quæ pauciores literas habebant, vt commodius in corona inciderentur, vt pro Holdai, quod Hebraicè quatuor habet literas חלדי & Iosia, quod habet quinque יאשיה, incidantur in corona Helem, quod habet tres, חלם, & Hen, quod habet duas חן. Addamus etiam hoc esse factum, vt significarentur dona, quæ accepturi erant, qui Christo munera offerrent, & in vtilitatem Ecclesiæ eius laborarent, sicut hi, qui munera ad templum ædificandum attulerant. Holdai iuxta Hieronymum significat deprecationem Domini, Helem somnium, siue impinguationem. Somnium significat cognitionem rerum occultarum à Deo dandam per Spiritum sanctum, iuxta illud Ioel. 2. Senes vestri somnia somniabunt, & iuuenes vestri visiones videbunt. Somniũ etiam est, cum mens in Deo quasi absorpta, quiescentibus potentijs, & silentibus, in diuina contemplatione, quasi in dulcissimo somno conquiescit. De quo dictum est Cant. 2. Adiuro vos filiæ Ierusalem per capreas, ceruosque camporum, ne suscitetis, neque euigilare faciatis dilectam, donec ipsa velit. Impinguatio autem significat magnam gratiæ copiam, & donorum, quæ manere solent in anima, quam Deus ad se leuat per orationem & contempla-
tionem.* Qui igitur prius tantum pre- 38
cabãtur, si munera Christo obtulerint, & pro eo laborauerint in solidis virtutibus, & in vtilitatem Ecclesiæ, magnã copiã accipient spiritualium bonorum. Iosias. Idem est atque Eleuatio Domini, vt ait Hieronymus, Soph. 1. Hen autem gratia, quia quos Deus ad se prius per orationem, & sancta desideria leuabat, post munera oblata gratia implebit, & magnis bonis augebit. Iedaiæ, & Tobiæ nomina non sunt mutata, vel quia alia non habebant, vel, quia hæc ipsa satis conuenientia sunt rei, quam nunc dicebamus, significandæ. Siquidem Tobias vertitur, Bonus Domini, Iedaias Notus Domini, siue Cognoscens Dominum; hos enim Deus maximè cognoscit, id est, his maximè benefacit.

Et qui procul sunt venient. Id est, Gentiles, de quibus Ephes. 2. Nunc autem in Christo Iesu vos, qui eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi.

Et ædificabunt in templo Domini. Sa- 39
tis hæc verba indicant omnia intelligi de Christo, & de Ecclesia, nam in templo Ierusalem nunquam hoc factum legimus, in Ecclesia autem & factum est sæpe, & fit. Magni enim doctores ex gentilitate venientes templum Domini, id est, Ecclesiam, ædificauerunt, verbo, & scriptis hæreses profligantes, & rectam fidei, atq; morum doctrinam tradentes exemploque confirmantes, vt Ambrosius, Augustinus, Cyprianus. Hoc ipsum pulchrè vaticinatus est Isaias, c. 60. Me

enim

enim insulæ expectant, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè, argentum eorum, & aurum eorum cum eis nomini Domini Dei tui, sancto Israel, quia glorificauit te. Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos & reges eorum ministrabunt tibi.

15 *Erit autem hoc, si auditu audieritis:* Hæc bona, quæ vobis promissa sunt, venient vobis, si Christum audire, & recipere volueritis. Sin minus abijciemini à Deo, & tantorum bonorum participatione priuabimini vobisq; relictis transibit ad gentes.

TROPOLOGIA.

40 Cum equos illos subneruauerimus, de quibus in proxima visione agebam*, & currus combusserimus, statim regnabit in nobis Christus, cui coronam auream, & argenteam facimus, si regem vere agnoscimus, nosque ei totos regnandos tradimus, si (vt Cyrillus ait) recta fide, & virtutum nostrarum gloria & gratiarum actione eum coronamus. Hieronymus: Imponuntur autem coronæ, vel corona, Iesu filio Iosedec sacerdoti magno, quia nobis proficientibus, & reuersis ad meliora, per singulas virtutes nostras Dominus coronatur: immo nobis virtute pœnitentiæ coronatis Saluator in singulis coronam accipit, &c. Verum quædam sunt in his breuiter notanda. Primum, ne mireris si magni viri, & qui multū in virtute profecerant, capiantur, & abducantur Babylonem, infirmi enim sumus, & in multis offendimus omnes, & nisi Deus nos seruauerit, nemo seruabitur. Nisi Dominus custodierit ciuitatem (non domum dico, quæ facile ruit, sed ciuitatem firmam, murisque septam vndiq;) frustra vigilat, qui custodit eam. Ex quo idem ait: Saluasti enim nos de affligentibus nos, & odientes nos confundisti. In Deo laudabimur tota die, & in nomine tuo confitebimur in sæculum.

41 * Vide, qui viri fuerint Babylone, Holdai, id est, Deprecatio Domini, Tobias, id est, Bonus Domini, Iedaias, id est, Notus Domini, vel cognoscens Dominum, Sophonias, id est, absconditus Domini, quoniam, & qui orationi vacabant, &

Deū coronamus, cū eū regem nostrum agnoscimus.

Psal. 126.

Psal. 43.

A qui boni erant, & liberales in Dominū, & quos Deus peculiaribus beneficijs cognoscebat, & qui ab eo quasi absconditi seruabantur, interdum Deo sinente cadunt, vt discant nihil sibi confidere, & cum timore, & tremore suam salutē operentur, illud semper memoria tenentes. Itaque, qui se existimat stare, videat, ne cadat. Alterum est, vt Dei bonitatem, & fidem consideres. Ducti sunt hi viri Babylonem, sed non etiam Babylone mortui, aut relicti: Qui venerunt, inquit, de Babylone. Multos per viam Domini ire incipientes, grauiter Diabolus deterret, & hac cogitatione, vel B maximè reuocat, non posse eam vitæ austeritatem, & tristitiam diu perferri, aliquando tandem relinquendam, quā vbi reliquerint, labores illos magnos, quos tunc tolerant, perdi, atque ira magna eos, & dura pati sine causa. Sed vbi hoc malitiæ suæ venenum tortuosus coluber, & serpens antiquus euomere cœperit, veniat tibi in mentem sine pœnitentia esse dona Dei, & vocationem. Recordare verbi, quod factum est ad Zachariam: manus Zorobabel fundauerūt domum istam, & manus eius perficient C eam. * Quod si cadas aliquando pro humana infirmitate, & Babylonem ducaris, non te ibi relinquet bonus Dominus, recordabitur pœnitentiæ tuæ, ieiuniorum, orationum, eleemosynarum, & misericorditer te reducet. Non enim (inquit Paulus) iniustus Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius. Et quidem, si post peccatum mortale obliuisceretur operis nostri, nequaquam esset iniustus, sed nō solet obliuisci, quia misericors est, sed inde quasi ansam arripit, vt nos reuocet ad se. Tertium est, D vt cum Babylone redieris, & Deo per pœnitentiam fueris reconciliatus, nequaquā securus otio te dedas, sed argētum, & aurum cōgreges, vnde coronas Christo facias, cuius gratia liberatus es. Argentum, & aurū congregare est quidquid boni habeas, siue à natura, siue per gratiam acceptum, quidquid opera, & industria tua perficere, & comparare potueris, Deo offerre, vt magnifacias, & multum in Dei obsequium, labores, &

1. Cor. 10.

Desperatio, quam incipiētibus inijcit Diabolus

Zach. 4.

42

Heb. 6.

 gloriam,

mini exercituum & prophetis, loquentes: Numquid flendum est mihi in quinto mense, vel sanctificare me debeo, sicut iamfeci multis annis? Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens: Loquere ad omnem populum terræ, & ad sacerdotes, dicens: Cum ieiunaretis, & plangeretis in quinto, & septimo per hos septuaginta annos: numquid ieiunium ieiunastis mihi? & cum comedistis & bibistis: numquid non vobis comedistis, & vobismetipsis bibistis? Numquid non sunt verba, quæ locutus est Dominus in manu prophetarum priorum, cum adhuc Ierusalem habitaretur, & esset opulenta, ipsa, & vrbes in circumitu eius, & ad Austrum, & in campestribus habitaretur? Et factum est verbum Domini ad Zachariam, dicens: Hæc ait Dominus exercituum dicens: Iudicium verum iudicate: & misericordiam & miserationes facite vnusquisque cum fratre suo. Et viduam, & pupillum, & aduenam, & pauperem nolite calumniari: & malum vir fratri suo non cogitet in corde suo. Et noluerunt attendere, & auerterũt scapulã recedentes & aures suas aggrauauerunt, ne audirẽt: & cor suũ posuerunt, vt adamantẽ, ne audirent legẽ, & verba, quæ misit Dominus exercituum in spiritu suo, per manum prophetarum priorum: & facta est indignatio magna à Domino exercituum. Et factum est sicut locutus est, & non audiebunt: sic clamabunt, & non exaudiam, dicit Dominus exercituum. Et dispersi eos per omnia regna, quæ

Esa. 58. Exo. 22. Esa. 1. Iere. 6.

A *nesciunt: & terra desolata est ab eis eo quòd non esset transiens, & reuertens: & posuerunt terram desiderabilem in desertum.*

HISTORIA.

Et factum est in anno quarto Darij regis. Quamuis cœperit prophetare anno secundo Darij, & nunc quarto anno prophetet, non propterea necesse est omnia, quæ hactenus scripta sunt, simul visa, aut prænunciata fuisse à Propheta, vt capitibus præcedentibus existimauit B Rupertus. Nam, vt concionatores diuersis temporibus concionantur, & quandoque multum temporis inter hanc, & illam concionem fluxit, quæ simul posita sunt: ita sacri vates diuersis temporibus fundebant prophetias interdũ tempus indicantes, vt Ieremias, interdum tacentes vt Hosee, & alii multi, qui nominibus regum tempus indicant totius prophetiæ, sed quoto anno quidque dixerint, tacent.

Factum est verbum Domini ad Zachariã. Illud videlicet, quod postea scribit: Loquere ad omnẽpopulũ, &c. sed prius C narrãda fuit causa prophetiæ, & verbi.

In quarto mensis noni, qui est Chasleu. De his mẽsibus diximus Hag. 2. n. 6. & 7.

Et miserunt ad domum Dei Sarasar, & Regem Melech. Et ornatus causa ponit, sicut in primo versu: Et factum est in anno quarto. Porrò Hebræi, vt refert Hieronymus, putauerunt Sarasar, & Regem Melech (ita enim legendum est, vt est in Hebræo, & in Commentarijs Hieronymi) esse Persas duces Darii regis, sed ex quæstione, & responsione constat Iudæos eos fuisse. * Melius ergo dicemus hos fuisse viros principes ex Iudæis, qui D Babylone remanserant. Cum enim audirent templum Domini cœptum fuisse ædificari secundo anno Darij, in fine quarti anno legatos mittendos censuerunt in Ierusalem ad sacerdotes, & prophetas, idest, ad Haggæum, Zachariam, Malachiam, vt scirent, an ieiunare debetent quinto, & septimo mense, sicut vsque ad illud tempus fecerant. Sciendũ est autem Ierusalem captam quidem

 fuisse

fuisse mense quarto, at non fuisse incœptam vsque ad mensem quintum, vt legimus. 4. Reg. cap. vltimo. Rursus eiusdem anni mense septimo interfectus est Godolias, quem rex Babylonis præfecerat ijs, qui relicti sunt in Iudæa, atque ita dispersi sunt, qui in Iudæa remanserant, partim occisi, partim in Ægyptum fugientes, vt est in eodem capite. Hac causa ieiunabant Iudæi toto tempore captiuitatis quinto, & septimo mēse. Cum autem iam quarto anno ædificium templi cresceret, & ad finē properaret, & lætitiæ tempus potius videretur quam luctus, quærunt, an ieiunare debeant adhuc. * In Hebræo est: Et misit Bethel Sarasar, & Regem Melech, vnde quidam ex recentioribus interpretati sunt: Bethel, quod est domus Dei, idest, Synagoga, quæ erat Babylone, misit in Ierusalem legatos Sarasar, & Regem Melech. Sed obstant huic interpretationi Lxx, vt videmus apud Cyrillum, & Theodoretum, & in multis codicibus, & Chaldæus, qui verterunt: Misit in Bethel. Templum verò merito dicitur Bethel, quia verè domus Dei erat. Et pro templo hic poni Bethel, indicat quod sequitur statim: Ad deprecandum faciem Domini, idest, vt placarent Dominum, & pro illis orarent.

Ioel 2. *Numquid flendum est mihi.* Hieronymus. Et simul considerandum, quod fletus, atque ieiunium sanctificatio dicitur. Vnde & in Ioel præceptum est sacerdotibus, vt sanctificent ieiunium, & prædicent curationem. Curat enim vulnera delinquentis abstinentia, & ieiunium, & curatos quosque sanctificat. Pro Sanctificare me, est in Hebræo, הנזר, id est, sanctificabor? vt vertunt Lxx, & Hieronymus: & quod etiam verti potest: Separabor? vt idem Hieronymus solet vertere, vt sit sensus: Separabor ne à cibo, & potu per ieiunium? Vnde Chaldæus transtulit: Numquid prohibebo animam meam à delicijs? Inde Nazaræus sanctificatus, vel separatus.

Nazaræ*.

4 *Et factum est verbum Domini exercituum.* Dixit initio capitis factum esse ad se verbum Domini hoc ipsum, quod nunc scribit, sed, quia causa legationis

A interposita est, nunc repetit, quod dicere cœperat, vt fieri solet post longiorem parenthesin.

Ad omnem populum terræ. Ad vulgus, & multitudinem, vt omnes audiant, & agnoscant peccatum suum. Quid sit populus terræ, diximus Hag. 2. num. 16.

Numquid ieiunium ieiunastis mihi? Quasi dicat: Quid necesse est de ieiunio respondere? Si ieiunandum est, vt hactenus ieiunastis, nolo vestrum ieiunium. Ieiunabatis, per hos septuaginta annos desolationis templi, & vrbis, at

B non mihi ieiunabatis, sed vobis. Neque enim ieiunabatis, vt mihi placeretis, sed, aut, vt religiosi videremini, aut, vt sumptui parceretis. Nam, si mihi per ieiunium placere cuperetis, abstineretis ijs saltem diebus à peccatis vestris. Hic locus optimè intelligitur ex Isa. 58. Ecce, in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites, & ad contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impie. Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem, vt audiatur in excelso clamor vester. Numquid tale est ieiunium, quod elegi? &c. Intelligitur etiam ex ijs, quæ

C subijcit Propheta: Iudicium verum iudicate, & cet. ac si dicat: Si contraria his feceris, nihil vobis proderit ieiunium. Amo ieiunium, sed cui obseruatio mandatorum meorum, & misericordia non desint. * Gregorius in tertia parte Pastoralis curæ, admonitione. 20. Admonendi sunt abstinentes, vt nouerint, quia tunc placentem Deo abstinentiam offerunt, cum ea, quæ sibi de alimentis substrahunt, indigentibus largiuntur. Solerter namque audiendum est, quod per Prophetam Dominus redarguit dicens:

D Cum ieiunaretis, & plangeretis, &c. Non enim Deo, sed sibi quisque ieiunat, si ea, quæ ventri ad tempus subtrahit, non egenis tribuit, sed ventri post modum offerenda custodit. Eadem scribit homil. 16. in Euangel. vbi hoc etiam addit: Illud ergo ieiunium Deus approbat, quod ad eius oculos manus eleemosynarum leuat, quod cum proximi dilectione agitur, quod cum pietate conditur.

Num-

Nunquid non vobis comedistis? Non in obsequium meum., sed in voluntatem vestram comedebatis. Id est, Nec propter me ieiunabatis, nec propter me soluebatis ieiunium; Ille Deo ieiunat, qui, vt Ecclesiæ præcepto satisfaciat, & Deo per pœnitentiam placeat, ieiunat. Ille Deo comedit, qui non voluptatis causa, neque immodicè comedit, sed quantum satis est valetudini, & corporis viribus ad Dei obsequium, & gloriã conseruandis. Ita sancti, & comedendo placent Deo, videmusque, quam verũ sit, quod scripsit Apostolus. 1. Cor. 10. Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriã Dei facite. Rupertus: Qui idcirco manducat, vt opus Domini operari valeat, quales ipse vult esse apostolos suos, siue Euangelistas, dicens: Edentes, & bibentes quæ apud illos sũt, dignus est enim operarius mercede sua, ille Domino manducat: & è contra, qui operatur, quamuis opus sanctum, quamuis opus Dei, ob hoc solum, vt manducet, ille non Domino, sed sibi operatur, & sibi manducat.

6 *Nunquid non hæc sunt verba mea?* Id est. Non est noua hæc mea querela, hęc eadem vobis dicebam per prophetas priores, vt per Isaiam cap. 58. vt intelligeretis nihil vobis profuturum ieiuniũ, nisi simul à peccatis abstinetetis. Atque hæc quidem dixi antequam Ierusalem vastaretur, cum integra erant omnia, & omnibus bonis abundabatis. Ac si dicat: Omnia illa bona nunc haberetis, nec vnquã amisissetis, si verba illa mea audissetis. Quare & nunc, etiam si multum ieiunatis, si mores non corrigitis, nec mihi placebitis, nec bona, quæ habetis, conseruabitis. Cum ait *Quæ locutus est Dominus*, more Hebræorum dicit, pro, Quæ locutus sum, de quo diximus cap. 3. num. 9. & 10. *Et in manu omnium prophetarum*, id est, per locutionem prophetarum, vt exposuimus, Hagg. 1. num. 5.

Et ad Austrum, & in campestribus habitaretur. Ierusalem versus Austrum habebat montanam regionem, & Carmeli montem; sed ante captiuitatem, non solum campestria eius, sed montana etiam habitabantur pręe multitudine hominum, & præ soli feracitate.

Iudicium verum iudicate. Subaudiendum est, hæc, quæ vobis loquor, loquebar & patribus vestris, vt illud, quod sequitur, indicat: Et noluerunt attendere, & auerterunt scapulam recedentes. Iudices vestri ne accipiãt personas, aut munera, sed iustitiam tantum spectent in iudicando. Hebręa possunt & ita explicari, vt nihil subaudiatur; est enim in Hebræo: Hæc dixit Dominus, aut, Hęc dicebat Dominus, nam illi præteritum his duobus modis interpretantur, idest, Hęc Dominus dicebat patribus vestris. Verum Lxx. ita transtulerunt, vt Hieronymus, & prophetæ crebro præteritum אמר, id est, dixit, ponunt pro præsenti, vt cap. 6. huius prophetæ: Hęc ait Dominus exercituum dicens: Ecce vir, Oriens nomen eius, vbi etiam Lxx. verterunt, Hæc ait Dominus.

Et misericordiam, & miserationes facite. Lyranus misericordiam refert ad affectũ animi, miserationes verò ad opera misericordiæ, quæ præstantur fratribus. At vtrumque ad opera pertinere ipsa verba indicant, non enim dixit, Habete misericordiam, sed, facite misericordiam, quare hoc significat: Estote valdè misericordes, nullum misericordiæ genus prætermittatis in fratres, vt demonstrauimus Hos. 2. nu 96. & 97.

Nolite calumniari. Id est, Opprimete, siue in iudicio, siue extra iudicium, quomodo potentiores opprimere solent pauperes, quod egregie interpretati sunt Lxx. μὴ καταδυναστεύετε, id est, ne opprimatis per potentiam. Verbum Hebraicum עשק, quod Hieronymus sæpè transfert, calumniatus est, propriè significat per iniuriam aliena bona vsurpare, vt Ezec. 18. Patet eius, quia calumniatus est, & vim fecit fratri, &c. Et capite 22. Populi terræ calumniabantur calumniam, & rapiebant violenter. Isa. 52. Et Assur absque vlla causa calumniatus est eum. Lxx. In Assyrios violenter ductisunt. Chaldæus: Et Assur temerè violenter oppressit eum. Leu. 6. Vbi vi aliquid extorserit, vel calumniã fecerit. Lxx. Siue aliqua in re lęsit, Chaldęus: Aut vim fecerit proximo suo. 8 Calumniari.

suo. Et vbi nos habemus statim: Conuicta delicti reddet omnia, quæ per fraudem voluit obtinere, in Hebræo est: Conuicta delicti reddet rapinam, quam rapuit, & violentiam, siue oppressionẽ, quam intulit. Quam ob rem in his locis, & similibus, non sumitur calumniari pro eo, quod est falsum crimen intendere, aut falsis accusationibus aliquem in iudicio vexare, sed pro eo, quod calumniantes quærunt, siue quod ex calumnia sequi solet, id est, alienis bonis per fraudem, & per oppressionẽ potiri.

Fratri suo. Id est, In fratrem suum. Hoc est, ne quærat, aut apperat vindictam.

9 *Et noluerunt audire*. Quæ vobis nũc loquor, loquebar patribus vestris, dum res eorum florebant, & noluerunt obedire mihi. Dixit enim prius: Nunquid non hæc sunt verba mea, quæ locutus est Dominus in manu prophetarũ priorum?

Et auerterunt Scapulam recedentes. Id est, Cõtempserunt sermones meos, vt, qui loquẽtem alterum prę contemptu relinquit, & tergum ei vertit. Iere. 2. Verterunt ad me tergum, & non faciem. In Hebræo est: Et dederunt scapulam recedentem. Lxx. Et dederunt dorsum contemnens. Chaldæus: Et dederunt humerum suum recedentem. Ex quo videmus legendum esse: Scapulam recedentem, sed librarij mendum suspicantes scripserunt, Recedentes. In codice antiquo manu scripto reperi, Scapulam recedentem, & apud Rupertum, & ita est in translatione Commentariorum Hieronymi, & in ipsis Commentarijs, vbi non legitur, Et auerterunt, sed, Et verterunt scapulam recedentẽ. Atque ita omnino legendum arbitror, nam dare tergum, & vertere tergum idem est. Significat autem, Recedentẽ, rebellem, contumacem, inobedientem.

10 *Et aures suas aggrauauerunt*. Aggrauari, siue ingrauari dicitur, quod pondere magno impeditur, & tenetur, ne opus suum exerceat. 2. Reg. 3. Et pedes tui non sunt compedibus aggrauati. Inde, qui præ malicia, aut obstinatione animi obedire non vult, aures aggrauare dicitur. Isa. 6. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua. Et cap. 59. Neque aggrauata est auris eius, vt non exaudiat. Similiter dicitur cor aggrauari, cum quis pertinaciter in proposito permanet. 1. Regum. 6. Quare aggrauatis corda vestra, sicut aggrauauit Ægyptus, & Pharao cor suum?

Aggrauare.

Et cor suum posuerunt vt adamantem. In Hebræo: Et cor suum posuerunt adamantem; sed subauditur, Sicut, more Hebræorum, vt sæpè admonuimus. Hieronymus: Duritiam cordis ostẽdit, & cor lapideum, quod noluerint verba Dei suscipere. Adamas enim lapis fortissimus, qui Hebraicè dicitur שמיר, in tantũ durus est, vt omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab vllo, vnde à Græcis ἀδάμας, id est, indomabilis dicitur.

In spiritu suo sancto. Per Spiritum sanctum, quem dedit prophetis. 11

Et facta est indignatio magna. Puniuit eos atrociter per Chaldæos.

Et factum est sicut locutus est. Passi sunt omnia, quæ Deus prædixerat per prophetas.

Sic clamabunt, & non exaudiam. Mimesis est, id est, imitatio verborum, quę iratus tũc Dominus dixit: Quare quod sequitur, ait Dominus, ita accipiendum est, ac si diceret; Dixit tunc Dominus, aut, Dicebat Dominus, vt indicat verbũ אמר, id est, Dixit, aut Dicebat. Lxx. similiter verterunt, ait Dominus. Nec mirum, nam, qui res præteritas scribũt, passim præteritis vtuntur pro præsentibus, ita enim narrant, ac si tunc fierẽt, vt sæpè tam in alienis, quam in nostris historijs videmus. Vt Matth. 4. Ambulans Iesus iuxta mare Galilęæ, vidit duos fratres, &c Et ait illis: Venite post me, cap. 8. Et confestim mundata est lepra eius, & ait illi Iesus: Vide, nemini dixeris. Ita superius locutus est, cum dixit: Hæc ait Dominus exercituum dicens: Iudicium verum iudicate, &c. 12

Per omnia regna, quæ nesciunt. Per varia regna, quibus imperabant Chaldęi, erant enim plurimi, qui in captiuitatẽ ducti sunt, & ideò per varia loca distributi, & dispersi sunt.

Et terra desolata est ab eis. Desertam reliquerunt terram suam.

Et

Eo quod non esset transiens, & reuertens. Phrasis Hebræa est, id est, eo quod nemo relictus est, qui per eam ambularet: nam terra duarum tribuum sine habitatore mansit toto tempore captiuitatis, vt legimus. 2. Paralip. vltimo.

Et posuerunt terram desiderabilem in desertum. Sua culpa fecerunt, vt deserta, & sine habitatore relinqueretur terra desiderabilis, hoc est optima, & feracissima, vt exposuimus Hoseæ nono, numero septimo.

TROPOLOGIA.

13 *Et factum est in anno quarto Darij regis.* Anno secundo Darij templum ædificari cœperat, vixque dimidium extructum fuerat, siquidem sexto anno eiusdem regis absolutum est, Hesd. 6. & iam Sarasar, & Regem Melech desistere à fletu, & à ieiunio volunt. Immò & populus Ierusalem, & quod mirabilius est, sacerdotes, in eadem erant sententia, ideoque legatis Propheta responsurus, populum etiam alloqui iubetur, & sacerdotes: *Loquere ad omnem populum terræ, & ad sacerdotes, dicens, &c.* Pudendus, & miserandus error in multis nostrum, qui cum vix prima templi Dei fundamenta iecerimus, aut certè cum primi surgunt parietes, quasi iam satis laborauerimus, cessandum putamus à ieiunijs, & vigilijs, ab afflictione corporis, & omnino ab austeritate pœnitentiæ. Qui excisæ, atque incensæ Ierusalem, templique subuersi causa lugebant, & ieiunabant, certè donec templum viderent consummatum, & vrbem muris septam, ac plenam domicilijs ciuium abstinere à luctu, & à ieiunio non debebant. Et nos si causa templi Dei in nobis destructi lugemus, nunquam desinemus, donec in nobis fuerit perfectum; ita, vt nihil sit, aut esse possit in eo, quod tanti oculos habitatoris offendat, nihil, quod integram ei domus possessionem adimat, nihil, quod nos eo plene

Vix laborare cœpimus in via Dei, & quiescere volumus.

14 frui prohibeat. * Semper igitur in hac vita laborandum est, quoniam hoc nobis integrè in ea non datur. Si propter Ierusalem flemus, deliciasque respuimus, sicut sanctus Propheta, qui pro

Semper in hac vita laborandum.

A omnibus exulibus canit: Super flumina Babylonis illic sedimus, & fleuimus, dū recordaremur tui Sion: tamdiu flendū est, quandiu peregrinamur in terra Babylonis. Qui enim hic lætari cupit, & quiescere, ignorat profectò se esse in exilio. Patriæ est, non exilij frequentia gaudiorum, & requies, atque otium, ciues decent non exules. Et quidem corporis labor, & afflictio habet quousque progredi possit, & debeat, & ab imbecilla, atque affecta ætate desiderari magis potest, quam exerceri. At studium puritatis animi, humilitas perfecta, plena

Ps. 136.

B suæ voluntatis, ac iudicij abnegatio, caritas, patientia, & similia, quæ vires corporis non postulant, nullam ætatē feriari permittunt, nullum tempus à se alienum esse patiuntur, in hoc stadio & iuuenibus, & senibus ad mortem vsque currendum est, idem vitæ finis, atque huius palæstræ futurus. Ecclesiarum, & Academiarum legibus certus annorū numerus laborantibus præscriptus est, quem vbi attigerint, emeriti quiescant, & solitis stipendijs fruātur. Quiescebāt & veterani milites, & rude donabantur. * Christi seruus, dum à Domino 15

C suo peregrinatur, non potest quiescere, dum hostes habet, quibus cum certet, non deponit arma, dum manet in stadio, currit, & sudat, & emeritorum præmia non expectat in valle lacrymarum, sed credit videre bona Domini in terra viuentium. Mercatores, agricolæ, milites, nautæ,

—— *hac mente laborem*
*Sese ferre, senes vt in otia tuta recedant
Aiunt, cum sibi sint congesta cibaria,*

Hor. li. 1. Serm. Satyra. 1.

vt quidam inquit. Nos, saltem dum paruuli sumus, laborem feramus, vt viri quiescamus. Paruuli sumus dum hic viuimus,

D viri erimus, cum videbimus Deū sicuti est, quemadmodū subindicat Paulus vbi ait: Cum autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est. Cum essem paruulus, loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus. Quando autem factus sum vir, euacuaui, quæ erant paruuli. Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro. Omnes autem (vt ait Gregorius. 5. Moral. cap. 9.) quæ sunt

1. Cor. 13

Matth. 13

diendo thesaurum quærunt, cum fodere altius cœperint, ad laborem instantius inardescunt, quia, quo se thesauro abscondito iam, iamque appropinquare æstimant, eo in fodiendo enixius la-
16 borant. * Laborando ergo non deficiunt, sed magis ad vsum laboris crescunt; quia quo iam præmia propinquiora considerant, eo in opere delectabilius exudant. Vnde bene Paulus, quibusdam absconditum æternæ pa-
Heb.10. triæ thesaurum quærentibus dicit: Non deserentes collectionem nostram, sed consolantes, & tanto magis, quanto vi deritis appropinquantem diem. Cetera vsque ad illud: Et noluerunt attendere, iam exposita sunt; tantum consideremus, quod de ieiunio dicit, & de quouis bono opere similiter Intelligi, cum idem sit de omnibus iudicijs. Animaduertendum etiam quantæ insaniæ, quanti furoris sit, vt cum in multis peccemus, & pauca faciamus, quibus Deũ promereri, atque eius iustitiæ satisfacere possimus; illa etiam sæpe perire patiamur, quod bonũ est non benefacientes. Magna res est ieiunium, & mire à
11 patribus, sed nunquam pro dignitate, laudata, sed, quia sæpe in illo non Deũ, sed nos ipsos quærimus, meritò Deus nobis dicit: *Nunquid ieiunium ieiunastis mihi?* Atque horum omnium Deus nos admonet, cum adhuc Ierusalem habitatur, id est, cum anima nostra nondũ gratiam, & caritatem, & dona perdidit, sed ipsa diues est virtutibus, & vrbes, quæ sunt in circuitu eius habitantur, id est, inferiores animæ partes, & potẽtiæ bonis operibus, exercentur, & spiritui ser-
17 uiunt. * Campestria animæ sunt membra corporis, quę rationi facilè obediũt imperanti, sicut campestria plana sunt, & apta humanæ habitationi. Montana sunt aspera, & inculta, & quæ difficilè ad habitationem accommodantur, vt concupiscentia, lasciui oculi & impudici, cor ad iram feruens, & similia. Sed vtraque tamen habitantur, & obediendo rationi fructum Deo gratum profe- runt, cum Ierusalem, id est, anima, opulenta est gratia, & virtutibus. Ante igitur quam hæc amittamus, Deus multis modis nos admonet, & errata nostra

A corrigit per internam reprehensionem per inspirationes sanctas, per concionatores, per scripta piorum. Sed quantum huiusmodi admonitiones nonnunquam prosint, audiamus. *Et noluerunt attendere, & verterunt Scapulam recedentem.* Contemnimus Deum loquentem, & auertimur, longe aliter Dauid: Psal.84.
Audiam quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam. Ita pace animi carent, qui autorem pacis loquentem audire nolunt. Sed vide omnes, qui à Deo recedunt, quò longius absunt, eo semper fie
B ri peiores. Primum vetterunt Scapulam recedentem, deinde *aggrauauerunt aures suas*, quod maioris obstinationis est, mox *cor suum posuerunt vt adamantem*. * De quo (vt pulchre ait Ruper- 18
tus) illud mirandum, quod cum tantæ sit duritiæ solo perfusus sanguine hirci, quod animal libidinosum est, statim dissoluitur. Vnde congrua similitudo est valde: Et cor suum posuerunt vt adamantem, quia cum durissimæ ceruicis, & cordis indomabilis essent contra Deum, mollissimi sunt in omnium libidinum fluxum, &c. Quid inde? Cor peccatorũ vt adamas.
C *Facta est indignatio magna Dominus exercituum*, & non audit audire contemnentes. Eijcit eos de terra Iuda, id est, de terra confessionis, vt corde longè sint à sanctis laudantibus Deum, & dispergit eos per omnia regna vitiorum. *Et terra desolata est ab eis*, vel anima, vel corpus (vt ait Hieronymus) non habens habitatorem Deum, *eo quod non esset transiens*, nec reuertens, id est, eo quod non haberent spiritum in se reuertentem, iuxta eundem Hieronymũ. Rupertus hoc esse dicit, quod est in Psal
mo: Spiritus vadens, & non rediẽs, hoc est, in malum cadens, & à malo non re- Psal.75.
D surgens. * Ergo & hic: Eo, quod non esset transiens, & reuertens, hoc est, eo 19
quod non esset de his transeuntibus in malum, qui reuerteretur in bonum. *Et posuerunt terram desiderabilem in desertum.* Hieronymus: Et terra quondam desiderabilis, quæ erat hospitium Trinitatis, versa est in desertum, habitationemque draconum. Rupertus: Quam verò acerba est infelicium sugillatio dicere

dicere de terra, Desolata est ab eis, &, Posuerunt terram desiderabilem in desertum? Nam verè infelicissimum est, & infelicitatem desolationis pati, & insuper criminis argui, quod ipsi desolationem ipsam fecerint, & quod ipsa cōtra illos terra iustè videatur deflere, & conqueri, & dicere illis: Non Deus, qui hoc fieri iudicauit, non Nabuchodonosor, qui iudicio Dei super me ascendit, sed vos coloni pessimi, vos fecistis, & ex vobis causa est quod desolata, & in desertum posita sum ego terra desiderabilis, &c. Huc pertinet & illud: Posuit flu- Psal.106. mina in desertum, & exitus aquarum in sitim: Terram fructiferam in salsuginem à malitia inhabitantium in ea.

CAP. VIII.

T factum est verbū Domini exercituū ad me, dicens: Hæc dicit Dominus exercituū. Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eam. Hæc dicit Dominus exercituū: Reuersus sum ad Sion, & habitabo in medio Ierusalem: & vocabitur Ierusalem Ciuitas veritatis, & Mons Domini exercituum, mōs sanctificatus. Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc inhabitabunt senes, & anus in plateis Ierusalem, & viri baculus in manu eius præ multitudine dierum. Et plateæ ciuitatis complebuntur infantibus, et puellis ludentibus in plateis eius. Hæc dicit Dominus exercituum: Si videbitur difficile in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis: nunquid in oculis meis difficile erit, dicit Dominus exercituum? Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce, ego saluabo populum meum de terra Orientis & de terra occasus Solis. Et adducam eos, & habitabunt in medio Ierusalem: & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum in veritate, & in iustitia. Hæc dicit Dominus exercituum: Confortentur manus vestræ, qui auditis in his diebus sermones istos per os prophetarum, in die, qua fundata est domus Domini exercituum, vt templum ædificaretur. Siquidem ante dies illos merces hominum non erat, nec merces iumentorum erat, neque introeunti, neque exeunti erat pax præ tribulatione: & dimisi omnes homines vnumquemque contra proximum suum. Nunc autem non iuxta dies priores ego faciam reliquijs populi huius, dicit Dominus exercituum: sed semen pacis erit: vinea dabit fructum suum, & terra dabit germen suum, & cœli dabunt rorem suum: & possidere faciam reliquias populi huius vniuersa hæc. Et erit sicut eratis maledictio in gentibus, domus Iuda, & domus Israel: sic saluabo vos, & eritis benedictio, nolite timere: confortentur manus vestræ. Quia hæc dicit Dominus exercituum: Sicut cogitaui vt affligerem vos, cum ad iracundiam prouocassent patres vestri me, dicit Dominus, & non sum misertus: sic conuersus cogitaui in diebus istis, vt benefaciam domui Iuda & Ierusalem, nolite timere. Hæc sunt ergo verba, quæ facietis: Loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo: veritatem & iudicium pacis iudicate in portis Ephes.4.

tis

tis vestris. Et vnusquisque malum contra amicum suum ne cogitetis in cordibus vestris: & iuramentum mendax ne diligatis, omnia enim hæc sunt, quæ odi, dicit Dominus. Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium septimi, & ieiunium decimi erit domui Iudæ in gaudium, & in lætitiam, & in sollennitates præclaras: veritatem tantum & pacem diligite. Hæc dicit Dominus exercituum. Vsquequo veniant populi, & habitent in ciuitatibus multis, & vadant habitatores vnus ad alterum, dicentes: Eamus, & deprecemur faciem Domini, & quæramus Dominum exercituum; vadam etiam ego. Et venient populi multi, & gentes robustæ ad quærendum Dominum exercituum in Ierusalem, & deprecandam faciem Domini. Hæc dicit Dominus exercituum. In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, & apprehendent fimbriam viri Iudæi, dicentes: Ibimus vobiscum: audiuimus enim, quoniam Deus vobiscum est.

HISTORIA.

1 *Zelatus sum Sion zelo magno.* Verba hæc iam capite primo exposuimus, numero quadragesimo octauo: sed ad totius capitis intelligentiam quæritur, verum verba huius capitis Historice intelligenda sint de populo Iudæorum, & de vrbe eorum Ierusalem, an vero de Ecclesia? Multi de terrestri Ierusalem A intelligunt, & de felicitate Iudæorum post templum secundum perfectum Historice hæc dicta volunt, vt Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Lyranus. Quamuis Hieronymus, & Theodoretus affirmant multo melius conuenire in Ecclesiam, & plenius in ea completa esse, sed typice impleta fuisse in populo illo, vt de illo sit Historicus sensus, de Ecclesia Allegoricus. Alij contra sentiunt, quibus libentius assentior, quoniam sunt quædam multo maiora, quam, vt possint in Ierusalem terrestrem conuenire, quę in ipso expositionis progres- B su indicabimus. Vnde quidam ex Iudęis animaduertentes, quæ hoc capite promittuntur, nunquam præstita fuisse genti Iudæorum, in consummatione mundi sub Messia suo, quem frustra præstolantur, explenda commemorant, vt refert Hieronymus. Et R. Dauid vidit nunquam fuisse expleta in Ierusalem, atque inde in insanam expositionem incidit, complenda esse tempore Messiæ, cum Gog, & Magog venient ad oppugnandum Ierusalem. Alij, cum de Ierusalem exponere cœpissent, postea verbis ipsis Prophetæ coacti sunt mutare senten- C tiam; [a] Necesse ergo est, vt de Ecclesia intelligantur, de qua loquitur sub similitudine vrbs Ierusalem, vt fecit capite secundo. Sed, vt melius, & quæ in illo capite, & in hoc dicta sunt, intelligantur; & plurimi prophetarum loci elucidentur, in quibus sæpè studiosus lector hæsitabit, diligentissime adnotandus, & memorię mandandus est canon: inter duas exponendi rationes extremas, quibus verba prophetarum, aut de populo Iudæorum, & terrena Ierusalem explicantur, aut de Ecclesia, mediam D quandam esse tenendam multo tutiorem, ac veriorem, vt partim de Iudæis, & Ierusalem, partim de Ecclesia dicta intelligantur. Canon videbitur obscurior, sed explicatione fiet dilucidus. Sciendum est igitur cum Ecclesiam hic nominamus, nequaquam Iudęos excludi, sed Iudæos incredulos. Iudæos enim vocat Ecclesia patres, vt in benedictione cerei: Hæc nox est, in qua primum patres nostros filios Israel eductos de Ægypto mare Rubrum sicco vestigio tran-

Reg. Quæ promittuntur Ecclesiæ, promittuntur Ierusalem tanquam radici, & quasi participi illarum promissionum futuræ.

transire fecisti: & cum canit: Datur manna patribus. Paulus etiam, & quidem ad gentiles, id est, ad Corinthios,
1.Cor.10 scribens ait: Nolo enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes in Moyse
3 baptizati sunt in nube, & in mari. * Primi patres Ecclesiæ, primi proceres, primi prædicatores Iudæi fuerunt, id est, apostoli, & eorum discipuli: hi sunt, qui plantauerunt Ecclesiam sanguine suo. Itaque populus Iudæorum fuit radix, & oliua, de qua præcisi quidem sunt rami multi propter incredulitatem, quia noluerunt recipere Dominum Seruatorem, sed mansit radix, & arbor, in quã inseruntur credentes ex gentibus excisi ex suo oleastro, id est, ex amore idololatriæ, vt egregie, atque copiose, docuit Paulus Romanorum vndecimo: Et tamẽ illi præcisi, id est, Iudæi increduli, si ad Ecclesiam venire velint, iterum, vt idem Apostolus ait, inserentur in suam oliuam. Quare, quæ per prophetas promittuntur Ecclesiæ sub nomine Ierusalẽ, non ita accipienda sunt, quasi Ierusalem metaphoricè ponatur pro Ecclesia, sicut posset alia vrbs accipi, aut quasi Ierusalem, id est, gens Iudæorum, sit tantummodo typus Ecclesiæ (quod putasse videntur, qui hunc sensum spiritualem esse dixerunt) ac non etiam particeps illorum bonorũ, quæ promittuntur. Sed promittuntur Ierusalem, quoniam re vera illa particeps earum promissionum futura erat in apostolis, & ceteris, qui tunc cõuersi sunt, & quotidie conuertuntur, & plenius in consummatione sæculi conuertentur.
4 * Atque ita felicitas totius Ecclesiæ promittitur genti Iudæorum, tanquam radici, & principio illius, & tanquam matri ipsius Ecclesiæ, quia ex ipsa exijt Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula: propter quod, ipse ait Ioan 4. Quia salus ex Iudæis est. Ita Abraham, Isac, & Iacob, quasi parentibus Iudæorum promissa est terra, & omnis felicitas ventura Iudæis. Quæ omnia ex regula oriuntur, quam tradidimus Haggæi secundo numero septuagesimo tertio. Nihil enim obstat quæ promittun-

A tur, partim capiti, partim posteris præstari. Ita Christo promittuntur multa, quæ nobis præstanda erant, quia caput nostrum est. Hinc fit vt scriptura loquatur de gente Iudæorum, & de Ecclesia, quasi de vno populo, aut de vna gente. Et, vt multa dicuntur de Christo, quæ ei conueniunt vt capiti, quædam quæ nobis conueniunt: ita prophetæ cum loquuntur de Ecclesia, multa dicunt, quæ conueniunt genti Iudæorum in se, alia autem, quæ conueniunt ei, quatenus radix, & mater Ecclesiæ est. Atq; hac quasi face adhibita multa, quæ sunt
B in prophetis perobscura, nisi ego fallor, illustrantur. Ita intelligenda sunt, quæ Isaias prædicit de Ierusalem capite 51. 52. 60. 61. 62. & alia in alijs plurima, nunc ergo de Ierusalem, id est, de gente Iudæorum, quæ est mater Ecclesiæ, ait: Zelatus sum, &c. id est, Doleo quod iniquè, ac duriter tractata sit ab hostibus suis.

Reuersus sum ad Sion. Placatus sum Ierusalem, decreui eius misereri, habitabo in medio Ierusalem, id est, propitius ei ero, non eam deseram. Cum autem dicit, Sion, & Ierusalem, notum 5
C est continens pro contento accipi, neque enim de lapidibus, & lignis loquitur, sed de hominibus. Iam hinc incipimus videre quod diximus, non plene hæc conuenire Iudæis, sed Ecclesiæ. De Iudæis dictum est Ierem. 12. Reliqui domum meam dimisi hæreditatem meam: & Matth. vigesimo tertio: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Ecclesiæ vero dictum est; Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque Matth.28 ad consummationem sæculi.

Et vocabitur Ierusalem ciuitas veritatis. Quando vnquam Ierusalem post
D secundum templum appellata est Vrbs veritatis? At Ecclesia ex Iudæis, & gentibus & est, & dicitur vrbs veritatis, quoniam in ea veritas traditur nullis mendaciis adulterata de credendis, & de agendis. Ita Paulus primæ Timothei tertio: Vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna, & firmamentum veritatis. Iudæi autem maxime eo tempore in quod hæc promittebantur,
idest,

id est, postquam templum secundum A extructum est, doctrinam habuerunt multis traditionibus Pharisæorum, & Sadducæorum, & Essenorum valde offuscatam, & peruersis interpretationibus deprauatam, vt in capite quinto, & decimoquinto, & vigesimotertio Matthæi, & in multis Euangelij locis videmus.

6 *Et mons Domini exercituum.* Mons dicitur Ecclesia, quasi locus munitus, in quo salui simus à tempestatibus, quas in mari magno huius sæculi mundus & Diabolus concitant, iuxta quod dicitur Genesis decimonono: In monte saluum te fac. Et quia ex ea, vt quæ altior, & cœlo propior est, melius cœlestia cognoscuntur. Tum etiam propter figuram, quia templū Salomonis, quod figura fuit Ecclesiæ, extructum est in monte Moria. Inde Isaiæ secundo, & Mich. quarto: Et erit in nouissimo dierum præparatus mons domus Domini in vertice montium, quod suo loco exposuimus.

Mons sanctificatus. Hebræus. Mons sanctitatis, mons sanctus, in quo vetus Deus vera religione colitur, id est, Spiritu, & veritate, quod verè ad Ecclesiā pertinet. Ioannis quarto: Mulier, crede mihi, quia venit hora, quando neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis patrem. Sed venit hora, & nunc est quando veri adoratores adorabunt patrem in spiritu, & veritate. Nam & pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus est Deus, & eos, qui adorant eū, in spiritu, & veritate oportet adorare.

7 *Adhuc habitabunt senes, & anus in plateis Ierusalem.* Adhuc ait, quasi dicat: Non sum oblitus Ierusalem, non eam penitus abieci: multi senes, & multæ anus erunt in ea, & in plateis habitabunt. Quod in vtroque sexu ad vltimā veniatur senectutem, indicat pacem, & tranquillitatem, & prosperitatem ciuitatis, & loci salubritatem. Quod autem senes, & anus habitent in plateis, in quibus scilicet multitudo ciuium versatur, indicat senes non ingratos futuros iuuenibus, sed omnia illorum consilio agenda, quod est magnæ felicitatis in ciuitate. Quando enim senum prudentia non regitur ciuitas, omnia pessum eunt, vt accidit in regno Roboham 3. Regum. 12. Inde illud Eccle. 10. Væ tibi terra, cuius rex puer est. Hæc in Ierusalem fieri potuerunt, sed facta esse quis probabit? In Ecclesia probatione opus non est, semper enim habuit magistros senilis prudentiæ, & magni consilij, quorum sapientia gubernentur iuniores, ita, vt eis iuuenes, & acquiescāt libenter, & multum habeant honoris, vt in præsulibus Ecclesiæ, & sacrarum religionum, & in notæ sanctitatis viris videre licet. B * Quare meritò vt infelicissimum quippiam comminatur Dominus Isa. 3. Ecce enim Dominus auferet à Ierusalem, & à Iuda, &c. iudicem & prophetam, & ariolū, & senem, principem super quinquaginta, & honorabilem vultu, & consiliarium, & sapientem de architectis, & prudentem eloquij mystici. Quæ omnia vno fere senis vocabulo Zacharias complexus est. Atque vbi hæc inueniuntur, necesse est tranquillitatem, & salutem, & prosperitatem inueniri.

Et vir, baculus in manu eius. Nō qua- C lescunque senes erunt, sed vltimæ senectutis, qui baculo indigeant, vt trementes artus sustentent. Hoc magis auget, quod diximus, est enim per inde, ac si diceret: Erunt sapientissimi consiliarij in Ecclesia, nam homines quo seniores sunt, eo solent esse prudentiores. Vir autem capitur more Hebr. pro eo quod est, vnusquisque, vt notauimus Ioe. 2. num. 6. & alibi sæpè, ideoq; vt supra adnotauimus, legendum est: Vir, baculus in manu eius, vt est in Hebræo, sicut Lxx. verterunt. Vnusquisque baculum suum habens in manu D sua: nisi quis hic fortè diceret, Viri, esse genitiui casus, sed quod ante diximus verius est.

9 *Et plateæ ciuitatis complebuntur infantibus.* Hoc in ciuitatibus pacis indiciū, & prosperitatis est, est etiam lætitiæ causa. Significat ergo quotidie noua prole exultaturam esse Ecclesiam infidelibus subinde ad eam venientibus. Indicat quoque obiter lætitiam eorum, qui cōuertentur. Vt enim pueri ludunt in

plateis,

plateis, & lętantur, neque vlla cura anguntur: ita fideles, initio suę conuersionis deposita peccatorum, & rerum secularium sarcina, & degustata Spiritus sancti dulcedine exultant curarum obliti, quibus ante cruciari solebant.

Si videbitur difficile in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis. Quodnā tempus intelligit cum ait: In diebus illis? Si tempus, quo pręstita hęc sunt, tunc non erit difficile, videbunt enim: Si autem tempus, in quo prophetat, dicendum potius erat, In diebus his. At verò quoniam aliud tempus spectat, illud scilicet, quo Euangelium prędicari cœpit ab apostolis, & eos Pharisęi persequebantur, & difficile videbatur hominibus posse illam doctrinam, & illum populum crescere, meritò dixit: *In diebus illis* Adiuuat & nomen reliquiarū, quod in eos propriè conuenit, qui ceteris incredulitate sua pereuntibus ad Christum accedentes salui facti sunt, vt diximus Ham.9.nu.38. Ait ergo: Multis hoc difficile videbitur, sed mihi facile erit pręstare, quod polliceor.

10 *Ecce, ego saluabo populum meum de terra Orientis*. Decem tribus in terram Assyriorum tunc ductę erant, & duę in terram Babylonis, ex quibus iam multi redierant: vtraque dicitur in Scriptura terra Aquilonis. Quare de Iudęis intelligi non potest, qui neque in Orientem, neque in Occidentem abducti sunt captiui, sed loquitur planè de filijs Ecclesię, tam Iudęis, quam gentilibus, qui ex omnibus mūdi partibus venturi erāt. Ita etiam dixit Zach.2. Quoniā in quatuor ventos cęli dispersi vos, quod suo loco ostendimus de electis ex Iudęis, & ex gentibus dici. nu.14. Vbi & alia prophetarum de eadē re testimonia protulimus. De gentibus autē ait Dominus Matth. 8. Dico autē vobis, quod multi ab Oriēte, & Occidente venient, & recumbēt cū Abrahā, Isaac, & Iacob in regno cęlorū, filij autē regni (idest, increduli Iudęi) eijcientur in tenebras exteriores. Quare nemo ex ijs, qui aliter explicant, potest docere, qū hoc factū sit.

Et ego ero eis in Deū in veritate & in iustitia. Ego ero illis Deus, & pręstabo eis veritatem, & iustitiam; veritatem implendo promissa; iustitiam in prąmijs tribuendis pro meritis.

11 *Confortentur manus vestra.* Quoniam hęc manifestè Iudęis illius temporis dicuntur, quidam quasi desperantes posse hanc expositionem de Ecclesia diu sustineri, eam deserunt: sed nobis canonē illum sequentibus, quē numero secundo, & tertio constituimus, & explicauimus, non erit difficile omnia inter se connectere: prąsertim cum dixerimus quędam dici Ierusalem, id est, Iudęis, quę ad eos solos pertineant, quędam verò secundum id, quod illis commune est cum ceteris membris Ecclesię, idest, cum vocatis ex gentibus. Illis ergo nūc propriè loquitur, sed ita vt eius, quod ante dicebat, nequaquam oblitus esse videatur. Sensus est: Vos qui auditis verba, quę his diebus, quibus templum fundatum est, loquuntur Hagg. & Zacharias, cōfortamini, & persequimini opus, quod cœpistis, implendi voluntatē Domini in ędificatione templi, & in abstinendo à peccatis, quibus hactenus fueratis implicati. Nam sicut antequā templum ędificare inciperetis multis vos calamitatibus afflixi, postquam vero cœpistis, omnia vobis prospere eueniunt, iuxta illud Hagg.2. Ponite corda vestra à die hac, & supra, &c. sic si pietatem colatis, nec à Deo recedatis, magna spiritualium bonorum copia perfruemini. Hęc nunc ad contextum, cetera paulatim explicabimus, docebimusque planè promissiones non de temporalibus, sed de spiritualibus bonis fieri.

12 *Merces hominum non erat, nec merces iumentorum erat.* Laborabatis vos agris colendis, & laborabant simul iumenta vestra, nec tamen erat merces laboris, quia Deo irato summa erat sterilitas, vt late vidimus in Hag. Ita exponit Cyril.

Neque introeunti, neque exeunti erat pax. Cum extra vrbem, & munitionem vestram eratis, bellis, & rapinis finitimarum nationum premebamini. Vix ex vrbe exieratis, iam latrones hostes aderant, & cum redibatis, ad portas ferè vsque vos persequebantur. Ita fere Hieron. & Cyril.

Pra tribulatione. Prę infestatione hostium vestrorum.

A

Et dimisi omnes homines. Non solum extra vrbem erant pericula, sed in ipsa
11 etiam dissensiones erant, & inimicitiæ, & ciues sibi mutuis odijs nocebant. Dimisi omnes homines, &c. id est, permittebam omnes in proximos suos insurgere, & mutuò se lædere.

Nunc autem non iuxta dies priores ego faciam In posterum non ita faciam, sed magnis vos beneficijs afficiam. Quamuis pro,
Et nunc. Nunc autem in Heb. est, & nūc quo modo etiam verterunt Lxx. Ponūtur autem hę duæ particule in scriptura non vt tempus præsens indicent, sed vt dicenda continuent cum dictis, vt di- B ximus Hagg. 2. num. 14

13 *Reliquijs populi huius*. Nomen hoc, vt iam dictum est, indicat ad futuros homines potius hanc promissionem referri, quam ad præsentes, sed quia præsentes, & futuri vnus, & idem populus erant, merito his promittitur quod eorū posteris erat prestandum. Atque hoc Propheta haud obscure ostendit, non enim dixit, Vobis, sed, Reliquijs populi huius, & vt de futuris hominibus se loqui indicet, subijcit: sed semen pacis erit.

Sed semen pacis erit. Non ita affligam homines illius temporis, qui ad filium C meum conuertentur, sed erunt semen pacis, id est, semen pacificum, qui mihi ex animo seruient, nec me ad iracundiam prouocabunt. Hoc est quod de eisdem dixit Sopho. cap. 3. Reliquiæ Israel non facient iniquitatem, nec loquentur mēdacium. Sicut autem semen sanctitatis sunt homines sancti, aut generatio sancta, vt Isa 6. semen sanctū erit, quod steterit in ea, Hebr. semen sanctitatis: ita semen pacis filij pacifici, generatio pacifica, non prouocās Deum ad iracundiam. De eisdem dicitur Isa. 61. Omnes qui viderint eos, cognoscent il- D los, quia illi sunt semen, cui benedixit Dominus. Quod latius exposuimus in loco citato Sophoniæ.

14 *Vinea dabit fructum suum*. Per metaphoras rerum sensibilium explicat, vt sepe solent prophetæ, copiam bonorū spiritualium tempore nouæ legis, vt Hos. fecit cap. 2. Ioel. cap. 2 Hamos ca. vltimo, & multi alij.

Et cœli dabunt rorem suum. Loquitur more Iudęæ, in qua magnificebat ros, quoniam raræ erant pluuiæ.

Et possidere faciam reliquias populi huius vniuersa hæc. Quasi dicat, Non vobis, qui nunc viuitis, hæc polliceor, sed reliquijs futuris populi vestri, id est, illis, qui credent in Christū, & seruabuntur, ceteris ob incredulitatē pereūtib⁹. Hi possidebūt bona hęc spūalia, quę sub similitudine tēporaliū nunc promitto.

Et erit, sicut eratis maledictio in gentibus domus Iuda, & domus Israel. Quærat lector cum recte possint huiusmodi promissiones temporales intelligi, vt verba ipsa sonant, cur nos de spiritualibus bonis exposuerimus. Non equidem quod timerē expositionis filum, quod tenebamus intercidi, si aliter interpretarer, possem enim semper tenere, etiā si temporales esse dicerem, cū sim præfatus quædam Iudæis dici, quæ proprie in eos conueniunt. *Feci quoniam ver- 15 ba ipsa exigebant, cum reliquias populi dicit, cum futurum esse semen pacis, cū Iudæi post templum secundum ædificatum grauiter Deum offenderint, & prophetas occiderint, & auaritiæ, ac rapinis dediti fuerint. Denique feci quoniā verba, quæ modò interpretabimur, hærent cum superioribus, & hęc nullo modo pertinent ad homines illius temporis, vt iam nunc demōstrabo, quare nec superiora pertinuisse credendum est. Si quis autem & contra verborum proprietatem, quam explicauimus, & contra rerum inter se concatenationē, verba illa: Nunc autē non iuxta dies priores, & quæ postea explanauimus, concēdat de temporalibus promissionibus accipi debere, & illius ętatis hominibus dici, cum eo non magnoperè pugnabo, modo fateatur hæc: Et erit, sicut eratis maledictio, &c. De futuris in Ecclesia Iudæis scripta esse à Propheta. Hoc verba ipsa declarant: Et erit, sicut eratis maledictio in gentibus domus Israel, & domus Iuda, sic saluabo vos, & eritis benedictio, &c. Cum domus Israel distinguitur, & secernitur à domo Iuda, id est, à duabus tribubus, sine dubio decem tribus significat, vt videmus in libris Regum, & Paralipomenon, in quibus alia est series regū Iuda, alia regū Israel.* In 16

prophe-

prophetis nihil est vel vsitatius, vel a-
pertius, vt Hos. 1. Non addam vltra mi
sereri domui Israel, sed obliuione obli-
uiscar eorũ. Et domui Iuda miserebor,
& saluabo eos in Domino Deo suo. Cũ
autem notum sit decem tribus nunquã
rediisse, nec his bonis potitas esse, quæ
nunc Dominus polliceri videtur, sed
bonis spiritualibus, quæ per Euangeliũ
data sunt eis in suis regionibus ad Chri
stum conuersis, aut aliquando.i. in fine
sæculi cõuertendis, vt latius Hoseę pri-
mo lõga disputatione demõstrauimus:
quis possit dubitare de illis duntaxat
verba fieri, qui in prædicatione Euange
lij venturi erant ad Christum? Si quis
hoc negat, doceat quando vnquam to-
to secũdi templi tempore domus Israel
fuerit salua, & fuerit benedictio. Nec
obstat, quod Hieronymus postea in il-
lud: Vt benefaciam Ierusalẽ, & domui
Iuda inquit: Quando irascitur, male-
dicti sunt in gentibus domus Iuda, & do
mus Israel, id est, omnes tribus, quæ ca-
ptiuitati traditæ sunt: postquam autem
cogitauit, vt bene faciat, non facit Iu-
dæ, & Israel, id est, duabus, & decem tri-
bubus, sed relicto Israel in captiuitate
17 benefacit Ierusalẽ, & domui Iuda. *Nõ,
inquam, obstat, quoniã modo & Iudã,
& Israel alloquitur: Sicut eratis male-
dictio in gẽtibus domus Iuda, & domus
Israel, sic saluabo vos, & eritis benedi-
ctio. Saluabo vos, inquit, id est, te Iuda,
& te Israel. Quod argumentum meritò
conuicit R Dauidẽ, vt putaret hęc non
ad alia, quam ad Messię tempora esse re
ferenda. Cum enim dixisset verba illa:
Et possidere faciã reliquias populi hu-
ius vniuersa hæc, posse de illis intelligi,
qui secundi templi tempore vixerunt,
continuò se ipsum corrigens subijcit:
Aut ad Messiæ quidem tempora referri
debent, id quod & sequens versiculus
apertè euincit, vbi Iudaicæ, & Israeliti-
cæ familiæ meminit; nam Israelitę ma-
nente adhuc secunda æde nequaquam
sunt reuersi, &c. Iam hoc iuxta nostrã;
veramque interpretationem impletũ
est, nam Iudæi per orbem dispersi tam
ex duabus, quã ex decem tribubus, qui
prius erant maledictio, idest, quos prius
omnes nationes exsecrabãtur, ad Chri

A stum conuersi fuerunt benedictio, idest,
omnes eos laudauerunt, & magnifece-
runt, atque ita eos, ac reliquos Chri-
stianos admirabantur Gentiles, vt bo-
na sua reliquerint, & se se mille pericu
lis, atque ignominijs exposuerint, vt
eorum institutum sequerentur.* Et plẽ 18
nius hoc fiet in consummatione sæcu-
li, cum omnes conuertentur. Quæ di-
ximus, ipse Propheta prædicit in fine
capitis: In diebus illis, in quibus appre-
hendent decem homines ex omnibus
linguis gentium, & apprehendent fim-
briam viri Iudæi dicentes: Ibimus vo-
B biscum, audiuimus enim quoniã Deus
vobiscum est. Hoc ipsum etiã inuenies
apud Sophoniam cap. 3. ab illis verbis:
Reliquiæ Israel non facient iniquitatẽ,
vsque ad finem, vbi etiam ait: Dabo
enim vos in nomen, & in laudem om-
nibus populis terræ, cum conuertero
captiuitatem vestram coram oculis ve
stris, dicit Dominus. Ex quibus omni-
bus constat, quæ in hoc capite dicun-
tur, non aliter intelligi debere, quam à
nobis exposita sunt.

Sic conuersus cogitaui in diebus istis;
C More humano loquitur, quasi tunc co-
gitasset, aut voluisset. Est autem sen-
sus: Quia conuersi estis ad me per pœ-
nitentiam, & templum mihi ædificatis,
magnis vos spiritualibus bonis afficiã;
modo permaneatis in sanctitate, & pręceptа
cepta mea semper obseruetis: propte-
rea enim continuò ait: Hæc sunt ergo
verba, quæ facietis.

Loquimini veritatem, &c. Vobis nunc 19
benefaciam, & filijs, ac posteris vestris,
si hoc feceritis. Et quoniam vnus popu
lus erant præsentes, & futuri, rectè præ
sentibus promittuntur, quæ præstanda
D erant futuris, vt iam semel, aut iterum
dixi: Si quæras, cur nunc dicat: Vt bene
faciam domui Iuda, & Ierusalem, nec
quidquam loquatur de Israel, id est, de
decem tribubus causa est quod ad duas
tribus venturus erat Christus, & illis
prophetabat Zacharias, admonendæq;
erant, vt se bonis operibus præpara-
rent, ne aut Christi aduentus differre-
tur, aut ipsis propter deprauatos mores
parum prodesset. Decem autem tri-
bus procul aberant in terra Medorum,

& Persarum, nec ad illas venturus erat Christus, sed per apostolos Euãgelium erant auditurę, ideoque de omnium conuersione vaticinatur in gloriã Christi; at admonere omnes non poterat, sed eas, ad quas missus est.

Hæc sunt ergo verba, id est, Res, quas vobis præcipio, notum enim est verbũ sæpe accipi pro re.

Iudicium pacis, id est. Pacificum, de quo nemo iure queri possit.

In portis vestris. In iudicijs vestris, quoniam in portis ciuitatis fiebãt olim publica iudicia, vt adnotauimus Ham. 5. num 35.

Contra amicum suum, id est, contra proximum suum, vt verterunt Lxx. eodem enim vocabulo significant Hebręi amicum, & proximum. & pro eodem sępe hęc capiuntur, vt, diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum, quod refertur Matth. 5.

TROPOLOGIA.

10 *Zelatus sum Sion* &c. Hæc, & quæ sequuntur: *Reuersus sum ad Sion*, supra exposuimus c. 1. nu. 65. & 66. Reuertitur Deus ad animam, quam peccatorũ suorum pœnitet, & habitat in ea, quã prius propter peccata deseruerat, sicut ait: Ecce relinquetur vobis Domus vestra deserta. (Matth. 23) Et tunc vocatur *Ciuitas veritatis*, sancta. n. anima, quoniam frequẽter ad Deum accedit per orationem, docetur ab eo, & illuminatur, sicut scriptum est: Accedite ad eum, & illuminamini. (Anima iusti ciuitas veritatis. Ps. 33.) Plena est veritate tam in credẽdis, quã in agendis, quoniam vera habet iudicia, & incorrupte de omnibus iudicat. Censet caduca sęculi bona esse contẽnenda, æterna amanda, & quouis labore quamuis magno quærenda nihil referre si momento temporis affligaris, & labores; modo in æternitate quiescas. Cõtra peccatores pleni sunt erroribus, sicut ait Paulus: Tenebris obscuratũ habentes intellectum, (Eph. 4.) & alibi: Et obscuratum est insipiens cor eorum, dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. (Rom. 1.) Non audiunt Dominum non consulũt veritatem æternã, & ideo corrupte de rebus iudicant, sicut legimus in Sopho- (Soph. 3.) A nia: Væ prouocatrix, & redempta ciuitas, columba. Non audiuit vocẽ, & non suscepit disciplinam, in Dño non est cõfisa, ad Deum suum non appropinquauit. Et in Nahum: Væ ciuitas sanguinũ, (Nah. 3.) vniuersa mendacij. i. Vniuersa mendax, vt verterunt Lxx. * Est etiam altera veritas, de qua Paulus scribit: Veritatem 21 autem facientes in caritate, crescamus (Eph. 4.) in illo per omnia, qui est caput Christus, atque hac etiã ratione dicitur anima iusti ciuitas veritaris. Et merito ciuitas, quæ multos habet ciues. i. omni virtutum genere ornatur. *Mons* etiam dicitur propter vitæ, morumque sublimitatem, (B) quia vicinior cœlo est, quia munita, quia longe lateque conspicua. (Anima iusti mõs, & mons sanctificatus.) *Mons sanctificatus*, in quo, scilicet, (vt prius diximus) Verus Deus vera religione colitur, & adoratur in spiritu, & veritate. Gloriosa dicuntur de hac ciuitate Dei: *Adhuc habitabunt senes, & anus in plateis Ierusalem.* Senes sunt graues, & maturæ cogitationes, quæ nihil (Senes spi.) leue, nihil habent puerile, qualis senex ille describitur à summo poeta.

Hic annis grauis, atque animi maturus Alethes. (Vir. 9. Æneid.)

C Aut potius à nostro sapiente: Senectus enim venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata. Cani autem sunt sensus hominis, & ætas (Sap. 4.) senectutis vita immaculata. Vide quid peccatores faciant, quid loquantur, videbis in singulis ciuitatem plenam pueris. i. puerilibus cogitationibus. (Peccatores semper pueri.) Quid si intro penetrares, & cogitariones videres, ac desideria, variosque affectus, quibus inaniter perturbãtur, & modo pueriliter lætantur, modo anguntur, modo exultant spe, mox timore cruciantur, nunc amant, nunc fugiunt quod amabant. * Tota eorũ vita lusus est, & quasi 22 D cum corpore peritura mens esset, aut nihil homini serio foret agendũ, rebus ludicris, & inanibus consumitur. Agnoscas quod bonus poeta de puero ait.

-- *Gestit paribus col. udere, & iram Colligit, ac ponit temere, & mutatur in horas.* (Hor. in arte poet.)

Hoc mihi attentus spectare Salomon videtur, cum ait: De fenestra enim do- (Prou. 7.) mus meæ per cancellos prospexi, & video paruulos, cõsidero vecordẽ iuuenẽ.

Et quo-

Et quoniam in sanctis id etiam, quod infirmitatis, id est, cum plus aliquid curæ corporis, aut quieti aut alicui affectui concedunt, quam par est, non leuiter id faciunt, sed maturè, & grauiter, & sine leuitate, rectè post senes etiã anus habitare dicuntur in plateis Ierusalem.
Baculus. Hi senes baculum habent in manibus,
1. Reg. 17. quo sustenten tur, quo Dauid processit aduersus Palæstinum, id est, crucẽ Christi, cui confidunt, qua eriguntur, vnde vires capiunt, & nihil est tam difficile,
Gen. 32. quod non conficiant, sicut sanctus Iacob, qui in baculo suo transiuit Iordanem. Est & baculus spes cælestis retributionis, de quo Dauid ait, iuxta Hieronymum:
Psal. 22. Virga tua, & baculus tuus
23 Ipsa me consolata sunt. * Videbitur fortasse aduersari dictis, quod sequitur: *Et plateæ ciuitatis complebuntur infantibus, & puellis ludentibus in plateis eius*: at nõ aduersatur, quoniam infantes huiusmodi, & puellæ filij, ac filiæ sunt senum, ac virorum, qui sunt in ciuitate, & ludendo parentes oblectant suos. Filij senilium, grauiumque cogitationum, qui sunt, nisi sanctæ, ac Deo placentes actiones, quæ dum ludunt, & huc atque illuc cursitant, id est, dum crebro exercẽtur, miram afferunt exercentibus volupta-
Sap. 3. tem; sicut enim ait Sapiens: Bonorum laborum gloriosus est fructus. Et rursus
Prou. 10. scriptum est: Filius sapiens lætificat patrem, filius verò stultus mæstitia est matris suæ. Qui de relinquendo seculo, aut de vita mutanda cogitat, perturbatur dolore, ac tentationibus, dum cogitat, & nundum statuit facere, quod cogitat: at vbi semel constituit, & contra se ipsum pugnans tandem se Deo dedit, magnam in se expetitur animi iucunditatem: Nec mirum, peperit iam filiũ, & gaudet, dum parturiebat, dolebat. Difficilè hoc animæ videtur nuper è peccato egressæ, & ab ijs, quę amabat, quasi violenter abstractę, vt in vita, quam instituit, ex rebus, vt tunc quidem videntur, iniucundis, & tristibus tot percipiat voluptates; sed si hoc in oculis eius difficile est, num in oculis Dei omnipoten-
24 tis difficile erit? * Verum, quoniam dolores, quibus angimur, conscientia peccatorum, & solicitudo seculi procreant, & veris voluptatibus caremus, quia solidis virtutibus nequaquam studemus, sed extra nos egressi in varias, easdemque inutiles curas distrahimur, meritò Dominus postquam gaudia promisit animæ, quomodo ea effecturus sit, docet: *Ecce, ego saluabo populum meum de terra Orientis, & de terra Occasus solis, & adducam eos, & habitabunt in medio Ierusalem*. Si Ierusalem anima colens Deum est, & populus, de quo loquitur, est populus Ierusalem, populus nunc erunt cogitationes animæ, & actiones. Debuit autem homo de se ipso cogitare, quid sit, quo tendat, quem sit exitũ vitæ habiturus, & ea facere, quæ ad propositum sibi finem maximè conducunt, nec diffundi in res cito perituras, sed totus secum habitare, atque intra se manere. Nunc autem effundimur quidam in Orientem, alij in Occidentem, semper extra nos. In Orientem effunduntur illi, qui lucem, & splendorem scientiarũ quærunt, & appetentia illa sciendi nihil nisi libros curant, omnes euoluunt, auide in rebus etiam minimis veritatẽ perquirunt, & chartis noctes diesque impallescunt. * Quo plura sciunt, scire plura volunt, & nullum tempus satis, nullus discendi finis est. Nec tamen interea cogitant instare mortis diem, sed dendam esse rationem districto iudici non subtilitatis scientiarum, sed custodiæ mandatorum, nec quid scierint, sed quid fecerint, nec quantum alijs præstiterint, sed quantum seipsos vicerint, esse quærendum. Vitam viuunt philosophorum magis quam Christianorum, & quasi non ad agendum, sed ad discendũ nati essent, aut aliena potius discere deberent quam sua, totum tempus in literarũ studio ponunt, alijs potius sapientes quam sibi.

Immodicũ studiũ sciendi.

25

Sed fugit interea, (vt Poeta inquit) *fugit irreparabile tempus*, — 3. Georg.

& paulatim

-- *subeunt morbi, tristisque senectus, Et labor, et duræ rapit inclementia mortis*: — 3. Georg.

quo tempore cuiusis horum rectissimè illud dicetur: Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cuius erunt? In Occasum solis effunduntur, qui ceteris, quę homine erãt digna, ne- — Luc. 12.

Studium colligendi diuitias & cetera seculi bona.

neglectis totam, operam conferunt in diuitias colligendas, & in voluptates, & in eiusmodi bona, quæ natura caduca sunt, & semper ad interitũ festinant. Cum igitur Deus cogitationes nostras, & actiones ab omnibus his curis reuocat ad nos metipsos, vt intra nos simus semper, quod magnum eius beneficiũ est, populum suũ saluat de terra Orientis, & de terra Occasus solis, & adducit, vt habitet in medio Ierusalem.
26
* Et tunc verè est ei in populum, & ipse illi in Deũ, in veritate, & in iustitia, quia verè illi præstat, quæ pijs, & veris cultoribus pollicitus est in hac vita, & postea coronat eum corona iustitiæ. Quæ deinde sequuntur vsque ad illud: *Et erit sicut eratis maledictio*, exposuimus Hag. 1. num. 44. vsque ad 57. & cap. 2. nu. 81. & 82. his tantum exceptis: *Neque introeunti, neque exeunti erat pax præ tribulatione, & dimisi homines vnumquemque contra proximum suum*. Quorum hic sensus est? Antequam templum Domino ædificare in vobis inciperetis, nõ erat vobis pax, quæ gratiç comes est, sicut ait Apostolus: Gratia vobis, & pax. Quando exibatis, id est, quãdo aliquid boni facere incipiebatis, finister finis, & à Deo alienus vestra opera deprauabat, vt quę bona erant gloriæ causa faceretis, aut ambitionis, aut turpis lucri, neque in Deũ intueremini. Quod si exeũtibus aliquando latrones parcebant, introeuntibus in ciuitatem, & iter finientibus aderant, vt, vel tunc opera vestra corrumperent efficiendo, vt nimium vobis in illis placeretis, aliosque contemneretis, aut quod bono animo cęperatis, propter vosmetipsos, & propter popularem aurã finiretis.
27
* Quando initio opera corrumpit tentator, fit (vt ait Gregorius. 1. Moralium, ca. 38.) illud. Factũ sunt hostes eius in capite.

Thren. 1.

Cum verò antiquus hostis, neque in exordio intentionis ferit, neque in itinere actionis intercipit, durrores in fine laqueos tendit, quem tãto nequius obsidet, quanto solum sibi remãsisse ad decipiendum videt. De quo Propheta ait: Ipsi calcaneum meum obseruabũt: quia enim in calcaneo finis est corporis, quid per hunc, nisi terminus signatur actionis? Hinc etiam serpenti dicitur: Ipse conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo illius. Caput serpẽtis conterit, qui prauam eius suggestionem ipso operis initio constringit. Sed ipse mox insidiatur calcaneo, vt quem percutere initio non potuit, ad extremum saltem venenato dente mordeat, & impleat veneno, &c. Sed, quia multos Diabol⁹ habet ministros, per quos, cum quiescere videtur, acrius interdũ nocet, aut deprauata doctrina, aut factis vitiosis, aut sceleratis consilijs, & suasionibus, atque ij omni hoste peiores sunt, addit: *Et dimisi homines vnumquemque contra proximum suum*. Nam, quia neque eius inspirationibus paremus, neque exẽplis sanctorum, aut mortuorum, aut viuorum mouemur, iustè permittit homines nequissimos, qui hostiliter in bonos mores sæuiant, & ab ijs, quos lædunt, non tolerentur solum, sed etiam interdum amentur. De illis verbis: Et erit sicut eratis maledictio, &c. Vide Sophoniæ 3. num. 56. & 57. Quæ deinde supersunt moralia sunt, & non sunt aliter exponenda.

Psal. 55.

Gen. 3.

HISTORIA.

28
Ieiunium quarti, & ieiunium quinti. Quoniam cap. 7. nuntij illi quęsierant, an esset adhuc quinto, & septimo mense ieiunandum, nec tunc illis Propheta apertè respõderat, sed arrepta inde ansa eorum ieiunia reprehenderat, nunc respondet, non solum ieiunia illa, sed alia quoque, quę doloris causa suscepta erant, relinquenda esse, & vertenda in præclaras festiuitates, & in lętissima cõuiuia. Ieiunium quarti iuxta Cyrillum, & communiorem sententiam, indictũ fuerat Iudæis, quoniam eo mense muri Ierusalem rupti sunt à Chaldæis; ieiunium quinti, quia tunc vrbs incẽsa est; ieiunium septimi, quia tunc interfectus est Godolias, & penitus è patria sua eiecti sunt Iudæi; ieiunium decimi, quia eo vrbs obsessa est à Nabuchodonosor. Ezec. 24. Quæ omnia ex postremo capite. 4. Regum, & ex Ierem. 39. & 52. cognoscuntur. Hieronymus verò veteres Hebræos secutus, & post eum Rupertus,

tus, ieiunium quarti mensis esse dicunt, A quoniã tunc Moses descendens è monte Sina tabulas legis confregit. Exo. 32. & quia tunc rupti sunt muri ciuitatis. Ieiunium quinti, quoniã tunc iussi sunt Hebræi montem non ascẽdere, sed per quadraginta annos longis ad terram sanctam circuire dispendijs, vt morerẽtur in solitudine. Num. 14 & quia eodem mẽse vrbs incensa est à Chaldæis. Ieiunium septimi, propter cædem Godoliæ. Ieiunium decimi, quia Ezeciel, & ceteri, qui erant in captiuitate, eo mense audierũt templum fuisse subuersum,
29 Ezec. 33. * Non desunt, qui Hieronymum hic errasse putent, B quòd nimium crediderit Hebræis, commentum esse quod ait, tabulas quarto mense fractas, populum quinto iussum esse manere in deserto, decimo, captiuos audijsse templum esse subuersum, neque vllo Scripturæ testimonio probari posse. Periculosum est huiusmodi quippiã Hieronymo obijcere viro in Scripturis exercitatissimo, & qui eas, quasi memoriter tenebat Quare si attentè illę legantur, verum esse videbimus, quod dixit. Filios Israel primo mense exijsse ex Ægypto notum est ex Exod. 12. & 13. & ad C montem Sina venisse initio mensis tertij videmus Exo. 19. Mense tertio egressionis filiorum Israel de terra Ægypti in die hac, (id est, primo die mensis) venerunt in terram Sinai. Hinc statim ascendit in montem, & fuit ibi quadraginta diebus, Exod. 24. tabulas tunc cõfregit, cum his diebus finitis redijt ad populum cum lege, Exod. 32. Omnino ergo quarto mense fractæ sunt tabulæ, vt scripsit Hieronymus. Seditionem verò illam Hebræorum, vnde vetiti sunt ingredi in terram promissionis, quinto mense ortam fuisse nunc D
30 ostendamus. Num. 10. legimus: * Anno secundo, mense secundo, vigesima die mensis, eleuata est nubes de tabernaculo fœderis, profectique sunt filij Israel per turmas suas de deserto Sinai. Et postea: Profecti sunt ergo de monte Domini viam trium dierum, &c. Iam hic habemus mensis secundi viginti tres dies. Deinde vno mense manserunt in loco, qui dictus est Sepulchra concupiscentiæ, Num. 11. Vt det vobis Dominus carnes, & comedatis, non vno die, nec duobus, vel quinque, aut decem, nec viginti quinque, sed vsque ad mensem dierum, id est, donec compleatur mensis integer. Et cap. 10. Exclusa est itaque Maria extra castra septem diebus, & populus non est motus de loco illo, donec reuocata est Maria. Si ergo mensi, & viginti tribus diebus mensem, & septem dies addamus, mẽses tres integros habebimus. Cap. 13. mittuntur exploratores, quod factum esse quarti mensis initio ordo ipse historiæ docet, & quod in eodem loco Scriptum est: Erat autem tempus, quo iam præcoquę vuæ vesci possunt. Quod cum fieri nõ potuerit ante initium quarti mensis, vt ex verbis Scripturæ indicatis manifestum est, necesse est quarti mensis initio factum esse, cui in nostris mensibus respondet pars Iunij cum parte Iulij, quo tempore paulo post idus Iunij iam pręcoquæ vuæ erant sine dubio in terra
promissionis. * Quando exploratores 31
redierint, historia non tacuit, Num. 13. Reuersique exploratores terræ post quadraginta dies omni regione circuita, & venerunt ad Moysem. His, quæ viderant referentibus orta est seditio populi, quã continuò vltio diuina consecuta est, qua prohibiti sunt ingredi in terram promissam, & montem ascendere, vt cap. 14. narratur. Manifestum est ergo hoc mense quinto contigisse. Nam, quod negant in Scriptura inueniri mense decimo nuntiatum esse Ezecieli de vrbis excidio, mirum est, cum in margine Commentariorum Hieronymi caput. 33. Ezecielis indicetur, in quo hæc scripta sunt: Et factum est in duodecimo anno, in decimo mense, in quinta mẽsis transmigrationis nostræ, venit ad me, qui fugerat de Ierusalem, dicens: Vastata est ciuitas. Quanto autem dolore homines affici soleant, cũ huiusmodi nuntios audiunt, si quis fortè neget, communis sensus loquitur. Sed & apud Nehemiam cap. 1. hoc videmus, cui cum dictum esset Iudæos, qui erant in Ierusalẽ, in afflictione magna esse, & in opprobrio, & murum Ierusalem dissipatum, portas esse combu-

Defenditur Hier.

ltas: Cum audissem, inquit, verba huiuscemodi, sedi, & fleui, & luxi diebus multis, & ieiunabam, & orabam ante faciem Dei cæli Quid ergo mirum est Iudæos, qui erant Babylone, ieiunasse eo mense, quo ad eos allatum est vastatā
32 fuisse vrbem à Chaldæis? * Quare non est, quod dubitemus causas horum ieiuniorum esse & has, & illas, sicut scripsit Hieronymus Sed cur, inquis, Iudæi, qui Babylone erant, quærunt cap. 7. an esset iam à ieiunio desistendum, si his causis, quas commemorat Hieronymus, indicta sunt Hebræis ieiunia, cum illæ calamitates tabularum fractarū, & ingressus in terram promissam prohibiti, iam diu leuatæ essent? Sanè non quærunt illi de ieiunio quarti mensis, aut decimi, sed de ieiunio quinti, & septimi, quibus iam non videbatur ieiunandum, quoniam iucunditas optatæ libertatis, & erectionis templi, atque vrbis omnem sensum doloris tollere videbatur. At Propheta sumpta inde occasione de ieiunijs etiam reliquis respondet.

Bonus pro Hilaris.

In sollennitates præclaras. In Hebræo est: In sollennitates bonas, id est, hilares, vt Psal. 33. Quis est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bonos? & 105. Ad videndum in bonitate electorū tuorum, ad lætandum in lętitia gentis tuę, id est, ad fruendum hilaritate, qua electi tui fruuntur. Psal. 103 Aperiente te manum tuam omnia implebuntur bonita-
33 te, id est, lætitia, & saturitate. * Hæc hominibus illius temporis dicuntur, sed continuò transit ad noui testamenti tēpus, de quo maximè sermo Prophetæ est. Hæc ieiunia, quæ vobis fuerunt luctuosa, vertentur vobis in lętissimas sollennitates, quas habebitis ex consummatione templi, & ex magnis victorijs, vt videmus. 1. Machab. 4. & 13. Viri Ecclesiastici etiam ad sollennia ieiunia Ecclesiæ hæc referunt, quæ fideles in macerationem carnis pro spe cœlestis regni cum iucunditate obseruarūt. Olim siquidem quatuor ieiunia erant in vsu Ecclesiæ, primum in natali Domini, secundum, in quadragesima ante Pascha, tertium, in Epiphania, quartum, ab Ascensione vsque ad Pentecosten, quæ in his Zachariæ verbis intelliguntur, vt

A sentit Philastrius Brixiensis Episcopus, in libro de hæresibus, in capite Hæresis de Zacharia Propheta. Atque hæc ieiunia cum tam preclaras habeant festiuitates, rectè dicitur: *Erit domui Iuda in gaudium, & lætitiam, & in sollennitates præclaras.* * Alij, vt idem Philastrius refert, de ieiunijs quatuor temporum cuiusque anni scripturam Zachariæ intelligendam esse censent In his videtur esse beatus pontifex, & martyr Calixtus, qui ad hæc ieiunia retulit verba Zachariæ in Epist. 1. ad Benedictum Episcopum, vnde verba translata sunt in cap.
B Ieiunium, quod rer. 76. dist. Et apud sanctum pontificem Leonem sermones habemus nouem de ieiunio septimi mensis, de ieiunio decimi mensis, octo. 34

Veritatem tantum, & pacem diligite. His bonis fruemini, si pacem, & veritatem diligatis. De vtraque loquitur Apostolus Ephes. 4. Propter quod deponentes mendacium loquimini veritatem vnusquisque cū proximo suo, quoniam sumus inuicem membra. Irascimini, & nolite peccare, sol non occidat super iracundiam vestram. Est & veritas, qua vitæ sanctitas omnis continetur,
C & honestas, de qua in eodem cap. dixerat: Veritatem autem facientes in charitate, crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus.

Vsquequo veniant populi, & habitent in ciuitatibus multis. Hæc verba in alijs translationibus difficilia non sunt, vt in nostra. Lxx. enim apertè transferunt: Adhuc veniēt populi multi, &c. & Chaldæus, & recentiores interpretes. Verum quoniam in Hebr. non est tantum עד, quod est, Adhuc, sed עד אשר (nec refert, had, ne profetamus, an hod, idem enim est) quæ duo verè, & propriè si-
D gnificant, Vsque quo, quod inficiati nemo poterit, vt Num. 20. Donec transeamus terminos tuos. Iof. 1. Et pugnate pro eis donec det Dominus requiem fratribus vestris. Isa. 6. Donec desolentur ciuitates, Hos. 5. Donec deficiatis, & quæratis faciem meam. In his verbis pro Donec, est in Heb. עד אשר. Quare hoc loco, Vsquequo, idem valet, quod Adeò vt, aut (vt Hier. explicauit) In tantum vt. Hęc ieiunia vertentur vobis in 35

magnas

magnas solemnitates, in tantum, vt ve- A
niant populi multi, &c. Sed possumus
etiam magis propriè accipere Vsque-
quo, vt sit aduerbium temporis, & sit
sensus: Pro his ieiuniis, quæ ex tristibus
euentibus initia habuerunt, habebitis
præclaras, & lætissimas solemnitates
partis egregijs victorijs, donec succedãt
maiores, & vehementiores causæ lætan
di, cum scilicet venient populi, & cer.
36 * Populi autem, quos venturos fore di-
cit, & habitaturos in ciuitatibus mul-
tis, non sunt illi, qui Babylone redierũt
in Iudæam, vt multi putant, sed populi
gentilium, qui venturi erant ad Eccle- B
siam, & multitudine suas multas vrbes
impleturi, sicut statim ait: Et venient
populi multi, & gentes robustæ. Hoc ex
eo intelligitur, quod Babylone non re-
dierunt populi, sed quædam vnius po-
puli pars, & gens Iudæorum nequaquã
populi dicitur in Scriptura (gentium
enim hoc nomen est) sed populus Dei,
aut populus Israel, nisi cum in malum
nominatur, vt diximus Mich. 1. nu. 17.
quod modo dici non potest. Deinde an
tequam pars populi rediret Babylone,
præter consummationem templi nul-
las solemnitates habuerunt, sed tristi- C
bus fere tristia succedebant, vt ex initio
Nehemiæ perspicitur: Et venit, inquit,
Hanani vnus de fratribus meis, ipse, &
viri Iuda, & interrogaui eos de Iudæis,
qui remanserant, superesant de capti-
uitate, & de Ierusalem.

Et dixerunt mihi: Qui remanserunt,
& derelicti sunt de captiuitate ibi in
prouincia, in afflictione magna sunt, &
in opprobrio, & murus Ierusalem dissi
patus est, & portæ eius combustæ sunt
37 igni * Accedit, quod eadem fere sunt
verba in cap. 2. Isaiæ, & cap. 4. Michææ
in principio vtriusque, quæ omnium D
consensus de Ecclesia interpretatur.
Denique Hieronymus, quem alterius
expositionis patronum esse diximus,
manifestè ita hæc explicat paulo post,
vt nos diximus esse intelligenda. Nam
in illud: In diebus illis, in quibus appre
hendent decem homines, &c. Hæc scri-
bit: Quidam ex Iudæis hæc sub Zoroba
bel, & post Zorobabel dicunt esse com-
pleta. Alii in futurum tempus differunt

quando Christum sperant esse ventu-
rum. Nos autem in aduentu Domini
Saluatoris, quando de Maria natus est
virgine, & rectius, & verius intelligi-
mus. Denique scriptum est: Vsquequo
veniãt populi. Quando dicitur, Vsque-
quo non de præsenti tempore signifi-
cat, in quo erant Zorobabel, & Iesus,
sed de futuro quando venient populi
multi, & gentes robustæ, vt quærant
Dominum exercituum in Ierusalem.
Hæc Hieronymus, & eodem modo ex-
posuit R. Samuel in libello, siue Episto-
la de aduentu Messiæ, cap. 16.

Et vadant habitatores vnus ad alterã.
Legendum est sine dubio, Vnius ad al-
teram: irrepsit enim incuria librariorũ
mendum in Latinos codices. Hoc ex
Hebræo manifestum est, vtroque enim
loco est אחת, quod feminini generis
est, & vnam significat: Et vadant habita
tores vnius ad vnam: Secundo ex tran-
slatione Lxx. quæ ita habet: Et congre-
gabuntur, qui habitant ciuitates in vnã
ciuitatem. Chaldæus: Et ibunt vnius in-
colæ cum alterius, scilicet, ciuitatis in-
colis * Hieronymus etiam exponit: Et 38
vna ciuitas pergat ad alteram, & se mu-
tuo cohortentur. Ita quoque verterunt
Pagninus, Vatablus, & alii. Significat
autem Propheta ardens studium, quo
se gẽtes mutuo hortabũtur, vt ad Chri-
stum veniant, sicut videmus Isa. 2. &
Mich. 4. Et ibunt populi multi, & dicẽt:
Venite, & ascendamus ad montem Do
mini, & ad domum Dei Iacob.

Vadã etiam ego. Hieronymus: Et dicẽ
te altera ad alteram: Eamus, & deprece
mur, &c. respõdebit alia ciuitas; Vadam
etiã ego, &c. Hoc est: Dũ vna ciuitas al-
teram inuitat, tertia, quæ eas audierat,
nec inuitabat, dicet: Ego etiã vobiscum
venire volo. Itaq; mimesis, siue imita-
tio est verborum ciuitatis nõ inuitatæ.
Chaldæus: Ista huic dicet: Ibo etiã ego.
Sed planius vr, & conueniẽtius, quod
alij volunt, hæc verba esse ciuitatis ex-
hortantis, quasi dicat: Ne putes me non
ex animo hæc dicere, & te hortari, si-
mul tecum ibo, non patiar tanti boni
expers manere.

Et venient populi multi. Quoniam po
pulos dixerat esse venturos, ne pauci
putentur,

purentur, aut ignobiles, nunc addit: Et venient populi multi, & gentes robustę gentes, quæ armis imperium comparauerant, & alijs subdi turpe ex stimabãt, sponte se Euangelij legibus subijcient.

39 *In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines.* Iam hæc verba, neque Hieronymus, neque Cyrillus negare possunt, intelligi de tempore Euangelij quæ tamen pendent ex pręcedentibus, ac propterea omnia sunt eodem modo interpretãda. Est enim sensus: Hæc omnia, quæ dixi, euenient illis diebus, qui tantæ felicitatis erunt Iudæis, vt decē homines ex varijs gentilium nationibus, & linguis, apprehendant, & quoniã quædam interposuit, iterum dicit: Apprehendent, inquam, fimbriam vnius Iudæi, & illum sequentur, vt cum eo verum Deum adorent. Numero denario perfectio, vt ait Cyrillus, siue multitudo solet significari in Scriptura, vt Genes. 31. Sed & Pater vester circumuenit me, & mutauit mercedem meam decē vicibus. Leu. 26. Postquam confregero baculum panis vestri, ita, vt decem mulieres, (id est, multæ) in vno clibano coquant panes, & reddant eos ad pondus & comedetis, & non saturabimini. Iob. 19. En decies confunditis me. Decem et ho homines, multi homines sunt.

Numerus denarius.

40 * Impleta est hæc prophetia cum prædicantibus apostolis (vt aiunt Hieronymus, & Cyrillus) qui ex Iudæis erant, magna gentium multitudo conuertebatur ad Euangelium, & eos sequebatur intelligens Deum, deos autem gentium dæmonia. Et quoniam Iudæi non soli apostoli, aut alij ex eadem gente dicuntur, sed quisquis Christum confitetur, etiã si ex gentibus sit, quotidie expletur hoc vaticinium, cum prædicantibus Christianis gentiles veniunt ad Ecclesiã, relictis idololatriæ erroribus. Ita, vt nunc dicimus, Iudæum accipit Paulus Rom. 2. Non enim, qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto est in carne circumcisio, sed, qui in abscondito Iudæus est, & circumcisio cordis in spiritu, non litera. Et Philip. 3. Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo seruimus. Et Apoc. 2. Et blasphematis ab ijs, qui se dicunt Iudæos esse, & non sunt, A sed sunt Synagoga Satanæ. Cum fimbriã eicit, id intelligit, quod Iudæi proprium est, & quo à ceteris distinguitur nationibus, sicut legimus Num. 15. Loquere filijs Israel, & dices ad eos. vt faciant sibi fimbrias per angulos palliorũ ponentes in eis vittas hyacinthinas; quas cum viderint, recordentur manda torum Domini. De quibus & Dominus ait Matth. 23. Et magnificant fimbrias. Significat itaque Christianæ religionis ceremonias, & mores, caritatemque fraternam, qua Dominus discipulos suos cognosci voluit, placitura esse gentilibus, eosque mirum in modum allectura, B atque captura. Eleganter etiam adnotat Cyrillus apprehendere fimbriam idest, extremam vestis partem, puerorũ esse, qui patres suos sequuntur, & eorũ fimbrias apprehendunt, ne cadant: ita gentiles adhærebunt Apostolis, & prædicatoribus Euangelii, & ab eis duci se, ac regi sinent, ne cadant, putabunt cũ se casuros asse, si, vel minimum ab eis recesserint. * Cum ait: Fimbriam viri Iudæi, nonnulli virum Iudæum Christum interpretantur, quem sensum mysticũ docet esse Hieronymus. Sed certè verbis C prophetæ parum conuenit, à quo certus vir non signatur; sed quilibet ex Christianis magistris intelligitur; ideoque nec in Hebræo, nec in Græco articulum habet. Indicat hoc etiam, quod sequitur: Ibimus vobiscum, quod nõ de vno, sed de multis dictum intelligitur. Illud etiam: Audiuimus enim, quoniam Deus vobiscum est, id est, cognouimus vobiscum ò Iudæi esse Deũ, & latè hoc vbique nunciatur esse cum verum Deũ, quem vos colitis. Cum ergo sint multa in hoc capite sublimiora ijs, quæ terrestri Ierusalem data sunt, merito omnia ad Ecclesiam retulimus, sed ita acceptã D vt initio capitis explicauimus. quamuis sint quædam, quæ rectè in Iudæos eo tempore quadrarent, si per se acciperẽtur. Quæ tamen nec expositioni nostrę aduersantur, cum fateamur quædam eis dici, quatenus populus quidam sunt, alia quatenus initium, & quasi parentes sunt Ecclesiæ, quæ sunt in expositione copulanda, vt à nobis factum est. 41

Iudæus.

TRO-

TROPOLOGIA.

42 Quod ait Propheta, *Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, &c.* Hoc significat,
Ioan. 16. quod Dominus ait: Amen, amen dico vobis, quia plorabitis, & flebitis vos, sed tristitia vestra vertetur in gaudiũ. Quocumque enim anni mense tristia eueniant, siue quarto, siue quinto, aut septimo, aut decimo, idest, siue in adolescentia, siue in iuuentute, siue in virili ætate, siue in senectute, domui Iudæ, id est, veris Dei cultoribus uertentur in gaudiũ, & in lætitiam, & in solemnitates præclaras, & videbunt, quod dictum est à
Rom. 8. Paulo: Scimus autem, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Nec de illa modo cœlestis beatitudinis solemnitate, quę omnes continet solemnitates, hoc intelligendum est, sed de solemnitatibus etiam huius vitæ, quas serui Dei fideles sentiunt, mundus autem ne suspicari quidem potest, quoniam Deum non nouit effectorem solemnitatum, & suauitatum. Nam quãuis laborare videantur iusti, & vigeri tentationibus, persecutionibus, morbis, paupertate, tamen Deum habent in se, & à dextris suis ne commoueantur, & sentiunt, quod viro iusto promissum
Psal. 90. est. Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum. * Quis
43 non crederet iuuenes in ardentem Babylonis fornacem iniectos, si quo forte tempore viuere possent, in magnis cru-
Dan. 3. ciatibus esse victuros? Sed descendit similis filio Dei cum illis in fornacem, & excussit flammam ignis de fornace, & fecit medium fornacis quasi ventum to ris flantem, & non tetigit eos omnino ignis, nec contristauit, nec quidquam
Dan. 6. molestiæ intulit. Mittitur Daniel in lacum leonum, sed. Deus meus, inquit, misit angelum suum, & conclusit ora leonum, & non nocuerunt mihi, quia coram eo iustitia inuenta est in me. An non leones esse putemus tentationes Diaboli, persecutiones malorum, morbos, inopiam & cetera huiusmodi, quæ magnis doloribus quasi dentibus mordere, & laniare animam cupiunt eo instigante, qui quasi leo rugiens, circuit quærens quem deuoret? Sed angelus

A Domini concludit ora leonum, vt non noceant ijs, in quibus coram Deo iustitia inuenitur. Non sic impij, non sic, vnde statim scriptum est: Iubente autẽ rege, adducti sunt viri illi, qui accusauerunt Danielem, & in lacum leonum missi sunt ipsi, & filii, & vxores eorum: & non peruenerunt vsque ad pauimentum loci, donec arriperent eos leones, & omnia ossa eorum comminuerunt. * Quidquid in malis videbatur esse virtutis, aut solidi comminuunt labores, 44
& calamitates, & in miseriis non subsistent. Ita etiam ignis ille, qui tribus iuuenibus pepercerat, seruis Nabuchodo Dan. 3.
B nosor non pepercit, quia tunc peiores fiunt, & obstinatiores, & in Deum blasphemant, & in maiora peccata præcipites feruntur. Hoc etiam adnotandũ, gaudium, & lætitiam, & solemnitates præclaras ieiunio promitti, quod eius vtilitatem, & dignitatem mirifice commendat. Et iure quidem, ac merito, animum enim Deo præparat, vitia cohi- Dignitas ieiunii.
bet, & quasi firmissimus clypeus, sagittas, & ictus aduersarij nostri sustinet. Hæc autem omnia efficit subtrahendo carni, quòd appetebat, & insatiabilem eius auiditatem freno salutaris continẽ
C tiæ coercendo. Quam ob rem qui Deo placere cupit, qui gaudium, & lætitiam, & solemnitates præclaras sanctorum quærit, semper sibi aliquid subtrahat; primum de superfluis, deinde de ijs, quæ videntur necessaria. Hoc faciat in cibo & potu, & semper ieiunabit, in vestitu, in sumptibus domesticis, & habebit, vnde tribuat egenis, in honore, & fiet vere humilis: in verbis, & fiet perfectus, quia si quis verbo non offendit, hic perfectus est vir, potens etiam freno circumducere totum corpus. * Idem denique in ap Iac. 3. 45
D petitionibus ceteris conseruet, vt post concupiscentias suas non eat, sed subtrahat illis quantum potest, & fiet perfectus sui abnegator, & portator crucis Christi. Hæc enim omnia abnegatio sui continet, cuius pars ieiunium est, itaque abnegationi promittuntur gaudium, & lætitia, & solemnitates præclaræ, hoc siquidem est veritatem omnino & pacem diligere. Et quousque venient huiusmodi solemnitates? *Vsquequo veniens*

nient populi, & habitãtes in ciuitatibus multis. Nam qui hoc fecerit, omnino potẽs erit verbo, & opere, multos commouebit, multos sui imitatores habebit, vt experientia docuit eum in aliis multis, tum in sanctarum religionum fundatoribus. Si autem vnus, qui talis sit, tam multos excitare ad virtutem potest, quid facient multi serui Dei, si animis, & vita consentientes totos se ad Dei gloriam, & ad fratrum vtilitatem conuertant prius factis, quam dictis docentes? De hoc Sapiens dixit: Multitudo autem sapientium sanitas est orbis terrarum. Tunc venient populi, & habitabũt in ciuitatibus multis. Nam, qui ad Christum nondum erant conuersi, id est, ad vitam Christiana professione dignam, non habitabant in ciuitatibus, vt homines, sed more bestiarum errabant in siluis, & in deserto, sicut ait sanctus Propheta: Errauerunt in solitudine, in inaquoso, viam ciuitatis habitaculi non inuenerunt. *Sed talibus exemplis prouocati, & incensi venient, & multas implebunt vrbes, idest, multa erunt domicilia sanctorum, vbique iusti cernentur Omnes sese mutuo exhortabuntur ad studia pietatis, ad orationem, ad quærẽdum sanctis operibus Deũ, qui fructus veræ orationis est. Et qui alium tunc hortabitur, non verbo, neque lingua solum hortabitur, sed opere, & veritate dicens: *Vadam etiam ego*, exemplo præcedens eos, quos sequi iubet. Nec solum venient populi, aut qualescunque populi, si tales esse studuerimus, sed populi multi, & gentes robustæ, id est, nobiles, & optimates, & proceres, non valentes resistere spiritui, qui loquetur in nobis. In eisdem diebus decẽ homines ex omnibus linguis, id est, multi ex omni cõditione, & ordine, *Apprehendent fimbriã viri Iudæi*: hoc enim à Deo non obtinebit, nisi vir vere Iudæus, non secundum literam, sed secundum spiritum, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est, qui circuncisus est corde, id est, qui omnia superuacua, & immunda amputanit petra, quæ est Christus.* Vnus fuit Benedictus, vnus Dominicus, vnus Franciscus, vnus Ignatius: at quot homines ex omnibus linguis gentium apprehen

Sap. 6.

Psal. 106.

46

47

A derunt fimbriam cuiusque istorũ, quasi modo geniti infantes, & rudes omniũ se eis tradentes instituendos, regendos, educandos? Videbant eos omnibus veræ pietatis insignibus collucere, multũque inter ceteros eminere charitate, quæ insigne discipulorum Christi est: itaque apprehendere eorum fimbriam, & tantorũ bonorũ participes esse cupiebant. Dixerunt: *Ibimus, uobiscum*, certi semper, & vbique sequi. Quare? *Audiuimus enim quoniam Dominus vobiscum est.* Qui viderunt diuitiarum, & bonorũ contemptores, & talia facientes, vt di-
B uino amore vos flagrare non dubitarẽt multa nobis de virtute vestra renunciarunt, & Deum vobiscum esse dixerunt, quia nemo potest hæc signa facere, quæ vos facitis, nisi Deus fuerit cum eo. Nõ expectamus, vt videamus, satis est, quod audiuimus. Quod si nũc pauci fimbrias nostras apprehendunt, nobis assignemus, imitemur eos, quorum filios nos esse gloriamur, & diligẽter obseruemus quæ nobis tradiderũt; teneamus in animis nostris, & in operibus fimbrias, & vittas hyacinthinas, quæ cœlestis coloris sunt, id est, præstet vnusquisque nostrum, quod propriũ instituti sui est, &
C à suæ vocationis spiritu non recedat, quæ cœlestis vita est, & cœlitibus gratissima, ita audient Deum esse nobiscũ, &, vel inuocati nos sequentur.

Matt. 14.6

CAP. IX.

Nus verbi Domini in terra Hadrach et Damasci requiei eius: quia Domini est oculus hominis, & omnium tribuum Is-
D *rael. Emath quoq; in terminis eius, & Tyrus, & Sidon, assumpserunt quippe sibi sapientiam valde. Et ædificauit Tyrus munitionem suam, & coacervauit argentum quasi humũ, & aurum, vt lutum plateaũ. Ecce Dominus possidebit eam, & percu-*

tiet

tiet in mari fortitudinem eius, & hæc igni deuorabitur. Videbit Ascalon & timebit: & Gaza, & dolebit nimis: & Accaron, quoniam confusa est spes eius: & peribit rex de Gaza & Ascalon non habitabitur. Et sedebit separator in Azoto, & disperdam superbiam Philistinorum. Et auferam sanguinem eius de ore eius, & abominationes eius de medio dentium eius: & relinquetur etiam ipse Deo nostro, & erit quasi dux in Iuda, & Accaron quasi Iebusæus. Et circundabo domum meã ex his, qui militant mihi euntes & reuertentes, & non transibit super eos vltra exactor: quia nunc vidi in
Matt. 21. Isa. 62. *oculis meis. Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem: ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator: ipse pauper & ascendens super asinã, & super pullum filium asinæ. Et disperdam quadrigã ex Ephraim, & equũ de Ierusalem, & dissipabitur arcus belli: & loquetur pacem gentibus, & potestas eius à mari vsque ad mare, & a fluminibus vsque ad fines terræ. Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua. Conuertimini ad munitionem, vincti spei: hodie quoq; annũtians duplicia reddam tibi. Quoniam extendi mihi Iudam quasi arcum, impleui Ephraim: & suscitabo filios tuos Sion super filios tuos Græcia, & ponam te quasi gladium fortium. Et Dominus Deus super eos videbitur, & exibit vt fulgur iaculum eius: et Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine Austri. Dominus exercituum proteget eos, & deuorabunt, et subiicient lapidibus fundæ: & bibentes inebriabuntur quasi à vino, & replebuntur vt phialæ, & quasi cornua altaris. Et saluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt gregem populi sui: quia lapides sancti eleuabuntur super terram eius. Quid enim bonum eius est; & quid pulchrum eius, nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines?*

HISTORIA.

Onus verbi Domini. Hoc in capite iuxta Hieronymum & Theodoretum, & quosdam alios, quibus assentior, prædicitur gentium vocatio, explicaturque fusius, quod cap. 8. dictum est de multitudine populorum, qui venturi sunt ad Ecclesiam. Cyrillus, & quidam è recentioribus prophetiam esse putant de vrbibus, quas Iudæi expugnarunt, postquam Babylone redierunt: sed contextus ipse docebit maiora esse, quæ dicuntur, quam, vt illis temporibus conuenire possint, vt uidebimus in illis verbis: Et auferam sanguinem eius de ore eius, & in sequentibus. Onus prophetiam esse tristem, & minis plenam, quæ quasi onus quoddam impositũ premit, eos, in quos profertur, diximus Nah. 1. num. 1. & sequentibus. Quamuis autem lætum sit, quod de his vrbibus prædicitur, nempe venturas esse ad Christum: onus vocatur, quoniam prædicatores Euangelii quasi hostes introducit pugnantes, & diripientes; vere enim pugnarunt, non vt homines delerent, sed vt idololatriam & vitia, & Diaboli dominatum euerterent, quo modo sæpe loquuntur prophetæ, vt in Habdia, & Mich. 5. & aliis in locis. Adde quod hoc ipsum multis (vt postea dicemus) inuitis, & dolentibus faciendum erat, qui in magnis calamitatibus illud numerabant.

In terra Hadrach. Quoniam hoc nomen iterum in scriptura non legimus, variæ sunt de eo auctorum sententiæ. Chaldæus vertit: In terra Australi: Cõmunior sententia est Hadrach esse vrbem Syriæ iuxta Damascum, Cyrillus regionem esse dicit iuxta Hemath, quod fere idẽ est, nam Hemath vicina est Damasco. Hæc igitur prophetia explebitur in terra Hadrach, magis quam contra Hadrach, in cuius vtilitatem explenda est.

Et Damasci requiei eius. Damascus vrbs est Syriæ potentissima, quæ ab ea dicitur Syria Damasci, vt iam diximus Ham. 1. nu. 15. Cum dicit; *Requiei eius,* non intelligitur, terræ Hadrach, sed Domini, est enim, *Eius,* masculini generis apud Hebræos מנחתו Quasi dicat: Conuertetur ad Christum Damascus, & Dominus requiescet in ea, quasi in dilecta vrbe Chaldæus: Et Damascus conuertetur vt sit de terra domus maiestatis eius, id est, de possessione Ecclesiæ.

Quia Dominus est oculus hominis, & omnium tribuum Israel. Quia Domino debentur oculi hominis, id est, omnium hominum, etiam si non sint ex tribubus Israel, iuxta illud Psal. 2. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam, terminos terræ. Ac si dicat apertius: Omnium hominũ oculi in Deum aspicere debent adorantes, & ab eo omnia bona expectantes, quia omnium creator omnium saluti consulit, sicut ait Apost. Rom. 3. An Iudæorum Deus tantum? Non ne & gentium? Immo & gentium. Vnde & Lxx. verterunt.* Quia Dominus respicit homines, & omnes tribus Israel. In Heb. est ליהוה quod potest verti, Domini, & Domino, &, Ad Dominum, semperque idem sensus est. Dicuntur autem oculi omnium in Deum aspicere debere eo modo, quo dictum est Psalm. 122. Ecce sicut oculi seruorum in manibus dominorum suorum, sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ: ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri. Ideo igitur Dominus in Damasco requiescet, quia, & si terra gentilium sit, non negligit salutem gentium, sed potius iubebit omnibus prædicari Euangelium, vt omnes salui fiant.

Hemath quoque in terminis eius, & Tyrus, & Sidon. Duplicem esse Hemath diximus Ham. 6. nu. 8. alteram metropolin Syriæ Cœles, quę postea dicta est Antiochia, alteram, quæ ab Antiocho Epiphane dicta est Epiphania, vtriusq; meminit Hamos cap. 6. prioris in principio capitis, posterioris in fine. Illius, quæ Epiphania dicta est, nunc Zacharias recordatur iuxta Hier. & Cyrillum, & Theodoretum. Hæc autem erat terminus terrę promissionis versus Septẽtriones, sed extra terram ipsam, id est, initio Syriæ, Cœles in prima mansione euntibus à terra promissionis in Mesopotamiam, vt scribit Hieronymus in verba Hamos indicata, & in epistola, quæ incipit, Quæris Dardane.* Quare 4
quasi terminus terræ Iudæorum ponitur Ham. 6. Et contereț vos ab introitu Hemath, vsque ad Torrentem deserti. Vt igitur Hemath, id est, Epiphania Syriæ contermina erat Iudæis à Septentrionibus, ita Tyrus, & Sidon ab Occidente vaticinaturque Propheta finitimas has vrbes, sed extra terminos Iudæorum positas, aliquando numerandas esse in vrbibus Dei, sicut vrbes Iudæorum, quoniã credituræ erant Euangelio prædicantibus apostolis, vt quæ viciniores essent, & prius quam aliæ audituræ. Chaldæus: Hemat quoque conuertetur, vt sit de terra domus maiestatis eius, & Tyrus, & Sidon. Cum autem dicit. *In terminis eius,* pronomen, Eius, feminini generis est, vt manifestum est in Heb. & in Græco, id circo subaudiendum censeo, Requiei; dixit enim. Et Damasci requiei eius. In terminis, siue intra terminos requiei Domini erunt Hemath, Tyrus, & Sidon. Licet etiam cum Hieronymo interpretari: Hemath, in terminis eius, scilicet Damasci, aut terræ Hadrach. De Tyro diximus Hos. 9. num. 26. de Tyro, & Sidone Ioel. tertio num. 10. & 11.

Assumpserunt quippe sibi Sapientiam valde. Tyrij, & Sidonij maxime gloriabantur in Sapiẽtia, quod regi Tyri obijcit Dominus per irrisionem Ezec. 28. 5

Ecce

A Ecce sapientior es tu Daniele, & omne
secretum non est absconditum à te. In
sapientia, & prudentia tua fecisti tibi
fortitudinem. In multitudine sapientię
tuę, & in negotiatione tua multiplica-
sti tibi fortitudinem, & eleuatũ est cor
tuum in robore tuo. Et cap. 27. Sapien-
tes tui Tyre facti sunt gubernatores
tui. Pro verbis, quæ modo interpreta-
mur, in Hebr. est. Quoniam sapiens fuit
valde, Lxx: Quoniam sapientes fuerunt
valde, Sed quoniam hæc verba cum irri-
sione dicuntur, quod cum opinione sa-
pientiæ tumerent huiusmodi ciuitates,
B veram tamen sapientiam non haberẽt,
recte Hieronymus vertit. Assumpserũt
quippe sibi sapientiam valde. Sed cum
dixerit, Tyrum, & Sidonem futuras esse
in terminis requiei Domini, quorsum
nunc pro causa affertur: Assumpserunt
6 quippe sibi sapiẽtiam valde? * Pro quip-
pe, in Heb. est כי, quod est, Quoniam,
Quippe, Quamuis, hinc fit vt Quippe,
siue Quoniam, quod idem est, sæpe po-
natur pro Quamuis, vt Psalm. 77. Quo-
niam percussit petram, & fluxerunt
aquæ, & torrentes inundauerunt; num-
quid & panem poterit dare, aut parare
C mensam populo suo? idest, Quamuis pe-
tram percusserit. Isai. 12. Confitebor ti-
bi Domine, quoniam iratus es mihi, id
est, quamuis iratus es mihi laudabo te.
Exo. 13. Cum emisisset Pharao populũ,
non eos duxit Deus per viã terræ Phili-
sthim, quæ vicina erat, reputans, ne for-
te pœniteret eum, si vidisset aduersum
se bella consurgere. Pro, Quæ vicina
erat, in Hebr. & in Lxx. & in Chald. est:
Quia vicina erat, id est, quamuis vicina
erat, alioqnin potius per eam ducturus
erat quod vicina esset, & via compen-
diosior. Ita nunc: Assumpserunt, quip-
D pe sibi sapientiam, id est, Quamuis sibi
sapientes videantur, Euangelij se simpli-
citati subijcient.

(Marginal note: Quoniã pro Quãuis.)

7 *Et ædificauit Tyrus munitionem suam.*
Quod de Tyro, & Sidone dicitur, quia
ciuitates gentilium erant, & vicinæ Iu-
dæis, id de alijs ciuitatibus gentium in-
telligamus. Sed de his potissimum lo-
quitur Propheta, & quia notiores erãt
Iudæis earum diuitiæ, & potentia, &
quia has maxime sibi subijcere optabãt,
A quia in eorum sortem, id est, intra fines
terræ cis promissæ ceciderant, & assi-
due cum illis bellum gerebant. Quam-
uis quod nunc de ædificanda munitio-
ne dicit, Tyrus, & Sidon accuratius, &
fortius quam cæterę ciuitates fecerunt,
quia magis sapientiæ opinione præsta-
bant, id est, vehementius restiterunt E-
uangelio. Aedificare munitionem, idest,
res munitas, quod est arces, muros, val-
lum, & cetera huiusmodi, & coaceruare
argentum, & aurum, vt abunde suppe-
tant stipendia militibus. ciuitatis est nõ
de deditione cogitantis, sed resistere op-
B pugnatoribus, quantum poterit, volen-
tis. Hac metaphora significat Tyrum,
idest, eius principes, sacerdotes, Philoso-
phos, & Astrologos (hæc enim homi-
num genera maximè aduersari solent
prædicationi Euangelij) daturos om-
nem operam, & toto studio sapientiæ,
caliditatis, potentiæque conaturos, vt
Euangelio resistant. Sed quia nihil pro-
fecturi erant, subijcit: * *Ecce Dominus pos- 8*
sidebit eam: quod ex præcedentibus pẽ-
det, ac si diceret: Quamuis sibi valde sa-
pientes videantur, & Euangelio totis
viribus resistere conentur, Dominus
C possidebit eam. Nec temerè his meta-
phoris vsus est Propheta, sed aptissimè
locutus est, erat enim Tyrus munitissi-
ma, & auro mirum in modum, atque ar-
gento abundabat. Vt ex Isaia vigesimo
tertio, & ex Ezecielis vigesimo septimo
cognosci potest. Tria solent maxime
obstare Euangelio recipiendo, tumor
humanæ sapientiæ, diuitiæ, munitio, si-
ue fortitudo, qua homines efferuntur
quasi superiores ceteris, & nullius ope
indigentes. Hæc omnia Tyro, & Sidoni
tribuit, & tamen ait. *Ecce Dominus possi-*
debit eam.

D *Et percutiet in mari fortitudinem eius.*
Dominus ei admouebit machinas bel-
licas, & eam tandem expugnabit: In
mari autem dicit, id est, è mari, tota enim
tunc mari cingebatur, & è mari erat op-
pugnanda. Ac si dicat: Quamuis for-
tis sit, quamuis sit ad eam difficilis ac-
cessus expugnabunt eam tamen bella-
tores Christi.

Et hæc igni deuorabitur Vrbs ipsa cõ- 9
sumetur, idest, exterminabitur ex ipsa
idolo-

idololatria,& fentina vitiorum, & ipsa abfumetur illo igni, de quo Dominus ait Luc. 12. Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur? Ita Hieronymus.& al'i. Noua forrasse, & insolens videbitur horum, & superiorum verborum interpretatio, vt ad tempus Euangelij, & spiritualem verbi Dei victoriam referantur, cum in Habdia,& Sopho.2.probauerimus vrbes, quarum meminit noster Propheta, expugnatas fuisse à Iudæis Babylone reuersis, & possessas, atque hoc ipsum verba Zachariæ sonare videantur. Fateor equidem, si proprie essent accipienda, at Metaphorica, seu (vt magis propriè dicam) Allegorica sunt, & aliud sonant, aliud significant. Cogimur autem non propriè accipere, sed Allegoricè, præcedentibus, & sequentibus, ex quibus vera verborũ intelligentia in Scripturis desumitur. Etenim ab illis verbis, quæ paulo post legimus: Et auferam sanguinem eius de ore eius, vsque ad finem capitis, de Christo sunt omnia, vt mox demonstrabi-

Cur Historica cēseatur hæc explanatio, quæ potius videtur Allegorica.

10 mus. * Quæ autem à principio capitis iā interpretari sumus, si proprietas verborum seruanda est, non sunt de armorum victoria, sed de victoria verbi Dei. Nam neque filiorum Israel meminit, quorum armis vrbes illæ capiantur, sed Dei, & à Deo possidendas esse dicit. Damascus non hominum requies dicitur, sed Dei, & causa expugnationis eius traditur, Quia Domini est oculus hominis & omnium tribuum Israel id est. Quia Deus omnium auctor omnium saluti consulit. De Tyro. Ecce, Dominus possidebit eam. Accedit quod de eadē victoria Euangelii solēt prophetæ ita loqui, vt nunc Zacharias. Exemplo esse potest iuxta multorum expositionē illud Habdiæ: Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Hesau stipula, & succendentur in eis, & deuorabunt eos. Video me aliter fuisse interpretatum, sed ideo nunc hoc exemplo vtor, vt doceam viris eruditissimis non videri nouas huiusmodi expositiones. Multa etiam sunt huiusmodi in capite quinto Michææ, ex quo ait: Et erunt reliquiæ Iacob in medio populorum multorum, &c. vsque ad finem capitis, vt

A ibi exposuimus. * Denique si Dominus ait: Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur? Si verbũ Dei gladius est, vt ait Paulus Ephe. sexto, nō est absurda, aut insolens locutio, eos, qui Euangelium recipiunt, & Deo se totos tradunt, hoc gladio occidi, hoc igni incendi, aut etiam deuorari. 11 Luc. 12.

Videbit Ascalon, & timebit. Transit ad vrbes Palæstinorum inimicas etiam, vicinasque Iudæis, de quibus diximus Sophoniæ secundo, numero septimo, & octauo, easque eodem modo à Christi discipulis capiendas esse prædicit. Vi-

B debunt ergo Ascalon, & finitimæ vrbes captas esse Tyrum, & Sidonem, & timebunt, ne & ipsæ similiter capiantur, & munient se se aduersus oppugnatores, sed eodem modo capientur. Cum autē dicit, Timebit Ascalon, & Gaza dolebit nimis, & Haccaron, de earum principibus loquitur, id est, de sacerdotibus, & magistris idololatriæ, & ceteris, qui priuatæ vtilitatis causa aduersabantur semper Euangelio.

Quoniam confusa est spei eius. Cum viderit ceteras ciuitates fortissimas victas esse, desperabit se posse resistere, & vide- 12

C bit earum rerum, quibus confidebat, nihil satis sibi esse posse, vt se tueatur, pudebitque in illis fiduciam suam posuisse. Hoc de obstinatis infidelibus, & sectatum suarum studiosissimis, aut vtilitatum suarum amatoribus, vt diximus, intelligendum est.

Et peribit rex de Gaza. Sunt qui regē idolum Gazęorum esse putent, quod regem vocabant, Hieronymus Diabolū potius intelligere videtur. Rectè sanè, sed cur de Gaza potius, quam de ceteris ciuitatibus Diabolus perit? Deinde etiam si hunc scopulum ita vitemus,

D quomodo vitabimus proximū: Et Ascalon non habitabitur? Nam hæc simul iūcta aperte significare videntur Gazam esse capiendam ab hostibus occiso eius rege, & Ascalon omnibus ciuibus esse viduandā, vt deserta maneat vrbs olim celebris, quod prædicationi Euangelij non conuenit. Si dicas eijciendos esse infideles, & mansuros fideles, non habitatur vrbs manentibus in ea fidelibus? * Quis dicat vrbē non habitari, si pulsis 13

pristinis

pristinis habitatoribus alij succedant, antequam pellantur priores? Hæc verba ita obscura sunt, ac difficilia explicatu, vt pene coegerint me totam huius capitis expositionem retexere, & de vastitate, quam à Iudæis passæ sunt Palæstinorum vrbes post captiuitatem Babylonicam interpretari, de qua manifesta extat prophetia apud Sophoniam cap. 2. & in Habdia, vt suis locis explanauimus. Sed ne hoc facerem, obstiterunt, quæ dixi numero. 9. & 10. Illud etiam maximè, quod statim de eisdem Palæstinis ait: Et auferam sanguinem eius de medio eius, & abominationes eius de medio dentium eius, & relinquetur etiā ipse Deo nostro, & erit quasi dux in Iuda, &c. Non enim dicit perdendos esse Palæstinos, sed relinquēdos Deo nostro & duces futuros in Iuda: quod manifestum est pertinere ad vocationem eius gentis per prædicationem Euangelij. Nam Iudæi disperdiderunt eos bello, neque vnquam hoc, quod Historia sonat, impletum est, vt in societatem assumerentur, & essent quasi duces in Iu-
14 da.* Necesse est ergo fateri has locutiones metaphoricas esse, & aliud significare quam sonant. Rex perire dicitur de ciuitate, quando ciuitas regnare desinit & in potestatem venit alienorum: & quoniam Gaza ventura erat in ditionē Christianorum recepto Euangelio, ait: *Rex peribit de Gaza*. Quod emphasim habet, nam Gaza dicitur quasi fortis, vt ait Hieronymus, & vt notum est etymologiam intuentibus, ac si dicat. Illa fortis se dedet, & seruire Christo, mallet, quam regnare, ita se humiliter geret rex, ac si regiam potestatem non haberet, priuatus potius videbitur quā rex.

Et *Ascalon non habitabitur*. Sophonias capit. 2. prædixit in loco, vbi olim erat Ascalon, moraturos pastores Iudæorum post captiuitatem: Et erit funiculus maris requies pastorum, & caulæ pecudum, & erit funiculus eius, qui remanserit de domo Iuda, ibi pascentur, in domibus Ascalonis ad vesperam requiescent. Cum ergo modo ait: *Non habitabitur*, iuxta subiectam materiam intelligendum est, non habitabitur vnquam à Palæstinis semel diru-
A ta, sed occupabitur à Iudæis & postea
habitabitur à Christianis. 15

Et sedebit separator in Azoto. Hieronymus adnotat in Hebr. esse: Et sedebit ממזר se autem vertisse, Separator, quo nomine Christum intelligi dicit, qui frumentum à paleis separabit, & pisces bonos à malis, & argentum, & aurum à sordibus, scoriaque discernet. Eritque sensus: Christus regnabit, & adorabitur in Azoto idolis expulsis, & vt iudex futurus omnium timebitur. Nomen Hebraicum Hieronymus ipse Mamzer.
Deu. 23 interpretatus est: Nō ingredie-
B tur mamzer, hoc est de scorto natus, in Ecclesiam Domini vsque ad decimam generationem. Atque illud quidam ex Hebræis deducunt à verbo זור, quod est alienum esse, alij à verbo מזר cuius significationem ignorant, sed ex versione Hieronymi, qui Hebræorum illius temporis sententias sequitur, vt in huius Prophetæ proœmio diximus intelligimus idem esse quod separate. Spurius itaque, qui incerto patre natus est, rectè mamzer dicitur, quasi alienus, & non eius, cuius esse debuerat, debuit enim ex marito procreari: estque
C quasi separator, quia genus separat, & alienat, cum non sit eius filius, cuius esse
se debuerat.* Vtroque modo Christus 16
rectè dicitur mamzer, id est separator, quia constitutus est à Deo iudex viuorum, & mortuorum, & separaturus est oues ab hædis, & nunc etiam separator est, quia quosdam ad se adducit misericorditer, alios iuste in infidelitate, aut in peccatis suis relinquit. Mamzer etiam id est, alienus, quia secundum carnem erat ex Iudæis, quos Palæstini alienos à se, & inimicos iudi-
D cabant. LXX. Singularem numerum pro plurali acceperunt vertentes ἀλλογενεῖς, id est alienigenæ, ex alia gente orti, id est, Christiani ignoti ante Palæstinis. Chaldæus: Et habitabunt domus Israel in Azoto, qui erant in ea, quasi alieni qui non habent patrem. Qui etiam rectè dicuntur separatores, quia electos prædicatione sua à reprobis separant.

Et disperdam superbiam Philisthinorũ:

neglectis totam, operam conferunt in diuitias colligendas, & in voluptates, & in eiusmodi bona, quæ natura caduca sunt, & semper ad interitũ festinant. Cum igitur Deus cogitationes nostras, & actiones ab omnibus his curis reuocat ad nos metipsos, vt intra nos simus semper, quod magnum eius beneficiũ est, populum suũ saluat de terra Orientis, & de terra Occasus solis, & adducit, vt habitet in medio Ierusalem. * Et tunc verè est ei in populum, & ipse illi in Deũ, in veritate, & in iustitia, quia verè illi præstat, quæ pijs, & veris cultoribus pollicitus est in hac vita, & postea coronat eum corona iustitiæ. Quæ deinde sequuntur vsque ad illud: *Et erit sicut eratis maledictio*, exposuimus Hag. 1. num. 44. vsque ad 57. & cap. 2. nu. 81. & 82. his tantum exceptis: *Neque introeunti, neque exeunti erat pax præ tribulatione, & dimisi homines vnumquemque contra proximum suum*. Quorum hic sensus est? Antequam templum Domino ædificare in vobis inciperetis, nõ erat vobis pax, quæ gratiæ comes est, sicut ait Apostolus: Gratia vobis, & pax. Quando exibatis, id est, quãdo aliquid boni facere incipiebatis, finitter finis, & à Deo alienus vestra opera deprauabat, vt quæ bona erant gloriæ causa faceretis, aut ambitionis, aut turpis lucri, neque in Deũ intueremini. Quod si exeũtibus aliquando latrones parcebant, introeuntibus in ciuitatem, & iter finientibus aderant, vt, vel tunc opera vestra corrumperent efficiendo, vt nimium vobis in illis placeretis, aliosque contemneretis, aut quod bono animo cœperatis, propter vosmetipsos, & propter popularem aurã finiretis.* Quando initio opera corrumpit tentator, fit (vt ait Gregorius. 1. Moralium, ca. 38.) illud. Facti sunt hostes eius in capite. Cum verò antiquus hostis, neque in exordio intentionis fecit, neque in itinere actionis intercipit, ductores in fine laqueos tendit, quem tãto nequius obsidet, quanto solum sibi remãsisse ad decipiendum videt. De quo Propheta ait: Ipsi calcaneum meum obseruabũt: quia enim in calcaneo finis est corporis, quid per hunc, nisi terminus signatur actionis? Hinc etiam serpenti dicitur: Ipse conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo illius. Caput serpẽtis conterit, qui prauam eius suggestionem ipso operis initio confringit. Sed ipse mox insidiatur calcaneo, vt quem percutere initio non potuit, ad extremum saltem venenato dente mordeat, & impleat veneno, &c. Sed, quia multos Diabol⁹ habet ministros, per quos, cum quiescere videtur, atrius interdũ nocet, aut deprauata doctrina, aut factis vitiosis, aut sceleratis consilijs, & suasionibus, atque ij omni hoste peiores sunt, addit: *Et dimisi homines vnumquemque contra proximum suum*. Nam, quia neque eius inspirationibus paremus, neque exẽplis sanctorum, aut mortuorum, aut viuorum mouemur, iustè permittit homines nequissimos, qui hostiliter in bonos mores sæuiant, & ab ijs, quos lædunt, non tolerentur solum, sed etiam interdum amentur. De illis verbis: Et erit sicut eratis maledictio, &c. Vide Sophoniæ 3. num. 56. & 57. Quæ deinde supersunt moralia sunt, & non sunt aliter exponenda.

Studium colligendi diuitias & cetera sęculi bona.

26

27

Thren. 1.

Psal. 55.

A

Gen. 3.

B

HISTORIA.

C

Ieiunium quarti, & ieiunium quinti. Quoniam cap. 7. nuncij illi quęsierant, an esset adhuc quinto, & septimo mense ieiunandum, nec tunc illis Propheta apertè respõderat, sed arrepta inde ansa eorum ieiunia reprehenderat, nunc respondet, non solum ieiunia illa, sed alia quoque, quę doloris causa suscepta erant, relinquenda esse, & vertenda in præclaras festiuitates, & in lętissima cõuiuia. Ieiunium quarti iuxta Cyrillum, & communiorem sententiam, indictũ fuerat Iudæis, quoniam eo mense muri Ierusalem rupti sunt à Chaldæis; ieiunium quinti, quia tunc vrbs incẽsa est; ieiunium septimi, quia tunc interfectus est Godolias, & penitus è patria sua eiecti sunt Iudæi; ieiunium decimi, quia eo vrbs obsessa est à Nabuchodonosor. Ezec. 24. Quæ omnia ex postremo capite. 4. Regum, & ex Ierem. 39. & 52. cognoscuntur. Hieronymus verò veteres Hebræos secutus, & post eum Rupertus,

28

D

tus, ieiunium quarti mensis esse dicunt, A quoniã tunc Moses descendens è monte Sina tabulas legis confregit. Exo. 32. & quia tunc rupti sunt muri ciuitatis. Ieiunium quinti, quoniã tunc iussi sunt Hebræi montem non ascẽdere, sed per quadraginta annos longis ad terram sanctam circuire dispendijs, vt moterẽtur in solitudine. Num. 14 & quia eodem mẽse vrbs incensa est à Chaldęis. Ieiunium septimi, propter cædem Godoliæ. Ieiunium decimi, quia Ezeciel, & ceteri, qui erant in captiuitate, eo mense audierũt templum fuisse subuersum,
29 Ezec. 33. * Non desunt, qui Hieronymum hic errasse putent, quòd nimium B crediderit Hebræis, commentum esse quod ait, tabulas quarto mense fractas, populum quinto iussum esse manere in deserto, decimo, captiuos audiſſe templum esse subuersum, neque vllo Scripturæ testimonio probari posse. Periculosum est huiusmodi quippiã Hieronymo obijcere viro in Scripturis exercitatissimo, & qui eas, quasi memoriter tenebat. Quare si attentè illę legantur, verum esse videbimus, quod dixit. Filios Israel primo mense exijsse ex Ægypto notum est ex Exod. 12. & 13. & ad C montem Sina venisse initio mensis tertij videmus Exo. 19. Mense tertio egressionis filiorum Israel de terra Ægypti in die hac, (id est, primo die mensis) venerunt in terram Sinai. Hinc statim ascendit in montem, & fuit ibi quadraginta diebus, Exod. 24. tabulas tunc cõfregit, cum his diebus finitis redijt ad populum cum lege, Exod. 32. Omnino ergo quarto mense fractæ sunt tabulæ, vt scripsit Hieronymus. Seditionem verò illam Hebræorum, vnde vetiti sunt ingredi in terram promissionis, quinto mense ortam fuisse nunc D
30 ostendamus. Num. 10. legimus: * Anno secundo, mense secundo, vigesima die mensis, eleuata est nubes de tabernaculo fœderis, profectique sunt filij Israel per turmas suas de deserto Sinai. Et postea: Profecti sunt ergo de monte Domini viam trium dierum, &c. Iam hic habemus mensis secundi viginti tres dies. Deinde vno mense manserunt in loco, qui dictus est Sepulchra concupiscentiæ, Num. 11. Vt det vobis Dominus carnes, & comedatis, non vno die, nec duobus, vel quinque, aut decem, nec viginti quinque, sed vsque ad mensem dierum, id est, donec compleatur mensis integer. Et cap. 10. Exclusa est itaque Maria extra castra septem diebus, & populus non est motus de loco illo, donec reuocata est Maria. Si ergo mensi, & viginti tribus diebus mensem, & septem dies addamus, mẽses tres integros habebimus. Cap. 13. mittuntur exploratores, quod factum esse quarti mensis initio ordo ipse historiæ docet, & quod in eodem loco Scriptum est: Erat autem tempus, quo iam præcoquę vuæ vesci possunt. Quod cum fieri nõ potuerit ante initium quarti mensis, vt ex verbis Scripturæ indicatis manifestum est, necesse est quarti mensis initio factum esse, cui in nostris mensibus respondet pars Iunij cum parte Iulij, quo tempore paulo post idus Iunij iam prę-

Defenditur Hier.

coquæ vuæ erant sine dubio in terra promissionis. * Quando exploratores redierint, historia non tacuit, Num. 31
13. Reuersique exploratores terræ post quadraginta dies omni regione circuita, & venerunt ad Moysem. His, quæ viderant referentibus orta est seditio populi, quã continuò vltio diuina consecuta est, qua prohibiti sunt ingredi in terram promissam, & montem ascendere, vt cap. 14. narratur. Manifestum est ergo hoc mense quinto contigisse. Nam, quod negaor in Scriptura inueniri mense decimo nuntiatum esse Ezecieli de vrbis excidio, mirum est, cum in margine Commentatiorum Hieronymi caput. 33. Ezecielis indicetur, in quo hæc scripta sunt: Et factum est in duodecimo anno, in decimo mense, in quinta mẽsis transmigrationis nostræ, venit ad me, qui fugerat de Ierusalem, dicens: Vastata est ciuitas. Quanto autem dolore homines affici soleant, cũ huiusmodi nuntios audiunt, si quis fortè neget, communis sensus loquitur. Sed & apud Nehemiam cap. 1. hoc videmus, cui cum dictum esset Iudæos, qui erant in Ierusalẽ, in afflictione magna esse, & in opprobrio, & murum Ierusalem dissipatum, portas esse combu-

stas: Cum audissem, inquit, verba huiuscemodi, sedi, & fleui, & luxi diebus multis,& ieiunabam,& orabam ante faciem Dei cœli Quid ergo mirum est Iudæos, qui erant Babylone, ieiunasse eo mense, quo ad eos allatum est vastatā
32 fuisse vrbem à Chaldæis?* Quare non est, quod dubitemus causas horum ieiuniorum esse & has,& illas, sicut scripsit Hieronymus Sed cur,inquis,Iudæi,qui Babylone erant,quærunt cap.7. an esset iam à ieiunio desistendum, si his causis,quas commemorat Hieronymus,in dicta sunt Hebræis ieiunia, cum illæ calamitates tabularum fractarū,& ingressus in terram promissam prohibiti, iam diu leuatæ essent?Sanè non quærunt illi de ieiunio quarti mensis, aut decimi, sed de ieiunio quinti,& septimi,quibus iam non videbatur ieiunandum, quoniam iucunditas optatæ libertatis, & erectionis templi, atque vrbis omnem sensum doloris tollere videbatur. At Propheta sumpta inde occasione de ieiunijs etiam reliquis respondet.

Bonus pro Hilaris.

In sollennitates præclaras. In Hebræo est:In sollennitates bonas,id est, hilares,vt Psal.33. Quis est homo,qui vult vitam,diligit dies videre bonos?& 105. Ad videndum in bonitate electorū tuorum,ad lætandum in lętitia gentis tuę, id est,ad fruendum hilaritate,qua electi tui fruuntur. Psal.103. Aperiente te manum tuam omnia implebuntur bonita-
33 te,id est,lætitia,& saturitate.* Hæc hominibus illius temporis dicuntur, sed continuò transit ad noui testamenti tēpus, de quo maximè sermo Prophetæ est. Hæc ieiunia, quæ vobis fuerunt luctuosa,vertentur vobis in lętissimas sollennitates, quas habebitis ex consummatione templi,& ex magnis victorijs, vt videmus.1.Machab.4.& 13. Viri Ecclesiastici etiam ad sollennia ieiunia Ecclesiæ hæc referunt, quæ fideles in macerationem carnis pro spe cœlestis regni cum iucunditate obseruarūt. Olim siquidem quatuor ieiunia erant in vsu Ecclesiæ,primum in natali Domini,secundum,in quadragesima ante Pascha, tertium,in Epiphania, quartum, ab Ascensione vsque ad Pentecosten,quæ in his Zachariæ verbis intelliguntur, vt

A sentit Philastrius Brixiensis Episcopus, in libro de hæresibus, in capite Hęresis de Zacharia Propheta. Atquæ hæc ieiunia cum tam pręclaras habeant festiuitates,rectè dicitur:*Erit domui Iuda in gaudium,& lætitiam, & in sollennitates præclaras.** Alij,vt idem Philastrius te-
stetur,de ieiunijs quatuor temporum cuiusque anni scripturam Zachariæ intelligendam esse censent In his videtur esse beatus pontifex,& martyr Calixtus, qui ad hæc ieiunia retulit verba Zachariæ in Epist. 1. ad Benedictum Episcopum, vnde verba translata sunt in cap.
B Ieiunium,quod ter.76.dist.Et apud sanctum pontificem Leonem sermones habemus nouem de ieiunio septimi mensis,de ieiunio decimi mensis,octo. 34

Veritatem tantum, & pacem diligite. His bonis fruemini,si pacem, & veritatem diligatis. De vtraque loquitur Apostolus Ephes.4. Propter quod deponentes mendacium loquimini veritatem vnusquisque cū proximo suo,quoniam sumus inuicem membra. Irascimini,& nolite peccare,sol non occidat super iracundiam vestram. Est & veritas, qua vitæ sanctitas omnis continetur,
C & honestas,de qua in eodem cap. dixerat: Veritatem autem facientes in charitate,crescamus in illo per omnia,qui est caput Christus.

Vsquequo veniant populi, & habitent in ciuitatibus multis. Hæc verba in alijs translationibus difficilia non sunt,vt in 35
nostra. Lxx. enim apertè transferunt: Adhuc veniēt populi multi,&c.& Chaldæus, & recentiores interpretes. Verum quoniam in Hebr. non est tantum עד,quod est, Adhuc,sed עד אשר(nec refert,had,ne proferamus,an hod,idem enim est) quæ duo verè, & propriè si-
D gnificant, Vsque quo,quod inficiati nemo poterit,vt Num.20. Donec transeamus terminos tuos. Iosu. 1. Et pugnate pro eis donec det Dominus requiem fratribus vestris. Isa.6. Donec desolentur ciuitates, Hos.5. Donec deficiatis, & quæratis faciem meam. In his verbis pro Donec,est in Heb. עד אשר. Quare hoc loco, Vsquequo, idem valet, quod Adeò vt,aut(vt Hier. explicauit)In tantum vt. Hęc ieiunia vertentur vobis in magnas

magnas solemnitates, in tantum, vt veniant populi multi, &c. Sed possumus etiam magis propriè accipere Vsquequo, vt sit aduerbium temporis, & sit sensus: Pro his ieiuniis, quæ ex tristibus euentibus initia habuerunt, habebitis præclaras, & lætissimas solemnitates partis egregijs victorijs, donec succedāt maiores, & vehementiores causæ lætandi, eum scilicet venient populi, & cet.
36 * Populi autem, quos venturos fore dicit, & habitaturos in ciuitatibus multis, non sunt illi, qui Babylone redierūt in Iudæam, vt multi putant, sed populi gentilium, qui venturi erant ad Ecclesiam, & multitudine suas multas vrbes impleturi, sicut statim ait: Et venient populi multi, & gentes robustæ. Hoc ex eo intelligitur, quod Babylone non redierunt populi, sed quædam vnius populi pars, & gens Iudæorum nequaquā populi dicitur in Scriptura (gentium enim hoc nomen est) sed populus Dei, aut populus Israel, nisi cum in malum nominatur, vt diximus Mich. 1. nu. 17. quod modo dici non potest. Deinde antequam pars populi rediret Babylone, præter consummationem templi nullas solemnitates habuerunt, sed tristibus fere tristia succedebant, vt ex initio Nehemiæ perspicitur: Et venit, inquit, Hanani vnus de fratribus meis, ipse, & viri Iuda, & interrogaui eos de Iudæis, qui remanserant, supererant de captiuitate, & de Ierusalem.

Et dixerunt mihi: Qui remanserunt, & derelicti sunt de captiuitate ibi in prouincia, in afflictione magna sunt, & in opprobrio, & murus Ierusalem dissipatus est, & portæ eius combustæ sunt igni * Accedit, quod eadem fere sunt
37 verba in cap. 2. Isaiæ, & cap. 4. Michææ in principio vtriusque, quæ omnium consensus de Ecclesia interpretatur. Denique Hieronymus, quem alterius expositionis patronum esse diximus, manifestè ita hæc explicat paulo post, vt nos dicimus esse intelligenda. Nam in illud: In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines, &c. Hæc scribit: Quidam ex Iudæis hæc sub Zorobabel, & post Zorobabel dicunt esse completa. Alii in futurum tempus differunt quando Christum sperant esse venturum. Nos autem in aduentu Domini Saluatoris, quando de Maria natus est virgine, & rectius, & verius intelligimus. Denique scriptum est: Vsquequo veniāt populi. Quando dicitur, Vsquequo non de præsenti tempore significat, in quo erant Zorobabel, & Iesus, sed de futuro quando venient populi multi, & gentes robustæ, vt quærant Dominum exercituum in Ierusalem. Hæc Hieronymus, & eodem modo exposuit R. Samuel in libello, siue Epistola de aduentu Messiæ, cap. 16.

Et vadant habitatores vnus ad alterū. Legendum est sine dubio, Vnius ad alteram: irrepsit enim incuria librariorū mendum in Latinos codices. Hoc ex Hebræo manifestum est, vtroque enim loco est אחת, quod feminini generis est, & vnam significat: Et vadant habitatores vnius ad vnam: Secundo ex translatione Lxx. quæ ita habet: Et congregabuntur, qui habitant ciuitates in vnā ciuitatem. Chaldęus: Et ibunt vnius incolæ cum alterius, scilicet, ciuitatis incolis * Hieronymus etiam exponit: Et 38
vna ciuitas pergat ad alteram, & se mutuo cohortentur. Ita quoque verterunt Pagninus, Vatablus, & alii. Significat autem Propheta ardens studium, quo se gētes mutuo hortabūtur, vt ad Christum veniant, sicut videmus Isa. 2. & Mich. 4. Et ibunt populi multi, & dicēt: Venite, & ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob.

Vadā etiam ego. Hieronymus: Et dicēte altera ad alteram: Eamus, & deprecemur, &c. respōdebit alia ciuitas; Vadam etiā ego, &c. Hoc est: Dū vna ciuitas alteram inuitat, tertia, quæ eas audierat, nec inuitabatū, dicet: Ego etiā vobiscum venire volo. Itaq; mimesis, siue imitatio est verborum ciuitatis nō inuitatæ. Chaldæus: Ista huic dicet: Ibo etiā ego. Sed planius vř, & conueniētius, quod alij volunt, hæc verba esse ciuitatis exhortantis, quasi dicat: Ne putes me non ex animo hęc dicere, & te hortari, simul tecum ibo, non patiar tanti boni expers manere.

Et venient populi multi. Quoniam populos dixerat esse venturos, ne pauci putentur,

putentur, aut ignobiles, nunc addit: Et venient populi multi, & gentes robustę gentes, quæ armis imperium compararuerant, & alijs subdi turpe ex stimabât, sponte se Euangelij legibus subiicient.

39 *In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines*. Iam hæc verba, neque Hieronymus, neque Cyrillus negare possunt, intelligi de tempore Euangelij quæ tamen pendent ex pręcedentibus, ac propterea omnia sunt eodem modo interpretâda. Est enim sensus: Hæc omnia, quæ dixi, euenient illis diebus, qui tantæ felicitatis erunt Iudæis, vt decē homines ex varijs gentilium nationibus, & linguis, apprehendant, & quoniā quædam interposuit; iterum dicit: Apprehendent, inquam, fimbriam vnius Iudæi, & illum sequentur, vt cum eo verum Deum adorent. Numero denario

Numerus denarius. perfectio, vt ait Cyrillus, siue multitudo solet significari in Scriptura, vt Genes. 31. Sed & Pater vester circumuenit me, & mutauit mercedem meam decē vicibus. Leu. 26. Postquam confregero baculum panis vestri, ita, vt decem mulieres, (id est, multæ) in vno clibano coquant panes, & reddant eos ad pondus & comederis, & non saturabimini. Iob. 19. En decies confunditis me. Decem erho homines, multi homines sunt. *

40 Impleta est hæc prophetia cum prædicantibus apostolis (vt aiunt Hieronymus, & Cyrillus) qui ex Iudæis erant, magna gentium multitudo conuertebatur ad Euangelium, & eos sequebatur intelligens Deum, deos autem gentium dæmonia. Et quoniam Iudæi non soli apostoli, aut alij ex eadem gente dicuntur, sed quisquis Christum confitetur, etiā si ex gentibus sit, quotidie expletur hoc vaticinium, cum prædicantibus Christianis gentiles veniunt ad Ecclesiā, relictis idololatriæ erroribus. Ita, vt nunc

Iudæus. dicimus, Iudæum accipit Paulus Rom. 2. Non enim, qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto est in carne circumcisio, sed, qui in abscondito Iudæus est, & circumcisio cordis in spiritu, non litera. Et Philip. 3. Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo seruimus. Et Apoc. 2. Et blasphematis ab ijs, qui se dicunt Iudæos esse, & non sunt,

A sed sunt Synagoga Satanæ. Cum fimbriā eicit, id intelligit, quod Iudæi proprium est, & quo à ceteris distinguitur nationibus, sicut legimus Num. 15. Loquere filijs Israel, & dices ad eos, vt faciant sibi fimbrias per angulos palliorū ponentes in eis vittas hyacinthinas; quas cum viderint, recordentur mandatorum Domini. De quibus & Dominus ait Matth. 23. Et magnificant fimbrias. Significat itaque Christianæ religionis ceremonias, & mores, caritatemque fraternam, qua Dominus discipulos suos cognosci voluit, placitura esse gentili-

B bus, eosque mirum in modum allectura, atque captura. Eleganter etiam adnotat Cyrillus apprehendere fimbriam idest, extremam vestis partem, puerorū esse, qui patres suos sequuntur, & eorū fimbrias apprehendunt, ne cadant: ita gentiles adhærebunt Apostolis, & prædicatoribus Euangelii, & ab eis duci se, ac regi sinent, ne cadant, putabunt cm̄ se casuros asse, si, vel minimum ab eis recesserint. * Cum ait: Fimbriam viri Iu- 41

dæi, nonnulli virum Iudæum Christum interpretantur, quem sensum mysticū docet esse Hieronymus. Sed certè ver-

C bis prophetæ parum conuenit, à quo certus vir non signatur, sed quilibet ex Christianis magistris intelligitur; ideoque nec in Hebræo, nec in Græco articulum habet. Indicat hoc etiam, quod sequitur: Ibimus vobiscum, quod nō de vno, sed de multis dictum intelligitur. Illud etiam: Audiuimus enim, quoniam Deus vobiscum est, id est, cognouimus vobiscum ò Iudæi esse Deū, & latè hoc vbique nunciatur esse cum verum Deū, quem vos colitis. Cum ergo sint multa in hoc capite sublimiora ijs, quæ terrestri Ierusalem data sunt, merito omnia ad Ecclesiam retulimus, sed ita acceptā

D vt initio capitis explicauimus. quamuis sint quædam, quæ rectè in Iudæos eo tempore quadrarent, si per se acciperētur. Quæ tamen nec expositioni nostrę aduersantur, cum fateamur quædam eis dici, quatenus populus quidam sunt, alia quatenus initium, & quasi parentes sunt Ecclesiæ, quæ sunt in expositione copulanda, vt à nobis factum est.

TRO-

TROPOLOGIA.

42 Quod ait Propheta, *Ieiunium quarti,& ieiunium quinti,&c.* Hoc significat,
Ioan. 16. quod Dominus ait: Amen, amen dico vobis, quia plorabitis,& flebitis vos, sed tristitia vestra vertetur in gaudiũ. Quocumque enim anni mense tristia eueniant, siue quarto, siue quinto, aut septimo, aut decimo, idest, siue in adolescentia, siue in iuuentute, siue in virili ætate, siue in senectute, domui Iudæ, id est, veris Dei cultoribus uertentur in gaudiũ, & in lætitiam, & in solemnitates præclaras, & videbunt, quod dictum est à
Rom. 8. Paulo: Scimus autem, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Nec de illa modo cœlestis beatitudinis solemnitate, quę omnes continet solemnitates, hoc intelligendum est, sed de solemnitatibus etiam huius vitæ, quas serui Dei fideles sentiunt, mundus autem ne suspicari quidem potest, quoniam Deum non nouit effectorem solemnitatum,& suauitatum. Nam quãuis laborare videantur iusti,& vrgeri tentationibus, persecutionibus, morbis, paupertate, tamen Deum habent in se,& à dextris suis ne commoueantur, & sentiunt, quod viro iusto promissum
Psal. 90. est. Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum. * Quis
43 non crederet iuuenes in ardentem Babylonis fornacem iniectos, si quo forte tempore viuere possent, in magnis cru-
Dan. 3. ciatibus esse victuros? Sed descendit similis filio Dei cum illis in fornacem,& excussit flammam ignis de fornace, & fecit medium fornacis quasi ventum roris flantem, & non tetigit eos omnino ignis, nec contristauit, nec quidquam
Dan. 6. molestiæ intulit. Mittitur Daniel in lacum leonum, sed, Deus meus, inquit, misit angelum suum, & conclusit ora leonum, & non nocuerunt mihi, quia coram eo iustitia inuenta est in me. An non leones esse putemus tentationes Diaboli, persecutiones malorum, morbos, inopiam & cetera huiusmodi, quæ magnis doloribus quasi dentibus mordere, & laniare animam cupiunt eo instigante, qui quasi leo rugiens, circuit quærens quem deuoret? Sed angelus

A Domini concludit ora leonum, vt non noceant iis, in quibus coram Deo iustitia inuenitur. Non sic impij, non sic, vnde statim scriptum est: Iubente autẽ rege, adducti sunt viri illi, qui accusauerunt Danielem, & in lacum leonum missi sunt ipsi,& filii,& vxores eorum: & non peruenerunt vsque ad pauimentum loci, donec arriperent eos leones, & omnia ossa eorum comminuerunt. * Quidquid in malis videbatur esse virtutis, aut solidi comminuunt labores, 44
& calamitates, & in miseriis non subsistent. Ira etiam ignis ille, qui tribus iuuenibus pepercerat, seruis Nabuchodo Dan. 3.
B nosor non pepercit, quia tunc peiores fiunt,& obstinatiores, & in Deum blasphemant, & in maiora peccata præcipites feruntur. Hoc etiam adnotandũ, gaudium, & lætitiam, & solemnitates præclaras ieiunio promitti, quod eius vtilitatem,& dignitatem mirifice commendat. Et iure quidem, ac merito, animum enim Deo preparat, vitia cohi- Dignitas
bet,& quasi firmissimus clypeus, sagit- ieiunii.
tas, & ictus aduersarij nostri sustinet. Hæc autem omnia efficit subtrahendo carni, quòd appetebat, & insatiabilem eius auiditatem freno salutaris continẽ
C tiæ coercendo. Quam ob rem qui Deo placere cupit, qui gaudium,& lætitiam, & solemnitates præclaras sanctorum quærit, semper sibi aliquid subtrahat; primum de superfluis, deinde de ijs, quæ videntur necessaria. Hoc faciat in cibo & potu,& semper ieiunabit, in vestitu, in sumptibus domesticis, & habebit, vnde tribuat egenis, in honore,& fiet vere humilis: in verbis,& fiet perfectus, quia si quis verbo non offendit, hic perfectus est vir, potens etiam freno circumducere totum corpus. * Idem denique in ap- Iac. 3.
D petitionibus ceteris conseruet, vt post 45
concupiscentias suas non eat, sed subtrahat illis quantum potest, & fiet perfectus sui abnegator, & portator crucis Christi. Hæc enim omnia abnegatio sui continet, cuius pars ieiunium est, itaque abnegationi promittuntur gaudium,& lætitia, & solemnitates præclaræ, hoc siquidem est veritatem omnino & pacem diligere. Et quousque venient huiusmodi solemnitates? *Vsquequo veniant*

nient populi, & habitent in ciuitatibus mul-
tis. Nam qui hoc fecerit, omnino potēs
erit verbo, & opere, multos commoue-
bit, multos sui imitatores habebit, vt
experientia docuit cum in aliis multis,
tum in sanctarum religionum fundato-
ribus. Si autem vnus, qui talis sit, tam
multos excitare ad virtutem potest,
quid facient multi serui Dei, si animis,
& vita consentientes totos se ad Dei
gloriam, & ad fratrum vtilitatem con-
Sap. 6. uertant prius factis, quam dictis docen-
tes? De hoc Sapiens dixit: Multitudo au
tem sapientium sanitas est orbis terra-
rum. Tunc venient populi, & habitabūt
in ciuitatibus multis. Nam, qui ad Chri
stum nondum erant conuersi, id est, ad
vitam Christiana professione dignam,
non habitabant in ciuitatibus, vt homi-
Psal. 106. nes, sed more bestiarum errabant in sil-
uis, & in deserto, sicut ait sanctus Pro-
pheta: Errauerunt in solitudine, in ina-
46 quoso, viam ciuitatis habitaculi non in-
uenerunt. *Sed talibus exemplis pro-
uocati, & incensi venient, & multas im
plebunt vrbes, idest, multa erunt domi-
cilia sanctorum, vbique iusti cernentur
Omnes sese mutuo exhortabuntur ad
studia pietatis, ad orationem, ad quærē-
dum sanctis operibus Deū, qui fructus
veræ orationis est. Et qui alium tunc
hortabitur, non verbo, neque lingua so
lum hortabitur, sed opere, & veritate di
cens: *Vadam etiam ego*, exemplo præce
dens eos, quos sequi iubet. Nec solum
venient populi, aut qualescunque popu
li, si tales esse studuerimus, sed populi
multi, & gentes robustæ, id est, nobiles,
& optimates, & proceres, non valentes
resistere spiritui, qui loquetur in nobis.
In eisdem diebus decē homines ex om-
nibus linguis, id est, multi ex omni cō-
ditione, & ordine, *Apprehendent fimbriā*
viri Iudæi: hoc enim à Deo non obtine
bit, nisi vir vere Iudæus, non secundum
literam, sed secundum spiritum, cuius
laus non ex hominibus, sed ex Deo est,
qui circuncisus est corde, id est, qui om-
nia superuacua, & immunda amputauit
47 petra, quæ est Christus.* Vnus fuit Be-
nedictus, vnus Dominicus, vnus Franci
scus, vnus Ignatius: at quot homines
ex omnibus linguis gentium apprehen

A derunt fimbriam cuiusque istorū, quasi
modo geniti infantes, & rudes omniū
se eis tradentes instituendos, regendos,
educandos? Videbant eos omnibus ve-
re pietatis insignibus collucere, multū-
que inter ceteros eminere charitate,
quæ insigne discipulorum Christi est:
itaque apprehendere eorum fimbriam,
& tantorū bonorū participes esse cupie
bant. Dixerunt: *Ibimus, nobiscum*, certi
semper, & vbique sequi. Quare? *Audi-*
uimus enim quoniam Dominus vobiscum
est. Qui viderunt diuitiarum, & bonorū
contemptores, & talia facientes, vt di-
B uino amore vos flagrare non dubitarēt
multa nobis de virtute vestra renuntia
runt, & Deum vobiscum esse dixerunt,
quia nemo potest hæc signa facere, quę
vos facitis, nisi Deus fuerit cum eo. Nō
expectamus, vt videamus, satis est, quod
audiuimus. Quod si nūc pauci fimbrias
nostras apprehendunt, nobis assigne-
mus, imitemur eos, quorum filios nos
esse gloriamur, & diligēter obseruemus
quæ nobis tradiderūt; teneamus in ani-
mis nostris, & in operibus fimbrias, &
vittas hyacinthinas, quæ cœlestis colo
ris sunt, id est, præstet vnusquisque no-
strum, quod propriū instituti sui est, &
C à suæ vocationis spiritu non recedat,
quæ cœlestis vita est, & cœlitibus gra-
tissima, ita audient Deum esse nobiscū,
&, vel inuocati nos sequentur.

CAP. IX.

ONus verbi Domini
in terra Hadrach et
Damasci requiei e-
ius: quia Domini est
oculus hominis, &
D omnium tribuum Is
rael. Emath quoq; in terminis eius,
& Tyrus, & Sidon, assumpserunt
quippe sibi sapientiam valde. Et ædi
ficauit Tyrus munitionem suam, &
coaceruauit argentum quasi humū,
& aurum, vt lutum plateārū. Ecce
Dominus possidebit eam, & percu-
tiet

A *t'et in mari fortitudinem eius, & hæc igni deuorabitur. Videbit Ascalon & timebit: & Gaza, & dolebit nimis: & Accaron, quoniam confusa est spes eius: & peribit rex de Gaza & Ascalon non habitabitur. Et sedebit separator in Azoto, & disperdam superbiam Philisthinorum. Et auferam sanguinem eius de ore eius, & abominationes eius de medio dentium eius: & relinquetur etiam ipse Deo nostro, & erit quasi dux in Iuda, & Accaron quasi Iebusæus. Et circundabo domum meã ex his, qui militant mihi euntes & reuertentes, & non transibit super eos vltra exactor: quia nunc vidi in oculis meis. Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem: ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator: ipse pauper & ascendens super asinã, & super pullum filium asinæ. Et disperdam quadrigã ex Ephraim, & equũ de Ierusalem, & dissipabitur arcus belli: & loquetur pacem gentibus, & potestas eius à mari vsque ad mare, & a fluminibus vsque ad fines terræ. Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua. Conuertimini ad munitionem, vincti spei: hodie quoq; annũtians duplicia reddam tibi. Quoniam extendi mihi iudam quasi arcum, impleui Ephraim: & suscitabo filios tuos Sion super filios tuos Græcia, & ponam te quasi gladium fortium. Et Dominus Deus super eos videbitur, & exibit vt fulgur iaculum eius: et Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine Austri. Dominus exercituum proteget eos, & deuorabunt, et subiicient lapidibus fundæ: & bibentes inebriabuntur quasi à vino, & replebuntur vt phialæ, & quasi cornua altaris. Et saluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt gregem populi sui: quia lapides sancti eleuabuntur super terram eius. Quid enim bonum eius est, & quid pulchrum eius, nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines?*

Matt. 21. Isa. 62.

B

HISTORIA.

Onus verbi Domini. Hoc in capite iuxta Hieronymum & Theodoretum, & quosdam alios, quibus assentior, prædicitur gentium vocatio, explicaturque fusius, quod cap. 8. dictum est de multitudine populorum, qui venturi sunt ad Ecclesiam. Cyrillus, & quidam è recentioribus prophetiam esse putant de vrbibus, quas Iudæi expugnarunt, postquam Babylone redierunt: sed contextus ipse docebit maiora esse, quæ dicuntur, quam, vt illis temporibus conuenire possint, vt uidebimus in illis verbis: Et auferam sanguinem eius de ore eius, & in sequentibus. Onus prophetiam esse tristem, & minis plenam, quæ quasi onus quoddam impositũ premit eos, in quos profertur, diximus Nah. cap. num. 1. & sequentibus. Quamuis autem lætum sit, quod de his vrbibus prædicitur, nempe venturas esse ad Christum: onus vocatur, quoniam prædicatores Euangelii quasi hostes introducit pugnantes, & diripientes; vere enim pugnarunt, non vt homines delerent, sed vt idololatriam & vitia, & Diaboli dominatum euerterent, quo modo sæpe loquuntur prophetæ, vt in Habdia, & Mich 5 & alijs in locis. Adde quod hoc ipsum multis (vt postea dicemus) inuitis, & dolentibus faciendum erat, qui in magnis calamitatibus illud numerabant.

In ter-

A In terra Hadrach. Quoniam hoc nomen iterum in scriptura non legimus, variæ sunt de eo auctorum sententiæ. Chaldæus vertit: In terra Australi: Cōmunior sententia est Hadrach esse vrbem Syriæ iuxta Damascum, Cyrillus regionem esse dicit iuxta Hemath, quod fere idē est, nam Hemath vicina est Damasco. Hæc igitur prophetia explebitur in terra Hadrach, magis quam contra Hadrach, in cuius vtilitatem explenda est.

Et Damasci requiei eius. Damascus vrbs est Syriæ potētissima, quæ ab ea dicitur Syria Damasci, vt iam diximus. B Ham. 1. nu. 15. Cum dicit; Requiei eius, non intelligitur, terræ Hadhach, sed Domini, est enim, Eius, masculini generis apud Hebræos מנוחתו Quasi dicat: Conuertetur ad Christum Damascus, & Dominus requiescet in ea, quasi in dilecta vrbe Chaldæus: Et Damascus conuertetur vt sit de terra domus maiestatis eius, id est, de possessione Ecclesiæ.

Quia Dominus est oculus hominis, & omnium tribuum Israel. Quia Domino debentur oculi hominis, id est, omnium hominum, etiam si non sint ex tribubus C Israel, iuxta illud Psal. 2. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam, terminos terræ. Ac si dicat apertius: Omnium hominū oculi in Deum aspicere debent adorantes, & ab eo omnia bona expectantes, quia omnium creator omnium saluti consulit, sicut ait Apost. Rom. 3. An Iudæorum Deus tantum? Non ne & gentium? Immo & gentium. Vnde & Lxx. verterunt* Quia Dominus respicit homines, & omnes tribus Israel. In Heb. est ליהוה quod potest verti, Domini, & Domino, & Ad Dominum, semperque D idem sensus est. Dicuntur autem oculi omnium in Deum aspicere debere eo modo, quo dictum est Psalm. 122. Ecce sicut oculi seruorum in manibus dominorum suorum, sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ: ita oculi nostri, ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri. Ideo igitur Dominus in Damasco requiescet, quia, & si terra gentilium sit, non negligit salutem gentium, sed potius iubebit omnibus prædicari Euangelium, vt omnes salui fiant.

Hemath quoque in terminis eius, & Tyrus, & Sidon. Duplicem esse Hemath diximus Ham. 6. nu. 8. alteram metropolin Syriæ Cœle, quę postea dicta est Antiochia, alteram, quæ ab Antiocho Epiphane dicta est Epiphania, vtriusq; meminit Hamos cap. 6. prioris in principio capitis, posterioris in fine. Illius, quæ Epiphania dicta est, nunc Zacharias recordatur iuxta Hier. & Cyrillum, & Theodoretum. Hæc autem erat terminus terrę promissionis versus Septētriones, sed extra terram ipsam, id est, initio Syriæ, Cœles in prima mansione euntibus à terra promissionis in Mesopotamiam, vt scribit Hieronymus in verba Hamos indicata, & in epistola, quæ incipit, Quæris Dardane.* Quare quasi terminus terræ Iudæorum ponitur Ham. 6. Et conteret vos ab introitu Hemath, vsque ad Torrentem deserti. 4
Vt igitur Hemath, id est, Epiphania Syriæ contermina erat Iudæis à Septentrionibus, ita Tyrus, & Sidon ab Occidente vaticinaturque Propheta finitimas has vrbes, sed extra terminos Iudæorum positas, aliquando numerandas esse in vrbibus Dei, sicut vrbes Iudæorum, quoniā crediture erant Euangelio prædicantibus apostolis, vt quæ viciniores essent, & prius quam aliæ audituræ. Chaldæus: Hemat quoque conuertetur, vt sit de terra domus maiestatis eius, & Tyrus, & Sidon. Cum autem dicit. *In terminis eius*, pronomen, Eius, feminini generis est, vt manifestum est in Heb. & in Græco, id circo subaudiendum censeo, Requiei; dixit enim. Et Damasci requiei eius. In terminis, siue intra terminos requiei Domini erunt Hemath, Tyrus, & Sidon. Licet etiam eum Hieronymo interpretari: Hemath, in terminis eius, scilicet Damasci, aut terræ Hadrach. De Tyro diximus Hos. 9. num. 26. de Tyro, & Sidone Ioel. tertio num. 10. & 11.

Assumpserunt quippe sibi Sapientiam valde. Tyrii, & Sidonij maximè gloriabantur in Sapiētia, quod regi Tyri obijcit Dominus perirrisionem Ezec. 28. 5

Ecce

Ecce sapientior es tu Daniele, & omne secretum non est absconditum à te. In sapientia, & prudentia tua fecisti tibi fortitudinem. In multitudine sapientię tuę, & in negotiatione tua multiplicasti tibi fortitudinem, & eleuatũ est cor tuum in robore tuo. Et cap. 27. Sapientes tui Tyre facti sunt gubernatores tui. Pro verbis, quæ modo interpretamur, in Hebr. est. Quoniam sapiens fuit valde, Lxx: Quoniam sapientes fuerunt valde, Sed quoniam hæc verba cum irrisione dicuntur, quod cum opinione sapientiæ tumerent huiusmodi ciuitates, veram tamen sapientiam non haberẽt, recte Hieronymus vertit. Assumpserũt quippe sibi sapientiam valde. Sed cum dixerit, Tyrum, & Sidonem futuras esse in terminis requiei Domini, quorsum nunc pro causa affertur: Assumpserunt quippe sibi sapiẽtiam valde? * Pro quippe, in Heb. est כִּי, quod est, Quoniam, Quippe, Quamuis, hinc fit vt Quippe, siue Quoniam, quod idem est, sæpe ponatur pro Quamuis, vt Psalm. 77. Quoniam percussit petram, & fluxerunt aquæ, & torrentes inundauerunt; numquid & panem poterit dare, aut parare mensam populo suo? idest, Quamuis percusserit. Isai. 12. Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi, id est, quamuis iratus es mihi laudabo te. Exo. 13. Cum emisisset Pharao populũ, non eos duxit Deus per viã terræ Philisthim, quæ vicina erat, reputans, ne forte pœniteret eum, si vidisset aduersum se bella consurgere. Pro, Quæ vicina erat, in Hebr. & in Lxx. & in Chald. est: Quia vicina erat, id est, quamuis vicina erat, alioquin potius per eam ductus erat quod vicina esset, & via compendiosior. Ita nunc: Assumpserunt, quippe sibi sapientiam, id est, Quamuis sibi sapientes videantur, Euangelij se simplicitati subijcient.

6 Quoniã pro Quã-uis.

Et ædificauit Tyrus munitionem suam. Quod de Tyro, & Sidone dicitur, quia ciuitates gentilium erant, & vicinæ Iudæis, id de alijs ciuitatibus gentium intelligamus. Sed de his potissimum loquitur Propheta, & quia notio res erãt Iudæis earum diuitiæ, & potentia, & quia has maxime sibi subijcere optabãt, quia in eorum sortem, id est, intra fines terræ eis promissæ ceciderant, & assidue cum illis bellum gerebant. Quamuis quod nunc de ædificanda munitione dicit, Tyrus, & Sidon accuratius, & fortius quam ceterę ciuitates fecerunt, quia magis sapientiæ opinione præstabant, id est, vehementius restiterunt Euangelio. Ædificare munitionem, idest, res munitas, quod est arces, muros, vallum, & cetera huiusmodi, & coaceruare argentum, & aurum, vt abunde suppetant stipendia militibus. ciuitatis est nõ de deditione cogitantis, sed resistere oppugnatoribus, quantum poterit, volentis. Hac metaphora significat Tyrum, idest, eius principes, sacerdotes, Philosophos, & Astrologos (hæc enim hominum genera maximè aduersari solent prædicationi Euangelij) daturos omnem operam, & toto studio sapientiæ, calliditatis, potentiæque conaturos, vt Euangelio resistant. Sed quia nihil profecturi erant, subijcit: *Ecce Dominus possidebit eam*: quod ex præcedentibus pẽdet, ac si diceret: Quamuis sibi valde sapientes videantur, & Euangelio totis viribus resistere conentur, Dominus possidebit eam. Nec temerè his metaphoris vsus est Propheta, sed aptissimè locutus est, erat enim Tyrus munitissima, & auro mirum in modum, atque argento abundabat. Vt ex Isaia vigesimo tertio, & ex Ezecielis vigesimo septimo cognosci potest. Tria solent maxime obstare Euangelio recipiendo, tumor humanæ sapientiæ, diuitiæ, munitio, siue fortitudo, qua homines efferuntur quasi superiores ceteris, & nullius ope indigentes. Hæc omnia Tyro, & Sidoni tribuit, & tamen ait. *Ecce Dominus possidebit eam.* 8

Et percutiet in mari fortitudinem eius. Dominus ei admouebit machinas bellicas, & eam tandem expugnabit: In mari autem dicit, id est, è mari, tota cũ tunc mari cingebatur, & è mari erat oppugnanda. Ac si dicat: Quamuis fortis sit, quamuis sit ad eam difficilis accessus expugnabunt eam tamen bellatores Christi.

Et hæc igni deuorabitur. Vrbs ipsa cõsumetur, idest, exterminabitur ex ipsa idolo- 9

pristinis habitatoribus alij succendant, antequam pellantur priores? Hæc verba ita obscura sunt, ac difficilia explicatu, vt pene coegerint me totam huius capitis expositionem retexere, & de vastitate, quam à Iudæis passæ sunt Palæstinorum vrbes post captiuitatem Babylonicam interpretari, de qua manifesta extat prophetia apud Sophoniam cap. 2. & in Habdia, vt suis locis explanauimus. Sed ne hoc facerem, obstiterunt, quæ dixi numero. 9. & 10. Illud etiam maximè, quod statim de eisdem Palæstinis ait: Et auferam sanguinem eius de medio eius, & abominationes eius de medio dentium eius, & relinquetur etiā ipse Deo nostro, & erit quasi dux in Iuda, &c. Non enim dicit perdendos esse Palæstinos, sed relinquẽdos Deo nostro & duces futuros in Iuda: quod manifestum est pertinere ad vocationem eius gentis per prædicationem Euangelij. Nam Iudæi disperdiderunt eos bello, neque vnquam hoc, quod Historia sonat, impletum est, vt in societatem assu merentur, & essent quasi duces in Iu-
14 da.* Necesse est ergo fateri has locutiones metaphoricas esse, & aliud significare quam sonant. Rex perire dicitur de ciuitate, quando ciuitas regnare desinit & in potestatem venit alienorum: & quoniam Gaza ventura erat in ditionē Christianorum recepto Euangelio, ait: *Rex peribit de Gaza*. Quod emphasim habet, nam Gaza dicitur quasi fortis, vt ait Hieronymus, & vt notum est etymologiam intuentibus, ac si dicat. Illa fortis se dedet, & seruire Christo, mallet, quam regnare, ita se humiliter geret rex, ac si regiam potestatem non haberet, priuatus potius videbitur quā rex.

Et *Ascalon non habitabitur*. Sophonias capit. 2. prædixit in loco, vbi olim erat Ascalon, moraturos pastores Iudæorum post captiuitatem: Et erit funiculus maris requies pastorum, & cau læ pecudum, & erit funiculus eius, qui remanserit de domo Iuda, ibi pascentur, in domibus Ascalonis ad vesperam requiescent. Cum ergo modo ait: *Non habitabitur*, iuxta subiectam materiam intelligendum est, non habitabitur vnquam à Palæstinis semel dictuta, sed occupabitur à Iudæis & postea habitabitur à Christianis. 15

Et sedebit separator in Azoto. Hieronymus adnotat in Hebr. esse: Et sedebit ממזר se autem vertisse, Separator, quo nomine Christum intelligi dicit, qui frumentum à paleis separabit, & pisces bonos à malis, & argentum, & aurum à sordibus, scoriaque discernet. Eritque sensus: Christus regnabit, & adorabitur in Azoto idolis expulsis, & vt iudex futurus omnium timebitur. Nomen Hebraicum Hieronymus ipse Deu. 23 interpretatus est: Nō ingredietur mamzer, hoc est de scorto natus, in Ecclesiam Domini vsque ad decimam generationem. Atque illud quidam ex Hebræis deducunt à verbo זור, quod est alienum esse, alij à verbo מזר cuius significationem ignorant, sed ex versione Hieronymi, qui Hebræorum illius temporis sententias sequitur, vt in huius Prophetæ proœmio diximus intelligimus idem esse quod separate. Spurius itaque, qui incerto patre natus est, rectè mamzer dicitur, quasi alienus, & non eius, cuius esse debuerat, debuit enim ex marito procreari: estque quasi separator, quia genus separat, & alienat, cum non sit eius filius, cuius esse debuerat.* Vtroque modo Christus 16 rectè dicitur mamzer, id est separator, quia constitutus est à Deo iudex viuorum, & mortuorum, & seperaturus est oues ab hædis, & nunc etiam separator est, quia quosdam ad se adducit misericorditer, alios iuste in infidelitate, aut in peccatis suis relinquit. Mamzer etiam id est, alienus, quia secundum carnem erat ex Iudæis, quos Palæstini alienos à se, & inimicos iudicabant. LXX. Singularem numerum pro plurali acceperunt vertentes ἀλλογενεῖς, id est alienigenæ, ex alia gente orti, id est, Christiani ignoti ante Palæstinis. Chaldæus: Et habitabunt domus Israel in Azoto, qui erant in ea, quasi alieni qui non habent patrem. Qui etiam rectè dicuntur separatores, quia electos prædicatione sua à reprobis separant.

Mamzer.

Et disperdam superbiam Philistinorũ:

Non eos, sed superbiam eorum, efficiã vt humiles se se Euangelij magistris tradant instituendos. Recte etiam sic: Reprimam arrogantiam eorum, qui inter Palæstinos maxime resistebant Euangelio, non enim poterunt auertere eos, qui ad fidem veniunt, & superbia ipsorum confundetur.

17 *Et auferam sanguinem eius de ore eius.* Licet numerum mutet (quod frequens est in scriptura) sine dubio de eisdem Palæstinis loquitur, vt totus contextus indicat, maximeque illud: Et relinquetur etiam ipse Deo nostro, & erit quasi dux in Iuda, & Haccaron, quasi Iebusæus. Quare lxx. nihil immutato numero verterunt: Et auferam sanguinẽ eorum de ore illorum. Hieronymus sanguinem de ore eorum auferendum, blasphemias intelligit, quod & quibusdam placuit Hebræorum. Sed quoniam continuo ait: *Et abominationes eius de medio dentium eius*, quod de carnibus immolatis idolis etiam Hieronymus exponit, commodius ita interpretabimur. Efficiam, vt posthac omnino ab idololatria & ab eius ritibus recedant, & vt non vescantur sanguine, nec carnibus, quæ immolatæ sunt idolis, vt ante consueuerant. Carnes enim vocat abominationes, id est, res detestabiles, & abominatione dignas, quia immolatæ erant idolis, quæ abominationes solent in scripturis vocari. Ita videmus Actuum. 15. præcepisse apostolos ijs, qui conuersi erant ex gentibus, vt abstinerent à sanguine, & carnibus immolatis idolis, quę idolothyta dicuntur, vt ita coalescerẽt cum conuersis ex Iudaismo, & fierent omnes vnus populus. Est ergo, ac si diceret: Palæstini conuersi ad fidem, vnus populus fient cum ijs, qui conuersi sunt ex Iudæis, quos antea odisse vehementer solebant.

18 *Et relinquetur etiam ipse Deo nostro.* Saluus fiet per Christum, quemadmodum & conuersi ex Iudæis. Notandum est verbum, Relinquetur, quod illis ex Iudæis accommodari solet in Scriptura, qui pereuntibus ob incredulitatem ceteris per fidem Christi seruati sunt, vnde & reliquiæ dicuntur ab Isaia c. 1. & 10. & à Paulo Romanorum 9. & 11. vt sæpe adnotauimus. Eodem igitur verbo vtitur de Palæstinis agens, vt significet gentes eamdem gratiam habituras cũ ijs, qui ex Iudaismo conuerterentur.

Et erit quasi dux in Iuda, & Haccaron quasi Iebusæus. Tale aliquid dicit, quale apud Virgilium Dido:

Tros, Tyriusque mihi nullo discrimine agetur. 1. Æneid.

Id est, Palæstinus non tractabitur à Deo quasi externus, sed ac si esset vnus ex ducibus, & ex principibus populi Dei. Et Haccaron (quod etiam de ceteris vrbibus Palæstinorum intelligendum est) erit sicut Iebusæus, id est, sicut veteres habitatores Ierusalem olim dictæ Iebus, qui non sunt exterminati à filijs Israel, sed manserũt cum illis in vrbe omnium maxima, & nobilissima. Iosue. 15. Iebusæum autem habitatorem Ierusalem non potuerunt filii Iuda delere, habitauitque Iebusæus cum filijs Iuda in Ierusalem vsque in præsentem diem. Idem legimus Iud. primo: Ita Haccaron, id est, Haccaronis ciues manebunt in Ecclesia, & crescent cum ijs, qui vocati sunt ex Iudaismo. Hieronymus, vt ex eius expositione intelligi potest, & Chaldæus, legerunt: Haccaron erit sicut Iebus, sed in Hebræo, & in Lxx. legimus, Iebusæus, & sensus est idem: capitur enim Haccaron pro Haccaronitę, & Iebus pro Iebusæo. Respondeant, qui præcedentia de Palæstinis dicta de eorum euersione, & expugnatione hostili per Iudæos interpretantur, quomodo hæc cum illis cohæreant, quæ in eodem contextu, & de eadem gente dicuntur, nec possunt nisi in bonam partem accipi. Cyrillus quidem coactus est mutare sententiam, & descendere in eam, quam nos sequendam esse iudicauimus. 19

Et circundabo domum meam ex ijs, qui militant mihi. Domum meam, id est Ecclesiam, circumdabo militibus meis, vt eam tueantur ab hostium incursibus. Hoc est, Eligã ex ijs, qui veniunt ad Ecclesiam, magistros, & propugnatores reliquorũ, qui Catholicã doctrinam tueãtur, & Diaboli machinas euertant. Eligam, inquã, ex ijs, qui militant mihi, & mihi deseruiunt facientes omnia, quæ iubeo: 20

iubeo: hoc enim significat illud: *Euntes, & reuertentes*, quod est diligenter, & ad dominorum nutum ministrantium, vt Matthei octauo. Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habẽs sub me milites, & dico huic, Vade, & vadit, & alio, veni, & venit, & seruo meo, Fac hoc, & facit. Possumus etiam intelligere hos milites esse angelos, qui nos custodiunt, iuxta illud Psalmi trigesimi tertii: Immitet angelus Domini in circuitu timentium eum. Vterque sensus est Hieronymi. Hebræa ita habent: Et circumdabo domum meam, siue, Castra ponã domui meę, à militia, siue ab exercitu à transeunte, & à reuertente, quæ optimè reddunt sensum Hieronymi, circũdabo domum meã exercitu meo, eo, inquam, qui transit, & reuertitur, vt præpositio מ significet, Ex. Sed potest etiam significare, Propter, vt diximus Hoseę septimo, nu. 3 t. vt sit sensus. Circumdabo domum meam propter exercitum aduersariorum, propter transeuntes, inquam, & reuertentes, ne ei noceant. Quem sensum cum R Dauid sequuntur recentiores, sed mihi prior magis probatur, ita, vt expositus est.

21 *Et non transibit super eos vltra exactor.*

Exactor. Exactoris nomine tyrannum intelligit, qui acerbo dominatu subditos premit, & affligit. Dictus est ab eo, quod magna tributa imponat, & cum crudelitate exigat. Ideo interpres Chaldæi vertit tyrannus, Lxx ἐξελαύνων αὐτούς, id est, vt exposuit Hieronymus) foras eos educens, & vinctos in captiuitatem trahẽs. Isa. 9. Iugũ enim oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrũ exactoris eius superasti, sicut in die Madiam. Et c. 14. de Nabuchodonosor: Quomodo cessauit exactor, requieuit tributum? Exactorem autem vocat Propheta noster Diabolũ, vt Esaias in verbis modo prolatis ex c. 9. Diabolus enim, quasi tributum, peccata exigit ab ijs, quibus dominatᵣ, vt exposuit Hierony. Isai. 9 Hoc ergo ait: Non dominabitur Diabolus Ecclesiæ meæ, nõ imperabit tributa seruis meis. Quod non in tota Ecclesia expletur, (in qua multi peccatores sunt, & Diabolo pendentes tributa) sed in iustis & perfectioribus.

A *Quia nunc vidi in oculis meis.* Quod à non dicit, quid viderit, necessario subaudiendum est. Mihi videtur subaudiendum, Vos, Quia vos vidi oculis meis, ad vos oculos meos conuerti, qui prius ita me gerere videbar, ac si mala vestra non viderem, nunc volo vos intueri, & vobis benefacere. Videre enim dicitur Deus eum miseretur, vt Psal. 2 t. Deus Deus meus, respice in me, &, 24. Respice in me, & miserere mei. Hoc autem toti Ecclesiæ dicitur, de qua extremis verbis agebat: Et circumdabo domum meam, &c. 22

B

TROPOLOGIA.

Hadrach (inquit Hieronymus) ex duobus integris nomen compositum, acutum & mollem significat, חד enim acutus est, רך mollis, aut tener. Onus ergo verbi Dñi fit in terra Hadrach, quia ijs maxime Dominus comminatur, & in hos potissimũ animaduertet; qui cum acuti essent, & mentis acumine præstarent, molles & teneri in vitia fuerunt. Nam si hebetes & tardi, qui mẽtem versare in omnem partem, & omnia tempora cogitare non norunt, mol- C les essent, & tentationibus cederent, esset vtcunque ferendum; minus enim ipsi peccarent, & paucioribus nocerent. Eruditis peccatori bus potissimũ Deᵘˢ minatur.

* At qui mente valent, & præterita, futuraque considerant, & quid faciant, & contra quem, vident, si faciant digna, plagis vapulabunt multis. Damascus, vt idem Hieronymus ait, est bibens sanguinẽ, & crudeles significat, quos odit Dominus. Sed quia in ijs, postquam eos semel ad se conuertit, requiescit libenter, vt in gratissimo hospitio, & ad ostẽdendam vim gratiæ suæ donis sæpe maioribus exornat, bene ait: Et Damasci D requiei eius. Causam addit. *Quia Domini est oculus hominis*, &c. Quia creator, & pater est omnium, & omnibus prospicit. At si Domini est oculus hominis, in Dominum solum intueri debet, in eo vno spem suam collocare, non in diuitijs, non in potentia, non in nobilitate, non in eruditione, Dei enim est oculus hominis, & Deo soli debetur. Hinc Dauid: Leuaui oculos meos in montes, Psal. 120. 23

Solus Deus intuendus.

vnde veniet auxilium mihi: Et vt; du-
bitare nequeas, quos montes intelli-
gat Auxilium meum à domino, qui fe-
24 cit cœlum, & terram. * Et: Oculi mei
Psal. 24. semper ad Dominum. Quamuis indi-
gnissimi* suspectu cœli, Domini est ocu
lus hominis, ipsi debetur, ipse intuen-
dus, & inuocandus est, non solum quia
aliunde habere bona non possumus, ve
rum etiam quia iniuriam illi facimus, si
Luc. 15. aliunde speremus, aut si ad alium ocu-
los leuemus. Prodigus filius sciebat sibi
patrem merito irasci, sciebat se indignũ
esse, qui filius eius vocaretur: sed cum
egeret, petere debebat, & ipsi patri,
quem non merebatur appellare, iniu-
riam faceret, si ab alio peteret. Idcir-
do cum pudore, & timore ad patrem
accedit. & benigne admissus est. Et quia
salus peccatoribus est nosse, quanta sit
Dei misericordia. & quanta vis in emol
liendis durissimis quibusque cordibus,
vt inde ad bene de salute sua sperandũ
erigantur, *Hemath quoque, inquit intermi
nis eius, & Tyrus, & Sidon.* Hemath ver
titur χόλος, id est, indignatio, Tyrus, an-
gustia, siue afflictio, Sidon, venatio, ita
hæc interpretatur Hieronymus. He-
math ergo, & Tyrus, & Sidon erunt in
terminis requiei Domini, quia homi-
nes iracundos mitigare nouit, & man-
suetos, ac placidos reddit gratia sua, &
eos, qui iustos affligunt, siue qui ita gra
ues sunt illis, quibus cum agunt, vt ter-
ri nequeãt, charitate incẽdit, & patien-
tia munit. Venatores, id est, auaros, &
ambitiosos à turpi cupiditate reuocat,
25 & omnes, cum vult, possidet * Multum
gratię Dei aduersari solet scientia, quæ
inflat, & difficile alienæ sententiæ ce-
dit, aut se tractari, ducique sinit: mul
tum diuitiæ obstant, quæ suffocant se-
mentem verbi Dei, & vel sapientes de-
cipiunt fortitudo, & potentia obliuio-
nem mortalitatis inducere hominibus
solent, & ad quiduis audendum ani-
mos faciunt: sed hæc omnia possidebit
Dominus, & vniuersam hanc fortitu-
dinem percutiet, quamuis valde mu-
nita videatur, & difficiles habeat ac-
Luc. 10. cessus: & si Dominus ignem incende-
re uoluerit, quem venit mittere in ter-
ram, vniuersa hæc deuorabit, & con-
A sumptis sordibus, (quia Deus noster
ignis consumens est) animam purga- Heb. 12.
bit, & nitidissimam reddet. *Videbit
Ascalon, & timebit, & Gaza, & dole-
bit nimis & Haccaron.* Ascalon; i. ignis
ignominiæ, libidinosos homines signi-
ficat, Gaza, id est, fortis, aut impe-
rium (vt ait Hieronymus) superbos,
& imperiosos, & potentiæ sæculari,
corporisque viribus confidentes. Hac-
caron sterilis, aut eradicata eos indi-
cat, qui crudeles sunt, & nemini be-
nefacere norunt. De quibus omni-
bus diximus Sophon. 2. nume. 34. &
B tribus sequentibus. * Quoties vide- 26
mus hos omnes tremere, & conclo-
natores fugere, ac verbum Dei time-
re? Sed ipse Saulo, quem ad se addu-
cere statuerat, confidenter dixit: Du- Act. 9.
rum est tibi contra stimulum calcitra-
re, omnia vincit cum vult. *Peribit rex
de Gaza*, quia efficiet vi gratiæ suæ,
vt superbi, & imperiosi fastum depo-
nant, seque minimis etiam submittant
sicut legimus in Isaia: Habitabit lupus Isa. 11.
cum agno, & pardus cum hœdo accuba
bit, vitulus, & leo, & ouis simul morabũ
tur, & puer paruulus minabit eos. An
C non minat puer paruulus lupos, & par
dos, & leones, cũ nobilissimi homines,
& eruditissimi, & potẽtes, ac diuites, reli
ctis omnibus cũ sæculo ignobilibus, &
pauperibus se se in religione tradũt gu-
bernandos, ac regẽdos? *Ascalon quoque
non habitabitur*, quia pro igne ignomi-
nioso libidinum ignis amoris Dei exar-
descet in animis electorum. *Et sedebit se
parator in Azoto*, quia in Azoto (quod
vastitatem significat, aut ignem genera
tionis, vel dilecti, vt eodem loco dixi-
mus) impij homines significantur, qui
alios verbis, & factis lædunt. * Sed cum 27
D Christus in eis sederit, qui alienus
illis antea fuit, & separator est,
separabit ab eis cupiditatem hono-
ris, & pecuniæ, & quidquid ad
alios lædendos prius incitabat, ac
relinquet vim illam animi strenuam,
& ad quiduis faciendum idoneam,
& aptam, vt quemadmodum mul-
tum malo exemplo nocuerunt, mul-
tosque ad peccata allexerunt, ita po-
stea mutata fortitudine multo plures ad
Deum

Deum reuocent, & totis viribus pro Dei gloria, & salute animarum laborent. Ita Paulus spirans minarum, & cædis in discipulos Domini ibat Damascum lupus rapax, vt si quos inuenisset huius viæ viros, ac mulieres, vinctos perduceret in Ierusalem. At sedit separator in Azoto, separauit à generoso illo, & magnanimo pectore caliginem, & cæcam rabiem, ceciderunt ex oculis eis sicut squamæ; mansit viuida animi vis, & vix baptizatus erat, cũ iam multos ad Christum adducebat, & per Synagogas conuincebat Iudæos, qui erant Damasci, affirmans, quoniam hic est Christus.

Act. 9.

28 Superbia nõ conuenit populo Dei.

* Pulchrum est, quod sequitur: *Et disperdam superbiam Philisthinorum*, non enim est superbia Iudæorum, sed Palæstinorum, neque inueniri debet in populo Dei, qui scit se gratia eius esse, quod est, & nihil esse omnem hominem, nisi Deũ timeat, & mandata eius obseruet. Non est, inquam, populi Dei, neque Iudæorum, idest, Deum confitentium, sed Philisthinorum, qui (vt ait Hieronymus) interpretantur cadentes poculo, quod de calice biberint Babylonis, & inebriati corruerint. Poculum hoc, siue calix, superbia est, & appetitus dominandi, quo Diabolus inebriat quamplurimos. Quod autem statim dicit: *Et auferam sanguinem eius de ore eius, &c.* Hunc sensum habet: Abstraham illum ab omni cultu, & honore idolorum, iam non honores, non voluptates, non pecuniam colet, sed Deum, à quo sunt omnia. Sed si verbis adhærere volumus, sanguinem comedunt maledici, & detractores, qui alios linguis, quasi gladiis, occidunt, & maledictis, quasi dentibus, lacerant, sicut ait Propheta: Filii hominum, dentes eorum arma, & sagittæ, & lingua eorum gladius acutus. * Sanguinem etiam habent in ore, qui ore, idest, verbis, alios vitam adimunt, vt hæretici, & illi, qui bonos mores corrumpunt, & ad peccata carnis, aut vltionis, & similia alios pertrahunt. Et quoniam, qui hæc faciunt, in gratiam idolorum suorum faciunt: nam, qui de aliis detrahunt, ipsi videri volunt meliores, & præstantiores, quod superbiæ est, & qui aliis peccandi auctores sunt, aut voluptates suas explere

Detractores sanguinẽ comedunt.

Psal. 56.

29 Hæretici sanguinẽ comedũt.

A quærunt, aut ditiores esse; vel honoratiores rectè cum idolorum cultum, & ceremonias se ablaturum promittit, ait *Et auferam sanguinem eius de ore eius, & abominationes eius de medio dentium eius.* Quod cum factum fuerit, qui prius Palæstinus fuerat, coalescet omnino cum veris Dei seruis, *& relinquetur ipse Deo nostro*, id est, Dei gratia ab æterna morte, & à peccatis multis liberabitur. *Et erit quasi dux in Iuda.* Dux enim erit multorum in populo Dei, quem multi mirentur, & cuius exemplum, ac ductũ sequantur. * *Et Accaron quasi Iebusæus* 30

B qui enim eradicari meruerat, (quod sonat Haccaron) & arescere, & mitti in ignem æternum, manebit semper cum populo Dei, atque illis bonis fruetur, quæ veris Ierosolymitis promissa sunt.

At quoniam omnia, quæ hactenus dicta sunt, eo spectabant, vt initio diximus, vt peccatores minime in peccatis suis desperarent, sed intelligerent miram esse vim gratiæ Dei, & nihil esse tam corruptum, aut perditum, quod non posset eius virtute reparari: & qui hæc audierant, & conuerti volebant, aut conuersi erant, timere de per-

C seuerantia poterant, & viribus suis, quarum infirmitatem experti erant, diffidentes putare se non posse ad exitum peruenire certaminis elegantissime cõtinuo subiecit: *Et circundabo domum meam ex iis, qui militant mihi*, &c vt tanto exercitus Dei præsidio septi, nihil in posterum timeremus.

HISTORIA.

D *Exulta satis filia Sion.* Hæc verba exposuimus Soph. 3. nume. 36. Quoniam magnifica quædam, & mirabilia promiserat, tantorum bonorum fontem indicat aduentum, & mortem filij Dei Domini nostri Iesu Christi, & exultare, atque iubilare iubet filiam Sion, siue filiã Ierusalem, id est, Ierusalem, vt Hoseæ. 10 explicauimus, num. 78. & Hamos 5. nu. 4 & 5. Cur autem hæc dicantur Ierusalem, satis initio cap. 8. huius prophetiæ explanauimus. 31

Ecce rex tuus veniet tibi. Hanc prophe A
tiam Euangelistæ Matthæus, & Ioãnes
docent expletam fuisse, cum paucis an-
te passionem diebus ingressus est Domi
nus Iesus in Ierusalem pullo asinæ insi
dens. Ita enim ait Matth. c. 21. Hoc au-
tem factum est, vt adimpleretur quod
dictum est per Prophetam dicentem:
Dicite filiæ Sion, Ecce rex tuus venit ti
bi mansuetus, & sedens super asinam, &
pullum filium subiugalis. Ioan. vero c.
12. Et inuenit Iesus asellum, & sedit
super eum, sicut scriptum est: Noli time
re filia Sion: ecce rex tuus venit sedens
32 super pullum asinæ. * In quibus vide- B
mus Euangelistas more suo verbis pau-
lulum immutatis eumdem sensum reti
nuisse. Nam quod Ioan. ait: Noli timere
filia Sion, perinde est, ac si diceret: Exul
ta filia Sion, nihil tibi in posterum noce
bunt hostes, nihil est, quod iam vllum
timeas tanto rege veniente. Matth. ex
duobus vnum contexuit testimonium,
Reg. vt facere interdum solent Apostoli, &
Euangelistæ (quod notauimus Hos.
13. nu. 33.) vt Paulus Rom. 3. Marcus
c. 1. sicut scriptum est in Isaia propheta
Ecce ego mitto angelum meum ante
faciem tuam, qui præparabit viam tuã C
ante te. Vox clamantis in deserto: Para
te viam Domini, &c. Prior testimonij
pars desumpta est ex Malach. 3. poste-
rior ex Isa. 40. Atque hoc non temere
faciunt, sed vt ostendant de eadem re
loqui duos prophetas, & obscuriorem
locum per apertiorem explanent. Ce-
lebris erat inter Iudæos locus ille Ma-
lachiæ: Ecce ego mitto angelum meũ,
&c. copulat hunc Marcus cum altero
Isaiæ, Vox clamantis in deserto, &c. Vt
sciamus in voce clamantis in deserto
eum esse intelligendum, de quo Mala-
chias dixit: Ecce ego mitto angelum D
33 meum.* Ita Matth. cum Isai. 62. scriptũ
esset: Dicite filiæ Sion, Ecce saluator
tuus venit, ecce merces eius cum eo, &
opus eius coram illo, quod notissimum
erat de Messia dici: assuere eius initio
voluit verba Zachariæ, vt intelligeren-
tur de eodem locuti prophetæ, & sci-
remus eum, qui super asinam, & pullum
ingressus est, non quempiam è minori-
bus regibus, sed illum ipsum esse, de

quo dixit Isaias: Ecce Saluator tuus vẽ
nit, ecce merces eius cum illo, id est, ma
gnis præmiis donare potest suos: tamet
si pauper videatur, & vt pauper asino
insideat. Et opus eius coram illo, id est,
non obliuiscetur operis sibi commissi,
hoc est, salutis hominum, sed eam sedu-
lo perficiet. Atque cum pullo vectus
ingreditur In Ierusalem, id facit, &c id
quærit, quod sibi demandatum est, &
in vrbem venit, vt morte sua saluos
faciat suos.

Ecce rex tuus venit tibi. Ita legendum
vt manifeste constat ex Hebræo. Quod 34
autem in Euangelistis legitur, Veniet,
nihil refert, nam &, veniet, verti potest,
quandoquidem in illis, & in Lxx. est,
ἔρχεται quod præsentis, & futuri signi
ficationem habet, vt Matt. 11. Tu es qui
venturus es, Græce, ὁ ἐρχόμενος, id est,
veniens, aut venturus, de quo diximus
Haba. 2. nu. 6. & 7. Hoc autem, quod est
ab omnibus prætermissimum merito Cur Za-
quærendum est, cur cum sæpe Christus charias ex
venerit in Ierusalẽ, extremi tantum ad tremi ad-
uentus meminerit Zach. 9. quo super pul uẽt⁹ Chri
lum asinæ ingressus est. Mihi ex superio sti in Ieru
ribus ratio videtur reddenda. Capite se- salem me
xto cum de quatuor quadrigis loque- minerit.
batur, in multis eiusque regni expedi
tionibus illius tantum mentionem fe-
cit, qua regnum prius euertebatur, &
nouum cõstituebatur, vt obseruauimus
ibi, nu. 17. Ita ergo nunc de eo aduentu
in Ierusalem loquitur, quo Dominus
Iesus per mortem suam superauit fortẽ
armatum, & suos ex eius potestate libe
rauit, ac monarchiam suam constituit.
Hic enim fuit extremus eius aduentus
è Galilæa in Iudæam, & eo animo ve-
nit, vt moreretur, sicut ipse indicat Matt.
20. Ecce ascendimus Ierosolymam, & fi
lius hominis tradetur principibus sacer
dotum, & scribis, & condemnabunt
eum morte.

Iustus, & saluator. Iustus, vt te iusti- 35
ficet, & peccatis omnibus liberet, sicut
ait Paulus Rom. 3. Vt sit ipse iustus, & iu
stificans eum, qui ex fide est Iesu Chri-
sti. Saluator, vt à potestate Diaboli, & à
peccatis liberatum, in æternæ salutis,
& pacis regno constituat. Euangelistæ
hæc duo omiserunt sensum præcipuum
posuisse

possuisse contenti; notus enim erat locus, quod & ceteros], & maximè Ioannem, fecisse animaduertimus in testimoniis veteris testamenti. A

Pauper. Lxx. πτωχός, Grecus interpres Matthæi πραΰς, quod idem est, id est, mansuetus, siue humilis, Hebræo עני, Isa. vltimo: Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum? Lxx. Ad humilem, vbi in Hebræo est idem vocabulum. Et merito humilis pauper dicitur, semper enim sibi pauper, atque egenus videtur.

Et ascendens super asinam & super pullum filium asinæ. Prius translationem discutiamus, in qua multi hærent, deinde cetera explicabimus. Vbi habemus, Super asinā, in Hebræo est על המור, quo B
vocabulo quoniam asinus solet significari, quidam putant vertendum fuisse:
36 Super asinum. * Euthymius in cap. 21. Matthæi, affirmat in nostra propheria non esse, Asinam, sed ὄνον, id est, asinū, & Iansenius in Concordia c. 110. idem dixit, hoc etiam addens, nomen Hebraicum masculini generis esse. At vtrumque nomen maribus, & feminis dari solet, De Hebraico apertum habemus testimonium. 2. Regum. 19. Dixiq; ei, ego famulus tuus, vt sterneret mihi asinum, C
& ascendens abirem cum rege. In Hebræo est: Et ascendam עליה, id est, super eam. Ex quo constat legendum esse, vt sterneret mihi asinam. Commune enim fere est hoc nominibus animaliū, vt & maribus, & feminis dentur apud Hebræos, & apud Græcos, & Latinos, vt adnotauimus Hos. 10. nu. 14. Quare neque de nomine Græco dubitari debuit, sed obliti sunt, qui hoc dicunt, paulò ante scriptum esse in eodem cap. 21. Matthæi: Et inuenietis asinam alligatā, & pullum cum ea, ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς. Et postea: Adduxerunt asinam, & pullum, ἤγαγον τὴν ὄνον. Quamuis ergo nomen Hebraicū & Græcum ambiguum sit, nec articulū habeat apud Lxx. ὄνος, vnde genus cognoscatur, certissimum est, nec dubitare de hoc fidelis, aut debet, aut potest, asinam fuisse, quoniam Euangelista Mat D
37 thæus expressit. * Sed ipso etiam tacēte res nota esse debuit sequitur enim statim: Et pullum filium asinæ: pullus autem asinæ non patrem sequitur, sed matrem. Et hic pullus filius erat asinæ, quam sequebatur, vt significationi cōgruebat, sicut paulo post dicemus; nam Lxx. verterunt: Et ascendens super subiugalem, & Matthæus ait, pullum filium esse subiugalis: Ascendens super asinam & pullum filium subiugalis. Præterea, vbi nos habemus: Et super pullum filiū asinæ, in Hebræo est: Super pullum filiū asinarum, quæ phrasis Hebræorum est, vt pluralem ponant pro vno ex singularibus, vt adnotauimus Habac. 1. nu. 5. Iudicum. 12. Et mortuus est, & sepultus in ciuitate sua Galaad. Hebraicè: In ciuitatibus Galaad, idest, in vna ex ciuitatibus Galaad. 2. Reg. 17. Forsitan nunc latitat in foueis. Hebræus: In vna foucarum. Ita nunc filium asinarum, id est, vnius ex asinis, illius nempè, quam sequebatur: propterea Matthęus dixit: Et pullum filium subiugalis, Ioannes vero Sedens super pullum asinæ. Altera etiā phrasis adnotanda est Hebræorum, cū nomini animalis genitiuus pluralis feminarum illius generis adiungitur, animal illud significatur nouum esse, & adhuc matrem suam sequi. Gen. 38. Mittā tibi hœdum de gregibus. Hebræus: Hœdum capratum, idest, tenerum. Hesd. 6. Et obtulerunt in dedicatione domus Dei hircos caprarum, pro peccatis totius Israel duodecim. * Et Alexander, 38
qui vigesimo fere ætatis anno regnare cœpit, dicitur Danie. 8. hircus capratū, quia iuuenis erat: Ecce autem hircus caprarum veniebat ab Occidente super faciē totius terræ. Propterea Lxx. nunc verterunt: Et super pullum nouum. Inde Marcus dixit cap. 11. Inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit.

Nunc illud quærēdum restat, vtrum super vtrumque iumentum Dominus sederit, an super alterum. Hieronymus in c. 21. Matthæi ait: In paruo itineris spatio non potuisse super vtrumq; sedere, sed super alterum, & probabilius esse sedisse super pullum. Eadem est sententia Chrysostomi, & Euthymij in eūdem locum, & auctoris imperfecti, & Iansenij in Concordia Euangeliorum, cap. 110.

Reg.

Pluralis pro vno ex singularibus.

Reg.

An super vtrumq; animal Christus sederit.

cap. 10 Alij cōtra sentiunt super vtrū-que sedisse, vt idem Chrysost. Hom. 65. in Ioannem, Theophylactus in Matthæi, cap. 21. Lyranus in Ioannis. 12. & Caietanus, & alii. Atque hæc posterior non solum verior, sed sola vera sententia est, atque adeò pro certa habenda, vt dubitare fas non esse videatur.

39 * Etenim quid apertius esse potest verbis Prophetæ: *Et ascendens super asinam, & super pullum filius asinæ?* Super vtrumq; ergo ascendit. Et Matthæus inquit: Et adduxerunt asinam, & pullum, & impo suerunt super eos vestimenta sua, & eū desuper sedere fecerunt. Si super eos vestimenta posuerunt, super vtrumque sedit; ideò enim ponebātur, vt mollius Dominus sederet.

Denique quid obstat aut quid est in sensu absurdi, vt verba Prophetæ, & Euangelistæ proprie non accipiamus? Si simul super vtrumq; sedisse diceremus absurdum id quidem esset, sed prius super asinā, & inde super pullū ascendisse magni mysterii significandi causa, quid absurdi habet? Absurdum fortasse cuipiam videatur pullo insedisse indomito, & super quem nullus hominum sedetat, sed hoc ipsi fatentur, & tres posteriores Euangelistæ palā docent.

40 * Quoniam ergo asina subiugalis Iudæorum populum significabat, qui tulerat iugū legis, pullus autem, super quem nemo sederat, populum gentilium, qui nulli legi subiectus fuerat, vt Iustinus martyr in dialogo cum Tryphone, & Origenes tractatu. 14 in Matthæum, & Cyrillus, & ceteri patres tradunt, & vtrumq; populum ad se Christus adducturus erat, & in cœlestem Ierusalem introducturus, merito super vtrunque sedet, etiam in breui itinere; neque enim defatigationis, sed mysterij causa sedebat. Sed prius super asinam, quia primi credentes fuere Iudæi, deinde super pullū. Quamuis, si quis contendat prius super pullum sedisse, deinde super asinā, quia prius intratura erat plenitudo gentiū, & postea omnis Israel saluus fieret, vt scribit Apostolus Rom. 11. probabilissimè contendet, & me haud inuitum in sententiam adducet suam.

41 Hinc iā ineuitabile aduersus Iudæos argumentum colligunt Eusebius lib. 8. de Demonstratione Euangel. demonstratione 4. & lib. 9. demonstratione. 17. & Chrysost. Hom. 67. in Matthæum, Iesum Dominum nostrum esse verū Messiam prænunciatum hoc in loco à Zacharia, quoniam à tempore Zachariæ vsque ad excidium Ierusalem nullum regem habuerunt, qui asinę insidens ingressus in vrbem sit, & in quo finē hæc prophetia habuerit, nisi Iesum Nazarenum.

Et disperdam quadrigam ex Ephraim. Eusebius duobus in locis modo indicatis, & libro secūdo de Demonstratione Euang. demonst. 28. interpretatur hæc de excidio Ierusalem, quo Deus disperdidit quadrigas, & equos, & vires Iudæorum per Romanos; duas enim tribus appellari putat per contemptum Ephraim (quod nomen est decem tribuum) quod meliori nomine dignę nō essent. Verum neque propriè accipit nomen Ephraim, neque ostendit vbi data fuerit aliquando duabus tribubus, neque satis hoc conuenit cum eo, quod dicere cœperat: Exulta satis filia Sion. 42 * Sensus apertus, & satis conueniēs est, verba fieri de pace, quam per Euangelium homines consequuntur, nam charitate inter se deuincti, & bona sæculi non magni facientes tranquille, & sine bellorum tumultu degunt. Vbi autem pax est, quadrigarum, & equorum, qui ad bellum parantur, nullus est vsus, & omnia bellica instrumēta in pacis instrumēta vertunt, vt Isa. 2. & Mich. 4. Et conflabūt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces: non leuabit gens contra gentē gladium, neque exercebūtur vltra ad prælium. De hac pace multa dixit Hoseæ. 2. Mich. 4. & 5. & alijs sæpe in locis. Sed Mich. 5. hoc ipsum pollicet. Et erit in die illa, dicit Dñs: auferā equos tuos de medio tui, & disperdam quadrigas tuas, vbi plura diximus. Hoc etiā ostendit rex nō quadrigis, aut equo vectus, sed asina, & pullo, quorū nō in bello, sed in pace vlus est. Id ipsum, quod Ierusalē, promittit & Ephraim, id est, decē tribubus per terrā Medorum, & Persarum, aliarumq; gentium dispersis, quæ sunt ad Euangelium conuerten-

uertendæ, & salutem consecuturæ, vt in Ierem. 31. cap. docemur, & in multis prophetarum locis ante vidimus. Vide Hos. 1. num. 103.

43 *Et dissipabitur arcus belli.* Idest, Quo in bellis maximè vtuntur, vt diximus. Hose. 1. num. 84.

Et loquetur pacem gentibus. Non Iudæis solum, sed etiam gentibus, quibus per apostolos suos annuntiauit Euangelium pacis. Pacificè eis loquetur, & amice eos hortabitur, vt ad se veniant, & pacem secum ineant. Loqui enim pacem est amice, & pacifice loqui, Psalm. 27. Qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum &, 84 Quoniam loquetur pacem in plebem suam.

Loqui pacem.

Et potestas eius à mari vsque ad mare. Significat Christum per conuersionem gentium in toto orbe esse regnaturum, & vbique esse adorandum. Eadem verba de eodem sunt in Psalm. 71. Et dominabitur à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Nam in Zacharia non est in Hebræo: A fluminibus, sed, A flumine, vt in Psalmo. Est autem difficile in vtroque propheta, de quibus maribus, & de quo flumine verba fiant explicare. Solet quidem in Scriptura in flumine Euphrates intelligi, sed cur Euphrates terminus terræ ponatur, cum sint extra illū multæ, magnæque prouinciæ?* Variæ sunt & Hebræorum, & nostrorum interpretationes, sed cur longus sim ea dicēdo, quæ non probo? Termini terræ Hebræis promissæ ita describuntur Exod. 23 Ponam autem terminos tuos à mari Rubro, vsque ad mare Palæstinorum, & à deserto vsque ad fluuium. Fluuius autem est Euphrates, qui plerumq; hoc nomine in Scriptura intelligitur, vt Isa. 7. Radet Dominus in nouacula conducta in ijs, qui trans flumen sunt, &c. & cap. 11. & 27. Percutiet Dominus ab alueo fluminis vsque ad Torrentem Ægypti, & leuabit manum suam, super flumen In quibus locis semper ita, vt diximus, interpretatur Hieronymus. Similiter capitur Hesd. 4. 5. & 6. vbi dicitur, Trans flumen. Constat hoc etiam ex translatione eiusdē loci Exodi apud

Locus Ps. 71.

44

Termini terræ Hebræorum.

Flumen.

A Lxx. & apud Chaldæum, & multo certius ex alijs locis, vbi ijdem termini significantur, vt Genes. 15. Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti vsque ad fluuium magnum Euphratem. Deuteronom. 11. A deserto, & à Libano, & à flumine magno Euphrate, vsque ad mare Occidentale erunt termini vestri. Eadem verba sunt Iosue 1. * Libanus erat terræ promissionis ad Septentriones, desertum Arabiæ (de eo enim semper intelligit in his locis) ad Meridiem mare Palæstinorum, siue Mediterraneum, quod etiam magnum dicitur Iosue 1. ad Occasum, quare & Occidentale vocatum est. Euphrates erat ad Orientem. Torrens Ægypti, siue deserti ad Meridiem. Nec tamen hæc omnia obtinuit Israel propter desidiam suam, & peccata, vt scribit Hieronymus in Epistola, Quæris Dardane. Quāuis Palæstinos vicerit Dauid, & de Salomone legamus. 2. Paral. 9. Exercuit etiam potestatem super cunctos reges à flumine Euphrate vsque ad terrā Philistinorum, & vsque ad terminos Ægypti. At ij tributa pendebant Salomoni, terram eorum filij Israel non tenebāt. Quoniam igitur Salomon figura Christi regis pacifici fuit, cuius imperium porrectius, & latius fuit, quam vnquam penes Iudæos fuerit; Propheta prędicit omnia illa regna, quæ promissa sunt Iudæis, & in quæ Salomon vtcūque exercuit potestatem, Christo esse peritura. * Hoc ita dicendum, atque hi termini signandi fuerunt, quia Iudæis, qui semper hæc tenere optarunt, neque vnquam assecuti sunt, magnæ cuiusdā, & raræ felicitatis videbatur. Verum, quia multo plura possessurus erat Christus, cui dictum erat: Postula à me, & dabo tibi gentes hęreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ: additum est: Et à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Ac si diceret: Etiam extra terminos regni Salomonis, & terræ Hebræis promissæ producet imperium suum, quomodo de Augusti Cæsaris imperio scripsit Virgillus:

45

B

C

46

D Psal. 2.

-- *Qui rursus latio, regnata per arua Saturno quondam, super & Garamantas, & Indos* 6. Aeneid.

Proferet

Proferet imperium. Iacet extra sidera tellus
Extra anni, Solisque vias, vbi califer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.

Iraque cum dicit: A mari vsque ad mare, intelligimus ex locis citatis à mari Rubro, vsque ad mare Mediterraneum. A fluminibus, id est, à flumine Euphrate termino Orientali, & à torrente deserti, qui terminus erat à Meridie, de quo multa diximus Ham. 6. num. 14. vs-
47 que ad fines terræ. * Dicturus videbatur: A flumine vsque ad flumen, & ex insperato dixit: A fluminibus vsque ad fines terrę, quod vbique regnaturus esset Christus. Intellexit ergo Hieronymus in Hebræo singularem pro plurali positum esse; & ideò vertit, A fluminibus: quod etiam fecerunt Lxx. interpretes, & Aquila, vt autor est Eusebius li. 9. de Demonstratione Euang. demon. 17. & lib. 8. demonst. 4. Et sanè meritò, melius enim significatur latitudo imperij Christi, si dicatur: A fluminibus vsq; ad fines terræ, quam si diceret, A flumine, id est, ab Euphrate, sicut vertit Chaldęus, tunc enim fortasse quis intelligeret: Ab Euphrate vsque ad fines terræ, qui sunt trans Euphratem, id est, vsque ad vltima regna Orientis. At cum dicit: A fluminibus vsque ad fines terræ, omnes fines complexus est, quoniam Euphrates Orientalis erat Iudæis, & quadam ex parte Septentrionalis. Torrens autem deserti à Meridie erat, &
48 quodam modo ab Occidente. * Ex hac Hieronymi, & Lxx. & Aquilæ trãslatione cognoscimus in Psal. 71. vbi eadem verba sunt, etiam si legatur, A flumine vsque ad terminos orbis terrarũ, singularem positum esse pro plurali: nã & Eusebius lib. 9. modo indicato, dem. 17. eundem locum referens legit: Et à fluminibus vsque ad terminos orbis terrarum. Ita etiam legitur in Commentarijs Hieronymi in Psalmos, qui desumpti sunt ex verbis Origenis, & in Græcis biblijs Aldi. Ex his verbis constat Psalmum illum 71. nequaquam de Salomone scriptum esse, cui hæc conuenire non possunt, sed de Christo, vt confirmat Eusebius libro 7. de Demon-

A stratione Euangelica demonstrat. 7.

Tu quoque in sanguine testamenti tui. In hoc loco multum Hebræi à nostra translatione discrepant, ita enim vertunt: Tu quoque in sanguine fœderis tui, emisi vinctos tuos de lacu, in quo non erat aqua. Volunt etiam Tu, pro quo in Heb. est את, feminini generis esse, & tui, & tuos, quia eiusdem generis sunt, non ad Christũ referri, sed ad Congregationem Ierusalem. * Ita etiam ver- 49
tunt Vatablus, & Porchetus in prima parte Victoriæ contra Iudæos. 18. & Galatinus lib 8. de arcanis Catholicæ
B veritatis. ca. 20. Sanctes Pagninus, Leo Hebręus, atque alij recentiores. At nec negare possunt ipsi, neque ignorare את id est. Tu, generis feminini, poni interdum pro masculino אתה, vt Num. 11. vbi nos habemus: Sin aliter tibi videtur, &c. & Deuteron. 5 vbi dicitur: Loquerisque ad nos, & Ezec. 28. Tu Cherub extensus, & protegens. In multis præterea locis scribitur את sine litera ה, quare cum sine punctis scripserint prophetæ, sæpè ita scripserunt cum viris loquentes, vt nunc scriptum videmus in Zacharia. Verum totum hunc
C locum impij Iudæi inuidentes gloriæ Christi vitiauerunt punctis suis, & adiectione vnius minimæ literæ, iod, quam addiderunt verbo שלחת ita enim scripsit Propheta, vt sonaret Sillahtha, id est, emisisti, ipsi autem addito, י, legunt שלחתי quod est, emisi. * Deinde vbi 50
Propheta scripserat בריתך vt sonaret Berithcha, id est, fœderis tui, & אסירך vt proferretur, Asiretcha, id est, vinctos tuos, vtrumque masculino genere, ipsi alia, quam debuerũt, puncta subscribentes in femininũ genus mutarũt בריתך, & אסירך viderunt enim pręclarum da-
D ti à Propheta de gloria Christi testimonium. Quæris vnde probem deprauatũ esse locum? Quòd lectionem hanc Iudæorum Ecclesia Christi nunquã agnouit. Fideliter vertit Hieronymus quod in Hebręo inuenit, adeò, vt etiam illius temporis Hebręi faterentur eius in vertendo laborem fuisse veracem, vt testatur Augustinus lib. 18. de Ciuit. cap. 43. Nec potuit ignorare, quod pueri tum sciebant, cur ergo vertit: Emisisti, non autem

את pro אתה

autem Emisi? Quod ille sensit, & legit, & Hebræi tunc omnes sentiebant, & legebant, quos ipse maximè sequitur, vt ostendimus in procœmio huius Prophetæ. Immò paulò post exponens illud: Quoniam extendi mihi Iudam, expositionem referens Hebræorum legit, &
51 interpretatur, Emisisti. * Sed bene habet, quod si Hebraica exemplaria corruperunt, Græca LXX. corrumpere nō potuerunt, in quibus planè legitur ἐξαπέστειλας, id est, emisisti, atque ita legerunt veteres, vt Origenes tractatu. 14. in Matth. Hieron. August. 18. de Ciuit. cap. 35. Cyrillus, Theodoretus, & Græ- B ci omnes. At negant multi Hebræos (bonos videlicet viros, & integros) quidquā in sacris litteris mutasse. Hoc alterius temporis, & loci est, sed, qui videre volet Iudæos multa in Scriptura mutasse ex confessione Iudæorum, legat Porchetum in 1. par. Victoriæ contra Iudæos, cap. 15. vbi copiose hoc demonstrat, quamuis in multis exemplis illi minimè assentior. At cur id non fecerunt in superioribus verbis, quibus multo magis conuincuntur: Ecce rex tuus veniet tibi iustus, &c. Quoniam ibi dolus succedere non poterat, non C erant apta verba, vt vitiarentur. In his autem, quæ nunc exponimus, additione minimæ literæ totum locum deprauarunt; nam puncta, quæ prius nulla erant, facile pro libito subscribere poterant. Leue est hoc in his reis crimen, maiora ausi sunt inuidia, atque odio cæci, sed non sunt, vt dixi, huius loci.

52 Retineamus igitur inuitis Iudæis lectionem, quam semper Ecclesia Catholica agnouit, in qua Propheta ad Christum, de quo loquebatur apostropham faciens. Tu, inquit, Christe, qui sedens super asinam, & super pullum asinæ venisti D Ierusalem iustus, & saluator, non solum eos, qui tum aderant, sed omnes etiam iustos, qui limbi carcere tenebantur, eduxisti in sanguine tuo, id est, virtute, & vi sanguinis tui. Ita enim sæpè capitur In, vt idem valeat, quod Virtute alicuius, vt Psalm. 43. In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis. Et Psalm. 17. Quoniam in te eripiar

In, pro Virtute alicuius.

A à tentatione, & in Deo meo transgrediar murum, id est, virtute tua, virtute Dei mei. Rom. 3. Quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius. Cuiusmodi sunt alia quam plurima. Sanguinem testamenti vocat sanguinem pacti, seu fœderis, per quem fœdus cum Deo initum est, & humanum genus autori suo reconciliatum, cum enim fœdera inibantur, sanguis effundebatur, vt diximus Hoseæ. 10. nu. 10. & 11. Sanguis etiam testamenti dicitur, quia per eum autor vitæ moriens æternam nobis hæreditatem confirmauit.

B * Vtrumque enim significat testamentum, id est, fœdus, siue pactum, vt probauimus Hoseæ. 10. num. 10. & Hamos. 1. num. 22. & dispositionem hæreditatis morientis testatoris, vt Hebr. 9. Vbi est testamentum, mors necesse est intercedat testatoris. Vtriusque rei causa dixit Christus: Hic est enim sanguis meus noui testamenti. Matthæi vigesimo sexto. 53

Emisisti vinctos tuos. Captiuos, qui in te crediderant, & te expectabant, vt liberarentur.

De lacu in quo non erat aqua. Id est,
C De limbo patrum, vt exponunt Hieronymus, Cyrillus, S. Thomas 3. par. quæst. 52. A. 1. quos sequuntur recentiores. בור, id est, lacum, siue foueam vocant Hebræi carcerem subterraneum, & obscurum, vt Genes. 40. Vt educat me de isto carcere, quia furtim sublatus sum de terra Hebræorum, & hic innocens in lacum missus sum. Inde mansionibus inferorum hoc nomen tribuitur, vt Isa. 40. Verumtamen in infernum detraheris in profundum laci, vt Psal. 87. Æstimatus sum cum descendentibus in lacum. * Sed quoniam lacus interdum 54
D habet aquam, interdum non habet, & cum non habet, carcer est, addidit: In quo non erat aqua. Quasi dicat: Non erat lacus aquæ, sed carcer profundus, & insuperabilis, vnde exire non poterant, nisi à te educerentur.

Lacus.

Conuertimini ad munitionē vincti spei. Dixit quid allaturus esset Ierusalem, Christus, id est, pacem & salutē & quid vinctis in limbo: nunc quid post ascensionē facturus sit per apostolos in con- 55

uersio-

uersione gentium,docet,& Iudæos alloquitur,qui Christum sperabant venturum, eosque spe futurorum bonorum consolatur.O vincti spei,id est, O vincti sperantes,qui captiuitate Diaboli tenemini,& libertatem per Christum speratis,conuertimini ad munitionem, id est ad locum munitum, hoc est,ad Ecclesiam,vt exponit Cyrillus,siue ad ipsum Christum, qui arx quædam munitissima est iuxta illud Psal.30. Esto mihi in Deum protectorem,& in domum refugij,vt saluum me facias, & Prouer. 18. Turris fortissima nomen Domini, ad ipsam currit iustus, & exaltabitur. Recipite Christum, ne sitis increduli, ne inuideatis vobis ipsis tanta bona Videbantur hæc verba ad eosdem, qui erant in limbo,referẽda, sed ad Iudęos exhortandos conuerti sermonem, vt iã exposui,docet id,quod sequitur: Quoniam extendi mihi Iudam,&c.

55 *Hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi.* Si fortè vita,ad quam vos Christus vocat, videbitur laboriosa, & expers voluptatum,si persecutiones erũt in ea perferendæ, ne timeatis, reddam vobis pro istis laboribus duplicia,idest, præmia,& gaudia multo maiora, quam fuerunt labores. Sicut Latini decumana vocant,quæ magna sunt, ita Hebræi

Duplicia.

duplicia, vt Isa. 40. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Et cap. 61. Pro confusione vestra duplici. Ierem.17. Duplici contritione contere eos. Est ergo,ac si diceret: Et ego hodie annuntio vobis me duplicia vobis redditurum. Etenim Participium apud Hebræos,est tẽpus præsens apud nos, itaque, *Annuntias* pro *Annuntio* ponitur,siue,Promitto,vt etiam ex Hieronymi expositione intelligitur. Leo Iudas: Quia & hodie annuntio, quod duplicia sim tibi redditurus. Mutauit autem numerum, & à plurali transiuit ad singularem, vt sæpè adnotauimus fieri in prophetis:sed non sine causa,vt hæc præmia sibi quisque expectet, nec omnibus solum promitti videantur,sed etiam singulis, magis enim mouent singulos,quæ singulis promittuntur.

56 *Quoniam extendi mihi Iudam quasi arcum.* Iudæi hæc omnia vsque ad finem capitis ad tempora referunt Machabæorum,qui egregias de Græcis hostibus victorias reportarunt. Quibus acquiescere videntur Hieronymus, & Theodoretus,sed sine dubio de tempore prædicationis Euãgelij loquitur Propheta, vt Lyranus, & recentiores tradunt. Immò & R.Dauid cum retulisset eandem Hebræorum sententiam, quã Hieronymus subijcit: Vt mea fert opinio, tota sententia futurum adhuc tempus respicit, id est tempus Messiæ, &c. Nec immeritò ita sentimus, in toto enim capite locutus est de Christo, & de gentium vocatione,ad quæ non minus commodè hæc referri possunt, quã præcedentia. Cur ergo contextum,& concatenationem verborum propheticorum dissoluamus;præsertim cum ipse Propheta copulet omnia, & causam nunc reddat eorum,quę dixit,vt verba ipsa declarant:Quoniam extendi mihi Iudam,quasi arcum? * Sensus ergo est: 57
Venite ad Ecclesiam ô Iudæi, recipite Christum, quoniam volo vos honorare, & patres constituere credentiũ. Volo assumere Iudam,id est,eos, qui conuertentur ex Iudæis, vt sit mihi, quasi arcus quidãm extentus,ex quo sagittas verbi,& prædicationis Euãgelicæ emittam in gentes,vt eas vincam,& subijciã Euangelio.Ita etiam Cyrillus.

Impleui Ephraim. Hebræorum more locutus est,ac si diceret: Summis viribus tendam Ephraim, quasi arcum,vt magno impetu eiaculetur sagittas.Vnde.4.Regum.9. pro eo, quod est in nostra translatione: Porrò Iehu tetendit arcum manu,& percussit Ioram; in Hebræo,& apud Lxx.est: Et Iehu impleuit manum suam in arcu, & percussit Ioram. Itaque,Impleui Ephraim, est, Impleui manum meam Ephraim,quasi arcu quodã, Ephraim erit arcus meus extentus.Cyrillus:Sumptum est ab eo, quod fit in arcu, cum enim neruum, & ferrum arcus adducimus propè papillas,tunc dicuntur iaculatores implete arcum,& fit vehemẽs iaculatio, &c. Latini etiam ita loquuntur, vt Vegetius lib.1.de re militari,cap.15. Et maior,inquit,adhibenda solertia,vt arcum diligenter,ac sapienter teneant,vt for-

Implere.

titer

titer impleant, vt finistra fixa sit, &c. Possumus etiam legere, vt manifestè legit Hieronymus: Quasi arcum impleui Ephraim, ita etiam nunc distinguitur apud Lxx. Cũ Iuda numerat Ephraim, quoniam etiam ex decẽ tribubus olim abiectis ministros, & adiutores assumpturus erat Euangelicæ prædicationis; quod prædicantibus apostolis ex parte impletum videtur, & plenius in fine sæculi implebitur, vt sæpè diximus. Ex his fit manifestissimum non dici hęc de tẽpore Machabæorum, quoniam tunc decem tribus erant in captiuitate, & in miseria.

58 *Et suscitabo filios: Sion super filios tuos o Grecia.* Gentiles Iudæi, & Scriptura Græcos vocant, vt diximus Ioe. 3. nu. 12. quod sæpè occurrit in Actibus apostolorum, & in Epistolis Pauli. Hoc est, filios Ecclesiæ, siue conuersos ex Iudæis, vt apostolos fortiores faciam gentilibus, superabunt eos, & conuertent, quemadmodum etiam exposuit Cyrillus. Ita Paulus Act. 17. Athenis disputauit cum Epicureis, & Stoicis, & apud Areopagitas, & conuertit Dionysium magnum Philosophum, & alios plures Corinthi, & in alijs vrbibus.

Et ponam te quasi gladium fortium. Cui, scilicet, nihil resistit, filij tui omnes vincent, & adducent ad Christum.

Et Dominus Deus super eos videbitur. Apparebit super eos pro eis pugnans aduersus hostes eorum, siue resistentes eis. Cyrillus: Quod autem auxiliabitur Deus ipsis, planè hic affirmat.

Et exibit vt fulgur iaculum eius. Chaldæus: Et verba eius egredientur quasi fulgura, id est, Diuino quodam splendore homines implebunt, terrebunt, & in admirationem mundum conuertent. Iaculum vocat verba, vt perstet in metaphora bellantis, vt enim alij iaculis, ita prædicatores verbo Dei corda feriunt hominum.

59 *Et Dominus Deus in tuba canet.* Cœpit Deum, quasi ducem quẽdam describere, qui per prædicatores Euangelij iaculo verbi sui pugnet, & super eos videatur, quia manifestè homines iudicabunt Deum in illis loqui. Idem ergo nunc ait: Dominus tuba canet, vt milites suos congreget, & aciem instruat, & in prælium ducat.

Et vadet in turbine Austri. Præcedet suos, & feretur in aduersarios rapidus, & concitatus in modũ turbinis ab Austro veniẽtis: pars enim Austri, siue Meridiei, propter humorem, & calorem aptior est turbinibus gignendis. Ita etiã Nahum. 1. Dominus in tempestate, & turbine viæ eius.

Dominus exercituum proteget eos. Vt omnibus periculis, omnibus tentationibus, & persecutionibus superiores sint.

Et deuorabunt. Penitus consument hostes suos, vt ignis, nihil eis resistet, omnia superabunt.

Et subijcient lapidibus fundæ. Lxx. manifestius transtulerunt: Et obruent eos lapidibus fundæ. Lapides fundæ sunt verba sacræ Scripturæ, & quæ Spiritus sanctus docet magistros Ecclesiæ, quæ magnis viribus torquentur in hostes, iuxta illud Luc. 21. Ego enim dabo vobis os, & sapientiam, cui non poterunt resistere, & contradicere omnes aduersarij vestri. Metaphora à fundibularijs militibus sumitur, sed tacitè, vt arbitror, alludit ad lapides fundæ Dauidis, quibus percussit Philistæum. 1. Regum. 17. & per quos verba Scripturarum intelliguntur.

Et bibentes inebriabuntur quasi a vino. 60
Bibent copiose sanguinem aduersariorum, vt cum quis vinum bibit, vt inebrietur, nec aliter sanguine toti replebuntur quam phialæ, quibus victimarum sanguis excipitur, aut cornua altaris, super quæ idem sanguis inspergitur, vt præceptum est Leuitic. 4. & 16. Quod magis expresserunt Lxx. vertentes: Bibent sanguinem eorum, sicut vinum. Sanguinem autem bibere dicitur, qui multum hostium sanguinem fundit, quod magna cum voluptate fieri solet, &, qui ita ardet cupiditate vindictæ, vt sanguinem non tam fundere, quam bibere cuperet. Isa. 49. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur, id est, mutuis vulneribus, & ardentibus odijs alter alterius sanguinem fundet. Ita etiam quidam dixit: Bibere sanguinem.

Licet

Ouidius -- *Licet exercere meumque*
13. Meta. *Deuoueas sine fine caput, cupiasque dolenti*
Me tibi forte dari, nostrumque haurire cruorem.

Similiter sanguine repleri dicitur, qui multos occidit, & sanguine cęsorũ spargitur, & tingitur, vt Isa. 63. de Christo victis, hostibus cum triumpho ascendente: Et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui, dies enim vltionis in
61 corde meo, &c. * Ideirco dixit: *Replebuntur vt phiala, & quasi cornua altaris,* quæ tota sanguine victimarum madēt. Hac autem metaphora rerum bellicarum describit amplissimam victoriam apostolorũ vniuersas prouincias Euangelio subijcientium.

Et saluabit eos Dominus Deus eorum. Maxima cura eos liberabit à periculis, sicut pastor oues. Tacite, docet apostolos, nõ armis carnalibus, sed verbo Dei, & mansuetudine fore pugnaturos, cum eos ouibus assimilat, quibus multa pericula à bestijs imminent. Quod apertius docuit Apostolus 2. Corinth. 10. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, &c. Sed apertissimè seruator noster Matthæi. 10. Ecce, ego mitto vos sicut oues in medio luporũ. Lxx, & alij Interpretes verterunt: Et saluabit eos Dominus Deus eorum, sicut oues, populum suum. Et rectè ita verti potest, id est, Saluabit eos, qui sunt populus eius, sicut oues pastor. Sed mihi videtur altior quidam sensus latere in nostra translatione, *Saluabit eos quasi gregem populi sui,* Id est, quasi oues, vt est in Hebræo, & in Græco, hoc est, quasi cariorem, & illustriorem partem populi sui, nam in populo Christi, sunt oues, id est, electi, & sunt hœdi, qui tandem separādi sunt ab ouibus: hos igitur quasi secum perperuò mansuros, & quasi dilectos, & oues, seruabit.

62 *Quia lapides sancti eleuabuntur super terram eius,* Pro, Lapides sancti, in Hebræo est, Lapides נזר, quæ vox & sanctitatem significat (quam significationem secuti sunt Lxx. & Hieronymus) & diadema, vt 2. Reg. 1. Et tuli diadema,

A quod erat in capite eius, vbi & Lxx. verterunt, Diadema. Propterea verti etiam potest, Quia lapides diadematis eleuabuntur super terram eius, id est, in Ecclesia seruabuntur à Deo, & in magno pretio habebuntur apostoli, & prædicatores Euangelij, sicut lapides pretiosi diadematis Christi. Sed aptior est nostra, & Lxx. translatio, *Lapides sancti,* & hunc habet sensum. Seruabuntur ab omnibus periculis, quia ipsi sunt lapides viui, & sancti, ex quibus ædificabitur Ecclesia. Lapides eleuantur, cum super ędificantur lapidi viuo Christo, & quia, cũ incipit crescere ædificium, lapides leuantur in altum, rectè ait: *Eleuabuntur,* id est, crescet ædificium Ecclesiæ, egregij lapides ei accedent, cum apostoli iã super ædificati lapidi angulari Christo multos, magnosq; ex gentibus superædificabunt. * Ita hos lapides interpretatus est Hieronymus in fine lib. 1. in 63
Epist. ad Ephesios, vbi Apostolus ait: In Ephes. 2.
quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino. Cui simile est quod ait Petrus: Ad quem ac- 1. Pet. 2.
cedentes lapidem viuum, &c Et ipsi tan quam lapides viui superædificanini.

C *Quid enim bonum eius est.* Quasi dicat: Non mirum est, tunc leuandos esse lapides sanctos, id est, viros egregiæ sanctitatis, quoniam donauit eis Deus bonum omnium maximum, quæ habet, frumentum scilicet electorum, idest, panem cœlestem, qui est verum corpus eius, quo eos nutriat, & confirmet, & quasi lapides faciat ad tentationes, & persecutiones ferendas. Donabit etiam vinum factosancti sanguinis sui, non quale illud de quo ait Apostolus: Noli- Ephes. 5.
te inebriari vino, in quo est luxuria; sed germinans virgines, & miram castitatē
D corporis, & animę efficiens. Verba sunt dulcissima, & elegantissima, ac si diceret: Quid boni habet Deus maius eo, quod dat hominibus, vt sancti fiant?
* Hoc idem Lxx. explicauere dicentes: 64
Quia si quid pulchrum eius, & si quid bonum eius, frumentum iuuenibus, & vinum boni odoris ad virgines, id est, si quid boni Deus habet, hoc profectò est, quod eis dat, & cum plurimum habeat boni, immò in eo sit omne bonum, nihil ha-

hil habet melius, aut pretiosius eo, quod nobis dat in sanctissima Eucharistia. De qua hęc verba interpretatur Hieronymus, & Paschasius abbas Corbeiensis in libro de Corpore & Sanguine Domini, cap. 21. Notandum etiam cum dicit, *Bonum eius, & pulchrum eius*, masculini generis esse, Eius, vt ex Hebręo constat, & ex Gręco, quare necesse est ad Deum referri, non ad terram, vt quidam è recentioribus expositoribus volebant. Vbi autem vertit Hieronymus, *Electorum*, in Hebr. est בחורים, quod propriè significat electos, & inde etiam iuuenes, quod electi sint, idest, fortiores, & robustiores. Et quamuis LXX. verterint iuuenibus, Hieronymus negat verti debuisse, nisi electorum, idque ex veterum Hebręorum sententia, sed recentiores interpretes maluerunt vertere iuuenum, nec causam video, nisi, quod id quoque R. Dauid maluit. Totus hic locus, qui de Sacramento corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi aptissimè, & mollissimè explicatur, quomodo ad Machabęorum res pertinere possit, non video, vt vel inde satis confirmari possit expositio, quam secuti hactenus sumus.

TROPOLOGIA.

65 Anima Christiana vnde exultare debeat.

Cęterum animę meritò dicitur: *Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem*, quoniam in hac lacrymarum valle, de hoc maximè exultandum est, quod Dominus ad animam nostram veniat, & tanta debet esse exultatio, vt exprimi satis verbis non possit, ideò enim iubetur etiam iubilare. Exultet filia Babylonis misera in diuitijs, exultet in fœtidis carnis voluptatibus, exultet in honoribus; filię Sion ea maxima debet esse causa exultationis, quod ad se veniat rex suus dilectus suus, in quo habet omnia. Quantus autem sit is rex, quis enarrabit? Aut quis, si quomodo enarraretur, caperet? at ex ijs, quę efficit, cognoscetur. *Ecce, rex tuus veniet tibi*, qui te regat, qui tibi consulat, cuius sapientia, & consilio fias sapientissima; regum enim est consilijs suis iuuare, & dirigere. Vnde Homerus reges crebro appellare solet βουληφόρους, id est, consilium ferentes, & ἀγορητάς, id est, concionatores, vt de Peleo ait:

ἐσθλὸς Μυρμιδόνων βουληφόρος ἠδ' ἀγορητής

id est, Bonus Myrmidonum cōsiliarius, & concionator. *Hic si ad te venerit, 66
nemo te irridebit, nemo dicet: Nunc Mich. 4.
quare mœrore contraheris? Nunquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus periit? *Iustus, & saluator*, vt te iustificet, vt sordes tuas abluat, vt te ęternę salutis participem reddat. Nc tibi hęc tribuas, ab eo expecta, & habebis. *Ipse pauper*, id est, mansuetus, & humilis, vt discas ab eo, quia mitis est, & humilis corde. Adam per superbiam eiectus est è paradiso: tu si humilis fueris, ascendes in meliorem paradisum cum magistro humilitatis, & multo plura, atque meliora tibi afferet humilitas, quam olim in Adam abstulit superbia. Quod autē asinę, & pullo insidens venit, hoc te docere voluit, quod ait Dauid: Vt iumentum factus sum apud te. Psal. 72.
Nam si iumentum eius fueris, si te ei totam tradideris, si nihil te scire iudicaueris, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum, si tergum oneri eius leui supposueris, etiā si immunda sis, vt asinus, etiam si insipiens, etiam si iugo peccatorum detrita, etiam si ante quasi sine lege vixeris, & super te nullus hominum sederit, id est, nihil rationis admiseris, sed more belluarum vitam transegeris, mutaberis in animam aliam, & magni regis senties pręsentiam. Quod sequitur, *Et disperdam quadrigam ex Ephraim, &c.* Satis ex Origene exposuimus cap. 6. nu. 27. 28. *Et loquetur pacem gentibus.* Gen- 67
tes sunt, qui more Ethnicorum, & veluti sine Deo viuunt, sicut ait Apostolus; Qui eratis illo in tēpore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo. Ephes. 2.
His ergo pacem loquetur, quia nemo erit tam perditis moribus, quem non ad se benigne vocet, & cui non pacem promittat sempiternam, si sibi velit acquiescere. Quod sequitur: *Et potestas eius a mari vsque ad mare, &c.* Non est (inquit Hieronymus) extenuandum per Allegoriam, sed credendum

vere esse complectum, secundum illud,
Psal. 2. quod legimus: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. At possumus, quod de magno mundo Historicè dicitur, Moraliter ad hominem, quē *μικρόκοσμον*, id est, paruum mundum vocant, quodammodo accommodare. In quo intellectus, & volūtas, haud impropriè maria appellari queunt, quoniam auiditas summa est in intellectu ad vera cognoscenda, in voluntate ad bona appetenda, & tamen nec intellectus vnquam satiari in hac vita potest, quamuis multa cognoscat, nec voluntas, & si omnibus bonis, aut voluptatibus fruatur, sicut de mari dictū est: Omnia flumina intrant in mare, & mare nō
Eccl. 1. redundat. Flumina duo sunt sensus, &
68 appetitus. * Sensum modo distinctionis causa voco partem cognoscentem, appetitum verò eam, qua cognita per sensus appetimus. Hæc flumina intrant in mare, quia quidquid per intellectum cognoscimus, aut per voluntatem amamus, hæc duo in animam inuehunt. Fines terræ sunt hominis extrema, id est, mēbra corporis. Christi ergo potestas est à mari vsque ad mare, & à fluminibus vsque ad fines terræ, quando quorundam electorum animas, ita Dei gratia perfectè, pleneque possidet, vt in intellectu, & in voluntate, & in parte sentiente, atque adeò in ipso corpore ita dominetur, vt (quantum in hac mortalitate, & in hoc naturæ corruptæ statu datur) omnia Deo parere videatur. Pergit Christi potentiam nobis ob oculos ponere: ***Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.*** Non est, vt iam diximus, omnis carcer lacus, sed subterraneus, & obscurus, quo illi conijci solēt, qui morte damnantur. Ita Ieremias. c. 38. mittitur in lacum, de quo dixerunt principes regi: Rogamus, vt occidatur homo iste. Et dixit rex Sedecias: Ecce,
69 ipse in manibus vestris est. * Et submiserunt Ieremiam in funibus in lacum, in quo non erat aqua, sed lutum. Sed postea inde eductus regis benignitate collocatus est in vestibulo carceris. Hoc ergo ait tātam esse vim sanguinis Chri-

A sti, & illius beatæ passionis, vt non solū eos, qui carcere, id est, cōmunibus peccatis tenentur, sed eos etiam, qui sunt in lacu, & in profundum peccatorū venerunt, & de peractæ salutis sunt, possit emittere de lacu, & de vmbra mortis effere in lucem filiorum Dei. Quare, vt nemo desperet, quamuis flagitiosissimè vixerit, omnes exhortatur: ***Conuertimini ad munitionem vincti spei***, etiam si vincti sitis, si tamen spem non amisistis salutis, quæ est sacra anchora, conuertimini ad Christum, qui est munitio, & fortitudo vestra. Nullos labores vitæ
B sanctæ timeatis, nullæ vos teneant voluptates, ipse vobis reddet duplicia. Cetera, quæ sequuntur vsque ad finem capitis, ita sunt exponenda, vt iam exposuimus, si quod dicebatur de filijs Iudæorum, quos Deus erat ministros ad multorum salutem assumpturus, nos transferamus ad eos, qui ex animo ad Christum conuertuntur, pro quibus Deus pugnabit, vt alios ad Christū adducant, & ipsi vitia superent, & sanctissimè viuant. * Indocti doctos superabūt, 70
& filij Sion eleuabunt super filios tuos Græcia, &c. Quod autem ait: ***Lapides***
C ***sancti eleuabuntur super terram eius***, siue voluentur, vt verterūt LXX. præter ea, quæ diximus, ita exponit Gregorius Nyssenus, homilia septima in Ecclesiasten. Vnde ergo colligemus lapides, quibus inimicum obruamus? Audiui Prophetam dicentem: Lapides sancti voluuntur super terram. Ij autem sunt, quæ à diuinitus inspirata Scriptura ad nos verba descendunt, quæ colligere oportet in sinu animæ, vt in tempore ijs vtamur aduersus eos, qui sunt nobis molesti: quorum est adeò pulcher iactus, vt & hostem interimāt, & ab eius,
D qui iacit manu non separentur, &c. Quamuis ego hæc potius accommodanda censeo ad illud: Et subijcient lapidibus fundæ.

CAP. X.

Petite à Domino pluuiam in tempore serotino, & Dominus faciet niues; & pluuiam imbris dabit eis, singulis herbam

herbam in agro. Quia simulacra locuta sunt inutile, & diuini viderunt mendacium, & somniatores locuti sunt frustra, & vane consolabantur: idcirco abducti sunt, quasi grex, affligentur, quia non est eis pastor. Super pastores iratus est furor meus & super hircos visitabo: quia visitauit Dominus exercituum gregem suum domum Iuda, & posuit eos quasi equum gloriæ suæ in bello. Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus prælij, ex ipso egredietur omnis exactor simul. Et erunt quasi fortes, conculcantes lutum viarum in prælio: & bellabunt, quia Dominus cum eis: & confundentur ascensores equorum. Et confortabo domum Iuda, & domum Ioseph saluabo: & conuertam eos, quia miserebor eorum: & erunt sicut fuerunt quando non proieceram eos: ego enim Dominus Deus eorum, & exaudiam eos. Et erunt quasi fortes Ephraim, & lætabitur cor eorum quasi à vino: & filij eorum videbunt, & lætabuntur, & exultabit cor eorum in Domino: Sibilabo eis, & congregabo illos, quia redemi eos: & multiplicabo eos sicut ante fuerant multiplicati. Et seminabo eos in populis, & de longe recordabuntur mei & viuent cum filijs suis, & reuertentur. Et reducam eos de terra Aegypti, & de Assyrijs congregabo eos: & ad terram Galaad & Libani adducam eos: & non inuenietur eis locus. Et transibit in maris freto & percutiet in mari fluctus, & confundentur omnia profunda fluminis: & humiliabitur superbia Assur, & sceptrum Aegypti recedet. Confortabo eos in Domino, & in nomine eius ambulabunt: dicit Dominus.

HISTORIA.

Petite a domino pluuiam in tempore serotino. Prosequitur Propheta, quod agebat, de bonis tempore nouę legis à Deo præstandis. Hortatur autem omnes, vt petant à Deo doctrinam Euangelij, qua arida totius terrę facies irrigetur, vt intellexit Hieronymus. Conuenit hoc cũ eo, quod paulò ante dicebat cap. 9. Conuertimini ad munitionem vincti spei, ac si diceret: Prius iubebam vos conuerti ad Christum, ne vincti semper essetis, nunc vos hortor, vt à Deo pietatis, vt cito filium suum mittat, & vos doctrina eius dignos faciat; nam si hanc pluuiam non habetis, arescetis, & peribitis, vt accidit incredulis Iudæis. In pluuia doctrina significari solet, vt Deut. 32. Concrescat in pluuiam doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum: quoniam doctrina ex ore docentis fluit, & ea irrigata corda audientium germinant. Pluuia autem temporis serotini, siue pluuia serotina est, quæ mense Maio cadit, qua fructus ad maturitatem perducuntur. Pluuia temporanea, siue matutina, mense cadit Octobri, cum iacta sunt semina, vt oriantur, & crescant, vt diximus de vtraque Hoseę c. 6 nu. 10. & 11. Quare pulchre Hieronymus in cap. 28. Iob, in fine, & Cyrillus hic pluuiam matutinam, siue temporaneam, & pluuiam serotinam, dicunt esse vetus, & nouum testamentum. Pluuia temporanea fuit doctrina legis data per Moysem, qua semina iacta per patres legis naturæ germinarunt. Doctrina nouæ legis est pluuia serotina, qua fructus maturescunt, & perficiuntur, nihil enim ad perfectũ adduxit lex, vt ait Paulus Hebr. 7. perfectio, & maturitas Euangelio relinquebatur. Eadem ratione tempus Christi dicitur serotinum.

Pluuia.

Et Dominus faciet niues. Pro Niues in Heb. חזיזים, quo nomine est R. Dauid, & alij Hebræi constanter tradũt signi-

ficari coruscationem,siue fulgurationẽ, A quæ apparet antequam audiatur tonitruum,& quam pluuia magna cõsequitur,deducunt enim à verbo חזה, id est, vidit. Hebræos sequuntur Vatablus,Isidorus Clarius,& recentiores interpretes, & August. Eugubinus in cap. 28. & 38 Iob. Nos ex vsu Scripturæ,& translatione veterum interpretum, vt solemus, quantum licebit, explicabimus.
3 * Hieronymus Iob.28.procellas interpretatus est, vbi legimus: Quando ponebat pluuijs legem, & viam procellis sonãtibus. In Heb.est לחזיז קלות, pro quo Lxx. transtulerunt, Ἐν τινάγματι B φωνῆς, id est, in concussione vocis,siue in vibratione sonante,Symmachus vero: εἰς κτύπον φωνῶν, id est,ad strepitum vocum. Idem Hieronymus. Iob 38. vbi eadem verba erant in Hebræo, vertit: Et viam sonantis tonitrui Lxx. ὁδὸν δὲ κυδοιμῶν, id est, Viam autem tumultui, siue turbationi. Ex his apparet חזיז propriè esse nubem, non qualemcunque, sed, quæ vento agitata cum concussione,& strepitu,& consequenter cum fulguratione aquã demittit. Vnde & Thalmudistæ,referente Pagnino in Thesau- C ro,tradunt חזיז esse nubẽ,& Chaldæus, cum c.28. Iob reliquisset ipsum nomen Hebraicum, cap 38. pro eo, quod est: Et viam sonantis tonitrui, vertit: Et viam nubibus,quæ deijciunt aquas cum tonitruis. Per quod omnes translationes conciliantur. In eundem etiam sensum accipiendum est, quod hoc in loco verterunt Lxx. Et Dominus faciet phantasias, quod Hieronymus dicit se ignorare quid sit. Phantasiæ enim vocantur apparitiones,siue coruscationes, vt exposuit Eugubinus in cap.28. Iob. Vel etiam fulgura, eo quod homines ter- D reant, vt aiunt Cyrillus, & Theodoretus.
4 * Immò vero vbi nunc in plerisque codicibus legitur: Et Dominus faciet niues, Sanctes Pagninus, & autores Hebraici Lexici Bibliorum Complutensium affirmant Hieronymum transtulisse: Et Dominus faciet nubes: quod minime dixissent, nisi in codicibus vidissent. Mihi certè valdè hoc probabile videtur, & quia ea est nominis notio, vt ex ipso Hieronymo, atque alijs interpretibus demonstrauimus, & quia tempore pluuiæ serotinæ, id est, mense Maio niues in terra illa præsertim esse non possunt. Quare, etiam si in Commentarijs Hieronymi, Niues, legamus, vbicunq; id legimus, rectè, atque adeò fortasse rectius, Nubes legi posset. Conuenit etiam optimè, vt apostolos nubes esse intelligamus, quæ cum coruscatione miraculorum, & sanctitatis hunc cœlestem imbrem in terram effuderint, iuxta illud Isaiæ quinto: Et nubibus mandabo, ne pluant super eam imbrem. De quibus nubibus, vide ibi Hieronymum, & in illud Psalmo nonagesimo sexto: Nubes & caligo in circuitu eius. Quod si quis credere malit tot exemplaribus, in quibus legitur: Et Dominus faciet niues, dicemus eodem vocabulo Hebraico niuem etiam significari metaphoricè, eo quod nix propter candorem valdè videatur, & receptaculum pluuiæ sit, sicut nubes.
* Dicemus etiam apostolos, & prædicatores Euangelij niues appellari, quia pleni erant, & quasi onusti ea pluuia, qua ardorem concupiscentiæ in hominibus refrigerarũt, & Christo valde amabiles effecti sunt, sicut Prouerbiorum 25. scriptum est: Sicut frigus niuis in die messis, ita legatus fidelis ei, qui misit eum. Venerunt enim huiusmodi niues in die messis, sicut Dominus ait apostolis Ioan. 4. Leuate oculos vestros, & videte regiones, quia albæ sunt iam ad messem. 5

Et pluuiam imbris. Solent Hebræi copulare duo nomina idem fere significantia, quorum posterius ponitur loco adiectiui determinantis alterum, vt Dan. 12 Et multi de his, qui dormiunt in terræ puluere, in Hebræo est: In terra pulueris, id est, in terra (vt ita dicam) puluerea, & minutissima in modum pulueris. Psalm. 39. Et eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fæcis. Hieronymus vertit: De luto cœni, id est, de luto cœnoso, aut fæculento, de luto valdè immundo. Ita nunc dicit: *Pluuiam imbris*, id est, non qualemcunque, sed fortẽ, & vehementem: id enim significat גשם, & Latinis imber. Reg.
* Vt enim scribit Apuleius in libro de mundo: Imber est agmen aquarum largius ex concretis effusum nubibus. 6 Imber.

nubibus. Est igitur, ac si diceret: Dabit pluuiam largissime terram irrigantem, & exatiantem. Lxx. Et pluuiam hiemalem dabit eis. De hoc exponit Hieron. illud Iob 38. Quis dedit vehementissimo imbri cursum, & viam sonantis tonitrui, vt plueret super terram? &c. Hic (inquit) vehementissimus imber salua totis est Euãgelium, qui emisit eloquiũ suum terræ, vt velociter curreret sermo eius, &c. & eleuatus à sanctis apostolicis nubibus, velut aqua effluens copiose currit aura sibi flante Spiritus sancti in varijs signis, atque virtutibus viam sibi fidei fecit in nationibus, terrore nominis Dei atque miraculorum tonitruo præcedente.

Et dabit eis singulis herbam in agro. In Heb. non est coniunctio; Et, neque in Græco, ideo verbum *Dabit*, & ad præcedentia referri potest, vt legamus: Et pluuiam imbris dabit eis vt apud Lxx. aut ad sequẽtia, vt retulit noster interpres, sed sensus semper est idem, Faciet, vt omnium hominum agri fertiles sint, & herba pleni, tollet omnẽ ex animis hominum sterilitatem.

7 Reg. *Quia simulacra locuta sunt inutile.* Magna controuersia est de Iudæis ne hæc dicantur, vt vult Cyrillus, & alij, an de gentilibus. Mihi de vtrisque dici videntur, ita vt non omnia Iudæis, & gentibus accommodemus, sed quibusque quod eis cõuenit, vt fit quoties de multis sermo est, vt in Cantico canticorum non omnia quæ dicuntur, iustis conueniunt, neque omnia peccatoribus, sed quædam his, quædam illis, quoniam vtrisque constat Ecclesia. Idem videmus sępe in epistolis Pauli, & in Ecclesiaste, & vbicunque de multis loquitur scriptura. Iusserat ergo pluuiam petere Euangelicæ doctrinæ, quam electi ex Iudæis, quasi nubes quædam cœlestes per totum orbem effunderent: & vtilitatem huius pluuiæ exposuit: Et dabit eis singulis herbam in agro, id est, omnibus, qui eam acceperint, siue Iudæi sint, siue gentes. Quare nunc recte ait: *Quia simulacra*, &c. ac si diceret: Optanda est hæc doctrina, & petenda, quia sola vobis salutem afferet, sola vos docebit veritatem, & multis erroribus liberabit: nam idola, quæ nunc consulitis, nihil vobis loquentur, quod vtile ad salutem sit. * Hoc totum fere gentibus conuenit, nam Iudæi eo tempore nulla idola habebant, nisi si qui forte occulte idola consulerent, ijque pauci, nam palam, & quasi publica autoritate, nunquam factum est post reditum è captiuitate, vt probauimus Mich. 5. nu. 74. & sequentibus. Quamobrem ad ea tempora, quibus Euangelium prædicatum est Iudæis, referri hæc nullo modo possunt. Qui autem ad tempus ante captiuitatem referret, næ ille nimis violenter faceret, cum dicat hic Propheta: Affligentur quia non est eis pastor. Super pastores iratus est furor meus, & super hircos visitabo: quæ finitis iam laboribus captiuitatis ante aliquot annos, quorsum nunc dicerentur? Porro simulacra vocat Theraphim, de quibus diximus Hosee 3. numero vigesimo, & vigesimo primo.

Et diuini viderunt mendacium. Etiam si diuini vestri multa vobis polliceãtur, & se à Deo accepisse dicant, nolite eis credere, mendacium est, quod viderũt, id est, quod vidisse se dicunt. Loquitur more Hebræorum, apud quos Videre est reuelationem accipere, & prophetia visio dicitur, & propheta videns, vt diximus Hos. 1. nu. 4. & 5.

Et somniatores locuti sunt frustra. In Heb. est: Et somnia locuti sunt frustra. 9 Quod potest ita exponi: Diuini locuti sunt somnia frustra, id est, vane, & mendaciter. Ita intellexerunt Lxx quorum hæc est translatio: Et diuini visiones falsas, & insomnia falsa loquebantur. Chaldæus similiter vertit: Pseudoprophetæ in prophetia sua falsa mendacia loquuntur: Alter sensus est: Somniatores locuti sunt frustra, quia somnia sua dicebant coniectoribus, & vel nullam solutionem ex eis audiebant, vt videmus Dan. 2. & 5. vel falsam, & inutilem. Atque hunc sensum secutus est noster interpres, nam somniator dicitur ipse, qui videt somnia, vt Gen. 37. Ecce somniator venit.

Vane consolabantur. Prædicentes vobis læta, & prospera, cum nihil vere dicerent. Hæc omnia maiori ex parte

ad gentiles pertinent, sed pertinēt etiā A
quodammodo ad Iudæos, inter quos,
2 & si non essent idola, erant tamen diui-
ni, & pseudoprophetæ, & coniectores
somniorum, sicut & inter Christianos
sunt Mathematici, (quos vulgus iudi-
ciarios vocat) & Chiromantici, & ali-
cubi forte Necromantici, zizania, quæ
dormientibus hominibus inimicus ho-
10 mo superseminauit.

Idcirco abducti sunt quasi grex. Ita le-
gendum est, vt habēt correctiora exem-
plaria, non adducti. Hoc est, ideo quasi
captiui ducti sunt ab huiusmodi magi-
stris in varios errores, & in superstitio- B
nes, sicut grex, id est, sicut oues (vt est
in Heb. & in Græco) quæ scilicet, nihil
intelligunt, sed pastorē sequuntur quo
cunque ducat. Ita Paul. 1. Corinth. 12.
Scitis autem quoniam cum gētes esse-
tis, ad simulacra muta, prout ducebami
ni, euntes. Populus autem Iudæorum,
in quæ monstra superstitionum, & er-
rorum à magistris suis inductus fuerit,
sæpe legimus in Euangelio.

Affligentur, quia non est eis pastor.
Misere lacerabuntur à Diabolo, & à vi-
tijs, dum tales magistros habuerint, qui
re vera, nec pastores sunt, nec magistri. C

Super pastores iratus est furor meus.
Eorum magistros ego puniam, & suo
honore, atque officio spoliabo, quia val
dè mihi displicent, ipsi enim erroribus
populum imbuunt, & veritati Euange-
licæ ijdem vehementius restiterunt, vt
tam apud Iudæos, quam apud gentiles
vsu venisse scimus.

11 *Et super hircos visitabo.* Hircos vocat
huiusmodi magistros, qui gregi præeūt.
Nec vocauit arietes, sed hircos, vt eos
ostendat fœtidis esse moribus, & inuti-
les, ac reprobatione dignos. Dominus
quidem Matth. 25. electos vocat oues, D
reprobos autem hœdos, separauit, in-
quit oues ab hœdis: at isti, quia duces
aliorum erant sibi similium, non hœdi
dicuntur, sed hirci. Visitabit autem Do
minus super illos & alijs pœnis afficien
do, & homines conuertendo ad Euan-
gelium, ita enim sacerdotes, & errorum
magistri, & apud Iudæos Pharisæi, &
Scribæ, & sacerdotes, sine honore reli-
cti sunt. Quod autem adnotauimus Ho-
sex. 1. num. 64. Visitare in bonam, & in A
malam partem accipi, hic videmus, nūc
enim ait: *Et super hircos visitabo*, & con-
tinuò: Quia visitauit Dominus exerci-
tuum gregem suum.

*Quia visitauit Dominus exercituum
gregem suum.* Causam reddit eius, quod
dixit: Super pastores iratus est furor
meus, & super hircos visitabo, quia Do
minus benefacere vult populo suo, id
est, Iudæis, & ex eo educere prædicato
res veritatis, qui illorum & errores de-
tegant, & autoritatem eleuent, & insi-
pientiam, atque arrogantiam confun-
dant. Sed quoniam, Quia, redundare B 12
solet sæpè initio sententiæ, vt ostendi-
mus Hos. 10. num. 17. non absurdè dice
ret, qui affirmaret nō reddi hic causam
præcedentium, sed nouam incipi sen-
tentiam. Etenim Lxx. non posuerunt
coniunctionem, Quia, sed absolutè di-
xerunt: Et visitauit Dominus omnipo-
tens gregem suum, & ab Hieronymo
etiam prætéritur in Commentarijs.

Et posuit eos quasi equum gloriæ suæ. Id
est, Quasi equum suum gloriosum, Lxx.
Quasi equum suum decorum. Chal-
dæus: Et ponet eos quasi equum for-
tem splendentem in bello, id est, quasi C
equum pulchrè phaleratum, & orna-
tum. Equorum fortitudinem, & alacri-
tatem ad prælium multum equitibus
prodesse ad victoriam non est dubium.
Vnde Virgilius:

*Haud delectus equum duci iubet, hoc de- 10. Æneid.
cus illi,*
Hoc solamen erat, bellis hoc victor abibat.

Iob 39. Gloria narium eius terror. Ter-
ram vngula fodit, exultat audacter, in
occursum pergit armatis. Contemnit
pauorem, nec cedit gladio. Huiusmodi
equi pulchrè ornari solent in pugnam
udituri. Facit ergo apostolos, & præ- D
dicatores Euangelij equos Dei in ho-
stes irruentis fortes, & bellatores, & pul
chrè ornatos, quia Deus eos magna gra
tia, & donorum copia ornauit; & ipse
erat, qui pugnabat per eos. Hæc omnia
de apostolis, & prædicatoribus inter-
pretatur etiam Cyrillus.

Ex ipso angulus, ex ipso paxillus. Do- 13
cet quanta gloria honoraturus sit popu
lum Iudæorum. Ex ipso, id est, ex Iuda

A educam angulum, id est, regem, qui est Christus: Romanorum nono: Quorum parentes, ex quibus est Christus secundum carnem. Angulum significare regem, & regnum diximus Sophon. 1. nu. 66. Et Christus verè angulus est, id est, lapis angularis duos parietes connectens, & fundans, ac faciens vtraque vnum. Paxillus, siue clauus (nam paxillis veteres pro clauis vtebantur) dicitur è quo suspenduntur instrumenta, & vasa ad ministerium domus apta. Ezechielis decimo quinto: Aut fabricabitur ex ea paxillus, vt depēdeat in ea quodcunque vas? B Significat autem Christū, à quo omnes fideles pendent, & in quo sustinentur casuri sine dubio, nisi sustinerentur, atque frangendi. Idcirco de Eliacim typo eius in hoc gerente scriptum est Isa. 22. Et figam illum paxillū in loco fideli, &c. & suspendent super eum omnes gloriā domus patris eius, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum à vasis craterarum, vsque ad omne vas musicorum.

Ex ipso arcus praelij. Ex ipso prodibūt fortes viri, & bellatores, vt ait Hieronymus, id est, apostoli, &c. de quibus dixit. C cap 9. Quoniam extendi mihi Iudam, quasi arcum. Ita etiam Cyrillus.

14 *Et ex ipso egredietur omnis exactor simul*. Id est, Duces illi, qui vincent populos, & vectigales Christo facient, & tributa exigent, id est libere, & cum potestate omnes hortabuntur vt Christo regi seruiant, & eius legem diligēter obseruent. Totum hunc locum ita vertit Chaldęus: Ex ipso rex eius, & ipso Christus eius, & ex ipso fortitudo belli sui, ex ipso magnificabuntur omnes gubernatores eius simul. Quod autem ait, Simul, potest simpliciter ita accipi: Et simul omnes exactores egredientur ex D eo, aut potius vt significet apostolorum consensum in vnum tendentium, id est, in gloriam Christi, & in salutē animarum. Tempus etiam indicare potest, nā eodem tempore apostoli sortiti prouincias per orbem Euangelium deferebāt. Et cum dicit. *Omnis exactor*, loquitur de primis ducibus populi Dei, è quibus etiam exierunt alij ab eis edocti, & ab eorum discipulis.

A *Et erunt quasi fortes conculcantes lutū viarum in praelio*. Erunt apostoli quasi fortes bellatores, qui hostes suos, id est, hostium suorum cadauera conculcant in praelio, quasi lutum platearum conculcarent, id est, victores, & animosi, & nihil timentes. Chaldæus: Et fortes domus Israel triturabunt interfectos populorum, quasi lutum viarum in bello.
* Animaduerte Prophetam indicare 15
haud obscure se non de prœlijs, & armis propriè loqui, sed metaphorice, id est, nequaquam de Machabæis hæc dici, B sed de Apostolis, ait enim: & erunt quasi fortes, &c. id est, similes erunt fortissimis bellatoribus.

Et confundentur ascensores equorum, id est, Aduersarij eorum, qui suis viribus freti eis resistere se posse confidebant.

Et confortabo domum Iuda. Has victorias reportabunt qui è populo Iudæorum eligentur, quia ego cum eis ero, & vires ad praeliandum suggeram, ita non debet difficile videri, quod polliceor.

Et domum Ioseph saluabo. Manifeste pollicetur conuertendas etiam esse decem tribus, ideo enim ait: C *Conuertam eos, & miserebor eorum, & erunt sicut quando non proieceram eos*, id est, Diligentur à me, & beneficijs afficientur quēadmodum antequam recederent à domo Dauid, & adorarent idola impij Ieroboham. De qua conuersione partim iam facta, partim plenius in fine sæculi facienda sæpe in hoc propheta, & in
alijs locuti sumus. * Domus autem 16
Ioseph idem est ac domus Ephraim, Domus
quoniam Ephraim filius fuit Ioseph, nō Ioseph.
quidem ætate, sed dignitate, & benedictionibus aui sui Iacob, primogenitus, ex quo primi reges Israel, id est, decem D tribuum orti sunt. Inde tribus Ephraim appellatur tribus Ioseph Apoc. 7. Ex tribu Ioseph duodecim millia signati. Tribus autē Manasse fratris eius ætate primogeniti suo nomine recēsetur: Ex tribu Manasse duodecim millia signati.

Et conuertam eos. הושבותים quod R. Dauid compositum esse dicit ex hiphil verbi שוב i. cōuertit, & verbi ישב id est habitauit, atque ita vtriusque seruate significationem, Conuertam eos,

& habitare faciam eos. Priori modo ver A
tit Hierony. posteriori Lxx.
Et exaudiam eos. Petentes à captiui-
tate liberari, vel, Propitius eis ero qua-
cunque in te auxilio meo indiguerint.
Et erunt quasi fortes Ephraim. Sensus
גביר Fortis. horum verborum ex vi nominis גבור,
quod in Hebræo ponitur, vbi nunc le-
gitur, Fortes, accipiendus est. Significat
enim non vtcunque fortem, sed insi-
gnem fortitudine, & multos vincere va
lentem. Inde inter Christi nomina po-
17 nitur Isa. 9. * Et vocabitur nomen eius
Admirabilis, Consiliarius, Deus, Fortis.
Inde etiam noster interpres solet ver- B
tere Potēs. Gen. 10. Ipse cœpit esse po-
tens in terra, (id est, vincere multos, &
terras eorum sibi vi subijcere.) Ab hoc
exiuit prouerbium, Quasi Nemrod ro-
bustus, id est, גבור, venator coram Do-
mino. Psal. 23 Dominus fortis, & po-
tens, Dominus potens in prælio. Vtro-
que loco Potens est גבור. 1. Regum. 17
Videntes autem Philisthijm quod mor
tuus esset fortissimus eorum (גבורם)
fugerunt. Ob hoc quidam hic vertunt:
Et erunt quasi heros Ephraim, & R. Da
uid exposuit: Heroicam virtutem factis
Reg. exprimet. Pagninus: Et erunt veluti po C
tens Ephraim. Hoc etiam simul adno-
tandum, aut certe in memoriam reuo-
candum ex Mich. 1. nu. 35. rum verbum
plurale ponitur cum nomine singula-
ri significante multitudinē, intelligen-
dum esse verbum illud conuenire singu
lis, quæ multitudine illa continentur.
Vt Exod. 8. Dimitte populum meū, vt
sacrificent mihi, ita enim est in Hebr.
Gene. 26. Quæ ambæ offenderant ani-
mum Isaac, & Rebeccæ. Heb. Et fuerant
offendens animum Isaac, &c. id est, Hæc
offendebat, & illa. Et cap. 27. Qui male-
dixerit tibi, sit ille maledictus, & Hebr. D
Maledicentes tibi, maledictus, & bene-
dicentes tibi, benedictus, id est, singuli
18 maledicentes sint maledicti: * Ita nūc:
Erunt quasi fortis Ephraim, id est, Qui-
libet è decem tribubus erit fortissimus,
erit vt heros quidam, pugnabit genero-
se contra hostes fidei, & contra vitia.
Ex his omnibus constat non esse legen-
dum fortes, numero plurali, sed Fortis,
quamuis Lxx. pluraliter verterint μα-
χηταί, id est, bellatores, sed maiorem
energiam habet singulariter positum.
Hic etiam videmus non loqui Prophe-
tam de bellis propriè, sed ea meta; ho-
ra vti, siquidem ait: Et erunt quasi for-
tis, id est, quasi magnus bellator.
Et lætabitur cor eorum, quasi a vino:
Lætabuntur maximè, cum viderint vi-
ctorias suas, & libertatem, qua per Chri
stum fruuntur. Quod ait: *Quasi a vino*,
fortasse non similitudo est, sed veritas,
vt: Vidimus gloriam eius, gloriam qua- Ioan. 1.
si vnigeniti a Patre. Inebriabuntur vi-
no diuinæ gratiæ, & consolationis, &
lætabūtur, vt lætari decet eos, qui mul
tum ex hoc optimo vino biberint.
Et filij eorum. Eorum posteri, & filij vi
debunt eadem bona, & exultabit cor
eorum in Domino, non iam de rebus
vanis, & sæcularibus lætantes, sed de
donis à Deo acceptis, & de spe futuræ
beatitudinis.
Sibilabo eis, & congregabo illos. Quæ 19
sequuntur vsque ad finem capitis per-
obscura sunt, & varie ab autoribus ex-
plicantur, sed, vt sæpè dixi, relictis alio-
rum sententijs, quod probabilissimum
puto, afferam. Hoc ergo nunc ait: Sibi-
lo eos euocabo, id est, exiguo sono, &
ferè insensibili, congregabo eos de re-
motissimis regionibus in Ecclesiā. Sum
pta est metaphora, vt ait Cyrillus, ab
ijs, qui sibilo dispersas apes congregāt,
vt Isa. 7. Sibilabit Dominus muscæ, quæ
est in extremo fluminum Ægypti, &
api, quæ est in terra Assur, tametsi ego
nusquam hoc fieri apud nos audiui.
Quia redemi eos. Quia statui eos libe-
rare ab omnibus malis. Vel etiā, Quia
redemi eos, id est, redimam, sanguinem
filij mei.
*Et multiplicabo eos sicut ante fuerant
multiplicati*. Decem tribuum homines
antequam in captiuitatem ducerentur
ab Assyrijs, innumerabiles pene erant:
postea verò, fame, & captiuitate, bona
ex parte cōsumpti sunt. At deinde mul
tiplicati sunt, vt ex eis plurimi veniant
ad libertatem Euangelij.
Et seminabo eos in populis. Per va-
rios populos eos dispergam, & multi-
plicabuntur, vt semen fertili terræ man
datum.

20 *Et de longe recordabuntur mei.* Etiam
si sint in remotis, & longinquis regio-
nibus, ibi me adorabunt, Psalmo vige-
simo primo: Reminiscentur, & conuer-
tentur ad Dominũ vniuersi fines terræ.

Et viuent cum filijs suis. Non iam eos
captiuitas vlla à filijs suis separabit, sed
simul omnes hilarem vitam agent. Ita
etiam possumus exponere; Tam ipsi,
quam eorum filij ab eis edocti veram vi
tæ gratiam habebunt.

Et reuertentur. Exibunt, & liberabun
tur à captiuitate Diaboli, in qua erant,
& venient ad Ecclesiam.

Et reducam eos de terra Aegypti. Qui-
dam hæc de prima illa mansione filio-
rum Israel in Aegypto dici putant, in
qua grauiter afflicti sunt à Pharaone.
At quorsum nunc facturum se dicat,
quod ante plurimos annos fecerat? Præ
terea afflictio illa communis fuit decẽ
tribubus cum duabus, nunc autem non
loquitur de duabus, sed de decem. Con
stat autem ex decem tribubus, quando
captæ sunt ab Assyrijs, multos euasisse
manus Assyriorum, & in Aegyptum fu
gisse. Hoseæ octauo: Ipsi in Aegyptum
conuertentur, &c. & capite nono: Ecce
enim profecti sunt à vastitate (idest, pro
pter vastitatem illatam ab Assyrijs) Æ-
gyptus congregabit eos, & Memphis se
21 peliet eos. * Quoniam igitur partim
in Aegypto, partim in terra Assyriorũ
remanserant, ex vtraque post cetur se
eos reducturum, vt apertè intelligitur
ex capite vndecimo Isaię, vbi est eadem
prophetia: Et desolabit Dominus lin-
guam maris Aegypti, &c. Et erit via re-
siduo populo meo, qui relinquetur ab
Assyrijs. Hoc autem perinde est, ac si di
ceret: Soluam omnem eorum captiui-
tatem, à nemine tenebuntur, nemo eis
obstare poterit, quin veniant ad me.

*Et ad terram Galaad, & Libani ad-
ducam eos.* Terra, quam tenuerunt de-
cem tribus, cis Iordanem per Sama-
riam, & Galilæam protendebatur vs-
que ad Libanum versus Septemtrio-
nes. Vltra Iordanem autem manserant
in terra Galaad tribus Ruben, & Gad,
& dimidia tribus Manasse, eo quod mul
ta pecora haberent, & terra esset pa-
scendis pecoribus aptissima, vt vide-
mus Numero. 32. Ad hanc videtur pol
licert se reducturum decem tribus, sed
id neque factum est vnquam, neque for
tasse fiet in cõsummatione seculi. Qua-
re ita est accipiẽdum, ac si diceret: Ad-
ducam eos ad terram promissam, siue
ad terram suam, intelligit autem patriã
cælestem fertilissimam, & omnibus bo
nis abundantem, quæ vocatur terra Ga
laad, & Libani, quia per hanc terram si-
gnificabatur, & valde vsitatum est, vt
res figurata nomen etiam habeat figu-
ræ, vt diximus Hos. 3 num. 32.

Et non inuenietur eis locus. Locus di- 22
citur non inueniri in scriptura, quando
ipse, qui erat in loco, non inuenitur, sed
alio translatus est, vt notauimus Nah.
1. numero. 18 & 19 Ita nunc non inue-
nietur eis locus scilicet, in terra Assy-
riorum, neque in Aegypto, quia nullus
in eis manebit, sed omnes liberabun-
tur, & venient in terrã promissam. Con
firmat hanc expositionem translatio
LXX. Et in Galaaditem, & in Libanum
introducam eos, & non relinquetur ex
eis vllus. Nec refert nunc dicamus ne:
Locus eorum non est inuentus, an non
est inuentus locus eis, eundem enim
sensum habet vtrumque. Quod vt ma-
gis explicetur, In Hebræo non est: Et
non inuenietur eis locus, sed: Et non
inuenietur eis, quod ita, vt diximus, ac-
cipitur, vt Iosue. 17. Non poterimus
ad montana conscendere, cum ferreis
curribus vtantur Chananæi. In Hebr.
est: Non inuenietur nobis mons, id est,
locus in monte, hoc est, Non habitabi-
mus ibi, licet velimus, quia Chananæi
obstabunt.

Et transiet in maris freto. Transiet, sci- 23
licet, Ephraim, semper enim de decem
tribubus loquitur, quamuis numerum
mutet. Hoc est: Cum venient in terram
suam pertransibunt mare angustum, &
fluctus recedent, vt siccum illis iter
præbeant, vt olim mare Rubrum. Et
omnia profunda fluminis, hoc est (vt
paulo post ex Isa. 11. probabo) omnia
Nili ostia, quæ in via se efficerent, con-
fundentur, id est, arefient, vt Ioe. 1. Con
fusa est vinea, & confusum est triticum,
cuius verbi vim ibi adnotauimus nu-
mero. 24 Vel etiam confundentur pro-

funda fluminis, eo quod suis aquis iter A
impediti videant, donec trãseant Israelite, sicut olim accidit Iordani: Hęc verba satis ostendunt sensum Historicum omnium præcedentium non esse, quẽ Iudæi volunt, de libertate temporali, & de terra sibi restituenda, neque ad Machabæorum tempora pertinere, sed ita esse explananda, vt diximus. Hoc igitur verba significant: Faciet Deus mirabilia portenta vt eos liberet à captiuitate Diaboli, & in terram viuentium perducat, id est, in cælum. Nihil erit, quamuis arduum, & insuperabile videatur, quod eis possit obstare, omnia enim B
pericula, & omnes difficultates Deo
24 adiuuante, & protegente vincent. * Sũpta fortasse videbitur metaphora à viatoribus, quibus neque maria intermedia, nec flumina obstant. At non inde sumitur, sed alludit plane Propheta (vt etiam docet Cyrillus) ad ea, quæ populo Israel acciderunt venienti in terram promissionis, ex Ægypto, quoniã illa figura fuerunt eorum, quæ contingunt properantibus in patriam cœlestem. Sicut igitur illis non obstitit mare Rubrum, quod nunc maris fretum vocat, quia angustum erat, nec Iordanis C
auctus licet aquis, ita nihil eorum iter impediet. Omnia intelliguntur ex Isaiæ vndecimo, vbi de eadem re ita scriptum est: Et desolauit Dominus linguã maris Aegypti, & leuauit manum suam super flumen (Nilum) in fortitudine spiritus sui, & percutiet eum in septem riuis, ita vt transeant per eum calceati: Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyrijs, sicut fuit Israeli in die illa, qua ascendit de terra Aegypti. Describit igitur eorum reditum ex Aegypto, in quo exitus ab spirituali captiuitate designatur, ad similitudinem D
exitus prioris sub Mose. Eodem pertinet quod continuo ait: *Et percutiet in mari fluctus*, quod non de Deo dicitur, qui & in præcedentibus, & in sequentibus semper in prima persona loquitur, sed de ipso Ephraim. Ipse percutiet fluctus in mari, id est, sistet fluctus, & retardabit vi orationis, & sanctitatis suæ, reprimet, & vincet pericula magna, quæ ferè iam illum obruere videbantur, sicut Moses virga percussit mare Rubrũ, & stetit.

Et humiliabitur superbia Assur. Quid hoc ad Machabæos? Cum bonis sua præmia reddentur, tunc eorum hostes non habebunt vltra in eos potestatem, sed punientur à me, eo quod electos meos iniuria affecerint. Quod latissime ostenditur Habac 3. ab illis verbis: 25
Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiæ, &c. *Et sceptrum Aegypti recedet*, id est, nequaquam eis iam dominabitur Aegyptus. Per Assyrios, & Aegyptios, in quorum potestate afflictæ sunt decẽ tribus, vt diximus, omnes eorum hostes intelligit.

Confortabo eos in Domino, id est, Virtute Domini, vt ostendimus capite. 1. Hos. num. 107. & in ca 9 huius Prophetæ. num. 52. hoc est, auxilio meo, quam phrasin aduotauimus Hos. 1. num. 107. Idemque significat cum dicit: *In nomine eius*, (id est, virtute eius) *ambulabunt*, & cœptum iter persequentur. Ac si diceret: Ego illis opem feram, vt possint totum iter suæ peregrinationis conficere, & ad cœlestem beatitudinem peruenire. Nomen siquidem virtutem, & potentiam significat, vt diximus Mich. 5. num. 49.

TROPOLOGIA.

Quoniam totum caput de re eadem est, & alia ex alijs pendent, prius Historicè fuit totum explanandum, vt nonnunquam eadem causa facere solemus, quam ad Moralem veniretur. Pulchrè Propheta omnes exhortatur, vt pluuiam petant à Domino in tempore serotino, id est, sapientiam Euangelicam, 26
sicut ait apostolus Iacobus: Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat: quoniam re vera nemo est, qui ea non indigeat, licet non omnes æque intelligant indigentiam suam. Si cuius anima viret virtutibus, & humore cœlesti, cito arescet, nisi hac pluuia irrigetur: quæ autem aret, spinas, & tribulos germinabit, si hæc desit; quia sub maledictione est, boni proferet nihil. Iac. 1.

Nouit

Psal 87 Nouit hoc optim è qui dicebat: Expandi manus meas ad te, anima mea, sicut
Quis habeat sapientiam. terra sine aqua, tibi. Non habent hanc sapientiam, qui ingenij acumine in obscurissima quęque, & subtilissima Theologicarum disputationum penetrant, aut qui diu in Scripturarum studio laborantes ratam quandam, & inusitatã eruditionem compararunt, nisi accedãt charitas, & humilitas, & studium actio-
27 nis. * Signum sapientis est posse docere, dixit quidam ex ijs, qui docere verbo sciebat, sed veram sapientiam ignorabat, & postquam multa acutissime docuit, obscuratum est insipiens cor eius, dicens enim se esse sapientem, stultus factus est. Apud nos, non qui multa docet, sed, qui multa facit, sapiens est: dixit enim homo sine dubio sapientissimus: Si linguis hominum loquar, & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens. Et si habuero prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Propterea, qui fatebatur se super senes intelligere, adhuc postulat hanc pluuiam dicens: Benedictus es Domine, doce me iustificationes tuas. Doce, dixit (inquit ibi Augustinus) quomodo eas discunt, qui faciunt, non quomodo qui, vt habeant, quid loquantur, tantummodo meminerunt. Nam vtique iam dixerat, In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccem tibi. Quid ergo adhuc ea quærit discere, quæ abscondita iam custodit in corde, quòd vtique nõ fecisset, nisi ea didicisset? vt quid ergo addit, & dicit: Doce me iustificationes tuas, nisi, quia eas vult faciendo discere, non loquendo, vel memoria retinendo. Itaque in hac sapientia vera deuotio etiam intelligitur: Deuotionem autem voco certam, & firmam voluntatem tradendi se Deo & omnia eius causa faciendi, ac perferẽdi: quã semper petere à Deo debemus; præsertim cum tepidiores, & remissiores sumus, nec pati debemus quantum situm erit in nobis, vt ad opera Dei lan-
28 gueamus. * Sed multi acceperunt pluuiam temporaneam, & cœperunt bonum opus, quod non potuere consummare, & natum aruit, quia non habebat humorem. Incipere plurimorum est, progredi quodam tenus, multorum, ad finem vsque perducere, paucissimorum. Semen boni operis & capitur, & exoritur in multis emittente Deo pluuiam temporaneam, at facilè arescet, certe non maturescet, nisi adueniat pluuia serotina, qua fruges, & fructus perueniunt ad suam maturitatem. *Petamus ergo pluuiam in tempore serotino, & non facret nubes*, vt paret terræ pluuiam, aut niues, quibus terram nostram fecundet & insitum ardorem concupiscentiæ refrigeret, & magna erit in animis nostris fertilitas. Quod si hanc sapientiam nacti fuerimus, statim intelligemus, quod sequitur: *Quia simulacra locuta sunt inutile* Simulacra, siue idola, nunquam loqui cessant in nobis, cum enim animus ambitione permouetur, nonne idolum maximum, id est, honos, loquitur? Cum paupertatem aduersamur, & plura quęrimus, aut pretiosiora, quam vsus postulet, cupiditas loquitur, atque ita in cęteris. Sed inutile loquuntur, quid enim prodest homini, si vniuersum mundum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? * *Diuini viderunt mendacium*, qui adulantes magnos nos esse, & magnis dignos dicunt, & magna, si quærere velimus, in sæculo esse assecuturos. Mendacium loquuntur, ille verus propheta est, qui ait: Si quis existimat se aliquid esse cum nihil sit, ipse se seducit. Ille propheta verus est, & vere doctor sapientiæ, qui monet. Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adijcientur vobis.

Margin notes: Arist. 1. Metaph c. 1. — 1. Cor. 13 — Psal. 118. — Deuotio. — Luc. 8. — Idola, quæ loquuntur in nobis. — Matt. 16. — 29 — Gal. 6. — Matth. 6.

Et somniatores locuti sunt frustra. Somniatores sunt, qui superbia tumẽtes ob eruditionem, aut nobilitatem, siue ob fortitudinem militarem, secum cogitãt, & sibi persuadent se tales esse, vt ad magnos honores, & ad diuitias citò sine prouehendi. Qui frustra loquũtur, quia, non qui verum dicant, & sibi noxias, & inanes cogitationes ex animo extrahant: qu erunt; sed adulatores errantes, & in errorem mittentes. *Ideo adducti sunt quasi grex*, non quasi hoĩes, sed quasi bruta animãtia, quia oculos habent, & non vidẽt, & audiunt, & nõ intelligunt,

Assi-

Affligentur, sine dubio, & magnis labori-
bus exercebuntur, *quia non est eis pastor*,
nec conuerti volũt ad pastorem, & epi-
30 scopum animarum suarum. * Horũ mi-
seretur Dominus, quia totam vitã stul-
to labore consumunt, & in rebus nihili
Matth. 9. solicite laborant, sicut ait Matthæus Vi
dens autẽ turbas, misertus est eis, quia
erant vexati, & iacentes, sicut oues nõ
habentes pastorem. Tales necesse est ia
cere, qui non habent pastorem illum,
Ioan. 10. qui ait: Ego sum pastor bonus, & cogno
sco oues meas. Habent pastores, id est,
consiliarios, & magistros errorum, qui
pastores se esse dicunt, sunt autem fures
& latrones, qui non veniunt nisi vt fu-
rentur, & mactent, & perdãt, super hos
pastores iratus est Dominus, & super
hos hircos fœtidos, & inutiles, & ple-
nos peccatis visitabit. At qui volunt es-
se grex Domini, & ab eo duci, qui sunt
vere domus Iuda, Christum verbis, fa-
ctisque confitentes, visitabit eos Domi
nus, & ponet quasi equum gloriæ suæ
in bello. Qualis sit equus Dei glorio-
sus in bello, iterum verbis Iob dicamus
Iob. 39. Terram vngula fodit, exultat audacter,
in occursum pergit armatis, cõtemnit
Iusti, & prædicatores, cur dicantur equi Dei. pauorem, nec cedit gladio Pugnare de
bent iusti in vitia, & in peccatores; in vi
tia resistendo, & vincendo, in peccato-
res ferendo, & commouendo, atque in-
citando ad virtutem verbis, & factis,
31 quantum cuique dabitur. * At quantã
vis, qui fortitudine præstet, Dei fortitu-
do illa est, non hominis, sicut & Aga-
memnon Achilli ait:

Εἰ μάλα καρτερός ἐσσι, θεός που σοὶ τό γ'-
ἔδωκεν.

idest, Si valde fortis es, Deus certè tibi
hoc dedit. Quantumuis pugnet, non ip
se vincit, sed Deus per eum, sicut ait ma
gnus gratiæ prædicator: Gratia autem
1. Cor. 15 Dei sum id, quod sum, & gratia eius in
me vacua non fuit, sed abundantius il-
lis omnibus laboraui Non ego autem,
sed gratia Dei mecum. Idcirco non bel
latoribus, sed equis Dei bellantis iusti
similes esse dicuntur, quid ergo facit
equus Dei? Vngula terram fodit, cum
de cordibus aliorum exemplo suorum
operum terrenas cogitationes eijcit, &
ea secularibus curis euacuat, cum con-
temnere seculum opere docet Vngula
terram fodit, cum alijs persuadens, vt
cœlestia appetant, semetipsum semper
intrinsecus subtili inquisitione discutit,
ne qua immorante in se diu infima co-
gitatione polluatur. Exultat audacter,
quia sic aduersis nõ frangitur, sicut nec
prosperis eleuatur. Aduersa namque nõ
deijciunt, quem prospera nulla corrum
punt. Equus itaque ille & fortis, & sub
freno est. Ne ergo prematur aduersis,
habet vim fortitudinis: ne eleuetur pro
speris, habet pondus desuper insidẽtis.
* Exultat audacter, & exteriora tormen 32
ta non metuit, quia internam delecta-
tionem quærit, potestatum mundi ira-
cundiam nõ formidat, quia ipsius quo-
que vitæ præsentis desiderium per mẽ-
tis excessum calcat. Hinc per Salomo-
nem dicitur: Non contristabit iustum, Prou. 12.
quidquid ei acciderit Hinc in eo sur-
sum scriptum est: Iustus, quasi leo, confi Prou. 28.
dens, absque terrore erit. In occursu be
stiarum, idcirco leo non trepidat, quia
præualere se omnibus non ignorat. Vn
de iusti viri securitas rectè leoni compa
ratur, quia contra se cum quoslibet in-
surgere conspicit, ad mentis suæ confi-
dentiam redit, & scit, quia cunctos ad-
uersantes superat, quia illum solum di-
lit, quem inuitus nullo modo amittat
In occursum pergit armatis, quia ple-
rumque quieti, atque inconcussi relin-
quimur, si obuiare prauis per iustitiam
non curamus. Sed si ad æternæ vitæ de-
siderium animus exarsit: in quantum lo
cus admittit, inquantum causa exigit,
debemus pro defensione iustitiæ nos-
metipsos obijcere, & peruersis ad iniu-
sta erumpentibus, etiam cum ab eis nõ
quærimur, obuiare.* Nam cum iustitiã, 33
quam nos amamus, in alijs feriunt, nos
nihilominus sua persecutione confo-
diunt, etiam si venerari videãtur. Quia
ergo sanctus vir, cum congruum cernit
ictibus pectus obijcit, & venientia iacu-
la, vel moriens retundit, rectè dicitur,
In occursum pergit armatis. Contẽnit
pauorem, nec cedit gladio: in pauore
enim ventura pœna metuitur, in gla-
dio verò iam dolor de præsenti percus-
sione sentitur. Quia ergo vir sanctus vẽ
tura aduersa non metuit, pauorem de-
spicit:

spicit: quia verò nec superueniẽte percussione vincitur, nequaquam gladijs cedit. Hæc omnia, quæ in verbo sī Iob expositionem scripsi ex sancto, & venerabili patre Gregorio decerpsi, ex lib. 31. Mor. à 21. c. vsq; ad 25. ferè, tametsi breuitati consulens multa reliqui, sed verba non mutaui. *Ex ipso angulus ex ipso paxillus.* Ex hoc grege confitentium Dominum angulus egreditur, quo nomine illi intelliguntur, qui infirmos confirmant, & dissidentes connectunt, ac copulant, qui quia pacifici sunt, & Christo Dei vero filio similes, filij Dei vocabuntur. * Paxillus paruus, & fortis est, multaque sustinet, qui propterea humiles designat dono consilij pollentes, e quibus alij pendent, & eorum monitis fulciuntur, qualis erat Iob, cui dicitur. Ecce, docuisti multos, & manus lassas roborasti. Vacillantes confirmauerunt sermones tui, & genua trementia confortasti. Arcus prælii significat eos, qui magno impetu eiaculantur sagittas porentis acutas contra hæreticos, contra peccata, contra fautores peccatorum. Exactores sunt, qui dictis, vel factis crebro ceteros admonent, vt Deo reddãt, quod Dei est, & tributa soluant iustitię, & bonorum operum regi sæculorũ immortali, & Inuisibili. Hæc bona omnia ex hoc grege Dei, & ex his veris confessoribus æternæ maiestatis oriuntur populo Christiano.

34

Iob. 4.

Et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum. Erunt quasi egregij bellatores, qui omnes suos hostes, quamuis fortes, perinde conculcant, ac si lutum essent viarum, auaritiam, inquam, & cupiditatem carnis illecebras, & honores & quidquid alios vincere, & conculcare solet, vt de se scribit præclarus dux populi Dei: Verum tamen existimo omnia detrimentum esse, propter eminentem scientiã Iesu Christi Domini mei, propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror, vt stercora, vt Christum lucrifaciam.

Philip. 3.

35 *Et confundentur ascensores equorum,* illi videlicet, quos in quadrigis significari diximus cap. 6. num. 27. & 28. iusti autem dicent: Hi in curribus, & hi in

Psal. 19. equis, nos autem in nomine Domini

A Dei nostri inuocabimus. Ipsi obligati sunt, & ceciderunt, nos autem surreximus, & erecti sumus. Sed quia omnis iustorum fortitudo cito cadet, nisi Dominus conseruet, & animos eis addat, idcirco pollicetur se hoc facturum: *& confortabo domum Iuda.* Verũ, quia misericors est Dominus, & miserator, ira iustos fouet, & virtutibus, atque animis auget, vt non obliuiscatur pecca- obliuiscatur peccatorum, quos iustissimè abiecerat, & ideo ait: *Et domum Ioseph saluabo.* Nec otiose dixit; Domum Ioseph, sed, vt intelligeremus

B respectu sancti patriarchæ, ex quo genus ducebant, accipere eos misericordiam, qua suis operibus erant indigni, tantumque apud Deum valere sanctitatem seruorum suorum fidelium, vt propter eam post tot sæcula indignos vocet ad gratiam. Et quia eos, qui perfectè conuertuntur, & dignè peccata deflent, benignissimè accipit Deus, & in pristinam amicitiam restituit, ac si nunquam à se declinassent, hoc etiam subijcit: * *Et conuertam eos, quia miserebor eorum, & erunt sicut fuerunt quando non proiecerã eos, &c.* Quæ supersunt vsque 36

C ad finem capitis perspicua ex dictis sunt si, vti cœpimus, quæ de decem tribubus dicuntur, quæ à Deo recesserant, ad eos accommodemus, qui peccata reliquerant: & terram Assyriorum, atq; Aegyptum, in quibus illæ captiuæ fuerunt, peccata intelligamus, à quibus tenebantur. Quæ omnia pulchre Hieronymus exponit: Secundum Anagogem, inquit significat Dominus, & sibilat ijs, qui peccatis fuerant ante captiui, & loquitur ad eos: Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & inuenietis requiẽ animabus vestris, &c. Quid hac significatione, sibiloque clementius, quo di- Matt. 11.

D spersus populus congregatur? Congregantur autem, quia Dominus redemit eos, non corruptibilibus argento, & auro ex vana sua conuersatione, sed pretioso sanguine, quasi agni immaculati, Domini Iesu. Vnde loquitur in Psalmo: Exultatio mea erue me, à circundantibus me. Et iterum: Redemisti me Domine Deus veritatis. Vide in Hieronymo reliqua. Psal. 31. Psal. 30.

CAP.

CAP. XI.

Aperi Libane portas tuas, & comedet ignis cedros tuas. Vlula abies, quia cecidit cedrus quoniam magnifici vastati sunt: vlulate quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus. Vox vlulatus pastorum, quia vastata est magnificentia eorum: vox rugitus leonum, quoniam vastata est superbia Iordanis. Hæc dicit Dominus Deus meus. Pasce pecora occisionis, quæ, qui possederant, occidebant, & non dolebant: et vendebant ea, dicentes: Benedictus Dominus, diuites facti sumus, & pastores eorum non parcebant eis. Et ego non parcam vltra super habitantes terram, dicit Dominus: Ecce, ego tradam homines, vnumquemque in manu proximi sui, & in manu regis sui: & concident terram, & non eruam de manu eorum. Et pascam pecus occisionis propter hoc, ò pauperes gregis: & assumpsi mihi duas virgas, vnã vocaui Decorem, & alteram vocaui Funiculum, & paui gregem. Et succidi tres pastores in mense vno, & contracta est anima mea in eis: siquidem & anima eorum variauit Hier. 15. *in me. Et dixi: Non pascã vos: quod moritur, moriatur: & quod succiditur, succidatur: & reliqui deuorent vnusquisque carnem proximi sui. Et tuli virgam meam, quæ vocabatur Decus, & abscidi eam: vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis. Et in*

A *irritum deductum est in die illa: & cognouerunt sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi, quia verbum Domini est. Et dixi ad eos. Si bonũ est in oculis vestris, afferte mercedem meam: & si non quiescite. Et* Matt. 27 *appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me: Proÿce illud ad statuarium decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis. Et tuli triginta argen-* B *teos: & proieci illos in domo Domini, ad statuarium. Et præcidi virgã meam secundam, quæ appellabatur Funiculus, vt dissoluerem germanitatem inter Iudam & Israel. Et dixit Dominus ad me: Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti. Quia ecce, ego suscitabo pastorem in terra, qui derelicta non visitabit, dispersum nõ quæret, & contritum non sanabit, & id, quod stat, non enutriet, & car-* C *nes pinguium comedet, & vngulas eorum dissoluet. O pastor & idolum derelinquens gregem: gladius super brachium eius, & super oculum dextrum eius: brachium eius ariditate siccabitur, & oculus dexter eius tenebrescens obscurabitur.*

HISTORIA.

D *Aperi Libane portas tuas.* Eodem tempore, quo Deus per apostolos, eorumque discipulos magnam orbis terræ partem conuerterat ad Euangelium, & fiebant hæc, quæ c. 9. & 10. prædicta sunt, id est, quadragesimo anno ab ascensione Domini, infideles Iudæi grauissimo supplicio affecti sunt à Deo, & miserabiliter vastati à Tito Imperatore. Propterea consequenter Zacharias prophetat de magno illo excidio Ierusalem, & 1

notissima gentis Iudæorum calamitate in quam se sua sponte coniecerũt Christum crucifigentes, & Euangelicæ prædicationi repugnantes. Diximus enim Haba 3. num. 32. prophetas, postquam de bonis Euangelij locuti sunt, solere apponere supplicia eidem Euangelio non credentium. In Libano amœnissimo monte in Septemptionali terræ promissionis termino posito. Cyrillus Iudæam significari putat; sed omnes ferè tam Hebræi, quam Christiani expositores templum potius intelligunt. Eusebius lib. 8. de Demonstratione Euan. demonstra. 4. hæc ipsa verba referens ait: Nam Libanum in his verbis more suo templum ipsum nominat, quoniam in alijs quoque prophetiis ostensum est

2 Libanum ipsum templum vocari. * Id autem ipsi quoque Iudæi adhuc confitentur, quandoquidem Isaias huic prophetæ, qui nunc tractatur, similia canens, dixit: Ecce Dominus Sabaoth

Isa. 10. cõturbati gloriosos cum robore, & excelsi contumelia contetentur. Libanus autem cum excelsis cadet. &c. Idem ait Hieronymus hic, & in cap. 17 Ezechielis, in principio. Atque ita interpretàtur, quod illic scriptum est: Aquila grandis magnarum alarum, & cet. venit ad Libanum, & tulit medullam Cedri, idest, Nabuchodonosor venit super domum Dei, & tulit Iechoniam regem, transtulitque in vrbem negotiatorum, idest, in Babylonem. Addit ibidem: Et crebro templum, quod erat inclytum, atque sublime, vt Libanus in Scripturis sanctis Libanus appellatur. Quibus verbis etiam cur Libanus templum vocetur, docet, id est, quod inclytum erat, atque sublime. Altera causa est, quod tẽplum totum Cedris constaret è Libano aduectis, neque enim minoris erat magnificentiæ, quam quod à Salomone constructum est, vt diximus in capit. 2. Haggæi, & ex Iosepho intelligitur lib. 15. Antiq. capit. vltim. & lib. 6. de bello Iud. cap. 6. Tertia est, quod Libanus, id est, לבנן dealbationem significat, & hoc nomen habebat mons à niuibus, quibus semper albebat. Templum autem procul aduenientibus monti niueo simile videbatur, propter insignem

A saxorum candorem, vt auctor est Iosephus lib. 6. de bello Iud. capit. 6. * Eusebius quidem loco modo indicato, vibẽ Ierusalem Libanum dici apud Ezec. c. 17. testatur, quod mihi magis placet etiam in verbis, quæ modo interpretamur, vt non semel postea exponit Cyrillus, quoniam statim ait: Et comedet ignis cedros tuas. In cedris autẽ principes ciuitatis intelligi non est dubiũ, cum continuo dicat: Vlula abies, quia cecidit cedrus, quia magnifici vastati sunt. &c. Quoniam ergo Libanus mõs erat magnus, in quo multæ cedri erant,

3 Ierusalẽ Libanus dicitur.

B & cetera arborum genera, pulchre eo nomine Ierusalem maximam, & celeberrimam vrbem significat, in qua erãt cedri, id est, principes totius Iudææ, & nobiles, & diuites, qui in ceteris arboribus intelliguntur. Reliqua etiam conueniunt, nam ipsa inclyta erat, atque sublimis, multa ædificia cedrina habebat, & tota vrbs propter templum procul venientibus, mons quidam niueus videbatur. Ait ergo:

Aperi Libane portas tuas. O Ierusalem frustra portas claudes exercitui Romanorum, velis, nolis, aperientur omnes portæ, & vrbis, & templi, & arcium, & ab introeuntibus vastaberis.

C Hinc inter prodigia, quæ præcesserunt excidiũ Ierusalem, Iosephus scribit libro. 7 de bello Iud. capit. 12. Orientalem portam interioris templi, cum esset ænea, atque grauissima, vixque à vigintis viris clauderetur, sponte sua sexta hora noctis patuisse in festo die azymorum. * Refert etiam R. Dauid ex antiquorum Hebræorum traditione, portas templi quadragesimo anno, antequam vrbs caperetur, sponte sua reseratas esse, tuncque Ioannem quemdam Zachaiten insignem Iudæorum magistrum dixisse: O domus, ò sacra domus, quid hoc sibi vult, quod tu tibi timeas? Equidem scio interitum tibi, ac vastationem imminere, & iam olim vaticiniũ illud de te editũ fuisse: Aperi Libane portas tuas. Eamdem historiam refert Galatinus lib 4 c. octauo, ex Tehalmud in libro Ioma, & ex Thargum Ierosolymitano: Refert etiã Lyranus, referunt & alij, testemq; citãs

4

D

Iose-

Iosephum : sed ego in Iosepho id tantũ A
reperi, quod dixi, neque tamen annum
indicat, neque aliquid præterea addit.
Si verum est quod Hebræi dicunt, mibi
vehemens suspicio est portas templi eo
die fuisse reseratas sponte sua, quo Do-
minus, atque redemptor noster expira
uit in cruce, & velum templi scissum est
à summo vsque deorsum. Conuenit em̃
tempus, idest, quadragesimus annus an-
te vrbis excidium, quo Christus passus
est: desolatum enim est templum secun
do anno Vespasiani, qui fuit ab ortu Ser
uatoris septuagesimus tertius, vt tradit
Eusebius in Chronicis. Deinde, vt ex B
omnibus constat Euangelistis, in festo
die Azymorum passus est, in quo Iose-
phus portas tẽpli patuisse scribit. Chal-
dæus: Aperite populi portas vestras.

5 *Et comedet ignis cedros tuas.* Possemus
propriè cedros capere, quæ exustæ sunt
in templo, & in palatio, & in nobilium
domibus, sicut intellexisse videtur Chal
dæus, qui vertit: Et consumet ignis mu
nitiones vestras. Sed quoniam ait: Quia
cecidit cedrus, quoniam magnifici va-
stati sunt, melius cum Hieronymo di-
cemus perstare Prophetam in metapho
ra, vt per cedros, & abietes, & quercus C
Basan, saltumque munitum, principes,
ac sacerdotes, & populum significet Iu
dæorum. Eadem est sententia Eusebij
loco citato initio huius capitis, & Cyril
li. Principes igitur ciuitatis vocat ce-
dros, quod dignitate eminerent inter
alios, vt cedri inter reliquas arbores. Si-
militer locutus est Isaias cap. 2. Dies
Domini exercituum super omnem su-
perbum, &c. & super omnes cedros Li-
bani sublimes, & erectas, & super om-
nes quercus Basan Et Psalm. 28. Vox
Domini confringentis cedros, & con-
fringet Dominus cedros Libani. Et qm̃
cum silua consumitur, & desolatur, in- D
cendio consumi solet, seruata eadem
metaphora dixit: *Et comedet ignis cedros
tuos*, id est, occidentur optimates tui.

Vlula abies, quia cecidit cedrus. Sicut
cedrus, quia celsior est, principes signifi
cat, ita abies indicat eos, qui illis digni-
tate proximi sunt. Vlula ergo abies, &
vociferare præ dolore; si enim cedrus
cecidit, quæ erat excelsior, tu, quæ mi-
nor es viribus, & dignitate, quomodo
poteris stare?

Quoniam magnifici vastati sunt. Prin- 6
cipes, & maximi omnium. Lxx. μεγιστᾶ-
νες, id est, optimates.

Vlulate quercus Basan. Basan regio est Basan.
trans Iordanem olim Og regis, postea
duarum tribuum, & dimidiæ, quæ manse-
runt trans Iordanem. Erat autem ferti-
lissima, & eius quercus erant insignis
magnitudinis. Significant ergo quer-
cus Basan diuites, & fortes viribus. Chal
dæus: Vlulate Satrapæ prouinciarum.
Adiuuat autem & nomen Basan, quod
confusionem significat, vt eos suorum
pœnas peccatorum luere doceat.

Quoniam succisus est saltus munitus.
Ierusalem vocat saltum, in quo huius-
modi arbores erant, munitum verò di-
cit, quia vrbs erat munitissima, sicut ea
pars Basan, in qua erant quercus, erat
excelsa, & munita natura. Chaldæus:
Quia vastata ẽ regio fortitudinis vestræ.

Vox ululatus pastorum Id est, Videor
mihi iam audire pastores vlulantes. De
hac phrasi diximus Sopho. 1. nume. 64.
Pastores vocat semper rectores, & gu- Pastor.
bernatores populorum, vt notauimus
Mich. 5. num. 31. 2. Reg 5. Tu pasces po
pulum meum Israel. Psalm. 77. De post
ferantes accepit eum pascere Iacob ser
uum suum. Atque ita intelligendum
est in toto hoc cap. 11.

Quia vastata est magnificentia eorum. 7
Dignitas, & diuitiæ, & gloria, & super-
bia Hebr. אדר, de quo vocabulo dixi-
mus Mich 5. num. 49. Chaldæus: Vox
clamoris regum, quia vastatæ sunt pro-
uinciæ eorum, putauit enim Chaldæus
ad multos populos hæc referri.

*Vox rugitus leonum, quia vastata est
superbia Iordanis.* Quos pastores voca-
uerat, eos nunc, (vt Hieronymus, &
Chaldæus interpretantur) leones vo-
cat ob crudelitatem, & violentiam, &
rapacitatem. Ac si dicat: Videor iam mi
hi audire principes, & gubernatores po
puli plorantes, & frementes præ indi-
gnatione, & dolore, quia vastata est su-
perbia Iordanis, idest, quia Iordanis exa
ruit, & ipsi siti peribunt, hoc est, quia di
ripientur, & peribunt eorum diuitiæ,
& quidquid pulchri habebant. Pro su-

perbia

perbia est idem nomē גאון, (de quo modo d cebā) quod significat superbiam, & arrogantiam, & diuitias, ac potentiam, quæ superbiam gignunt. Significat etiā vt ait Hieronymus, fremitum, ac sonitū aquæ decurrentis, ideo Lxx. verterunt: Quia miser factus est fremitus Iordanis Chaldæus: Quoniam exsiccata est propter eos elatio Iordanis.

8 *Pasce pecora occisionis*. Rege, & guberna consilio tuo homines illos, certo interitui destinatos, cum venerit exercitus Romanorum, si quomodo efficere possis, vt illam calamitatem bene agendo deuitent. Pecora occisionis sunt, quæ occiduntur, & occisioni destinata sunt, vt Psalm. 43. Propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oues occisionis. Sed cui nam hæc dicuntur? Cyrillus eisdem dici putat, qui pastores, & leones vocati sunt; legit enim: Pascite oues occisionis, cum in Hebręo, & apud Lxx. vt est apud Hieronymum, & Theodoretum, & in castigatis exēplaribus, legatur: Pasce. Quare Hieronymus, & alii multi, prophetæ hæc dici censent. Sed cum pecora occisionis illi homines sint, qui Christo in terris conuersante viuebant in Iudæa, non video quomodo pascat eos Zacharias. Quare sine dubio Dominum Seruatorem Deus Pater alloquitur, vt recte ait Theodoretus; contextus enim indicabit in toto hoc capite de Christo verba fieri. Vnde & Hieronymus, & alij paulo post in illa verba: Et assumpsi mihi duas virgas, &c. non possunt non fateri Christum esse, qui loquitur. Optime que hæc in eum conueniunt, qui est

Ioan. 10. pastor bonus, & animam suam posuit pro ouibus suis, & qui Matth. 15. ait: Nō sum missus, nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel. Apostolus etiam scribit Romanis, cap. 15. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmādas promissiones patrum.

9 *Quæ, qui possederant, occidebant*, Hæc pecora possidebant pontifices, & sacerdotes, & Pharisæi, qui, cum essent eorū pastores minimè eorum saluti, & custodiæ inuigilabant, sed potius occidebant in suos vsus, & tyrannice omnia in sua

A emolumenta conuertebant de suo tantum quæstu cogitantes. Quod apertius mox ostendit cum ait: Et pastores eorū non parcebant eis, &c. Sed totus locus melius ex aliis prophetis intelligetur Iere. 23. Væ pastoribus, qui disperdunt, & dilacerant gregem pascuæ meæ. Eze. 34. Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos: nonne greges à pastoribus pascuntur? Lac comedebatis, & lanis operiebamini, &, quod crassum erat, occidebatis, gregem autem meum non pascebatis. Ita hunc locum intellexit Cyrillus, &, vt ego sentio, optimè. In He-

B bræo est: Possidentes ea occident, & nō dolebunt, sed futura pro præteritis ponūtur, quemadmodum Lxx. Hieronymus interpretati sunt. Et si, vt futura capiantur, idem sensus est, Qui ea possederint, occident, & non dolebunt, loquitur enim de re futura. Chaldæus: Vaticinare aduersus gubernatores, qui constituti sunt ad gubernandum populum meum, & ipsi dominati sunt in eos quasi in oues occisionis.

Et non dolebant. In Hebræo est: Non peccabant, id est, non censebant se peccare, & ideo nec pœnitentiam age- 10

C bant. L x x. Et non agebant pœnitentiam. Chaldæus: Dicentes: Non imputabitur nobis peccatum.

Et vendebant ea. Quemadmodum ea dicuntur vendere, vt inde nummos colligant ad fastum, & ad voluptates, idest, cum iactura salutis eorum quæstum suum curabant.

Dicentes: Benedictus Dominus. Cyrillus: Perinde ac si Deus concederet ex iniquitate ditari, sic dicunt: Benedictus, &c. Videlicet quasi gratias Deo agentes, quod sine peccato, & sine cuiusquam iniuria diuites facti essent.

D *Et pastores eorum non parcebant eis*. Cū pro officio suo tueri deberent oues, ne à lupis lacerarentur, non modo non tuebantur, verum etiam ipsi eas occidebant, & vendebant.

Et ego non parcam vltra. Nec parcam pastoribus, quia oues deuorauerūt, nec ipsis subditis qui nec ita à Deo puniti per malos pastores à peccando abstinuerunt, sed potius pastoribus suis cōsenserunt, & subornati à pontificibus, &

Phari-

Phatifæis exclamarunt:Tolle hunc, &
11 dimitte nobis Barabbam,Luc.23.* Ad-
notat autem Hieronymus cum dicit,
Super habitantes terram,non de vniuer-
fo orbe intelligi, vt Iudæi volebant,
fententiam in fe pronuntiatam conuer
tentes in alios, fed de Iudæa, vt etiam
R.Dauid ipfe expofuit.

Ecce,ego tradam homines vnumquemq; in manu proximi fui. Hieronymus: Di-
mittam vnumquemque contra proxi-
mum fuum, & mutua fe cæde trunca-
bunt. Tanta enim inter ipfos Iudæos
erunt bella,atque difcordiæ, vt in tres
partes populus diuidatur. Legamus Io-
fephum, & feptem Iudaicæ captiuitatis
libros, & hanc prophetiam effe comple
tam hiftoriæ veritate cernemus. De mi
ferabili hac totius ciuitatis diffenfione,
& de inteftinis eius bellis, vnde in ma-
gnas calamitates,& denique in captiui-
tatem, & in excidium venit,lege Iofe-
phum lib.5.de bello Iud.cap.2.& lib.6.
c.1.& 4.Ita etiam expofuit Cyrillus.

Et in manu regis fui. Vatablus putat
fingularem poni pro plurali,& reges di
ci principes feditioforum. At res mihi
videtur manifefta, regem fuum vocat
Romanorum Imperatorem, ipfi enim
dixerunt:Non habemus regem, nifi Cæ
farem,Ioan 19.Ita etiam Rupertus.

Et concidens terram. Scilicet, illi, in
quorum manum eos tradam,id eft, Ro-
mani,vt ait Hieronymus,qui Iudææ vr
bes euerterunt, & terram vaftauerunt,
vt late videre licet apud Iofephum.

12 *Et non eruam de manu eorum*. Ex hoc
loco argumentatur Hieronymus con-
tra Iudæos,captiuitatem hanc non tem
poralem futuram,vt Babylonicam, fed
perpetuam.

Et pafcam pecus occifionis propter hoc, o pauperes gregis. Chriftus loquitur fe
velle patri obtemperare,& pafcere pe-
cora occifionis curæ fuæ commiffa, vt
omnibus notum fit patrem præftitiffe
ouibus fuis omnia, quæ præftari pote-
rant,eafque fua culpa periiffe. Cum au-
tem hoc dicit,apoftrophū facit ad pau-
peres gregis,id eft, ad eos, qui in fe cre-
dituri erant ex illo grege, hoc eft, ad
apoftolos,& reliquos fideles, quos pau
peres vocat,quia abiecti erant in illa gē

A te,& quia humiles fuerunt, nec imitari
voluerunt fuperbiam Pharifæorum, &
pontificum. Ita fere exponit Hierony-
mus. *Propter hoc*,id eft,quia paftores non
habent, à quibus pafcantur, fed à qui-
bus deuorentur.

Et affumpfi mihi duas virgas. Humi-
les ad fe conuerfos,vult audire quid fe-
cerit à principio erga hunc populum,
& cur illum abiecerit,quem multo tem
pore amauerat. Ego,inquit, vt verus ho
minum paftor, & cuftos, affumpfi duas
virgas,id eft,duos baculos paftorales,vt
gregem meum pafcerem. Affumpfi au-
B tem non eodē tempore, fed prius vnā,
deinde alteram. Primamq; vocaui Deco-
rem,fiue pulchritudinem,fecūdam Fu-
niculum. * De his virgis variæ admodū 13
funt fententiæ. Eufebius lib.10. de De-
monftratione Euang.demonft.4.Virgā,
quæ dicitur Decor, putat effe legē Mo-
fis,& vetus teftamentum,alteram vero
effe multitudinem illius gentis. Cyril-
lus alteram dicit effe legem veterem,
alteram Euangelium. Alij aliter. Mihi
Hieronymi expofitio fine dubio vide-
tur præferenda ceteris, quæ eft huiuf-
modi. Prima virga, eft gubernatio om-
C nium hominum,quia Deus fub Noe om
ne hominum genus fua benedictione
protexit, & ad fe vocauit, & omnium
paftorem fe fecit. Hæc virga dicta eft
Decor,quia decorum eft,& iuftū omnes
homines ab omnium creatore guberna
ri. Aut fortaffe Decor ponitur pro re
decora,quia imperium eo pulchrius cē-
fetur,quo in plures habetur. Altera vir
ga eft gubernatio vnius populi Ifrael,
quando ex omnibus gentibus illum ele
git Dominus in peculium, & in hære-
ditatem, iuxta illud Deutero. 32. Pars
autem Domini populus eius, Iacob fu-
D niculus hæreditatis eius. Quare merito
vocata eft Funiculus. Idem fenfit Ru-
pertus. Prima virga fumpta eft cum Do
minus dixit Noe Gene.9. Ecce,ego fta-
tuam pactum meum vobifcum, & cum
femine veftro poft vos. Atque hæc ex-
pofitio manifeftè confirmatur ex eo,
quod fequitur: *Et tuli virgam meam*,
quæ vocabatur Decus, & abfcidi eam,
vt irritum facerem fœdus meum, quod
percuffi cum omnibus populis.* Altera 14
virga

virga sumpta est, cum Deus simile pactum inijt cum Abraham, Genes. 17. Et statuam pactum meum inter me, & te, & inter semen tuum post te in gene rationibus suis fœdere sempiterno, vt sim Deus tuus, & seminis tui post te. Daboque tibi, & semini tuo terram peregrinationis tuæ, &c. Hæc expositio etiam manifeste comprobatur verbis Prophetæ: Et precidi virgam meam secundam, quæ appellabatur Funiculus, vt dissoluerem germanitatem inter Iudam, & Israel. Verum vbi nos habemus, Funiculus, in Hebræo est חבלים, idest, corrumpentes, seu destruentes, quomodo accepit R. Dauid, & eum secuti Vatablus, atque alij ex recentioribus. At Iudæi malè (vt sæpè solent) puncta subscripserunt, cum scribendum esset חבלים, quæ vox funiculos significat, vt indicant Lxx interpretum, Hieronymique translationes. Quod autem Funiculus vertunt, potius quam funiculi, nihil refert, nam hæreditas à funiculis, quibus eam diuisores metiebantur, modo Funiculus dicitur, vt Deuterono. 32. Iacob funiculus hæreditatis eius: modo Funiculi, aut Funes, vt Psalm. 15. Funes ceciderunt mihi in præclaris, etenim hæreditas mea præ-
15 clara est mihi. * Et virgæ commodius nomen erat Funiculus, quam Funiculi. Accedit, quod Funiculi potest dici hæc virga, quia multæ tribus erant, & Funiculus, quia vniuersæ duodecim tribus vnus tunc populus fuerunt, & vna Respublica. Sed, vt ad translationem redeã equidem non miror R. Dauid reliquarum linguarum ignarum secutum fuisse Hebraica exemplaria, & qualia inueniebat, interpretatum. Nam, nec nostram translationem legere poterat, quia linguam Latinam ignorabat, neque alios interpretes, quod similiter ignoraret & Græcam. At nobis satis esse debet Hieronymum vertisse Funiculus, itaque ab eius tempore Latinam Ecclesiam legisse, vt putemus ita potius vertendum, & scribendum, quam quomodo scribunt, & interpretantur Hebræi recentiores, cum etiam Hieronymus dicat crebro se ea nobis tradere
16 quæ accepit ab Hebræis.* Quod si hoc

A satis non esset, eodem modo verterunt Lxx. interpretes, & ita Ecclesiæ legerũt à tempore apostolorum, ita omnes sancti Græci, ac Latini scripsere. Constat etiam & ceteros vetustissimos interpretes eodem modo transtulisse. Etenim (vt refert Euseb. libr. 10. de Demonst. Euang. demons. 4.) Aquila sic conuertit, Vnam vocaui Funiculum: Symmachus autem: Hanc quidem vocaui decorem, illam autem vocaui Funiculum.

Et paui gregem. Prius pascebam om-
B nes gentes, deinde etiam fœdus iniui cum semine Abraham.

Et succidit tres pastores in mense vno. Tres pastores sunt (vt rectè ait Hieronymus) Moses, Aharon, & Maria. Mariam legimus Nume. 20. mortuam fuisse in deserto Sin, mense primo. Et ibidẽ ait Dominus Mosi, & Aharoni: Quia non credidistis mihi vt sanctificaretis me coram filijs Israel, non introducetis hos populos in terram, quam dabo eis. Atque ita, inquit Hierony. factum est vt è tribus pastoribus alia præsenti morte succideretur, alij sententia mortis futuræ. Ita etiam Ruper.* Non pro- 17
C batur. R. Dauidi hæc explanatio, nec deest qui illum sequatur, raro incomitatus relinquitur. Negant Mariam dici posse pastorem, quæ nec populum administrauit, neque vllo munere functa legitur præter ceteros.

Tres pastores esse dicunt tres Iosiæ regis filios, quorum regnum breuissimo viginti duorum annorum, & trium mensium spatio terminatum est, 4. Regum. 23. & 24. quod spatium Hyperbolice mensis vnus dicitur, vt Hoseæ. 5. Nunc deuorauit eos mensis cum patribus suis, id est, Breuissi-
D mo tempore delebuntur. Verum verborum Hoseæ alius est sensus, vt suo loco diximus, significant enim: singulis mensibus venient ad eos hostes, qui eos consument, ea phrasi, qua nos dicimus quotidie fieri, quod fit sæpius. At cum Zacharias dicit: *In mense vno*, omninò certum tempus signare videtur. Sicut ergo si in verbis Hoseæ ostẽdere possemus singulis mẽsibus hostes venisse, qui consumerent, illa es-

Ll set

ſet ceteris omnibus præferenda interpretatio, quia verborum proprietatem optime ſeruaret, ita nunc Hieronymi expoſitio præſtantior eſt iudicanda, quę proprie accipit verba, quam altera, quæ figurate accipit, & per Hyperbolen dictum putat, In menſe vno, pro, Breuiſſi
18 mo tempore. * Cum autem eodem menſe mortua fuerit Maria, & mortis ſententia in fratres eius Moſen, & Aharonē lata, recte dicuntur tres paſtores menſe vno ſuccisi, ſiquidem conſuetudine ſcripturę, ſermoniſque communis, mortuus, atque ſuccisus cenſetur is, in quē mortis lata eſt ſententia, vt Geneſ. 2. in quocunque enim die comederis ex eo, morte morieris: mortuus dicitur, quia in mortis iam incurrerat ſententiam, & Dominus à Marco. c. 15. crucifixus dicitur hora tertia, quoniam tunc mortis accepit ſententiam, vt ſcribunt Ignatius martyr in epi. 5. quæ eſt ad Trallianos, & Clemens, & ipſe martyr, libr. Conſtitutionum apoſtolicarum, cap. 16 aut iuxta recentiorem tranſlationem. 13 Maria autem recte numeratur in paſtoribus, quia propheriſſa erat, & populum, mulieresque docebat. Ex quo ſatis probabile eſt multa eius conſilio, & authoritate fuiſſe geſta. Ideo numeratur inter paſtores populi, Mich 6. Et miſi ante faciem tuam Moyſem, & Aharon, & Mariam: Vbi Chaldæus ait: Miſi ante te tres prophetas: Moyſem, vt doceret iudiciorum traditionem, Aharon, vt expiaret populum, & Mariam, vt inſtrue-
19 ret mulieres. * Et Exod. 15. legimus: Sumpſit ergo Maria ſoror Aharon prophetiſſa tympanum in manu ſua, egreſſęque ſunt omnes mulieres poſt eam cum tympanis, & choris, quibus præcinebat dicens: Cantemus Domino, &c. Tantique eam faciebat populus, vt cū propter lepram ſeparata eſſet extra caſtra ſeptem diebus, nequaquam ille pedem mouerit donec reuocata eſt Maria Num. 12. Denique quod dicunt de tribus filijs Ioſiæ, minime in hunc locum conuenire oſtendunt verba, quæ ſequuntur paulo poſt: Et tuli virgam meam, quæ vocabatur Decus, & abſcidi eam, & irritum factum eſt fœdus meū, quod percuſſi cum omnibus populis:

Mortuus.

A nam fœdus, quod percuſſit cum omnibus populis, non eſt irritum factum ætate filiorum Ioſiæ, ſed multis ante annis, vt mox dicemus.

Et contracta eſt anima mea in eis. Sumpta eſt metaphora ab ijs, quorum cor coanguſtatur, & conſtringitur triſtitia, & angitur, ita vt quodammodo videantur exanimari præ afflictione animi. Ac ſi diceret, Grauiſſimum mihi, & moleſtiſſimum fuit, quod toties irritatus ſum ab eis in deſerto, id eſt, a filiis Iſrael, & ideo eis abſtuli tres paſtores. Itaque cū dicit: Et contracta eſt anima mea in eis ſubauditur, quos paſcebam id eſt, in fi-
B liis Iſrael: non autem in paſtoribus, vt conſtat ex ſequentibus. Et dixi: Non paſcam vos, quod moritur, moriatur, &c. * Hoc etiam Moſes aperte oſtendit 20
Deut. 1. his verbis. Nec miranda indignatio in populum, cum mihi quoque iratus Dominus propter vos dixerit: Nec tu ingredieris illuc, &c. Lxx. Et grauabitur anima mea ſuper eos. Aquila & mutiſata eſt anima mea in eis. Symmachus. Et exanimatus ſum in eis, Theodotion: Exanimata eſt anima mea ſuper eos. Verumque ſignificantius dicitur in Græco ὠλιγοψύχησα ἐν αὐτοῖς. Theo-
C dotion ὠλιγοψύχησεν ἡ ψυχή μου. Quid ſit autem ὠλιγοψυχεῖν, diximus Ione. 4. nu. 17. ita retulit Euſeb. lib. 10. de Demonſt. Euang. demonſ. 4. verbum Hebræum קצר ſignificat Coanguſtauit, conſtrinxit.

Siquidem & anima eorum variauit in 21
me בחלה. id eſt Tædio affecta eſt, cito defatigati ſunt obediendo mihi, cito ab obedientia receſſerunt filii Iſrael, & variauerunt in me. Simile eſt illud Pſalmi 105. Cito fecerunt, obliti ſunt operum eius, & non ſuſtinuerunt cōſilium eius. Aquila vertit, vt loco citato refert Eu-
D ſeb. Etenim anima eorum immaturauit in me: quod dicitur Græce
ac ſi diceret: Mollis facta eſt, vt poma nimis matura, non ſeruauit conſtantiam. Symmachus: Et anima eorum inualuit in me, id eſt, moleſti mihi fuerunt recedentes à me, & variantes.

Et dixi: Non paſcam vos. Tunc iratus 22
huic populo, dixi illis: Nō paſcam vos, nulla mihi cura erit ſalutis veſtræ, vt

vos

vos seruem, & introducam in terram A promissam, quin potius perire vos pa-tiar in deserto, vt nemo ex vobis à vi-ginti annis, & supra illuc ingrediatur præter Iosue & Caleb, vt scriptum est Num. 14. Quod non de vniuerso popu lo, sed de hominibus illius ætatis dixit, nam filios eorum, qui vigesimum annũ non impleuerant, pauit, & gubernauit, & introduxit in terram promissionis. Atque ita quadraginta annos errauerunt in deserto, quibus hoc factum est, quod nunc ait: quidam enim mortui sunt, alij interfecti sunt ab hostibus alii à serpentibus Num. 21. Alij à fratribus suis interempti sunt vt Num. 25. Et iratus Dominus ait ad Moysem. Tolle cũctos principes populi, & suspende eos contra solem in patibulis, vt auertatur furor meus ab Israel: dixitque Moyses ad Iudices Israel: Occidat vnusquisque proximos suos, qui initiati sunt Beelphegor.

22 *Quod moritur moriatur.* Perstat in similitudine pastoris abijcientis, & relinquentis pecora. Qui in morbum, aut in periculum mortis inciderit, à me non liberabitur, moriatur, nihil mihi curæ erit.

Quod succiditur succidatur. Quod C ab hostibus, aut a bestijs rapi, & occidi continget, occidatur, ego nõ liberabo.

Et reliqui deuorent, idest, Consumant vt factum est Nu. 25. sicut iam diximus, & in iurgiis eorum, & seditionibus.

Et tuli virgam meam Postquam assumpsit virgam, quæ vocabatur Funiculus, idest, postquam elegi filios Israel, vt populus meus essent, statim confregi virgam illam priorem, quę vocabatur, Decor, (vt habent multa exemplaria, in Hebræo enim semper est idem nomen pulchritudinem significans) aut Decus, (quod nunc pro eodem accipit) D qua vniuersos homines pascebam, idest abieci alios populos propter idololatriam. Aquila ita vertit: Et accepi virgã meam Decorem, & excidi illam. Quasi dicat: Etiam si initio fuerit populus hic rebellis, & incredulus, tamen nolui eũ abijcere penitus, sed poti' reliqui alios

23 populos, & eum semper retinui:* Hier. Statim enim vt Israel assumptus est, gẽ

tium tuba proiecta est, & vt nata est filia Archisynagogi, quæ postea in Euangelio ægrotare, & mortua esse narratur hæmorrhoussa cœpit sanguine fluere, & perpetua infirmitate cruciari. Sensus verborum Hieronymi est: Quando in Abraham elegit gentem Iudæorum, & illi cœperunt credere, tunc populus gẽtium cœpit sanguine fluere, & ægrotare, sicut Marci quinto ostensum est, mulier enim sanguinis fluxum per duodecim annos patiens typus erat gentilitatis: filia autem Archisynagogi, quam Lucas capite 8. duodecim annos habere ætatis scribit, figura erat populi Iudæo-B rum. Cum ergo nascitur filia archisynagogi, id est, populus Iudæorum, tunc mulier, idest, gentilitas, sanguine fluere cœpit, & perpetua infirmitate cruciari, Sed dum Dominus venit vt resuscitet filiam Archisynagogi, tangit eũ mulier sanguine fluens, & ante sanatur quam illa resuscitetur, quia prius sanata est gentilitas, & postea subintrauit populus Iudæorum. Apertius hoc explicat idem Hieronymus illud Math. 9. Et princeps vnus accessit, & adorabat eum, &c.

Et cognouerunt sic pauperes gregis. Tũc 24
illi, qui in populo Israel vere humiles, & serui mei erant, vt Moyses, Aharon, Iosue, cognouerunt gratiam, quam ego huic populo præstabam, vt eum præ ceteris eligerem, atque ita contestabantur, vt Moses Deuter. 7. Te elegit Dominus Deus tuus, vt sis ei populus peculiaris de cunctis populis, qui sunt super terram. Non quia cunctas gentes numero vincebatis, vobis iunctus est Dominus, & elegit vos, cum omnibus sitis populis pauciores, sed, quia dilexit vos Dominus, & custodiuit iuramentũ, quod iurauit patribus vestris. Ex quibus hoc etiam intelligitur, quod ait Zacharias. *Quia verbum Domini est*, id est, cognouerunt hoc esse, quod Dominus dixerat, & iurauerat patribus, Abraham, Isaac, & Iacob, & velle eum implere quod promiserat Hoc idem alij postea cognouerunt, vt Psalm. 75 Notus in Iudæa Deus, &c. & 147. Qui annuntiat verbum suum Iacob iustitias, & iudicia sua Israel. Non fecit taliter om-

ni nationi, & ita in ceteris prophetis. A
Qui custodiunt mihi. Qui custodiunt mandata mea in honorem meum. Chaldæus: Qui fecerunt voluntatem meã. Potest etiam verti. Qui custodiunt me, id est, qui me obseruant & venerantur.

17 *Si bonum est in oculis vestris.* Cum ergo iam assumpta humanitate inter eos versaret, dixi sæpè ad hunc populum: Si placet vobis, reddite mihi mercedẽ aliquã pro tot beneficijs, pro tam diuturna solicitudine, & prouidentia vestri. Hoc est, quod semper Christus Iudæos hortabatur, vt se reciperent promissum, & missum à Patre, vt redderẽt Deo honorem, quem debebant, vt videmus in parabola agricolarum Matth. 21. & cap 22. in parabola nuptiarum, & in aliis multis. Hinc iam nostrorum explicationes conueniunt inter se se, de Christo esse quod sequitur, nam Chaldæus, & Hebræi mysteria Christi maliciose occultantes miserabiliter delirãt. Quod ait: *Si bonum est, in oculis vestris,* idem est, ac si diceret: Si bonum, vobis videtur, si placet, vt 1. Reg. 3 Dominus est, quod bonũ est in oculis suis, faciat.

Et si non, quiescite. Si non placet, ne faciatis, quasi dicat: Non enim cogam vos cum liberi sitis arbitrii.

Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos, Id est, Pro mercede, quã petebam, & quam reddere debebant, inierunt consilium, vt me dolo tenerẽt & occiderent, & dederunt Iudæ proditori triginta argenteos, vt me traderet. Ita etiam Ruffinus in expositione Symboli. Argentei, quibus venditus est Dominus, pendebant singuli duas drachmas Atticas, vt latius ostendimus Hamos octauo, num. 18. & 19. Quid autem sit Appendere, diximus ibidem numero. 15.

26 *Et dixit Dominus ad me, proijce illud ad Statuarium.* Tria sunt in his verbis perobscura. Primum, quomodo Christo dicatur (ipse enim & nunc, & in præcedentibus loquitur) Proijce illud, cum argenteos non Christus proiecerit, sed Iudas. Alterum, quomodo ad Statuarium, cum in templo eos proiecerit ad sacerdotes. Quod si alterius facienda mentio erat, Ad figulum, vertendum videbatur, non ad Statuarium, quandoquidem, vt ait Matthæus capite vigesimoseptimo. Sacerdotes dixerunt: Non licet eos mittere in corbanam, quia pretium sanguinis est. Et consilio inito emerunt ex illis agrum figuli in sepulturam peregrinorum. Ante omnia vocabuli vim exponamus, vt paulatim res tota intelligatur. Pro Statuario in Hebræo est יוצר, quæ vox significat plasten, id est, formatorem, aut fictorem, siue figulum. Denique, qui ex ligno, aut B ex ære, aut simili ex materia statuam facit, dicitur יוצר, Isai. 44. Plastæ idoli omnes nihil sunt. Pro figuli etiam accipi solet, vt Isa. 29. Quasi si lutum contra figulum cogitet: Threnorum quarto: Quomodo reputati sunt in vasa testea, opus manuum figuli? Præterea si in eodem vocabulo prima litera non sit iod, sed aleph, significat thesauri custodem, quæ significatio placet Vatablo, & quibusdam nouis auctoribus, dicunt enim quod esse debuerat, mutatum esse in, א iod, quoniam literæ quiescentes sæpe commutantur inter se. Hoc ex R. Dauide C sumpserunt, à quo sumunt plurima: ille autem citat pro se Chaldæum, qui vertit: Proijce illud in domo Sanctuarii Domini sub manu præpositi magni videlicet templi, vel thesauri. Dicunt igitur proiectum esse argentum ad thesauri custodem, id est, ad sacerdotes, qui curam habebant thesauri templi atque ita dixerunt: Non licet eos mittere in corbanam, quia pretium sanguinis est. Sunt etiam, qui dicant vtrũque, in hoc loco significare, & figulum & thesauri custodem, breuiterque insinuasse Zachariam quod postea factum D est, id est, delatos fuisse triginta argenteos ad thesauri custodem, & postea figulo datos esse pro agro. At hoc quomodo verum esse possit, non video, aut enim litera, iod, in hoc vocabulo naturalis est verbi, & ita nullo modo, significare potest thesauri custodẽ, aut ex mutatione posita est pro א, & ita significabit thesauri custodẽ, sed fictorẽ, aut figulum, non significabit. Quod autem

יוצר

27

tem dicunt significare thesauri custodē minime dicerent, si veteres interpretes consuluissent, ac non vnum Hebræum omnium linguarum imperitum sequi
28 maluissent. * Ex his abunde intelligi potest totam fere huius loci difficultatem ex nostra oriri translatione: in Hebræo enim nulla est, quando quidem intelligere possumus: Proiice illos ad figulum idest, Proijce in templo, vt detur figulo. Vel Proijce illos ad Deum, qui formator est omnium, idest, Proiice in tēplo Dei formatoris omnium. Etenim verbum יצר vnde hoc nomen cadit, sæpe Deo tribuitur In scriptura, vt Psal. 75. Aestatem, & ver tu plasmasti ea. Isa. 43. Populum istum formaui mihi. Zach. 12. Et fingens spiritum hominis in eo. Atque ita sim dictum sit. *Proijce illos ad statuarium*, non apparet. Accedit quod ipse Hieronymus translationem suam reprehendit. Ita enim ait: Proijce illum ad Statuarium, pro quo in Hebræo legitur יצר, id est, τὸν πλάστην, quem nos fictorem, & figulum possumus dicere. Et postea: Pro Plaste, atque fictore Statuarium olim interpretatus sum, verbi ambiguitate cōpulsus quod Statuarium, fictoremque vno sermone significat. Cur ergo (dicat quispiam) defendere tu vis translationem, quam ipse illius auctor correxit? Cui ego paucis respondeo; Quoniam Ecclesia illam retinet, quæ vidit correctionem Hieronymi, nec tamen mutare voluit quod prius scriptum erat, sed semper legit: Ad Statuarium: & quam recte legat
29 statim indicabo. * Ergo Statuarius metaphorice dicitur Deus, vt ait Ruper. & ex Hebræis R. Abraham, quod ipse sit omnium plastes, atque formator. Vt enim Statuarius ex ære, aut alia materia statuam conficit, ita Deus ex materia, quam creauit, formauit hominem, & cetera corpora. Immo & Hier. plastem, atque fictorem, siue figulum Deū interpretatur eadem causa. Quasi dicat: Hos triginta argenteos, quibus te
32 emerunt, proijce ad Deum, qui omnes formauit, vt ipse, qui nouit animæ tuæ, corporisque dignitatem, iudicet an digno satis precio æstimatus sis ab eis, id est, vt videat quanta te iniuria affecerunt. Ita Hieron. & Ruper. intellexerunt. Lxx. verterunt:

Depone eos in conflatorium, idest, in officinam conflator autem intelligitur statuarius, qui conflat metalla, vt ex eis statuas efficiat. Vt Ierem. 51. Confusus est omnis conflator in sculptili, quia mendax est conflatio eius, neque est spiritus in eis, idest, in sculptilibus, & in statuis, quas facit. Hoc autem nihil aliud est quam si diceret, Proijce eos ad Dominum, proijce eos ad conflatorem, siue ad Statuarium. * Quo modo 30 transtulerunt Lxx. transtulerunt Aquila, & Symmachus, vt refert Eufeb. lib. 10 de Demonstr Euang. demon. 4. propterea que Ecclesia noluit mutare priorem translationem, etiam Hieron. ipso quodammodo corrigente, quia & germana erat, & veterum, atque doctissimorum interpretum. Quorum verba, quia non sunt in Euseb. Latino satis apte conuersa, Græca ponam. Aquila vertit: Καὶ εἶπε κύριος πρός με, κάθες αὐτὸ εἰς τὸ χωνευτήριον, ῥίψον αὐτὸ πρὸς τὸν πλάστην. Et dixit Dominus ad me. Demitte eos in conflatorium. proijce illud ad plastem. Et mox: Καὶ ἔρριψα αὐτὸ ἐν οἴκῳ κυρίου πρὸς τὸν πλάστην, Et proieci illud in domo Domini ad plastem. Plastes autem etiam Statuarium significat, vt vel illud indicat ex lib. 4. Græcorum epigrammatum Sectione 7.

Βουκόλον ἢν ἐσίδῃς τὸν ἐμὸν ξένε, τὰς ἰ-
πποις αὐτῷ
εἶπον ὃ δ' πλάστης οὐκ' μ' ἔδησε Μύρων.

Quod licet alter fitutus erat pentameter, duobus hexametris ita ad verbum vertetur:

Custodem si forte meum conspexeris hospes Dicito ei, plastem hic me vinxisse Myronē. Notissimum autem est, Myronem non figulum fuisse, sed statuarium, cuius buccula ærea celeberrima est versibus poetarum, & quem inter veteres nobiles statuarios numerat Plinius lib. 34. c. 8. Et Cicero in Verrina 5. Signum (inquit) erat hoc, quod dico, Cupidinis è marmore, ex altera parte Hercules egregie factus ex ære. Is dicebatur esse Myronis, vt opinor. Atque ita omnino Aquilam hic accepisse indicat quod præcessit εἰς τὸ χωνευτήριον id est, in conflatorium,

rium, quod non est figuli, sed statuarij. Quare male interpres Euse. transtulit: Ad figulum. * Symmachus vero, ita vt
31 LXX. vertit ῥῖψον αὐτὸ εἰς τὸ χωνευτήριον, idest, Proijce illud (scilicet argentum) in conflatoriū. Et statim: Καὶ ἔρριψα αὐτὸ εἰς τὸν οἶκον κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον, i. Et proieci illud in domū Domini in conflatorium. Per conflatoriū autem, siue fornacem, si ita vertere velis, artificem ipsum, id est, conflatorem, vt iam diximus, intellexerunt, sicut est in translatione Aquilæ, & in Hebræo. Conflatorem autem, siue statuarium esse Deum ipsum, satis indicat Propheta, cum ait: *Et proieci illos in domum domini ad statuarium*, quis enim alius statuarius, aut conflator erat in domo Domini? Facile etiam dicere possemus statuarium latè sumi hic, & figulum significare, qui fictiles statuas facit, quales faciebant multas figuli, siue fictores, vnde Cicero. 2. de Natura deorum. Reliquos Deos ea facie nouimus, quia pictores, fictoresque voluerunt. Itaque interpretari licet: Proijce illos in templum, vt tradantur statuario, id est, figulo, & nihil supererit difficultatis: sed aptior est altet sensus, & cum ad nostram translationem, tum ad antiquorum interpretū sensum accommodatior, præsertim cū in Hebræo, & in translatione Aquilæ Statuarius articulum habeat, vt nō quiuis, sed certus aliquis, & insignis statua-
32 rius indicetur. * Nunc primam illam dubitationem dissoluamus, cur Christo dicatur: *Proijce illud ad Statuarium*, cum Iudas proiecerit? Facere dicitur is, qui facit, vt aliquid fiat, & monet, aut consilio, aut imperio, aut impulsu. Christus autem mouit Iudam, & quodammodo impulit, vt proijceret argenteos. Nec nunc de peculiari, atque altiore motione loquor, qua, vt Deus, potuit eius animum commouere, si quis vellet dicere speciali Dei auxilio commotum esse, vt proijceret, & veniam à Deo peteret, quamuis postea ab spiritu desperationis victus est. Consuetudo communis sermonis est, vt quod facimus impulsi vehementi amore, aut odio, aut misericordia cuiuspiam, aut simili affectu, ipse dicatur facere, cuius impellimur affectu,

Facere dicitur, qui facit, vt res fiat.

Reg.

& qui nobis obuersari ante oculos videtur. Vt, si quis mortui filij desiderium ferre nequeat, dicimus: Non finit illum filius quiescere, non finit viuere. Tale est illud Homeri, vnde optimè intelligitur quod dico.

Τῶν πάντων οὐ τόσσον ὀδύρομαι, ἀχνύμενός περ 4. Odyss.
ὡς ἑνός, ὅστε μοι ὕπνον ἀπεχθαίρει καὶ ἐδωδὴν
μνωομένῳ,

Id est, Horum omnium gratia non tantum lugeo, tametsi tristis,
Vt vnius, qui mihi somnum inuisum facit, & cibum.
Recordanti: quod de Vlysse absente, & qui an adhuc viueret nesciebat, dicebat Menelaus. * Ita cum Iudas dolore proditionis suæ, & innocentis Christi iam damnati commiseratione fecit, vt ad sacerdotes iret, & argenteos proijceret, fecisse Christus dicitur. Ita enim ait Matthæus cap. 27. Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quod damnatus esset, pœnitentia ductus retulit triginta argenteos principibus sacerdotum, & senioribus, dicens: Peccaui tradens sanguinē iustum. Itaque *Proijce*, idem est ac Proijcies, id est, facies, vt proijciantur, vt explicauerunt Hieronymus, & Rupertus. Plerique putant hæc verba Zachariæ indicari à Matthæo cum paulò post ait: Tunc impletum est, quod dictū est per Ieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt triginta argēteos pretium appretiati, quem appretiauerunt à filijs Israel, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus. De quo ita scribit Eusebius in quarta demonstratione, libro decimo, sæpè indicata: Vbi diligenter considera, cum hæc non habeantur apud Ieremiam prophetam, num arbitrari oporteat ea per quandā malitiam ex illo sublata esse, an verò librarii erratum fuisse, qui negligentius sanctorum Euangeliorum exemplaria confecerit, & ex negligentia in errorem inciderit, & pro Zacharia posuerit Ieremiam, &c. * Vnde Matthæus prophetiam desumpserit, non est huius loci, dicent explanatores Matthęi. Quod ad meum institutum attinet, dicam. Nego desumptam esse ex Zacharia. Primum,

mum, quoniam antiquissimi codices Graeci, & Latini etiam Eusebij, & Origenis aetate, nomen Ieremiae habebāt, vt in Origene videmus, tractat. 35. in Matthaeum. Deinde, quoniam licet de eadem re loquatur Zacharias, verba sunt admodum diuersa: Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me: Proijce illud ad statuarium. Decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis, &c. Tertio, quoniam illa: Et dederunt eos in agrum figuli, sicut cōstituit mihi Dominus, nullo modo sunt in Zacharia. Postremo apud Zachariam Christus loquitur, in verbis Matthaei non loquitur Christus, sed propheta ipse.

Decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis. Ironice hoc dixit rei indignitatem intelligi volens. Id est, Iussit me Deus proijcere ad statuarium illos argenteos, hi enim erant pretium, quo aestimatus sum ab eis.

Et tuli triginta argenteos. Feci, vt ferrentur à Iuda, & proijcerentur in templum, quomodo iam exposuimus numero trigesimosecundo.

Et praecidi virgam meam Cum me triginta argenteis emissent, & in crucem egissent, decreui eos abijcere, vt iam non essent populus meus, nec meus funiculus, nec ego eorum pastor; ideo confregi virgam Funiculum, qua eos pascebam.

35 *Vt dissoluerem germanitatem inter Iudam, & Israel*, id est. Separaui, & elegi mihi quosdam ex eis, reliquam multitudinem reieci. Hoc autem elegantissime dicit his verbis: *Vt dissoluerem germanitatem inter Iudam, & Israel.* Olim tempore Dauidis, & Salomonis nulla erat diuisio in populo, sed pax, & germanitas. Tempore Roboham diuisus est, & pars secuta domum Dauid dicta est Iuda; pars secuta Ierobo- 3.Reg.12.
ham, quae & deinde vitulos adorauit, dicta est Israel. Ita cum Christus venit, non erat diuisio inter Iudaeos, sed germanitas cultus, & adorationis, & ceremoniarum: postea diuisi sunt, Ioannis septimo. Et diuisio erat inter eos, Matthaei decimo. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, Christum, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur; qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odiis, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudei increduli apostolos, & reliquos credentes.

TROPOLOGIA.

Quaecunque respublica, aut religio, aut domus quaecunque etiam anima, quae sublimem se esse existimat, & habet, qui se cedros, & abietes, & quercus Basan credant, recte significatur in Libano, quo (vt ait Hieronymus) nihil erat in terra repromissionis excelsius. Sed de republica, siue de religione potius dicamus, quae excelsior respublica est, eadem enim ad animam facile accommodari poterunt. Quaeque religio, id est, religiosorum familia, magna esse studeat, sed magnam se esse nesciat ne cito per superbiā perdat, quod multi temporis labore per humilitatem comparauit. Vt enim scribit Gregor. lib. 18, Mor. cap. 22. Tanto vna quaeque anima fit pretiosior ante oculos Dei, quanto pro amore veritatis despectior fuerit ante oculos suos. Hinc ad Saul dicitur: Non ne cum paruulus esses in oculis tuis, caput te constitui in tribubus Israel? Ac si aperte diceret: Magnus mihi fuisti, quia despectus tibi: sed nunc quia magnus tibi es, factus es despectus mihi. Vnde & per Prophetam dicitur: Vae qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobis metipsis prudentes. *Tanto ergo fit quisque vilior Deo, quanto pretiosior sibi tanto pretiosior Deo, quanto propter eum vilior sibi, quia humilia respicit, & alta à longe cognoscit. Vide etiam eundem lib. 34. à capit. 17. ad finem libri. Huic ergo Libano merito dicitur: *Aperi Libane portas tuas*, nam qui in ea sunt huiusmodi, ei-

36

Cura humilitatis quanta debeat esse in religionibus.

1.Reg.15.

Isa.5.

37

Psal.137.

Superbi cito corruunt.

to Deo permittente aperiēt portas sen suum suorum, aut Diabolus eis aperiet & per eas ingredientur illecebræ mentium,& ignis concupiscentiæ, & ambitionis,& cupiditatis,(quæ iuxta apostolum, radix est omnium malorum) comedet cedros,id est,principes olim sanctitate,& cognitione rerum diuinarum Cum autem ceciderit cedrus, & magnifici vastati fuerint, vlulet abies , idest ij, qui fortes se viribus , & erectos putant, timeant ruinam suam,quam sine dubio videbunt,nisi ante per pœnitentiæ dolorem ad Deum vlulauerint, Vlulent & quercus Basan,quercus annosæ, quæ alte radices iecerunt in terram , cum surgere viderentur : quercus confusionis , quæ diu in pinguissimo solo , & in cornu filio olei plantatæ,hoc est in domo Domini, in atrijs domus Dei nostri tantum ambitione foliorum , id est, externæ religionis,& pietatis specie, & tumore creuerunt. * *Quoniam succisus est saltus munitus*,in quo , scilicet , multæ excelsæ arbores consitæ erant,& quem diuina protectio fortiter,diligenterque muniebat. Succisus autem est multis ea dentibus , & à pristina humilitate per superbiam degenerantibus. Verum tanta in sanctorum conuentu mutatio repente non fit, sed dormientibus pastoribus, & ignaue agentibus , & ad subditorum peccata conniuentibus,siquidē, cum dormirent homines,bono semini, quod cœlestis agricola seminauerat in agro suo, inimicus homo zizania superseminauit. Hoc autem fit cum vocatio in admittendis non diligentissime inspicitur,sed illi dignissimus , & aptissimus existimatur,qui generis nobilitate aut eruditione,aut diuitijs præstat: aut admissi hominum , sæculique respectu tolerantur,qui religiosæ disciplinæ apti non sunt,aut illi segniter instituuntur, & remisse exercentur qui idonei,si instituerentur,& exercerentur,futuri videbantur. Idcirco pastores grauiori supplicio afficiendos, & potentes potenter tormenta passuros esse docet , dicens. *Vox vlulatus pastorum , quia vastata est magnificentia eorum*. * Nam & in hoc mundo pristina sua gloria, & existimatione decidunt,nihilque fiunt, qui om-

1. Tim. 6.

38

Ruinæ in religionibus vnde.

Matt. 13.

39

A nium ante officijs colebantur:& postea principi pastorum grauissimas pœnas dabunt relaxatæ disciplinæ . Sed sunt alii in pastoribus, qui cum nihilo sint meliores,aut obseruatiores, ne remissi videantur, sæuiunt in suos,& leones videri malunt,quam pastores:timeri,quā amari : imponunt in humeros hominū onera grauia & importabilia, & digito suo nolunt ea leuare , crudelitatemque quasi velo tegunt zeli iustitiæ . De his ait: *Vox rugitus leonum, quoniam vastata est superbia Iordanis*. Superbia erat, quæ illos excitabat,vt fremerent,sed erat superbia,& fremitus Iordanis, qui sanctitatis speciem præferebat. Et quia Deus misericordia sua,& si indigni sint,qui pascebant, expulsis malis , & segnibus pastoribus, alios mittit , ne vlla in re suis defuisse videatur,continuo ait; *Hæc dicit Dominus Deus meus, pasce pecora occisionis &c.* Pecora occisionis vocat subditos,qui pastorum vitia imitantur,& laudant,aut certe eorum patientia,& lenitate, & segnitia abutuntur ad scelera. * Digni autem sunt morte, vt ait Apostolus,non solum qui mala faciunt,sed etiam qui consentiunt facientibus,nec excusari possunt subditi,si malis pastoribus similes sint ; propterea de ipsis quoque ait: *Ergo non parcam vltra super habitantes terram*, quoniam conuersatio debuit esse in cœlis, cum non possent ignorare se non habere hic manentem ciuitatem. Quod autem ait : *Ecce, ego tradam homines vnumquemque in manu proximi sui*,quam sæpe fit? Qui religiosam disciplinam contemnendo, & Dei timorem abijciendo, improbis blādiuntur, aut eorum peccata dissimulant , aut ad altiorem gradum proueuehunt, aut denique Deum perdere malunt , quam amicum, in manus eorundem sæpe traduntur, & ab ijs vehementius affliguntur , quorum opera , & gratia perpetuo se iuuandos esse credebant . Traduntur & in manum regis sui Diaboli, cui Deo relicto parue runt , atque ita hostes ingressi concidunt terram,idest religionem perdunt, & factionibus implent,peritque fraternitas,& charitas. * At Deus , qui diues est in misericordia,& cuius opus,atque insti-

B

C

D

40 Rom. 1.

41

A institutio sunt sanctæ religiones, me-
mor meritorum, & laborum priorũ pa-
trũ, per quos eas instituit, & auxit, sem-
per in his gregibus relinquit pauperes,
& humiles, ad quos se conuertat, & pro
pter quos alijs quoque benefaciat: Id-
circo ait: *Et pascam pecus occisionis pro-*
pter hoc, o pauperes gregis. Et assumpsi mi
hi duas virgas. Hæc, & sequentia ita
sunt exponenda, vt ante exposuimus, si
in omnibus populis, qui pascuntur vir-
ga, quæ dicitur Decor, intelligamus re-
liquam multitudinem populi Christia-
ni in populo autem Israel, qui pascitur
B virga, quam funiculum vocat, sacras re-
ligiones significari animaduertamus,
quæ sunt vere funiculus Dei, quia ei se
per vota paupertatis, & castitatis, & obe
dientiæ consecrãt. Prius pascebat Deus
omnes populos, antequam conuentus
priorum formam haberent religionis, id
est, antequam tria hæc vota rite, & ex
instituto nuncuparentur. Mox in fun-
datoribus religionum elegit eorum po
steritatem Deus, & funiculum suum fe-
42 cit. * Nec putare tamen debemus
Deum abiecisse omnino ceteros homi-
nes postquam religiones institutę sunt,
C aut prorsus irritum fecisse pactum suũ
cum omnibus populis: nam neque se-
men Abrahæ ita elegit, vt reliquos pe-
nitus abijceret, quandoquidem sancti
viri fuerunt in alijs populis, vt Iob. Sed
quia initio nascentis Ecclesiæ magnus
erat in omnibus credentibus feruor ca
ritatis, & deuotionis, quo tepescente,
aut magna ex parte amisso religiones
subintroierunt, quas Deus maximo a-
more prosequi cœpit, & in reliqua mul
titudine multos perire patiebatur, vi-
debatur quodammodo eos reliquisse.
Ab his igitur, quos Deus ita præ cete-
D ris amat, vt & si alios amet, quasi non
amare eorum comparatione videatur,
Christus mercedem tam diuturnę pro-
uidentiæ, & tanti amoris poscit, vt fidē
vsque in finem seruent, religiosam di-
sciplinam teneant, vota sua Domino
reddant in cõspectu omnis populi eius,
43 & vita respondeat instituto. * Cum
autem illi aut pecuniam, aut honores,
aut voluptates professioni suæ, Deoq;
anteponunt, quid aliud faciunt, quam

Quomodo Deus abijciat eos, qui vocationi suæ nō respondent

A appendere mercedem eius triginta ar-
genteos? Quod ad statuarium proijci
iubet, id est, Deo in tempus suum reser-
uaturo commitit, iuxta illud: Non ne Deut. 32.
hæc condita sunt apud me, & signata in
thesauris meis? Mea est vltio, & ego
retribuam eis in tempore. In eo autem
quod subijcit.

Et præcidit virgam meam secundam,
quæ appellabatur Funiculus, quiddam di-
cit Propheta quod sæpe cogito, nec
possum sine timore cogitare. Cum vi-
det Deus tam indignam mercedem si-
bi rependi ab ijs, quos ante alios ama-
B bar, & quos funiculum suum fecerat,
vehementius irascitur, & virgam præ-
cidit, qua eos pascebat, & plures ex il-
lis abijcit. Videant igitur omnes sancta-
rum religionum alumni vocationem
suam, consideret quisque quid sit suæ
religionis munus, & institutũ, ad quod
eam Deus elegit, siue actio sit, siue con-
templatio, siue mista ex vtraque vita,
& curet, vt nullo modo vocationi suæ
desit, & instituto. Si enim defuerimus,
neque præstiterimus id, ad quod Deus
nos vocauit, sine dubio abijciemur, &
alios Deus suscitabit, qui nobis dolore,
C & inuidia tabescentibus, quod nos ac-
cepturi eramus, accipiant, & nobis,
quasi inutilibus ramis arescentibus flo-
reant. * Timeamus illud, quod sæpe fa- 44
ctum est, & fieri nunc etiam potest: Vi- Deut. 32.
dit Dominus, & ad iracundiam conci-
tatus est, quia prouocauerunt eum filij
sui, & filiæ. Et ait: Abscondam faciem
meam ab eis, & considerabo nouissima
eorum generatio enim peruersa est, &
infideles filij. Ipsi me prouocauerunt
in eo, qui non erat Deus, & irritauerũt
in vanitatibus suis: Et ego prouoca-
bo eos in eo, qui non est populus, & in
D gente stulta irritabo illos. Hoc etiam
scriptum est in Iob: Conteret multos, Iob 34.
& innumerabiles, & stare faciet alios
pro eis. Quæ pulcherrime exposuit
beatissimus, & eruditissimus pater Gre
gor. 25. Mor. cap. 10. & 11. cuius exposi-
tionē referã in re tãta, & tam graui, bre-
uiter nonnulla delibãs, sed nihil in ver
bis eius mutans. Hæc, inquit, contritio
prius intus agit, vt post extrinsecus oliē
datur. Hac contritione nonnunquã ad
huc

Prou. 16. huc quorundam exteriora quasi sana A
sunt,& iam Interiora putruerunt: Scri-
ptum namque est: Ante ruinam exalta
45 tur cor: * Ibi ergo feriuntur, vbi super-
Ezec. 6. biunt. Vnde scriptum est: Contriui cor
eorum fornicans,& recedens à me. Ma
gna autem contritio cordis est hæc ea-
dem elatio superbientis: eo quippe ip-
so ab integritate salutis corruit, quo ia-
ctantia cuiuslibet virtutis intumescit.
Conteruntur etiam, quia relictis cœle-
stibus terram quærunt. Quæ autem ma
ior poterit esse contritio, quam deser-
to creatore creaturam quærere, deser-
tis supernis gaudijs infimis rebus inhia- B
re? Vnde bene per prophetam dicitur:
Psal. 146. Humiliat autem peccatores vsque ad
terram. Amissis enim cœlestibus terre-
num est omne, quod sitiunt, & dũ plus
videre conantur, minus est quod appe-
Iere. 17. tunt. De quibus recte per Iere. dictum
est. Recedentes à te in terra scribentur.
Luc. 10. At contra de electis dicitur: Gaudete,
quia nomina vestra scripta sunt in cœ-
lis. Ista ergo contritio prius serpit in
mente, vt postmodum procedat in ope
re: prius fundamentum cogitationis cõ
cutit, vt postmodum fabricam opera- C
46 tionis allidat. * Notandum vero est
quia dum alijs cadentibus, ad standum
alij solidari perhibentur, electorum nu-
merus certus, ac definitus ostenditur.
Vnde etiam Philadelphiæ Ecclesiæ per
Apoc. 3. angelum dicitur: Tene quod habes, ne
alius accipiat coronam tuam. Hac ergo
sententia, qua narratur aliorum erigi,
aliorum autem vita confringi, & spes
nutritur humilium, & elatio premitur
superborum: dum & illi bona possunt
amittere, de quibus superbiunt, & isti
ea percipere, quæ, quia non habebant,
contemnuntur. Formidemus igitur in D
his, quæ accepimus, nec illos, qui illa
necdũ assecuti sunt, despiciamus. Quid
enim sumus hodie nouimus, quid autẽ
post paululum possimus esse nescimus.
Hi vero, quos fortasse despicimus,& cat
de possunt incipere,& tamen vitam no
stram feruentioribus studijs anteire. Ti-
mendum itaque est ne etiam nobis ca-
dentibus surgat qui à nobis stantibus ir
ridetur: quamuis stare iam non nouit,
qui non stantem nouit irridere. Hunc

autem supernorum iudiciorum metum
Paulus apostolus discipulorum cordi-
bus incutiens ait: Qui se existimat sta-
re, videat ne cadat. Omnia ex Grego- 2. Cor. 10
rio. * Tunc dissoluitur germanitas in- 47
ter Iudam,& Israel: quia ex multis reli
gionibus eligit illas Deus, quas solicitè
vocationi suæ respondere cognoscit,
alias reijcit, id est, solitis fauoribus non
erigit, sed inertes,& frigentes sedere pa
titur alijs feruentibus. Et in eadem re-
ligione quosdam assumit, quosdam re-
linquit, illos nouis in dies muneribus
auget vocationis suę memores, hos ob-
litos, & ignauos torpere ignobili otio
sinit,& magis in dies frigescere: Erunt, Luc. 17.
inquit, Dominus, duo in lecto vno.
Vnus assumetur, & alter relinquetur.
Lectus est religio, in qua à curis, & tu-
multibus sæculi secure quiescitur. Assu
muntur, qui adhærent domui Dauid,&
Deum opere confitentur, relinquitur
Israel, id est, recedentes à perfectione
Christi,& declinantes ad idola, quæ co
lunt homines huius sæculi.

HISTORIA.

Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti. 48
Hieronymus,& Cyrillus, quos omnes
fere sequuntur, de Antichristo putant
esse hanc prophetiam, quod verum est
Prophetat igitur de miseria illius popu
li reiecti à Deo, qui, quoniam Christum
recipere noluit, adeò excæcabitur, vt
recipiat Antichristum, sicut prædictum
est à Domino, Ioan. 5. Ego veni in no-
mine Patris mei, & non accepistis me,
si alius venerit In nomine suo, illum ac-
cipietis. De quo latius locuti sumus, ca.
5 in visione amphoræ. Solent autem Reg.
prophetæ interdum verbis, interdum Prophetę
factis futura prædicere. Sic Isaias ca. 20. nunc ver
nudus, & discalceatus discurrit per vr- bis, nunc
bem, Ieremias, ca. 18. Vadit in domum factis vati
figuli, Hoseas cap. 1. accipit vxorem for cinantur.
nicariam, Ita nunc Propheta iubetur
sumere vasa, id est, instrumenta pasto-
ris stulti, baculum, videlicet, peram, fi-
stulam, sibilum, vt ait Hieronymus iux-
ta Cyrillum verò, grauem baculum, nã
peritus pastor leuem gestat, ne grauius
oues feriat. * R. Dauid & Vatablus va- 49
sa pa-

sa pastoris stulti dicunt esse peram pertusam, ex qua omnia decidant; quasi vero pastor hic stultus dicatur, id est, rudis, & imperitus, ac non potius sceleratus, & impius, qui non ignorantia, sed malitia peccat in ouium custodia: alioqui, si rudis esset, & ignarus non significaret Antichristum, in quo non ignorantia, sed summa futura est malitia. Ita

Stultus. enim accipi solet stultus in Scriptura, vt Psal. 13. Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus: de quo diximus Hab. 1. nu. 3. Vasa igitur, siue instrumenta stulti pastoris, id est, scelerati, ea esse debēt, quæ prorsus eius emolumentis deseruiant, quibus nihil prosint, aut etiā noceant. Vt baculus fortis ad percutiendum, sicut dixit Cyrillus, gladius ad iugulandum oues, pera, in qua tantum cibaria reponat, ac nihil præterea ad ouiū vsum. Quod autem ait: *Adhuc*, hunc habet sensum: Post ea omnia, quæ aduersus populum illum verbo prophetasti, hoc etiam adde, vt facto prophetes, assumens vasa pastoris stulti.

50 *Quia ecce, ego suscitabo pastorem*. Suscitari, & vires assumere permittam ad regnandum.

Qui derelicta non visitabit. Nullo modo curabit ouium vtilitatē, sed suæ tantum voluptati, & ambitioni studebit. Derelicta dicit lassa, & ægrotantia pecora, quæ solent à pastoribus relinqui, & postea inuisi, ac reduci ad reliquum gregem. Pastoris autem nomine significat Antichristum, quoniam doctor, & pastor, & rex, immo & Deus haberi volet.

Dispersum non quæret. Pro Dispersum est הנער, quod R. Dauid, & eum secuti recentiores interpretes, vertunt: Paruum, id est, agnos tenellos non quæret. Verum non solum Hieronymus, sed etiam Lxx. & Chaldæus interpretati sunt Dispersum. Diuersitas est in subscriptione punctorum, in qua sępè vidimus errasse Iudæos, legendum est ergo הנער, quod est passiuum participium verbi נער significantis Excussit, Dispersit.

51 *Contritum non sanabit*. Fractum, id est, oues, quæ crura fregerunt.

Et id, quod stat, non enutriet. Sana pecora non ducet ad pascua, vt pinguescant. Lxx. Et integrum non dirigat.

Et vngulas eorum dissoluet. Non modo sana non enutriet, sed etiam baculo grauiter feriet, & vngulas eis diffindet, ac dissoluet, vt ambulare non possint.

O pastor, & idolum. Pro idolo est האליל, quæ vox significat idolum, nihil, vanum, inutile. Pro idolo sæpè ponitur, quia idolum nihil est. 1. Corin. 8. Quare potest ita accipi, O pastor nihili: Sed aptior, vehementiorque est nostra translatio. O pastor, qui præter figuram nihil habes pastoris, qui non regis, sed peruertis populū: parum enim erat dicere Antichristo: O pastor nihili. Sed grauius aliquid mihi dicere videtur, quod neque ab Hieronymo prætermissum est: O pastor, qui idolum es, o pastor, qui pastor videri, & vocari cupis, cum sis certissima pecorum pernicies, cum sis etiam idolum, id est, adorari ab eis velis, vt idolum. 2. Thess. 2. Qui aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita, vt in templo Dei sedeat ostendens se tanquam sit Deus.

Gladius super brachium eius. Gladius, id est, vindicta Dei, super brachiū eius, id est, super robur, & fortitudinem eius. Hoc est: Deus eius fortitudinem confringet spiritu oris sui. 2. Thess. 2

Et super oculum dextrum eius. Veniet etiam vltio diuina super oculum eius dexterum, id est, amittet omnem prouidentiam, & omnem sanum atque vtile consilium in rebus administrandis, ita, vt omnia, quæ facere instituerat, in nihilum tandem recidant. 52

Brachium eius ariditate siccabitur. Repetit eadē supplicia, vt firmiora, & certiora esse intelligantur, & pro eo, quod dixit. Gladius super brachium eius, & super oculum dextrum eius, nunc ait: *Brachium eius ariditate siccabitur*, id est, valde siccabitur totum robur suum perdet, & oculus eius dexter valde contenebrescet, totam suam sapientiam perdet. De his geminationibus, & repetitionibus multa diximus Sopho. 1. nu. 5. & 6. & 7. & 55.

TROPOLOGIA.

Omnia, quæ de Antichristo dicuntur,

tur, ad hæreticos transferre possumus, vt fecit Cyprianus in libello ad Nouatianum prope finem, & ad Diabolum, & deniq; ad pessimos quosque pastores, siue Laici sint, siue Ecclesiastici, nec noua indigent expositione Tantum notandum in Antichristo à Iudæis recepto Deum iustissimè permittere, vt, qui se audire noluerunt, nec veritati acquieuerunt, grauissimè à Diabolo, & à mendacibus magistris decipiantur, sicut ait
2. Thess 2 Apostolus: Ideò mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.

CAP. XII.

Nus verbi Domini super Israel. Dixit Dominus extendēs cœlum, & fundans terram, & fingens spiritum hominis in eo. Ecce, ego ponam Ierusalem superliminare crapulæ omnibus populis in circumitu: sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem. Et erit in die illa: ponam Ierusalem lapidem oneris cunctis populis: omnes, qui leuabunt eum, concisione lacerabuntur, & colligentur aduersus eam omnia regna terræ. In die illa, dicit Dominus: percutiam omnem equum in stuporem, & ascensorem eius in amentiam: & super domum Iuda aperiam oculos meos, & omnem equū populorum percutiam cæcitate. Et dicent duces Iuda in corde suo Confortentur mihi habitatores Ierusalem in Domino exercituum Deo eorum. In die illa ponam duces Iuda sicut caminum ignis in lignis, & sicut facem ignis in fæno: & deuorabunt ad dexteram & ad sinistram omnes populos in circumitu, & habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem. Et saluabit Dominus tabernacula Iuda, sicut in principio: vt non magnifice glorietur domus Dauid, & gloria habitantium Ierusalem contra Iudam. In die illa, proteget Dominus habitatores Ierusalem: & erit, qui offenderit ex eis in die illa, quasi Dauid et domus Dauid quasi Dei sicut angelus Domini in conspectu eius. Et erit in die illa: quæram conterere omnes gentes, quæ veniunt contra Ierusalem. Et effundam super domum Dauid, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ & precum: et aspicient ad me, quem confixerunt: & plangent eum planctu quasi super vnigenitum, & dolebunt super eum, vt doleri solet in morte primogeniti. In die illa magnus erit planctus in Ierusalem, sicut planctus Adadremmon in campo Mageddon. Et plāget terra familiæ & familiæ seorsum: familiæ domus Dauid seorsum & mulieres eorum seorsum: familiæ domus Nathan seorsum, & mulieres eorū seorsum, familiæ domus Leui seorsum, & mulieres eorum seorsum: familiæ Semei seorsum, & mulieres eorum seorsum. Omnes familiæ reliquæ, familiæ & familiæ seorsum, & mulieres eorum seorsum.

Ioan. 19.

2. Par. 35.

HISTORIA.

1 *Onus verbi Domini super Israel.* Quid sit onus, diximus Nahum. 1. num. 1. &
2 sequentibus. Israel autem quidam dici putant Ecclesiam, vt Lyranus, & Vatablus, quod mihi non probatur, sed potius significare puto Iudæos inimicos Eccle-

Ecclesiæ, & ceteros eius persecutores, sicuti accepit capite præcedenti. Vt dissoluerem germanitatem inter Iudam, & Israel. Hoc autem ex toto capite manifestum est, in quo semper Ecclesiæ victorias prædicit, & totum onus est eorum, qui illam persequuntur.

Reg. *Dixit Dominus extendens cælum*. Cyrillus: Solent prophetæ cum aliquid grande, & difficile ad credendum dicturi sunt, prius dicere Deum esse fortissimum, ac si dicerent non esse de his dubitandum, quin euenire possint, cum sit Deus, qui ea minatur, potentissimus, &c. Ita nunc ait: Extendens cœlum, id est, Qui tam potens est, vt cœlestia corpora nullo labore creauerit, quasi artifex, qui paulatim pellem extendit, Psalm. 103 Extendens cœlum, sicut pellem. Dicitur cœlum extensum propter eius raritatem, quę apparet, & capacitatem, qua cuncta concludit. Inde frequens est in Scriptura, Extendere cœlos, id est, facere eos, vt Isa. 42. & 44. & alibi sæpè.

2 *Et fundans terram*. Stabiliens, & collocans, ita, vt firma sit, & immobilis. De quo Ouidius:

6. Fastorũ *Terra pilæ similis nullo fulcimine nixa*
Aere subiecto tam graue pendet onus.

Et fingens spiritum hominis in eo. Hac periphrasi ostendit se esse creatorem visibilium, & inuisibilium, & omnia in sua esse potestate, vt possit de omnibus hominibus facere, quod volet. Spiritum à Deo fingi dicit, quoniam non educitur de potētia materiæ, sed à Deo creatur. Quamuis Augustinus libro 1. de anima, & eius origine, cap. 14. negat hinc probari euidenter eius creationem. Simile est illud Ecclesiæ. 12. Et spiritus redeat ad eum, qui dedit illum. Isa. 42. Hæc dicit Dominus creans cœlos, & extendens eos, firmans terram, & quæ germinant ex ea, dans flatum populo, qui est super eam, & spiritum calcantibus eam. Ceterum hic pro Fingens, est in Hebræo יוצר, in Gręco, πλάσσων, id est, formans, vnde Plastes, de quibus diximus capite vndecimo, num. 26. & sequentibus.

Ecce, ego ponam Ierusalem. Ea, quę de potentia sua quasi procemij loco dixerat ad res magnas, quas nunc dicturus est, pertinent, vt credibiliores fiant. 3 Ponam, inquit, Ierusalem, id est, Ecclesiam, sicut superliminare crapulæ, siue ebrietatis, aut commotionis, ita, vt hostes, qui ad eam venerint oppugnandam, mentem amittant, & insaniãt. Metaphora sumitur ab ebriis, quibus superliminare domus in quam ingredi, aut è qua egredi volunt, moueri videtur, & ita ipsi quasi insani commoueri se putantes corruunt. Lxx. Ecce, ego pono Ierusalem, sicut superliminaria, quæ mouentur. In Hebręo, & in Græco est, Ecce, ego pono, sed sensus idem est, etiã si legatur, Ponam, cum de re futura sermo sit. Cur autem Ierusalem Ecclesiã significet, copiose diximus initio capitis octaui.

Omnibus populis in circuitu. Meritò hoc dicit, nam Ecclesia, & in Ierusalem, & vbicunque fuit, semper infestata est à vicinis nationibus.

Sed, & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem. Non solum vicinæ nationes, sed ipsi etiam Iudæi, persequentur, & obsidebunt Ecclesiam, hoc est, nitentur euertere. Act. 8. Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia, quæ erat Ierosolymis, & omnes dispersi sũt per regiones Iudææ, & Samariæ, præter apostolos. 4 In aliis etiam eiusdem libri locis videmus, quam immanibus odiis Iudæi prosecuti fuerint nascentem Ecclesiam. Lxx. apertius: Et in Iudæa erit obsidio super Ierusalem. Manifestum est Ierusalem vocari Ecclesiam, quãdo enim aliàs vrbs Ierusalem obsessa est à Iuda? Ita etiam intellexit Cyrillus.

Ponam Ierusalem lapidem oneris. Hieronymus: Mos est in vrbibus Palęstinę, & vsque hodie per omnem Iudæam vetus consuetudo seruatur, vt in viculis, oppidis, & castellis rotundi ponãtur lapides grauissimi ponderis, ad quos iuuenes exercere se soleant, & eos pro varietate virium subleuare: alii ad genua, alii ad vmbilicum, alii ad humeros, & caput, nõnulli super verticẽ erectis, iunctisq; manibus magnitudinem viriũ demonstrantes pondus extollant, &c. Est igitur, ac si diceret: Omnes populi volẽt exercere, & ostẽtare vires suas persequendo

quendo Ecclesiam, & leuantes hunc lapidem quantum quisque valet. Verum nullus eam persequetur, qui non etiam patiatur persequendo, & lædatur, sicut ijs, qui grauissimum lapidem tollunt, contingit, in quorum corpore, vel manibus lapis, vel scissuram, vel rasuram relinquit, vt ait Hieron. * Ita euenisse videmus Imperatoribus, & regibus multis, quos Deus morte, & morbis, & calamitatibus varijs puniuit, quia Ecclesiam persequebantur. Et hoc est quod dicit: *Omnes, qui leuabunt eum, concisione lacerabuntur.*

5

Et colligentur aduersus eam omnia regna terræ. Hoc in vrbem Ierusalem non conuenit, in Ecclesiã verò optimè conuenit, quæ vbique gẽtium passa est persecutionem, & omnes se aduersus eam coniungebant.

Percutiam omnem equum in stuporem. Quo tempore Ecclesiam nationes persequentur, ego illi adero, & omnes eius hostes percutiã plaga maxima. Equos quibus maximè ad bellum confidebãt, percutiam in stuporem, id est, ita, vt omnes, qui percussos viderint, stupeant: & ascensores eorum premente malorum magnitudine vertuntur in amentiam. Ita Hieronymus. Verba Hebraica possunt & hunc sensum habere: Percutiam equos stupore, & ascensores percutiam amentia, vt (quemadmodum ait Vatablus) de stupore, & amentia verba fiã, quibus victi capi solent, dum de rebus suis desperantes nesciunt, quo se vertant, aut in quem locum se recipiant, quod idem fere est.

6 *Et super domum Iuda aperiam oculos meos.* Aspiciam domum Iuda, & protegam eam. Hieronymus per domum Iuda Iudæos intelligit, qui Christianos persequebantur, ex quibus multi conuersi sunt ad Euangelium. Et meritò ita exponit, quoniam paulò ante dixit: Sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem.

Et omne equum populorum percutiam cæcitate. Iterum hoc dicit ad maiorem firmitatem. Quantumuis fortes sint, & potentes hostes Ecclesiæ, auertam illos, vt ei nocere non possint. Sumit ab ijs similitudinem, qui cum nocere alijs cupiunt, visu priuantur, & cessare coguntur, vt Sodomitæ, Genes. 19. Quasi dicat: Magnis minis, & magno strepitu, ac fremitu videbuntur velle Ecclesiam obruere, sed nihil eorum conatus proficient. Per equos, qui multum ad bellandum iuuant, intelligit omnes adiutores, & artes, atque instrumenta nocendi persecutorum Ecclesiæ.

Et dicent duces Iuda in corde suo. Cyrillus: Chiliarchos Iudæ (ita enim vertunt Lxx.) vocat discipulos, qui præpositi sunt credentibus, &c. Apostolos partes credentium, & belli triumphales duces, meritò appellat duces, sed duces Iudæ dicit, quoniam sunt ex illo populo Iudæorum, qui persequebatur Ecclesiam. Huiusmodi igitur duces, & eorum successores duces populi confitentis Deum, in medio hostium non trepidabunt, sed spem suam in Deo reponent, & in corde suo orantes ab eo petent fortitudinem habitantibus Ierusalem, id est, fidelibus, vt in Deo suo sperantes generosè tyrannis resistãt, & omnia aduersa perferant. Quod est in Hebræo ex parte manifestius לי אמצה, id est, Conforta mihi, sicut & Aquila vertit, id est, καρτέρωσόν μοι quæ vox orantis Deum est. Lxx. intellexerunt ה literam vltimam poni pro א & verterunt: Inueniemus, futurum facientes verbi מצא, quod est Inuenit. 7

In die illa ponam duces Iuda sicut caminum ignis. Prædicit Ecclesiæ incrementum, quæ tantis persecutionibus non erat minuenda, sed mirabiliter augenda. * Comburent, inquit, prædicatores Ecclesiæ omnes in circuitu populos, id est, perdent omnem infidelitatẽ, & igne diuini verbi audientium corda succendent. Sicut cap. 9. dixit de Tyro: Et hoc igni deuorabitur. Solet enim, vt sæpe vidimus, in successu prædicationis Euangelicæ vti metaphoris bellantium, & vastantium omnia, vt Mich. 5. & Zach. 9. & 10 & in multis alijs locis. Quod autem ait: *Ad dexteram, & ad sinistram,* fortitudinem, & successum prædicantium indicat, quibus nemo resistere, aut impedimento esse poterit. 8

Et habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem. Ita loquitur, ac si de terrena

terrena Ierusalem loqueretur, cum de Ecclesia loquatur,& est sensus: Quamuis tyranni,& hæretici adimant Ecclesiæ vrbes aliquot,vel etiam prouincias, metu,& dolis, ita, vt iam loco suo moueri videatur, & paulatim ex omnibus nationibus eijci:rursus eadem loca obtinebit diffundens se se per prædicatores,& recuperabit,quæ amiserat,& habitabitur Ecclesia in eisdē locis, in quibus ante habitabatur.Quod vtinam per te diebus nostris videamus Domine Iesu in Germania,& Anglia,& in ceteris regionibus, vnde vel omninò, vel ex parte eiecta est Ecclesia.

9 *Et saluabit Dominus tabernacula Iuda, sicut in principio*. Tabernacula Iuda vocat peculiares Ecclesias, quæ à ducibus Iuda,id est,ab apostolis,& eorum discipulis,& successoribus, sunt ædificatæ per gentilitatem,sicut olim tabernacula Hebræi ædificabant per eremum venientes. Sicut igitur tunc protexit illa tabernacula ab hostibus, ita nunc proteget Ecclesias.

Vt non magnifice glorietur domus Dauid. Ita mirabiliter Deus seruabit Ecclesias, & fideles in tantis periculis, & persecutionibus,& tantis viribus singulos augebit, vt neque domus Dauid,id est,principes Ecclesiæ, & qui gubernacula tenent,sicut apud Iudæos tenebat domus Dauid, nec gloria habitantium in Ierusalem,id est,primores sanctitate, & eruditione ex ijs, qui sunt in Ecclesia, (nam Hierosolymitani inter Iudæos nobiliores habebantur,& digniores) vllo modo possint gloriari contra Iudam,id est, contra populum fidelem, quasi sua opera facta sit salus,& victoria reportata de fortissimis hostibus: omnibus enim erit manifestissimum Dei virtute,atque potentia mirabili hęc facta esse. * Gloriari contra aliquem,aut super aliquem(est enim in Hebræo על quod vtrumque significat) est gloriari quòd aliquid ei dederit, aut quòd eo melior,aut fortior sit,vt Roma.11.Noli gloriari aduersus ramos. Et Iudicum.7. (vnde hic locus intelligitur:) Dixitque Dominus ad Gedeon: Multus tecum est populus, nec tradetur Madian in manus eius,ne glorietur contra me Israel,& dicat: Meis viribus liberatus sum.

Et erit, qui offenderit ex eis in illa die, sicut Dauid. Tanta erit Deo cura protegēdi filios Ecclesiæ eo tempore, quo illa persecutionibus infestabitur,vt,qui præ humana infirmitate ceciderit, aut deceptus ab hæreticis,aut victus timore pœnarum, exsurrecturus sit postea feruentior, & cautior, & multis lacrymis pro suis peccatis Deo sit satisfacturus,sicut fecit Dauid. Grego. hom.20. in Ezec.Qui offēderit,erit sicut Dauid, quia peccator ad pœnitentiā redit,&c. Hoc nec de omni tempore dictum videtur,nec de omnibus dictum est,multi enim offenderunt,siue impegerunt,qui non exsurrexerunt,sed dictum maxime est de primis Ecclesiæ temporibus, & de eximiæ sanctitatis viris, cuiusmodi multi tunc extiterunt. * Ita visum est in beato martyre, & pontifice Marcellino, qui primum thura idolis obtulit timore coactus,deinde,sicut Dauid, cū lacrymis peccatū suum confessus Concilio Episcoporum Sinuessæ, ad extremum constantissime se martyrio obtulit, & gloriose coronatus est, vt scribit sanctus Damasus in Pontificali,& in primo tomo Conciliorum extant acta concilij.

Et domus Dauid quasi Dei. Diximus paulo ante in domo Dauid eos intelligi, qui gubernacula tenent in Ecclesia, quoniam domus Dauid est eius posteritas, cui iure regni hæreditas debebatur; significat ergo Ecclesiam abundaturam fuisse optimis pontificibus,& sanctissimis moderatoribus. Propterea,inquit: Domus Dauid erit sicut domus Dei,sicut familia Dei,sicut filij Dei, sancti,& heroicis virtutibus prædíti: & sicut angelus Domini in conspectu eorum, (ita enim legendum est, vt constat ex Hebr. & ex LXX.& ex Hieronymo) erunt inter suos, inter fideles, sicut angelus Dei, mites, benigni, casti, angelorum vitam imitantes, hominibus voluntatem Dei nunciantes, sicut nuncij,& interpretes Dei. Addamus,& quod ait Gregorius hom. 20 in Ezec. Quasi domus Dei erit, quia habitatio efficitur creatoris sui, vt sit sicut angelus

lus in conspectu eius (ita enim legit Gregorius) quia misericordiæ viscera, quæ in se expertus est, annunciando & alijs propinat. Hoc videmus in multis summis pontificibus, & Episcopis, quorum vitas admirabili sanctitate plenas legimus: nec nostra ætate (Christo gratiæ) desunt nonnulli huiusmodi.

12 *Quæram conterere omnes gentes*. Non dicit, Conteram, ne semel tantum, aut iterum id facturus putaretur, sed, Quæram conterere, id est, semper mihi curæ erit conterere omnes hostes Ecclesiæ, vt nullo modo in eam præualeant: omni tempore hoc præstabo vsque ad finem seculi.

Et effundam super domum David. Vt hoc fiat, quod polliceor, effundam (id est, copiose dabo, vt diximus Ioe. 2. nu. 54. & 55. &, vt exponit Hieronymus, &
11 Didymus libro. 1. de Spiritu sancto versus finem) in Ecclesiam meam Spiritũ sanctum gratiæ, id est, quo grata mihi sit semper, & ea faciat, quæ mihi placebũt. *Et spiritum precum*, id est, orationis, vt eam domus Dauid, id est, moderatores Ecclesiæ, quam subditi, quos vocat habitatores Ierusalem, nunquam sibi confidant, sed in minimis etiam quibusque ad Dei opem confugiant, & per supplices preces & ab eo obtineant duci, & rectè omnia perficere. Lxx. verterunt: Spiritum gratiæ, & misericordiæ, quomodo legunt omnes Græci patres, vtrumque significat תחנונים a חנן, idest quod significat misereri, & orare.

Et aspicient ad me, quem confixerunt. Postquam locutus est de gratia, & protectione, bonisque fidelium, loquitur nunc de luctu, & pœna Iudæorum infidelium, qui noluerunt Christum recipere, & semper restiterunt Euangelio, quod est frequens in prophetis, vt no-
13 tauimus Habac. 3. num. 32. * Hic locus vnus est ex ijs, quibus Hieronymus de defensoribus Lxx. interpretũ triumphat, quoniam ipsi verterunt: Καὶ ἐπιβλέψονται πρός με ἀνθ' ὧν κατωρχήσαντο, id est, aspicient in me, pro eo, quod insultauerunt. At Ioannes Euangelista cap. 19. inquit: Et iterum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerũt. Deceptos autem esse Lxx. dicit Hieronymus similitudine literarum Hebraicarum ד & ר, id est, D & R; nam si legamus: דקרו significat confixerunt, si autem verso ordine literarũ legatur רקדו significat, Saltauerunt. Prophetam priori modo scripsisse confirmat irrefragabilis autoritas Euangelistæ. Quare cũ vtrumque scripsisse non potuerit, sed alterum, manifestũ est, aut errasse Lxx. interpretes, aut certe deprauatos fuisse postea eorum codices. Quoniam igitur hæc in libris Lxx. interpretum non inueniuntur, Græci patres non potuerunt ostendere, vnde essent desumpta: immò Euthymius in Ioannem ait, verisimile esse illa fuisse è libris erasa, quoniam non inueniuntur in Scriptura.
* Manifestè itaque Propheta de Christi 14
passione vaticinatur, in qua clauis confixus est, & de hasta, qua latus mortui apertũ est, ad hoc enim citat hanc prophetiam Ioannes, & est sensus: Videbũt me Iudæi Increduli, & lugebunt, me, inquam, quem clauis, & lancea confixerunt. Sed magna quæstio est, de quo tẽpore fit hæc prophetia de aspectu Christi, & luctu magno, de eo ne, quo excisa est à Romanis Ierusalem, an de die iudicij. Quidam de tempore excidij Ierusalem intelligunt, vt Eusebius libr. 8. de Demonstratione Euang. demonstr. 4. & Cyrillus; alij verò de die iudicij, vt Augustinus 20. de Ciui. cap. 30. & lib. 1. de Trinitate, cap. 13. Theodoretus, Rupertus, Lyranus, & in Ioannem Theophylactus, S. Thomas, Euthymius, Lyranus. Hieronymus in eandem videtur ire sententiam cum ait: Tunc dolebunt à se crucifixum, cum viderint in claritate regnantem. His ergo autoribus multo libentius assentior, quoniam propriè accipiunt verbum, Aspicient, non enim viderunt eum vnquam post passionem impij Iudæi, donec venientem videant ad iudicium cum potestate magna, &
maiestate. * Deinde quoniam manifestè ad hæc verba Prophetæ alludit idẽ 15
Ioannes Apocal. 1. dicens: Ecce venit cum nubibus, & videbit eũ omnis oculus, & qui eum pupugerunt, & plangẽt se super eum omnes tribus terræ. In quem locũ Ambrosius, & Thomas (aut quicunque alij fuerunt) testantur, quod ibi

ibi ait Ioannes, illud esse, quod dixit in A Euangelio: Et videbunt in quem transfixerunt. Tertio, quoniam Iudaei increduli, & iam Christi mortis obliti, cum excisa est Ierusalem non aspexerunt ad Christum, nec ob eius caedem se se mala illa pati existimabãt, sed propter peccata seditiosorum, & aliorum, qui tunc erant in ciuitate, vt existimauit Iosephus lib. 7. de bello Iud. cap. 18. & apertius lib. 6. cap. 16. vbi locutus de sacrilegijs, quae tunc fiebant in ciuitate, ait: Non equidem recusabo dicere, quod dolor iubet. Puto si Romani contra noxios venire tardassent, aut hiatu terrae B deuorandam fuisse ciuitatem, aut diluuio perituram, aut fulmina, ac Sodomę incendia passuram: multo enim magis impiam progeniem tulit, quam quae illa pertulerat. Denique cum eorum pertinacia desperata, totus populus inte-
16 rijt, &c. * Dicet aliquis, Ioannes docet impletam esse hanc prophetiam Domino in cruce pendente, quomodo ergo ad diem iudicij pertinet? Duo sunt in hac prophetia, alterum est Dominum fuisse lancea militis configendum, alterum est Iudaeos visuros fore ipsum, quẽ per militem confixerant. Quod prius C est, impletum est, & ad hoc illam affert Ioannes in Euangelio: alterum explebitur in die iudicij, & ad hoc eandem affert in Apocalypsi. Ita enim ait in Euãgelio: Ad Iesum autem cum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, nõ fregerunt eius crura, sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò exiuit sanguis, & aqua. Facta sunt enim haec, vt Scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo. Et iterum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt. Duo dixit, & duo probat, non fracta fuisse Domino crura probat, quia D scriptum erat: Os non comminuetis ex eo. Lancea latus eius fuisse aperiendum probat, quoniam scriptum erat: Videbunt in me, quem transfixerunt, id est, scriptum erat eum fuisse transfigendum. Vnde Cyprianus lib. 2. aduersus Iudaeos, cap. 20. tantum profert hoc testimonium Zachariae, vt probet crucifigendum fuisse Dominum à Iudaeis. Verum tria sunt in Ioanne notanda.

* Primum est, de priori loco Exodi di- 17
xisse illum, Facta sunt enim haec, vt Scriptura impleretur: re enim vera impletum est in Christo, vt in veritate, quod prius coeperat fieri in figura. At cũ verba refert Zachariae, non dicit impletam esse Scripturam, sed: Et iterum alia Scriptura dicit: &c. Quoniam incipiebat tunc impleri Domino transfixo, sed altera pars restabat implenda in die iudicij. Alterum est: Videbunt in me, more Hebraeorum dictum esse pro Videbunt me, quod notauimus in Habd. num. 64. Tertium est, Ioannem more suo citando Zachariam non fuisse de verbis solicitum, sed de sensu.

Et plangent eum planctu, quasi super vnigenitum. Id est, Planctu maximo, qualis fieri solet cum vnigenitus in familia aliqua moritur. Luctus enim magnus assimilatur in Scriptura luctui vnigeniti, Am. 8. Et ponam eam quasi luctum vnigeniti. Iere. 6. Filia populi mei, accingere cilicio, & conspergere cinere, luctum vnigeniti fac tibi, planctum
amarum. * Plangent autem in die iudi- 18
cij, cum eum venientem in maiestate viderint, quòd eum occiderint, & rebelles fuerint lumini, videbunt enim se ob hoc conijci in aeternas miserias. Ideo LXX. verterunt: Et plangent super se planctum, hoc est, seipsos lugebunt, suas calamitates lamentabuntur, & Christũ à se in crucem actum fuisse plangent, quòd inde tot sibi mala exorta sint. Hoc est, quod ait Dominus Matth. 24. Et tunc parebit signum filij hominis in cęlo, & tũc plangent omnes tribus terrę. Et apertius Ioannes Apoc. 1. Et plãgent se super eum omnes tribus terrae.

Planctus vnigeniti

Vt doleri solet in morte primogeniti. Qui est columen familię, & spes posteritatis, & quia primus natus est, vehementius amabatur.

In die illa magnus erit planctus in Ierusalem, sicut planctus Adremon. Legendum est, vt ex Hebraeo constat, & ex Hieronymo, Hadadremmon. Hieronymus: Hadadremmon vrbs est iuxta Iezrahelem, quae hoc olim vocabulo nuncupata est, & hodie vocatur Maximianopolis, in cãpo Mageddon, in quo Iosias rex iustus à Pharaone cognomento

Nechao vulneratus est, super quo la- A
19 mentationes scripsit Ieremias, &c. *De his lamentationibus legimus. 2. Paral. 35. Et vniuersus Iuda, & Ierusalem luxerunt eũ, Ieremias maximè, cuius omnes cantores, atque cantatrices vsque in præsentem diem lamentationes super Iosiam replicant, & quasi lex obtinuit in Israel, &c. Planctus mortis Iosię dicitur planctus Hadadremmon, cui similis futurus dicitur planctus in die iudicij; quo vniuersi Iudæi increduli amarissime lugebũt, sicut luxerunt omnes in morte Iosię. Dicitur autem planctus futurus in Ierusalem, quoniã Ierosoly- B mitani flebunt, & præterea iudicium futurum est in eadem vrbe, in valle Iosaphat, vt ostendimus Ioelis tertio.

Et plangent terra. Ita legendum est, vt est in Hebræo, & in emendatis codicibus, non (vt male habetur in Complutensibus, & in Regijs) Plangent terræ. Significat autem: Plangent omnes reprobi.

Familia, & familiæ seorsum. Id est, Omnes familiæ, aut innumeræ familiæ, separatę inter se, vt statim dicet. Ita Apoc. 1. Et plangent se super eum omnes tribus terræ. De hac phrasi Familię, C & familiæ, diximus Ioel. 2. num. 3.

20 *Familia domus Dauid seorsum.* Cyrillus: Non significat stetisse vtrimq; seorsum, mares hinc, illinc feminas, atque ita lamentum fecisse: ridiculũ enim, & stultũ est hoc: sed potius docet vnamquamque tribum, cum feminis eius tribus propriam, & peculiarem aliquam causam lamenti habere, &c. Hoc etiam addere possumus; temporibus luctus, & calamitatis alicuius maximè solere homines omnem à se abalienare voluptatem, & ideo seorsum viros, seorsum vxores lugere, vt Hieronymus confirmat D ex Ioel. 2. Egrediatur sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo. Significatur ergo hac similitudine luctus ille maximus, & inconsolabilis futurus, in quo nihil poterit esse, quod afferat voluptatem, & vnamquamque tribum ex his, quæ hic nominantur, peculiarem luctus causam habituram. Nominat autem familias, quæ in cæde Domini patranda præcipuæ fuerunt autoritate, & potestate. Et sunt, familiæ domus Dauid, id est, primores Ierusalem, & nobiliores, qui erant ex domo Dauid. *Fa-
miliæ Nathã, siue is sit propheta, qui in- 21
crepauit Dauid. 2. Reg. 12. vt putãt Origenes tracta. 30. in Matth. & Hieronymus, & Cyrillus; siue (quod multo probabilius est) filius Dauid, cuius genealogia texitur Luc. 3. nam familia Nathan nobilissima erat, & dignitate proxima regiæ, quoniam Nathan erat germanus frater Salomonis. 1. Para. 3. Inde 3. Reg. 4. Azarias filius Nathan super eos, qui assistebant regi, Zabud filius Nathan sacerdos, amicus regis. Familiæ domus Leui, ex quibus erant pontifices, & sacerdotes. Familiæ Semei, ex quibus sũt Scribę, & Pharisęi. Hieronymus: In Semei doctores accipiuntur, ex hac n. tribu magistrorũ agmina pullularunt, &c. Sed sciendum est pro Semei LXX. posuisse Simeon, qui magister est Pharisæorũ simul cum Akiba, & Hillel, vt idẽ Hieronymus scribit ad Algasiam, quęst. 10. Et cum in Isa. 8. in illud; Hęc ad me locutus est Dominus, scribat ex Sammai, & Hillel, quorum postea scholam suscepit Akibas, ortos esse Scribas & Pharisæos, manifestè colligimus eundem esse Semei, & Sammai, & Simeon, siue tria nomina habuerit, siue errore describentium orta fuerit varietas." Rectè ergo
in familijs Semei intelligimus Scribas, 22
& Pharisæos, qui præter ceteros quæsierunt, vt Dominus crucifigeretur. Ceteræ familiæ, quæ subornatæ dixerunt: Non hunc, sed Barrabbam, non fuerũt flendæ, cum sint similiter plancturæ, sed, quia nullum habebant priuilegium dignitatis, vt ait Hieronymus, sine nomine positæ sunt. Huiusmodi luctus, ita, vt à Propheta descriptus est, nõ est certè factus in die passionis Domini, vt quidam volunt, sed probare nullo modo possunt: nec in excidio Ierusalem probabunt esse factum, in quo omnia erant perturbata in ciuitate, & ne flendi quidem tempus erat, attoniti potius tantis, & tam insolitis malis stupebant, & quasi alienata mente erant. Lege vltimum Iosephi librum de bello Iudaico. At in diem iudicij optimè conuenire iam satis docuimus.

TRO-

TROPOLOGIA.

12 *Onus verbi Domini super Israel*. Duplex est Israel apud apostolum Paulũ, alter, de quo ait: Videte Israel secundũ carnem, ij videlicet, qui carnẽ ex Israel, & ex sanctis patriarchis habent, nõ pietatem: alter, de quo scribit ad Galatas: Pax super illos, & misericordia, & super Israel Dei, qui fidem, & opera sanctorũ patrum imitantur. Propterea negat omnes, qui ex Abraham, aut ex Israel genus ducunt, esse Israelitas: Non enim, inquit, oẽs, qui ex Israel, ij sunt Israelitæ, neque, qui semen sunt Abrahæ, omnes filij. Ita Christianorum duplex est genus, alterum, quasi secundum carnẽ, qui filij Christianorum sunt, & sacro baptismate abluti, sed fidem habent mortuam, & opera indigna Christianis. Alterum est secundum spiritum, & secundum veritatem, qui Christum pro viribus imitantur, & quod corde credunt, & ore confitentur, factis comprobant. Sed quomodo tunc is, qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eũ, qui secundum spiritum; ita & nunc, vt
24 ait Apostolus. * Nam mali bonos, vt sibi dissimiles, & quorũ vita tacite damnantur, vehementer oderunt, & auocare à virtute cupiunt, & sibi similes facere, vixque alios nocentiores hostes habet perfectio Euangelica, quam illos, qui domestici sunt, & inimicitias tempore suo dissimulant, & minus metuuntur, difficiliusque vitantur. Contra hos igitur est onus Domini, contra Israel secundum carnem. Elegans proœmium, & ei, quod agitur, aptũ: *Dixit Dominus extendens cælum, & fundans terram, &c.* Vt sciant mali videlicet iustos opus Dei esse accurate elaboratum, & ab eo esse sustentandum, cum Deo pugnare, qui cum illis pugnant. Cœlum anima iusti est, quæ est sedes Dei, cœlum, inquit, sedes mea, & anima iusti sedes est sapientiæ, quæ transfert se in animas sanctas. Extendit ergo Deus cœlum, quia animam iusti dilatat, & capacissimam reddit, vt terrena, & infima sub se habeat, illisque maior & solius Dei sedes sit. Extendit cœlum, quia anima iusti rerum sublimium, & æternarum cõsideratione latior in dies effecta pro nihilo ducit, quidquid dare homines, aut auferre possunt. * Cum autem cœli 25
sunt ita extensi, vere enarrant gloriam Dei, quem mire factis suis glorificant, & ad idem faciendum reliquos vehementius commouent. Sed quoniam inferior eiusdem animæ portio, quæ terræ propior est, & terrenis affectibus mouetur, & pulsatur, nunc in hanc, nunc in illam partem verti solet, & facile a rationis præscripto recedit: ac per magnam Dei gratiam, qua fideles seruos suos donat, perque bonorum operum assiduam exercitationem multum ex illa mutabilitate amittit, & bono assuescit, & obedire spiritui discit, recte dicit: *Et fundans terram*: Non quo omnino firma sit, & immobilis, quod huius peregrinationis non est, sed, quod cum anima peccatorum comparata firma, & solida iudicari possit. Tunc fit illud: Quia ipse super maria fundauit eam, & super flumina præparauit eam. Mare est præsens seculum propter fluctus, & periculain eo versantium, flumina sunt bona eius, quæ fluunt, priusque effugiunt, quam teneri possint, ad quæ flumina exules sancti flent, dum a patria illa, in qua nihil fluit, sed stant omnia, abesse se vident dicentes: Super flumina Babylonis, illic sedimus, & fleuimus, dum recordaremur tui Sion. * Super hoc
26 mare, & super hæc flumina fundatur terra, quando etiam inferior portio terrena contemnit, & siue læta sint, siue tristia, non magnopere curat. Verum mortalis infirmitas, & si magnos in virtute progressus fecerit, si sibi relinquatur, varie affici, & vehementer quati, & quasi vultum sæpe mutare solet. Propterea addit: *Et fingens spiritum hominis in eo.* Vt enim fictor, & plastes, aut lutum, aut terram, aut quamuis aliã materiam in vsum suum vertit, & flectit, & quam cupit formam, in eam inducit: ita Deus animam nostram vertit in formam, quam velit, vt eam, quam diu opus est, retineat, ac seruet, siue lætitiam assumere oporteat, siue ægritudinem, siue constantiam, & immobilem voluntatem, siue seueritatem, siue quiduis aliud. Sicut lutum, inquit, in manu figuli,

Margin notes: 1. Cor. 10. Israel duplex. — Gal. 6. — Rom. 9. — Gal. 4. — Iusti dicũtur cœli. — Isa. 66. — Psal. 18. — Psal. 23. — Psal. 136. — Iere. 18.

figuli, sic vos in manu mea domus Israel. Hanna mater Samuelis mutabatur, sed finxit Deus spiritum eius post orationem, & abijt mulier in viam suã, & comedit, vultusque illius non sunt amplius in diuersa mutati. * Postquã spem successus iustorũ persecutoribus ademit, mala, quibus se ipsos afficiũt, & lædunt, dum lædere alios volunt, ita exponit: *Ecce, ego ponam Ierusalem superliminare crapulæ omnibus populis.* Qui Ierusalem, id est, animam iustam, aut congregationem iustorum lædere volunt, priusquam quidquam efficiant, in ipso ingressu turbãtur, & mouẽtur, vt ebrius, & omnis sapientia eorũ deuoratur. Furunt odijs, effutiunt indigna loco, genere, animo suo, tẽtant multa frustra, supplices orant, quos minimè vellent, adulantur, cadunt, vt ebrij, in peccata multa, ridentur sæpe, & exsibilantur. *Sed, & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem.* Hoc cum admiratione dictum est, quòd non solum alij persequantur iustos, sed ipsi etiam interdum, qui populus Dei sunt, à quibus protegi, & defendi debuerant. At male rebus suis consulunt. *Ponam Ierusalem lapidem oneris cunctis populis.* Particulæ ex petra excisæ lapides sunt, petra autem erat Christus, lapides ergo sunt iusti, sed lapides oneris sunt leuantibus, sicut ait statim: *Omnes, qui leuabunt eum concisione lacerabuntur.* * Lapis grauissimus, si leuetur, & proijciatur, firmitate sua nõ læditur, nihil enim offendit durius se, at qui leuat, & proijcit, manus radit, & deterit, immo & lacerat. Quid nocet iusto, qui eum leuat, & proijcit? Lapis durus est, firmitatem habet à petra, non frangitur, non conteritur, quia non contristabit iustum, quidquid ei acciderit. Nec modo non contristatur aduersis, sed etiam lætatur, sicut ait Paulus: Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem, & manentem substantiãm. Et Iacobus: Omne gaudiũ existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis. Qui eos affligunt, lacerant animam suam, & peccatis cruentant, fiunt deteriores, & obstinatiores, & grauius etiam in hoc sæculo sæpè puniuntur. Eodem

1.Reg.1.
27
1.Cor.10
28
Prou.12.
Heb.10.
Iac.1.

A fere pertinent, quæ sequuntur: *Percutiam omnem equum in stuporem, & ascensorem eius in amentiam.* * Ascensores sunt tyranni, & potentes, & præcipui persecutionis autores, equi sunt eorum ministri, per quos in bonos irruunt. Quoties legimus tyrannos, velut in amentiam versos, videntes patientiam, & fortitudinem martyrum, & se, vel à virgunculis, & pueris vinci, atque rideri? Quoties ministri stupore correpti hæserunt nescientes quid facerent martyribus, & eorum constantiam admi-B rantes? Possumus equos, & ascensores tentationes peccatorum, & Diabolum per eas in sanctos pugnantem interpretari, vt diximus capite sexto, numero vigesimo septimo, & vigesimo octauo, cuius conatus nihil in eos proficiet. Quæ sequuntur vsque ad illud: Et aspicient in me, quem confixerunt, satis iam superius exposita sunt. Quæ autem inde ad finem vsque capitis scripta sunt, etiam ad persecutionem iustorum pertinent, quia de Christi persecutione dicuntur, & Christum persequuntur quoque, qui eius membris nocent,
C sicut ipse testatus est: Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris. * Cũ ergo Deus ad iudicandum venerit, venient sancti eius cum eo, & fulgebunt sicut sol, & amicos iudicis, gloriaque plenos aspicient, qui eos confixerunt, & dolebunt, & plangent se super eos omnes tribus terræ. Planget terra, id est, homines terreni, qui semper de terra cogitarunt, & terrena amarunt, & cum possent fieri cœlum, terra fieri maluerunt. *Familiæ domus Dauid seorsum, &c.* Origenes tract. 30. in Matthæum: Arbitror autem per hæc ostendi differentias eorum, qui vidẽtur in fi-D de fuisse, & in suo agmine, non autẽ placuerunt Deo. Familiæ domus Dauid significant (vt ait Origenes) reges, & magnates, sed & eos, qui ex principibus Ecclesiasticis iniqui in bonos fuerunt, rectè intelligemus. Familię domus Nathã sunt nobilissimi quique, & potentissimi, qui autoritate plurimũ apud principes valent. Familiæ domus Leui mali sacerdotes sunt. Familiæ Semei, doctores populi, & cõcionatores superbi, & quicũq; doctri-

29
Act.9.
30

doctrinæ, & sanctitatis fallaci opinione intumescentes sanctos persecuti sunt. In ceteris promiscuum vulgus intellitur malorum, & inimicorum seruorum Dei, quos similis luctus, & similis manet damnatio.

CAP. XIII.

IN die illa erit fons patens domui Dauid & habitātibus Ierusalem in ablutionem peccatoris & menstruatæ. Et erit in die illa, Eze.30. *dicit Dominus exercituum: Disperdam nomina idolorum de terra, & non memorabuntur vltra: & pseudoprophetas, & spiritum immundum auferam de terra. Et erit: cum prophetauerit quispiam vltra, dicent ei pater eius, & mater eius, qui genuerunt eum: Non viues: quia mendacium locutus es in nomine Domini: & configent eum pater eius & mater eius, genitores eius cum prophetauerit. Et erit: in die illa confundentur prophetæ vnusquisque ex visione sua cum prophetauerint, nec operientur pallio saccino, vt mentiantur, sed dicet: Non sum propheta, homo agricola ego sum: quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea. Et dicetur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicet. His plagatus sum in domo eorum, qui diligebant me. Framea suscitare super pastorem meum, & super virum cohærentem mihi, dicit* Matth.26 Mar.14. *Dominus exercituum: percute pastorem, & dispergentur oues: & conuertam manum meam ad paruulos. Et erunt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea dispergentur, & deficient: & tertia pars relinquetur in ea. Et ducam tertiam partem per ignem, & vram eos sicut vritur argentum: & probabo eos, sicut probatur aurum. Ipse vocabit nomen meum, & ego exaudiā eum. Dicam: Populus meus es, & ipse dicet, Dominus Deus meus.*

HISTORIA.

In die illa erit fons patens domui David. Quoniam obiter de passione Christi Domini nostri locutus fuerat dicens: Aspicient in me, quem confixerunt, & continuo de supplicio infidelium Iudæorum verba fecit, redit nunc ad Christum, & expressius de eo, & de passione eius loquitur. Verum autem esse, quod dicimus, verba illa apertè demonstrāt: Percute pastorem, & dispergētur oues, quæ Dominus, atque seruator in passione sua de se interpretatus est, vt mox dicemus. Nec mouere quenquam debet, quod de die iudicij capite proximo locutus, nunc dicat: *In die illa erit fons patens*, quasi de eodem tempore loquatur, quod fortasse mouit Lyranum. Solet enim Scriptura copulare tempora valde inter se disiuncta his verbis: In diebus illis: In die illa, vt probat Chrysostomus homil. 10. in Matthæum, & hom. 37. & Euthymius in cap. 3. Matthæi, aiunt enim tunc non significari tempus præcedens, sed tempus in quo facta sunt, quæ ibi narrantur. Videmus hoc Matth. 3. in principio, & sæpè apud Prophetas. * Hoc etiam probabiliter dici potest, hæc omnia simul dicta esse à Propheta, vt ad idem tempus necessario sint referenda, sed sæpè inter vnā, & alteram prophetiam mensis, aut annus, aut longius etiam tempus labebatur. Itaque nouam prophetiam nūc scribi intelligamus, quæ nō pertinet ad ea, quæ dicta sunt, & cum in noua prophetia ponitur, In die illa, nec ad præterita Reg. refer-

refertur, dies certa signatur, & omnibus nota, id est, quæ in omnium ore, & sermone versatur, qualis est dies, siue tempus Messiæ, aut simile aliquod tempus, quod auditores intelligerent. Est ergo sensus: In die illa celeberrima in ore prophetarum, & quam omnes ardentibus votis optant, hoc est, cum impletum fuerit tempus aduentus Messię præstitutum à Deo, erit fons patens domui Dauid. Quamuis & illud facilè dici potest, In illa die, id est, non in hac, de qua proximè agebamus, sed in illa, de qua loquebamur paulò ante. cap. 12. In die illa ponam duces Iuda, sicut caminum ignis. Exemplum videbimus c. 14. in illis verbis: Et erit in die illa exibunt aquæ viuæ de Ierusalem. Fons Christus est, vt optimè exponit Gregorius homilia. 10. in Ezec. Fons, inquit, occultus est vnigenitus Patris inuisibilis Dei, fons verò patens est idem Deus incarnatus. Idem sensit lib. 6. Epistolarum. c. 186. Atque hoc ex ipsius Domini verbis probari potest. Ioan. 4. Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in
3 æternum, vbi fontem se esse dicit. * Sed apertius. cap. 7. Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Et Galatinus libro quarto, cap. vltimo, referens verba, quæ continuò sequuntur: Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum, disperdam nomina idolorum de terra, ait: Vbi omnium Iudæorum sententia textus de Messia loquitur. Dicitur autem Christus fons propter Spiritum sanctum, quem dedit, qui sitim concupiscentiæ restinguit, vt ex verbis Ioannis indicatis satis intelligi potest. Deinde propter baptismum, & sacramenta cetera, quibus homines purificat: & propter doctrinam Euangelicam, quæ etiam suo modo purificat, Ioannis decimo quinto: Iam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis. Cur fons patens? Quia neminem prohibebat, omnes ad bibendum vocabat, Ioannis septimo: In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat dicens:
4 Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. ' Patebat autem domui Dauid, & habitantibus in Ierusalem, quia ibi maximè clamauit, & ad se omnes vocauit, ibi illustriora miracula edidit, & ibi crucifixus est. Vocatis autem primoribus, & nobilioribus, ac sapientioribus, & reliqui similiter vocati intelliguntur.

In ablutionem peccatoris, & menstruatæ. Id est, Vt mundentur ab omnibus peccatis quicunque ad ipsum accedere voluerint. Menstruata, vt ait Hieronymus, nihil erat in lege immundius, quę, quidquid tangebat, immundum faciebat. Et quamuis omnem peccatorem significare possit, propriè mihi videtur significare gentilitatem, quæ semper erat immunda, & sanguine peccatorum suorum fœdata. Peccatorem autem vocat populum Iudæorum, vt exposuit Lyranus, cum enim peccatum ait legis transgressio, magis propriè hoc nomen cōuenit in populū Iudæorum, qui præter legem naturę, etiam legem habebat scriptam, quam nō habebat gentilitas. Primis ergo in ablutionem peccatoris, deinde etiam patuit in ablutionē menstruatæ, prius enim ablui cœpere Iudei, deinde subinctoierunt & gentes. * In
5 Hebræo est: Erit fons patens domui Dauid ad peccatum, & ad menstruam immunditiam, Hieron. vertit apertius. In ablutionem peccatoris, & menstruatæ, id est, נדה, quæ vox significat immunditiam menstruam, à נדד elongauit, quod menstruata à viro, & à templo elongaretur.

Disperdam nomina idolorum. Eodem tempore quo fons hic per prædicationem apostolorum ostensus est gentilibus, idolorum cultus sublatus est (vt ait Cyrill.) omnibus ad Euangelium concurrentibus, & pseudoprophetæ, vatesque à dæmonibus afflari cessarunt, & oracula toto orbe celeberrima conticuerunt, adeo, vt Plutarchus libellum ediderit de defectu oraculorum, quæ iā ætate sua, id est, imperante Traiano defecerant. Et ipsi immundi spiritus tam de animis, quam de corporibus hominum exire coacti sunt apud gentiles, & apud Iudæos.

Et erit cum prophetauerit quispiam. Tanta religione tunc Deum colent, vt si quis pseudopropheta decipere homines voluerit simulata prophetia, ipsi eius parentes zelo gloriæ Dei incensi non

non sint eum laturi, sed sententiā mortis in eum proferent dicentes: Non viues, id est, non est fas vt viuas, dignus es morte, quia cum mendacium loquaris, dicis te à Deo accepisse, & ab eo missi. 6 * Id enim est loqui in nomine Domini, id est, virtute & potestate Domini, & sicut ab eo missus, aut prolato nomine Domini, dicebant enim prophetæ: Hęc dicit Dominus. Loquitur autem de hęreticis, & deprauatæ doctrinæ disseminatoribus, quos parentes, & consangui nei cutabunt per magistratus occidi, ne veneno suo populos corrumpant. Est autem vulgatum in scriptura vt etiam Propheta falsi prophetæ dicantur prophetę, quia & ipsi prophetæ videri cupiebant, & à suis prophetæ vocabantur, vt 3 Reg. 18. Ego remansi propheta Domini solus, prophetæ autem Baal quadringenti, & quinquaginta viri sunt. Et ca. vlti. Ero spiritus mendax in ore omniū pro phetarum eius. Deuter. 13. Si surrexerit in medio tui prophetes, aut qui somniū vidisse se dicat, & prædixerit signū, atq; portentum, & euenerit, quod locutus est, & dixerit tibi, Eamus, & sequamur Deos alienos, quos ignoras, & seruiamus eis, non audies verba prophetæ illius. 7 * Videtur autem Propheta noster ad hunc locum alludere cum ait: Non viues, quia mendacium locutus es in nomine Dñi, &c. ibi enim legitur: Si tibi voluerit persuadere frater tuus filius matris tuæ, aut filius tuus, aut filia, siue vxor, quæ est in sinu tuo, aut amicus, quem diligis vt animam tuam, clam dicens: Eamus, & seruiamus dijs alienis, &c. Nō acquiescas ei, neque audias, nec parcat ei oculus tuus, vt miserearis, & occultes eum, sed statim interficies. Et ne priuata autoritate hoc faciendum putaretur, addit: Sit primum manus tua super eum, & post te omnis populus mittat manum. Ex quo intelligitur iustissime occidi, & comburi hæreticos, idque Deo placere.

Et configent eum pater eius. Idem verbum דקר est in Heb. quod & cap 12. esse diximus, vbi habemus: Et aspicient in me, quem confixerunt, ac si diceret: Lanceis eum configent, hoc est hostiliter vsque ad mortē persequentur. Em- A phrasin autem habet post Pater eius, & mater eius, dicere Genitores eius, ac si dicat: Quantumuis eū genuerint, quantumuis eum vt parentes ament.

Confundentur prophetæ vnusquisque ex visione sua. Scilicet cum viderint nō admitti, nec probari sua vaticinia, sed se potius contumelijs, & verberibus affici à suis.

Nec operientur pallio saccino vt mentiantur. Quoniam saccus insigne pœnitentiæ est, & prophetæ (vt ait Hieronymus) quando populum ad pœnitentiam prouocabant, eo induebantur, vt 8 B Isaias, cui cap. 20. præcipitur, vt auferat saccum de lumbis suis; qui religiosiores videri volebant in pseudoprophetis, sacco amiciebantur, vt melius eis populus crederet. Propterea ait: *Nec operientur pallio saccino*, siue villoso, vt est in Hebręo, aut pelle cilicina, vt est apud Lxx. *Vt mentiantur*, id est, vt tuto possint mētiri, & credat populus.

Sed dicet: Non sum propheta. Timore ignominiæ, atque plagarum dicet is, qui ante prophetabat. Ego nequaquā sum propheta, sed agricola, & ab ineunte C ætate versatus sum in agris colendis.

Quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea. Nunquam sectatus sum prophetiam, ab adolescentia mea imitatus sum, & pro exemplo mihi pro posui Adam, qui terram colendo in sudore vultus sui vescebatur pane suo. Quoniam אדם & primum parentem significat, & quemlibet hominem, Lxx. verterunt, non Adam, sed Homo, quasi dicat: Hic homo, aut ille docuit me agriculturam. * Sed sine dubio melius 9 intelligitur primus parens, qui exemplum agriculturæ omnibus est, quoniā D si dicat: Homo, nec ille intelligatur, decurtata videtur oratio. Pro Adam exēplum meū, in Hebræo est אדם הקנני, quod Pagninus vertit: Adam docuit me, vt essem pastor. Interpres Chaldæi: Homo docuit me, vt essem pastor. Leo Hebræus: Vt quem Adam ab adolescentia mea instituit, vt pastiones colerem. Vatablus exposuit: Docuit me artem pastoralem. Cum enim הקנני pro priè significet, Possidere me fecit, idest, possidere me docuit, subaudiendum pu-

tarunt, Pecora, aut artem pastoralem, A
aut agros colendos. Vtrumque copula-
uit R. Dauid, alij alterũ: melius tñ subau
dimus: Agros colendos, quemadmodũ
intellexit Hier. propterea quod paulò
ante ait: Homo agricola ego sum. Præ-
terea cũ ait: Homo agricola ego sũ, pro
Homo nõ ponit אדם, sed איש, ex quo
magis probatur Adã postea nõ pro quo
uis homine poni, sed pro primo parẽte.

*Et dicetur ei: Quid sunt plaga ista in me
dio manuum tuarum.* Lxx. Et dicam ei,
qm̃ ואמר si scribitur ita ואמר, sonat: Et
dicet, scilicet aliquis, pro quo Hierony
mus vertit: Et dicetur. Si autem legatur B
10 ואמר, sonat: Et dixi, siue, Et dicam. * Hie
ronymus hæc verba intelligit de illo,
qui se prophetã negabat, quẽ alter in-
terrogat: Quid sibi volunt plagæ istę, &
hæc vulnera, quę in medio manuũ tua-
rũ sunt? Quare adhæres patibulo? Cur
manus tuæ transfixæ sunt clauis? Et il-
le respondebit: Hæc vulnera, & has ac-
cepi plagas parentum meorum iudicio
condemnatus, & eorum, qui me ama-
bant, quoniam mẽdacium prophetabã,
& populum decipiebã. Eadẽ est senten-
tia Cyrilli, & Theodoreti, & Hebręorũ,
& Lyrani, & Vatabli. Eandẽ expositio- C
nẽ postulare ipse contextus vr̃. Fateor
illã esse probabilem, sed probabilius mi
hi videntur exponere, qui de Christo
exponũt. Primum, qm̃ Ecclesia Roma-
na in missa quinque plagarũ proponit
nobis hæc verba Zachariæ, & omnino
ad plagas Christi vr̃ referre: nam si de
pseudopropheta propter mendacium
crucifixo intelligeret, minimè ad Chri
stũ pertinerent pro veritate, & pro glo
ria Dei crucifixũ, neque Historico sen-
11 su, neq; Allegorico. * Secundo, qm̃ ne-
mo põt dubitare de Christo statim di-
ci: Framea suscitare super pastorẽ meũ, D
quod nullã haberet connexionẽ cũ prę
cedentibus, sed ex abrupto inciperet: si
aũt ita accipiatẽ, vt dicimus, rectè omnia
connectuntur. Tertio, qm̃ boni autores
ita interpretantur, vt Ruper. & S. Th. in
illud Ps. 21. Foderunt manus meas, &c
R. Samuel in Epist. de aduentu Messiæ
c. 7. Galat. li. 8. c. 17. & alij. Lxx. etiã hoc
sensisse videntur, ita vertẽtes. Quid pla
gæ istę in medio manuũ tuarũ? Et dicet:

A Quibus percussus sum in domo dilecti
mei. i. in populo Iudaico, qui erat dile-
ctus meus. Quarto, qm̃ cum ille se non
prophetam esse dixerit, sed agricolam,
quo saltẽ pęnitere se prioris erroris de-
clarabat, non eum in crucẽ tollerẽt pa-
rentes. Ergo, quia de Christo dixerat:
Erit fons patens domui Dauid, & per eũ
tollenda esse idola, & pseudoprophetas
exterminandos, ex occasione longiorẽ
parenthesin fecit Propheta de pseudo-
prophetis, qua finita reuertitur ad Chri
stũ, de quo sermo erat, & ad ipsum respi
ciens ait: Et dicetur ei, &c. Ita solet fieri
B in Scriptura, præsertim apud Paulũ, vt
cũ ait Ephes. 3. Huius rei gratia ego Pau
lus vinctus Christi Iesu, &c. Sẽper pen-
det oratio, nec constat, quò pertineat il
lud: Huius rei gratia, donec post lõgissi-
mam parenthesin redit eò, vnde digres
sus fuerat: Huius rei gratia flecto genua
mea ad patrem Dñi nostri Iesu Christi.
In domo eorum, qui diligebant me. Hęc 12
passus sum à Iudæis, qui colebãt, & dili-
gebant me olim cũ increduli nõ erant.
Framea suscitare super pastorem meum.
Qm̃ mirabãtur eum tanta passum esse,
cui dicebant cũ admiratione, & cõmise
C ratione: Quid sunt plagæ istæ, &c. Cau 14
sam Deus Pater docet, statuisse se, vt
Christus morte traderetur, & desererẽt
à suis, vt per eius passionẽ ęternã vitam
cõsequerentur electi. Hæc verba imple
ta esse, cum Dñs à Iudæis cõprehensus,
& ab apostolis relictus est in manibus
eorũ, à quibus erat occidendus, ipse Ser
nator exposuit Matth. 26. Oẽs vos scan
dalũ patiemini in me in ista nocte, scri-
ptum est enim: Percutiam pastorẽ & di Reg.
spergentur oues gregis. Et Mar. 14. Om
nes scãdalizabimini in me in nocte ista,
quia scriptũ est: Percutiã pastorẽ, & di-
D spergentur oues. Et qm̃ sæpe Imperati-
ui pro Futuris ponũtur, pręsertim apud
prophetas, vt quod Isa. c. 6 ait: Excæca
cor populi huius, & aures eius aggraua;
& oculos eius claude: Matt. c. 13. & Luc.
Act. 28. ita referunt: Auditu audietis, &
nõ intelligetis, & videntes videbitis, &
nõ videbitis, &c. Zac. dixit: Percute, Euã
gelistæ: Percutiã. * Itaq; sensus est, Fra-
mea. i. gladius suscitabitur super pastorẽ 13
meũ. Percutiã pastorem. i. percuti sinam
à Iu-

Gladius. à Iudæis. Gladium autem vocat mortē,
persecutionem, vulnerationem, vt su-
pra c. 11. Gladius super brachium eius
dextrum. Ita etiam Psal. 21. vbi de paſ-
sione Christi sermo est: Erue à framea
Deus animam meam, & de manu canis
vnicam meam. Similiter illud intelligi-
tur Am. 9. In gladio morientur omnes
peccatores terræ. Quod (vt Hiero. hic
ait:) iuxta literam penitus stare nō po-
test, (idest, accipiendo proprie gladiū)
multi enim peccatores naufragio pe-
reunt, alij veneno, hi aquis suffocantur,
illos consumit incendiū. Ita nunc Hie.
refert hæc, & interpretatur. In prophe
ta legitur; In gladio morientur omnes
peccatores populi mei: quod dictum
est, quoniam plerique in bello perierūt
at non omnes gladio, sed peste alij, &
fame, quæ omnia in gladio intelligit.
Quare percussio hæc, de qua loquitur
Propheta, cœpit quidem, cū Dominus
comprehensus est, & tunc oues pasto-
ris dispergi cœperunt, sed in morte ple
ne consummata est prophetia, quæ an-
tea paulatim implebatur, & apostoli sē-
per fuere dispersi vsque ad diem resur-
14 rectionis vespere. * Ita Iustinus martyr
in dialogo cum Tryphone. Quin etiā
inquit Zacharias propheta prædixit fo
re, vt hic Christus percuteretur. eiusq;
discipuli dispergerentur. Id quod eue-
nit. Postea enim quam cruci suffixus est
discipuli, qui eum sequebantur, dispersi
sunt, atque disiuncti ad eum diem, quo
à mortuis excitatus est, &c. Ambr. ser.
2. in Psal. 118. & aliter hunc locum ex-
ponit, percusso pastore, id est, Christo
mortuo, totum orbem terræ replendū
fuisse grege Christi, prædicantibus vi-
delicet apostolis, & conuertētibus vbi-
que multos: & synagogā tunc fore sal-
uam, cum se huic dispersioni & ipsa so-
ciauerit, quæ repleuit omnem mundū.
Quem sensum, quia nihil pugnat cum
priore, qui certissimus, & germanissi-
mus omnium est, non censeo respuen-
dum. In eo Ambrosij latet & hic: Percu
tietur Christus, & oues eius id est, apo-
stoli dispergentur per terras. Sed nec il
le R. Samuelis in epist. de aduentu. Mes-
siæ. cap 19 prorsus contemnendus est,
Crucifixo Christo, qui pastor erat Iu-

A dæorum, vt late vidimus. c. 11. Iudæos
dispersos esse per orbem terræ postquā
capti, & venditi sunt à Romanis.
Et super virum coharentem mihi. Pro 15
cohærentē mihi, est עֲמִיתִי, quod Hier.
frequenter vertit Proximum, vt Leui.
6. Negauerit proximo suo depositum.
Et vertit hic Theo. Aquila: Super virū
Συμφυλόν μου id est, contribulem meū.
Symmach. Super virū populi mei. Lxx.
Super virum ciuem meum. Quare cum
cum hæc verba sint patris, qui vocat fi-
lium proximum, socium, contribulem,
popularem suum, manifeste ostenditur
B æqualitas, & consubstantialitas patris,
*Et conuertam manum meam ad paruu
los*. Eiusdem patris verba sunt, & hoc est
quod ait. Non deseram apostolos, qui
in passione fugerunt, cōuertam ad eos
manum meam, & rursus ad pastorem,
& præceptorem suum reduc. Paruulos
eos vocat, quia pauperes erant, & hu-
miles, aut potius propter pusillanimi-
tatem, qua in passione exterriti Domi-
num suum reliquerunt.
*Et erunt in omni terra dicit Dominus,
partes duæ*. Tempore, quo passus est Do
minus duæ partes erant in omni terra
C idest, duo populi diuisi, alter Iudæorū,
alter gentium. Hæ partes peribunt,
quoniam Iudæi, si in sorte sua, & in le-
ge sua manserint, nec ad Christum ve-
nerint, æterna morte damnabuntur; si-
militer & gentiles. Tertia pars relin- 16
quetur in ea, idest tertius populus, qui
populus Christianus, qui de his duobus
repente succreuit, hæc seruabitur cete
ris pereuntibus. Ita Hieronymus par-
tes has interpretatur, cuius expositio-
nem verissimam esse aperte declarant
verba oia, quæ sequunt vsq; ad finē ca-
pitis. Quod ad verba attinet, posset ita
D verti apertius. Et erit in omni terra, par
tes duæ in ea disperdent. Sed iuxta no-
strā translationē. *Erūt in omni terra duæ
partes*, & subaudiamus, Quæ, vt passim
faciunt Hebræi, vt sit sensus: Erunt in
omni terra duæ partes, quę in ea disper
dentur, & deficiēt, idest, peribūt: Disper
dentur autē ab hoste humani generis.
Tertia pars relinqueť in ea, i. hāc hostis
nō disperdet, huic nocere non poterit.
In Cōplutensi codice, & in Regio legi-
tur,

tur, Dispergentur, sed mendose, castigatiora exemplaria habent: Disperdentur quod etiam inueni in quodã manu scripto, Hebræo יכרתו, id est succidentur.

17 *Et ducam tertiam partem per ignem.* Populum hunc Christianum, quem mihi reliqui, varijs tentationibus, & laboribus exercebo, & probabo, vt fiat quasi

Ignis. aurum purissimũ. In igne labores, & pericula, & tormenta intelliguntur, vt Psal. 65. Quoniam probasti nos Deus, igne nos examinasti, sicut examinatur argentum. Et ibidem: Transiuimus per ignem, & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Isa. 43. Cum ambulaueris in igne, non combureris. Tertullianus in Scorpiaco contra Gnosticos, in medio: Audio, inquit, & alibi dicentem Deum, Vram illos, sicut vritur aurum, & probabo illos, sicuti probatur argentum, vtique per tormenta ignium, & suppliciorum, per martyria fidei examinatoria.

Ipse inuocabit nomen meum. Cum dicit, *Ipse*, subaudiendum est, Populus, ex eo, quod sequitur: Populus meus es. *Ipse inuocabit nomen meum*, non alium Deum agnoscens quam me, me adorabit, à me omnia bona expectabit.

Populus meus es Legendum est in tertia persona, Est, Heb. Et dicam: Populus meus ipse, scilicet, est, est enim הוא pronomen tertiæ personæ, similiter est in Chaldæo. Lxx. Et dicam: Populus meus iste est. Ipse me colet, vt Deum suum, & ego illum, vt populum meum, fouebo, & illi semper consulam.

TROPOLOGIA.

18 *In die illa erit fons patens domui Dauid & habitantibus Ierusalem.* Cum multa, & præclara nomina Scriptura Christo tribuat ex mirabilibus effectis, non temere vllum inuenias gratius, aut amabilius, quam quod nunc est apud Zachariam: Fons patens. Si quid ex hoc fonte emanet, quæris, memento eum esse Iesum, quare & fons salutis erit. Semper ex eo fluit salus, perennis fons est, nullis hominum peccatis arescit, si quis accedere volet, inueniet vitam, & hauriet salutem à Domino, quantumuis sitiat, restinguet sitim, quantumuis sordidus sit, abluetur. Poterat autẽ esse fons salutis, sed absconditus, quem, aut ne-

Christus fons patens.

mo, aut pauci inuenirent, nunc autem fons patens est, omnibus obuius, neminem prohibens, nemini pulcherrima fluenta denegans. Quin & alios fontes efficit, quia semper fluit, fontes etiam salutis, sed ex se scaturientes, id est, sacraméta septẽ, de quibus scribit Isaias: Haurietis aquas in gaudio de fontibus Isa. 12.
Saluatoris. Et: Omnes sitientes, venite Isa. 55.
ad aquas.* Paret domui Dauid, id est, se- 19
quentibus Christum, & eum regẽ agnoscentibus, qui non declinant ad idola Ierobohami, id est, sæculi huius Et habitantibus Ierusalem, ij autem Ierusalem habitant (vt ait Greg hom. 20. in Eze.) qui in visione pacis intimæ mentem figunt, Ierusalem enim visionem pacis interpretantur. Sed liber S. Gregorij verba ex eodem loco referre. Peccator & menstruata est, vel is, qui delinquit in opere, vel mens, quæ labitur in praua cogitatione. Menstruata namq; ista pollutio est, quia & aliena carne non tangitur, & sua carne inquinatur. Sic itaque, sic est omnis anima, quæ, & si malum opus non agit, polluta tamen cogitatione sordescit. Vnde etiam per Prophetam alium sub Iudææ specie de anima immundis desiderijs occupata dicitur: Omnes, qui quærunt eam, non Iere. 2.
deficient, in menstruis eius inuenient eam. Maligni quippe spiritus quærentes non deficiunt, cum inferre perditionem cupiunt, & nulla bonæ cogitationis rectitudine repelluntur. Atque in menstruis suis animam inueniunt, quãdo in pollutis cogitationibus positam facile ad peruersam operationem trahunt.* Dicatur ergo: In die illa erit fõs 20
patens domus Dauid, habitantibus Ierusalem (ita legit Gregorius) in ablutioné peccatoris, & mẽstruatæ, quia apertus iam nobis est fons misericordiæ redemptor noster, vt peccatorẽ lauet à peruerso opere, & menstruatam mentem diluat ab immũda cogitatione. Patet igitur fons, curramus cũ lacrymis, lauemur hoc fonte pietatis. In hoc fonte ipse quoq; Dauid lotus est, cũ rediit ad lamenta pœnitentiæ post maculas grauis culpæ: ipsum quippe inuenire fontẽ quærebat cũ diceret: Redde mihi Psal. 50.
lætitia salutaris tui, & spiritu principali confirma

confirma me.Iesus enim Hebraicè,La-
tinè,Salutaris dicitur:Et quid est,quod
sibi lætitiam Iesu reddi postulabat, nisi
quod hunc ante culpam contemplari
consueuerat, eiusque contemplationis
gaudia in culpa perdiderat? Vnde rectè
post pœnitentiam visionis eius lætitiã
sibi reddi quærebat.In hoc fonte mise-
Luc. 7. ricordiæ lota est Maria Magdalene,
quæ prius famosa peccatrix, post mo-
dum lauit maculas lacrymis, detersit
maculas corrigendo mores.In hoc fon
te misericordiæ omnibus aperto lauit
Petrus quòd negauerat,quia fleuit ama
21 re.* In hoc fonte misericordiæ in fine
suo lotus est latro, qui semetipsum in
morte reprehendens, à culpa sua ablu-
tus est confessione veritatis.Cur igitur
pigri sumus? Cur torpentes, & frigidi
remanemus, qui in hoc fonte pietatis
tantos iam se lauisse cognouimus? Er-
go ne in mundatione nostra desperabi
mus, qui tot exempla misericordiæ in
pignore tenemus? Et cessamus veniam
quærere, atque cum lacrymis fiduciam
habere, qui tantorum iam emundatio-
nem spei nostræ pignus accepimus?
Quærere enim misericordiæ fontem
debuimus, etiam si clausus esset: patet,
& negligimus?Hæc sanctus pater,cuius
verba libentissime,si quando occurrũt,
transcribo, quasi lumina meorum scri-
ptorum futura. Iuxta nostram vero in-
terpretationem peccatorem intellige-
re possumus, qui sub lege se esse recor-
datur,& cum timore peccat:menstrua-
tam autem animam, quæ gentium vitã
imitatur, quasi legem nullam haberet,
Ioan. 4. & esset sine Deo in hoc mundo. Qui bi
bunt ex hoc fonte non sitiunt bona ter
rena, quia fit in eis fons aquæ salientis
in vitam æternam, *atque ita disperdun-
tur nomina idolorum de terra. & nõ memo*
23 *rabuntur vltra.** Contemnunt enim di
uitias,conculcant honores,oderũt car-
nis voluptates, id sitiunt, quod bibere
Eccl. 24. cœperunt, sicut ait Sapientia: Qui edũt
me adhuc esurient, & qui bibunt me,
adhuc sitient. Qui in hoc fonte crebro
lauantur, nolunt iam inquinari cultu
idolorum, sed in dies puriores facti di-
scunt non memorare nomen eorum vl
tra. Rectè etiam ait. *Et pseudo prophetas,*

A *& spiritum immundum auferam de terra*
quia qui abluti sunt, habent in se ma-
gnum prophetam,qui surrexit in nobis
& ab eo vera docentur, nec laborant
scire mendacia pseudoprophetarum,
sicut præceptum est populo sanctorũ:
Gentes,istæ quarum possidebis terram, Deu.18.
augures,& diuinos audiunt,tu autem à
Domino Deo tuo aliter institutus es. Locus
Prophetam de gente tua,& de fratribus Deu. 18.
tuis sicut me, suscitabit tibi Dominus
Deus tuus: ipsum audies. Cur putas
Christum hic dictum esse prophetam,
cum posset honorificentiora nomina
habere?Sanè quoniam ex omnibus Dei Reg.
B nominibus semper ea vsurpat scriptura
quæ sunt rei, de qua agitur, accommo-
datissima. * Cum autem omnis homo 22
natura scire desideret, præsertim futu-
ra, quod diuinitatis cuiusdam videtur,
ideoque multis se vanitatibus,& super-
stitionibus implicet: vbi huiusmodi va-
nitates prohibebantur, rectè Christus
dictus est propheta,ac si diceret:Tu cupis
futura prænoscere,dabit tibi Deus Pro-
phetam, quo docente quidquid tibi de
futuris præscire vtile est,cognosces. Do
cuit nos manere animas post mortem,
bonos in æterna beatitudine, malos in
C sempiternis miserijs futuros: purgato-
rio igni detergi maculas iustorum, quæ
non essent in hac vita detersæ,corpora
nostra,& si in puluerem vertantur,ite-
rum ab animis in perpetuam societatẽ
assumenda, venturum esse iudicij vni-
uersorum diem, qui idem sæculi vlti-
mus sit. Hæc nos Propheta noster do-
cuit,quæ scire nemo posset:si quid præ-
terea cuiquam expediat, adhuc doce-
bit,his amplius fili mi ne requiras. Re-
ctè ergo dicit præsente vero propheta
auferendos esse de terra pseudopro-
D phetas.Spiritus vero immundi non po-
terunt in mundis, & ablutis habitare,
qui nolent locum dare Diabolo: aufe-
rentur ergo de terra.* Pseudoprophetę 24
multi sunt in nobis, nam hæretici, & Pseudo
fallaces magistri omnes pseudoprophe prophetę
tæ sunt: & consanguinei, atque amici,
qui nos specie amicitiæ à religione su-
scipienda,& à perfectione vitæ auocãt,
& à laboribus pœnitentiæ ad vitam tra
ducunt molliorem, etiam si in peccata
non

non induant, pseudoprophetæ sunt:
quare multo magis illi, qui peccandi
nobis auctores, aut socij, aut instrumen-
ta sunt. Cum vero hominibus tacenti-
bus harum rerum cogitationes in no-
bis sentimus & illæ pseudoprophetæ
sunt. Cum nobis iusti, ac perfecti, & ho
nore digni videmur, cum ceteros præ
nobis contemnimus, cum longam no-
bis vitam pollicemur, & huiusmodi co-
gitationes pseudoprophetæ sunt. Si er-
go veri prophetæ auditores, & discipu-
li sumus: cum quempiam horum pseu-
doprophetarum loquentẽ audierimus,
ac prophetantem, siue pater noster sit,
siue mater, etiam si carissimus sit, etiam
si vehementer nobis placeat, dicamus
25 ei. *Non viues*. Dicamus autem non ver-
Deut. 13. bo, neque lingua, sed opere, & veritate,
repellamus illum amicum, extingua-
mus illa consilia, non acquiescas ei, di-
cit Dominus, nec audias, neque pareat
ei oculus tuus, vt miserearis, & occul-
tes eum, sed statim interficies: Neoccul
tes noxiam cogitationem dic patri spi-
rituali, dic confessario, dic sapienti ma-
gistro, prudenti, & Deum timenti ami-
co. Nihil diabolo gratius facies, quam
si eius consilia occultes. Lapidibus ob-
rutus necabitur, quia voluit te abstrahe
re à domino Deo tuo, qui eduxit te de
terra Aegypti de domo seruitutis. Lapi
dibus, inquã, ex sacra Scriptura desum-
ptis, & consiliis, verbisque Christi, de
quibus diximus cap: 9. nu. 70. Ita fiet, vt
*confundantur propheta vnusquisque ex vi
sione sua, cum prophetauerint, nec operien
tur pallio saccino, vt mentiantur.* Illi cõ-
fundentur, & multo magis eorum insti
gator, & excitator Diabolus, sed præ-
stat illos confundi, quã te, cum coram
summo iudice fueris. Dic cum Ieremia
Ier. 17. Confundantur, qui me persequuntur,
non confundar ego; paueant illi, & non
pauean ego. Pallio saccino operiuntur
vt mentiantur, siue homines sint, siue
motus animi, quicunque veniũt ad nos
in vestimentis ouium, intrinsecus autẽ
sunt lupi rapaces, cum vitia se se contẽ
gunt veste virtutum, cum Deo gratum
26 videtur, quod ingratum est. * Quamuis
autem quisque istorum dicat: *Non sum
propheta, homo agricola ego sum quoniam*

A *Adam exemplum meum ab adolescentia
mea*, minime credamus. Sæpe enim ar-
tificiose dissimulant dolos, & ad laborẽ
nos hortari videntur dicentes se agri-
colas esse, & labore, atque opere dele-
ctari. Sæpe dicunt Adam esse exemplũ
suum, & imitatores sanctorum patrum
videri volunt, & ea à nobis exigere, quę
sancti fecerunt, & tamen mentiuntur.
Sæpe etiam fit, vt sancta sint, quæ mo-
nent, atque perfecta: sed Diabolus su-
pra vires nostras esse non ignorans op-
tat, vt suscipiamus, quod nos in super-
biam efferat, aut, quod cito cum aliorũ
B scandalo relinquamus, aut, quod nos
ipsos tentatum, & relictum in desperat-
tionem deducat. Excitat incipientes, &
imperfectos, vt grandia sanctorum exẽ-
pla imitentur, & dum humiles imitari
imprudenter tentant, fiunt superbi. De
quo exempla sunt nonnulla in prima,
& secunda collatione Cassiani, vsque
adeo verũ est illud: Altiora te ne quæ- Eccli. 3.
sieris. Vtroque ergo modo decipiunt
nos pseudoprophetæ, aut ad id hortan
do, quod malum est, & si bonum videa-
tur, aut ad id quod est re vera bonum,
sed supra nos est, & admirãdum potius
C eo tempore est, quam imitandũ.* Quæ 27
supersunt, non sunt alia expositione at
tenuanda, at notanda sunt maximè. *Et
dicetur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio
manuum tuarum?* Sæpe enim, nisi om-
nium mortalium ingratissimi esse volu
mus, de opere redemptionis nostræ co
gitare debemus, & Christo cum dolo- Mors
re, & cum gratia maxima dicere: Quid Christi sæ
sunt plagæ istæ in medio manuũ tuarũ? pe cogi-
Quis sit, qui passus est, quid, & pro qui- tanda.
bus passus est, quid facere debeat, qui
tam immortali beneficio est obstrictus:
aspicientes (vt ait Paulus) in auctorẽ
D fidei & consummatorem Iesum, qui
proposito sibi gaudio sustinuit crucem
confusione contempta. Recogitate eũ
eum, qui talem sustinuit à peccatoribus
aduersum semetipsum contradictionẽ,
vt ne fatigemini animis vestris deficien
tes. Nondum enim vsque ad sanguinem
restitistis aduersus peccatum repugnã-
tes. Et quoniam his plagatus est in do-
mo eorum, qui eum diligebant, disca-
mus non solum benefacere, sed & pati
ab ijs,

ab ijs, qui nos diligebant, & in quos be- A
28 nefici fueramus. * Et si Christi discipuli sumus, ne angamur cum framea susci tabitur s per nos, cum relinquimur ab
1. Pet. 2. amicis, & prodimur à socijs: Christus enim passus est pro nobis, nobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius. Debemus etiam manum conuertere ad paruulos, & misereri eorum, à quibus deserti, aut læsi sumus, & illos ad viam reuocare: exemplum enim dedit nobis, vt quemadmodum ipse fecit
Ioan. 13. nobis, ita & nos faciamus. Postremo aurum, & argentum nos esse meminerimus, qui Dei gratia pertinemus ad tertiam partem, quæ relinquetur in terra, B duci debere per ignem, vt sicut argentum, probari sicut aurum, vt nequaquã exanimemur calamitatibus, & laboribus, & persecutionibus, sed illis alacriores, & constantiores efficiamur, inuocemus nomen Domini nostri Iesu Christi, per quem saluati, & liberati sumus, & dicamus: Dominus Deus meus, vt ipse dignetur dicere: Populus meus est.

CAP. XIV.

Ecce dies Domini venient, dicit Dominus: & diuidentur spolia tua in medio tui. Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in prælium, & capietur ciuitas, & vastabuntur domus, & mulieres violabũtur: & egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem, & reliquum populi non auferetur ex vrbe. Et egredietur Dominus, et præliabitur contra gentes illas, sicut præliatus est in die certaminis. Et stabunt pedes eius in die illa super montem oliuarum, qui est contra Ierusalem ad Orientem: & scindetur mons oliuarum ex media parte sui ad Orientē, & ad Occidentem præruptu grandi valde & separabitur medium montis ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam coniungetur vallis montium vsque ad proximum: & fugietis sicut fugistis à facie terræ motus in diebus Oziæ regis Iuda: & veniet Dominus meus, omnesque sancti cum eo. Et erit in die illa: non erit lux, sed frigus & gelu. Et erit dies vna, quæ nota est Domino, non dies, neque nox: & in tempore vesperi erit lux. Et erit in die illa. exibunt aquæ viuæ de Ierusalē: medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouissimum: in æstate, & in hyeme erunt. Et erit Dominus rex super omnem terram: in die illa erit Dominus vnus, & erit nomen eius vnum. Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum, de colle Remmon ad Austrũ Ierusalem: & exaltabitur, & habitabitur in loco suo, à porta Beniamin vsque ad locum portæ prioris, & vsque ad portam angulorum: & à turre Ananeel, vsque ad torcularia regis. Et habitabunt in ea, & anathema non erit amplius; sed sedebit Ierusalem secura. Et hæc erit plaga, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnauerunt aduersus Ierusalem. Tabescet caro vniuscuiusque stantis super pedes suos, & oculi eius contabescent: in foraminibus suis, & lingua eorum contabescet in ore suo. In die illa erit tumultus Domini magnus in eis: et apprehendet vir manum proximi sui, & conseretur manus eius super

Marginal notes: 2. Par. 36. Amos 1. — C — D

non inducant, pseudoprophetæ sunt:
quare multo magis illi, qui peccandi
nobis auctores, aut socij, aut instrumen-
ta sunt. Cum vero hominibus tacenti-
bus harum rerum cogitationes in no-
bis sentimus & illæ pseudoprophetæ
sunt. Cum nobis iusti, ac perfecti, & ho
nore digni videmur, cum ceteros præ
nobis contemnimus, cum longam no-
bis vitam pollicemur, & huiusmodi co-
gitationes pseudoprophetæ sunt. Si er-
go veri prophetæ auditores, & discipu-
li sumus: cum quempiam horum pseu-
doprophetarum loquentē audierimus,
ac prophetantem, siue pater noster sit,
siue mater, etiam si carissimus sit, etiam
si vehementer nobis placeat, dicamus
25 ei. *Non viuet*. Dicamus autem non ver-
Deut. 13. bo, neque lingua, sed opere, & veritate,
repellamus illum amicum, extingua-
mus illa consilia, non acquiescas ei, di-
cit Dominus, nec audias, neque parcat
ei oculus tuus, vt miserearis, & occul-
tes eum, sed statim interficies: Ne occul
tes noxiam cogitationem dic patri spi-
rituali, dic confessario, dic sapienti ma-
gistro, prudenti, & Deum timenti ami-
co. Nihil diabolo gratius facies, quam
si eius consilia occultes. Lapidibus ob-
rutus necabitur, quia voluit te abstrahe
re à domino Deo tuo, qui eduxit te de
terra Aegypti de domo seruitutis. Lapi
dibus, inquã, ex sacra Scriptura desum-
ptis, & consiliis, verbisque Christi, de
quibus diximus cap:9.nu.70. Ita fiet, vt
*confundantur prophetæ vnusquisque ex vi
sione sua, cum prophetauerint, nec operien
tur pallio saccino, vt mentiantur*. Illi cõ-
fundentur, & multo magis eorum insti
gator, & excitator Diabolus, sed præ-
stat illos confundi, quã te, cum coram
summo iudice fueris. Dic cum Ieremia
Ier. 17. Confundantur, qui me persequuntur,
non confundar ego; paueant illi, & non
paueam ego. Pallio saccino operiuntur
vt mentiantur, siue homines sint, siue
motus animi, quicunque veniũt ad nos
in vestimentis ouium, intrinsecus autē
sunt lupi rapaces, cum vitia se se contē
gunt veste virtutum, cum Deo gratum
26 videtur, quod ingratum est. * Quamuis
autem quisque istorum dicat: *Non sum
propheta, homo agricola ego sum quoniam*

A *Adam exemplum meum ab adolescentia
mea*, minime credamus. Sæpe enim ar-
tificiose dissimulant dolos, & ad laborē
nos hortari videntur dicentes se agri-
colas esse, & labore, atque opere dele-
ctari. sæpe dicunt Adam esse exemplũ
suum, & imitatores sanctorum patrum
videri volunt, & ea à nobis exigere, quę
sancti fecerunt, & tamen mentiuntur.
Sæpe etiam fit, vt sancta sint, quæ mo-
nent, atque perfecta: sed Diabolus su-
pra vires nostras esse non ignorans op-
tat, vt suscipiamus, quod nos in super-
biam efferat, aut, quod cito cum aliorũ
B scandalo relinquamus, aut, quod nos
ipsos tentatum, & relictum in despera-
tionem deducat. Excitat incipientes, &
imperfectos, vt grandia sanctorum exē-
pla imitentur, & dum humiles imitari
imprudenter tentant, fiunt superbi. De
quo exempla sunt nonnulla in prima,
& secunda collatione Cassiani, vsque
adeo verũ est illud: Altiora te ne quæ-
sieris. Vtroque ergo modo decipiunt Eccli. 3.
nos pseudoprophetæ, aut ad id hortan
do, quod malum est, & si bonum videa-
tur, aut ad id quod est re vera bonum,
sed supra nos est, & admitãdum potius
C eo tempore est, quam imitandũ. * Quæ
27 supersunt, non sunt alia expositione at
tenuanda, at notanda sunt maximè. *Et
dicetur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio
manuum tuarum?* Sæpe enim, nisi om-
nium mortalium ingratissimi esse volu
mus, de opere redemptionis nostræ co
gitare debemus, & Christo cum dolo- Mors
re, & cum gratia maxima dicere: Quid Christi sæ
sunt plagæ istæ in medio manuũ tuarũ? pe cogi-
Quis sit, qui passus est, quid, & pro qui- tanda.
bus passus est, quid facere debeat, qui
tam immortali beneficio est obstrictus:
aspicientes (vt ait Paulus) in auctorē
D fidei & consummatorem Iesum, qui
proposito sibi gaudio sustinuit crucem
confusione contempta. Recogitate eũ
eum, qui talem sustinuit à peccatoribus
aduersum semetipsum contradictionē,
vt ne fatigemini animis vestris deficien
tes. Nondum enim vsque ad sanguinem
restitistis aduersus peccatum repugnã-
tes. Et quoniam his plagatus est in do-
mo eorum, qui eum diligebant, dista-
mus non solum benefacere, sed & pati
ab ijs,

ab ijs, qui nos diligebant, & in quos be- A
28 nefici fueramus. * Et si Christi discipu-
li sumus, ne angamur cum framea susci
tabitur super nos, cum relinquimur ab
1. Pet. 2. amicis, & prodimur à socijs. Christus
enim passus est pro nobis, nobis relin-
quens exemplum, vt sequamini vesti-
gia eius. Debemus etiam manum con-
uertere ad paruulos, & misereri eorum,
à quibus deserti, aut læsi sumus, & illos
ad viam reuocare: exemplum enim de-
dit nobis, vt quemadmodum ipse fecit
Ioan. 13. nobis, ita & nos faciamus. Postremo au
rum, & argentum nos esse memineri-
mus, qui Dei gratia pertinemus ad ter-
tiam partem, quæ relinquetur in terra, B
duci debere per ignem, vt sicut argen-
tum, probari sicut aurum, vt nequaquã
exanimemur calamitatibus, & labori-
bus, & persecutionibus, sed illis alacrio
res, & constantiores effecti, inuocemus
nomen Domini nostri Iesu Christi, per
quem saluati, & liberati sumus, & dica-
mus: Dominus Deus meus, vt ipse di-
gnetur dicere: Populus meus est.

CAP. XIV.

Ecce dies Domini veniunt, dicit Dominus: & diuidentur spolia tua in medio tui. Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in prælium, & capietur ciuitas, & vastabuntur domus, & mulieres violabũtur: & egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem, & reliquum populi non auferetur ex vrbe. Et egredietur Dominus, et præliabitur contra gentes illas, sicut preliatus est in die certaminis Et stabunt pedes eius in die illa super montem oliuarum, qui est contra Ierusalem ad Orientem: & scindetur mons oliuarum ex media parte sui ad Orientẽ, A *& ad Occidentem prærupta grandi valde & separabitur medium montis ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam coniungetur vallis montium vsque ad proximum: & fugietis sicut fugistis à facie terræ motus in diebus Oziæ regis Iuda: & veniet Dominus meus,* 2 Par. 36. Amos 1.
omnesque sancti cum eo. Et erit in die illa: non erit lux, sed frigus & gelu. Et erit dies vna, quæ nota est Domino, non dies, neque nox: & in tem- B *pore vesperi erit lux. Et erit in die illa: exibunt aquæ viuæ de Ierusalẽ: medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouissimum: in æstate, & in hyeme erunt. Et erit Dominus rex super omnem terram: in die illa erit Dominus vnus, & erit nomen eius vnum. Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum, de colle Remmon ad Austrũ* C *Ierusalem: & exaltabitur, & habitabitur in loco suo, à porta Beniamin vsque ad locum portæ prioris, & vsque ad portam angulorum: & à turre Ananeel, vsque ad torcularia regis. Et habitabunt in ea, & anathema non erit amplius: sed sedebit Ierusalem secura. Et hæc erit plaga, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnauerunt ad-* D *uersus Ierusalem. Tabescet caro vniuscuiusque stantis super pedes suos, & oculi eius contabescent: in foraminibus suis, & lingua eorum contabescet in ore suo. In die illa erit tumultus Domini magnus in eis: et apprehendet vir manum proximi sui, & conseretur manus eius*

super

super manum proximi sui. Sed & Iudas pugnabit aduersus Ierusalem, & congregabuntur diuitiæ omnium gentium in circumitu, aurum & argentum, & vestes multæ satis. Et sic erit ruina equi, & muli, & cameli, & asini, & omnium iumentorum, quæ fuerint in castris illis: sicut ruina hæc. Et omnes, qui reliqui fuerint de vniuersis gentibus, quæ venerunt contra Ierusalẽ, ascendent ab anno in annum, vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrent festiuitatem tabernaculorũ, Et erit, qui non ascenderint de familijs terræ ad Ierusalem, vt adorent regem Dominum exercituum, non erit super eos imber. Quòd & si familia Aegypti non ascenderit, & non venerit: nec super eos erit, sed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ non ascenderint ad celebrandam festiuitatem tabernaculorum. Hoc erit peccatum Aegypti, & hoc peccatum omniũ gentium, quæ non ascenderint ad celebrandã festiuitatem tabernaculorũ. In die illa erit, qđ super frenũ equi est sanctũ Domino: & erunt lebetes in domo Domini, quasi phialæ corã altari. Et erit omnis lebes in Ierusalem & in Iuda sanctificatus Domino exercituum: & venient omnes immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis, & non erit mercator vltra in domo Domini exercituum in die illo.

HISTORIA.

Ecce dies Domini veniens. Præcipua huius capitis obscuritas, quæ magna est, A ex eo oritur, quod non satis liquet de quo tempore loquatur Propheta, adeo vt Hieronymus dicat: Iudæi hæc sub Gog dicunt esse complenda, alij temporibus Macedonum, & Aegyptiorum diuersarumque gentium ex parte transacta. Nos temporis varietatem Domini sententiæ relinquentes, quæ scripta sunt explicemus, &c. At idest, quod agimus, non posse intelligi, quæ scripta sunt, nisi de temporis constet varietate. Quidam clauem se inuenisse putat ad huius capitis adyta aperienda, verba videlicet eiusdem: Reuertetur omnis terra vsque ad desertum, de colle B Remmon ad austrum Ierusalem, & cet. quibus verbis prædicitur Ierusalẽ habitanda late, postquam ciuibus suis spoliata fuerit, quod non est factum, nisi tempore Machabæorum, atque ita de vastatione vrbis, sub Antiocho Epiphane agere prophetam censet. Paulus Pălat.

Hoc, cum verba eadem à nobis exponentur, perspicietur nullam habere vim ad conficiendum, quod auctor ille voluit, nunc satis erit Eusebij in eam verba subscribere, libro sexto de Demõstratione Euang. cap. 18. vbi hæc ipsa verba indicans.* Quod si quis, inquit, C dicat sub Antiocho Epiphane hæc cõpleta fuisse: etiam, atque etiam consideret, vtrum possit reliqua etiam, quæ ex hac prophetia supersunt, ad Antiochi tempora referre. Cuiusmodi illud est, quod populus seruitutẽ sit passus, quod pedes Domini in monte oliuarum steterint, &, vtrum Dominus in die illa in regem fuerit in omnem terram, &, vtrũ nomen Domini ambierit omnem terram, & solitudinem, quo tempore Syriam Antiochus obtinuit, & quæ reliqua sunt de eodem oraculo, quem finẽ sortita sint, aliquo modo conetur ostendere, &c. Mihi, vel primis verbis abundè refelli hæc sententia videbatur: Et D congregabo omnes gentes ad Ierusalẽ in prælium, quod de exercitu regis Antiochi, quomodo dici possit, nõ video. Verissima sententia est prophetiam esse de vltimo excidio Ierusalem, quod duce Tito passa est à Romanis, vt docet Eusebius libro. 6. de Demonstratione Euang. c. 18. & libro. 8. demonstratione.

4. & Cyrillus, & Theodoretus, & Rupertus, & quidam è recentioribus, & in eandem propendet Hieronym.* Quoniam igitur de passione Domini locutus est capite præcedente, & duas partes perituras esse dixerat, nunc de temporali vnius perditione loquitur, idest de perditione Iudæorum, qui Christum recipere noluerunt, & explicat apertius, quod cap. 11. dixerat: Aperi Libane portas tuas: postea loquitur de perditione alterius partis, cum ait: Et egredietur Dominus, & prælhabitur. Et quia post passionem citò venturus erat dies desolationis Ierusalem, ait: Ecce dies Domini veniet, quo, scilicet, Deus potentiam suam ostendet, & pœnas de inimicis suis sumet: Quid sit dies Domini diximus Sopho. 1 num. 28. Eusebius libro 6 loco indicato, diem Domini dici affirmat tempus aduentus Christi, qui est lux vera, & omnes illuminauit, quo tempore omnia expleta sunt, quæ de vrbis vastitate prædixit Zacharias, id est, quadragesimo anno à passione Domini.

Et diuidentur spolia tua in medio tui. Hæc vrbi Ierusalem dici satis constat ex sequentibus: Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in prælium. O Ierusalem ita diripieris, & vastaberis, vt securissimi hostes spolia tua inter se diuisuri sint in medio tui. Hieronymus: *Solet hoc frequētet accidere, vt, quæ subito impetu direpta sunt, foris in agro, aut in solitudine diuidantur, ne forte hostes superueniant. Hic autem tantum malorum pondus incumbet, vt, quæ direpta sunt, in ciuitatis medio diuidantur pro securitate victoriæ.

Et congregabo omnes gentes. Sūmatim perstrinxit prius totam calamitatem. Veniet dies Domini, & diuidentur spolia tua in medio tui: nunc id, quomodo faciendum sit indicat, quasi per partes. Congregabo omnes gentes, id est, exercitum maximum, & florentissimum Romanorum ex variis nationibus congregatum, vt satis intelligitur ex Iosepho, lib. 3. de bello Iud. cap. 1.

Psal. 2. *Et vastabuntur domus, & mulieres violabuntur.* Hieronymus: Et hæc populo Iudæorum vniuersa contingent, quia

A astiterunt reges terræ, & principes cōuenerunt in vnum aduersus Dominū, & aduersus Christum eius. Et postea: Hæc omnia planissime Iosephus, qui Iudaicam scripsit historiam, & multo maiora, quam legimus in prophetis, eos sustinuisse cōmemorat. Cornelius quoque Tacitus, qui post Augustum vsque ad mortem Domitiani vitas Cæsarum triginta voluminibus exarauit.

Et egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem. Hoc nunquam Antiocho capiente Ierusalem factum est. Hieronymus: Quomodo autem media pars

B capta sit ciuitatis, & reliquus populus in vrbe permanserit, & illo tempore, & alijs approbatur: Septemtrionalem vrbis, & inferiorem partem esse captam, montem autem templi, & Sion, in quo arx erat, integra remansisse. Cyrillus: Nihil aliud est hoc, quam quod aiunt, pepercisse Romanos duces ijs, qui habitabant superiorem ciuitatem, & supplices procubuerunt. Eusebius libro sexto de Demonstratione Euang. cap. 18. Tunc sane credibile est dimidium ciuitatis perijsse obsidione, vt ait prophetia. Haud vero ita multo post cum Ha-

C drianus imperaret, Iudaico rursus exorto tumultu, quæ reliqua fuerat pars dimidia ciuitatis, rursus obsessa expellitur, adeò quidem, vt ab illo tempore vsque in hodiernum diem penitus instabilis omnis illis factus sit locus, &c. Hieronymi verba non satis intelligo quid velint, constat enim ex Iosepho, lib. 7. de bello Iud. cap. 16. Romanos vtramq; cepisse vrbem, superiorem, & inferiorē, at templum dirutum fuit, & nihil fere mansit integrum. * Quare Rupertum 6 nunc quidem potius sequendum censeo, qui facile docet quomodo vera

D sint verba prophetæ. Captiuorum numerum, & mortuorum Iosephus tradit libro. 7. de bello, cap. 17. Et Egesippus cum eo sentit lib. 5. de Excidio Ierosolymitano, cap. 49. Et captiuorum quidem omnium (inquit Iosephus) qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta, & septem millium comprehensus est numerus: mortuorum verò per omne tempus obsidionis, vndecies centū millia. Horum plerique gentiles fuere, sed

sed non indigenæ, ab omnibus.n.regio-
nibus ad azymorum diem festum con-
gregati bello subito circũfusi sunt, &c.
Itaque eo tempore non solum ex om-
nibus Iudæorum vrbibus, sed etiam ex
plurimis prouincijs Paschæ celebrandi
causa Iudæi conuenerant. Ex his exter
ni fuerunt magna ex parte, qui fame &
peste absumpti sunt, qui cibaria non at-
tulerant, neque pestem illam, famemq;
præuiderant. Ciues multo diutius vixe
runt, & ideo ex ciuitate dimidia pars ce
cidit, dimidia venit in captiuitatem, vt
7 scribit Propheta. * Existimo autem Di-
midiam non dici Mathematice, sed plus
minusue, vt vulgo loquimur. Itaque
quod est in Heb יברת, quo verbo pro-
phetæ persępè vtuntur pro eo, quod est
occidi, proprie hic accipitur. Non suc-
cidetur ex vrbe, non auelletur inde,
quia peribit in vrbe, propterea Hiero-
nymus eleganter transtulit: Non aufe-
retur ex vrbe.

Et egredietur Dominus, & præliabitur.
Eusebius loco dudum indicato, & Cyril
lus ita intelligunt, Dominum egressurũ
vt faueat Romanis, & cum illis pugnet
aduersus Iudæos. Sed neque verbis hoc
conuenit, neque contextui. Ait enim:
Et præliabitur contra gẽtes illas, quod
notum est referri ad id, quod paulo an-
te dixit: Et congregabo omnes gentes
ad Ierusalem in prælium. Sine dubio er
go Romanos nunc intelligit, & ceteras
gentes, quæ pugnabant contra Iudæos.
Contra gentes autem has pugnauit
Christus, vt eas sibi subijceret per
Euangelium.

Sicut præliatus est in die certaminis.
Dies certaminis, omnibus ferè cũ Hie-
ronymo consentientibus, est, quo Ae-
gyptios demersit in mare Rubrũ Exo.
14. Ita enim Idololatriam Romanorũ,
& aliarum gentium, ritusq; omnes infi-
delium demersurus erat, id est, penitus
ablaturus, vt nihil in eis maneret infi-
8 delitatis. * Solet enim Scriptura in be-
Reg neficijs, quæ exhibenda narrantur, re-
cordationem olim Hebræis exhibitorũ,
vt Hos. 2. Et canet ibi iuxta dies iuuen-
tutis suæ, & iuxta dies ascensionis suæ
de terra Aegypti. Isai. 11. Et erit via re-
siduo populo meo, qui relinquetur ab

A Assyrijs, sicut fuit Israeli in die illa, quã
ascendit de terra Aegypti. Et capit. 10.
Zachariæ: Et transibit in maris freto, &
percutiet in mari fluctus, &c.

*Et stabunt pedes eius in die illa super
montem oliuarum.* Locus est difficillim᾽,
& qui pro varietate ingeniorum varie
exponitur. Illa mihi plus habere proba
bilitatis expositio videtur, quę pedes
Christi Domini stetisse dicit super mon
tem oliuarum in die illa, id est, in die
ascẽsionis, & in eo dixisse suis ducibus:
Euntes in mundum vniuersum prædi- Mar. vlt.
cate Euangelium omni creaturæ. At cũ
iam locutus esset de excidio Ierusalem
B Propheta, non videtur profectò regre-
di ad rem iam diu transactam, id est, ad
historiam ascẽsionis, sed potius aliquid
commemorare eodem tempore facien
dum, quo vrbs vastata est, quod ipse vi-
detur exigere contextus: *Et egredietur
Dominus, & præliabitur contra gentes il-
las. Et stabunt pedes eius super montem
oliuarum.* Tunc stabunt cum egredietur
ad præliandum contra Romanos. Ita
igitur commodius, vt arbitror, explica-
bitur. * Cum Dominus egreditur, & stat 9
super mõtem oliuarum, relinquit pro-
culdubio Ierusalem ideò enim egredi
C dicitur, & transit ad vicinas nationes,
quas oderant Iudæi, ita enim dixerunt
apostoli, postquam in Iudæa prædicaue
rant: Vobis oportebat primum loqui Act. 13.
verbum Dei, sed quoniam repellitis il-
lud, & indignos vos iudicatis ætern̨ę vi
tæ, ecce, conuertimur ad gentes. Mons Mons oli
oliuarum significat Ecclesiam gentium uarum.
vt docet Ambrosius in illud Luc. 21.
Cum appropinquasset Iesus Ierosoly-
mis, sed latius Eusebius libro sexto de
Demonstratione c. 18. nihil enim vsita-
tius in prophetis, quam huiusmodi figu
ræ locutiones. Planteuerat Dominus
D prius vineam, idest, populum Iudæorũ,
vt videmus latè Psalm. 79. & Isai. 5. Sed
cum illa pro vuis tulisset labruscas, aliũ
(inquit Eusebius) agrum sibi constituit
in præsenti, quod Oliuetum nomina-
tur, quasi eum, qui oleum, & misericor-
diam à Deo sit consecutus, & à Christo
plantis semper virentibus consitus, hoc
est sanctis, lucisque altricibus animis, Psal. 51.
quibus liceat dicere: Ego autem sicut
oliua

10 oliua fructifera in domo Dei. * Hic vero oliuarum mons contra Ierusalem esse dicitur, quoniam in locum veteris, ac terrenæ Ierusalē, ac religionis, quæ in illa seruabatur, successit, & à Deo cōstitutus est post ruinam Ierusalem. Cū supra igitur oraculum dixerit de Ierusalem, quod ciuitas capietur, meritò non in Ierusalem pedes Domini statutos dicit, cum ea semel esset sublata, sed migrantes ab ea in montem, qui est contra Ierusalem, qui oliuatum vocatur, ibi staturos docet. Quod etiam propheta Ezeciel diuino ante spiritu edoctus
Ezec. 10. contemplatur, dicit enim: Et eleuauerunt Cherubim alas suas, & rotæ, quæ eis adhærebant, & gloria Dei Israel erat super eis, & ascendit gloria Domini de medio ciuitatis, & stetit in monte, qui est contra ciuitatem Idem Eusebius paulo post docet, cur dicatur esse ad Orientem Ierusalem, hodieq; videtur, sed quorsum id nunc dicatur, cum pro Ecclesia figurate ponatur, dubitari poterat, quod his verbis explicatur ab
11 Eusebio: * Sancta Christi Ecclesia, &
Matt. 5. mons in quo fundata est (de quo loquitur Saluator dicens: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita) pro ea quæ cecidit, neque amplius surrexit, Ierusalem, structa, atque erecta, dignaque habita, in qua pedes Domini insistant, non solum est contra Ierusalem, sed etiam ab ea ad Orientem vergens: quippe quæ eius luminis, quo Deum pie colimus, radios excipiat, & multo ipsa Ie-
Malac. 4. rusalem anterior facta sit, ipsique iustitiæ soli propinquior, de quo dictum est: Timētibus autem me orietur sol iustitiæ. Hec Eusebius pulcherrime. Quibus hoc addamus. Ecclesiam gentium dici etiam montem oliuarum propter fertilitatē, & prouētum magnū fidei, & virtutū ex ea consecutū. Quod si est ad Orientem contra Ierusalem, profecto Ierusalē id est, gens Iudęorum relinquitur ad Occasum, vt quæ excæcata sit, & veri luminis splendorem amiserit. Atque hoc plane Dominus significabat interdiu manens in Ierusalem, & noctu transiens in montem oliuatū, Ioannis. 8. & Lucę. 21. Se videlicet post mortem suam transiturum ad gentium

A Ecclesiam, in qua misericordiam suam, & sua dona diffusurus erat.

Et scindetur mons oliuarum ex media parte sui. Cum iam dictum sit montem 12
oliuatum figurate poni, facilior erit horum verborum explicatio, neque enim oportebit nos defatigari quærendo quomodo scissus sit mons. Transeunte Christo ad gentes per prædicationem apostolorum, totus mons concussus est, & scissus, id est, verbum Dei vehementer gentilitatem commouit, & magnam in ea rerum mutationem effecit, ac denique totus mundus cessit Euangelio. Solet Reg.
B enim Scriptura permutationem rerum firmissimarum, & natura immobilium metaphoricè significare magnam mutationem in statu, & rebus hominum. Vt Isa. 64. Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes, à facie tua montes defluerent (id est, superbissimi tyranni, & sapientes seculi contremiscerent) aquæ arderent igni, id est, frigidissima pectora peccatorum igne diuini amoris incenderentur. Psal. 17. Commota est, & cōtremuit terra, & fundamenta montium conturbata sunt, & commota sunt, quoniam iratus est eis. Quibus verbis signi-
C ficat magnam in hominibus terrenis, & in principibus commotionem, ac turbationem futuram Deo pugnante pro gloria filii sui, & ei omnia subijciente.
* Est igitur, quod nunc ait Propheta, 13
ac si diceret. Non poterit ferre gentilitas vim verbi Euangelij, sed cedet ei, & quantumuis prius superbia intumuerit, subjciet se illi. Explicabo hoc magis exemplo, vt verbum forte Euangelii tale aliquid vi sua facturum dicatur metaphorice, quale in Alpibus fecit Annibal, cum transiret in Italiam; de quo Iuuenalis:

D --- *Opposuit natura Alpemque, niuemque* Iuue Saty. 10.
Diduxit scopulos, & montem rupit aceto.

Historia est apud Liuium, lib. 1. tertiæ Decadis, statim post medium. Ad magnam siquidem rupem minuendam, per quam solam transire milites poterant, ingentem arborum struem super eam accendit, ardentiaque saxa infuso aceto putrefecit. Denique hoc esse existimo prorsus, quod Isa cap. 40.

de te eadem prophetauit exponēte nobis Ioanne Baptista apud Lucam cap. 3. Omnis vallis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aspera in vias planas, idest. Altissimi quique, & superbissimi cedent Euangelio, & deprimentur, atque humiliabunt se se eius legibus: gentes asperæ, distortæ, & intractabiles mitescent ad Christi doctrinam, & præbebunt se tractabiles, & formandas apostolis.

14 Verum hæc scissio montis oliuarum dupliciter facienda intelligi potest: primo ita, *vt* vna pars voraginis respiciat ad Orientem, & altera ad Occidentem, & in hac origine altera rursus A fiat, cuius altera pars vergat in Aquilonem, & altera ad Meridiem. Ita intellexit Hieronymus secutus veteres Hebræos, & Cyrillus, & Theodoretus, atque id magis probatur Paulo Burgensi in additione prima huius capitis, vt, scilicet, mons diuidatur in quatuor partes in modum crucis. Secundo intelligi potest, fieri tantum vnam voraginem, sed ita, vt dimidiæ partes illæ montis moueantur, & conuertantur altera ad Austrum, altera ad Meridiem: quod magis recentioribus Hebræis, & multis ex nostris placet, immo & Eusebio. Atq; hoc mihi videtur propius accedere ad verba Prophetæ: *Et scindetur mons oliuarū ex media parte sui ad Orientem, & Occidentem prærupto grandi valde* Vnius scissionis, aut voraginis meminit, aut vnius præcupti. Mox non dicit, Scindetur, sed *Et separabitur medium montis ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem*, Idest, ex illis duobus medijs, alterum paululū inclinabitur ad Aquilonem, alterum ad Meridiem: nam, quæ vi aliqua scinduntur, nō consistunt prorsus in eodem loco, quo antea, sed paululum in hanc, aut in illam partem inclinātur.

15 Quod planius etiam est in Hebræo ומש, Et recedet, & apud Lxx. qui ita vertunt: Et inclinabit media pars montis ad Aquilonem. & media pars eius ad Austrum. Similiter Chaldæus: Et euelletur media pars montis ad Aquilonem, & media pas eius ad Austrum. Atque hac separatione, siue inclinatione duarum partium montis ad Aquilonem, & ad Austrum significatum est, non omnes, qui credunt, saluos futuros, sed ex vniuersa gentilitate quosdam ad Austrum pertinēte, idest, salutem esse consecuturos, quosdam esse damnandos, qui pertinent ad Aquilonem, iuxta illud Ecclesiastæ. 11. Si ceciderit lignum ad Austrū aut ad Aquilonem, in quocunque loco ceciderit, ibi erit. Ita etiam accepit Hieronymus Austrum & Aquilonem. Si priori modo intelligas, significatur Euāgelium recipiendum esse à gentibus in quatuor mundi partibus. Et in his prius nominantur Oriens, & Occidens, quia potiores partes sunt, & priores apud B omnes, cum partes mundi numerātur. Sed mihi multo magis placet quod dixi. Immo & inclinationem mediorum montis ad Aquilonem, & ad Austrum Eusebius quoque refert ad Euangelium in tota gentilitate prædicandum, non in præcipuis modo partibus, id est, in Oriente, & Occidente, sed etiam in Meridie, & in Septemtrionibus.

Et fugietis ad vallem montium eorum. 16
Manifestum mendum est, & legendum omnino, *Montium meorum*, vt constat ex Hebræo, & ex Lxx. cæterisque & veteribus, & nouis interpretibus, & ex translatione, quæ est apud Hieronymum, C atque ex eiusdem commentarijs. Sensus est: Tunc cum scindetur mons Oliueti (hoc est, cum Euangelium in vniuerso orbe recipietur) vos Iudæi illo fragore perterriti non ad illud venietis, sed in vestra incredulitate manentes fugietis ad vallem montium meorum, id est, ad vallem, quam efficiunt mons Sion, & mons templi, quos nunc vocat montes suos, vt ait Hieronymus, quoniam in altero erat melior pars ciuitatis suæ, in altero templum. Hac fuga significatur Iudæos non esse admissuros Euangelium, D nec tamen longe recessuros fuisse ad idolorum cultum (idololatris enim dicitur: Vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi) sed fore, vt fugerent ad proximam vallem montium Dei, idest, mansuros fuisse in vmbra veteris testamenti, & in ceremonijs illis, quas, vt à Deo traditas venerantur, & in hac valle tutos se futuros putant. Eusebius loco citato, id est, lib. 6. de Demonstration. c. 18. At enim in Ephes. 2.
his

his verbis, quæ tandem potest esse vallis montium Dei, nisi quæ olim antea celebratur ex lege Mosis in Ierusalem corporalis, & Iudaica adoratio?

17 *Quoniam coniungetur vallis montium vsque ad proximum.* Idest, Quoniam vallis illa montis Oliueti, quæ præruptis hinc inde montibus cingitur, ideoque vallis montium dicitur & ipsa, perueniet vsque ad proximum montem, qui est mons templi, vt exponit Hieronymus. Ac si dicat: quoniam illa vorago montis Oliueti erit maxima, ita, vt perueniat vsque ad montem templi, vos ad vallem fugietis stupefacti. Significat Iudæos, quo magis gentilitas Euangelium accipiebat, & latius conuersionis eius fama nuntiabatur, eo pertinacius adhæsuros fuisse legi, & ceremonijs suis. Itaque alia est vallis montium Dei alia vallis montium, quæ diuisione montis Oliueti in duas partes fiet. Porrò vbi habemus nos: vsque ad proximum, in Hebræo est, vsque ad אצל, quod nomen Lxx. & Aquila, & Theodotio ita reliquerunt, vt erat in Hebræo, proprium loci esse iudicantes. Solus Symmachus (inquit Hieronymus) Proximum interpretatus est, quem & nos secuti sumus: eundem tamen locum signari putandum est ab his interpretibus, idest, montis templi
18 extremum. * Hoc etiam sciendum, totum hunc locum, (vt & ipse Hieronymus fatetur) aliter conuersum esse ab alijs interpretibus. Lxx. enim vertunt: Et obturabitur vallis montium meorum, & adiungetur vallis montium vsque ad Asael. Et ita reliqui. Etenim vbi scriptum est in Propheta נסתם si legamus נסתם vt legunt Hieronymus, & Hebræi, &, vt modo habent Hebræi codices, significat Fugietis, si autem נסתם significat ἐμφραχθήσεται vt reliqui transtulerunt, id est, Obturabitur, replebitur. Sensusque erit: Vallis montium meorum, id est, adoratio, & ritus Iudaicæ legis, obturabuntur, idest cessabunt, quoniam accedent ad Asal, id est, ad montem Oliueti, qui dicitur Asal, id est, opus Dei, ita interpretatur Eusebius Hoc est, lex vetus obscurabitur luce nouæ; & figu-

A ra cedet veritati. Sed mihi magis placet quod vertit Hieronymus, quoniam induratio Iudæorum prædicitur, quæ venientibus ad Euangelium gentibus maxima fuit, & statim ponitur bis idem verbum, vbi ait: Et fugietis, sicut fugistis. Quod si hæc sequenda est, altera erit reiicienda: quamuis enim literæ à Propheta scriptæ, vtrumque sensum admittant, verba ab eodem prolata, non vtrumque admittunt sed alterum, quoniam alterum tantum dixit.

Et fugietis sicut fugistis. De terræ mo- 19
tu temporis Oziæ regis Iuda diximus
B Amos. 1. in principio. Tunc dimidium montis ad Occidentem vergentis reuulsum est, transijt ad montem Orientalem, vt scribit Iosephus 9. Antiquitatum, cap. 11. Ille terræ motus figura huius fuit, qui nunc describitur, & fuga illa Iudæorum fuit figura huius fugæ, & recessus ab Ecclesia, & ideò nunc illius meminit.

Et veniet Dominus Deus meus omnesque sancti eius cum eo. Hæc de extremo iudicio apertè dicuntur, legimus enim in Epistola Iudæ apostoli: Prophetauit autem de his septimus ab Adam He-
C noch: Ecce, venit Dominus cum sanctis millibus suis, facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios. Et Ecclesia canit: Ecce, venit Dominus & omnes sancti eius cum eo, & erit in die illa lux magna, quibus ad hęc nostri Prophetæ haud obscure alludit. Et Hieronymus exponens, quod statim ait: Et erit in die illa non erit lux. Manifestè, inquit, de secundo Saluatoris prædicatur aduentu. Idem sentit Cyrillus. Est
ergo sensus: * Vos fugietis ad vallem, 20
& tutos vos fore putabitis sub vmbra legis, & ceremoniarum: at cum minus
D expectabitis, veniet Christus ad iudicandum, & pœnas dabitis infidelitatis vestræ, neque ipsa cognoscetis quantum à vero, & ab eo, quod vobis vtile erat, aberraueritis. Scio equidem Eusebium libro 6. de Demonstratione Euang. c. 18. & libr. 10 demonstratione. 7. de primo Domini aduētu interpretati, quod & Theodoretus facit: verum persuadere mihi non possum, veram esse eorum intelligentiam. Quorsum enim post

prædictum exeidium Ierusalem, & conuersionem gentium, indurationemque Iudæorum diceret de primo aduentu: *Et veniet Dominus Deus meus*, &c? Dein de quomodo in primo aduentu dici potest, venisse omnes sanctos eius eum eo? Eusebius hos sanctos apostolos esse dicit, aut etiam angelos, de quibus dictū est Matthæi. 4. Et ecce angeli accesserunt, & ministrabant ei. Hoc, quod posterius est, placuit & Theodoreto. At quomodo venerunt omnes angeli eum eo, cū pauci venerint ad ministrandū ei?
21 * Deinde Scriptura, cum sanctos, & angelos venire cum Christo dicit, semper de secundo aduentu loquitur, vt Matt. 25. cum autem venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo. Et in Epist. Iudæ: Ecce, venit Dominus cum sanctis millibus suis. De primo autem aduentu, nescio an alicubi id legatur, certe ipsi locum nullum indicant.

Et erit in die illa, non erit lux, sed frigus & gelu. Eusebius, & Theodoretus, & Theophanes Græcus etiam auctor in Symphonia veteris, & noui testamenti, cap. 11. affirmant hanc diem esse, qua Dominus crucifixus est, in qua non fuit lux, quia tenebræ factæ sunt ab hora sexta, vsque ad nonam, sed frigus, & gelu, quod tunc solito maius fuisse dicit Theophanes, & hoc, inquiunt, Ioannes
Ioan. 18. expressit cum de Petro scribit: Quia frigus erat, & calefaciebant se. Ita etiā interpretantur quod sequitur: *Non dies neque nox.* Dies non erat, quia tenebris tectum erat cœlum, neque nox, quia post nonam reditura erat lux, de quo statim ait: Et in tempore vesperi erit
22 lux. * Sed bona venia doctissimorum hominum dixerim, sonum tantum verborum auscultasse videntur, non quid contextus præcedentium, & sequentiū exigeret, considerasse. Sensus mea sententia germanus, & optime cum vtrisque cohærens huiusmodi est. In die illa cum Dominus venerit, vt iniurias suas vleiscatur, nequaquam fugere poteritis; non enim erit vobis lux, sed omnia plena tenebris videbuntur, & erit frigus, & gelu, quo torpebitis, & fugere non licebit, sed necesse erit supplicium excipere adueniens. Duo maximè fugam impediunt, tenebræ, & frigus, siue gelu. De tenebris legimus Exod. 10. Et factæ sunt tenebræ horribiles in vniuersa terra Aegypti tribus diebus. Nemo vidit fratrem suum, nec mouit se de loco, in quo erat. Et Psal. 34. Fiant viæ illorum tenebræ, & lubricum. Frigore autem torpent membra, et si vehementius sit, moueri nequeunt, tum pluuiæ, & fluuij iter intercludunt fugiētibus, propter quod dictum est Matth. 24. Orate autem, vt non fiat fuga vestra in hyeme * Vbi habemus Frigus, in 23
Hebræo est יקרות, pro quo Pagninus & Vatablus, & recētiores secuti R. Dauid verterunt, Pretiositatum. Sed ignorauit R. Dauid huius vocis significationem, quæ ætate Hieronymi Hebræis non erat ignota, nec Hieronymo. Propterea LXX. verterunt similiter: Non erit lux, sed frigus, & gelu. Et Symmachus: Non erit lux, sed frigus, & glacies, vt refert Eusebius libr. 6. de Demonstratione, cap. 18.

Et erit dies vna. Veniet ille dies iudicij, qui soli Domino notus est, Mar. 13 De die autem illa nemo scit, &c.

Non dies, neque nox. Correctio est, dixerat enim, Et erit dies vna, ac si dicat, Diem vocaui, sed neque propriè dies dici potest, neque propriè nox, quia breuissima mora iudicium fiet, ita vt neque dies dici possit mora illa, neque nox: Præterea non erit dies, neque nox, sed partim dies, partim nox, sanctis erit dies, reprobis nox.

Et in tempore vesperi erit lux. In fine huius diei erit lux sanctis indeficiens, cum corporum, & animarum gloria ornati, & fulgentes sicut sol, ascendent cum Christo in cœlum. De nocte, & tenebris impiorum non loquitur ac si non essent, cum sint in infernum rapiendi, & sub terra tegendi.

TROPOLOGIA. 24

Animæ interfectrici, & sanguinem fundēti, qualis erat Ierusalem, idest, ei, quę & se peccatis polluit, & alijs offendiculo

Interfectores animarū quę pœnam maneat.

A diculo est, vt cadant, & polluantur, mētito dicitur: *Ecce dies Domini venit*, mite enim secura est, & quasi innocens sit, nihil timet, aut certe futuri supplicii oblita ducit in bonis dies suos. Sed quā grauia mala immineant, & non timenti, docet:

Et diuidentur spolia tua in medio tui. Sæpe Diabolus spolia ex anima rapit, id est, charitatem, castitatem, temperantiam, aut aliud donum Dei: sed rapit, & fugit; timet orationem eius, ieiunia, vigilias, sanctam lectionem, timet consilia bonorum. Aut, si ipse non fugit ipsa iacturam suam sentit, & quid amiserit, videt, luget, ieiunat, & ad sacram B confessionis anchoram confugit, vt hostem fuget, & spolia recipiat. At multi sunt ita non solum Dei, sed & sui ipsorum obliti, vt rapinam aut nōn sentiāt sicut est in Hoseę: Comederunt alieni
Hos. 7. robur eius, & ipse nesciuit: aut non defleant, eijcere Inde Diabolum victorem superbum minime curent, sed voluptate peccati inescati, modo eo fruantur, quod volunt, libere in anima sua versari hostes patiuntur, & spolia in medio sui diuidere, vt spiritus fornicationis auferat castitatem, spiritus gulæ temperātiam, spiritus superbiæ humilitatem, C
25 atque ita de ceteris * Sunt autem huiusmodi homines ita stolidi, vt imitati sanctos viros, quorum facta mirantur, nullo modo audeant, quod vitam sanctorū multis, ac difficilibus tentationibus plenam esse credunt: se autem sine tentationibus viuere arbitrantur; quibus nullo tempore vacant sed quoniam statim eis cedunt, non sentiunt. Quare vt quanta sint sua pericula intelligant, & timeant, audiant quod ait Dominus.

Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in prælium, & capietur ciuitas, & vastabuntur domus, & mulieres violabuntur. D Domus sunt animæ potentiæ, quæ peccatis mirum in modum deprauantur; intelligentia enim torpescit, & hebetatur ad bonum, immo & interdum
Rom. 1. excæcatur, sicut ait Paulus. Obscuratū est insipiens cor eorum, dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Voluntas infirmior, & ad malum redditur pronior, appetitus effrenatior, & præcipitātior. Mulieres sunt pulcherrimæ quęq;, & oculis omniū gratissimæ virtutes, vt castitas, humilitas, modestia, quæ vitiosis actionibus violatæ pulchritudinem perdunt, & gratiam. * Et quoniā ex bo- 26
nis operibus quædā pereunt in anima, quę scilicet perijsse nemo cognoscit, nisi qui amisit, vt feruens oratio, internus peccatorū dolor, interna sui contēptio quædam autem palam in potestatē hostium veniunt, & captiua ducuntur, vt cū eleemosynæ propter inanem gloriā fiunt, cum diuitias ad voluptates comparamus, & ad fastū, quas prius pauperum, & templorum causa quærebamus, Propheta inquit.

Et egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem, & reliquum populi non auferetur ex vrbe. Ita de Ierusalem scripsit Tren. 1.
Ieremias: Manum suam misit hostis ad Ibidem.
omnia desiderabilia eius. Et iterum: Abstulit omnes magnificos meos Dominus de medio mei, vocauit aduersum me tempus, vt cōtereret electos meos. Sed qui in has miserias inciderint, ne concidant animo, neque de libertate desperet. * *Egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas, sicut præliatus est in die certaminis.* Cū Deus aduer- 27
sus Pharaonē, & Aegyptios pugnauit, viuosque demersit in mare Rubrum, docuit se pugnare semper pro confidentibus in se, certamen illud quasi specimē quoddā esse voluit, vt cōfidat populus Dei, sciatq; tandē Pharaonem & Aegyptios. i. Diabolum, & peccata, demergēdos esse videntibus, & gaudentibus electis: quare merito vocatus est Dies certaminis. Egredietur igitur Deus, & pugnabit contra tentationes, & peccata, quæ spoliauerūt Ierusalem, & tandem vincet, & subijciet suis, sicut scriptum est: Super aspidem, & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem. Quoniam in me sperauit, liberabo eum, protegam eum quoniam cognouit nomen meum. Si autē is, qui cecidit, nolit adijcere, vt resurgat sed auertat à Deo auersione contētiosa, vt Ierusalē. *Stabūt pedes eius in die illa super montē oliuarū, qui est cōtra Ierusalē ad Orientē,* * trāsibit ad homines, qui gentilium 28
Psal. 90.
Iere. 5.

more viuebant, eisque misericordiam suam præstabit, & magnam fertilitatem habebunt, & erunt ad Orientem, hoc est veri luminis splendore perfundentur, contra Ierusalem id est, in cõspectu eorum, qui populus Dei esse solebant, sed ab eo auersi sunt manentes in Occasu, i. in tenebris peccatorum. De quo diximus satis c. 1 r. nu. 44. vsque ad finẽ capitis Tunc autem *scindetur mons oliuarum ex media parte sui*, vt enim ait Gregor. hom. 10. in Ezec. cum veritatis vestigia in mente audientium figuntur, ipsa mens in sui consideratione turbata
Psal. 69. commouetur. Hinc Psalmista pro peccatoribus exorat dicens. Qui sedes super Cherubim, moueatur terra. Hinc pro afflictis & pœnitentibus deprecans
Psal. 59. ait: Commouisti terram, & conturbasti eam, sana contritiones eius, quia mota est. Terra quippe commota, & turbata est, peccator de cognitione tractus sui anxius, & ad pœnitentiæ lamenta perductus. Peccanti etenim homini dictum
29 est: Terra es, & in terram ibis. Hactenus
Gen. 3. Gregorius. * Magna igitur commotio, & insignis conuersio in peccatoribus indicatur his verbis: *Et scindetur mons oliuarum ex media parte sui ad Orientem & ad Occidentem prærupto grandi valde* quoniam verbum Dei intrãs in animã, eam scindit, ac diuidit, ita vt inter Oriẽtem, & Occidentem sit magnus hiatus, & quamuis non spernat, quæ ad hanc mortalitatem pertinent, quæ rectè significantur per Occidẽtem, sed corpus, quantum oportet, curet, & curam rei familiaris non negligat, tamen tota intentione pergat in Orientem, & primũ quærat regnum Dei, & iustitiam eius, sciatque quantum inter hæc, & illa intersit. At quoniam non omnes, qui ita commouentur, perseuerant in bono, sed paulatim transeunte illa commotione in curas sæculi, & bona caduca declinant: *medium montis separatur ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiẽ*,
Matt. 20. multi enim sunt vocati, pauci vero ele-
30 cti. * Sed cum peccatores conuertuntur illi, qui prius erant iusti, & iam reiecti sunt, ac reiecti videantur, ad iustitiam quidem non accedunt: sed fugiunt ad vallem montium Dei, & in vmbra virtutum, & externa quadam iustificatione, & bonitate, quæ oculis hominum placeat, confident, & conquiescunt, cũ veri adoratores in spiritu, & veritate debeant adorare. His ait: *Et fugietis ad vallem montium meorum*, &c. Terrentur Ioan. 4.
aliorum profectibus, & admirantur tantam mutationem dexteræ Excelsi, admirantur terræ motum, non tamẽ imitantur, sed fugiunt à facie terræ motus, sicut in diebus Hoziæ regis Iuda. Verũ simulata, & personata sanctitas aliquando detecta in publicum omnium conspectum prodibit: idcirco ait: *Et veniet Dominus Deus meus, & omnes sancti cũ eo*, vt à vera sanctitate iudicetur. Nec fugere poterit, sed inuita tenebitur, & orietur timẽtibus nomẽ Dei sol iustitiæ. Mala. 4.

HISTORIA.

31 *Et erit in die illa, exibit aqua viua de Ierusalem*. Nunc redit ad id, quod agebat de reiectione Iudæorum, & de vocatione gentium. Quare cum dicit, In die illa, non refertur id ad diem iudicij, de qua proximus erat sermo, sed ad id, quod ante dicebat: Ecce dies Domini venit, &c. Et stabunt pedes eius in die illa super montem oliuarum. Sed de hac locutione diximus iam initio c. 13. Aquas viuas, idest, ex illo fonte semper manantes, de quo dixit c. 13. In die illa erit fons patens domui Dauid, & habitatoribus Ierusalem; doctrinam Euangelicam intelligit, quæ egreditur de Ecclesia, vt totus mundus irrigetur, sicut ait Isaias cap. 11. Repleta est terra scientia Domini, sicut aquæ maris operientes. Ita aquas interpretatur Hieronym. hic, & in cap. 47. Ezec. Eusebius libro 6. de Demonst. Euang. c. 18. In ipso igitur Domini huiuscemodi die egreditur, inquit, aqua viuens (ita est apud Lxx.) de Ierusalem. Hæc autem est rationalis, & ad bibendum suauis, & vitam suppeditans, & salutaris Christi doctrinæ potio, de qua ipse in Euangelio, quod Ioannes scripsit, Samaritanam illam mulierem instruens loquebatur: Si scires quis est, qui dicit tibi: Da mihi bibere, tu petijsses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam: &c. Et statim affert illud: Ioan. 4.

Qui

32 Ibid. Ioann. 7. * Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Et: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Idem libr. 10. demonstratione 7. dicit obscuratis men tibus Iudæorum completa esse, quę ad hoc oraculum pertinent, dum aqua viuens erumpit ex Ierusalem, & in omnes gentes progreditur fecundus, & vitæ apportator Euangelicę doctrin e sermo. Quod vero in his locis putat Eusebius & multis videri pōt, has aquas exire de Ierusalem, quoniam de Sion exiuit lex, & verbum Domini de Ierusalē, & inde in omnes terras delatum est, nō ita intelligitur, sed Ierusalem vocatur Ecclesia, vt Hier. interpretatur, de qua fluunt huiusmodi aquæ: propter quod Ezech. cap. 47. aquas vidit egredientes è templo. Hoc autem inde comprobatur, quod hinc vsque ad finem capitis nusquam Ierusalem pro vrbe capitur, sed pro Ecclesia. Deinde quod has aquas semper futuras esse docet Propheta, & semper inde exituras: nunc autem semper ex Ecclesia fluunt, non ex Ierusalem.

33 *Medium earum ad mare Orientale*, id est. Per totum orbem terræ dispergentur, vt Euse. locis citatis exponit, & Augusti. in libro contra Fulgentium Donatistam cap. 6. Ibunt ad dexteram, & ad sinistram, versus Orientem, & versus Occidentem. Loquitur autem perinde, ac si de Ipsa Ierusalem loqueretur, quæ erat inter hæc duo maria, & totus fere populus Dei his duobus maribus erat conclusus. Mare Orientale est quod Mortuum vocant, quod nihil in eius aquis possit viuere, vt ait Hieronymus: mare nouissimum dicitur Mediterraneum, quod ducit ad Aegyptum, & littora facit Palæstinæ. Arbitror autem vocari nouissimum respectu maris Mortui, quod ingredientibus olim Hebreis in terram promissionis se se primum obtulit.

In æstate, & in hyeme erunt. Id est, Nullo tempore deficient, vt interpretatur Eusebius, & Augustinus locis citatis, & Cyrillus. Meminit æstatis, & hyemis, quoniam his maximè temporibus solent aquæ, & fontes arescere, hyeme,

34 gelu, æstate, calore. * Siue Ecclesia prosperas res habeat, siue tyrannorum, & hæreticorum persecutionibus infestetur, numquam in ea deerit doctrina Christi incorrupta.

Et erit Dominus rex super omnem terram. Christus vbique regnabit, & adorabitur expulsa idololatria. Ita Eusebius, & Augustinus locis citatis.

In die illa erit Dominus vnus. Vnus Deus vbique adorabitur creator cœli, & terræ reiectis idolis gentilium. Tantum erit vnus Deus, & vnum erit nomen eius, id est, non audientur nomina idolorum, sed nomen veri Dei. Et hoc est, quod dixit cap. 13. Disperdam nomina idolorum de terra. Quamuis autem Deus noster multa nomina habeat, omnia vnum nomen censentur, quia ad vnam, eandemquem rem significandam vsurpantur.

Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum. R. Dauid, quem e recentioribus multi sequuntur, vertendum putat: Circumdabitur omnis terra, sicut planities quam interpretationem verba Hebraica etiam admittūt, quamuis eorum sensus commentitius videtur. Is est: Tollēlentur montes, qui erant circum Ierusalem, & redigentur in planitiem, vt ab omnibus videri, adirique possit. Quare melius Hieronymus, qui secutus veterum Hebræorum auctoritatem, vertit: *Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum.* * Est autem, vt mihi videtur, sensus: Omnis terra, quæ, scilicet, est à colle Remmon vsque ad Australem plagā Ierusalem, reuertetur vsque ad desertū, idest, penitus desolabitur, vt possit dilatari vrbs Ierusalem in ea, & tollentur saxa, ceteraqua impedimēta, vt latè domus exædificari possint. Est autem collis Remmon locus munitissimus, & asperrimus in terra Beniamin, in qua erat & Ierusalem, De quo Iud. 20. Quod cum vidissent, qui remanserant de Beniamin, fugerunt in solitudinem, & pergebant ad petram, cuius vocabulum est Remmon Hieronymus in Locis Hebraicis: Hodieque est vicus Remmon iuxta Aeliam (idest, iuxta Ierusalem) cōtra Aquilonem in quinto decimo eius miliario. Ex quo liquet maiorem solito nunc describi ædificandam Ierusalem. 35

Et exaltabitur, & habitabitur in loco suo. Id est, alta, & sublimis ædificabitur, habitabiturq; in loco suo, id est, in eodē situ, in quo prius fuerat, sed, vt dixi, amplificata, videlicet, à porta Beniamin vsque ad locum portæ prioris, &c. Describit totum ambitum, quem habitura erat, per nomina portarum. Portam priorem appellat, vt opinor, portam, quæ in exteriori muro erat aduersa ei, quæ vocabatur Secunda, Soph. 1. Vox clamoris à porta piscium, & vlulatus à Secunda, de quibus ibi diximus nu 53. & 54. Quod Hieronymus subindicat dicens. Et peruenimus vsque ad portā, vt per eam ingrediamur ad ceteras.

36 * Turris Hananeel erat prope portam gregis proximam templo, vt intelligimus ex Nehemiæ. 3. Et surrexit Eliasib sacerdos magnus, & fratres eius sacerdotes, & ædificauerunt portam Gregis: ipsi sanctificauerunt eam, & statuerunt valuas eius, & vsque ad turrim centum cubitorum sanctificauerunt eam, vsque ad turrim Hananeel. Erat igitur versus Orientem. Portæ anguli, siue angulorū vbi duo muri angulos efficiebant, meminit Scriptura. 4. Regum. 14. quæ non longe erat à porta Ephraim, ita enim ait: Et interrupit murum Ierusalem à porta Ephraim vsque ad portam anguli, quadringentis cubitis. Quod de hac reædificatione Ierusalem prædicit Propheta, conuenit inter Hebræos, & inter Ecclesiasticos scriptores nunquā esse factum: proptereaque Iudęi tempore sui Messiæ explendum putant, nostri autem Iudaizantes in regno Christi mille annorum in terra futurum dicebant, vt auctor est Hieron. male quod

Apoc. 20. 7 de mille annis in Apocalypsi scriptum est, crasseque intelligentes.* Ex quibus nemo dubitare potest, quin sint hæc de Ecclesia dicta, de qua Propheta loquitur metaphorice, ac si loqueretur de Ierusalem. Significatq; latissimos futuros esse terminos Ecclesiæ, & infinitam hominum multitudinem comprehensuros. Etenim portæ, quarum meminit, quæque versus omnes plagas patebant designant ex omnibus mundi regionibus multos ad Ecclesiam esse venturos. Hoc ipsum videmus apud Ieremiam. c. 31. vbi de reductione decem tribuum in terram suam, vt simul cum duabus degant, multa Propheta vaticinatur, vt doceat omnes tribus Israel venturas esse ad Ecclesiā, & libertate Christi potituras, & Ecclesiæ ædificatio sub nomine Ierusalē similibus verbis describit. Ecce dies veniunt, dicit Dñs, & ædificabitur ciuitas Dño à Turre Hananeel vsque ad portam anguli, & exibit vltra norma mensuræ in conspectu eius super collem Gareb, & circuibit Goatha, & omnem vallem cadauerū, & cineres, & vniuersam regionem mortis vsq; ad angulum portæ equorū Orientalis, & vsque ad torrentem Cedron, &c. Quibus verbis significat maiorē, ac vastiorē futuram Ierusalem, quā ante fuerat, quod de Ecclesia dictum est, iuxta illud Is. 54 quod hic citat Cyrillus; Dilata locū tētorij tui, & pelles tabernaculorū tuorū extende, ne parcas; &c. Cur vero Ecclesia dicatur habitanda in loco suo, diximus c. 12. nu. 8. vbi sunt eadem verba.

Et anathema non erit amplius. Hieronymus: Nullus erit metus hostilis impetus, nulla formido. Chaldæus: Nec occisio erit amplius. חרם, quod Lxx. verterunt ἀνάθεμα, propriè occisionem significat, indeq; quidquid Deo mactat, vel ex voto offertē, dr חרם, i. occisio, siue res, quæ occiditur. Num. 18. Omne, quod ex voto reddiderint filij Israel, tuū erit, Hebr. Omnis herē (i. occisio) tibi erit. Iosue. 5. Sitq; ciuitas hæc anathema, & oīa, quæ in ea sunt, Dño, i. vastetur vrbs, & disperdant omnia, quę in ea sunt. Significat autē non fore vnquā perdendā, ac dissipandam Ecclesiam, tametsi multis persecutionibus concutiatur, quod apertius dictum est à Dño: Et portæ inferi nō præualebunt aduersus eam: tunc enim vrbs dr esse anathema, cū penitus hostibus tradit vastāda. Hieronymus in Epist. ad Algasiam, q. 9. Quod autem anathema interdum occisionem sonet, multis veteris instrumenti testimoniis probari potest. Ita ibi interpretatur illud Roman. 9. Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo. 38 Anathema. Matt. 16.

Sed sedebit Ierusalem secura. Certa nullam fore tantam persecutionem, vt in ea præualeat.

Et

39 *Et hæc erit plaga, &c. Tabescet caro vniuscuiusque.* Docet quam seuere à Deo sint tandem puniendi persecutores Ecclesiæ, quod & antea, & tempore proximo extremo iudicio maximè cernetur, quo impij signis illis præcedentibus iudicium ita perturbabuntur, & terrebuntur, vt arescant præ timore, sicut Luc. 21. legimus: Arescentibus hominibus præ timore, & expectatione, quę superuenient vniuerso orbi. *Tabescet caro*, liquescet, attenuabitur, arescet præ timore, vt est apud Lucã. Oculi similiter obscurabuntur, & liquefient, & consumentur præ tristitia, & timore, & lingua, qua Deum, & seruos Dei blasphemauerunt, obtumescet, perinde ac si consumpta esset, aut aruisset. His verbis intolerabilis animi angor, & timor indicatur. Cyrillus: Communis mors naturalis consumit quidem carnes omnium, & oculos, ac linguam: illud tamen grauissimum est, & summa calamitas, viuentium adhuc, ac stantium consumi carnes, & defluere oculos, & linguam tabescere. Hieronymus etiam ad præterita tempora refert. Legamus (inquit) Ecclesiasticas historias: quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximianus, quid sæuissimus omnium Maximinus, & nuper Iulian' passi sint, & tunc te[illegible]s probabimus etiam iuxta literam, prophetiæ veritatem esse completam: quod computruerint carnes eorum, & oculi contabuerint, & lingua in pædorem, & saniem dissoluta sit, &c.

In die illa erit tumultus Domini magnus in eis. Tumultus, conturbatio, siue (vt Lxx. verterunt) ecstasis, aut stupor Domini, id est à Domino immissus, erit in eis. Hoc est, hærebũt, & nescient quo se vertant præ turbatione, & anxietate, & timore.

40 *Et apprehendet vir manum proximi sui.* Præ solitudine scilicet, & malorũ pondere, quæ superuenient, vt ait Hieronymus. Fieri solet in summo dolore, & perturbatione, vt obstupentes, & tabescentes complectantur se se carissimi quique, & manum manu comprimant. Sed vbi nos habemus: *Et conseretur manus eius super manus proximi sui*, (quæ verba male desunt in Complutensi Codice, & in Regio) in Hebræo est: Et ascendet manus eius super manus proximi sui, quod est iungentium, & conserentium manus. Et Lxx. verterunt: Et adhærebit manus eius in manu proximi sui, adhærebit autem complexu quodã, quod significantius in Græco dicitur *συμπλακήσεται*. Recentiores secuti R. Dauid putant ascendere esse euanescere metaphora à fumo sumpta, vt sit sensus: Ascendet manus, & euanescet, id est, auxilium ferre non poterit petenti. Quod si cui persuadere poterunt, persuadeant sanè: mihi durum, & alienum, & insulsum videtur.

Sed & Iudas pugnabit contra Ierusalem. Et cap. 12. dixit: Sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem, quod nu. 3. & 4. exposuimus. Hoc (vt ibi diximus) de Iudæis intelligamus, qui totis viribus, quandocunque datur, infestant Ecclesiam. Sed possunt etiam in Iuda Christiani apostatæ, & impij significari, qui cum ceteris hostibus Ecclesiam persequuntur: apostatas voco hæreticos, & ceteros, qui ab Ecclesia quacunque ex causa deficiunt. Ideò autem ita expono, quoniam Iudas ad Ierusalem pertinebat, licet ab eo iam recesserit, quare eos significat, qui vel fide amissa egressi sunt ex Ecclesia, vel fide mortua Christum relinquentes impijs verbis, & factis iustos infectantur. 41

Et congregabuntur diuitiæ omnium gentium. Gentes potentes, & diuites venient, vt obsideant Ierusalem, & afferẽt magnas opes ad bellum sustentandum,
& ad militem conducendum. * Sed 42
Deo pugnante pro Ecclesia vincentur, & in loco ipso obsidionis relinquent diuitias, quas attulerant, & eorum spolijs Ecclesia victrix ditabitur. Ita factum est, nam ex regibus, & sapientibus, qui Ecclesiam impugnabant, multi conuersi sunt, & locupletata est eorum eruditione, & eloquentia, & nobilitate, & potentia.

Et sic erit ruina equi. Sicut sapientes, & potentes pugnantes contra Ecclesiam, ruent, id est, cadent victi, sic ruent eorum equi, & muli, &c. In his animalibus, quibus ad bellum, & ad belli sarcinas vtebantur, intelligit eorum socios, & ad-

& adiutores, & inſtrumenta omnia, qui- A
bus pugnabant in Eccleſiam.

Et omnes, qui reliqui fuerint. Ex illis hoſtibus Eccleſiæ, qui relicti, & ſeruati fuerint ceteris pereuntibus, id eſt, qui conuerſi fuerint ad Euangelium, obſeruantiſſime Deum adorabunt, & mandata eius cuſtodient, & venient ſingulis annis in Ieruſalem ad celebrandum feſtum tabernaculorum. Nomen figuræ
43 ponitur pro re figurata. * Feſtus dies tabernaculorum, qui Græcè ſcenopegia dicitur, ſeptimo menſe fiebat. Leuit. 23. A quinto decimo die menſis huius ſe-
ptimi erunt feriæ tabernaculorum ſe- B
ptem diebus Domino. Et poſtea. Menſe ſeptimo feſta celebrabitis, & habitabitis in vmbraculis ſeptem diebus Omnis, qui de genere eſt Iſrael, manebit in tabernaculis, vt diſcant poſteri veſtri, quod in tabernaculis habitare fecerim filios Iſrael, cum educerem eos de terra Ægypti. Hunc feſtum diem illi vere relebrant, qui per deſertum huius vitæ feſtinantes in terram veram promiſſionis, id eſt, in æternam beatitudinem, in tentorijs habitant temporalia contemnentes, & ad fixum, atque ſempiternũ
domicilium paratum in cœlis, tranſire C
concupiſcunt. His verbis oſtendit perfectionem vitæ Chriſtianorum recens ad Euangelium conuerſorum. Itaque in feſto die tabernaculorum pars pro toto ponitur, id eſt, vnus dies feſtus pro omnibus, & potius eius meminit, quam Paſchæ, aut Pentecoſtes, propter ſignificationem, quam diximus.

Et erit, qui non aſcenderit de familijs
44 *terræ.* Mihi olim videbatur in familijs terræ familias, & tribus ſignificari Iudæorum, vt intelligeremus illius terræ, in qua fuit Ieruſalem, quæ typus eſt Ec-
cleſiæ: in Aegypto autẽ ſignificari per- D
ſecutores Eccleſiæ, atque ſanctorum, quoniam מִצְרַיִם, id eſt, Ægyptus, ab afflictione, & perſecutione nomen habet. Et ſanè id nec nunc nego valde probabiliter dici. Probabilius tamen arbitror nunc de vniuerſi orbis terræ familijs verba fieri: in familijs autem Ægypti Iudæos intelligi, in eorum deteſtationem, & obſtinationem in Chriſtũ, & in eius populum, qualis fuit Pharaonis, & Ægyptiorum in Moſem, & in gentem Iudæorum: tum etiam propter multitudinem, & grauitatem peccatorum. Mouet me etiam maximè, vt ita exponam, Ieruſalem vocari Ægyptum, Apocal. 11. vbi legimus: Et corpora eorum iacebũt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur ſpiritualiter Sodoma, & Ægyptus. Vbi & Dominus eorum crucifixus eſt. Hoc ergo nunc ait: Quæcunque familiæ non venerint ad Eccleſiam, quantumuis nobiles ſint, & potentes, & ſapientes, areſcent, & peribunt, ſicut ſata, quæ imbrem de cœlo non accipiunt: extra Eccleſiam enim nec ſalus eſt, nec gratia, nec chariſmata.

Quod & ſi familia Aegypti non aſcenderit. Manifeſtè loquitur de familia Æ- 45
gypti, quaſi de familia, quæ peculiari quodam iure præ ceteris venire debebat. Hoc autem de Ægyptijs non video, cur dicatur: de Iudæis manifeſtiſſimum eſt omnibus: quoniam ipſorum erat adoptio filiorum, & gloria, & teſtamentum, & legis latio, & obſequium, & promiſſa, & ex ipſis eſt Chriſtus ſecundum carnem, vt ſcribit Apoſtolus. Ac ſi Rom. 9.
dicat Propheta: Si Iudæi venire noluerint ad Eccleſiam, quamuis legem, & prophetas & nomina auorum & multa Dei beneficia iactent, & ipſi areſcent, nec ſuper illos cadet imber gratiæ cœleſtis.

Sed erit ruina, qua percutiet. Non erit ſuper eos imber ſed potius ſuper eos erit ruina eadem, qua ceteras gentes, quæ legem Dei, & prophetas non habebant, percutiet Deus. Nihil illis lex, & prophetæ proderunt; ita punientur vt gentes, quæ hæc non habebant: immo & grauius.

Hoc erit peccatum Aegypti, id eſt. Hæc 46
erit pœna, qua pro tanto peccato afficientur Iudæi, & ceteræ ſimiliter nationes. Chaldæus: Eiuſmodi erit vltio Ægyptiorum, & punitio omnium populorum, &c. Nam ſcriptura frequẽter Scriptura
ponit cauſam pro effectu, & quod ante- cauſã po-
cedit pro eo, quod ex illo ſequitur, & nit pro ef
vice verſa effectum pro cauſa, & quod fectu.
ſequitur, pro eo, quod antecedit. Sicut igitur dolorem, & laborem ponit pro peccato, quæ ex peccato ſequuntur, ita

pecca-

peccatum ponit pro vltione, quæ con-
sequitur peccatum, vt & Mala. 2. Ope-
riet autem iniquitas vestimentum eius.
In die illa erit quod super frenum equi
est, sanctum Domino. Summa pax erit,
non indigebunt equis, qui sunt ad pu-
Prou. 21. gnam apti, sicut scriptum est: Equus pa-
ratur ad diem belli: propterea omnia
equorum ornamenta consecrabuntur
Domino. Ita Hier. & Cyrillus. Vbi ha-
bemus Frenũ, in Heb. est מצלות, quod
phaleras significat equorum, & orna-
mentum bellicum, sicut Hieron. acce-
pisse se dicit a quodam Hebræo, atque
ita legendum esse, non מצולות, vt lege
runt Aquila, Symmachus, Theodotion,
47 quod significat profunda. * Recentio-
res Hebræi aiunt significare tintinna-
bula in modum squamarum facta, quæ
in ceruicibus equorum suspendi solent,
& consecranda esse Domino, vt ex eis
ollæ fiant ad carnes in templo coquen
das. Alij dicunt esse ea, quæ inter ocu-
los equi suspenduntur. LXX. Frenum
verterunt, quos Hierony. sequi maluit,
quam ceteros interpretes: sed intellige
re debemus frenum ornatum, & pre-
tiosum, ex quo aliquid vtile ministerio
templi confici possit. Id voluit Isaias
(sicut ait Cyrillus) cum prædixit gla-
dios vertendos in aratra. Nonnulli hũc
locum interpretari sunt de freno Con-
stantini magni, in quo posuit vnum ex
clauis Christi, quos cum cruce mater
Helena ex Ierusalem reportauerat, vt
vinceret in prœlio, Ita Ambros. in ora-
tione de obitu Theodosij imperatoris,
Theodo. lib. 1. hist Eccle. cap. 18. Sozo-
me. lib. 2. cap. 1. Nicepho. lib. 8. cap. 29.
Quam sententiam ita refert Hier. Au-
diui à quodam rem sensu quidem pio di
ctam, sed ridiculam. Clauos Dominicæ
crucis, è quibus Constãtinus Augustus
frenos equo suo fecerit, Sanctum Domi
ni appellari. Hoc verum accipiendum
sit, lectoris prudentiæ derelinquo, &c.
48 * Cyril. hac eadem expositione propo-
sita continuo ait: Non incredibile hoc
dixerit quis, si ita se habet: neque alie-
num à decoro est meminisse Deum, &
prophetica prædictione honorasse im-
peratorem valde pium: multorũ enim
meminit Deus temporibus propheta-

A rum, vt Iosiæ, & aliorum aliquot. Non-
nunquam vero etiam religio tempotũ
ipsorum designatur in ijs, qui illis ipsis
temporibus imperium rerum tenent.
Nihil ergo absurdi aut improbabilis, si
nunc Zacha. meminit rei valde memo-
randæ, & regis valde pij, & veracis, &
temporum caritati dedicatorum: equos
enim regum clauo crucis Christi orna-
ri quid aliud declarat, quam summam
imperatorum pietatem? Hæc Cyrill.
cui sane libenter assentior non esse ex-
positionem hanc improbabilem, quan-
doquidem recte cohæret cum præcedẽ-
B tibus, ac si dicat: In die illa erit tanta re
ligio, & tantus amor pietatis, vt quid-
quid sacrum Domino est, magnopere
venerentur, & eo quasi præsidio ad bel-
li pericula vtantur, & in freno equi po
nant, declarantes se à Deo victoriam
sperare per rerum sacrarum veneratio-
nem, vt Constantinus clauum viuificæ
crucis in equi freno posuit.
Et erunt lebetes in domo Domini, quasi 49
phialæ. Lebetibus carnes victimarum
coquebantur in templo, phialæ coram
altari ponebantur plenæ odoramentis,
vt ait Hierony. alię excipiendo sangui-
C ni victimarum deseruiebant, de quibus
(vt suo loco diximus) ait Zacharias c.
9. Et replebuntur vt phialę, & quasi cor
nua altaris. Propterea plurimæ phialæ
erant in templo. 2. Paralipom. 4. Salo-
mon fecit centũ phialas aureas in vsum
templi. Et Esdræ. 1. inter vasa tẽpli, quæ
fuerant in Ierusalem, numerantur phia
læ aureæ triginta, & phialæ argenteæ
mille. Nunc ergo ait tantam in templo
futuram Lebetum multitudinem, quan
ta erat phialarum: quo significat maxi-
mum fore numerum offerentium sacri
ficia, id est, viuentium ad fidem, & se ac
D sua Deo offerentium: semper enim per
cultum veteris templi significat adora-
tionem nouæ legis, vt rem figuratam
per figuram, sicut moris est Scripturæ.
Alter etiam sensus horum verborum
est: *Erunt lebetes sicut phialæ*, id est, sua-
uissimi odoris erunt Domino carnes,
quæ coquentur, sicut aromata, quę an-
te altare incenduntur, id est, gratissima
erunt Deo sacrificia, & oblationes Chri
stianorum.

Et

50 *Et erit omnis lebes in Ierusalem.* Id est, Desinent homines lebetes conferre in alios vsus, Et deferent eos in templum, & consecrabunt Domino, vt in sacrificijs deseruiant. Hoc est: Plurima sacrificia offerentur, & plurima munera, & quidquid vsui templi vtile esse poterit, continuò dabitur. Sicut factum videmus in templis, quæ maximis largitionibus imperatorum, & pontificum, & piorum hominum ditissima facta sunt, & annuos redditus habēt amplissimos, ad templorum ipsorum ornatum, & ad pontifices, & sacerdotes, & reliquos ministros alendos. Intueamur Ecclesias, & monasteria, & dubitare non poterimus expletam esse abūdè prophetiam. Hoc Deo placebat, hoc erat studium religiosissimorum hominum, hoc felicitatem noui testamenti, quasi signo quodam pietatis declarari voluit Deus per prophetas. Hæretici ergo, qui templa spoliant, & res earum in proprios vsus vsurpant, longè ab spiritu Dei, longè à pietate, longè à placendo Deo absunt.

51 * Multitudo etiam sacrificiorum nouæ legis his significatur. Videmus quotidie vnum, & idem verum, atque vnicum sacrificium corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi in locis pene innumeris offerri, quamuis inuidia Diaboli, & peccatis nostris in paucioribus nūc offertur, quam ante paucos annos solebat. Deinde & martyrum innumerabilis multitudo extitit, quæ sanguinem suum Christo consecrauit, & plurimi religiosorum greges, qui se per vota castitatis, & paupertatis, & obedientiæ Deo nuncupant.

Et venient omnes immolantes, & sument ex eis. Quando copia erat sacrificantium, non facile erat victimas offerre, quoniam lebetes templi non satis erant ad tot carnes coquendas. Significat ergo nunc & magnum fore sacrificantium numerum, & nullum futurum impedimentum, quin omnes, qui volent, victimas offerre possint. Erunt enim in Ecclesia multi sacerdotes, per quos immoletur corpus Christi, multi, qui sacras confessiones audiant, in quibus & suum Deo sacrificium offertur
52 cordis contriti, & humiliati.* In his omnibus verbis Prophetæ meminerimus, quod ait Cyrillus. Loquitur itaque (inquit) Propheta, tanquam de sacrificijs secundum legem: nos autem intelligemus conuenienter temporibus Christi & nostro cultui. Oeconomice autem dicimus factum esse sermonem obscure, non omnibus expositum, ne proijciatur canibus, quod solis sanctis reuelat verbum, &c.

Et non erit mercator vltra in domo Domini. In templo erant multi mercatores, siue negotiatores vendentes oues, & colūbas, & cetera, quæ sacrificijs erāt necessaria, quos bis Dominus eiecit, Io. 2. & Matth. 21. Erant etiam fortasse, vt ex his verbis conijcere possumus, qui lebetes venderent, cum magnus erat numerus offerentium sacrificia. Propterea dicit eo tempore non futuros huiusmodi mercatores, & negotiatores in templo, quoniam non tales victimæ offerentur, sed adorabitur Deus in spiritu, & veritate, offeretur corpus, & sanguinis Christi, & sacrificium contriti cordis. Nemo propter inopiam offerre victimas desinet. Vbi nos habemus: *Non erit mercator*, in Heb. & apud LXX. legitur: Non erit Chananæus. Hieronymus: * Aquila interpretatus est Mer-
53 catorem, quem & nos in hoc loco secuti sumus, &c. Similiter vertit Chaldæus: Non erit mercator vltra. Nam Chananæus pro mercatore accipi solet, vt ex his interpretibus intelligimus, & ex Prouerb. vlt. Sindonem fecit, & vendidit, & cingulum tradidit Chananæo, & Isa. 23. Institores eius inclyti terræ, pro quo in Hebr. est: Chananæi eius. Hanc prophetiam impleant Episcopi, & nullo modo patiantur mercatores in domo Domini versari, qui sacerdotia, vel nummis, vel obsequijs, vel gratia principum obtineant, sed sanctitate vitæ, & eruditione digna sacerdotibus. Meminerint Christum ingressum in templum eiecisse vēdentes, & ementes. In quem locum hæc scribit Hiero. Quotidie Iesus ingreditur templū Patris, & eijcit omnes, tam Episcopos, quā presbyteros, & diaconos, & vniuersam turbam de Ecclesia sua, & vnius criminis

Chananæus.

Matth. 21

nis habet vendentes pariter & ementes.
Matth. 10 tes. Scriptum est enim : Gratis accepi-
stis, gratis date. Et statim: Cathedrasque
vendentium columbas euertit, qui ven
dunt gratiam Spiritus sancti, & omnia
faciunt, vt subiectos populos deuorent,
de quibus dicitur: Qui deuorant popu-
lum meum, sicut escam panis.

TROPOLOGIA.

54 *Et erit in die illa exibunt aquæ viuæ de*
Ierusalem. De fonte, qui Christus est,
non solum doctrina Euangelica ema-
nat, sed etiam fluenta quædam gratiæ
vberrima, quæ animam irrigāt, nec are-
scere vnquam sinunt, & sitim rerum tē-
poralium extinguunt, quod in vniuer-
sis sæculi voluptatibus, si simul nobis se
se offerent, inuenire non possumus, si-
Ioan. 4. cut ait Dominus : Omnis qui bibit ex
aqua hac, sitiet iterum: qui autem bibe-
rit ex aqua, quam ego dabo ei, non si-
tiet in æternum, sed aqua, quam ego da
bo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vi
tam æternam. Peccatores, quia hanc
aquam non habent, semper sitiunt, &
impatientissime ferunt, sicut videmus
Num. 20. in libro Numerorum: Cumque indige-
ret aqua populus, conuenerunt aduer-
sum Moysem, & Aharon, & versi in se-
ditionem dixerunt. Vtinam perijssemus
inter fratres nostros corā Domino, &c.
In mari peccatores indicantur, sicut
Isa. 57. docet Isaias : Impij autem, quasi mare
feruens, quod quiescere non potest, &
redundant fluctus eius in conculcatio-
Mare. nem, & lutum. Sed mare Orientale,
quod exiguum est, pauperes, & abiectæ
conditionis peccatores significat: mare
nouissimum, quod vocatur mare ma-
gnum, & spatiosum, sapientes, & nobi-
55 les, & potentes. * Quoniam ergo Deus
Psal. 103. personam hominis non accipit, & om-
nium creator, omnium miseretur, nec
minus ex donis suis tribuit pauperibus,
& extremæ conditionis hominibus, si
relictis peccatis ad se veniant, quam sa
pientibus, & potentibus bene de his
aquis dicitur : *Medium earum ad mare*
Orientale, & medium earum ad mare no-
uissimum. Sed prius ad mare Oriētale,
deinde ad nouissimum, quia prius voca-

A ti, & iustificati sunt pauperes, deinde sa-
pientes, & diuites sicut ait Paulus : Vi- 1. Cor. 1.
dete enim vocationem vestram fratres,
quia non multi sapientes secūdum car-
nem, non multi potentes, nō multi no
biles. *In æstate & in hyeme erunt*, quia si
ne pœnitentia sunt dona Dei. Quibus
verbis admonentur serui Dei, vt sciant
non semper se ver habituros, quo aquę
copiose fluunt, sed veri successuiā æsta-
tem ardentem, qua multi fontes aresce
re solent, & post æstatē expectari debe-
re hiemem, quæ meatus terræ obstruit,
& aquas frigore constringit, & gelu. Nō
B enim semper sentient hæc fluenta diui-
næ consolationis, interdum æstu tenta-
tionum adurētur, interdum frigore de-
sidiæ, & corporis constringentur, nihil
vt agere, aut etiam cogitare libeat, sed
ignaui taceant, & torpeant. * Verū ne- 56
quaquam, cum hæc senserint, diffidant,
aut sibi persuadeant exhaustum esse fon
tem, qui patet domui Dauid, & habita-
toribus Ierusalem, semper ex eo largissi
me emanant aquæ, in æstate, & in hye-
me erunt: sæpe, etiam cum minime id
cogitant, illis irrigantur. Dent operam,
vt oratione, & ieiunio, & eleemosynis,
C & integra sui abnegatione riuos in ani-
mas suas deducant, atque ita æstas, &
hyems vertētur in ver. Cum autem ho
mines his se aquis irrigandos præbent:
erit Dominus rex super omnem terram,
quia extincta siti temporalium æterna
sitiuntur, & nemini subesse volunt, nisi
Deo, à quo solo sperant, quæ expetunt.
Nam mundo parere, aut Diabolo,
aut voluptatibus, eorum est, qui bi-
bunt aquam salsam huius sęculi, & si-
tiunt iterum. *In illa die erit Dominus*
vnus, quia peccatores quot quærunt sę
culi bona, tot seruiunt dominis, hic pe-
D cuniæ, ille voluptati, alius ambitioni:
sed qui habent aquas huiusmodi vnum
dominum habent, & dicunt cum Apo- 1. Cor. 8.
stolo: Nam etsi sunt qui dicantur dij, si-
ue in cœlo, siue in terra, (siquidem sunt
dij multi, & domini multi) nobis tamē
vnus Deus pater, ex quo omnia, & nos
in illum, & vnus Dominus Iesus Chri-
stus, per quem omnia, & nos per ipsum.
Et erit nomen eius vnum, quia ablata sunt 57
nomina Baalim de ore eorum, & vnum
tantum,

tantum, vbi verus Deus est, nomina-
Psal.8. bunt, & admirantes dicent: Domine
Dominus noster, quam admirabile est
nomen tuum in vniuersa terra? Tunc
etiam supra quam dici potest, dilatatur
anima iusti, vt totam se Deo tradat, &
cupiditate rerum terrestrium non coar-
ctetur, sed omnia minora, & angustiora
se censeat, & nihil Deo deneget, sed
tantum illi iuris in se det, quantum ip-
se velit. Quo postquam peruenit, quæ
ante in via Dei ambulabat, iam currit,
Psal. 118. sicut ait sanctus. Viam mandatorum
tuorum cucurri cum dilatasti cor meũ.
Propterea dicit. *Reuertetur omnis ter-
ra vsque ad desertum*, tolluntur enim
pusillanimitas spiritus, & illæ angustiæ,
de quibus ait Apostolus; Angustiami-
ni autem in visceribus vestris. Tollun-
2. Cor. 6. tur hæc quasi saxa, & ligna, quæ locum
dilatandæ vrbis capiebant, vt fiat quod
Ibid. aiebat idem: Os nostrum patet ad vos
ò Corinthij, cor nostrum dilatatum est,
Nihil enim erat tam asperum, tam for-
midabile, quod eorum salutis causa nõ
pateretur perlibenter, erat enim dila-
tatum cor eius. *De colle Remmon ad*
58 *Austrum Ierusalem*. * De frigore A-
quilonis veniet ad flatus, & ad pluuias
Austri, id est, omne genus laborum, &
difficultatum pro Deo tolerabit. *Et
exaltabitur & habitabitur in loco suo*,
quoniam hæc perferẽdo sublimior fiet,
& virtutibus, quasi ciuibus implebitur.
A porta Beniamin, cuius interpretatio
est, filius dexteræ, id est, à fortitudine,
vsque ad locum portæ prioris, per quam
(vt ait Hieronymus) ingrediuntur in
ceteras, id est, ad humilitatem, quæ ia-
nua est omnium virtutum, *& inde vs-
que ad portam angulorum*, id est, ad per-
fectam caritatem, qua factus, ad simili-
tudinem Christi, lapis angularis, faciat
& ipse quodammodo vtraque vnum in
se caritate æque amicos, inimicosque
complectens. *Et a turre Hananeel,
vsque ad torcularia regis*. Hananeel
vertitur gratissimus Dei, vt ait Hiero-
nymus, qui enim amicos, & inimicos
vere propter Deum diligit, gratissimus
Deo efficitur, & peruenit vsque ad tor-
cularia Regis regum, quibus multum
illud exprimitur, quo ebrij erant apo-

A stoli in die Pentecostes, & fit quod ait Act. 2.
sponsa: Introduxit me rex in cellam Cant. 2.
vinariam, ordinauit in me caritatem.
Et anathema non erit amplius, ita enim
Deo adhæret, ita ab eo diligitur, vt ra-
ro huiusmodi animæ fiant anathema,
& in potestatem hostium tradantur oc-
cidendæ. * *Sed sedebit Ierusalem secu-
ra*, quoniam quamuis nemo sciat, v- 59
trum odio, an amore dignus sit, sed sem-
per meritò timeat, quia, qui stat, potest
cadere: sibi diffidens Deo confidit, &
in Deo se facturam virtutem sperans
sedet, vt in hac mortalitate secura.
B Deinde, supplicia prædicit malorum,
qui virtutem, iustosque odijs semper
insectantur, de quibus diximus capite
duodecimo, numero vigesimo tertio,
& vigesimo quarto. *Tabescet caro v-
niuscuiusque stantis super pedes suos*. Sæ-
pè numero quidam, qui nondum gra-
tia Dei exciderunt, paulatim tamen
ignauia, & remissione orationis, & bo-
norum operum eò tendunt, tædio fer-
uoris aliorum offenduntur, atque odio
è superbia exorto prosequuntur, non
solum bona facientes, sed bona etiam,
C quæ faciunt. His velocem interitum
prædicit, stant enim adhuc super pedes
suos, & tabescit eorum caro, id est, vir-
tutes eorum & opera, quæ Deo place-
bant, tabescunt, & in dies corrumpun-
tur, & pereunt. Tabescunt & oculi, vt
lumine amisso recta non videant, sed
errent, sicut cæci in plateis. Cum au-
tem talis est caro, tales oculi, lingua
quomodo non contabescet, vt nihil
Deo placens loquatur, sed in putorem,
& saniem, id est, in fabulas, & in iur-
gia, atque maledicta soluatur. *In die
illa erit tumultus Domini magnus in*
D *eis*. * Digna merces persecutoribus 60
sanctorum, vt quoniam eorum tran-
quillitatem perturbare voluerunt, ipsi
semper in tumultu sint, nec possint
quiescere, sed conscientia stimulante
terreantur, & foris ridentes intus ge-
mant, & sibi dicant,

-- *Imus*, Persius Satyr. 5
Imus præcipites. --

Inde dictum est: Fugit impius nemine Prou. 28.
persequente, iustus autem quasi leo cõ-
fidens, absque terrore erit. Inde tan-
tus

tus metus, vt dicat impius fratris interfector: Ecce, eijcis me hodie à facie terræ, & à facie tua abscondar, & ero vagus, & profugus in terra: omnis igitur, qui inuenerit me, occidet me. *Apprehendet vir manum proximi sui, &c.* Sed frustra auxilium petet, qui socij fuerunt sceleris, socij erunt & doloris, leuatores esse non poterunt. *Sed & Iudas pugnabit aduersus Ierusalem*, quod breuiter exposuimus capite duodecimo, numero vigesimo septimo. *Et congregabuntur diuitiæ omnium gentium.* Mali, (quod valde miserabile est) omnes diuitias suas, ingenium, acumen, eloquentiam, vires, potentiam conferunt in damnum iustorum, sed amittent diuitias, & nihil proficient: iusti magis patienter ferendo, & se se plenius agnoscendo eorum damnis ditescent. Illi corruent, quemadmodum qui totis viribus hostem ferire conantes in vacuum vires iactant, & ictum; & similiter corruent *equi & muli, & cameli, & asini, & omnia iumenta eorum.*

Gen. 4.

61 * Milites nobis, & adiutores demonstrat eorum, qui iustitiæ, iustisque aduersantur. *Equi, & muli*, &c. Equi sunt homines animales, spiritum non habentes, qui impatienter feruntur in libidines, de quibus scripsit Ieremias: Equi amatores in feminas, & emissarij facti sunt: Vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat. Muli (vt ait Hieronymus) steriles sunt, & non procreant filios, sed voluptate lasciuiunt, & illos designant, qui cum virgines carne videantur, spiritu non minus impudici sunt, nec quidquam, nisi voluptatem quærunt. De vtrisque dictum est. Noli te fieri sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus. Camelus, tortuosum animal, & oneribus aptum, immundum in lege, quia ruminat, sed vngulam non findit, illud maximè peccatorum genus significat, quod Deo simul, & mundo seruire vult, atque ita Deo placere curat, vt eius causa hominibus nullo modo displiceat. Nam hi recti esse non possunt, sed tortuosi sunt, & partim mundi videntur, partim immundi, vt Cameli, qui cum animalibus mundis ruminant, sed cum immundis non findunt vngulam, ac denique immundi sunt.

Equi. Ierem. 5. Muli. Psal. 31. Camelus.

62 * Onera portant, non Dei solius, vt iusti, nec mundi solius, vt peccatores, sed vtriusque, & ideò sine vtilitate portant. Deinde, qui Camelorum proceritatem intueatur, mirabitur onera eis ab hominibus imponi posse, at ipsi seipsos inclinant, & onera sine magno imponentium labore suscipiũt. Ita magnos viros videas, quos onerari posse non putes, sed ipsi se se demittunt, & facillimè, vel grauissima onera suscipiunt, tollentes super se iugum sæculi, & pondus molestissimum ferentes, quod facilè excutere possent, si Deo soli seruire, & animalia munda esse vellent. In asinis inferioris notæ peccatores intelliguntur, quibus pro libito Diabolus onera imponit, nec dubitant modo ventri, aut cupiditati, aut ambitioni, aut libidini suæ satisfaciant, cuiuis subijci, & sub durissimo cuiusuis dominatu viuere. De quibus sub figura Issachar dictum est: Issachar asinus fortis accubans inter terminos, vidit requiem, quod esset bona, & terram, quod optima, & supposuit humerum suum ad portandum, factusque est tributis seruiens.

Deut. 14. Asinus. Gen. 49.

63 * Asinus fortis dicitur, siue etiam (vt est in Hebræo) osseus, vt adnotauit Hieronymus in Traditionibus Hebraicis, quia nec dici satis potest, neque, si dicatur, crederetur, nisi toties videretur, quam fortes sint peccatores ad onera sæculi, & ad grauissimos labores mentis, & corporis perferendos, vt non carnei videantur esse, sed ossei: qui tamen ad ieiunia, & ad satisfaciendum pro peccatis, & ad iugum Christi suaue ferendum teneri sunt & imbecilles. Accubant inter terminos, quia, si eorum opera consideres, nec prorsus Christiani videntur, quia toti in rebus sæculi sunt, nec prorsus à Christianitate abhorrent, quia Deum confitentur, & sacris intersunt, & quædam huiusmodi faciunt. Qui, quia nec toti sunt intra terminos Dei, nec intra terminos sæculi, accubare dicuntur inter terminos. Accubant, quia præsentia complectuntur, futura non quærunt. Placuit illis desidia, & laboriosa, ac difficilis visa est via sanctorum, terram

terram optimam iudicant: quia conuersatio cotũ in cœlis non est, & sponte supponunt humeros ad portandum, & tributis molestissimis Diaboli, & mundi, & carnis, nec annuis, sed quotianis deseruiunt.
64 * In iumentis, & defectus rationis indicatur, & onerum portatio, & perpetuum seruitium. Tales milites cum sint, non possumus dubitare, quales ducea esse oporteat. Quare ab ijs omnibus odio haberi, & impugnari, multo gloriosius est, quam amari; non enim amant, nisi sibi similes, sicut ait Dominus: Si de mundo
Io.15. fuissetis, mundus, quod suum erat diligetet: quia vero de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Qui ex his per Dei gratiam seruati fuerint, tanti beneficij memores *ascendent ab anno in annum, vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrent festiuitatem tabernaculorum.* In his omnibus fere vsque ad finem Historicus sensus omnium est, qui excogitari possunt, ad mores accommodatissimus, quare alium non quærimus: tantum monemus, vt in familia Ægypti, id est, Iudæorum, illos designati intelligamus, qui cum prius Deo seruierint, & sacrificia obtulerint, legemque seruauerint, postea recesserunt, &, vt canes reuersi sunt ad vomitum, & iustos persequuntur. Nomine gentium ceterarum illi significantur, qui cum sint in Ecclesia Christi gentiliter viuunt, & non Christiane.
65 * Verum, vt melius intelligatur, quod de die festo tabernaculorum breuiter diximus in priori expositione, maioremque ex his vtilitatem percipiamus, addam nonnulla ex Hieronymo, & ex Isychio in cap. 23.
Festus dies tabernaculorũ. Leuitici. Hieronymus: Quamdiu in profectu sumus, & in cursu, atque certamine, habitamus in tabernaculis, hunc omni mente nitentes, vt de tabernaculis ad firmam, & stabilem sedē transeamus, id est, domum Dei. Vnde &
Psal.119. sanctus Dauid dicit in Psalmo: Heu
Psal.38. mihi, quia incolatus meus prolongatus est. Et: Aduena ego sum, & peregrinus, sicut omnes patres mei. Hoc loquitur, qui in Ægypto est, & adhuc in sæculo constitutus. Qui autem egre-

A ditur de Ægypto, quæ Hebraicè dicitur מצרים, & interpretatur tribulatio, & ingreditus vitiorum solitudinem, carpit iter suum, & dicit in Psalmo: Psal.41.
Pertransibo in locum tabernaculi admirabilis, vsque ad domum Dei. Deinde alludens ad illud, quod de eodem scriptum est Leuit.23. Sumetisque vobis die primo fructus arboris pulcherrimæ, spathulasque palmarum, & ramos ligni densatum frondium, & salices de torrente, & lætabimini coram Domino Deo vestro, &c. * Hæc ait: Qui in 66
istiusmodi habitat tabernaculis, & ad
B templum Domini ire festinat, debet celebrare sollennia tabernaculorum in ligno sapientiæ pulcherrimo, de quo in Prouerbijs dicitur: Lignum vitæ est Prouer.3.
omnibus, qui appropinquant ei, & qui reclinantur super eum, quasi super domum firmitatis. Et in ramis palmarum in quibus signum victoriæ, & virtutis præmium continetur, & in frondibus densissimæ arboris (quam myrtum Iudæi intelligunt) propter mortificationem carnis, ac libidinum. Vnde & Domino saluatori à Magis myrrha offertur in munere. Et in ramis salicis, &
C populi, quam quidam vnam arborem vocant, ipsumque ligni nomen, quod Græcè dicitur ἄγνος indicat castitatem. Aiunt medici, & ij, qui de arborum & herbarũ scripsere naturis; quod si quis florem salicis, siue populi mistũ aqua biberit, omnis in eo frigescat calor, & libidinis vena siccetur, vltraque filios generare non possit. Qui talium arborum ramis protectus fuerit, exerceat festiuitatem tabernaculorum sextum mensem transiens, qui refertur ad mundum, & septimo agens Sabbatum spirituale, in quinta decima die mensis
D eiusdem, quando noctis luna plenissima est, & omnes eius tenebræ claro lumine resoluuntur. * Hæc ex Hieronymo. 67
Isychius: Septem ergo diebus festiuitatem tabernaculorum appellauit. Quicunque enim, vt tabernaculo, præsente mundo vtitur, hic festiuitatem in eo habere, & lætari propter futurorum expectationem potest: & quicunque scit, quia si terrena domus habitationis huius dissoluatur, ædificatio

non

non manu facta eum in cœlis suscipiat. Primam autem septem dierum celeberrimam, atque sanctissimam appellauit: qui enim sic præsentibus, tanquam tabernaculo vti, prima dies, id est, initium, & principium à sanctificatione vocationis incipit. Propterea & nimis consequenter ait: Omne opus seruile non facietis: quia nulli in sæculo seruiunt, qui tanquam tabernaculum, & transitoria ea, quæ in eo sunt, attendunt. Sed & septem diebus holocausta offerri præcepit, ostendens oportere per omne tempus perfectam conuersationem sequi. Quando ergo sic præsentem vitam percurrimus, tunc et celeberrimum, atque sanctissimum octauum diem, sæculum videlicet futurum, habemus, vocante nos in præparata sanctis bona eo, qui nos & in hac conuersatione vocauit. * Mox de ramis illarum arborum eleganter, & copiose disputat, quæ, quia longiuscula sunt, plenius in ipso autore, quasi in fonte lectori videnda relinquo. *In die illa erit, quod super frenum equi est, sanctum Domino.* Significat eos, qui festiuitatem tabernaculorum celebrant, omnia belli instrumenta, & omnem ornatum dicare caritati, & fratrum vtilitati, ingenium, eruditionem, eloquentiam, diuitias, vires corporis, vt sint omnia sancta Domino. Et, quia nihil aliud faciunt quã offerre de se suauissima Deo sacrificia, pœnitentiam, ieiunia, orationem, abnegationem, humilitatem, paupertatem: rectè ait: *Et erunt lebetes in domo Domini, quasi phialæ coram altari. Et erit omnis lebes in Ierusalem, & in Iuda sanctificatus Domino exercituum.* Id est, Quidquid in se habebunt, vel religiosi, qui nunc significantur in Ierusalem, vel ceteri Christiani, qui intelliguntur in Iuda, quod Domino deseruire possit, & vtilitati fratrum, non seruabunt apud se, sed sanctificabunt, id est, offerent Deo. * Propterea multi sacris se religionibus addixerunt, vt quidquid haberent boni, & vtilis, Deo, & publicæ vtilitati propter Deum dicarent. Atque ita, *venient omnes immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis,* id est, Omnes, qui se Deo immolare volent, aut sua, horum opera, & ministerio vtentur, ab eis iuuabuntur, per eos perficient quod volent, excitati videlicet, & adiuti eorum verbis, aut exẽplis, aut oratione, aut consilio. Vere enim eorũ, qui totos se Deo dederunt, munus est adiuuare immolantes, vt omnes, qui religionem ingredi, aut perfectiorem vitam inchoare volent, aut quid vis aliud Deo gratum facere, à seruis Dei iuuentur, Dei enim sumus adiutores, vt ait Apostolus, & ei, qui nos vocauit è tenebris in admirabile nomen suum, hoc debemus, vt quotquot poterimus, ad eum reducamus. 1.Cor.3.

Et non erit mercator in domo Domini. Mercator in domo Domini est, qui opera Dei, non Dei causa facit, sed lucri, aut honoris, & ex bonis, vnde sperare æternam mercedem poterat, caducam, & mox perituram percipit. * Hi sunt, quibus Dominus ait: Attendite, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis, alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrũ qui in cœlis est. Et: Cum ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ, tristes, exterminant enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunantes. Hi sunt mercatores terræ, omnium mercatorum stultissimi, qui ætatem, viresque consumũt, vt hominibus, quorum vita est vapor ad modicum parens, placeant, cum eodem labore demereri Deum possent, & immortales sibi diuitias comparare. Nequaquam hanc mercaturam, & hãc commutationem faciebat, qui dixit: Quid enim mihi est in cœlo, & à te quid volui super terram? Defecit caro mea, & cor meum: Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum. Propterea simile est regnum cœlorum homini negotiatori, quærenti bonas margaritas, Inuenta autem vna pretiosa margarita abijt, & vendidit omnia, quæ habuit, & emit eam. * Quare non prorsus inuenit hunc thesaurum absconditum, & hanc pretiosam margaritã, qui aliud quærit, & mercator esse pergit in domo Dñi. Qui Dñm Iesum Chrm satis nouit, qui degustauit multitudinẽ dulcedinis, quã ille abscõdit timẽtibus se, insipidũ censebit quidquid Christũ nõ sapit. Nostræ

Mercator 70 Matth.6. Psal.72. Matth.13 71

diuitiæ Christus est, si eum possidemus, etiam si ceteris careamus, diuites sumus, si sine eo cetera omnia nobis suppetant, paupetes sumus, & nudi, & miseri, & miserabiles. Quis mihi det Domine, vt omnes te solum sitiamus fontem aquæ viuæ patentem domui Dauid, & habitatoribus Ierusalem, te solū cupiamus, tu solus nobis sapias, te vnū quæramus, te expectemus? Hæc est felicissima mercatura, hæc tutissima, & vtilissima negotiatio, te vnum amare, de te dies, ac noctes cogitare, te deside- A rare, ad te properare. Siue maria traijcienda sint, siue tempestates perferendæ, siue pericula cetera adeunda, siue ferrum iugulo, aut pectore excipiendū, siue corpus secandum, aut etiam exutēdum: hæc est felicissima mercatura, hæc tutissima, & vtilissima negotiatio, neq; enim condignæ sunt passiones huius temporis ad futuram gloriam, quę reuelabitur in nobis. Da nobis multos huiusmodi mercatores in domo tua Domine, vt cum Patre, & Spiritu sancto lauderis in sæcula sæculorum, Amen. Rom. 8.

DOCTO-

DOCTORIS FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV

In Malachiam Prophetam Commentarij.

DE SCRIPTORIBVS, QVI IN MYSTICA scripturæ explanatione maximè sequendi sunt, Procemium.

Olent nautæ, cum terrã è summa naui prospiciunt, exultare, cũ verò portui appropinquant, certatim se se ad remigandum hortari, ceterosque, qui simul nauigant à tergo relinquere, & priores portum tenere, atque anchoras iacere contendunt. Ita ego, qui post longam, & difficilẽ nauigationẽ, quasi littora iam prospicio, vt Homerus ait:
ς. lib. Odyß. ὄξυ μάλα προϊδών, μεγάλη ὑπὸ κύματος ἀρθείς,
& ad portum fessus propero optatum, succiderem procemio quod possem, nisi meminissem quid in Zachariæ prologo promiserim: de autoribus me dicturum, quos putarem in spirituali expositione maximè sequendos. Et quidem hęc scripturæ explicandæ pars relicta à plerisque, quibusdam erat documentis illustranda, & ornanda, quoniam nemo est fere ex immensa concionatorum multitudine, qui mysticos sensus non frequenter vsurpet, cum sint admodũ pauci, qui eruendorum eorum leges, & præcepta nouerint. E quorum numero videas plurimos, qui audacter, & quasi ex Tripode eosdem mysticos sensus proferunt, cum Historicum ignorent, ignorateque velint, fortasse, vt conscientia non reclamante licentius, ac securius aberrent. Hieronymus in prologo Cõmentariorum Habdię: In adolescentia, inquit, mea prouocatus ardore, & stu-
A dio scripturarum Allegoricè interpretatus sum Habdiam prophetam, cuius nesciebam Historiam. Veniam merebatur adolescens ardens studio sacrorũ librorum, qui' præsertim indefessis tot annorum laboribus senex compensauit, quod defuit adolescenti. At illi non merentur, qui in adolescentia, & in virili ætate, atque adeò in senectute temerè proferunt, quæ non norunt, nihilque est in prophetis, & in ceteris libris tam recõditum, & obscurum, quod
B interpretari non audeant, cum nihil sit ferę tam perspicuũ, quod serio aliquando euoluerint, aut didicerint. * Verum hæc præcepta, quæ dixi, procemij angustijs comprehendi nõ possunt, satis erit pauca de autoribus dicere. De quibus hoc primum dicamus, quod nemo ignorat, vbique eos esse reliquis præferendos, qui regulã fidei Catholicæ in exponendo sequuntur, vt nihil affirment, quamuis elegãs, & plausibile videatur, quod à recta Ecclesiæ fide, vel minimũ
C discrepet. Etenim cum nihil Ecclesia vnquam docuerit, quod cum vero Scripturarum sensu optime non congruat: qui aliquid ex eis eruit, quod ab Ecclesiæ traditione dissentiat, non Scripturæ sensum tradit, sed errorem suũ. In quo plurimum peccauit Origenes, homo (vt ex eius scriptis perspicitur) audax, & temerarius, adeoque suorum errorũ pertinax amator, vt quidquid in mentem venerit, aptumque iudicet, continuò spreta Ecclesiæ totius autoritate,

Canon primus.

Origenis licentia.

& religioſarum auriũ offenſione, quaſi magnum aliquod, & ab Spiritu ſancto traditum myſterium, monumentis mandet literarum, neque aliam regulã adhibeat, quàm iudicium ſuum. Poſſem ex eo afferre multa, quæ hoc abundè comprobarent (neque enim ille paucis in locis, aut admodum reconditis hoc fecit:) ſed Hieronymum teſtem citare malo, à quo eius ingenium ampliſſimis verbis ſæpè collaudatum eſt, vt non mihi, ſed Hieronymo ipſi ſuccenſeant, ſi volent, quibus parum clemens fortaſſe videbor in Origenem. Is in prologo lib. 5. Commentariorum in Iſaiam, de illo ſcribens: Liberis, inquit, Allegoriæ ſpatijs euagatur, & interpretatis nominibus ſingulorum ingenium ſuum facit Eccleſiæ ſacramenta. * Hic tacitè libertatem, & arrogantiam hominis notat. Sed alibi apertius, vt in illud Ierem. 27. Ponesque eas in collo; vbi ita ſcribit: Hunc locum Allegoricus ſemper interpres, & Hiſtoriæ fugiens veritatẽ, interpretatur de cœleſti Ieruſalẽ, quod debeant habitatores eius ſponte aſſumere corpora, & deſcendere in Babylonem, id eſt, confuſionem mundi iſtius, qui in maligno poſitus eſt, & ſeruire regi Babylonis, haud dubium quin Diabolo, &c. Rectò autem dixit: Allegoricus ſemper interpres, & Hiſtoriæ fugiẽs veritatem, ita enim amat Allegorias, vt earum cauſa ſæpè tollat hiſtoriam, vt liberius dicat, quidquid in buccam venerit. Et in illud: Vos ergo nolite audire, &c. Delirat & in hoc loco Allegoricus interpres, & hortatur in cœleſti poſitos Ieruſalem, ne audiant prophetas ſuos, atque diuinos, & ſomniatores, & augures, & maleficos, &c. Et cap. 29. in illud: Et reducam captiuitatem veſtrã: Et in hoc loco delirus interpres ſomniat ruinam cœleſtis Ieruſalem, &c. De eodem Epiphanius in Epiſtola ad Ioannem Epiſcopum Ieroſolymitanum hæc ſcribit: Quanquam istiuſmodi nugas, & deliramenta ſoleat ille Scripturarum interpretatione peruerſa, & aliud ſignificante quam quod verum eſt, affirmare, cum alius proculdubio ſenſus diuinæ Scripturæ ſit, quam ille in hæreſin ſuã maligna interpretatione detorquet. Et poſtea: Prætereo friuolam eius expoſitionem ſupertunicis pelliceis, quanto conatu, quantiſque egerit argumentis, vt tunicas pelliceas humana eſſe corpora crederemus. Qui inter multa ait: Numquid coriarius, aut ſordida ſcarius (vel potius ſcortiſarius, vt vult Eraſmus) erat Deus, vt conficeret pelles animalium, & conſueret ex eis tunicas pelliceas Adam, & Heuæ? Et mox: Aut quis audiat in tertio cœlo donantem nobis Origenem paradiſum, & illum, quem Scriptura commemorat, de terra ad cœleſtia traſferentem, & omnes arbores, quæ ſcribuntur in Geneſi, ſic Allegoricè intelligentem: quod ſcilicet arbores angelicæ fortitudines ſint, cum hoc veritas non recipiat? &c. * Sed quid ego rem perſpicuam teſtibus comprobo non neceſſarijs? Si ex abundantia cordis os loquitur, cum ille plenus fuerit erroribus, quam plurimis, quos Eccleſia Catholica ſemper deteſtata eſt: quomodo potuit non eos paſſim in ſcriptis ſuis effutire? Si quis non credit, legat Hieronymum in Epiſtola ad Auitum, cui titulus eſt: Quid cauendum in libris Periarchon, & videbit in opere non magno, quantum euomuerit veneni. Legat & alteram eiuſdem ad Pammachium, & Oceanum de erroribus Origenis, vbi inter multa etiã ait: Credite experto, quaſi Chriſtian⁹ Chriſtianis loquor. Venenata ſunt illius dogmata, aliena à Scripturis ſanctis, vim Scripturis facientia. At, inquies, hæc hæreticorum culpa eſt, qui ſana eius ſcripta impijs vitiauerunt erroribus. Hoc multi dicent, ſed qui libros eius attentè non legerint, neque in plurimis locis inſignem hominis arrogantiam, & præceps ingenium agnoſcere potuerint. At dixit Ruffinus, & multis id probare conatus eſt in Apologia pro Origene: dixerunt & nonnulli poſtea. Fateor, ſed verum illis credemus, an Hieronymo, cuius verba ex eadem Epiſtola ad Pammachium, & Oceanum de hac re ſubſcribam? Illud vero, quod aſſerunt, à quibuſdam hæreticis, & maleuolis hominibus libros eius eſſe violatos, quam ineptum ſit, hinc probari poteſt. Quis prudẽtior, doctior, eloquentior:

tior Eusebio, & Didymo assertoribus Origenis inueniri potest? Quorum alter sex voluminibus τῆς ἀπολογίας, ita eum, vt se, sensisse confirmat: alter sic eius errores nititur excusare, vt tamen illius esse fateatur: non scriptum negās, sed sensum scribentis edisserens. Aliud est, si quæ ab hæreticis addita sunt, Didymus, quasi benè dicta defendat. Solus inuentus est Origenes, cuius scripta in toto orbe falsarentur, &, quasi ad Mithridatis literas, omnis veritas vno die de voluminibus illius raderetur? Si vnus violatus est liber, num vniuersa eius opera, quæ diuersis & locis, & temporibus edidit, simul corrumpi potuerunt. Ipse Origenes in Epistola, quam scribit ad Fabianum Romanæ vrbis Episcopū, pœnitentiam agit, cur talia scripserit, & causas temeritatis in Ambrosium refert, quod secreto edita in publicū protulerit: & quid adhuc αἰτιολογοῦσιν aliena esse, quæ displicent? Hæc Hieronymus. * Me quidem olim mouebat Apologeticus Pamphili martyris pro Origene; non enim putabam facilè contemnendum, quem tantus martyr defendisset, atque laudasset. Sed & de hoc opere ita in eodem loco scribit Hieronymus. Porro quod Pamphilum proferunt laudatorem eius: gratias illis ago meo nomine, quod dignum me putauerunt, quem cum martyre calumniarentur. Si enim ab inimicis Origenis libros eius dicitis esse violatos, vt infamarentur: quare mihi non liceat dicere ab amicis eius, & sectatoribus compositum esse sub nomine Pamphili volumen, quod illum testimonio martyris ab infamia vindicaret? Date quodlibet aliud opus Pamphili, nusquam reperietis. Vnde igitur sciam, quod Pamphili sit? Videlicet stylus, & saliua docere me poterit. Nunquam credam, quod doctus vir primos ingenij sui fructus quæstionibus, & infamiæ dedicarit: & ipsum nomen Apologetici ostendit accusationem, non enim defenditur, nisi, quod in crimine est. Vnum nunc proferam, cui contradicere, vel stulti sit, vel impudentis. Sexti libri Eusebij super Origenis defensione principium vsque ad mille ferme versus, liber iste, qui Pamphili dicitur, continet. Et in reliquis scriptor eiusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse Catholicum. Eusebius, & Pamphilus tantam inter se habuere concordiam, vt vnius animæ homines pures, & alter ab altero nomen acceperit. Quomodo igitur inter se dissentire potuerunt, vt Eusebius in toto opere suo, Origenem Ariani probet dogmatis, & Pamphilus Nicœnæ Synodi, quæ fuit postea, defensorem? Ex quo ostenditur, vel Didymi, vel cuiuslibet alterius esse opusculum, qui sexti libri capite detruncato, cetera membra sociarit, &c. * Idem in secundo libro Apologiæ aduersus Ruffinum, docet ex Eusebio, Pamphilum nihil scripsisse exceptis breuibus Epistolis ad amicos, & palam affirmat librum illum sub nomine Pamphili editum esse à Ruffino. Idem scripsit in illud Ezechielis 18. Et vir, si fuerit iustus, &c. vbi cum dixisset Ruffinum (tametsi nomen tacet) libellum Xisti Pythagorici Xisti martyris nomine Latinum edidisse, postea subijcit: Nec mirum si gētilem Philosophum in martyrem, & Romanę vrbis Episcopum transtulerit; cum Eusebij quoque Cæriensis primum pro Origene librum, Pamphili martyris vocabulo commutarit, vt facilius tali laudatore libros impijssimos Periarchon Romanis conciliaret auribus, &c. Hęc ego multis in eorum gratiam dixi, qui pio quidem sensu, sed non secundum scientiam, Origenem defendunt, & inter Orthodoxos numerant, ægreque ferunt, si hæreticum dici audiant. Sed quoniam multi sunt, nec dubium est, quin Ecclesiæ Catholicæ iudicium de eo ignorent quando ita loquuntur, addam pauca. Omitto quod eum Epiphanius in epi. ad Ioannem Ierosolymi tanum Episcopum, Arij patrem, & aliarum hæreseon radicem, & parentem appellat; quod Hieronymus in Epist. ad Pammachium, & Oceanum, de erroribus Origenis scribit cum damnatus est Arius, latenter esse damnatum & Origenem fontem Arij: quod idem lib. 2. aduersus Ruffinū tradit, eundem à beatis Episcopis Anastasio, & Theophilo, & Venetio, & Chromatio, & ab omni tam

Origenes hæreticus

& religiosarum auriū offensione, quasi magnum aliquod, & ab Spiritu sancto traditum mysterium, monumentis mandet literarum, neque aliam regulā adhibeat, quàm iudicium suum. Possem ex eo afferre multa, quæ hoc abundè comprobarent (neque enim ille paucis in locis, aut admodum reconditis hoc fecit:) sed Hieronymum testem citare malo, à quo eius ingenium amplissimis verbis sæpè collaudatum est, vt non mihi, sed Hieronymo ipsi succenseant, si volent, quibus parum clemens fortasse videbor in Origenem. Is in prologo lib. 5. Commentariorum in Isaiam, de illo scribens: Liberis, inquit, Allegoriæ spatijs euagatur, & interpretatis nominibus singulorum ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta. Hic tacite libertatem, & arrogantiam hominis notat. Sed alibi apertius, vt in illud Ierem. 27. Ponesque eas in collo; vbi ita scribit: Hunc locum Allegoricus semper interpres, & Historiæ fugiens veritatē, interpretatur de cœlesti Ierusalē, quod debeant habitatores eius sponte assumere corpora, & descendere in Babylonem, id est, confusionem mundi istius, qui in maligno positus est, & seruire regi Babylonis, haud dubium quin Diabolo, &c. Rectè autem dixit: Allegoricus semper interpres, & Historiæ fugiēs veritatem, ita enim amat Allegorias, vt earum causa sæpè tollat historiam, vt liberius dicat, quidquid in buccam venerit. Et in illud: Vos ergo nolite audire, &c. Delirat & in hoc loco Allegoricus interpres, & hortatur in cœlesti positos Ierusalem, ne audiant prophetas suos, atque diuinos, & somniatores, & augures, & maleficos, &c. Et cap. 29. in illud: Et reducam captiuitatem vestrā: Et in hoc loco delirus interpres somniat ruinam cœlestis Ierusalem, &c. De eodem Epiphanius in Epistola ad Ioannem Episcopum Ierosolymitanum hęc scribit: Quanquam istiusmodi nugas, & deliramēta soleat ille Scripturarum interpretatione peruersa, & aliud significante quam quod verum est, affirmare, cum alius proculdubio sensus diuinę Scripturæ sit, quam ille in hæresim suā maligna interpretatione detorquet. Et

A postea: Prætereo friuolam eius expositionem super tunicis pelliceis, quanto conatu, quantisque egerit argumentis, vt tunicas pelliceas humana esse corpora crederemus. Qui inter multa ait: Numquid coriarius, aut sordidas carius (vel potius scortisarius, vt vult Erasmus) erat Deus, vt conficeret pelles animalium, & consueret ex eis tunicas pelliceas Adam, & Heuæ? Et mox: Aut quis audiat in tertio cœlo donantem nobis Origenem paradisum, & illum, quem Scriptura commemorat, de terra ad cœlestia trasferentem, & omnes arbores, quæ scribuntur in Genesi, B sic Allegoricè intelligentem: quod scilicet arbores angelicę fortitudines sint, cum hoc veritas non recipiat? &c. Sed quid ego rem perspicuam restibus comprobo non necessarijs? Si ex abundantia cordis os loquitur, cum ille plenus fuerit erroribus, quam plurimis, quos Ecclesia Catholica semper detestata est: quomodo potuit non eos passim in scriptis suis effutire? Si quis non credit, legat Hieronymum in Epistola ad Auitum, cui titulus est: Quid cauendum in libris Periarchon, & videbit in C opere non magno, quantum euomuerit veneni. Legat & alteram eiusdem ad Pammachium, & Oceanum de erroribus Origenis, vbi inter multa etiā ait: Credite experto, quasi Christian? Christianis loquor. Venenata sunt illius dogmata, aliena à Scripturis sanctis, vim Scripturis facientia. At, inquies, hæc hęreticorum culpa est, qui sana eius scripta impijs vitiauerunt erroribus. Hoc multi dicent, sed qui libros eius attentè non legerint, neque in plurimis locis insignem hominis arrogantiam, & præceps ingenium agnoscere potue- D rint. At dixit Ruffinus, & multis id probare conatus est in Apologia pro Origene: dixerunt & nonnulli postea. Fateor, sed vtrum illis credemus, an Hieronymo, cuius verba ex eadem Epistola ad Pammachium, & Oceanum de hac re subscribam? Illud vero, quod asserunt, à quibusdam hæreticis, & maleuolis hominibus libros eius esse violatos, quam ineptum sit, hinc probari potest. Quis prudētior, doctior, eloquentior.

tior Eusebio, & Didymo assertoribus Origenis inueniri potest? Quorum alter sex voluminibus τῆς ἀπολογίας, ita eum, vt se, sensisse confirmat: alter sic eius errores nititur excusare, vt tamen illius esse fateatur: non scriptum negãs, sed sensum scribentis edisserens. Aliud est, si quæ ab hæreticis addita sunt, Didymus, quasi benè dicta defendat. Solus inuentus est Origenes, cuius scripta in toto orbe falsarentur, &, quasi ad Mithridatis literas, omnis veritas vno die de voluminibus illius raderetur? Si vnus violatus est liber, num vniuersa eius opera, quæ diuersis & locis, & temporibus edidit, simul corrumpi potuerunt. Ipse Origenes in Epistola, quam scribit ad Fabianum Romanæ vrbis Episcopũ, pœnitentiam agit, cur talia scripserit, & causas temeritatis in Ambrosium refert, quod secreto edita in publicũ protulerit: & quid adhuc αἰτιολογῶν alie na esse, quæ displicent? Hæc Hieronymus. * Me quidem olim mouebat Apologeticus Pamphili martyris pro Origene; non enim putabam facilè contemnendum, quem tantus martyr defendisset, atque laudasset. Sed & de hoc opere ita in eodem loco scribit Hieronymus. Porro quod Pamphilum proferunt laudatorem eius: gratias illis ago meo nomine, quod dignum me putauerunt, quem cum martyre calumniarentur. Si enim ab inimicis Origenis libros eius dicitis esse violatos, vt infamarentur: quare mihi non liceat dicere ab amicis eius, & sectatoribus compositum esse sub nomine Pamphili volumen, quod illum testimonio martyris ab infamia vindicaret? Date quodlibet aliud opus Pamphili, nusquam reperietis. Vnde igitur sciam, quod Pamphili sit? Videlicet stylus, & saliua docere me poterit. Nunquam credam, quod doctus vir primos ingenij sui fructus quæstionibus, & infamiæ dedicarit: & ipsum nomen Apologetici ostendit accusationem, non enim defenditur, nisi, quod in crimine est. Vnum nunc proferam, cui contra dicere, vel stulti sit, vel impudentis. Sexti libri Eusebij super Origenis defensione principium vsque ad mille ferme versus, liber iste, qui Pamphili di

A citur, continet. Et in reliquis scriptor eiusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse Catholicum. Eusebius, & Pamphilus tantam inter se habuere concordiam, vt vnius animæ homines putes, & alter ab altero nomen acceperit. Quomodo igitur inter se dissentire potuerunt, vt Eusebius in toto opere suo, Origenem Ariani probet dogmatis, & Pamphilus Nicœnæ Synodi, quæ fuit postea, defensorem? Ex quo ostenditur, vel Didymi, vel cuiuslibet alterius esse opusculum, qui sexti libri capite detruncato, B cetera membra sociarit, &c. * Idem in secundo libro Apologiæ aduersus Ruffinum, docet ex Eusebio, Pamphilum nihil scripsisse exceptis breuibus Epistolis ad amicos, & palam affirmat librum illum sub nomine Pamphili editum esse à Ruffino. Idem scripsit in illud Ezecielis 18. Et vir, si fuerit iustus, &c. vbi cum dixisset Ruffinum (tametsi nomen tacet) libellum Xisti Pythagorici Xisti martyris nomine Latinum edidisse, postea subijcit: Nec mirum si gẽtilem Philosophum in martyrem, & Romanę vrbis Episcopum transtulerit: cum Euse-C bij quoque Cæriensis primum pro Origene librum, Pamphili martyris vocabulo commutarit, vt facilius tali laudatore libros impijssimos Periarchon Romanis conciliaret auribus, &c. Hęc ego multis in eorum gratiam dixi, qui pio quidem sensu, sed non secundum scientiam, Origenem defendunt, & inter Orthodoxos numerant, ægreque ferunt, si hæreticum dici audiant. Sed quoniam multi sunt, nec dubium est, quin Ecclesiæ Catholicæ iudicium de eo ignorent quando ita loquuntur, addam pauca. Omitto quod eum Epi-D phanius in epi. ad Ioannem Ierosolymitanum Episcopum, Arij patrem, & aliarum hæreseon radicem, & parentem appellat; quod Hieronymus in Epist. ad Pammachium, & Oceanum, de erroribus Origenis scribit cum damnatus est Arius, latenter esse damnatum & Origenem fontem Arij: quod idem lib. 2. aduersus Ruffinũ tradit, eundem à beatis Episcopis Anastasio, & Theophilo, & Venerio, & Chromatio, & ab om-

Origenes hæreticus

ni tam Orientis, quam Occidentis Catholicorum Synodo pari sententia hæreticum esse denuntiatum: quod Liberatus in Breuiario, quod habetur in secundo tomo Conciliorum, cap. 18. damnatum refert ab Imperatore, & à Vigilio Episcopo Romano, & à Mena Constantinopolitano patriarcha, & ab alijs Episcopis. Prætereo quod Cassiodorus propè principium Institutionis diuinarum lectionum constare dicit, multorũ patrum sententia, eum hæreticum designati, & ætate sua à Vigilio viro beatissimo Papa denuò esse damnatum.

7 * Multa huiusmodi in libris sanctorum Patrum transeo: tantum Ecclesiæ Catholicæ suis ipsius verbis proponam sententiam, vt discant Ecclesiæ filij, quid posthac de Origene sentire, quid loqui debeant, Gelasius Papa in Concilio LXX. Episcoporum, cuius bona pars refertur cap. Sancta Romana. 15. distin. cum quidem tunc non de hominibus, sed de libris iudicaret. Origenis, inquit, nonnulla opuscula, quę vir beatus Hieronymus non repudiat, legenda suscipimus: cetera autem omnia cũ autore suo dicimus esse renuenda. Deinde eum schismaticum appellat his verbis: Item Chronicon Eusebij Cæsariensis, atque eiusdem historiæ Ecclesiasticæ libros, quamuis in primo narrationis suæ libro tepuerit, & in laudibus atque excusatione Origenis schismatici vnum conscripsit librum, propter rerum tamen singularem notitiã, quæ ad instructionem pertinet, vsquequaque non dicimus esse renuendos. Quod perinde est, ac si diceret, Historiæ Ecclesiasticæ libros dignos esse, qui reijcerentur, quia autor in primo libro tepuit, & in alio laudauit, atque excusauit Origenem schismaticum. Sed vbi de hominibus iudicium est, multo apertius loquitur Ecclesia, vt in quinta Synodo generali, cap. 11. vbi ait: Si quis non anathematizat Arium, Eunomiũ, Macedonium, Apollinarem, Nestoriũ, Eutychem, & Origenem, cum impijs eorum scriptis, & omnes alios hæreticos, &c. talis anathema sit. Et Martianus primus in Concilio centum, & quinque Episcoporum, cap. 18. Si quis secundum sanctos Patres consonanter nobiscum eadem credens, non respuit, & anathematizat animo, & ore nefandissimos hæreticos, cum omnibus impijs eorum scriptis vsque ad vnum apicem, &c. Dicimus autem Sabellium, Arium, Eunomium, Macedoniũ, Apollinarem, Origenem, Didymum, &c. huiusmodi sit condemnatus. Sed satis multa de Origene. * Alterum iam documentum addamus. Vt enim patres à Tridentino Concilio delecti, eum nominã omnium librorum damnandorũ teneri non possent, Canones quosdam initio Catalogi ediderunt, quibus cognoscerentur etiam qui non nominarentur: ita ego, cum multos non viderim, nec loqui de omnibus, possem, etiã si vidissem, generalibus Canonibus omnes comprehendam. Septem in prologo Zachariæ ad Historici sensus autores tradidi, ad autores sensus spiritualis duo satis futuri videntur. Secundus ergo Canon sit, illos autores multum esse imitandos, & alijs anteponendos, qui studiose seruant, & retinent conuenientiam, & coniunctionem Historiæ cum Allegoria. Historiam semper voco sensum literalem, spiritualem vero, quicunque ille sit, nunc eum Hieronymo, & veteribus patribus Allegoriam appello. Est autem hæc conuenientia, & coniunctio, vt si læta est Historia, læta sit etiam Allegoria, non tristis, neque de minis, & supplicijs educamus Allegoriam blandientem, & prospera promittentem: neque si reprehendat Historia, Allegoria inde orta laudet. Qua in re multum excelluit Origenes. Hieronymum quidem in hoc nequaquam imitandum censeo, qui sæpè oblitus Historiæ contrariam profert Allegoriam, vt in Nahum cap. 3 initio fere, & in illud Hab. 1. Quia ecce, ego suscitabo Chaldæos, & alijs sæpè in locis. Ac ne casu, aut incuria factum putemus, fieri hoc posse docet in loco indicato Nahũ, his verbis: Cernitis quam confragosa loca sint, & aduersa Historiæ veritati: & quomodo ea, quæ secundum literam super Chaldæis interpretati sumus, nũc iuxta Tropologiam videantur sonare clementiam, & libertatem eorum, qui de Chal-

8

Secundus Canon.

de Chaldæorum manibus euaserint. Hi-
storia stricta est, & euagandi non habet
facultatē: Tropologia libera, & his tan-
tum legibus circumscripta, vt pietatem
sequatur intelligentiæ, sermonisque
contextum, nec in rebus multum inter
se contrarijs violenta sit copulandis.
9 Hæc ibi. * At possum verbis Hierony-
mi contra Hieronymum pugnare, qui
in c. 5. Hoseæ negat Bethauen esse pos-
se figuram Ecclesiæ, quia Bethauen do-
mus idoli est. Et in cap. 10. eiusdem, Im
pium, inquit, est quod iuxta Historiam
de rege intelligitur Assyrio, iuxta Tro-
pologiam ad Christum referre. Et sæpè
alias reprehēdit huiusmodi Allegorias.
Verum, quoniam longior hæc disputa-
tio est, & si in ea moraremur, in prolo-
gis scribundis operam abuteremur, vt
ille inquit: nunc satis erit argumētum,
quo non semel in his commentarijs v-
sus sum, & quod ego non probabile exi
stimo, sed demonstrans. Sicut Histori-
cus sensus sumitur ex significatione
verborum, ita spiritualis ex significa-
tione rerum, quas verba illa significāt,
ita enim hi sensus definiuntur. Sed ver
ba ex arbitrio, & voluntate hominum
significant, qui primi illis vti cœpere,
res autem ex similitudine, quam habēt
cum alijs rebus, quas significant. Vt er-
go sensus Historicus non est, nisi quem
verba propriè, aut figurate sumpta effi-
ciunt: ita neque spiritualis est, nisi quē
res illis verbis significatæ per similitu-
dinem reddunt. At læta non sunt simi-
lia tristibus, neque minæ promissioni-
bus, neque seuera clementibus, neque
bona malis, neque captiuitas libertati,
sed contraria. Quare allegoria, quæ ad-
uersatur Historiæ, nequaquam illius Hi
storiæ sensus est, sed eius, qui eam com-
mentus est magis verba considerans
quam res, cum Allegoria proxime pen
10 deat ex rebus. * Sed veniamus ad Au-
Origenes tores. Origenes, vbi à regula fidei non
discedit, nemo præstantior, nemo acu-
tior, aut elegantior: de quo merito di-
ctum est, quod refert Cassiodorus in
Institutione diuinarum lectionum: Vbi
benè, nemo melius, vbi male, nemo pe-
ius. Feliciter excogitat, acutè compro-
bat, aptissime eloquitur, & paucis ver-
A bis thesauros aperit scripturarum. Le-
ctorem tamen requirit prudentem, &
sobrium: vt sciat (quemadmodum Hie
ronymus scribit ad Auitum) in eo de-
testanda esse quam plurima, & iuxta ser
monem Domini, inter scorpiones, &
colubros incedendum. Gregorius est, Gregori⁹.
quem ego non solum noctes, ac dies le-
gi, & iterum, atque iterum reuolui, sed
ad verbum etiam, si fieri posset, cupe-
rem edisci. Eum cum lego, soleo in Dei
laudem, & in gratiarum actionem exci
tari, quod talem, tantumque doctorem
dederit Ecclesiæ. Equidem ita iudico,
B cum de libris Moralis expositionis Iob
sermo incidit, nullum habere librum
Ecclesiam, præter eos, qui diuinitus in-
spirati sunt, illis doctiores, aut vtiliores.
Per eius libros inoffenso pede currere
licet, nihil timendum, nihil habet non
Catholicum, nihil non eruditum. Vt
est vbique grauis, maturus, religiosus,
elegans, doctus, acutus, eloquens? Quā
absconditos sensus eruit, quam vtiles,
quam moribus formandis aptos? Me-
li⁹ animas dissecat, & minutissima quæ-
que, & valde recondita ob oculos po-
nit, quam peritissimi medici corpora.
C Quid relinquit in scripturis, quod non
verset, quod non elucidet? Quid ex-
cogitati summo ingenio potest, quod
non inueniat? Quid vtile esse potest
ad probandum, quod illum fugiat? Eius
libros, vt optimos morum, & sanctita-
tis magistros, &, vt locupletissimum
scripturarum promptuarium adeamus,
atque ille se in hoc genere valdè pro-
fecisse existimet, cui valde placebit Gre
gorius. Equidem arbitror, si, vel eius
vnius libri studiose legantur, præstantis-
simos inde scripturæ expositores, con-
cionatoresque prodire posse. * Nec ve- 11
D rò quis putet eum Morali tantum ex-
planatione præstitisse, quocunque ani-
mum intendat, quemcunque mysticum
sensum tractare velit, æque felix est. Spi
rituales enim sensus, quantum ad facul
tatem explicandi attinet, materia solū
differunt, & in omnibus facile excellet,
si volet qui in aliquo excelluerit: eadē
enim est in omnibus ratio inueniendi,
confirmandi, eloquendi. Hieronymus Hierony-
vbique sui similis, etiam in hoc magnus mus.

est, præsertim cum relictis hæreticis, quibuscum pro domo Dei perpetuum, & implacabile bellum gessit, ad mores conuertitur, aut Christum in lege, & prophetis nobis ostendit latentem. (Hilarius.) Hilarius grandis est verbis, sapiens sententijs, genere toto grauis. (Ambrosius.) Ambrosius subtilis, & breuis, & cum pietate Origenis imitator. (Augustinus.) Augustinus ingenij mirabili acumine, & facilitate res subtiles, & abstrusas explicandi in omnibus præstans, siue se ad Historiam vertat, siue ad Allegoriam, vt scriba doctus in regno cœlorum profert de thesauro suo noua, & vetera; eruditione in admiratio- B nem excitat legentem, subtilitate erigit, & oscitare non sinit, eloquētiæ suauitate demulcet, argumētis validis mouet, & vehementer stimulat ad pietatē. (Isidorus.) Noster Isidorus valde etiam vtilis, diuinarum, & humanarum rerum cognitione florens, & pietatem vbique spirans. (Cyrillus.) Cyrillus in Historia magnus, nec in Allegoria minor, vix vllum habet in Græcis, cui cedere debeat. (Isychius.) Isychius presbyter Ierosolymitanus, & Gregorij Nazianzeni quondam autor, cuius tantum vidi in Leuiticum opus insigne, plenus est, & copiosus, & grauis, & mea senten- C tia pares habet paucos, superiorem forsasse neminem. Hi fere sunt in hoc genere facile principes, quos tempore, & doctrina subsecuti sunt præstantes viri, (Beda.) vt Beda, qui pleraque ex ijs, quos nominaui collegit, (Alcuinus. Rabanus.) Alcuinus, Rabanus, Haymo, Angelomus, Rupertus, abbas Tuitiensis, qui valdè proderunt Allegoriā 12 quærentibus. * Angelomus commentarios reliquit in libros Regum admodum eruditos, cuius vtinam plura haberemus. (Rupertus.) Rupertus doctus est, & pius, & Christum studiosissime vbique vestigat: sed interdum eorum, quæ animo con- D cepit, nimium tenax, ad ea repugnantes scripturas trahit. (Bernardus.) Bernardus suauis, acutus, pius, elegans, eloquens, incēdia excitans religiosæ vitæ, & veræ sanctitatis. (Ricardus de S. Vict. Hugo de S. Vict.) Ricardus, & Hugo, qui cognomen habent sancti Victoris, perdocti homines, & veteribus ex parte similes, sed minores. Etenim veteres patres, cum in Historica expositione omnibus sine dubio præstent, vt dixi in procemijs Hag- A gæi, & Zachariæ: in Allegorica siue cognitionem scripturarum quæras, siue pietatem, siue eloquentiam, siue quiduis aliud, longius etiam ceteros omnes post se relinquunt. (Glossa ordinaria.) Glossa, quam Ordinariam vocant, & ab Strabo Rabani auditore collectam esse tradunt, valde vtilis est, sed quoniam tota est ex veterum patrum scriptis concinnata, hoc de ea dictum volo, quod de eius autoribus dixi. (Interlinearis.) Interlinearis, quæ magna etiam ex parte sumpta est ex patribus ab Anselmo Laudunensi episcopo, multa breuiter, & quasi punctim, sed docte tamen, B & vtiliter attigit. (Lyranus.) Lyrani Moralis expositio non placet doctis, subtilior mihi videtur aliquāto (Hug. Car.) Cardinalis Hugo: sed breuis est, & ieiunior, (Dion. Carthusianus) Diony. Carthusianus qui festinatione multa scribendi nec in Historiam, neque in Allegoriā quidquam accuratius, aut politius attulit, sed ex eis, quæ in Hieronymo, & in Lyrano videbat, vel quæ properanti sine labore occurrebant, inelaboratos dictauit commentarios. Denique ex ijs, qui vel nostra, vel patrum, aut etiā auorum memoria floruerunt, neminem habeo (quod meminerim) quem possim C hoc quidem loco nominare. * Nam ple- 13 rique in sola Historię explanatione versati sunt, quidam etiam spirituales sensus professi magnopere à veterum consuetudine recesserunt, & ab illa exponendi scripturas sublimitate degenerarunt, quia non mysticam expositionem attulerunt, id est, non dixerunt quid in illa vmbra intelligi voluerit Spiritus sanctus, sed quod in concionibus dixerant, & auribus vulgi placuisse credebant, ad verba, quæ volebant, accommodarunt, atque id vnusquisque in libro, quem ad hoc exponendū suscipiebat, dixit, quod D in quolibet alio similiter dici posset. Quapropter non sine causa semel iam, atque iterum dixi nolle me nostri temporis autores imitari, sed veteres, quos pro mea exiguitate procul quidem, sed securus tamen sum. Legant Orig. Hier. Aug. Greg. Bedā, & ceteros huius classis autores, qui locos cōes, & concionatorios in cōmentarijs nostris requirēt, videbūt non esse requirēdos, sed in prophetis nos cū cursum expositionis tenuisse.

nuisse, quem vetustissimi & doctissimi quique tenuerunt. In auctoribus mysticæ explanationis minime præterire debeo sanctè Pagninum, qui quasi dictionarium quoddam, & indicem sensuum spiritualium in magnam studiosorum vtilitatem edidit, quem Isagogē sacræ scripturæ appellauit: nec Hier. Lauretum monachū Benedictinū, qui siluam conscripsit Allegoriarum, opus vastum, & immensum, & eruditum, & quo nihil fingi potuit vtilius, eiusdem quidem argumenti cum Isagoge Sanctis Pagnini, sed multo auctius, & locupletius. Qui si verba ipsa scripturę, quę citat, in singulis posuisset, & locos sanctorum patrum non in margine (vbi confusi, & incerti sunt, nec satis interdum intelliget lector, quid cuique respondeat) sed in ipso contextu indicasset, nihil desiderari poterat in laboriosissimo opere, & immortalitate digno. Vtinam aliquando Deus hanc mentem injiciat alicui docto, & publicæ vtilitatis studioso, vt hæc addat, immo & verba ipsa sanctorum patrū breuiter apponat, quæ rem maxime contineant: erit enim tunc fere liber vnus satis pro omnibus. Sed nimis longum proœmium prophetæ non longo præposuimus: veniamus iam ad sanctum Malachiam, quem precor supplex vt mihi prophetiæ suæ veram integramque intelligentiam ab eo impetret, à quo ipse accepit.

Isagoge s. Pagnin.

Silua Allegoriarum.

ARGVMENTVM PROPHETAE.

CAP. I.

Indicat Iudæis Deus amorem erga eos suum ex electione Iacob, & generis eius, & reprobatione Hesau, & obiter vaticinatur in Idumæos posteros Hesau. Deinde obiurgare incipit sacerdotes, à quibus nec honorabatur, nec timebatur, qui panes pollutos offerebāt, & altare, ac sacrificia contemnebant. Prædicit se eos cum sacrificijs suis abiecturum, & adorandum esse in toto orbe terrarum à gentibus, mundamq; sibi oblationem ab eis esse vbique offerendam corporis, & sanguinis Dñi nostri Iesu Christi. Increpant offerētes vitiosas victimas, & negat se eas accepturū.

CAP. II.

Grauiter increpat sacerdotes, & cōminatur eis, qualesque esse deberent, dicit. Deinde tam sacerdotes, quam reliquos, obiurgat, quòd dimissis vxoribus Israeliticis, alienigenas duxissent, & quod Deū iniustitiæ arguere vellēt.

CAP. III.

Vaticinatur de missione Ioannis Baptistæ, de primo Christi aduentu, de puritate sacerdotum nouę legis, & de eorum sacrificio. Hinc pœnas se sumpturum dicit de peccatoribus illius populi, & vehemēter reprehendit eos, quòd decimas, & primitias integrè non soluerent, magnaque promittit soluentibus bona. Postremo inuehitur in eos, qui dicebant malos Deo placere, atque eius prouidentiam accusabant; & bonos laudat, qui eam defendebant.

CAP. IIII.

Manifestè vaticinatur de extremi iudicii die, & de eius terrore, de malorū perditione, & cruciatu, de iustorū exultatione, qua dote agilitatis ornati in occursum prodibunt Christo venienti, & cum eo iudicabunt nationes, & calcabunt impios. Deinde hortatur eos ad legem obseruandam, & pollicetur aduentum Eliæ ante diem iudicij, vt per eius prædicationē Iudæi conuertātur.

CAP. I.

ONus verbi Domini ad Israel in manu Malachiæ prophetæ: Dilexi uos, dicit Dominus: & dixistis: In quo dilexisti nos? Nonne frater erat Esau Iacob, dicit Dominus, et dilexi Iacob, Esau autem odio habui, & posui Rom. 9.

montes

montes eius in solitudinem, & hæreditatem eius in dracones deserti. Quòd si dixerit Idumæa, Destructi sumus, sed reuertētes ædificabimus, quæ destructa sunt, hæc dicit Dominus exercituum: Isti ædificabunt, et ego destruam: & vocabuntur termini impietatis, & populus, cui iratus est Dominus vsque in æternum. Et oculi vestri videbunt: & vos dicetis, Magnificetur Dominus super terminum Israel: Filius honorat patrem, & seruus Dominum suum: si ergo pater ego sum, vbi est honor meus? & si Dominus ego sum, vbi est timor meus: dicit Dominus exercituum? Ad vos, ò sacerdotes, qui despicitis nomen meum, & dixistis, In quo despeximus nomen tuum? Offertis super altare meum panem pollutum, & dicitis: In quo polluimus te? In eo quod dicitis: Mensa Domini despecta est. Si offeratis cæcum ad immolandum, nonne malum est? & si offeratis claudum & languidum, nonne malum est? offer illud duci tuo, si placuerit ei, aut si susceperit faciem tuam, dicit Dominus exercituum. Et nunc deprecamini vultum Dei, vt misereatur vestri: de manu enim vestra factum est hoc, si quo modo suscipiat facies vestras, dicit Dominus exercituum. Quis est in vobis, qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito? Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum: & munus non suscipiā de manu vestra. Psal. 112. *Ab ortu enim solis vsque ad occasum, magnum est nomem meum in gentibus, & in omni loco sacrificatur, & offertur nomi-* A *ni meo oblatio munda: quia magnū est nomen meum in gentibus, dicit Dominus exercituum. Et vos polluistis illud in eo, quod dicitis: Mensa Domini contaminata est: & quod superponitur, contemptibile est cum igne qui illud deuorat. Et dixistis, Ecce de labore, & exufflastis illud, dicit Dominus exercituum: & intulistis de rapinis claudum & languidum, & intulistis munus. Nunquid* Amos. 5. B *suscipiam illud de manu vestra, dicit Dominus exercituum? Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, & votum faciens immolat debile Domino: quia rex magnus ego, dicit Dominus exercituum, & nomen meum horribile in gentibus.*

HISTORIA.

Onus verbi Domini. Malachi. post Haggæum, & Zachariam prophetauit, vt di- C ximus in secundo præludio, sed templo iā consummato, vt docent Cyr. & The. tametsi Hieronymus in hoc cap. bis dicat eum prophetasse antequam templū heret. Sed prior sententia verior est, nō solum quoniam nihil de templi ædificatione loquitur, vt ceteri, quemadmodum hi auctores aiunt, sed etiam quoniam cap. secundo multis reprehendit eos, qui alienigenas vxores duxerant. Quo in loco Hierony. & Cyrillus, & alij consentiunt id esse illud, quod legimus Hesdræ. 9. & 10. &, vt ex his duobus capitibus simul cum octauo intellilligi potest, post mortem Darij regnan- D te iam Artaxerxe cognitum videtur ab Hesdra. Quare factū apparet post prophetiam Haggæi, & Zachariæ sine dubio; triginta enim annos regnauit Darius post templum perfectum, vt aiunt Eusebius in Chronicis, & Nicephorus Constantinopolitanus in Chronologia, & alii. Si autem ante cognouisset Hesdras, non distulisset correptionem in tempoa Artaxerxis. Adde quod Hag-

gæus,

geus, & Zacharias, cum cetera peccata A
reprehenderint, nihil de hac re dixerũt
non præteriturĩ tantum scelus, si tunc
fuisset admissum. Templum autem se-
xto anno Darii absolutum est Hesdr. 6.
& quarto anno eiusdem prophetauit
Zacharias, quod c. 6, scripsit, fierique po
tuit, vt quædam ex ijs, quæ sequẽtibus
capitibus continentur, post templi etiã
consummationem vaticinatus fuerit.
2 * De onere diximus Nahum. 1. num. 2.
Adnotat autem Hieronymus grauem
quidem esse prophetiam, quia onus, &
pondus appellatur, sed habere aliquid
consolationis, quia non dicitur onus B
contra Israel sed, Ad Israel, sicut aliud
est ad aliquem scribere, aliud contra ali-
quem. Israel nunc vocat omnes, qui ex
captiuitate Babylonica redierant. Hie-
ronymus: Sciendumque quod abducto
in captiuitatem Israel, idest, decem tri-
bubus, indifferenter pristino nomine.
duæ tribus Iudas, & Beniamin appel-
lentur Israel, &c. Quod intellige, nisi
forte de eo tempore sit sermo, quo di-
uisæ erant decem tribus à duabus, vel
de diuisione, quæ postea etiam fuit in-
ter illas, tunc enim eodem modo loqui
tur scriptura, ac si non essent ductæ in C
captiuitatem decem tribus, vt Zach.
11. Vt dissoluerem germanitatem inter
Iudam & Israel.

In manu Malachiæ, idest loquente ad
eos, & prophetante Malachia. De ma-
nu diximus Hag. 1. nu. 5. & 6. Pro Mala
chiæ, in Hebr. est מלאכי, id est, angeli
mei, Lxx. verterunt: In manu Angeli
eius, in Hebraico nomine pro iod legẽ-
tes vau. Inde Clemens Alexandrinus
in primo Stromate inquit: Propheta-
bant Haggæus, & Zacharias, & vnus de
duodecim, qui dicitur angelus, & Aug.
Malach. qui sit. 20. de Ciu. c. 25. Malachi (ita enim le- D
gendum est, non Malachiel siue Mala-
3 chias) qui & Angelus dictus est. * Inde
etiam (vt Hieronymus refert in proœ
mio) Origenes, quia tria volumina Al
legoricæ expositionis scripsit in hunc
prophetam, angelum fuisse putauit au-
ctorem huius prophetiæ, qui corpore
humano assumpto ad Israel sit locutus.
Quod nos (inquit Hierony.) omnino
non recipimus. Si enim propterea an-

A gelus est, quia hoc eius nomen sonat,
ergo Hoseas, qui saluatorem significat,
& Ioel, qui interpretatur, Dñs Deus,
siue Incipiens, non homines erunt; sed
angeli, vel Dominus, atq; saluator, &c.
Cyril. etiam negat esse audiendos, qui
hoc dicunt. Hebr. autem tam veteres,
vt refert Hier. in proœmio huius pro-
phetæ, & in prologo duodecim, pro-
phetarum quam noui, vt scribit R. Da-
uid, affirmant hunc Malachiam esse He
sdram Sacerdotem, & scribam. Alij aliũ
esse volunt, vt Euseb. in Chronicis,
Aug. 18. de ciu. c. 36. Et Cyrillus ait nõ
B esse audiendos, qui Malachiam Hesdrã
esse dicunt. Idem sensisse videtur Epi-
phanius in libello de vita propheta-
rũ, & Doroth. episcopus Tyri in Syno-
psi, scribunt enim eum fuisse ex tribu
Zabulon natum in Sopha eiusdem tri-
bus oppido post reditum populi è Ba-
bylone, nomenq; angeli habuisse à mo
ribus, & à forma egregia, qua præditus
erat. * Verum Hebræorũ opinioni sub- 4
scribunt Hieronymus, & Rupertus, &
communior sententia. Augustinus qui
dem. 20. de Ciuit. capit. 25. retulit hanc
Hebræorum opinionem, citato etiam
C Hieronymo, sed tantum retulit. Et sæ-
pe eam confirmat Hieronymus, vt c. 2.
in illud. Quia angelus Domini exerci-
tuum est, Exponit, inquit, nomen suum
Hesdras sacerdos Dei, hoc est, Malach.
Et postea: Corripit itaque eos Hesdras
propheta, & cap. 3. in illud: Reuertimi-
ni ad me. Et in principio diximus Ma-
lachi, prophetam Hesdram sacerdotẽ
debere intelligi, omniaque, quæ in il-
lius scribuntur historia, in hoc quoque
volumine contineri. Argumentum ho-
rum auctorum est, quod proximus ver-
bis Hieronymus indicat, Malachiam c.
D 2. agere de sacerdotibus, qui alienige-
nas vxores duxerant, & grauiter in il-
los inuehi, idẽq; inueniri in libro He-
sdræ, capit. 9. Ego Hebræis assentior,
quod hanc traditionem, quam à maio-
ribus suis habebant, Hieronymus, &
multi alij probant, quæ hac ipsa conie-
ctura, quam nunc explicabimus, nonni
hil adiuuatur. * Habeo autem non leue 5
argumentum, quod Ecclesiasticus cum
viros insignes laudet, in eisque Zoroba-
belem,

A belem, & Iesum filium Iosedec, & Nehemiam, qui post Hesdram venit ex Babylone nusquam Hesdræ meminit, quē certè non omisisset, nisi iam in eodem cap. 49. cum alijs prophetis laudasset dicens: Et duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, nam corroborauerunt Iacob, &c. ex quo colligitur eũ fuisse vnum e duodecim prophetis. Adde quod Haggæi, & Zachariæ mentio fit in libro Hesdræ, cap. 5. & 6. Malach. autem non fit, nisi in apocryphis Hesdræ lib. 4. cap. 1. vbi cum ceteris minoribus prophetis nominatur. Et certè B cum eo tempore vixerit, quo res ab Hesdra scriptæ gerebantur, non prætermitteretur, nisi ipse esset Hesdras, præsertim cum præter eum, & Haggæum, & Zachariam, nullum tunc prophetam extitisse sciamus. Nec patres, qui aliud senserunt, mouere nos debent, cum .n. Hebræorum literas, & traditiones non legissent, neque id in Scriptura inuenissent, non habebant vnde eundem esse Hesdram, & Malachiam dicerent. *Hoc magis mouere potest Hesdram Scribā, & Sacerdotem dici in sacris libris, nusquam vero prophetam, nusquam Malachiam. At nihil refert, dum enim nō C prophetat, sed sacerdotis, & scribæ gerit officium, rectè sacerdos, & scriba, & Hesdras dicitur: cum autem vaticinari incipit, iure dicitur Malachias idest angelus, siue nuncius Dei, ab officio enim hoc nomen habuit, vt ait Cyrillus.

Quamuis beatus Isidorus in libro de Patribus veteris testamēti, Epiphanius in libello indicato, angelum etiam dictum fuisse confirment ex sententia Iudæorum, quod quæcunque prædicaret confestim angelo de cœlis veniente confirmarentur. Hoc, si verum est, probat etiam quod dicimus, nomen Mala- D chiæ ei datum postquam prophetare cœpit. Quamuis frequens est in Scriptura, vt alicui duo nomina habenti nomen semper tribuatur vsitatius, ita, vt alterum nomen penitus fuerit ignotādum, nisi occasione aliqua in alio Scripturæ loco fuisset indicatum. Vt Azariā de quo 4. Regum 15. nesciremus dictū esse Oziam, nisi ex 2. Paralip. 25. didicissemus. Et Zach. 6 vocatur Helem, qui paulo ante dictus erat Holdai, & Hen vocat, qui dictus erat Iosias, quæ nomina ignoraremus, nisi à Propheta fuissent vsurpata tanquam ad id, quod agebatur aptiora, vt suo loco diximus. * Legimus. 1. Mach. 2. Et habebat filios quinque Ioannem, qui cognominabatur Gaddis, & Simonem, qui cognominabatur Thasi, & Iudam, qui vocabatur Machabæus, & Eleazarum, qui cognominabatur Thasi, & Iudam, qui vocabatur Machabæus, & Eleazarum, qui cognominabatur Habacò, & Ionatham, qui cognominabatur Apphus. At nusquam hæc secunda nomina legas, præter Machabæum, sed Simon, Ioannes, Eleazarus, Ionathas. Dicamus ergo Prophetam nostrum nomen Malachiæ hic assumpsisse, aut quod ante prophetiam non haberet: aut si haberet, semper dictum esse Hesdrā, quòd illud esset nomen vsitatius: hic autem maluisse dici Malachiam, quod hoc nomen officio, quo nunc fungebatur, esset aptius, quasi voluerit ostendere se, ceu angelum quendam, & nuncium pacis ad eos mitti à Deo, vt agentes pœnitentiam cum eo redirent in gratiam & imminentia mala vitarent. Atq; ita c. 3. Ioanni Baptistæ propter simile ministerium idem nomen attribuit: Ecce, ego mitto angelum meum, pro quo est in Heb. Ecce ego mitto Malachi.

Reg.

Dilexi vos. Aposiopesis figura videtur mihi in his verbis inesse, atque ita illa dici, ac si dolor plura addere non sinat. Videbatur enim dicturus: Semper dilexi vos, & vos pro hac dilectione mihi nihil aliud, quam peccata rependitis. Hieronymus: Et dicendo, Dilexi, præsens negat cum præteritum confitetur. Quasi dicat: Iam non diligo vos, nec benefacere vobis volo, quia peccatis in me. Non tamen Hieronymus his verbis regulam in vniuersum tradit, sæpe enim præteritum includit & præsens, vt adnotauit, qui putatur Ambrosius in epist. ad Rom. cap. 1. vt tradidit eos in reprobum sensum, & nunc etiā tradit. Psal. 1. Beatus vir, qui non abijt in consilio impiorum, &c. id est, Qui neque abijt, neque abit.

Reg.

Et dixistis: In quo dilexisti nos? Tam

ingrati

ingrati estis, vt amorem meum, & beneficia non agnoueritis, sed dixeritis: Qua in re, quo insigni beneficio declarasti amorem tuum erga nos?

Nonne frater erat Esau Iacob. Cyrillus: Quia cum dixit Deus: Dilexi vos, erat valde probabile recordari eos captiuitatis superioris, & calamitatum, quas Deus illis intulerat, atque ita dicere: In quo dilexisti nos? Deus prudentissimo consilio prætermittit silentio, quæ acciderant, refertque, ac reuocat demonstrationem dilectionis erga Iudæos ad principium, & originem generis, idest, ad Iacob, &c. Est autem sensus Cum ex eodem patre geniti sint Hesau & Iacob & ideo mihi æque cari futuri viderentur, tamen antequam nascerentur Iacob, eum dilexi, in eoque eius posteritatem, Hesau autem odio habui, & in eo eius posteros. Atque vt explicet, quid sit odio habuisse, ait: *Et posui montes eius solitudinem*, idest, feci vt eius vrbes, quæ in montibus conditæ fuerant vt vidimus in Habdia, (est enim tota illa regio plena montibus) à Chaldæis vastarentur (de quo in eodem Habdia multa diximus) & draconibus deserti habitandæ traderentur: Vos autem, etiam si capti ab eisdem Chaldæis fueritis, reuersi estis in patriam vestram, eamque tranquille incolitis. Ex quo videtis quam vetus meus amor, & quantus fuerit in vos. Hæc est communis huius loci explanatio: in qua illud etiam notandum in quibusdam codicibus haberi: Et posui Sehir montes eius, sed neque in Heb. neque in Græco, neque in

10 Chaldæo legitur Sehir. * Ac vero hæc verba citat Apostolus Rom. 9. in hunc modum. Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi Hesau autem odio habui. Quibus verbis beatus Apostolus altiorem hic sensum latere ostendit, cum ex sanctorum patrum sententia de prædestinatione, & reprobatione loquatur. Mihi olim Paulus Allegorice videbatur verba Malachiæ accepisse, nam Historice,

A ita vt iam diximus, videntur explicanda; & Hieronymus idem subindicat dicens: Quem locum Apostolus Paulus mystica disputatione euentilans scribit ad Romanos, &c. Verum nunc Historico sensu citata esse à Paulo existimo, quod & Paulus Burgensis sensit in additione. 1. huius capitis. Quasi dicat: Vultis magnum meæ dilectionis argumentum? Ab æterno dilexi Iacob, & eius posteritatem sine vllis meritis, sed bonitate mea; Hesau autem reieci, & eius posteros. Vobis dedi circumcisionem, legem, prophetas, templum, sacrificia, et vitam æternam consequere

B mini, illis nihil horum dedi. * Sed posteri Iacob non sunt intelligendi omnes, 11
qui sunt ex eo secundum carnem, sed qui eius fidem, & pietatem imitantur, vt in eodem capite docuerat idē Apostolus. Non enim omnes, qui ex Israel, ij sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filii. Similiter posteri secundum carnē, & eius impietatē imitantur. Deinde in his omnes reprobi, in illis omnes electi significantur. Ac quorsum subiicit: *Et posui montes eius in solitudinem*? Quid hoc ad reprobationē Hesau? Tamquam signū ponitur, ac si diceret: Hanc reprobationē facile

C ex eo poteritis intelligere, quod eos separaui à populo meo, & in tot peccata lapsi sunt, vt vrbes eorū sint sine habitatore, & euersæ, hodieq; ipsi exulent. Vos autē adduxi in patriā vestrā, & ad me per prophetas vocare nō cesso. Vel simpliciter ita accipi pōt. Reieci eū, & insuper tēporalibus calamitatibus afflixi, vos autē elegi, & semper foueo. Eodem modo puto esse intelligendū quod ex Gene. 25. Simul retulit Apostolus: Maior seruiet minori. Quod & in tem-

D poralibus verū est, vt docet Aug. q 73. in Genesin: quandoquidē licet Hesau nō seruierit Iacob, Idumæi seruierūt Iudæis tempore Dauidis, & Salomonis. 2. Reg. 8. vsq; ad tēpora Iorā regis Iuda, quibus iugū de ceruicibus suis excusserūt iuxta propheciā Isaac, Gen. 27. Sed multo magis in spūalibus hoc cernitur. * Nā oēs reprobi deseruiūt electis, & eo 12
rū cā sustinent à Deo: sicut Gabaonitæ manserūt cū populo Dei, Iosuæ nono, vt

vt illa ligna, & aquā portarent. Ita reprobi sunt in hoc mundo, vt prædestinatis odio suo prosint, & eos exerceāt, purgent, cœloq; dignos reddant. Quā rem late, & eleganter explicat Augustinus, sermone. 78. de tēpore, his verbis: Quomodo ergo mali seruiūt bonis? Quomodo persecutores martyribus, quomodo limæ, vel mallei auro, quomodo molæ seruiunt tritico, quomodo panibus coquendis fornalia, vt illi coquantur, illa consumantur, quomodo in fornace aurificis palea seruit auro, vbi sine dubio palea consumitur, aurū probatur, &c. Ita, vt dixi, intelligit hāc prophetiam Genesis idem Augustinus. 16. de Ciuit. cap. 35. Et vtrumq; locum Genesis, & Malachiæ ita prorsus videtur intelligere libr. 1. Quæstionum ad Simplicianum, quæst. 2. & in Enchiridio, c. 98. & Epist. 105. ad Sixtum, & multis alijs in locis. Sed quæris, cur Hieronymus dixerit Apostolum euentilasse hunc locum mystica disputatione: sanè mysticam vocauit abscōditam, & aliud significantem, quam prima fronte verba videbantur, quomodo sancti vocare solent sensum Historicum spiritualem, aut mysticum, cum absconditus est, nec id significat, quod verba sonant.

13 ***Quod si dixerit Idumea: Destructi sumus.*** De Idumæis, qui sint, diximus latè in Habd. nu. 2. & sequentibus. Hoc autem nunc ait: Fortasse spetabunt Idumæi, se soluta captiuitate in patriam rediturios, vt vos, ædificaturosque vrbes à Chaldæis euersas. At si ipsi ædificauerint, ego, quæ ædificauerint, destruam, ita, vt in hoc supplicio maneat in æternum memoria peccatorum eorum; ita enim vastati, & deserti manebunt eorū termini, vt ex illa pœna intelligatur impietas Idumæorum, & termini ipsi vocentur termini impietatis, id est, terra impia, & maledicta; & ipsi appellabūtur populus, cui iratus est Dominus.

An penitus excisi fuerint Idumæi.

Hoc in loco difficilis quæstio est, quam plerique prætereunt, quando expleta fuerit hæc prophetia, & quomodo expleta sit, id est, an omnino sublati sint Idumæi, & in æternum perierint, vt plane vaticinari videtur Malachias, & idē videmus in Habdia, & in Ieremia, c. 40?

A Non est dubium Idumæos captos à Chaldæis iterum in patriam suam redijsse, legimus enim primo Machabæorum quinto: Et debellabat Iudas filios Hesau in Idumæa. Ex quo intelligimus non aliam gentem tenuisse tunc Idumæam, sed eādem, quæ prius tenuerat, nēpe posteros Hesau, siue Edom, à quo dicti sunt Græcis, & Latinis Idumæi. Et secundo Machabæorum decimo, Iudas cepit multas eorum vrbes, & multa mil-
lia occidit. * Hic igitur impleri cœpit 14
prophetia Malachiæ, quæ enim ipsi à captiuitate reuersi ædificauerāt, Domi-
B nus cœpit destruere per Iudam Machabæum. Paulo post cum fortasse vrbes, & munitiones refecerant, Hyrcanus filius Simonis fratris Iudæ Machabęi grauiter eos afflixit. De quo Iosephus filius Gorionis libro quarto historiarum Iudaicarum, cap. quarto, hæc scripsit: Et proficiscēs inde venit in terram Edom, & percussit Debiram, atque Maresam ciuitates Idumæorum, humiliauitque superbiam Edom subiiciens eos seruitu ti tributi vsque ad tempus captiuitatis. Vinxit enim, & ligauit eos, compedibusque circumcisionis constrinxit eos circumcidens carnem preputij eorum:
C & ab illa die & deinceps fuerunt circūcisi, & obseruabant legem Iudæorum vsque ad tempus captiuitatis, id est, donec Ierusalem vastata est à Tito. Idem refert alter Iosephus 13. Antiquitatū, cap. 17. Habemus itaque mansisse Idumæos vsque ad vltimum excidium Ierusalem. Inde legimus Mat. 3. venisse ad Christū ab Hierosolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem. Veniebant, scilicet, vt Iudæi, quoniam & filij Abrahā erant, & circumcisionem, legemq; ob-
seruabant. * Inde etiam legimus in Io- 15
sepho, libro quarto de bello Iud. cap. 6.
D & 7. viginti mille Idumæos cum quatuor ducibus venisse in Ierusalem cum obsideretur à Romanis, & multis Iudæis occisis in patriam redijsse. Nec tamen tunc, vt hostes venerunt, sed vt fratres, vocati in auxiliū à factione vna ciuium, vt est apud eundem Iosephum. Sed iam diu completa est omnino prophetia, nulli enim iam sunt Idumæi, nec vllum extare videtur vestigium il-

lius gentis, aut posteritatis Hesau. Nam quod Iudæi dicunt Romanos ex Idumæis oriundos esse, fabulam stultam, & ridiculam esse demonstrauimus in Habdia numero 2. & sequentibus. Verum habent hæc & sensum altiorem, nempe reprobos æternis pœnis esse puniendos, & æternum futuros testimonium diuinæ iustitiæ: Sicut de illis verbis diximus: Iacob dilexi, &c. Quem omniũ horum verborum sensum accipimus ex citatione illa Pauli Rom 9.

Et oculi uestri uidebunt. Cum summa uoluptate spectabitis hostium vestrorũ ruinam. Quam phrasin explicauimus in Habd. nu. 64. Quamuis & ad res ipsas Iudæorum hoc referri potest: Videbunt oculi vestri quod modo dicam, id est, Latitudinem terminorum vestrorũ.

16 *Magnificetur Dominus super terminum Israel,* id est, Laudetur ab omnibus Dominus, qui tam amplos terminos reliquit Israeli, cum Idumæos suis terminis excluserit. Hoc dicit, quoniam temporibus Machabæorum, & successorum multum dilatauerunt Iudæi fines suos, vt copiose ostendimus in Hab. nu. 89. & sequentibus. Sed potissimum dicitur propter dilatationem Ecclesiæ, & maxime propter multitudinem prædestinatorum, quo modo iam expositũ est.

Reg. Futura apud He. sæpe debitum ac decorum indicant.

Filius honorat patrem. Prosequitur quod cœperat, & de sacerdotum peccatis queritur, à quibus, cum pater, & Dominus vocaretur, nec honorabatur vt pater, nec timebatur vt Dominus. In Heb. est: Filius honorabit patrem, &c. id est, honorare debet, nam futura apud Hebræos sæpe debitum indicãt, ac decorum, vt Gen. 20. Quæ non debuisti facere, fecisti nobis: Vbi interpres apertius dixit quod in Hebræo legimus: Opera, quæ non fient, fecisti nobis; Chaldeus: Opera quę non erant digna fieri, fecisti mecum. Et cap. 18. Non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram, nequaquam facies iudicium hoc, id est, non æquum est, vt facias. Malachiæ, 2. Labia sacerdotis custodient scientiam,
17 id est, custodire debẽt. *Ita etiam illud intelligitur Matth. 16. Absit à te Domine, nõ erit tibi, hoc idest, Non est æquũ, vt innocens ista patiaris. Et Gene 34. vbi habemus: Et irati sunt valde eo quòd rem fœdam operatus esset in Israel, & violata filia Iacob rem illicitam perpetrasset, in Hebr. est: Et irati sunt valde eo quod stultitiam fecisset in Israel, vt dormiret cum filia Iacob, & sic non fiet. Lxx. Et sic non erit. Chaldæus Et sic non debuerat fieri. Itaque cum noster interpres, & Lxx. verterunt: Filius honorat patrem, &c. ita accipiendum est, ac si diceret: Officium filij est, debitum filii est honorare patrem. Ambrosius sermo. 43. Hoc est: si seruus es, redde domino timoris obsequium, si filius exhibe patri pietatis affectum. Hieronymus: Consideremus quod seruus, ac filius in scripturis sanctis voluntate fiat, non necessitate naturæ. Qui enim spiritum adoptionis acceperit, in filium Dei vertitur: qui autem spiritum seruitutis in timorem Dei, seruus efficitur. Vult itaque primum Deus, vt filij eius simus, & bonum voluntate faciamus: si hoc consequi nolumus, vt saltem seruos nos habeat, & à malis saltem per suppliciorum formidinem recedamus. Ex quo intelligimus iuxta Hieron. & Cyrillum, Prophetam loqui de timore seruili, probarique hinc bonum esse timorem seruilem secundum substantiam suam.

18 *In quo despeximus nomen tuum?* Quando in te non te honorauimus? Dissimulationis impudentia vulnus conscientiæ protegunt, vt ait Hieron.

Offertis super altare meum panem pollutum. Hieronymus altare dici censet mensam propositionis, in qua panes ponebantur, eosque pollutos dici, quia ex quolibet frumento conficiebantur, cum iuxta eorum traditionem fieri deberent ex frumento, quod ipsi sererẽt, & meterent, & molerent, & coquerẽt. Vatablus negat vertendum fuisse. Panem pollutum, quia panes propositionis non ponebantur super altare, sed super mensam huic vsui proprie dicatam. Ipse vertit: Oblationem pollutã. At cum לחם proprie panem significet atque ita Lxx. & veteres interpretes verterint, quid venit Vatablo in mentem, vt bene conuersum esse negaret? Quid panis hoc loco significet dubitari po-

ri potest, sed panem verti debere non
2. Cor. 5. est dubium. Sicut cum ait Paulus: Eum
qui peccatum non nouerat, pro nobis
peccatum fecit; quæret pius lector, quo
modo peccatum Christus fiat, sed an
19 ita verti debuerit, non quæret.* Prudẽ
tius sane R. Dauid, à quo ille hoc de
sumpsit, qui dixit panis nomine Sacrifi
cium, & munus significari. Quamuis
nec hoc verum est.* Dicimus ergo ni-
hil esse necesse vt nomẽ à significatio-
ne sua abducamus, proprie accipi põt,
Altare, & mensa. & melius ita accipitur. Pro Hierony-
mo respondemus altare etiam mẽsam
dici propter similitudinem. Vt Ezec.
41. Altaris lignei trium cubitorum al-
titudo, &c. Et locutus est ad me. Hæc
est mensa coram Domino. 1. Cor. 10.
Non potestis mensæ Domini partici-
pes esse, & mensæ dæmoniorum, id est,
altaris Dei, & altaris idolorum, vt in-
terpretatur Concilium Tridentinum,
Sess. 22. capite. 1. Et viciſſim men-
sa vocatur altare eadem ratione: quod
in hoc loco fieri manifestè ostendit id,
quod sequitur: Mensa Domini conta-
minata est. Adiuuat hunc sensum non-
nihil versio LXX. interpretum, & Aqui
læ, & Symmachi, vt refert Theodore-
tus, qui verterunt: Panes pollutos. At
possumus facile, & expedite, & proprie
exponere de panibus sacrificiorũ, qui
offerebantur super altare, vt videmus
Leuit. 1. 6. & 7. quemadmodum expo-
suit Cyrillus. Iuxta hunc sensum panis
pollutus est non secundum legem fa-
ctus, & paratus, quia non obseruaban-
tur ea, quæ locis indicatis præscripta
erant.

20 *In quo polluimus te?* Deus dicitur pol
lui, cum ei polluta munera offeruntur,
quia eo facto sacerdotes testantur se
non magni facere Deum, & contem-
ptibilem eum reddunt apud populum.
Cum ergo ait: Offertis panem pollutũ
perinde est, ac si dixisset: Polluitis me,
hoc est, ignominia me afficitis, contem
nitis me. Et tamen quasi nulla me iniu
ria afficiatis, panes pollutos offerẽtes,
quæritis in quo me pollueritis. Est au-
tem, ac si dicerent: Etiam si panes non
sint prorsus secundum legem facti, nũc
ideo aliquid honori nominis tui detra

A hitur? Propterea respondet: *In eo, quod
dicitis: Mensa Domini despecta est*, hoc
est: Non est tanti momenti mensa pro-
positionis, satis est qualeslibet panes in
ea ponere, vt: Despecta ponatur pro
Contemptibilis, quod fieri sæpe apud
Hebræos ostendimus Sopho. 2. num. 2.
Velut proprie sit participium præteri-
ti, & sit sensus: Non primi nos despici-
mus mensam Domini, à patribus no-
stris similiter despecta est Sed rectè etiã
mensam accipiemus pro altari, sicut
postea in hoc cap. Et vos polluistis il-
lud in eo, quod dicitis: Mensa Domini
B contaminata est; putabant enim altari
deesse religionis sanctimoniam, quia
deerat ædificationis ambitio, vt ait Hie
ronymus.

21 *Si offeratis cæcum ad immolãdum.* Do
cet præterea in quo pollucrent sacer-
dotes nomen Dei, quod scilicet viliſſi-
ma quæque ex animalibus offerebant,
idest, cæca, & clauda, & languida, quod
Dominus prohibuerat Leuit. 22. Lan-
guidum autem dicit ægrotans animal.

Nonne malum est? Certe malum est,
& à me prohibitum, & tamen vos id fa
citis in iniuriã meam, & polluitis me.
C Hoc autem de victimis intelligi potest
quas populus afferebat quidem ad sa-
cerdotes: sed sacerdotes minime acci-
pere tales debebant, quoniam contra
legem erant. In eo etiam peccabant sa
cerdotes, quod fortè viliores victimas,
quarum partem accepturi non erant,
offerebant in holocaustum, & crema-
bant, eæ autem, quæ sibi obuenturæ
erant, curabant, meliores vt essent. Po-
test etiã intelligi de victimis, quas pro
se offerebãt sacerdotes iuxta legis præ-
cepta, quod tunc peiores offerrent, id
est, cæcas, & claudas, & languidas, con-
D tra Domini præceptum Leuit. 1. 2. & 3.
Et fortè de vtrisq; loquitur Propheta.

22 *Offer illud duci tuo.* Tunc non habe-
bant regem, sed ducem, ita enim voca-
tus est Zorobabel, Hagg. 1.

Si placuerit ei Argumentum est à ma
iori ad minus. Non audebis offerre du-
ci tuo, quoniam scis ei minimè placitu
rum: & mihi offerre audes? Est autem
phrasis Hebræorum, vt coniunctio. Si, Si.
cum verbis iurandi expressis, aut sub-
intelle-

intellectis vim habeat negationis. Vt Psalm. 88. Semel iuraui in sancto meo: si Dauid mentiar. Et 94. Quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiē meā. Et Psalm. 131. Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectū strati mei. Nūc autem cum dicit: *Si placueris ei*, subintelligitur more Hebræorum verbum iurandi, aut simile quippiā idest, minime placebit ei. In Hebræo est: Numquid placebit ei.

Aut si susceperit faciem tuam. Non suscipiet faciem tuam. Hebræus: Aut nūquid suscipiet faciem tuam. Suscipere faciem alicuius, est benigne eum, & amice intueri, & petita ei concedere. Iob. 42. Iob autem seruus meus orabit pro vobis, faciem eius suscipiam, vt non vobis imputetur stultitia. Ibidem: Et suscepit Dominus faciem Iob.

Suscipere faciem.

13 *Et nunc deprecamini vultum Dei*. Stante ante Deum, & eum precamini, & peccatorum veniam petite. Significat autē cum hoc dicit (vt docet Cyrillus) Deū iratum auertisse faciem suam. Sciendū est autem vultum, Hebr. פנים in Scriptura sæpe in malam partem accipi, id est, pro facie irati, vt Psal. 20. Pones eos vt clibanum ignis in tempore vultus tui. Psalm. 33. Vultus autem Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. Ita, *Deprecamini vultum Dei*, idem est atque, Placate Deum iratum.

Vultus.

De manu enim vestra factum est hoc. Hieronymus: Vos enim hæc, quæ dixi, vniuersa fecistis. Quasi dicat: Negare non potestis talia vos in Deum fecisse.

Si quomodo suscipiat vestras. Hac dubitatione tacite eos hortatur, vt ardentius orent, & ex animo agant pœnitentiam, vt ita veniam impetrent. Qui enim dubitat, difficultatem rei ostendere vult, & spem impetrandi præbet. De huiusmodi dubitationibus diximus Ioel 2. numero. 22.

TROPOLOGIA.

14 Israel, id est, præualens aduersus Deum, (vt late ostendimus Hos. 12. nu.

Israel.

A 4.) & luctator fortis, & qui angelum dimittere noluit, donec ab eo benediceretur, fortes viros, perfectosque indicat, qui quasi cum Deo luctantur cum laboribus, & calamitatibus ab eo immissis nequaquam deijciuntur, & corruūt, sed fortiter in officio manent, & Deum vt antea, colunt. Qui, si quando pro humana infirmitate, ab ea magnitudine animi degenerauerint, & ad peccata redierint, *Onus Domini est ad Israel in manu Malachiæ* Non quidem contra illos, quibus Deus beatitudinem parauit, & quos scit fore aliquando reuersuros, sed ad illos, vt amice admoneantur & peccatum agnoscentes, cito ad eum redeant, à quo male recesserant. Merito autem *in manu Malachiæ*, id est, angeli mei, quoniam æquo, immò & gratissimo animo ferre debemus, cum corripimur, & quid vitii in nobis sit, commonemur, neque quasi hominem audire debemus, sed angelum Dei existimare eum, per quem peccata nostra cognoscimus. Vere enim nuntius Dei est, per quem Deus ea in nobis reprehendit, quæ nos aut reprehensione digna esse non putabamus, aut nunquam, nisi admoniti corrigeremus. Quid nobis prodest, si abscondimus, vt homines peccatum nostrum? Num ideo peccatum non habemus, quia non degitur? Num ideo Deo abscondimus, aut iram eius fugimus, aut meliores efficimur? Quid agimus fugientes admonitores, nisi vitia fouere, alere, seruare? Melius est, inquit, Salomon, à sapiente corripi, quam stultorum adulatione decipi. Et vir sanctus ex animo ait: Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me: oleū autem peccatoris non impinguet caput meum.

Gen. 32.

B

Angelum Dei putare debemus eum, à quo reprehendimur.

C 25

Eccle. 7.
Psal. 140.

D Vt ergo amara pharmaca ebibimus, & dulcia salutis spe fiunt, nec illis irascimur, qui aut attulerunt, aut nobis propinant, sic correptiones, tametsi veteri homini insuaues, vtiles ad salutem eiusdem salutis spe, & desiderio excipiamus, nec corripientibus irascamur, sed eos, quasi angelos Dei amemus, sicut de Galatis ait Paulus: Sed sicut angelum Dei excepistis me. *Dilexi vos dicit Dominus*. Hoc etiā Deo tacēte creaturæ clamant,

mant, quid enim habemus boni, quod
A beneficium Dei non sit, & manifestum
eius erga nos amoris testimonium? Cœ
lum, terra, mare, aues, bestiæ, elemen-
ta, arbores, herbæ, denique quidquid vi
demus, cum omnia nostris vsibus deser
uiant, testantur quod nunc ait: *Dilexi*
26 *vos.** Hinc Paulus grauiter, & sapien-
Act. 34. ter: Equidem, inquit, non sine testimo-
nio semetipsum reliquit, benefaciens
de cœlo, dans pluuias, & tempora fru-
ctifera, implens cibo, & lætitia corda
nostra. Si autem ad maiora beneficia
veniremus, quæ salutem generis huma
ni continent, quis esset finis enumeran
di? Bernardus serm. 16. in Cant. Cõfun-
dor, confundor audire: Si ego pater,
vbi est honor meus? sed & si pater non
essem, obrueret me beneficijs. Instaurat
aduersum me testes (vt alia innumera
taceam) huius corporis victũ, & vsum
temporis huius, & super omnia sangui-
nem dilecti filij clamantẽ de terra, &c.
Quare insignis stultitiæ argumentum
est, quod dicunt: *In quo dilexisti nos.* O
cæcas mentes, & ingratas? Quanto ve-
rius dicerent: In quo non dilexisti nos?
Impiorum est diuina beneficia nolle
agnoscere, ne cogantur se ingratissi-
mos, & sceleratissimos confiteri. Con-
tra pij se, & alios ad Dei laudes adhor-
Psal. 94. tantur, & dicunt: Venite adoremus, &
procidamus, & ploremus ante Domi-
num, qui fecit nos, quia ipse est Domi-
nus Deus noster: & nos populus pa-
scuæ eius, & oues manus eius. *Dilexi Ia*
cob, & ex Iacob feci Israel ex humili
conditione in sublimem eum euexi, vt
cum angelo luctaretur, & non vincere-
tur, sed benediceretur, & in semine eius
benedicerentur vniuersæ tribus terræ.
Semper Dei amor nos erigit, & altius
prouehit, & in hoc amat, vt ditiores, &
27 beatiores efficiat.* At qui ab eo non a-
mantur, nihil habent firmum, aut tutũ,
sicut de Esau ait: *Et posui montes eius in*
solitudinem & hæreditatem eius in dra-
cones deserti. Montes muniti sunt, & ad
iniuriam aduersariorum sustinendam,
atque etiam repellendam, aptissimi.
Cum ergo Deus malos propter pecca-
ta sua affligit, eisque adimit diuitias, &
potentiam, ceteraque peccatorum in-
strumenta, quibus confidebãt, montes
eorum ponuntur in solitudinem. Et cũ
hæc in potestatem peruersorum homi-
num, & noxiorum, alijsque veneno suæ
impietatis nocentium venire sinit, tũc
ponit horum hæreditatem in dracones
deserti. Huiusmodi enim homines ma-
litiosi, & callidi, & in alios venenosi me
rito dracones deserti dicuntur, id est,
magni, & feri. Sed reprobi, neque his
flagellis admoniti resipiscunt, immo
quantam possunt, operam dant, vt rur-
sum possideant, quæ amiserant. Vt pos-
sint animo, & voluptatibus, ac sceleri-
B bus suis indulgere, & quasi pugnare cũ
Deo volunt dicentes: *Destructi sumus*
sed reuertentes ædificabimus quæ destru-
*cta sunt.** Verum nihil proficiunt, quia, 28
quæ ipsi ædificare volũt, Deus destruit,
vt vel inuiti redeant ad se, & nouam vi
tam instituant. Tale est illud Isaiæ: Et Isa. 9.
sciet omnis populus Ephraim, & habi-
tantes Samariam, in superbia, & magni
tudine cordis dicentes: Lateres cecide-
runt, sed quadris lapidibus ædificabi-
mus: Sycomoros succiderunt, sed ce-
dros immutabimus, & eleuabit Domi-
nus hostes Rasin super eum, & inimicos
C eius in tumultum vertet, Syriam ab
Oriente, & Philisthijm ab Occidente,
& deuorabunt Israel toto ore. Quod si
neque ita ad pœnitentiam conuertun-
tur, temporalibus supplicijs æterna suc
cedent, & terra eorum vocabitur terra
impia, & maledicta, & ipsi populus, cui
iratus est Dominus. Iusti autem videbũt
terminos suos dilatari, & se à Deo no-
uis beneficijs augeri, & dicent: *Magnifi*
cetur Dominus super terminum Israel,
de quo multa diximus Hamos. 6. nu. 9.
& sequentibus. Quod autem ait: *Filius*
honorat Patrem, &c. totum morale est
D iuxta Historiam, & quoniam iam ad sa-
cerdotes conuertit orationem, & illi
sacerdotes typus nostrorum sunt, non
possumus, quæ sequuntur de alijs, quã
de sacerdotibus interpretari.* Hierony 29
mus: Corripit sermo diuinus Episco-
pos, atque presbyteros, & diaconos ne-
gligentes. Et postea: *Offertis super alta-*
re meum panem pollutum. Polluimus pa
nem, i. corpus Christi, qñ indigni acce-
dimus ad altare, & sordidi mundum san
guinem

A guinem bibimus, & dicimus: *Mensa Domini despecta est.* Non quod hoc aliquis audeat dicere, & quod impie cogitat, scelerata voce proferre, sed opera peccatorum despiciunt mensam Dei, &c. Panis mundus est, & omnis munditiæ causa,& mensa Domini honorabilis est hominibus, & angelis, sed vos offertis panem pollutum,quia, quantum in vobis est,polluitis illud,& iniuria afficitis, & mensam honorabilem despectam facitis.Hoc melius intelligetur,si meminerimus adnotatum esse Hamos.9 nu. 5.iuxta Scripturæ consuetudinem,nõnunquam dici fieri illud, quod non fit B quidem,sed fieri tentatur.Hi ergo Deũ polluunt,quoniam (vt est apud Gregorium, hom. 17. in Euang.) nullum ab alijs maius præiudicium, quam à sacerdotibus tolerat Deus, qñ eos, quos ad aliorum correctionem posuit, dare de se exempla prauitatis cernit,&c. Et Dominus ait: Omnis homo,qui accesserit de stirpe vestra ad ea, quæ consecrata sunt, & quæ obtulerunt filii Israel Domino, in quo est immunditia, peribit
Leu. 22.
30 coram Domino. * *Si offeratis cæcum ad immolandum.* Aliud docet, in quo Dei nomen polluunt sacerdotes. Ipsi, cum C clerici sũt,idest,sors,& hæreditas Dñi, Deo semetipsos offerunt, & nihil se aliud velle, quam Deum ostendunt eo tempore dicentes: Dominus pars hæreditatis meæ,& calicis mei. Cum igitur,qui munus sacerdotale suscipiunt, siue Episcopi sint,siue presbyteri, non ea didicerunt, quæ sacerdotem scire, & docere par est, cæcum offerunt ad immolandum,c. enim. 2. ait Malachias: Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius,quia angelus Dñi exercituum est. Cum non se D totos Deo tradunt,sed volunt Deo seruire,& Mãmonæ,& eo modo claudicãt quo illi, quibus dixit Elias: Vsquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum: Si autẽ Baal, sequimini illum: claudum offerunt. Cũ auaritia tenentur,aut ambitione, aut libidine, offerunt, languidum. Hæc si homini offerrent,indignaretur. Et quoniam multa huiusmodi fiunt, Deusque neminem vult perire, sed peccatores

Psal. 15.

3.Reg.18

vocat ad pœnitentiam, ad hoc ipsum sacerdotes exhortatur: *Et nunc deprecamini vultum Dei,*&c. Agnoscite, quam indigni sitis tali ministerio,ac suppliciter confitemini,quæ fecistis,vt misericordiam impetretis.

HISTORIA.

31 *Quid est in vobis qui claudat ostia.* Nemo vestrum gratis in templo meo ministrat. Non dico pontifex, aut sacerdos,sed ipsi etiam ianitores,qui ostia tẽpli claudunt,aut qui ignem altari supponunt ad cremãdum holocausta, mercedem laboris sui accipiunt,& decimis aluntur. Ita Hieronymus. Ac si dicat: Etiam si amore mei non recte ministraretis,saltem pro mercede, quam accipitis,facere debebatis. Cyrillus: Cum decimas,& primitias accipiatis,cur negligenter Dei cultum curatis?

Non est mihi voluntas in vobis. Non placetis mihi, nec sacrificia vestra placent. Manifeste prædicit reijciendum esse aliquando populum Iudæorum cũ suo sacerdotio,& cum suis sacrificijs,& gentes vocandas esse ad Euangelium, atque earum sacrificium acceptũ Deo futurum. Eusebius libro 2. de Demonstratione Euang. demonstr. 29. hæc verba refert cum huiusmodi inscriptione: Recusatio gentis Iudaicæ, & corporalis ipsorum ex lege Mosis, adorationis reiectio spirituali introducta in omnes gentes adoratione per Christum.

Ab ortu enim solis. In vniuerso enim orbe summa religione adorabor à Christianis, non in parua prouincia, qualis est Iudæa. Præsenti tempore vtitur pro futuro, vt certissimum esse declaret, quod dicit, & quasi iam fieri.

32 *Et in omni loco sacrificatur.* Vbiq; mihi offeretur non pollutum sacrificium, quale vos offertis,sed mundum,hoc est corpus,& sanguis filii mei. Ita Hieronymus,& Augustinus. 18. de Ciuit. c. 35. & Cyrillus,& Theodoretus,& reliqui patres exponunt. Ita Eusebius lib. 1. de Demonstratione Euange. capite sexto Iustinus Martyr in Dialogo cum Tryphone. Cyprianus & ipse Martyr lib. 1. contra Iudæos,c. 16. Damascenus lib. 4

de Fide Orthodoxa, cap. 14. Chrysosto-
mus in Psalmum. 95. hæc verba afferēs
ait: Vide quam luculenter, quamque
dilucide mysticam interpretatur esse mē-
sam, quæ est incruenta hostia. Eodem
modo interpretatur in oratione secun-
da contra Iudæos, eosque vrget num-
quam hanc prophetiam impletam esse,
nisi in nostro sacrificio: sacrificium enī
Iudæorum, neque in toto orbe oblatū
fuisse Deo, neque offerri posse extra Ie-
rusalem lege prohibente, Deutero. 16.
Sed plenius hunc locum nobis expo-
suit Conc. Tridentinum, Sess. 22. cap. 1.
his verbis: Et hæc quidem illa munda
oblatio est, quæ nulla indignitate, aut
malitia offerentium inquinari potest;
quam Dominus per Malachiam nomi-
ni suo, quod magnum futurum esset in
gentibus, in omni loco mundam offe-
rendam prædixit, &c. Arbitror etiam
mundam dici ab effectu, quod homines
sanctificet, & veniam eis, atque pœnitē-
tiam, & bona omnia conciliet.

Et vos polluistis illud. Cum nomen
meum in vniuerso orbe sit adorandum,
vos polluistis illud, idest, despicabile ho-
minibus reddidistis. Dicitis enim sæpe:
Mensa Domini contaminata est. mensam
autem plane accipit pro altari, vt sit ex
verbis sequētibus manifestum. Et quod
super ponitur contemptibile est cum
33 igne, qui illud deuorat. * Cum videret
inops altare, nec ita auro, & diuitijs in-
structum, quale ante fuerat, homines
rudes, & crassi contemnebant altare, &
quæ in eo efferebantur, vt ait Hierony-
mus, Cyrillus, Simplicius, & fortasse ve-
rius exponit, ita: Non dicunt hoc ver-
bis, sed factis; qui enim non adhibet ho-
norem, quem debet, altari sancto, fa-
ctis dicit illud esse pollutum, & contem-
ptibile, atque ita Hieronymus paulò
ante interpretatus est illud: Offertis su-
per altare meum panem pollutum, vt
diximus num. 19.

*Et quod super ponitur, contemptibile cu
igne, qui illud deuorat.* In Hebræo ita le-
gitur: Mensa Domini polluta est, & fru-
ctus eius contemptibilis. Fructum aurē
vocat panes, & cetera, quæ altari im po-
nuntur in sacrificium: idcirco Hiero-
nymus vertit: Et quod super poni-

A tur, eodemque modo vetterunt om-
nes interpretes. Pro eo autem, quod
ait: *Cum igne, qui illud deuorat*, in He-
bræo est tantummodo אכלו, pro quo
Lxx. & omnes recentiores interpretes
transtulerunt: Cibi eius, aut Cibus eius
ac si diceret: fructum altaris voco ci-
bos eius, siue, qui in eo ponuntur. Verū
אכל cibum significat, vt ipsi volunt, sed
secundo puncto mutato אכל significat
comedentem: & cum vtrumque intelli-
gi posset, Hieronymus maluit posterio-
ri modo accipere, & comedentem illud
ignem interpretatus est: & merito, quo-
B niam de sacrificiis iam dixerat: Et quod
super ponitur. * Eadem ambiguitas est 34
cap. 3. in eodem nomine in illis verbis:
Et increpabo pro vobis deuorantem:
vbi Lxx. non, Deuorantem verterunt,
sed, Cibum, Chaldæus tamen, & recen-
tiores interpretes transtulerunt, Deuo-
rantem, quod & in hoc loco facere pos-
sent. Sed cur ignem altaris dicunt esse
contemptibilem? Quod non tanta ma-
iestate de cœlo datus esset, vt prior; sed
ex aqua crassa incensus fuerat, vt legi-
mus 2. Mac. 1. Iudæi, & recentiores re-
sponderent igne esse contemptibilem,
quia non erat de cœlo, vt ille, quem an-
C te habuerant; sed nos id falsum esse de-
monstrauimus Haggæi. 1. nume. 11. &
sequentibus.

Et dixistis: Ecce de labore. Omnibus
hoc dicitur, vt superius interpretati su-
mus, idest, sacerdotibus, & Laicis, quod
viles, & contemptibiles victimas affer-
rent ad immolandum: atque hoc excu-
sabant dicentes. *Ecce de labore*, id est, vix
hæc animalia, qualiacunque sunt, offer-
re potuimus propter paupertatem no-
stram. Redijmus enim paulo ante de ca-
ptiuitate, hostibus præda fuimus, & quid-
quid habere potuimus, vix labore con-
D sumptum est. Ita Hieronymus, & Cyril-
lus similiter explicat, Laicos dicere,
Hæc victima bona est, sed ex itinere la-
borat: quod manifestum est apud Lxx.
qui ita vertunt: *ἰδὲ ἐκκακοπαθείας ἐστιν*
ac si dicerent: Eo quod male affecta fue-
rint animalia in via.

Et exsufflastis illud. Hieronymus: Id est: 35
Exsufflatione mea dignum fecistis, feci-
stis mihi contēptibile, ac si nihil offer-
retis.

retis. Ita dictum est Hag: 1. Et intulistis in domum, & exufflaui illud, id est, ad nihilum redegi. Cyrillus: Omnino non probo, nec accipio.

Et intulistis de rapinis claudum, & languidum. Offerebatis peiores victimas, & causabamini esse ex labore itineris, cum ex eo, quod rapueratis, offerretis, & quidem quod pessimum in eo erat.

Et intulistis munus. Et putabatis vos munus aliquod Deo offerre, cum munus ei non sit.

Maledictus dolosus. Dicit eos non paupertatis, sed auaritiæ causa afferre ad templum viles victimas, cum bonas haberent, & pingues. Ideo dolosos vocat, quia mentiuntur, & dolose cum Deo agunt, volunt enim videri afferre victimas, quam optimas possunt, cum deterrimas afferant. Hoc autem dicit de voto: quoniam & si erant quædam vitia tolerabilia in hostijs voluntariè oblatis, tamen ea in ijs, quæ ex voto offerebantur, tolerari non poterant, Leu. 22. Bouem, & ouem aure, & cauda amputatis, voluntarie offerre potes, votum autem ex eis solui non potest.

Et nomen meum horribile in gentibus. LXX. ἐπιφανὲς, id est, illustre, Chaldæus: Potens, Hebræus נורא, id est, dignum omni timore, & omni reuerentia. Hoc est: summa reuerentia coletur ab omnibus gentibus. De נורא diximus Ioelis. 2. numero. 65.

TROPOLOGIA.

36 Sacerdotes non gratuito laborant. *Quis est in vobis, qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito?* Quanto melius hæc dici possunt nostris sacerdotibus, & Episcopis, qui cū amplissimos redditus annuas ex primitijs, & decimis & oblationibus fidelium habeāt, vt pro populo orent, & sacrificium offerant, & eius salutem curent; etiam si Dei amore non mouerentur, periculo maximo animarum suarum moueri debebant? De quo pulchre Gregorius, homilia. 17. in Euange. Sed quid nos, inquit, (quod tamen sine dolore dicere non possumus) quid nos ò pastores agimus, qui & mercedem consequimur, & tamē operarij nequaquam sumus? Fructus quippe Sanctæ Ecclesiæ in stipendio quotidiano percipimus, sed tamen pro æterna Ecclesia minime in prædicatione laboramus. Pensemus cuius damnationis sit, sine labore hic percipere mercedem laboris, &c. Multi canere etiam in Ecclesijs dedignantur, diuinum officium domi festinanter, & sine attentione recitant, id tantum attendentes, vt cito recitetur. Sacrificium raro offerūt, idque auctoritati suæ decorum putant, aut certe reuerentiæ esse dicunt, quod ignauiæ, & indeuoti animi, ac sæpius fortasse vulneratæ conscientiæ est. Eleemosynarum admodum exigua cura est, nec enim illas ferre possunt tot sumptus, tamque sæculares: æquo siquidem iure viuere volūt, qui patrimonio Christi, & pauperum victu aluntur cum illis qui à patribus relictum censum maximum possident. Si autem hæc etiam ad ceteros fideles referamus, multum ad laborandum excitabimur: nō enim gratuito laboramus, & seruimus Deo, sed maximis, & gloriosissimis præmijs propositis, quibus nihil vberius, aut plenius nihil fingi possit, aut lætius, aut honorificentius. Non enim condignæ sunt passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. 37 Christiani nō gratuito laborant. Rom. 8.

Tantaque est regis nostri beneficentia, & liberalitas, vt non solum bonorum laborum gloriosus sit fructus, verum ne minimum quidem obsequiolum abire sine mercede magna sinat, sicut ipse ait: Et quicunque potum dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ, tantum in nomine discipuli: amen dico vobis, non perdet mercedem suam. Atque ante hac beatissimam mercedem, ita suos hic consolatur in laboribus, eam illis pacem animi, eam firmitatem spei, eam mirificarum voluptatū, quas nemo nouit, nisi qui accipit, magnitudinem tribuit, vt merito his quoque dici possit: *Quis est in vobis, qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito?* Ostia templi claudit, qui diligenter sensus suos seruat, & claudit, ne noxia in animā ingrediantur, quæ templum Dei est. Altare Dei incendit, qui semper ignē supponit sanctarum meditationū, & piorū operū, vt cor ardeat, & cremetur Matth. 10

tur Deo in holocaustum. Et quoniam, qui hæc studiose faciunt, miris consolationibus, & ineffabilibus delicijs à Deo augentur quamuis de mercede non cogitent, sed gratuito, quantum in ipsis est, seruiant, non seruiunt gratuito, sed maximam mercedem accipiũt: Quod
38 statim ait:* *Non est voluntas mea in vobis, &c.* ad sacerdotes nouæ legis non pertinet, quorum oblatio acceptissima Deo est, nec exponi aliter debet, quã expositum est, hic enim Hieronymus regulam docet, qua sæpe vsi sumus: Regula, inquit, scripturarum est, vbi manifestissima prophetia de futuris texitur, per incertæ Allegoriæ non extenuare, quæ scripta sunt. Quod sequitur: *Et dixistis: Ecce de labore*: ad eos pertinet, qui vilissima quæque est omnibus Deo offerunt more auarorum agricolarũ, qui in decimas vilia, & immunda frumenta reseruant. Ad eos etiam, qui orationi, aut recitationi officij diuini tempus relinquunt, quo pluries interpellantur & quo minus capite valent, eleemosynas ex ijs, quæ, aut peritura erant, aut minus profutura, largiuntur. Hoc & illotum est, qui in maioribus rebus, & gratioribus, animo suo obsequuntur, & in illis se se abnegant, quæ sine molestia
1. Reg. 15. relinquant, sicut scriptum est: Et pepercit Saul, & populus Agag, & optimis gregibus ouium, & armentorum, & vestibus, & arietibus, & vniuersis; quæ pulchra erãt, nec voluerunt disperdere ea: quidquid vero vile fuit, & reprobũ,
39 hoc demoliti sunt.* Atque hæc offerẽtes dicunt: *Ecce de labore*, mentientes Deo, & inanes causas obtendentes, quasi meliora offerre non possint. Et exsufflant dona sua, id est, aut ingrata Deo reddunt, aut certe multum eis adimunt pretij, atque mercedis. Alij non sua, sed rapta offerunt, quibus ait: *Et intulistis de rapinis claudum, & languidũ* qui dupliciter peccant, & quod de rapinis offerunt, & quòd ea offerunt, quæ vilia sunt, & ingrata Deo. Illi profecto de rapinis offerunt, qui omnipotenti Deo in sanctis religionibus seruientes, quod ei tradiderant, resumunt, & corpus, quod suum non erat immodicis, & imprudentibus ieiunijs, aut austeritate nimia, aut longioribus vigiliis, & orationibus macerant contra præpositorum suorum, hoc est, contra Dei voluntatem. Itaque quamuis multa recte fieri, & Deo grata esse possunt, etiã si ab homine minime iubeantur: tamen cõtra regularis disciplinæ institutiones, aut contra hominis voluntatem, qui præest, ex earumque præscriptuo præcipit, nihil faciendum est. Hi claudum etiam offerunt, quia claudicant ipsi omnino, & alijs in rebus videntur Deo in ministris suis obsequi, cum in his, nõ Deo, sed uoluntati suæ, aut potius superbiæ, & inani gloriæ suæ sine dubio obsequantur. Languidum idem efferunt, quia cum sana illa opera videantur, lãguent & ægrotant, eo vitio, quo diximus, dum illi iudicium suum, & volũtatem suam eorum iudicio, & voluntati anteponunt, qui sibi pro Deo præ-
sunt.* De quo (quoniam in remuincidimus, quæ religiosis hominibus cognita rũ primis, & perspecta esse debet, & 40
in qua non leuiter peccatur à multis) non ab re futurum arbitror pauca referre de multis, quæ nobis à sanctis patribus tradita sunt. Sed sunt omnia ita, vt dixi, accipienda, vt cum sine voluntate præpositi quidquam faciendum negant, contra eius voluntatem intelligamus. Nam cum id fit, quod præpositus cupit, ac, si intelligeret, probaret, aut certè iuxta religionis suæ formam, & consuetudinem, & iuxta eius, qui fecit, vtilitatem, probare deberet: nequaquam sine præpositi voluntate factum putari debet. In primis illud est notum, quod beatus pater Benedictus scripsit in regula sua, cap. 49. & à Bernardo & à Bonauentura, ab alijsque sæpe repetitur, atque laudatur: Hoc ipsum tamen inquit, quod vnusquisque offert, abbati suo suggerat, & cũ eius fiat oratione, & volũtate. Quia, quod sine permissione patris spiritualis fit, præsumptioni deputabitur, & vanæ gloriæ, non mercedi. Ergo cum voluntate abbatis om-
nia agenda sunt, &c.* Quærit magnus Basilius in Regulis breuioribus, interrogatione 138. Numquid in fratrum familia permitti alicui debeat, vt plusquam ceteri ieiunet, vigilet ve ex proprio ipsius 41

Ioan. 6. sius voluntatis arbitrio? Deinde ita respondet: Cum Dominus dixerit: Descendi de cœlo, non vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui misit me, patris: quidquid quisque ex propriæ voluntatis arbitrio facit, id, cũ facientis proprium sit alienum est à cultu pietatis, metuendumque est, ne de eo, quod videtur facere, ipsi dicatur à Domino: Ad te conuersio eius, & tu do-
Gen. 4. iuxta LXX minaberis ei. Et postea: Si vero sit, qui necessario arctiore sibi, vel ieiunio, vel vigilia, vel alia quauis re opus esse arbitretur, ijs aperito, quibus credita est cōmunis disciplinæ procuratio, & quod illi statuerint, id obseruato. Siquidem fieri poterit plerunque, vt necessitati ipsius alia ratione melius consulatur. Idē interrogatione. 118. Qui studiosus est in exequendo mandato, & opus facit, non quod iubetur, sed quod ipse vult,
42 qualem mercedem habebit? * Responsio. Qualem, qui placet sibi ipsi. Cum autem Apostolus dicat: Vnusquisque ve-
Rom. 15. strum proximo suo placeat in bonũ, &c. animaduertere debet quo in periculo sit, qui sibi placet. Porro hic idem etiam obedientiæ contemptor conuincitur. Et in Constitutionibus monasticis, c. 28. scripsit: Potestatem vero sui ipsius, ne ad punctum quidem temporis, habere monachus debet, per quam in priuatis ipse negotiis suis versetur. Quemadmodum enim absente artifice instrumentum sua sponte ipsum non moueretur, neque membrum ad breuissimũ tempus ab aliquo corpore separati, mouetive posset, sine eius, qui intus est, opificis, ac totius corporis moderatoris voluntate: similiter quoque, neque religionis obseruanti aliquid agere, exequive sine antistitis sui sententia licet. &c. Cassianus in secunda Collatione, c. 11. Hoc igitur, inquit, modo ad scientiā discretionis veræ peruenire poterimus, vt seniorum vestigia subsequētes, neq; agere quidquā noui, neque discernere nostro iudicio præsumamus: sed quemadmodum nos, vel traditio illorum, vel vitæ probitas informarit, in omnibus gradiamur. Nullo namque alio vitio tā præcipitem Diabolus monachũ pertrahit, ac perducit ad mortē, quā cum cũ

A neglectis consiliis seniorũ suo iudicio persuaserit, & definitionique cōfidere. * Et in quarta Collatione, cap. 20. Vnũ sane, atque idem inobedientiæ genus est, vel propter operationis instantiam vel propter otij desiderium senioris violare mandatum, tamque dispendiosum est pro somno, quam pro vigilantia, monasterij statuta conuellere. Tantum denique est abbatis transire præceptum, vt legas, quantum si contemnas, vt dormias, &c. Beatus Dorotheus in doctrina quinta: Prauus tunc malè agit, cum iustitiam coadmiscet. Prauus Diabolus
B est, tunc autem perperam agit, cum iustitiam admiscet iustitiæ nostræ: tunc enim fortior est, tunc magis nocet, tunc amplius operatur. Cum enim perstamus in voluntate nostra, & nosmetipsos iustitijs nostris instituimus, & informamus tūc sub prætextu hoc boni nobis maximè insidiamur, nec nouimus quo pacto ipsi pereamus, &c. * Sed apertius Bernardus sermo 71. in Cant. Vereor, inquit, ne & inter nos aliqui sint, quorum non acceptet munera sponsus eo quod non redolebant lilia. Etenim si in die ieiunij mei inueniatur volun-
C tas mea, non tale ieiunium elegit sponsus, nec sapit illi ieiunium meum, quod non lilium obedientiæ, sed vitium propriæ voluntatis sapit. Ego autem non solum de ieiunio, sed de silentio, de vigilijs, de oratione, de lectione, de opere manuum, postremo de omni, obseruatione monachi, vbi inuenitur voluntas sua in ea, & nō obedientia magistri sui, id ipsum sentio. Minimè prorsus obseruantias illas, & si bonas in se, tamen inter lilia, id est, inter virtutes censuerim deputandas, sed audiet à Propheta, qui eiusmodi est. Numquid tale est obse-
D quium, quod elegi? dicit Dominus? Et addit: In die bonorum tuorum inueniũtur voluntates tuę. Grande malum propria voluntas, qua fit, vt bona tua tibi bona non sint, &c. * Et sermone. 19 in eundem librum: vel certe magis ex obliquo vos, qui nuper venistis, tangit spiritualis sermo, vestram illam, quam & nos frequēter reprimere conati sumus, minus discretam vehementiam, immo intemperantiam prorsus nimium obsti-

Right margin notes: 43 (beside "Et in quarta Collatione"); 44 (beside "Sed apertius"); Isa. 58. (beside "quium, quod elegi"); 45 (beside "Et sermone. 19").

natam redarguens. Non vultis esse communi contenti vita. Non sufficit vobis regulare ieiunium, non solemnes vigiliæ, non imposita disciplina, non mensura, quam vobis partimur in vestimentis, & alimentis: priuata præfertis communibus. Qui vestri curam semel nobis tradidistis, quid rursum de vobis vos intromittitis? Nam illam, qua toties Deum cõscientijs vestris testibus offendistis, propriam, scilicet, voluntatem vestram, ecce, nunc iterum magistram habetis, non me. Illa vos naturæ docet non parcere, rationi non acquiescere, non obtemperare seniorum consilio, vel exemplo, non obedire nobis. An ignoratis, quia melior est obedientia, quam victimæ? Non legistis in Regula vestra, quod quidquid sine voluntate, vel consensu patris spiritualis fit, vanæ gloriæ deputabitur, non mercedi? &c.
49 * Bonauentura in prima parte Speculi disciplinæ, cap. 4. Habenda est planè in agendis obedientiæ sanctæ auctoritas, sine qua, nec etiam ipsa bona sunt bona. Deinde refert verba Bernardi, quæ nos iam retulimus ex sermone. 71. in Cant. Et paulò post: Pro specialibus ad personam operantis spectantibus, siue ad carnis mortificationem pertineant, vt sunt vigiliæ nimis longæ, vel abstinentiæ singulares: siue ad exercitium spectent operis manualis, per se, vel per alium faciendi licentia quæratur: sine qua religiosus suas singularitates facere non debet, quippe, cui nec corpus suum habere licet in propria voluntate. Et quod sine permissione patris spiritualis fit, præsumptioni deputabitur, & vanæ gloriæ, non mercedi, &c. Multa iam de hac re diximus, sed illud tamẽ non prætermittam, quod religiosorum institutor, & magister scripsit Gregorius lib. 6. Commentariorum in primũ librum Regum, capit. 2. Vbi cum illud explicet cap. 15. Immo audiui vocem
47 Domini, ita inquit, * Hoc quidem sæpè in monasterijs accidit, cum quisque nimis religiosus subditus spiritualium prælatorum imperijs adijcere præsumit cum regularem communem vitam despicit, & propriæ sequitur arbitrium voluntatis. Dum enim meliorare vitam

A eligendo, quam obediẽdo nititur, quid aliud quam apertam inobedientiam intentione virtutis colorare monstratur? subiecti quidem notare subtiliter debẽt quia ex eo Saul Deo displicuit, quòd Deo immolare præter Prophetæ præceptum tentauit. Et post pauca: Inobedientes autem, dum tumenti corde maiorum iussa non faciunt, cum meliorare, quod eis iniungitur, conantur: sua opera Deo offerre dum cupiunt, semetipsos tollunt. * Nam per alias virtutes 48
nostra ei impendimus: per obedientiã nosmetipsos exhibemus. Samuel ergo
B subiungens ait: Numquid vult Deus holocausta, & victimas, non potius, vt obediatur voci Domini? Quid enim sunt bona electorum hominum opera, nisi victimæ, & holocausta? Cum ergo holocausta, & victimas per legem offerri Dominus præcepisset, quid est quod Dominus holocausta, & victimas nolle dicitur, velle autem, vt ei obediatur pollicetur: nisi quia, quæ præter obedientiã fiunt, holocausta, & victimæ non sunt? Quasi dicat: Tunc bona sunt bona opera, quando à præpositorum conscientia non discordant. Et mox: Bene autẽ
C dum superborum opus discutitur, Propheta acute exquirit dicens. Nunquid vult Deus holocausta, &c. exquirit siquidem, vt superbiæ tumor pastorali auctoritate feriatur. Quia, qui sequi propriam voluntatem eligunt, Deo placere se putant, sed Deus eorum opera; cũ magna, & ingentia sint, nequaquã probat. * Cum autem ad illud venit: Quoniam quasi peccatum hariolandi est repugnare, & quasi scelus idololatriæ nolle acquiescere, subiicit: Qui autem repugnant prælatorum imperijs, ideo vtique repugnant, quia diuinam voluntatem se scire melius æstimant. Quasi er- 49
D go peccatum hariolandi est repugnare quia velut contempto diuino altari ad aras dæmonũ respõsa percipiũt, dũ cordis sui prestigiosis, ac superbis adinuentionibus credunt, & salubribus prælatorum consilijs contraria sentiendo refragantur. Nolle autẽ acquiescere idololatriæ sceleri simile dr, quia nimirũ in inobedientiæ suę obstinatione nemo persisteret, si propositi sui figmentum in corde.

corde, quasi idolum non gestaret. Dum A
enim agenda in corde concipit, quasi
idolum facit. Et dum conceptum men-
tis propositum se acturum deliberat,
quasi ad adorandum simulacrum se in-
clinat. Hæc, & plura diuinitus Grego-
50 rius. * Quare rectè Malachias dixit:
*Et intulistis de rapinis claudum, & lan-
guidum, & intulistis munus.* Id est: Cum
hæc offerebatis, putabatis vos munus
inferre, sed munus non erat, quia de ra-
pinis fuit, ideoque non suscipiam illud
de manu vestra. Optimè autem cohæ-
ret, quod sequitur: *Maledictus dolosus,
qui habet in grege suo masculum, & vo-* B
tum faciens immolat debile Domino. Sæ-
pè enim, qui obedientiam Deo voue-
runt, non admodum curant ei offerre,
quæ religionis suæ sanctionibus præci-
piuntur, sed quæ ipsi propria habent, vt
peculiaria ieiunia, peculiares vigilias,
aut orationes, & in his sunt valdè sedu-
li, in communibus verò, & regularis di-
sciplinæ autoritate commendatis, tepi-
diores, & remissiores. Hi maledicti di-
cuntur, quia nunquam proficient, sed
decrescent, & benedictione Domini nō
prouehentur, dolosi verò, quia cum se
velle obedire profiteantur, & soli Deo C
placere, sibi potius obediunt, & placēt,
Deoque, non quod ille mallet, offerūt,
sed quod ipsos, qui offerunt, magis de-
51 lectat. * Masculum enim habet in gre-
ge suo, qui fortia, & Deo placentia vir-
tutum opera per obedientiam offerre
Deo potest: sed immolat debile, & fe-
mineum, quia ea potius offert, quæ ex
propria voluntate, & ex infirmitate ani
mi sibi indulgentis oriuntur. Grego-
rius loco indicato: Quid est ergo quod
dicitur: Vult vt obediatur voci Domi-
ni, nisi, quia omnia bona opera post-
ponenda sunt ijs bonis, quæ iubentur? D
Nam cum bene prælati iubent, bona,
quæ ex arbitrio subiecti eligunt, præ-
latorum imperijs postponuntur: ipsa
verò opera illis postposita holocausta,
& victimæ nominantur, vt non solum
sentiantur non esse conferenda maio-
rum imperijs minorum parua, sed ma-
xima, &c. Bernardus præclarè de hoc
locutus est in tractatu de gradibus hu-
militatis, vbi, & gradus superbiæ con-

numerans quintum ponit singularita-
tem, atque hæc scribit: * Non suffi- 52
cit ei, quod communis monasterij re-
gula, vel maiorum cohortantur exem-
pla. Nec tamen melior esse studet, sed
videri. Non melius viuere, sed vide-
ti viuere gestit, quatenus dicere possit:
Non sum sicut ceteri hominum. Plus Luc. 18.
sibi blanditur de vno ieiunio, quod ce-
teris prandentibus facit, quam si cum
ceteris septem dies ieiunauerit. Com-
modior sibi videtur vna oratiuncula pe
culiaris, quam tota psalmodia vnius
noctis. Et postea: Ad omnia denique
sua strenuus, ad communia piger. Vi-
gilat in lecto, dormit in choro, cumque
alijs psallentibus ad vigilias tota nocte
dormiter, post vigilias alijs quiescen-
tibus solus in oratorio remanet, ex-
creat, & tussit, gemitibus, ac suspirijs
aures foris sedentium de angulo im-
plet, &c. * Hoc quam ingratum Deo 53
sit, ostendit luculenter ser. 46. in Canti.
Rectè itaque admonet Cyrillus: Opti-
ma ergo, inquit, sunt Deo offerenda, &
summo studio. Et si quis se Deo im-
molarit, sicut ait Apostolus. Exhibete Rom. 12.
corpora vestra hostiam viuentem, bene
placentem Deo, Inquirat curiose sua,
sitque acer inspector suæ animæ. Vi-
deat verum sit cæcus, id est, non ha-
bens lumen veritatis in mente: verum
claudus, quia, scilicet, non possit rectè
ambulare ad omne bonum. Videat ne
habeat rapta, & ægrota, &c. Illud etiam
in mentem reuocemus, quod supra di-
ximus, quædam vitia fuisse tolerabilia
in hostijs voluntariè oblatis, quę in ob-
latis ex voto non tolerabantur, vt, qui
votum vouimus Deo Iacob, non facia-
mus opus Dei negligenter, sed accura-
tè, atque perfectè. * Bouem, & ouem, 54
(inquit) aure, & cauda amputatis vo- Leu. 22.
luntariè offerre potes, votum ex eis sol
ui non potest. In aure obedientia, in
cauda perseuerantia designatur. Qui
extra religionem sunt, possunt quod bo
num videtur offerre, obedire in eo alijs,
si nolint, non admodum reprehendun-
tur. Possunt modo facere, paulo post
cessare. Hi bouē, & ouem offerunt ampu
tatis aure, & cauda. Nos si victimā offe-
ramus sine aure, Deo displicemus: sine
cauda,

cauda, id est, si ad finem vsque vitæ non A perseueramus in eo, quod vouimus, damnabiles sumus.

CAP. II.

Leui. 26. Deut. 28.

T nunc ad vos mandatum hoc, ô sacerdotes. Si nolueritis audire, & si nolueritis ponere super cor, vt detis gloriam nomini meo, ait Dominus exercituum: mittam in vos egestatem, & maledicam benedictionibus vestris, & maledicam illis: quoniam non posuistis super cor. Ecce, ego proijciam vobis brachium, & dispergam super vultum vestrum stercus sollennitatum vestrarum: & aßumet vos secum. Et scietis, quia misi ad vos mandatum istud: vt esset pactum meum cum Leui, dicit Dominus exercituum. Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis: & dedi ei timorem, & timuit me, & à facie nominis mei pauebat. Lex veritatis fuit in ore eius, & iniquitas non est inuenta in labijs eius. In pace & in æquitate ambulauit mecum, & multos auertit ab iniquitate. Labia enim sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius: quia angelus Domini exercituum est. Vos autem recessistis de via, & scandalizastis plurimos in lege. Irritum fecistis pactum Leui, dicit Dominus exercituum. Propter quod & ego dedi vos contemptibiles, & humiles omnibus populis, sicut non seruastis vias meas, & accepistis faciem in lege. (Ephe. 4.) *Numquid non pater vnus omnium nostrum? Numquid non Deus vnus creauit nos? Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum, violans pactum patrum nostrorum? Transgreßus est Iuda, & abominatio facta est in Israel, & in Hierusalem: quia contaminauit Iudas sanctificationem Domini, quam dilexit, & habuit filiam Dei alieni? Disperdet Dominus virum qui fecerit hoc,* B *magistrum, & discipulum de tabernaculo Iacob, & offerentem munus Domino exercituum. Et hoc rursum fecistis: Operiebatis lachrymis altare Domini, fletu & mugitu, ita vt non respiciam vltra ad sacrificium, nec accipiam placabile quid de manu vestra.* (Amos 5.) *Et dixistis. Quam ob causam? Quia Dominus testificatus est inter te & vxorem pubertatis tuæ, quam tu* C *despexisti: & hæc particeps tua, & vxor fœderis tui. Nonne vnus fecit, & residuum spiritus eius est? Et quid vnus quærit, nisi semen Dei? Custodite ergo spiritum vestrum, & vxorem adolescentiæ tuæ noli despicere. Cum odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israel. Operiet autem iniquitas vestimentum eius, dicit Dominus exercituum. Custodite spiritum vestrum, & noli* D *te despicere. Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris. Et dixistis, In quo eum fecimus laborare? In eo quod dicitis: Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent, aut certe vbi est Deus iudicij?*

HISTO-

HISTORIA.

1 *Et nunc ad vos mandatum hoc ò sacer-*
dotes Prosequitur quod cœperat, & do-
cet quod sit de sacerdotibus sumpturus
supplicium, nisi resipuerint. Audite, in-
quit, hoc quod mihi Dominus manda-
uit, vt dicerem vobis. Ceterum quoniã,
vt iam diximus, sacerdotes veteres ty-
pus fuerunt nostrorum, non repetemus
postea Tropologiam, sed simul inter ex
ponendam Historiam dicemus quod in
illos conueniet. Possunt & hæc fere
omnia, quæ de sacerdotibus dicuntur,
ad omnes Christianos referri, qui, quã-
uis sacrificium corporis, & sanguinis
Domini nostri Iesu Christi conficere
non possint, neque per se offerre, dicun
tur quodam modo sacerdotes, quoniã
alia sunt sacrificiorum genera, quæ of-
ferre ipsi queant, quæ late enumerat
Chrysostomus in homilia quadam in
Psalm. 95 Sed ego de his nihil dicam,
quoniam facile erit cuiuis de alijs dicta
ad hos quadam tenus accommodare.

Si nolueritis ponere super cor. Si no-
lueritis cogitare, & statuere apud vos,
vt detis gloriam nomini meo digna mi
nisterio vestro facientes.

2 *Mittam in vos egestatem*, id est, Om-
nium rerum necessariarum penuriam,
vt sit iam vera egestas, & minime simu-
lata, vt cum dicebatis: Ecce de labore.
Ita exponit Hieronym. Tacite autem
indicat eorum auaritiam, quos statim
egestate, vt magno aliquo malo, terret.
Et vere Dominus mittit egestatem su-
per omnes, qui non ponunt super cor,
vt dent gloriam nomini eius, quoniam
sine Deo anima semper eget, nec quie-
scere potest, & quamuis omnibus volu-
ptatibus abundet, cum semper esuriat,
vel inuita sentit inopiam suam. Hanc
Luc. 15. egestatem sensit filius prodigus, de quo
scriptum est: Et postquam omnia con-
summasset, facta est fames valida in re-
gione illa, & ipse cœpit egere.

Et *maledicam benedictionibus vestris*.
Hieronymus duplicem horum verbo-
rum sensum proponit. Prior est. Male-
dicam ijs, quæ nunc benedictionibus
meis possidetis, id est, auferam vobis di-
uitias, quas ex fertilitate à me data, &
A ex benignitate mea possidetis. Poste-
rior est: Cuicunque rei vos benedixeri-
tis, ego maledicam. Vt si vos benedica-
tis agris, aut pecoribus, quo fecũda sint,
ego ea omnia sterilia reddam. * Prior 3
est Cyrilli, & quorundam Hebræorum,
posterior Lyrano, & quibusdam etiam
Hebræis magis probatur. Mihi vterque
placet. Etenim vulgatum est in Scriptu
ra, vt benedicere, & benedictio copiam,
& fertilitatem significet, maledicere ve
ro, & maledictio sterilitatem, vt nota-
uimus Hab. 3. num. 45. & Hag. 2. nu. 69.
Cyrillus: Est autem sciendum, quod ni-
B si voluerit quis præcepta Dei in animo
habere, omnia animi bona ibunt illi in
nihilum, nullumque fructum feret vitæ
piæ, quin potius priuabitur cœlesti be-
nedictione, &c. Posterior sensus satis
manifeste seruat verborum proprieta-
tem, qui, si ad sacerdotes nostros refera-
tur, de eo intelligendus est, quod operi
respondet operantis, non de eo, quod
Ecclesiæ nomine, &, vt eius minister
facit.

Et *maledicam illis*. Iterum repetit ad
maiorem confirmationem, vt notaui-
mus Soph 1. num. 15 R Dauid, & Vata-
C blus legunt: Et maledixi illis, id est, iam
cœpi maledicere. Sed ita, vt habet no-
stra translatio, verterunt Lxx. interpre
tes, & Chaldæus, & passim in prophetis
videmus præteritum poni pro futuro.

Ecce, *ego proijciam vobis brachium*. 4
Iuxta legem quædam partes victima-
rum reseruabantur sacerdotibus, id est,
armus dexter, pectusculum, lingua, ven
triculus, vt videmus Leuit. 7. & 10. &
Deut. 18. Est ergo sensus iuxta Hiero-
nymum: Ea, quæ vobis reseruata sunt,
quasi sanctiora, pro virtutum munere,
& pro sanctitate officij vestri, ego in o-
D culos vestros proijciam: quod est indi-
gnantis, simul & contemnentis. Itaque
brachium appellat armũ animalis dex-
terum, pro quo Lxx. verterunt, Hume-
rum. Pro eo, quod est, *Proijciam vobis*
brachium, Vatablus, & Pagninus secu-
ti R. Dauidem vertunt: Increpabo vo-
bis semen, id est, faciam, vt non oriatur,
quod seminaueritis. Causa huius trans-
lationis, est quod aliter legũt quã vete-
res. Nam nomen trium literarum, quod
est in

est in Hebræo זרע, si ita subscribatur זרע, vt ipsi legunt cum Hebræis, significat semen, si autem זרע, sonat brachium, quomodo legerunt Lxx. & Hieronym. Sed errauerunt in hoc loco Iudæi scriptores punctorum, vt in alijs quamplurimis, quod docere videtur ipse contextus: Et dispergam super vultum vestrum stercus sollennitatum vestrarum.

5 *Et dispergam super vultum vestrum stercus sollennitatum vestrarum.* Contentum ponit pro continente, & stercus vocat ventriculum, qui sacerdotibus reseruabatur, quemadmodum verterunt Lxx ἔνυστρον, i. ventriculum. Sed aptius translatũ est, Stercus, & irato magis cõuenit, ac si dicat: Proijciam in faciẽ vestram ventriculũ, & eius stercore facies vestras deturpabo. Hoc est, Proijci faciam. Dabũt quidem vobis de victimis, quod dare solebant, sed dabunt cũ horrore quodam palam, & coram vobis ipsis detestantes vestram auaritiam, & vitæ turpitudinem. Non tam dabo vobis ventriculum, quam eius stercus super facies vestras proijciam, vt licet alimenta accipiatis, omnes tamen vos rideãt, atque detestentur. Chaldæus: Et patefaciam confusionem scelerum vestrorum in facies vestras. Et bene dicit: *Sollennitatum vestrarum* i. non mearum, non. n. ego in illis color, nec mihi placere studetis, sed vobis.
6 * Sicut enim ait Exod. 32. Vade, descende, peccauit populus tuus, quem eduxisti de terra Ægypti: At non est omittẽdum, nomen stercus bis reperi in Hebr. Et dispergam super vultum vestrum stercus, stercus sollennitatum vestrarum, similiter Lxx. Et dispergam ventriculum super faciem vestram, ventriculum sollennitatum vestrarum. Ita etiam, vt nos, recentiores interpretes. Ex quo cernitur bis quoq; in translatione nostra positum Stercus, quod magis auget, & magis decet iratũ, ac si diceret: Illud, inquam, ipsum stercus, quod vos in sollennitatibus vestris accipere soletis. Sed librarij non considerantes hac geminatione rem augeri, & sententiam ornari, atque illustrari, alterum redundare putauerunt.

Et assumet vos secum, id est: Semper cum illo eritis, semper facies deturpatas habebitis. Hoc est, semper eritis infames, & contemptibiles, & ab omnibus ridebimini.

TROPOLOGIA.

Quidquid sacerdotibus seruabatur, 7
id maxime significabat quales esse deberent sacerdotes. Nam cum illis attribuebatur extrema pars iecoris, & duo renes, significabat in ænigmate lex (vt ait Cyril.) omnia interiora nostra debere esse sancta. Hier. in pectusculo significatur bona conscientia, in lingua, sancta confessio, vt quod corde credimus ad iustitiam, ore confiteamur ad salutẽ. In brachio, bona opera, in ventriculo, vt nihil habeamus mortiferũ, sed quod nostram vitã sustentet, ac vegetet. Nisi enim cibi in ventriculo concoquãtur, & eorum succo corpus irrigetur, attenuatum viribus caret, & fertur in mortem. Idem in epistola ad Fabiolam, de veste sacerdotali; In pectore mũdas cogitationes, legis notitiam, dogmatũ veritatem. In brachio, bona opera, & pugnam contra Diabolum, & armatã manum, vt quod mente conceperint, exẽplo probent. Iesus enim cœpit facere, & docere, &c. Cum ergo brachium, siue armus dexter proijcitur in facies sacerdotũ significatur eos quidem non fraudari in hoc sæculo suo honore, & cibo, sed eas tamen facies per illud brachium æterna ignominia, & confusione esse feriendas, quod sacerdotali dignitate donati vitam sacerdotibus dignam nõ habuerint.
* Ventriculus etiam merito 9
dispergitur super eorũdem facies, quoniam ventriculum habuerunt latum, & capacem, qui & officium sacerdotale, & curam multarum animarum, & annuos redditus, qui multis satis esse possent, suscipere non dubitarunt, & cum pro multis deberent laborare, omnia in suo ventriculo seruarunt, nec partem inde posuere ceteris membris. Latuit sacerdotium, id est, nulla ad alios ex eo peruenit vtilitas, latuit cura animarum, latuerunt redditus, & pecuniæ, nullum alijs emolumentum attulerunt. Et, vt quæ diu tenentur inconcocta, in putorem, & in stercus vertũtur, ita hęc om-

nia possessoribus suis versa sunt in stercus in die iudicij palam super facies eorum dispergendum.

HISTORIA.

Et scietis quia misi ad vos. Cum vos illis ignominijs affecero, plane intelligetis prophetam, qui ad vos cum mandato illo venit, nomine meo venisse, & à me fuisse missum, vt vitam corrigeretis, & pactum, quod ego inij cum Leui, semper staret, possemque vobis benefa-
9 cere. * In Leui non Aharon, aut certū aliquem sacerdotem significat, sicut intellexisse videtur Theod. sed genus sacerdotale, vt sentiunt Hier. Cyri. Lyra. & quidam ex Hebræis. Tritum enim est in scriptura, vt Israel ponatur pro omnibus Israelitis, Iudas, pro tribu Iudæ: atque ita Leui caput familiæ sacerdotalis pro tota familia ponitur. Quod optime probatur ex Iud. 17. Benefaciet mihi Dominus habenti Leuiticei generis sacerdotem. Pro quo est in Hebr. Quoniam fuit mihi Leui in sacerdotem & Lxx. Quoniam factus est mihi Leuita in sacerdotem.

Pactum meum fuit cum eo vitæ, & pacis. Explicat quale sit pactum, quod dixit. Cum sacerdotium dedi Leuiticæ familiæ, promisi ei in principibus suis vitam, & pacem. Quod Hieronymus non de vita corporis, sed de vita gratiæ, & gloriæ intelligi vult. Quo modo etiam pacem intelligere licet spiritualē, idest, amicitiam cum Deo, & tranquillitatē animi. Dicitur & pactum pacis, qua promisit Deus non ablaturum se illis sacerdotium. Hoc intelligitur ex eo, quod de Phinehes dicitur Numerorum vigesimo quinto. Ecce do ei pacem fœderis mei, & erit tam ipsi, quam semini eius
10 pactum sacerdotij sempiternum. * Et de Aharon Ecclesiastici 45. Statuit illi testamentum æternum, & dedit illi sacerdotium gentis, &c. Ex his potest intelligi pactum vitæ similiter dici, quo Deus promisit Leuiticam familiam semper in eo officio victuram: & pactum pacis, nunquam se illi adeò iratum fore, vt ei sacerdotium auferat. Nam Hieronym. expositio spiritualis videtur. Cum sacerdotibus noui testamēti pactum vitæ æternæ inijt Deus, & pacis illius, de qua dictum est Isa. 32 Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta. Cyrillus: Quod vero dicere videtur propheta de Leui, in primis referendum est ad Christum, qui in Leui, vt in typo, & vmbra, figuratus est, qui est vita, & pax: viuificati enim in ipso per ipsum accessum habuimus ad patrem, pacemque habemus cum eo per obedientiam, & fidem.

Et dedi ei timorem. Non loquitur de hoc, aut illo sacerdote, sed, vt diximus, de tribu Leui, in qua fuerunt multi sancti sacerdotes, vt Aharon, Phinces, Onias sacerdos magnus, & minores etiā sacerdotes, quos mirificè laudat Moses Deute. 33. cum ait: Hi custodierunt eloquium tuum, & pactum tuum seruauerunt. * Cyrillus: Hoc timore nihil laudabilius, neque gloriosius, sicut scriptū est: Timor Domini splendor & gloria. 11
Pro quo nos habemus Eccl. 1. Timor Domini gloria, & gloriatio, & lætitia, & corona exultationis.

A facie nominis mei pauebat. Hebræus נחת quod verbum, vt docet Hieronymus, significat subtrahere, & contrahere se mentis formidinem corporis horrore indicando. Significat etiam frangi, & consternari animo præ timore. Talis reuerentia Deo præstanda est, Leuit. 26. Custodite Sabbata mea, & pauete ad sanctuarium meum: ego Dominus. Nos autem conferamus illud sanctuarium cum nostro, in quo Christus vere seruatur, & continetur, & videbimus quāto cum pauore, & tremore ministrare debeamus.

Lex veritatis fuit in ore eius. Semper veram doctrinam docuerunt, vt populus mādata mea, & legem rite seruaret.

Et iniquitas non est inuenta in labijs eius. Neminem deceperunt, vt à cultu meo recederet, sed semper salutarem doctrinam docuerunt.

In pace, & æquitate ambulauit mecum. 12
Ambulare cum Deo, est solicitè ei inseruire, vt diximus Michææ sexto, numero vigesimo octauo, & nunquam ab eo recedere. *In pace* autem dicit, id est, paci-

pacificè, non me ad iram prouocando, sed pacem mecum seruando. De quo Iob vigesimo secundo: Acquiesce igitur ei, & habeto pacem, & per hæc habebis fructus optimos. Cyrillus: Habere pacẽ cum Deo nihil aliud est, quam velle sapere, & facere, quod Deus vult, & nullo modo eum offendere. Cum vero affectus dominantur in nobis, tunc Deo te
Iac. 4. sistimus; vnde discipulus ille ait: Nescitis, quia amicitia huius mundi inimica est Dei? &c. Pro In æquitate, in Hebræo est במישר, id est, in rectitudine, semper via recta ambulando, non declinando ad dexteram, neque ad sinistrã, hoc enim est ambulare in æquitate, & in iustitia. Lxx. In pace dirigens ambulauit mecum.

Et multos auertit ab iniquitate. Quod proprium sacerdotis est. Hieronymus: Qui sacerdos est, & non corripit delinquentes, sacerdotis officium præterit.

13 *Labia enim sacerdotis custodiunt scientiam.* Non est legendum præsenti tempore Custodiunt, sed custodient, vt cõstat ex Hebræo, & ex Lxx. & ex Chaldæo, & ex Hieronymo, & ex emendatioribus exemplaribus, Dictumque est: Custodient, id est, custodire debent, vt explicauimus cap. 1. num. 16. Hierony. Non dicit Proferent, sed custodient, vt loquantur in tempore, denique conseruis cibum in tempore suo, &c. Itaque os sacerdotale arca quædam debet esse salutaris doctrinæ, vnde omnes necessaria depromant: aut potius fons, iuxta illud Prouer. 10. Vena vitæ os iusti.

Et legem requirent ex ore eius. Id est, Requirere debent, non aliunde, sed ex ore sacerdotis. Leuitic. decimo: Dixitq; Dominus ad Aharon: Vinum, & omne, quod inebriare potest, non bibetis tu, & filij tui quando intrabitis in tabernaculũ testimonij, ne moriamini, quia præceptum sempiternum est in generationes vestras: & vt habeatis scientiã discernendi inter sanctum, & profanũ, inter pollutum, & mundum, doceatisq; filios Israel omnia legitima mea, quæ locutus est Dominus ad eos per manũ Moysi. Lege tertium caput prioris Epistolæ ad Timotheum, & primum Epistolæ ad
14 Titum. * Bernardus libro se-

A cundo de consideratione, in fine: Legẽ requirent, non nugas profectò, vel fabulas. Idem in libro de dispensatione, & præcepto docet hic in lege non intelligi, quod Scriptura apertè tradit, vel recta ratio, in quibus nec præceptor expectandus est, nec prohibitor auscultandus: sed quę dubia sunt, verum Deus sic velit fieri, an aliter. Cyrillus ait nomine legis contineri omnium ad bene viuendum necessariorum cognitionem.

Quia angelus Domini exercituum est. Arbitror Hieronymum consulto non vertisse, Nuntius, sed Angelus, vt ostenderet
B angelum dici non solum, quia voluntatis Dei nuntius, & interpres est, sed etiam, quoniam angelorum sanctitatem, & puritatem imitari debet. Sicut cum c. 3. dicit de Ioãne Baptista; Ecce, ego mitto angelũ meum. *Angelus Domini* dicitur iuxta Cyrillum, quia refert, & tradit hominibus oracula Dei nihil addens, aut subtrahens. Sed sicut a Deo accepit. Nam angeli non referunt hominibus, nisi quæ à Deo acceperunt: Immo & fideles nuntij hoc faciunt, vt non solum idem dicant quod acceperunt, sed verbis etiam eisdem, vt sæpe
C apud Homerum fit, quod & Virgilius interdum imitatur. * Hoc ipsum præclarè Paulus docuit, 1. Tim. vltimo: O Timothee, depositum custodi deuitans profanas vocum nouitates. Quod elegantissime explanauit Vincentius Lirinensis in libello aduersus profanas omnium hæreseon nouitates, his verbis: Quid est Depositum? Id est, quod tibi creditum est, non quod à te inuentum: quod accepisti, non quod excogitasti; rem non ingenij, sed doctrinæ: nõ vsurpationis priuatæ, sed publicæ traditionis: rem à te perductam, non à te prolatam: in qua non autor debes esse; sed
D custos, non institutor, sed sectator, non ducens, sed sequens. Depositum, inquit, custodi, catholicæ fidei talentum inuiolatum, illibatumque conserua. Quod tibi creditum est, hoc penes te maneat, hoc à te tradatur. Aurum accepisti, aurũ redde, nolo mihi pro alijs alia subijcias. Nolo pro auro, aut impudenter plumbum, aut fraudulenter æramenta supponas, nolo auri speciem, sed

naturam

naturam plane, &c. Propterea dixit: *Legem requirent ex ore eius*, certi videlicet se legem accepturos, quia angelus Domini exercituum est, & fallere non de-
16 bet. * Hieronymus: Angelus autem, id est nuntius, sacerdos Dei verissime dicitur, quia Dei, & hominum sequester est, eiusque ad populum nuntiat voluntatem. Et idcirco in sacerdotis pectore Rationale est, & in Rationali doctrina, & veritas ponitur, vt discamus sacerdotem doctum esse debere, & praeconē Dominicae veritatis, &c. Alludit Hieronymus ad verba Exodi. 28. Pones autē in Rationali iudicij doctrinam, & veritatem, quae erunt in pectore Aharon quando ingredietur coram Domino. Doctrina ponitur propter scientiam; veritas, vt nihil addatur, nihil affingatur, sed vere omnia, & vt à Deo accepit, tradat suis. Pro Doctrina est אורים, id est, Illuminationes, hoc est magna illuminatio, iuxta phrasin Hebraeorum, quam tradidimus Mich. 5. num 37. quia magna sit oportet doctrina sacerdotis, vt omnes illuminet, & omnes legem requirant ex ore eius. Pro veritas est תמים, id est, perfectiones, iuxta eandem phrasin, quia magna esse debet perfectio, & veritas, integritasque in docen-
17 do. * Deut. etiam 33 in benedictione Leui. Moses ita Deum precatur: Perfectio tua, & doctrina tua viro sancto tuo, quem probasti in tentatione, subandi, Detur, vt ex versione Lxx. intelligitur. Vbi sunt in Hebraeo haec duo vocabula, & quod in Exodo vertit Hieronymus, Veritas, ibi vertit, Perfectio Verum Rationale viris ligatur in pectore, vt sacerdotale cor fluxae cogitationes non possideant, neque quidquam indiscretum, vel inutile portet, sed grauitate yi tę ostendat, quantam semper rationem in se portet. Et dicitur Rationale iudicij, vt sacerdos sciat bona, malaque discernere, & quae, vel quibus, quando, vel qualiter congruant, studiose cogitare. Ex Grego. in secunda parte Pastoralis, capite 2. vbi multa dicit praeclara de pontificibus.

18 *Vos autem recessistis de via*. A sanctitate morum, & à custodia legis declinastis.

Et scandalizastis plurimos in lege. Malo exemplo multis occasio ruinae fuistis. Gregorius in prima parte Pastoralis, capite secundo. Cum pastor per abrupta graditur, ad praecipitium grex sequitur. Hinc Dominus queritur Ezechielis quadragesimo quarto: Facti sunt domui Israel in offendiculum iniquitatis; & Hoseae nono Propheta laqueus ruinae factus est super omnes vias eius, insania in domo Dei eius. De his etiam dicitur Ezec. 34. Cum ipsi limpidissimam aquam biberetis, reliquam pedibus vestris turbatis, & oues meae, quae conculcata pedibus vestris fuerant, pascebantur, & quae pedes vestri turbauerant, haec bibebant. Quod in eodem loco ita explicauit sanctus Gregorius. Aquam limpidissimam pastores bibunt, cū fluenta veritatis recte intelligentes hauriūt. Sed eandem aquam pedibus conturbare est sanctae meditationis studia male viuendo corrumpere. Aquam scilicet eorum turbatam pedibus oues bibunt, cum subiecti quique non sectantur verba, quae audiunt, sed sola, quae conspiciunt, opera prauitatis imitantur. Vide multa, & praeclara apud eundem, Hom. 17. in Euang.

Irritum fecistis pactum Leui. Vestris iniquitatibus effecistis, vt ego non reddā vobis, quae Leuiticae familiae promiseram, quia nec vos id, quod illa facere solebat, facitis.

Propter quod & ego dedi vos contemptibiles. Hoc non tam exponendum, 19
quam lugendum est. Quid sanctius, aut honorabilius sacerdotio? Quid autem nunc despectius sacerdotibus? Cur id, nisi, quia vita nostra dignitatem nostrā dehonestamus? Quotidie fieri videmus, quod sacerdoti praedictum est: Lo- 1. Reg. 2.
quens locutus sum, vt domus tua, & domus patris tui ministraret in conspectu meo vsque in sempiternum. Nunc autem dicit Dominus, absit hoc à me: sed quicunque honorificauerit me, glorificabo eum, qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.

Et accepistis faciem in lege. Accipere Accipere
faciem, idem est, quod accipere perso- faciem.
nam, Lxx. verterunt, ἐλαμβάνετε πρόσωπα, quod verti potest: accipiebatis perso-

personam,&, Accipiebatis faciem: quan
do, scilicet, iudex non legibus, aut iusti
tia ducitur, sed personam, siue faciem
intuetur eius, qui in iudicium venit,
eaque mouetur, vt illi cōtra ius faueat,
siue quòd amicus sit, siue quòd potens,
aut minax, aut lacrymabilis, vt notauit
Hieronymus. Idem adnotat inter om-
nia peccata sacerdotum hoc, & vltimū,
& maximum poni: contra hos dici Psal.
81. Vsquequo iudicatis iniquitatem, &
facies peccatorum sumitis? Et Galat. 2.
Deus enim personam hominis non ac-
cipit. Et plura sunt in Epistola Iacobi,
cap. 2. Leuit. 19. Non consideres perso-
nam pauperis, nec honores vultum po
tentis, iustè iudica proximo tuo. Vide
de hac re Sanctum Thomam. 22. quæst.
63. artic. 1.

20 *Nunquid non pater vnus omnium no-
strorum*? Quoniam dixit: Vos autem
recessistis de via, & scandalizastis pluri-
mos in lege, &c. ne sine causa dixisse vi
deatur, docet cur dixerit, & crimen ma
gnum reprehendit, quod quale sit, ex
Hebræorum traditione, aut potius ex
capite nono & decimo Hesdræ, vt ait
Hieronymus, intelligitur. Reuersi, in-
quit ille, de captiuitate Babylonia, tam
principes, & sacerdotes, ac Leuitæ, quā
reliquus populus abiecerunt vxores
suas Israelitici generis, quæ pauperta-
te, & iniuria longioris viæ, & fragilitate
sexus non ferentes laborem, confectæ
erant, & infirmitatem, ac deformitatem
corporum contraxerant: Et cum alie-
nigenis, vel ætate florentibus, vel cultu
corporum pulchrioribus, vel potentū,
ac diuitum, filiabus matrimonia copu-
larant. Videlicet, vt intelligimus ex
Hesdræ nono, cum Chananæis, & He-
thæis, & Pherezæis, & Iebusæis, & Ham
monitis, & Moabitis, & Ægyptijs, & A-
morrhæis. Corripit eos itaque Prophe-
ta, & ad repudium nouarum coniugum
prouocat, vt vxores, quas dimiserant,
21 recipiant. * Ait ergo: Nonne omnes
nos tam mares, quam feminæ, vnum, &
eundem patrem habemus Abraham?
Quasi dicat: Quare ergo viri tam gra-
uiter lædunt sorores suas, vt eis dimissis
externas accipiant? Ita etiam Cyril-
lus. Nunquid non Deus vnus creauit

A nos? Duæ sunt hominibus mutuæ dile-
ctionis causæ maximæ, communio ge-
neris, & sanguinis, & societas religionis
de priori dixit: Nunquid nō pater vnus
omnium nostrum. De posteriori nunc
ait: *Nomquid non Deus vnus creauit nos*?
Nonne omnes agnoscimus eūdem Deū
creatorem nostrum? Quasi dicat: Cur
ergo dimittitis vxores, quæ eundem
vobiscum creatorem agnoscunt, & co-
lunt, & accipitis eas, quæ pro illo colūt
idola, & in eis sperant? Subindicat etiā
Deum hunc, qui feminas quoque crea-
uit, nequaquam passurum eas, quas, vt
B creaturam suam amat, impunè a viris
tā insigni iniuria affici. Simili argumen
to ad caritatē prouocat Paul. Ephesior.
4. Vnus Deus, & pater omnium, &c.
*Quare ergo despicit vnusquisque vestrū
fratrem suum*? Videlicet abijciendo fi-
liam, aut sororem fratris sui. Nisi dica-
mus (quod forte verius est) in mascu-
lino genere femininum comprehendi,
id est, in fratre significari etiam sororē.
Legendum est autem Vnusquisque no-
strum, non vestrū, in Hebræo enim est:
Quare ergo despiciemus vnusquisque
fratrem suum? aut: Quare peccabimus
C vnusquisque in fratrem suum? Ita legit
Hieronymus, qui ait: Quare ergo vete-
res vxores contemnimus, & fratrū no-
strorum abijcimus filias? In duobus co-
dicibus antiquis manu scriptis inueni:
Quare ergo despicit vnusquisque fratrē
suum? Sed in alterius margine addi-
tum erat, Nostrum. Adiungit autem
Propheta se multitudini populi sui, li-
cet ipse non peccauerat, vt Paulus Eph.
2. Qui nunc operatur in filios diffiden-
tiæ, in quibus & nos omnes aliquando
conuersati sumus in desiderijs carnis
nostræ, facientes voluntates carnis, &
D cogitationum, &c.
Violans pactum patrum nostrorum. Id
est, Legem, quam Deus dedit patribus
nostris, ne vxores acciperent alienige-
nas, vt est in cap. 7 Deute. Ita Hiero. &
Interlineatis glossa. Legem autem vo-
cari fœdus, testamentum, pactum, fre-
quentissimum est in Scriptura.
Transgressus est Iuda. Transgressio-
nem, & abominationē vocat acceptio-
nē alienigenarum vxorum, & dimissio-
nem

nem Iſraeliticarum, contra legem Dei A
Iſraelem, & Iudam modo pro eodem
accipit, vt diximus initio cap. 1.
Et in Ieruſalem. Hoc augendi cauſa
ponitur, debuit enim Ieruſalem eſſe ſan
ctior, quæ templum Dei, & ſacerdotes
habebat.
Sanctificatio. *Quia contaminauit Iudas ſanctificatio*
nem Domini. Sanctificatio, ſiue ſanctitas,
id eſt, קדש, eſt ſanctitas illa, quæ erat
in hoc populo, eo quod eſſet Deo dica
tus, & hæreditas Domini, atque pecu-
lium, quam ſanctificationem violauit
miſcendo ſe cum alienigenis vxoribus.
Ita intellexit Hieronymus, & Interli- B
nearis; atque hic ſenſus mihi maxime
probatur, quoniam eodem modo locu-
Locus Pſal. 113. tus eſt Dauid Pſalm. 113. Facta eſt Iu-
dæa ſanctificatio eius, Iſrael poteſtas
eius, id eſt, Terra ipſa Deo dicata eſt, &
à Deo poſſeſſa, atque ex eo facta eſt ſan
cta; & Iſrael poteſtas eius, id eſt, popu-
lus Dei, & in quem Deus exercebat po
teſtatem ſuam dirigendo eum, & guber
nando, vt populum proprium, & ſibi di
catum. Alij ſanctificationẽ vocant vin-
culum matrimonij à Deo ſancitum, &
ſanctificatum in paradiſo, vt R. Dauid,
24 & Vatablus, * Chaldæus vero ſanctifi- C
cationem vult eſſe animas hominum,
quas Deus ſibi addici, & ſanctificari vo-
luit, ita enim ait: Quia violauerunt viri
domus Iuda animam ſuam, quę erat ſan
ctificata coram Domino, & dilecta. Re-
cte hæc omnia, probabiliterque dicun-
tur, licet prima explanatio optima om-
nium ſit. Ex illis videmus cum dicit:
Quam dilexit, ſubaudiendum eſſe, Do-
minus.
Et *habuit filiam Dei alieni*. Mulierem
colentem idola vocat filiam Dei alie-
ni. *Habuit* autẽ dixit, ſicut maritus vxo-
rem, quod ſignificantius dicitur Hebrai D
co vocabulo, בעל, quod eſt, poſſedit vir
vxorem. Ita & Græcis dicitur habere,
id eſt, ἔχειν vt apud Hom.
Ody. 4. li. Οὕνεκ' ἔχεις Ἑλένην, καί σφιν γαμβρὸς
Διός ἐσσι.
id eſt, Eo quod habes Helenam, & ip-
ſius Iouis gener es. Et Ariſtoteles in cal
ce Categoriarum inter modos τοῦ ἔχειν,
id eſt, habere, hunc recenſuit. In eo
Reg. autem, quod ait: *Filiam Dei alieni*, no-
A tanda eſt ſcripturæ conſuetudo, quæ
ſæpe loquitur non iuxta quod ipſa ſen-
tit, ſed iuxta affectum eorum, de qui-
bus loquitur. Vt 1. Corint. 8. Nam
etſi ſunt, qui dicantur dij, ſiquidem
ſunt dij multi, & domini multi: quod
ita colerentur errore hominum, ac ſi eſ
ſent dij, & Domini. Ierem. 2. * Si mu- 25
tauit gens deos ſuos, & certe ipſi non
ſunt dij. 2. Cor. 4. In quibus Deus huius
ſæculi excæcauit mentes infidelium.
Coloſſ. 3. Quorum Deus venter eſt. Ita
exponit hunc locum ex. 2. Cor. 4 Cy-
rillus, lib 1. contra Iulianum. Hinc fit, Nomen
B vt nomen Dei ineffabile, cum ſit maxi- Dei ineffabile
me proprium Dei, tribuatur tamen in- interdũ da-
terdum idolis, non quod vere illis con tur idolis.
uenire poſſit, ſed quod idola illa veri
dij haberentur à ſuis cultoribus, vt Iud.
17. Conſecraui, & voui hoc argentum
Domino, vt de manu mea ſuſcipiat fi-
lius meus, & faciat ſculptile, atque con
flatile. In Hebr. eſt ליהוה. Adnotauit
hoc ibidem Paulus Burgenſis in addi-
tione, dicitque, & alijs fieri in locis.
Quare quod Origenes docet hom. 14.
in Numeros circa principium, cum no
men Iehoua ponitur, nullam eſſe dubi-
C tationem, quin de Deo vero, & mundi
creatore dicatur, cetera vero Dei nomi
na & Deo vero tribui, & dijs falſis: in-
telligendum eſt ex ijs, quæ diximus,
nempe dici de Deo vero, aut de eo, qui
verus Deus putatur ab ijs, qui hoc no-
men vſurpant. Ita modo filiam Dei alie
ni vocat, quod idolum ita coleret, vt fi-
lia patrem, & creatura creatorem, cum
tamen vere eius filia non ſit, non enim
eſt ab eo creata, ſed à Deo vero.
Diſperdet Dominus virum, qui fecerit 26
hoc. Non patietur Dñs inultã eſſe tantã
ſuam iniuriam, ſed oẽs, qui hoc poſt hac
D fecerint, aut præteritũ factum non mu-
tauerint, perdet. Hier. Quã pulchre nõ
abſcidit errori veniã, nec dixit: Maledi-
cat Dñs ei, qui fecit hoc, ſed, qui fecerit
in futurum tendens maledictionem, vt
peccatores ad pœnitentiam prouocet.
Magiſtrum, & diſcipulum. Siue ſic
ſacerdos, & magiſter, ſiue Laicus, &
diſcipulus. In Hebræo eſt ער וענה,
quod Vatablus ſecutus R. Dauidem
vertit, Vigilantem, & reſpondentem,

in hunc sensum; Nullus erit vigilans, id A est, viuens, qui possit vocanti respondere. עד propriè vertitur excitator, & vigil, vt Cant. 5. Ego dormio, & cor meũ vigilat, à verbo עור, quod est vigilare, siue excitare. Quare eleganter hoc nomine magister intelligitur, quod vigilet vt vera doceat, & mentem discipuli excitet. ענה autem, id est, respondens, dicitur discipulus, quod magistrum subsequatur, & ei doctrinæ causa interroganti respondeat. Quæ translatio probata est S. Pagnino, & veteribus Hebræis, vt refert R. Dauid. Chaldæus vertit: Disperdet Dominus viro, qui fecerit hoc, B filium, & filium filij: nam per suscitatorem filium intelligit, qui semen patri suscitat, & per respondentem putat intelligi nepotem, quasi idem facientem, suscitat enim ipse patri suo semen, sicut & pater eius suscitauit auo, sed durum hoc videtur, & insolitum.

27 Tabernacula. *De tabernaculis Iacob*. Vitiosè quædam exemplaria habent: De tabernaculo Iacob, cum in Hebræo, & in Græco, & apud Hieronymum, & in emendatioribus codicibus legatur: De tabernaculis. Vocat autem tabernacula Iacob domicilia, siue vrbes, vt vertit Chaldæus, frequẽtissima enim erant apud Hebræos tabernacula, atque inde hoc nomen transijt ad domos, & ad vrbes. Ita etiam Psalm. 86. Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob.

Et offerentem munus. Id est, Etiam si sit quiuis alius, qui munera multa offerat, & illis speret Deum esse placandum. Chaldæus per offerentem munus sacerdotem intelligit, & Cyrillus: nec immeritò, nam & sacerdotes in eodem peccato fuerunt, vt legimus Hesdræ. 9. & 10. Sed si hoc accipiamus, magistrum intelligere debemus alios quoslibet Iudæorum præceptores, qui sacerdotes non sint, vt Scribas.

Operiebatis lacrymis altare Domini. Vxores Israeliticæ relictæ à viris suis, & in toris suis alienigenas contemplantes flebant die, ac nocte ante altare Domini, quasi Dei prouidentiam incusantes, quod miseras non iuuaret. Quibus lacrymis ita iram Dei in maritos pro-A uocarunt, vt diceret ingrata sibi esse omnia illorum sacrificia, & munera. Ita hæc exposuerunt Hebræi, & Hieronymus, & Cyrillus, & Theodoretus.* *Operiebatis ergo lacrymis*, significat, faciebatis, vt impleretur lacrymis, vt ait Cyrillus, quam phrasin adnotauimus Zacha. 11. numero 32. & 33. Licet & ita exponere: Lacrymę vxorum vestrarum veluti velum quoddam sunt, quo operitur altare meum, & ita munera, & sacrificia, quæ in illo offertis, videre non possum, teguntur enim hoc velo. Quod verò addit: *Fletu, & mugitu*, positum B est, vt multis vocabulis ingens fletus, & eiulatus mulierum expressius significetur: quale est illud apud Virgilium: 28

Lamentis, gemituque, & femineo vlulatu 4. Æneid.
Tecta fremunt.

Mugitus, id est, אנקה, magnum clamorem significat, LXX. verterunt στεναγμῷ id est, gemitu.

Quia Dominus testificatus est inter te, & vxorem pubertatis tuæ. Id est, Inter vxorem, quam adolescens duxisti, quæ fuit prima, & legitima vxor. Quod autem ait: *Testificatus est*, R. Dauid ita exponit: Ille testis est inter te, & illam, C & videt tibi eam non placere, ac testari potest, quam inique cum ea agas.* Placuit hoc quibusdam, sed aliud hoc verbo significari arbitror. Testimonia passim pro præceptis ponuntur, quia illis Deus testatum reliquit, quid vellet, aut, quia cum attestatione quadam præcipere solet, crebro enim repetit in lege: Ego Dominus. Psalm. 98. Custodiebant testimonia eius, & præceptum, quod dedit illis: Et 118. Custodiuit anima mea testimonia tua, & dilexi ea vehementer, seruaui mandata tua, & testimonia tua. Inde testificari sæpè idem D est, quod pręcipere, & admonere. Deut. 32. Ponite corda vestra in omnia verba hæc, quæ ego testificor vobis hodie, vt mandetis ea filijs vestris custodire. Exod. 19. Tu enim testificatus es, & iussisti dicens: Pone terminos circa montem, & sanctifica illum. 4. Regum. 17. Et abieceerunt legitima eius, & pactum, quod pepigit cum patribus eorum, & testificationes, quibus contestatus est eos. Et in eodem cap. Et testificatus 29 Testimonia, & testificari.

est

est Dominus in Israel, & in Iuda per manum omnium prophetarum, & videntium dicens: Reuertimini à vijs vestris pessimis, & custodite præcepta mea. Est ergo sensus: Dominus contestatus est inter te, & vxorem tuam, id est, præcepit, quomodo te gerere deberes erga vxorem tuam, cum dixit Gen. 2. Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori
30 suæ. * Ita intellexit Hieronymus, nam testificationem dicit esse illam: Propter hoc relinquet homo, &c. Ita etiam Cyrillus paulò post, sed adhuc apertius Theodoretus, qui ait: Memoria repete primam legem datam Adamo, & Heuæ. Simul enim atque mulierem creauit, velut quispiam nymphagogus, eam ad virum adduxit, ac leges matrimonij constituit cum dixit: Propter hoc relinquet homo patrem suum, & matrem, & adhærebit vxori suę.

Et hæc particeps tua, & vxor fœderis tui. Hæc est socia tua, & vxor, cum qua fœdus matrimonij inijsti, non altera, quam tu illa eiecta duxisti. Chrysostomus in sermone de libello repudij. Vides quantas apponit iustificationes, primum ætatem, dicens: Vxor adolescentiæ tuæ, deinde societatem vitæ dicens: Et ista socia tua: postea modum formationis dicens: Reliquiæ spiritus tui.

Nonne vnus fecit, & residuum spiritus eius est? Locus est perobscurus. Hebręi hunc vnum putant esse Abraham, secuti Chaldęum, qui vertit: Nonne vnus fuit Abraham solus, ex quo propagatū est sæculum? Hos fere sequuntur recentiores & interpretes, & enarratores, adeò vt Sanctes Pagninus non dubitauerit in contextum inferre Abraham, satis profectò audacter, qui de Hebræorum expositione factam Scripturam facere tentauerit: ita enim transtulit: Et nec vnus quidem Abraham fecit, vt facitis, & excellentia spiritus
31 fuit ei. * Cur autem eis tantum hęc interpretatio placuerit, equidem non video, cum durior sit. Cur enim Abraham dicatur vnus? aut cur, cum vnus scribitur, & nihil additur, intelligendus est Abraham? vel vbi hoc in Scriptura factum docebunt? Deinde exemplum Abrahæ nihil ad rem, eorum potius incontinentiæ videretur fauere: nam ille post Saram duxit Agar Ægyptiam. At, inquiunt, fecit id Abraham quærens semen Dei, id est, vt prolem susciperet, quam è Sara suscipere non poterat. Sed quid dicent, cum post genitos Ismahelem, & Isaac duxit vxorem nomine Ceturam, & filios genuit ex concubinis? Gen.25.
Quomodo dicent eum quæsijsse semen Dei, cum populus Dei non per filios concubinarum, sed per Isaac esset propagandus iuxta quod ei dictum est: In Isaac vocabitur tibi semen, Genes. 21. exponente Paulo Roma. 9. Certè si hoc Propheta diceret, facile responderent Iudæi se verius semen Dei quærere, id est, propagationem populi Dei, non autem infidelium populorum, vt Abraham. Nos ergo meliores autores sequamur, Hieronymum, Chrysostomum in sermone de libello repudij, Cyrillum, Theodoretum, Rupertum, Lyranum, & vnum, Deum dici interpretemur.
* Et quoniam in horum quoque explanatione quædam dubia sunt, hoc modo, quod dixi, ab eis sumentes, cetera addamus. Ita ergo locum difficillimum explanandum censeo. Nonne vnus fecit marem, & feminam, vt ex eis perpetuo matrimonij vinculo copulatis genus humanum propagaretur? Hoc argumentum, quod concisum est apud Prophetam, Dominus in Euangelio explicauit, cum enim Pharisæi quęrerent: si licet homini dimittere vxorem suam quacunque ex causa? Respondit: Non legistis, quia, qui fecit ab initio, masculum, & feminam fecit eos? Et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ, & erūt duo in carne vna. Itaque iam non sunt duo, sed vna caro. Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet. Chrysostomus in sermone de libello repudij, hæc verba Domini explicans ait: Si hoc fuisset, non vnum virum, & vnam mulierē, sed vno Adam condito duas fecisset mulieres, siquidem voluisset vnam quidem eijci, alteram vero induci. Nunc autem ipso formationis modo legem adduxit. Ceterum in Hebræo est. Et non vnus 32 Matth. 19 Et non.

hoc fecit, sed cum interrogatione legẽdum est, vt & Chaldæus fecit, qui vertit: Nonne vnus fuit, &c. Quod sæpè fit in Scriptura. Vt 2. Reg. 3. Et non ibit nobiscum Amnon frater meus? 4. Reg. 5. Et non dabitur seruo tuo onus duorum burdonum terræ? Iob 14. Quis dabit mundum de immundo? Non vnus? Vbi Vnus pro Deo ponitur, vt apud nostrum Prophetam. Retuli hæc, vt sunt in Hebræo, vt res fiat apertior. Latini etiam ita loquuntur, vt:

Virgilius Eclog. 3. *Non ego te vidi Damonis pessime caprum Excipere insidijs?*

Et residuum spiritus eius est. Hęc addita sunt, vt magis confirment, quod dicitur, in quo laborant expositores, ad quemnam referatur Eius, ad maritum ne, an ad Deum. Ego ad Deum referri puto, nihil enim apertè dixerat de marito, arbitrorque alludere prophetam ad conditionem hominis, in qua Deus inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ, Genes. 2. animam videlicet infundens.

33 * Postea ex viri costa fecit mulierem, & dedit illi residuum spiritus sui, id est, flatus sui, & spiraculi vitæ. Ac si diceret: Simile spiraculum spirauit in Heuam, atque in Adam, similem illi animam dedit æquè rationis participem, & ad imaginem Dei factam. Videlicet ex hoc intelligi vult, non datam esse viro mulierem, vt ad tempus ea vteretur ad prolem, sed vt perpetuo vinculo colligati habitarent simul, & socialiter viuerent. Chrysostomus etiam in sermone de libello repudij censet Prophetã his verbis alludere ad conditionem mulieris, nisi quod ipse cum LXX. legit: Reliquiæ spiritus tui, atque hoc dictum putat, quia ex latere Adã formata est mulier: Quod si legere vellemus: Reliquiæ spiritus tui, facile esset interpretari sine mutatione sensus: Reliquiæ spiritus, qui tibi, ò vir, datus est, siue altera pars spiritus.

Et quid vnus quærit, nisi semen Dei? Et cum modo te prohibet Deus vxorem primam relinquere, & alienigenam retinere, quid quærit, nisi semen Dei? Quid vult efficere, nisi, vt semen tuum sit sanctum, id est, filij tui sint omnino semen Dei, semen populi Dei non adul-A teratum per matres alienigenas, sed tã ex patre, quam ex matre, sint populus Dei, atque ita purus, & incorruptus, crescat populus Dei? Etenim paulò ante mulierem alienigenam non appellauit filiam Dei, quia de populo Dei nõ erat, sed filiam Dei alieni. * Hæc verba optimè intelliguntur ex eo, quod legimus Hesdræ. 9. Postquam autem hæc completa sunt, accesserunt ad me principes dicentes: Non est separatus populus Israel, & sacerdotes & Leuitæ à populis terrarũ, & de abominationibus eorum, Chananæis videlicet, & Hethæis, Pherezæis, & Iebusæis, & Hammonitarũ, & Moabitarũ, & Ægyptiorum, & Amorrhæorũ. Tulerunt.n. de filiabus eorum sibi, & filijs suis, & commiscuerunt semen sanctum cum populis terrarum. 34

B *Custodite ergo spiritum vestrum.* Hebr. Et custodiemini in spiritu vestro, futurum pro imperatiuo. Custodite spiritũ vestrum ab omni legis transgressione, ne libidine, & alienigenarũ amore vincamini. Chaldęus: Cauete igitur vobismetipsis.

Et vxorem adolescentiæ tuæ noli despicere. Hæc est conclusio, quam & ex superioribus, & ex illis verbis: Nonne vnus C fecit, &c. colligere volebat: Ne contemnas vxorem tuam primam, quã in adolescentia duxisti. Possunt etiam ita verti Hebræa: Et in vxorem adolescentiæ tuæ ne præuariceris. Chaldæus: Et contra vxorem adolescẽtiæ tuæ ne inique agas. Cyrillus: Existimo Paulum hinc motum scripsisse: Alligatus es vxori, noli quærere solutionem? 1. Cor. 7.

35 *Cum odio habueris, dimitte.* Male quidam codices habent, Cum odio habueris eam, cum, Eam, nec in Hebræo sit, neque in Græco, neque in castigatio-D ribus libris. In Hebræo est: Cum odio habuit, dimitte, tertia persona pro secũda, vt notauimus Soph. 2. nu. 46. & 47. Hieronymus vult hæc verba esse sacerdotum, & Leuitarum, & populi, quasi dicãt: Lex Domini permittit, vt, qui odio habuerit vxorem, dimittat. At ceteri expositores verba Dei esse volũt, quod sine dubio verum est, quoniã Propheta palam dicit: Cũ odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israel. Ita ergo, vt

arbitror, locus difficilis commodè explicabitur, vt hæc per ironiam à Deo dicta esse intelligamus; quod ex subiecta comminatione demonstratur. Operiet autem iniquitas vestimentum eius, scilicet, qui dimiserit, vt statim dicemus. Hoc exemplo fiet manifestius. Eccl. 11. legimus: Lætare ergo iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuum. Hoc nemo fortè ironicè dici crederet: at cũ subijciat: Et scito, quod pro omnibus his adducet te Deus in iudicium, dete-
36 gitur ironia per comminationem.* Sed cur, inquis, ironicè dicit, cum id verè in lege scriptum sit Deuteron 24. Duplex causa est. Prior, quod lex non permittebat vxorem dimitti quacunque ex causa, nec quocũque ex odio, ait enim:
Deut. 24. Si acceperit homo vxorem, & habuerit eam, & non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem: scribet libellum repudij, &c. At hi non dimittebant vxores, quòd illæ aliquid odio dignũ fecissent, sed, quia pulchriores erant alienigenæ, & eas magis amabant. Posterior est, quod cum dicit: Propter aliquam fœditatem, intelligit propter fornicationem, aut adulterium tantummodo, vt eruditè animaduertit Paulus Burgensis in prima additione eiusdem capite 24. Deuterono. & in secunda additione ca. 19 Matthæi. Quod copiosius confirmarem, si Euangelium Matthæi, aut Deuteronomium interpretarer, vbi proprius est huius loci quæstionis. Nunc satis erit locum Matthæi indicare, vnde id planè cognoscitur. Rogant Pharisæi Matth. 19. Si licet homini dimittere vxorem quacunque ex causa, id est, quacunque ratione
37 eam oderit? * Respondet Dominus: Dico autem vobis, quia quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur, & qui dimissam duxerit, mœchatur. Pharisæi de lege quærunt, quæ tunc vigebat, necdum enim erat abrogata: quare Dominus, de eadem lege respondet, docetque secundum legem nõ posse dati libellum repudij, nisi propter fornicationem: quòd si alia causa detur, nõ dissolui vinculum matrimonij, sed adulterum fore, qui eam duxerit. At

A per libellum repudij, ita, vt lex permittebat, datum, sine dubio dissoluebatur vinculum, sicut statim ostendit lex: Cumque egressa alterum maritum duxerit, & ille quoque oderit eam, dederitque ei libellum repudij, & dimiserit de domo sua, vel certè mortuus fuerit, non poterit prior maritus recipere eam in vxorem. Porrò quod nunc ait: Dicit Dominus Deus Israel, cum antea semper dixerit: Dominus exercituum, ironiam magis declarat, ac si diceret: Cum Deus peculiari prouidẽtia protegat vniuersum genus Israel, B quo tandem animo laturum eum putas, cum te viderit repudiare Israeliticam vxorem, ac alienigenam, & infidelem ducere? (Deut. 24.)

Operiet autem iniquitas vestimentum 38
eius. Cum dicit, *Eius*, non mulieris dimissæ intelligit, sed viri dimittentis, quoniã masculini generis est apud Heb. לבושו, Iniquitatem autem accipit pro pœna, quæ debetur iniquitati, & eam consequitur, sicut Zachar. 14. Hoc erit peccatum Ægypti, & hoc peccatũ omnium gentium, quæ non ascenderint ad celebrandam festiuitatem tabernaculorum, C vt suo loco adnotauimus numero 47. ex obseruatione consuetudinis Scripturæ. Vestimentum Hieronymus corpus dici existimat, quo anima vestitur, & pœnam illud esse opertu ram, vt in quo peccauit, in eo puniatur. Quod confirmari potest ex 2. Cor. 5. Eo quod nolumus spoliari, sed super vestiri. Mihi hoc videtur dicere: Grauissimè à Deo punietur, qui hoc fecerit, intus, & extra punietur, non solum in anima, sed etiam in bonis corporis. Tanta erit Dei vltio, vt totum hominem comprehendat, & super vestimenta a- D scendat. Possumus quoque ita simpliciter exponere: Vestimentum ipsum lacerum, & detritum ostendet eius iniquitatem, id est, paupertate affligetur à Deo, ita, vt ne vestes quidem habeat, nisi deterrimas.

Custodite spiritum vestrum. Iterum eandem cõclusionem colligit ex dictis: Cum sciatis hoc Deo grauissimum esse, cauete ab omni transgressione legis, & ne iniqui sitis in vxores vestras.

39 *Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris*. A Magna molestia affecistis Dominum blasphemia aduersus eum dicta. Humano more loquitur significans eorum sermonem vehementer Deo displicuisse. Erat autem is sermo. Cum reuersi Babylone Iudæi viderent tam Babylonios, quam multas ex finitimis nationibus seruientes idolis, abundare diuitijs, & possidere omnia, quæ bona in sæculo putantur: se autem vnius Dei cultores inopes, & omnium egentes, iudicabant malos Deo placere, à quo tot bona accipiebant. Et quoniam hoc turpe dictu, & creditu difficile videbatur, B dicebant. Saltem si non ita est, *vbi est Deus iudicij*? id est. Vbi est Deus, qui iustè iudicare solet? Vbi sunt iusta illius iudicia? Ita Hieronymus, Deus iudicij dicitur faciens iudicium, id est, iustè iudicans, vt Psalm. 4. Cum inuocarem, exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, id est, iustè pro me iudicans. Et Psalm. 93. Deus vltionum Dominus, id est, faciens vltiones.

Deus iudicij.

TROPOLOGIA.

40 Qui dimittunt vxores Israeliticas, C & ducunt alienigenas, ij sunt, qui deserunt religionem Christianam, vel peculiarem aliquam religionem ex ijs, quas Ecclesia probauit, vel certè renouationem vitæ, cui studere cœperant, & transeunt ad vitam laxiorem, & molliorē. De hac vxore dicitur: Domus, & diuitię dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens. Et in eodem libro: Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, vbera eius inebrient te in omni tēpore, in amore eius delectare iugiter. Et: Perfruere vita cum vxore, quam diligis; cunctis diebus vitæ instabilitatis tuæ. Hæc flet cum se videt à viro relictam, eo modo, quo dictum est Thren 1. D Viæ Sion lugent eo, quod non sint, qui veniant ad sollennitatem. Cum hæc despicitur, despicit vnusquisque fratrē suum, id est, Christum autorem vitæ perfectioris. Ex ea oritur semen Dei, id est, opera Deo gratissima. 41 * De altera vxore, id est, de vita molli, & deliciosa, quæ significatur per alienigenam, dicitur: A Vt eruaris à muliere aliena, & ab extranea, quæ mollit sermones suos, & relinquit ducem pubertatis suæ, & pacti Dei sui oblita est. Sapientia enim carnis legi Dei non est subiecta, vt ait Apostolus. Quare rectè ait continuò: Inclinata est enim ad mortem domus eius, & ad inferos semitæ ipsius. Omnes, qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur, nec apprehendent semitas vitæ. Vere non reuertentur, nisi Deus potenter eos ad se adduxerit. Et: Quare seducetis fili mi, ab aliena, & foueris in sinu alterius? Et postea: Non con- B cupiscat pulchritudinem eius cor tuū, ne capiaris nutibus illius. Hanc elegantissimè describit idem in cap. 7. Prouerbiorum. Propter hanc vxorem nolunt homines venire ad nuptias Christi, Luc 14. Vxorem duxi, & ideo non possum venire.

Duplex hominis vxor.
Prou 29.
Prou. 5.
Eccl. 9.
Prou. 2.
Rom. 8.
Prou. 5.
Prou. 6.

CAP. III.

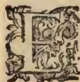

C ECCE, *ego mitto angelum meum, & preparabit viā ante faciem meam. Et statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quæritis, & angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus exercituum: &, quis poterit cogitare diē aduentus eius? Et quis stabit ad videndum eum? Ipse enim quasi ignis conflans, & quasi herba fullonum. Et sedebit conflans, & emū-* D *dans argentum, & purgabit filios Leui, & colabit eos quasi aurum, & quasi argentum, & erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia. Et placebit Domino sacrificium Iuda, & Ierusalem sicut dies seculi, & sicut anni antiqui. Et accedam ad vos in iudicio, & ero testis ve-*

Matth. 11
Marc. 1.
Lu. 1. & 7.
Psal. 131.

lox

lox maleficis, & adulteris, & periuris, & qui calumniantur mercedem mercenarij, & humiliant viduas & pupillos, & opprimunt peregrinum, nec timuerunt me, dicit Dominus exercituum. Ego enim Dominus & non mutor, & vos filij Iacob non estis consumpti. A diebus enim patrum vestrorum recessistis à legitimis meis, & non custodistis. Zach. 1. *Reuertimini ad me, & reuertar ad vos, dicit Dominus exercituum. Et dixistis: In quo reuertemur? Si affiget homo Deum, quia vos configitis me? Et dixistis: In quo configimus te? In decimis, & in primitijs. Et in penuria vos maledicti estis, & me vos configitis gens tota. Inferte omnem decimam in horreum meum, & sit cibus in domo mea, & probate me super hoc, dicit Dominus, si non aperuero vobis cataractas cæli, & effudero vobis benedictionem vsque ad abundantiam, & increpabo pro vobis deuorantem, & non corrumpet fructum terræ vestræ, nec erit sterilis vinea in agro, dicit Dominus exercituum, & beatos vos dicent omnes gentes. Eritis enim vos terra desiderabilis, dicit Dominus exercituum. Inualuerunt super me verba vestra, dicit Dominus. Et dixistis: Quid locuti sumus contra te?* Iob 21. *Dixistis: Vanus est, qui seruit Deo: & quod emolumentum, quia custodiuimus præcepta eius, & quia ambulauimus tristes corā Domino exercituum? Ergo nunc beatos dicimus arrogantes, siquidem ædificati sunt facientes impietatem, & tentauerunt Deum, & salui facti sunt. Tunc locuti sunt timentes Deum vnusquisque cum proximo suo: & attendit Dominus, & audiuit: & scriptus est liber monimenti coram eo timentibus Dominum, & cogitantibus nomen eius. Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die, qua ego facio in peculium: & parcam eis, sicut parcit vir filio suo seruienti sibi. Et conuertimini, & videbitis quid sit inter iustum & impium: & inter seruientem Deo, & non seruientem ei.*

HISTORIA.

Ecce, ego mitto angelum meum. Si quis quæreat, quorsum nunc Malachias de re valdè dissimili vaticinetur, id est, de aduentu Christi, aut quomodo hæc prophetia ad præcedentes pertineat, cognoscet, si paulò diligentius consideret, quod sequitur: Ipse.n. quasi ignis conflans, & emundans argentū, & purgabit filios Leui, &c. Cum ergo de vita, & motibus sacerdotum fuisset conquestus, meritò Christi prophetiam in consolationem fidelium attexit, qui daturus erat puros, & integros sacerdotes, quorum sacrificio Deus oblectaretur, & placaretur. Veteres Iudæi, vt referūt Hieronymus, & Iulianus Pomerius, li. 1. contra Iudæos, non longe à principio, hunc angelum putabant esse Eliā prophetam. R. Dauid angelum quendā esse dicit è cœlo mittendum, qui iudicium exerceat, & peccatores puniat. Omnes tamen Iudæi consentiūt, quod sequitur: Et statim veniet ad templum sanctum suum Dominator, quem vos quæritis, & angelus testamenti, quem vos vultis; de Messia dici, quem frustra miseri expectant. * At omissis Iudæorum deliramentis nos de hoc angelo dubitare non possumus, habemus enim præclarissimum verborum propheticorum enarratorem Christum Dei sapientiam, & hominum magistrum. Qui 2

cum Matth. 11. de Ioanne Baptista loqueretur. Sed quid, inquit, existis videre? Prophetam? etiam dico vobis, & plusquam prophetam. Hic est enim, de quo scriptum est: Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam ante te. Eodem modo & de eodem Ioanne citauit hūc locum Marcus capite 1. & Lucas cap. 7. Ex quibus notum fit verba Prophetae intelligi de primo Christi aduentu, nō de secundo, siquidem Ioannes in primo aduentu praecursor eius fuit, non in secundo. Illud diuinare non possum, quid in mentem venerit Eusebio Caesariensi, vt cum tam praeclara extarent testimonia Euangelistarum de Ioanne Baptista, non dubitauerit scribere libro 5. de Demonstratione Euangelica. ca. 28. hunc angelum, quem mittit Deus ante faciem suam esse Christum.

3 Sed restat non leuis dubitatio, quae fere semper nobis oboritur, cum verba prophetica citantur ab Euangelistis, quòd non admodum conuenire videtur illis, & prophetae: quandoquidem apud Prophetam manifestè Filius loquitur: Ecce, ego mitto angelum meū, & praeparabit viam ante faciem meam. In Euangelistis verò manifestè Pater loquitur Filio: Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam ante te. Variè hunc nodum dissoluere conantur enarratores Euangeliorum, & hoc fere ex eorum dictis colligitur, verum esse vtrumque, & vtrumque dici posse. Legat eorum interpretationes qui volet, ego referendi munus non suscepi. At non satis est id dicere, explicandum est, cur Euangelistae personas mutauerint, cum nihil è suo nunc dicant, sed id se dicere profiteantur, quod scriptum est à Propheta. Iansenius in Concordia Euangelica, capite. 13. hoc ipsum, quod dicimus, ita explicat: negat primum mutari personas, Patrem ait semper loqui Filio, atque id quidem in Euangelistis esse perspicuum, in Propheta vero probabile, quoniam si Filius loqueretur, non diceret cōtinuò. Et statim veniet ad templum sanctum suum Dominator, quem vos quaeritis, &c. 4 * Ita cum ait: *Et praeparabit ante faciem meam*, confirmat eandem esse faciem Patris, & Filij, atque in Christo venisse ad nos Deum Patrem, aut filium esse faciem Patris. Addit secundum: Si Filius in Propheta loquatur, vt vult Hieronymus, ostendi ex vtroque loco aequalitatem Filij cum Patre. Verum hoc posterius nihil ad id, quod quaerimus. Illud prius mihi non satisfacit; neque enim vnquam Ioannes dicitur praecursor Patris, aut parare viam Patri, aut ante eum venire, sed ante Filium. Vt Luc. 1 Praeibis enim ante faciem Domini parare vias eius. Ioannis. 1. Hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine, idest, de Christo; de quo ait: Erat lux vera, quae illuminat, &c. Quod vero dixit Iansenius, & ante eum Galatinus lib. 3. cap. 12. Christum vocari faciem Patris, quaerant, an in alium locum conueniat, nam in hunc non conuenit, nisi velint Euangelistis contradicere, qui ita acceperunt, Ante faciem meam, ac si dicerent: Ante me, dixerunt enim: Qui praeparabit viam tuā ante te, pro eo, quod dixit Propheta: Ante faciem meam. 5 * Alioqui cum dicit Pater apud Euangelistas: Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, dicendum erit patrē esse faciem Filij. An ignoramus, quod in singulis fere paginis occurrit, Ante faciem alicuius idē esse Hebraeis, quod ante aliquem? Vt Hab. 3. Ante faciem eius ibit mors. Psalm 147. Ante faciem frigoris eius quis sustinebit? Thren. 1. Paruuli eius ducti sunt in captiuitatem ante faciem tribulantis. Et postea: Abierunt absque fortitudine ante faciē subsequentis. Luc. 1. Praeibis enim ante faciem Domini parare vias eius. Et Isa 45 Vbi nos habemus: Ego ante te ibo, & gloriosos terrae humiliabo; in Hebraeo est: Ego ante faciem tuam ibo. Pigeret in re tam aperta immorari, nisi viderem probari multis quod dixit Iansenius. Sciendum est ergo, & diligentissimè obseruandum hanc esse Scripturae consuetudinem, vt illa opera, quae ad proprietates diuinarum personarum non pertinent, cū communia sint, modo huic personae tribuantur, modo illi, vt vna substantia in personarū trinitate declaretur.

Côcordia Prophetę & Euāgelistarum.

Ante faciem.

Reg. Opera cōmunia, mō huic personae, modo illi tribuūtur.

6 tur.* Vt quod legimus Isa. 6. Vidi Dominum sedentem super solium excelsum, & eleuatum, &c. Damascenus in Epistola de Trishagio, prope finem, ex Basilio, quem ibi citat in quarto sermone contra Eunomium, affirmat Patrem esse, qui in illa visione apparuit, & qui in ea locutus est. Et tamen hoc idem Ioannes cap. 12. tribuit Filio: Hæc dixit Isaias quando vidit gloriam eius, & locutus est de eo. Paulus autem Act. 28. dicit esse Spiritum sanctum: Quia bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiā prophetam ad patres nostros dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, &c. Similiter dicimus Spiritū sanctum locutum esse per prophetas. 2. Pet. 1. Sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Hoc idem Paulus affirmat de Patre Heb. 1. Multifariam, multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, nouissimè diebus istis locutus est nobis in Filio. Idem & Filius sibi attribuit. Isa. 52. Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse, qui loquebar, ecce, adsum, vt ibi exponit Hieronymus.* Apertius tamen est, quod

7 ait Baruch. cap. 3. Hic adinuenit omnē viam disciplinæ, & tradidit illam Iacob puero suo. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Ita nunc missio Ioannis, quia communis erat, à Propheta quidem tribuitur Filio, & ab Euangelistis Patri, vt ostendatur eadem natura, & potestas, & operatio Patris, & Filij. Sed, vt ostendatur quoque in hac vna simplicique natura distinctio personarū, merito Filius ait: Ante faciem meam, Pater autem, Ante te. Igitur Euangelistæ ita scripserunt, vt Dominus, atque Seruator dixit, ille autem ita referre voluit verba Prophetæ, vt ostenderet se natura vnum esse cum Patre, persona alium. Vrgebit quispiam. Dicis quomodo vtrumque verū sit, at non doces quomodo seruetur sensus verborum Prophetę. Respondeo seruari omnino, quoniam in hac materia idem est si dicas: Pater misit Ioannem ante faciem Filii sui, Filius misit Ioannē ante faciem suam, Spiritus sanctus misit Ioannem ante faciem Filii: quandoqui-

A dem in Trinitate personarum vnus est,
atque idem Deus, qui mittit.* Vtrum- 8
que igitur sensit, ac significauit Propheta, vtrumque senserunt, ac significarūt Euangelistæ, quia cum alterum dicitur, vtrumque dicitur.* Quod verò Euangelistæ scribunt: Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, cum Prophesa solum dicat: Ecce, ego mitto angelū meum: sæpe adnotauimus eos non obseruare morosè verba, sed sensum, quē interdum paucioribus verbis exprimūt vt fere solet Ioannes, interdum pluribus, sed ita, vt sensus maneat semper B idem: De quo multa Hieronymus in libello de optimo genere interpretandi ad Pammachium.

Sed iam singula explicemus. Quoniā dictum est: *Ecce ego mitto angelum meum* non defuerunt vaniloqui, & seductores qui Ioannem Baptistam angelum fuisse dicerent humano corpore vestitum, vt videri ab hominibus, & eis prædicare posset. Huius stultissimæ hæresis assertorem Beda in cap. 1. Marci affirmat fuisse Originem, de qua Cyrillus lib. 1. in Ioan. cap. 7. exponens illud: Fuit ho-
mo missus à Deo, hæc scribit:* Nec isto 9
C solo contētus tutissimè adiecit, Homo, temeritatem nonnullorum euertens. Iam enim tumores fuerunt, non natura hominem, sed de numero sanctorum angelorum Baptistam fuisse, ac humano corpore vsum prædicasse, quod inde affirmabant, quia dictum est: Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuā: ignorantes videlicet nomen angeli ministerium magis, quam substantiam significare.

Sic enim alium super alium ad beatum Iob angelos cucurrisse legimus ca-
lamitates nouas sibi atque inauditas Iob. 1.
D nunciantes. Beatus etiam Paulus tale quid de sanctis angelis determinat.
Nonne, inquit, omnes sunt admi- Heb. 1.
nistratorii spiritus in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis? Angelus igitur beatus Baptista nuncupatus est, non quia natura angelus esset, sed, quia ad nunciandū, clamandumque venit, pręparandam esse Domini viā. Hæc Cyrillus. Arbitror autem, vt cap. 2. in illud: Quia angelus

Domini

Domini exercituum est dixi, nomē angeli positum esse, vt sciremus angelum, idest, nuntium, promitti non qualemcunque, sed angelicæ vitæ, & puritatis, vt in c. 11. Matthæi adnotarunt Theo-
10 phylactus, & Euthymius. * In eundem locum auctor imperfectorum Commētariorum: Puto, inquit (si non est audaci e dicere) quod gloriosior est Ioannes quia homo fuit, & propter virtutis meritum angelus est vocatus, quam si nomine angelus, & natura fuisset, &c. Etenim quamuis nomē angeli apud Græcos commune est omnibus nuntijs, sicut apud Hebræos מלאך tamen noster interpres non temere hoc nomen dat nisi magnis, egregiisque nuntiis, vt Malach. 2. Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exercituum est. Et in hoc capit. Et statim veniet ad templum sanctum suum Dominator, quem vos quæritis, & angelus testamēti, quem vos vultis. Idcirco Iob. 1. & 2. illos, qui veniebant ad Iob, nunquam angelos appellare voluit, licet in Græco ita appellarentur, sed nuntios.

Et preparabit viam ante faciem meam. Quomodo viam præparauerit, Matthæus, & Lucas cap. 3. docent, & Ioannes cap. 1. Dicebat Christum iam venisse, ac digito, ostendebat, hortabatur omnes ad pœnitentiam, vt à peccatis purgati Christum reciperent. Quod Zacharias breuiter ostendit: Et tu puer propheta altissimi vocaberis, præibis enim ante faciem Domini parare vias eius, ad dandam scientiam salutis plebi eius. *Luc. 1.*

11 *Et statim veniet ad templum sanctum suum Dominator.* Pro Dominator, in Hebræo est האדון, id est, Dominus ille, vt vertit Leo Iudas, similiter Lxx ὁ κύριος idest, Dominus ille vobis promissus. Sed Hieronymus, vt vim articuli suppleret ostenderetque Dominum magnum esse, & non quomodo alij Domini appellari solent, vertit, Dominator. Loquitur autem de Messia ex consensu nostrorum, & Hebræorum: Ex quo liquet eum Deum esse, qui templum habeat, solius enim Dei est vere habere templū vt cōtra Iudæos obseruauit Galatinus

A lib. 4. cap. 10. Templum iuxta Cyrillū, aut vterus virginis intelligitur, aut humanitas assumpta, aut Ierusalem ciuitas sancta, aut Ecclesia, cuius typus erat Ierusalem. Augustinus. 18. de Ciuit. c. 35. & Theodoretus, humanitatem, siue carnem Domini templum interpretantur, iuxta quod ipse dixit Ioan. 2. Soluite templum hoc, &c. Verum mihi valde difficilis est hæc explicatio: nam si verba Prophetæ consideremus, prius mittitur Ioannes, & statim venit ad tēplum sanctum suum Dominator: at Dominus iam triginta annorum erat, cum Ioannes præcursoris officium exequi

B cœpit. * Quare non video quomodo hoc defendi possit, nisi quis diceret Ioannem missum fuisse cum conceptus est Christus. Sed hoc admodum durum est, non enim missus est, nisi cum exijt ad baptizandum, & prædicandum, sicut Ioannes subindicat: Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes. Hic venit in testimonium, vt testimoniū perhiberet de lumine. Tunc missus est, cum venit, vt testimonium perhiberet. Nec tamen etiam si missus dici posset, cum conceptus est, satis hoc esset: quoniam Propheta dicit: Ecce ego mitto angelū

C meum, & præparabit viam ante faciem meam, & statim veniet, &c. Ergo si hæc duo diuersa sunt, prius erant facienda, vt mitteretur, & vt præpararet viam, & tunc venturus erat Dominator. Ita igitur omnino intelligendum est, & ita factum est, vt prius Ioannes cœperit prædicare, & baptizare Ioannes, & eo vincto ab Herode, Christus docere palam cœperit, vt videmus Matthæi. 4. & venerit in tēplum, vt Propheta, & vt verus Messias, ab omnibus videndus, & audiendus.

D * Tunc enim Christus dicitur venire, cum docere incipit, & miracula facere, & munus suum exequi. Vtrumque indicant verba Ioannis Baptistæ, Ioann. 1. Medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis, ipse est, qui post me venturus est. Et Matth. 3. Qui post me venturus est, fortior me est. Act. 19. Ioannes baptizauit baptismo pœnitentiæ populū, dicens: In eum, qui venturus esset post ipsum. Ita, vt dixi, interpretantur Lyranus, & Galatinus lib. 4. cap. 10. & quidā alij.

alii. Hieronymus paulo post templum
dicit esse Ecclesiam: quam expositionē
& nos recipimus, sed tunc venit in Ec-
clesiam, cum se manifestare hominibus
cœpit, & publice docere. Nec nobis ad-
uersatur recitari hæc verba ab Ecclesia
in die Purificationis: Nam cum infans
in templum delatus est, significatum
est breui explendum, quod modo pro-
mittitur: siquidem ingressus in illud tē-
plum figura erat eiusdem seruatoris ali
quando Iudæis demonstrandi, quod
præstitum est docente ipso in templo,
& postea demonstrandi gentibus per
prædicationem Euangelij, quoniam tē-
plum illud typus erat Ecclesiæ. Huius-
modi autem demonstrationes his Pro-
phetæ verbis promittuntur, quare meri
to eo die legitur hæc prophetia.

14 *Quem vos quæritis.* In his verbis, & in
sequētibus: Et angelus testamenti, quē
vos vultis, ostendit (vt ait Aug. 18 de
ciu. cap. 35.) Iudæos iuxta scripturas,
quas legunt, Christum quærere, & vel-
le: quamuis postea multi non agnoue-
rint præsentem, quem quæsierant, &
voluerant. Semper ille populus arden-
tibus desiderijs expectabat Christi ad-
uentum quasi consolatoris, & redem-
ptoris sui. Luc. 2. Expectans consolatio-
nem Israel, de Simeone: de Hanna ve-
ro: Et hæc ipsa hora superueniens con-
fitebatur Domino, & loquebatur de il-
lo omnibus, qui expectabant redem-
ptionem Israel.

Et angelus testamenti. Qui Isai 9. secū
dum Lxx. interpretes dictus est magni
consilij angelus, nunc dicitur angelus
testamenti, idest, fœderis, & pacti, hoc
est angelus in fœdere promissus, de quo
vobiscum Deus iniję fœdus, siue pactum
missurum se illum ad salutem hominū.
De his vocabulis diximus Hos. 10. nu.
10. & Ham. 1. nume. 22. Pactum autem
est illud Deut. 18. Prophetam de gente
tua, & de fratribus tuis sicut me, suscita
bit tibi Deus. Propterea Paulus dixit
Rom. 15. Dico enim Christum Iesum
ministrum fuisse circuncisionis propter
veritatem Dei ad confirmandas promis
15 siones patrum.* Dicitur etiam angelus
testamenti, quia fœdus, & pactum fecit
inter Deum, & homines. Aug. 18. de ci-

A ui. c. 35. docet Christum dici angelum
testamenti, quia nuntius est nouæ legis,
& noui testamenti, in quo nobis cœle-
stia bona promittuntur. De nomine an
geli diximus. c. 2. nu. 14. & 15. ex quibus
manifestum erit, cur Christus angelus
dicatur. *Ecce venit.* Augustinus loco mo
do indicato affirmat duplicem Domini
aduentum prædici à Propheta, priorem
in illis verbis. Et statim veniet ad tem-
plum sanctum suum, &c. posteriorem in
ijs, quę nunc interpretati volumus. Eo-
dem modo hæc interpretatur lib. 20. c.
25. & 26. Idem sensit Eusebius. lib. 5. de
B Demonst. Euang. c. 28. & Theodoretus.
At sine dubio semper de primo aduen-
tu loquitur, vt aiunt Cyrillus, & Rupet
tus, & alij nonnulli: nam & contextus
ipse exigit, vt cum dixerit: Et statim ve
niet ad templum, &c. idque de primo
aduentu dictum constet: de eodem intel
ligatur quod continuo additur. *Ecce ve
nit, dicit Dominus exercituū, & quis pote-
ris cogitare diem aduentus eius?** Præte- 16
rea sunt nonnulla, quæ minime in se-
cundum aduentum quadrare possunt,
vt illud: Et erunt Domino offerentes
sacrificia in iustitia Et placebit Deo sa-
C crificium Iuda, & Ierusalem. &c. tamet
si hæc Aug. 20. de ciu. c. 25. & 26. in cœ-
lesti beatitudine futura intelligat. Sed
tunc non offerentur sacrificia, nec ma-
gis offerēt filij Leui, quam reliqui. Scio
eum per filios Leui omnes Christianos
intelligere, sed contra omnium sen-
sum, apud quos filij Leui, non nisi sacer
dotum typus sunt. Cum autem dicit:
Ecce venit, cito eum venturū significat.

*Et quis poterit cogitare diem aduentus
eius?* Alii interpretes vertunt: Et quis
poterit sustinere? Immò & Lxx. ver-
terunt: *καὶ τίς ὑπομενεῖ, hoc est,* Et quis
D sustinebit? aiunt enim verbum כלכל
non significare cogitare, sed sustinere.
Quidam etiam exponunt: Quis pote-
rit, non dico re ipsa, sed sola etiam cogi
tatione, sustinere diem aduentus eius?
At si verbum Hebraicum non significat
cogitare, male exponunt; sola cogita-
tione sustinere: si autem significat, recte
conuersum est: Et quis poterit cogita-
re? Nos fatemur significare sustinere,
neque id Hieronymum latuit, qui ita
solet

Domini exercituum est dixi, nomē angeli positum esse, vt sciremus angelum, idest, nuntium, promitti non qualemcunque, sed angelicæ vitæ, & puritatis, vt in c. 11. Matthæi adnotarunt Theo-
10 phylactus, & Euthymius. * In eundem locum auctor imperfectorum Commētariorum: Puto, inquit (si non est audaci e dicere) quod gloriosior est Ioannes quia homo fuit, & propter virtutis meritum angelus est vocatus, quam si nomine angelus, & natura fuisset, &c. Etenim quamuis nomē angeli apud Græcos commune est omnibus nuntijs, sicut apud Hebræos מלאך tamen noster interpres non temere hoc nomen dat nisi magnis, egregiisque nuntiis, vt Malach. 2. Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exercituum est. Et in hoc capit. Et statim veniet ad templum sanctum suum Dominator, quem vos quæritis, & angelus testamēti, quem vos vultis. Idcirco Iob. 1. & 2. illos, qui veniebant ad Iob, nunquam angelos appellare voluit, licet in Græco ita appellarentur, sed nuntios.

Et præparabit viam ante faciem meam. Quomodo viam præparauerit, Matthæus, & Lucas cap. 3. docent, & Ioannes cap. 1. Dicebat Christum iam venisse, ac digito, ostendebat, hortabatur omnes ad pœnitentiam, vt à peccatis pur-
Luc. 1. gati Christum reciperent. Quod Zacharias breuiter ostendit: Et tu puer propheta altissimi vocaberis, præibis enim ante faciem Domini parare vias eius, ad dandam scientiam salutis plebi eius.

11 *Et statim veniet ad templum sanctum suum Dominator.* Pro Dominator, in Hebræo est האדון, id est, Dominus ille, vt vertit Leo Iudas, similiter Lxx ὁ κύριος idest, Dominus ille vobis promissus. Sed Hieronymus, vt vim articuli suppleret ostenderetque Dominum magnum esse, & non quomodo alij Domini appellari solent, vertit, Dominator. Loquitur autem de Messia ex consensu nostrorum, & Hebræorum: Ex quo liquet eum Deum esse, qui templum habeat, solius enim Dei est vere habere templū vt cōtra Iudæos obseruauit Galatinus

A lib. 4. cap. 10. Templum iuxta Cyrillū, aut vterus virginis intelligitur, aut humanitas assumpta, aut Ierusalem ciuitas sancta, aut Ecclesia, cuius typus erat Ierusalem. Augustinus. 18. de Ciuit. c. 35. & Theodoretus, humanitatem, siue carnem Domini templum interpretantur, iuxta quod ipse dixit Ioan. 2. Soluite templum hoc, &c. Verum mihi valde difficilis est hæc explicatio: nam si verba Prophetæ consideremus, prius mittitur Ioannes, & statim venit ad templum sanctum suum Dominator: at Dominus iam triginta annorum erat, cum Ioannes præcursoris officium exequi
B cœpit. * Quare non video quomodo hoc defendi possit, nisi quis diceret Ioannem missum fuisse cum conceptus est Christus. Sed hoc admodum durum est, non enim missus est, nisi cum exijt ad baptizandum, & prædicandum, sicut Ioannes subindicat: Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes. Hic venit in testimonium, vt testimoniū perhiberet de lumine. Tunc missus est, cum venit, vt testimonium perhiberet. Nec tamen etiam si missus dici posset, cum conceptus est, satis hoc esset: quoniam Propheta dicit: Ecce ego mitto angelū
C meum, & præparabit viam ante faciem meam, & statim veniet, &c. Ergo si hæc duo diuersa sunt, prius erant facienda, vt mitteretur, & vt præpararet viam, & tunc venturus erat Dominator. Ita igitur omnino intelligendum est, & ita factum est, vt prius cœperit prædicare, & baptizare Ioannes, & eo vincto ab Herode, Christus docere palam cœperit, vt videmus Matthæi. 4. & venerit in tēplum, vt Propheta, & vt verus Messias, ab omnibus videndus, & audiendus. * Tunc enim Christus dicitur venire,
D cum docere incipit, & miracula facere, & munus suum exequi. Vtrumque indicant verba Ioannis Baptistæ, Ioann. 1. Medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis, ipse est, qui post me venturus est. Et Matth. 3. Qui post me venturus est, fortior me est. Act. 19. Ioannes baptizauit baptismo pœnitentiæ populū, dicens: In eum, qui venturus esset post ipsum. Ita, vt dixi, interpretantur Lyranus, & Galatinus lib. 4. cap. 10. & quidā alij.

alii. Hieronymus paulo post templum
dicit esse Ecclesiam: quam expositionē
& nos recipimus, sed tunc venit in Ec-
clesiam, cum se manifestare hominibus
cœpit,& publice docere. Nec nobis ad-
uersatur recitari hæc verba ab Ecclesia
in die Purificationis: Nam cum infans
in templum delatus est, significatum
est breui explendum, quod modo pro-
mittitur: siquidem ingressus in illud tē-
plum figura erat eiusdem seruatoris ali
quando Iudæis demonstrandi, quod
præstitum est docente ipso in templo,
& postea demonstrandi gentibus per
prædicationem Euangelij, quoniam tē-
plum illud typus erat Ecclesiæ. Huius-
modi autem demonstrationes his Pro-
phetæ verbis promittuntur, quare meri
to eo die legitur hæc prophetia.

14 *Quem vos quaeritis*. In his verbis,& in
sequētibus: Et angelus testamenti, quē
vos vultis, ostendit (vt ait Aug. 18 de
ciu. cap. 35.) Iudæos iuxta scripturas,
quas legunt, Christum quærere, & vel-
le: quamuis postea multi non agnoue-
rint præsentem, quem quæsierant, &
voluerant. Semper ille populus arden-
tibus desiderijs expectabat Christi ad-
uentum quasi consolatoris, & redem-
ptoris sui. Luc. 2. Expectans consolatio-
nem Israel, de Simeone: de Hanna ve-
ro: Et hæc ipsa hora superueniens con-
fitebatur Domino, & loquebatur de il-
lo omnibus, qui expectabant redem-
ptionem Israel.

Et angelus testamenti. Qui Isai 9. secū
dum Lxx. interpretes dictus est magni
consilij angelus, nunc dicitur angelus
testamenti. idest, fœderis, & pacti, hoe
est angelus in fœdere promissus, de quo
vobiscum Deus inijt fœdus, siue pactum
missurum se illum ad salutem hominū.
De his vocabulis diximus Hos. 10. nu.
10.& Ham.1. nume. 22. Pactum autem
est illud Deut. 18. Prophetam de gente
tua,& de fratribus tuis sicut me, suscita
bit tibi Deus. Propterea Paulus dixit
Rom. 15. Dico enim Christum Iesum
ministrum fuisse circuncisionis propter
veritatem Dei ad confirmandas promis
15 siones patrum.* Dicitur etiam angelus
testamenti, quia fœdus, & pactum fecit
inter Deum,& homines. Aug. 18. de ci-

A ui.c. 35. docet Christum diei angelum
testamenti, quia nuntius est nouæ legis,
& noui testamenti, in quo nobis cœle-
stia bona promittuntur. De nomine an
geli diximus.c.2.nu.14.& 15. ex quibus
manifestum erit, cur Christus angelus
dicatur. *Ecce venit*. Augustinus loco mo
do indicato affirmat duplicem Domini
aduentum prædici à Propheta, priorem
in illis verbis. Et statim veniet ad tem-
plum sanctum suum,&c. posteriorem in
ijs, quę nunc interpretari volumus. Eo-
dem modo hæc interpretatur lib. 20.c.
25.& 26. Idem sensit Eusebius. lib. 5. de
B Demonst. Euang.c.28.& Theodoretus.
At sine dubio semper de primo aduen-
tu loquitur, vt aiunt Cyrillus, & Ruper
tus, & alij nonnulli: nam & contextus
ipse exigit, vt cum dixerit: Et statim ve
niet ad templum, &c. idque de primo
aduentu dictum constet: de eodem intel
ligatur quod continuo additur. *Ecce ve
nit, dicit Dominus exercituū, & quis pote-
ris cogitare diem aduentus eius?** Præte- 16
rea sunt nonnulla, quæ minime in se-
cundum aduentum quadrare possunt,
vt illud: Et erunt Domino offerentes
sacrificia in iustitia Et placebit Deo sa-
C crificium Iuda,& Ierusalem. &c. tamet
si hæc Aug. 20. de ciu.c.25. & 26. in cœ-
lesti beatitudine futura intelligat. Sed
tunc non offerentur sacrificia, nec ma-
gis offerēt filij Leui, quam reliqui. Scio
eum per filios Leui omnes Christianos
intelligere, sed contra omnium sen-
sum, apud quos filij Leui, non nisi facer
dotum typus sunt. Cum autem dicit:
Ecce venit, cito eum venturū significat.

Et *quis poterit cogitare diem aduentus
eius*? Alii interpretes vertunt: Et quis
poterit sustinere? Immò & Lxx. ver-
terunt: ϗ τίς ὑπομενεῖ, *hoc est*, Et quis
D sustinebit? aiunt enim verbum כלכל
non significare cogitare, sed sustinere.
Quidam etiam exponunt: Quis pote-
rit, non dico re ipsa, sed sola etiam cogi
tatione, sustinere diem aduentus eius?
At si verbum Hebraicum non significat
cogitare, male exponunt; sola cogita-
tione sustinere: si autem significat, rectè
conuersum est; Et quis poterit cogita-
re? Nos fatemur significare sustinere,
neque id Hieronymum latuit, qui ita
solet

solet interpretari: Sed nec ipsi negare
possunt, hoc idem verbum significare
capere, & comprehendere, extat enim
locus manifestus. 2. Paral.6. Si cœlum,
& cœli cœlorum te non capiunt, quan-
to magis domus ista, quam ædificaui?
Vbi Lxx. verterunt: si cœlum, & cœli
17 cœlorum non sufficient tibi, &c. * Ex
quibus intelligitur cogitare in hoc lo-
co idem esse quod capere, & comprehē
dere cogitatione, vt sit sēsus: Quis pote
rit cogitando consequi quanta sit glo-
ria illius diei, quanta beneficia, & quan
tum honorem afferat dies ille generi
humano, quo seruatorem suum homi-
nes videbunt, & audient loquentem?
Hoc autem & apertius, & significantius
ita dicitur, quam si diceretur: Quis su-
stinebit diem aduentus eius? Quod ita
dictum, magis in secundum aduentum
quadrat, quam in primum, de quo nunc
loquitur, vt probatum est. Quare Hie-
ronymus, cum alibi vertere soleat, ferre,
ferre, & sustentare, vt Prou. 18. Spiritus
viri sustentat imbecillitatem suam, &
Iere. 20. Et defeci ferre non sustinens:
prudenter hoc in loco alteram verbi si-
gnificationem elegit, quæ aptior erat,
& germanior.

18 *Et quis stabit ad videndum eum.* Qui
poterit ferre oculis suis tantam lucem
atque maiestatem? Metaphora sumitur
à sole, cuius splendorem oculi ferre nō
valent: quasi dicat: Omnem intelligen-
tiam superabit illa gloria filii Dei, & il-
la eius bonitas, qua homo fieri, & cum
hominibus conuersari sustinuit. Mihi vi
detur dictum Quis stabit? ac si diceret:
Quis hæc cogitans non deficiat præ
admiratione, ita, vt viribus destitutus
cadat?

Ipse enim quasi ignis conflans. Forte
hæc verba auctores, quos supra nomina
uimus, impulerunt, vt de secundo aduē
tu interpretarentur, de quo scriptum
est Psal. 49. Ignis in conspectu eius exar
descet, &c. At quomodo Christus in se-
cundo aduentu sedebit purgans filios
Leui? aut quo modo tunc ei sacrificia
offerent? Quare Theodoretus, & Lyra-
nus, qui de secundo exposuerant, nunc
ad primum redire coguntur. Hierony-
mus putat eum esse quasi ignem con-

A flantem, quia laboribus, & afflictionibus
purgabit corda fidelium. Sed quia ra-
tionem reddit verborum præcedentiū.
Quis poterit cogitare diem aduentus
eius? Et quis stabit ad videndum eum?
nec apta esset ratio: quia ipse afflictioni-
bus purgabit fideles; Theodoreto liben
tius assentior, qui de expiatione cordiū
per Spiritum sanctum datum à Chri-
sto Prophetam loqui arbitratur.* Chri 19
stus igitur igni spiritus sui calefaciet ani
mas suorum, & expurgabit, vt ignis me-
talla; hoc enim significat: sicut ignis
conflans, idest, purificans metalla, quæ
B mittuntur in ignem vt liquefiant, & ex-
cernantur scoriæ. De hoc dictum est
Matth. 3. Ipse vos baptizabit in Spiritu
sancto, & igne. Et Luc. 12. Ignem veni
mittere in terram, & quid volo, nisi vt
accendatur? Et Isai. 4. Si abluerit Domi-
nus sordes filiarum Sion, & sanguinem
Ierusalem lauerit de medio eius in spiri
tu iudicij, & spiritu ardoris.

Et quasi herba fullonum. Hac herba
maculæ & sordes multi temporis eluū-
tur è vestibus à fullonibus. Vnde Mar-
cus capit. 9. vestimenta eius facta sunt Borith.
splendentia, & candida nimis, velut nix
qualia fullo non potest facere super ter
C ram. Pro Herba fullonum est in Hebr.
ברית מכבסים, id est, Borith lauantiū.
Dicitur autem borith à ברר, quod est
mundauit, nec herbam putat esse R. Da
uid, sed Saponem, cui & Vatablus assen
titur. Interpres etiam Chaldæi vertit,
Sapo, cum in Chaldæo sit ipsum nomē
Hebraicum.* Non est tamen dubitan- 20
dum borith esse herbam, quam vulgus
saponariam vocat. Ita Hieronymus in-
tellexit Iere. 2. si laueris te nitro, & mul
tiplicaueris tibi herbam borith: & in
commentarijs eiusdem loci, & huius,
quem nunc interpretamur. Et Lxx. in
D his duobus locis vertunt πόα πλυνόν-
των, hoc est, Herba lauantium: quos
Theodoretus, & ceteri græci sequun-
tur. Et Galatinus lib. 3. cap. 12. ait her
bam esse, qua fullones pannos lauant,
Arabiceque dici gazul. Hierony. in ver
ba iam posita Iere. 2 Herba fullonum
(inquit) iuxta ritum prouinciæ Palę-
stinæ in virentibus, & humectis nasci-
tur locis, & ad lauandas sordes eandem

vim habet, quam & nitrum, &c. signifi-
cat igitur Christum animas hominum
purissimas, & candidissimas reddιtu-
rum esse gratia sua.

Sedere. *Et sedebit conflans.* מצרף, quo voca-
bulo vsus est cum dixit. Ipse enim quasi
ignis conflans Sedebit igitur purificans
vt ignis metalla Sedebit autem, hoc si-
gnificat, nō obiter, & leuiter faciet, sed
serio, & accurate; sedemus enim cum
aliquid serio, & adhibita cura facere vo
lumus, vt Psal 1 Et in cathedra pestilen
tiæ non sedit, vt ibidem notat Euthy-
mius Psal. 49. Sedens aduersus fratrem
tuum loquebaris.

21 *Et emundans argentum.* Lxx. vertunt:
Et emundans sicut argentum. Chal-
dæus, sicut vir, qui conflat, & emun-
dat argentum. Quod quidem recte di-
citur, sæpe enim adnotauimus apud
Hebræos omitti solere notam simili-
tudinis. Ac forte argentum vocat po-
pulum Christianum, cuius compara-
tione ceteri populi sunt ferrum, aut
æs, sed ipse comparatione sacerdotum,
qui aurum esse intelliguntur, dicitur
argentum.

Et purgabit filios Leui. Theodoretus
proprie intelligit de ijs, qui erant ex
tribu Leui, & adducit in exemplū apo-
stolum Barnabam, qui fuit ex tribu Le-
ui. At Hieronymus, In filijs, inquit, Le-
ui omnem sacerdotalem intelligit di-
gnitatem; loquitur, vt existimo, de sa-
cerdotibus nouæ legis. Certe Prophe-
ta de illis loquitur quocunque ex gene
re sint, fuerunt enim filij Leui figura sa
Reg. cerdotum noui testamenti, Frequens
autem est in scriptura nomen figuræ
tribui rei figuratæ, sicut Christus appel
latur Dauid Hos. 3. & Ezec. 34. ita Zac.
14. Solemnitates tabernaculorum, &
in hoc capite paulo post Iuda, & Ierusa
22 lem. * Est ergo sensus: Christus da-
bit Ecclesiæ suæ optimos, purgatissi-
mosque sacerdotes, qui populum do-
ceant, & sanctitate sua Ecclesiam ædi-
ficent: quales fuerint apostoli, & eo-
rum successores. Ex munditia enim sa-
cerdotum pendet populi sanctitas, &
munditia.

*Et colabit eos quasi aurum, & quasi
argentum.* Aliis atque aliis verbis idem

A explicat, vt certius, firmiusque fiat,
quod dicit, & vt intelligamus magnam
futuram fuisse eorum puritatem.
Hoc autem demonstrat similitudine
auri, atque argenti, quę cum sint om-
nium metallorum pretiosissima, ac-
curatius igne purgantur, & colantur,
ne quid maneat scoriæ, aut fæcis ad-
mistum.

Et erunt Domino offerentes sacrificia.
Sancte, & pure ministrabunt altari, non
sicut sacerdotes veteres, de quibus locu
tus est cap. 2. Quasi dicat: Pro malis sa-
cerdotibus, & impuris, qui nunc sunt,
B dabit Dominus Ecclesiæ castos, purosque sacerdotes.

*Et placebit Domino sacrificium Iuda,
& Ierusalem.* Per Iudam populū Chri-
stianum intelligit vere confitentē Deū
cuius sacrificium maxime Deo placet,
quia corpus, & sanguis offertur vnige-
niti filii Dei Domini nostri Iesu Chri-
sti. * In Ierusalem autem metropoli, & 23
capite Iudæorum sedem apostolicam
indicare mihi videtur, quæ caput est,
& magistra omnium Ecclesiarum, in
qua fuerunt sanctissimi sacerdotes ijdē-
que martyres Christi, & à qua vniuersa
C Christianorum gens docetur, quid, &
quomodo offerre debeat. Ponitur vero
in vtroque nomine figura pro re figura-
ta, nam Iuda typus est Ecclesiæ, & Ieru-
salem caput Iuda, typus vrbis Romæ,
idest, sedis apostolicæ, quę caput est vni
uersi populi Christiani.

*Sicut dies sæculi, & sicut anni anti-
qui.* Sæculi dies vocat antiquissimum
tempus, quod præcessit, vt latius ex-
plicauimus Michæę. 5. numero. 39. &
sequentibus, quod statim explicat di-
cens: Et sicut anni antiqui, id est, Sicut
ei placebant sacrificia, quæ olim sancti
D patres obtulerunt. Hæc verba recte in-
tellexit Lyranus, affertque alia ex ca-
none missæ, ex quibus optime expli-
cantur. * Supra quæ propitio, ac sereno 24
vultu respicere digneris, & accepta ha-
bere, sicuti accepta habere dignatus es
munera pueri tui iusti Habel, & sacri-
ficium patriarchæ nostri Abrahæ, &
quod tibi obtulit summus sacerdos tuus
Melchisedec, sanctum sacrificium, im-
maculatam hostiam. Addit, dictionem
sicut,

ficut, non significare nunc æqualitatē,
sed tantummodo correspondentiam
(ita enim explicat) rei figuratæ ad fi-
guram. Quod est diligenter adnotan-
dum, vt multa in prophetis intelliga-
mus, in quibus bona noui testamenti
conferuntur cum bonis veteris. Sed de
his plura diximus Ioe. 2. nu 50. & 51.

Et accedam ad vos in iudicio. Hæc ver
ba quidam ad secundum aduentum refe
runt, quidam ad primum, sed in vtroq;
potissimum Iudæorum peccatum dam
nandorum est incredulitas, & odium
Christi, quod hic non commemoratur.
Præterea cū dicit: Ero testis velox, &c.
satis significat non diu differendū esse
supplicium, quod nunc comminatur.
Quare longe mihi vero similius vide-
tur post prophetiam de Christi aduen-
tu redire prophetam ad reprehenden-
25 dum sui temporis mores. * Etenim hoc
eum facere in verbis sequentibus: Ego
enim Dominus, & non mutor, perspi-
cuum est: at hæc rationem superiorum
reddunt, quod indicat coniūctio Enim.
Melius ergo dicemus ab his incipere:
Et accedam ad vos, &c. Dixit c. 2. Mole
stissima sibi fuisse illa verba Iudæorum:
Omnis qui facit malum, bonus est in
conspectu eius, aut certe vbi est Deus
iudicij? Et ideo intulit: Ecce ego mitto
angelum meum. Quasi dicat: Vos dici-
tis placere mihi eum, qui malus est: ego
mitto angelum, qui homines à pecca-
tis traducat ad iustitiam, & ita parabit
mihi viam, non enim possum venire, ni
si ad bonos. Et statim veniet Christus,
qui tollet peccata mundi, Et quoniam
dicitis: vbi est Deus iudicij? ego cito ve-
niam, vt in iudicium intrem vobiscum,
& puniam peccata grauiora.

Et ero testis velox maleficis. Ego ipse,
qui iudex futurus sum, ero & testis ve-
lox, idest, cito adero, & cito omnia pec
cata vestra detegam. Ac si dicat: Nihil
eorum, quæ facitis, me latet, &, vt reus
damnatur adhibitis testibus, ita ego ex
ijs, quæ noui vos fecisse, sententiam fe-
26 ram in vos. * Notat autem hic peccata
quędam peculiariter, vt Paulus Burgē-
sis ait in additione, quod hæc soleant es
se occulta, nec possint ad ea punienda
facile testes inueniri, ac si dicat: Non

A deerunt testes, quātumuis occulte hęc
faciatis, ego testis ero. Maleficos vocat
incantatores, præstigiatores, & magicis
artibus deditos, cuiusmodi multi erant
in populo illo. Iere. 27. vos ergo nolite
audire prophetas vestros, &c. & augu-
res, & maleficos, qui dicunt vobis: Non
seruietis regi Babylonis. vide etiam
2. Paral. 33.

*Et qui calumniatur mercedem mercena
rij.* Lxx. Qui priuant mercedem merce-
narii, sed apertius Chaldæus: Qui aufe-
runt violenter mercedem mercenarij.
Iac. 5. Ecce merces operariorum, qui
B messuerunt regiones vestras, quæ frau-
data est à vobis, clamat, & clamor eo-
rum in aures Domini Sabbaoth introi-
uit. Quid sit calumniari, diximus, Zach.
7. numero 8.

Et humiliant viduas. Lxx. Et qui op-
primunt per potentiam viduas, & per-
cutiunt pupillos. In Heb. suppletur idē
verbum, calumniantur: ita enim habe-
tur: Qui calumniantur mercedem mer
cenarii, viduam, & pupillum. Humilia-
re dicit affligere. & opprimere.

Et opprimunt peregrinum. Iniustè scili- 27
cet iudicantes contra illum, & eum re
C sua spoliantes, aut testimonium falsum
contra eum dicentes, propterea, quòd
cum peregrinus esset, patronos, & fau-
tores non haberet. Lxx. & Chaldæus
verterunt: Et qui peruertunt iudicium
aduenæ. In Hebræo est, מַטֵּי גֵר, id est,
Declinare facientes peregrinum. Hoc
est: Peruertentes iudicium peregrini, fa
cientes, vt ille causa cadat. Eodem ver-
bo vtitur lex Deut. 27. Maledictus qui
peruertit iudicium aduenæ. Pro qui
peruertit, est etiam in Hebræo. מַטֶּה.

Ego enim Dominus, & non mutor. Quid
hoc ad præcedentia pertineat, commē-
D tarii varie exponunt, mihi maxime pla
cet ratio, & expositio Cyrilli: vos puta
batis me mutatum esse, vt cum antea
iustitiam amarem, nunc iam mihi mali
placerent. At non ita est, idem sum, nec
vnquam mutor, semper mihi mali di-
splicent, & ideo accedam ad eos in iu-
dicio, & puniam. Ita etiam Iacobus di-
xit cap. 1. Omne datum bonum, & om-
ne donum perfectum de sursum est de-
scendens à patre luminum, apud quem
non

non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio, idest, semper ab illo descēdit lux, nunquam tenebræ, idest, pecca-
28 tum.* Pro Mutor est, שָׁנִיתִי, quod verbum inconstantiam quandam significat, cum quis nunc hoc vult, nūc illud, significat enim iterare, vnde שְׁנַיִם duo ac si diceret: Semper vnum volo, & sentio, non duo, modo hoc, modo illud.
Iehoua. Pulchre autem dixit: Ego יהוה cui conuenit semper eodem modo esse, & à quo est alienissima omnis mutatio.

Et vos filij Iacob non estis consumpti. Cū semper malos oderim, tamen erga vos magna misericordia vsus sum, quos potuissem sæpe propter peccata extinguere, & delere, cum vetera sint vestra peccata, & malos parentes mali filii imitemini. Quare reuertimini ad me per veram pœnitentiam, & ego reuertar ad vos, propitius vobis ero, & semper faueo. Hoc optimè agnouit Ieremias, qui Thren. 3. ait. Misericordiæ Domini, quia non sumus consumpti, quia non defecerunt miserationes eius.

29 *In quo reuertemur*? Quid faciendum nobis est, vt ad te reuertamur, non enim videmur nobis à te recessisse?

Si affiget homo Deum. Ita legendum est, nō, Affliget, vt cernitur ex Hebræo & ex LXX. & cæteris interpretibus הֲיִקְבַּע Hoc verbum, si recentioribus Heb. credimus, significat rapere, vt sit sensus: Num rapiet homo Deum, id est, Rapiet quæ Dei sunt? quod dicitur propter decimas non solutas, vt statim indicabimus. Lxx. εἰ πτερνιεῖ, hoc est, Num supplantabit, idest: Num vos decipietis me, qui omnia scio, vt putetis clā auferre posse decimas meas? Aquila, Symmachus, & Theodotio (vt referūt Hier. & Theodoretus) transtulerunt: μὴ ἀποστερήσει. Num defraudabit homo Deum, scilicet, auferens quod illius est? Quod iuxta Historiæ ordinem recte conuenit, vt ait Hier. Deus enim defraudari, & priuari dicitur, cum Leuitæ decimis defraudātur, vt cum ait Matth. 25. Esuriui, & non dedistis mihi manducare, &c. Sed testatur Hieronymus hoc verbum קבע Syrorum, Chaldæorumque lingua significare idem, quod Affixit. At Affigere per metaphoram signi-

A ficat affligere, & vehementi dolore afficere, qualis est eorum, qui affiguntur: siue per dolorem inflictum prouocare ad iram, sicut vertit Chaldæus: Numquid ad iracundiam prouocat vir iudicem?* Similiter vt in hoc loco, transtu- 30
lit Hierony. Prou. 22. Non facias violētiam pauperi, &c. quia iudicabit Dominus causam eius, & configet eos, qui cō fixerunt animam eius. Dicitur ergo Deus humano more configi, quia magnopere illi displicet decimas non solui sacerdotibus, quare omnium translationum idem est fere sensus.

B *In decimis, & in primitijs*. Historiam habemus apud Nehemiam, orta est enī fames magna, vt videmus cap. 5. ita vt propter penuriam decimæ Leuitis nō darentur à populo, sicut idem auctor scribit cap. 13. & cognoui quod partes Leuitarum non fuissent datæ, & fugisset vnusquisque in regionem suam de Leuitis, & cantoribus, & de ijs, qui ministrabant, &c. Pro primitiis est תְּרוּמָה, pro quo Pagninus vertit oblationem, sed Lxx. & interpres Chaldæi ita habēt vt nostra translatio. Chaldæus ipso nomine Heb. vsus est: Sunt autem primi-
C tiæ primi fructus agrorum, qui Deo offerebantur. Exod. 22. & 23.

Et in penuria vos maledicti estis. Hebr. In maledictione vos maledicti estis. Sed sicut benedictio copiam significat, ita maledictio significat sterilitatem, & penuriam, Afflixi, & puniui uos magna penuria, & sterilitate, & tamen neque ita resipiscitis, aut me placare curatis, sed configitis potius decimas mihi adimendo.

Gens tota: Tam principes, & diuites, quam priuati, & pauperes.

Inferte omnem decimam in horreum, sci-
D licet, templi, ut inde detur Leuitis, nihil subtrahatis, ut hactenus fecistis, propter quod sterilitatem uobis immisi.

Et sit cibus in domo mea. Quo ministri templi alantur.

Et probate me super hoc. Facite hoc, & experimini, an sciam benefacere obseruantibus mandata mea. Simile est illud Isa. 1. Lauamini, mundi estote, &c. & uenite, & arguite me dicit Dominus.

Si non aperuero uobis cataractas cæli:

id est

idest: Si non effudero tam copiosam pluuiam, vt cataractæ cœli apertæ esse credantur. Ita Hie. Sed supplendum est, Dicite me mendacem, aut aliquid tale. Est enim mos scripturæ, vt quæ tristia dictu sunt, aut blasphemiam magnam habent in Deum, taceat, & intelligi malit, quam dici, aut certe honestiore vocabulo dicat. Inde toties: Hæc mihi faciat Deus, & hæc addat. Inde etiam Iob. 1. Ne forte benedixerint Deum in cordibus suis, & cap. 2. Benedic Deo, & morere, pro Maledic. 3. Reg. 21. * Submittite duos viros filios Belial contra eum, & falsum testimonium dicant: Benedixit Deum, & regem. Vbi nos &, Lxx. habemus Cataractas cœli in Heb. est ארבות idest fenestras, sicut etiã est apud Chaldæum. Videt propheta alludere ad illud Genes. 7. Et cataractæ cœli apertæ sunt, vbi idem vocabulum est in Heb. Est autem cataracta locus in flumine abruptus, & præceps, vnde aqua cum magno fragore, & impetu decidit, à καταράττω, quod est vehementer percutio, collido, frango, decido. Vnde illæ, quasi fenestræ, per quas imber violenter, & cum impetu decidit in terram, merito dictæ sunt cataractæ. Sed fenestras dici putarunt Hebræi quod cœlo in diluuio rupto per illa foramina descẽdissent aquæ, quæ super cœlos sunt. Quam sententiam secutus est ibidem Hier. ab Oleastro, & probabile hoc esse dicit Lypomanus in catena. Sed quæramus ex his auctoribus, an sicut tunc propter magnitudinẽ futuri diluuij per fenestras illas cœlorum effusæ sunt aquæ, ita putent ad dandam his hominibus pluuiam rumpendos fuisse cœlos? Nam si hoc tempore non erant rumpẽdi, nec in diluuio rupti sunt. * Sciendũ igitur est, vt bene adnotauit Caieta. in eundem locum Gene. cœlum in scriptura clausum dici, cum pluuiam non emittit, Luc. 4. Quando clausum est cœlum annis tribus, & mensibus sex, pro quo dixit Iac. c. 5. Et non pluit annos tres, & menses sex. Et sicut tunc clausum dicitur, ita cum pluit, & aquæ, quæ in nubibus retinebantur, erumpunt in terram, cœlum dicitur aperiri, & rumpi fenestras, ac si magna vi aquæ in nubibus inclusæ clausas fenestras refringerent, & violenter exirent. Quod non dicitur, nisi cum maiores solito imbres effunduntur. Non itaque cataractæ cœli sunt, sed nubium, vt in eundem locũ exposuit Glossa, & S. Thomas in Psalm. 41. & Vatablus Gen. 7. & alij.

Reg.

Scriptura tacet tristia, aut meliorib' vocabulis effert.

32

Cataracta

33

Cœlum clausum & apertũ.

A

Et effudero vobis benedictionem. Verbum Effudero largitatem indicat, vt notauit Hierony. hic, & nos Ioel. 2. nu. 54. 55. * Ait ergo: simul cum largitate imbrium dabo vobis magnam copiam omnium, quæ è terra gignuntur. *Vsque ad abundantiam.* עד בלי די, id est, Donec non sufficientia id est, (vt vertit Pagninus) Donec non sint vobis sufficiẽtia vasa, hoc est: Donec non habeatis horrea, & receptacula, in quæ inferatis, Chaldæus: Adeo vt dicatis, satis est, quasi dicat: Nolumus amplius, non habemus vasa.

B

Et increpabo pro vobis deuorantem. Auertam ab agris vestris locustam, & bruchum, quæ disperdere solent fruges è terra bene pluuijs irrigata natas. In Hebræ. est: Increpabo vobis, sed Hieron. vt magis explicaret, vertit Increpabo pro vobis: De ambiguitate autem, quæ est in verbo, Deuorantem, diximus iam c. 1. nu. 33. & 34.

C

Et beatos vos dicent omnes gentes. Admiratæ tantam terræ fertilitatem, atq; inde vos Deo caros esse intelligentes.

Eritis enim vos terra desiderabilis. Omnes in terra vestra habitare desiderabũt propter insignem eius fertilitatem, vt exponunt Hieronym. & Hebr. Chaldæus: Et laudabunt vos omnes gentes, quoniam vos habitabitis in terra domus maiestatis meæ. * Sed cur ita locutus est, ac non potius dixit: Erit terra vestra desiderabilis? Responderi potest phrasin esse Hebræorum, vt quod terræ est, tribuatur possessoribus terræ, vt Deut. 28. Benedictus tu in ciuitate, benedictus in agro ager enim est, qui dicitur benedictus, cum multum fructum affert. Et psalm. 4. A fructu frumenti, vini, & olei sui multiplicati sunt, idest, multiplicem fructum tulit eis terra frumenti, & vini, & olei. Ita ipsi dicuntur terra desiderabilis, quia in terra desiderabili habitant. Sed planius est, & simplicius,

D

plicius, vt subaudiamus, Sicut, quod sæpe fieri adnotauimus, vt sit sensus: Eritis vos sicut terra desiderabilis. i. virentes, & prosperi, & abundantes diuitijs, sicut vertetunt LXX. Quia eritis mihi vos quasi terra desiderabilis: Quomodo etiam exposuit Cyrillus.

36 * Ex his omnibus intelligimus quanti faciat Deus decimarum solutionem, quas etiã in tanta fame, & sterilitate integras persolui vult. Et quam merito Concilium Trid. sess. 25. c. 12. statuat decimarum solutionem debitam esse Deo, ac non soluẽtes integre iubeat excommunicari, nec ab illo crimine, nisi plena restitutione secuta, absolui. Æquum enim est vt sacramentorum gratia non fruatur, qui Dei & sacramentorum ministros debitis defraudat alimentis.

TROPOLOGIA.

Quod ab initio capitis scriptum est vsque ad illud: Et accedam ad vos in iudicio, quia manifestissimam cõtinet de futuris prophetiam, non est iuxta regulam Hiero. per incerta Allegoriæ extenuandum, nec alius sensus quærendus est, quam Historicus. Similiter quod inde sequitur donec dicit, Si affigit homo Deum, &c. morale est, nec aliter exponi oportet, vt traditum nobis est à Gregorio ad calcem li. 20. Mor. Tantum ea ad nos accõmodemus, vt intelligamus maiori nos esse dignos supplicio, maiorem que esse erga nos Dei misericordiã tanta mala tolerantis.

37 * Possumus tamen & spiritualiter interpretari maleficos, quomodo interpretati sum* Mic. 5. nu. 87 & adulteros, & periuros, & reliqua nomina peccatorum. Adulteri sunt, qui vtilia dicentes voluptatẽ suam quærunt, quam ex honoribus, & ex gloria, & ex diuitijs percipiũt, & filios Deo gignere per semen verbi minime curãt. Qui non sunt valde dissimiles Onam filio Iudæ, cui cum pater dixisset: Ingredere ad vxorem fratris tui, & sociate illi, vt suscites semen fratri tuo: ille sciẽs non nasci sibi filios, introiens ad vxorem fratris sui semen fundebat in terrã, ne liberi fratris nomine nascerentur. Et idcirco percussit eum Dñs, eo quod rẽ detestabilem faceret. Quid enim quærere debẽt prædicatores, nisi vt per verbum Dei, quod est semen immortalitatis, suscitent semen fratri suo. i. Christo, qui paucis cõuersis quodammodo sine liberis mortuus est:

Adulteri, qui cõcionando voluptatem quærunt. Genes. 38.

38 * Sed semen fundũt in terram, quia verbum Dei cũ terram in ferent terrena quærentes, non autem filios Deo procreare cupiẽtes, imò quantum in se est, vim procreandi cœlesti illi semini adimentes. Periuri sunt, qui fidẽ Deo non seruant, nec implent quod vouerunt, similes viduis, de quibus Apostolus scribit. Habentes dãnationẽ, quia primã fidem irritã fecerunt. Mercenarij sunt, qui pro æterna mercede Deo seruiũt, de quibus dictũ est: Quanti mercenarij in domo patris mei abundãt panibus? Viduæ sunt animæ virtute pauperes, & præsidio magistrorũ, atq; adiutorũ in viã Dei destitutæ. Pupilli, qui teneri sunt, & cũ adhuc inciperẽt in via Dei ambulare, à patribus spiritualibus separati, & abducti. Peregrinus est, qui erat in regione longinqua, & in terra peccati, & ad Deum nuper conuersus est. Et quoniam hi omnes non valde fere profecerunt in virtute, patẽtque dolis malorum, & facile à ministris Diaboli ad vitam delicatiorẽ, & carni suauiorẽ traduntur, & mercede sua priuãtur, quam in cęlo sperabant, idq; grauissimi criminis est, ideo Dñs ait se testẽ velocẽ futurũ ijs, qui calumniãtur mercedẽ mercenarij. & humiliant viduas & pupillos, & opprimũt peregrinũ.

Periuri. 1. Tim. 5. Mercenar. Luc. 15. Viduæ. Pupilli. Peregrinus.

39 In eo vero, quod ait: * *Si affigit homo Deũ* &c. per decimarũ solutionẽ admonemur, vt omnium, quæ de terra nascuntur. i. omniũ bonorũ, quæ in anima nostra oriuntur, & bonorũ naturæ, quæ possidemus, partem Deo offeramus, & eius populo, ac ministris, iuxta illud. Decimas do omnium, quę possideo. Hoc est, vt fide nostra fidẽ ædificemus aliorũ, caritate nostra prouocemus aliorũ caritatẽ, consilio, doctrina, ceterisque bonis fratres nostros iuuemus. Quod siquis dicat decimas non deberi, nisi sacerdotibus, & Leuitis, responderi potest, omnes Christianos esse quodammodo sacerdotes, non quo potestatem habeant cõficiendi sacrum corpus, & sanguinem seruatoris, quod initiatorum tantum est, sed quo Deo sacrificium offerunt cordis contriti, &

Luc. 18.

humiliati, & concupiscentias suas Deo
1. Pet. 2. mactant, sicut ait Petrus: Vos autem ge
Apoca. 1. nus electum, regale sacerdotiū. Et Ioan
Decimæ multiplices. nes: Et fecit nos regnum, & sacerdotes
Deo. Dicemus etiam multiplices fuisse
decimas apud Hebræ. vt docet Hier. in
illud Eze. 45. Et hæ sunt primitiæ, quas
40 tolletis.* Quædam, quas vniuersus po-
pulus debebat Leuitis: aliæ, quas ex de-
cimis ipsis Leuitæ debebant sacerdoti-
bus, & vocabantur secundæ decimæ.
Erant & aliæ, quas vnusquisque de po-
pulo sibi seruabat, vt comederet eas in
Ierusalem cum sacerdotibus, cum ascen
debat ad templum. Aliæ, quas tertio
quoque anno pauperibus recondebat.
Ita nos ex omnibus bonis nostris quæ-
dam seruare debemus Ecclesiæ mini-
stris, adiuuando illos opera, consilio, in-
genio nostro, cum opus fuerit, tam ex
iis, quæ in nobis oriuntur, quam ex deci
mis decimarum, id est, ex iis, quæ ab aliis
didicimus, aut accepimus. Quædam
Deo offerre, & in eius obsequium con-
sumere, quædam pauperibus seruare de-
cet, id est, fratribus nostris, quicunque
opera nostra indigebunt. Eccl. 35. Bono
animo gloriam redde Deo, & non mi-
nuas primitias manuum tuarum. In om
ni dato hilarem fac vultum tuum, & in
exultatione sanctifica decimas tuas. Da
altissimo secundum datum eius, & in
bono oculo adinuentionem facito ma
nuum tuarum: Quoniam Dominus
retribuens est, & septies tantum reddet
41 tibi.* Nec solum de his, sed ex illis etiā,
quæ per victoriam consecuti sumus vi-
ctis tentationibus, & concupiscētiis no-
stris decimas offeramus gratias agentes
Deo, & in eius obsequium vtentes gra
tia, & virtutibus ab eo acceptis. Sicut
Abraham dedit decimas ex omnibus
Melchisedech post victoriam regum, ita
nos post victoriam tentationum, & vi-
tiorum Diaboli mundi, & carnis. Hu-
iusmodi decimas, & primitias multi of-
ferunt idolis id est, honoribus pecuniæ
voluptatibus, in quorum gratiam æta-
tem, & quæcunque habent bona, con-
sumunt: nos vni Deo viuo, & vero of-
Tob. 1. ferre debemus S. Tobiam imitantes, de
quo scriptum est: Cum irent omnes ad
vitulos aureos, quos Ierobohan fece-

A rat rex Israel, hic solus fugiebat consor
tia omnium, & pergebat in Ierusalem
ad templum Domini, & ibi adorabat
Dominum Deum Israel omnia primiti
ua sua, & decimas suas fideliter offerēs.
Si has decimas, & primitias non solui-
mus, configemus Deum, & erimus ma-
ledicti in penuria, hoc est, bonorum spi
ritualium inopia, & sterilitate magna la
borabimus. * Si autem integre intuleri 42
mus in horrea tēpli, & nihil ex nostris
Deo abstulerimus, vt sit cibus in domo
Dei: probemus illum super hoc, nō par
cum, non auarum, non mendacem in-
B ueniemus. Aperiet cataractas cæli, & ef
fundet copiosum imbrem bonorum in
animas nostras, sicut ab alio propheta
dictum est: Tunc erumpet, quasi mane, Isa. 58.
lumen tuum, & sanitas tua citius orie-
tur, & anteibit faciem tuam iustitia tua,
& gloria Domini colliget te. Effundet
benedictionem vsque ad abundantiam,
id est, donec vasa desint ad excipiendū,
id est, donec crescente cum donis humi
litate clamemus ad Dominum, vt sæpe
faciunt sancti, indignos nos esse tantis
bonis, non habere, quo excipiamus, ea
largiat humilioribus, qui plenius agno
C scant, & melius in eius gloriam confe-
rant. Et increpabit pro nobis deuoran-
tem, hoc est, auferet ea, quæ perdere so
lent actiones nostras bonas, vt inanem
gloriam, ambitionem, & cupiditatem.
Non erit sterilis vinea in agro nostro i-
vino abundabimus, hoc est, consolatio-
ne Sancti Spiritus. Omnes beatos nos
dicent, & erimus sicut terra desiderabi-
lis, pleni fructibus bonorum operum,
omnesque cupient esse, quales nos su-
mus. Omnes huiusmodi promissiones
ad eos etiam accommodandæ sunt, qui
se totos Deo tradunt, nec quidquam re
D tinere volunt sui, vt toti possideantur
à Deo. Non enim alia ex causa parum
proficimus, quam quod nostri esse volu
mus nec vnquam plene nos Deo ad-
dicimus.

HISTORIA.

Inualuerunt super me verba vestra.
* Præualuerunt cōtra me, & quasi onus 43
quoddam graue me opprimunt. Lxx.
Ingra-

Ingrauastis super me verbis vestris, idest molestissima mihi fuerũt verba vestra. Iterum reprehendit blasphemiam, de qua c. 2. dicebat. Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris: quoniam post illam increpationẽ iterum ad eandem blasphemiam redierant: Cum enim affligerẽtur à Deo fame & egestate propter scelera, & propter detractionem decimarum, non se accusabant, sed diuinam prouidentiam, quod ditiores viderent idololatras, quam se.

Et quia ambulauimus tristes. Pœnitẽtia videlicet, & dolore peccatorum.

Ergo nunc beatos dicimus arrogantes. Cum hæc videamus, beatos vocamus arrogantes, qui contra Deum superbia efferuntur, & blasphemant. Causam indicat continuo.

Ædificare aliquẽ. *Siquidem ædificati sunt facientes impietatem*. Ædificare aliquem, siue facere ei domum, iuxta Hebraici sermonis idioma est filios ei dare, quod apud veteres magnæ felicitatis loco habebatur vt videmus Deut. 28. Hinc psal. 127. Filii tui, sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ tuæ. Exo. 1. Et quia timuerũt obstetrices Deum, ædificauit eis domos
44 * Et de eo, qui non vult suscitare semen fratri suo, id est, filios ei gignere dicitur Deut. 25. Sic fiet homini, qui non ædificat domum fratris sui. Et Gene. 30. vbi habemus: Et habeam ex illa filios, in Heb. est: Et ædificabor ego etiam ex illa. Eadem verba sunt in Heb. Gene. 16. vbi habet nostra translatio: Si forte saltem ex illa suscipiam filios: in quæ verba Hieronymus notauit hanc phrasin in Traditionibus Hebraicis. Verũ quoniam multitudo filiorum cum paupertate potius esset onerosa, quam iucunda: cum ædificatio inter præmia ponitur, intelligitur cum filiis copia rei familiaris, aut certe ex parte præcipua humanæ felicitatis, id est, ex multitudine filiorum, ceteræ subintelliguntur. Atque ita verum esse poterit, quod quidam hic dicũt Ædificati sunt. i. diuitiis, & bonis abundant. Alioqui propria huius locutionis significatio est, quam diximus, ac si dicant: Non solum ipsi ob impietatem extincti non sunt, sed etiam multis filijs aucti memoriam diuturnam sui in posteritate sua relinquunt.

Et tentauerunt Deum. * Peccatis eum prouocauerunt. Lxx. Restiterunt Deo. Qui enim multum peccant, videntur Deũ tẽtare. i. quasi velle experiri, an possit iniurias suas vlcisci, & an mala oderit. 45

Et salui facti sunt, idest, Non ideo perierunt, impune tulerunt.

Tunc locuti sunt timentes Dominum. Dum impii hæc dicebant, iusti inter se loquebantur. Nec dicit quid locuti sint sed tamen ex eo, quod iustos locutos esse dicit, intelligi vult eos Dei prouidentiam defendisse, vt ait Hiero. ac dixisse, quod iustos deceba, & quod è scripturis didicerant: non fieri retributionem integram bonorum, aut malorum in hoc sæculo, sed in futurum differri, & occultissima esse Dei iudicia, qui omnia cum sapientia, nihil cum iniustitia facit.

Et attendit Dominus & audiuit. Audiuit quæ iusti pro gloria Dei loquebãtur, & scripsit illa in libro monumenti, idest in libro memoriæ, Heb. זכרון, id est, memoriæ. Lxx. μνημοσύνου, quod idem est idest diligenter memoriæ mandauit, vt suo tempore illis mercedem reddat. Eodem fere modo dictum est Deut. 32. Nonne hæc cõdita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Quod 46
autem addit: Timentibus Dominũ, &c. perinde est ac si diceret: In bonum, & in retributionem timentium Dominũ, & semper de eo cogitantium, nec obliuiscentium mandata eius. Quod sequẽtia verba ostendunt apertius.

Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die, qua ego facio. Non dicit, quid faciat, sed loquitur more hominis cogitãtis aliquid facere, atque ideo ita loquitur ac si iam faciat. Hoc est, in die, qua ego pœnas de inimicis meis, & de blasphemantibus in me sumam, tam in hoc sæculo, quam in futuro.

In peculium. Seruabo eos tunc quasi peculium meũ, quasi substantiã meã peculiarem, atque dilectã. Peculium Heb. Peculiũ.
סגלה quod (vt ait Hierony.) Aquila περιούσιον, ceteri περιποίησιν interpretati sunt. i. acquisitionem, vel possessionẽ. Et in illud Matth. 6. Panem nostrum supersubstantialem, ait: Considerauimus ergo in Hebræo, & vbicunq; illi (idest,

Lxx. interpretes,) περιούσιον expresserunt, nos inuenimus סגלה quod Symmachus ἐξαίρετον, idest præcipuum, vel egregium transtulit, licet in quodam loco Peculiare interpretatus sit. De quibus latius idem in cap. 2. epist. ad Titũ, prope finem. Hoc vocabulo sæpe vtitur scriptura, vt Exod. 19 Si ergo audieritis vocem meam, & custodieritis pactum meum, eritis mihi in peculium de cunctis populis. Deut. 7. Te elegit Dominus Deus tuus, vt sis ei populus peculiaris de cunctis populis, qui sunt super terram Psal. 134. Quoniam Iacob elegit sibi Dominus, Israel in possessionem sibi, id est, in peculium suum.

Et parcam eis. Non sinam, vt eos malum, vel afflictio, quamuis magna sit, attingat.

Sicut parcit vir filio suo seruienti sibi. Quem scilicet duplici nomine amat, & quòd filius sit, & quòd sibi obediat, ac seruiat.

Et conuertimini. Futuri temporis est in Heb. & in Græco, & in Latinis codicibus, emendatis, & manifeste Hieron. ita legit. Sensus est: Tunc vos, qui modo blasphematis, nullum vobis esse emolumentum ex eo, quod Deo seruitis, videntes vestram miseriam, & illorum felicitatem, cognoscetis, quantum intersit apud Deum inter iustum, & impium. Itaque non loquitur de fructuosa pœnitentia, sed de sera, & inutili, quæ est in malis, cum calamitatem suam agnoscẽtes, neque ad Deum tamen redeuntes morte, aut exilio, aut similibus pœnis mulctantur in hoc sæculo, quod & in futuro multo verius erit.

Hæc omnia, quæ Historice tantum exposuimus, nullum præterea sensum habere mihi videntur.

CAP. IV.

Ecce enim dies veniet succensa quasi caminus: et erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatẽ A stipula: & inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum, quæ non derelinquet eis radicem & germen. Et orietur vobis timentibus nomen meum sol iustitiæ, & sanitas in pennis eius: & egrediemini, & salietis sicut vituli de armento. Et calcabitis impios, cum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum in die qua ego facio, dicit Dominus exercituum. Memento-B te legis Moysi serui mei, quam mandaui in Horeb ad omnem Israel præcepta & iudicia. Ecce ego mittam uobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis: Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum: ne forte veniam, & percutiam terram anathemate.

Matt. 17. Mar. 9. Luc. 1.

C

HISTORIA.

Ecce enim dies veniet succensa, quasi caminus Cum dicit. *Ecce enim*, haud obscure declarat se rationem reddere præcedentium. Dixerat: Et videbitis, quid sit inter iustum, & impium, & inter seruiẽtem Deo, & non seruientem ei: nunc dicit, cur id dixerit. Quoniam dies veniet, quæ consentientibus nostris, & Hebræis, dies iudicii intelligitur. Succensa quasi caminus, id est, plena iræ, & D vltionis, & in qua maximus ignis videbitur, de quo Psalm. 96. Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Sed & iudicio peracto ignis gehennæ corripiet omnes damnatos, & in infernum deuoluet. Ad hunc autẽ ignẽ illius diei omnes superbi, & impii erũt quasi stipula: nõ quòd eos cõsumpturus sit omnino, sed quod ita celeriter eos corripiet ignis, & ira Dei, sicut ignis corripit stipulam, quæ tenuis

Psal. 96.

tenuis est, & arida, & incendio parata.

Quæ non derelinquet eis radicem, & germen. Per radicem, & germen Chaldæus filium, & nepotem intellexit, quemadmodum & R. Dauid. Sed multo melius exponit Cyrillus. Nulla erit eis spes renascendi, sicut euulsa radice plā-
2 tæ iterum non germinant. * Verū quia aliqui surculi sine radice solent germinare, post radicem, addit: Et germen: Quasi dicat: Omnino, & sine spe vlla aliquando viuendi ibunt in mortē æternam, vbi mors est, tametsi nunquam moriantur. Possumus etiam ita interpretari: Auferet eis illa dies omnia bo-
na sua, omnes uoluptates, nihil relinquet: quo modo vulgo dicere solemus de re omnino consumpta: Nec ramum reliquit, nec folium.

Et orietur vobis timentibus nomen meū sol iustitiæ. Eusebius lib. 5. de Demonst. Euang. cap. 29. Qui sæpe nominatus est & Deus, & angelus & princeps Imperatorum, & Christus, & sacerdos, & Verbum, & sapientia Dei, & imago: nunc idem sol iustitiæ dicitur. Hunc ipsum igitur is, qui genuit pater, non omnibus oriturum promittit, sed solis nomen suum timentibus, vt sic illis timoris erga se præmium solis iustitiæ det lumen, &c. Est autem sensus: Ipsa die, qua malis hæc contingent, vobis, qui me amatis, & timetis, longe aliter eueniet, subito enim apparebit Christus cum splēdore, & maiestate, quod iustis illius populi dicitur, atque ijs maxime, qui Dei prouidentiam contra impios defen-
3 debant. * Dicitur autem Christus sol propter visibilem etiam splendorem, in quo veniet. Secundo propter lætitiam maximam, quam tunc iustis afferet, si-
4 cut sol oriens omnia lætificat. Tertio, quia aduentu suo fugabit omnes tenebras, idest, afflictiones, quibus in hoc sæculo sancti premebantur. Quarto, vt ait Hieronymus, quia omnia patefaciet vt iudicentur, bona, & mala. 1. Corin. 4. Itaque nolite ante tempus iudicare, quoadusque veniat Dominus, qui illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium. Denique sol quasi restituit rebus suum colorem, quē nox videbatur abstulisse: ex quo illud.

A *Et rebus nox abstulit atra colorem.* 6. Æneid.
Quod imitatus Prudentius dixit:
Rebusque iam color redit
Vultu nitentis sideris.
Ita hoc sole exoriēte redibit iustis suus color, perfecte videbuntur, cognoscentur qui sint, & redibit eis suus splendor afflictionibus, & persecutionibus obscuratus. Tunc etiam orietur sol, id est, veniet iustis noua, & subita prosperitas: Esther. 8. * Iudæis autem noua lux oriri visa est. Quemadmodum autem in poe- 4 Reg.
tis quædam uidemus epitheta perpetua quæ omni tempori conueniunt, vt Aeneas pius dicitur etiam cum occidit, vt:
B *Quem pius Aeneas dictis affatur amaris.* 10. Æne.
Quædam autem temporaria, quem nō omni tempori conueniunt, sed illi quo dicuntur, vt.
Agit ipse furentem. 4. Æne.
In somnis ferus Aeneas.
Ita etiam in scriptura, perpetuum Dei epithetum est, Bonus, misericors, temporarium est: Deus vltionū Dominus: Psal. 93.
Ego sum Dominus Deus tuus fortis, Zelotes. Exo. 20.
Quare sol iustitiæ aut perpetuum epithetum Christi esse potest hoc loco, aut temporarium. Cum perpetuum est sol iustitiæ dicitur, quia gignit in nobis
C iustitiam, & virtutes, & facit vt germinent, sicut sol gignit, & nutrit, omnia, quæ è terra oriuntur. Præterea (vt ait Cyrillus li. 4. in Ioan. cap. 28.) quia delictorum frigore corruptos spiritus ardore ad iustitiam reficit. Temporarium autem mihi nunc magis videtur, quod maxime illo die ei hoc nomen conueniet, & noua quadam ratione, quæ non fit ceteris ante diebus communis. Dicitur enim in die iudicij sol iustitiæ, quia claritatem suam, & lætitiam reddet iustitiæ, idest, sanctitati, quæ ante obscura-
D ta erat laboribus, & calamitatibus, quibus iusti affligebantur, ac si mali essent.
* Sol itaque iustitiæ dicitur quasi iustitiā illuminans, & iustitiæ fauens, eamque à persecutoribus suis liberans. Ita Ps. 4. 5
Cū inuocarē exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, idest, inspector iustitiæ meæ, & pro ea iudicās. Eodē modo dictū est c. 2. Vbi est Deus iudicij? Et Ps. 37. Intēde in adiutoriū meū Dñe Deus salutis meæ.
Et sanitas in pennis eius. Radios solis meta-

metaphorice vocat pennas, siue alas, quod illis sol omnia adeat, & lustret, sicut summus poeta ait.

4. Aenei. *Sol qui terrarum flammis opera omnia lustras.*

Et quod solem circumstent radij ad similitudinem alatum expansarum. Sanitas ergo in pennis eius, quia quocunq; radios extenderit, omnia sanabit, vulnera curabit, confractiones solidabit. Existimo hoc pertinere ad resurrectionē corporum, acsi dicat: Quantumuis vulnerati fuerint iusti, quantumuis confracti, tunc sanabuntur, & firmis, integrisque corporibus obuiam iudici prodibunt venienti. Quod sequentibus verbis apertius cognoscitur.

6 *Et egrediemini, & facietis sicut uitulus de armento.* Egrediemini è sepulchris, & in occursum eius. Et salietis, idest in altum tollemini obuiam Christo, sicut ait sanctus Apostolus. 1. Thess. 4. Simul rapiemur cum illis in nubibus obuiā Christo in aera. Pro Vitulus de armento, in Heb. est כְעֶגְלֵי מַרְבֵּק sicut vituli marbec diximus Amos. 6. nu. 16. id est, quasi vitulus electus, & saginarius. Lxx. etiam plurali numero verterunt Vituli, itaq; in nostra translatione singularis pro plurali ponitur. In huiusmodi autem vitulis firmitas corporis, & celeritas, & laetitia, qua sancti in occursum Christi properabunt, indicatur. Quod praeclare expressere Lxx. vertentes: Et salietis sicut vituli de vinculis relaxati, tunc enim celerius saliunt, & quasi laetitia exultant, cum è saginario, in quo tenebantur, soluuntur, & liberi ire sinuntur.

7 *Et calcabitis impios.* Eritis cum Christo & cum illo damnabitis impios, & pedibus vestris subijcietis eos, qui oppresserant vos. Ita de iustis dicitur Psal. 149. Et gladii ancipites in manibus eorum ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis. Hoc quod modo ait: *Calcabitis impios*, proprium Christi est: Psalm. 109. Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum: sed sicut sancti suo modo iudicant, ita eis suo modo tribuuntur, quae Christus facit in iudicio, vt Sap. 3. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.

Cum fuerint cinis, id est, Abiectissimi, & vilissimi vt cinis, vt Gen. 18. Loquar ad Dominum meum, cum sim puluis, & cinis. Ac si dicat. Vos eritis tunc magni, & gloriosi coram Deo, mali autem viles, atque contempti, & ita eos sub pedibus habebitis, vt puluerem, & cinerē. Iuxta Hebraeum potest & ita verti. Erūt enim cinis sub planta pedum vestrorū Lxx. Et conculcabitis iniquos, & erunt cinis sub pedibus vestris.

In die, quo ego facio idest. Quo decreui supplicium sumere de inimicis, vt diximus, cap. 5. num. 46.

B *Mementote legis Moysi.* Magna quaestio est, nec explicatu facilis, quorsum nunc eos iubeat meminisse legis Moysi, cum hactenus de iudicio nouissimo locutus fuerit, & continuo ad eadem tempora redeat cum ait: Ecce ego mittam vobis Eliam, cum promulgato Euangelio lex Moysis seruanda nō fuerit. Hinc miseri Iudaei existimant (vt refert Burgensis in additione prima huius capitis) ceremonias legis etiam tempore Messiae esse obseruandas, quoniam de eo tēpore loquens Propheta ait: Mementote legis Moysi. Multa hic dicunt huius

C loci enarratores, quae quia mihi non satis placent, referenda nō arbitror, cum praesertim possimus paucis, planisque verbis exponere, nec tam difficilis sit locus, quam videtur. Meminerimus igitur prophetas sic de futuris vaticinari, vt praeteritia nō deserant, vt in primo praeludio ostendimus num. 13. Deinde animaduertamus Prophetam nostrum, cū haec dicit, hominibus aetatis suae loqui, inter quos quidam diuinam prouidentiam incusabant, alij tuebantur, vt vere pij. * Hos ergo iubet recordari legis Mosis, id est, pie, & sancte viuere, vt in

D die illa succensa, & in tanta ira Dei ab eo protegi, seruarique mereantur. Non poterant autem sancte viuere, nisi ad praescriptum diuinae legis per Mosem latae vitam, moresque suos conformarent. Quare merito ait: Mementote legis Moysi, quemadmodum, si nunc de iudicio, aut de poenis inferni loqueremur, hortaremur auditores vt legem Christi seruarent, qua seruata omnes eas calamitates

A famitates effugerent. Rectè ergo ait Au. 20. de ciu. c. 28. duabus de causis hæc verba poni à Propheta hoc loco, prior est vt post declaratum discrimen futurum inter obseruatores legis & contemptores, admoneantur eam obseruare. Posterior est, vt simul discant legem spiritualiter intelligere & inueniant in ea Christum per quem iudicem facienda est inter bonos, & malos ipsa discretio. Carnaliter quippe accipiendo legem, & eius promissa terrena rerum cœlestium figuras esse nescientes in illa murmura corruerunt, vt dicere auderent: Vanus est, qui seruit Deo. B

In Horeb. Qui est mons Sinai, in quo data est lex, & ideo vocatur mons Dei. 3. Reg. 19. Et ambulauit in fortitudine cibi illius quadraginta diebus, & quadraginta noctibus. Montem nominat, vt melius recordentur maiestatis suæ, quę in illo apparuit, cum totus fumabat, & fulgura cernebantur, ac buccinæ terribiliter personabant, Exo. 19.

Præcepta, & iudicia. Et si hæc tria, Lex, Præcepta, Iudicia, generalia nomina sint, & ad quoduis præceptorum genus pertineat, tñ cũ simul ponuntur, vt hoc C in loco, lex videtur significare moralia mandata, præcepta vero ea, quæ ad ceremonias pertinent, vt cum Hebræis affirmat Burgensis in additione prima iudicia, ea, quæ præcepta iudicialia appellantur.

Ecce ego mittam vobis Eliam prophetã. Quoniam & alij prophetæ, & ipse Malachias. c. 1. & 3. haud obscure locuti sunt de reprobatione, & abiectione Iudæorum, in consolationem eorundem, quibus nunc loquitur, subijcit prophetiam Eliæ venturi ante diem iudicij ad conuersionem illorum, vt & præsentes D bono animo sint, & qui eo tempore victuri sunt, per hæc verba agnoscant Eliam, & conuertantur. In Heb. est: Ecce ego mitto, & in Chaldæo: sed sensus est idem, est enim Mitto, sine dubio, mittam. Lxx. etiam iuxta Hiero. & Theodo verterunt: Mittam. Diem Domini magnum, & horribilem exposuimus Ioe. vbi sunt eadem verba num 64. & sequentibus. Erit dies iudicij, vt ait Hier. magnus iustis, horribilis peccatoribus.

An Elias Thesbites venturus sit ante iudicium.

Oritur tamen hic magna quæstio, Vtrum nomine Eliæ ipse Elias Thesbites intelligendus sit, an Iohannes Baptista, qui venit ante Dominum in spiritu, & virtute Eliæ. Causa quæstionis est quod rogatus Dominus ab apostolis Matth 17. Quid ergo scribę dicũt, quod Eliam oportet primum venire? Ita respondit: Dico autem vobis, quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eo, quæcunque voluerunt Et subijcit Euangelista: Tunc intellexerunt discipuli, quod de Ioanne Baptista dixisset eis. His verbis adducti multi Ioannem hic à Malachia significari putant. In primis Hieronym. nihil hic de aduentu Eliæ, dixit, sed in Elię nomine significari omnem prophetarum chorum, qui de Christo testimonium perhibent simul cum Moyse, id est, cum lege. Et mox ait: Iudæi, & Iudaizantes hæretici ante Ηλειμμένον suum (id est, ante Christum) Eliam putant esse venturum, & restituturum omnia. Vnde & Christo in Euangelio proponitur quæstio: Quid est, quod Pharisæi dicunt, quod Elias venturus est? Quibus ille respondit: Elias quidem veniet, & si creditis, iam venit, in Elia Iohannem intelligens. * Et Rupertus ait, 12 De aduentu Eliæ quidquam definire non ausim, quia videlicet doctorum alij quibus omnes fere consentimus, credunt eum ad literam venturum, & restituturum omnia, ac mortis debitum persoluturum. Alij vero nequaquam, quibus vir illustris beatus Hieronymus cõsentire videtur. Deinde refert verba Hiero. quæ proposuimus. De Ioanne tem prorsus nunc loqui Malachiam affirmant Burgensis in additione, 2. & Vatablus, & alij nonnulli. At nullo modo dubitandum est prophetiam hanc non de Ioh. Baptista scribi, sed de ipso Elia Thesbite, vt fere patres intelligũt. Origenes tom. 7. in Ioannem. Chrysostomus hom. 54 in Matth. Gregorius Nyssenus in libro de Aduentu Domini in carne contra Iudæos initio, Aug. 20. de ciu. c. 29. Greg. 11. Mor. c. 10. Cyrill. & Theodoretus, & Lyranus hic Euthymius, & Anselmus, & S. Thomas in caput. 17. Matthæi, Beda in idem. c. & in 9. Marci,

9. Marci, Aretha, & Ambrosius in illud Apoc. 11. Et prophetabunt, &c. Iulianus archiepiscopus Toletanus lib. 1. contra Iudæos, ante medium, Samuel Martochianus in Epistola de aduentu Messiæ, cap. 19. & Galatinus lib. 12. c. 1. & multi ex recentioribus. Præterea
13 ex scriptura ita hoc perspicuè cognoscitur, vt mirer quemquam dubitare potuisse Eccl 48. de Elia: qui receptus es in turbine ignis in curru equorum igneorum: qui inscriptus es in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob. Quis non videt eam alludere ad verba nostri Prophetæ: Et conuertet cor patrũ ad filios, & cor filiorũ ad patres eorum, ne forte veniã, & percutiam terram anathemate? Ad quæ etiam sine dubio allusit Dominus Matt. 17. siquidẽ ad illud: Quid est, quod scribæ dicunt, quod Eliam oportet primũ venire? ita respondet: Elias quidem veniet, & restituet omnia; quod Ecclesi. dixit: Et restituere tribus Iacob. Quod autem addidit: Dico autem vobis, quia Elias iam venit, non reiecit aut damnauit sensum scribarum, vt docent Origenes tract. 5. in Matth. Hilarius canone 71. Theophylactus, Beda, Anselmus, in eundem locum: sed loquitur de aduentu alterius Eliæ, idest, Ioannis Baptistæ, qui præcessit, in spiritu, & virtute Eliæ, vt est apud Lucam cap. 1.
14 De aduentu Eliæ in fine sæculi vide martyrem Iustinum in dialogo cum Tryphone, August. 20. de ciuit. cap. 29. Grego. 9. Mor. cap. 4. & lib. 35. cap. 15. Amb. in illud. 1. Cor. 4. Puto enim quod Deus, &c. & Isidorum in libro de vita, & morte sanctorum. capit. 35. vbi de illo verba hæc Malachiæ interpretatur, & expositores in cap. 11. Apoc. Si igitur tunc venturus est, vt restituat tribus Iacob, & leniat iracundiam Domini, quis dubitet de illo agere Malachiam, cum tam aperte in toto capite agat de extremo Domini aduentu? Accedit quod vbi nos habemus: Ecce ego mitto Eliam prophetã, Lxx. verterunt: Ecce ego mittam vobis Eliam Thesbiten, vt constat ex versione, & commentarijs Hieronymi, & Cyrilli, & Theodoreti, & ex August. 20. de

A ciuit. cap. 29. ex Euthymio in Matt. 17. & ex Aretha in Apoc. 11. & ex Chryso. hom. 58. in Matth. vbi etiam ait: Vides exactam diligentiam prophetiæ prædicationis: nam quoniam propter mysterij similitudinem Ioãnes quoque poterat Elias nominari, ne confusio fiat, patriam adscripsit Eliam Thesbiten appellans, Ioannes enim non erat Thesbites. Quam ob rem male, atque vitiose in biblijs Regijs scriptum est in translatione Lxx. Ecce ego mitto vobis Eliam prophetam. Hoc idem con- 15
B firmare licet argumento eiusdem Chrysostomi: Perspicuum enim est Prophetam de secundo aduentu loqui cum ait: Ne veniens percutiam terram anathemate, nam in primo aduentu non venit Christus vt puniret, sicut ipse testatur Ioann. 3. Non enim venit filius hominis vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Non potest ergo de Ioanne intelligi, qui tantum prioris aduentus præcursor erat futurus. Illud etiam manifestissimum: Antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis: quod in primum aduentum minime quadrat, sed in se-
C cundum, vt Ioel capit. 2. docet: Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis. Quid ergo ad verba Hieronymi respondebimus? Sanè non esse illa obscura Hieronymi consuetudinem cognoscenti, qui cum editionem Lxx. edisserit, spiritualem interpretationem affert Historia prius enarrata, aut prætermissa, si apertior est, vt hic fecit. Indicat hoc interpretatio 16
nominis Elias, & nominis Thesbites, Indicat cum per Eliam prophetas, per Mosem legem intelligit, quam exposi-
D tionem nemo nescit esse spiritualem. Ceterum Eliam præcursorem futurum secundi aduentus ipse etiam docet in cap. 17. Matth. in illud: Elias quidem venturus est. Ipse inquit, qui venturus est in secundo Saluatoris aduentu iuxta corporis fidem, nunc per Ioannem venit in virtute, & spiritu.

Et cõuertet cor patrum ad filios. Patres sunt Abraham, Isaac, Iacob, & prophetæ, cumq; Iudæi crediderint in Christũ in

In quem patres crediderunt, vt indicat illud Ioan. 8. Abraham exultauit, vt videret diem meum, vidit & gauisus est; tunc cor patrum conuertetur ad filios, à quibus scilicet propter incredulitatẽ fuerat auersum. Ita interpretatur Aug. 20. de ciui. cap. 29. Greg 11. Mor. ca. 10. Rupertus, Lyranus. Altera expositio est, patres esse Iudæos, filios vero apostolos, & Christianos, iuxta illud, quod de apostolis dictum est Psal. 44. Pro patribus tuis nati sunt tibi filij. Cũ igitur Iudæi per Eliam conuersi crediderint in Christum, sicut apostoli, & Christiani, vnanimes, & consentientes erunt pa-
17 tres, & filij. * Vtraque expositio Hieronymi est, & vtraque satis germana. Posterior placuit Chrysostomo, & Euthymio in cap. 17. Matthæi, & Theodoreto. Mihi tamen magis placet prior explanatio, quoniam idem de Ioanne scriptum est. Luc. 1. Et ipse præcedet ante illum in spiritu, & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum in filios, vbi plane patres vocantur patriarchæ, & prophetæ, filij autem Iudæi, quibus prędicauit Ioan. & quos ad Christum adduxit. Quare filij etiam dicuntur in Malachia Iudæi, quibus prædicabit Elias. Propter hanc cõuersionem dictum est à Domino: Elias quidem veniet, & restituet omnia, id est, tribus omnes Iacob, vt exposuit Ecclesiasticus. Sed libet Gregorij verba ex. 11. Mor. cap. 10 subscribere. Vbi verba Iob 13. Commutans labium veracium, & doctrinam senum auferens, ad Iudæos transfert his verbis: Labium itaque veracium mutatum est, quia quem venturum dixerant, negauerunt præsentem. Et doctrina senũ ablata est, quia nequaquam ea credendo secuti sunt, quæ patres suos prædixisse meminerunt. Vnde etiam Elia veniente promittitur, quod reducat corda filiorum ad patres eorum, vt doctrina senum, quæ nunc à Iudæorum corde ablata est, tunc miserante Domino redeat, quando hoc intelligere de Domino cœperint filij, quod prædicauerunt patres.

18 *Ne forte veniam, & percutiam terram anathemate*, id est, Ne forte si hoc non fiat, cum venero inueniam terram incredulitate, atque peccatis plenam, atque ita eam penitus perdam, & vastem, hoc enim est percutere anathemate, vt diximus Zach 14. nu. 39 Ideo LXX. verterunt: Ne veniens percutiam terram ἄρδην, quod recte Hieron. significat omnino, aut subito. Terra autem sunt (inquit Aug. 20. de ciu. c. 29.) qui terrena sapuit, sicut Iudęi carnales vsque nunc. Ex quo vitio contra Deum murmura illa venerunt: Quia mali ei placẽt, &c. Vanus est qui seruit Deo. Ita etiam exponunt Hieron. & Rupertus. Hoc autem dicit maxime propter Iudæos per varias terras dispersos, & propter ceteros, quos conuertet Elias. In eo quod nostra translatio habet: Ne forte, in Hebræ. est פן quod proprie significat, Ne forte, habet enim negationẽ cum quadam dubitatione coniunctam, vnde verbum פנה, quod est hæsitare, addubitare, timere, quia qui timet, semper intra se dicit, Ne forte hoc eueniat, aut illud.
* Propterea Hier. solet vertere, Ne for- 19
te, vt Gen. 3. Ne forte moriamini Et postea: Ne forte mittat manum suam, & sumat etiam de ligno vitæ. Dubitatio vero hæc indicat Deum, & si certa cognitione prænoscat omnia, integram hominibus relinquere libertatem. De quo plura diximus Ioe. 2. nu. 22.

TROPOLOGIA.

In hoc capite nihil est, cur Moralem sensum requiramus, manifestissima tñ de futuris prophetia texitur, quo non est per incerta Allegoriæ extenuanda, vt sæpe diximus ex Hieronym. Quare nihil hic fere mysticum scripsit ipse. Sed, quoniam finis prophetarum est, pauca breuiter attingemus. Quorum hoc primum sit, quæ de iudicio dicuntur, ea facile ad mortem referri posse, in qua vnusquisque iudicatur pro vt gessit in corpore. Et quoniam de eo Propheta inquit: Ecce dies veniet succensa quasi caminus, illud obseruemus, quod in hom. 1. in librum Iudicum scripsit Origen. * Oportet ergo scire (in- 20
quit) quia vnusquisq; nostrum ipse sibi præstat vt in bonis diebus sit, aut in malis, dies habeat Iesu. i. iustorum aut dies

habeat

habeat impiorum.Si enim intelligamus
lumen verum, quod illuminat omnem
hominem venientem in hunc mundū,
& præbeamus ei ad illuminandum ani-
mas nostras, aut si oriatur nobis sol iu-
stitiæ,& mundum animæ nostræ habea
mus hospitium, habemus & nos dies Ie
su Christi,dies salutis. Si quis vero ani-
mam suam præbuerit ad recipiendam
lucem illam, quæ extinguetur, lucem
contrariam veritati, & ab ea fuerit illu-
minatus, habebit & ipse dies, sed ma-
los,&c.Ita etiam penes nos est,qualem
diem mortis habeamus. Si enim fueri-
mus in hoc mundo quasi aduenę,& pe-
regrini,sicut patres nostri, & abstinue-
rimus à carnalibus desiderijs,quæ mili-
tant aduersus animam, lætus erit dies
mortis,sicut lætus est exuli,& peregri-
no dies,quo finita longa,& molesta pe-
regrinatione tandem venit in patriam.
21 * At si regnare sinimus peccatum in no
stro mortali corpore,& obedimus con-
cupiscentijs eius,& ardemus amore re-
rum huius sæculi, cum minime speraba
mus, ecce dies Domini veniet succen-
sa,quasi caminus. Nam vt sanctis, cum
migrare iam spiritus vult è corpore,
quodammodo se se aperire videntur cæ
li, & quasi specimen quoddam futuræ
præbere beatitudinis: ita impij ignem
iam gehennæ prospicere,& quo magis
ad vitæ exitū properant,eo magis quasi
aduri videntur. *Et erunt omnes superbi,
& omnes facientes impietatem stipula*.
Cruciabuntur timore & desperatione
suarum rerum, quæ orietur è polluta
conscientia. Non magis poterunt illis
malis,aut futuro igni resistere, quam sti
pula flammis. Omnes superbi hoc pa-
tientur, omnes facientes impietatem.
Qui sibi potentissimi videbantur, qui
ne Deo quidem cedere,& parere vole-
bant, qui imperabant, & nemine obsi-
stente vbique dominabantur. Omnes
22 inquam,ne vno quidem excepto. * *In-
flammabit ergo eos dies veniens*, quam
stulti,& supini venturam nunquam pu-
tabant, *& non derelinquet eis radicem &
germen*. Omnes auferet voluptates,
nullus erit iam vsus pecunię, nulla sua-
uissimorum ciborum delectatio, nulla
honoris ambitio:auulsa est radicitus ar-
A bor,quæ hos fructus ferebat,perijt ger-
men,& aruit. Omnia conuersa sunt in
cruciatus,sicut luxurioso diuiti respon-
dit Abraham: Fili recordare quia rece- Luc. 16.
pisti bona in vita tua, & Lazarus simili-
ter mala, nunc autem hic consolatur,
tu vero cruciaris. Beati tamen mortui, Apoc. 14.
qui in Domino moriūtur, amodo enim
iam dicit Spiritus vt requiescant à labo
ribus suis; hoc enim nunc eis dicitur:
*Et orietur vobis timentibus nomen meum
sol iustitia*. De quo Origenes hom. 1.
in librum Iudicum: Vnusquisque pro
actibus suis,& conuersatione vitæ, dies
B sibi vel iniquitatis,& belli, vel iustitiæ,
& pacis acquirit. Audi denique Prophe
tam dicentem: Timentibus,inquit, no-
men tuum orietur sol iustitiæ, sine du-
bio,vt faciat eis dies iustitiæ, dies Iesu.
De impijs vero dicit, quia occidet eis
sol iustitiæ,sine dubio illis, in quibus iu
stitia dormit in eis, & tenebræ eis ini-
quitatis exortæ sunt, &c. * Huc etiam 23
pertinent omnia,quæ de sole iustitię di
ximus num.3.& 4. *Egrediemini, & sa-
lietis sicut vitulus de armento*. Egredien-
tur spiritus è suis corporibus,egredien-
tur iusti ex hoc mundo læti, & gestien-
C tes videre iam lucem illam inaccessibi-
lem, lucem pulcherrimam,quam tam-
diu, tamque ardenter concupiuerant.
Non egredientur timidi,& lenti,vt ma
li,sed salient sicut vitulus de armento,
quia ipsi erant vituli electi.Salient sicut
vituli de vinculis relaxati,vt verterunt
Lxx. de vinculis corporis, de vinculis
mortalitatis,de vinculis sæculi, de qui-
bus sæpe clamauerant cum gemitibus
& suspirijs cupientes dissolui, & esse cū
Christo:Heu mihi quia incolatus meus Psal. 119.
prolongatus est,habitaui cum habitan-
tibus Cedar,multum incola fuit anima
D mea: & quoniam Hebræa, vt diximus,
ad verbum sonant, Salient sicut vituli,
saginarij,& hoc pulchre in sanctos con-
uenit, qui in laboribus,& ærumnis hu-
ius sæculi, quasi in saginario tenentur.
* Nam qui nullis persecutionibus, aut 24
calamitatibus exerciti graciles futuri
erant,& teneri: tentationibus,& palæ-
stra spirituali, & malis, quæ patiuntur,
mirabiliter saginantur, & viribus con-
firmantur, vt tādem cum extrema dies
vocaue-

vocauerit, saliant sicut vituli de sagina-
Psal. 21. rio, & verissime implebitur illud: Man-
ducauerunt, & adorauerunt omnes pin
gues terræ. *Et calcabitis impios, cum fue-
rint cinis sub planta pedum vestrorum.*
Tūc mali calcantur à dæmonibus quasi
iam victi, & subiecti, sed iusti victores
sui, & tētationum, ac machinarum Dia-
boli calcabunt malignos spiritus, & vin
cent, victique sub pedibus sanctorum
erunt, quasi cinis, & puluis. Nam tunc
Rom. 16. penitus fiet quod Paulus precabatur:
Deus autē pacis conterat Satanam sub
pedibus vestris velociter, & quod iusto
promissum est: Super aspidem, & basilis-
Psal. 90. cum ambulabis, & conculcabis leonē,
& draconem. Si ergo vultis mala illa vi
tare, & tot tamque optabilibus bonis
potiri, mementote legis non iam Moy-
si, sed Christi filij Dei, seruate eius præ-
cepta, in his enim, tametsi contempti-
bilia videantur, & aspera, latet illa glo-
ria, illa pax & securitas, illa vitæ beatæ
25 species, & pulchritudo mirabilis. * Ra-
dicem arboris intuere, vilis est, & defor
mis, & insuauis, sed ex hac oritur fru-
ctus pretiosus, & pulcher, & suauis, quē
Lex Christi est quasi radix. miraris. Lex Christi arbor vitæ est posi-
ta in medio paradisi, id est, Ecclesiæ;
quidquid pulchritudinis, & dulcedinis
habet vita beata sanctorum, ex hac ger
minauit. Ex quo satis perspicitur miser-
rimos huius ætatis homines errantes,
& in errorem mittentes, qui fide inani
contenti opera legis, & præceptorum
tollunt, nō habere partem in sorte san-
ctorum, neque in lumine, sed calcandos
esse à malis spiritibus, quibus acquieue
runt rebelles lumini solis iustitiæ, quod
sine tenebris fulget in Ecclesia sancta
Romana, quę est columna, & firmamen
tum veritatis. Et quoniam nonnulli ele
ctorum multum interdum in iniquita-
te perdurant, donec tandem Deo mise
rente luce veritatis illustrentur, recte
post omnia subijcit: *Ecce ego mittam vo-
bis Eliam Prophetam, antequam veniat
dies Domini magnus, & horribilis.*
26 * Etenim has oues nemo potest rapere
de manu eius, idcirco ne veniens per-
cutiat terram anathemate, & eas disper
dat, hoc est, ad æterna supplicia detru-
dat, mittit Eliam, in quo fidelis seruus,

A & prudens intelligitur, quem mittit, vt
ab errore reuocet electos, & conuertat
cor patrum, i. sanctorum apostolorum,
atque doctorum ad illos, & non fide
modo, sed etiam affectu omnes consen-
tiant. Designatur etiam in Elia Zelus
gloriæ & honoris Dei, quę virtus maxi
me in illo propheta enituit, vt verba il-
la ostendunt: Zelo zelatus sum pro Do 3. Reg. 19.
mino Deo exercituum, quia dereliquę
runt pactum Domini filij Israel. Con-
uenit & nomen Eliæ quod interpretan
tur, Deus meus Dominus, aut fortis
meus Dominus. Cum ergo Deus mit-
B tit in corda electorum Zelum honoris
Dei, qui est initium pœnitentiæ compē
sare nitentis iniuriam Deo factam: inci
piunt cognoscere Deum esse Dominū
suum, nec obediendum fuisse Diabolo,
aut pecuniæ, aut honori, aut voluptati
bus carnis, sed Domino suo, & forti
suo, & contra se ipsos rigidi, atque im-
placati zelo zelātur pro Domino Deo
exercituum, cuius pactum reliquerant
ingrati filij Israel. * Merito autem iuxta 27
Lxx. Elias dicitur Thesbites, quod, vt
ait Hier. conuersionem, & pœnitentiā
C sonat: quia quando hoc sentiunt, vere,
atque ex animo ad Deum conuertun-
tur. Alioqui feriret Deus anathemate,
id est, perpetua morte, aut separatione,
terram, hoc est, terrena illa corda cœli
oblita, & terrenis dedita, cum debuis-
sent esse cœlestia, sicut ait Apostolus: 1. Cor. 15
Sicut ergo portauimus imaginem terrę
ni, portemus & imaginem cœlestis. Ve
rum quoniam nescit homo (vt est apud
Sapientem) vtrum amore, an odio di- Eccl. 9.
gnus sit, sed omnia in futurum seruan-
tur incerta, audiamus Eliam cum vene
rit ad nos, & conseruemus in animis
nostris zelum gloriæ Dei, affectum pœ-
D nitentiæ, diuinisque inspirationibus ob
temperemus, ac mature agamus pœni-
tentiam, ne si desides fuerimus, præoc-
cupemur morte, & feriatur terra nostra
anathemate. Vigilemus quia nescimus Matth. 25
diem neque horam, sed sicut ait Paulus: 1. Thess. 5
Dies Domini, sicut fur in nocte, ita ve- Eccl. 17.
niet. In partes, inquit Ecclesiasticus, va
de sæculi sancti cum viuis, & dantibus
confessionem Deo. Non demoreris in Eccl. 18.
errore impiorum, ante mortem confi-
tere.

tere. Et postea: Ante iudicium para iu-
28 stitiam tibi. * Sed tempus iam est vt ex-
pletis his nostris quibuscunque in librũ
duodecim prophetarum commẽtarijs,
& longa, ac difficili nauigatione confe-
cta, gratias ei agam, qui mea opella in
re tanta vti voluit, quo iubente per mi-
nistros suos cœpi, quo adiuuante perfe
ci. Gratias tibi ago quam possum maxi
mas, æterna sapientia, Iesu Christe, rex
regũm, qui per ardua, & inuia deduxisti
seruũ tuum, vt eò perueniret, quo opta
bat. Exaltabo te Deus meus rex, & be-
nedicam nomini tuo in seculum, & in
sæculum sæculi. Per singulos dies bene
dicam tibi, & laudabo nomen tuum in
sæculum, & in sæculum sæculi. Accipe
quod per ministros tuos iussisti: à te
principium, tibi desinet. Tibi primitias
laborum meorum dedico, tu enim rex
meus, & Deus meus: & tu iussisti per
Exod. 23. Mosem seruum tuum fidelem: Primi-
tias frugum terræ tuæ deferes in domũ
Domini Dei tui. Meliora afferrẽ, si pos-
sem, sed vt hęc afferrem tu dedisti. Quis
enim sum ego Domine Deus, aut quæ
domus mea, vt enarrarẽ iustitias tuas,
& assumerem testamentum tuum per
os meum? Multum, ac diu laboraui, sed
si tibi placebit labor meus, si vsui forte
esse poterit Ecclesiæ sanctæ tuæ, felici-
ter laboraui. Quidquid erit, mercedem
nullam volo, nisi te, & merces mea ma-
29 gna nimis. * Scis Domine, qui corda
nosti, optasse me tibi placere, & verba
tua, quæ locutus es per os prophetarũ
tuorum ita exponere voluisse, vt Eccle
sia tua intelligit, vt tradiderũt illi, quos
nobis dedisti pastores, & doctores. Iu-
daicorum sensuum perfidiam, in qui-
busdam etiam non tam perfidiam, quã
inscitiam, refellere volui: Doctrinam
catholicam confirmare, hæreses profli-
gare, virtutes, & quidquid ad honestatẽ
morum pertinet, constituere, vitia euer
tere, vulgatam Latinam editionẽ, quæ
semper Ecclesiæ tuæ placuit, & nuper
à sancto concilio Tridentino in spiritu
tuo congregato confirmata, & pro au-
thentica nobis tradita est, quantum po
tui, defendere studui. Neminem lædere
volui, nusquam in homines, sed in do-
A ctrinã inuectus sum: nullius aut erudi-
tionem, aut autoritatem eleuaui, nisi Iu
dæorum, hostium Ecclesiæ tuæ, quoniã
id è re Christiana fore iudicaui, ne filij
Ecclesiæ relictis fontibus, quos nobis
dedisti, id est, sanctis patribus, turbidos
lacus atque cœnosos quærerẽt. * Quod 30
si fiat, scriptura tua Domine ignorabi-
tur, & doctrina catholica paulatim in
summum discrimen adducetur. In his
omnibus quidquid boni volui, quid-
quid veri cognoui atque scripsi, tuũ est,
qui es fons bonorum, & pater luminũ,
magister insipientium, eruditor infan-
B tium. Tibi laus, & gloria in sæcula sæcu
lorum. Multa tamen erunt mea, quia in
multis per ignorantiam errauero: igno
sce mihi Domine Deus, scio enim me
errare noluisse, neque vlla in re vel la-
tum vnguem à sana doctrina Ecclesiæ
tuæ Romanæ matris meæ declinare vo
luisse. Quod si quid forte declinaui, id
meum esse nolo, sed meum erit, quod
ipsa docebit, ac tradet. * Nec ignoro te 31
facile veniam dare non sponte erranti-
bus, illud potius oro, vt quidquid per
humanam infirmitatem irrepsit culpæ,
si quãdo mihi placui, si quid mihi assum
psi, si hominibus præter legem tuã pla-
C cere quæsiui, id vero mihi clemens, &
bonus ignoscas. Ignosce etiã quod pec-
catis meis obstiti luci tuæ, quã mihi ple
niorem, & largiorem dedisses, si tibi cor
mũdum, & a terrenis cupiditatibus de-
fœcatum præbuissem. Parce etiã quòd
multa de virtutibus, deque perfecta vi-
ta dixi, quę non habeo, sed da, vt habeã,
qui dedisti, vt dicerem, & vt cuperem.
Verum hæc satis, quanquam ea hoc ani
mo scripsi, vt hęc meorum commenta-
riorũ quasi peroratio, proœmium quod-
dam sit omnium, quę post hac te iuben
D te scripsero. Precor tamen te per te
metipsum, per illibatam sanctissimæ
matris tuæ puritatem, per sanctos tuos
opera digitorum tuorum, vt tam ego
quam quicunque hæc legent, quoniam
vbi vera scripsi, non mea, sed tua locuti
sunt, diuini amoris ignẽ concipiamus,
& verba in opera vertamus, vt cum pa-
tre, & spiritu sancto lauderis Deus in sæ
cula sæculorum. Amen.

LAVS DEO.

REGESTVM

In Primo Volumine.

* a b c d e f g h i k l m n.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z.

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn.

In Secundo Volumine.

a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u x y z.

aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm nn oo pp qq rr.

Omnes ſunt quaterniones præter Nn ternionem & * duernionem.

ROMAE, Apud Franciſcum Zannettum. M. D. XC.